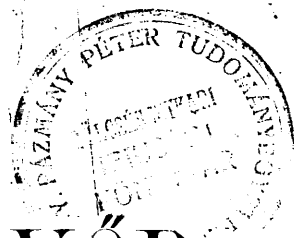

ELŐFIZETÉSI KÖNYVTÁR, BUDAPEST.

1387/6

leltári szám.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

★

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXVI. KÖTET.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA
1897.

Szkl. F. 47

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET	
Növedék naplója	
19 49	Sz. 360

F 4287/75

Lelt.
1980

Lelt. rev.
1965

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. JANUÁR 15.

I. füzet.

PÁLYÁZAT.

Enyészet és tenyészet váltakoznak a természet életében, mulandóság és fejlődés az emberi dolgok történetében. A Nyelvőr negyedszázados pályájára is vegyes érzelmekkel tekintek vissza. Ott voltam bölcsejénél s az első év szerencsés befejezését ünneplő lakomán mint kezdő napszámos. Ott voltam a tizedik évfordulón mint buzgó segédje a szerkesztőnek. S itt vagyok most, midőn kidőlt az alapító s helyére engem szőlített a kötelesség, hogy gyöngé erőmmel elfoglaltam megürült helyét s tovább érleljem az ő áldásos működése gyümölcseit. Egy emberöltő viszontagságai vonulnak el szemem előtt: hátráltató és biztató mozzanatok, csalódások és sikerek, ellenfelek és jó barátok.

A jó barátok, a legrégebb dolgozótársak emlékének szántam e füzetet, mely folyóiratunk életében két negyed-század határát jelzi. S a kezdet emlékét úgy újítom föl, hogy e füzetet nagyrészt a legrégebb dolgozótársak munkáiból állítom össze. Szarvas Gábornak, Budenz Józsefnek, Barna Ferdinándnak, Kriza Jánosnak, Petrás Incének — kik elköltöztek körünkből — kézirati hagyatékukból állítok emlékeztető jelet. Hunfalvy Pálnak egy érdekes cikkecskéjét újra közlöm a Magyar Nyelvészethől, mely ma már úgyis ritka helyen található. Akik pedig amaz első munkások közül friss erőben közöttünk vannak, Joannovics György, P. Thewrewk Emil, Volf György — lekötelező készséggel közreműködtek, hogy egy-egy hecses adalékkal gazdagítsák ez emlékfüzetet.

Többi dolgozótársunknak, akik a fiatal férfierő teljében állanak oldalunkon, akik mindennapi munkánkban támogatnak lelkesen: nekik nem kell még emlék s nem kell már biztatás. Ellenben munkára akarjuk sarkalni az ifjakat, a kezdőket, nyelvtudományunk reményeit, s a műkedvelőket is, kik hazafias törekvéseinkért lelkesednek. Azért most — és ezentúl évről-évre — erőnkhez mért, szerény pályadíjat tűzünk ki egy-egy nyelvészeti dolgozatra.

Ezúttal egy száz-koronás és két ötven-koronás díjat tűzünk ki valamely helyi nyelvjárás leírására, amely eddig tüzetesen nincs még leírva. A dolgozatot akár sajátkezűleg s névalírással, akár idegen kéztől másolva s zárt jelíggel levélkével küldhetni be. Terjedelme ne legyen több egy nyomtatott ívnél. Határidő f. évi szeptember 1. A bírálók tisztét Balassa József, Szinnyi József és Vikár Béla társaink szíveskedtek elvállalni. Minden nyertes munka a M. Nyelvőr tulajdona marad.

A pályázó írja le pontosan és világosan az illető helység vagy vidék hangjait s a köznyelvtől való rendes hangtani eltéréseit. Mutassa be a szóképzést és ragozást minél teljesebben. Állítsa össze a föltünőbb mondattani sajátságokat. Gyűjtse össze egyes jelentéstani s műveltségi csoportok szerint a fontosabb tájszókát (pl. ruhanévek, mesterműszók, helynévek, együgyűség s büszkeség szavai stb.). Végül csatoljon dolgozatához egy kis összefüggő szöveget, pl. mesét vagy párbeszédet, a kiejtést pontosan föltüntető írásmóddal.

A szerző ne törekedjék nyelvtörténeti fejtegetésekre s az egyes jelenségek bővebb magyarázgatására, hanem csakis a mai nyelvallapot minél hívebb föltüntetését tűzze ki céljául. Dolgozatához legalkalmasabb mintául veheti a szlavóniai nyelvjárás leírását Balassa Józseftől s a halasiét Korda Imrétől (a Nyr. 23. s 15. kötetében)*. Ezenkívül célirányos lesz elolvasni Balassa J. munkáját a m. nyelvjárások osztályozásáról és jellemzéséről, s bár nem multhatatlan szükséges, de hasznos volna figyelembe venni a Nyelvőrben megjelent egyéb nyelvjárás-tanulmányokat is, nevezetesen Bartha Józsefét a palóc, Zolnai Gyulaét a mátyusföldi, Kardos Albertét a göcseji, Négyesy Lászlóét a szegedi nyelvjárásról.

A SZERKESZTŐ.

* A szlavóniai nyelvjárás különnyomatát szívesen megküldjük az érdeklődőknek, ha póstaköltségre egy 5-krajcáros bélyeget küldenek. — Balassának a nyelvjárásokról szóló munkáját megszerezzük e célra 1 frtért (1 frt 80 kr. helyett) s a Mátyusföld nyelvjárását 50 kr.-ért (90 kr. helyett).

EGY TÖRTÉNETELŐTTI HANGVISZONY.

(Akadémiai székfoglaló 1896. nov. 3-án.)

Tekintetes Akadémia!

A magyar nemzet és nyelve iránt való érdeklődésemnél fogva lelki szükségnek éreztem, hogy eljőjék ide én is e Magyarországra nézve történelmi jelentőségű esztendőben. S ezen alkalmat egyúttal föl kívántam használni arra is, hogy megtartsam székfoglalómat a tek. Akadémiában, noha a szabályok a külső tagokat erre nem kötelezik.

Legyen szabad legmelegebb köszönetemet nyilvánítanom a tekintetes Akadémia iránt azért a nagy megtisztelésért, hogy most négy éve engem külső tagul méltóztatott választani. Finn nyelvészt nagyobb kitüntetés nem érhet annál, mint a beválasztás e testület tagjai közé, melynek díszai valának egykor a finn-ugor nyelvtudomány oly kitünőségei, mint Hunfalvy és Budenz, s amely nem csupán a magyar nyelvészetért — melynek eredményei önként értődőleg a finn-ugor nyelvészet minden kutatóját szorosan érdeklik — hanem a többi finn-ugor nyelvek, sőt magának a finn nyelvnek buvárlatáért is oly fölötte sokat tett.

Nem is szükséges említenem, hogy a finn ember, de kivált a nyelvész, minden iránt, ami magyar, meleg érdeklődést és rokonszenvet érez, már csak a nyelvrokonságnál fogva is. Magyarországon a finn-magyar rokonság vita tárgya volt, de ma már senki sem vonja kétségbe a nyelvrokonságot, aki ezekkel a nyelvekkel tudományosan foglalkozott, vagy aki legalább azt a tudományos munkát megbecsüli, amelyet a tudósok ezen a téren évtizedeken át folytattak. Ha pedig a finn és a magyar egymással rokon nyelvek, akkor kellett valaha oly népnek lennie, mely olyan nyelven beszélt, amelynek folytatásai most a magyar, a finn és a többi finn-ugor nyelvek. A népek mindenike roppant keveredésen ment keresztül, más-más földrajzi területekre jutván; oly nép, amely keveretlen volna, aligha van a föld kerekiségén; de mindenesetre igaz, hogy „nyelvében él a nemzet“, és mindenesetre a magyar nyelv az, mely a magyar nemzetre ütötte szellemi bélyegét, mely a magyar nemzetet magyarrá teszi, és így mégis a magyarságnak legjava a finnséggel rokon. De a nyelv nemcsak a nemzetiség ismertető jele, a nyelv egyszersmind történeti emlék, amely sokkal messzebbre mutat vissza, mint a legrégibb sirleletek

fakult csontjai, vagy munka- és hadi eszközei. Az Önök fényes kiállítása szemléltető képekben mutatta be azt az óriási fejlődést, melyet a magyar nemzet az utóbbi ezer év alatt elért. Ámde mindenütt, ahol magyar szó hangzik, találunk olyan történelmi emléket, amely nem csupán a legutóbbi ezer év fejlődéséről beszél, hanem mindenkre nézve, aki ez emlékből olvasni tud, még korábbi évezredek fejlődésének történeteibe enged bepillantást. A nyelv és a gondolat s a gondolattal az emberi fejlődés egy úton járt s aki forgatni tudja azon történelemnek lapjait, mely az emberi nyelvben van megírva, az ott találja a történetét annak, hogyan emelkedett az ő ember a maga természeti állapotából a művelt ember színvonalára, miként győzött az ember a természettel való harcban, megismeri a nép hajdankori lakóhelyeinek és érintkezéseinek nyomait. És az a fejlődés, azok a lépések, amelyeket egy nép tett arra, hogy gyermeki állapotából a művelődés első fokáig jusson, hogy megtanuljon a természetnek urává lenni, ezek a lépések, ha mindent kellő mértékben latba vetünk, nem kevésbé óriásiak, mint azok, amelyeket egy kultúrnép ezer éven át tett.

Bocsássák meg, hogy e díszes társaság előtt nem átaláltam ily eszmékkel előállani, amelyek talán nagyon is közönségesek. Legyen szabad már most rátérnem tulajdonképi tárgyamra, egy történetelőtti magyar, illetőleg finn-ugor hangviszony ismertetésére. S megjegyzem azok számára, kiket talán első sorban a nyelvnek műveltségtörténeti része vonz, hogy itt nem lesz szó semmi olyan nyelvtörténeti kérdésről, amely közvetlenül a művelődéstörténetet érdekelné; de nem szabad feledni, hogy a hangviszonyok vizsgálata e tekintetben is mellőzhetetlen föltétel, mert nincs egyéb mód, melynek segítségével konstatalhatnók szóegyeztetések helytállóságát, már pedig a nyelvészeti paleontologia ép a szóegyeztetésekben alapszik. Hozzá teszem egyúttal, hogy nem kívánom a tek. Akadémiát az egész kérdésnek tüzetes kifejtésével fárasztani, csak egy rövid kivonatot közlök idevágó tanulmányomból, mely a maga egészében a Nyelvtudományi Közlemények jövő füzetében fog megjelenni.

*

Ismeretes, hogy a magyarban mind *z*, mind *l* felel meg a finn *t*-nek, illetőleg *d*-nek, pl. *m. fazék*, *f. pata*, de *velő*, *f. ytime* (*ydin*). Budenz ennek a ténynek különös súlyt tulajdonít és figyelmeztet arra, hogy az *l* éppen ily esetekben más finn-ugor nyelvekben is előfordul.

Budenz tényleges észleletei tagadhatatlanul teljes elismerésre méltók, és hogy ő a fölhozott tények alapján nem a helyes következtetésre jutott, az részint az ő általános fölfogásának, részint annak következménye, hogy azon argumentumokat, amelyekre fölosztását (északi- és déli-ugor ágra) alapította, helytállóknak tartván, a dolgokat más szemmel látta, mint voltaképen kellett volna. Ezen kívül nem volt elég figyelemmel a finnmarki lapp nyelv tényeire.

Már maguk a Budenz említette adatok is arra a következtetésre vezetnek, hogy ezen különböző esetekben különböző finn-ugor előzményeknek kellett lenni. Ennek a következtetésnek okait a következőkben fogom előadni röviden.

Az ide vágó szavak, melyekben a mostani finnságban *t* ill. *d* fordul elő, három csoportra oszlanak, és minden csoport a magyarban különféle megfelelőt mutat föl.

1. Első csoport: magyar *l*.

Ebbe a csoportba tartoznak a következő magyar szók: *nyaláb*, vö. f. *nitoa* 'binden'; *fal*, f. *pato* 'damm'; *szalag*, vö. f. *sitota* 'binden'; *velő*, f. *ytime-* (*ydin*); *szaladni*, f. *suota* 'grex equarum in venerem ruentium', lp. *čuöddet* 'circumcurrendo feminam quaeritare'; *álom*, *alszik*, *oltani* sat., f. *vuode* (gen. *vuoteen*) 'bett', lp. *oaddet* 'alunni' (f. *vuode* 'bett' szó egy f. **vuodan*, **vuotaa*-féle igét 'alunni' jelentéssel föltételez); *aluszik*, *megaluszik* 'gerinnen', *oltani* 'gerinnen machen', vagy olyan jelentéssel, mint pl. ebben a mondatban: „erköcsiséget, hazaszeretetet *oltani* az ifjúság szívébe“, vagy a Szűz Máriáról szóló egyházi énekekben: „mert belénk ontatott, szívénkbe *oltatott* szeretetet“, nem tartozhatik össze az *alunni* 'schlafen', *oltani* 'löschen' szóval, hanem bizonyára egészen más szó és a f. *vuotaa* 'rinnen', *vuodattaa* 'ontani' szóval egyeztetendő; *elő* sat., f. *ete-*; *nyél*, f. *nyte-*, *lyte-* (*nysi*, *lysi*); *lölni*, *lelni*, f. *löt-tää*; *tele*, f. *täyte-* (*täysi*). A megfelelő esetekben — mint már Budenz is kiemelte — a vogulban, az osztjákban és zürjén-votjákban is *l* van (osztjB. *l*), pl. osztj. *pol*, m. *fal*; vog. *valém* sat., osztjB. *vēlīm*, m. *velő*; vog. *ülēm*, osztjB. *ōlīm*, zürj. *un*, *on*, votj. *um*, *un* < **ulm*, **olm*, m. *álom*; vog. *el*, *ēl* sat., osztjB. *jel*, zürj. *il*, m. *elő*; zürj. *von*, *vun*, *ön*, votj. *in*, ahol *-n* < *-nm* < *-lm* = f. *uudin* 'bettvorhang', amely szónak, mellékesen említve, műveltségtörténeti érdeke is van. A cseremisiz nyelv ezekben az esetekben a szóközépi mássalhangzót elenyésztette, pl. *püa*, *püje*, m. *fal*; *vem*, *vim*, m. *velő*; *omo*, *uma*, m. *álom*. A mordvinben *d* fordul elő, pl. *udan*, *udomo*, m. *álom* sat., *udime*, m. *velő*; *ned* sat., m. *nyél*. A finnben ilyenkor

t és a zárt szótagban *d* van (*pato*, *padon*, m. *fal* sat); csakis egy pár példa van arra, hogy *d* (*ð*) vagy megfelelője az egész ragozáson át megmarad: *sydün* ~ *sydūmen*, keleti f. *nijon* ~ *nijoa* (← *niðon ~ *niðoa). De igen nevezetes, hogy a finnmarki lappban ilyen esetekben *ð*-t találunk, pl. *njadðet*, vö. m. *nyaláb*; *buoðto*, m. *fal*; *aða*, m. *velő*; *čuoððet* ,feminam circumcurrendo quaeritare', m. *szaladni*; *oaððet* ,dormire', m. *aluszik*; *naðða*, m. *nyél* (kettős magánhangzó után lp. *d*, pl. *nieidda* ,virgo, filia', zürj.-votj. *nîl*, f. *neiti* ua.).

2. Második csoport: magyar *gy*, *j*.

Ebbe a csoportba a magyarban a következő szók tartoznak *hagyni*, f. *kadota*; *ágy*, zürj. *vol*; *faggyu*, f. *-paita* (ebben: *maha-*: *paita* háj); *új*, f. *uute-* (*uusi*); *ujj*, *lábujj*, vog. *tuľä* sat., lp. *čuvdde* ua. A többi nyelvekben: az osztjákban *i* (*j*), pl. *χaiľem*, m. *hagyni*; *ľui*, m. *ujj*; *χujem* ívni, f. *kutea*; a vogulban jésített *ľ*, pl. *χüľi*, m. *hagyni*; *alut*, m. *ágy*; *tuľä*, m. *ujj*; *χulem* ,laich-stelle', f. *kutea*; *šal* ,reif', f. *huude*, lp. *čodtē* ua.; a zürjén-votjákban *ľ*, pl. *kolnî*, votj. *kelinî*, m. *hagyni*; *vîľ*, m. *új*; *vol*, m. *ágy*; ?*čal*, votj. *čolî*, m. *ujj*; zürj. *kulmîni* ,ívni', f. *kutea*; *šol* ,graupeln, schneekörnchen', f. *hitu*; a cseremiszből csak két biztos példát ismerünk, s ezek mindenkében más-más megfelelést: *uo*, m. *új*, ahol a szóközépi hang eltűnt, és *kodem*, m. *hagyni*, ahol *d* van; a mordvinban itt is *d* van, pl. *kadoms*, m. *hagyni*; *od*, m. *új*; a finnben szintén, mint az előző csoportban, *t* ~ *d* fordul elő, pl. *katoan*, inf. *kadota*, m. *hagyni*, *uute-* (*uusi*), m. *új* sat.; a lappban, miként az első csoportban, itt is *ð* van, pl. *guoðtē*, m. *hagyni*, *oðtu*, m. *új*; *sadte*, *soðte* ,mica, offula', f. *hitu*, zürj. *šol*; *goðtat*, f. *kutea*, vog. *χulem*, osztj. *χujem*; *čodtē* ,reif', f. *huude*, vog. *šal* (a kettős magánhangzó után *d* van, pl. *čuvdde*, m. *ujj*; *buoidde*, m. *faggyu*).

3. Harmadik csoport: magyar *z*.

A magyar példák a következők: *kéz*, f. *käte-* (*käsi*); *ház*, f. *kota*; *méz*, f. *mete-* (*mesi*); *fazék*, f. *pata*; *fűzni*, f. *pitää*; *száz*, f. *sata*; *víz*, f. *vete-* (*vesi*); *vezetni*, f. *vetää*; *köz*, *között* sat., osztj. *kūt*, vog. *kwotēľ*; *közel*, cser. *küdüľne* sat.; *főzni*, mord. *pídems*; *fázni*, osztj. *pōtľem*; bizonytalan példa m. *ezer*, vog. *sōter* sat. Ezekben az esetekben a magyar *z*-nek a vogulban és osztjákban *t* felel meg, pl. vog. *kāt* sat., osztj. *kēt* sat., m. *kéz*; vog. *pūt*, *pōt*, osztj. *put*, m. *fazék*; vog. *šāt* sat., osztj. *sāt*, m. *száz*; vog. *viť*, m. *víz*; osztj. *χōt*, *χāt*, m. *ház*; osztj. *kūt*, vog. *kwotēľ*, m. *köz*; osztj. *pōtľem*,

m. *fázni*. A lappban ilyenkor *tt-t* találunk ($tt \sim \tilde{d}$) az első és második csoport $\tilde{d}$ -jével szemben, pl. *gietta* (gen. *giēta*), m. *kéz*; *goatte*, m. *ház*; *čuōtte*, m. *száz* (vö. *oat̃det*, m. *alunni*, *guod̃det*, m. *hagyni* sat.). A zürjén-votjákban a szóban forgó szóközépi magánhangzó eltűnt, pl. *ki*, m. *kéz*; *-ka*, *-ko*, *-ku*, votj. *-ka*, *-ko*, *kwa*, m. *ház*; *ma*, votj. *mu*, *mü*, m. *méz*; *šo*, votj. *šu*, *šü*, m. *száz*. A cseremiszenben itt *t*, *d* van, pl. *ket*, *kät*, m. *kéz*; *pot*, *pat*, *pad*, m. *fazék*; *kudo*, m. *ház*; *šüdö*, m. *száz*. Csak a finn és a mordvin nem különbözteti meg ezt a csoportot az előbbiektől; a finnben itt is *t*, ill. *d* van, pl. *kota*, m. *ház*, *sata*, m. *száz*, a mordvinben *d*, mint az első és a második csoportban, pl. *käd*, m. *kéz*; *kudo*, m. *ház*; *sado*, m. *száz*.

- A legközönségesebben előforduló megfelelések tehát a következők:

1) Első csoport:

f.	lp.	mord.	cser.	zürj.-votj.	vog.	osztj.	magy.
$t \sim d$	$\tilde{d} \sim \tilde{t}$	<i>d</i>	0	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i> .

2) Második csoport:

f.	lp.	mord.	cser.	zürj.-votj.	vog.	osztj.	magy.
$t \sim d$	$\tilde{d} \sim \tilde{t}$	<i>d</i>	0, <i>d</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>j</i>	<i>j</i> , <i>gy</i> .

3) Harmadik csoport:

f.	lp.	mord.	cser.	zürj.-votj.	vog.	osztj.	magy.
$t \sim d$	$tt \sim \tilde{d}$	<i>d</i>	<i>d</i>	0	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>z</i> .

Ilyen különféleségnek kell hogy különböző finn-ugor előzményei is voltak legyen, vagyis hogy a különböző esetekben más-más eredeti hangoknak kellett lenniök.*

Hogy azon eredeti finn-ugor hangok, amelyekből kell hogy kiinduljunk, dentális mássalhangzók, explozívák vagy spiransok voltak, arról a megfelelések mai módját tekintve, semmi kétség nem lehet. A harmadik csoport, mely a két előbbivel mintegy ellentétben áll, a lappban *tt-t*, a vogulban és osztjákban *t-t* tüntet föl, míg ellenben az első és második csoport szavai ezekben a nyelvekben a szóközépi mássalhangzó megfelelőjéül nem explozivat mutatnak. Ebből arra következtetünk, hogy a harmadik csoport

* Ezt módszeres következtetéssel eddig is sejtettük, már a magyar *l* és *z* kétfélesége alapján (vö. „ez a *d*“, amelyből *l* lett, „bizonyára más ejtésű volt, mint az, amelyből *z* lett nyelvünkben,“ MNyelv 2: 43), de természetesen nagy vívmány, hogy most jeles dolgozótársunk a rokon nyelveknek teljes adatkészletével kétségtelenné tette a dolgot.

ép azokat a szavakat foglalja magában, melyekben eredeti finn-ugor dentális explozíva volt. Nincsen okunk föltenni, hogy az említett három nyelvben itt a zöngés explozíva zöngétlenné változott, s ezért bizonyosnak vehetjük, hogy a szóban forgó eredeti explozíva zöngétlen, vagyis *t* volt. E következtetéssel jól összefér a m. száz, f. *sata*, melynek eredetije szintén *t*-vel van (szkr. *çata*-sat.). A magyarban ez a *t* már a történetelőtti korszakban *z*-vé változott, hogy milyen közvetítő fokon át, azt határozottan nem dönthetjük el. A permi ősnelvben pedig a dentális — természetesen ott sem közvetlenül — elenyészett.

Azok a dentális hangok ellenben, melyek az 1. és a 2. csoport szavaiban voltak, kétségkívül csak spiransok lehettek. Zöngés spirans *ð* (*ð*) fordul elő ma is a finnm.-lappban; s ez a hang legjobban szolgálhat kiinduló pontul a finn *t* $\sim$ *d* (*ð* sat.) s a mordvin *d* megfelelés, másfelől az *l* számára, mely a permiben, az uráli ugor nyelvekben és a magyarban található. Hogy ezen *l* fejlődése párhuzamosan történt-e e nyelvekben, vagy pedig talán már a finn-ugor alapnyelvben megvolt nyelvjárásbeli eltérésre, esetleg az illető nyelveknek együttes fejlődésére mutat-e, természetesen olyan kérdés, amelyre kielégítő feleletet nem lehet adni.

Ha csupán a lapot tekintjük, mely e kérdések tisztába hozatalára nézve oly fontos, akkor egyáltalán nem tehetünk semmi különbséget az 1. és a 2. csoport szavai között. De viszont, ha figyelembe vesszük a zürjén, votják, vogul, osztják és magyar alakokat is, akkor az 1. és 2. csoport mássalhangzóviszonyai között azt a nevezetes eltérést látjuk, hogy az utóbbi csoport szavai, ellentétben az első csoporttal, jésített mássalhangzót v. *j*-t, *d*-t mutatnak (zürj.-votj., vog. *l* $\sim$ *l*, osztj. *l* $\sim$ *j*, m. *l* $\sim$ *j*, *gy*). Minthogy ez a viszony ugyanazon szavakban és egymástól annyira eltérő nyelvekben mutatkozik, lehetetlen azt nem következtetnünk, hogy a második szócsoporthoz tartozó eredeti belső mássalhangzója valamennyire különbözött attól, amely az első csoport szavaiban volt meg. Egyébiránt az összes megfelelések mind a két csoport szavaiban mégis nagy hasonlóságot mutatnak; minthogy, amint már említettük, három nyelvben e csoportok közt az egyedüli eltérés a szóközépi mássalhangzó jésítése, mely a második csoport szavaiban található, és minthogy az ugyane csoport szavaiban előforduló osztj. *j* és m. *j*, *gy* is korábbi palatalizált hangra utalnak, ennél fogva a második csoportra nézve kiinduló pontul minden bizonnyal valamely zöngés dentipalatalális spiránst

kell föltennünk, melynek hangértékét természetesen szorosabban meg nem jelölhetjük. Ez az eredeti hang, amelyet δ' -vel jelölünk, a lapphan összeesett a δ -vel, a zürjénben, a votjákban és a vogulban t -re változott, az osztjákban vagy közvetlenül vagy inkább t közvetítésével j -re, szintúgy a magyarban, önként értődőleg már a történetelőtti időben, j - vagy gy -re. A m. gy nem más, mint a spirans j -nek folytatója (miként pl. szók elején az ily szavakban: *gyalog*, vö. f. *jalka*; vö. még a m. *négy*, f. *neljä*, melyben gy megelőző j -ből s ez t -ből való). Hogy miért van a magyarban egyszer j , másszor gy , azt nehezebb határozottan megfejtetni, minthogy az esetek oly gyér számúak; valószínű, hogy ez a körülmény összefügg a régi finn-ugor hangmértékbeli váltakozásokkal (j a gyöngye, gy az erős fok, vö. lp. *gj*, *dj* $\sim j$: *sagje* $\sim$ *saje*, f. *sija*).

Ami a δ és δ' kölcsönös viszonyát illeti, ezek, amint már előbb utaltam rá, mintegy ugyanazon fokon és a t -vel szemben állóknak tekintendők. Hogy vajjon a dentipalatális δ' valamiképen, pl. a szomszéd hangok hatása alatt a δ -ból származott-e, az oly kérdés, melyet mai tudásunkkal nem dönthetünk el. Ha ilyes változás történt velük, ez már bizonyára a finn-ugor közösség idejébe tartozik.

(Vége köv.)

SETÄLÄ EMIL.

AZ UDVARIASSÁG NYELVE.

— Főlolvasás a Philologiai Társaságban. * —

Ihering, a „Geist des römischen Rechts“ s egyéb nevezetes munkák híres szerzője, jelenleg „Der Zweck im Recht“ című művét nyomtatja, melynek IX. fejezetében az udvariasságról értekezik.

A minap szives volt ő nekem az említett rész korrektúraíveit megküldeni, hogy lássam, mint vette hasznukat ama nyelvészeti adatoknak, melyeket tőlünk nyelvészekről kért.

Minthogy minden, ami e tudós szerzőtől való, alaposságon kívül elmésséggel is jeleskedik, úgyhogy nemcsak a szakembert, hanem a laikust is érdekli, jónak látom a mondott fejezetnek tar-

* Ezt az érdekes fejtegetést szerzője 1883-ban olvasta föl, s akkor csak a Nemzet mellékletén jelent meg (X 12). A szerző szíveségéből újra közöljük, egyrészt, hogy megmentsük a szakemberek részére, másrészt, hogy ösztönt adjunk a tárgynak tüzetesebb nyomozására.

talmát, nevezetesen pedig ama részét, mely az udvariasság nyelvét tárgyalja, röviden megismertetni.

Ihering az udvariasságban kétféle formákat különböztet meg, szimbolikus és szóbeli formákat.

Szimbolikus formák ama testmozdulatok, melyek az emberi testnek mintegy udvariassági beszédét teszik, Ihering szerint ötfélék: 1) a testnek a másik személyhez való odafordulása, — 2) ülés meg állás, — 3) bókolás: a) földreborulás, b) térdreborulás, c) fejhajtás, — 4) kézadás, — 5) csók.

Ezen formáknak érdekes fejtegetése után következik az idő- és térbeli szimbolika. Ez a cikk szól: 1) Az elsőnek a helyéről a beszédben meg az írásban. — 2) A kitüntetés helyéről. — 3) Az írásbeli szimbolikáról.

Hadd mondjunk el valamit mutatványul belőle.

Ahol valami kapni való van, ott az, aki első jön, jól jár, választhat, vagyis: Aki hamarabb jön, hamarabb örül (Ball. 1808.); az utoljára érkezőnek meg kell elégednie azzal, ami marad: *sero venientibus ossa*.

Ez az a praktikus haszon, mely az elsőséggel jár, amire a latin *princeps* (Ihering szerint *primus capiens*), *praecipiens* (*praecipere*ből) és a német *vornehm* (eredetileg annyi mint az előre-vevő, *derjenige, der vor d. i. vorwegnimmt*) céloz.

Az elsőnek tér- és időbeli, meg erkölcsi vagy metaforikus értelmé sok nyelvben mutatkozik, okát csakis abban kereshetni, hogy az elsőnek a helyzete a praktikus legjobb. Ennek a gondolatnak az alapján történik azután az, hogy a tér- vagy időbeli első helyet jelentő előjárókkal és igekötőkkel összetett szókba az elsőbbség fogalmát is mindig beleértik. Teszem a latinban: *antecellere* (*cellere* = indítani, hajtani), *anteire*, *antistes*, *praeire* (*praetor* = *praetitor*), *praeponere*, *praestans*; a németben: *Vortheil*, *Vorzug*, *Vorrang*, *Vortritt*, *Vorstand*, *Vorgesetzter*, *vorgehen*; a magyarban: *előkelő*, *előbbvaló*, *előljáró*, *elsőbbség*, *elsősz* = elsőbbség (Arany: Aristoph. gloss.), *előjog*, *előny* (új szó s a német *Vortheil*-nak akar megfelelni). Nem csoda tehát, hogy az első, második és harmadik személynek egymáshoz való viszonyában az udvariasság a tér- és időbeli egymásutánt a személy megbecsülésére fordítja, sőt teljes rendszerbe is szedi: a rangfokozatban, udvari etikettben, a nemzetközi érintkezésben az elsőbbségi jogra nézve stb.

Az első helynek a gondolata a nyelvre is rászármazott, a

beszédbe szintűgy mint az írásba, de itt semmi praktikus, csakis udvarias jelentősége van.

Ha magunkról meg; egy más emberről beszélünk, a másikat előbb nevezzük meg; még akkor is, ha távol van, őt illeti meg az elsőbbség.

Ha levelet írunk, a megszólított személy nevét a levél elejére, a magunkét a végére tesszük. Pedig ez a rend nem természetes, sőt egészen impraktikus; mert aki a levelet kapja, először az érdeklí, hogy kitől való a levél, azért először is nem a levél elejét, hanem a végét nézi. A praktikus római ember másként cselekedett. Levelét azon kezdte, hogy első helyütt a levélíró nevét s utána azét tette, akinek a levél szólott, még ha császárnak szólt is; Plinius Traiano Imperatori. Újabb időben az írók ezt az aláírás nélküli, felírással rendet is szokásba vették, pl. nálunk magyaroknál Kazinczy Ferenc, aki leveleit olykor a római minta szerint így kezdi: Vörösmartynak Kazinczy baráti üdvözlétét stb.

Ennyit röviden a szimbolikus udvariassági formákról. Áttérünk a verbális udvariassági formákra, az udvariasság nyelvére.

Ihering eleinte csak a német nyelvre szorítkozott volt; de azt vette észre, hogy feladatát egyes nyelv nyújtotta eszközökkel meg nem oldhatja. Ő tehát több tudóshoz fordult, akiknek segítségével a legkülönbözőbb nyelvekből adatoknak jutott birtokába. Ezeknek alapján két nevezetes dologról győződött meg, két nevezetes dolgot látott meg. Ez egyik az, hogy a legkülönbözőbb, egymástól teljesen idegen nemzeteknél, pl. a kínaiaknál és japániaknál ugyanazokat az udvariassági frázisokat és nyelvtani formákat találni, mint az európai kulturális népeknél. A másik meg az, hogy létezik a rendes nyelven kívül még egy sajátos udvariassági nyelv.

A verbális udvariassági formákban Ihering két csoportot különböztet meg: az egyik, melyet az udvariasság frazeológiájának nevez, magában foglalja azokat a szokat, kifejezéseket, melyeket az udvariasság a nagy nyelvkincséből a maga céljára kiválasztott. Ezek az udvariasság ajkán pusztán frázisokká váltak, azaz olyan szókká, melyeknek kiejtésénél a beszélő nem azt akarja kifejezni, amit jelentenek, sőt olykor éppen semmitsem gondol mellettük. Kinek jut eszébe, mikor a parasztembert *kend*nek szólítja, hogy e szó eredeti értelménél fogva csak annyi, mint *kegyelmességed* vagy a német *Euer Gnaden*? Esze ágában sincs ilyen nagyot mondani.

Mind a megszólító, mind a megszólított tudja, hogy hányadán van vele, csak az találja készpénznek venni, aki a dologban egészen járatlan.*

Az udvariassági nyelvnek ezen részén, a frazeológián kívül van még egy másik sokkalta sajátságosabb része. Amabban az udvariasság nyelve az általános nyelvtörvények határai közt marad. Emez azonban túlmegy rajtuk s erőszakot követ el a nyelven. Nem alkot műnyelv módjára új szokat, hanem igenis új nyelvi alakokat, még pedig olyanokat, melyek nem a nyelv gazdagítására, a benne rejlő csirák fejlesztésére válnak, hanem eltorzítják a nyelvet, géniusza, logikája ellen vétenek, szóval abnormitások és deformitások, melyek a nyelvész előtt, aki a dolog nyitját nem ismeri, megfejtethetlen rejtélyek maradnak.

Valamint a gramatikus az emelkedett beszédnek, nevezetesen a költői nyelvnek a közönséges syntaxistól való eltéréseit *syntaxis ornata* név alatt foglalja együvé, úgy az udvariasság nyelvének e másik alkatrészét is nem lehetne találóbban elnevezni mint *syntaxis ornatának*. Mert az udvariasságnak saját, a nyelv közönséges szabályaitól eltérő *syntaxisa* van, s az *ornata* jelző mintha csak arra termett volna, hogy kifejezze azt a sajátságos célt, amire azok az új nyelvi alakok fordíttatnak.

De volt-e szükség ilyen udvariassági *syntaxis ornata*-ra? Nem lehetett volna-e beérni azzal, mit a nyelv e célra szolgáltat? Dehogyan! A görög meg a római nép nem érzette szükségét, hogy egyéb eszközökhöz folyamodjék, s ha más népeknél mégis megtörtént, az csak tévedésnek bélyegezhető. Úgyde a tévedésnek meg kell hogy legyen a maga oka, mert a legkülönbözőbb népeknél találkozunk. Ihering a dolog magyarázatát példabeszéd alakjában adja. Mikor Ádám és Éva a tudás fájának gyümölcséből ettek volt, azon vették észre magukat, hogy meztelenek és fügefalevéllel takarták meztelenségüket. Ugyanaz az eljárás tükröződik az udvariasság történetéből vissza. Vonásról vonásra talál itt minden: az ártatlanság és naivság eredeti állapota, a paradicsomi kígyó, a bűnbeesés, a meztelenség érzete, a fügefalevél. A naivság eredeti állapotában találjuk az udvariasságot a klasszikus ókorban, itt minden tiszta természetesség. Semmi mesterkéltség. Kiki tegezi és

* Így járt Budenz, mikor 1856-ban először toppant be Hunfalvyékhoz s ott így kínálták: *Méltóztassék* helyet foglalni! Ő ezt akkor így értette: *Geruhen Sie Platz zu nehmen!* s nagy zavarban volt, hogy társadalmi állását ennyire félrcismerik. S. Zs.

maga nevéen szólítja a másikat, a királyt épúgy mint a koldust, csak az *epitheton ornans* az, ami amannak jár, emennek pedig nem, de az a nyelven semmi legkisebb erőszakot sem tesz; egyéb-iránt egy és ugyanazon nyelv dívik minden rangú és minden helyzetű személyeknél. Ezen egy nyelv helyett mainapság két nyelvünk van: van a közönséges és van az udvariassági nyelvünk. Amazon akkor beszélünk, mikor valakiről, emezen akkor, mikor valakihez szólunk. Amazon a nyelven van teszem ez: *Goethe hat gesagt*, emezen így kellett volna szólani: *Ew. Excellenz haben gesagt* — amott a személy neve és az ige egyes számban, itt a személynek személytelen megjelölése, amely alatt a görög embernek soha esze ágában sem volt személyt gondolni, aztán meg többesszámú ige, egyesszámú főnévvel, — valóságos nyelvbeli csodaszülött! Ez a bűnbeesés utáni nyelv. A bűnbeeséssel a természetesség botrányossá vált. Szakasztott úgy járt az udvariasság, vagyis inkább a személy, amikor bukott. Az emberi gyarlóság: a hiúság, becsvágy, kérkedés, széptevés, csuszás-mászás volt az a kigyó, mely őt elcsábította. Azt súgta a személynek: Te több vagy, mint amennyinek hiszed magad, egyél a tudás fájának gyümölcséből, s meglátod, ki vagy. A személy megtette; s az a tudat, amit neki köszön, meztelenségének a tudata. Ami természetes, t. i. saját személyi, individuális mivolta ránézve botrányossá vált s hogy meztelenségét fügefalevéllal elfödje, a nyelvet megnyomortotta. Minden, amit a nyelv ellen elkövetett, ebből magyarázható: azokat a formákat, melyeket a nyelv a személy számára alkotott, nagyon is közönségeseknek ítéli, a személy maga-magát kerüli, a személy-személlyel való érintkezést nagyon is bizalmasnak találja, a nyelvet arra használja föl, hogy a megszólító és megszólított közé mesterséges ürt teremtsen: amaz ezt a távolba tolja, mintha harmadik személy volna, úgy szól hozzá, mintha róla szólna, és magát a személynek tulajdonképeni mivoltát, t. i. azt, hogy személy, még azt is elveti, hogy mesterségesen absztraktummá emelje. „A személynek maga-kerülése“, e szóval jelezi Ihering mindazokat a francia nyelvi tévedéseket és bűnöket, melyeket az udvariassági nyelv elkövetett. Minden, amit ez ebben az irányban létrehozott, eredetileg csak földünk nagyjai számára volt, minden kiváló udvariassági forma, a szimbolikus épúgy, mint a verbális, a társaság magaslatán látott először napvilágot. De itt előáll, mit a divatnál tapasztalunk: a rangbeli hiúság és féltékenység hajtóvadászata. A többi rendek nem nyugodtak előbb, míg a kitüntetéseket, annyira ameny-

nyire lehetett, maguknak is meg nem szerezték. Mint valami új divat, mely először a hercegnőnél mutatkozik, végre a mesterember feleségeig alászáll, szintűgy az udvariassági formák is. Olyan kifejezések és tiszteleti predikátumok, melyek valamikor csak fejedelmi személyeket illettek meg, mainap a legcsekélyebb emberről is használatosak — utóvégre minden a magasságból a mélységbe kerül.

Az udvariasság frazeológiáját Ihering következőleg csoportosítja: 1) A megszólítás formája. 2) Az idegen személy magasztalása — *epitheta ornantia*. 3) Saját személyének és övéinek kisebbitése. 4) Szerénységi frázisok. 5) Szívességnél előforduló udvariassági frázisok. 6) A jóindulatról való biztosítás. 7) Üdvözlő frázisok. 8) Búcsu-frázisok. 9) Jókíváratok.

Ha mindazt, *amit* Ihering az egyes csoportokról *érdekeset* mond, ismertetni akarnám, kénytelen volnék munkájának eme részét szóról-szóra lefordítani. Én csak egyes mutatványokra szorítkozhatom; de úgy hiszem, azok elégségesek lesznek arra, hogy nyelvészeink figyelmét e nevezetes téma iránt felköltse.

Epitheta ornantia pl. a levélbeli megszólításban: Tisztelt... kedves... az előbbi abszolút, az utóbbi relatív fajú, amavval kimondjuk, mi a személy magára, emevvel, mi a beszélőre nézve. Már Homérnál találkozunk e szokás a legkifejtettebb alakjában. Egy királyt vagy hőst sem szólítanak meg tisztelő predikátum nélkül, s Homér akkor is használja, mikor róluk szól. Ami az embert illeti, még jobban megilleti az isteneket, ők is kapnak s osztogatnak egymásnak *epitheta ornantiákat*, csak Zeus az, akinek nem kell. Kétségkívül a szigorúan kötelező etikett kívánta az *epitheta ornantia* alkalmazását. Jellemző, hogy arra még civakodás közben is ügyelnek, pl. az Ilias I.122. versében így szólítja meg Achilles Agamemnon: „Dicső Atreides, legkapzsisbb ember a földön“. Nálunk európaiaknál a mai szokás az *epitheta ornantia* használatát a hivatalos és ünnepi alkalmakon kívül a levélstílusra szorította. Némely keletázsiai népnek udvariassági nyelvében még más dolgot is tapasztalni. A japánoknak s egyéb velük rokon népeknek, valamint a siámiaknak a testrészek, a birtok, holmi stb. számára háromféle kifejezésök van: általános, szerény és tisztelő; a japániaknál a legszokottabb igék, teszem: enni, inni, jönni, menni, adni, venni, énekelni stb. alázatos és tiszteletes szinonimákban fordulnak elő.

Ez alighanem ama raffinement-nak netovábbja, ameddig az udvariasság a nyelvvel a maga céljaira való élésben vagy jobban mondva visszaélésben eljutott.

A jókívánatok vagy profán, vagy vallásos kívánatok.

1) A profán kívánati formákban több fajtát különböztetünk meg. Vannak olyan formák, melyekkel

a) jólétet kívánnak, pl. görögül: *chaire*, németül: *Leben Sie wohl* stb.;

b) egészséget, erőt. Pl. görögül *hygiaine*, lat. *salve* (üdvözlő), *ave* (búcsúzó), németül: *zur Gesundheit*, magyarul: *egészségére, jó egészségét kívánok*;

c) hosszú életet;

d) szerencsét. Némely népeknél ez normális tartalma a kívánságnak. A magyar specializálja a szerencsét, pl.: *Adjon Isten jó egészséget, szép asszony feleséget, pálinkás jó reggelt, szalonnás jó estét*;

e) örömet, pl. jó mulatságot. *Viel Vergnügen, amüsiren Sie sich gut*.

2) Vallásos kívánati formák. Ilyenek az ó-testamentombeli üdvözlések: *Jehova veled! Jehova áldjon!* stb., melyek a keresztény egyház útján nyugatra is átszármaztak: *Isten veled! Isten áldjon! Isten adjon!* stb. Ihering azt találja, hogy ezt az utóbbi formát mi magyarok használjuk a legeslegnagyobb mértékben: *Adjon Isten jó reggelt, jó estét, jó napot (csendes, nyugodalmas) jó éjszakát, a holnapi napra boldog felvirradást* (Vadr. 356), *jó egészséget, békességet* (Vadr. 374). *Adja Isten, hogy másszor is láthassuk jó egészségben. Adja Isten, hogy hallhassuk mindig jó hírét (eine gute Nachricht von Ihnen, uo.) Adjon Isten kevés kárt, Szíved szerint való párt. (Uo.) Isten áldjon (áldj' Isten, mint: adj' Isten), Isten hozzád, Isten veled.* Az ennek megfelelő üdvözlőforma: *Isten hozott.* — „Ich möchte — ügymond Ihering — diese ungarische Eigenthümlichkeit der Aufmerksamkeit ungarischer Gelehrter empfehlen. Wann hat sie sich gebildet? Unter dem Einfluss des Christenthums? Oder reicht sie weiter zurück? Liesse sich ihr nicht ein Anhaltspunkt für die Streitfrage über den Ursprung der Magyaren entnehmen?“ E kérdés tüzetes utánjárást kíván; de annyit már előre is, úgy hiszem, jogosan felelhettem a nagy tudósnek, hogy ezt a tüneményt csak részben szabad a keresztény befolyásnak tulajdonítanunk.

(Vége köv.)

PONORI THEWREWK EMIL.

NÉMET JÖVEVÉNYSZÓK. ✚

I.

* *Abafinál*, * *alabárd*, *árticsóka*,¹ * *atlac*. — * *Bajor*,² * *bak*, * *bakszakál*, * *bakter*,³ *bál*, * *bank*, * *bárd*, * *barkó*, * *bárling*,⁴ ? *bárzsing*, ? *barna*, ? *báró*,⁵ * *bászli*, *batár*,⁶ * *batiszt*, *bíbic*,⁷ *bifláz*,⁸ * *biliárd*, *biling* (vö. * *filling*), * *billikom*, * *bindász*, * *bitang*, * *bódé*, * *boglár*, * *bognár*, *bomba*,⁹ * *bonta*,¹⁰ * *bordély*, * *borosta*, * *bot*, * *böröc*,¹¹

* Szarvas Gábor hagyatékában a többi közt egy meglehetősen teljes, a magyar nyelv német jövevényeit tárgyzó előmunkálatot talált Simonyi Zsigmond, e folyóirat szerkesztője. Ezt az előmunkálatot a szerkesztő úr szívesége e sorok írójának juttatta közlés és földolgozás végett. Az előmunkálat néhány száz cédulából s egy szótárszerű jegyzékből áll. Se a cédulákon, se pedig a jegyzékben Szarvas nem jelölte meg, melyik az átvett német szó vagy szóalak. Épen azért többször kerültem abba a helyzetbe, hogy a megjelölt szót törölnöm kellett. Föltehettem ugyanis, hogy, ha Szarvas maga földolgozhatta volna ezt az anyagot, szintén elhagyta volna az ill. adatokat, mert most már tudjuk, hogy más úton kerültek bele nyelvünkbe. Egy pár esetben az illető szóhoz hasonló hangalakú s jelentésű német szót sem az irodalmi, sem pedig a népnyelvből nem ismertem.

Ahol csillag áll a szó előtt, azt jelenti, hogy a szó mint német jövevény részint Szarvas elszórt cikkeiből, részint más nyelvészeink munkáiból ismeretes. A bővebb megokolás végett utalom az olvasót hasonló című munkámra, ahol igyekeztem megjelölni a helyet is, ahol az illető átvételről eddig szó volt. Megjegyzéseimet alul, jegyzetek alakjában közlöm; bővebb megokolásra itt nem törekedtem, mert azt hiszem, az itt-ott kétkedőknek nem soká meg fogom adni az alkalmat, hogy okaimat ennél vagy annál a szónál közelebből is megismerjék. Mielőtt folyóiratunk nagynevű megindítójának ez egyik utolsó művét közreadnám, ki kell jelentenem, hogy ez valóban csak előmunkálat, anyaggyűjtés volt, mert Szarvasnak a Nyelvőrben elszórt cikkeiből, fejtegetéseiből sokkal több német jövevényt lehetne összeállítani.

MELICH JÁNOS.

¹ Vö. vel. ol. *artichiocco* Kőrösi | ² osztr.-baj. *baær*, *baijer* Schmeller 1 : 218 | ³ osztr.-baj. *wachter* (Schmeller 2 : 842) | ⁴ talán egy osztr.-baj. *bärtling*: barbatus (de vö. Schmeller 1 : 283) | ⁵ vö. Pauler A magy. nemz. tört. 2 : 60 | ⁶ vö. ném.-fr. *bâtarde* | ⁷ szláv; ellenben *gibic*, *kibic* német | ⁸ sich *büffeln*: sich plagen Schmeller 1 : 213 | ⁹ Kőr. olasz | ¹⁰ a szóvégnek magyarázatát nem tudom adni | ¹¹ erős talapat az ágyútaligán CzF., *brotz*, karren mit zwei rädern, *protzen* (bremsen) in der artillerie und protzwagen, Schmeller 1 : 377 | ¹² *busa* :

*börze, *bősz, *briliánt, *busa,¹² bukta,¹³ *bűkköny.¹⁴ — Cafol [jelentés]?, *cápa-pohár, *cégér, *céh, *cél, *cement, cérna,¹⁵ *cibak, *cic, cica,¹⁶ *ciha, ?cihelődik, *ciher, *cik, cak, *cikkely, cikória,¹⁷ *címer, *cín, *cink, *cinkos, *cinóber, *cirpel,¹⁸ *citvar, *coboly, *cók, *cők, *cövek, *cucli, ?cudar, *cukor. — *Csecse, csegely,¹⁹ cséza,²⁰ *csz, ²¹ *csür, csúz. — Dac,²² ?darabant, datolya,²³ *derce, *dölyf, *döre,²⁴ *döröcköl, *drót, ?dufla,²⁵ — *Ében-fa,²⁶ ?edz, egres,²⁷ *ejtel, eke,²⁸ *elefánt, *érc, *erkély, *erszény, *espély. — *Fácán, *facér,²⁹ fácol (? jelentés), *fáin, *falkony,³⁰ fánc,³¹ *fánk, *fára, *farsang, *fásli, *felcser, felhérc, *felsár,³² fércel,³³ *fertály, fige,³⁴ *fling, *fillér, *firhang, *fitying, *flanér, flanéroz, *flaska, flóta,³⁵ *fogoly,³⁶ *font, *forspont, *fortély, *foszfor, *frakk, *fraj, *frajmádlí, *franc, *frigy, *friss, *fölostököm, *fuccs, *fuj, *fukar,³⁷ *fullajtár, furik,³⁸ *furmányos, *fustély, *fuvar,³⁹ *fürmendör, *füzér. — *Gádor, *gála, galancsér,⁴⁰ galacsin,⁴⁰ *gálánt, *gallér, *gang, gangos, *gantár, gányó,⁴¹ garaboly,⁴²

nagy zömök fejú, fölfujt ábrázatú, összetetendő baj. *bauschen*, jede wulst. *busch* oder büschelformige masse CzF., Schmeller 1 : 297 |¹³ baj. *puchta*, *buchte*. ars mehl-speise, Schmeller 1 : 380, mind a magy., mind a baj. szó szláv kölcsönvétel, Bernolák |¹⁴ a cas. obl. -n mutatja, hogy legfeljebb régi újf. kölcsönnevelés |¹⁵ nézetem szerint a véghangzója mutatja, hogy szláv közletéssel kaptuk |¹⁶ az osztr.-baj. *ziss* (weibliche katze, Schmeller 2 : 1157) nincs megmagyarázva a szó vége; különben is itt ritka a szó; szláv |¹⁷ vö. *ziegerkraut*, Schmeller 2 : 195., vagy inkább *zichori*, *zigori* uo. 1079, a magy. szó olasz eredetű, Kőr. |¹⁸ Bécsben hallható: *zirpeln* (tücsökről hallottam, Schmellernél nincs meg) |¹⁹ eredetét nem ismerem |²⁰ szláv ered., vö. szerb. *čezu* Vuk |²¹ kérdőjellel van ellátva, szláv eredetűnek mondja Mikl., vö. Melich, Német vendégyszók |²² *dac*; úgy hiszem, elvonás a *dacol* igéből, összevethető egy **dutzennel*, *verdutzet*, Schmeller 1 : 558 |²³ olasz, Kőrösi |²⁴ ném. eredetű, s egy a *tór*, *tórl* (*u[~]dera*, Schmeller 1 : 619) szóval, de bővebb vizsgálatra szorul |²⁵ vö. Kovács I. at. elem. Kőr. szerint olasz |²⁶ Kőr. ellenében én is ném. ered. tartom |²⁷ szláv eredetű |²⁸ csuvas eredetű |²⁹ munka v. szolgálat nélkül való, peckesen járó MTSz., vö. osztr.-baj. *vazierend*, herrenlos, dienstlos, Schmeller 1 : 852 |³⁰ lehet olasz jövési is |³¹ eredetét nem tudom |³² vö. *sál* Melich, Német vendégyszók |³³ *férc*: *ferse* közti egyezés bizonyításra szorul |³⁴, ³⁵ ol. ered. Kőr. |³⁶ érdekesnek tartom megemlíteni, hogy Castelli szerint *vog'l* az osztr.-ban vörösbegy |³⁷ *Fucker* „wucherer”, vö. Schmeller 1 : 698 |³⁸ ném. eredetű, de szláv közletéssel kaptuk, vége mutatja |³⁹ a magy. *fuvar* (die handlung des fahrens) kfn. *fuore*, Paul DWb. |⁴⁰ eredetét nem tudom, vö. MTSz. |⁴¹ ehhez a Sz. azt írta, hogy „gauner”; inkább hiszem, hogy a t. *gaña*-val függ össze s valamennyi a lat. *ganeo*, *ganea* (Du Cange) átvevései |⁴² nagyon kétes

* garas,¹ * gárda, * gátor, gádor, * gavallér, gaballér,² * gáz, * gázsi, * gelét, * gépely, * gerely,³ * gerendely, * gipsz, gitár,⁴ gobhal, góhér,⁵ * grándát, * gránit, * gríf, * grifli, * grispán, * gróf, * grobián, gusztony.⁶ — * Gyémánt, * gyilk. — * Hacsér, * hámor, * hárfa, * házásrt, * hébér, * hecc, * héhel, * herceg, * hering, * himpellér, * hopcihér, * hóstát, * huncút, * huta.⁷ — Icee,⁸ * iskátulya,⁹ * islang, * islóg, * ispotály, * istáp,¹⁰ * istráng, * izsóp. — Kabát,¹¹ * kacér, * kadét, * kajfos (= kajfertós?), * kalap, kalapfü,¹² * kalarábé,¹³ * kalmár, kályha,¹⁴ * kalucsni, * kamásli, * kánfor,¹⁵ * kanna, * kandli,¹⁶ * kapcán,¹⁷ * káplán, * káplár, kapor,¹⁸ * kappan, * kapszli, * kaput, * karabély,¹⁹ * karcol, * karmazsin,²⁰ * karmín, * karmonádli,²¹ * kartács,²² * kartifol, * karton, * kártya,²³ * kastély, * kuszárnya, * kasznár, * kaszni, * kaszt,²⁴ [kecske-szakál, kigyófű,²⁵] * kehely, * kél(-káposzta),²⁶ * kittöly (kittő NySz., kitli MTSz.), * klavír, * koh, kohó,²⁷ * kindrúsz,²⁸ kolompár,²⁹ * kolompér, * kolostor,³⁰ komor,³¹ kontár,³² * korál, * korbély, * kornis, * kóst (NySz., MTSz.),³³ * kóstol,³⁴ * Koszt, * kosztol,

német jöv. | ¹ szláváságból époly jól magyarázható | ² vö. *gabaliér*, Schmel. 1 : 863 | ³ a magy. szó német eredete mellett figyelembe veendő a cs. *hrále*, hasta, lancea Matz. 178 | ⁴ ol. ered. Kőr. | ⁵ ered. nem ismerem | ⁶ vö. MTSz. | ⁷ nézetem szerint nálunk szláv jövevény | ⁸ etimológiája ismeretlen, mert az *ejtel*-től elválasztandó | ⁹ lat. vagy szláv, Kovács, Mikl. | ¹⁰ kn. *stap*, *p* miatt régi átvétel | ¹¹ szláv, Mikl. | ¹² vö. *klapphut* etc. | ¹³ osztr. *kahleräwi* Cast. | ¹⁴ szláv jöv. nézetem szerint | ¹⁵ tótba is átmént *gámfor* alakban | ¹⁶ jelentés, vö. osztr.-baj. *kandl*, *kántel*, Schmel. 1 : 1253 : *kanne* | ¹⁷ Frisch adata Grimmnél : *capezaum* | ¹⁸ szláv eredetű, Mikl. | ¹⁹ mivel sehol sem mutatható ki egy német *karabin* (vö. Grimm, *karabiner*), az egyenes német származást el kell ejtenünk | ²⁰ nézetem szerint a *zs* miatt szláv úton kaptuk | ²¹ osztr.-baj. *kärmenadl*, *rippenstückchen* Schmeller 1 : 1292 | ²² kétes ném. jövevény | ²³ lehet olasz eredetű is | ²⁴ nhd. *kaste*, *geschlossener stand*, innerhalb dessen gewisse rechte ausschliesslich sich vererben Grimm 5. 262. | ²⁵ A két szó talán csak azért van a gyűjteménybe fölvéve, hogy németből való fordítások ? | ²⁶ kar.-osztr. *kél* (Lerxer KärnWb.) | ²⁷ osztr.-baj., erd. sz. *kuchel*, *kuchl* (Kramer, Castelli) | ²⁸ *kienruss*; a tót *kirus* (koromból csinált fekete festék, amivel a házak utcára néző falán díszítéseket csinálnak) egyenesen a németből | ²⁹ *kolompár* vö. Grimm : *klemperer*, *blechmeister*, *blechschmied*; főleg abból, hogy a tótban számtalan *Kolompár* tulajdonnév van, hiszem, hogy a mi szavunk szláv közvevéssel jött nyelvünkbe | ³⁰ ez a szó nincs meg a NySzótárban | ³¹ *kummer* (Grimm 5.2596) ? | ³² eredetét nem ismerem, Simonyi német vendég-szó jegyzeteiben ezt olvasom : „erd. sz. *knüzer* .einer, der sich durch mühselige arbeit kümmerlich forthilft, pfuscher, Kramer Idiotismen, *kontár* ?“ | ³³ vö. osztr.-baj. „ir weine, getreyde, vihe und andere *koste* und habe ires closters (victualien)“ Schmeller 1 : 1308 | ³⁴ ellenben *kóstál*

*kóter, *köting, *köppöly, *köböl*,¹ *krajcár, *kristály, *kristély,² *kudarc, *kurázsi,³ *kurizál, *kvarc, *kvártély. — *Labanc,⁴ *láda*,⁵ *lajt,⁶ *lajbli,⁷ *lajtorja, *lakk, ? *langaléta*, *lant, *lárma, *lat, *léc,⁸ *ledér, *légely, *lék,⁹ *léllah, *lésza*,¹⁰ *létra, *lódíng, *lompos, ? *lőcs*,¹¹ *lőre*, *lúg,¹² *lutri, *lülbör.¹³ — *Mácsol, *madrác, *mafla, *majc, *major, *málha, *mamlasz,¹⁴ *mángol, *mángorol*, *márc, *marcipán, *márjás, *márka, *markotányos,¹⁵ ? *marmota* (lat.), *maródi,¹⁶ **mars!*, *márvány, *masina,¹⁷ *másli, *maskara*,¹⁸ *matring, *mente,¹⁹ *meszely, *majszter, ? *meténg*, *mis-más, *misling (MTSz.), *mincér, *minclér, *mócsing* ? (vö. MTSz.) *módi,²⁰ *mord, *móring,²¹ *mortály, *mordály*, *mozsár, *mundér,²² *murmutér*,²³ *muskatály, *muskéta, *must*,²⁴ *mustra*,²⁴ *muszáj. — *Nérc, *nefelejts*.²⁵ — *Nyak*.²⁶ — *Obsit, *óbégat*, *opszec,²⁷ *orkán, *ortály,²⁸ *ostrom, *ort.²⁹

(Vége köv.)

olasz eredetű (*costare*) | ¹ bár a ném. *kübel*-lel való rokonítás igen tetszetős, de mi a szót közvetlenül a szlávágtól vettük | ² osztr.-baj. *kristier*, Schmeller 1 : 1383 | ³ osztr.-baj. *kuráži* | ⁴ részemről a *lauf Hans!* etimológiát nem tartom elfogadhatónak | ⁵ ném. ered., de szláv közvetítéssel | ⁶ vö. Frank. *lêit* 'fass, worin man die weinbeeren zur Kelter führt; hierher gehört die bey Klein als oestr. angeführte *Lait* 'gefäss voll wasser' (Schmeller 1 : 1428. 1529.), innen slov. *lajta* (Matzenauer 235., Wolfow slovar) | ⁷ vö. erd. sz. *leibel*, Kramer Idiotismen | ⁸ Vö. erd. sz. *lâz*, Kramer | ⁹ eredete nincsen eléggé megvilágítva (vö. Melich, Német vendégzők), valószínűen német | ¹⁰ szláv ered. | ¹¹ vö. t. *loč* | ¹² valószínű, hogy ezt is szláv közvetítéssel kaptuk | ¹³ vö. erd. sz. *lurberbôm* 'der flieder', Haltr. Id. *lirberbôm*, Kramer Idiot. | ¹⁴ szláv ered. | ¹⁵ nhd. *marktender* (wirt- und lebensmittelverkäufer bei den soldaten im feld, Grimm 6. 1638.) | ¹⁶ *marodi*, müde, schwach, entkräftet, arab *maredh* (Castelli 198) | ¹⁷ gyűjtő jelentésben szláv közvetítéssel (vö. MTSz.) | ¹⁸ szerintem szláv eredetű | ¹⁹ eredete máig sincs hangtanilag tisztázva | ²⁰ *mód* elvonás a *módos*-ból | ²¹ osztr. *màring* (Frommann 5. 505., Schmeller 1 : 1648.) | ²² vö. nhd. *muntieren*, Grimm 6. 2703. | ²³ nhd. *murmeltier* | ²⁴ szerintem szláv eredetű a magyarban | ²⁵ ezt a szót Szarvas csak azért vette föl, mert a ném. megfelelőnek szó szerinti fordítása | ²⁶ ugor eredetű lesz; az ol.-ném. szavakkal való egyezése talán csak véletlen | ²⁷ használatának helyét nem tudom, valószínűen tót közvetítéssel (t. *opces*, csizmasarok) az osztrákból való (*absatz*, a kiejtésre vö. tir. *âb*, Schöpf, Tirolisches Idiotikon) | ²⁸ vö. cs. *ortel*, Rank, Gebauer 1 : 264 | ²⁹ (pénz) da zwei sich schneidende linien vierecken oder winkel (*orte*) bilden, so bezeichnet *ort* auch den vierten theil wovon, zunächst den vierten theil einer münze etc. Grimm, vö. cs. *ort* (Rank, ua.).

M. J.

HANG A MULTBÓL.

— Levél a szerkesztőhöz. —

Kedves barátom! Fölszólítottál minapi leveledben, hogy írjak valamit, ha csekélységet bár, a Nyelvőr januáriusi ünneplő számába, melyet jobbrészt a régi munkások dolgozataiból szeretnél egybeállítani. Ime, eleget teszek kívánságodnak. Visszatérek a multba, mikor a Nyelvőr még „ácsorgó csemete” volt. Előveszem az első évfolyam első füzetét, melyben Szarvas Gábor Petőfi „János vitéz”-e nyelvéről értekezőn, annak igazi népies voltát mutogatja, de a nagy fényességben egy-egy foltot is vesz észre. Ilyen folt, vagy „a magyar nyelv szelleme ellen elkövetett vétség” szerinte a többi közül ez a sor: „*Magamnak is ugyan kutyául lett dolga*”, mert így van jól: *dolgom*. Éreztem akkor mindjárt, hogy itt a megrovó a hibás, nem a megrovott, papirra is vettem cáfolatképen valamit, de a dolog, miért miért se, nemcsak haladt, el is maradt. Azonban előállt Szász Károly s a költői nyelv szabadságai jogán pártul fogja a hibáztatott kifejezést, amely „ha hiba is volna (volna is) prózában, semmi esetre nem volna hiba versben” (8: 358). Erre feleletül Komáromy Lajos a következő füzetben (408—409) egész kis cikket közöl, melynek az a veleje, hogy „dolga” azért nem helyes, mert „magamnak” nem genitivus, hanem dativus. Azóta a kérdés elaludt, legalább a döntő szót — tudtommal — nem mondta ki senki. Erre vállalkoznám én most.

Mindenki tudja, hogy a „magam” névmás eredetileg személyragos főnév, mint „testem”, „személyem”, „fejem”, tehát 3. személyű alak; az is ösmeretes, hogy épen ennélfogva a vele szövetkező birtoknév is csak 3. személyben állhat. Valamint azt mondjuk: testem súlya, személyem érzéke, fejem bűbja, úgy tulajdonkép ez a helyes: magam ereje, magad kára, magunk termése stb. Hogy-hogy mégis vita tárgya lehetett a Petőfi sora? hogy az egyik határozottan kárhoztatja, a másik védelmére kél, a harmadik még okát is igyekszik adni, hogy mért helytelen? Könnyű a felelet.

Elsőben is ne feledjük, hogy „magam” már nem az, ami volt, nem annak érezzük, ami, s ez az elváltozó folyamat már századok óta tart. A mai „magam” már csak névmás, reflexiv vagy személyes vagy emennek apposituma; a régi „magam” jórendin csak akkor tűnik elő, ha birtokviszonyba kerül. De nem telik bele nagy idő, hogy a „magam dolga”-félék is mind ide romlanak

(vagy fejlődnek); „magam dolgom“. Ez az egyik oka, a mért Szarvas fennakadt Petőfi szokötésén, amely, úgy látszik, nem volt meg az ő nyelvérzékében.

Evvel kapcsolatos második fontosabb oka, hogy Szarvas s vele Komáromy hibát látnak, a hol nincs hiba, az, hogy a birtokostól (magamnak) messzebb szakadt a birtok (dolga) s amannak ragja is van, ami a mai nyelvhasználatban szokatlan vagy ritkább; mert rendszerint legfeljebb egy-egy jelző a köze a „magam“-nak s a jelzett szónak s az ilyenkor is ragtalan szokott lenni. Ez tévesztette meg Komáromyt, hogy „magamnak“-ot dativusnak vegye, holott kétségtől genitívus (= a *magam dolga* is ugyan kutyául lett), nem gondolván meg, hogy magára a constructióra nézve egyre megy, genitívus-e „magamnak“, datívus-e.

Hadd szemléltessem mármost néhány példával a „magam“ tétovázó használatát s bizonyítsam főképp azt, hogy Petőfi „tudva s akarva“ írta, a mit írt.

1. Valamikor türelmem volt keresztülböngészni a „Négyszáz magyar levelet“ (a XVI. századból) s azt találtam, hogy a levélkezdő formula 26-szor ez: „magam ajánlása“, 6-szor már ez: „magam ajánlásom“. A nép nyelvében és költészetében, régibb s újabb írónál ezek mellett:

„Elég nekem az én *magam sora*“. „Nem *magunk* jó *szántából* jöttünk ide“. „*Magam* szép *termetét* sok ezrekre írom“ (Erd. Népd. 1 : 112). „Vigyázzunk *magunk dolgára*“ (uo. 244). „*Magam* szabad *akaratajából* a bátyám fiamak engedem a császári széket“ (Mikes). „Hozzájok veted *magad szennyességét*“ (Orczy). „Jobb megy a *magunk torkába*“ (Csokonai) stb.

Sűrűn találni már ilyeneket is:

„A *magam béremet* megkívánom“. „A *magad pénzedre* igyál“. „A *magad* tulajdon *kezedd*del meg kell nyergelned mind a hármat“ (Arany L. Népmesék 60). „Adj *magam sorsommal* való megelégedést“ (Rádai Pál). „Nem köteleztetünk a *magunk kedvünk*ből származott istenes jóságokra“ (Faludi). „Tinéktek a békességet, *magam nevemnek* pedig a dicsőséget így adom meg“ (Csokonai) stb.

2. Hogy Petőfi nem „a nyűgző rim“ miatt mondta úgy, ahogy mondta, az bizonyítja legjobban, hogy akkor is használ effélet, mikor a vers nem korlátozza. Ime a „Fakó leány és pej legény“ c. novellájában (Vegyes m. 3 : 318) ezt olvasom: „Hisz épen azért mondom, szólt a kovács, *magamnak* is ez a *szándéka*“.

De ez a kapcsolat nem áll magában, nem csak Petőfinél

található. Ezeket a néptől hallottam s fel is jegyeztem: „*Magamnak* se volt *kedve* hozzá“. „Pedig ez *magamnak* csak egyik *kincse*“. Deák Ferencnek egy 1867-iki beszédében ez van: „1848-ban nagy hibát követtünk el. Azért mondom, követtünk, mert *magamnak* is *része* volt benne“. A „Magyar Hirlap“ 1897-iki évf. 3. számában ez fordul elő: „Ez *magunknak* is tíz *krajcárjába* kerül“. Régibb íróknál is akadunk hasonlóra. Gyöngyösinél: „Azért más *gondját* kell viselni *magunknak*“. Bessenyeinél: „Légy szabados *ura* magadtól *magadnak*“. Végre, ha szégyen ha szemérem, magamra is hadd hivatkozzam. A Toldi-kommentár Előszavában azt íróm: „Az idézetek... saját *magamnak* a népnyelv tőjéről való *metszései*“.

Ezzel maradtam a sorbul már-már kiöregedő barátod

LEHR ALBERT

magam keze vagy kezem írása.

FÖLTÉTELEZ.

A hibás szók és szólások talaja rendkívül termékeny. Amikor észrevesszük, hogy egyik-másik régibb magyartalanság szünőfélben van, legott szemünkbe ötlük egész csoportja az újaknak, amelyek csaknem észrevétel nélkül keletkeznek és terjednek.

De az utóbbiak méltatását hadd előzze meg itt néhány olyan régibb furcsaság, amelyet már évtizedek óta hasztalan ró meg az orthologia. Védeni nem védi őket senki; mégis élnek és virulnak a megszokottság paizsa alatt.

„A végtelen kérdés“ című értekezésemben (olv. az Akadémiának 1890. dec. 1-én tartott ülésében, Nyr. 20. k.) a többi közt imezeket pedeztem meg:

Hitoktató, hitoktatás, a magyar, a görög nyelv oktatása. — Hiszen csak élő teremtetést szokás *oktatni valamire. Tanítani lehet tárgyat* is; pl *Mit tanít ő abban az osztályban?* — De *hitet, nyelvet* stb. nem *oktat* a magyar.

Részt vett az értekezleten, vadászaton, ünnepen. — Tehát ez új vonzat szerint: *részt vett*, nem *benne*, hanem *rajta*. — A részvevésnek többféle módja van: Az ember *bevesz, fölvesz, elvesz, kivesz* egy részt az egészből; tehát *belőle*; *leveszi* a zsákok harmadrészét a szekérről; tehát *róla*; de *rajta* — jó magyarsággal — soha se *vesz részt*, hanem mindig *benne*, tehát az értekezletben, vadászaton stb.

Zene van ott naponta, e h. naponként, mindennap. Ez a dolog *évente* ismétlődik, e h. *évenként, minden évben.* — *Naponta* am. *nappal*; *éjente* am. *éjjel, éjtszaka, éjnek idején*; *évente* am. *az éven át.* Ezeket nem szabad összetéveszteni.

A *holland* kormány, a *portugál* királyné. — Hát így beszéljünk ezentúl: *nápoly* asszony, *svájc* polgár — ? Hisz' *Holland* v. *Hollandia*, *Portugal* v. *Portugália* az illető országok neve. Miért vonják meg a jelzőktől az *i* melléknévképzőt, és miért nem írnak így: *Hollandi* v. *hollandiai*, *portugáli* v. *portugáliai* királyné, kormány, polgár stb. — ?

Megróttam ott még egypár szívós természetű korcsalakat, a többi közt a német-magyar *-tr-oz* képzővel faragottakat: *zseníroz*, *financíroz*, *kontingentíroz* stb. (Nyelvészeti cikkeim sorát az ilyen szóképzés hibáztatásával nyitottam meg a Pesti Napló tárcájában 1864-ben, tehát 33 évvel ezelőtt. Megróttuk azóta is nem egyszer ezt a furcsaságot. De igen szívós a természet. Egy hirlapi cikkecske épen most ismerteti a *tetovirozás* eredetét, tétova nélkül *tetoválván* ilyenképen a jobb sorsra méltó magyar nyelvet.)

Hát az a cafatokra szaggatott, szegény *föltételez* a következő változatokban: azt *tételezi föl*; ki *tételezné föl*? ez *föl* sem *tételezhető* róla; hogy' *tételezhetsz fel* rólam ilyesmit? — E mondatokból kitetszik az is, hogy ez a szerencsétlen alak nem is igazi jelentésében szerepel (am. *föltételül kíván, kiköt valamit*), hanem bitorolja a *föltesz* (supponit, setzt voraus) ige értelmét, magát az igét pedig kiszorítja a forgalomból. Nagy ideje tehát beszámolunk vele.

E szó *föltétel* szoros értelemben vett összetétel; részei tehát el nem választhatók. Együtt kell maradniok akkor is, amikor továbbképződik: *föltétel-ez*. A *föl* itt már nem ide-oda vethető igekötő, hanem az egészszel egybeforrott szórészt. Például: *Mit föltételez a becsületes alku?* (mit kíván föltételül?) Felelet: Mindkét fél jóhiszeműségét *föltételezi*. *Hogyne föltételezné?* A birtok átvétele a vételár felének azonnal való lefizetését *föltételezi*.

Látnivaló, hogy a volt igekötő itt az egységes alakká merevült szónál a kérdő és az olyan állító mondatban is elül marad, amelyekben máskülönben elválnak az igétől. *Tételez* nem is élő szó, Mit is jelentene?! Az ilyen „nonens” tehát soha se szolgálhat akár igekötővel egyesülő, akár emezt hátravető igéül. Nem mondjuk, ügyebár: *ki fogásolta ki* állításomat? *Nem fogásolta ki senki*. *Hogy is fogásolhatná ki?* *Ki is* — v. *ki sem fogásolták*. Az ilyen szó csak így elemezhető: *kifogás-ol*, *föltétel-ez*; nem így: *ki-fogásol*, *föl-tételez*. Az utóbbi szónak ferde használatát — a szorosan vett összetétel természetének félreismerésen kívül — a *föltevés* és *föltétel* összetévesztése is okozza.*

Föltételez új szó; következésképen a NSz.-ban és Ballagi szótáraiban keresendő. Az az édeskevés, ami ott áll, tájékozatlanul hagyja a közönséget. A NSz. imennyit mond róla: „*Fel-* v. *föl-*

* *Föl-tesz*, *föl nem tesz*; *föl-tevés* (*föl nem tévés*; *föl-tévő*, *föl nem tévő*, *föl sem tehető*; *nem teszi föl rólad* stb.). Ezek felbontható, és így nem szorosan vett összetételek, szemben a kérdéses *föltétel-ez* igével és származékaival.

tételez (fel- v. föl-tételez [sic!]) ősz. áth. Valamit feltétel gyanánt kíván. kiköt. *A minnek létezése feltételezi a műalkotónak létezését. A béke fennmaradására feltételezni a viszonyos fegyvernynyugvást.*

Rossz helyen van itt (zárójelben) a szórészek közt a kötőjel: föl-tételez e h. föltétel-ez; mert felbátorítja a tájékozatlan embert a részek elvalasztására, kivált ha nem talál különböző szerkezetű (kérdő, kétkedő, tagadó, vagy másformán állító) példamondatokat, amelyek arra intenek, hogy mérsékelje a föl igekötő hátra —, vagy akárhova lökésére való ösztönét. De vizsgáljuk a két mondatot.

Az elsőben *életlen tárgy* kíván valamit föltételül; a másodikban *élő ember*, vagy *emberek* (a mondat meglehetősen érthetetlen; de hagyjuk ezt). Itt a bökkenő! A második példában bemutatott használat szüli az olyan mondatokat, mint: „Ezt nem szabad föltételezni rólam“ (e h. föltenni). Adjuk hozzá eltorzított alakját: „föl sem tételezem“ v. „föl is tételeztem róla“ stb., és megvan az e szóval üzőtt, kettős helytelenkedés.*

A Ballagi szótárai közül a Teljes Szótárban (1868) ez áll: 1) vmit feltételkép tűz ki, köt ki: *a szabad elvonulástól feltételezni a vár átadását*; 2) vmit vki felől feltesz; *nem lehet felőle ilyesmit feltételezni*. — Ez a 2) alatti értelmezés okozza a ferde használatot. Ez már nem is „példátlan“, hanem „példás“ zürzavar.

Az 1) alatti példa ellene mond az előrebocsátott magyarázatnak: vmit feltételkép tűz ki, köt ki. — Hisz' a *szabad elvonulás* a föltétel, a vár átadásának a föltétele. A várórság itt mindamellett is nem a szabad elvonulást, hanem a *vár átadását föltételezi* a szabad elvonulástól; szabatosan mondva: ettől teszi függővé, mint föltételtől.

Már ebből is kitetszik az e szerencsétlen szóval együttjáró visszasság, a fogalmak összetévesztése, mihelyt a föltételül kívánást v. kikötést más szerkezetben kísérti meg valaki, mint abban, amelyet a NSz. két példája nyomán én mutattam be példamondataimban. A kérdésnek ezt az oldalát — ezúttal legalább — nem fejtegetem bővebben. Ez külön tárgyalást tenne szükségessé.

Célom mindenekelőtt az, hogy a *föltételez* szónak egységes mivoltát, hogy úgy mondjam: testi épségét mentsük meg; továbbá, hogy világossá váljék valódi jelentése, amelynek érvényre jutásával nem szorulna többé háttérbe a *feltesz* (supponit) ige, ez a most már ritkán használt jó szó, hanem forgalomba kerülne ismét.

A Nyelvőr 1896. X. füzetében (466. 467.) napfényre került *lebbezz fel* (*lebbezzenek fel*) legjobban mutatja, mennyire nem szereti a magyar nyelvérzék ilyenkor elülhagyni a volt igehatározót: *lebbezz fel*, e h. *följebbezzél*. Hallottam én már az efféléket is: Hát őt ki őrzi ellen? Így nem súlyozhatjuk ellen az ellenpárt politikáját — e h. *ki ellenőrzi?*.. *Nem ellensúlyozhatjuk*...

Hiánypótló szó-e ez a műszónak faragott *föltételez*, mely az

* Németül így mondanám: *Unfug*.

ő igazi jelentésében alig használatos, és épen ennél fogva kiszorít a forgalomból egy kifogástalan szót? Nem csodálnám, ha ezt a mondást: „dato non concesso“ egy szép napon így hangoztatná, vagy írná valaki: „*föltételezve*, de meg nem engedve“. Hisz széltilben használják ferde értelemben — hogy a közönséges halandókról ne is szóljak — jeles hirdapírók, kitűnő szónokok, jogászok stb. stb. — Akár szükséges, akár fölösleges ez a *föltételez*, most már ki nem küszöbölhető.

E szerint nem marad más hátra, mint egyfelől érvényre juttatni valódi jelentését, hogy megfeleljen eredeti rendeltségének; másfelől pedig vaspántokkal összebb szorítani lazán egybefüggő tagjait, hogy szét ne omoljanak. Így talán még hasznavehető szóvá is válhatik.*

JOANNOVICS GYÖRGY.

IRODALOM.

A hivatalos helységnévtár.

I.

(Részlet a M. Tud. Akadémiában 1896. XI.23. tartott fölolvásából.)

... Legfőképp nem szabad bízunk, sajnálattal kell mondanom, hivatalos helységnévtárunkban, mely épen a helységek neveire, tehát különösen arra, amit címe szerint ígér, fordít legkevesebb gondot. Aki azt hiszi, hogy *A magyar korona országainak helységnévtára* hitelesen és teljes számmal közli minden helységünk összes még használatban levő neveit, az nagyon csalódik. Hitelesen legfeljebb a hivatalosan megállapított nevet adja, a többinek se alakjával se számával nem törődik. A tót helynevek pl. háromféleképen, hol magyarosan, hol tótosan, hol csehesen vannak írva, nem is szólva arról, hogy némelykor egészen zavaros is a helyesírásuk. Azután ahol valamely helységnek két, három, sőt négy nyelven is van neve, ott a hivatalosan megállapított néven kívül hol mind ki van téve, hol csak egy vagy kettő, hol meg egy sincs. Hogy pedig azok a közölt nevek is minő nyelvűek, azt a használónak egyszerűen találgatnia kell, de igazán kitalálni igen sokszor még az illető nyelvben vagy nyelvekben tökéletesen jártas sem bírja.

A multa meg sűrű fátyol van borítva, még a jelentől el nem szakítható közvetlen legközelebb multa is. Ha két helység

* Közöljük régi jeles dolgozótársunk nézetét, de a *föltételez* ige szétválaszthatóságára nézve nem érthetünk vele egyet.. Ép oly joggal mondhatná az ember, hogy rosszul van mondva: *nem vegyül el*, s hogy helyesen csak így lehet: *nem elvegyül*; mert ez az ige a régi *elvegy* (*elegy*) szóból lett; l. „A magyar nyelv, a művelt közönségnek“ 1: 21.

egyesült és két nevét összekapcsolta, e két név sokszor oly színben tűnik föl, mintha az egyik a másiknak csupán megkülönböztető jelzője volna. Így pl. a trencsénmegyei *Kardos - Vaszka* valaha két külön helység volt; de most *Kardos*-épen olyan jelzőnek látszik mint *Kis-, Nagy-, Alsó-, Felső-, Szent-* síb. A hivatalos helységnévtár egy szóval sem világosít föl eshető tévedésekről. Pedig talán nem közönbös, hogy e helység egészen tót lévén, *Kardos*-valami tót jelzőnek hivatalos fordítása-e vagy pedig egy régi magyarlakta helynek emléke. Ha tavaly hivatalosan megváltoztatták valamely helységnek a nevét, azt az idei helységnévtárból már nincs módod megtudni. Vas megyének muraszombati és szentgotthárdi járásában 1887-ben 60.981/IV. számú belügyminiszeri rendelettel megváltoztatták közel száz helységnek a nevét s azóta az új helynevek úgy vannak közölve a helységnévtárban, mintha ős időktől fogva élnének.

A szerkesztés gondosságának legszebb példája azonban a következő. Szintén Vas megye szentgotthárdi járásának három helysége, legalább a hivatalos helységnévtárban, szörin-szálán elveszett. Ezek *Bükkalla, Martinya* és *Türke*. Az első már 1428-ban van említve („Bykalya in distr. Ewrseg“), a második 1387-ben „Martynye“ alakban fordul elő és Dobra várához tartozott, a harmadikról nincs ilyen régi adat. Az 1863-ban megjelent helynévtár szerint *Bükkalla* az őrségi, *Martinya* a petánci, *Türke* a felsőlendvai járáshoz tartozott. Az 1880. évi népszámlálás is még ismeri mind a hármat; de 1887 óta nyomuk veszett. Mi történt velük, arról a helységnévtárnak azóta megjelent kiadásai mélységesen hallgatnak. Az 1892-iki kiadásban viszont, honnan honnan nem, egyszer csak előtűnik egy *Magasfok* nevű, hivatalosan Vas megye szentgotthárdi járásában fekvő, 124 házban 707 római katolikus vallású vend lakost számláló helység, mely az 1895-iki legújabb kiadásban is megvan, de előbbi forrásokban teljesen ismeretlen. Pedig mint meggyőződtem, az a három régi helység valósággal ma is él, ellenben *Magasfok* mindeddig csak papiroson található, ha a papiros fogalma alól a táborkari és megyei térképet kivesszük, amelyek szintén nem tudnak róla. Ime hivatalosan így tüntetnek el régi és támasztanak új helységeket. De nem akarom, hogy a három helység sorsa örök titok maradjon; azért föllebentem a fátyolt és elárulom, hogy *Bükkalla* földati önállóságát és Domokosfával egyesült, *Martinya* és *Türke* pedig egybefoglalva *Magasfokká* változott.

Történethuvárnak, nyelvésznek csak azt tanácsolhatom, iparkodjék helységekre vonatkozó adatait akárhonnan összeszerezni, de a hivatalos helységnévtárhoz csak végső esetben és csak azzal a világos tudattal forduljon, hogy az minden valószínűség szerint, ha egészen cserben nem hagyja, legalább is felre fogja őt vezetni.

II.

A közel jövőben a hivatalos helységnévtár nevezetes átalakulást fog szenvedni. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület kezdesére a kormány a múlt évben nagy bizottságot nevezett ki a helységnevek átvizsgálására, s e bizottság szabályzatát a belügyminiszter 1896. IV.8. a többi közt a következőkben állapította meg:

„A magyarországi község- és egyéb helynevek egységes hiteles törzskönyvének létesíthetése céljából a belügyminiszter a keresk. valamint a vallás- és okt. miniszterrel egyetértőleg véleményező szaktestületként állandó vegyes bizottságot szervez.

A bizottság az országos statisztikai hivatal igazgatójának elnökelete alatt a belügy-, keresk., vallás- és okt. minisztériumnak, az Orsz. Levéltár és Országos Statisztikai Hivatalnak, a M. T. Akadémia történelmi, valamint nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának, a M. Tört. Társulatnak és M. Földrajzi Társaságnak, az E. M. K. E.-nek, végül az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület-nek képviselőiből áll.

A bizottság feladata:

1. Javaslattétel az összes magyar helyneveknek helyesírására nézve.

2. Javaslattétel a nem magyar helyneveknek egységes magyar ortográfiával leendő írására vonatkozólag.

3. Az ugyanazon községek és egyéb helyekre vonatkozólag fennálló többféle nevek közül a hivatalos jellegűeknek javaslatba hozatala.

4. Javaslattétel az országban többszörösen előforduló helynevek kiküszöbölése céljából, esetleg új községnevek alkotása tekintetében. A bizottságnak az új községnevek és előnevek alkotásánál bizonyos általános irányadó és egyöntetű szempontok szerint kell eljárnia, a bizottság által e tekintetben megállapítandó elvek a belügyminiszter jóváhagyása alá terjesztendők.

5. Javaslattétel mindazon intézkedésekre nézve, amelyek a végett szükségesek, hogy a közhitelességgel megállapítandó község- és egyéb hely-megnevezések nem csak a hivatalos használatában, hanem egyébként is a közhasználatban minél általánosabban elterjedjenek s lassan-lassan kizárólagosakká váljanak.

A sok kitűzött cél közül nyilván az utolsó helyen említett lehet legnehezebben elérni, sőt részemről ezt egyáltalán lehetetlennek tartom. Ahol a különféle nemzetiségek ajkán egy helységnek három-négy neve divik, ez ellen küzdeni alkalmasint hiábavaló törekvés lesz. Legfőlebb arra lehet törekedni, hogy a hivatalos magyar név ne legyen a többtől egészen elütő, mert ez esetben legnehezebben fog a nemzetiségek beszédeben meghonosulni.

Örömmel üdvözljük a teendőknek első pontját, mely a helyneveknek helyesírásáról szól. Reméljük, hogy e téren a bizottság nemcsak az ingadozásokat fogja megszüntetni, hanem véget fog vetni különösen annak a ferdeségnek, mely leginkább megnehezíti a helységnevek írását: hogy t. i. sok helynevet régies, elavult

módon írnak. Valamint Budapestet nem írjuk régiesen *Buda-Pesth*-nek vagy Vácot *Vadcznak*, ép oly visszás a fölösleges betű *Szathmárban* vagy *Vaálban*, *Kaálban*, *Véghlesben* stb. *Kolozsvár* helyesebb, mint *Kolosvár*, és *Dézs* helyesebb volna, mint *Deés*. Régente a *zs* hangot is *s*-sel írták, de ma megkülönböztetjük a kettőt s így írjuk: *Zsombolya*, *Bozsok* stb., nem mint hajdanában: *Sombolya*, *Bosok*. A családnevekben meg kell tartanunk az illető család szokását s így kell írunk: *Desseuffy*, *O'sváth* stb.; de a helységnevek írása nem függ egy-egy család szokásától vagy tetszésétől, hanem hódoljon az egész magyar közönség írásbeli szokásainak. Lám, aki egyszerű *c*-t ír, az Debrecen nevét sem írja *cz*-vel; ha tehát a régi *s* vagy *'s* helyett ma *zs*-t írunk, akkor *Dézs* és *Kolozsvár* is így irandó. Az *s*-es írás hibás ejtést is szül: *Dés* (*Isaszeghet* is tudtomra hibásan ejtjük *s*-sel; legalább Gödöllőn így hallottam: *Izsaszeg*).

Szintoly ferdeségek nézetem szerint: *Fóth*, *Aranyos-Maróth*, *Galantha*; továbbá *Sümegh*, *Ságh*, *Vágh*, *Dágh*, *Dégh* (akkor miért nem *Beregh*, *Bács-Bodrogh* stb. ?); — *Moór*, *Csoór*, *Kaál*, *Vaál*; — *Beő-Sárkány*, *Tisza-Beő*, *Kővágó-Eörs* stb.

Reméljük, hogy ezektől a haszontalan sallangoktól meg fog szabadítani a tudós bizottság. Minden esetre hasznos lett volna vagy egy nyelvész is bele választani.

SIMONYI ZSIGMOND.

Böngészet Ballagi német-magyar szótárából.

(Budenz József hagyatékában találtuk a következő jegyzeteket, melyek az Új Teljes Német és Magyar Szótárra vonatkoznak. E böngészet érdekes és értékes s azért közöljük itt, hogy ezzel is hozzájáruljunk német-magyar szótáraink annyira szükséges megrostálásához. — Budenz jegyzetei — az ő szokása szerint — vegyest magyarul s németül vannak írva, s mi egész híven közöljük; írásából ítélve a a hatvanas évekből valók. — A szerk).

1. *trockene* (*Kuh*): *meddő*. — igen, a NSzót. szerint is.
2. *Ehebett*: *nősz-ágy* — sic!
3. *Präsentirteller*: *kina-tál*.
4. *Hauptschlüssel*: *orkulcs*. — Fog[arasi] is: *orkulcs*, tolvajkulcs. Ich meinte, das wäre blos Dietrich oder Nachschlüssel.
5. *Scheinleben* hiányzik. — NB. *színre-való*, wäre das richtige für *tetszhalott*.
6. *Scheinkauf*: *színlett vásárlat*.
7. *reitlings*: lovagosan.
8. *gabelförmig*: villaképpű, villás, kétágú.
9. *Androhung*: *fenygetőzés*, — schlecht.

1. A legújabb kiadásban elmaradt. — 2. Újabbán *nász-ágy*. —
3. Most is a m.-n. részben. —

A SZERK.

10. *Schusswunde* : löseb (*lőtt seb*, lövés); ellenben : Hieb : vágás, ütés, *vágásseb*, seb; — miért nem *vágott seb*?
11. *Vermissten* : hiányolni, — hiát érezni.
12. *Fehlsprung* : hibugrás! *Fehlschuss* : hiblövés.
13. *Gärbottig* : forrkád.
14. Ballagi etymologisiert auch im deutschen: p.o. *Zacken* (vö. *Zahn*).
15. *kétrudú* : *zweiruderig*; in német rész : kétrudú kétevezőjű.
16. Hiányzanak : *aufzimmern*, *Gänsemarsch*, *Hucktrog*, *rettlos*.
17. *Holzaxt*; *fafejsze*; als ob sie von Holz wäre; favágó fejsze (fából vaskarika).
18. *kivám* : *Ausfuhrzoll*.
19. *Kapitul* : *főte*; hat gar nicht einmal : oszlopfő.
20. Magy. Etym. *comb* (tk. *cob*, elav. *buc*, vö. *fok*), sic!
21. *ins Blaue reden* : légbe vagy gőzbe beszélni?
22. *schnappen*; tessék p.o. „nach *Athem schnappen*“ Ballagi szerint fordítani.
23. *ergeben*, adj. tessék p.o. „dem *Trunke ergeben*“.
24. *erpicht* : *leledző*, sovár, dto Fogarasi; nem értem.
25. *ungeduldig* : *tűrtelen* (Fogarasi dto), magyar részben hiányzik.
26. *üppig schön* : *duskás*, *dús szép*, de tessék NSzótár; — merőben csinált.
27. *Voltigeur* : *szökönc*, *kanyaronc*.
28. *lockern* : *porhanyít*; tessék p.o. *die Bande lockern*.
29. *losgehen* : Ballagi hat nicht : *elválni*, *leválni*.
30. *todt*, *mausetodt* : szörnyet halt; ellenben 827 : merő holt.
31. *Brühfutter* : Ball. meint es kommt von Brühe : *híg táplálék*, *ital*.
32. *Geisterbeschwörer* : *ördögűző* (ist Geisterbanner), sondern idéző.
33. *Leibarzt* : *házi orvos*.
34. *Tragband* : *karpánt*.
35. *Gourmand* : *haskegyelő*, *hasúr*.
36. *Schweissbad* : *izzfürdő*; *Schweissloch* : *izzlik*.

BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

Az új Magyar Tájszótár.

Eseményt jegyzünk fel, midőn arról értesítjük olvasóinkat, hogy az új Magyar Tájszótár I. kötete már egészen elkészült, Megjelent a 10-ik füzet, mely az *Ny* betűvel az I. kötetet befejezi. Szinnyei József, a szótár szerkesztője épen a horatiusi kilenc évi buzgó munka után fogott hozzá 1893-ban a füzetek közzé-

10. Az 5. kiadásban *Hiebwunde* : *vágott seb*. — 20. 5. kiad. nincs benne. — 22. Az új kiadásban már megvan *nach Luft sch*. — 23. Az új kiadásban megvan *sich dem Weine erg*. A SZERK.

tételéhez. Azóta három év telt el, tehát a munka második felére is három évet számíthatunk. S e hosszú idő munkáját Szinnyei egészen egyedül végezte, ő egészen maga vállalkozott a nagy feladatra, hogy az új Tájszótárt megszerkeszti. Az érdem egészen az övé, de övé a felelősség is. Mert van ennek a vállalkozásnak egy jó oldala: így az egész mű a lehető legeggyöntetűbb; de van nehezebb oldala is: a magános gyűjtő közel sem hordhat össze annyit, mintha a munkát felosztották volna. Így négy folyóiraton (igaz, hogy ezek is 61 kötetet tesznek ki 1896-ig számítva) és négy szótáron kívül csak öt népköltési gyűjteményt (12 köt.) és Herman Magyar halálszatát lehetett feldolgozni; a népköltési gyűjtemények nem csekély száma és az irodalom teljes egésze érintetlenül maradt. Teljeséget senki sem várhat, de a nem egészen teljes és a fél közézt megérezzük a különbséget. Itt a nyelvnek egy egész mezeje hiányzik, mert az irodalomból böngészni sokkal hosszadalmasabb, hogysen Szinnyei vállalkozhatott volna rá. De talán, ha másokkal végeztette volna ezt, az adatok kritikai mérlegelése és a szerkesztés mitsem vesztett volna egységéből; a gyűjtést így is úgy is sokan végezték, csakhogy egyiknek beküldő a neve, a másiké kijegyző lehetne.

De ha már egyedül akarta Szinnyei végezni a munkát, bizonyos tekintetben örülünk, hogy nem vesztegette az időt az irodalom végigolvasásával, ha olyan emberek hiányzanak is a névsorból mint Arany, Jókai és Benedek Elek. Így hamarabb kezdtük kézhez kapni a népnyelv egyik rendszeres kincsgyűjteményét s nemsokára kezünkben lesz egy rendszeres tájszógyűjtemény, akkora-mekkora. S ez a gyorsaság talán nagyobb haszon, mint minő hátralék az, hogy egy teljesebb kiadás 20—30 évre lehetetlenné van téve. Mert Szinnyei Tájszótára nagyon rendszeres és mindenek fölött kritikai. A szerkesztő kritikai eljárása a munka legerősebb oldala, legfő érdeme. Mindenik mutató szó egy-egy kis monográfia s ezek közül akárhány nem csekély utánajárást kívánt meg. S szerencsésebb munkást kívánni sem lehetne, mint ahogy a szerkesztő teljesíti feladatát. Szinnyei mégis kéri az érdeklődőket, hogy ami pótlást vagy helyreigazítást tudnak, küldjék be neki, hogy a pótlékkötetben felhasználhassa. Épen azért nekem is fölösleges apró megjegyzésekkel itt a helyet tölteni, sőt a szótár és az egyes szó-cikkek szerkezetének részletezése is fölösleges, mert csak az előrajzot ismételném vele, mely a Nyrben már megjelent (1892). Ennek iránytáteleit az Akadémia szabta meg, de nekem e tételek közül egyre némi megjegyzésem volna.

Az Akadémia utasítása szerint a szótár külön függelékben fogja tartalmazni pl. a dajka-nyelv szavait, az állathivogató és űző szókat, ellenben végkép mellőzi a meg nem honosodott idegen szókat. Az én nézetem szerint pedig ezeket is be kellene venni, ha nem is a többi szók sorába, legalább egy függelékbe. Én feltűnőnek találom, hogy a tájszók, tehát vidéki, falusi, sőt tán családi specialitások mellett bizonyos szavaktól azt a feltételt kívánjuk, hogy *országszerte honosak* legyenek. A meghonosultságot

megmérni nem lehet sem statisztikával, sem a szó külső jeleivel. Azért hogy *kopószer*-nek (fejpárna) nincs magyaros vegzete, bizonyára már akkor is mondták katonáink, mikor a *frajbiligos*-ok intézménye meg sem volt. Ez utóbbit mégis, mivel a nyelvszellem nyomot hagyott rajta, bevétette az utasítás a szók közé. Pedig ez iránt a 'nyom' iránt némelyik szó, bármennyit használják is, nem fogékony, más szó pedig azonnal eltorzul. A *Halbreksz*-et nem átvették egymástól a katonák, hanem kiki újra csinálta ezt a népetimológiát. Az ilyen 'hibás kiejtés' (az utasítás szava) akár egyszeri hallásra, akár állandóan hibázzák el, ép oly érdekes és tanulságos, mint a folytonos használat koptatásai. A *ch*-re vonatkozó tanulmányaimban nekem igen nagy szükségem volt az ilyen adatokra. Aztán a most már meghonosodott szók mind voltak egy-egy időben ilyen jött-ment idegenek és nagyon érdekel bennünket tudni azt az időt. Érdekelni fogja az utódokat is, de sok szóra nézve a Tájszótár felre fogja őket vezetni, mert azokat a műveket, miket a Tsz. feldolgozott, többé már senkisésem fogja felhányni, tehát nem fogják megtalálni a Tsz.-ből hiányzó szokat. Abban is téved az utasítás, mintha e szók és alakjaik röppenékenyebb tulajdonai volnának a nyelvnek, mint a dajkaszók. Mind a kettő többnyire nem eltanulás következtében tartja fenn magát, hanem majd mindig újra terem a gyerekszobában, vagy a kevert nyelvű vidéken a pillanat szükségéből. Egy tájszót be kell venni a szótárba, ha csak egyetlen család használja is, mert, meglehet, nagy multja van; mért ne vennők be azt a szót is, melynek meglehet, nagy jövője van? Egy külön függeléket tehát ezek is megérdemelnének a többiek mellett, a jövő-menő dajkaszók mellett a jöttmentek, a nem emberi beszédű állatok szavai mellett a nem tisztán magyar nyelvű emberek szavai.

Ez a pont különben is oly nehézséget okozott, hogy még a szerencsés kezű Szinnyi sem alkalmazhatta helyesen. Amivel ő többet foglalkozott, azt meghonosult idegen szónak vette s amit mindenki megértene, az mint meg nem honosult kimaradt. Számos oláh szó van a szótárban, mely csak egy helyről volt följegyezve, különben ismeretlen. Hányan értik ezeket: *bringa, borta, burtuka, deskentál, miknyi*? És ezek ott szerepelnek a szótárban, ellenben a *firer* ur Flinta, *infanteriszt* Kovács hiába ismerőse az egész országnak, sem ezek, sem *fikszumfertig, fénigli* (édes kömény, fenchel, egri szó), *hapták, mars, mondur, mundér* és számtalan mesterszó meg nem találhatók. Szinte azt hinné az ember, hogy azért nem, mert köznyelvi, irodalmi szók. Mit csináljon majd az, ki a népdalokat szótárral akarná lefordítani?

Szinnyi az utasítás tévedését még helyreigazíthatja, egy függelékkal segíthet a bajon.

Kíváncsok, hogy mentül többen olvasgassák a Tájszótárt, a nyelvnek művelői, tanítói és gyűjtői. A gyűjtést különösen támogatja ez a kész szótár. Mindenki utána nézhet, hogy adatairól minő felvilágosítást adjon, csak azt tüntesse-e föl velők, hogy

az illető szók náluk is megvannak, vagy pedig alakjukra, vagy jelentésükre irányozza a figyelmet. (Főkép a felvilágosító példamondatok tennének nagy szolgálatot.) Nem is lenne szabad, hogy egy népiskolánál is hiányozzék ez a szótár. Ha a minisztérium adhatja ingyen a Néptanítók Lapját, megvehetné ezt a Tájszótárt is, nem a tanító személyének, hanem az iskolának.

KALMÁR ELEK.

A finn Nyelvőr.

Az 1876 végén Helsingforsban megalakult *Kotikielen Seura* (Hazai-nyelv-társaság)-nak eddig két kötet kiadványa jelent meg *Viritäjä* (Serkentö) cím alatt (1883, 1886). Most a társaság ugyanezen címmel kéthavonként megjelenő folyóiratot indított meg, amelynek célja: a finn nyelv, irodalomtörténet, népköltés és néprajz tanulmányozására kedvet ébresztetni és ébren tartani. A *Viritäjä* nem magas tudományos színvonalon álló folyóirat akar lenni, hanem összekötő kapcsul kíván szolgálni a finn nép szellemi életét vizsgálók és az ezen buvárlatok iránt érdeklődők között. Ami a nyelvi részt illeti, a folyóirat két célt tűzött ki magának: anyagot akar gyűjteni a nyelvbúvárok számára és ezenkívül a nyelvszokást, a nyelvbeli helyességet és a nyelvtanítást illető kérdésekkel szándékozik foglalkozni. Részt fog venni a tervezett nagy finn szótár előmunkálataiban azzal, hogy közöl adatokat a nép nyelvéből a szavak használatáról és elterjedéséről, s általában a különféle vidékek nyelvjárási sajátosságairól, továbbá a régibb irodalomban előkerülő olyan szavakról, amelyek bármely tekintetben figyelemre méltók. A nyelvbeli helyesség tekintetében figyelemmel kíséri és bírálat alá veszi a használatra ajánlott új szavakat s maga is segítségére íparkodik lenni másoknak szükséges mester- és egyéb műveltségi szavak alkotásában. Ezenkívül kiterjeszti figyelmét a népköltésre, néprajzra és az irodalom történetére is, rendszeresen számot ad a gyűjtésekről, közöl kisebb tanulmányokat, adalékokat és tudakozódásokat.

Az előttünk fekvő egy ívnyi terjedelmű első számban legérdekesebb Setälä dolgozata a Kalevala *szampójáról*, amelyet már annyiféleképen magyaráltak, s amely az ő véleménye szerint eredetileg kincsszerző v. kincsörző madár volt. Közölve van továbbá Runebergnek egy levele, mely Ahlqvistnak egyetemi éveiből való életrajzi adatokat tartalmaz. Ezt több rövid dolgozat és könyvismertetés követi. A kisebb közlések: népetimológiák, nyelvhelyességi kérdések, a szerkesztőség kérdései (többi között egyes idegen szavaknak, mint *banal*, *reklam*, *respektive*, finn megfelelői után való tudakozódás), végre a közönség köréből érkezett kérdések, amelyekre a szerkesztőség megfelel.

Örömmel üdvözljük a hasznosnak ígérkező élénk kis folyóiratot s figyelmükbe ajánljuk finnistáinknak.

Sz. J.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Atilla. Már 1817-ben is emlegetik az Atilla-mentét és Zrinyi-dolmányt. (Gr. Dessewffy József, Bártfai levelek, a 141. lapon). Vö. Nyr. 25: 217. és 307. LUKÁCS LÖRINC.

Fuvola. Barcafalvi így csinálta meg: *fúvora*. 1835-ben már így találjuk Kunoss Endre Szófüzérében: *fuvolya*. Ezt az előbbiből valamelyik nyelvújító talán a dudát és tilinkót, furulyácskát is jelentő székely *csimpolya* mintájára alakította át. — De sejthetjük azt is, hogy jutott Barc. a *fúvora* megalkotásához. Baróti SzD. Kisded szótárában ugyanis azt olvassuk: „Furuglya, furullya, sip, *fújora*. Furoglyázni: *fujorázni*“. A főnevet hosszú *ú*-val írja; látszik, hogy ő is a *fú*, *fúj* igéhez fűzi. Pedig lehet, hogy ez a *fujora* valamely nyelvjárásban csak a **furoja* változata volt, ez meg a *furuja* mellékalakja, vö. *furollya*, *furolya*, Lisznyai: Palóc dalok és Új palóc d. és *furolya*, *furoglya*, Kassai: Szókönyv. A *fujora* népnyelvi megvonta mellett fölhozható még a tót *fujarník*, furulyás, továbbá a furulyát jelentő rutén és lengyel *fujara*, oláh *fluer(e)*, macedorumun *flujare* (szerb *frula* stb). — A *fuvola* fejlődése tehát ez volt: *furolya*, **furoja*, *fujora*: *fúvora*, *fúvolya*, *fuvola*. — Barcafalvinak a *zongora* képzőjét is nyilván a *fúvora* (s talán a bögőt jelentő palóc *barabora* s még a *citera*?) szolgáltatta.

ANTIBARBARUS.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Kongress. (Nyr. 25: 416. 551.) Nem mondom magam-magamnak ellent, mikor azt óhajtom, hogy a *Kongress* magyarul *sokadalom* legyen, mert a *nagygyűlés* más. Ez ép az én teoriámmal jár: ne akarjunk egy szóval kifejezni több fogalmat. mikor bővében vagyunk a szavaknak. *Szubtilis*: „szálfinom“, ez több fogalom kifejezése egy szóval; *nagygyűlés*: „Kongress, Jahressitzung“, ez is több fogalom kifejezése egy szóval. Ennek a helytelenségét hirdetem én Szófordítások c. értekezésemben (Nyr. 25: 337) és igen következetes voltam, mikor négy hónappal később (551) megint csak azt írtam, hogy egy szóval ne fordítsunk több fogalmat. — Tóth Béla.

De mi a különbség a *Kongress* és *Jahressitzung* közt? Főleg az, hogy az utóbbit évenként tartják. De ez a jegy a magyar szóban nincsen kifejezve, tehát semmi sem kényszerít, hogy ezt is az *évi* nagygyűlés fogalmára szorítsuk, hanem jelölhetünk vele minden nagygyűlést. — A szerk.

Anpumpen: megkoppasztani (egy rábapordányi nő következetesen így mondta: *megmelleszteni*).

Erbgesessen: Szatmár m.-ben törzsökös. — Lába Sámuel.

Der Erbförster. Tudvalevőleg Ludwig Ottó megrázó drámájának címe (1853). — Mindíg meg vagyok akadva, ha gondolatban magyarra akarom e szót fordítani. Mondhatunk-e, pl. Szepes megye örökös főispánjának mintájára, *örökös erdészt*? (Egy kis mellékértelme is volna, hogy t. i. már megint róla van szó.) *Családi erdész* vagy *öröklő erdész* sem felelne meg szerintem.

Hogy fordíthatnók le legjobban a tragédia címét? — N é m e t P é t e r.

Talán *törzsökös erdész*; l. fönt. — A s z e r k.

Fejtörő. 1. Hogy mondjuk ezeket magyarul: *Musse* (lat. *otium*), *schneidig* (*ein schneidiger Hauptmann, ein sch. Minister* stb.), *schnippisch*, *Spielraum* (erdélyi gazdasági műszók közt 13:578 ezt olvassuk: „nagy játéka van ennek a keréknek — nagy tágassága van“, ha „a kerékfej rövidebb, mint a tengely szára“), *Katzelmacher*, *wurstig*, *Wurstigkeit* (a közöny tréfás kifejezései, ebből a szólásból: *das ist mir Wurst*), *Gänsemarsch*? Továbbá: *das wäre zu viel verlangt*? *Mutterstelle an jmd. vertreten*? *wer's nicht hören will, muss es fühlen*?

2. Hogy mondják ezeket németül: *derogál*, *kinulláz*, *átszellemült arc*, *hétshívfafás*, *ludas*, *sípista*, *svihák*?

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Az ujjak nevei. Rokon nyelveink a nevendékujjat többnyire *nevetlen ujjnak* is nevezik (nálunk még *gyűrűs ujjnak* is). A finnben *nimetön sormi*, a votjákban *nimtem činī*, a zürjén nyelvben *nimtām čunī*, a vogul nyelvben Reguly jegyzetei szerint *nāmtāl tuŕe*; — a szamojédben *nimdeda tea*, *nipketil mūn* (*nip* v. *nep* v. *nem* név).

A magyar ujj-neveket Molnár Albertben így találjuk: *hüvelyk ujj*, *mutató ujj*, *közép ujj*, *nevendékeny ujj* digitus annularis, vagy *nevetlen ujj* annularis digitus, *kis ujj* auricularis digitus. Kresznericsnél 2:288 a *nevendékeny ujj* után *nötelen ujj* áll. Nem *névtelen*-e talán? Azt hiszem, a rokon nyelvekből olvasván az ujjak neveit, s úgy találván, hogy a finn, votják, zürjén, vogul és szamojéd nyelvekben ezen ujjnak neve: *nime-tön*, *nim-tem*, *nim-tām*, *nām-tāl*, *nimdeda*, *nip-ketil*: bizonyos, hogy Molnár Albert helyesen írta a *nevetlen* szót, mikor írta: „*nevetlen* anonymus“, s utána: „*nevetlen ujj* annularis digitus“; bizonyos az is, hogy Kresznericsnél a *nötelen ujj* hibásan áll *nevetlen ujj* helyett. De találkozik a *nevendékeny ujj* is a vogul *mān-nu-tuŕe*-val, mely kisebb ujj (t. i. a *kvofl*-, középnél). mert a kis ujj ott szélső ujj, mint más rokon nyelvekben is. — Ime egy nyelvhasonlító tény, melyhez hasonlót nem mutatnak erre nézve az árja nyelvek.

(M. Nyelvészet 4:225.)

HUNFALVY PÁL.

Ehhez most megjegyezhetjük, hogy Kresznericsnél a *nötelennek* nem kell hibának lenni, mert a köznyelvi *nötelen* mellett van a nép-

nyelvben egy más *nötelen* szó is, mely növetlent, meg nem nőttet jelent (mint *fötelen* — fövetlen). E mellett több vidéken *neveletlen ujj*-nak is mondják, s mind a két kifejezés népetimológia, melyre az adott alkalmat, hogy a *nevetlen*-t a *nevel*, *növel* szókkal kapcsolta össze a nyelvérzék (sőt talán így keletkezett a *nevendékenny-ujj* is NySz. s a baranyai *nevendék*). T. i. úgy fogták föl a kis ujj melletti ujját, mint amely a középujj mellett még csak *nevendék*, nincs eléggé megnöve. Egyébiránt még a *nevetlen ujj* is él nem egy vidéken (Székelyföld, Torontál, Szatmár, MTsz.).

A NySzban a fent említett ujjneveken kívül még a következők fordulnak elő: 1) a hüvelykujjra (v. *hüvelykes ujjra*): *nagy ujj*, *öreg ujj*; 2) a középujjra is *öreg ujj*, és *bolond-ujj*; 3) a gyűrűs ujjra: *orvos-ujj* ‚digitus medicinalis‘ és *deák-ujj*. — Vajjon élnek-e ez elnevezések a népénél?

Hunfalvy még többször is visszatért a nevetlen ujj nevezetes egyezésére, s később megemlítette, hogy ugyanez az elnevezés előkerül a törökségben is: turkman *atsîz*, jakut *ata-suox* (NyK. 2: 86, 459. *at-sîz*, *ata-suox*, ‚név-telen‘). Úgy látszott tehát, hogy ez az urálaltaji nyelveknek ősi közös sajátága. De megesett aztán az a meglepő dolog, hogy az indoiráni és keletázsiai nyelvekben is ráakadtak szakasztott azon elnevezésre: „A nevetlen ujj megvan a perzsában: *bināme* (Zenker szótárában), megvan a szanszkritban: *anāman* (Pott Zählmethode munkájában), tibetiben stb.“ Fogarasi, NyK. 3: 387. A NSzban Fog. a mongol nyelvből is idézi: *nere ügei khoroghon* (az Ujj cikkben). — Úgy látszik tehát, valami ősrégi babonán alapszik ez az elnevezés, és elterjedt az összes ázsiai népek közt. (A magyar *gyűrűsujj*, a fr. *annulaire* a német *Ringfinger*, *Goldfinger* fordítása. Az *orvos-ujj*, *deák-ujj* pedig valami európai babonás hitből keletkezett.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Sztambulnak egy magyarországi analógiája. A *Sztambul* név némelyek szerint török szó; valószínűbb azonban, hogy görög eredetű és következőképen keletkezett. A Konstantinápoly vidékén lakó görögök, ha e városba mentek, egyszerűen azt mondták, hogy ők *εἰς τὸν πόλιν* (dór nyelvjárásban), népies rövidítéssel: *’ς τὸν πόλ’* = a városba mennek. Innen a *Sztambul* név. A falusi nép nálunk sem nevezi meg a várost, amelyben meg szokott fordulni, hanem egyszerűen „a városba“ megy.

A *Sztambul* (= a városba) névhez teljesen hasonlóan keletkezett Kőszeg egyik szőlőterületének német neve. *Pogány*-nak hívják a szőlőterületet birtokosai, Kőszeg és vidéke magyar lakosai. A kőszegi német nép pedig így hívja: *Pogámba*, parasztos kiejtéssel: *Pogambo*. Mindenesetre azért, mert magyar birtokosaitól folyton így hallotta annak nevét: a *Pogányba* megyek, a *Pogányba(n)* van szőlőm. A kőszegi német ezeket így mondja: Ich gehe in den *Pogámba*, ich habe im *Pogámba* einen Weingarten. *

LOSONCZI LAJOS.

* A vas megyei németek a *Simonyi* nevű helységet is így nevezik: *Simonymba* (így, közbeszúrt *m*-mel). A padlásnak *hiu* v. *hé* nevéből Göcsej-

A -be rag történetéhez. Simonyi Zsigmond T. M. Nyelvtanában a -be ragot azonosítja ezzel a határozószóval: *be* (ered. *belé, bel*). A -*bel* alakot egy helyről idézi is: *keetsegbel* esuen (MargL. 40). Ennek megerősítésére ugyancsak ott (648) fölhozza, hogy ez a forma (Bartha J. értesítése szerint) ma is közönséges a mikófalvi palócoknál: önts *ebbel* a *vederbel* vizet; tekénts be *abbal* a *házbal*; menj el az *ördögbel*.

Hogy ez a forma csakugyan járatos volt a régi nyelvben, kitészik abból is, hogy a *be* igekötő is hasonló fejlődésen ment keresztül. Kódexeink egy részében ezt is megtaláljuk *bel* formában: *beljött, belrekesztvén* stb. (példák NySz. és Simonyi: MHatározók 2: 336). Ilyen alakkal találkozunk még Nádasdy Tamás nádor levelezésében is: nem telt volt még *bel* az kme szabadulásának órája (126). A -*be* ragnak ered. -*bel* alakjára vonatkozólag az idézetten kívül van még más adatunk is, még pedig a szombatosok énekes könyvében, az ú. n. Jancsó-kódexben, amelynek jó részét Bogáthi Fazekas Miklós zsoltárfordításai foglalják el. A kódex a XVII. sz. elejéről való s az Akadémia kéziratárában M. Cod. ívrét 75. szám alatt található. Ez a kódex nyelvi szempontból is fölötte érdekes, sok régiességet őrzött meg.

A -*bel* rag itt már illeszkedve fordul elő a 132. zs. 4. versében: „Oh felseges Ur induly, es kely fel, niugvo helyed im keszen, szent teörvenyed tarto ladad Gabaon*bal* jer mennien, eórók helie mar Sionban ezutan adgiad hogy legien“ (97a). És: „Ember emlekezzel megh te utolsó uegedról igi lezen hagi bwn*bel* nem essel“ (161b).

A -*be* ragnak -*bel* formája tehát csakugyan járatos volt a régiségben.*

PÁPAY JÓZSEF.

Könyvpaktor. Ezt a népetimológiát székesfejérvári, realiskolát végzett úri embertől hallottam. A szavamba vágott, mikor emlegettem, hogy a vidéken itt-ott még ma is *kompaktor* a könyvkötő. „Nem úgy mondják azt, hanem *könyvpaktor*; a székesfejérváriaknak beletörne a nyelve abba az ízéba. Különben most hallom először azt a szót“. — Az új MTsz. is említi *könyvpektor* alakjában Csallóközből. TÓTH BÉLA.

ben *hēba* lett, mert ez volt a leggyakoribb ragos formája (Nyr. 14: 185). Igen sok ilyen eredetű szó van a német helységnevek közt is: *Im-hof, Am-bach* stb. Vö. Önállósított határozók, Budenz-Album 52. l. stb. A SZERK.

* A -*be* rag valószínűleg országszerzte a -*bel* alak közvetésével fejlődött, mert tudtomra mindenütt egyformán nyílt *e*-vel ejtik. Ellenben az *igekötő be*-nek kétféle fejlődését gyaníthatjuk: egyiket az idézett *bel*-en át (így keletkezett a köznyelvi *be* ejtés), másikat pedig összerántással, az *el* hangcsoport kiesésével: *b(é)é*. Emígy állt elő a székely *bé*, s hasonló zárt *é*-re mutat a *bé*-ből rövidült jászági *bē* alak; így ejtik ma is s így írja már a szolnoki Verseggy is Anal. Inst. 1: 50, 454. megkülönböztetve a -*be* ragtól, továbbá ugyanő Ung. Sprachl. 51. (uo. 50 ezeket is: *bēnn, bēnt*, s így mondják ma is a jászok a *bē* analógiájára, ellenben *belül* nyílt *e*-vel); a *bē*- igekötőt így ejtik Esztergomban is. Gyűjtőink a megmondhatóí, mennyire vannak ez eltérő ejtések elterjedve?

S. Zs.

Öleb. Erről a tájszóról Albert János a Nyr. 18:502. l. ezt mondja: Sajátságos képzésű az *öleb*, pl. *egy öleb szalma*. Talán a nyaláb analógiájára alakult, amivel jelentésileg is egyezik. Én ezt a szót hanghelycserével így magyaráznám: egy *ölbe* szalma, azaz egy ölbe való szalma, oly határozói eredetű jelzőből, mint 'tejbe kása', 'helyre legény' stb.

KALMÁR ELEK.

Körözs vagy Körös folyó? A Körösök partjain mindenütt a *Körözs* használatos.

LÁBA SÁMUEL.

Személyes tapasztalatom szerint a nép csupán a *Körözs* alakot használja. Evvel kapcsolatban eszembe jut, hogy e szónak népies etimológiáját már gyermekkoromban hallottam, mely szerint a folyónak körben járó, kanyargó futása szolgált volna az elnevezés alapjául.

SZÁNTÓ SOMA.

Szócsere két nyelv között. A *kocsikenőcs* szerbül *kolimasz* (*kola* kocsi, *maszt* zsiradék). És a magyar fuvaros a kocsiját *kulimász*-szal keni, a szerb taligás pedig *kenyács*-csal keni a kerekét. (Újvidék).*

KOVÁCS KÁROLY.

Pöre. (25:539). Kecskeméti embertől hallottam e versikét:

Itt vagyok mán Simon-Judás,

Émöhetsz mán *pöre-gatyás*.

KISS ERNŐ.

Patália. Két adatot találtam, mely valószínűvé teszi, hogy az osztrák tájszólás, vagy a hazai németiség révén származott nyelvünkbe a francia *bataille*, vagy még inkább az olasz *battaglia* 'csata' szóból. (Középletin: *battare*, olasz: *battere*, francia: *battre*: ütni, verni.) Az első adat a pozsonyi liceum nagykönyvtárának egyik ívrétű kötetében van (Varia occasionalia, B. VIII. fol. 24): „Hoch-Feyerliche Solennität Der Neuen Fahnen-Benediction etc. In Unterhänig-Gehorsamster Devotion A. 1727 den 29 Junii eilfertig dediciret und praesentiret M. Andreas Weinert Gymn: deutsch: Ev: Mod: et S. S. Th: C.“ A második lapon jegyzetben: „In der *Battalie* vor Schellenberg ist der ältere Herr Bruder Herzog Augustus Ferdinandus geblieben“. A második adatot a pozsonyi Westungarischer Grenzbote 1895. szept. 11. tárcájában találtam, melyben egy 1800-tól fogva rendesen vezetett naplót ösmertet: „— — in Mähren bei Austerlitz ist eine *Patale* vorgegangen“. Simai Kristóf Végtagokra szedett szótárában: *battalia*: praelium. Dankovszky-nál: *patélló*: harang nyelve, olasz: *battaglio* ua.; *patéllani*: eine Schlacht schlagen, olasz: *battagliare*. Kresznericsnél: ki *patéllja* a ruhát? Meg *patéllja* (Szabó Dávid): verni.

TOLNAI VILMOS.

A *patália* szónak már *p*-je bizonyítja, hogy német közvetéssel kaptuk, mert az olasz *b* különben nem változott volna *p*-vé. Azért csak véletlen lehet a *patélló* s ol. *battaglio* hangbeli egyezése; a magyar

* Vö. ama híres pálinkamérés föliratát: „A trógerhez. Zum Hordar“.

A SZERK.

patélló különben is csak sulykot jelent. A *patél* ige pedig nem „eine Schlacht schlagen“, hanem csak „schlagen“, de eredetijét még a verést jelentő olasz *battere* igében sem láthatjuk, épen a *p*-je miatt. Ennélfogva CzF. szótárával hangutánzónak tarthatjuk, amint hogy a vele rokon *csaté-paté*, *csete-paté*, *csata-paté* (l. NySz. és MTsz.) szintén föltűnően hasonlít a hangutánzó *csattog-pattog* igéhez. Az *é* végű alakra nézve vö. a szintén hangutánzó *csihé-puhét*. A SZERK.

Makaróni-szavak. Két furcsa keverékszót akarok még följegyezni. Mind a kettő a budapesti németiség terméke, de nyilván magyar eredetű. Az egyik a *luksi*: azt a játékot nevezik így a gyerekek, mikor a földbe lyukat vájnak s ebbe kisebb-nagyobb távolságról golyókat gurítanak. A másik szót a napokban is hallottam, de már gyermekkoromban ismertem: ez a *csirkás*. A *csirkefogó* szónak németes elmásítása. „Smeiszc tén csirkás auszi!“ (dobjátok ki a csirkefogót) ezt hallottam a minap egy budapesti boltban. Vajjon a *csibézer* szónak, mely ugyanily értelemben használatos, van-e köze a magyar nyelvhez, nem tudom. WOLFF BÉLA.

Ad ugrandum. (25 : 556.) Jókai ezt az igen ismeretes anekdotát Szirmay Antal 1804-ben megjelent „Hungaria in parabolis“ könyvéből vette. A dolog Szirmay szerint nem Bécsben, hanem francia földön történt, 1741-ben. (Vö. Tóth Béla, Szájra! szájra. 55. l.).

BÁLINT KELEMEN.

Bregós. A MTsz. szerint a. m. öregbérés (Komárom m. gesztési járás). Én Komárom megye gesztési járásából való vagyok, pusztán születtem, ahol gyakran volt alkalmam hallanom e szót, csak hogy nem „öregbérés“, hanem „nevendék ostoros“ jelentéssel. Azokat a 13—16 éves sihedereket, akiket nehezebb munkára még nem foghatnak, hanem szántásnál, vetésnél v. hordásnál kisegítőknak alkalmaznak, nevezik a gesztési járásban *bregósoknak*. Később, ha megerősödnek, rendszeren ostorosokká lépnek elő.

R. PRIKKEL MARIÁN.

Ugyanilyen értelemben használják Enying vidékén, de *bregócs*-nak ejtik. S. Zs.

Német jövevényszók. Márc. Bod P. latin szótárában 669: „Martius: mártz, ser“. Tehát nyilván egyeredetű a német *Märzbiere* v. *Märzenbiere*l, melyet ma márciusi sörnek fordítunk (mint a franciák *bière de mars*). Nem tudom, a német nyelvészek megfejtették-e már ezt a *Märzbiert*, de ennek is magyarázatát adhatják az itt következő adatok. Ma a *márc* az úgynevezett méh-sört vagy méz-sört jelenti, vagyis a mézeskalácsosok mézes vizét. Dunán túl a must is néhol *murc* (v. *murci*), s ez csak a *márc* és *must* szók vegyüléséből lett. A *márc* eredetileg mézes bort jelentett s a szót is megfejtí a köv. adat, melyet egy népszerű német cikkből írtam ki (Über Land u. Meer): „Man verstand [im 11. Jahrh.] den Wein mit allerlei Gewürzen

schmackhaft zu machen, pflegte ihn mit Honig zu versetzen, mit Zucker abzukochen. *Moraz* = *moratum* war ein Wein, den man über Maulbeeren abgezogen u. dem man Honig zugesetzt hatte“. Tehát *vinum moratum* : szedres bor (*morum* szeder). — A német *moraz*nak alkalmasint volt *maraz változata is: ebből vált egyfelől a mi *márcunk*, másfelől a német *Märzenbier*.

Lejtő. Ilyen mellékalakja is van: *lejt*. A MTsz.-ban közöltem egy pestmegyei adatot, mely így olvasandó: „*lejtnek megy* — partnak megy“ (emez ellentéte amannak). Ugyanezt hallottam Veszprém-ben, továbbá balassagyarmatiaktól is: „előbb hegynék, aztán *lejtnek*“. CzF. is idézik: a hegy *lejtjén* leereszkedni. — Mind jelentése, mind alakja bajosan magyarázható a mi *lejt* igénkből. Ellenben igen pontosan megfelel neki a német *Leite* ‚Bergabhang‘ (kfn. *líte*, ófn. *lita*), mely a szomszéd német nyelvjárásokban is megvan. Stíriában, Karintiában (Rosegger Heimgarten 4: 716. Sitzungs. d. W. Akad. 27: 186. stb.) — *Lejtő* vagy a teljesebb *lejtéből lett (vö. a csángó *lőté* alakot), vagy a *lejtéből* népetimológiával (emlékeztet még a *redből* lett *redőre* is). Érdekes, hogy a *lejtéből* elvont a népnyelv egy új *lejt*, *lőtt* igét = *lejtőn* lefelé menni.

SIMONYI ZSIGMOND.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Még mindig. Emlékszem még tisztán, hogy mikor ez a germanizmus az ötvenes években először kezdett elhatalmazni (nem régibb, 1848 előtt még egészen ismeretlen volt), szerfelett sértette mind az én, mind azon magyarok hallását, akik előtt a dolog egészen új volt.

Mi az előtt azt másképen mondottuk és pedig soha másképen, mint vagy így: *még most is*, vagy pedig: *folylvást*. Sajátságos, hogy midőn oly magyarok beszélnek németül, akiknek a német nyelv nem született, hanem tanult nyelvők, a *még most is*-t *auch jetzt noch*-ra fordítják, midőn pedig magyarul beszélnek, akkor *még mindig*-et használnak, holott világos, hogy ez semmi egyéb, mint a német *noch immer*. És így az ilyenek ugyanazon fogalomra midőn magyarul beszélnek, germanizmussal, — midőn pedig németül szólnak, hungarizmussal élnek. Nem fog tehát ártani, ha a németnek visszaadjuk a maga magyarra fonákított *noch immer*-jét, s visszavesszük a régi *folylvást* és *még most is* kifejezéseinket, amint egy gyerekkoromban divatban volt, s nyilván akkor keletkezett dalban is még ugyane kifejezés így fordul elő:

Még most is hordom láncaim,

Még most is szeretlek.

Annyi ezer kinjaimnak

Okául téged vetlek.*

BARNA FERDINÁND hagyatékából.*

* Gyergyai is megróttá e kifejezést *Magyarosan* c. munkájában 1871. (52. l.): „Olvastam: *Még mindig nem* érkezett meg. Így igazítom ki: *Még*

Vezérfonal. Napjainkban az iskolakönyvek szerkesztői a német *Leitfaden* minta szerint egyre szövögetik a *Vezérfonal*akat, Szegény iskolás gyerekek, már a könyv címén is töprengenek: Miféle csudabogár lehet az a Vezérfonal?

HEVESS KORNÉL.

Igaz, hogy iskolakönyvön nincs helyén, egyebütt meg *vezérkönyv* v. *útmutatás* lehet. De azért nem épen hiba a *vezérfonal* sem, mert hisz ez csak más alakja a klasszikus *Ariadne-fonal*nak.

A SZERK.

Ellenszenv, rokonszenv. Tóth Béla (Nyr. 25:562) azt mondja, hogy valahányszor *idegenkedés*nek fordította az antipathiát, *vonzódás*nak a sympathiát, mindenki megértette. Igen természetesnek találjuk ezt, kivált mikor *elidegenedni*, *idegenkedni* valakitől, *vonzódni* valakihez nap nap után használt kifejezések. Egyébként mindkét szó nagy divatban volt nemcsak a régiségben, hanem a nyelvújítás korában is. Ime egy adat: „Mi ez? te félre fordulsz? képeden *idegenkedést* szemlélek?” (Vörösmarty: Salamon király, Összes Munkái 3:49).

KISS ERNŐ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Amilyen a jó nap, olyan a fogadj Isten.** Ezt a közmondást így, amint a Nyr. tavalyi beköszöntője írta, sohasem hallottam, hanem csak ilyen alakban: *Amilyen az adj Isten, olyan a fogadj Isten.* Hol használják a fentebbi változatot?

F. A szerkesztő használta változatot idézi Erdélyi J. az ő közmondás-gyűjteményében s idézik Czuczor és Fogarasi a Nagy Szótárban, *amilyen* és *fogadj Isten* alatt, s bizonyára a népnél is járatos. Egyébiránt a közmondás e változatában semmi föltűnő sincs, és a másiktól csak abban különbözik, hogy a köszöntésből (*adjon Isten jó napot*) a tárgyat s nem az igét és az alanyát kapja ki.

2. **Kilenc órás vonat.** Mi felénk, Losoncon, egy idő óta nemcsak a köznép, de általában mindenki így beszél: a kilenc *órás* vonattal fogok elutazni; a hét *órás* vonat még nem érkezett meg stb. Mi e felől a t. szerkesztő úrnak a véleménye?

F. E sajtóságos melléknévi alakot alig magyarázhatjuk másként, mint e két melléknévnek: *órai* és *órás* egybekeveredéséből. Az *órai* (kilenc *órai*, hét *órai*) az irodalmi kifejezőmód; az *órás* pedig hasonló értelemben népnyelvi alak és bizonyosan hallható lesz Losonc vidékén. Nekem legalább úgy rémlik, hogy a nép ilyes módon beszél: kilenc *órás* mise, hét *órás* mise stb. (Vö. *kéthetűs*, *hathetűs* stb. Kecskeméten és Nagybányán, e h. *kéthetű* v. *kéthetes*.)

eddig se érkezett meg, még *mindig* késik.“ Gy. nem a *még mindig*-et, hanem a *mindig nem*-et hibáztatja. Kérjük gyűjtőinket, mondják meg, hogy fejezi ezt ki a nép nyelve?

A SZERK.

3. **Magyarít.** Ezt a szót én erőszakolt képzésűnek tartom és csodálom, hogy még a Nyr.-ben is (25 : 355) fölbukkan. Az *-ít* képző az igeigékön kívül melléknemekhez szegődik legszívesebben: *fehér-ít, csinos-ít, feket-ít, sánt-ít*. Újabb formák is iparkodnak legalább látszatra melléknemekké izmosodni, mint: *mozgós-ít, államos-ít, fiús-ít*. Igaz, hogy a nemzetek neve a melléknévi jelző szerepére is vállalkozik, de az *-ít* képző még így sem állhatja; legyen formájára is melléknév! És valamint nem mondhatni ezeket: *német-ít, orosz í, angol-ít*, hanem *németesít, oroszosít, angolosit*: azonképen nem szabad mondani: *magyarít*, hanem: *magyarosít*. — Belányi Tivadar.

F. Nem vagyunk a t. kérdezővel egy nézetben, még pedig a következő okoknál fogva. 1) Az *-ít* igeképző rendszerint melléknemekhez járul ugyan, de a főnév és melléknév között sokszor meglazuló különbségnél fogva már a régi nyelvben is találunk főnévből származott hajtásait, ú. m. *lapít, szégyenít*, s az újabb nyelvben *világít* (vö. TMNy. 465). Ezek mellé sorozhatjuk a Bécsi és Münchener kódexnek *męgsęmmęjt, męgsęmmięjt*, azaz 'megsemmít' képzését is, amelynek alapszava főnévi névmás (l. NySz. és Nyelvméleink 121. l.). Aztán, amint a kérdező is mondja, a *magyar* szó nemcsak főnév, hanem egyúttal melléknév is; e szerint *magyarít* csakugyan olyan képzés, mint *bátorít, fehérít* stb. 2) Igaz, hogy *németít, oroszít, angolít* stb. szokatlan alakok, de ebből a *magyarít* helytelensége még nem következik. Csupán szokatlanok ezek, mert nem használjuk őket, mert talán alig is van szükségünk a használatukra. De helytelennek azért nem volnának helytelenek. Vajjon azért, mert nem mondunk *disznászt, bivalyszt*, helytelen-e a *kanász, juhász* s egyéb számos, használatra kapott *-ász -ész* végű főnevünk? 3) A *magyarít* és *magyarosít* nem is egyet jelentenek. Az előbbi 'magyarra fordít, magyarul kifejez' értelemmel használjuk, az utóbbit csak 'magyarrá (v. magyarossá) tesz, magyarrá változtat' jelentéssel. Örüljünk tehát ez árnyéklatbeli különbségeknek és ne hibáztassuk azt, ami ellen nyelvünk természete igazán nem tiltakozhatik.

ZOLNAI GYULA.

4. Honnan ered a *vastag* szó? rokonságban van-e a némileg rokonértelmű *vaskos* szóval?

F. E két szót a nyelvészek közmegegyezéssel egymással rokonnak tartják s hozzájuk csatolják még ezeket a székely tájszókát: *vaskár, vasmag, vasmat, vasmati*, melyek mind erőset, köpcöset jelentenek. — E szócsaládnak alaprészét összehasonlító nyelvészeink a vogul *őšęň, ǵšęň* melléknévvel azonosítják, mely szintén vastagot jelent. De nyelvméleinkből kétségtelenül kitűnik, hogy a *vastag* szó eredetileg erőset jelent; pl. Az iffiacsák megöregbedvén, megállapodott vastag iffiaknak mondatnak. Vastag természetű, kit az betegség meg nem emész stb. Ez azoknak a véleményét támogatja, kik e melléknemeket a *vas* főnévből származtatták (Kreszn., CzF.). Nem lehetetlen, hogy a *vastag* és *vasmag* szók összetételek, úgyhogy *vastag ember* eleinte mintegy vas-tagú embert jelentett (vö. tagos, tagbaszakadt). *Vaskos* már melléknévi képzés, vö. *nehézkos*; *vaskár* csak a *vaskos* átalakítása, talán ellentétének, a *szikárnak* v. *cingárnak* mintájára. *Vasmat* és *vasmati* nyilván csak a *vasmag* elváltozása.

5. A *Nagy-magyar Alföld* és a *Kis-Magyar alföld*nek (mint földrajzi műszónak) ez-e a helyes írása, vagy melyik másik?

F. Ilyen következetlenül, ahogy itt a kérdésben van írva, semmi esetre sem helyes. Egyik földrajzi írónktól kértünk fölvilágosítást s ő így felelt:

„*Alföld*, ezt nem irom soha nagy betűvel, mert általános műszó; olyan, mint *folyó*, *hegy* stb. Rendesen így irom: *Kis-alföld*, *Nagy-alföld*; ez már elég világos, mert a földrajzi irodalomban máshol nem fordul elő ez a név, tehát félre nem érthető; de néha, mikor más alföldeket is említek, eléje teszem a *magyart*, nem azért, hogy a félreértést elkerüljem, hanem csak azért, hogy jobban meghatározzam“.

Erre csak egy a megjegyzésünk. Azért hogy az *alföld* általános műszó, lehet ezenkívül egy bizonyos alföldre vonatkoztatva tulajdonnévnek is tekinteni, tehát így írni: *az Alföld*, továbbá *a magyar Kis-Alföld* s *a magyar Nagy-Alföld*, — valamint írhatni: *a Fölvidék*, t. i. az ismert magyar fölvidék, vagy a *Belváros* — a budapesti belváros, *a Múzeum*, *az Akadémia* stb.

6. Valaki látogatóban volt valahol. Kérdezi tőle a szomszédja: „Most voltál ott először?“ — „Nem, még voltam nála“ — volt a válasz. — Ugyanaz későbbben azt mondta: „Ugy nevettünk, hogy *pukkadtunk meg*“. — Megjegyzendő, hogy erdélyi ember volt, aki ezeket mondta. Asztaltársaságunk magyarországi tagjai azt állítják, hogy ez a két mondat az irodalmi nyelv szempontjából szokatlan és helytelen, csak így helyes: „*Már* voltam nála“; és „úgy nevettünk, hogy majd *megpukkadtunk*“. De azt elismerik, hogy itt Erdélyben általánosan használják a két mondat szerkezetet. — A társaság erdélyi tagjai ezzel szemben azt vitatják, hogy mind a két kifejezés irodalmilag is helyes és használható.

F. A magyarországiaknak van igazuk.

ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

Madár-műszótár. A magyar ornitológusok 1896. szept. 15-én barátságos találkozásra összegyűlvén, hogy összejöveteleiknek maradandó nyoma is legyen, Herman Ottó indítványára elhatározták egy Ornitológiai Magyar Műszótár szerkesztését és kiadását, mely a mű-kifejezéseken kívül az irodalomból és népnyelvből merített madárneveket s egyéb idevágó adatokat fog magába foglalni. E célra Herman Ottó felajánlotta az ő évek hosszú sora alatt összejegyzett és teljesen rendezett gyűjteményét. Chernel István és Pungur Gyula hasonlóképp rendelkezésre bocsátják jelentékeny adataikat. A szótár szerkesztésével a Magy. Orn. Központ bízott meg. Ezt megelőzőleg közzé fog tétetni egy tudományos rendszerbe összeállított Nomenclator, különösen abból a célból, hogy a M. O. K. megfigyelői és más érdeklődők között kiosztassék, s ezek a népnyelvi adatok gyűjtését a szótár számára e Nomenclator tekintetbe vételével végezzék. (Természettud. Közlöny.)

Népköltési gyűjtemény. A Magyar Néprajzi Társaság felhívást intéz a nagyközönséghez egy nagy népköltési gyűjtemény érdekében, melyet össze szándékozik állítani. Azt akarja, hogy ebben a gyűjteményben minden magyar népdalt, a nép ajkán élő románcot és balladát meg lehessen majd találni, a régi népies énekeket és játékokat nem csupán szövegben, hanem dalban is. A szövegek átírásában főleg azt kell szem előtt tartani, hogy teljesen hiteles följegyzések után készüljön s nyelvi és tartalmi hűség dolgában megbízható legyen. Majd ha elkészültek az egész munkával, igyekezni fognak minél szélesebb körben terjeszteni és ezért népszerű, olcsó kiadásokat is rendeznek belőle.

A nagy közönséget arra kéri a társaság, hogy munkájában támogassa őt, az egyes vidékeken élő népdalokat, énekeket jegyezze föl s küldje el a társaság számára. Első sorban a nép száján még élő vagy írott följegyzésben található történetekre, népies elbeszélő költeményekre van szükség, még pedig az illető tájnyelv ejtése szerint a lehető leg-hívebben följegyzett szövegre s ennek egyszólamú dallamára. Mindkettőre nézve pedig kéri a társaság, hogy a szöveg és dallam elmondójának életkorát, mostani és esetleg előbbi lakóhelyét, családi állapotát és azt a körülményt is megjegyezzék, hol, mikor és kitől tanulta meg a közölt szöveget vagy dallamot.

Bővebb fölvilágosítást ad Vikár Béla (Bpest I. Gellérthegy).

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Siculica.*

Sim ény falván: A török buzát nem igen *mielték*. *Kinek* keze *kinek* lába nincsen. — Szávan fogják a harist. — Egy *kicsidég* jöjj ide. — Ezt aztán *asszonyembőr* szövi-é? — Mikor *mégysz* el lelköm? — Azt soha sem *hallám*. — *Kendernyűvöbe mögyek*(?). — Sokat tud *erössen*. — Hová *töttem* én csak azt a lepedőt *el*? (Szórend.) — Oh, mennyit busultam én miattad!

Vadnak (= vannak); disznó; disznópajta; teröm, termett; vosárnap; fejbeli; poroncsolni; ké' (= kell); akko'; építőtték; füventiben; neztém (= néztem); nevezetösen; lött, lögyen; észment, észment (ösmént), esmét; Bösztörce; énekölni; mönnek, mönyen; értéközött; bugja; kicsid (van ott egy kicsid urfi); eresztajtó (= pitvarajtó); vött.

Kacsos; elkacsosodott (= uras lett). NB. = kecses? — Jöjjön hëzzánk, jó szívvel lássuk. — Az imént *jár* *vala* itt, s most *méne*

* Ezek Budenz Józsefnek székely útjában följegyzett népnyelvi adatai, amelyek alapján készült „Adalék a székely beszéd ismertetéséhez“ c. közleménye az 1860-i Magyar Nyelvészethen. Közzöljük ez adatokat (egyes jelentéktelenek híján), egyrészt mert ott Budenz nem közölte valamennyit, másrészt mert akkori közlésének némely sajtóhibája ez által helyreigazul (pl. 360. l. *szávam* h. olv. *szávan*).

el. — Így kell vala tennie (nem jól tette). — Meg kell vala fogni. — Mikor elvégezte dolgát, elmőne. — Mikor ide jöttem (jövőék), nem volt (vala) itthon. — Nem *vala* otthon, mikor ott jártam. — Nem *kapám* meg otthon. — Nekem úgy tetszik. nem *vala* meg az eleje. — Abban (a könyvben) deák van sok: *olvasám*. — Egyszer *megmondám*. — N. leánya, aki most *meghala*. — Egyet tudok én már, amint *hallá* pr[ofesszor] ur. — Ugyan mit *mond vala*.

Kábát, magát, anyám, hasznát, járhasák, apád; kévankoznak, kévanok; tipodni (treten = taposni): tipodd meg ezt a bugját; ameddig a földet tipodja; ha azt nem tipodja, amit én tipodtam.

Kócifer (Lump; hányaveti nemes); fallangérozni; *kocsont* a nyelve (nyelvtani hibákrul); orda (második sajt); lik; szörzöttem; ujra ákárják építeni; immár; *rengeteg* embör pusztult el; rengeteg költésbe kerül; fölötte melég; fajn, fajnul (v. fajn).

Minden embernek a karja maga felé hajlik.

Jó szívvel; úgy bizony; jönnek; Vásárhelyt van tán; kússebb; körösz; kihálni; küsendi; éfjú; álmákot, szálmát; mőnyecske.

Elmentem vala a paphoz, s nem találám otthon s úgy jövők haza.

Ögyél apáddal; öszöm; beszarvazni a tetőt; rigolyás ember (= Sonderling-féle); kammoszoria = kús házikó; épen most *vala* itt: itt *volt* egy darabocskaig; tanórok (= kerített hely); cékázni (= köszálni); *pöngő*, a két pöngőt; küdőtte; rityálódni: viccelni (rityolodni, Zágóban); nányám (= nagy anyám); illogatni, illogatunk reggelig (= ivogatni), illogatik; mőnyek vala N. felé, s találék N-t; amíg a fal alatt *ül vala*, fergeteg megtámadá; mejjék (= mellék); vigyálodni (= veszekedni); borzafa (= bodzafa); csöpp; elfelejtöttem, mellyik regimentbe való *vala*; ne igyék sokat, mindjárt *meggajdul*; kénálnám; csöndös; ezön (= ezén); törvén (= lex).

U d v a r h e l y: Gédelgek (= tengődöm); cevere: kis leány; ott ül vala a kapuba; meghagyták Zágóban; ott mőnyen vala, ne! kénos; ehhejt (ehhelyt), ahhaj; ehherre, aharra; elment a mestörhez bort innia.

A l m á s o n: kapuzábé; dusza (= szalmazsák); osztorófa (= ágasfa, lajtorja helyett); tómacs (kúti pótlékfa); pásztma: pászta (Háromszék is) főzik a kapcáját; Nagy-Mál (verőfényes hely); *méllik*; *láz* (fensík, plateau); Rez: hegygerinc felemelkedett része (Fancsali-, Lükőirez); jertek *kalákába*; hajc (= balra), hőjc (jobbra. lónak); Szármány (hegy Almásnál); ciher (csalitos v. cserjés hely); pocok (ékszeg), megpockolni; talabor (kerékkötő, hemmschuh); zavara (kapuhely); már ha ügyes ember nem leszek, — ott maradok vala; Merke, Mirke, (hegy); orotni (= irtani (Zágóban is); orotvány; csenkesz (vad rozs); ját (= drusza), jere ját; pencil asszony. Merke-szurduk (térhely a Merke alján). Kakod-vára (Merke egyik csúcsa). Tiba mezeje (kopasz hegy a Merke mellett); csutak (= tuskó, baumstumpf); harap-égés (harapot égetek); farkalló (köss egy farkallót); ennél ruznyább (= éktelen) is vagyón (hely); bábakalács (= Karlsdistel); karéj (hegyé = orom); kányafa (sorbus); tisztöllek míg bennem zöng a lélők. Tatársánc (almási barlangban). — Még erre kell vala menni.

Bibarcfalvi borvízkút mellett: hát *es*; csóva; Uzonka (patak), Uzon (falu); lantos (= kolompos), (Udvarh.); kaszaj (szénaasztag, hosszúkás); Murgó; gerezd (kiálló része a faépület szögletének); Nagy-Csoma teteje; Forrtógó; *Hammás*; Borvíz; Sós-víz; Búdós; Timsós; Bálványos vár; Kishegyes (hegy); *tönk* (levágott fatörzs, NB. tönkre tenni); *szád* (fazéké = karimája); minket is meg *akar vala* marni; haricska (= pulyiszka).

Bükszád: föl *es* mēnyen az ut; barra (= balra); igyenes, igyenesen; szemem *aránt* es ott voltam = -ért; egyvel; kötélvel; a bal-*val*, szekérrel; *vadnak*; *vagyon* (és *van*); Likaskő, Solyomkő, Tóbérc; bánkodom; épen a hegy *iránt*.

Szentgyörgyi egyéntül: termik. Csiksomlyóitul: a legény *lássá*, hogy a víz elviszi a csúrt, beleugrik stb.; *tennap*; nem es tartsa magát a gyermek ha nem szivarzik; Csapa vára; Kincs és Málnás mellett; esment.

Sepsi-Szent-György: Ugy mondák, hogy valamely бүк-szádi emberek mentek, s zabot hoztak; hiába való a *fölötte* fősvénység.

BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

Tájszók.

Vas megyeiek.

ákica: ákác.

bēngás: beteg mellű; gúnyolódna is vele; pl. „Mit keres itt ez a bēngás?!“

bincsókos: sebes, dagadt. „Nézd, milyen bincsókos a lábam!“ Gúnyolódásban is: „Tē bincsókos!“

bōmhēc: telhetetlen; gyermekre mondják, ki mindig éhes s mindent meg akar enni.

cankózik, iszkódik: az első .andalog' (düllög, kullog, cammog), a másik a ,kotródik' szónak felel meg; pl. „Hová cankózol, hé!“ „Nézd csak, hogy iszkódik haza!“

csürkős: sánta; pl. „Nē csürkőskögy!“ (sántíts).

kajesorás: girbe-görbe; pl. „Milyen kajesorás ez a fa!“

lóding: puskatöltés-hüvely rézből. (Galsa, Zala m.)

mellékel: dolgot kerül, pl. „Mámég mellékűsz!“

murnya: rothadt növényi részek;

pl. „Mennyi itt a murnya!“ mondja a gazda, kinek sok gabonája elrothadt. Gúnyolódva is mondják egymásnak: „Tē murnya!“

pērcók: pernye.

pesztērice: nyirfa-gomba.

pidēra: igen kicsiny; gyermekek használják; így szól az anya fiának: „Fogok neked egy pidēra madarat!“ A gyerekek egymás között: „Az enyim csak egy pidēra vót!“ (Galsa, Zala m.)

pōzdomáris: kertalla.

sűrít: sokat összebeszél, hasznosat, haszontalant össze-vissza. Mikor a maga dicsőségére teszi ezt valaki. ezt mondják a háta megett: „De sokat tud sűríteni!“ Mikor pedig a földolgot nem mondja, csak kerülgeti, vagy unják beszédét, ezt: „Ne sűríts már annyit!“

zuggó: vízesés, gát, zsilip.

(Pálfa.)

SZTRÓKAY LAJOS.

Karcagiak.

- birity: gyengén szűrő.
 botos: harisnya.
 csobolya, csobány: csobolyó.
 csürhész: disznópásztor, aki minden este haza hajt.
 házfia, házia: padlás.
 igen ott leszek: biztosan ott leszek.
 kasornya: kantár, amiben az edényt a mezőre viszik.
 kondás: disznópásztor, aki csak késő ősszel hajt haza.
 kuszkuzni: tekézni.
 lacsuha tészta: lebbencs, levelestől megszáritott tészta, melyből a mezőn levest készítenek.
 lajbli: mellény, puszli.
 lángelő: elnyújtott tészta, hasonlító a páskához. Először megsütik, aztán megöntik mint a perecet s túróval, zsírral eszik, mint a galuskát. (Borsod megyében ezt rongynak, kapcának hívják.)
 legény rózsza: piros rózsza, közepén kissé sárgás.
 nyárs: rakonca.
 orros: kancsó.
 pocok: meztelen, csupasz.
 szabó gallér: széles és hosszúra vágott metélt; határozottan megkülönböztetik a galuskától, mely itt kocka alakú.
 szüntes guba: rongyból készített felső ruha.
 tanyázni: mulatni. „Tanyázzon még”: mulasson még.
 tokmány: fentok, amiben kaszás emberek a fenét tartják.
 zsironsült, zsirbasült: fánk, pampuska.

FARAGÓ JÁNOS.

Családnevek.

Ambrus. Beke. Balázs. Balaga. Biró. Bence. Csala. Daradics. Dombi. Gábos. Győrfi. Jakab. Kádár. Kelemen. Kerekes. Kozák. Kovács. Kupás. Lázár. Lukácsfi. Máté. Molnár. Miska. Miháj. Nagy. Ötvös. Pap. Póké. Simén. Szabó. Sós. Széki. Szász. Ugron. Vas.

Oláhból átszékelyesedett családok: Godra. Ilonka. Jancsika. Kolésa. Nyágó. Opra. Pintyó. Rác.

(Homoród-Sz.-Márton.)

KRIZA JÁNOS.*

Alföldi. Atyafi. Bacsí. Bekő. Bekei. Bencsik. Bóдай. Bosnyák. Citerőci. Cseszko. Csóri. Deli. Dörögdi. Fityók. Füttyös. Göndöcs. Iklódi. Kelepájsz. Kalocsa. Kópis. Kurnyádi. Major. Muszkár. Murai. Nemes. Perei. Pizse. Póca. Sebők. Szászi. Szakonyi. Turó. Varju. Veszprémi.

(Szentgál. Veszprém m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

* Ugyanazon a kézirati lapon, melyről e családneveket vesszük, vannak megírva a 3 : 566 közölt gúnynévek. Ezeknek 1. sorában „Csicsin. Borsó Jancsi” helyett „Csicsiri Borsó Jancsi” olvasandó. A 3. sorban Funyás h. olv. Furujás.

Helynevek.

A Bakony részeinek nevei. Erdők, rétek és kutak: Üstihegy. Rókalik. Bagnyakü. Kokastaré. Hárságy. Mükseg. Cinca. Pilice. Hármos vögy. Vörös berek. Tisza ajja. Mecsekhegy. Gyepü. Hangyálos. Babukakut. Dobhegy. Dobkerek. Férget. Füzilap. Füzimező. Németi. Csojános. Hermány. Gyertyános. Csapberek. Szénégető. Ásó erdő. Fősső erdő. Kendervágó börc. Panasok. Somod ajja. Hármaskert. Sötét erdő. Kaphegy. Királykut. Tóhegy. Tüzkües. Hidajja. Lóger. Cserdomb. Kűskut. Szájlehegy. Hegyajja. Nyires. Komlós hegy. Dabos. Úrge hegy. Vakanturó hegy. Szőlős h. Vadkörte h. Pipasi h. Lucca h. Boronya kapu. Mészégető h. Kűfejtő h. Nyálas cser. Nyóc hód (föld). Farkasó. Parés börc. Morócé börc. Boncsod. Csurgó. Gyótai ódá. Kerengetés. Somos berek. Iharfű. Lóhágaté. Miklós páhegy. Somod. Somodszabadja. Mester hajakja. Ibaros. Égett hegy. Hosszi börc. Teke-rület. Kis fekete erdő. Kétbírókut. Öreghálás. Tobán. Foglálás. Vinyéta. Tiszai. Magyarós domb. Pankozda. Hegyfő. Porkászó. Örsegg. Balogsegg. Borkutszéki. Rézverés. Királykut. Poklos k. Mátyás k. Csurgó k. Berebíró k. Fűzi k. Lazsna k. Kis k. Borzás k. Kű kut. Macskak. Dabranyi k. Vállas k. Kajdi k. Csömpör k. Hányi k. Mocsolyaszári k. Deli k. Kettős k. Úr k. Szent k. Csé k. Pézes kut.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Gúnynevek.

Csundri (idomtalan, sánta ember). Dulló. Kirájbíró (olyan nadrágos ember, kit az nem illet meg). Zahari (habari ember). Nádikokó (mindenbe belékotyogó). Lappantyús. Berendusa. Három íge bajuszú. Hódos (kopasz fejű). Përgát (egy okos-bolond gúnyneve). Bërbécs. Cáp. Bekës (nagyétű). Baksa. Dërendóc (szeleburdi, zsimbelódőre is). Csëmpës. Lëtëntók. Nëtëntók (ügyetlen, gyáva). Puki (egy oláh asszony 48-ban fiát mind így szólígtatta: ó édes Puknerkám! s így ragadott rá a Puki név). Pëka. Disznyóláb. Ánkodi (szájtáti). Pizsmoti (pizsmog, tehetetlenkedik). Örmén (olyan székely ember, ki mindig kereskedik valamivel). Cibre. Pili (egy cingár muzsikusz neve). Susuj (jól van dolga mind Susujnak). Ló Mózi (lópecér). Lótetű (ki nem kiméli lovát). Pëcula (egy csizmadia neve, ki a legkisebb munkáért is egy „pëculát” követelt). Bëndő (potrohos, nagybélű). Holló (cigány-fekete). Dudi. Csërcsës. Buklësz (hebe-hurgya ember). Pëndëj. Juci. Petyemutyi. Disznyómejjü. Szuszsmoti (szussz no!). Szuszëkszáju. Tëntás (pap, kántor, jegyző stb.). Báro Hëccski. Szokoti (minden kicsiséget meghányó-vető). Talpas. Cëcës („Beremán Bakó cëcës”, kiáltozzák egy ember után a gyerekek). Sármántyu (vékonylábú és apró lépetű). Ver-tejes (jó kedve dudorodott mind Vertejesnek). Këncsëri (kërencselő, vastag pofájú, potyás). Nyafoti. Merëkje fenekü (merekje Erdővidéken kis szénabuglyát is tesz). Uborka orrú, Pojvas. Kóbori. Duduj. Álózi (kolontos, helytelen magaviseletű). Nyügös (úgy mënyën mind egy

nyűgös csürke). Nyűgölödi (nem nyughatik egy helyen mint a nyűg-zótt ló). Suta kecske. Lőködi. Kánforos. Félméntés. Bűkkfejű (nehéz-felfogású). Fentőcsutak (azaz: olyan mint a fentőnek való csutak). Cseberfűlű. Kávéslikú. Vakarús. Kati Pila (asszonyok dolgába avatkozó férfi, pl. ki fon stb.). Szalonna (aki egyszer — bár sikertelen — felakasztotta magát). Szekérutajú. Áuz Éva (ügyetlen). Róka Pali. Lina Laji (nejére házasodott s így kapta vezetékeve helyett, neje keresztnévét). Didéri (fázékony). Kergetegés. Muszka (aki mindent össze-vissza eszik). Vankuj (megátalkodott). Kupori. Csukori (mindkettő = fukar). Csószkó. Csócsó (Csószkó = csiszi-csoszi ember).

(Erdővidék, Kis-Bacon. Fölgyezve 1883.)

BENEDEK ELEK.

Gazdasági műszók.

A z e k e r é s z e i : göröndő, lapis vas, csótár, kődök, körösszög, két szarva, rúd, csáгатé, tengöl, kerék.

S z e k é r : rúd, kerék, tengöl, fűrgete, nyútó, ódá, kis ágas, löcs, sarágja, földéc, juha, rakonca.

E g y é b e s z k ö z ö k : vella, gereble, fejsze, fűró, véső, szijókés, réttya (létra).

(Somogy m., Sellye).

GYULAI BÉLA.

Népdal Moldvából.

Kerek erdő, nagy magos fa,
Édes szívem be mesze vagy.

Kerek erdőt le vághatnám,
Édesemet megláthatnám.

Kerek erdőt le sem vágom,
Édesemet meg sem látom.

Meg kell a buzának érní,
Met mindennap új szél éri.

Meg kell pázsitnak zöldülni,
Met mindennap esső éri.

Meg kell szívemnek lágyulni,
Met mindennap új bu éri.

Meg kell hajamnak szürkülni.
Met mindennap bánat éri.

Meg kell arcámnak hirvadni,
Met mindennap könyű éri.

Ingemet hijába szeretsz,
Ha magadénak nem tehetsz.

Azt hiják igaz árvának,
Kinek társát nem találhatnak.

Nem lehetek senki társa,
Én vagyok az igaz árva.

Mindentül el vagyok zárva,
Minden utam bé van vágva.

Erdők, mezők megzöldülnek,
Szép madarkák őszvegyülnek.

Ezbe [így] gyűlnek, énekelnek
Jó kedvikből fűtyérgetnek.

Mindenfelé repülgetnek,
Csak az árvák keseregnek.

Bú ebédem, bú vacsorám,
Boldogtalan minden órám.

Estét nem várom kedvemre,
Nem virradok örömemre.

Nem virradok örömemre,
Csak szívem keserveire.

(1844-ből való, leírva 1873. Klézse, Moldvában).

PETRÁS INCE.*

* Ez a neve a Nyelvőr régi gyűjtőtársának (minorita pap), akinek közleményei *Rokonföldi* név alatt jelentek meg.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

SZÓLÁSOK MAGYARÁZATA.

Felhúzni az órát. Tolnai Vilmos szólásmagyarázatai (25:496) eszembe juttatták egynehány, a világ forgásával eredeti értelmüket veszített szavunkat és szólásunkat. A nép szájában a gyűjtő neve azért *masina* ma is, mert a harmincas évek elején keletkezett Congrève-féle tűzi szerszám (vitriolos üveg, melybe káliumklorát-fejű szálkát kellett dugni) bonyodalmassága révén *masina* képzetét keltette az egyszerű acél-kova-taplóhoz szokott magyarban. (Vö. *Mendemonddák* könyvem 131. s köv. lapjaival.) Igaz ok nélkül viseli a *toll* nevet a mai íróeszköz is; bányából került, nem volt köze soha semmi madárhoz. Hogy az alakja tollszabású? Dehogyan az. Írónádszabású. A tollat is csak a régibb írónád formájára metszették. A *rostélyos* ma már, sajnos, nem sül rostélyon; de azért mégis csak *rostélyos*. Sőt van *serpenyős rostélyos* is. Mely *contradictio in adjecto*! Ha *serpenyős*, hogyan lehet *rostélyos* et viceversa! Hogy a *hajóraj evez*, nem trópus, hanem amaz idők maradványa, mikor csakugyan evezőt vontak a gályákon. A magyar fiúk alkalmassint mindig csak *húzni* fogják *az orgonát*, mint régente, mikor még kilógó szijak mozgatták a fűvót; ,orgonát taposni‘ szinte germanizmus, holott ma már többnyire csakugyan taposós a szerkezet. Kinek jut ma eszébe, hogy a *ringlspül* azért *ringlspül*, mert a régi gyűrűn át való köpjavetés gyermekes mása. Hát mikor felhúzzuk a *pantallót*, gondolunk-e a velencei chauvinistára, akinek mindig azon járt az esze, hogy mentől több helyen tüzzék le Szent Márk oroszlanos lobogóját, amiért aztán nemcsak ő reá ragadt a *pianta leone* (Pantalon) név, de még a nadrágjára is!*

* Írás közben elővettem P. Larousse Grand Dictionnaire Universaljét és ezt a furcsa adatot találok benne: „La première milice qui porta le *pantalon* fut la milice hongroise; c'est sans doute pour cela que, jusqu'à la Restauration, le règlement ne disait pas un *pantalon*, mais une *culotte hongroise*, en souvenir de ce que les Hongrois avaient introduit ce vêtement dans nos troupes; c'est pour cela que les écri-

A magyar különben nem csupán a *pantallót húzza föl*, hanem az *órát* is. Ez a szólás pedig az időben keletkezett, mikor még csak orsós, sétálós órák voltak, és a nehezeket valóban *föl* kellett *húzni*, ha leereszkedtek. Ilyen órák egyébiránt még vannak és ma is csak a *felhúzás* révén járnak. De a nehezeket *húzzák föl*, nem az *órát*; vagyis az *órát felhúzni* voltaképen ferde beszéd. És mégis így beszél a német, a francia. *Die Uhr aufziehen. Monter, remonter pendule.* Az olasz logikásabb; azt mondja: *caricare*, megterhelni. Egy másik kifejezése: *rimettere su* már megint csak a nehezekre vonatkozhat, az órára nem. Tudok még egy olasz szólást: *dar corda*; fiumei hajósoktól hallottam. Se Tommaséo, se Petrocchi nem tud róla. Petrocchi szerint *dar corda* csakis segíteni (odaadni valakinek a kötelet). Meglehet, a fiumei hajósok szájában egyszerű hispanizmus ez a szólás; gyakran fordulnak meg spanyol kikötőkben, ott hallhatták: *dar cuerda*, ami spanyolul csakugyan az óra (nehezekének) kötélnél fogva felhúzását jelenti.

Ez a sok mindenféle beszéd kétszeresen logikátlan, mikor nem nehezékes, hanem rugós, újmódi óráról van szó. Vagy mijét húzza fel az ember az olyan órának, amelynek nehezéke nincs? Érdekes, hogy az angol nem a kívül látható dolgokról nevezi el azt a műveletet. Behatol a szerkezetbe és azt mondja: *to wind up*, felcsavarni a nehezék kötelét, zsinórját, láncát az orsóra. Ez az óramű mivoltának ismeretére valló szólás megvan a magyar nyelvben is; Mikes Kelemen írja 51. levelében: „... az órás megcsinálván az órát, aztat feltekéri, és azután azt jární hagyja“.

De mind az angol, mind a mi kedves legrégibb tárcáirónk mégis csak vét a logika ellen, hiába ismeri a ketyegő szerkezetet; a *to wind up* is, a *feltekerni* is az *órára* vonatkozik, nem az orsón csavarodó zsinórra. Az a két kifejezés különben jól képezi azt a műveletet is, mikor az óra rugóját *csavarják föl* a tengelyére; de megint csak a rugó a tárgy, nem az *óra*.

Már most az a kérdés: van-e népünk nyelvében a nehezékes, a kulcsra járó meg a remontoir óra *felhúzására* logikás kifejezés? Azt hiszem, a nehezékes órát a nép is mindig csak

vains du siècle dernière parlent „d'une culotte qui tombe jusqu' aux talons,“ laquelle était en usage chez les hussards“. Ámde bizonyos, hogy a magyar gyalogezredek mindmáig nem viseltek pantallót, a huszárságra meg csak a napoleoni háborúk idejében húztak bugyogószabású *rajthúzlit*. Hol láthattak hát már a mult századbeli francia írók „sarkig érő nadrágú“ huszárt?

felhúzza. És a szólás egyszerűen pars pro toto. De azt volna jó tudni: mely képzet támad az egyszerű, romlatlan magyarban, mikor kulesos vagy ép remontoir óra *felhúzását* látja? Vajjon *felhúzás*-é az az ő szemében, mikor az óra gyűrűjében levő rovátkos gombot forgatjuk? Szinte lehetetlen, hogy népünk csodálatosan eleven és a gyereket mindig nevén nevező eszejárása ne talált volna ki erre valami jó, erősen igaz és a dolog mivoltát szembe-tűnően képező kifejezést. Természetesen soha sem szabad azt kérdezni a nép emberétől; „Hogy mondják ezt helyesen? Mi a helyes?” (Vö. 25:487.) Mert a mi józaneszű parasztunk legott elostobul és ferdén beszél, ha azt kívánjuk tőle, hogy professzorkodjék. Ellesni, kicsalni; ez a megfigyelés egyetlen böles módja. Gyűjtőinknek nem mondhatjuk ezt elégszer.

Alkalmatosság. Arany János az Antibarbarushoz írott jegyzetei között (25:358) a járóművé javított *†jármű* mellé ezt írja: *Alkalmatosság*. Ez a szó is az eredeti jelentéseket vesztett szavak közé tartozik. Az időből való, mikor még nem indultak a napnak minden órájában vonatok és gőzhajók az országnak valamennyi tája felé; és a postakocsi járása is olyan hiányos volt, hogy a ki például Jászberénybe akart menni, legokosabban tette, ha betekintett valamelyik kerepesi-úti korcsmába: akad-e ott Jászberény felé *alkalmatosság* (ma úgy mondanánk: „alkalom”, de az *alkalom* a nyelvújítás előtt mást jelentett). Ez az *alkalmatosság* a berényi szekeres gazdák hazakészülődése volt. A szó azonban átesapott magára a szekérre is, sőt általán minden vehiculumra, és így támadt a CzF.-ban is olvasható „két lovas, négy lovas, úri *alkalmatosság*”, és újabban a „gőzhajói, vasúti *alkalmatosság*”. Most harminc esztendeje még gyakran hallottam emlegetni a „gyalog *alkalmatosságot*”, értsd: cigány, a ki bejár a levelekért, újságokért a kövesdi postára. Vö. „Küldené bárcsak Kővárig jó *alkalmatossággal*” (MonOkm. VI.40). Ez a régi adat meg a szó értelmének egész keletkezése arra a sejtésre indít, hogy az *alkalmatosság* nem osztrák jövevény, miként a nálunk 1842-ben járt J. G. Kohl brémai utazó állítja *Reise in Ungarn* művében (II.427). Ez a német a veszprémi piaristák házában egy inassal beszélgetett — deákul; és a legény első kérdése ez volt: „*Cum qua occasione advenit dominatio vestra?*” Micsoda *alkalmatossággal* érkezett uraságod? „*Gelegenheit* osztrák-németség és *Reisefahrwerk* az értelme,” írja Kohl. „A magyarok *occasio*val fordítják szó szerint deákra”. — „Num

propriam occasionem accepit?“ kérdezte tovább az inas. „*Ita, propriam occasionem accepi*“. — „Pompásan értettük egymást“, úgymond a brémai német, „de nincs Nyugat-Európának az a latinja, aki csak sejtené is, mit jelent a legény kérdése, mit az én feleletem. Ismét az osztrák-németséghez kell folyamodnunk, hogy magyarázatja legyen a dolognak. *Eine eigene Gelegenheit aufnehmen* ama németiségben annyi mint *einen besonderen Reisewagen miethen* és ezt az *aufnehmen* fordítják a magyarok az *accipere* szóval“. A bécsies *aufnehmen* rossz magyarítása: a „fölvenni“ (fölfogadni, bérelni helyett) ma is megvan és kétségtelen vindobonizmus. A régi és keletkezésében logyikás *alkalmatosság* azonban nem hinném, hogy teljes bizonyossággal az osztrák *Gelegenheit* szolgál fordítása volna. Meglehet, ép a szomszédok kölcsönözték magyaros deák beszédünkből.

TÓTH BÉLA.

EGY TÖRTÉNETELŐTTI HANGVISZONY.

(Akadémiai székfoglaló 1896. nov. 3-án.)

(Vége.)

A *t* és másfelől *ð* és *ð'* viszonyának kérdése a finn-ugor nyelvtudomány legfontosabb problémáihoz vezet bennünket, s így helyén való lesz, ha e hangok folytatásainak viszonyát, amint az a mai finn-ugor nyelvekben mutatkozik, külön is szemügyre vesszük.

A lappból indulva ki, nevezetes, hogy ebben a nyelvben a *t* és *ð* (*ð'*)-csoport közt egy fontos találkozó pont van, amennyiben ott a *t* hang gyönge fokául (eredetileg zárt szótag elején) *ḑ* lép föl, vagyis ugyanazon hang, melyet a *ð*-csoportban találtunk, pl. *goatte* ~ *goaḑe*. A gyönge alakokbeli hasonlóság kiinduló pontul szolgált analógiás alakulások számára, és így a különböző csoportok valamennyire összekeveredtek, különösen olykép, hogy a *ð*-csoport szavai hasonlókká váltak a *t*-csoport szavaihoz, pl. *buotto* ~ *buoḑo* e h. *buoḑito* ~ *buoḑo*. Néhány kólai-lapp dialektusban ez a viszony a rendes.

Épen ilyen találkozó pontjuk volt ezeknek a csoportoknak a finnségben is, ahol a gyönge fokban szintén a *ð* folytatói: *d*, *r*, *l*, *o* állnak a *t*-vel szemben. Ez a találkozó pont analógiás alakulásra adott alkalmat, melynek következménye, hogy a *ð* (*ð'*)-csoport teljesen összekeveredett a *t*-csoporttal. A finnben *pado* ~

padon volna várható, s e helyett azt mondják *pato* $\sim$ *padon* (m. *fal*), épügy mint: *pata* $\sim$ *padan* (m. *fazék*). Csak pár példája maradt meg a δ hangbeli megfelelésének: *sydän*, g. *sydämen* (nem *sytämen), *nijoa* ($\leftarrow$ *niðo-) $\sim$ *nitoa*, mint már korábban kiemeltük.

A zürjén-votjából azt következtettük, hogy ott az eredeti *t*-nek eltünés, δ -nek *l* és δ' -nek *l* felel meg. De figyelemre méltó, hogy vannak esetek, ahol ugyanabban a szóban a külön megfelelések között váltakozás mutatkozik. Ilyen példák:

1) Oly szók, amelyek az első csoportba tartoznak:

Eltünés és *l* váltakozik pl. ezekben a szókban: zürj. *-ka*, *-ko*, *-ku* $\sim$ *kola*; votj. *-ka*, *-ko* $\sim$ *kvala*, szarapuli és malmizsi votj. dialektusokban *kwa* $\sim$ illat. *kvala* sat., m. ház; — zürj. *punî* $\sim$ *pulnî*, m. főzni.

Eltünés és *l* váltakozik ebben a szóban: zürj. *ma* (m. *méz*) $\sim$ *maſa*- ezekben: *maſamus*, *maſazi*, 'biene, wespe'.

2) Olyan szó, amely az első csoportba tartozik: zürj. *kini*, votj. *kunî*, *kujîni*, 'weben' $\sim$ *kulöm*, 'háló'.

3) Oly szók, amelyekről nem mondható bizonyosan, hogy melyik csoportba tartoznak: zürj. *žo-pu*, votj. *šu-pu*, 'wasserholunder' $\sim$ zürj. *žol-pu* (f. *heisipuu* ua.); zürj.-votj. *nunî* $\sim$ zürj. *nulnî*, izsmai dialektusban *nunî* vinni $\sim$ *me nula* viszek (f. *noutaa*).

Ha egyszer a zürjénben és votjákban *t*-nek az eltünés, δ -nek *l* és δ' -nek *l* felel meg, akkor azt kell következtetnünk, hogy a zürjén-votják arra utal, hogy voltak esetek, ahol eredetileg *t* $\sim$ δ vagy *t* $\sim$ δ' ugyanabban a szóban váltakoztak. Mivel tudjuk, hogy a lappban, úgy mint a finnben rendesek az ilyen váltakozások: *tt* $\sim$ *ṭ* ($=\delta$), finn *t* $\sim$ *d* ($\leftarrow\delta$), nem lehet más következtetésre jutnunk, mint hogy a váltakozás *t* és δ között nemcsak a finnre és lappra szorítkozik, hanem hogy az említett zürjén és votják példák ezen eredeti váltakozás maradványainak tekintendők, úgyhogy a votj. *kwa* $\sim$ *kvala* ugyanazon fokon álló váltakozást mutat, mint a lp. *goatte* $\sim$ *goaḑe*, f. *kota* $\sim$ *kodan*.

Ez a kvalitatív váltakozás eredetileg kétségkívül csakis a harmadik csoport szavaiban mutatkozott. Hogy az első csoportbeli szókban is előfordul, azt nem lehet másképp magyarázni, mint hogy a váltakozás oly időben, mikor még járatosabb volt, analogia útján erre a csoportra is kiterjedt, épügy mint a finnben és a lappban. Az olyan esetek, amelyekben az eltünés (*l*-vel való váltakozás nélkül) a δ -csoportban fordul elő, e szerint úgy magyarázhatók, hogy

itt az eltűnés ugyanoly analogiásan fejlődött *t*-nek (vagy folytatójának) képviselője.

Ugyanily eseteket — úgy hiszem — a cseremiszbén, vogulban és osztjákban is kimutathatók. A cseremiszt mellőzve arra figyelmeztetek, hogy a vogulban egy *t*-csoportbeli szóban *l* fordul elő, úgymint ebben: *khul* — m. ház, melynek az *l*-je bizonyosan eredeti δ -n alapszik (míg ellenben a vog. *kwol*, *kwäl* a finn *kylä* 'falú, szomszédház', v. talán *kyly* 'fürdő' szóval egyeztetendő). Egy a *t*-csoportba tartozó vogul szóban *l* fordul elő: *pōli* 'fázik', mely tehát a $t \sim \delta'$ váltakozásra utal. Az osztjákban egy *t*-csoportbeli szóban *l*-t találunk: *āl*, *ōl* sat. = ? f. *vuote*- (*vuosi*) 'év', amely szintén, ha helyes az egyeztetés, $t \sim \delta$ váltakozásra utal.

A magyarban is találunk egy pár példát, melyek $t \sim \delta'$ váltakozást föltételeznek: *fázik* sat. mellett *fagy* sat.; a m. *z* eredeti *t*-t képvisel (vö. osztj. *pōt*-), a m. *gy* pedig eredeti δ' -t (vö. vog. *pōli*); *víz* $\sim$ *ügy*: *Fekete-ügy* (Cserna-voda, Schwarz-Wasser); vö. még *víz* $\sim$ *vides*; itt a *d* esetleg *gy* helyett való? *

Oly eset, amely — úgy látszik — $t \sim \delta$ váltakozásra utal, a következő: *ház*, *haza* $\sim$ *honn*, ha föltehetjük, hogy *honn* eredetibb *holn helyett való, úgy mint *benn* e h. *bēln, *fönn* e h. *fōln, *künn* e h. *kūln.

Végre még figyelembe veendő *taval*, *tavaly*; ha ennek az utórésze a f. *vuote*- (*vuosi*) 'év' szóval egyeztetendő, amely a *t*-csoportba tartozik, akkor az *l* úgy magyarázható, hogy δ -n alapszik, amely e szó alakjaiban eredetileg *t*-vel váltakozott.

Az említett viszonyok arra a következtetésre vezetnek, hogy az eredeti finn-ugor *t* bizonyos esetekben részint

* Vö. még *videre* 1268. = *vizér* Nyr. 2:446. Kétségkívül ide való még ez a dunántúli tájszó: *vedel* 'mohón iszik vizet'. De van a '*víz* $\sim$ *vides*' mellé még két biztos példánk: *bűz* $\sim$ *bűdös*, és *iz* $\sim$ *édés*. — Az meglehet, hogy ez alakok *d*-je, előbb *gy* volt. A *gy* $\rightarrow$ *d* változásra — magashangú szókban — más példánk is vannak, melyeket érdekes volna összegyűjteni s megmagyarázni. Itt csak azt az egy-néhányat említem, mely épen eszembe jut. Az '*egyház*', *igy-ház*-hoz tartozik az *üdöl*, *idél ige (sanctificat, üll ünnepet; az *üdnep*, *idnep*-ben a következő *n* okozta a *gy* $\rightarrow$ *d* változást, mint *vadnak*, *médnek*, *hadnak* $\leftarrow$ *vagynak*, *mégynék, *hagynak*). A szókezdő *d* ügylászik *gy*-ből lett ezekben: *de*, vö. *ge* HB.; *düh* $\leftarrow$ *gyűlh*, vö. *gewlheitseg* stb. EhrC. (l. *gyűlhődtség*, *gyűlhözés* NySz.), *győhössig* Székely: Zsolt., *meggyőhöűék* RMK. *győhös* MTsz. Ráskai Lea kódexeiben a *gyümölcs* is mindig *dímölcs*, *dímeles*; *gyűszű* h. pedig a Székelyföldön *dűszű*, *dészű* járja.

S. Zs.

ð-vel, részint ð'-vel váltakozott, de hogy e mellett voltak szók, amelyekben olyan ð vagy ð' létezett, amelyet nem érintettek a kvalitatív váltakozások.

Ha pedig a szóban forgó magyar *l* az első szótag magánhangzója után korábbi ð képviselője, akkor kétségkívül így magyarázandók még: 1) az ablativusi *l*-rag, pl. *hazól*, *hazúl* = f. *kotoa* < *kotoða, ép így az *l* ezekben a ragokban: *-tól*, *-ből*, *-ról*; 2) a denom. *l* képző, pl. *vasal*, vö. f. *mustaan* < *mustaðan 'feketíteni'; 3) a denominális, ill. reflexiv *l*, pl. *tisztúl*, *vonúl*, vö. f. *tasadutu-sat. Ezekben az esetekben mégis olyan ð föltételezendő, amely *t*-vel váltakozott, úgy mint a *kota* ~ *kodan*-féle szókban, vö. f. *maata* ~ *kotoða. A magyarban is, úgy látszik, egy esetben megfelelő váltakozást találunk, úgymint a denominális *-l* és *-z* végű igékben: *ural* ~ *uraz*, *vasal* ~ *vasaz* sat.; ezt a viszonyt úgy vélem magyarázhatónak, hogy *l* az eredeti ð-t, *z* az eredeti *t*-t, amely bizonyos esetekben az előbbivel váltakozott, képviseli.

Még a szó elején is néhány esetben eredeti ð'-t tennék föl. A szókezdő finn *t*-nek egyáltalában a többi finn-ugor nyelvekben *t* (lpF. *d*) felel meg (f. *talvi*, zürj. *töl*, m. *tél* sat.). De van néhány szó, ahol más a megfelelés: f. *tuomi* 'prunus padus', lp. *duobma*, lpS. *fuom* (e h. *huom), mord. *lajmä*, *lom*, *lom*, cser. *lombo*, zürj. *löm*, votj. *lom*, vog. *täm* sat., osztjB. *tum*, *jum*, osztj. *jum* ua.; f. *tymä* enyv, lp. *dabme*, lpS. *tabmä*, *hibme*, cser. *lümö*, zürj.-votj. *lem*; talán még ide lehetne venni a magyar *gyimbor* 'mistel, vogelleimbeere' szót is, s ez esetben *gyimbor* összetett szó volna, melynek első része *gyim* ugyanaz, a f. *tymä* 'leim' szóval, utórésze pedig talán valami bogyót jelentő szó volna.*

Ezekben a szókban tehát a következő hangmegfeleléseket találjuk:

f.	lp.	mord.	cser.	zürij.-votj.	vog.	osztj.	m.
<i>t</i>	<i>d</i> , lpS. <i>h</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>?</i> <i>gy</i>

A svéd-lapp *h* különösen figyelemreméltó. A többi lapp dialektusokat és a finn nyelvet véve tekintetbe, a *h* mindenesetre valami dentális hangra, valószínűleg ð-re vihető vissza. Minthogy

* Hogy ez milyen talpraesett magyarázat, bizonyítják a köv. népnyelvi adatok. *Gyomboru* és *gyombolyú* különféle közlők tudósítása szerint, Somogy megyében maiglan ugyanazt jelenti, amit a *gyimbor*, t. i. fagyöngyöt (l. MTsz.). Már pedig a *bolyó* igen elterjedt mellékalakja a *bogyó* szónak s nyilván azonos a *gyom-bolyú* második elemével!

S. Zs.

minden más nyelvben, kivéve a finnet és a svéd-lappot, ilyenkor zöngés mássalhangzó fordul elő, biztosra vehetjük, hogy nem δ lesz az eredeti, hanem hogy a föltett lpS. δ zöngés δ -ból való. Ha a zürjén, votják, vogul, osztják és magyar alakokat nézzük, mely nyelvek megkülönböztetik az eredeti szóközepi δ -t és δ' -t, akkor azt látjuk, hogy ezekben a nyelvekben ugyanaz vagy majdnem ugyanaz a megfelelés, mint a föltett szóközepi δ' -nél. E szerint eredeti hangnak ama dentipalatális hangot kell tartanunk, melyet előbb δ' -vel jelöltünk.

Végül csak megemlítem, hogy azok a tények, amelyek a $t \sim \delta$ váltakozásra utalnak, keltették bennem először azt a gondolatot, hogy az ú. n. mássalhangzó-gyengülés a finn nyelvben eredetileg a finn-ugor hangmértékbeli váltakozáson alapszik, melynek nyomai az egyes nyelvekben a kiegyenlítődés útján nagyobbára elmosódtak ugyan, de mégsem egészen, nem annyira, hogy a nyelvész kutató szeme előtt teljesen rejtve maradjanak. És ha ez az elmélet helyesnek bizonyul, akkor ennek alkalmazása a finn-ugor nyelvtudományra kétségekívül lényegesen módosítani fogja fölfogásunkat a finn-ugor hangtörténetre nézve.

SETÄLÄ EMIL.

SZAVATOS.

A Debrecen városi régi jogban nem esett büntetés alá a másoktól hallott rágalalmazó állítás tovább terjesztése, ha a vádlott hallomásának forrását bizonyítani tudta.

Az e körüli bizonyítás sajátossága mindenekelőtt abban nyilvánul, hogy külön, még pedig oly megjelölés alá vonták a becstelenítésnek hallomás útján való elterjesztését, melyet mai nyelvkincsünkben nem ismerünk, de nem találjuk azt fel a Nyelvtörténeti Szótárban sem. Ez a megjelölés, a *szavaty*, mintegy meg személyesítve fordul elő következő alakzatokban:

1. A *szavaty futamodik* = mintha ma azt mondanánk: rágalmazó *szavak* keltek szárnyra:

1669. 12. febr. in sede minori.

Ádám Andrásné Kocsis Erzsébet Szabó Jánosné ellen. I. dicit: nem hallom meg feleletét (*vádját*) Kocsis Erzsébetnek, mert ő fölöle oly *szavaty futamodott*, hogy meghasasodott és Bánya felé fattyat vetett volna, kit doceálok.

Deliberatum. Az I. az A-nak fattya vetett nyilván való k....ságát doceálja, avagy hogy mások azt vervén fejéhez, abban benne hevert volna.*

* Ezen, valamint a szövegben előforduló többi adat szóról-szóra van kiírva Debrecen város régi jegyzőkönyveiből. Az *A* = actor, az *I* pedig *incattust* jelent.

2. A *szavaty megáll* = a becstelenítő hír terjesztője ismeretessé vált:

Addig nyomoztam, hogy az *szavaty* Kis Miklóson *megállott*, kívánom az satis factiot. (1669. ápril. 27.)

3. A *szavatyot felvenni*, felvállalni = beismerése a becstelenítő hír terjesztésének; miként ezt bővebben megvilágítják a következő adatok:

1670. 14. Április.

Inter Szabó Jánosné A. és Fajk Jánosné I.

Az *szavatyot felvállalja* az I. s Pap Istvánra utal.

Deliberatum: Hittel adja reá az diffamatiot.

1686. 13. Junii.

Hazai Sámuel: Nagy Jakab azt mondja, hogy ő felőle mások azt mondták, hogy az város pénzét ellopta és juhot vett rajta.

Nagy Jakab: Poczik Gergelytől hallottam.

Deliberatum: Állítsa az I. *szavatyossát*, kitől hallotta az diffamatiót tudniillik, „hogy mertek itt járni, felosztátok a város pénzét, juhot vettetek rajta“.

Poczik Gergely *felveszi a szavatyot*, hogy mind ő, mind pedig többek is mondták.

4. A *szavatyot másra adni*, *eladni magáról* = a kérdőre vont a becstelenítő szavakat szintén mástól hallotta. E tekintetben is hadd szóljanak mágok az adatok:

1627. 22. Januarii in senatu.

A. Szabo Erzsébet Szoboszloi Miklós relictája Keresztyén Gáspárné Magyar Erzsébet. Pro A. *szavatyot utaltak* az I-ra hittel, kívánom, terhelje vagy adja urát.

I. replicat: Reám is utalták, *én is hallottam s el is adom magamrul si juris*.

1677. 26. Maji.

Causa Stephani A. Dobozi A. contra Tot András I. proponitur, hogy az I. azt mondta, az A.-nak annyi buzája vagyon és kigyó s békává vált, az szolgáló is azt mondta, hogy kigyóvá, békává vált, ő nem hoz buzát. I. non negat. Nagy Mihályra *hittel adta s felvállalta a szavatyot*; Nagy Mihály *másra el, utoljára Posta Andrásnéra adta*.

A bizonyítás tehát a körül forgott, hogy a *szavaty* eredeti forrása felfedeztessék.

Ha a vádlott nem tagadta, hogy a becstelenítő szavakat használta, de azzal védekezett, hogy azokat mástól hallotta, jogában állott első kérdőre vonatásakor a *szavatyot* másra utalni, tovább adni. Azt azonban, hogy a ráutalásnak, továbbadásnak helye van-e, a bíróság állapította meg, s ha úgy találta, hogy nyilván vádolás tekintetében forognak fenn gyanúok, a panaszos felet kötelezte ezt bizonyítani, ellenesetben a *szavaty* másra adását megengedte; de nem elégedett meg azzal, hogy e vádlott egyszerűen megnevezte hallomásának forrását, hanem erre vonatkozó vallomását esküvel kellett megerősítenie; miként ez az alábbi ítéletekből bővebben kiviláglik:

1667. 17. *Martii in senatu.*

Kerékgyártó György A. contra Emödi György I. ratione diffamationis.

A. dicit: olyan szöket hintegetett az I. hogy én gyilkos volnék, azért vagy vallja, vagy utalja, mint s kitül hallotta.

1570. 9. *Junii in senatu.*

I. excipit: Egy tanu vallása sem öl, sem elevenít, ha nyilván mondott dolgot fogsz reám, nyilván bizonyíts, *de mint hallomást, mint szavatyot* hittél én is eléb adhatom.

Azt, akire ekként a *szavatyot* ráadták, nevezték *szavatyosnak*, s rendszerint más vagy harmad napra megidézték, s a panaszos jelenlétében kihallgatták. Ha felvette a *szavatyot*, vagyis beismerte, hogy a becstelenítő kifejezést csakugyan ő tőle hallotta az, aki reá utalt; azonban azzal védekezett, hogy ő azt szintén mástól hallotta, jogában állott a *szavatyot* hittél hasonlóan másra tovább adni.

Kivételes esetekben 15 napi határidőt engedtek a vádlottnak, hogy *szavatyosát* előállíthassa.

1668. 26. *Junii in sede minori.*

Tetszett törvényünknek, hogy az I. intra quindenam adja *szavatyossát* kitül hallotta, hogy az A. fel akarta magát akasztani s az A-nak is szükség jelen lenni, kit az I. Biharra mutat Buczí Benedekre.

Ez adatokból megállapítható, hogy a *szavatyos* = *szavatos* a *szavaty* szóból származik, és eredetileg azt jelentette, aki a *szavaty felől felel és a szavaty terhét magára veszi*.

Ime a *szavatosság* ősi magyar alakzatában, melynek első szálai — mint láttuk — a büntető eljárás mezején hajtottak ki, de jogéletünk változásai következtében átültetett a magánjog területére, hogy ott a vele lényegben hasonló jogviszony, az *evictio megjelölésében tovább viruljon*. *

Maga a *szavaty* szó is már a XVIII. század közepe felé átváltozott *zavagyra*; később ebben a változatában is kiment a használatból, úgyhogy ma már nyelvtudósok vitáznak a fölött, hogy a *zavagy* mit is jelenthetett voltaképen? **

* Werbőczy. *Hármaskönyvének* első fordítói (1: 74) az *evictiót* nem *szavatosságnak*, hanem *oltalomfelvételnak, menedéknek* fordították, nagyon természetesen, azért, mert előttük ismeretes volt, hogy a *szavatyos* (szavatos) az akkori jogéletben mit jelentett.

A *Hk.* későbbi, egész a jelen századig megjelent kiadásai szintén ezen a nyomon haladnak; az *evictiót szavatosságnak* fordítva csakis a jelen században megjelent kiadásokban találjuk.

A Debrecen városi régi jog is következetesen *evictornak* nevezi a mai szavatost.

** Lásd a *Nyelvőr*: 25: 275. l. Balassa József, és az 514. l. *Zolnai* Gyula cikkeit. A Balassától felhozott adat kifejezéseit: „*zavagyba esett, zavagyba volt, zavagyba keveredett*“, a mi adatainkkal egybevetve, ma így mondanánk: „*hírbe jutott, hírbe volt, hírbe keveredett*“, mert

E kérdés eldöntésénél a jogtörténet is meghallgatandó, mert nem szenved kétséget, hogy azokat a régi magyar szavainkat, melyek a régi magyar jogéletben használtattak, s hogy úgy mondjuk, annak a jogéletnek szükségletei által keltettek életre, csak akkor lehet teljes valódiságukban ismernünk, ha a régi magyar jogéletet is ismerjük.

És én ebben látom egyik legnagyobb hasznát a régi magyar jogélet tanulmányozásának.

SZÉLL FARKAS.

*

A Jogtudományi Közlöny f. é. 2. számából nyomatjuk le rövidítve ezt a rendkívül érdekes közleményt, melyre maga a szerző volt szíves figyelmeztetni. A közölt adatok földérik a *szavatos* kifejezés történetét: hogy azelőtt *szavatynos*nak mondták s hogy a *szavatynak* vagyis rágalomnak kútforrását, terjesztőjét felentette (*Gewährsmann*).

Kérdés azonban: maga a *szavaty* honnan ered? Széll Farkas, mint az 1. pontban adott magyarázata sejteti, hajlandó a *szavakból* eredtetni, de hangtani és szóképzési szempontból teljes lehetetlenség a *szóból* származtatni a *szavatyt*. Az bizonyos, hogy azonos az itt is említett *zavagygyal*. De már Balásy Dénesnek eszébe juttatta ez a szó a székely *zuvat*, *zuvatol* szavakat, melyeknek jelentése szerinte „vád, pletyka, becsméret; rossz hírbe kever, főleg nőt“ (Nyr. 25: 372). Hogy pedig ez a *zuvat* csakugyan azonos az előbbiekkal, azt meglepő módon bizonyítja az 1838-ki Tájszótár, mely egyúttal azt is mutatja, hogy az itt tárgyalt debreceni jogszokások egy része a székelyek közt egész a legújabb időkig fönmaradt. A Tsz.-ban szórul szóra ezt olvassuk:

„*Zuvat*, mikor valamely ellopott portéka vkinél megtaláltatván, arra bizonyít, hogy mástól, p. o. Pukától vette, s Pukához menvén, ez ismét urát adná, hol vette. S így mindaddig vinni a puhatolást, míg vkin feneklenék a dolog és a lopó kikerekednék. Innen *zuvattra menni v. vinni* a dolgot: a már leirt módon cselekedni. (Székely szó és szólás. *Szabó Elek*.) Rágalmazás. (Székely szó. *Buczy*.) Hírharang, fecsegő. (Csikszéki sz. szó. *Gegő Nicephor*.) Elébb adás utasítás. (Sz. szó. *Kállay*.) Colloquium, in quo alieno honori detrahitur. (*Szabó József*.)

„*Zuvatolni*, elébb adni, utasítani. Leginkább a lopáskor használják az inquisitióban, hogy urát adja, hol vette a gyanús marhát, vagy más portékát. Innen *zuvallás* szóhordást is tesz. (Székely szó. *Kállay*.)

épen a Balassa közölte adat bizonyítja, hogy a *zavagy* tulajdonképen a *száva ty* elváltozása. A Zolnaitól Arany Jánosból idézett *zavagy*:

Lett aztán *zavagy*, de nem sokáig tartott:
Sűrűn forgatja a török a kardot, etc.

valóban semmi összefüggésben nem áll az én *szavaty*-ommal, sem a Balassa *zavagy*-ával. Így, tehát erre nézve Zolnainak teljes igazsága van.

„*Zuvatos, szavattyus.* (Székely szó. *Cserey Elek.*)“

A M. Nyelvészetben is (1861. 6:355) ezek vannak közölve Háromszékből: *zuvat*: utcahír, *zuvatolni*: zúgatni hírt, szót hajtani; — de azonfölül ez a mellékforma: *zuválni*: pletykálni (a *dobál*-féle gyakorítók mintájára van átalakítva a járatosabb *zuvatol* igéből; *zuval* Kriza Vadr. 524 sajtóhiba e h. *zuvál*).

A NySz.-ban székely forrásból *szavatyos* és *szavatyosság* van idézve, még pedig Rettégi György 1759-i emlékirataiból: „Lopott lónak találtatott és így a *szavatyosság* rédm is kerülvén, sok bajom volt, míg *szavatyost* adhattam“. (Továbbá az Erdélyi Országgyűlési Tár 1. (v. 2. ?) k. 43. lapjáról: *szavatost adni*. Bod szótárában *szavatyús*: furti index, Diebstahls Verräther. — Megjegyezzük, hogy a NySz. szerint már Werbőczyben *evictió*val van fordítva a *szavatosság*.

A *szavaty*, *zavagy*, *zuvat* szók a föltehető szerb-horvát *svadja* „rágalom“ szóból lettek (vö. ószl. *süvaditeli*, *süvadnikü*, *διδάσκαλος*, és vö. a veszekedést jelentő *vaditi* igéből ezt a horvát főnevet: *svadja*). A *szavaty* forma első magánhangzójában a magyar nyelvérzék nyilván a magyar *szavat* követte. A *szavatyos*ból utóbb részint *szavatos* lett a közönséges *utálatos*, *kívánatos*-féleek mintájára, részint pedig *szavattyus* a *forgattyu*-féle névszók példájára.

Szavattyus a „szózatós, hangosszavú“ értelmében is előfordul, de ezt a jelentést a népetimológia ruházta rá. (Kassai Szókönyvében: *szavattyós* ember. Kazinczynál pedig *szózatattyus* nád: lispelndes Schilf, Munk. 3:57.)

A SZERKESZTŐ.

A NÉMET JÖVEVÉNYSZÓKHOZ.

A Nyelvőr januári füzetében Melich Szarvas Gábor hagyatékából közzé tett egy lajstromot, amelyben boldogult mesterünk a német nyelvből jött szavainkat betürendbe szedte. Melich, aki behatóan foglalkozott a németből került szavainkkal és „Német vendégszók“ címen terjedelmes értekezést írt róluk (Nyr. 24. k.; én a különlenyomatot idézem), leginkább volt arra hivatva, hogy ezt a pusztá lajstromot rövid megjegyzésekkel kíséresse és így elolvasását tanulságosabbá tegye. Minthogy bővebb megokolást nem adott, én bennem — talán sok más olvasóban is — itt-ott a jegyzetek átnevezése közben egy-egy kérdés merült föl, amelyre feleletet szeretnék kapni. E kérdések egy részét ide iktatom, hátha Melich, aki már régebben foglalkozik a német eredetű vagy akár csak német eredetűeknek látszó szókkal, megnyugtató fölvilágosítást adhat.

Kezdem a *cséza* szón. Sz. német eredetűnek tartja, M. egészen határozottan szlávnak mondja: „szláv ered. vö. szerb *čéze* Vuk.“ Ha ezt nem M. mondja, aki a német vendégszokról egész nagy értekezést írt, akkor ezt a megjegyzést merő ötletnek tekintem, annyira hiányzik belőle minden valószínűség. A francia

chaise szó átment az angolba és a németbe, jó ideig az egész művelt nyugaton, Angolországban, Franciaországban, Németországban *chaise*-nak hínak bizonyos kocsifajtát, a szó mihozzánk is elterjed *séza*, *cséza* alakban és mi mégis nem nyugatról kaptuk volna a szót a fogalommal, a tárggyal együtt, hanem a szerbektől! Ezt már csak igen hatalmas okokkal lehetne velünk elbitetni. Hangtani okok valóban nem szólhatnak a szerbből való származtatás mellett, hiszen a német *séze*-féle kiejtésből a magyar *séza*, *cséza* épolyan könnyen magyarázható, mint a szerb *čéze*-ből. Sőt az *s*-n kezdődő magyar alak, amely az eredeti *chaise* *s*-ét megőrizte még és régebben használatos volt (l. NySz.), meg sem magyarázható a szerb *čéze* alakból, míg a *séza* : *cséza*-féle változásnak a magyarban elég párja van (l. M. idézett értekezésében a következő szokat: *csapang* : spange, *csára* : scharre, *csönköly* : schinkel, schenkel, *csűr* : kfn. schiure, most scheuer, *csúz* : schuss).

Tehát hangtani akadály nincs, ha csak nem akad fönn Melich a szó végén álló *a*-n. De ezt nem szabad föltennünk, hiszen a *pél*da szót is kfn. *bilde*-ből magyarázza (Ném. vend. 55. és 76. l.) — Epen ellenkezőleg: a szerb szó lehet a magyarból véve, mert semmi nehézséggel sem járna egy szerb *čéza alak föltevése. A szerbben t. i. az az ősrégi szláv szó, amely szekeret, kocsit jelent, a *kola* szó úgynevezett plurale tantum*; így azután érthető, hogy a később idegenből került kocsielnevezések is részben csak többes számban használatosak: *karuce*, az olasz *carrozza* mása, csak többes alakban fordul elő, a magyar *kocsi*-ből lett *kočíje* szintén. Ilyen plurale tantum a *čéze* szó is. De ha fölteesszük, és tekintve azt, hogy a magyar *kocsi* és *hintó* szokat is átvették a szerbek, bátran föltehetjük, hogy ez a *čéze* semmi egyéb, mint a magyar *cséza*, akkor föl lehetne tennünk, hogy a szót az első átvétel korában még egyes számúnak használták, tehát talán a szerbben is *čéza-nak nevezték az újfajta kocsit. E föltevése jogot látszik adni a magyar *hintó* szerb mása. A szerb t. i. *hintov*-, *intov*-nak mondja a hintót, ámbár a népdalokban a többes *hintovi*, *intovi* a gyakoribb alak és különben is találkozunk a többes számmal, ha csak egy hintóról is van szó.

A *čéze* szó csak a szerb nyelvben fordul elő, de ott is csupán-csak Vuk szótárából ismeretes, aki azt mondja, hogy a Szerémségben használják kétkerekű kocsiról. Ezzel szemben tudjuk, hogy a francia *chaise* szó hosszú ideig élt Angolországban és Németországban, hogy egy Berlinben föltalált kocsifajta *chaise* néven bejárta a világot és föltűnést keltett egybek közt Bécsben is. **

* *Kola* eredetileg kerekeket jelent és semmi egyéb, mint a *kolo* kör, kerék többes száma, amely az előttünk jól ismert szerb körtánc nevével, a *kolo*-val azonos.

** Stephan *Geschichte der preussischen Post* című 1859-ben megjelent munkájában (308. l. jegyz.) azt mondja: Zu Anfang des XVIII. Jahrhunderts machten die Berliner Chaisen in Wien ein gleiches Auf-

Bizonyosan nem egy magyar úr is rendelt magának ilyen új fajta *chaise-séza-cséza*-t, talán épen Bécsben, ahol először láthatta és nevét hallhatta. Meglehet, hogy a *postchaise* is terjesztette ezt a szót. * Szóval, ha a németből származtatjuk a szót, minden olyan egyszerű, olyan világos előttünk, míg a szláv közvetés valóságos rejtvény volna. Hiszen épen a *cséza* szónál igen szerencsés helyzetben vagyunk, a művelődéstörténet olyan fényesen világít az útunkra, hogy el sem tévedhetünk!

Mindjárt itt a *cséza* után szeretném fölvetni azt a kérdést, nem mégis német eredetű-e a *cérna* szavunk is? Szarvas annak mondja, Melich is valaha annak hitte, bizonyítja azt egy a *Német jövevényszók*-ban található megjegyzése. Ott t. i. a német *bunt*, osztr.-baj. *bont*-ból magyarázott *bonta*, *bunta* 'tarka' szó alatt ezt olvassuk: „A járulék *a* hangra nézve vö. ném. *schelm* : magy. *selma*, ném. *zwirn* : m. *cérna*“. Azt hiszem, nem tévedek, ha ebből a megjegyzésből azt a következtetést vonom le, hogy M. akkor még a németből jöttek tartotta a *cérna* szót, mert különben a rávaló hivatkozásnak semmi értelme sem lett volna. M. ezt a Nyr. 24. k. febr. írta, a *c*-n kezdődő szókat csak a márciusi füzetben kezdte tárgyalni, a *cérna* szót tehát ebben kell keresnünk; hogy ott miért nem találjuk, annak okát most mondja meg: „nézetem szerint a véghangzója mutatja, hogy szláv közvetéssel kaptuk“. Ebben a pár szóban van valami, amit nem lehet eléggé helyeselni és dicsérni, ez az az óvatosság, amellyel M. eljár, mikor azt a kérdést latolgatja, egy-egy szavunk a németből jöttek mondható-e: összeveti az összes eseteket és a legkisebb hangtani nehézségen is fönnakad. Ki kételkedhetnék abban, hogy a magyar *cérna* szó utolsó sorban a német *zwirn*-ből folyt, de a német szókhoz nem szokott a magyarban *a* járulni, ez az *a* nehézséget okoz a magyarázónak, az igaz olyan nehézséget, amelyen sok nyelvész egyszerűen átsurran. Nem így M., ő készebb a szót nem a németből kerülnék mon-

sehen, wie später die berühmten 'Wiener Wagen' in Berlin. E hosszú jegyzet egyébiránt azért is érdekes ránk magyarokra nézve, mert Stephan benne a *kocsi* szót határozottan magyarnak vallja: Erst im XV. Jahrhundert unserer Zeitrechnung wurde im Wagenbau ein merklicher Fortschritt gemacht, indem in *Ungarn* die Kunst erfunden ward, einen Wagen in Riemen zu hängen. Diese Wagen erhielten von dem Orte *Kots* im Komorner Bezirk, wo sie zuerst gemacht wurden, den Namen *Kutsche*.

* A porosz postánál már a XVIII. század elején találjuk a *Bei-chaisen* kifejezést a *Nebenwagen* mellett (l. Stephan i. m. 194. l.), Angolországban is elterjedt a XVIII. században a *post-chaise* szó (l. Murray, a *chaise* alatt) és Németországban még most is gyakran hallani a *post-chaise* szót. Az 1749-ben megjelent Királyi beszélgetésekben egyebek közt azt olvassuk: *Velem vezetve a posta sészt* (l. NySz.), amivel összevetetni az ugyanabból az évből való angol idézetet, amelyet Murraynál találunk: *We went out together in a post-chaise*.

dani, mint a hangtani törvényeken erőszakot tenni. Azt csak helyeselni lehet, mert ez az első lépés a német nyelv hatásának valóban tudományos tárgyalásához, amelytől még sok okulást várhatnak nemcsak a magyar nyelvészek, hanem bizony a németek is. De ami M. szavaiban egyrészt óvatosság, az, más szempontból véve a dolgot, csaknem merészségnek látszik: mert nem tudja a *cérna* szó végső *a*-ját a német *zwirn* alakból kimagyarázni, egészen biztosnak veszi, hogy valamely szláv nyelv útján került hozzánk a szó. A végső *a*, az igaz, így nyomban megvan magyarázva, mert a szláv nyelvekből száz meg száz példát idézhetni az ilyen idegen szóhoz, különösen német szóhoz hozzájárult *a*-ra. De mihelyt e tisztán elméleti okoskodást a tényekhez mérjük, sehogy sem tudunk azzal az eredménnyel kibékülni, amelyhez M. jutott. Én csak két szláv nyelvből ismerem a német *zwirn* mását, az egyik nyelv, a lauzici szerb, nem jöhet itt tekintetbe, különben is a benne élő *cvjern* és *cvorn* alakok nem tüntetik föl a járulék *a*-t; a másik nyelv, a tót, nem gyakorolt olyan hatást a mi nyelvünkre, hogy egy közkeletű, olyan régen meghonosodott és a haladó műveltség-gel szoros kapcsolatban álló kifejezést egy könnyen onnan származtathatnánk. De meg a tót szó alakja is, *cverna* (rövid *e*-vel), nem alkalmas *cérna* szavunk magyarázatára. Én tehát azt hiszem, hogy újra meg újra vissza kell térnünk a német nyelvhez és ő benne keresni a rejtvényt nyitját. Ha a németben *e*-re végződnek a szó, azaz **zwirne*-nek hangzanék, akkor *cérna* épügy keletkezhetett volna belőle, mint *bilde*-ből *pél*da, vagy a *séze*-nek ejtett *chaise*-ből *sé*za, *csé*za. Hátha ilyen alak valahol használatban volt vagy van, hiszen föltenni úgy is fölteszik a tudósok: Kluge **twizna* alakból indul ki és a rokon jelentésű angol *twine*, dán *twinde* szókat veti össze vele. Lehetne a magyar *gléda* szóra is hivatkozni, amely a magyarban *a*-n végződik, ámbár a *glid* szó már az őfelnémetben is mássalhangzón végződött (*gilid*); igen ám, csak hogy M. osztrák-bajor *glide* alakot talált vagy hallott valahol — forrást nem idéz, hanem hozzá teszi, hogy „(Bécs)” — és ebből nehézség nélkül kimagyarázhatja a szó végén álló *a*-t. Ismétlem, hátha ilyen **zwirne* alak is volt vagy van is még valahol.

A *cérna* szót, amint láttuk, M. régebben bizonyos kapcsolatba hozta a szintén *a*-n végződő *bunta*, *bonta* „tarka” szóval. Most már mintha ennek a német voltában is szeretne kételkedni, még pedig megint ugyancsak a szó végén álló *a* miatt: „a szóvégnek magyarázatát nem tudom adni”. Azt hiszem, itt már csakugyan nincs mit csudálkozunk, ha a magyar ember *a*-t ejt a szó végén: a német embertől azt hallotta p. o., hogy *die bunte* (sok vidéken egyenesen *bunta*!) *sau* és csinált belőle *buntá*-t (vö. Megilletjük immár az szép vitézséget, mint az *bunta* disznó az hajtószekeket Thaly: Adal. II.41). Ez a szó tehát egészen világosnak tetszik nekem, de az olyan esetektől, mint amilyen a *cérna*, gondosan elvászstanám. Érdekes különben e szónak a vándorlása. Kluge (*Et. Wörterb.* 4. kiad.) a latin *punctus* „punktirt, gefleckt”-ből származtatja

a német *bunt* szót, de megütközik azon, hogy a román nyelvekben nincs megfelelő adjectivum. Ennek az okát elég könnyen kitalálhatni: a *punctus* melleknév összeesett volna a román nyelvekben a *punctum* „pont” főnévvel. Van azonban a velencei olaszságban egy melleknév *pontà*, amely annyit jelent, mint az irodalmi nyelvben a *puntato* (l. Boerio); ebből megmagyarázható az osztrák-bajor *bont* alak, míg a köznémet *bunt* alak magyarázatára egy *u-s* mellékalakból, *puntà*-ból kell kiindulnunk. A magyar *bunta*, *bonta* *b*-je miatt természetesen nem származhatik ez olasz alakokból, hanem német eredetű.

A *cséza* után legjobban meglepett engem az, amit M. a *kolompár* szóról mond: „*Kolompár* vö. Grimm *klemperer*, Hechmeister, Hechschmied; főleg abból, hogy a tótban számtalan *Kolompár* tulajdonnév van, hiszem, hogy a mi szavunk szláv közvetéssel jött nyelvünkbe”. Ebből azt sejtethjük, hogy M. sem tud hangtani akadályt, amely miatt a *kolompár* szót nem lehetne akár egyenesen a németből jötteknek mondani. Tényleg nincs is. Grimm-nél *klamperer*, *klampfer* alakot találunk a *klemper* mellett, ez utóbbi *a-s* párját a *klampner* szót ismerjük a mindennapi életből; a *kassier*: *kassier* mintájára a *klamperer* alakból *klamper alak fejlődhetett, amelynek hirtelenében nem tudom urát adni*; és ebből könnyen magyarázható a magyar *kolompár* szó (a szókezdő *kla*-ból *kolo* lett, amint *graf*-ból *goróf*, az *-er* képzőnek pedig, mely valaha hosszú volt, mélyhangú szókban különben is *-ár* felel meg a magyarban, példa rá a *schaffer*: *sáfár*, kfn. *koufer*: *kúfár* stb.). Maga a tót *klampiar* is egy német *klamper alakra vall.

Valaki talán csodálkozva kérdezi: a tót *klampiar*? hát nem *kolompár* a tót alak?! Ha a tótban számtalan *Kolompár* tulajdonnév van és M. ezért azt hiszi, hogy a mi *kolompár* szavunk szláv eredetű, hát talán csak megvan a *kolompár* mint köznévi is a tót nyelvben? Nincs bizony, és ami fő, ha megvolna, csakis a magyarból kerülhetett volna oda, mert a német *klamper*-ből csakis a magyar csinálhatott *kolompár*-t, tót soha. A tót nem irtózik a szó elején a *kl* csoporttól: *kl*-n kezdődő tót szó van több mint száz, eredeti is, idegen is. Mi *klada*-ból *kalodá*-t csináltunk, a tót most is *klada*-t mond; az ószlovén *klasŭ*-nak a tótban *klas* felel meg, minálunk ellenben *kalász* járja; a magyar *kalapács* és *kalapál* szók szláv eredetűek, de nehéz belőlök nyomban ráismerni az eredeti szláv *klepač* és *klepati* alakokra, míg a tót *klepáč* és *klepat* itt is híven megőrizte a mássalhangzócsoporthoz a szó kezdetén. Természetesen az idegen szókban sem okoz a *kl* e helyzetben nehézséget a tót ajaknak: mi *kolostor*-t mondunk, de a tót azt mondja, hogy *kláštor*, mi a *klapp* (*hut*)-ot *kalap*-pá gyártuk át, a tót a német *klappe*-ből *klapka*-t csinált, tehát, hogy ne szaporítsuk a példákat, a német *klamper-ből is *klampiar*-t gyártott. A *kolompár* szó annyira magán

* Nem is kell; vö. *Wunderer*: *vándor*; a két azonos szótag közül az átvételkor egyik elmaradt.

viseli a magyar bélyeget, hogy abból nem lesz tót szó még akkor sem, ha mindjárt minden második tót embert *Kolompár*-nak hínak. Ha ez a név annyira el van terjedve a tótok közt, akkor ez nyilván összefügg azzal, hogy sok a tótok közt a kolompár, de eredetileg csakis magyar ember adhatta tót embernek ezt a nevet, hiszen a tót nyelvben, legalább a szótárak tanúsága szerint, nem is ismerik a *kolompár* szót. A magyarban a szó, úgy látszik, leginkább a Dunántúl él, még pedig Névy és mások állítása szerint ma már csakis magyar képző hozzájárulásával *kolompáros* alakban és 'rézműves, rézüstfoldozó' jelentéssel. Ehhez jól illik, amit a Pozsonyban a múlt század közepén megjelent Királyi beszélgetésekben olvasunk: „*Kolompáros* réziníves, kupferschmied“. A *kolompár* alak e tanúk szerint már csak tulajdonnév, még pedig rendesen cigányok tulajdonneve (az érsekújvári cigányprimást is *Kolompár*-nak hívják). Ezzel vesd össze, amit az Athenaeum Kézi Lexikonában a *kolompár* szó alatt olvasunk: *kolompár cigány*: bográcskészítő cigány! Úgy látszik, a Dunántúl nem is érzik a *kolompáros* szót tájszónak, mert Vas megyében (Névy) és Veszprémben (Simonyi Jenő) is ismerik, pedig az új Tájszótár csak Szegszárd vidékéről és Csallóközből említi (a *kolompár*-t Somogyból). A szó mai elterjedése is inkább német, mint tót hatást sejtet.*

ÁSBÓTH OSZKÁR.

DUGÁBA DÖL.

E szólásmódnak Szarvas Gábortól van általánosan elfogadott magyarazata (l. Nyr. 14: 49—52). Ennek értelmében a *dugába döl* eredeti értelme am. gödörbe, árokba, vagy akár vízverembe döl.

Szarvas szerint régebben Miklosich egybeállítására alapján külön két szláv kölcsönzésnek kellett tartanunk a *donga* és *duga* szókat, noha a 'dugába dölt' szólás sehogy sem akart bele illeni a *daube* jelentésbe. Másként fordult a dolog Kőrösi Sándor 'Olasz kölcsönzők' c. értekezésének megjelenésével, amelyből tudomásunkra jutott, hogy a *duga* alak nem a szlávból, hanem az olaszból jutott át hozzánk. Az olaszban ugyanis e szónak 'receptaculum; földhányás' jelentése is van; s ha tekintetbe vesszük, amit Diez a francia provençei *doga* alakról mond: 'man übersetzt es gewöhnlich mit fossé, graben,' továbbá 'es leitet sich vom gr. δοχή: receptaculum; Hesychius erklárt εἰριπος (meerenge) mit δοχή ὑδάτων, also: 'wasserbehälter. graben, fassung eines grabens': egész valószínű-

* Utólagosan kapom Dombóvárról a következő értesítést: „*kolompár-cigány* az, aki falu végén sátort üt és bejár a faluba rézüstöket fódózni; *kolompáros*, ki rézüstöket (vasfazékokat) árul vásárokon; *kolompár* pedig, ki a rézüstöt (vasfazékot) rézlapokból kovácsolja és elkészíti“.

Á. O.

séggel következtethetjük, hogy az olasz *doga* szónak is volt, vagy talán van is valamely dialektushoz a „receptaculum: vízfogó” jelentésén kívül még „árok, gödör” jelentése is.

Hogy ezen értelmezésnek gyöngye voltát megérthessük, legelőször is jöjjünk tisztába a *dugába döl* szólásnak igazi jelentésével. Baróti Kisded Szótárának 1784-iki kiadásában, amelyben először találkozunk vele, így magyarázza: „*Dugába döl minden*, azaz: egybeomol”; második kiadásában (1792): „*Dugába dölt v. omlott minden dolog*: megbomlott, felfordult; fonákul, fenékkal fordult”; a Magyarország Virágiban (1803) pedig: „*Dugába döljön*: tenkre téteődjék minden rossz mesterkedése” (487). Pápai Páriz szótárának 1801-iki kiadása (az előbbieken nincsen meg) ezt írja róla: „*Dugába döl minden*: concidunt penitus omnia; alles fällt zusammen”; Márton magyar-német lexicon (1807-iki kiadás): „*Dugába dönteni*: zernichten, zu grunde richten; *dugába dölni*: zernichtet werden, zu grunde gehen, eingehen”; Erdélyi „Közmondások” (92): „*Dugába döl*: valamely vállalat megbukik, abban marad”; Czuczor-Fogarasi szótára: „*Dugába dölni* azaz: ép állapotját elveszteni, semmivé lenni; *dugába dönteni*, azaz: megsemmisíteni, elrontani.”

Láthatjuk, hogy a magyarázók a *dugába dölni* szólásnak egyértelműen a következő értelmét állapítják meg: concidere penitus, pessumire; zusammenfallen, vernichtet werden, zu grunde gehen; összeomolni, meghomlani, felfordulni, tönkremenni, megsemmisülni. Ha már most e jelentéssel szembeállítjuk a Szarvas feltette „gödörbe, árokba, vízverembe dölni” eredeti értelmet, azt vesszük észre, hogy a kettő között nem egykönnyen lehet természetes rokonságot létrehozni. Nem merem feltenni népünk természetes eszejárásáról, hogy a „megsemmisülés” fogalmát azonosnak venné, vagy mondjuk: szemléletessé akarná tenni az „árokba, gödörbe való dülés”-sel. Mért nem mondják a „tönkrejutás” helyett ugyanígy: vízbe, Dunába, gödörbe, árokba v. verembe dül?

Különben meg ne feledjük hozzá azt sem, hogy a székely *duga* szóalak, amellyel Szarvas a *dugába dül* szólást magyarázni igyekszik, igazában nem is „árok, gödör vízverem”, hanem: „kis gát, ároktöltés, a patak vizének egy ponton való elzárása és elvezetése” jelentésű. Ez pedig még távolabb áll a „megsemmisülés” fogalmától, mint a föltett „árok, gödör” értelem.

Különös és megmagyarázhatatlan továbbá az a körülmény is, hogy a szóbeli *duga* alak csupán a székelyeknél használatos, holott maga a *dugába döl* szólás talán sokkal inkább járja Dunántúl, mint Erdélyben.

Föltűnő végül, hogy *dugába dül*-t mondanak a rendesen várható *dugába esik* helyett. Ennek is csak van valami sajátságos oka, amelyet Szarvasnak tisztába kellett volna tennie.

A *dugába dül* értelmének fentebb közöltük magyarázataiból látható, hogy eredeti jelentése e mondásnak *összedöl, összeomol* volt. Világos tehát, hogy eredetének a székely *dugá*-hoz köze nem lehet. Erdélyi közmondásgyűjteményében ezt találjuk (92. l.):

„*Dugába dől*: valamely vállalat, terv megbukik, abban marad, mint mikor bedőlnek a hordó dugái v. dongái.‘ Ugyanezt az értelmezést a NSzótár is megismétli. Szarvas azonban erőltetettnek állítja, még pedig, mint megjegyzi, azért, mert nem mondhatjuk: „Ennek a hordónak már *korhadtak a dugái, vézna dugájú* legény, sem pedig azt, hogy: *dongába dőlt* a lakodalom.‘ Nos hát mindenki látja, hogy ez nem cáfolat. Ebből ugyan a legmerészebb módon se lehet következtetni a régi értelmezésnek helytelen voltára. [Hisz a szólás oly vidéken keletkezhetett, ahol a hordódongát is csak *duga* néven ismerik. — A szerk.]

Nyelvünkben két *duga* szó van: egyik a székely *duga*, amely, készséggel megengedjük, olasz eredetű, másik a dunántúli *duga*, mely tagadhatlanul szláv jövevény (horvát-szb. *duga*).

A *dugába dül* mondás eredete, amint már régebben is jól magyarázták, kétségtelenül az utóbbival függ össze. Egészen helyes és természetes észjárásra mutat, ha népünk valamely dolognak megsemmisülését képletesen a hordó dongáinak bedülésével fejezi ki, mert ha ezek beomlanak, az egész semmivé lesz. S hogy a tárgyalásbeli kitétel valósággal ezenmód keletkezett, bizonyosság reá az említettük „összedül, összeomol“ legrégebbi jelentése, mely szembezőkö világossággal tanúskodik állításunk alapos voltáról. Ebből fejlődött közvetlenül a mai „tönkremegy, megsemmisül“ értelme.

Egyébként megjegyezhetjük, hogy a *dugába dül* szólást a Balaton vidékén még most is használják az összedülő hordóra, bizonyítja ezt Horváth J. tájszótárának *dugadült* kifejezése (Tud. Gyűjt. 1839. 12: 24), amely „összverokkanó hordó s más faedény felől mondatik, melyről az abroncsok lepattogzottak“. Ez is számottevő erősség tehát származtatásunk mellett.*

Végül megemlíthetjük, hogy a *dugába dül* az irodalomban (SzD. szótárát figyelmen kívül hagyva) csak a jelen század elejétől kezdve fordul elő. Az első, kinél megtaláltuk, a dunántúli Kisfaludy Sándor, aki a Boldog Szerelemben egy helyen így énekel:

„A jövendő szép reménye
Többnyire *dugába dől*“.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

A MAGYAR JÁTEKSZÍN NYELVE.

Jó gondolat volt Harmat Gézától, hogy a magyar színészet műszavait és szólásait összegyűjtötte. A jegyzék, melyet belőlük egybeállított, valóban nagyon érdekes, ha nem is annyira nyelvészeti, mint inkább művelődés- és színészettörténeti szempontból.

* Még jobban megerősítik a köv. adatok, melyek elkerülték a cikkíró figyelmét: „Renyhó: *dugadült*, dűledezett, ó, régi, hitván. Kemenesali szó.“ Tsz. „Ojan *dugábo vót*, egészen össze vót dőve, é van romóva. Somogy m. Balaton mell.“ MTsz. a *donga* cikkben. S. Zs.

Meghiszem, hogy a műszavak összegyűjtése Harmat Gézának „nem csekély fáradságába” került. De valamivel több fáradsággal, nézetem szerint, e jegyzéket jóval teljesebbé lehetett volna tenni. Különösen érdekes volna színészeti irodalmunkat a műnyelv tekintetében átbúvárolni. Dériné, Szuper Károly és Molnár György emlékiratai, Egressy Gábor, Szigligeti, Paulay és Rakodczay Pál elméleti dolgozatai bizonyosan nagyon gazdagítanák a színészeti műszavak lajstromát. Erre a munkára én nem vállalkozom; de megkísértem a Harmat Gézától közölt kisdéd színészeti szótárt, úgy emlékezetből, megbővíteni. Ime, a következőket nem találom benne:

ábrázolni; — *alanyias és tárgyias színész*; — *alakító színész*; — *álpathos*; — *balletmester*; — *bravourszerep*; — *brillirozni* vmely szerepben; — *cérna-tenor*, *csizmadia-basszus* (amazzal a nagyon vékony magashangot, ezzel a durva mélyhangot gúnyolják); — *csélcsap szerep* (bonbivant); — *csinált* („Ezt a jelenést az ör. Lendvai kiabáló hangú kitöréssel adta és *csinált*-tá vált,” Molnár György: Világostól Világosig, 379.); — *debutíroz*; — *dekorátor* v. *diszítő*; — *diszletcsoport*, *diszletdarabok*, *diszlettár*; — *diszmester* (a *diszítőmestert* így is nevezik); — *drámai erő*; — *drámista* (drámai szereplő); — *egyeníteni*; — *elegáns* v. *gavallér színész* (a ki „jól öltözködik”); — *elementáris erővel játszik*; — *emlékpróba*; — *énekes darab*, *énekes szerep*; — *epizodista* (epizód-szerepeket játszó színész); — *érces hang*; — *érzékeny apa* (Molnár Gy. id. m. 503); — *fakszli* (Molnár György szerint: „külsőségbeli szinpadi fogás”); — *fájn pipás legény* („Kedélyes egy fráter, olyan, kire színész nyelven azt szokták mondani, hogy *fájn pipás legény* s aztán elfordulnak tőle”, Molnár Gy., id. m. 510); — *fejhang*; — *feszés* (*pedáns*) *komikum*; — *flaszterkomikum*; — *főpróba*; — *gesztikuláció*; — *gixer*; — *görögütözes darab*; — *gukker*; — *Gurli-szerep* (naiv női szerep, Kotzebuenak „Az indusok Angliában” c. vígjátéka után, l. Athenaeum Kézi Lexikona, 1:700); — *gyalogtrupp*; — *hősnő* v. *heroína*; — *intráda* (belépő jelenet); — *intrikum*; — *iskolázott hang*; — *jelenetezés*; — *jellemkomikum*, *jellemkomikus*, *jellemszerep*; — *kakasülő* (karzat); — *kasírozó*; — *kántorhang* (borizú, recsegő hang); — *a karzatnak játszik*; — *kelléktár*; — *kiállttásos darab*; — *királyos darab* (Molnár György i. m. 510); — *kitörő jelenet*; — *komika* (finom k., fecsegő vagy csacska k., paraszt k.); — *komikai ér* v. *véna*; — *komikus karaktertánc*; — *kortinahúzó*; — *kortina-lyuk* (melyen a színészek kitekintenek a közönségre); — *kosztümpróba*; — *közvértársaságban élnek* azok a színészek, kik proporcióra játszanak; — *kulissza*: — *kulisszatitkok*; — *látcső*; — *látványos darab*; — *legyúrni* v. *leverni* valakit: bizonyos szerepben felülmulni (Molnár Györgynél); — *lelemény*: *invenció*; — *magánjelenés* („Most jön nagy magánjelenésem” — mondja Boránd Gyula a hattjudalában); — *műsordarab*; — *nappali színész* (az olyan, ki a társaságokban ügyesebben forgolódik, mint a szinpadon); — *némaszemély* (statiszta); — *néma szerep*; — *nép-színműténkes*, *népszínműténkesnő*; — *nézők*; — *nézőhely*, *nézőtér*; —

nuance; — *nyelvpritty* (Molnár Györgynél a soubrette magyar elnevezése); — *olvasó-próba*; — *operista* (operai szereplő); — *orrhang*; — *otthon van* v. *otthonos a színpadon*; — *osztályos kereset* *vannak* (proporcióra játszanak, Molnár Gy. i. m. 424); — *öblös hang*; — *öltöző*; — *önmagát játssza* v. *ismétli*; — *öreg szerep*, *öreg színész*; — *összetették a dekorációt* (vad házasságban élnek); — *összevágó előadás*; — *paccol* (hibásan énekel v. játszik); — *podium*; — *rudas darab* (melyben a társulat legerősebb); — *ruhatáros*; — *sceniroz*; — *segédénekesnő*, *segédszereplő*, *segédszínész*; — *spektákulum* (látványosság); — *száraz komikum*; — *szavaló szerep*; — *szeles gavalér*, *szeleburdi* (a bonvivant magyar elnevezése); — *szelid anya* v. *apa* (a hősanya, hősapa ellentéte); — *személyesít* (ábrázol); — *személyzet* (drámai sz., operette-, kar-, tánc-személyzet); — *szerepezni* (a szerepeket kiírni); — *szerepszakma*; — *szereptudás*, *szerepnemtudás*; — *szereplő*; — *szinfalszaggatás*; — *színlaphordó* v. *színlaposztó*; — *színpadi alak*, *színpadi csiny*, *színpadiatlan alak*; — *színtelenül játszani*; — *színterem* (helyiség, ahol színi előadást tartanak); — *taglejtés*; — *tapsonc*; — *tárgyiás színész*; — *társalgási sz.*; — *terjedelmes, nagy* v. *kis terjedelmű hang*; — *Thalia csarnoka* (a színház); — *Thespis kordéja* v. *szekere* (a vándorszínészet elnevezése Horatius után); — *tolófal*; — *torokhang*; — *törzsközönség*; — *tragikus véna*; — *tulozni*; — *univerzális színész* (aki mindent játszik); — *vaudeville-szerep* (énekes, zenés szerep); — *válogatott ritka közönség* („Shakspeare és Molière műveire csak a színészi nyelven úgynevezett válogatott ritka közönség volt,” Molnár György id. m. 493. l.); — *vándor Thalia* (Molnárnál sokszor); — *vendég-előadás*; — *vendégszereplés*; — *zenekar*, *zenekari helyiség*; — *zsáner-szerep*, *zsánerszínész*; — *zsinórpád* (Molnár Gy. mindig így írja a *zsinórpádlást*); — *zsufolt ház*.

Látni való, hogy Harmat Géza után is még sikerrel lehet a színészet műnyelve körül tarlózni. Kíváncsok, hogy ezt minél többen megtegyék. Így lassankint majd csak összegyűlne az anyag, melyből a magyar színészet műszótárát megszerkeszthetné valaki. Végül legyen szabad megjegyeznem, hogy a magyar színészet műkifejezéseinek magyarozatát én kísértettem meg legelőször az *Atheneum Kézi Lexikonában* (1891—1893). WOLFF BÉLA.

IRODALOM.

Magyaros tárcaírók.

— Móra István és Gárdonyi Géza. —

Nagy kedvteléssel olvassuk Bartha Miklós jeles vezércikkeit a Magyarországon. Lelkes volta, haragja, kitörő indulatja mind igaz magyarra vall. Nem kell véle egy hiten lennünk, mégis szerethetjük; amiképen szeretjük testvérünket is, bárha másfelé

vittek útjai idők folyamában; azért csak érezzük, hogy a mi vérünkbeli való a vére.

De mégis — bocsánat adassék érte — zavartalanabb a jó kedvünk, a gyönyörűségünk, ha a vonal alatt egy szerény, szürke emberke nevére akadunk, melyet nem ösmer két ország, nem csodál a haza, hanem mi, irástudók, annál jobban megbecsülünk, szeretünk: a Móra István nevét gondolom. Talán együgyű az Auerbach pincéjében mulatozó társaság, még együgyűbb valamennyinél Brander, aki azt mondja: *Ein garstig Lied! Pfüi! ein politisch Lied! Ein leidig Lied.* Hanem hogy sokunknak érzelmeit fejezi ki, abban semmi kétség sincsen. Azért esik olyan jól a lelkünknek, ha lemenekedhetünk a vonal alá, különösen, ha ott olyan jó magyar emberrel és tiszta költő-lélekkel társalkodhatunk, amilyenből ma olyan kevés akad.

A Móra István magyarsága alföldi, tanyai; a levegője is az: furcsa is ebben a magas, emeletes házakkal tele városban; hanem annál jobban eső, mennél különösebb. Fölhozta tájnyelvi sajátosságait is; itt-ott — ahol helyét látja — el is ejteget belőle egyetmást. Hanem bámulatosan jó ízlése van ez egyszerű embernek; nem ád tulipános szűrt a pesti úrfira, nem hány sallangot oda, ahova „nyugat-európai kultúrártözék“ való. Mert tud ő már fővárosi históriákat is. Igaz, inkább a külvárosból, a szegény munkás nyomorúságos otthonából, a pincelakásból meg a negyedik emeletről; de hát mégis csak fővárosi terület az: ránehezkedik az a sűrű kód, mely gőzből, párából, gyárak füstjéből verődött össze, és nem tágit a fejünk fölül, ha még oly ragyogón süt is a napsugár.

Alföldi embernek rosszul esik az időzés e szűk falak közt, hol nincsen végtelen éghatár és nincsen kilátás odább, csak egyik faltól a másikig. Azért megy vissza-vissza abba a hazába, honnét elindult. Ott elégelelnek közös portán Péter és Pál, össze is vesznek jó magyar szokás szerént, meg ki is békülnek, ha baj éri valamelyiket. Ott élnek kis világukat a Borbélyék meg a Bócsáék — milyen jelentéktelen emberek s hogy hasonlítanak a földet igazgató nagyokhoz! Ott sorvad el a szegény Akasztó Mangyi, karácsony előtt a hideg földbe kerülven.

Ezek a kis mesék olyan egyszerűek, olyan naivak. Gondolom, nem is akad annyi olvasójuk, amennyi a szimbolista és verista tárcairóknak, akik a nyelvvel nemcsak hogy egyáltalán festeni tudnak, hanem azt is megmondják, hogy olajba, aquarellbe, pasztellbe, *alla tempera* avagy *al fresco* festenek. És mégis iskolába járhatnának a néptanítóhoz ezek a világlátottak. Mert úgy nem tudnak ám magyarul, még ha az egész világot bejárták is.

Azt lehetne mondani, hogy az ilyféle nyelvnek csakis ilyféle mesékben lehet hasznát venni. Minden egyébből pedig neveltséges, erőtetett ez a „magyarkodás“. Már pedig ez nem jó kifogás; azt megmutatja a mi irónk, aki ért ahhoz is, hogyan kell nyelvvel főteni a hevesebb emberi indulatokat, a parasztnál magasabb észjárást, a tanult urak gondolkodását.

És végezetül ideje volna fölvetni a nagy kérdést: nem jobb, okosabb, magunkra nézve nem hasznosabb, méltóságunkhoz nem illőbb-e, hogy a népi nyelv kincseit értékesítsük mindennémű írásainkban, mintsem idegen észjárásra, szóra, fordulatra vessük a szemünket, még ha kényszerítő szükség nincsen is reá? Erre az útra kell terelnünk a gondolkodást, mely ferde úton, ha nem útvesztőkön tébolyog, mikor szükséges jövővényszavainkat bolygatja oktanul. Ez a magyar stílus kérdése.

Kijegyzettem Móra István néhány tárcájából a magyaros szó-járásokat: népi gondolkodásunk s érzésünk igaz tükeit, melyeknek nagyobb a haszna, mint a szócsinálók mesterkedésének.

Azon kezdődik az *osztópör*. — Nem állja sokáig azoknak *nem-bánomságát*. — *Csak nem ment el a jó dolgod, hogy közéjük ártod magad.* — *Rákentek egymásra minden fűszerszámot.* — Belülről a száraz, köhögtető kelevény fojtogatta. — Csak megvoinánk, *Isten után* szereznénk is. — *Szép énekszóval elejbeadták.* — Ott fenszóval olvas-sák az ujságot, *az is világosodik ott*, aki nem írástudó, stb.

És ezek után adjuk meg az érdemnek, ami az érdemé: az elősmerést, s az írónak azt, ami oly jól esik neki: a biztató bátoritást, hogy ez úton haladva értékes és maradandó munkát fog alkotni, melyet tisztultabb ízlésű, nemzetibb érzésű korszak kész örömmel fog emlékezetével jutalmazni.

Még egy tárcáiról akarok itten pár szóval megemlékezni; Gárdonyi Géza sok jeles dolgot megírt már. *Pöhlények* című könyvecskéje, a meseszövések gyengéit nem tekintve (nem is tartozik miránk), a jó népkönyvek közt is a legjobbak közül való. Benne az apa rajza meglepően plasztikus; a magyar jellemet minden fényével és foltjával alig rajzolta meg így valaki, a nagyokat kivéve. Utolsó munkája, *Igazság a földön*, szintén bővelkedik a derék író minden jelességében. Benne jól esik látnunk a magyar humor képviselőjét, holottan Arany óta ez a lelki jószága népünknek kevés írónál bírt kifejezésre jutni.

Íme néhány gyökeresebb fordulatja:

Adott az a jámbor, adott térden állva:

<i>jó kék vasárnapit</i> [gunyát].	Igazság a földön 8.
<i>Szálas-vállas</i> szép gazdalegény.	Uo. 9.
Az Igazság csak a koldust <i>bagyulálta</i> .	Uo. 13.
— mint mikor a kályha	
Száraz fát <i>langallva</i> dúdol a szobába'.	Uo. 18.
<i>Lelkéből</i> így szakadt a jajongó beszéd.	Uo. 21.
Oh ha a jó Isten miránk <i>levigyázna</i> .	Uo. 21.
A másik kettő csak olyan <i>Csőndes János</i> [t. i. hallgatag].	Uo. 26.
Egy álló döbbenet volt az egész terem.	Uo. 57.
Szabad a <i>nemszabad</i> szélteben hosszában.	Uo. 61.
<i>Barátságot</i> iszik egy kövér pápával.	Uo. 66.

Sajátos véletlen, hogy Gárdonyi is tanító-ember. Úgy látszik, e derék rendre, mely egészen a népből emelkedik ki s a néphez

száll vissza, nagy jövő vár nemzeti jellemünk, nyelvünk, stílusunk, szóval nemzeti létünk megőrzésében. Hála neki érette és dicséret, oly igaz és oly nagy, aminő szegényes és kicsiny az a hála, melyben állam és társadalom részelteti őket. SEBESTYÉN KÁROLY.

Hogy csapják be a németet.

Gombamódra teremnek folyvást a németeknek szánt gyakorlati „nyelvmesterek”, de rendszerint nincs köszönet bennük. Nem az élő nyelvet tanítják, melyre az idegennek szüksége van, hanem csupa *várandom, fekvendik, várék, váratám* (ich wurde erwartet) s más tisztán irodalmi vagy elavult forma tarkítja őket. De sokszor nyelvjárási vagy egészen lehetetlen, csinált kifejezésekkel csapják be a németet. Pl. előttem van egy ilyen kis könyvecske: *Der ungarische Sprachquetscher. Die Kunst in 18 eingetheilten Lektionen ein Kern-Magyar zu werden...* von Emerich Takács (4. kiad. Bécs, 1884). Ebben minden harmadik-negyedik lapon ilyeneket olvassunk: „ha vissza-vissza *ménsz*: wenn du immer rückwärts gehst“ 120; *élem* die Lebenszeit 8; *lábtyú* Strümpfe 80; *lábtyú* Socken 96; *állatértem* Thierreich 92; *eljövetel* Advent 90; *zöldelék* Zuspeise 97; *költész* Dichter 95; *majd kérdőre húzlak*, ich werde dich in Untersuchung stellen 101; *a hegedűt húzni*, auf der Geige spielen uo.; „*a mint* a kapta, olyan a csizma, wie der Leisten, so auch der Stiefel“ stb. stb.

ANTIBARBARUS.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Gyám, gyámol, gyámolít. A *gyám* főnév keletkezését Nagyszigethi hozzászólása (Nyr. 25:121) korántsem derítette föl teljesen. Csupán azt mutatta ki, hogy Sándor Istvánnak meg Geörcs Illésnek nem volt közük e szó keletkezéséhez.

Tudomásom szerint a *gyám* főnév népnyelvi szó. Mikor a Kalevi-poëg észt eposzt fordítottam, szükségem volt egy rövid kifejezésre a „támasztófa” helyett. Visnyén (Somogy m.) e részbeli tudakolásomra feleletül ezt a szót kaptam: *gyámfa*. Éltem is vele az említett fordítás eme soraiban:

Mint egy hajlék *gyámfa* híján,
Ház falai földél híján. (Budenzen-Album, 16).

Már pedig épenséggel nem valószínű, hogy ennek a népnyelvi összetett szónak előrésze elvonás útján lett volna akár a *gyámol* igéből (*gyámolófa), akár a *gyámol* főnévből (*gyámolfa). Sokkal gyérebb használatú a szó, semhogy szükségét érezhették volna megrövidítésének akár az egyik, akár a másik esetben. A „*gyámolófa*” nem kerülhetett a „*piszkafa*” sorsára: ezt mindennap ütök-vétik, emlegetik, keresik és megtalálják; a *gyámolófat* csak

egyetlen egyszer, amikor odatapasztják az épület oldalához. A *gyámolfa meg, mint úgyis elég rövid és összetételére nézve teljesen érthető szó, bizonyára megmaradt volna gyámolfának, míg csak a magyar nyelv épülete áll.

Mindez szerintem arra vall, hogy a *gyámfa* összetételben a *gyám* előrész nem analógiás képződés eredménye, hanem eredeti, önálló tőszó, azonos az irodalmi nyelv 'tutor' jelentésű *gyám* szavával. Megvan ez a *gyám* főnév a népnyelvben önállóan is ugyanezzel a 'tutor' jelentéssel; megvan a *gyámság*, *gyámkodik* származékokban, bár ezekért már nem merném tűzbe tenni a kezemet, hogy nem a jogásznyelvből kerültek a nép ajkára. Szintígy a hivatalos *közgyám*. Népi szó a *gyámol* főnév is, még pedig tudvalevően nem egészen egyazon értelemben a *gyámmal*; hiszen a jó gyám lehet egyszersmind gyámola — gyámolítója a gyámság alatt levőnek, 'gyámoltjának'; de a gyámol nem mindig lehet gyám is; pl. a gyermek öreg szüleinek gyámola, de nem gyámja. *Gyám* és *gyámol* tehát nem azonos fogalmak.

Ezt a *gyámol* főnevet én a *gyám* főnév -l igeképzős alakjából, a különben már alig divó *gyámol-* igéből keletkezettnek tartom, olyformán, hogy az igenév (*gyámoló*) hosszú véghangzója egyes személyragos alakokban (*gyámoló-m*, *gyámoló-d*) megrövidült (vö. *tilol* < *tiló-l*, *jövendöl* < *jövendő-l*), s az így támadt rövid hangzós alakokból vonták el a *gyámol* főnevet. Az, hogy maga a *gyámol* ige kiveszőben volt, nagyban elősegíthette az érintett folyamatot. E szerint nem a *gyám* jött volna létre elvonás útján, hanem a *gyámol* főnév, az igenévi alak végső hangzójának rövidülésén mint közvető fokon át.

A *gyámol* ige egyenes leszármazójának tartom a *gyámolít* alakot, mely szakasztott olyan képzés, mint: *ízelt*, *szólt*, bár az -ít képző érteke itt más.

Ez a képzett alak újabb idő óta csaknem teljesen háttérbe szorította mind az alapszavául szolgáló *gyámol* ige, mind pedig a gyakorító képzésű *gyámolgat* használatát az élő nyelvben. Ma már szokatlan dolog, ha 'gyámolunk' v. 'gyámolgatunk' valakit; ma csak gyámolítani lehet. Akit senki se gyámolít, akinek nincs gyámola, az *gyámoltalan*. A *gyám* szó és családja nem mondhatók ilyennek. Vagyunk elegenden, akik gyámolítjuk árvaságukban (mert biz árvák szegények mind egy lábíg), de — fájdalom! — gyámkodásunk még nem ért el annyit, hogy a szócsalád kétes eredetének ügyét végleg tisztázhassuk. Én is csak a meglevő családtagok rokonsági fokának kérdéséhez szólhattam hozzá. A főkérdésben, melynek eldöntése a többire is határozottabb világot vetne, én is gyámoltalannak érzem magamat. Talán a magyar-vogul hangmegfelelés törvényeinek behatóbb földerítése fog e részben biztos nyomra vezetni.*

VIKÁR BÉLA.

* A *gyámrudat* és *gyámgerendát* Babics K. is közönséges, sőt népies szóknak mondja Nyr. 4: 407. — A *gyámol* igére a NySz. csak

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Katzelmacher. Ép mostanában gondolkoztam e német szó eredetén. Mindig trágár célzást sejtettem benne; de ime a nemes ízlésű Hevesi Lajos is sűrűn használja nemrég megjelent *Die Althofleute* c. regényében. Tehát ez a német szó bizonyosan nem függ össze ismeretes magyar egyértékűjével, melynek csak eufémiás 'macskanyúzó' alakját lehet kinyomtatni. Ugyancsak a macskára céloz az a népies tréfánk, hogy az olasz 'körmös nyulat' eszik. Gyermekkoromban a vándorló taljánokat így csúfolták: 'beteg olasz'. A MTsz. szerint Szegeden *digó*: olasz munkás, aki taligán földet hord. Ez, úgy látszik, újabb dolog és csakis a kubikosokra vonatkozik. Mindenesetre a *diga* szó népies etimológiája. *Diga* pedig, mint Tóth Kálmántól tudom, már a harmincas években járta Baján 'olasz paraszt ember' értelmében. *Diga* a *dire* imperativusa: *dica* (mondja) velenceies ejtés szerint, és szinte értelmét veszítette, mert olyan pusztá hívó szó lett belőle, mint a 'hé!' vagy a 'hallja!'. A velencei olasz parasztok mindig így szólóngatják egymást: 'diga!' (mondja csak!), s a magyar fülben megragadt ez a sokszor hallott szó. Így vált azután az olasz paraszt nevévé. Tehát vel. *diga* > *digó*. Megjegyzem még, hogy bácskai emberektől nem egyszer hallottam a *diga* szót a Katzelmacher megvető értelmében: 'Crispi is csak afféle diga'.

BÁLINT KELEMEN.

Der Erbförster. Nem ismerem ezt a drámát; de ha az *Erbförster* olyan erdész, aki nem csak afféle szolgálóember, hanem tisztséget visel és hivatala rendszerint apáról fiúra száll valamely hallgatagon elismert ius successionis révén: én így fordítanám a színdarab címét: *Az erdőbíró* vagy *Az erdőgazda*. Szófordítóink erre természetesen azt mondják: 'Hol van ebben az *Erb* és hol a *Förster*? Tessék világosan kifejezni az öröklést meg az erdészt! Különben is erdőbíró: Waldrichter, erdőgazda: Waldwirt'. A szófordítás mesterségét nem ismerő nép azonban, esküdni merek rá, tüstént tudja, hogy az erdőbíró, ha meg is szól néha egy-egy lesipuskást, nem bíraskodik, az erdőgazda pedig, ha lát is vendéget, nem csupán házi úr, hanem az erdőgazdaság első tisztviselője, akinek megvan a maga jussa és nem lehet csak

egy adatot idéz a XVII. sz.-ból, s ez az ige úgy látszik újabban terjedt el; megvan a székelységben, de Dunántúl is, mint Kresznericsnek egy adata (mely a MTsz.-ból kimaradt) s a fehérmegyei „gyámoló: ápolónő“ mutatja (MTsz.). Valószínűbb tehát, hogy a *gyámol* eredetileg főnév volt és úgy vált igévé az -ol szóvégnék az igeképzőhöz való hasonlósága miatt, mint pl. az *ábráz* főnevet igéül használták már a kódexek korában. Akkor pedig a *gyámfa* mégis elvonás lehet, minő a *piszkafa*, *perzsibüz* stb. — Megemlítem még, hogy Gvadányinál (RP. 93) ez is van: *gyámító* angyalom; továbbá, hogy a *gyámol* főnevet Kassai J. is a *gyámoló* rövidítéséből magyarázta. (Vö. Öregségemnek gyámolója lészen. Dug: Szerecs. 45.) S. Zs.

úgy kitenni a szűrét, mint valami ostoros gyerekeknek. Az *erdőbíró*, *erdőgazda* a régi magyarságban is járatos „administrator silvae” értelmében, s ez, azt hiszem, ugyanazt jelenti, amit az *Erbförster*. „Családi erdész, öröklő erdész, törzsökös erdész” szerintem irodalmi szempontból is oly rossz, hogy egymaga megölheti az egész színdarab fordítását, ha könyv címlapjára kerül. BÁLINT KELEMEN.

Schneidig. *Ein schneidiger Lieutenant* (vagy mint a poroszok írják: *Leutnant*): „fránya hadnagy” (Jókai). Ha menyecskéről, lányról van szó: „kackiás”. Bálint Kelemen. — Sok esetben *kuruc*. Német Péter. — *Fene* gyerek, *fene* legény, *fene* egy ember; *der schneidige Preusse*: a fene porosz. Krausz Sámuel.

Hét szilvafás nemes: „ein Krautjunker”, franciául „hobereau”. — Bálint Kelemen. — Krautjunker; azzal a különbséggel, hogy a német szó főképen a rusztikusságot hangsúlyozza [tehát *Mokány Berci*. A szerk.] — Német Péter.

Átszellemült arc. Minthogy a német *durchgeistigtes Gesicht* fordítása, hát csak vissza kell fordítani. Katona Lajos. — *Verklärtes Gesicht*. Tolnai V., Krausz S.

Gänsemarsch: *libasor*. Katona L. Krausz Gyula. — *Libasorba* haladtak végig a falun. Rechnitz Ignác. — *G.* libasor; *im G.* egymás megett mint a libák (Hoffmann Fr. szótára); sorjában egymás után (Tolnai Vilmos).

Wer's nicht hören will, muss es fühlen: aki nem hallgat a szóra, annak hadd fájjon (Krausz Gy.); kinek a szép szó nem használ, verésre érdemes (Rechnitz I.).

Musse: szabad idő (vö. fr. *loisir* = lat. *licere* „szabadság”), üres idő, érkezés, pihenő. — A szerk.

Aupumpen. Amit e szóra vonatkozólag Tolnai Vilmos föl- említett deák emlékeiből, kiegészíthetem még ezekkel: egy batkát sem lehetett *kiszorítani*, és jól *megfejttem* az öreget. — A *kikunyorál* pedig nemcsak hevesmegyei szó, hanem csanádi is. Makón széltere használják. — Kiss Ernő.

A kuglizás műszavai. Igazán *bakonybíró* az? Ez írásmódban szinte hajlandó volnék népies etimológiát sejteni. A szónak ez alakjait ismerem: *bakombíró*, *bakoñbíró*, *bokombíró*, *bokkombíró*, *bokoñbíró*, *bokkoñbíró*; és a Bácskában *p*-vel is járja valamennyi (*pakombíró* stb.). Jászberényben az alacsony, tömzsi, rövidlábú embert csúfolják ama kuglibábuhoz való hasonlóságánál fogva *bakombíró*nak.

Meztlábas dobás az, mikor a labda nem érintette a deszkát. [Így is: *meztelen*. A szerk.]

„Megint itt a *kalocsai torony!*” szokta keservesen kiáltani Tóth Kálmán, mikor a Kriegspartieban ledőlt minden bábu, a két egymástól távol állónak kivételével. A bácskaiak e műszóvá lett képpel a kalo-

csai székesegyház két messzire ellátzó tornyára céloznak. — Bálint Kelemen.

— Magyar vidéken (Békés m.) a következő elnevezéseket hallottam: a jobbról és balról álló két legszélső báb *paraszt*; a következő kettő-kettő *Zsuzska*, megkülönböztetve jobb és bal Zsuzska; a középső báb, mely rendesen nagyobb a többinél, *bíró*; az előtte és utána álló a bíróval együtt, tehát a három középső *papponbíró*. Ha mind a három lehull, ezt *zsinórnak* (Wurst) nevezik. — Szántó Soma.

— Nagyváradon a középső *pakonbíró*. — Lába Sámuel.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

A Borsszem Jankó szavai. A Nyr. 38. l. foglalt Makkaróni szavakban Wolff B. úr úgy említi a *csirkás* (csirkefogó) szót, mint amelyet ő már gyermekkorában hallott. Nagyon fiatal lehet még W. úr. Gyermekkorában a *csirkás*-t a Borsszem Jankóból „hallbatta”, még pedig a M. András szájából. Soha előbb nem hallottam. Ilyen az azóta felkapott *büntettves*, *gazos* is. Ha kofától hallotta, az is csak a B. J. révén jutott hozzá, mint ahogy nem egy szólása ennek a lapnak kelt szárnnya a fővárosban s a vidéken. ÁGAI ADOLF.

Fiam a csirkefogót *csirkésznek* nevezi; így hallotta pajtásaitól az iskolában. SZILASI MÓRIC.

Káposzta. „Alterum cibum Hungaris gratum suppeditarunt Reges mixtae stirpis, qui Italico connubio nexi Brassicae *Káposzta* culturam in Hungariam induxerunt. Quia vero Monachi usum illius Hungaros edocuerunt, derivatione a *Caputio* eorum ducta caulem *Káp-hozta*, sive *Caputium adtulit* vocarunt, et hodie dum certa species Brassicae *Capucinus* Kell vocatur“. Ezeket írja jó Szirmai Szirmay Antal az ő *Hungaria in Parabolis* könyvében (edit. II. pag. 65.), s mi megmosolyogjuk az ő szófejtését épügy, mint Czuczor-Fogarasiét, kik *capitosa*-ból, *nagyfejű*, származtatják, valamint Geleji Katona Istvánét (Titkok titka 1115): „*Káposzta*, pro: *Káp hozta*“, vagy a népetimológiát:

„Káposzta, Káp István hozta,
Áldott, ki kolbásszal fódotta“.

Miklosich a magyar szót a cseh *kapusta*-val veti egybe, hozzá teszi a szerb *kupus* (kel-káposzta) s a vend *kapus* alakokat és megjegyzi, hogy *kombost* a cseheknél savanyított káposztából főzött ételt jelent. Erre építi aztán Szarvas Gábor az ő fejtegetését (Nyr. 7: 155). A latin *composita* szóból származott a francia *composte*, *compôte* s a középnyelvet *kompost*; ebből a szláv *kombost* és *kapusta*; innen ment át a magyarba *komposzt* (a régiségben befőtt gyümölcs) és *káposzta* alakokban. Nekem ez ideig nem is volt kifogásom e származtatás ellen, bár a szláv *kapusta*-ban nem tudtam az *m* hang eltűnésének magyarázatát adni, mely a másik *kombost* alakban megmaradt.

A minap azután Petrus Pena et Matthias Lobelius „*Stirpium adversaria nova*“ 1570 című növénytanát forgatom s ott olvasom: „*Crambe, Brassica, germanice Kappiskraut*“. Ez szöveget ültött fejembe. Utána néztem német szótárakban úgy a *kompost*, valamint a *Kappis* szavaknak. Frisius Dictionariumában (1731) ezt találtam: *Compost*: allerley Kraut und Wurzeln die man zur Speiss einsalzet. *Compost-brühe*: muria (sóslé, páclé). *Adelungban*: *Compost, Cumpest, Gumpest, Kumpes, Komst*: első sorban oltott tejet jelent, másodsorban csak kelkáposztát, kivált ily alakban: *Komstkraut, Komstkohl*. Az erdélyi százszoknál *Campest*: fejes káposzta. Ebből azt lehet következtetni, hogy e szavak, melyek a latin *composita*-ból származnak, nem annyira káposztát, mint inkább mindenféle pácolt füvet, gyökeret, sőt befőtt gyümölcsöt jelentenek. A *Kappes* szó azonban és változatai: *capiskraut, kappiskraut, Kappis, Kappiskohl* mindig csak fejes káposztát jelentenek. Klugénál: *Kappes, kappus*, kfn. *kappaz, kappús, kabez*, ófn. *chabus, chabuz*. Előfordul a *Capuciner Kohl* név is, továbbá egy középlatin alak: *gabusia, cabusia*. Más nyelvekben is hasonló hangzású: angol *cabbage, cabbage*; hollandus *cabuys koole*; francia *chou cabus*; olasz *cavolo capuccio*. Ezek mind a latin *caputium*-ra, végeredményben a *caput*-ra vezetnek vissza. Véleményem szerint akkor a két szó fejlődésében alakilag teljesen különbözõ, csak jelentésében közeledett egymáshoz.

Latin *composita*: fr.: *composte, compôte*, ném.: *kompost, kumpest, kumst*, magy.: *komposzt*, szláv: *kombost*;

latin *caputium*: középlatin.: *gabusium, cabusium*, olasz: *capuccio*, fr.: *cabus*, holl.: *cabuys*, ang.: *cabbage*, ném.: *kappus, kappes, kapis*, szláv: *kupus, kapus, kapista, kapusta**; szlávból kerülhetett aztán hozzánk: *kapyzta* ÉrdyC. 503b, *kapyszta* RMNy. 2:107. *kapozta* MünchC. 39, NádorC. 535, azontúl *káposzta*; Baranyában s a határos szlavóniai nyelvterületen (Nyr. 23:462) ma is *kapiszta* járja.

Minthogy segédeszközök hiányában nincs módomban a kérdést tovább kutatni, ajánlom nyelvészeink, kivált szlávistáink figyelmébe, különösen annak magyarázatát, hogyan került a *capis* tőhöz még a *-ta* szótag,

TOLNAI VILMOS.

A keresztnévek kérdése. Schuchardt Hugó ismeretes füzete alkalmából (Sind unsere Personennamen übersetzbar?) Gartner Tivadar csernovici tanár is foglalkozott a keresztnévek kérdésével.** Ő is fordításnak nevezi a szentek neveinek a nyelvek különfélesége szerint támadt alakváltozatait: *Schani, Hansl, Jean, Giovanni, John, Jan* stb. — úgymond — mind Sz. János nevének fordításai. Abban a nézetben nevedekett, azt tanulta szótárakból és nyelvtanokból, hogy a keresztnévek lefordíthatók és lefordítandók, azaz olyan alakban

* Oroszul is *kapusta*, s onnan a kaukázusi nyelvekben *kapuska, kobost*, s föltűnő a georgiai *kombosto* (l. Hübschmann összét szótárában 135). A SZERK.

** Die Übersetzbarkeit der Personennamen. Vortrag von Theodor Gartner. Sonderabdruck aus den ‚Bukowiner Nachrichten‘. Czernowitz, 1896.

használandók, aminő kinek-kinek a nemzete nyelvében kifejlődött. A francia *François I.* királyt német iskolai könyvekben *Franz I.*-nek, a német Ferenc császárt francia könyvekben mindig *François*-nak találta. Ami elenyésző kevés kivételt ez általános szokás alól tapasztalt, az ő reá rendszerint a tréfa, hiba vagy balgaság benyomását tette. Az általános szokás helyességről való meggyőződésében őt a Schuchardt füzete sem tántorította meg s a keresztnévek kérdésében határozottan a mi belügyminiszterünk ismert rendelete mellett foglal állást. Hogy nem minden keresztnév ismeretes minden népnél, az szerinte semmi nehézséget sem okoz, mert az ilyen neveket épen úgy megtartjuk a maguk idegen alakjában, mint egyéb lefordíthatatlan, de mellőzhetetlen idegen szavakkal tesszük. Így bánnak el a németek a helynevekkel is: egy részüket németes alakjukban használják, mint *Venedig*, *Mailand*, *Florenz*, *Rom*, *Neapel* stb. (vö. magy. *Velence*, *Nápoly*, *Bécs*, *Párizs* stb.), más részüket meg — ahogy mi is tesszük — eredeti alakjukban alkalmazzák: *Modena*, *Parma*, *Piacenza*, *Capo d'Istria* stb.

Épígy nem talál Gartner ellenmondást abban, hogy *Heinrich Karl* franciául *Henri Karl*, ellenben *Karl Heinrich* már *Charles Heinrich*, mert a keresztnévet az egyik egyik, a másik másik szentről vette, akiket a francia *Henri*-nak és *Charles*-nak nevez, családnévüket pedig (*Karl*, illetőleg *Heinrich*) őseiktől, német nemzetségektől örökölték, és e nevüket akkor is változatlanul megtartják, ha kivándorolnak és a németiségnek hátat fordítanak. A *Heinrich* családnévnek meglehet semmi köze sincs a *Heinrich* szentnévhez; az egész nyolc betű puszta jel, amit nem lehet s tehát nem is szabad lefordítani; a *Heinrich* keresztnév azonban a németeknél és összes más nyelvű szomszédaiknál jól ismert valami, egy bizonyos szentre, a naptár bizonyos napjára utal és franciául *Henri*-nek, olaszul *Enrico*-nak, magyarul *Henrik*-nek, csehül *Jindrich*-nek stb. mondják.

Igaz, hogy sokszor zavarba is jöhetünk, mondja Gartner, mikor t. i. valami ismeretlen keresztnévvel találkozunk és nem tudjuk, hogyan mondjuk a magunk nyelvén, mert a szótárak, amelyek a keresztnéveket is lefordítják, nem mindig megbízhatók (pl. az orosz *Boris*-t *Bernhard*-dal fordítják). Azonban ilyen egyes nehézségek nem tarthatnak vissza attól, hogy a helyesre legalább mindig törekedjünk. Komoly nehézséget okoznak szerinte azon eretnekek, zsidók és pogányok, akik szentekről és szentnevekről tudni sem akarnak. (Ha pl. valami *Meyer Fric* nevű zsidó polgártársunk tiltakoznék az ellen, hogy őt *Meyer Frigyesnek* nevezzük.) De ilyen ellenszegülő kivételekkel szemben is szilárdan megmarad Gartner a keresztnévek 'lefordítható volta' mellett s a maga részéről nem bánja, ha mi őt — teljes nevén — Gartner Tivadar Antal Jánosnak nevezzük.

ZOLNAI GYULA.

Labanc. Melich J. a *lauf Hans* etimológiát nem tartja elfogadhatónak. Okoskodása helyes, mert Istvánffy a Magyarok történetében Székesfejérvár feldulását írván le, Miksa császár *Landsknecht*jeit eleinte *lancok*nak, majd *laancok*nak nevezi. Később a török háborúk alatt következetesen *laancok*nak írja a német zsoldosokat. Hogy azután a

magyar ember mért csinált a *laancból labancot* vagy *lafancot*, az nem szorúl bővebb magyarázatra. — Katonáskodásom idején — ezelőtt 31 esztendővel — a magyar baka a tábori nimfákat hívta lafancoknak. [*Lafanc, lafancos, labancos, labáncás* ma is a. m. rongyos, lompos stb., l. MTsz. — A szerk.]

RIBIÁNSZKY JÓZSEF.

Egy követ fujni. Melich János a NyK. 26 : 487—491. lapján az *egy követ fujni* szólás eredetével foglalkozik. Részint saját, részint Lehr A. és Herrman A. adatai alapján azt vitatja Szarvassal szemben, ki e szólásunkat eredetinek magyarázta (Nyr. 23 : 385), hogy a szólás, valamint a kigyókő gyógyító csudaerejében való hit nálunk nem eredeti. Tót népnyelvi adatokkal igyekszik kimutatni, hogy hitestül-kifejezésestül e szólást tót közvetéssel kaptuk, bár a szólás használatára a cseh nyelv köréből hasonló eseteket nem bir közölni. — Melich fejtegetéseit megerősíti Herrmann Antalnak az Ethnographia 7 : 477. lapján megjelent cikke, amely összehasonlítólag kimutatja, Európa mely népei ismerik a kigyókövet. Nagyon fontos itt a két csehországi adat. E két adat megerősíti M. azon föltevését, hogy mind az 'egy követ fujni' szólás, mind pedig a kigyókő gyógyító erejében való hit mi nálunk szláv, ill. tót eredetű.

SZARVASI JÁNOS.

Körös, Körözs? A folyó-, helynevek kutatásánál fontos szerepe van annak a körülménynek is, mikép nevezik az illető helyet, folyót a benne vagy mellette lakó nem magyar ajkú lakosok. Szarvas békésmegyei nagy község a Hármaskörös mellett fekszik s tótok csak a mult század eleje óta lakják. A nép a Körös folyót *Käreš*-nek hívja (*ä* nyílt *e*; *e* valamivel nyitabb a mi zárt középső *ē*-nknl); ragozott alakban is mindég: *za Kärešom* (hol?), *za Käreš* (hova?), *na Käreš* (vízért menni), *na Kärešy, ot, do Käreša* stb. Nem állítom, hogy *Käreš* ne volna hallható, de én nem hallottam s nekem idegenül, nem tótosan cseng. — Az *ö* hangra is van megjegyzésem. Szarvas dülő-, határnevei nagy részben magyarok a nép ajkán. *Dögös* egy érnek, aztán laposnak a neve, tótul *dägeš*; *Öcsöd* > *Äced*; *Örményzug*: *irmimkút*; *Szőghalom*: *Szäghalom*; *Sőrhalom*: férfiak ajkán *Szörhalom*, de ritka az az asszony, aki ne *Szörhalom*-ot mondana; *ér*: *ír*; *Décs*: *Deič*, *Deiča* stb. Vö. még *löcs* > *lo^uč*, *csőse*: *čeis*, *csödör*: *čeider* stb. — Nézetem az, hogy az *ö* hosszúságának vagy rövidségének az eldöntésénél ügyelni kell e tanúvallomásokra is. s itt is különbséget kell tenni főhangsúlyú *ö* és más, kevésbbé hangsúlyos *ö* között (*Endröd* t. *Endrid*, *Enderid*). A főhangsúlyú *ö*-nek azonban tudomásom szerint egyetlen egy esetben sem felelhet meg a dülőnevek közt rövid *ä* (ill. *e*), s épen ezért azt következtetem, hogy a tótok ha hallottak is az átvevéskor *Körözs*-t, amit kétségbe vonok, de *Körözs*-t semmi szín alatt sem. Az átadó magyarok ajkán a XVIII. század elején csakis *Körös* lehetett a folyó neve. Óhajtanó volna tudni, hogy mit szól ehhez Csaba, illetve M.-Berény (t. *Berim*, *Berincok*) tót ajkú lakossága.

MELICH JÁNOS.

Brégós, brégó (vö. 38. l.). Eresiben Fehér m. egy ember így szidta diák fiát: „Hát azért fizetek érted már két esztendeje, hogy most is olyan *brégó* légy, amilyen azelőtt voltál?” Többször is hallottam e szót Eresiben, még pedig mindig így: *brégó*, tehát s nélkül.

RUPP KORNÉL.

Okik, oktat. Sokan törték már a fejüket azon a kérdésen, vajjon hogy kerekedett az *ok* főnévből *ok-ik* ige, melyben semmiféle képző nem látszik. Azt tartom, ezt is, mint sok mást, megmagyarázza az analógia. Az egyetlen (XVII. sz.-i) példa, melyet a NySz. idéz, így hangzik: „Minthogy az *lövéshez nem okott*, gyakorta csak hejában lő.” Hasonló szerkezet az *oktat* ige példái közt: *viadalhoz oktatá*; *oktassa hozzá*, mint forgassa a dolgot (NySz.) Ez föltűnően hasonlít a *szoktat* ige szerkesztéséhez: *vmihez szoktat* — *vmihez oktat*. Minthogy az előbbi kifejezés mellett közönséges volt ez: *vmihez szokik*, ennek példájára támadt a másíknak is ilyen párja: *vmihez okik*. Vagyis *ok-ik* elvonás az *oktat*-ból a *szok-ik*: *szoktat* mintájára.

Ez vezet már most arra a gondolatra, hogy már régebben maga az *oktat* ige is alkalmasint a *szoktat* analógiájára alakult. Így váltnék érthetővé a képzése, melyben különben nehéz megmagyarázni a *-tat* képzőnek névszóhoz való járulását. (Csak egy hasonló képzésünk van: *bűn-tet*, ezt is a régi *bűnhet* ige analógiás átalakításának magyaráztam TMNy. 453. jegyz.)

De ezzel szemben áll a csagataj és oszmanli *okut-* ige, mely a. m. tanít, oktat, s alig kételkedhetni, hogy ilyen török igéből lett a. m. *oktat* (mint a régi *alut-ni*, *feküt-ni*, *gyóntani* igéből *altat*, *fektet*, *gyóntat*). Maguk az *ok*, *okos*, *oktalan* névszók is alkalmasint török eredetűek, vö. ujj. *ok* értelem, tudás, fölfogás. L. mindezeket NyK. 13: 303. 17: 479. s Budenz eltérő magyarázatát MÜgSz.

SIMONYI ZSIGMOND.

Belépti díj, belépő díj. Tóth Béla azt kérdi: ha *belépti díj* jó, miért rossz a *forgási sebesség*, *foglalkozási kör*? (Nyr. 25: 562.) Erre igen könnyű a felelet. Nyelvünkben az *-ási* *-ési* melléknevek határozottan újak és szokatlanok; sem a régiség sem a népnyelv nem igen él velük. Csupán olyan példákban fordulnak elő, amelyekben az *-ás*, *-és* végű főnév többé már nem a cselekvést magát jelenti, hanem a cselekvés eredményét vagy egyéb konkrét dolgot. A népnyelvben pl. csak ilyeneket találunk: *Tiszahajlási* csárda, *Báránnyjárasi* major stb.; a régi nyelvből pedig jóformán csak szótárirókból idézhetünk *-ási* *-ési* mellékneveket, akik pedig az *-i* képzővel tudvalevőleg igen pazarul bántak (vö. TMNy. 578). A mai irodalmi nyelvben is kifogástalanok az olyan *-ási* *-ési* melléknevek, amelyeknek *-ás* *-és* végű alapszava nem *nomen actionis* értelmű, pl. *országgyűlési* képviselő, *vallási* vita, *költségvetési* vita, *járási* szolgabíró, *közlekedési* minisztérium stb. Ellenben — és itt van a kérdés sarkalattja — mihelyt tisztán a cselekvés folyamatát kell a jelzővel kifejeznünk, szükségtelenné is válik az *-ási* *-ési* alak, mert a folyó cselekvést jelzőileg éppen az *-ó* *-ő* végű igenévvel szok-

tuk kifejezni. Nem beszélhetünk tehát *nevetési* hangulatról, *haladási* vonatról stb. *nevető* hangulat, *haladó* vonat helyett. Ezért magyarosabb a *forgó sebesség*, *foglalkozó kör* a *forgási sebesség*, *foglalkozás(i) kör-nél*, noha mi ez utóbbiakat sem mondtuk multkori cikkünkben föltétlenül hibásaknak. S minthogy nyelvünk az *-ó -ő* végű igenevet átvitelesen a cselekvés helyének, idejének és eszközének kifejezésére is használja, azért a szoba nem lehet sem *hálási* sem *hálati*, a pohár nem *ivási* sem *ivati*, *hamvazó* szerda meg nem *válik hamvazási* v. *hamvazatíva*.

Ismételjük: a *belépő jegy* (mintegy a belépés eszköze) kifogástalan szó; de kifogástalan a *belépti jegy* is mint a belépésre jogosító jegy, a belépés jegye.

ZOLNAI GYULA.

Hasonlít valakire v. valakihez. Az én nyelvérzékem határozottan azt vallja, hogy *valakihez*; ez a vonzat az eredeti s azt hiszem, hogy a másik csupán analógia alapján keletkezett. A *hasonlít* igének u. i. a népnyelvben még két párja van: *húz* és *üt*. A hasonlóság megállapításakor a szeghalmi ember így beszél: *Ez a gyerek már csak inkább az apjához húz*, ellenben *az apjára ütött*. Ez utóbbiból keletkezett a *hasonlít valakire*.*

SZÁNTÓ SOMA.

Irmag, üröm. Én azelőtt úgy véltem, hogy *csabaire* sajtóhiba (25 : 553) vagy inkább kopás lehet *csabairméből*. Nagyszigethi K. fejtegetését elfogadván, hiszem, hogy a *csaba-ire* és *bába-ire* írje is lehet gyökér értelmű, de azért hiszem, az *irem*, *üröm* is ennek a szócsaládnak a tagja. A fekete üröm gyökere t. i. népies orvosság; az *irem* vagy *üröm* lehet hogy eredetileg egyszerűen gyökeret jelentett vagy az *ir* (gyökér) szótöbblől formálódott, mint kiásott gyökérrel gyógyítottak vele, később azután az *ir* vagy a bővült *irem*, *iröm* v. *üröm* mint rész az egész növénynek neve lett. Ma is van elég növény, amelyre a nép csak azt mondja, hogy *gyükér*. Így lett a répa (rapa) és hagyma (bulbus) növénytag nevéből a répa: meg a hagyma-növény neve, mint az egész neve.**

Végre megemlítem, hogy Békés vármegyében ilyen szólásmód hallatszik: „Nincs az irmagé(rt) se“ vagy „Nem találok irmagé(rt) se“. Mit jelent itt az *irmag*, nekem meg nem tudták fejteni; más külön használatát nem ismerem. Körülbelül az értelem szerint annyi mint „nincs az a viláért sem“. *Irmag* tehát itt valami ismeretlen, rendkívül becseset akar jelenteni, ami a „legkedvesebb gyermek“ értelméhez is közel jár.

BORBÁS VINCE.

* Ez igen valószínű és Zolnai is így magyarázta (25 : 471); de mondja a nép azt is: *reű fajtázik*, *rá formádzik*, sőt *húz reű*, pl. „Ki úgy sem húz atyámra, mint én Herculesre“ (Arany: Hamlet). L. MHat. 1: 168—9. A SZERK.

** Az *üröm*nek itt adott magyarázatával szemben megjegyzendő, hogy a török nyelvek is így híják az ürömöt: *ärem*, *ärëm* (l. NyK. 21 : 129). Ezekhez föltűnően hasonlít a német *Wermut* is, melynek Kluge nem tudja az eredetét. — A *hagymá*nak is aligha bulbus az eredeti értelme, mert a török nyelvekben s a mongolban is *hagymát* jelent a megfelelő szó: mong. *soŋgina*. csag. *sojŋan* stb. (l. NyK. 20 : 473). A SZERK.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Kötőszók helytelen használata. *Minthogy.* Ez a kötőszó az egybekötött mondatok közül az elsőt vezérli, mint amely már eleve megokolja a rákövetkező mondatban kifejezett gondolatot; pl. *Minthogy* ez kétségtelennek látszik: bátran kimondhatom stb. — De *minthogy* ettől aligha el nem esünk: nem marad más hátra, mint stb.

Mert. Ez a kötőszó az utólagos megokolást indítja meg; tehát a második mondatot vezérli; pl. Nem énekelek, *mert* rekedt vagyok. Hiszek neki, *mert* nem szokott hazudni. — Így beszéltünk és irtunk eddigelé. Egy időtől fogva azonban minduntalan a következő mondatrenddel találkozunk: „Cameron javaslata ellenzére fog találni, *minthogy* több képviselő Clevelanddal és Olneyvel tart“. — „... az igazgató a felelős, *minthogy* Hagele csak ügynöke volt“.

Hogy miért szorítják hátra ezt a *minthogy*-ot, amelynek a mondatok elsejében kell állnia és mit vétett a *mert*, hogy a második mondatból e szerint egészen kiesik, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy ez a gondatlan fölcserélése a kötőszóknak a mondatrend felforgatására vezet. Principiis obsta! Még friss ez a ferde használat és még nem általános; úgyhogy néhány figyelmeztető szóval könnyebb lesz talán kiküszöbölni, mint régiebb szüleményeit amaz ismeretes „össze-vissza“ rendszernek.

Miután. Némelyek félreteszik mind a *mert*-et, mind a *minthogy*-ot, és új életre ébresztik azt a néhai *miután*-t, mint (szerintük) okadó kötőszót, dacolván — hogy úgy mondjam — a „jelen“ és a „jövő idő“ viszontagságaival; így például: „Nem célszerű az indítvány, *miután* a kilátások Konstantinápolyra nézve jobbak, mint stb.“ — „*Miután* úgys *nemsokára* kiépül a vasút, ne bolygassuk stb.“

Nem lehetünk elég óvatosak e kötőszó használatában; mert gyakran nemcsak időt jelölünk vele, hanem meg is okoljuk egyszerűsmind a másik mondatban kifejezett cselekvényt vagy állapotot, hol eleve, hol utólag; pl. Most, *miután* visszavonta sértő szavait, befejezettnek tekinthetem az ügyet; vagy: Most már befejezettnek..., *miután* visszavonta...

Előidejűséget kizárólag olyan mondatban jelöl ez a kötőszó, mint pl. Csak *miután* jól kimulatta magát, jutott eszébe nekem tett ígérete.

Nem... de; nemsak... de, e h. nem... hanem, nemsak... hanem. Ez a *de* igen szívós nyelvrontó. Könnyű neki; mert egy szótaggal rövidebb a *hanem* szónál, s ez a kötött formában nagy nyereség, sőt még a prózában is igen kényelmes dolog. Példák: „Ez már *nem* félreértés, *de* szándékos ferdítés — e h. *hanem* szándékos ferdítés“. — „Ha valami hat rá, *nem* tartja titkát magának, *de* szívesen beszél róla“. — „(Menekül, a hova lehet); *nem* az erényét menti, *de* az életét“. — Hát igen: *nem* az erényét, *hanem* az életét. É így kellene mindeme mondatokban *hanem*, *de* helyett.

Nagy a különbség e kettő között: Az előző mondatban a tagadó szóval igazán nem-valónak kijelentett gondolatot a *hanem* mindannyi-

szor kiigazítja azzal, hogy valót jelöltet a mondattal: *nem* így, *hanem* úgy; *nem* ez, *hanem* az; *nem* szereti, *hanem* kiaknázza stb. — Ellenben a *nem* és *de* szókkal egybekötött ellentétes mondatok elseje tagadólag is valót fejez ki épen úgy, mint a *de*-féle; csakhogy az utóbbi ellenkezik azzal, amit az elsőből következtetni lehetne. Nem kövér a ló, de csontjai nagyok (Ar.). Vö. Szinnyi Rendz. nyelvt. 183. l.

Saját példáim: Szeretni *nem* szeretem, *de* tisztetem. *Nem* örömet tettem, *de* kénytelen voltam tiltakozni ez ellen. Épen *nincs* ínyjére, *de* megteszi kedvemért.

Megjegyzem, hogy míg a *hanem*-féle mondat jobbadán csak tagadó mondattal van összekötve, a *de*-féle egyaránt követ állító és tagadó mondatot; pl. keserű a szavam, *de* igazat mond. Sajnálom, *de* nem teljesíthetem kívánságodat.

Nemcsak oly határozottan kíván *hanem* és *nem de* kötőszót, hogy elég lesz két mondatot csatolnom az eddig felsoroltakhoz: *Nemcsak* kárt vallottam, *hanem* ráadásul még gúnyt is arattam (*nem: de . . . .* még g. is arattam). *Ne* csak szóval, *hanem* tettel is mutasd meg vitézségedet (*nem: de* tettel is stb.). A német se mondja: Dies ist *nicht* grün, *aber* blau, — *hanem* mondja: . . . *sondern* blau; mert a német is épen így különbözteti meg az ilyen ellentétes gondolatokat.

Aki mélyebben be akar hatni a kötőszók kérdésébe, az nem csekély számú részletet talál jobb nyelvtanainkban, és nagy számúakat Simonyi Zsigmondnak „A magyar kötőszók“ c. munkájában. Én itt csak a kézzelfogható hibákra kívántam felhívni az olvasó figyelmét.

JOANNOVICS GYÖRGY.

Természetes, morganatikus. Sok alapos kifogás közt, amit Csendes Aladár a Nyr. 25 : 547. s köv. lapján a Pekár Imre írásmódja ellen tesz, ezt is olvasom: „nem értem, mért kell azt írni: természetes, morganatikus gyermek, . . . mikor az idegen jelző teljesen fölösleges a jó magyar mellett“. Dehogy fölösleges; csak azt bizonyítja, hogy sem a megrótt Pekár Gyula, sem az őt megrovó Csendes Aladár nem tudja, mi a különbség a természetes és a morganatikus gyermek közt.

K. L.

Szőghaj. Újabb íróink közül nemcsak a Nyr. 25 : 548. ki példázott Pekár Gyula nincs tisztában a *szőghaj* színével, *hanem*, amint látom, Makai Emil is összetéveszti a *szőget* a *szőkével*. L. A Hét 1896. 41. sz. 702. l. „Cousin és cousine“. Az 1. verssz. elején:

Szőghaju, kékszemű lány a cousine —

A 3. verssz. első sorában pedig:

. . . . . A *szőke* cousinenak

Talált a rokonság egy módos urat.

Megjegyzem, hogy itt az egész versikén végig ugyanarról a *cousineról* van szó, aki rövid pár év alatt vált *szőghajból* *szőkévé*. Még ha fordítva lenne!

K. L.

Érdekes, hogy már Kazinczy is sokszor hibásan használta e szót, őt is a két szónak hasouló hangzása tévesztette meg. Munkái

3 : 190. lapján a *gelbe Locken*-t fordítja *szög hajjal*; 3 : 171. l. pedig *blondes Mädchen*: *szőghajú leány*. Egy költeményében meg azt írja: *Aranyszög* fűrtök ékesítik homlokát (Kaz. Levelei 1 : 381). A SZERK.

Nemzeti hagyomány a zsidó-ban és az oláh-ban. Nem akarok felekezeti kérdéseket feszegetni, annál kevésbbé nemzetiségi politikát űzni — a kauciótlan Nyelvőrben ez tilos is — de azért ismétlem a cikkecske címét és kimondom, hogy erős és régi magyar nemzeti hagyomány van a zsidóban és oláhban. Csak a szókra, mint olyanokra gondolok, melyek a magyar nyelvnek tisztességes és törvényes szülöttei, melyeket a magyar nyelv géniusza — már akármilyen porból és agyagból — a maga képére formált. S mégis e becsületes, ha nem is nagyon kedvelt, de századok óta országszerte ismert magzatoktól akarja megfosztani a magyar nyelvet a tudákosság és az álszemérem, midőn ilyen kakukfiakat akar helyettök becsempészni, minő: az *izraelita* és *román*. Igazán csak a tudákosságnak és az álszeméremnek juthatott eszébe a magyar nyelvet legszentebb jogában korlátozni, a magyar nyelvnek szókinsését e két jellemző szóval, a *zsidóval* és *oláhhval* megfogyasztani. Mert csak tudákosság hirdethette azt, hogy a *zsidó* és az *oláh* nem jól fedik a kifejezendő fogalmakat, szükség őket felcserélni a megfelelőbb *izraelita* és *román* szókkal. Ezt a hivatalos tudákosság vallotta, míg másrészt a *kiválasztott népnek* és az állítólagos *római utódoknak* derogált a zsidó és oláh nevezet s azt hitték, mindjárt többet érnek. ország-világ előtt nagyobb lesz a tekintélyök, ha a szokatlanabbul hangzó *izraelita* és *román* névvel illetik magukat.

De a magyar nyelv nem igazodhatik a hivatalos tudákosság szerint és jogaiból nem engedhet éretlen álszégyen miatt. Azért aki szívén viseli a magyar nyelvet, a magyar irodalom és a magyar sajtó egy akarattal szövetkezzék a pusztulással fenyegetett két szó védelmére, a magyar nyelv jogainak csorbitatlan megővésére. Legyen számkivetve a magyar irodalomból és a sajtóból az *izraelita* szó, még ha a közoktatási miniszter még szigorúbban reá parancsolná az iskolákra a tanulóknak *izraelitáknak* való megbélyegzését, legyen számkivetve a *román* szó is, még ha oly nagy tudós és lelkes magyar jár is elől a rossz példával, mint J a n c s ó B e n e d e k midőn *Román nemzetiségi törekvéseknek* nevezi az oláh népről írt történeti és politikai nagy munkáját. Amelyik *zsidó* vagy *oláh* pedig akármiféle felekezeti vagy nemzeti álérzésből áhitozik az *izraelita* vagy *román* névre, csak azt árulja el, hogy *magyar* nem akar, *zsidó* vagy *oláh* pedig szégyell lenni. Hiába szégyellik, mert azon már nem lehet segíteni. Hiszen csak nem reménylik — s ez a hivatalos tudákosságnak is szól — hogy a magyar nyelv feledésnek ereszti a nekik nem tetsző két szót, csak nem reménylik, hogy a magyar példabeszédben *Szent Pál majd a románokat hagyja ott az oláhok helyett*, s talán abban sem reménykednek, hogy a magyar népdalban ezentúl nem *zsidó*, *zsidó*, *rongyos zsidó*, hanem *izraelita*, *cifra izraelita fogja árulni a halvány orcára való pirósítót*.

KARDOS ALBERT.

Német-francia szók. Mi magyarok egész sereg francia szót használunk helytelen értelemben; azt hiszem, német kézből vettük át, minden meggondolás nélkül. Némelyiket a közhasználat annyira forgalomba hozta már, hogy bajos volna helyreigazítani, de a kevésbbé fölkapottakat még talán ki lehetne javítani.

Ilyen helytelenségek: *lavoir* (mosóház) oly értelemben, mint *cuvette* (mosdótál); *parterre* (virágágy, vagy földszint a színházban) *rez-de-chaussée* (földszinti lakás) helyett; *restauration* (helyreállítás) *restaurant* (vendéglő) helyett; *blamage*, *blamálni magát* ismeretlen, mi oly értelemben használjuk, hogy „nevetségessé tenni”; *chambre séparée*, *cabinet particulier* helyett; *délicatesse* (gyöngédség), *mets fins*, *comestibles* (nyalánkságok) helyett; *portecépée*, *dragonne* helyett; *renommage* (ismeretlen) *rodomontade* (hányavetiség) helyett; *privatier*, *rentier* (kamatból élő, magánzó) helyett; *rouleau* (tekercs, nyújtófa) *store* (ablakredő) helyett; *luxurieux*, *luxueux* (pompás, pazar fényű) helyett; *friseur coiffeur* helyett.

Bizonyára van még több is. Tanulságosnak tartom ezen gyűjtést, mert aki ezt figyelembe veszi, óvakodni fog a leleplezett idegen szavak közül bármelyiket is használni s helyes magyarsággal pótolja.*

CZAKÓ ELEMÉR GÁBOR.

Címkórság. *Nagysám, nagysád, nagysága; méltás, méltám, méltásád* — nemde csinos gyűjtemény. A francia demokracia eltörülte a hangzatos címeket, a magyar demokracia közprédára bocsátotta, hogy használat útján pusztuljanak el. Bevárhatjuk a végét. Most csak egy germanizmust akarok kiemelni, amelyet az irodalom üzleti világából bocsátottak szárnyra: *Ő nagysága N. N. úrnő*. Mintha ez a *Hochwollgeboren Frau N. N.* fordítása volna? HENTALLER ELMA.

Ellenszenv, rokonszenv. Kiss Ernő (Nyr. 26:40) olyan módon beszél közlésemről (Nyr. 25:562), mintha én magamnak tulajdonítottam volna az *idegenkedés*, *vonzódás* szavakat; és bizonyítgatja e kifejezéseknek régi voltát. Hát mondtam én, hogy újak? Furcsálom, hogy ép csak engemet ér ilyen szemrehányás és nem azt a sok magyar embert is, aki száz esztendeje hirdeti, hogy rossz új szavak helyett mely jó régieket kell használni. TÓTH BÉLA.

Ván, vén vagy a Tauszky ur stílusa. Az úgynevezett fülbemászó melódiának tudvalevőleg az a sajátossága van, hogy ragadós, akár csak a gyermekbetegség. Egy ehhez hasonló tünetnyeknek voltunk

* Már Tóth Béla is fülön fogott egy pár ilyen német-franciaságot, Szájrul szájra 122: *garde-dame* (fr. *chaperon*), *parterre*, *blamage*, *garde-robe* (fr. *vestiaire*). Csakhogy ami e tekintetben hibának s félreértésnek látszik, nem mind hiba. Pl. igaz, hogy a fodrász ma rendesen *coiffeur*, de azért néha még *friseur*nek is mondják; ami ma *jour*, az még húsz-harminc évvel ezelőtt *jour fixe* volt; a töltés ma *cartouche*, de régebben franciául is *patron* volt stb.

A SZERK.

ma tanui a büntető törvényszéknél. Egy fiatal komptoarista, aki mint panaszos szerepelt, folyvást a részesülő formában beszélt, s ennek a formának olyan ellenállhatatlan hatása volt, hogy inficiálta a bírakat, az ügyészt, a védőt sőt még a tanukat is.

Baumgarten elnök a panaszoshoz: Beszélje el, hogyan történt az eset.

Tauszky: Január negyedikén kimenvén a ferencvárosi teherpályaudvarba s kiváltván a szállítmányt, fölkértem a fővigyázó urat, hogy vizsgálja azt meg. A fővigyázó kérésemnek eleget nem tévén, újból fölszólítottam, a min ő megharagudván, szemtelen zsidónak nevezett. Nem akarván ezt a sértést zsebre vágni, fölszólítottam két urat, hogy mondják meg nevüket, szándékom lévén a fővigyázó urat becsület-sértésért följelenteni. Ezt látván a fővigyázó úr, megragadott s kardjával rám ütven, kiutasított a szobából.

Az elnök: Nem bántotta ön a fővigyázó urat, sértő kifejezéseket használván?

A panaszos: Nem bántottam meg egy szóval sem, nem lévén olyan ember, aki valakit megsértsen. Ő mindazonáltal megtámadott, s lehordván, mint egy kutyát, s végig vágván rajtam a kardjával, kidobott a szobából.

Az elnök: Az egyik tanu azt mondja, hogy ön megfordulván, mellbe ütötte a fővigyázót?

A panaszos: A dolog úgy történt, hogy ő megfogván a vállamat, megrázott, én pedig kirántván magamat, véletlenül megütöttem.

Az elnök (Brutka rendőrhöz): Ön tanuja lévén az esetnek, mondja el, mit látott?

A rendőr: Hallván a szóváltást, oda siettem a helyszínére, s közibéjük állván, meg akartam akadályozni a tettelegességet. A fővigyázó úr mindazáltal tettelegességre vetemedvén, a fejemen keresztül rávágván kardjával Tauszky fejére.

Az ügyész: Ön kezdetől fogva jelen lévén az esetről, nem hallotta, hogy Tauszky megbántotta volna a fővigyázót, sértő szóval illetvén őt?

A rendőr: Tauszky úr bátor hangon beszélvén, a fővigyázó talán ezért haragudott meg rá, de sértő szót nem használt.

A védő: Rosenberg tanu meg nem jelenvén, kérem a tárgyalás elhalasztását. Fontosnak tartom ugyanis ennek a tanunak a vallomását, ezzel akarván bebizonyítani, hogy védecsem a panaszos által provokáltatván, rántott kardot.

A törvényszék hozzájárulván a védő előterjesztéséhez, a tárgyalást elhalasztotta, pénzbírság terhe alatt idézvén meg a jövő tárgyalásra Rosenberg tanut.

ESTI ÚJSÁG 1896. XII.4.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Ada városa* vagy *Ada várossa*? Földieim, a jó adaiak most, midőn a nagy adai nyelvész mellszobrának talapzatát készítik, azon vitatkoznak, vajjon így lesz-e helyesen: Szarvas Gábornak emelte *szülővárosa* közönsége, vagy pedig: Sz. G. e. *szülővárossa* közönsége. Ami a *város* szó személyragozását illeti, az irodalmi nyelvszokás szerint csakis *városa* lehet az egyes sz. 3. személyben, valamint ezekben: *írá-s-a*, *ős-e*, *ház-a* stb. Egyébként magam is emlékszem hogy Adán mindig *várossát* ejtenek.

F. Kegyednek igaza van: *várossa* az irodalmi helyesírás szerint *s z o k a t l a n*. De másfelől meg kell engedni, hogy ez nem épen hiba, egyért azért, mert megfelel az igen elterjedt kiejtésnek, másrészt mert költőknél néha csakugyan írva is találjuk, végre mert e g y ilyen formát az irodalom is kettőztetéssel ír: *öccse* (nem *öcse*).

Legáltalánosabb az élőbeszédben az -s képzős névszók (mellékevek és főnevek) kettős s-sel való ejtése. Már Károlyi Bibliájában van ilyen: levága ezer embert, mind *erőssét* (1 : 397). Így ma: *piszkossa*, *lábossa*, *aranyossa* (Debrecen, Nyr. 9 : 205) stb. stb. De sok más főnevet is így ejtenek, legtöbbször olyanokat, melyek s-re végződnek s az s előtt rövid magánhangzó van: „Csak a választottakért hőlt-meg a’ Calvinus *Jesus-sa*“ (Pázm: Kalauz 3. kiad. 479.; az 1. kiadásban *Jéssusa*); *kakassa*, *Krisztussát* (Halason, 1. Nyr. 15 : 115); *sassa* (Debrecenben, 9 : 205); *kakassa*; *tá[l]tossa*, *mássa*, *tojássa*, *kilissé* (kelése, Bartha: A palóc nyj. 53). *pajtássai* (Zolnai: Mátyusf. nyj. 85), *mássa*, régiebb íróinknál majd mindig így van írva (l. NySz.). „Fit porro et hoc, ut literae sibilantes gementur, halitu j in eas abeunte: *város-sa*, *nemes-se*; *kalász-sza*, *fűrész-sze*; *kaláts-tsa*, *méts-tse*; *vadótz-tza* etc. quasi ita essent cum suis affixis conjuncta: *város-ja*, *kalász-ja*, *méts-je*, *vadótz-ja* etc. Cujusmodi affixionis exempla occurrunt certe apud veteres. Chirographum Andreae Vér 1473. habet *más-ja*, par eius, copia eius . . Simile est Tinódianum: *Válassz-jok* ő nekik tsak imez kezde lenni, G4.“ (Révai Gramm. 479.). — Vö. még: *malacca* (RMK. 2 : 165), *panasz-sza* (MA: Bibl. 5 : 17), elrejti *mézzét* (Megy: Zsin. 2 : 19), *mézzé* (Csúzi: Síp. 247), *papucs-sza* (Dug: Példab. 2 : 163), *malaccai* (243) stb. *panassza*, *retesszé*, *juhássza*, *porázzsa*, *mázsa* (Bartha: Palóc nyj. 53). — De még újabb jeles íróknál is akadunk ilyen alakokra; igaz, hogy csak akkor írják így, mikor a ritmusra figyelemzetelni akarják az olvasót. Pl. Aranyánál: *Jéssusa* kezében kész a kegyelem (Szondi két apr.). *kakassa* (Török B.), *panassza* (Walesi b.), s Aranyánál egyáltalán „csoportosan találni ilyeneket: *sassa*, *kobozsa*, *sássa*, *mássa*“ (mint rég megirta Lehr A. Nyr. 6 : 156). Így Szász Károlynál: „a királyi ágy | *Részesse* én, a trón *osztályosa*“ (Téli rege 3 : 2).

Ezen idézetekből azt következtethetjük, hogy nem lehet határozottan hibáztatni, ha valaki azt írja: *várossa*, *sassa*; semmi esetre sem olyan hiba, mint ha azt írná: *hassa* v. *essze* e h. *hasa*, *esze*, — aminthogy azt írjuk: *öccse*, ellenben egyszerű cs-vel: *becse*.

2. **Idegen név, magyar suffixum.** Radó Antal nagyérdemű munkáját: Az olasz irodalom történetét olvasván, elmémbe ötlött az a kérdés: igazodik-e az idegen név a magyar suffixumhoz? Mert Radó Antal ilyenféleképen írja: *Petrarcának, Campanellára, Carrerától; Dantének, Lemenére, Dolcétől; Boccacciónak, Caracciólóra, Carcanótól; Aurispát, Pindemontét, Pellicót.* Tudom, hogy ez a hiba (mert bizony hiba az) nem a Radó Antalé; az Akadémia kívánta ezt az, elismerem, magyaros észjárású, de az idegen neveket igaz mivoltukból kiforgató s ami nagyobb baj: hybrida írásmódot. Először is emberségemre mondom, hogy amaz olasz nevek végén az *a, e* és *o* mind rövid, és hosszúvá nem lehet soha, még akkor sem, ha a világ minden nagyhatalmassága akarja. Másodszor (most következik a logika) ha én olasz néven magyar ékezetet látok, akkor tüstént magyar fonétika szerint való átírásnak kell tekintenem a dolgot; és így olvasok, mert nincsen jussom másképen olvasni (a *cz*-hez folyamodom, hogy világos legyen a beszédem): *Petrarczának, Boczczacziának, Czaraczcziolóra, Czarcanótól, Pelliczót.* Mire való hát az az ékezet, mely, mint mondtam, 1) össze nem fér az olasz nyelvvel, 2) a következetlenségnek égbe kiáltó példája. A magyar ember, kivált ha nem tud olaszul, úgyis bizonyosan meg fogja nyujtani azokat a végső magánhangzókat. Minek neki még a külön utasítás is? Megjegyzem, hogy az egész magyar irodalom is régtől óta leledzik ebben a hibában, és nemcsak az olasz, de az összes idegen neveket a suffixum szerint igazítja: *Elektrának, Senecát, Rankét, Nietzscheől;* sőt ami aztán vaskos tudatlanság is, gyakran ilyesmikre vetemedik: *Alphonsét, Charlotténak, Favérétl* stb. (mint *folklórénk* e. h. *folklórunk*, l. 21: 534). Mit szól e beszédemhez a tisztelt szerkesztőség? — Kálmánfi Béla.

F. Mi nem tartjuk olyan hibának a szokásos írásmódot. Hogy ez „össze nem fér az olasz nyelvvel“, azt nem tarthatjuk döntő oknak. Az olasz nyelvvel az sem fér össze, hogy e nevekhez a *-nak -ra -tól* szóvégeket rakjuk, s ezek által sokkal *hybridábbakká* lesznek, mint az ékezet által. De hiába, itt nem lehet az idegen nyelvnek a kedvét keresnünk, hanem a magyar analógiákat kell követnünk, melyek azt kívánják, hogy ha idegen is a szó, magyar ragot tegyünk hozzá, az *a o e* véghangokat pedig nyujtsuk meg, mert nem mondjuk azt sem, hogy *fa-nak, pince-be* (csak a göcseji s őrségi ember mond ilyeneket: *partonak, hajlova* stb.). Igaz, hogy aztán következetlenségbe esünk, de mert a szónak elejét idegen, végét pedig magyaros módon írjuk, de ez sem olyan „égbekiáltó“ dolog, mert az írás sohasem lesz mindenben következetes, — és mindenesetre kisebb baj, mint ha a Budapesti Hírlap módjára az idegen nevet mindenestül magyarosan írjuk. (E mellett a B. H. minden ok nélkül elrontja az idegen neveknek kiejtését is, mint pl. mikor azt írja *Zürík*, holott ha magyarosan akarja, így kellene: *Cürík*.)

3. **Lejtő, lanka.** Meglehet, hogy a *lejtő*t a német *Leite* szülte. De hát a hegy *lankája*? ahol a völgybe nyúlik már, mintegy elfáradva, *ellankadva*.

F. Ez igen szép szófejtés, kivált ha azt is tudjuk, hogy Udvarhely megyében *lanka* a folyónak a s s ú folyású helye. Mégis szláv eredetű a *lanka*, mert az őszlovénben *laka* (olv. *lonka*, a francia *on*-hanggal) a. m. mocsár és öböl, más szláv nyelvekben pedig ugyanez a szó szép rétet és völgyet is jelent. Ezek semmi esetre sem vehették mi tőlünk, mert a velük rokon litván-lett nyelvekben is megvan: *lanka*, nedves rét.

4. **Levess:** Somogy-Berzencén könnyű, bélés nélküli kabátka. Tévedés-e avagy nem, ha én ezen ruha nevét a *levet* ige felszólító formájának tartom.

F. Zentán is így ejtik: *levess* (l. MTsz.) és mások is felszólító alaknak magyarázták. Alkalmasint tréfásan keletkezett elnevezés; hasonló a ködmennek *bujjbele* v. *bujbéli* neve. L. ezeknek tárgyalását Nyr.7: 435.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Horvát István föltámadt. Tulajdonkép sohasem halt meg, mert az országnak hol egyik, hol másik zugában mindig föl-fölbukkant egy-egy délibábos nyelvész, aki ötven év multán is tovább álmodta azokat a szép álmokat, amelyeket a különben nagyérdemű Horvát István festegetett a század húszas-harmincas éveiben a magyar nemzet széles kiterjedésű rokonságáról és a magyar nyelv ős eredetiségéről. Az Isten háta mögötti rajongók azonban csak szánó mosolyt keltettek, mint egy letűnt kor különös maradványai. De most teljes komolysággal, a tudománynak szentelt helyéről, a debreceni ev. ref. kollégiomnak csak legújabbán rendszeresített akadémiai rangú történelmi székéről hüvelyezi álmait egy máskép tudós készültségű, még az ifjabb nemzedékhez tartozó tanár, *Ferenczi Gyula*. Avagy mondható-e álomhüvelyzésnél egyébbnek az az eljárás, midőn székfoglaló tanulmányt irván az asszir történelem köréből, a *szumer* és *akkád* népről, ezen Kr. e. 2000 évvel élt turáni törzsekről olyformán értekezik, hogy mindkettőnek nevét minden tüzetesebb okadatolás nélkül magyaros szavakkal rokonítja. A szerinte hegység jelentésű *akkádot* összeveti a magyar *akadály*lyal, a *szumer* mellé pedig a *sikságot* állítja oda.* (Lásd a „Debreczen“ 1896. dec. 3. és 4. számát.) Az összehasonlító nyelvészetnek, kivált a finn-ugor nyelvtudománynak jó lesz kellő figyelemmel kísérni ezt az ifjúságnak és a nagyközönségnek könnyen megtevesztésére válható nyelvészkedést és idejekorán odakiáltani a *rétöt*; a Nyelvőrnek úgysis hivatása nemcsak az ép nyelvérzéket ápolni, hanem a nyelv és kivált a magyar nyelv mivolta, eredete, rokonsága stb. felől támadt balvéleményeket is eloszlatni.

KARDOS ALBERT.

* A szumeri nyelv ragjai és képzői közül is többet feltalál a vakmerő szerző a magyarban.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

Ismeri-e az élőbeszéd, mely vidékeken és mily jelentésben az itt következő szokat:

káboskodik (e helyett: *kábaskodik*), *kabilla* (e h. *kabala*, *kabola*, kanca ló'), *kábolggyás*, *kábure*, *kajtér* (e h. *kajtár*), *kákni* ige, *nádi kakas*, *vízi kakas*, *kákics*, *kákom-pillis*, *kalakóc* v. *kalakócs*, *kaland*, *kalengya* (e h. *kalangya*), *kalávúz* (e h. *kalaúz*), *hámpol*, *kanabács* (e h. *kanavász*), *kanyogat*, *kapodos* (e h. *kapdos*), *kaporit* (e h. *kaparít*), *kapacsol* (e h. *kapcsol*), *kopotnyák* v. *kopotnyak* (e h. *kapotnyak*), *káprozik* v. *kaprozik* (e h. *káprázik*), *káptolám* (e h. *káptalan*), *káramol* (e h. *káromol*), *karagyó*, *vízi karagyó*, *golba-karika* v. *polba-karika*, *korrog* (e h. *károg*), *bongor-kása*, *kinzott-kása*, *lengyel-kása*, *kassza* (e h. *kasza*), *katana* (e h. *katona*), *kauté*, *kautés*, *kavalygás*, *kegme* v. *kegyme*, *gyegyetlen* (e h. *kegyetlen*), *kellmetes* (e h. *kellemetes*), *párna-kenő*, *kém-kő* (e h. *kén-kő*), *kenderika* (e h. *kenderike*), *kéntáló*, *kerenye* (e h. *kenyere*), *bába-kenyér*, *kepp* (crater), *gyám*, *gyámfa*, *gyámgerenda*, *gyámrúd*?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A nyugati nyelvjárás némely sajátja.

Édes anyám van nálunk. Ő ugyan évek óta Somogyban, a Balaton mellékén lakik egyik testvéremnél, de öregségére jutván más tájszólású vidékre, nem igen csiszolódott le róla az a tájszólás, amelyen én is beszélni tanultam, t. i. a sopronymegyei, tehát a Balassa fölöstáza szerint a nyugati nyelvjárás-terület rábavidéki szőejtése.

Most, hogy rövid időre itt van az édes anyám, meg-megcsendül fülemben az ő ajkáról annak a vidéknek a nyelve, melytől messzire szakadtam. Nem akarom az alkalmat elszalasztani, hogy azon frissiben följegyezzem, amit szülőföldem nyelvéről följegyezni méltónak tartok, nehogy magam is elfeleddjem. Följegyzéseimet kipótlom a magam emlékeivel.

Balassa a Magyar nyelvjárásokban igen helyesen ismerteti az én vidékem nyelvét, de a közlések elégtelensége miatt nem meríti ki összes bélyegző sajátosságait. Hadd tegyem az ő ismertetését néhány adattal teljesebbé.

Nyelvjárásunknak egyik kiváló bélyege, hogy a magánhangzókat szereti zártabban ejteni. De nincs följegyezve az ellenkező változás,

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példákat híven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes, magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papirosszeletre irjanak le. Ezzel nagyon megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját.

melyet Balassa csak a hetési, göcseji és zalai nyelvjárásokról említ meg. Így jól emlékszek egy falunkbeli (horpácsi) emberre, akit Bán István vagy Pista helyett *Bám Pěstának* hitt mindenki; ott van továbbá: *vëlla*. Most meg édes anyámtól következetesen ezeket halloom: *mëenk* mienk. *tëed*: tied, ámbár úgy emlékszek, a két hangot össze is olvasztják diftongusos *é* azaz *ie* hanggá, tehát *m'ienk*, *i'ed*, mintha *mënk*, *téd* alak volna. Épígy mássalhangzó kihagyása után: *mëg'ész*: megijeszt, *mëg'éd*: megijed; továbbá *üög*: üveg, *süög*: süveg.

Szeretik az *i*-t ajakhanggal *ü*-nek ejteni, pl. *vüszök*, *vüttem*, *szüves*, *szüfhülag*: szívhólyag (szívburok), *füzet*, *ümög* és *üng*, sőt még a *fésüből* is *füsü* lett. Azonban viszont a köznyelvi *ü* helyén is lehet *i*, pl. *fiszfa*: fűzfa, *firisz*: fűrész (*firiszpor*: fűrészpor, sőt mintegy a *karaicár*: *krajcár* ejtés uriaskodó megjavításaként *frispor*-t is hallottam annak idején); továbbá *méhel*: műhely, *kü mies*: kőműves, valaminek a *bizë*: büze, ebben a kapcsolatban: *së izë së bizë*.

Érdekes szavunk az *ehës*: éhes. A köznyelvi *éhes* szó első tagjában levő *é* kétségtelenül a zártabb **é* hang volna, melyet *i*-nek ejt a Rábavidék, ezt bizonyítja az *ihsig*: éhség. * Ha tehát rövidül a hangzó, **éhes* lenne belőle; holott éppen az első szótagban lesz nyiltabbá a rövid hang, ellenben a második szótag nyílt rövid hangja zártabbá lesz, tehát *ehës*, *mëgehül*: megéhezik.

Nyelvjárásunk másik bélyege, hogy az *á* hangú szótag után nem tűr meg a hangot, pl. *árpo*, *szároz*, *lábo* stb. De nem egészen helyes a Balassa megjegyzése, hogy az *a* csakis ilyenkor válhat zártabbá. Ott van pl., hogy nemcsak nálunk, hanem még Somogyban is, a Balaton mellékén a *kakas*-t *kokas*-nak mondják, sőt egy kiterjedt rábaközi családnak is *Kokas* a neve. Erre nézve nem tudok ugyan több példát, de följegyzésre méltó, hogy az *a* hang zártabb magashanggá is átváltozhat ebben a szóban: *vësárnop*: vasárnap. Ide tartozik, hogy *klázli*-ből (üvegpohár) nem *kalázli* lesz, hanem *këlázli*, éppen így *brázdo* v. *bërázdo*: barázda, *gërádics*: garádics.

Eddig nem ismertett sajtásága nyelvjárásunknak az igék személyragjának nyiltabbá ejtése. A névszók birtokos személyragozásáról megvan Balassa könyvében, hogy a többes szám harmadik személyében *-uk*, *-ük* helyett *-ok*, *-ek*, *-ök* hangot ejt a nyelvjárás, pl. *házok*, *aptyok*, *kezek*, *könyvök*. Azonban föl kell jegyeznem, hogy ezt a sajtáságot az igék személyragjában is megjeljük a többes számú első személyben, jelentő módon és fölszólító módon egyaránt, pl. *mongyok*, *tuggyok*, *várgyok*, *köszönnyök*, *ösmergyék*, *bele-tësszék*, *tëgyék bele*, *temessék el*. Szintúgy a névmások többes harmadik személyében is, pl. *ü rülok*, *ü tülok*, *velék*.

A vas megyei részben igen föltűnő sajtáság az *a* névelő *e* formája, amint a Nyr. 6: 211. lapján közöltem is, onnan idézem e példát: „Úgy eldobom *e* lábodat *e* kugligolóvel”.

* De Balassa más forrásból éppen *iesíget* idéz a Rábavidékről TMNy. 57., ez pedig nyílt *ê*-re mutat. A NySz. és a MTsz. is azt bizonyítják, hogy ez az eredeti, tehát a fönt említett *ihsig* kivételes fejlődés. Az *ehës* Dunán túl nagyon el van terjedve; Veszprémben *ehösnek* is mondják, hosszu *ö*-vel! S. Zs.

A zalamegyei részről pedig egy példát jegyzek föl az *e* zártabbá válásáról. Mink sopronymegyei gyerekek csúfoltuk avval a velünk egy iskolába járó zalamegyeieket, hogy ők a *lencsét lēncsének* híjják. Aztán meg nagyon föltűnt nekünk, hogy az *el* és *föl* igeekötők *l*-je nyomtalanul, pótló nyújtás nélkül elvész a zalamegyeiek kiejtésében, pl. *emēnt* : elment, *emēgy*, *evēnnyi*, *fōmēnt*. Ezt Balassa inkább csak az őrségi nyelvjárásról jegyzi föl * Én főképp azért emelem ki, mert az egy területen lakók leginkább észre veszik vidékük egyes részeinek elütő sajátosságait. Nekünk sopronymegyeieknek pedig ez ötlött föl leginkább a zalaiai nyelvében.

A nyugati nyelvjárás bélyegző vonása a mássalhangzók nyújtása is. Gyermekeim máris eltanulták a nagyanyjuktól, hogy *nyittani*, *fűtteni*, de különösebben föl kell jegyeznem a *rokkonyom* : rokonom és a *mezz^uő* : mező szót, ellenben *szőlő* és *esső* inkább a dunántúli nyelvjárás sajátága, Soprony megyében mássalhangzó nyújtás nélkül : *sz^uől^uő*, *es^uő*.

A nyugati nyelvjárásról érdemes továbbá följegyezni, hogy szeret bizonyos betoldásokat a mássalhangzók mellé, pl. *l^uóng* : lóg, *elgurgút* : elgurult (az imént hallottam édes anyámtól), *bugyborík*. (Bánkban bordalát is úgy énekeltük, hogy „eloszlik, mint a *bugyborík*“.) Ide sorolhatom a *l^uómbita* : hinta szavunkat is, mely a *lóbál*, *lómbál* rokona.

Szeret a nyelvjárás bizonyos rövid igetöveket, pl. a gyermekeim a nagyanyjuktól eltanulták : (papirost. cernát) *elszab*, *elszaptam* : elszakít, eltép. Épen így mondják nálunk : *össze-zuzik* : összezúzódik. A *kiált* ige nálunk, sőt Somogyban is *kált*, a kiáltoz : *kátóz*, így mondják a gyermekeim is. Egy népdalban is így van : „Háromszor is bekátottam : Kati gyeri ki ! No de nēm gyütt ki. Mēgá Kati, mēg-bánnyo eszt valaki“.

Simonyi a Tájpszótárlózatában kijegyezte Kisfaludy Sándorból a *hegyett* : rajt, fölött szót. Ez nálunk általános. Édes anyámtól a napokban hallottam : „ott van az edinyék *hēgyett*“, t. i. az összerakott edények tetején. Épen így általános a *hegyibe* : rá, tetejébe.

Érdekesebb névszótók : *májo*, *májájo* : máj, mája, *darázsok* : darazsak, *parást* : paraszat, *kalányok* : kanalak. CSAPODI ISTVÁN.

Siculica.

Z á g o n : Kén, kévánom, késérni, kénál; hēzzám; gyere *nálunk* = gyere hozzánk; győszte ide; odvar (udvar); most eszik vala, beszélget vala; ha én ezt a szekeret meg nem fogom, elfut vala; igényes; borval stb.; ügyekezet; *műk* es menyünk; *maga* mit csinálsz (= *ugyan* m. cs.); *maga* mét (miért)? *maga* minek? *maga* ne siess (ugyan ne siess)! *maga* hadd el!

Barassó; gyere-sze ide; add-sza-sza ide; hoccaszaide (= add ide); fogd-sza meg ezt a lovat; fogd sze meg.

* A göcsejiből is közli (36): *emēnt*. Magam is így hallottam Zala-Lövön: *emēnt*, *fōmēnt* stb. S. Zs.

Ját = drusza; *disznó*; *ásittozik*; *bihal*; egy délig *járó* munka = fél napi munka; *hedegű*; *ifjotta* (ifju korában), *ifjottam*; *kied*, *kegyel-med*, nagy uram ő keme (após); *ei* (?) nincs hon (férjem nincs hon); *hallá-e*? *jöjjön sze!* (nőtül); *hallod-e* (férjtül).

Küs Están; *kicsid* ur; *táplom*, *táplony*; *könyű* = könyv (azt a *könyűt* add ide); *könnyüzött* (= könnyezett); *lézengeni*; *ámolyogni* = áncsorogni; *mennyé*, *mennyével* vetted? *maroknyé*; *poroncsol*; *penig*, *penég*, én *penég*, *peddig*; *épeg* az = épen az; *rátotta*.

Ebeg (= stottern), azt *ebegi* vala = azt beszéli vala, ügyetlenül; *sárig* virág, *sárig* ruha; *feteke* (äää); *özvegy* (Udvarh, Marosszék: *ögyvez*); *südü*; *küdték*; *szilid* (Udvarh.); *szerént*; (Zalán: *é's*, *pénz*); (Udvarh. *téd* = tiéd); *temlec*.

Csáld meg a szekeret (= csináld); mit *csinál*, mit *csenál*, mi-
csenál; egy-*a* kettő három; *ketszer*; *lik*, *likas* kása; *condra*; *szeke*;
a *rongyát* lugozzák; *rakd be a rongyát* (= fehérműt); *tere'* buza
(török b.), *terekbuza*; *onoka*; *cenege*; *joh*; *kócifer*; (*virnyad*, Udvarh.);
orotó kapa, *orotvány*; *menyecske* (= megesett leány); *kivalló* (= ki-
tűnő); *kabala* = kanca.

Tippeg (alig megy) v. *csoszog* (ügyetlenül megy); *habarni*; *habari*
(sebes beszédű); a ló *habar* (= tüzes a ló); *nyövő*; *ser*; *illogatni*;
időske, *facskacska*; *tekéntetes*; *tanorkapu*; *ingemet*; *esment*, *esmént*,
esmét, *ismég*; *tüstént*, *töstént*; *pergő* = *pengetyű* (*Homoród*) = *csengetyű*.

Közmét (*közmért*?) *legyen mondva* (= kőhöz mért legyen mondva?);
csuda ha el nem ment Brassóba (= lehet hogy); *féreg* (= egér); *pánk*,
pánkháló (*pók*); *pest* (*kemence*); *küsdeni*; *megpomhadt* (*földagadt*);
meglohadt (*leapadt*, *visszaszállt*); *gyortya*, *gyertya*, *decka*; *esztége* (*ösztóge*).

NB. Jól néz ki: szép színben van. NB. *predicatioban*: mert külömben J. Christus nem rendeli *vala*, nem parancsolja *vala*, hogy...

BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

Párbeszéd két fiu közt.

— Há hajtassz dilután Jóska? — Szíkre (egy dülő neve), hát
tē? — Nekēm a Divósba (dülő-név) monták e buza toróba. Hajcs
oda tē is e paraktokra (parak = parlag). Tudok Horváték bükköny-
nyibe pütyröket, mēgnízzék, anyáissak-ē má a fjai. Mēg osztán ott
kurumplit is lehet sütnyi. — Jó van, hát akkor oda hajtók. Éⁿ
minygyá ereszték, mer minálunk má evertē a hármot. — Én is miny-
gyá hajtók, csak bemēnēk kēnyeret meccenyi. — Hozzá nekēm is ē'
gyürt, mer a ménkek evannak e vizközbe (dülő-név) gyűjtenyi, ez
ajtót mēg becsápták. Éⁿ mēg maj vűszők koszos ómát mēg totty-
körtit. — Hanēm csak hama mēgszēggy ám. — Igaz, nē feleggy ám
e' gyűjtót is hoznyi.

(Később az egyik hajtja a teheneket és beszél a másikékhöz.)
Huⁿ vagy Jóska? Eressz ki hama, mer ez enyimek nēm akarnak
mēgányi. — Ráfojlódott e Narancsnak e kötélē, ave veszdők. Nyiss

ki csak ez uccajtót, má ménnek. Ne! fog még addig e botomat, még ez ajtót bereteszlölöm. — Mëgá, addig në tud rá e závárt, hozz ki előbb a bugyogakorsót (szűk szájú, öblös aratókorsó), e fösözgën mëgmericcsëk. Hallám, mennyi óma van e kötinyëdbe. Add idë felit, majd az öblömbe (e h. kebelembe = az ing és test közötti üres tér, kötésen felül) rakom. U' dobátá, vaj rásztod? — Fömásztom e tottykörtinek e sudarájig, mer csak ott vótak írëttek. Mericcsëk mëg hát e bugyogát, fog të e kuthorgot. — Emliksözë-ë mëg rá, mikor tava nyáron ëccër vësárnap este felé gyütt ë' vánduló. E puttonnyát vaj cëkkërgyit (kisebbszerű bőrtáska és az iskolás leányok könyvtartó vászon- v. gyékénytáskája) idë e kutkávájáro tëtë, mëg vizet akart innya. E kovácsinas is akkor mënt oda ez itatósajtárré (sajtár a. m. dëzsa), itatnyi akart. Ekesztek nímëtü karattyunyi, ëccër csak ez inas viletlenyü mëg taláto löknyi e vánduló puntliját, a mëg zupp! bele-esëtt e kutba. Nojsözë fókaptá e vánduló e bottyát, jókora ë' husáng vót, rá akart vële nyújtanyi ez inasra. Hanëm a má ar'a mëgótta e kereket, elencüt onnaj. Mikor belehajut a vánduló e kutba, akkor mëg e simlédërës sapkájo esëtt bele. Igaz, ho' csak e' lespett vót, e káskëttya (káskét a. m. sapkaellenzö, simlédér) is lë vót félig szabolva. Hanëm e pakktya lémerüt, mër e ruha beitta magát. Szendiëktü hozták e' a vasmacskát (horogszerű több ágú vas), ave vëtük ki. — Êⁿ nëm vótam akkor itthon, Asszoⁿfáro vótam e nénémho' e Bözsinkke. Má ez urangyalát is ehuszták, mikor haza irtünk. Vacso-rakkor beszite e' ez Istókunk. No mind (e h. mint) addig bugyborikut, ëccër csak mëgtellëtt. Ere' hama mëgterényi e tehëntëket, a Na'mezzöre (= Nagymezö, dülö-nëv) akar mënnyi az ostoba, az gondulla, mindig csak oda hajtunk. — Az ásáson (a Gyöngyös patak védögátján lefolyó víz medre) hajcsunk ám kërësztü. — Csak had' állonak bennë ë' kicsint. Addig foggyunk halakat. Nízd! éⁿ má mëkkaptam ë' kis marinát (Cyprinus barbus, márnaponty), hogyan ficáinkul e kezembe. — Erezd e csak szëgint, iszë u' së érdëmës illent hazavünnyi; hajcsunk csak. — Nízd! aba e tócskábo mennyi ëbihal (bëkaporonty) uszkál, csak u' bizsëgnek. Köszijëk sózok e hante, ha' döggöllenek. (Egy göröngyöt dob közëjük.) Hajcsá të is a mi paragunkra, itt jobban elësznek. — Jó' vaⁿ hát, idë hajtok. — E korsót e kurumpii szár közë tészëm. Üllünk mink is idë. Ëccër én, ëccër mëg të terell. — Ëgyëk mëg mast, amit hoztunk, osztán rakgyunk tüzet. — Minálunk lësz ám ez idén kutya sok szíva, annyi van rajtok mind a bün. Dilelött e' kötín tököncsöt (bogárszúrák következëtközen kiforradt zöld szíva) szëttem. — Csak ëccër e szíva írgyën. Könnyen hajtok egisz napra. Aszt szeretëm is, mikor má' kezd csöpörönnyi, mëg abbu vühetëk is, amennyi csak teccik. — Ên is akkor szeretëm, mikor má' fonytyorodott. Van-ë nekëd etive ómád? — Bizo' van ám. Má e' heti. hogy etëttem ez árposzóma kazóba. Tava a hiba vót szëna között a szomogy (eszterhaj v. eresz alja) alatt. Pogácsoló óma, koszos óma, mëg cigán óma má van etivë, csak funtus ómát (a nagyobb fajta almákat és körtéket nevezik így) kő mëg etënni. E minap mëgnísztem, hát felit is evüttö valaki. Pedig má' kesztek kásásunnyi. Magam mëg e'

gérzédcs csé ettem belüllő. Mēglestem, ki horgya. Hát vēsárnop könyörgis alatt csak mēnt ám a kazó felé Nyulék szógájo, az a lospatt kalapu csillēgető horvát. Éⁿ mēg utánno. De nesznek vēt, elināt, nēm is az uccajtónak futott, hanēm e pallangon mászott kērēsztü. Hanēm amind átē dobta magát, e dómánnyo mēgakatt e' szēgbe, ehasatt, a bugyogója is erepett.

(Vas m. Német-Gencs.)

PEKOVITS SÁNDOR.

Tájszók.

Kiskunságiai k.

- ábdál: nagyjából kifarag. kendent áztatott: aki alá-
 ágaga: hosszú-vékony növésű. hugyozott.
 cédulaház: régebben a vásár- kezebeli: bot, ustor, ütőfa.
 bíróság hajléka; most a rend- koca: 1) apró kavics; 2) anyát-
 őrség, a passzusírók helye. lan. (Koca bárány, koca csikó,
 csaholy: harmat, eső-lucskos. koca gyerek.)
 csalyhos: lucskos. Más értelem- lipántos: szárnyaszegett, ve-
 ben, asszonyra: céda. szendő.
 csapszög: a hordó fenék- loncsol: pletykázik.
 dugója; szájadzó: az oldal- orgonál: könyörög, kér. „Hasz-
 dugója. talan orgonász, ússé adok énnéd,
 ecseklél, pocézik: az időt még apád elő nem gyün“.
 lopja; immel-ámmal dolgozik. oroszva kött: 1) zabi gyerek;
 elhever a tyúk, mikor a tojást 2) véletlen kelt virág, fa stb.
 elhagyja. pacuha: ringy-rongy.
 erős: paprikás. pendül: üdül, növekszik, gya-
 fahitű: mogorva, magának való, rapul.
 cinikus. póckot vesz rajta: kifog
 festék: a jobb ételekhez, kivált rajta, ráösmer.
 tésztákhöz való egyetmás. „Rétest szálház: fakereskedés.
 sütem vóna, de sok festék kő szűrenkezés: 1) az a must,
 neki“. mely a hevenyén kitaposott tör-
 földlélk: háztetőnek való nád, kölyről sutulás nélkül le-
 zsúp, zsindey. szivárogo; 2) időmulasztás valami
 forgószálló: átutazó, egy-két külső ok miatt. „Egész nap esett
 napra beszállásolt katona. az eső, csak úgy szűrenkēztünk
 izmos: izzadt, poros, piszkos. a gyíófa alatt. Fé délig szűren-
 Ruhára sose mondják, csak a kēztünk, hogy a koci értünk
 testre. „Most fürdettem ezt a nem gyütt“. (Nem a megázásra
 kölöncöt, mán is olyan izmos, értették? Szerk.)
 mint az ördög. Mēgin össze- tokonyáz: nyakon ver.
 izmótad mán a kezed, te?!“ zargat, zergat: nyugtalanít,
 kendőlakás: eljegyzési lakoma. sürget, hajkurász.

(Félegyháza.)

MÓRA ISTVÁN.

Arad megyeiek.

Szomszédasszony is egyre csak ásingol (sopánkodik).

Azért maradt meg romlatlanul ez a kenyér, mert jobban ajnároztam (gondoztam).

Ejnye de beszertes (szeles) ez a tyúk, leverte a tálat.

Ezek a gyerekek, hogy bekaszálják ezt az ablakot, nem győzi az ember tisztogatni.

Csadrí (hizelgő) kis lány ez a Mari.

Engedje ki a fiamat, majd a kukoricát csallinkázza.

Nem megyek ebbe a sárba, nem akarom a cipőmet becafrálni (bemocskolni).

Nem jó munkások az oláhok, mert csak úgy csellengve (lézengve) dolgoznak.

Becsiszálom (becsikálom, betapasztom) ezt a lukat.

Hogy codoláskodnak (lár-máznak) azok a gyerekek.

Alig tudtuk a kutyát a szobából kicuálni.

Ez a Julcsa olyan cafanyi (sokat eszik).

Olyan csingatnak látszik ez a zsák, mégis áthull a liszt rajta.

Megint bent van már az a dajna (nagy, buszma) lúd!

Hogy eberkednek (kárálnak és mindent levernek) ezek a tyúkok ide bent.

Mielőtt megfoghattuk volna, elvasalt (elszaladt) a kutya.

Olyan kis fecskes (beszédes) fiú, csakhogy most szégyel beszélni.

Míg kimegy egyet sétálni, föl-bőzdörgetem (fölrázom) egy kissé ezt a szalmát.

Hogy az idén jó kukoricatermés volt, hát mindenki fölzsön-díthette (megjavította) egy kicsit a lovát.

Egész nap folyton fullározna (futkosna, játszana) ezek a gyerekek!

Nem isznak, hanem csak úgy fecsernek, mint a liba.

Ez is csak olyan gyezsepogyes (tehetetlen, gyámoltalan) gyermek!

[Ó te kis gíbicő! (Olyan hizelkedő kifejezés a kicsinyekhez, mint például: „Te kis bikfic!”) Ez Mindszentről, Csongrád megyéből való.]

Nekem nem kell ez a glagyma (pancs étel), egyétek meg!

SZABÓ BÉLA.

Helynevek.

Szántók: Bozdási domb. Kisfali mező. Nyerges. Szűnyogdomb. Csöbörfa. Bábagödör. Jánosfa. Gát. Reméte. Diás. Nagymező. Adráci. Kistelek. Kis- és Nagysziget.

Erdők: Szögvégi e. Bujtos. Keréknyáras. Hosszinyáras. Zsibót. Mocsár. Száraz e.

Rétek: Puszta kerték. Dombalja. Puszta rét. Kis rét. Szittyás. Korong. Égés.

Völgyek: Görű. Kengyelös. Kajga.

Legelő: Hosszi dögő.

(Sellye. Somogy m.)

GYULAI BÉLA.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR

NYELVÖR

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség

és

kiadó hivatal

Budapest

New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

NÉMET NYELVHIBÁK A MAGYARBAN.

A nyelvújítók eljárásában voltakép — akarva nem akarva — a német nyelv volt a magyar mértéke. Ha a németben volt egy szó, melynek a magyarban nem tudták mását — akkor ezt a hiányt pótolni akarták és új szót alkottak. Ha valamely szóösszetétel, vagy valamely alkalmas fordulat kínálkozott a németben, melyet a magyar nyelv nem ismert — csakhamar utánózták a nyelvújítók, azt gondolván, hogy ily módon segítenek a magyar nyelv vélt szegénységén. Ennek az okoskodásnak köszöni kétes existenciáját — hogy a sok ismert példából csak egy-kettőt említsek — az ilyen alkotás: *szellemdús* (*geistreich*), *pormentes* (*staubfrei*), *vérszegény* (*blutarm*) stb.

Az egyik nyelv azonban nem fordítása a másiknak; nemcsak nyelvtanra nézve vannak nagy eltérések, hanem szókinsre nézve is. Az egyik nyelv épen nem fedi a másik nyelv szókinsét. Minden nép bizonyos fogalmakat alkot magának, bizonyos fajokat és nemeket (genust és speciést) különböztet meg, melyeket a másik nem ismer mindig, azaz külön jellel (szóval) nem jelöl meg. Ismert példa erre az *öcs* és *bátya* szó, melyet a német csak jelző segítségével fejezhet ki. Ilyen igen sok van a magyarban: aki Arany Jánosnak egy versét németre fordítja, mindjárt talál ilyen fordíthatatlan kifejezést, azaz oly fogalmi kifejezést, melyet ebben a logikai határoeltságban a német nyelv nem ismer. Igen feltűnő példa, mennyire nem fedi az egyik nyelv a másikat, a francia nyelvnek az a hiánya, hogy nincs kifejezése az *állani* igére. Ezt a francia csak körülírva fejezheti ki: *être debout*.

Ha a nyelvújítók a német helyett a francia nyelvet tartották volna szem előtt az újításoknál: akkor reformáló tevékenységük eredményei igen eltérők volnának a mai eredményektől, mert a franciában sok oly sajátság nincs meg, ami a németben megvan

és viszont. A mintával együtt változtak volna az utánzott szóalkotások. A szóösszetételekre nézve tán kedvezőbb lett volna nyelvünkre, ha a nyelvújítók a francia nyomán indulnak.

Amint a nyelvújítás és az újabb nyelvszokás mindinkább a németre támaszkodott, amint egyre a németből fordított, azaz amint a magyarban elő akarta teremteni mindazokat a kifejezéseket, fordulatokat, amelyekkel a német nyelv rendelkezik: megtörtént nem egyszer, hogy oly német kifejezést kísértettek meg a magyarban utánozni, mely magában a németben is helytelen használaton alapul. Német nyelvérzékük gyakran nem volt épebb, mint magyar nyelvérzékük és ekkép könnyen követhették el azt a hibát, hogy helytelen német alakot helytelen magyar képzéssel adtak vissza. Ily módon azt lehet mondani, hogy német nyelv- vagy stílushibát ültettek át a magyarba.

Lássunk néhány példát.

A németben mindinkább terjed az a gramatikusok rosszalta szokás, hogy az igét gyengítik azzal, hogy egész kifejezéssel pótolják, amelyben az ige fogalmát *bringen*, *finden* melléigéekkel támogatják. A helyett hogy *kundmachen*, azt mondja a német irodai stílus: *zur Kenntnis bringen*. A magyar mindjárt követte, azt mondván: *tudomására hozzuk*. A német cikornyásan azt mondja: *es findet Anwendung* az egyszerű *wird angewendet* helyett. Mi követjük és e körülírás nálunk is *alkalmazást talál*. A német hibásan azt mondja: *in Vorschlag gebracht*, aminek mintájára mi is *javaslatba hoztunk valamit*.

A német nyelvőrök nem győzik hibáztatni a *besitzen* = *birni* ige fölös használatát a németben. Nálunk pedig a németes nyelvhasználat ép ezt a visszaélést követi, a magyar és a német nyelv szellemének ellenére. *A rózsza szúrós tövisekkel bir*, írják nálunk néha a hibás német minta után: *Die Rose besitzt stachelige Dornen*. Vagy: *a gumicső üvegsappal bir* (a németben sem helyes: *Der Gummischlauch besitzt einen Glashahn*). Hasonlóan keresett, affektált német kifejezések másai a következők: *tanácsosi ranggal bir* — *nagy nyelvtelenséggel bir* — *nagy értékkel bir* — *tanári képezéssel bir*. Mind ez esetekben a németben a *besitzen* ige használatos ugyan, de a német gramatikusok megrójják. (Vö. Wustmann, *Allerhand Sprachdummheiten* 372—375.)

A németben egy csomó, nyelvileg helytelen kifejezés harapódzott el, melyeket mi a magyarban szolgailag követtünk. A szociáldemokrata sajtó csinálta a *zielbewusst* szót, melyet ma Német-

országban már csak gúnyosan használnak. Ebből származik a mi *céltudatos* kifejezésünk.

Hasonlókép sok panaszra ad okot a német *seitens* és *beziehungsweise* kifejezés. A német már nem tesz semmit, csak *részeről* (*seitens*) történik valami; a német nem mondja már: *X vagy Y*, hanem *X illetőleg* (*beziehungsweise*) *Y*. E két német nyelvhibát is nyomon követtük: *íróink részeről sok elismerést talált e kifejezés illetőleg hiba*.

Közel 10,000 ember gyűlt össze. „*Nahezu 10,000 Menschen*“, mondja a német hibásan (*beinahe* helyett). „*Messze a legjobb megoldás*“ (németül hibásan: *weitaus die beste Lösung*). E két német korcs szólást szintén utánozzuk néha.

Hasonlókép hibás német használatot követünk, midőn minduntalan *visszahatásról* beszélünk és egyszerűen *hatást* értünk. A német stílus egyik megrótt affektációja, hogy folyton a *Rückwirkungot* hánytorgatja (*Wirkung* helyett).

Az efféle mondások: „E könyv minden *jobb* könyvkereskedésben kapható“ szintén kifogásolható német eredetire vezethetők vissza (*In jeder besseren Buchhandlung*). A fokozásnak azonban itt nincs semmi logikai értelme. Az illető csak azt akarja mondani, hogy minden *jó* kereskedésben kapható.

A németnek egyik stilisztikai betegsége, hogy minduntalan a *mozzanat* (*Moment*), *tényező* (*Faktor*) és *elem* (*Element*) kifejezésekkel él. Minden politikai eseménynél van például egy *tényező*, mely előidézi (*ok* helyett), egy *mozzanat*, mely különösen figyelmet érdemel (*jelenség, dolog, sajtáság* helyett) és vannak ilyen vagy amolyan *elemek*, melyek részt vesznek benne (*a török elem* = a törökök). A mi hírlapjaink ezt a hármas német fejleményt aztán magyar papiroson utánozzák.

A német nyelv után indulunk, midőn bírálatainkban így beszélünk: „*Szerző* nincs tisztában feladatával. *Bíráló* jól tudja, hogy a kitűzött feladat nehéz“ stb. A német bírálatokban gyakran olvashatjuk: *Verfasser* ist sich seiner Aufgabe bewusst. *Recensent* erkannte mit Freude an etc.“ Ez azonban alnémet provinciálizmus, melyet a német gramatika elítél. A magyarban ezt a hibát utánozva, szintén el-elhagyjuk a névelőt az ilyen esetben is.

Az osztrák német, a német stilisztikák nagy bosszuságára, nem mondja, mint a többi német, *ich brauche*, hanem provinciális *ich benöthige* kifejezést faragott magának. Ennek megfelelően a

magyar is *szükségel* valamit; *es wird benöthigt* = *szükségeltetik* (e helyett: *szükséges*).

A német papiros-stílus — ahogy ezt a mesterséges, keresett irodalmi stílust elnevezték — nevetséges módon visszaél némely képies kifejezéssel. Valósággal *ad absurdum* viszi az erőszakolt alkalmazással, az elképzelhetetlen kapcsolatokkal. Ilyen pl. a *szempont* (*Gesichtspunkt*) szó. A magyar stílus itt is, fájdalom, követi a németet ballépéseiben. Vezércikkekben, ülésekben egy-egy szempontra súlyt helyeznek, a szempontot latba vetik, érvényesítik, elnyomják, előre tolják, sőt lovagolnak rajta.

Mint a németben. úgy nálunk is a *nélkül* helyett mindinkább e körülírást használják: *elhagyásával* (*mit Hinweglassung*). Pl. a képviselő fölösleges floskulusok *elhagyásával* beszélt (e helyett *nélkül*). A *mint* szót a *minőségében* (*in seiner Eigenschaft*) kifejezés akarja pótolni: Ő tanári minőségében beszélt (mint tanár). E két használatot a németben meg szokás róni. Jobb-e a németnél magyar utánzata?

Általán láthatjuk, a németnek van bizonyos hajlama a direkt a közvetlen kifejezés elkerülésére, a körülírássra, az egyszerű cselekvést kifejező igének még főnévvel való támogatására: e hibás hajlam a magyarban is érvényesül a német minta után.

A német sógornak megvan az a rossz szokása, hogy az idegen szavak használatát vagy képzését nem egyszer eltéveszti. A magyar e részben is követte. Beszélünk német suggestio alatt *abonnens*-ekről, pedig ilyen szó sem a franciában, sem a latinban nincs. Ez idegen szó német tévedés szülötte. Beszélünk *piano*-ról, ámbar e szó nincs meg ebben az értelemben az olaszban, csak a németben. A *kuvert* a német-francia *couvert* mása (a francia ilyenkor azt mondja: *enveloppe*; a *kóperta* olasz alak). A *coupé* szó szintén ide való (franciául *compartiment*). Hasonlókép német bélyegű francia szó a *garde-robe*, *tranchiroz*, *parterre*. E szavak ebben az értelemben nincsenek meg a franciában [*vestiaire*, *découper*, *rez de chaussé*].

Úgy hiszem, ez utóbbi példákat nem volna nehéz még vagy százszal megtoldani.

RIEDL FRIGYES.

AZ UDVARIASSÁG NYELVE.

— Fölolvasás a Philologiai Társaságban. —

(Vége.)

Az udvariasság syntaxisa, az udv. nyelvnek a nyelv közönséges szabályaitól és formáitól való eltéréseit tárgyalja. A görög és latin nyelv nem ismerte e furcsa tévedéseket, melyekkel a modern kulturnépeknél s egyik-másik Európán kívüli népnél találkozunk. Köztük azok válnak ki, melyek a névmásra (a személyes és birtokos névmásra) vonatkoznak.

A névmás, mint már neve maga kifejezi, a nevet helyettesíti, tehát helyettesítő funkciója van. Minden helyettesítés mesterséges valami, amiből azt következtethetjük, hogy eredetileg jó ideig el voltak nélküle. Valamint mai nap is a gyermek *én* helyett a maga nevét, *te* helyett a másiknak a nevét nevezi, úgy valószínűleg a népek is eredetileg hasonlóképp cselekedtek s az *én*, *te*, *ő*, *mi*, *ti*, *ők* helyett az illető személyek neveit mondták, míg nem a pronomennel könnyebbséget szereztek maguknak, még pedig valószínűleg nem valamennyi alakjával egyszerre, hanem csak lassankint egymásután. Iheringre a pronomen azt a hatást teszi, hogy a legkésőbb keletkezett nyelvformák egyike, mert még kérdés, hogy van-e minden nyelvben pronomen. Gabelentz szerint a japáni nyelvben valódi személyes névmás nincs.

Hogy az udvariassági nyelv a névmások szabályszerű használatán megütközött, annak okát Ihering abban találja, amit úgy fejezett ki, hogy: a személy magakerülése (*Die Flucht der Person vor sich selber*). A személy kerüli a saját *én*-jét, mert ez nagyon arrogáns, kerüli a *te*-t, mert ez nagyon bizalmas, *én* és *te* megütközést okoz, a személyek némely individualis mivoltukból kivetkőződnek, mind a ketten álarcot kapnak, egymással nem mint ama bizonyos individuumok közlekednek, hanem mint absztrakt személyek. Hadd lássuk a dolgot közelebbről.

1) Az *én*. A pronomen personale 2. személyéhez képest az első személy az udvariasságtól csak keveset szenvedett. Csak az ázsiaiak szolgáltsága proskribálta sok esetben az *én*-t; a személy úgy beszél magáról, mint valami dologról vagy állatról: a harmadik személyben.

De Európában sem maradt az *én* mindenütt háborítatlan.

Az *én* kikerülésére a németben háromféle formát használtak, vagy még most is használnak.

Az első abban áll, hogy az *ich*-et az ige előtt egyszerűen elhagyják. A kereskedői stílusban nem azt mondják: *ich habe*, hanem: *habe Ihren Auftrag erhalten*, s a mult században ez volt a levélbeli stílus általános illemszabálya. A közönséges szóbeli társalgásban szokásos udvariassági frázisok: *bitte* (kettőztetve is: *bitte, bitte*), *danke*, *bedauere sehr*, *gratuliere bestens*, *habe die Ehre* stb. Ezt nem rövidítési hajlam, hanem az udvariassági szerénykedés okozta; mert senkisémet mondja: *befehle, will, erwarte, versichere, bestreite* stb., mint igenis beszélnie kellene, ha a rövidítési hajlam volna az igazi oka annak.

A második formája az *én* elkerülésének abban áll, hogy az *én* úgy beszél magáról, mint valami harmadik személyről. Példákat szolgáltat a hivatalos stílus: *Alulírott* stb.

Az élő beszédben aligha fordul még elő nálunk, kivéven a kisdedekkel való társalgásban; *gyere a mamához*, mondja az anya a gyermekének, a helyett, hogy: *gyere hozzám*, csakhogy ez nem udvariassági célból történik s azért nem is idevaló. Az ázsiai népeknél ez a dolog általános, a beszélőnek megalázó tárgyias megjelölése az ázsiai udvariasság fővonásának vehető. Már az ótestamentomban találkozunk: *szolgád*. A siámiak és malaiak az *én*-t rendszeren *szolgá*-val pótolják. A kínaiaknál régebben még a hűbéres fejedelem is magát úgy nevezte hogy: *csekélyebb ember*, s az író az olvasóval szemben *ostobának* nevezi magát, amit nálunk is helyel-közzel hálás elismeréssel fogadnának.

A harmadik formája az *én* elkerülésének a szerénykedő *mi*, a pluralis reverentialis, amint Ihering helyesen nevezi. hogy a pluralis maiestaticustól megkülönböztesse. Ezt az utóbbit a későbbi római császárok találták föl. (Mikor a magyar király ünnepies hivatalos stílusban szól, azt mondja, hogy: *Mi* Első Ferenc József; de sajátkezűleg írt levelkében — Handbillet-ben — ő is csak azt mondja, hogy *én*.)

Mig a pluralis maiestaticus az *én*-t azért utasítja el, mert nagyon alacsonynak és közönségesnek tartja, addig a pluralis reverentialis azért kerüli, mert nagyon arrogánsnak találja. Mikor az író, a szónok, az egyetemi tanár azt mondja, hogy: *láttuk, azt találtuk, megemlítettük* stb., nem az a szándéka, hogy az *én*-jét mesterségesen felpöffessze, ez nem a sajtó képviselőinek a *mi*-je, aki tudja, hogy az egész nemzet, olykor az egész emberiség nevé-

ben szól, s akinek, mint a közvéleményi nagy hatalmasság képviselőjének, a pluralis maiestaticus persze dukál is, hanem a szerénységnek a *mi*-je. A beszélő mellőzi az *én*-t, mintha nem ő találta, nem ő mutatta volna stb., hanem mintha az olvasó, a hallgató segítette volna benne, mintha közös munka lett volna, a *mi* az olvasót, a hallgatót az érdem részesévé teszi.

2) A *mi* és a *mienk*, mely a megszólítottal való közösségünk kifejezésére szolgál s ez értelemben a régi görögök és rómaiak nyelvén semmi kifogás alá nem esett, a modern udvariasság szerint, mikor a beszélő a megszólítottnak alárendeltje, hódolója, arrogánsnak látszik, s ennél fogva nem használható. A souverain, az előljáró mondhatja alattvalójának: *mi* már egyszer találkoztunk; de az alattvaló nem.

A *mi* a szólót és megszólítottat egy rangba helyezi; a följebbvaló teheti ezt leereszkedésből; de az alattvaló udvariatlanságot követne el véle.

Ugyane szempont alá esik, mikor a hadvezér katonáit bajtársainak, a német professzor hallgatóit ünnepi alkalmakkor *commilito*-knak szólítja.

3) A *te*. Minden modern nép hadat izent a *te*-nek, némelyiknél, pl. az angolnál és hollandinál, szinte kipusztult az életből, s csak az Istenhez intézett megszólításban, a templomi imádságban áll még helyt, a többi népeknél még használatos, de többnyire szűk korlátok közé szorult. A francia forradalom idejében megkisértették Franciaországban az arisztokratikus *vous* helyébe a demokratikus *tu*-t tenni s *monsieur* helyett *citoyen*-nek szólítani az embert; de a kísérlet kudarcot vallott: az általános tegezés idejét multa s valószínűleg soha többé vissza nem tér. Oroszországban még tegezi a közönséges ember a cáriját, valamint Norvégiában is a falusi ember a királyát, Tirolban a császáriját. Magyarországon az udvarias nyelv 2-ik személynek veszi ugyan a megszólítottat, de azt se *te*-vel, se *tied*-del, hanem egyedül csak a birtokos raggal fejezi ki: *nagyságod*, *méltóságod*, soha sem *a te nagyságod*, *a te méltóságod* stb.

Hadd lássuk most: mit tett a nyelv idő multával a *te* helyébe.

Helyébe tette 1) is a *ti*-t, 2) a főnévi formát, 3) a személyes névmás egyesszámú 3. személyét, 4) a személyes névmás többesszámú 3. személyét, 5) a személytelen formát.

4) A *ti*. Ez mindenesetre akkor keletkezett, mikor a későbbi római császárok azt mondták magukról, hogy *mi*, ennek megfelelő-

hagyományok miatt;

leg az, aki a császárt megszólította, csak *ti*-vel szólíthatta meg. A 2-ik személy pluralis maiestaticusa etikettszerű viszonzása az első személy pluralis maiestaticusának. Így tesz a IV. században Symmachus a maga leveleiben, míg Plinius a császárt még *te*-nek szólítja. A byzanci udvarból átszármazott a *ti* a germán udvarok hivatalos stílusába, aztán az egyházba s végre a társalgási nyelvbe, a IX. században a *vossitare*-t, amint a *tuissare*-től, a tegezéstől való megkülönböztetésre nevezték, már közkeletűnek találjuk.

Miután a *ti* általánossá vált, némelyik nép keveselni kezdte a megszólítottak kitüntetésére s más formát keresett, s így eljutott a személynek viszonyítás nélküli megjelöléséhez. Európában e találmány nagyon fiatal keletű, Ázsiában régóta otthonos. Oka a személy érintésétől való idegenkedésben áll.

Az udvariassági nyelvnek a személy viszonyítás nélküli megjelölését három formában valósította: főnévi formában, névmási formában, az egyszámú 3-ik személy alakjában, és a többesszámú 3-ik személy alakjában.

Főnévi forma teszem az, mikor a magyar azt mondja, hogy *hová való az úr?* stb. A hinduknál ez ősrégi szokás. Már legrégibb drámaikban találkozunk. *Te* és *ti* gorombának tetszik. Csak az istenséggel szemben használják a *te*-t, mint fönnebb az angolokról mondottuk, — csak az egyház tartotta fenn a *te*-nek az életét.

A nyugati népeknél e viszonyítás nélküli megjelölés úgy látszik akkor támadt, mikor a római császárokat abstractumokkal kezdték jelölni. Mikor a császár úgy nevezte magát: *nostra maiestas*, *clementia* stb., akkor a hozzá intézett megszólítás az volt, hogy *tua* (később *vestra*) *maiestas* stb. Nálunk magyaroknál ez a forma egészen közönséges — *kend*, *kjed*, *kelmed*, *kigyelmed* (mind = *kegyelmed*); a Szemere alkotta *kegyed* ennek alapján készült. *Uraságod*, *Tekintetességed*, *Nagyságod*, *Nagysád*, *Méltóságod*, *Felséged* stb.

A személy tárgyyszerű megjelölése képezi Ihering szerint a következő formába való átmenetet. E forma a pronominalis forma, a személyes névmás egyszámú 3-ik személye. Ez voltakép nem felel meg az alázatosság szellemének, de könnyebbségre szolgál, mert a személy tárgyyszerű megjelölésének folytonos használatát el lehet vele kerülni. Az ázsiaiaknál nincs meg a pronomenek ilyen használata, az európai népeknél sem általános. A franciák, az angolok, a hollandiak nem ismerik: ezek a többesszám 2-ik személyénél állapodtak meg, a németek egy időre adoptálták, de

megint elejtették, míg ellenben az olaszok, s ha a spanyol *usted*-et pronomennek vesszük, a spanyolok is egész mai napig megtartották. Nálunk magyaroknál hasonló valami a *maga*, *magácska* (kedveskedőleg) és az *ön*. De tudnivaló, hogy *maga* eredetileg annyi, mint az *ő teste*, *ön*-t pedig Széchenyi ajánlotta egyszerű megszólításnak. Ihering azt gyanítja, hogy a német a 3-ik személynek illetően használatát az olasztól tanulta, csak hogy ez az utánzás nem volt szerencsés, mert nem tökéletes. Az olasz nőnemű alakjában mondja *ella*, a minél *vostra signoria*-t kell alattomban érteni, a német *er* és *sie*-t tett helyébe s ez volt az oka, hogy ez a forma utóvégre divatját multa. Az olasz *ella*-ban, a spanyol *usted*-ben benne van a személynek megbecsülése, a német *er* és *sie*-ben az nincs. *Er* lehetett mesterember, lehetett miniszter. III. Frigyes Vilmos volt az első, ki *Er* helyett *Sie*-nek szólította embereit. A nőnemű *sie* lehetett komorna, könnyelmű nőszemély, előkelő asszonyság.

A német udvariassági nyelvnek ezt a hibáját egy másik formával törekedtek jóvá tenni, t. i. a pronomen többesszámú 3-ik személyének alkalmazásával.

Amint az *ich* már nem látszott elégségesnek, helyébe lépett a pluralis maiestaticus *Wir*, amint ugyanez a *du*-val történt, a pluralis maiestaticus *Ihr*, s ugyanez a dolog ismétlődött akkor is, mikor az *er* és *sie*-vel elkövetett hibát helyreütdötték: a személy az egyesszámú 3-ik személynek pluralis maiestaticusa. Ihering ezt a német *Sie*-nek nevezi, mert abban a nézetben van, hogy az az egypár nép (a dán, a cseh, a norvég, a svédnél csak most kezd meghonosodni), mely szintén ismeri, a némettől vette által.

A *Sie*-nek többesszámú igével való használata oda vitte a német udvariassági nyelvet, hogy a többesszámú igét egyesszámú főnév mellé is alkalmazza: *Haben Majestät, haben der Herr* stb.? Valóságos nyelvi szörnyeteg. Mikor a magyar ember azt mondja: *itt voltak-e kendtek, itt voltak-e kegyetek, itt voltak-e ő nagyságaik, ő fölségeik* stb., az korántsem olyan nagy hiba, mert itt valóságban több személy van; nyelvtanilag persze így kellene lenni: *itt volt-e kentek, kegyetek, ő nagyságuk* stb. Gedicke, a német udvariassági nyelvnek: még egy másik botlására is figyelmeztet. Mikor a nőnemű *sie*-ben meg kezdtek ütközni, a nőnemű *sie* s a többesszámú *Sie* közti félreértés elkerülése végett fölkapták az *accusativus* bel

Sie helyett az *Ihnen*-t: *ich bitte Ihnen, ich habe Ihnen lange nicht gesehen!* s a közönséges német ember még mai nap is az *Ihnen*-t a *Sie*-nél előkelőbbnek tartja.

Miután a többszámú *Sie*-t a közönséges emberre is átvitték, a legmagasabb rangú személyekre nézve botrányossá vált s helyét mással kellett pótolni, megalkották helyettesítőnek: *Allerhöchstdieselben*, amiből aztán megint leágazott a *Hochdieselben* és végre a *Dieselben*.

Ezennel a *te*-nek története be van fejezve, el sem képzelhetni, hogy most mi következhetnék még, miután a személyes névmásnak összes alakjai, melyekkel azt helyettesíteni lehetett, már mind felhasználtattak.

Ihering összeállítja röviden mindazokat a stadiumokat, melyeken a *te* keresztül ment, minden egyes stadiumnál megnevezi ama népeket, melyek annál megállapodtak:

Az 1. stadium *te*. Ezen megállapodott a görög és a római nép.

A 2. stadium *ti*. Ezen megállapodott a francia, angol és hollandi [a finn is].

A 3. stadium az egyesszámú *ő*. Itt megállapodott az olasz és spanyol (s ha a *maga*, *magácska* és *ön* szót is ide számíthatjuk, a magyar is). *mind a nékai és a magyar*

A 4. stadium *ők*. Itt megállapodtak a németek és az északi germánok.

A németé az a kétes értékű dicsőség, hogy mind a négy stadiumot meghaladta, s az ember azt hinné, hogy más lehetségek már nincs, pedig még akad egy, t. i. a személytelen forma.

Mikor a japáni ember nagyon is udvarias akar lenni, nem mondja *ön ir*, hanem *iratik*, vagy körülbelül így: *irattatik* stb. Ezzel aztán odáig jutott a dolog, hogy a személyt tökéletesen sikerült kiküszöbölni.

A németben is van egy személytelen kifejezésmód, mely azelőtt, nevezetesen az iskolában a tanító szájában a tanulóval szemben szokásos volt: *man kann seine Vocabeln nicht — hat man verstanden?* de ez koránt se volt udvariassági forma, úgy hogy éppen ellenkezőleg azokban az esetekben, mikor nem mert az ember *Du*-t mondani, az udvariassabb *Ihr* vagy *Er* elkerülésére szolgált. A japáni formához fogható valamivel mégis dicsekedhetik a német, t. i. hivatalos stílusának ilyen kifejezéseivel: *höheren Orts — an höherer Stelle — diesseits — jenseits* stb., melyekben a személy helyett a hely van megnevezve.

A többszámú szónak szóló *ti*. Ha ismeretlen embert illetlen tegezni, következkép illetlen volna a többeknek szóló *ti*-féle megszólítás is. S rendesen az. De mégis van kivétel. A pap a maga híveit, a katonatiszt a maga katonáit *ti*-nek szólítja. De mihelyt egyes személyhez intézi szavait, akkor már csak az önözés járja, ami megint furcsa egy ellentmondás.

A birtokos névmás. A birtokos névmásnak története az udvariassági nyelvben ugyanaz, ami a személyes névmásé. *Te*-vel eltűnik a *tied*, *ti*-vel a *tietek*, a német *Sie*-vel a *Sein* vagy *Ihr*. Ily módon váltják föl egymást a formák a fogalom-szónál is: *tua maiestas*, aztán *vestra maiestas*, *dominatio*, *eminentia* — *Eure Majestät*, *Excellenz*, végre *Ihre Majestät*.

Mellekesen megjegyzendő, hogy az egyházi latinságban egy pár sajátzerűség van.

A pápa a közönséges papot *tua fraternitas*-nak, a cardinallist *vestra dominatio*-nak szólítja.

Még egy csodabogarat is kell említenünk. Irni a német azt írja, hogy *Ew. Majestät*, *Excellenz* stb., soha sem: *Ihre* vagy (kiírva) *Euere*, mondani azonban mind a kettőt mondja. Nyelvészetiig csak az *Ihre* volna az egyedül helyes. *Ew. Wohlgeborenen* stb.-ben is fenmaradt a 2-ik személy. A levél felírásában ezt a 2-ik személyt használják; de nyomban a 3-ik személyre térnek át: *Ihr Brief*, *Auftrag* stb.

A birtokos névmás az a nyelvi forma, mellyel a megszólított-nak valami holmihoz, személyhez, cselekvéshez, nyilatkozathoz stb. való vonatkozását fejezzük ki. Az udvariasság ebben a formában is akadékoskodott. A kínai ember a helyett hogy *atyád*, *anyád* stb. azt mondja: *a parancsoló tiszteletes*, *a parancsoló világos* stb. Ezt a beszédmodot elfogadták a japánok is.

Az európai népek ugyanezen eredményhez jutottak. A possessivumot csak az használhatja, aki a megszólított-hoz bizalmasabb jóindulatú hangon szólhat: *hol van édes atyja*? Akinek nincs joga hozzá, annak, nevezetesen a szolgaszemélyzetnek, az udvariasság alapgondolata szerint nincs is köze ahhoz, hogy akit én tőlem kérdez, az az én édes atyám stb., rá nézve az csak *tekintetes úr*, *nagyságos úr*, az *öreg nagyságos* stb.

S ezennel végére értünk Iheringnek az udvariassági nyelv körül tett buvárkodásainak. Az udvariassági nyelvről mondott ítélet valóságos bűnlajstrommal igazolja.

Van itt egész csomó nyelvi szörnyeteg: egyesszámú főnév

többszámú igével (ilyen a német *Ew. Wohlgeboren*) — az olasz *ella* a hímnemről mondva, többszámú pronomen egyesszámú helyett — a megszólítottat illető pronomen nagy betűvel, a megszólítottat illető kis betűvel írva (t. i. a németben — az angolban épen megfordítva) — a német írásba latin, a nagybetűsbe kisbetűs vegyítve — s mindez csak az udvariasság kedvéért, holott a nyelv az udvariasságnak céljaira elégséges eszközt szolgáltatott.

Midőn Ádám és Éva a tudás fájának gyümölcséből evett volt, azon vették észre magukat, hogy meztelenek, s fügefalevéllel takarták meztelenségüket. Ugyanilyes dolog ismétlődött az udvariasságnál. A személy evett a tudás fájának gyümölcséből, meglátta meztelenségét és megnyomorította a nyelvet, hogy fügefalevélül szolgáljon neki.

PONORI THEWREWK EMIL.

ADALÉKOK IRODALMI NYELVÜNK FEJLŐDÉSÉHEZ AZ UTOLSÓ FÉLSZÁZADBAN.

Igyekeztem megismerkedni a negyvenes évek néhány kiváló prózaírójának a nyelvével, lapozgattam különösen Kis Jánosban, Deákban és Bajzában s vizsgáltam, hogy melyek azok a különbségek, melyekben az ő nyelvük a mi irodalmi nyelvünktől eltér. A legfőbb különbséget abban találtam, hogy a mi íróink stílusa általában világosabb, szabatosabb, érthetőbb. Mondataink és szavaink egyaránt megrövidültek, s a bonyolult mondat szerkezetektől, a hosszú értelmetlen jelzőktől, az agyonképzett és agyongozott szavaktól ma már mégis legtöbben óvakodnak.

Igen gyakoriak az említett korban a hosszú, egy-egy fél lapra terjedő, bonyodalmas mondatok, gyakori a sok közbevetett mellékmondat, s ezek nehézkessé teszik a stílust. Az ide vágó példákat helykimelés céljából mellőzöm.

E bonyolult mondat szerkezetekkel rokon jelenség a hosszadalmas jelzőknek és a velük szoros összeköttetésben levő mondatrészeknek oly egymásra-halmozása, mely szintén nehézkessé teszi a stílust; így a következő esetekben:

Közel negyven évig, egész haláláig tartó, igen sok szép jóra s különösen literaturánk szeretetére szakadatlanul buzdító és több tekintetben boldogító barátsága.

Azon mód, mellyel a kollegiumtól búcsút vevő s felsőbb tudományos intézetekbe és theológiát tanulni menő deákokat megvizsgálni szokták.

Gyönyörű szép prédikálásának nagyon fiatal, éretlen korombeli hallása, stb. stb.

Sokszor előfordul továbbá, hogy főnevek, különösen elvontak

elé sorakoznak mintegy jelzőszerűen határozók mindenféle összekötő kapocs nélkül. Így a következőkben is:

Csekély talentumaimmal kereskedést kötelességemmé tette.

Az indulataim uralkodás mesterségét szerencsésen gyakorolta.

Göttingában esztendeig tartózkodásom után.

Az abba avatkozástól magát visszatartóztatta.

Valamint ezeknek a szófüzéseknek, úgy a sokszor előforduló igenévi mondatstruktúráknek is céljuk a mellékmondatok elkerülése. Ez utóbbiak a legtöbbször nagyon idegenszerűen hangzanak. Pl.:

Kit a felségnél nagy kedvességben mondott lenni.

Akármikor hivatalnoki is megjelenhetni szabadságot adott.

Mindent elkövet pártot szerezhetni.

A gyilkosságot elkövetni állított Kun Gábor.

Kinyilvánítá, hogy Deák nélkül meg nem jelenni már szavát adá.

Engedje azon hivatalt tovább is dísz s fényt kölcsönözni nevétől.

Még olyankor is használnak — régi íróink módjára — ige-
nevet, mikor egyszerűen elhagyhatnák: „Mindenki kötelesnek lenni
mondatik.”

A szórendben két főbb eltérést vettem észre. Először is az ige nagyon gyakran van a mondat végén és ez a beszéd arányosságát megzavarja:

Parancsolat vagy kényszerítés valamely nyelvet el nem törölhet,
hanem legfellebb belőle több beszédmódokat támaszthat.

Radvánszky János maga iránt bennünk nagy tiszteletet gerjeszte.

Nemcsak tanítómát és gazdámát a rám vigyázásra megkérte,
hanem néhány idősebb deákoknak is ajánlott.

Elvégre engedvén, hogy a követséget elvállalni fogja, kijelentette.

Másik szórendi eltérés, hogy több jelző összehalmozásánál a számnévi jelző nem foglalja el mindig a legelső helyet s ez ma szokatlanul hangzik:

A soproni convent között fenforgó némely viszálykodások.

A szomorító kevés cselek arra akartak emlékeztetni.

Több esztendei két jeles elnöke.

Midőn a vármegye veszélyborús egyik korszakát.

A mondat jelenségei közül felemlíthető még az igemódok és igeidők eltérő használata. Ami az igemódokat illeti, feltűnő a gyakori latinos módhasználat, melyet régi íróinkból eléggé ismerünk.

Az igeidőkre nézve megjegyezhetem, hogy nagy elterjedésnek örvendenek a történeti múlt, az *-and* *-end* képzős jövő és a feltételes módnak *fog* segédigével összetett alakjai. Ez ma már nekünk különösnek tűnik fel. Pl.:

Hasonló tartalmuakat forró részvétellel fogadék s végig forgaték.

Még mielőtt iskolába járnék, szorgalmas olvasóvá levék.

Gondolataik nem enyészendenek el az idők tömkelegében, hanem

felvirulandanak és megérendenek s gyümölcsüket élvezendi a maradék.
(Így rendesen *jövendő* e h. *jövő*).

Meg fogták volna ölni.

Melyekre ő következtetések által soha sem fogott volna juthatni.

Szíves halával fogna megköszönni.

A választás a közgyűlésben fogna történni.

Mindezeknél sűrűbben használják azonban a szenvedő alakot.

Tanításai nem hallgattattak általam illő figyelemmel.

Csaknem térdig lehajtott fővel kénytelenítették ballagni, stb.

A szenvedő alak mint alapszó igen gyakori igenevekben és főnevekben is, mint pl.: „Meggyőzethető tévedés“, „könnyen észrevétethető dolog“, „jól értethető szónok“; — „neveltetés“, „megválasztatás“.

Szokatlanná tesznek egyes szerkezeteket még az eltérő határozók, szóviszonyítások is, így:

Ha nem akartuk iszonyú mérsárlásra kitenni.

Magában értetődik.

Rossz utjaiból ő fizeti meg a vámot.

A jelen körülményekben.

Kivételt tesznek a közönséges törvénytől. A nyelvszabályoktól kivétel. (L. Magyar Határozók 2:14.)

Hozzá által ellenben.

Nem engedik, hogy gondolatokba foglalatoskodva járjon. (L. Határozók 1:84.)

Nagyon gyakori a többesszám használata. Ez bizonyára idegen hatás következménye, mert a magyar nyelv ebben a tekintetben nagyon takarékos. Leginkább feltűnő a többesszám a számnévek után, mint pl.: „Sok örömök“, „annyi tervek“, „számos tapasztalataim“, „némely viszontagságai“.

Többesszámmal találkozunk még önálló, jelzőtlen főneveknél is, melyek általános értelemben vannak alkalmazva, s melyeket mi egyes számban használunk.

A teleket Sopronban szokta tölteni.

Pénzekért mindent lehet kapni.

Ritkán vannak okok képmutatást gyakorolni.

Intések holmi száraz oktatásoknál többet érnek.

Mindez azonban már átvezet bennünket a mondatanról az egyes kifejezések különösségeire, melyek közül legérdekesebbek a képes kifejezések. Igen sok esetben más képet, más fordulatot használtak, s tapogatódtak bizonyos fogalmak kifejezésében. Az ilyen eltérő képek a mai olvasónak nemcsak szokatlanok, de furcsák is, ilyenek:

Képzeliódésem *nagyító csón* át nézte a búsító tárgyakat.

A közelebb fekvő ekkleziákban *tevének egy fordulatot*.

A gróf nagy *lebocsátkozással* fogada bennünket.

De azért épen maradt *baráti kötésünk*.
 Igyekeztem *emlékezetembe nyomni*.
 A cukorgyár felállítása *több évig elhalada*.
 Majd ismét *felfogván a beszéd fonalát*.
A bizodalom megtörött.
Tolcsata fejlődött.

Nagyon sokszor előfordul képes kifejezésekben a *tenni* ige, még pedig legtöbbször szokatlanul alkalmazva:

Hasonlatba tette a theoriával. Kivételt tesznek a törvény alól. Egyensúlyba tette. A hozzám tett kérdés. Engem is magokkal szorosabb kapcsolatba tettek. A theoria elméletéről fogok egy-két szót tenni.

Gyakran találkozunk képes kifejezésekben *lefestés*-sel, *leábrázolás*-sal stb. szokatlanul alkalmazva:

Ki ezt a dolgot leábrázolni tudja.
 Azon leábrázolás után, melyet én kegyedről tettem.
 Hozzám jött oly ábrázattal, melyen a nagy szomorúság festve volt.
 Próbáltam lelkemet kellemesebb festékekkel foglalkoztatni.

(Vége köv.)

SCHMIDT MARISKA.

A NÉMET JÖVEVÉNYSZÓKHOZ.

A *köböl* szóról Melich ezúttal azt mondja: „bár a ném. *kübel*-lél való rokonítás igen tetszetős, de mi a szót közvetlenül a szláv-ságtól vettük“. Ez csak régibb állításának ismétlése, azért is csak ismétlem azt a feleletet, amelyet arra adtam: „Aztán meg, mondja M. (NyK. 26 : 246), ha az ilyen szavakat mint *cseber*, *csöbör*, *bödöny*, *köböl* az ú. n. ószlovénból akarjuk származtatni, a magyar szavak hangalakját nem tudjuk megfejteni, mert az ú. n. ószlovén *čьbrь*, *бѣдѣнь*, *кѣблѣ*-ből sohse lett volna magy. *csöbör*, *bödöny*, *köböl*; a magy. *csöbör* csakis a szlov. *čeber*-ből, *bödöny* csakis a szlov. *bedenj*-ből, *köböl* csakis a szlov. *kebel*-ből alakulhatott“. Ami a *csöbör* és *bödöny* szókat illeti, ez állításnak jogosult voltát kereken tagadnom kell ma is (l. NyK. 26 : 349; a *čьbrь* ott sajtóhiba *čьbrь* helyett!), a *köböl*-re nézve is csak ismételhetem, amit akkor mondtam: „A *köböl*-re először talán mégis jó volna rábizonyítani, hogy egyáltalában szláv eredetű, mert ha tegyük p. o. a német *Kübel*-ből lett, vagy csak lehetett is, ami ellen tudtommal sem hangtani, sem művelődés-történeti okok nem szólnak, a szlovénre nem szabad hivatkozni, különösen, mikor még csak bebizonyítandó, hogy a szlovén nyelv egyáltalában hatott-e a mi nyelvünkre“.

A *láda* szónál azt olvassuk: „ném. ered., de szláv közvetéssel“. Én őszintén megvallva zavarba jönnék, ha a *láda* szavunk szláv eredetét be kellene bizonyítanom, míg a német *lade*-ből természetesen nehézség nélkül kimagyaroznám. Csakis a magyarországi szlovéneknek és ruténeinknek ismerek *lada* alakot, Belloste-

necz pedig illyr⁴ szótárában Szlavóniából és Dalmáciából említ egy kicsinyítő *ladica*-t, amely Daničič régi szerb szótárában is megvan — mindössze vajmi kevés támaszték, hogy a szláv közvetést csak lehetségesnek is, nem hogy bizonyosnak mondhatnók.

Ép olyan kevéssé értem azt a határozott hangot, amellyel M. a gyujtót jelentő *masina*-t a szlávból származtatja: „gyujtó jelentésben szláv közvetéssel (vö. MTsz.)“, hiszen a ném. (zünd)-*maschine* ép úgy adhatott okot a már régebben meghonosodott *masina* szónak ez új tisztben való használatára.

A *karmassin* szónál nem értem azt a megjegyzést, hogy „nézetem szerint a *zs* miatt szláv úton kaptuk“, hiszen M. tanítása szerint magyar *zs* megfelelhet német *s*-nek is: *sack*: *zsák*, *sackmann*: *zsákmány*, *sechter*: *zsejter*, *söller*: *zsellér*, kfn. *sëmele*: *zsemlye*, *sold*: *zsold* stb.

A *bibic* szót is határozottan szlávznak mondja M.; hogy miért, azt ugyan bajos átlátni, mert az, hogy Leschka annak mondta és Miklosich egyszerűen utána mondta, még nem elég ok rá, bizonyítani egyikök sem bizonyította állítását. Miklosich a következő szláv adatokra támaszkodik: „*bibic*, *bibek* slovak. Leschka; *gibec* gavia Belost kroat-nsl.“ A szlovén *gibec*-et bátran elhagyhatjuk, az semmi egyéb mint a kfn. *gibitz*nek, illetőleg az annak szorosan megfelelő újabbkori német alaknak mása. A tót *bibek*-et is törölhetjük; nyilvánvaló, hogy ez csak a Leschkánál található *bjbik* azaz *bibik* hibás közlése. Ez a *bibik* használatos-e, nem tudom, Bernolak csak a *bibic* alakot ismeri. Miklosich is az Et. Wb.-ba már csak ezt a tót alakot vette föl, ott t. i. a *bibicī* cikkben ezt olvassuk: „slk. *bibic* neben nsl. *gibec* kiebitz — magy. *bibicz*. Vergl. rm. *libuc*.“ Az épen idézett összeállításból egyúttal kitérünk, hogy Miklosich sehol egyetlen egy szláv nyelvben sem akadt a tót *bibic*-nek párjára. Azt hiszem, a dolog igen egyszerű. Vagy a tót vagy a magyar *bibic*-et csinált a németből kapott *gibic-ből. Hogy miért kellett ezt az egyszerű, egy hangutánzó madárnévben olyan könnyen érthető asszimilációt épen okvetetlenül a tótnak véghez hajtania, miért nem lehetett a magyarban *gibic-ből *bibic*, azt sehogys sem tudom megérteni. Sőt ha a magyar *bibic* szó régi és általános elterjedését tekintem és ha a két nyelvnek egymáshoz való viszonyát mérlegelem, sokkal valószínűbbnek tetszik nekem, hogy a tót vette át a szót a magyarból, mint megfordítva, különösen ha a tótban a *bibic* talán nem is általánosan ismert név, amit abból lehet következtetni, hogy a Loos-féle szótárban csak a cseh *čejka*-nak megfelelő *čajka* nevet találjuk.

Az eddig tárgyalt esetekben, az egy *bunta* szót kivéve, M. szláv közvetést tesz föl, meggyőződése szerint helytelenül. Találunk azonban egy olyan szót is a lajstromban, ahol meg én tartom valószínűbbnek a szlávból való származást.

Maga Szarvas is kérdőjelt tett a *csíz* szó mellé, de M., úgy látszik, teljesen föntartja a Német vendégszókban kifejtett nézetet, mert egyszerűen ráhivatkozik. Pedig az ott fölhozott argumentum

több mint gyenge. „Tekintve, mondja ott, hogy a szó az összes szláv nyelvekben és a szlávból átkerült rumunyan *zs* hanggal van meg, nem származtathatjuk a szláv-ságból“. No akkor bizony a *csésze* szót sem származtathatjuk a szlávból, mert valamennyi szláv nyelvben *š*-sel hangzik a *čaša* szó, a *cseresznye* alak sem lehetett disszimiláció útján az eredetibb *cseresznye* alakból (ószl. *črěšinja*)!

Attérek egy kis csoportra, amelynél a közvetlen olasz hatást valószínűbbnek tartom, mint a Melichtől föltett szláv közvetést, értem az *egres*, *maskara*, *iskátulya*, *must* és *mustra* szókat, valószínűbbnek azért, mert először is az olaszból hangtanilag ép olyan könnyen meg lehet a magyar alakokat magyarázni, másrészt pedig különösen azért, mert az olasz nyelv hatása jóval nagyobb volt, mint akármelyik újabb szláv nyelv.

Az *egres* szó alatt Leschkánál ezt olvassuk: „Stachelbeere, ribes grossularia, etiam slavice dicitur *egres*, boh. *angrešt*, ex lat. *agresta*, ital. *agresto*, unde etiam quidam Germanorum habent *Agrest*“. Ebből nem tűnik ki, vajjon Leschka szláv eredetűnek tartotta-e a magyar szót. Miklosich nem vette föl a szlávból került magyar szók jegyzékébe, a tót *egreš* alapján nem is vehette volna föl, mert sokkal valószínűbb, hogy a tót vette át a szót a magyartól, mint megfordítva. A tót szón kívül még csak a horvát *greš* jöhetne tekintetbe, de ebből alig lett volna a magyarban *egres*, hanem *geres. De nincs is okunk okvetlenül szláv nyelvben keresni a magyar *egres* forrását, ott van az olasz *agresto*, amelynek dialektikus *agrest* (olvasd az *s*-t magyarosan!) alakjából az *egres* ép úgy lehetett, mint *esperes* régibb *esperest*-ből. Ha valaki fönnakadna azon, hogy az *egres* mellett nem mutatható ki egy régibb *egrest alak, úgy mint az *esperes* mellett igenis található *esperest* is, és ha ezt komoly akadálnak tekintené, akkor azt lehetne neki felelni, hogy a szövegén álló *t* eltűnése a horvátban (*greš*) és a németben (kfn. *agraž*) is magyarázatra szorul, úgyhogy esetleg már abban az olasz tájszólásban kell okát keresnünk, a honnét a szót átvettük. Annyi bizonyos, hogy a németből nem kaptuk a szót.

A *maskara* szót miért kellett szlávoktól kapnunk, nem értem, mikor Olaszország a maskara klasszikus földje, és a szót az olasz *maschera*, ill. a velencei, magyar *s*-sel ejtett *mascara* teljesen megmagyarázza.

Nem tudom, mi birta Melichet arra, hogy a *must* és *mustra* szókat szlávoknak, az *iskátulya* szót pedig latin vagy szlávnak mondja, hacsak nem az olasz *o*-val szemben mutatkozó *u*. Az igaz, hogy az olaszban mind a három szóban *o*-t találunk: *mosto*, *mostro*, *scatola*, de olyan bizonyos-e, hogy a magyar az olasz *o*-t nem hallotta-e szintén *u*-nak, csakúgy mint a horvát annyi meg annyi esetben (vö. NyK. 26:472)? Körösi többször tesz föl ilyen hangváltozást, a nélkül hogy megmondaná: az olaszban, egy bizonyos nyelvjárásában hangzik-e *u* a közolász *o* helyett, vagy csak az idegen fülnek hangzott-e az olasz *o*:*u*-nak; így a magyar

buta szót *bota*-ból magyarázza, a *piculá*-t *pizzolo*-ból stb. Balassa a Tüzetes M. Nyelvtanban meg sem említi a dolgot, egyáltalában a lehető legmostohábban bánik az olasz hatással. No de újabban sokat foglalkoztatja nyelvészeinket az olasz hatás és van rá remény, hogy le nem kerül a napirendről, míg egészen tiszta képet nem kapunk róla. Hogy mennyire szükséges a szláv, német, olasz hatás minden részletével foglalkoznunk, azt a szóban levő eset is fényesen mutatja: Szarvas németnek mond egy pár szót, Melich szlávnak, én olasznak. Ha ez az éles ellentét nyelvészeink figyelmét újra fölhívja arra, hogy mennyi fontos és nehéz munkát kell még e téren végezni, akkor nem sajnálom, hogy, ámbár most egészen más munka teljesen leköti időmet, nem tudtam ellentállani annak a kívánságnak, hogy én is hozzájáruljak a vita megindításához, amelyhez M. rövid, odavetett észrevételei is elég okot és anyagot adnak.

Természetesen első sorban Melichtől várok, kérek fölvilágosítást, hiszen ő meg is ígérte, hogy okait nem sokára elmondja, amelyek őt ilyen vagy olyan állásfoglalásra birták. Kiváncsi vagyok a *mamlasz* szó magyarázatára is, amelyet szlávnak mond, a *matring*-ra, amelyet Szarvassal együtt németnek vall (Miklosich magyarázata már azért sem elégít ki, mert, úgy látszik, erőszakot tesz a magyar szón, mikor *Wirre*, *Verwicklung* jelentést tulajdonít neki, csakhogy az ilyen jelentésű cseh *motrcha*-val kapcsolatba hozhassa); hirtelenében nem tudom elképzelni, hogy a *mód* szavunk miért nem lehet az olasz *modo* dialektikus *mod* alakjának egyenes utódja, miért kell abban „elvonást” látni „a módos-ból”; a legnagyobb csodálkozással olvastam, hogy az *opszec* „valószínűleg tót közvetítéssel (tót *opces* csizmasarok) az osztrákból való”. Az utóbbit olyan kérdésnek tartom, hogy szóba sem hoztam volna, ha egy általánosabb kérdést nem szeretnék vele kapcsolatban érinteni. Maga M. is elismeri, hogy a felsőmagyarországi németeknél csak úgy mint az osztrák-bajor németiségben az *a* erősen *o*-felé hangzik, sőt egyenesen *o*-ba is mehet át (l. Német v. 77), de elég csodálatos, hogy következtetést ebből csak a hosszú hangzókra nézve von le, a *gräf*: *gróf*-félékre. („Az *a* hang az első szótagban, a hangsúlyosban, a magyarban vagy *á*, *a* vagy *ó*.”). Szakasztott így jár el Balassa is a Tüzetes M. Nyelvtanban. Ő is csak *drót*: *drath*, *gróf*: *graf*, *hóhér*: osztr. *håher*, *sógor*: *schwager*, *spórol*: *sparen*, *berdó*: *wer da*-felékről beszél (1: 176, lent), a rövid hangzóknál egy szóval sem említi, hogy az újabb átvételekben gyakran találunk *o*-t német *a* helyén, Én tehát kiírom M. értekezéséből mind az ide tartozó eseteket, amelyekben ő maga német *a*-ból lett *o*-t ismer el (csak a *morkoláb*: kfn. *marcgráve* szót hagyom ki, mert Melichnek igazat adok abban, hogy erre a *porkoláb* szó hatott): *borbély*: *barbier*; *borséta* „felselyem”: *barchette*; *forspont*: *vorspann*; *klopter*: *klafter*; *opsit*: *abschied*; *prontsaccung*: *brandschatzung*; *rostok*: *rasttag*; *sott* (*satt* mellett): *schacht*; *stompf*: *stampf* (*mühle*); *stampfol*: *stamfen stampfen*, és a pótlásból:

posch : *pasch* (82. l.); *szothlyer* : *sattler* (83. l.). Ezek után azt hiszem, már kérdezni sem kell, hogy a német *absätz* (tudvalevőleg a német cipész ezt a szót rendszeren többesben használja) nem jöhetett-e *opszec* alakban az *opsit* (*abschied*)-félékkel egyenesen mihozzánk tót közvetítés nélkül?

Nem tagadom, sok esetben nagyon nehéz, egyesekben épen-séggel lehetetlen, eldönteni: egy-egy német vagy olasz szó egyenesen került-e hozzánk, vagy pedig valamely szláv nyelv révén, de M. utolsó közleménye azt a benyomást tette rám, mintha ő nagyon is hajlandó volna szláv közvetést föltenni. Az ő összeállításában a német, az olasz, a szláv hatás egészen új, meggyőződése szerint hamis világításban tűnnek föl előttünk, ezért tartózkodással fogadom állításait, míg a megígért bővebb megokolás talán el nem oszlatja kétségeimet.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A JELENKORI NYELVUJÍTÁS SZAVAI.

A Nyelvőr olvasóinak bizonyára kellő tájékozottságuk van azon mozgalom értékéről, amelyet a *Jelenkor* című hetilap indított meg az idegen szavak magyarítása érdekében. E mozgalmat nagyon sok helyen visszatetszéssel fogadták, de legtöbbször csak mosolyogtak rajta. A szerkesztőt azonban ez nem akadályozta meg abban, hogy még két pályázatot ki ne hirdessen. A harmadik pályázat eredménye aztán olyan volt (378 pályázó közel 2000 szóval), hogy ez alaposan elvehetné kedvét a további pályázatoktól; ez idő szerint legalább mélyen hallgat s remélhető, hogy ha saját tapasztalatain okult, továbbra is hallgatni fog. E mozgalom nem veszélyes ugyan, célja meg épen hasznos, mert az idegen szavaknak olyan tömegét, amely ma nyelvünket elárasztotta, semmi áron sem szabad megtűrnünk; csak hogy az legkevésbé sem ismeri a magyar nyelv szellemét, aki azt gondolja, hogy az erre vivő út egyedül a szófaragás mestersége.

Ez az ok készítetett arra, hogy a Jelenkorban rendetlenül szétszórt pályázatokból az érdekesebb és helyesebbnek látszó szavakat okulásul rendbe szedve összegyűjtsem, hogy lássuk, milyen eredményt érhetünk el ezen irányban. Az itt összegyűjtött szavak nagy részéhez még igen sok szó fér, de már azt is elégnek tartom, ha más kárán megtanuljuk, hogy merre kell a helyeset keresnünk.

Az itt következő szavak közé a pályadíjra érdemesítetteket * bevettem, ha mindjárt teljesen helytelenek is.

Apokrif: szerzővesztett, álírat, hite elvesztett.

Banális: közhelyű, *útszéli* [elkoptatott, Bölcséleti Folyóirat 1896. 536].

* Ezeket a többiektől a dűlt betűk különböztetik meg.

Bazár: vásárház, árúház, törökbolt, árútár, vásárucca, tárház, árusor, fiavásár, *végycott*, áruszín, csereszín, törökvásár, üzlettár, csirivásár, piperevásár, ezerház, vásárbolt, olcsóvásár, csodavásár, piacucca.

Bizarr: szokáshagyott, furazavart [torz B. F.]

Blazirt: elcsömörlött, *magaunt*, nyűttkedélyű, elmélyedett.

Bojkott: kiküszöbölés, kizárás, kinézés, kibőjtölés, kiközösítés, kirekesztés, tönkreüldözés, kigolyózás, kifüstölés, kimellőzés.

Bojkottálni: agyonkerülni.

Brúszk: darabos, nyesetlen, *förmeteg* [nyers, kíméletlen B. F.].

Buffet: kis étkező.

Burleszk: mókás, torzbohó, *bohókás*.

Bürokrata: irodamoly, tollesíszár, rendeletrágó, irodaszú, téntaféreg, irodahős, hivatalcsont, faliglátó, székúr, papirrovó, tollrágó, betüember, hivatalmoly, papirmoly, pennalelkű, tollvitéz, formarágó, rovatrab, téntakirály, betürágó.

Büroktizmus: téntauralom.

Cinikus: sebán, keve, becsvető, becsveti, *ebhitű*.

Deficit: keveslet, *hiánylat*, fogyaték, hiány, hiányzat, öreghiány, ráfizetés, szükségttöbbllet, defizet (népetim.), véghiány, fedezethiány, bevéthiány, kiadástöbbllet, veszteség, zárvesztesség.

Demagóg: népkupec, népkolompos, népkantató, *tömegbujtó*.

Dilemma: kétköz, északtyú, élpár, bajzsák, seki-sebe, kétél, észvergődés, kéttűzköz, kereszttétel, vagy-vagy.

Diplomata: kormánytartó, országperes, államközvetítő, államtudó, honügyvivő, világkolonc, államvivő, országgyám, külügyelő, honügyelő.

Dualizmus: kettősség, kétérdek, párelvűség, kettesség, két-egység, kételvűség, kétállamiság, párviszony, ikeruralom, ikerviszony, ikerkapcsolat, párrendszer, állampárosság, párság, párlét, párszövetség, ikerkormányzat, hasonlottság.

Fantasztikus: képzeletes, meseföldi, garaboncos, képzeletszött.

Groteszk: fura, ferdületes, furcsondi, csudákos.

Illuzórius: köddeloszló, illamos, lidérces, képzeletes, *déli-bábos*, holdkóros, légvárias, ködvilági, látszatos, ködszerű, álomvirágos, tünde, csalókás.

Illuzió: álomvirág.

Imponál: uraltat, megrőkönýt [tekintély, nagy súlya van B. F.].

Incidens: közeket, baleset, akadályeset, zavaró-eset, vakeset, zökkenő, kieneset, lepvejött.

Interjuvól: szóra fog, szóra vesz, megáredál (fehérm. tájszó).

Intervju: kikérdezés, véleménykérdés, szóadóztatás, hírvallatás, megszólaltatás, megfirtatás, hírhajszá, véleménykérdés, nézetkérdés, puhatolás, tudakoló, közrefogás, faggatódzás, tudakolás, tudakozás, hírkérdezés, faggatás, szórafogó, hírvallató, hírvallás, hírfaggatás, hírpuhatolás, hírgyónás, temondálás (székely tájszó), firtongatás.

Jargon: zagyinyelv, zugnyelv, félnyelv, szójárás, korcsejtés, szóegyveleg, szózagyvalék, korcsnyelv, *fajszólás*, fonáknyelv, zagyvaszéd, fajbeszéd, alkiejtés.

Kaszinó: társasház.

Katasztrófa: végszapás, balvég, balválság, vészeset, végzet, véscsapás, rémeset, vész, végfordulat, vártbaj.

Kombináció: terv-eszelés, tervezés, tervezgetés, eszelés, egybevetés, támogatás, kétkettőzés, gondolatszövés, tervszövés, eszmeűzés, összevetés, kieselés, tervelés, tanogatós.

Kongresszus: gyűlekezet, tanácskozás, összeűvetel, karűűlés, sereűűs, nagyűűlés, tanácsűűlés, szakűűlés, nagytanács, szaktanács, szeryűűlés. értekezet, főűűlés, köztanácskozás, tanácskozmány.

Kombinál: egyesítget, kieszel.

Konkrét: megfogható, összevont, testszerű, kézzelfogható, egyálló. érzékeltető, alakos, valósult, valóságos, fogható, érzéklet, fogni-termett. tényező. való, markolatos, valós, valólétű.

Konstatál: azonosít, megállapít. tényel, tényel, röűűt, állapít, beűűzetet, bizonyoz, rámutat. kijelent, megállat (Pázm. Kalauz), bizonyol, leletez, megbizonyít, alít (táűűszó), tudomásol, megerűűsít, bebizonyít.

Konvencionális: szegűűdéses, kézenforgó, egyezményes, kikűűtésszerű, szegűűdményes.

Körűű: sétatűű, disűűjáró, idűűző. körűűjáró, sétatulató, sétatásor, sétatuca, sétat hely, sétatér, látó, sereűűlő, hivalgó, mulatóűűt, nagyűűtér, nagyűűt, disűűt, látványűűtár, sétatáló, sétatűűr, sétatápalya, pálya.

Kupl: korcsdal, dalmondóka, sűűrdal, mókadal, borsszemdal, darázsdal, kupadal, csűűpűűke.

Lojalis: lovaghitűű, lovagelvűű, hívűű, alattvalóias, hűűbuzgó, magyar, illemelvűű [űűszinte, nyiltűűszűű; hűű, ragaszkűűdűű].

Markáns: kiűűlezett, éűűzett, jellegűűzetes, éűűszegűű, jellegűűző, ki-tetsűűző, jelűűzős.

Misztikus: titokűűzatos, bűűbájos, seűűjtelmes, reűűjtűűvényes. reűűjtelmes, titokűűszerűű, hitregűűs, merengűűs, homályűűszerűű, csűűdűűs, kűűdűűs kűűdszerűű, titokárnyas, bűűhomályos, burkolt.

Naiv: bűűzőka, gyűűgyűű, bugyuta (Sepsi-Szt-Gyűűrgy, táűűszűű), hiszeműűs, zsendűűt, zszengűűd, teűűjtűűlszakadt, bákó (csongrádi táűűszűű) [gyermekűűded, gűűvermekies].

Obskurus: zűűghelyi, sutműűgi, hátűűműűgi [ismeretlen nagy-ság B. F.].

Opportunus: célirányos, helyűűzetszerűű, idűűszerűű, alkalom-szerűű, hasznokűűs, idűűműűrt, módűűjalesi, megalkuvűű, mahasznűű, helyűűzethűűműűrt, viszonyűűszerűű, alkalmazkűűdűű, alkűűdűűző, kéűűzreűűhajtűű, adtáűűnteszi, simándi, szabűűdi.

Panoráma: kűűrkűűp, látványűűp, őrdűűgablak, kéűűpraj, kéűűp-szinház, kéűűpszűűn, szűűnkűűp, látványűűtár, mindendlátűű, kéűűpsátűűr, kéűűpjátűűk, csűűdűűlűű, táűűjlat, kűűzkűűp, viláűűglátűű ház, éűűzerűűlűűtűű, kéűűpkűűr.

Paradoks: ellentetsűűzős, szűűfónakűűs, áűűllettűűtűű.

Pavillon: csarnok, kertilak, kisház, táűűrház, nyaraló, bűűdűű, sátűűrház, díszházikó, díszház, kertiűűs, nyáűűrilak, kéűűjűűlak, díszűűlak, urilak, műűház, udvarűűs, szárnyűűpűűlet, kűűlűűnszer, műűkunyhó, nyáűűriűűs, széűűlak, szellűűsház, díszcsarnok, szárnyűűlak, tereműűs, félűűs.

Perhorreskál: kűűlletlenít, káűűrűűzűűt, helyűűtelenít, elűűt, vissza-

szán, rosszal, visszautasít, iszonyodik, átall, utál, irtózik, visszaborzad, visszavet.

Pikáns : *gerjes*, ingeres, csiklandós [csípős; ingerlő, érzék-csiklandó B. F.].

Plágium : pávamű, eszmeorzás, eszmebitorlás, gondolatorzás, *orozmány*, eszmecsenés, eszmelopás, műorzás, csókázmány, ollózás, műbitorlás, csempészet, átirás, orvirat, műcsempészet, műlopás, eszmemásolat, orzott mű, elszerzés, könyvmartalék.

Poent : *csattanó*, végél, él, fulánk, nyilpont, sava-borsa, elmevillám, rovás, élhegy.

Politika : államtan, államtudás, országlat, köztan, irányharc.

Póz : áltartás, színállás, rámaskodás, illengés. színelgés, állásdi, műállás, színképűsködés, gögy (baranyai tájszó?), hencegés, feszengetés, tettelgés.

Precedens : voltrá, iránytett, zsinórtett, előző, jogelőzmény, előpélda, *előzmény*, példaeset, iránytadó, mértékeset, példamás, példakép, mintaeset, előkép, iránykép, példa, irányvető, márvolt, előzőeset, irányadó, előzet, volteset.

Prejudikál : elébirál, elébevág, befolyásol, jogirányt ad, károsít, hátráltat, elévág, eiülbirál.

Profán : avatatlan, avarhítú, szentségtelen, világias, értetlen, hétköznapi, ihletetlen, hívatlan, járatlan, botor, hétköznapias, közönséges, világi, szentségtagadó.

Prognosztikon : jóskép, jeljóslat, jósjelentmény, jövők-ujja, sorsjelzet, jelfejtés, jóssugallat, előjel, jövőjelző, előkép, jóslat, jósfeltét, jövőkép, jövőndölés, jósjel, jóslás.

Programm : sorrend, jelezmény, tervezet, milesz, tervirányzat, irányterv, sortervezet, műsor, tervrend, szándékterv, sorozat, sorfogás, elvvallás, irányvázlat, előrajz, munkavázlat, elvrend, tervsorozat, tervsor, elvsorozat, ügysor, tárgysorozat, tájékoztató, elvszabás, tárgysor, tárgyközlő, célvázlat, munkarend, ezlesz, tervbeszéd, tervjelzés, előírányzó, szándéksor, tervkép, irányrajz, műterv, iránypont, sor, rend, szándék-táró, szándékterv, műsorozat, *előkép*.

Publicistá : közügyíró, cikkvezér, köznekirő, közirő, ország-jogász, államjogász, közműíró, közjogász.

Realizmus : valóelvűség, valószerűség, valóképűség, tény-szerűség, anyagelvűség, anyagiség, tárgyelvűség, valóság, dologelviség, lételviség.

Refrén : ismétlősor, csattanó, ujrázás, vissza-dal, térőszó, sor-ujrázó, ujrázó, sorismétlés, hogyvolt, ismétlőszak, versváltó, *visszatérő*, ismétlés, visszahangzás, visszatérősor, tértisor, csapósor, visszacsengés, ismétlet, szakracsengő, sorvisszhang, ráütősor, rázengő.

Reklám : hírverés, hírlélés, hírlet, *haszonhír* hirhesztés [hír-terjesztés B. F.].

Sablon : *kapta*, kaptafa, minta, szokvány, untszokott, óminta.

Spekuláció : haszonkémlés, haszonművelet, tervezgetés, nyereszkedés, tervfőzés, kémlélődés, kieszelés, érdekhajsz, számíthatás, haszonverés, vállalkozás, haszonvadászat, haszonhajsz.

Sport: edzék, birok.

Statisztika: számadattan, számadattár, tömegrovás, létszám-tan, állománytan, adattár, kimutatás, adatrajz, számtartás, adattudomány, számontartás, adatolás, állapotrajz, adatgyűjtés, nyilvántartástan, számgűjtés.

Szalon: társas szoba, díszszoba, urház, vendéglátó, társalgó, díszterem, nagyház, nappali, vendégterem, elfogadó.

Sztrájk: munkavész, bérmozgalom, dologvész, érdekláz, dac, kötedelem, munkabeszüntetés, bércsikarás, munkaszüntetés, bérharc. munkatörés, beszüntetés, bérendülés, elállj, kenyérharc, munkaválság, munkahagyás, munkaszegés, bércsigázás, kényszerszünet, munkacsíny, bérhajsza, munkagát, csökhöny [szüntetés. B. Szemle 1895. május].

Szubtilis: elfinomult, finomdad, szálfinom.

Szubvenció: támaszpénz, gyámolítás, irózsold, támogatás, járandóság.

Szuggerál: átsugall, sugall, ráigéz, ráolvas, átolt, szívenfog, igéz, sugalmaz, átéreztet, megigéz, megbüvöl, beleigéz, hitet.

Szuggesztió: kényszerhit.

Tabló: csoportkép, élőkép, képjáték, képcsoport, helyzetkép, képlet, csoportozat, színeret, életkép.

Tip: nevezés, tetszet, jelölés, kiszemelt, jelölt, kiválasztott, javaló.

Totalizátor: fogadkozó, reményhely, tétfizető, versenybank, fogadóhely, ellenfogadó, kincsnyelő, versenyfogadó, versenylutri, tégyott, tétgyűjtő, nyerőhely, nyereségosztó, fogadóbank, sorsoló, kiegyeztető, tétszedő, pénzörölő.

Trener: begyakorló mester.

Trening: begyakorlás.

Treníroz: edz, hajkurász (tájszó), idomít, beszoktat, begyakorol, kaptat, szoktat, gyepelöz, gyepre állít.

Trivialis: alszerű, úton-úccás, vadontermő, parlagi, burjános, árokmenti, árkiiberki, parlagias, piaci, alpári, uccai, faragatlan [útszéli, köznapi, alantjáró B. F.].

Verv: hévség, élethév.

Verzió: változat, sajhír, hírfarás, hírelés, hírfordulat, [hírváltozat Z. Gy.]

*

Ime itt vannak előttünk a Jelenkor pályázataiból azon szavak, amelyek legtűrhetőbbek. A haszon, ami belőle nyelvünkre háramlik, vajmi csekély. Azok, amelyek helyesen vannak képezve, legnagyobb részben nem felelnek meg azon fogalomnak, amelyet az idegen szó jelöl; azok pedig, amelyek talán megfelelnek, vagy helytelenül vannak képezve, vagy pedig — kivált azok, amelyeket a fölsorolásban mellőztünk — olyan korcsok, hogy sohasem mehetnek át a közhasználatba. Aki ily módon akarja a nyelvünket eléktelenítő idegen szavakat kiküszöbölni, az ugyancsak eltévesztette az utat, amelyen haladnia kellene. Kizárólag a legnagyobb részben avatatlan közönségre bízni az ilyen ügyet, megengedhetetlen vakmerőség, amely mindig önmagán áll boszut.

Ismételten hangoztatnom kell, hogy ha nyelvünket az idegen dudvaktól meg akarjuk tisztítani, a népnyelvhez kell fordulnunk. Mérhetetlen kincs van abban, csak fel kell keresnünk; s ha ott sem találunk meg, amit kutatunk s amire szükségünk van, akkor ám képezzünk új szavakat, de úgy, hogy a magyar nyelv szellemével megegyezzenek. Hanem az aztán, aki erre vállalkozik, hivatott író legyen, akiben mind a szép, mind a helyes nyelvérzék egyesüljön. Aki oly módszerrel s oly avatatlan harcosokkal akar győzelmet aratni, mint a Jelenkor szerkesztője, az máris elvesztette a csatát.

BARTHA JÓZSEF.

IRODALOM.

Vajda János könyve: *Magyarság és nemzeti önérzet.*

Míg élt, kevesen vették észre; akik észre is vették, csak ritkán foglalkoztak vele. Benne volt a levegőben, a köztudatban, hogy Vajda nem népszerű ember. Hogy miért nem népszerű, ő-e a hibás, a közönség vagy a kor, azt a legtöbbben nem kutatták. Van elég fölkapott, népszerű ember, beérték azokkal.

Heves, szenvedélyes, lánglélek lakott benne, eszményeiért minden akadályon győzni akaró tüsszel küzdött, megadást, meghajlást, megalkuvást, hizelgést nem ismert, nem akart ismerni. Egyszóval kellemetlen ember volt. Most azonban már nem az, mert a halottak mindnyájan jó emberek. Akiiket művei vonzottak, elragadva kiáltották: a legnagyobb élő lírikus!

Itt azonban nem költeményeivel, hanem a mult évben megjelent könyvével, a *Magyarság és nemzeti önérzet* című művével akarunk foglalkozni. Mindenesetre elismerés illeti meg őt e munkájáért. A Nyelvőr évtizedek óta s újabban ismét újult erővel küzd nyelvünk megtisztítása, fejlesztése érdekében. A költők közül az elmúlt évtizedekben Arany J. (l. különösen Szépirod. Figy. 1861. *Visszatekintés*) csatlakozott e mozgalomhoz és a nép nyelvének alapos megfigyelésével, kiváló meggyőző erővel fejtette ki nézeteit. Legujabban azonban Vajda volt az első s mondhatni az egyedüli, aki fölemelte harsány szavát, s eddig egy költőnél sem tapasztalt hévvel és buzgalommal tette magáévá e szent ügyet.

Csendes visszavonultságában éber figyelemmel kísérte a közélet fejlődését s aggódo szemei rémülten vették észre a veszélyt, amely a magyarságot elnyeléssel fenyegeti. Elővette tehát sokáig pihentetett tollát és sűrű egymásutánban kereste föl az Egyetértés, a Fővárosi Lapok, a Magyar Szalon, az Otthon, a Jelenkor stb. hasábjait s valóságos izgatást vitt véghez, amilyent még a nyelvújítás kora óta nem láttunk.

Az egy esztendő alatt összeírt cikkek foglalatja e szóban forgó könyv. Főtárgya ugyan a nemzeti önérzet megcsappanása, de e főeszmén belül a nyelv romlásával foglalkozik legtöbbet.

Alapgondolata, hogy a nyugateurópai szellem tudományos, irodalmi, művészeti, politikai életünk önállóságát gyökerében támadta meg és hogy szellemi önállóságunk legfontosabb kifejezője: nyelvünk is a legnagyobb mértékben elkorcsosult.

A nyelvromlás főokát a nemzeti érzés meglazulásában, művelődésünk gyors haladásában, a nemzetiségek rohamos fölszívásában keresi. Nagyon örvendetes tüneteknek tartja ezeket, de azt már nagy hibának, végzetes tévedésnek, hogy a beolvadt elemek buzgalmukban egyenesen a nyelv apostolai akarnak lenni, rossz nyelvérzéssel, még nem egészen átidomult, idegenszerű észjárással. Szolgálatába állanak a napisajtónak, a tudományos és szépirodalomnak s gyors munkájukkal rendszeresen rongálják az olvasóközönség nyelvérzékét.

Hevesen kel ki az idegen szavak használata ellen. Elámulva látja, hogy még azon írók és szónokok is, kik a lapokban, országgyűlésen szinte lihegve hirdetik a nemzeti szellemet, a nemzeti önállást: csakúgy kéjelegnek az idegen szavak használatában. Holott minden szükségtelenül használt idegen szó, egy-egy magyar szónak kicsinylése, meghódolás egy más nemzet nyelvének fensősége előtt; egy-egy halálos bűn legdrágább nemzeti kincsünk, a nyelv ellen, mert vele egy-egy magyar szót szoritunk háttérbe.

Az a nézete, hogy minden idegen szót okvetetlen magyarral kell helyettesíteni. Bármily rosszul képzett szó is jobb az idegennél. Nem helyesel minden ujitást, pl. *zugló*, *vigarda*, *cseh pimasz* stb. rosszul hangzanak; de még ezek is jobbak mint *Krävinkli*, *Redout* stb.*

Kíméletlenül támadja meg az új nemeseiket, kik kérik, büszkén fogadják a címet, előnevet; de csúfosan hangzó idegen nevéket nem magyarítják meg. Fájdalommal említi, hogy az ipar és a kereskedelem, a börze el van árasztva idegen szókkal. A világ legelső katonája, a magyar, *bagázsról*, *manőverről*, *rukkolásról* stb. beszél.

* Hogy íróink valóban mennyire keverik nyelvünket idegen szavakkal, ennek kimutatása végett egy napilapunk vezércikkéből a következő idegen szavakat jegyeztük ki: *Inaugurált egy irányt, frappáns eredetiség, finom nüansz, kontinuitás, dementi, históriatrás, illuzórius program, a faj sovén ábrándjait legitimálja, per fas et ne fas, a históriai fejlődés logikus és imperatív természetű, direkt, tradíciók, skandalumok, primitív, civilizáció, uniszónó konstatálják, stádiumokra osztja, a pragmatikus históriatrás fázisai, dignitások környezik, a gyilkolás paroxizmusa, a szabadelvű pártban aprehendáltak, konferáltak, konplanáltak, kompromittáltak* (ez egy mondat volt), *Apponyi allokuciója*. — Az itt felsorolt idegen szavak legtöbbjét jó magyar szóval pótolhatjuk. Vajda azon állításával szemben, hogy inkább rosszul képzett magyar, mint idegen szót használjunk, ami nézetünk épen ellenkező. Mert a rosszul képzett szó szintén szennyfolt s veszedelmesebb az idegennél, mert míg ez folyton emlékeztet egy szó hiányára és ösztönöz pótlására, addig azt már csak valóságos irtóháborúval lehet kiküszöbölni.

Az étlapok németek, franciák. A tudományos szakok nyelvéről pedig alig mer szólni.

Használják az idegen szavakat, ha kell, ha nem. „Parancsolásra termett, uralkodói szájba illő nyelvünk van és mint a vad indián, aki hitvány üvegdarabért becseréli a drága gyémántot, remek magyar szavak helyett förtelmes idegenekkel akarunk pompázni“. „A lakáj hivalkodása ez, aki a szolgaságot jelentő egyenruhájában kevélykedik“.

Nem kevesebb tűzzel harcol az idegenszerű, a magyar észjárással homlokegyenest ellenkező kifejezések ellen. Egész táblázatot állít össze belőlük, pl. *ez kézen fekvő dolog, nap nap mellett, a király uralja a népet, olyan pompásan aludtam ki magamat, ott tartunk* stb.

A szavak képzésénél az a fő — írja — hogy szép hangzású, kifejező, könnyen kimondható, rövid legyen, nem pedig, hogy bizonyos szabályoknak megfeleljen. A túlságosan fontolgató nyelvészek szerint „a dühösségig fokozódó szenvedéllyel azon fáradsnak, hogy nyelvünket földhöz ragadt szegénnyé, magával tehetetlen koldussá, a legkezdetlegesebb műveltség fölvételére is képtelenné tegyék“ ... „Felförmednek, ha valaki *tábornokot, pincért, irodát, titkárt* ír *generális, pincés, írószoba, titkos* helyett“ ... stb.

Súlyos vád ez a nyelvészek ellen, de idejét múlta. Az bizonyos, hogy a nyelvújítási harc idején a maradi párt egy része épen oly veszedelmes elveket hirdetett, mint a túlságos újító párt. De a mai józan ortológia már csak ritka esetben megy szélsőségbe; csak azt kívánja, hogy az ujitás ne csupán nyelvérzéken, ügyes találatkonyságon alapuljon, hanem sértetlen hagyja a nyelv történeti fejlődését s az élő nyelv szellemét. Hiszen elvégre is az ujitást mindenkinek egyéni ízlésére, tetszésére bízni s csakis oly általános megszorítással korlátozni nagy baj volna, mert nincsen ám mindenkinek oly kitűnő nyelvérzéke, mint Vajdának s ime még ő is jónak talál nem egy oly szót, mely a nyelv szellemével bajosan egyeztethető össze. *

Roppant fontosságúnak találja a nyelv ügyét, mert „arról van szó — úgymond — megvan-e nemzetünk szellemében a hivatottság arra, hogy egy merőben eredeti, ellenállhatatlanul vonzó, sajátos magyar nemzeti műveltséget teremtvé, meghódítsa azzal a körülötte és vele élő összes idegen fajokat és azokat fölszíva magába, elég erőssé váljék Európa e pontján lételet biztosítani“. Ehhez pedig első kellék, „hogy nyelvünk csábítóan kellemes, hangzatos legyen és képességgel bírjon az összes tudományos szakmák és a gyakorlati élet minden ismeretének, tárgyainak kifejezésére“.

* Mint életrajzában olvassuk, nagy hatással volt rá fiatal korában Vajda Péter, a híres nyelvfárgó, kinek M. Nyelvtudományában pl. ilyen igealakokat találunk: *várandj, váranda* (43), *csalódandani, csalatkoztani* (61), *kértenem, kértenie* (66).

„Ha pedig a mi íróink elvakult, lázas mohósággal kapkodják magukba a francia, német, angol, latin szavakat olyan fogalmak kifejezésére, melyek megjelölésére nyelvünk is tökéletes műszavakkal rendelkezik: hát ezzel csattanósan azt bizonyítják, hogy ők amaz idegen nyelveket szebbnek, előkelőbbnek, a mi magyar nyelvünket azoknál alábbvalónak tartják és tényleg szégyenlik, míg amazokkal pompázni akarnak. Hát aztán az idegen fajbeli nem azt gondolhatja-e, minek menjen ő az inashoz, ha azonnal a mesterhez mehet? Mért legyen ő, az oláh, a tót jobb magyar a vér szerinti ősmagyarnál?”

Igen szép hasonlatokban mondja meg, hogy mi a nyelv: „A nyelv a lélek a nemzet testében, mely ha tőle elvál, bekövetkezik a halál. A nemzet életének vére, melyből egy cseppet is kiereszteni örülség vagy árulás. A nyelv a legdrágább szerv, melyen át a nemzet a lélekzetet szívja, egészségének, életének legfőbb föltételét.”

Nyelvi szempontból vizsgálva is érdekes a mű. Sok idegen szó helyett használ magyar szavakat (igaz, hogy néha inkább furcsákat, mint sikerülteket), pl. *virtuóz* h. *vetélkedő*, *szimptóma* h. *tünet*, *kupé* h. *rekesz*, *degradálni* h. *lefokozni*, *receptió* h. *elfogadás*, *dunkli* h. *sötét*, *en bloc* h. *tömbökben*, *nagy manőver* h. *hadargás*, *kis manőver* h. *hedergés*, * *sztrájkolnak* h. *bikacsolnak*, *csökönyölnek*, *renegát* h. *nemzettagadó*, *parvenü* h. *fölvergődött*, *copf* h. *var-kocs*, *mistificatio* h. *megettévesztés* stb.

Az erőteljes, festő, színező kifejezéseknek, az eredeti szépjelzős szólásoknak, összetételeknek egész özönével él. Kevés írónk van, kinél a tömörség, az erő, a költői képekben való gazdagság oly nagy mértékben egyesülne, mint e munkában. Bizonyára nem lesz érdektelen és haszonnélküli ezekből felsorolni néhányat:

Polgári kötelességmulasztás, zúghelyzet, néporiások, tehetetlen kukaság, gyermekes pőszesség, paraszt szegénység, konok kódarab, tehetetlen dadogó állapot, farkasgúzsba köti, hártavékonyságig nyúlékony, szörnyeszerű agyafurtság, hajmcsesztő, kétségbeejtő eszelősség, felemás magyarság, európai néptársaink, külföldi származék, idegen szaporulék, viharhullám, korcs elűszögösödés, fanyar meg hasonlítás, pulya, acsarkodó irigység, tüneményes nagyság, ásirozó unalom, érzéketlen bambaság, goromba valóság, vigasztaló sejtelen, mélységesen iszonyodik, siketítőn üvöltő, feszületrágó, útszéli nyomorék, koldus fölfogás, fölnyalt morzsák, földönfutó magyarság, össze vagyunk nyüögőzve, átrokonul, az elfeledkezés örvényszélén, kapaszkodó népkegyvadász, egetverő kamaszság, rémületes sejtelen, verserkentő uralom, pillangóélet, sípújjas ing, a népszerűség májusfája stb.

Szó l á s o k: Szépségtapaszt egy ragyás vénasszony arcán; idegen szavakkal való páviánoskodás; nemzeti művelődésünk diszkertje; könnyebb a tengeri viharról fogalmat szerezni a szárazföldi patkánynak; a nemzeti önérzet álmosága; pukkadással fenyegető önteltség; harcol-

* Ezekre nézve l. a Nyelvőr 25: 330. és 422. l.

nak, míg egy izüket mozdíthatják; míg kihál e nemzedék, mely felgyürt nadrágban jár derült száraz időben és szemére fésüli haját s úgy teszi fel kalapját, mint hajdan az útonálló zsidányok; rákapni az olvasásra stb.

Ime, ezekben kívántuk e művet ismertetni. Tagadhatatlan, hogy van benne túlzás, a részletekben tévedés; de elvégre is lágymelegséggel még kevés nagy dolgot tudtak megvalósítani. Mint hajdan Arany Toldija, úgy lépett elő megásott sirja széléről Vajda, hogy megküzdjön a magyarságot megcsúfolni akaró idegen szellemmel. Vannak az ő fegyverzetén is itt-ott rozsdafoltok; de a mai könnyű fringiákhoz szokott nemzedék elámulva néz a súlyos buzogányra, a sötéten villogó fegyverzetre s a küzdő vas-izmaira. Maga pedig a küzdelem után visszatért magányába — meghalni.

KEREKES GYÖRGY.

Szerelem könyve.

Költemények. Irta Regőci (Exner) Győző. Székesfehérvár. 1896.

E könyvet még nem méltatták annyira, amennyire megérdemlené. Pedig csak azért is figyelmet érdemel Regőci, mivel nem a mai, divatos „fintor költészet“ művelője, mivel ő még művészetnek tartja a verselést, nem pedig léha kedvtöltésnek, vagy haszonúzó mesterségnek. A 418 lapnyi vaskos kötet tartalma: szerelmi, elmélkedő és elbeszélő költemények, továbbá „költemények vers nélkül“, vagyis gondolattöredékek.

Nyelvi szempontból is érdemes e kötetet foglalkozni. Szinte meglepő: mennyire magába szívta Regőci Arany Jánosnak nyelvét, kifejezés módját, mily sűrűen használja a nagyrészt elavult s a tájszókat. Idegen szók ritkán, magyartalanságok alig találhatók nyelvében.

Arany követésére — sok egyéb közt — jellemző példa a *Toldi szerelme* c. költemény. Oly sajátságos vers ez, hogy szinte bajos meghatározni a fajtát. Nem is mondhatni másnak, mint Toldi és Piroska szerelme ismertetésének, jellemzésének Arany János nyomán. A szerző ugyanis csekély változtatással összeválogatta a Toldi szerelmének azon sorait, melyek pusztán a *szerelme* vonatkoznak, így:

Im', amit a költő kezdett barna hajjal,
Félbehagyott aztán küzdve kórral, hajjal,
S megirta, hogy agg lett, haja is fehéřült:
Előttém az Ének Toldi szerelmé-ről, stb. (40. l.)

Aranynak erős hatása látszik még ezekben: Szived nem fűl a vérintihez (258). Ám fölgondolva, hogy... (259). Mődján koccingatnak itt a tavalyival (336). Haza csöndesedtek a vidám vendégek (339). Gyermeki szemérem de erőt vesz rajta (343). Míg szívét csordítja a keserő bánat (345). Holott is gyakorta

lábadt szeme könnybe (350). *Másra birt* a telek (354). Ezt a kifejezést Arany is használja a Toldi Sz.-ben (IX.38. Fontos Averszának *birni* jó *kezekre*), s a Glossariumban megjegyzi: „*bir* (*kézre*): jut. Közvetlen a néptől vettem“. L. MTsz. és NySz.

Az *elkéssett lovag* c. félig lírai, félig elbeszelő versben (189) egész sereg régi és tájszót találunk: A sziklaormon *busolog* a vár. A *fentő*, *dákos* rozsdásan pihen rég. (Mindkettő hadiszerszám, l. NySz.) Csöndesedőt fuvallnak *tárogatva* (CzF.). A *házsártos*, a bajnak mestere (vö. *házsártos* NySz.). A jelle *összeropnak csöndülést*. Emez módjával tér ki, *illogat*. A földet rázza gördülő *rohantás*. *Gyakós* a szálfá. *Lövellő* szerszám. Az *kétkéz-karddal* a homokba vészt (veszt). *Kivannak* vigan. Lant- s *tomborával* bántak a művészek. *Hadat* ha járunk. Teretlen' *furcsul* el, ami derék. *Vaklálkodik*, örökösen betűz.

Szokatlan szók, tájszók: *versenyest*, *levengős* (rezgő, Tsz.), *égedelem*, *kacarászó* kedv, *tündérlet* (vö. varázslat), *merevenné* fagyva, *bévül*, *szánatosan*, A *limány* (verscím; örvény). *Napiszámba* robot munkát végzek. *Derék-szaka* volna rajtam (az életnek). Elbucsuztam akkor *kitül-kitül össze*. Enyém vagy *attul* (fogva), esküszöm. *Égődve* csap a fájdalom. Tengődik az, s itt nálam *sindevész* (teng, csenevész; Gyulai P. is használja). Az írott szóvirágtól *bolyókásan* nem vesszük észre józanul a tényt (Tsz. Nyr. 25: 564). Megkapja a lelked' és *leszédelít*. *Fentes* idea (az *alantas* ellentéte). *Továbbat*. Megpihent és *váltott*, egyről ha lemondta (változtatott szándékot, tervet?) Rátalál a sorsa *bárhoz-útba'* légyen. Halkan beszélgetnek kettésével, *hármúl*. Megszerette egymást *héven* ez a kettő. Bujja a könyveket *napot- és éjtszaka*. *Másmi* a fortélyá páros viadalnak. Hogy *ideje tellett* (meghalt).

Helytelenül elnyujtott, megtoldott (valószínűleg maga alkotta) szók: *megepedés*, *bánatság*, *elvégezet*, *megfáradás*. Magyar észjárással meg nem egyező helytelen kifejezés: Lelkem gondolatját *keresztül* is *viszem* (helyesen: *véghez viszem*).

Nem tudom: használatos-e másutt is az efféle kifejezés, vagy Regőci csinálmanya-e?: „Van-e szegényebb annál, *akinek* még csak — *fájni sem mer?*!“

TRENCSENY KÁROLY.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Parasztok a bíró előtt. Az Esti Ujság február 13-i száma elmondja, hogy S. József és V. János tolnamegyei, bedesi lakosok többszámú birtokosok voltak. De, hála Istennek, a rossz szomszédság se tartozik azok közé a ritkaságok közé, amelyeknek a 'fehér holló' diszjelző dukál. S. és V. se éltek a legjobb egyetértésben, amint az alábbi idézetből is meggyőződhetünk:

„Az olvasókörből jöttünk a bíróval, s amint a nagy korcsma elé értünk — vallja S. — hát halljuk, hogy V. János odabent *neszezik*.

— Mit csinált? kérdezi az elnök.

— Beszédet mondott kérem. Azt mondom erre a bírónak, menjünk be, s hallgassuk meg, mert van ám annak esze, csak hogy nem a jóra fordítja. Ahogy V. János engem meglátott, rögvést a megyesértési esettel hozakodott elő.

— Talán *megyesértés*?

— Mifelénk úgy mondják, hogy *megye*.

— *Mesgye* az. De csak folytassa“.

Aligha tudta az elnök úr S. szomszédot meggyőzni arról, hogy a *megyesértés* helyesen *mesgyesértés*, sőt kétlem, hogy a paraszt egyáltalában ismerte volna is a szót. Az elnök úr azonban adjon legalább utólag igazat a parasztnak s nézze meg ami kódexünket, a MTsz.-t, s ott meggyőződik róla, hogy Dunántúl a földek, szőlők közti határnak *megye* a neve. Ugyancsak a mondott mű fogja meggyőzni az elnök urat arról, hogy a *neszezik* jelentését a paraszt körmönfontan körülírta, mert azt állította, hogy V. „beszédet mondott kérem“. Pedig ő „elszólásával“ azt akarta az elnök úr tudtára adni, hogy V. „zajt, lármát csapott“.

Főszóalásomnak csak az a célzata, hogy fölhívjam a bíró urak figyelmét a nép nyelvére. Hiszen pl. a szóval történt becsületsértés nagyságát, feltéve, hogy a nép gyermekei közt történt a sértés, a népnyelv alapos ismerete nélkül meg se lehet állapítani. A mi bíránkra nagy szerencse, hogy nincsenek oly elütő nyelvjárásaink, mint pl. a németnek. Ennek kapcsán fölhívom a bíró urak figyelmét egy más körülményre, s ez a tolvajnyelv. A bécsi rendőrség egy külön szótárt adott ki 1854-ben a tolvajnyelvről (Wörterbuch der Diebs-, Gauner- oder Kochemer-Sprache, zusammengestellt von dem Central-Evidenz Bureau der k. k. Polizeidirection. Wien, 1854); a szlávok titkos beszédjéről hasznos értekezést olvastunk a nagynevű Jagić-tól (Die Geheimsprachen bei den Slaven, Sitzungsberichte der Akad. Wien, 133. k.). Nagyon leköteleznének a bíró urak, hogy ha van magyar tolvajnyelv, ennek esetről-esetre megfigyelt szavait, azok jelentéskörét a Nyelvőrben közzétennék. Hisz ezt más úton, mint a törvényszéki tárgyalások folyamán úgy se igen lehet tanulmányozni.

MELICH JÁNOS.

Rovás a tóthban. Réthy László a Beöthy-féle Képes irodalomtörténet I. 21. lapján a *rovás* átvételét említi. Az átvéző nyelvek közt nem nevezi meg a tót, pedig a tót is mondja: *daj na rovaš*: adj rovásra, hitelbe.

MIKÓ PÁL.

Egy követ fuj. A Népky. 1:196 l. közölt népballada-féle (Igács Rúzsi) utolsó előtti bekezdése így végződik:

Igács Rúzsi, édös szivem,
Hamis hitöt fúttá' velem.

Nyilvánvaló, hogy ez az utolsó sor „egy követ fuj“ a címbeli szólással. „Egy követ fúttál velem, de te hamis hittal fúttad“: „hamis hitöt fúttá' velem“.

VIKÁR BÉLA.

Hiu, ház héja. Közértelemmel a *hiu* szót ebben a jelentésében, mikor a háztető alatti üres részt, pallást értjük rajta, egynek vettük az eredetileg szintén ürest jelentő *hiu* szóval. *Ház héja* e szerint = ház híja, üres része; *hiu*, *hiu* = üres. Most a nagytudományú Széll Farkas, a debreceni kir. tábla tanácselnöke, arról tudósít, hogy Debrecen város régi jegyzőkönyveiben kivétel nélkül *ház haja* fordul elő. Ez az adat ellenkezik az elfogadott magyarázattal és arra mutat, hogy a *ház héja* kifejezés második részében a *haj* tőnek olyan alakja van előttünk, mint a *karaj: *karé* stb. alakulatok. A házfödelet v. tetejét e szerint a magyar nyelv a ház *hajának* fogja föl, ami szint-oly természetes, mint a *hiu* = üres szóval történt egyeztetés.

Itt azonban különbséget kell tennünk a *hiu* és a *ház héja* között. Az utóbbit világosan földeríti a Széll Farkas becses adata; az előbbire nézve hangtani nehézségek szólnak a *haj* tövel való egyeztetés ellen. A *haj*-ból válhatik *háj* s a *háj*-ból *háj*, *hí*. De *hiu* semmikép sem válhatik belőle. Nincs más hátra, mint föltennünk, hogy ebben a *hiu*-ban egészen más szóval van dolgunk, még pedig ugyanazon 'üres' jelentésű szóval, melyet eddig a *ház héja*-ban kerestünk.

E szerint: *ház hiába* (*hiu*-ba) = ház híjába; ellenben *házhéj* = házhaj.*

VIKÁR BÉLA.

Cím és rangsor. Valamint nálunk, szintűgy váltakozott a rómaiaknál is a rangot s címet jelző szó helye a tulajdonnév mellett. Eredetileg a név után tették s így használják általában a klasszikus írók. De már Tacitus így is mondja néha: *augur Lentulus* Ann. 3.59; *procurator Marius* Hist. 2.12; *imperator Augustus* Hist. 1.90; *Caesar Titus* Hist. 5.1. Megjegyzendő, hogy ez a szórend nem szónoki figura, mint pl. Cicerónál, aki nyomatékosság kedvéért szintén szokta alkalmazni ezt az inversiót (mint pl. Cael. 1.1, Nat. deor. 3.80). Viszont volt némely kifejezés, amelyben állandóan ez a fordított szórend volt használatban; ilyen a *rex Philippus*. Ide vonhatók az ilyenek is, mint *Tragoedia Thyestes*, *Fabula Oedipus*, sőt *provincia Sicilia* is, és *urbs Roma*, vö. *Neapolis urbs* (l. Menge: Lat. Syntax 536.7).

SZILASI MÓRIC.

Sztambul (26 : 35) némely filologus szerint nem εἰς τὴν πόλιν-ből keletkezett, hanem rövidítés (Κον)σταντινούπολις-ből. De azért igaz, hogy a helyhatározó rag hozzájárulhat a helynévhez, úgyhogy attól el sem válik. Mint dunántúli ember, magam is emlékszem, hogy a német-zsidó zsargonban beszélő zsidók *Simonyi* helyett mindig azt mondják: *Simonyibe* (nem *Simonyimba*), *Marcali* helyett *Marcalibe*. Ez alkalommal fölemlítem, hogy a zsidók a magánhangzóval végződő magyar helyneveket l véghanggal ejtik: Asszonyfa *Asszonyfál*, Tapolcafő (Pápa mellett) *T'pócafél*.

KRAUSZ SÁMUEL.

* Otokocsi F. F. is azt írja: *haj* tectum, s néhány kódexben *hajazat* van a *házhéjazat* helyett; de azért könnyen lehet, hogy ez csak népetimológia a másik *háj* = *haj** analógiájára.

A SZERK.

Áldomás. Már rámutattam arra (24 : 372), hogy az *áldomás* szó nem csupán a Müncheni Töredékekben (l. Nyr. 24 : 415—420. l.), hanem a Nádor-Codexben is előkerül egy helyen „engedelem” értelemmel.

Most ezen adathoz még két újat csatolok a Margit-Legendából, melyek annak idején, úgy látszik, elkerülték a NySzótár megbízott munkatársának figyelmét. Hangzanak pedig ekkép: „Papanak *aldomassa* meg nyervén meg tezeum amýt kerz (278). Meeg ennek feuleutte Papanak *aldomasat* nagy ereus mondassal byzonyehtassal igyryk vala ezek-reul ez zent zuznek” (299). Tehát „pápanak engedelme, jóváhagyása”. (Idézeteim a Koller-féle kiadásból valók.) PRIKKEL MARIÁN.

Brégó. (Vö. 38. és 80. l.) Az eddigi közlésektől eltérő értelemmel és kiejtéssel ismerem e szót. Így Margitán (Bihar m.) így hangzik: *brégó*, értelme pedig: beste lélek, aljas; Kecskeméten *bregyó*-nak mondják, s roszféle leányt értenek rajta. Félegyházán *brenyónak* mondják az előbbi értelemben. KISS ERNŐ.

Szalados. (25 : 514.) Nálunk *málé* néven ismerik. Komárom megyében (Ó- és Új-Szönyben) hallottam, hogy *csiripiszli* névvel jelölték azt a csirázott buzából készült pépet. SZTRÓKAY LAJOS.

Koca-vadász, koca-pipás. A NySz. és Tsz. nem ösmeri ezt a szólást. Kezdetben bizonyára csak a *koca-vadász* alakja volt meg, s olyan embert tiszteltek meg evvel a névvel, aki csak apróbb állatokra vadászott. Aztán *koca-pipást*, *koca-puskást* és (Ballagi: MNySz.) *koca-nyelvész*t csináltak a mintájára: eredeti értelmétől megfosztották és olyanra alkalmazták, aki keveset ért vmihez! Akkor a koca-vadászból *Sonntagsjäger* lett. SEBESTYÉN EDE.

Csirkás. A világért se akarnám Ágai Adolf urat, egykori szeretett Forgó bácsimat, abból a hitéből kiábrándítani, hogy én még nagyon fiatal vagyok. Rója fel fiatalságomnak, ha talán túlságosan bizakodom emlékező tehetségem jóságában és megmaradok amellett, hogy a *csirkás* szót igen régen ismerem, még a hetvenes évekből, mikor M. András még nem jött el a *rönd* ígését hirdetni. Jellemző, hogy a *vitás* szót mindig csak német beszédben hallottam, magyar mondatba bele se tudom illeszteni. Azt hiszem, élő tanukat is tudnék állításom bizonyítására találni (még pedig nem abban a bizonyos Károly-köruti kávéházban), ha ily értéktelen szó megérdemelné az utánajárását. A *büntettves*, *gazos* szavak nem nagy erősségei Ágai Adolf úr bizonygatásának, mert azokat ugyan soha egy árva lélektől se hallottam.

WOLFF BÉLA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚHAJTÁSOK.

Még egyszer *föltételez* (26 : 25). A t. szerkesztő úr *Föltételez* c. cikkemhez csillag alatt a következő egy észrevételt fűz, mely szerint *nem tételez föl* ép olyan kifejezés, mint *nem vegyül el*, holott ez az ige is a régi *elvegy*, *elegy* szóból lett.

Felelet: A nem élő *elvegy* szónak semmi köze az élő *elvegyül* szó elemzéséhez. A halott *requiescat in pace*. Az élő *el-vegyül* (*el-vegyít*) tudvalevőleg ép úgy hátraveti igekötőjét, mint ezek: *be-viszi*, *ki-megy*, *alá-száll* stb. *viszi be*, *megy ki*, *száll alá* stb. Tehát: hibásan mondanók: *nem elvegyül*, *ki összevegyítette*? *miért elvegytéd*? Ez nem szorult magyarázatra. Az utóbbi rossz elrakást sehogy se védhetné a boldogult *elvegy*-nek hazajáró lelke.

De jó szolgálatot tesz ez a szellemidézés a *föltételez* szét nem bonthatóságának; mert alkalmat ad nekem annak a kimutatására, hogy az általában használatos, tehát élő *elegy* alaknak továbbképzése (*elegy-ít*, *elegy-ül*, *elegy-edik*) teljesen egybevág a következő szókéval: *befolyás-ol*, *kifogás-ol*, *ellensúly-oz*, *följebb-ez*, * *föltétel-ez*, és hogy az *elegy*-nek továbbképzései éppen úgy szét nem tagolhatók, mint emezek; pl. *ki elegyítette* ezt a két folyadékot? (nem pedig: *ki egyítette el*?) *Ne elegyedjél* a más dolgába (és nem: *ne egyedjél el*...). *Miképen elegyülnek* ez anyagok? (nem: *Miképen együlnek el*...?)

E szerint: rosszul van mondva: *nem elvegyül*; de jól van mondva: *nem elegyül*; mert az utóbbiban az egykori (*el*) igekötő éppen úgy elvesztette határzói mivoltát, éppen oly merev, mint a fennebb elősorolt igékben a *be*, *ki*, *ellen*, *följebb*, *föl* igehatározók, egybeolvadván az illető szóknak többi részeivel, úgyhogy már el nem válhatnak tőlük.

Ha tehát — mint a t. szerkesztő véli — jók ezek: *nem tételezi föl*, *föl sem tételezem* stb., akkor kifogástalanok ezek is: Vajjon *ki folyásolja be* a tanácskozást? Én *nem fogásoltam ki* állításdot; és így tovább: *ellen is súlyoztuk* az ő politikáját. *Soha se egyedjünk el* a más dolgába. Beszél-e, ír-e valaki így? Bizonyára nem. Ha tehát hibás ez a szétszedése az igéknek, akkor a *tételezi föl*, *föl sem tételezem*-féle bontás is irgalmatlan rossz, és semmivel se igazolható szórendet idéz elő.

A kérdés már azért is fontos, mert van még több ilyen ige, jobbadán műszó; pl. *bevétel-ez* (a bevételek rovatába iktat). A *bevétel* itt is szoros értelemben vett összetétel. Példa: Miért *nem bevételezted* ezt az összeget? (és nem: miért *nem vételezted be*?)

A magyar nyelvérzék kétiségenkívül bántja az itt elsorolt szókban az igekötők elülhagyása. Nem tanácsos tehát szaporítani az efféle képzést. De a már használatosakat nem lehet már eldobni. Kár is volna kiküszöbölni. Hisz' a *föltételez* kivételével rendben van az ügyük. Csak ennek az igének hányják szét a tagjait, és bitoroltatják is

* *Lebbez* semmit se jelent; de *fogásol*, *folyásol* sem érthető alakok *ki* és *be* hozzájárulása nélkül.

egyszersmind magával az igével a *föltesz* (*supponit, praesupponit*) jelentését. Mind a két bajt orvosolni kell. JOANNOVICS GYÖRGY.

T. dolgozótársunk azt mondja, hogy az *elegyül* igében „az egykori igekötő elvesztette határozói mivoltát”. Pedig ezt épen azért idéztem, mert nézetem szerint az *elegy, elvegy* szó első tagja soha sem volt az *el* igekötő. A kódexekben már ezeket a rövid formákat olvassuk: *elegy* nép (JordC.), véred vízzel *elvegy* nekünk adád (ThewrC.) stb. Már pedig az egész *el* igekötő akkor még aránylag olyan fiatal volt, hogy ilyen homályos utótagú összetételben nem szerepelhet. Az *elegy, elvegy* szók tehát eredetileg nem is összetételek, hanem tőszótagjuk az *el*. Ha mármost ez az *el*-, mely tulajdonképp nem volt igekötő, mégis elválhatott az utótagtól csak azért, mert igekötőnek látszott, még kevésbé csodálhatjuk, hogy a *föltételez* igében történt ugyanaz. — Hogy nem mondjuk: *folyásold be, folyásoljuk ki*, annak az az oka, hogy ezek nem olyan gyakori használatuak, mint a *föltételez*, s azért emez könnyebben odaszegődött az általános analógiához. — Vannak esetek, melyekben alig is lehetne együtt hagynunk a *föltételez* két elemét; pl. ebben: Az égés oxigén jelenlétére enged következtetni, de *föl is tételezi* az oxigént. Nagyon furesa volna így: de *föltételezi is* az oxigént. — A *föltesz* értelmében magam is kerülendő cikornyának tartom a *föltételez* igét.

A SZERKESZTŐ.

Zuhogó. A Budapesti Hírlap *víz hullajtónak* nevezte el a *zuhanyt*.

Ezt a szót nem tarthatom szerencsés alkotásnak, mert tulságosan hosszú s amint Zolnai is már említette (25:449), nem lehet belőle származékszót alkotni, de talán nem is födi a kifejezendő fogalmat. Szerencsére jobbat is ajánlhatunk helyette. A palóc nyelvjárásban a mesterségesen készített vízesést (pl. malmok zsilipjeinél, kertekben sat.) *zúgónak* s még többször *zuhogónak* nevezik. E két szó közül akármelyik jobban megfelel a *zuhany* fogalmának, mint a *víz hullajtó*. Különösen a *zuhogó* a víz zajos lecsapódásának többszörös megújulását egész pontossággal kifejezi. Még csak azt a kifogást sem lehet ellene tenni, hogy származékszót belőle nem alkothatunk. A fürdő palóc gyermekektől gyakran hallhatók az ilyen kiáltások: *Gyere h'ékám zuhogtatnyi! Gyerték fiúk, zuhogtassuk m'ém mag'ónkot!* S azzal a malom zsilipjéről lezuhogó természetes *zuhany* alá állanak.

BARTHA JÓZSEF.

Címkórság címe alatt olvasom a Nyelvőr februári füzetében, hogy az *Ő nagysága N. N. úrnő* kifejezés az irodalom üzleti világából kelt szárnyra. Hogy ez germanizmus, az kétségtelen, de a címkórság szült ennél cifrább kifejezést is. Budapest székes-fővárosának — az ország tükrének — összes leányiskolaiban, a felügyelésre hivatott urak fülehallatára, egy pár év óta dívik egy megszólító címezés, aminél bolondabbat egyhamar nem igen hallottam. A fővárosi tanító-nők érdeméből nem akarok levonni semmit, a kivételektől pedig előre is bocsánatot kérek, amért általánosságban szólok. De mindenfelől halom, tehát nagyon el kell terjedve lennie, hogy a serdülő leánynemzedék,

tizezer számra, ugyanazt a tanítónőt, kinek a magyar nyelvet tanítani is kötelessége, a megszólításnál is *ő nagyságának* kénytelenek címezni. „Bocsánatot kérek *ő nagysága*, hogy elkéstem“. „Kérem *ő nagysága*, tessék megengedni, ha hibáztam“ és így tovább. Budapesten, ahol a lakosságnak úgy sincs ép nyelvérzéke, ilyen magyarságra tanítják az iskolákban a gyermekeket! Elképzelhető, mennyire átmegy ez az unostalan hallott és használt alak a vérükbe, s hogyan fejlődnek belőle még nagyobb nyelvbeli badarságok. És ez nem is fog addig megváltozni, míg a főváros tanácsa a cifra címezés használatát épen úgy szabályrendeletileg meg nem tiltja, mint pl. ahogy a kolerajárvány idejében a szülők panaszára megtiltotta a derűre-borura való kézcsókolást. amit némely tanítónő napjában négyszer követelt meg az egész osztálytól.

DÉRI GYULA.

Ügyfeliség. Egy orvosi lakoma leírásában olvastuk ezt a szót először, — reméljük: utóljára is. A tudósító kérdőjellel veti utána a szokott, bár deák szót, amelyet jelenteni akar, s amelyet aligha sejtene e sorok olvasói is. Azt tenné: *kollegiálitás*. „*Ügyfeliség* nem más, mint az a vonzalom, melyet tagtársaink iránt érzünk. *Ügyfeliség*-ből ünnepeljük ma K. tanárt, aki 11 év előtt e körnek elnöke volt“. (BH. 1897. I. 5.) A szó képzése ellen legföljebb azt a kifogást tehetni, hogy az alapszónak (*ügyfél*) nem a nominativusi alakjából indul ki (vö. *útszél* : *útszéli*; *éjfél* : *éjféli*; *ég* : *égi*; *kéz* : *kézi*; régi *sokféli* : mai *sokféle*, *sokféleség* stb.). Ezt azonban még menthetnők a többi alakok analógiás hatásából, hogy t. i. legtöbbször *ügyfelekről*, *ügyfeleim*, *ügyfelei* stb.-ről szoktunk beszélni. A szónak főhibája az, hogy nem fejezi ki, amit ki akar fejezni, még pedig azért, mert alapszava, az *ügyfél* nem kollégát (kارتársat) jelent. Amint a deák *kollegiálitás* is a *kollégá*-val van eredeti kapcsolatban, úgy az alkotandó magyar szónak is — ha más, de megfelelő fordulattal nem akarjuk pótolni — csupán a *kartárs* szóból lehet kiindulnia. Már pedig, ha *kolléga* = *kartárs*, akkor *kollegiális* = *kartársias*, tehát a *kollegiálitás* magyarul csak *kartársiasság* lehet. (Vö. *szónok* : *szónokias*; *szónokiasság*, vagy akár *hazafi* : *hazafias*; *hazafiasság*.) E mellett azonban mondhatunk a francia *esprit de corps* mintájára, mint Szily Kálmán ajánlja, *társsszellemet* is, amennyiben a *szellem* szót már a neológianak teljes polgárjogot nyert alkotásai közé kell számítanunk.

ZOLNAI GYULA.

Dolgok, holmik. Egyik hazai tudósunk szájából hallottam ezt a kifejezést: „Az az ember majd elhozza a *dolgokat*“. Tátrai kiránduláson történt; a hegymászó kalauzról van szó, aki felsőkabátokat, kis csomagot mit szívesen elhord a hátán egy alkalmas bő tarisznyában. Azóta itt Pozsonyban is hallottam a *dolgokat* emlegetni. Hát ez kész germanizmus. Magyarul ezt *holminak* s ha ruhaneműkről van szó, a kollektív, gyűjtő jelentésű *gúnyának* kell nevezni; ... majd elhozza azt a *holmit* vagy a *holmikat*. Talán nem fölösleges ilyesmit szellőztetni!

BELÁNYI TIVADAR.

Rokonszeny, ellenszeny (26 : 40). Ezt : *nekem ellenszenves*, hogyan fejeznék ki e szóval : *idegenkedni*? Az *idegenkedő* ez esetben én vagyok, de amaz mi legyen? *Idegen* előttem, annyit tesz, hogy még nem ismerem. *Idegenkedem tőle* — ennek már okának is kell lenni. De ha ránézek vagy csak megpillantottam valahol idegenben, és első látásra visszatetsző érzést kelt bennem, ezt *ellenszenvnek* nevezem, mint olyan érzést, mely nekem kellemetlen, s visszataszít tőle, ellenhatást tesz.

A *rokonszenves* jelenség láttára is, még nem érzünk mindjárt vonzalmat is iránta, ahhoz egy kissé több idő kell, bizonyos foka az ismerkedésnek, hogy az kifejlődjék. SZOKOLAY HERMIN.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **A helységnevek raghasználatáa.** a) Miért mondja a magyar ember : *Budapestre, Szegedre, Aradra, Kassára, Miskolcra* (utaztam, költöztem); ellenben *Bécsbe, Pozsonyba, Egerbe, Győrbe, Zomborba* stb.? Van-e itt bizonyos törvényszerűség, avagy csak a hallás diktálja az embernek a helyes formát? — b) Miért mondjuk kivételesen *Győrött* és nem *Győrön*, vagy pedig *Pécsett* és nem *Pécsen*? Ha szokásos *Brünnben, Bécsben*, miért mondjuk : *Budapesten, Kassán, Losoncon* és nem az előbbiekhöz hasonlóan? Miért ne lehetne *Egerben* helyett *Egeren* vagy *Egerett*, úgyszintén *Losoncon* helyett *Losoncban* vagy pedig *Losoncott*? Van-e idevágó szabály egyáltalán, a helységnevek ragjainak használatára nézve?

F. A helységnevek raghasználatáa még nincsen pontosan megállapítva, valamint az sincs kiderítve, miért ragaszkodnak némely helyneveink, legalább az általános nyelvszokásban, következetesen ehhez vagy ahhoz a helyraghoz.

Általában két ragcsoport szolgál a hármas helyirány (*hol ? honnan ? hová ?*) kifejezésére a helynevekben : az *-n -ről -ra* és a *-ben -ből -be*. E mellett azonban némely helyneveink a *hol* kérdésre a *-tt* helyragot kívánják és néhány vidéken a népnyelv megőrizte a *hová* kérdésre felelő régi *-é* (illetőleg *-vé*) ragot is.

Megkísértünk mármost az eddigi nyomozások * alapján néhány szabályszerűséget pontokba foglalni.

Mindenekelőtt a megye neveket csak *-ben -ből -be* raggal használjuk helyhatározóul, pl. „Túl a Dunán Baranyában van egy kis lány“ (dal), Tolnából való, Nógrádba költöztek stb. Ennek természetes magyarázata az, hogy a megye nagyobb terület s ezt mintegy körülzárt térnek tekinti képzeletünk, úgyhogy csupán belviszonyjelölő raggal használhatjuk a megye nevét mint helyhatározót, akár kitesszük benne a *megye* szót, akár nem, pl. Bihar megyében vagy

* Vö. Simonyi : Határozók I 53—55. l. és Füredi Ignác cikkét : *A helységnevek helyragjai*, a Budapesti Hírlap 1892. aug. 3-i számában s hozzá Csapodi István észrevételeit (ua. évf. 220. sz.).

Biharban stb. Ily módon jelentésbeli különbséget is fejlesztett ki a nyelv oly neveken, melyek megyét is, helységet is jelentenek, pl. *Nyitrában* a. m. Nyitra megyében, *Nyitrán* a. m. Nyitra városában; épígy *Csongrádban* és *Csongrádon*, *Szatmárban* és *Szatmárt*, *Hunyadban* és *Hunyadon*, *Hevesben* és *Hevesen* stb.

A külföldi helyneveket kivétel nélkül *-ben -ből -be* raggal használjuk: *Londonban*, *Párizsból*, *Berlinbe* stb. Ebből ismét érdekes megkülönböztetés támad olykor; pl. *Velencében* (Olaszorsz.) és *Velencén* (Fehér m.); *Lipcsében* (Szászorsz.) és *Lipcsén* (Liptó m.); *Iglóban* (ha épen így tetszik hínunk a morvaországi *Iglau-t*) és *Iglón* (Szepes m.). Hogy miért mondjuk a külföldi helyneveket *-ben -ből -be* raggal, annak talán az az oka, hogy a külföldet s a külföldi helyeket nagyobb mértékben csak akkor kezdte népünk megismerni és emlegetni, mikor a helynevekben a régi raghasználatot, a *-tt, -é, -ól, -öl, -n* ragokat az újabb keltű belviszonyragok, *-ben -ből -be* váltották föl; az is közbejátszhatott, hogy eleinte bizonyára csak kiválóbb, nagyobb külföldi helységek oroghattak nálunk szóban, a szó igazi értelmében vett városok (váras helyek), amelyeket épen bezárt területükénél fogva a *-ben-féle* ragokkal mondottak. (Vö. *városban*, de *falun*.)

Az *-n -ról -ra* ragokat használják csaknem kivétel nélkül az *a, e, ó, ő* magánhangzón végződő helységnevekben: *Buddán*, *Kassáról*, *Tordára*, *Besztercén*, *Löcséről*, *Privigyére*, *Iglón*, *Makóról*, *Gödöllőre* stb. Azonban egyes vidékeken a nép *-ben -ből -be* raggal mond ilyen neveket is, pl. a tataiak Csapodi István szerint (B. H. id. sz.) azt mondják: *Tatában* s a Nagy Szótár szerint is ez a város és vidéke nyelvdívata: *Tatából*, *Tatába*. Értesülesem szerint a tolna-megyei *Tüske* helység lakói is azt mondják: *Tüskébe* stb. Az *-i* végű helységnevek ellenben a köz nyelvszokás szerint is inkább a *-ben-féle* ragokkal járatosak: *Halmiban*, *Almádiban*, *Marcaliból*, *Lengyeltótiba* stb. Az *u, ü* végűek pedig majd a *-ben*, majd az *-n-féle* ragokat kívánják: *Ujfaluban*, *Bátyúból*, *Gyaluba*, *Büssübe*; de *Gyepүн*, *Borfüről*, *Gönyűre* stb.

A mássalhangzós végű helységnevek közül rendszerint *-n -ről -ra* ragokkal állanak a *b, c, cs, d, f, g, gy, k, p, s, sz, ty* és *z* végűek. Pl. *Tiszadobon*, *Galgócról*, *Szliácsra*, *Aradon*, *Mecenézről*, *Köszegre*, *Torbágyon*, *Szolnokról*, *Révfülőpre*, *Szarvason*, *Verbászról*, *Parabutyra*, *Pomázon* stb. (Vidékiek kivétel Sopron környékén: *Cenkett* és nem *Cenken*, mint Tolnai Vilmos értesít.)

Ellenben csaknem kivétel nélkül a *-ben-féle* ragokat használjuk az *m, n* és *ny* végű helységnevekben: *Komáromban*, *Debrecenből*, *Pozsonyba* stb., mint Simonyi hi-zí, azért, mert ezeknek orrhangjával a szintén orrhangú *-n* rag monotonitát idézett volna elő (Határozók I.55).

A többi mássalhangzókkal, ú. m. a *h, j, l, ly, r, t* és *v*-vel végződő helységnevek közül némelyeket *-ben -ből -be*, másokat *-n -ról -ra* ragokkal mondunk. Pl. *Zilahon*: *Szilágycsebben*; *Csabajon*: *Tokajban*; *Tarcalon*: *Titelben*; *Szerdahelyen*: *Nagykárolyban*; *Mezőtúron*: *Modorban*; *Kecskeméten*: *Nagyszombatban*; *Kátovon*: *Révben* stb. A *t* végűeknél azonban a *-ben-féle* ragok kivételesebbek.

E két általánosan használt ragszoporton kívül még a régies *-tt* raghasználat is megvan *hol* kérdésre a *-vár* és némely *-hely* végű helységnevekben, továbbá ezekben: *Pécs*, *Győr*, *Szatmár*; pl. *Kolozsvárt*, *Udvarhelyt*, *Pécsett* stb. (Vö. Simonyi: Határozók I. 347.)

Hogy e néhány szóban a *-tt* használatának, a többiekben pedig a *-ben -ből -be* és *-n -ről -ra* szereplésének mi különös oka lehet, minden egyes esetben nem tudjuk megmondani; azonban érdekes analógiát találunk e jelenségre a finn nyelvben, ahol, mint Szinnyi figyelmeztet, a helységnevek egy részét szintén *-lla -lta -lle* ragokkal, más részét *-ssa -sta -sen*-nel mondják, amely ragszoportok közül az első a magyar *-n -ről -ra*-nak, a másik a *-ben -ből -be*-nek felel meg értelmileg.

ZOLNAI GYULA.

2. **A relatív névmás.** Gözmalmunknak egyik ürlapja a köv. módon van fogalmazva: „Folyó hó 20-i póstautilványával vettünk o. é. 500 frt — krt, *mely összeget* . . . becses számlája javára *irtuk*.“ — Vajjon helyes-e a *mely összeget* után *irtuk*, s nem *irtunk* kellene-e ide?

F. *Mely összeget* után az irodalmi nyelv szokás szerint csak *irtunk* a helyes kifejezés, pl. „Amely összeget javára *irtunk*, csak részben fedezi tartozását.“ — De a beküldött ürlapon maga a *mely* névmás van idegenszerűen alkalmazva. Magyarosan így kell azt a mondatot fogalmazni: Vettünk 500 frtot, s *ezt az összeget* . . . javára *irtuk*. (Mellesleg megjegyezzük, hogy a *számla* előtt nagyon fölöslegesnek látszik az az udvariaskodó *becses* jelző.)

ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

Csőbőrből vederbe. A Nyr.-ben olvasom, hogy a Jelenkor hirdette szópályázat fényes eredményei között van a következő is: *triviális: alpári; korzó: pálya*.

Mint stilisztának semmi kifogásom sincs az ily csoportosítás ellen; az író ezentúl is szabadon fog válogatni *triviális* vagy *alpári*, *korzó* vagy *pálya* között, aszerint, amint a fogalom árnyalatát ez vagy az a szó fejezi ki tökéletesebben. Mint nyelvésznek azonban lehetetlen mosolygással nem fogadnom az ilyen tájékozatlanságot, mely magyar szókkal akarva az idegen szókat helyettesíteni, nem veszi észre, hogy csőbőrből vederbe esik, vagyis latin helyett olasz, vagy ami még érdekesebb, az egyik olasz szó helyett más olasz szót ajánl.

Avagy nem tudják a Jelenkor szerkesztőségében, hogy a magyar *alpári* az *al pari*-ből s a magyar *pálya* az olasz *paglio*-ból származik, épúgy mint ahogy a *korzó* sem egyéb az olasz *corso*-nál? Ha pedig nem tudják, miért nem forgatják kissé a Nyelvőr régebbi évfolyamait? Lám, a 13. köt. 548. s a 16. köt. 183., nemkülönben a 15. köt. 160. lapján teljesen kimerítő s a laikus közönségtől is megérthető alapos felvilágosítást olvashatnának ezeknek a szóknak olasz eredetére nézve.

Ha már purista valaki, legyen igazán purista és ne ajánljon olasz szót az olasz szó helyébe.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A Magyar Állam logikája. „A *lóg* igető származékai, a *lógó*, *lógós* . . . közé tartozik a *lógika* is, de amely ily módosult alakban érthető csak *lógóka*. A *lógós* szó is eredetileg azt jelenté: az emberi észnek hanggal, szóval, mint az ész természetes *lógósával*, *lógójával*, vagy eredeti alakban *lógókájával*, *logikájával* való tódása, *tódománya*“ [értsd: tudománya!]. Magyar Állam 1897. II. 23.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

Használja-e a nép, hol és minő értelemben, a következő szókat és szóalakokat: *élelem*, *élelmes*, *füröszik*, *irtószik* a Balaton, *ily*, *mily*, *oly*, *kikelet*, *meztelen*, *meztlén*, *mezejtelen*, *mignem*, *ptrüsszent*, *ptrücsök*, *ptrukk*, *rováncs* (állítólag rovó-bot Szegeden), *rüheder* (rühelődő, csavargó Tsz.)?

Hol ejtik hosszan az -ú -ű melléknévképzőt, az -ül -ül igeképzőt (*tanulok*, *kerülő*) s az -ül -ül névragot (*hátról is*, *belüle* stb.)?

Vannak-e nyelvjárásainkban úgyn. emelkedő kettőshangzók (dif-tongusok), olyanok t. i., melyeknek második elemét nemcsak hosszabban, hanem egyúttal hangosabban, erősebb hangsúllyal ejtik?

Valóban kettőztetéssel ejti-e a nép az ilyeneket: *karddal*, a *parttal* egy irányban, *csonttal*, *hordd el*, *kezdd el*, *mondd el* (vagy pedig így: *kardal*, *mond el* stb.)? — továbbá *szentség* helyett *szencség*-e vagy *szencsség*, *boloncság*-e v. *boloncság*? *mencsén* v. *menccsén*, *roncsa* v. *roncsa*? *hordja* helyett *horgya* v. *horggya*, *bonytya* v. *bonytyta* stb.?

Hogy mondja a nép: *Soprony*, *Mosony*? vagy *Sopron*, *Moson*?

Mondják-e *ötön*, *haton* e h. *öten*, *hatan*? továbbá *ötönként*, *hatonként*?

Tesznek-e különbséget a *naponként* és *másként* alakok közt, úgyhogy az egyiket *é*-vel, a másikat *i*-vel ejtenék?

Mondják-e *lovat* v. *lovacskát játszani* e h. *lovasdít*? és *királyra játszani* e h. *királyosdít*?

Mondja-e a nép így: *ha mit* akartok, szóljatok; *ha ki* tudja, mondja meg?

Mondják-e föltétes móddal: menjünk, *mig elérne* a zivatar?

Van-e nyelvjárás, mely nem ismeri az *ámbar* és *mire* kötőszókat (az utóbbit időhatározásban: *mire* haza érsz, én is otthon leszek)?

Járatosak-e ezek a szólások: *kevés mult* (e h. kevésbe mult),

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példáikat híven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes, magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papirosszeletre irjanak le. Ezzel nagyon megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradtságos munkáját.

fenn van v. *fönn jár* (e h. főnhéjaz, rátartós), *szegett szemmel néz*, *se hal se hús* (e h. se hideg, se meleg), *itt tartunk* (e h. idáig jutotunk, itt vagyunk)?

Mit jelent a következő régi alföldi tanukihallgatásban előforduló *bakra* kifejezés? (1667. dec. 13. Hód-Mező-Vásárhelyen :) „Gyön lakó Karácson Lőrincz annor. 49 Keglevicz uram ő nagysága jobbágya hiti után vallja: . . . Mivel hogy 4 mértföldig hajtatták vélem és az mint azokat az sertéseket megnéztem az társommal és az pásztorral együtt beszélgettünk felölle, mert volt olyan 50 benne idest ötven, az ki *megért volna 12 tallérokat bakra*; az második része is pedig *megért volna 10 tallérokat bakra*; mert abban sem volt kisebb harmadfünél; a süldje is *megért volna 2 tallért bakra*; mindenestül megért volna 500 tallért“. (Gr. Károlyi-család levéltára. Lad. 94. nro. 46.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Siculica.

Polyán: jönnek (= nem hiszem, szójárás); ne nagyzold magadat v. a dolgot (magnificare); aszatyfüst; lappancs (pincének külső földszinti ajtaja); törnyő (élhetetlen fiú); szuvat (megszáradt, lehulladozó tapasz); goc (Csikban = pest, kemence); csempe (agyagból való kályha egyes darabja).

Ne nyújtsd mint a szentiványi éneket; bugja (= boglya, bogla); borsika (Wachholder, juniperus). Per-kő; ábolygok (= ámolýgok); hogy *hijják vala*; hogy csak *nevezik vala*; erre is *kimehetünk vala*; szíu = szíj; nányka (= nagyanyám, nányám).

Kézdivásárhely: Nemere hegye. Nemerei szél. Ojtosz (hegy dél felé), ojtoszi szél. Itt töltjük az időt, mikor meguntuk magunkat; *estálló*, *estálló*; *es* (= esik); de nem igen *tartsa* magát; szérencsés.

Nagy-Kászón: Kinyissa a gyermek (a kapút). Ha nem *jő vala*, akartam. Egy keves eső volt; egy keveség.

Embër (csaknem: *ëmbër*); esmënt; ugyannyira (= olyannyira, ezt nem mondják); véték; vétekes [így? Szerk.] dolog élő fát elrontani; *könyérvel*; ingem (= engem); kénálom, kívánni; pediglen. Házások? nem, egy *es* (vagy: *egy se*); solló; feleségemvel; *kéne*; kicsiségtől *fogvást*.

Repát havasa, *Tosta havasa*; *ösven* (= ösvény).

Sz.-Marton: Ollyan *szigoru* volt ezelőtt, de most ollyan kövér. Sok baj van a gyermekvel. Bár hon *lesz vala*, még jobb lett volna. Annak előtte öt vagy hat ha *találtatott* volna okos ember; tovább; legtovább; elig (= alig); héába; megfetekedni; *gondozni* vkit (azt es fogja gondozni); nem *kévántatott* több; jobbocska; ha magam es *hëzzá* tészem; kied (kend); *arval*; ha haza nem hozza, nem lássuk, nem tudjuk hogy mi; fejlődni (fejlődni); *igérkezett*; *vadnak*, vagyon.

BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

Szólások.

Imigy-amugy, hogyan mikép. (Ha nem akarnak vmit megmondani, ilyenformán felelnek.)

De kit ölnek meg vele? (Kinek kell ezt a kellemetlen foglalkozást elvállalni?)

Tót válogat a körtében. (Ha valakinek nem kell a reábizott munka, mást akar tenni, de az se megy jól neki. Cselédeknek szokták mondani.)

Ellődulok Losoncra. (Ha vki messze akar gyalogszerrel menni.)

Mennyetek el, vágjátok le, haggyátok ott. (Még az inszurgensvilágban mondta egy öreg földmíves, kinek négy fia volt katonának való s el is ment mind a négy.)

Magas a konyhája. (Cseléd mondja arra a házra, hol szűken mérik számára a kenyeret.)

Hátához nőtt a lelke. (Nagyon öregre mondják, kit szívesen odaadnának.)

Mi a szösz?! (Kétkedve csudálkozó felkiáltás.)

Megnyergelte a küszöböt. (Az otthon ülő munkátlan gazdaszszonyra mondják.)

Nemcsak csak, hanem ugyancsak. (Bizonyítás, tréfás színben kételkedés.)

Kisujtom a pitart. (Kisöpröm a konyhát.)

Kicsapom a talajt. (Híg tapasszal beborítja a ház vagy a folyosó földjét.)

Farkasdi szalonna. (A Farkasdról került vöröshagyma, melynek jóvolta állítólag felér a szalonna jószágával.)

Nincs a benn a bibliában! (Ezt szokták mondani arra, amiben kételkednek.)

(Garam-Lök, Bars m.)

VÉGH ISTVÁN.

„Mélyebben szánt az én ekém az urénál“ (körülbelül ennyit akart vele mondani az illető: nagyobb az én befolyásom, többet nyom az én szavam).

Ágán van a nap, léágazik: lefelé jár, közel van leáldozásához (mintha ágon függne lefelé).

Nagy be vót má az (a jégdarab, melyen az emberek voltak, a Balatonon), nem lehetett rajtuk segítenyi.

Csak azon vigyázzon, hogy é ne vesziccsen vmit. — Azon félünk, hogy ésöpör bennünket a hó.

Van gyümölcs, ahun még nem pusztította a hërnyó.

Azokat a falusiakat is sokat ösmerék.

(Veszprém m.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Párbeszéd két fiu közt.

— Hallá', ha' nízsem még e késédet; iszë pënicilus, pedig három pilingás. Tán tíz körmön szërészted? — Ollan nincs! — Bizongu még! — Isten bizo' nëm loptam. — Moⁿ: fujbizo. — Fujbizo. — Hát hun vëtted? — Hun-ë? Maj emondom. Hetfin e kocsmábo vótam kuglikat állogatynyi. Ott vót az e hëtyke Pór Józsi ësksztra ruhábo, még e borygyus zsidó, osztán e kancsó' szëmü sujszter, hát még ki is? .. ja igaz! e szombatheli borbi... még e fõszëgi mónár leginnyë. E sujszter dobát legjobban, pedig mindig e falfelé sandított, mikor célzott. Mindënféle figurát tettek velë. Lëhuszták e sõggyõ (= süvegje; a kalap és sapka általánosított elnevezése) karimáját (szélét; karimának nevezik a torony falát körülvevõ kiszõkellõ párkányzatot is); ë' rossz nottissza vót, aszt mindig kilopták e zsebgyibü. Mikor má' nëm tuttak velë más csufot tënnyi, aszonygya e borbi: kinek van kurázsija birkóznýi velë? (Igaz hogy ollan mind e' Mohamëd.) A többiek fõheccütik e sujsztërt, ho' mënnýen ki velë. Èccër csak fõgyürõszkõdött, bele csipeszkëdött e borbi nyakábo. A' még csak ëggyet kancsót (gáncsot vetett) rajt e lábávo, zupp! fõthõ vágto szëgin sujsztërt, csak u' nyekkent. Soká gecmergëtt e fõdõn, még fõ tudott tápászkonnyi. Mikor fõcühülõdött, aszonygya nek ie mónárlegin: „No komám, e' furcsább vót e birka szëmná is“. Nëm is vót kedvë ësëg birokra mënnyi. Kifizettë amijë vót, osztán ekotródott. Csak u' lencút hazafelé. A kezeji u' jártok mind e na' harang szüvõ. A fülõ cimpáját jó mëgüthettë, mer sokszor tapogatta. — A többiek is eszillettek? — Ojjë! ott dobátok napestig. Kerestem nyócfannigy karajcárt. Másnap ippen gyütt e János bálizs (rõvidáruval házáló olasz). E' kordëja (két kerekü kocsi) vót, abba mëg e' szamar vót fogva. Tõbbet irt mind Tótek remonda (kiselejtezett katona-ló) sárgájo. — Ugyis a gyõpijë (gyõpi = sintér, gyepmester) lësz nëm sokáro. — Behosztá hozzánk a pakktýát. Èⁿ minygyá csak kést kírtem tülõ. Fenyé sok szíp kés vót nálo, hanëm dërágák is vótak ám. Eszt õtfen karajcárro hatta Èhë! mondok, maj' mëgbolondútam annyit annyi értë, iszë magáve még ókunnyi së lëhet. Tán lëjëbb is odaathatná. De csak szíta e pipáját, csak u' szityëgëtt-szõtyõgött, mëgtekertë e fejit, ho' nëm lëhet. Addig veszekëttünk rajta, ho' negyvenýer odaadta. Hát nëm írì mëg? — Májszë ho' mëg. Hát gyere szëggyünk csádet (bozótot, gázt), osztán raktyunk tüzet. Të mënný e' kurumpliër. Hanëm elõbb nízzeik mëg, nëm kalangyu'-ë valahun köze' e hidós (mezõör, csõsz)? E Dobos Lajcsit is mëgfokta e minap, osztán farkas-guzsba tëttë. (Az illetõnek kezeit összekõtik elõl csuklóban s úgy ültetik le, hogy a két kar között a térdek feljönnek. Ekkor térdhajlásban egy erõs botot dugnak át, mi miatt nem bír fõlkelni.) Fé' óráig u' vót, még fõeresztëttë. — De soká szëtted. — Ejszëm ám, iszë ollan apró mind e bogyó. Osztán mëg igën sok haⁿgyál is vót. È' bokor alatt mëg e' na' lútetõ (közõnsëges áska) vót. — Nízd! èⁿ mëg iszolagot is hosztam, még mëgsül e kurumpli, e'szìjok. — Igën kevés szikrájo van ennek e tüznek; csak szìporka (elszálló tüzes perje) mëg põrgye

(elhamvadt szalma). — Nízd! ẽ' góla kóválog hẽgyẽttũnk. Kásd (=kiáltsd) neki: „kẽst ez ẽgbe, kẽst!“ — Nẽm káttom ẽn, e mutkor is ۆlۆget kátoosztam ẽgynek, mẽgis erۆpũt.

Igaz, e pũtyrۆket mẽg nẽm is nĩsztẽk. — Էn is tudok ամ nĩgy fĩszẽkke madarakat. — Hun talátođ ۆket? — Maj' emondom. Pintẽkẽn e Kovács Szẽpive e Tilosba (dũlۆnẽv) ۆrۆsztũnk, osztán bemẽntũnk e kũsۆ vágásbo epẽrgyere mẽg csattangóra (az epernek egy nagyobb faja, amely leszakításkor csattan). Akkor talátođ bẽrázdo-billẽgetۆket, araⁿ máringۆkat (oriolus, aranybegy), mẽg sárgo sár-mándlikat (citromsármány), otthon e szelẽnce fáⁿkon (orgonafa) mẽg istiglicẽket tudok. — Nẽm szẽttetẽk e' fĩszket csẽ? — Nẽm! mer' e' fĩszẽkbe mẽg csak tojássoi vótak, két fĩszẽkbe mẽg ۆrdۆgtollassak vótak mẽg e fĩjaji. — Hát epẽrgye sok vót? — Annyi vót mind e sár. (Nẽmet-Gencs, Vas m.)

PEKOVITS SÁNDOR.

Tájszók.

Balaton mellékiek.

a t k a: rétmelléki terméketlen, agyaggal vegyes kékes homok talajréteg.

b a k a c s: növény a Balaton szélén; kemény tokos magját ۆszszel a sertések nagy mohón ropogtatják.

b ó c ẽ r t o s: fũrtۆs, baglyas. „A vörös fũet nehéz kaszۆnyi, mer' nagyon bۆcẽrtۆs“.

b ۆ s z m e: egyũgyũ. „Tán csak nem vagyok ojan bۆszme!“

c e f r ẽ k e d i k: pajkoskodik. „Ne cefrẽkegy!“

c e f r e: könnyelmũ, kikapۆs nõszemély: cafat.

c s ۆ r o l: fej. „Megcsũroltad már a tehenet?“ (tolnamegyei tájszó).

g u r n y a s z t ۆ: disznۆlۆleskor a belekrۆl leszedett zsír.

h e r n y ą s: virágos bor. „Tۆltetlen hordóban a bor meghernyąsodik“ (pẽcsvidéki tájszó).

h o r g ą s ۆ z o l ۆ d i k: ingerel, csip-

ked, belekۆt. „Jۆ ember, de ha valaki vele horgąszolۆdik, goromba“.

k u p a: hajlott, mélyedeseş talaj. „Ott abba a kupába a rókahátu fũn ẻsikkán a kasza“.

l a z s n a k: furkۆsbot.

l e c s m e g: tutyi. „Má csak fۆhuzom ezẻkẻt a lecsmegẻket“.

l e h i c ۆ l: piheg, lehell. „Szegeny beteg, má alig lehicۆl“.

t i k ۆ r: tũkۆr,

t i k r ẻ s: fiۆkos kẹzitũkۆr.

t o p o r: bárd.

t u t y i: szۆrcipۆ.

ۆ g y e s k e d i k: rajta van, ۆgyekszik. „Má rẹguta ۆgyeskettem, hom megląssam“.

v i g g y a n: villan, fenyleni kezd. „Amint a hold meg kezdett viggyanni“.

z e r n a: zernamacsa: hamvas szۆrũ feketecsikos. „Macskánk hármat ellett; egyik fekete, ket-teje zerna“.

(Aszۆfۆ.)

FLEISCHMANN JENۆ.

(1900)

Mezőtúriak.

bádé: bamba, muta.
csörmőj: törmelék. „Nádcser-
mőj.”
csesztís: horzsolás. „Csesztís
vót biz acs csak!”

kur, kur, kur: így hívják elő
a rucákat.
puzsa, puzsa, puzsa: pulyka-
hívogató.
tanyahasú: nagyehető.

Máramarosiak.

bukháló: kendertörő, tiló.
Bikmakk befellegzett. „Nem
tom miléte Ótus sógort, a mi-
nap is mű előttünk ment és
asse monta: bikmakk befelleg-
zett.”

göngyellő: töltött káposzta.
glöder: töltött kalaráb.
hangaléta: kútostor.
krécse: multság fonalszapu-
láskor.

metís: az esztovátából kivágott
vászonnak a végén levő cafat.

(Técső, Visk.)

tekerő: fonal-gombolyító.
fakutya: a kocsikerék megkö-
tésére szolgál. „Röhög, mint a
fakutya.”

kodár: lábatlankodó. „Kergezd
má aszt a tyukot, ne kodár-
koggyon abba a házba!”
nyinyó, nyinyám: nagyanyó,
nagyanyám.

Tiszelve: a Tisza tulsó partja.
vasecset: gereben.

Madarak: cinkő, bogoj, nyak-
tekeres.

FARKAS IMRE.

Tiszamentiek.

acsít: kiabál, lármáz, kiált.
buzerál: székíroz.
bonyík: boglyas, nagy hajú, s
olyan, kinek szeméig ér a haja.
betörülködött: leitta magát.
bundagallér: olcsó pálinka.
ballókázik: ballagdal, lassan
jár.

búbos: kemence.
birbitél: babrál.
balogból: balkézből.
cavadz: szavaz.
dezentor: gazember.
futogén: petróleum.
guberál: kiad, fizet.
gyűhődj meg: vessz meg!
húmi: holmi, bútor, eggye-mása.
kolla: kétkerekű taliga.
káfol: kever.

kamukérő: hamis fogás, ki-
játszás.

karicsál: mindig beszél.

kiszelel: kiszökik.
kezel: kezet fog.
kurját út: zajt út, fellármáz.
kohácsol: köhög.
kamásli: cipő.
kordá: korbács.
kalamajka: multság.
kurgat: gurít, gördít [?].
klampíroz: veri a zongorát.
kacúrozik: urizál.
marci: kenyér.
mamma: étel (gyermekny.).
szalma-dikó: szalmából font
ágy.

szutykos: vizes, nedves.
szeszmotol: babrál valamin.
tól: tó.
tempózik: tréfál.
tang: tág, bő.
vicánkol: ugrándozik.
virnyad: virrad.
vizsgárol: megnéz, megvizsgál.

ERDŐSI JÓZSEF.

Baranyamegyeiek.

birodalom: nagyobb földesúri pokolegyháza. „Nincs igaza a birtok. papnak? — Dehogyan se — a csuszat: tucat. pokolegyházban!”
formitt hozzá: hasonlít. szelidbors: magyar bors.
Furcsák: csúfnév. szoplatta: szoptatta.
galisza: gilisza. tejházalék: tejföl, túró, tojás
lebeszélni; alkuvásról, pl. „Én együtt, pl. egy kosárban.”
le tudom beszélni a bótost.”

(Bánfa.)

JENŐ SÁNDOR.

Csallóköziek.

V. P. szálló helye: vendéglő, Nagyot mondok: esküszöm:
„szálloda”. Nem jó az, ne edd, mer e csapgya
Cs. K. sütő üzlete: „sütőde”. a hasadat: megfájdul a hasad.
B. F. hentessége: „füstölde”. Hol a nyanya?: anya.
Arra törtet, hogy eladja: tö- Meny terényi!: menj asztalt
rekszik. teríteni!
Ráeresztettem 4 almát 1 Nem adom alább: olcsóbban.
garasér: addig nógatta, unszolta, Rásegít az Isten: elérem.
míg 4 almát vett 1 garasért. Gyűjön is valami, meg ócsó is
Földőze Nagyszombat Pestet?: legyen: jövedelmezzon.
egy rangban áll-e vele szépségre, Megyünk az angliába: angol-
nagyságra? kertbe, parkba.
Vásárra teszem: eladom nyil- Parasztbeszéddel mondom: egy-
vánosan. szerűen, világosan.
Jó hajtó földje van: t. i. a haj- Az az erős lány is kigyűtt vele:
nak, mert gyorsan és sűrűn nő. t. i. a cipővel, jó volt neki.

SCHÖN JÓZSEF.

Családnevek.

Ardos. Apostol. Bay. Bacai. Bérci. Borsai. Bárdi. Becsi. Bakos.
Birta. Bertóti. Bónis. Borza. Beregi. Bartos. Boda. Berei. Bellei.
Balácsi. Boros (elöláhosodott). Bence. Balkó. Bagosi. Buttyán. Bartók.
Bakó. Berecki. Bontó. Bodnár. Barna. Bakesi. Bocskai. Csillag. Csengeri.
Cseh. Csausz. Csüdör. Csinos. Csatári. Csepreghi. Csizsár. Cseri. Csontos.
Csató. Csepei. Csegöldi. Dávid. Dézsi. Dorogi. Dévai. Debreceni.
Dienes. Darnóci. Derecskei. Dombi. Dobrosi. Dezső. Dobi. Darnai.
Dobai (elöláhosodott). Dobros. Décsei. Dudás. Duna. Daru. Dabi. Dancs.
Duda. Dani. Dankó. Erdélyi. Ember. Ercei. Ecsedi. Ebergényi. Futó.
Fülei. Ferenci. Farkas. Faccsina. Fosztó. Fiam. Fényes. Fazekas. Fejér.
Füzesi. Gyalai. Gulyás. Görömbei. Gellért. Göbölös. Géci. Gólya. Galló.
Gavallér. Gudász. Gerendi. Hajdu. Hires. Hortolányi. Hidegkuti (elölá-
hosodott). Hodosi. Hegedüs. Jég. Ince. Juhos. Jérémiás. Jenei. Józsa.
Juhász. Jánosi. Kerekes. Kardos. Kemény. Kömlei. Kolca. Kuhajda.

Kapitány. Kollár. Kunai. Kakas. Kozma. Kajántó. Konyárdi. Kádas. Konc (eloláhosodott). Kupás. Kecskés. Kádár (eloláhosodott). Kőrös. Kolompár. Kazai. Karmazsin. Kert. Kozár. Kapi. Kóci (eloláhosodott). Kenyeres. Keresztesi. Korcsomáros. Kornis (eloláhosodott). Komjáti. Kővári. Ketnei. Kántor. Lázár. Liszkai. Lajos. Lévai. László. Lakatos. Lukács. Lábas. Ladányi. Lantos. Ládai. Móra. Major. Madai. Makrai. Miszti. Matolcsi. Morvai. Monoki. Mikó. Mátéfi. Mike. Mocok. Magyar. Mátyási. Mezei. Márki. Molcsányi. Mándi. Madarász (eloláhosodott). Márton. Mátyás. Máriás. Muzsai. Méhes. Nyirő. Nógrádi. Nemes. Oláh. Olasz. Oroszlán. Ötvös. Orosz. Orbán. Palokai. Petki. Papolci. Prikonyi. Pataki. Pongrác. Portéka. Pásztor. Polyánki. Pánt. Rábai. Rózsa. Rébai. Reketes. Ráski. Rác. Riskó. Rákosi. Reszegi. Szendi. Simai. Szerencsi. Simon. Szilvási. Szabadszállási. Szűcs. Szobonya. Szebeni. Szakmári. Szatmári. Szabó. Sipos. Szappanyos. Szilágyi. Szentpéteri. Suba. Sárosi. Szalontai. Szökösdi. Szamosi. Szarvadi. Seregélyi. Szórati. Seres. Somkerek. Szakál. Szijgyártó. Söltész. Sohányi. Székely. Sződényi. Sarudi. Silai. Tallódi. Tömlő. Toróckai. Turzó. Tőkés. Vig. Villás. Velencei. Világ. Vanca. Vajai. Vári. Viski. Vankai. Vicsai. Vernóci. Zanda. Zsigmond. Zalányi.

(Nagybánya. Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Ragadványnevek.

Bacsó. Becmany. Bendák. Benke. Banca. Bumbuj. Bukó. Buha. Bukur. Buji. Büsfelleg. Butyes. Celifedő. Cipó. Cirmi. Cifra. Csorba. Csodé. Csontorka. Csupor. Csalóka. Csolán. Cap. Dojfedő. Dopó. Dombi. Deberke. Dicső. Dacó. Dulló. Égés. Ficsák. Fűszál. Frityi. Gulé (cigány szó = édes). Gusás. Horgas. Hupa. Hampó. Igenyes (= egyenes). Illaria. Kozák. Kláján. Kukuj. Kandi. Káká. Kokas. Kajla. Karácsony. Kormos. Konya. Kicsiminya (Kis- és Minya = Mihály). Kokordály. Kaluzser. Leben. Lupuj. Lüglevés. Májor. Madár. Mitruj. Mojsza. Mokány. Melegágy. Mátyé. Mézes. Málé. Menyhárt. Mantala. Mujla. Mik. Matas. Puszi. Punci. Puja. Pácuj. Palanyec. Parázsa. Pusi. Pucó. Pocok. Palkó. Pirite. Proba. Prodán. Pendzsi. Pánkó. Ráki. Rigó. Róka (szénfekete haj!). Rostás. Saláta. Santa. Surgyé. Suké. Sas. Süket. Szucsula. Sztójka. Szelezsán. Szávuj. Szityiri. Tanászi. Trager. Tiligracer. Tupuj. Tajiga. Üstes. Verzár. Vonuc. Zsiros.

(Torda-Aranyos m. Bágyon.)

SZÉKELY ANDOR.

Helynevek.

Az Alsó-Lendvát környező falvak keletkezéséről a következőket jegyezhettem fel:

Petesháza keletkezését az ottaniak így beszélték el: A falu helyén (a Mura egy kiugró mocsara mellett) valamikor csak egy ház

állott, amelyben Péter (Peti) nevű ember lakott s halászatból élt. Később többen is építettek oda s az első lakóról elnevezték *Péterháza*-nak. A német világban *Petershaus*-ot csináltak belőle s később visszamagyarosították *Petesházára*.

Kót községet — mint mondják — a Mura hozta Stájerből. (*Kót* vend nyelven annyit tesz, mint szöglet.)

Mekka csárda közel van hozzá (*mek*a vendül = mocsár).

Kalapincsa csárdában valamikor sátor alatt (mintegy kalap alatt) mérték a bort.

Vigomváron a csárdában vígan várták a dohánycsempészeket.

Bánuta a bán útja volt.

Rédics = Reditus. (Itt sok római régiségeket, hamuvedreket stb. találtak).

SZENTE ARNOLD.

Állatnevek.

E b-nevek: Szegfű. Tisza. Bocskor. Róka. Gyöngyös. Bundás. Pöngő. Cigány. Rőppencs. Basa. Burkus. Csárdás. Tigris. (Vas m. Nádosd.) — Hatos. Danák. Betyár. (Vas m. Halogy.)

L ó-n e v e k: Céda. Mérge. Madár. Szajkó. Fecske. Csillag. Kése. Rózsa. Turcsi. Sudár. (Vas m. Nádosd.)

Ö k ö r-n e v e k: Hódos. Hegyes. Virág. Hattyu. Rendes. Szemes. Hajdár. Vellás. Monyók. (Vas m. Nádosd.) — Szilaj. Szegfű. Kese. (Vas m. Halogy.)

(Vas m.) TURCSÁNYI ANDOR.

Ö k r ö k n e v e i: Sudár. Vellás. Csákó. Pörge. Szilaj. Rőndös. Virág. Körmös. Szögfű. Szarvas.

L o v a k n e v e i: Rózsa. Sárga. Piros. Szürke. Vidám. Betyár. Csillag. Fakó. Deres.

K u t y á k n e v e i: Bundsi. Cifra. Hattyú. Tisza.

(Sellye, Somogy m.) GYULAI BÉLA.

Helységek gúnynevei.

Érdekes a szomszédos helységek egymással való viszálykodása nyelv-tudományi szempontból azért, mert a civakodás folytán új csúfnevek, szólásmódok támadnak, melyekkel aztán egyik helység lakosa a másikat illeti. Így keletkeztek ezek is, mint az alább következők: „Párját Nagy-Körös!” — „Horogra Kecskemét!” — stb.

I. Bács megyei.

1) b i c s k á s m a l m u a k: bogo- jevaiak. Ezekről mondják azt: „Úgy forog mint a bogojai szél- malom“ = furcsa módon.	(Az érseknek tojást küldtek aján- dékba, de mire rendeltetésük helyére jutottak, már a kis csi- bék sárga lábaikat dugdosták ki a tojásokból.)
2) b ő r h a s u: a bát-monostori.	
3) g e l b f í s z l e r: a filipovai.	4) g ő r é n y f o g ó: a karavukovai.

- 5) krokodilus: a karavukovai. (Saját atyafiukat, a sváb Sorok-ot akasztották fel kém helyett.)
(E helység lakosai állítólag krokodilust láttak volna a barában.)*
- 6) majmok: a bajmokiak.
- 7) patkányfarkuk: a szt.-tamásiak. (A plébános borát — a pincemester szerint — a patkányok szítták ki, belógatván farkukat a hordókba.)
- 8) sorokfänger: a hódsgái.
- 9) Ó *Morovica*, jaj *Pacsér*, Kenyeretlen *Csantavér*!
- 10) Akit *Baján* meg nem szólak, És *Zomborban* el nem raknak, *Újvidéken* meg nem szidnak, És *Szabadkán* le nem isznak, Az elmehet a világnak végére.

II. Pestmegyeiek.

- 1) hazugéró-csukéró: a dus-noki.
- 2) Jakab: a szeremlei.
- 3) kákabélű: a csanádi = mindig éhes.
- 4) malac: a miskei. (Fut világgá, mint a miskei malac.)
- 5) muszka: a süködsi.
- 6) vastagnyaku: a bogyiszlói.
- 7) virgancevő: a szt-istváni.

III. Somogymegyeiek.

- 1) Elindula *Pula*,
Utána *Atala*;
Megbabázott *Csoma*,
Berkí lett a koma.
(Mikor e négy falu vasúti állomást kapott, csinálták rájuk ezt a kis rigmust.)
- 2) papzsák: a tabi.
- 3) rackó: a kereseligi = félig magyar, félig német.

JENŐ SÁNDOR.

Népdal Moldvából.

Bolyog elmém mind a felhő,
Hull a könnyem mind az eső.
Nem kap helyt szívem magának,
Illyen dolga az árvának.

Én Istenem, valahára,
Tekéncs riva az árvára.
Sem egy óra sem két óra,
Hogy szívem helyin állana.
Akar lássak, akar se más,
Ugy meguntam a budosást,
A budosást, a bódorgást,
Az idegen földön lakást.
Én Istenem, add megérnem,
Kit szeretek, aval élnem.

Ha ezt meg nem adod érnem,
Én Istenem, vegy el ingem (=engem).
Hosszú utnak mennyi pora,
Én szívemnek annyi buja.
Folyó viznek mennyi köve,
Két szememnek annyi könyve.
Árktot mosott az arcámon,
Mind a zápor az uccákon.
Én Istenem mit csináljak,
Mit csináljak, merre fogjak.
Mit csináljak, merre fogjak,
Merre fogjak, merre bujjak.
Ha elfutok, ihogatnak,
Ha megállok, jaj, megfognak.

Ha megfognak piroglatnak,
Eszemből is kiforgatnak.

(Klészse, Moldva.)

PETRÁS INCE.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

HAGYMÁZ.

Erről a szóról, mely ma a tifusz betegséget jelenti, P P á p a i a Pax corporis 307. l. a következőket írja: „A hagymázzról vagy hagymázi hideglelésről. E nyavalya a forró és dögös Hideg-lelések-neme, melyet a Magyarok Hagymáznak, vagy Hagymázi Hideglelésnek hinak. Egyéb Nemzetek híják Magyar nyavalyának vagy Magyar Hideg-lelésnek (Morbus Hungaricus, Febris Hungarica), mivelhogy e nyavalya elsőben Magyar országról áradott Német országra: midőn Anno 1566. II. Maximilián Császár Szolimán Török Császárral Komáromnál táborba szállott volna; akkor esék e nyavalya elsőben a Német táborba, onnan juta Bétsbe és az egész Német s egyéb szomszéd országokra; és felette sok nép hala-meg miatta: honnan *Hadmás*, mintegy *Had-másának* mondatott; mert többen vesztenek ebben el, mint a Török miatt“.

Leírja ezután a betegség jeleit (amit ma tüneteknek mondanak), amelyek közül különösen kijegyezzük azt, hogy „gyakorta szeplő is üt ki benne az ember testén; nem külömben, mint egyéb veszedelmes betegségekben“.

Másik fajtáját is említi még P P á p a i „bolond Hagymáz“ néven, melyről így szól: „Mikor e nyavalya emberre reá akar jöni, ilyen jelei vannak. Az alatlansággal való nyughatatlankodás, háborgó álmodozások, sok héjába való beszéd, főnek nagy hévsége stb.“

A két betegséget, melyet P P á p a i így leír, C s a p o d i István dr. volt szíves kérésemre megmagyarázni. Szerinte az első, amelyet P P á p a i hagymáznak vagy hagymázi hideglelésnek nevez, a *foltoz hagymáz*, typhus exanthematicus, s ebben mutatkoznak az ú. n. roseolák, a hagymáz-szeplők. „A bolond hagymáz megnevezés, írja levelében C s a p o d i dr., csak annyit jelent, mint a laikusok mai fej-tifusza, t. i. azt, hogy akármiféle lázas betegségben delirium fogja el a beteget. Ugyanezt jelenti a *phrenesis* is, tehát azt az állapotot, hogy a nagy lázban a beteg félrebeszél“. Megállapítván így a tényállást, még csak azt jegyezzük meg, hogy

Rózsai József szerint (Adatok a hagymáz oktanához Pest, 1868. 13. l.) a betegség először már 1542-ben jelentkezett a német birodalmi sereg budai táborában, míg Fekete Lajos szerint (A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid története. Debrecen, 1874) csak 1566-ban Komáromnál, amint PPápai állítja.

Bizonyosan Rózsainak van igaza, mert amint majd ki akarom mutatni, e szó magával a betegséggel született meg, s első nyomát már 1557-ben megtaláljuk a LevTár 1:254. l., ahol ezt írja Zele Jakab uram: „Keg:-nek byzonym magam irnek, de megys vgian azon elewbely betekseghen wagyk, felek hog *az hagymaz ne essnejek ream*, mert hewsegh es zomjwsagh, fe fayas nagy wagyon raytam, semyt nem ehetem, es mynden erewm el fogyt“. A betegség, melytől Zele Jakab félt, kétségkívül ugyanaz, mint amelyet PPápai ír le, aki szintén azt mondja, hogy „forró és dögös Hideglelés a Hagymáz“, továbbá hogy „rettenetes e nyavalyában a Főfájás,“ és „nagy a Gyomornak is a fájása“. Jelentéktelenné válik tehát, hogy Pesti Gábor Nomenclaturájának egyik kiadásában sincs meg e szó, még az 1568-ikiban sem; de ez, valamint az 1561-ki, nem egyéb, mint az 1550-ki 2. kiadásnak a pusztá lenyomata, viszont ez is valószínűleg az elsőnek, melyet nem láthattam, a másolata, úgyhogy ebből csak az következhetik, hogy szavunk még 1538-ban ismeretlen volt, mivel Pesti megelőzőiben sincs semmi nyoma, pl. Murmeliusban, a Besztercei Szójegyzékben. Már Szikszaiiban megvan *hagymaz* phrenesis, delirium. Én csak a harmadik kiadást láttam, mely 1593-ban jelent meg (Nomenclatura seu Dictionarium Latino-ungaricum. Debrecen, 1593), de bizonyosan megvan az 1590-iki első kiadásban is. Ezentúl minden szótárban megvan s jelentése mindenütt *phrenesis*, *phrenitis*, *unsinnigkeit*. A szótárak közül legelőször PPápai fordítja még így: *febris maligna*. Ez a jelentés igaz, hogy általánosabb, mintsem hogy a tifuszt jelenthetné, de a szótárak fordítása jelentéktelenné válik a LevTár-beli adattal szemben, ahol világosan azt a betegséget jelenti, melyet PPápai ír le. Különben is Murmeliusban phrenesis a. m. *meg bolondeito betekseg*, tehát nem a pusztá deliriumot jelenti, hanem egy olyan betegséget, melyben a delirium is jelentkezik. Ez pedig különösen a foltos tifusznak a legfeltünőbb jelensége, úgyhogy nem volna csuda, hogy az ismeretlen betegséget latinul épen *phrenesis*-nek nevezték el. Erre vonatkozólag érdekes összehasonlítani, hogy a *typhus* szót Campe Fremdwörterb. így fordítja németre: 1) Dampf, Stolz; 2) Gefühllosigkeit. Sinnlosig-

keit, Betäubung, Wahnsinn, (vö. Sanders, Fremdw. s. v. „eine durch betäubung u. stumpfheit der sinne gekennzeichnete krankheit“).

Bebizonyult tehát eddigelé: 1) hogy a *hagymáz* szó legkésőbb 1557-ben már ismeretes volt, s valószínű, hogy 1538-ban még nem ismerték; 2) hogy a *foltos tifuszt* jelentette.

Keressük most meg ezen szavunknak az eredetét. Legelőször akkor lettem reá figyelmessé, midőn Setälä Emilnek Á finn-ugor δ és δ' c. értekezését olvastam a NyK. 26:4. füzetében. Ott a 398. lapon a következő rokon szók egybeállítása olvasható: vog. *xul* verzehrende krankheit; votj. *kül* krankheit, schwere krankheit, unpässlichkeit; finn *kitua* moleste et misere vivere, morbo laborare stb. Ezek a szók azon csoportba sorakoznak, amelyekben finn *t*, votj. *l*, vog. *l* hangoknak a megfelelői a magyarban *gy*, ill. *j*, aminők a *hagy*, *ágy*, *faggyu*, *új*, *ujj*. E szerint tehát tökéletesen megegyeznek egymással vog. *xul*: magy. *hagy*-alakra s jelentésre is, ha föl tesszük, hogy ez a *hagy-máz* szó előtagja. Vagyis a *hagy-máz* összetétel. Előtagját már megkaptuk volna; az utótagja pedig, úgy vélem, német eredetű. Az a német szó pedig, melyből származhatott, a *mase*, ófn. *māsa*, kfn. *māse*; jelentései: 1) wundmal, fleck, cicatrix; 2) auch mal am leibe, das nicht von einer verwundung herrührt, fleck, muttermal oder *krankheitszeichen*, vö. blattermasen (Grimm). Tájnnyelvi alakjai e szónak (az adatok egy részét Melich János szivességének köszönöm) osztr. *māsa*; karint. osztr. *māse*; sváb *maase*, *maas*, *mās*, *maus*, *mau's*; bajor (többes) *mās'n*, opf. *māus'n*, valamennyi a már említett jelentésben. Hangtani szempontból az elsoroltak közül pl. *māse*, *mās*, különösen *maas* szóknak (Frischnél Teutsch-Lat. Wörterb. 1741. év *mase* macula; de egy idézetben *ein mas* oder *ein zeichen* stb.; hasonlókép Campe szótárában 1809. *die mase*, in manchen gegenden *das mas*) teljesen megfelelhet a magyarban *-máz*, úgy hogy megkaptuk volna a *hagy-máz* szónak utótagját is. Ami pedig jelentését illeti, ne felejtjük, hogy a *szeplők* fontos jelenségei a hagymázos betegségeknek, valamint gondoljunk arra a történeti adatra is, hogy a nevezett betegség először a németek táborában ütött ki, ahol persze bizonyára voltak magyar seregek is.

Továbbá, mint látjuk, a német szónak ilyen alakjai is vannak: *maus*, *māus'n*. Ámde ugyancsak egy (die) *mauss* szó, vagy die *mause* azt is jelenti: herumgehende Seuche, Epidemie (im nordfränkischen, Schmeller), sonst länger andauernder krankhafter zustand, teszi hozzá Grimm. Van egy ige is *mausen* meg-

halmi jelentéssel (Grimm). Verbászón, Bács megyében és Dobsinán értesülésem szerint, *mausig*, *mausich*, *ein mausichter Kerl* a. m. beteges, vö. *des mausers sein* verloren, todt sein (Schöpf: Tir. Id. 430); ide tartozhatik a *mauskrank* is, amint Schöpf i. h. mondja: „Das vorarlberg. *mauskrank* wird zu *maus* seuche, epidemie zu stellen sein.“ De tudvalevő, hogy ezen szónak *die mause* az eredeti jelentése: federnlassen der vögel, die häutung der krebse, s összefügg a *sich mausen* igével: die Haut, die Haare, die Federn ändern. Ezt pedig Schmeller, Lexer stb. a latin *mutare* igéből származtatják. *Maser*, *die masern* ismét más eredetű szó, bár Grimm megjegyzi róla, hogy: verwandtschaft (mit mase) wäre nicht unmöglich).

A legfeltűnőbb ezen utóbbi szó jelentésében a járványos betegség, különösen minthogy *mausig* ép ellenkezőleg a. m. rüstig, nimium se efferre (vö. sváb *sich herausmaussen* wieder zu kräften kommen) — vagy ez talán a. m. a betegségből kiszabadulni? Valószínűnek látszik tehát, hogy a *mase* folt, szeplő s a *mause*, *maus* entfiederung szók közt először jelentésükben, aztán alakjukban (vö. sváb *maus* a. m. *mäs*, *maase*) valaminő kombinálás fejlődött, vagyis lehetséges, hogy a *mase* szónak is megvolt valahol a járványos betegség jelentése. Sőt ha ez lehetséges, akkor azt kell mondanunk, hogy inkább csak a *mase* szóéból fejlődhetett, tehát, hogy ezé eredetileg a járvány jelentés; mivel olyan foltokat, szeplőket is jelent (*krankheitszeichen*), amelyek valamely betegségnek a jelenségei (vö. még *masig* plenus morbillorum vestigiis — Frisch; *die Maselsucht* eine Benennung des Aussatzes — Campe; ez utóbbi alakjára vö. karint. osztr. *mäse*: *mäsl*, *mäsile* Lexer: KärnWb. 187. tiroli *mäse'n*: *mäsel*, — Schöpf).

Kétségtelenül bizonyosabbá válnék az etimológiánk, ha ezt ki tudnók biztosan mutatni, hogy t. i. a *mase* azt is jelentette járvány, mert akkor a *hagy-máz*-ban olyan összetételt láthatnánk, aminők *ének-nóta*, *fék-zabola*, *fene-rák* stb. Nyr. 22:540. Ugyanazon eredményre jutnánk, ha nem is törődve a *mauss* szónak eredetével, elfogadhatónak találhatnók, hogy ez *járvány* jelentéssel a magyarba átkerült *-máz* alakban; de ez ellen — bár nem áthidalhatatlan — hangtani nehézségek (*au > á*) szólnak. Viszont szint olyan erős bizonyítékul szolgálhatna, ha a **hagy* szót vagy valamely rokonát önnállóan is megjelhetnők.

Szóval, mint számos más etimológiának, a *hagymáz*énak is vannak különösen a történeti folytonosságban hiányosságai, de mindamellett talán mégis eltaláltuk a valót, midőn összetett szónak nyilvánítottuk.

NÉMET JÖVEVÉNYSZÓK. *

II.

*Pác,¹ *packa*,² *pacsi, *pacskol, *paskol*,³ *páfrány,⁴ *páhó?*,
 *pakk, *pakéta*, *pakfon*, *paléta*,⁵ *pálha*,⁶ *pallér, *pándc*,⁷ *páncél,
 *pancsol, *pánt,⁸ *pántlika,⁸ *pantallér, *pántolódik, *papagály,⁹
 *parádé, *parkét,¹⁰ *paróka,¹¹ *paróla*,¹² *párt,¹³ *paszománt*,¹⁴
paszternák,¹⁵ *pát?*, *patália,¹⁶ *patécs*,¹⁷ *pating*,¹⁸ *péce*,¹⁹ *pék,²⁰
 *példa, *pelengér,²¹ *pelikán,²² *pendely, *pép,²³ *perec, *perga-*
men,²⁴ *perkál, *persely,²⁵ *petárda,²⁶ *pézsma*,²⁷ *pillér*,²⁸ *pincs,²⁹

¹ Tir. *bàiz*, *bôaz* Schöpf: TirId. 27, osztr. *baz* Castelli 78; vö. cs. *pác*, *pácovati* Rank, Gebauer 423, 329 | ² t. *packa*, szláv ered.; vö. Matz. 153, *facka* alatt | ³ sváb *baschgen* im raufen meister über einen andern, im ringen die kräfte mit einander messen Schmied 45, vö. *paschgen* Grimm 1:1152; 7:1482; Schöpf 488 | ⁴ osztr.-bajor *pämfä'n*, *Baumfarn* | ⁵ vö. osztr. *polette* Höf, 2:372, tir. *politten* Schöpf 514; inkább szláv eredetű; vö. cs. *paleta* Matz. 268, t. *paléta*, lengy. *palet* | ⁶ szláv eredetű, vö. NySz. *pálika*; Mikl.: SlavEl., Matz. 273. Cic. 2:520 | ⁷ a szót nem ismerem | ⁸ a két szó hangalakjából nem dönthető el, vajjon egyenesen a németből, vagy pedig szláv közvetéssel kaptuk-e. Vö. Rank, Gebauer 407, 424; Mikl.: FremdW. | ⁹ a szó *ly*-ének csak helyesírási értéke van s egyszerűen analógiás írásalak | ¹⁰ baj. *barsched* Schmeller 1:268, tir. *bärchet* Schöpf 30 | ¹¹ Kőrösi olasznak tartja; szerintem is német; vö. *parocke* idézve Abr. a SCL-től Grimm 7:1569, baj. *parócka* Schmeller 1:402; vö. még Matz. 271 | ¹² olasz ered. Kőr. | ¹³ Kőr. ellenében én is német eredetűnek tartom; kfn. *part*, *parte* die abtheilung, partei (gegner) in irgend einem kampf oder rechtstreite, nun veraltet Grimm 7:1466; tir. *part* partei Schöpf 488; Schmeller 1:406 *part* | ¹⁴ ol. ered. Kőr. | ¹⁵ szláv eredetű, vö. Matz. 272: *pastrnjak* alatt, ahol egy ném. dial. *paster-nak* is közölve van; ezt az alakot nem tudom igazolni. A szó utolsó forrása a lat. *pastinaca* | ¹⁶ vö. Nyr. 26:37, és szb. *batati* pulsare Matz. 106 | ¹⁷ a *pipacs* neve? vö. *patacs* NySz. | ¹⁸ szláv ered. Mikl.: SlavEl. 640 | ¹⁹ talán a *kípécénz*ből, vö. szlov. *pežati* 'heizen', átzen' Wolfv: Slovár, a szó egy a *pácol*-lal etimológiailag | ²⁰ karint. osztr. *pek*, vö. szlov. *pék* 'pistor' Wolfv Slovár, Mikl.: FrW. | ²¹ fontos kultur- s jogtörténeti szó, melynek ma csak a 'pelengérre állítani' szólásban él az alakja | ²² kerülhetett szláv közvetéssel is | ²³ hogy ném. eredetű, bizonyos; csakhogy a hangalakot se a bajor *papp* (Schmeller 1:398), se a karint. osztr. *pàpp* (à = rövid o-féle hang, Lexer: Kärn-Wb. 16) meg nem magyarázza, nekünk egy osztr. *pápp* (á = ä-féle közeledő rövid a hang) kellene, de ilyet nem tudok kimutatni; annyi bizonyos, hogy nem főlnémet nyelvjárásból való a szó | ²⁴ ném. eredete valószínűtlen | ²⁵ kétségtelenül az osztr.-baj. dialektusból; vö. *pürschl* Lexer: KärnWb. 47 | ²⁶ szláv közvetéssel, vö. slov. *petárda* | ²⁷ szláv eredetű, ahol német jövevény, Matz. 277 *pižmo* alatt | ²⁸ a *p* miatt a szó valószínűen olasz eredetű, vö. Matz. 276 | ²⁹ tir. *pintsch* hut, hund,

*pint, *pintér, **piom*¹, *pipitér,² *piricskel,³ *piskolc, *piskóta*,⁴ *piszig,⁵ *pisztoly, *place, *plafon, *plajbász,⁶ *plakát, *platajc,⁷ *platán, *pléd, *pléh, *plúder,⁸ *plump, *plüss, *pohos*,⁹ *póla,¹⁰ *pole,¹¹ *polgár,¹² *poltron,¹³ *policáj, *pomádé, *pomarancs*,¹⁴ *ponc, *poncol*,¹⁵ *ponk,¹⁶ *pont,¹⁷ *pór,¹⁸ *porcellán,¹⁹ *póris (berggrün, NySz.)²⁰ *portré, *pósta*,²¹ *for-poszt, *poszton állni*, *pőce,²² *pőröly,²³ *pracli,²⁴ *(rosz)-*prádl*,²⁵ *prajtsoft,²⁶ *prém,²⁷ *prés, *prézli*,²⁸ *prices, *privát, *prófont,²⁹ *prófosz, *prokelli? *pront, *prontsacung, *proviant, *pruszlik,³⁰ *pubi, *puccol, *puccs, *puder, *pudli,³¹ *puncs, *purcliz*,³² *purger, *puszpáng, *puttony,³³ *putérták*.³⁴ —

narr 'Schöpf 505 | ¹ a szóvégi *m* tót dialektusi közvetésre utal, de vö. Kőr. | ² vö. Lumtzer: Leibitzer Mundart 111. §. | ³ németből való szláv közvetéssel | ⁴ vö. Kőr. | ⁵ hozzá van írva *bissig* | ^{6—7} *bleiweiss* auch für *bleistift* Grimm 2:103; vö. t. *plaibas*, cs. *plevajs*, *plejvas* Geb. 539, 424, *pläjbaz* Bartos 2:513 | ⁸ a szó után *plundra* áll; ez szláv eredetű | ⁹ jegyzetben: *bauchig*? | ¹⁰ nhd. *polei* Grimm 7:1976, de vö. Mikl.: FremdW., Cic. 2:274 | ¹¹ bizonyára csak véletlenségből került bele a szójegyzékbe | ¹² „kisbíró, esküdt“ használatára vö. t. *pougar* esküdt Dobš.: Prostonár. 73, 74 stb.; sváb *burger* „gemeinder in einer dorfs-körperschaf“ Schmid 107, szep. száz *pürgar* esküdt, városi cédula-hordó | ¹³ francia ered. | ¹⁴ a véghang eldőnti, hogy nem a német *pomerance*-ből való; a legtöbb valószínűség szerint ol., vö. lat. *pomerancia*, azonfelül lásd a szláv megfelelőket Matz. 280 | ¹⁵ nhd. *bunze*, *punze* Grimm 2:531, md. *bonze* | ¹⁶ *pank* < *bank* helyett | ¹⁷ „punkt häufig *punt*“ Schmeller 1:395 | ¹⁸ a *pór* NySz.-ban felsorolt jelentéseit véve alapul, két német szó átvéve (Kluge⁵ 60: *bauer*² és *bauer*³) | ¹⁹ szerintem szláv közvetéssel kaptuk | ²⁰ *borris* borax, auri gluten Scmeller 1:267 | ²¹ ol. vagy lat. eredetű, Kőr. | ²² baj. *pütze*, Schmeller 1:418 | ²³ szep. szász *pêrel* Lumtzer: Leib. Ma. 221. §. | ²⁴ osztr. *bradzl* (Castelli 93) | ²⁵ osztr. *rossbradl* Hügel: IdVien. 129 | ²⁶ ugyanez népetimológiával *barádcság* MTsz. | ²⁷ ez a szó semmi szín alatt sem került osztr.-baj. dialektusból, mert akkor nem volna slov. *pram*, t. *prám* stb. Mikl.: FremdW., vö. osztr. *bram* Castelli 93, a mienk ellenben a *bräme* szó átvétele Grimm 2:293 | ²⁸ jegyzetben ez áll: *brösel*, az átvett alak *bresl* (Castelli 94), baj. *brés-l*, *brěs-l* Schmeller 1:364; vö. slov. *priselc* < bajor *brěsl* Schmeller 1:365 | ²⁹ a német *profant*, *profand* Grimm 7:217 épúgy analógikus hangalak, mint a szb. *profunta* a szb. *funta* (Mikl.: FremdWb.) hatása alatt | ³⁰ tudtommal csakis a tótban van még meg a szó; Šochaň gyűjteménye alapján a következő tót változatait közölhetem: *brucel*, *bruelak*, *pruslak*, *pruslak*, *prucel*, *prusliak*, *brunclik*, *prucnik* és a magaméból: *pruslik* | ³¹ *budl* Castelli 99 | ³² zárójelben: *burzeln*, vö. Schmeller 1:255 | ³³ vö. baj.-osztr. *putten*, voc. 1482 aa^{2b} gewähr *putten* armillum (genus urceoli vinarii) und e 2^a dolium² Grimm 2:579; cseh *putna* (Rank) egyenesen a németből | ³⁴ ezután *pünkösöd* van írva, azt hiszem, csak véletlenségből.

*Racsol,¹ *radíroz, *ráf, *rajcsúroz, *rajzol,² *rakéta*, *rakédli,³ *ráma, *ránc,⁴ *rang, *raport, *report*, *ránt, *redut, *regement, *regruta*,⁵ *rékli, *rokolya*,⁶ *remunda*,⁷ *ress* ? *reszt, *rét,⁸ *rezerv-tiszt, *ribizli, *riktájk, *ringlispül,⁹ *ripsz-rapsz,¹⁰ *ríz,¹¹ *rokk, *rokka,¹² *románc, *rondella*,¹³ *rérni,¹⁴ *rostély,¹⁵ *rostokol, *rósz-tol, *rozmaring*,¹⁶ *rozsolis* ? *rőt,¹⁷ *rubint, *rukkol,¹⁸ *rum. — *Saccol,¹⁹ *sáf,²⁰ *safarina*,²¹ *sáfrány*,²² *sajn,²³ *sajtar,²⁴ *sakál, *sakk, *sakter, *sál,²⁵ *salak, *salap, *saláta,²⁶ *sálka,²⁷ *salang, *sámely, *sámli*, *sámfa*,²⁸ *sampáner, *sampion, *sánc, *saraglya*,²⁹ *sarc, *sarmant, *sarpi* ? *sarzszi, *selejtes, *sejt*, *sem-ling,³⁰ *senkel, *söntés,³¹ *serbli,³² *sercli,³³ *sészli, *síbol, *sifli,

¹ Kar. osztr. *rätsch'n* Lexer: *KärnWb.* 205, tir. *rätschen* Schöpf 537, baj. *rädschn* Schmeller 2:190 | ² e mellé a *riszál* is oda van írva, de németből nem magyarázódik meg a hosszú zárt végszótag | ³ osztr. *rakedl* Hügel: *IdVien.* 125 | ⁴ mind a magyar, mind pedig a tót *ranec*, *rance* egy ném. *ranz*, *rânz*-ra mutat, s nem *runze*-ra; egyelőre a valószínű átvételnél többet nem mondhatok | ⁵ olasz eredetű, vö. Kőr. | ⁶ egyike azoknak a szavaknak, amelyek eredetét ismerjük is, meg nem is; a *rokolya* vagy egy szláv *rokla* (amilyet nem ismerek) átvevése, vagy pedig egy német *rockele*-é. Analógiák alapján illet következtethetünk a németben, de tényleges előfordulása nincs bizonyítva | ⁷ olasz ered. Kőr. | ⁸ a vele kapcsolatos történeti tanúságokkal igen fontos német szó | ⁹ osztr. *ring'lg'spüll* Hügel: *IdVien.* 129 | ¹⁰ *rips-raps* (holterpolter, es geht *rips-raps*, es geht schnell und unüberlegt, Castelli 220) | ¹¹ ol. ered. Kőr. | ¹² olasz eredetűnek mondta Kőrösi | ¹³ ol. *rondello*, vö. Schmeller, 2:119 | ¹⁴ zárójelben *róra*, *rúra* Gömör m., tót *rúra* közvetlen átvevése, vö. Matz. 299 | ¹⁵ a jelentések pontos egybevetése több nehézséget gördít a német származás ellen | ¹⁶ ol. ered. Kőrösi | ¹⁷ karint. osztr. *roit*, *roth* Lexer: *KärnWb.* 210, vö. cs. *ret*, *ryt*, *ryft*, *röthe* Rank | ¹⁸ karint. osztr. *ruck'n* Lexer: *KärnWb.* 210, tir. *ruken* Schöpf 569 | ¹⁹ a NySz.-ban csak továbbképzésben van meg; *saccolás-pénz*, *saccoló-pénz* | ²⁰ baj. *schäf* Schmeller, 2:375, Schöpf 584 | ²¹ a *sáfár* német eredetű, bár a jegyzékben nincs benn, *safarina* azonban semmi szín alatt sem | ²² nézetem szerint szláv eredetű | ²³ zárójelben: *sajni forint*: gömöri, vö. mit *schein* od. guldenscheinen zahlen, t. *plátit v šainách* | ²⁴ vö. osztr. *sechter* hölzernes gefäss beim melken Lexer: *KärnWb.* 230, Höf. 3:132; slov. *žéhtar*, t. *šochtár*, ebből szep. ném. *šôxtr*, *šôxtri*; hangtani okok miatt én szláv úton kerülnék tartom | ²⁵ ma csak *fölsál*, *fölsár* és az első rész fordítás, vö. die ober-schäl'n Schmeller. 2:394, vö. cs. *šál* Matz. 217 | ²⁶ ol. ered. Kőrösi | ²⁷ jzethen *csajka* gömöri; tót ered. | ²⁸ eredetét nem ismerem | ²⁹ nem a ném. *schrägen* (pl. Schmeller), hanem a szláv többesszámi alakból lett; vö. t. *sragle*; a Matz. 318. l. Szerémből közölt szerb *šaraglje* (pl.), t. *šarakle* az első szótag a-ja miatt magy. eredetűek | ³⁰ Cihac szerint van magyar *szemling* is | ³¹ vö. morv.-cs. *šentyš* Bartos, 2:518 | ³² karint. osztr. *schérbüle* nachtopf Lexer: *KärnWb.* 216 | ³³ osztr. *scherz'l*

*sifon, *sikta,¹ *silbak, *siltli,² *simlíder, *simli, *sín, sing, *sindely, *simföl, sintelő,³ *sintér, *sinyon, skarlát,⁴ skatulya,⁵ *skribler,⁶ *slajfol, *slajm, *slampett, *slendrián, *slepp, *slicc, *slíff, *slingli, *slóg, smalc,⁷ *smaragd, *smarnyi, *smukk, *snef, *sódar, *sógor, *soltész,⁸ *sonka, sonkoly, sorompó,⁹ *sörét, *spacéroz, *spádé,¹⁰ *spalér, spárga,¹¹ *spék, *spendíroz, *spenót, *spencli, (for)spic, *spicli,¹² *spikk,¹³ *spíler, *spión, *spíszburger, *spórol, *spórherd, *srég, *sróf,¹⁴ *staféta, *stangli, *standár, *stanicli,¹⁵ *stágerol, *stekli, *stempli, *stömpöly, *stoppol, *stercli, *stiglic,¹⁶ *stikli, *stimmel, *stokfis, *stomp,¹⁷ *stopli, strapa,¹⁸ *strázsa,¹⁸ *stréber, *strici, *strikkal, *strimfli, *stróf, struc,¹⁹ *strudli, *strumpandli, *stucc, stuccol, *stuccer, *stucli, *sublát, *sublód, *súrol, *súszter, *sváb, *svadron, *svindler, *svung. — *Szacc, zacc, *szaftos, *szajtli,²⁰ *szakcsó, zacskó, *szakli, *szalámi, *szalietli, *szalón, *szandlajfer, *szapperlót *szász,²¹ *szating, *szeccel, *szekant, *szekíroz, *szekszerli, *szirup, *szokli, szósz. — *Tabák, táca,²² *tácli,²³ *taksa,²⁴ *tallér, *talmi, *tánc²⁵ *tanti, tantusz,²⁶

Hügel 136, Lexer: KärnWb. 217, Schöpf 603 | ¹ zárójelben: *sit* NySz. | ² mint gömöri szó van fölhozva, jelentése? | ³ zárójelben: gyomláló kapa Gömörben | ⁴ olasz ered. | ⁵ nem lehet német eredetű a szókezdet miatt | ⁶ vox hybryda; contaminatio útján keletkezhetett: l. *scriba*, ném. *schreiberling* (Schmeller 2:595). | ⁷ zsír?, hounan? | ⁸ egy köz., alném. *scholthêze*, *scholthêz*-ből. kfn. *schultheizze*, vö. kis or. *šoltys*, *šoltys*, lengy. *sołtys*, szerb *šolta* Mikl: FremdWb.; innen a *schulze*; az o világosan mutatja, hogy mi knémet forrásból kaptuk | ⁹ nem ismerem eredetét | ¹⁰ a szóvég miatt én is ném. eredetűnek tartom, vö. baj. *spadi* 'handdegen' Schmeller 2:658, Kőr. | ¹¹ olasz ered. Kőr. | ¹² baj. *spitzel* 'heimlicher denunciant' Schmeller 2:693 | ¹³ mint gömöri szó marhavelő [mark] jelentésben; ebben a jelentésben tót eredetű | ¹⁴ erd. sz. *šrauf*, aln. *schroef* Keinzel 26:206; karint. osztr. *schruef* Lexer: KärnWb. 226, osztr. *schrauf* Cast. 251; tekintve a cs. *šroub*, tót *šruba*, lengy. *szerub*, szerb *šrub* (Matz. 334), a mi f-es szavunk középnémet eredetű | ¹⁵ mellékalakként *skarnicli* közölve, vö. tir. *starnizl* Schöpf 592 | ¹⁶ bővebb vizsgálatra szoruló szó | ¹⁷ köz. vagy alnémet kölcsönzés | ¹⁸ szláv eredetűek | ¹⁹ olasz ered. Kőr. | ²⁰ ide való t. *žaidel* | ²¹ nyug. köz. ném., aln. *sasse*, *sass*; maga a név a megfelelő helynevekkel korai aln. és nyugati középnémet telepedésekre utal | ²² egyenesen az olaszból | ²³ karint. osztr. *tätzl* Lexer: KärnWb., tir. *satzl* Schöpf, siléz. *tätzen* f. plur. Weinhold, WSB. XV. és XVI., szep. *tats* | ²⁴ nem a ném. *tax*, *taxe*-ből, hanem a klat. *taxa*-ból Grimm 11:227 | ²⁵ vö. Zíbrt: Jaksetancovalo v Čechách? első fejezetét | ²⁶ lat. *tantus*; ném. *tautes*, nürnb. *dantes*, osztr. *dantes*, *tautes* Höfer, *dantás* Castelli, siléz. *tantus* a spanyol *tanto* többesszámú *tantos*-ából valók (Grimm 11:117); a magyar szó egyenesen a latinból.

tányér,¹ tarack,² *tarsoly, *tartli, *táska, *tégely, *terc, *ternó, *terpetin,³ *tislér, *toant, *tonna,⁴ *tornír, *torony,⁵ torta,⁶ *tönköly, törf> torf? *törköly, *tracsol, *trádor, trafál,⁷ *trágár,⁸ *traktér, *trampli, *trancport, *trancséroz, *trapp, trappol, *trébel, *trécsel, *treffer, trezina (vasuti),⁹ *tricsli, trilláz? *triumf, *tromf, *trón, *trotli, *trucc, *trupp, *tuba,¹⁰ *tucat, tucet,¹¹ *tus, tusol.¹² — *Unifurm. — *Vádli,¹³ vagon, *(stajer)vágli, vajling,¹⁴ *vampír, *vandli, *vándorol, *vanna,¹⁵ *várta, *vatta,¹⁶ *veknyi, *vekszli, *vendely,¹⁷ *verbunk, *verdung, *verfölye,¹⁸ *verkli,¹⁹ *vers,²⁰ *veszti, *vicc, *vikszöl, *vincellér,²¹ *virslí, *virtuóz, *vitla,²² *vukli. — *Zafír, *zeller,²³ *zománc, *zupa, zugprókátor.²⁴ — *Zsákmány,²⁵ *zsandár,²⁶ *zsémbel, *zsemlye,²⁷ *zsindely, *zsindr, *zsold.

SZARVAS GÁBOR.

¹ nem lehet n. ered. | ² eredetét a szóvég miatt nem tudom megállapítani, vö. *tarraszbüchse* ein geschütz, das auf dem wall, auf dem bollwerk aufgestellt wurde Grimm 11:145, *tarrasz* alatt | ³ ném. *terpentin* > lat. *terebintina* Grimm 11:261 | ⁴ akár német, akár klat. is lehet | ⁵ vö. erd. sz. *törn* Forschungen 9:143 | ⁶ olasz ered. | ⁷ a hosszú zárt végszótag miatt nem ném. ered. | ⁸ jelentésánilag igen érdekes szó | ⁹ aligha egyenesen a németből (dressin) | ¹⁰ ide való a *tubica* is | ¹¹ „dutzend erscheint zuerst im 16. jht und lautet bis in das 17-te jht. gewöhnlich dutzet“ Grimm 2:1773; vö. cs. *tucet* Matz. 358, slov. *túcat* WolfvSlovár; a cseh alakokra Gebauer: Hist. ml. j. č. 1:382, 407 | ¹² nyelvünkben két jelentésű *tus* van; mindkettő német eredetű; vö. *vertuschen* Lexer: KarnWb., tir. *tusch*, *tuschen* verheimlichen Schöpf stb. és baj. *tusch* „tusche zum zeichnen“ Schmeller 1:628 | ¹³ karint. osztr. *wäd'l*, tir. *wad'l* Lexer, Schöpf | ¹⁴ jelentését nem tudom; ha jól emlékszem, „vájlingalma“-t ismer nyelvünk, s így ez az osztr. *waidling*-gal (ein irdener topf etc. Castelli 262) nem állítható párhuzamba | ¹⁵ a hosszú mássalhangzó miatt egyenesen a németből; vö. cs. *vana*, *vanice*, or. *vanna*, lengy. *wanna* Matz. 362 | ¹⁶ valószínűen német, de magának a német (sváb nyj.) szónak az eredete is homályos (Kluge⁵ 397) | ¹⁷ kétségtelen osztrák-bajor eredetű szó, a *wanne* kicsinyített alakjából, egy *wāndel-ből, vö. baj. *wānd'l*, *wānt'l* Schmeller 2:921, sub voce *wannen*; osztr. *wand'l* Hügel IdVien. 185, Castelli 264 | ¹⁸ ném. *würfel* Schmell. 997; a NySz. *vörfély*-e közvetlen a *würfel*-ből, amelynek fel-ném. dial. alakja *werfz, *wörfz* volna; ha a *verfölye*-nél szláv közvetést nem mutathatunk ki (vö. *rokolya*), akkor a szó egy sváb dim. *werfola*-ból való [Lumtzer jegyzete, készülő közös munkánkból] | ¹⁹ osztr. *werk'l*, *wēakl* Hügel, Castelli | ²⁰ a szóvég magyarázatot kíván | ²¹ ném. eredete kétségtelenül kimutatható | ²² baj. *widl* Schmeller 2:858; a szóvégnek *li*-nek kellene lenni az általános megfelelések értelmében | ²³ osztr. *zeller* Hügel IdVien. 198, *zella* Cast. 271, szep. sz. *zelr*, Schröer szerint *zeller* is; vö. Schmeller 2:1112, Matz. 130, Kluge⁵ 346 | ²⁴ valószínűen mint német fordítást vette föl Szarvas, vö. *winkeladvokat* Schöpf 817 |

A JELENTÉSFEJLŐDÉSNEK EGY ÉRDEKES PÉLDÁJA.

Man kann sich beim Volke niemals darauf verlassen, dass es sich nicht im nächsten Augenblicke selber widerspricht, dass es ein Wort nicht in einem ganz andern, ja einem völlig entgegengesetzten Sinne braucht als vorher — mondja Kleinpaul „Rätsel der Sprache“ c. művében. Hogy csakugyan fején találja a szöveget, talán e szófejtésemmel is sikerül szemmel láthatóan megbizonyítanom. A *gurgyal* szót, amelynek megfejtésére itt vállalkozom, hiába keressük a NySz.-ban, sőt még az új MTsz.-ban sincs meg; jöllehet — mint alább látni fogjuk — egyes vidékeken még ma is járatos. CzF. szótárában azonban ott találjuk. *Gurgyal*: alacsony kunyhóféle házikó, melybe s melyben csak g u r n y a d v a, g ö r n y e d v e lehet járni, lat. *gurgustium*, *gurgustiolum*. Ide bizonyára Kresznerics szótárából került, aki szintén úgy vette át mástól, még pedig Sándor Istvántól, mert így jelzi: *gurgyal*: tugurium, gurgustium. S. I.⁴ *Gurgyal*-nak nevezik CzF. szerint különösen falukon a szegényebb zsellérek és cigányok lakásait; a falunak azon részét pedig, mely ily *gurgyalokból* áll, *gurgundiának* (*burgundiának* — így Kocson is, Komárom m.), néhútt *tabán*-nak.

Csak alakjára különbözik, de jelentésére nézve teljesen meg-

²⁵ régi szó a jelentés miatt; vö. Schmeller 2:221; „das die Kayserlichen Rom den merer teil haben *sackmann* gemacht“ Schöpf 574 | ²⁶ figyelemre méltó Schmeller 2:768: „*stándár* (~ —) in der sprache des gemeinen landmanns, der gendarme“ | ²⁷ a kfn. *semmele*-ből kielégítőleg magyarázható.

E közlemény elején megemlítettem, hogy Szarvas hagyatékában pusztán szójegyzéket talált Simonyi, de a szójegyzékben seholse volt a megfelelő német alak közölve; azóta Simonyi egy másik, az elsőhöz teljesen hasonló, csak valamivel, néhány szóval gazdagabb jegyzékre akadt s azt e második közleményben fölhasználtam. Szarvas gondosága, éles látása bizonyára rendkívül értékes munkával ajándékozott volna meg a német szavakat illetőleg, hiszen neki köszönhetünk sok jeles fejtegetést e téren. — Német szavainkkal úgy is kevesen foglalkoztak eddig; idegenek közül tudtommal tudományosan csak az alapos készülségű Wolf, kinek kéziratban megmaradt értekezése ezt a címet viseli: „Über den Einfluss des Deutschen auf das Magyarische“, s talán Marienburg. De az eddigi összeállítások egyikéből se tűnik ki az a német hatás, amelynek a történelem tanúságait mérlegelve okvetlen meg kell lennie szókincsünkben. E sorok írója, Lumtzer Viktor dr. nem rég elhunyt kiváló képzettségű germanistánkkal szövetkezve, újból megírta a „Német jövevényszavakat“ s különösen Lumtzernek nem egy eddig teljesen homályos eredetű szavunkat sikerült megfejtenie. Addig is, míg e munka megjelenhetik, érdekelni fogja olvasóinkat Szarvas hagyatéka is az itt hozzásatolt rövid felvilágosításokkal együtt.

MELICH JÁNOS.

egyezik ezzel a NySz. *gurdély* szava: latebra MA. (schlupfwinkel). Baróti SzD. Kisded szótárában, úgy szintén Simai Gazdag szótárában (kézir. Akad.) már több jelentése is van: „szurdok, szurdék, rejtekhely, lyuk, földház, hurúba, kunyhó” (SzD.); „rejtekhely, földház, viskó” (Simai). Sőt ez utóbbinál még a *gurgyal* is megvan: „schlechtes haus, hütte”. Hasonló, sőt bátran mondhatjuk, hogy teljesen azonos ezzel a MTsz. *gurgyó* és *gurgyész* szava: „viskó, cigányputri, rozzant ház”. Simai szótárában még egy *gurgyolag* szó is van hasonló jelentéssel: „kis gurgyal, kunyhó, viskó”. Ballaginál *gurgyalag* (tájszónak jelzi) a. m. *gurgyal*.

Mindezek az alakok, mint a jelentésükből is kiviláglik, kétségtelenül együvé tartoznak s közös ősök a NySz. *gurdély* szava lehetett. Ezt a *gurdély* szót Simonyi az olasz *cortile* másának tekinti, amelynek „vorhof, hühnerhof” a jelentése (MNY. 1:117).

Van azonban a *gurgyal* szónak még más s az eddigiektől teljesen eltérő jelentése is. Nagy-Igmádon (Komárom m.) a falunak a felső végét nevezik így, amely emelkedettebb helyen fekszik. Bátky Zsigmond szóbeli értesítése szerint Kocson (Komárom m.) egy legelőt mondanak *gurjal*-nak, egy hullámos, dombos gyepes vidéket.

Mint láthatjuk, ez bizony nehezen azonosítható a *gurdély* szóval, talán mégis rokonítani lehetne a *gurdallos*-sal, amelyet a NySz. szerkesztői se tekintettek a *gurdély* származékának, hanem külön szónak vettek s egy példát idéznek is rá: „Nem az emberi leleményeknek *gurdallos* (?) tövisses kórós uttyán, hanem az isten beszédnek egyenes után járnak” (Matkó: BCsák. 100). Ebből az egy példából még nem világlik ki teljesen, hogy mit kelljen rajta értenünk. Kétségünk eloszlik s nagy könnyűséggel megérthetjük az id. mondatot, hogy ha ezt a *gurdallos*-t azon *gurdaj* v. *gurdaly*, *gurdély* szó származékának vesszük, amely a MTsz. tanúsága szerint Szatmárban és a Székelyföldön még ma is dívik: „mindenféle magasra nőtt és összegubancosodott kórós burján”. Sőt még ez a továbbképzett alak is járatos: *gurdalyos*: „mindenféle magasra nőtt és összegubancosodott burjannal benőtt hely”. „Ott a *gurdalyosba* vert fiszket a filemile”. (Szatmár m. Nagybánya. Nyr. 20:329). Ez a népnyelvi *gurdaj* v. *gurdaly*, *gurdély*, *gurdé*, *gurduly* [?] (Bodrogköz. Kassai J. Szókönyv 2:297) pedig nem egyéb, mint a NySz. *gordon* szavának más és más változata: *gartamus*, *attractylis* MA. *wilder saffran*, *spillendistel* PPB.

Ilyen és még *gordó*, *gordony*, *gurdin*, *gurgyin*, *gurdon* alakokban egyes vidékeken még ma is járatos a MTsz. szerint.

Ami *gurgyal*, *gurjal* szavainkat egész bátorsággal származtathatjuk a *gurdaj*, *gurdély*, eredetileg *gordon* nevű növénytől, amely, mint az eddigiekből is látható, valami „fölfutó gaz, burján” lehetett. (SzD szerint: bógáts kóró). Közlésemből kitetszik, hogy mindkét helyen bizonyos vidéket jelölnek ezzel a szóval: Nagy-Igmádon a falunak egy részét, a „felvéget”, Kocson pedig egy darab földet. Régebben az a „felvég” is ilyen terméketlen, minden-

féle gazzal-borjánnal benőtt hely volt s ezért nevezték *gurgyal*-nak vagy *gurgyon*-nak. (Ilyen alakban is hallottam.) Ez pedig egy és ugyanaz a régi Tájiszótár *gurdon* szavával, amelynek a jelentése: „tűskös, bokros vadhely” (Szegedi szó). Vö. *gurdalyos*.

Olyanforma elnevezés ez, mint Kemenesallyán a *cser cserés* helyett, Östfi-Asszonyfa mellett elterülő vidék. [Veszprémben is *Cser* egy erdő neve. — S. Zs.]

Nagy-Igmádon a *gurgyal*-nak folytatása, annak mintegy kiegészítő része a *vadas* (az igazi felvég) szintén amellet bizonyít, hogy a *gurgyal* csakugyan ilyen termékétlen gazos, bozótos hely lehetett. Megtörténik azonban, hogy a lakosság szaporodásával ezt a részt is beépítik, még pedig jórészt a szegényebb zsellérek, cigányok szorulnak ki oda s összetákolják szegényes lakóházukat, viskójukat. Ily módon egész falurész keletkezik ott: a *gurgyal*.

A szó jelentése idők multával elhomályosodik, vagyis a fogalom köre mindinkább szűkebbre szorul. Nincs kétségem abban, hogy a Kresznerics szótárában levő *gurgyal* „tugurium, gurgustium” szintén összefüggésben van a mi *gurgyalunkkal*, még pedig metonímia vagyis kapcsolati átvitel útján. Itt az egész és rész névcseréje, vagy hogy helyesebben fejezzem ki: a tartó nevét igen sokszor használjuk a tartalom vagy egyáltalán a bennfoglalt tárgy helyett (Vö. Sim: MNy. 2: 167).

Még azt se tartom lehetetlennek, hogy a NySz. *gurdély* szava is ide tartozik. A NySz.-ban nem találunk rá példát, idézetet, amelyből közelebből is meghatározhatnók a jelentését, már pedig a „latebra” bátran jelenthet ilyen borjánnal s mindenféle gazzal benőtt helyet is. Szeremlei Samu az Irodalomtörténeti Közleményekben (1: 163). „A NySz.-ból kimaradt régi magyar szavak” között a *gurdin*-t is fölhozza s két példát idéz, nevezetesen: „Vele (egy asszonnyal) a *gurdinba* az Hajdu háza megett egy legényt megfogtak” (H.-M.-Vásárhely. Városi jkönyv 1763-ból). „A nagy *gurdinba* bújkált a maga kertjébe” (egy asszony egy juhász legénynyel). Uo. Itt a *gurdin* szerintem = bozót, sűrű gazos hely (vö. *gurdon*). *

Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárában még egy *gurdó* is van, amelynek a jelentése: hegy oldala, lapja. Megcsillagozza ezt a szót, mert szerinte ez is olyan, „a melyek bévételek felett még talán kérdés támadhatna, ámbár pártfogóji is találatnak”. Nem tudom, hogy járatos-e ez a szó még ma is; gyűjtőink megmondhatnák. Bizonyára SzD. idejében sem minden hegy oldalát, lapját nevezték *gurdó*-nak, hanem csak az ilyen *gordon*-nal v. *gurdaj*-jal benőtt hegynek az oldalát.

Most már csak az van hátra, hogy az eredetét is megállapítsuk ennek a furcsa szavunknak. Hogy idegen jövevénnyel van

* Széll Farkas is kijegyzett egy adatot a *gurdin*-ra Debrecen város jkönyveiből (1759): „Elmentem a *gurdinba* kaszálni”. L. NyK. 26:339. Z. Gy.

dolgunk, az mindjárt az első látásra is szemünkbe ötlük, de vajjon honnét, melyik nyelvből került át hozzánk?

Ha tüzetesen megvizsgáljuk mindazon nyelveknek a szókincsét, amelyek a mi nyelvünkre hatással voltak, talán az olasz *cardo*, *cardone* az, amelyből nagy könnyűséggel származtathatnók a mi *gordon* szavunkat, mert annak a jelentése is teljesen megegyez a magyar szóéval: 'distel' (bogács). Ez a *cardo*, *cardone* a. m. a latin *carduus*. Diefenbach glosszáriumában (Gl. latino-germ. mediae et infimae aetatis) többféle alakban is megvan ez a szó; nevezetesen: *carduus* v. *cardus*, *cardo*, *cardone*, *cardella*, *cardulus* = 'distel' (*cardus* v. *cordus* silvaticus: 'wolfsmilch' v. 'wolfskraut'). Az olaszból való származtatást mégse tartom valószínűnek, mert az olasz formából csak az egy *gordon* szavunkat tudnók magyarázni, de a *gurdély*, *gurdaly*, *gargyal*, *gurduly* alakokat sehogyse. Már pedig az eddigiekből is teljesen világos, hogy ezek mind valamennyien egy töről hajtottak.

A *gurdély*, *gurdaly*, *gurduly* alakot a ném. *kardel*-ből származtatom, ez pedig nem más, mint a ném. *karde** (= klat. *cardus*)-nak bajor alakja és a. m. 'distel' (Grimm).

A jelentésbeli egyezés nyilvánvaló, csak még az alaki egyeztetés helyes voltáról kell némi magyarázatot adnunk. A ném. szókezdő *k* helyén a magyarban nem ritkán *g*-t is találunk, pl. *garaboly*: ném. *körbel*; *garac*: ném. *kratze*; *göncöl*: ném. *künzel* stb. A német *a* az első szótagban, a hangsúlyosban, Melich szerint a magyarban *á* vagy *ó* (Melich: Ném. vendégszók 77. l.). A jelen esetben azonban a ném. *a*-ból rövid hangzó lett, még pedig: *o*. Hasonló jelenséggel találkozunk a következő átvételekben: *borbély*: ném. *barbier*; *borséta*: ném. *barchette*; *forspont*: ném. *vorspann*; *opsit*: ném. *abschied*; *rostok*: ném. *rasttag* stb. Ily módon a ném. *kardel* alakból a magyarban *gordély, *gordoly, alakok származhattak s ezekből aztán a *gurdély* (*gurdé*), *gurdaly* formák. A *gurdaly* szerintem analógiás alakulás a *gurdély*-ből, vö. *karaj* és *karéj*; *taraj* és *taréj* sat. A *gurgyal*-nak a szótagkezdő *gy*-je fejlődhetett a ném. *d*-ből; a *gurgyal* és *gurjal* szintén váltakozhatnak egymással.

A *gordon* alakot pedig a ném. *karden* (*distel*)-ből magyarázom. Még pedig olyformán, hogy eredetileg a magyarban is valami összetett alak lehetett használatban, talán a *gordonykóró* mint *bogácskóró*, de az összetétel utolsó része csakhamar elmaradt és a *gordony*, *gordon* egyedül lett járatos, ennek azután az egyes táj-

* A ném. *karde* szintén a klat. *cardus*ból származott. Az olaszon kívül megvan ez a szó hasonló alakban a többi román nyelvekben is. Vö. fr. *chardon* (*chardonnière* = magy. *gurdon* a. m. bógáccsal benőtt hely); picard. *cardon*; provenç. *cardo*; spanyol *cardo*. A germán nyelvekben is ott találjuk. Vö. dán *karde*, *karte*; svéd *karda*; angol *card*. A szláv nyelvek közül az oroszban *gordъ* talán szintén ide tartozik, ez utóbbinak a jelentése: 'schlingbaum' (Mikl: EtymWb.).

nyelvekben *gurdon* (*gurgyon*), *gurdin* (*gurgyin*) változatai keletkeztek. A ném. szövégi *-en* a magyarban (mélyhangú szavakban) *-ony*, pl. *bókony*, *hókony* sat.

Fejtegetésemnek már a végére jutottam; összefoglalom tehát röviden az elmondottakat. Egy növényről elnevezik a helyet, ahol ez a növény tenyészik; a helyről elnevezik a rajta levő házakat, viskókat, vagy pedig a helynek egy különös sajátosságát emelik ki s ezt illetik az egész helyet megillető névvel. Ebből is látjuk, a népnyelv milyen önkényesen bánik a szavakkal; a fogalom körét egyszer tágitja, majd ismét szűkebbre szorítja és a szegény etimologusok ugyancsak törhetik a fejüket rajta, míg egyik-másik szónak az etimonját, az igazi jelentését kihüvelykezik, megtalálják.

PÁPAY JÓZSEF.

ADALÉKOK IRODALMI NYELVÜNK FEJLŐDÉSÉHEZ AZ UTOLSÓ FÉLSZÁZADBAN.

(Vége.)

De található a negyvenes évek irodalmi nyelvében még számos nem-magyaros fordulat és szófűzés is, melyek ma már a gondosabb írók nyelvéből nagyobb részt kivesztek (vö. már fent a többesszámról, igenevekről és igemódokról mondottakat). Ilyen a visszaható névmás gyakori idegenszerű használata:

A humaniorákban is magát jól értette.

A katolikus és evangélikus ifjúság ellenséges állásban nézte magát. Azok magukat tüstént észrevehék és rendhez alkalmazák.

Ő avval különböztette meg magát.

Legjobb volna, ha maga magát nyilatkoztatná ki az, ki a követiséget elvállalni akarja.

Igékben képzett elvont főnevekben, melyek visszahatást fejeznek ki, mint pl. *önbizalom*, ma az *ön* szócskát használjuk, akkor leginkább a *magát* alkaimzták: „magam erőltetésével sikerült“, „magát megtartóztató jellem“, „nagy magam megtagadásába került“.

Idegenszerűség továbbá, hogy a cím többnyire a név elé sorakozik: „Professor Raics“. „Superintendens Perlaky“. „Rector Toperczer“. „Informátor Kovács“. „Osvosdoktor Szentgyörgyi“. „A pesti professor Schwartner“.

Sűrűn visszatérő szokatlan kifejezések, részben régiességek, részben germanizmusok a következők:

Többnyire mássalhangzókra mennek ki.

A dolog kimenetele.

Hányszor nem mondtuk el egymásnak ezen sorokat.

Hányszor nem készítettünk terveket.

Elmentünk tiszteletére. Látogatására menénk.

Komoran láta bennünket. Kedvetlenül láta bennünket. Emberséggel láta bennünket.

Kis János gyakran használja, hogy *asztalt tartott, szállást tartott*, e helyett, hogy étkezett, lakott.

Igen érdekes jelenség a *k e t t ő s t a g a d á s* szerkezete, melyet az említett írók nagyon kedvelnek az erős állítás kifejezésére. (Ide számítom az ilyen kapcsolatokat: *nem kicsiny, nem kevés*.) Ez, azt hiszem, latinizmus az ilyenek mintájára: *haud ignoro*. Magyarán erősítő szócskákkal szoktuk ezt kifejezni; „Nagyon jól tudom“. Latinos példák:

Azt nem tudunk nem szabad.

Nem lehetett észre nem vennem.

Leveleim nem kicsiny része.

Szerencsém előmozdítására nem keveset használt.

Ez a dolog nem csekély fontosságú.

A klasszikus nyelvek iránt különben akkor egyáltalában nagyobb érzéket tanusítottak, mint ma. Látszik ez már abból is, hogy a latin eredetű jelzőket egyeztetik. Mindig *reformatum* collegiumot emlegetnek és nem reformatust, *katholika* vallást és nem katolikust. — Részint szintén a klasszikusok révén, részint pedig már a francia irodalom hatása következtében sok idegen szó is el volt terjedve. Különösen ezek: *litteratura, literator, bibliotheca, entusiasmus, fiskális, director, professor, informator, compassessor, universitas, stipendium, ambitio, plagium*. De azután találunk ilyen kifejezéseket is: *plagium* vagy *könyvlopászat*, *stipendium* vagy *segedelempénz*, *fatum* vagy *történet*, *ambitio*, új néven *korteskedés*. Kis János a *professor*-t ha lefordítja, mindig *tanítónak* fordítja: „egyetemi tanító“, „gymnasiumi tanító“ stb.

Egyes szavaknak más értelmet tulajdonítottak mint mi. Egyike a legerdekesebbeknek a *költész* szó csoportja (így nevezték a költőt). A költői művet *költészetnek* nevezték, pl. „Ezt nemcsak nagy, hanem kis költészetekkel is kötelességük cselekedni“. A *költemény* alatt akkor koholmányt értettek, mint pl. „S ezen vallomása nem volt költemény“. Amit mi *költészetnek* nevezünk, azt ők még *költésszeggel* jelölték. Így alakult *művészség, kertézség* a mai *művészet, kertészet* helyett.

Érdekes az *intézet* intézkedés helyett: „Már későn volna minden tett intézeteket megmásítani“. „A Helyt. Tan. kiadott kegyes intézetei“.

A *tekintet* jelent sokszor tekintélyt, majd fontosságot is:

Nem adott sem rangra, sem tekintetre. Nagyobb tekintetre tett szert. Parányi tekintetű dolog.

A *kor* szó helyett ők rendszerint az *idő*-t alkalmazták; náluk a „középkorú“ *középidejű*, „a maga korabeli“ *a maga idejebeli*, „a mi korunkbeli“ *a mi időnkbeli*. Így: „Az igazság szeretete időnkben többeket lelkesít“.

Vannak ezeken kívül olyan szavak is, melyek ma már többé-

kevésbé elavultak, mint ezek is: *hangászat, hangász, éldelet, hiedékenység, tökély, tökélyes, danlás, eszény, eszényi, foglár*. Ide tartoznak e hónapnevek is: *tavaszelő, tavasz hó, tavaszutó*.

Mivel azonban így eljutottunk a szóalkotáshoz, mindenekelőtt meg kell emlékeznünk az összetételnek egy igazán magyaros helyettesítéséről, ami, úgy látszik, a negyvenes években jobban el volt terjedve, mint ma, még pedig különösen Deáknál. Ez nem egyéb, mint a birtokos összetételeknek szétválasztása, még pedig úgy, hogy mind a két tag személyragozva van, ilyenformán: *lelkem ismerete, hazám fiai, Zalamegye gyűlése terme, az ország gyűlésének szétozlatása*. Gyakori azonban az ilyen szétválasztás Kisnél is. Ő is ír ilyeneket: „Ugyanazon *egyetem könyvtára, világ történetei, lelkem szeméről* hályog esett le, *magam viseletére* nézve nem volt panasz“ stb.

De ennél talán még fontosabb alaktani jelenség, hogy az igekötőket másképp használják, mint mi. Részben igekötő nélkül alkalmazzák az illető igét, részben más igekötővel teszik össze, mint mi. Az első esetre szolgáljanak például a következők:

Azokat, kikről már *emlékeztem*, elhallgatom.

A táblabíró, kinél *szállottam*.

Részemről itt csak azt *nyilatkoztatom*, hogy...

Baráti szivességgel *halmozott*.

Ezen balvélekedést is eléggé *cáfolta* a tapasztalás.

Az igéből alakult főnévnel sem találjuk néha a mai igekötőt, pl. *megjegyzés* helyett: „Herder erre azt a *jegyzést* teszi“; *előkészület* helyett: „Megtettek minden szükséges készületet“. Csak egy olyan szót találtam, mely sűrűn fordul elő igekötővel, holott ma már elvesztette igekötőjét, ez a „candidatus“ fordítása: *kijelölt*.

A második esetre is hozok fel néhány példát, hogy t. i. néhány igének akkor más volt az igekötője, mint ma:

Ez eléggé *meg* nem bizonyított vélekedés.

Hogy vállaltam *fel* a professori hivatalt?

Miután a dolgot *felvilágosítottam*.

Ha valamit *előfogott*, abban vasszorgalommal dolgozott.

Azon az úton haladtam, melyet ő *kimutatott*.

Az igekötők után lássuk más apró szócskák, nevezetesen a névmások és a kötőszók eltérő használatát. A névmások közül mindjárt feltűnik a mai *mindenki* helyét elfoglaló *mindenek* vagy *minden*, továbbá *egyebek* a mai *mások* helyén:

Lehetetlen mindent köszönteni, vagy mindennek a köszöntését elfogadni.

A tudományok becséről szerettem volna mind magamat, mind egyebeket meggyőzni.

A vonatkozó névmásokból származó kötőszók még gyakran szerepelnek a *vala-* előtaggal:

Tiszteletem tárgya volt, valamig élt.

A legnagyobb emberséggel látott, valamikor hozzámentem.
Eljártam hozzá, valameddig járhattam.

A *sem* helyett sokszor még *is nem* vagy *nem is* fordul elő és a *semmi*, *senki* után *nemet* használnak, s *nem semet*:

Közülök egyik is a megyét képviselni nem akarja.

Nem áll azon okoskodás is.

Semmi esetre elfogadni nem fogja.

Oda senki menni nem fog.

Az egyes szavak alakját vizsgálva, feltűnik még az is, hogy akkor sok szónak más volt a képzője. Így nagyon el volt terjedve az *-ás* -és főnévképző a mai *-at* -et szerepében is. Bajza munkái közt találunk *történeti írásokat*, *széptani írásokat*, *dramaturgiai írásokat* iratok helyett. Az emlékiratot *emlékirásnak*, a bírálatot *bírálásnak*, a röpiratot *röpkeírásnak* nevezik. Náluk a magaviselet *magaviseelés*, a fegyverszünet *fegyverszünés*, dolgozat *dolgozás*, javaslat *javaslás*, tudományszeretet *tudományszeretés*, s a következmény *következés* stb.

Az *-i* képző nemcsak főnevekhez és határozószókhoz járul nagyon sűrűn, hanem ragokhoz is:

Okoskodásbani és bölcselkedésbeni ügyesség.

A felsőbb megyék mezővárosaitóli különbözés.

Jobb házakbólí ifjak.

A szabályzatok nagy részbeni követője.

Könyvirássali kereskedés stb.

Nevezetes az is, hogy sok esetben még hosszabbak voltak a szavak, mint ma. Nézzük először a névszókat: *tanácsolás*, *gúnyolat*, *versezet*, *lángozat*, *szempillantat*, *bizodalom*, *lélekkel teljes*, stb. De részben az igealakok is: *megvilágtalanodik*, *feddődik*, *fékvidámodik*; *leszen*, *veszen*, *teszen*, *megyen*; *dolgoztanak*, *irtanak*, *mentenek* stb. (Az igeragozásból itt említjük még a *közlöttem*, *érdekllette*, *irigylette*, *érdemlették* formákat, melyek mai irodalmunkban már szokatlanok.) — A módhatározók alakja is hosszadalmasabb volt: *természeti módon*, *természet szerint*, *hirtelenképp*, *szembetűnőbbképen*, *arány szerint*.

A hangvesztő névszótók többszáma náluk néha még így hangzik: *teremek*, *tükrök*.

A főnévi igenevek is hosszabbak: *szólani*, *tökéleni*, *reméleni*. *Elő* és *át* még mint *elől* és *által* szerepel: *előlmenetel*, *általsétál*. *Óta* h. *olta*. *Férfi* és *hiányos* h.: *férjfi* és *hijányos*.

Feltűnő jelenség még, hogy a többsz. 3. birtokos személyragban nyitabbak voltak a hangzók: *-ok* *-ek* *-ök* a ma uralkodó *-uk* *-ük*-kel szemben, pl. *pénzek* e h. *pénzük*, *vágyások* e h. *vágyásuk*, továbbá *tőlök*, *nálok*, *feléjük*, *velők*, *nélkülök*, *magok*. Így a főnévi igeneveknél is: „Írásba kellett *foglalniok* és földabroszt kellett *készíteniok*“.

Magában a tőszóban is sok helyen nem voltak még mai

módon megállapodva a magánhangzók: *eránt, esmer, késér, késértet, kémél, oskola, baglya, onoka, talentom, ösmeret* stb.

Ami végre a m á s s a l h a n g z ó k a t illeti, ezekben az eltérés igen ritka, de gyakran használtak ott *n*-et, hol mi *ny*-et ejtünk: *Poson, karácson, keresztén, alacson, magános, kénszerít, viszont*.

Ezek azok a jelenségek, melyek különösen szemembe ötlöttek a negyvenes évek íróinak nyelvében. E jelenségek azóta átalakultak, s ez világosan mutatja, hogy milyen sokat fejlődött irodalmi nyelvünk az utolsó félézázadban.

SCHMIDT MARISKA.

BITANG.

Jelentésköre: 1) *praeda*, 2) *tributum*, lösegeld, 3) *vulgivagus*, *scurra*, 4) *improbis*; a népnelvben: 1) *gazdátlan*, 2) *fattyú* (NySz., MTsz.).

A szót számtalanszor vizsgálat alá vették nyelvészeink, a nélkül hogy teljesen megnyugtató eredményt állapítottak volna meg. Első jelentése *praeda* volt s ez a körülmény rávezette Szarvast a kfn. *biutunge* szóra, melynek jelentése *erbeutung, beute* (Lex. MhdW.). A jelentések egyezésén csakugyan nem lehet találni semmi kifogásolni valót, annál többet azonban a hangtanin. Szarvas ide vágó magyarázata ha meg is próbálja magyarázni az első szótagot, a magy. *i*-t, de kísérletet se tesz az *-unge* > magy. *-ang* megfelelésben rejlő nehézségek elhárítására. A magy. *bitang* < kfném. *biutunge* (olv. *bütunge, bütunge*) megfelelésben urát kell adnunk, mért felel meg a magy. *i*-nek hosszú kfn. *iu* (*ü*), s mi az oka annak a szokatlan nyiltabbra válásnak, amely a ném. *-ung* > magy. *-ang* megfelelésben van. A hosszú *ü*-re csak azt kell megjegyeznünk, hogy van egy kétségtelen középfelnémet jövevényünk, ahol a hosszúság a magyarban is megmaradt; ez a szó a *csűr*.

Teljesen kielégítő magyarázatot kapunk, ha nem a fölnémetből, hanem a középnémetből indulunk ki. A középnémetben a kfn. *-unge* (az *-unge* a *tiefton* miatt megőrizte szóvégi *e*-jét, Braune, Mhd. Gr. 10. §.) *-onge*-nak hangzik (Weinhold, Mhd. Gram. 277) s ez aztán a középnémet nyelvjárások körében *ang*-gá is lesz (vö. Lumtzer, Leibitzer Mundart, § 91. *kæulayk*: köhlung, *öchtayk* achtung, *téylayk*: teilung, *retayk*: rettung). — Egy ilyen *-onge*, illetve *-ange*-val képezett szónál aztán beállhat a *brechung*, tehát kfn. **biutunge* helyett kn. **bietange* vagy apokopéval **bietang*. Tudjuk pedig, hogy az *ie* hang *t* előtt egy különben ismert középnémet hangtani szabály értelmében megrövidül (Weinhold, Mhd. Gram. 134). Ezeknek a tényeknek az ismeretével eljutottunk egy knémet **bitang* alakhoz, amely meg is őrződött a magyar nyelvben. Ilyen alakot azonban a jelenlegi hazai középnémet nyelvjárások egyikében se találtunk.

LUMTZER VIKTOR*.

* A korán elhunyt derék fiatal nyelvésznek hagyatékából.

ÖN, MAGA, KEGYED.

Az Új Idők szerkesztője e cím alatt a tavalyi szept. 13-i számnak üzeneteiben a megszólítás módjait figyelmébe ajánlja olvasóinak, mert a megszólítás nemcsak a divattal, hanem vidékek szerint is változik. „A társalgás hangja és szótára — írja — az ország különböző részein messze eltér egymástól. Sőt évről évre is változik a megszólítás módjának divatja. Három-négy évvel ezelőtt Budapesten még *önözték* a nők a férfiakat, egy-két évvel ezelőtt nagyon sok társaságban divatba jött, hogy a nők a *maga* szót használják megszólításul. Végre szokássá vált az is, hogy a férfiakat, különösen a fiatalembereket egyszerűen a keresztnevükön szólították a nők“.

Ez érdekes kérdésben a következő számok szerkesztői üzenetei több hölgynek válaszát közlik, amelyek valóban igazolják, hogy a megszólítás ízlés, szokás, divat dolga. Egyik hölgy-olvasó (szept. 20. sz.) azt állítja, hogy a *kegyed* inkább a leányokat illeti, azokat, akiket a fiatalember sem *kisasszonynak*, sem *nagysádnak* nem akar szólítani. Ebben ő nagyságának alig adhatunk igazat. A magyar nyelv a *kegyed* szónak ilyen megszorítását nem ismeri s nézetünk szerint a *kegyedet* épúgy használhatják nők férfakkal, mint férfiak vagy nők egymással szemben. A fentebbi három megszólításmód árnyéklatbeli különbségeit szerintünk a szept. 27-i számnak J. Klára jegyű válaszádoja állapítja meg leghelyesebben: „Az *ön* megszólítást egészen idegenekkel szemben használják. A *kegyedet* már valamivel bizalmasabbaknál. A *maga* pedig egy fokkal magasabb nivón álljon a *te* megszólításnál.“

Ez a megállapítás, azt hisszük, körülbelül megfelel az általános használatmódnak, bár elismerjük, hogy vidékek, sőt társaságok szerint lehetnek tőle eltérések. Tóth Béla például a Pesti Hírlap okt. 25-i *Maga* című érdekes tárcájában egyenesen azt mondja: „Engemet, megvallom, a *maga* legtöbbször sért. Magyar paraszt vagyok. És a magyar paraszt nem tűrheti a *maga* megszólítást. Talán azért, mert az Alföldön a *maga* mint tisztes titulus nem járja. A *maga* általános cím gyanánt felvidékiesség.“

Nem tudjuk, valóban a felvidékről származik-e az általánosabb magázás, az a magázás t. i., amelyet az Új Idők szerkesztősége a fentebb idézett megjegyzésben említ; de azt hisszük, hogy bizalmas ismerősök között a *maga* megszólítás ma alkalmasint az egész országban divatos. A népnyelv azonban, úgy látszik, valóban nem igen él e megszólítással * s a *maga* helyett az *ő* névmást, a

* A „Baranya multja és jelenje“ c. millenniumi monografiában mégis azt olvassuk (1:176), hogy az ormánysági ember papját és tanítóját *kigyelmednek* szólítja, ami kiváló megtisztelés, más kabátos embert pedig per *maga* vagy az *úr* titulál.

maga ragos alakjai helyett pedig a megfelelő viszonzyszónak személyragos alakjait használja (*magának* helyett *neki*, *magától* h. *tőle* stb.).

Hogy mennyire izlés dolga a megszólítás, legjobban bizonyítja az Új Idők szerkesztőjének, Herczeg Ferencnek nyilatkozata, amelylyel a válaszok sorát berekeszti (okt. 18-i sz.). Ő előtte az *ön*, *maga* és *kegyed* megszólítások közül „a *maga* a legrokonszenvesebb, még pedig tisztán csak fonetikus okokból, mivel a *maga* a legkellemesebb hangzású”. Azt hiszi, ez is az oka, hogy a *maga* újabban annyira érvényesül a társalgásban, s úgy vélekedik, hogy a fejlődő nyelvszokásban a *maga* mindinkább ki fogja szorítani a hűvösen hangzó *kegyedet* és a rideg *önt*. Herczeg Ferenc nincs egy nézetten azokkal, akik a *magát* bizalmaskodó vagy éppen póriás csengésűnek mondják. Szerinte sok függ a hangsúlyozástól és a szó elhelyezésétől. Azt mondja: „Egy magasrangú hölgynek, akit öt perccel ezelőtt mutattak be, nem mondhatom, hogy: *„Maga igen kegyes hozzám”*. De mondhatom neki: *„Kegyelmes asszonyom, maga igen kegyes hozzám.”* Már ez utóbbi megszólításra nézve alig fognak az Új Idők olvasói közül sokan egyetérteni a szerkesztővel. Megengedjük, hogy Herczeg Ferenc mint országos képviselő így beszélhet egy kegyelmes asszonnyal; de vajjon szólhatna-e így egy öt perccel előbb bemutatott segédfogalmazó?

Abban igaza van Herczeg Ferencnek, hogy a *kegyedet* sőt épenséggel az *önt* is a hangsúlyozás bizonyos módjával „bizalmaskodóvá, bántó módon leereszkedővé, sőt döllyössé is lehet tenni”. Ez azonban csak kivételes dolog, általánosságban szerintünk J. Klárának van igaza.

Hogy a főtebb említett tárcára visszatérjek, Tóth Béla ott egyebek közt azt is mondja: „Orthológiám kívánja az *ön*, meg a *kegyed* pusztulását. józan eszem a *nagysádet*.” Már ebben nem értek egyet a buzgó ortológus Tóth Belával, bár nyelvünk eredeti, tősgyökeres sajátosságainak megőrzését én is dogmámnak vallom. Legkevésbé tudnám méltatlanul vesztét óhajtani a *kegyed* megszólításnak, hiszen a *kegy* főnevet, ha önálló szóként csupán Molnár Albert szótárában lép is föl először, a *kegyes* és *kegyetlen* melléknevekből oly természetes elvonásnak tekinthetjük, hogy, ha nem a XVII. század szótárírójától, hanem a nyelvújítóktól származnék is, nyugodt lelkiismerettel fogadhatjuk — kegyünkbe. Már pedig, ha a *kegyet* elfogadjuk, akkor *kegyedről* épúgy beszélhetünk mint *kegyelmedről* vagy *kendről* (*gratiádról*).

Az *ön* iránt is önzetlenebb volnék, amióta Lukács Lőrinc megismertetett bennünket avval az analógiával, amely Széchenyit az *ön* megszólításmód kitalálására vezette. Széchenyi ugyanis azt mondta, s nézetem szerint nem helytelenül: *maga* és *ön* némileg együvé tartozó szók (vö. *magadicsérés*: *öndicséret*; *magabítt*: *ön-hitt*; *magaszeretet*: *önszeretet* stb.), mért ne lehetne tehát az utóbbit is, mint az elsőt, önállólag használni? (L. Nyr. 25:307.)

A *nagysád* kifejezés csak bizonyos alkalmazásban tetszik

előttem fonáknak. Ha egy nőt, asszonyt vagy kisasszonyt, *nagysád*-nak szólítunk (az *ön* vagy *kegyed*nek megfelelően), ez mind az ortológia mind a józan ész kritikája előtt megállja helyét, mert hiszen kénytelenek vagyunk belenyugodni korunk pazarul elismerő szellemébe, melynélfogva a költővel szólva „mind *nagyságosak*” levénk nagy hirtelen. Azonban határozottan fonák dolog s az ortológia már tiltakozott is ellene: ha a keresztnévvel egybekapcsolva mondjuk: *Matild nagysád* vagy épen *Matild nagysám!* (Vö. Nyr. 1:453.) Ezt csak egy magyaros megszólítással kerülhetjük ki, ami pedig érthetetlen módon nem tetszik mai lányainknak: ha azt mondjuk *Matild kisasszony!*

Mindezt az Új Idők nyilatkozatai s Tóth Béla tárcája alkalmából csak azért mondtuk el, hogy alkalmat adjunk gyűjtőinknek és olvasóinknak a megszólítások vidékenként különböző divatáról való nyilatkozásra.

ZOLNAI GYULA.

IRODALOM.

Szimbolizmus és nyelv.

Még egyszer Pekár Gyula Aranykesztyűs kisasszonya.

Csendes Aladár ugyancsak elverte a port Pekár Gyula Aranykesztyűs kisasszonyán (Nyr. 25:547). Az igazat megvallva, szeretném azt mondani: jól tette. Mert az én hitvallásom is az, hogy a népiesben gyökerező nemzeti művészet minálunk az „igaz általút, jóval forró kút”; Pekár Gyula meg franciáskodó szimbolista. A nyelv és stílus vizsgálójának azonban nem az irodalom irányával van dolga; az iskolák (vagy mondjuk: divatok) csak annyira tartoznak rá, amennyire meg kell velök alkudnia. Igenis, megalkuvásról van itt szó. A Pekár Gyula *glóriásan kék ege* valóban kirina ami egyszerűsége törekvő írásunkból; de a szimbolizmussal vele jár az ilyesmi. Kedves-e, szép-e, magyar lélek szerint való-e? Az már más kérdés. Ezzel a kérdéssel ám bibelődjenek az esztétikusok. Mi a Nyelvőrben csak azt kutatjuk: magyar-e a nyelv? érthető és helyes-e a stílus? Én a Csendes Aladár idézte példakban (*glóriásan kék ég, nap pirjának aureolája*, meg abban a hosszú mondatban: „*Csodálatos gőzök*” stb.) nem látok se magyartalanságot, se érthetlenséget, se helytelenséget. Az ég lehet glóriásan kék, a nap pirjának is lehet aureolája. Ha tudjuk, mit jelentenek azok a deák szavak, és ha nem haragszunk igen nagyon: mindent megérthetünk. Engedelemmel szólván: igaztalan az a szemrehányás is, hogy a holdvilág nem rajzolhat bokrokat holmi alakokká, még pedig azért nem, mert nincs ceruzája. Ha ez a ceruzás elmélet járja, akkor küszöböljük ki a világ minden irott művéből a metaforát, trópuszt, perszonifikálást, és hirdessük bolondnak a költőt e

fél soráért: „az álom uija ír“; mert vajon-e az álomnak uija még ha ír, mi a kövel ír? Hát van neki tolla, plajbásza vagy Remingtonja? — Az a titkos értelmű *ruszalka* a szláv Loreley; lengyel történetben helye van, sőt csakis neki van ott helye, nem a német Loreleynek. Pekár Gyulát nem igen lehet kényszeríteni, hogy a gyöngébbek kedvéért a német alakot és nevet képzelje és írja. A francia se igen gondol ezekre a gyöngébbekre, mikor magyar tárgyú elbeszélésben *pusztát, betyárt, bíró*t emleget; és hazudnék, ha ezek helyett azt mondaná: *plaine, voleur, juge*. Pekár Gyula a magyar *sellőt* sem írhatta a *ruszalka* helyett, mert a szláv néphit ez alakja egészen más. Ezt ami különben nagy szóbőségű szimbolistánkat, azt hiszem, mindig a „más“-tól való félelem és az igazság keresése viszi az idegen szavakkal való élésre. Ime egy példa: az a „rejtélyes“ *piaffirozó* mén. Ez csak a lovaglásban nyilván járatlan Csendes Aladárnak „rejtélyes“, mert minden lovas ember tudja, mit jelent az a műszó és azt is tudja, hogy jó magyar egyértékűje nincs. Mit mondjon hát Pekár Gyula, ha az a mén csakugyan *piaffirozott*? Ráfogja, hogy vágatott, vagy ügetett? De mikor se nem vágatott, se nem ügetett! Az se vétek, ha valaki a katolikus anyaszentegyház ősi kifejezéseivel él (*exorcismus, demoniakus, chrisma, oleum infirmorum*). Nem vétek különösen akkor, mikor mind ennek megvan a maga művészi célja. A *penna* nem sokkal idegenebb az óránál, templomnál. A „természetes, *morganatikus* gyermek“, „a *díszkrét*, elburkolt célzás“ töredékekre azt mondja Csendes Aladár, hogy „az idegen jelző teljesen fölösleges a jó magyar mellett“; én azt hiszem, azok az idegen és magyar szavak mind mást-mást jelentenek (vö. Nyr. 26:83). Dicsérem Pekár Gyulát, amért nem azt írja: *hangulat*, hanem: *stimmung*. Ezt a teljesen német fogalmat rossz szóval megmagyarosítani már nem is a nyelv, hanem a lélek germanizmusa. Ha a magyar írónak mégis szüksége van arra a német jószágra: becsületesebben jár el, ha nevestül veszi kölcsön, mint a hőzentrágert. Ami a „sokszor megrótt idegenszerű összetételeket“ illeti, azt hiszem, a *vakfehér* és a *vakszürke* nem idegenebb a *dúsgazdag, holteleven, sötétkék* összetett mellékneveknél. Contradictio in adiecto sem látok bennök: a „vak“ melléknevet nem járja a feketeség számára lefoglalni, mert bizony a világtalan ember szeme előtt gyakran rémlik setéség, szürkesség, és az is csak vak ám. Az ilyen finom és igaz árnyékatért dicsérni kellene az író. Nem rossz összetétel a *manőverporos* sem; vagy ha rossz, akkor rossz a *kőporos, puska-*poros is. Pekár Gyula és én a művészet terén soha sem fogunk találkozni, mert nem egy földgolyóbison születünk. De kötelességem csekély erőmmel védelmére kelni az író jogainak; és azt a meggyőződésemet sem hallgathatom el, hogy a nyelv és stílus Csendes Aladár-féle vizsgálata se nem tudományos, se nem igazságos.

Jókai újabb regényei.

A két Trenk. I. II. Bp. 1893. *Sárga rózsa.* Bp. 1893. *Trenk Frigyes,* Bp. 1895. *Tégy jót.* Bp. 1895.

Nemcsak a magyar nyelvészre érdekes és tanulságos, hanem minden magyar olvasóra vonzó és gyönyörködtető az a nyelv, mellyel Jókai képzelő, erejének kifogyhatatlan bőségéből az ő mindég kedves történeteit elmondja. Az eredeti magyar kifejezések gazdag tárházai az ő regényei, melyeket eredeti szólásmódokkal, meglepő fordulatokkal ékes nyelven ír meg. Jókai mint stilisztá a magyar prózai silus fejlesztésében Pázmánynak, Mikesnek és Faludinak társa. Mindegyikük magyar népi talajon állva emelkedik magasra s emeli magával prózai előadásmódunkat is. Pázmány nyers erejében. Mikes és Faludi finom hajlékonyságában, Jókai fordulatossá gazdagságában mutatja be prózáinkat. Nem hiányzik azonban nála sem igen sok helyen nyelvünk ereje és hajlékonysága; bár ezt nem találjuk rá nézve oly jellemző vonásnak, mint az említett írókra.

Kétségtelen, hogy a stílus gazdagsága a képzelő tehetség gazdag voltából fakad. Költőink közül Vörösmarty költeményeinek és Jókai regényeinek nyelve a legkézzelfoghatóbb bizonyságok erre. És Jókai nyelvének eredeti magyarossága abból fejthető meg, hogy képzeletével is legtöbbször és legszívesebben magyar földön kalandoz. Alig kell erre vonatkozólag szembeötlőbb bizonyíték, mint a *Sárga rózsa*. E regény nyelvének meglepő magyarosságát evvel magyarázza meg Beöthy Zsolt is, ki az 1891—2. évi Péczely-féle akadémiai pályázatról irván, így szól: „Jókai nyelvnek tisztasága utóbbi műveiben nem oly szeplőtelen, többé, mint valaha. De mintha a *Sárga rózsa* magyar, pusztai levegője nyelvgénuszát is újra ihlette volna: e könyvből újra az ő régi magyar szavának tiszta zengése szól“.

Jókait az a csodálatos tehetsége teszi oly kiváló stilisztává, hogy mindent a maga helyén tud alkalmazni. Megvan képzelő tehetségének az a tulajdonsága hogy plasztikai módon iparkodik mindent olvasói elé állítani. Ebbeli törekvésében villan azután meg előtte mindég az a szó, mely legjobban odaillik, mely legjobban kidomborítja a tárgyat. Ilyenkor azután nem igen nézi, hogy a használta szó új-e, régi-e, népies-e, sőt azt se, helyes-e? A szó neki való, tehát használja. Ezért, ha pontosabban szemügyre vesszük az ő nyelvét, nem találjuk minden szavát helyesnek, magyarosnak; de azt mindég érezzük, hogy oda való, hogy találó. Sok van e szók között a neologusok szüleményei közül, de legtöbb van olyan, amit maga a költő alkotott, vagy amit maga ásvott ki a feledés sírjából, vagy ő tanult el a nép egyszerű beszédéből. Alkotott szavain ritkán látszik meg az erőszakoltság (amolyan *lélek-idomár-félékben*); rendszerint olyanok, aminőket csaknem minden ember alkot beszédközben. Újabb fordulatok, újabb képzések, de mind talpraesettek. Ez adja meg Jókai stílusának azt a közvetet-

lenséget, hogy bármilyen idegenszerű, sőt furcsa is első pillanatra, mégis megértjük; bármilyen szokatlan is, mégis megszeretjük. Mert mindenben érezzük az ő képviselő tehetségének üde derűsségét, naiv játékát.

Megkísértem, hogy stílusának kiváló vonásait bemutassam újabb regényei alapján, melyekhez vettem még két kisebb elbeszélést is. (Házasság éhségből. Vas. Ujság 39. k. 1895. A kétéltű uo. 43. k. 1896.)

Jókai stílusának népies volta tűnik először szemünkbe. Behatolt a magyar ember gondolkozásába és egészen ennek eszejárása szerint tudja kifejezni gondolatait. Ime egy pár példa: *

Már nyélbe van sütni (SR. 75). Ki ne fujd az Isten nevét hamisságra (SR. 16). A lótudósnak az egész esze lovakba van verve. (SR. 40). A vásárnál nem meszeli-e meg, aki engedi magát, arról nem állok jót. (SR. 50). Leszedem rólad a keresztvizet (SR. 54). Nem szeretem a gyerekeknek a sorját (SR. 54). Aki rézangyala van a Poncius Pilátusodnak. (SR. 55), Az ilyen firtatást szeretik vissza felé a parasztleányek (SR. 57). Jól a füledbe vedd, amit mondok (SR. 74). Nem olyan fusermódra van annak a testéhez fércelve a lelke (SR. 80). Megmondhatom, ha jól föltekerm az eszemet (SR. 91). Az ablakon át adhatta be véleményét (SR. 101). Dehogy is nem tudom (a nevét)! Csakhogy épen nem látom kimondani (SR. 106). Aki nem hiszi, menjen el a „hiszem-piszem“ ormára, ott talál egy vak lovat, attul kérdezze meg; az majd jobban elmondja, mert maga is ott volt (SR. 133).

Mindezekben a magyar paraszt furfangos eszejárását láttatja Jókai. Amellett azonban a kifejezésekben rejlő népies színt is föl ismeri és fölhasználja. Főleg egyes nagyító és megszorító szókat (*nagy, jó, csur* stb.) használ gyakrabban, melyek kiválóan népiessé teszik írását. Van érzéke a közmondásszerű kifejezések iránt is, sőt egyes mondásai úgy hatnak, mintha valóságos közmondások volnának. Kierzi a magyar ember beszédében lüktető ritmust és fölfogja a benne előforduló képeket. Különösen a hasonlatok iránt van nagy érzéke. Mindezen sajátosságaira fölös számmal hozhatok fel példákat:

Kifejezések: Valahogy összeöklözte azt a levelet (KT. 2:115). Nem fordul rá nyelvem a hazugságra (SR. 17). Tett, vett a lovával (SR. 55). Mivé lett a deli legény, amióta tőle elvált: egy mesemondás idő alatt (SR. 83). Isten neki: faköröszt! (SR. 94). Nagy kő nyomja a hátát (a szívét, SR. 106). Azzal csipd meg, fogd meg (SR. 107). Úgy harmadik éjjél tájon (SR. 109). Be volt rugva az ember, ahogy *dukált* (SR. 122). Csülökre kapott megint (a ló, SR. 135). A pányvát a keze ügyébe készíti (SR. 143). Egy kicsit usztatott is; de az nem vet számot (SR. 151). Most is megfekszi a lelkemet (a hazugság, SR. 159). Magam is a' mondó vagyok (SR. 164). Halálélesztőnek sem kaptunk egy csepp esőt (Vas. Ujs. 43. k. 3. sz.).

* KT. = Két Trenk. SR. = Sárga rózsa. TJ. = Tégy jót.

Egyes szók: Erre a szóra *csak* kifordult a falat a legény szájából (SR. 21). A ló szügye *csupa* tajték volt (SR. 55). *Egybe* itt lesznek vele (SR. 154). Vegye nyakába a világot *izibe* (SR. 81). Egy jó futásnyira (SR. 174). *Kész* éjszaka van már (SR. 135). *Meg-meg* csak elveszett (SR. 167). Patkónyomot, kőcsinyomot *menten* benő a fű (SR. 5). Folytatták a nótát truccosan, *nagy* kutya-futtában (SR. 153). Szaladt *nagy* loholva (SR. 145). *Nagy* ugatva neki rontott (SR. 68). (A vendéget) lásd el *rendén* (SR. 13). Alszom egy *szikrát* (SR. 88).

Közmondások; közmondásszerű mondatok: Nem jó az orgonafának a kerítésen kihajolni, amikor virágzik; megkívánják, szakítanak róla (SR. 21). Aki a gulyásbojtárt megüti, az aztán ölje is meg, mert az abba nem hagyja (SR. 54). Aki gavallérnak született, szűrből is az marad (SR. 99). Nincs az a paprika, *aki* el ne fogyjon (SR. 110). „Az úr pokolban is úr!” (SR. 155).

Ritmikus mondatok; képes kifejezések, hasonlatok: Derék harcot ritkán álltak (KT. 1:52). Nyers selyemhez szinlő hajzat (KT. 1:62). Arany itce, réz a messző (SR. 6). Bolondok a lányok, ha egyszer eszük elmegy (SR. 86). Egyszerre csak lelket láttak, szelet fogtak (SR. 145). No! kotty belé! Szilvalé! Majd meg-eceetőnek (SR. 105). „Hazudsz: hazafutsz; anyád mellé kuporodsz: annak is nagyot hazudsz” (SR. 156). — A nap *kengyelfutója*, a hajnali csillag (SR. 42). A látóhatár *összemosódik* az ég aljával (SR. 52). A Tisza nagyot *esett* (SR. 104). A farkát *karikára* felemelte (a bika, SR. 111). Ej, de volt *kelete* az akasztófacyfrazónak, meg a kutya-fogantattának (SR. 146). — Úgy hazudtál, mint egy piaci cafrangos (KT. 2:83). Több sonkoly, mint méz (KT. 2:154). Rámordult. Ahogy a párdue kurrog a letepert kajmánra (TJ. 92). Olyan mór-kálást vitt végbe, mint egy falusi kisasszony (TJ. 114). Úgy ugrált, mint a két hónapos kecske a szérűn (SR. 36). Ha beléd kapok, úgy elmángorollak, mint a hetes vásznat (SR. 56). Olyan lamentálást vittek véghez, mint a kárvallott cigány (SR. 115). Olyan nagy kedve van, mint aki vesztit érzi (SR. 130). *Bástyányi* nagy tűzhely (KT. 2:65). *Jártányi* erő (SR. 90). *Ezernyi* béka (SR. 136).

(Vége köv.)

KISS ERNŐ.

A Kolozsvári-kódex.

Egy XVI. századbéli chemiai kézirat. Kiadja Herzfelder Armand Dezső. Budapest, 1896.

A Magyar Nemzeti Múzeum egy, nem ugyan ismeretlen, de eddig meg nem jelent kéziratát tette közzé Herzfelder Armand Dezső. A közzététel a Magyar Könyvszemlében történt meg, ahol az ismertető múzeumunk e kéziratát bibliografiai szempontból méltatta. A kézirat Kolozsvári Czementes János munkája, aki azt 1530—1586 közt írta. Becses e kézirat azért is, mert benne több olyan szót találunk, mely ismeretlen volt régibb szókincsünkből. Ezeket a szókincsbéli nevezetességeket írta meg a Zolnai Gyula

szakavatott tolla s az ő „jegyzetei Czementes János könyvéhez“ a dolgozathoz függelékül vannak csatolva. Ezekből a jegyzetekből közöljük a következőket: *alombik*, a *lombik* eredetibb alakja; *megkongyellált*: megfagyott, megkeményedett < lat. *congeló*; *hammával*, assimilatio, *hamrával* helyett; *ösd*, *öttéd*: öntsd, öntéd; *drettál* < ném. *drittheil*, eddig nem volt ismeretes szókincsünkéből; *ejtel* mértéknév (NySz.), tisztán erdélyi, az erd. sz. *échtál*-ból; *cemmentes*, *czementes*, egyebütt *czémentes*; *stréhellés*: az aranynak a próbakőhöz való dörzsölése < *streichen*; *kella*: *kandl* > n. *keller* (Schmeller); *smajdék* a NySz.-ban meglevő *somajdék*t, *somajdékodik* és *somajdékul* igék alapszava, a ném. *geschmeidig*-ből; *egyszersmind* *egyszersmind* helyett; *fraska*, valószínűen itt is, mint a NySz. egyéb adataiban „bolondság, szemfényvesztés“; *foncsorlottal* [kend be arannyal, *fonchorlottal*] névszó egy megvolt *foncsorolni*, *foncsorlani* igéből; *szomálc* a zománc ismert régibb alakja; *spiszkloc* a NySz.-beli *piskolc*, *pisklóc* eredetibb alakja; *levestököm* < lat. *levesticum*, vö. NySz. *levestikom*, t. *lubček*; *lepedjenek* jól be: takarjanak jól be, a *lepedő*beli *leped* ige.

Ezeket tartottuk fontosaknak a kijegyzésre Zolnai Gyula magyarázataiból.

M. J.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Gyilok. Régi irodalmunkban a NySz. szerint csak *gyilkos* (*gyolkos*, *gyalkos*, *dilkos*) és származékai fordulnak elő; nincs ott sem *gyilok*, sem *gyilkol*, ámbár valaha meg kellett lenni a *gyilk*, *gyolk* főnévnek, mert alig lehet kétséges, hogy *gyilkos* a német *Dolch*, *Dolich* szó származéka. Amazok a kezemnél levő források közül először SzD.-nál fordulnak elő: „*Gyilkoló*: gyilkoskodó, gyilkos. *Meg gyilkolni* vkit. *Gyilkoltatás*. *Gyilok*: ölés v. gyilkosság. Medve *gyilok*. Ember ölés“. Úgy látszik, SzD. azért ajánlja a *gyilok* szót, hogy az *öléstől* épügy különbözzék, mint a *döglés* a *haláltól*. SzD. ismerhette a székely *gyilok* szót is, mely a szarvasmarha lábán veszedelmes daganatot jelent, Tsz. és MTsz. (Azonfölül, mint szóbeli értesítésből tudom. Háromszék m. orbai járásában azt mondják: a ló v. ember vmi *gyilokba lépett*: vmi olyan tárgyba, mely megsebezte, megvérezte lábát.) Ez alkalmasint elvonás a *gyilkos*ból. (A MTsz.-ban *gyilkol* is megvan Dunántúlról s a székelységből. *Gyilkolgat* „kínozt“ értelmében Kaz: Pályám eml. 29. Abafi kiad.) — *Gyilok* mai értelmében a nyelvujtás elvonása lehet; kérdés: kié? A szótárak közül megvan Kunoss Endre Szófüzérében (az 1836-i 3. kiadás van előttem): *Gyilok*, tör, der Dolch.

SIMONYI ZSIGMOND.

Fuvola (26:33). Mint az „Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen“ német kiad. 20:610. l. látom, a *fujara* a sziléziai lengyel *goralok*nál nem furulya, hanem havasi kürt. A *Gorale*

die Fajara blasend aláírású kép, amelyre itt hivatkozom, havasi tajon egy pásztort ábrázol, aki előtt két jókora, majdnem embermagasságnyi cölöpre támasztva, vízszintes helyzetben nyúlik el a körülbelül 4 méter hosszú, fákéregből készült, végén hosszúkás tölcser alakjára kiszélesedő kürt.

KATONA LAJOS.

-A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Vasúti műszók: *indóház, pályaudvar, mozdony, waggon, coupé.* Hírlapjaink manapság egyrészt a Nyelvőr, másrészt a megszokottság hatása alatt a jót és rosszat vegyesen használják. A helyesnek alkalmazására az oktató szó készíti őket; a rosszat emberi gyarlóságból nem tudják elhagyni. Ezért van az, hogy *egylet* és *egyesület*, *kétely* és *kétkedés*, *beszély* és *elbeszélés*, *tökély* és *tökéletesség*, *építész* és *mű-építő* (és *műépítész*!), *fölény* és *felsőbbség*, *idény* és *évad*, *talány* és *rejtvény*, *rugany* és *rugó*, *kóroda* és *kórház*, *képezde* és *képző intézet*, *tömeg* és *sokaság*, *szakma* és *szak*, *gúnyor* és *gúny*, *okmány* és *oklevél*, *tanácsnok* és *tanácsos*, *látnok* és *jós*, *bibornok* és *biboros*, *kedvenc* és *kedvelt*, *tanonc* és *inas*, *lovar* és *lovas*, *mérv* és *mérték*, *indokolás* és *megokolás* (sőt *megindokol*!) és sok mással egyformán bánnak el.

A címbeli szók három elseje is ebbe a rovatba való. Együttesen a vasúti közlekedés körébe eső, mindenkitől ismert fogalmakat jelölnek. *Indóház* már többször meg volt róva; *pályaudvar* a német *Bahnhof* szó szerinti fordítása. A népnél és gondosabb íróinknál a *Station* és *Bahnhof* rokon fogalmakra e kifejezések: *pályaház*, *pályafő*, *állomás*, *indulóház* (19:288), *kiállás* (7:569) és *kiállomás* (4:142) dívnak. Ugyane források szerint *mozdony* annyi mint: *gőzös*, *gőzkocsi* (4:47), *katlan*, *katlanszekér*, *tüszögő paripa*, *otromba bihal* (4:189), *köhögő fene* (3:88), *ördög lova* (10:190). *Gőzös* majd az egész vonatot, majd pedig csak az öt mozgató eszközt, a *locomobil*-t jelzi. A *coupé*-t a nép *ládá*-nak (4:192), Szarvas Gábor *fülké*-nek (18:166) nevezi. *Waggon* országszerte: *kocsi*.

Mint látjuk, mind a rossz *indóház*, *pályaudvar* és *mozdony*-nak, mind az idegen *Coupé* és *Waggon*-nak van megfelelő helyes magyar mása. E szerint *állomás* egy község mellett az a hely, ahol a vonat meg szokott állani, s oly értelemben, hogy ott utasok fel- és leszállanak, *pályaháznak* vagy *pályafő*-nek mondjuk. A vonat mint jármű egy megindító gépből: *gőzös*, és személy- valamint teherszállításra alkalmas *kocsikból* áll. A kocsi egymástól elzárt szakaszokra: *fülké*kre van osztva.

Tehát: *Station*: *állomás*, — *Bahnhof*: *pályaház* vagy *pályafő*, — *Locomobil*: *gőzös*, — *Waggon*: *kocsi*, — *Coupé*: *fülke*.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

Katzelmacher. E szónak (mely az olasz *cazzo*-ból való tréfás népetimológia) eredetileg tréfás és mai pejorativ értelmét véve

alapul, részemről a *Katzelmacher*-t, a magyar szókincs alapján maradva, a nyelvünkben szintén pejorativ értelmű *talján*-nal fordítanám. — Kőrösi Sándor.

Wer's nicht hören will, muss es fühlen. Valamikor, úgy húsz évvel ezelőtt, a Kunságban hallottam Jóska parádés-kocsis ajkáról, amint a subogó végével megcsippentve az ostorhegyes hasa alját, odaszól neki: *Aki nem híz, nem eszik!* Ez a szólás rövid és ritmusos voltánál fogva jól emlékezetembe vésődött. Nem fedezi ugyan teljesen a fentírt német szólást, egyes speciális esetekben azonban jól megfelel neki. — Kőrösi Sándor.

Mutterstelle an jmd vertreten: az anyja gondját viseli, anyja helyett anyja. Harmat Géza. — Lásd Lehr Albert Toldi-magyarázata, 8. é. 4. v.: Apja helyett apja én akartam lenni; anyja helyett ő volt az anyja (nép); ő volt apám után apám (nép); apád helyett apád, anyád helyett anyád leszek (Vadrózs. 457); léssen az árvának anyja helyett anyja (Toldi Szer. 2:60); apja lettem apja helyébe (Tompá: A lidérc); atyja után én vagyok az atyja (Török Bálint). Tolnai Vilmos.

Kinulláz: 1) *hinausfilutieren* (pl. vmi örökségből; a francia *filou*-ból); 2) *hinausbuchstabieren*: csellel kitenni a szürét (vö.: kifiruncvancigolták abból a birtokból) Tolnai Vilmos. — Kinullázták: *er hat das Nachsehen, er hat das leere Nachsehen, er geht leer aus.* Német Péter.

Sipista: Bauernfänger. Harmat Géza, Német Péter

Svihák: Windbeutel. Harmat Géza; Schwenenöther. Harmat G. Tolnai V.

Fejtörő. 1. Hogy mondjuk ezeket magyarul: *Galgenfrist; aufsitzen, aufsitzen lassen, das war ein Aufsitzer; zwischen A und B auf der Kippe stehen; ein Hauderer; Racker; Prügelknabe?*

Fejtörő. 2. Hogy mondják ezeket németül: *kapacitálni vkit; ugrasztani, ugratni vkit; a Rókus ódon épülete ott dísztelenkedik (éktelenkedik) a Kerepesi-úton; kijárni vmit, pl. megindult Sziléziába, törvénnyel járni ki fia örökségét (Mikszáth: Tek. várm. 9); suton ülni; ellenni, pl. a beteg hol jobban, hol rosszabul, mégis csak elvult; föl-tápaszkodni, föl-huzakodni?*

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Bakonybíró. A kuglizás műszavai közt közölték e szó különböző alaki változatait is, milyenek: *bakombíró, bokombíró, bokkombíró, pakombíró, papponbíró.*

Ezekhez most hozzá akarom tenni, hogy Krassó-Szörény, Temes és Torontál megyékben a németek és oláhok mindíg: *pópámbírónak*, a Bácskában pedig németek és szerbek egyaránt: *popombírónak* mondják. Ez a *pópámbíró, popombíró* nem egy bábnak hanem a kuglijáték egy nemének a neve, amikor is az első és a legnagyobb, tehát két bábót kell egyszerre, egy egyenes dobással leütni. Ilyenkor a játszó társaság egyik tagja rendessen bankot is ad: *pópámbíró bankot*, a többiek pedig fogadnak az egyes dobásokra. — A középső, legnagyobb bábót sohasem hallottam *pópámbírónak* nevezni, mindíg csak *pópának*.

Azt hiszem, kétségtelen, hogy a *pópámbíró, popombíró, papponbíró* (Erdélyben *papombíró*), *pakombíró, bakonybíró* alakok csak változatai ugyanegy szónak, s hogy ezen alakok első tagjában a *pap* szó lappang; oláh vagy szerb hatás területén a *pópa* és *pop*. A *bakonybíró* ezek szerint nyilván csak népetimológia terméke. De mit keres itt ez az *m*, vagy *n*-féle hang? Hihetetlen, hogy csak anorganikus elem volna.

Talán — épen a *pópámbíró* játék alapján — *pópa und bírónak* magyarázhatni a kérdéses szót, mert tényleg a középső, legnagyobb bábót kell ledobni, a pópát, és a legelől állót, mely valószínűleg a bíró. A sváb dialektusban a *Sack und Pack*ből *Sackumpack* lett és a *Grundbirne*ből *Krumpirn*. Nincsen benne tehát semmi lehetetlenség, ha a *pópámbírót* a *pópa und bíró* nyelvjárási alakjának tartom. Az alakfejlődés tehát a következő volna: *pópa und bíró* — oláh vidéken *popombíró* — szerb vidéken *popombíró* — magyar vidéken *papombíró, pakombíró, bakombíró, bakonybíró.*

Egy szerbül értő barátom különben arra figyelmeztet, hogy a bácskai: *popombíró* szó szerint azt teszi: bíró a pappal. Talán ez is magyarázhatná a szót?

HORGER ANTAL.

Abcúg. Szájrul szájra c. könyvemben (120. l.) találgatom e furcsa szó eredetét. Egy kártyások használta terminusnak tartom. Azóta számos közlést kaptam az érdeklődőktől; a legfontosabb az, hogy az *abcúg* régiebb, mint hittem: már a hatvanas évek végéről való. Most egy új konjektúra jutott az eszembe. Mikor 1877-ben mi deákok díszkardot vittünk a török fővezérnek, Triesztben a szlávok barátai lehurrogattak bennünket. Vagy ezersen gyűltek össze a kikötőben, hajónk mellett és közel dobálództak, ordítottak. „Nini“, mondták társaim, „ezek is azt kiáltják: *abcúg!*“ Pedig azok az olaszok azt kiabálták: *abbasso!* Teljes húsz esztendeig nem jutott eszembe a szakértő magyar füleknek e tévedése. Most, hogy reá emlékeztem, azon tűnődöm: hátha az osztrákok lombardiai és velencei uralmának idejéből ered az *abcúg*, mely e szerint az *abbasso* német népetimológiája volna? Az osztrákok,

különösen a hatvanas években, igen gyakran hallhatták a nekik szóló *abbasso* kiáltást, melynek végső *o*-ja, kivált Milanoban, igen mély. Egy érdeklődő tavaly arra figyelmeztetett, hogy az *abzug* katonai műszó: 'elvonulás'. Ez lehetne hát a népetimológia gyökere. Mit szólnak a szakbeliek e találgatáshoz?

TÓTH BÉLA.

Szavatos. E szót nem hallottam Szombathely vidékén. A rossz hír keltőjét 'pletyká'-nak nevezik, pl. Má meg ki vót az a *pletyka*, ki illen gyalázotosságot tudott *kötenyi*? Vagy ez: Minden rosszat rá kezdenek, hanem *főköttője* nem akad (t. i. hírkeltő).

PEKOVITS SÁNDOR.

Kötés és társai (vö. 128). Amit Sztrókay Lajos a *csiripiszi* néven ért (azt a csirázott búzából készült, édes pépet), azt Hont megyében *biracs*-nak nevezik; Barsban és a Csallóközben *kötés*, *kötis* a neve, a pozsonymegyei németek meg *götisch*-nek hívják. Az elkészítés módja és ideje mindenütt megegyez. (Cseréptepsiben vagy kisebb-nagyobb cseréptálakban sütik pirosra. Kevés sütés kell neki. A Csallóköz egy-két falujában csakis feketevasárnap készítik.)

A *málé* egészen más; az kukoricalisztból készül és *pléhekben* sütik. A *prósza* is ilyesfajta pogácsa.

BELÁNYI TIVADAR.

Csirkász. Győrrött a gyermekek között a *csirkász* szélteében divatos, s nem egyéb, mint a csirkefogónak enyhébb kifejezése. Nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy a *csirkás* csupán a *csirkásznak* német hatás alatt képződött változata, amely körülmény világot vet egyszersmind a szó eredetére is. A *csirkász* a Szilasi említette *csirkész*-szel együtt kétségekívül a nép, közelebbről a gyermekek ajkán keletkezett a *csirké*-ből a *fírka*-*firkász*-féle szavak analógiájára.

VIDA SÁNDOR

Könyvpaktor, kompaktor. Rábaközben és itt Kemenesalján a könyvkötő *kömpektor*.

SZTRÓKAY LAJOS.

Sipista. A Nyr. 26:34 lapján levő Fejtörő 2. kérdése során ennek a szónak a német egyértékűjét is tudakolja valaki. Alig lehet az más, mint a *Falschspieler* valamely argot-szerű szinonimája, amilyen nálunk a *sipista*. De én meg most azt kérдем, hogy honnan került hozzánk ez a szó, amellyel én vagy 15 esztendővel ezelőtt a *Síp*-uccában ismerkedtem meg. Ennek a Kerepesi-út felé eső végén volt akkor egy hírheft lebúj-kávéház; az ottani nasivasi-bank szétugraszását néztem végig koca-ujságíró minőségemben a rendőri razziát kísérve, s ott hallottam, hogy a balekfogó hamisjátékosoknak *sipista* a nevük. A rendőrtisztviselő, akivel ott jártunk, feljegyzésre érdemes népetimológiával a *Síp*-uccából magyarázta ki nekem e szót, én azonban már akkor is Tamás voltam benne. Nem a francia *chipier* (vmit elcsenni, elkörmölni) szó tolvajnyelvi származékával van-e itt dolgunk?

MILES.

A német *Schipi werfen*-ből származik. *Schipi werfen* a három király ügyes forgatása.

HEVESS KORNÉL.

Vö. „*Schippe, Schüppe* (Kartenspiel) pique“ (Sachs-Villatte német-fr. szótára).
A SZERK.

Tolvajnyelv. (26:126.) Tudtommal három ilyen szótárunk van: Toronyai K., A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együtt való hamis és zavaros beszédek. Pest, 1862; Berkes K., A tolvaj-élet ismertetése. Budapest, 1888 (ennek a végén van a szótár) és forgattam a nyolcvanas évek végén egy akkoriban megjelent nagyobb szótárt; ha jól emlékszem, Horvát Péter rendőr a szerzője. Mindezekben csak igen elvétve akad a magyar adat, mert voltaképen a német tolvajnyelv (*rotwelsch, kochemersprache*) szótárai. De még sem ártana, ha nyelvészeink kijegyeznék e könyvekből a — hála Istennek — kevés hungaricumot.
BÁLINT KELEMEN.

Hogy lesz a civisből bika. Bika Bálint uram jó módú debreceni civis volt a XVIII. század elején, többi közt egy hatalmas teleknek ura Debrecen főuccáján. Ezt a telket mint kiválóan alkalmast 1720-ban megvásárolták Bika uramtól és vendéglőt építettek rája (már mint a telekre, nem Bika Bálint uramra). Mikor a vendégfogadó megvolt, a telek régi gazdájától a házat is Bikának kezdték titulázni, s a civisek sűrűn jártak a Bikába, akár csak mi itt Budapesten a Szikszayba vagy Csalányiba. Később azonban elfeledték Bika uramat egészen, de azért a név rajta ragadt a vendéglőn, s évekkel ezelőtt — mikor új díszes szálló épült a régi fogadó helyébe — még a hangzatos „Arany“ jelzőt is fölvette maga elé. Így változott át Bika Bálint uram másfélszáz év során Arany Bikává.

(Széll Farkas közlése.)

VIKÁR BÉLA.

Alkalmatosság. (Nyr. 26:51.) Szombathely vidékén ezt így mondják: *alkalom*. Pl. „Kaptá'-e jó *alkalmat* visszagyüvőre? É' páti (a. m. egy apáti) lett vóna, de mire megtuttam, az is e'gyütt“.

PEKOVITS SÁNDOR.

Vö. *alkalom*: „jármű“; együgyű alk. „egyszerű“, Arany: TSz. Glossz. „Látta is ablakból, együgyű alkalmán öreg anyját, amint várába befordul.“ TSz. VI.39.

A SZERKESZTŐ.

Talán érdemes megemlítenem e szónak Gyöngyösinél előforduló érdekes használatát, bár nála egész más e szó jelentése. Ide írom az egész versszakot:

Hetven ezüst tallér nem tréfa bolondság:
A' beteg erszénnek igen jó orvosság,
Egy szegény legénnek jó *alkalmatosság*.
Csak olvasása-is a szemnek mulatság.

(Mur. Vénus. II. r. 38. l.)

SZABÓ BÉLA.

Pöre. E szónak eredeti „alsó ruha“ értelmét, amelyet Nagyszigethi Kálmán vett észre meggyőző szövegtésében (Nyr. 25:539), egy újabban

jelentkező népnyelvi adattal is igazolhatjuk. A Várady Ferenc szerkesztésében és kiadásában megjelent „Baranya multja és jelenje” című millenniumi monografia (Pécs, 1896) a dunavidéki baranyai magyarok népviseletét tárgyalva egyebek közt ezt mondja: „Nyáron s egyáltalán hétköznapon a *rétíng* s széles *pöre-gatya* járja” (I.274).

ZOLNAI GYULA.

Nyargal és jargalás. Honnan származik a *nyargal* szó? A XVI. században még gyakran így van: *jargal*. Azt lehetne tehát hinni, hogy a *jár* ige gyakoritója (így magyaráltam NyK. 16:257). De valószínűbb, hogy török eredetű. A csagatájban *jorgala-* a. m. poroszkál, *jorga* poroszkáló, s ez a szó megvan a tatárban s az úgyn. altaji, török nyelvben s megfelelője a mongolban (l. NyK. 17:479. 18:404.).* Ez az egyeztetés mind hangzás, mind jelentés tekintetében sokkal elfogadhatóbb Budenzénél (észt *karga* gyorsan futni stb.). — De hogyan lett a *jargalásból nyargalás*. A szókezdő *j* > *ny* változás egészen szokatlan; azért a TMNy. 116. lapján azt a megjegyzést iktattam be, hogy az *ny*-es ejtés a *nyergel* szó hatása alatt keletkezett. *Jargalást* és *nyergelést* annyiszor emlegettek együtt, hogy a két szó igen könnyen hatott egymás kiejtésére. Így magyaráltam a *sír* főnév újabb mélyhangú ragozását (*sírban* a régi *sírben* helyett) a *sír* ige hatásából: *sírnak* a *sírnál* (MNYelv 2:22).

Még egy kérdésre ad alkalmat a *nyargal* ige tárgyalása. Kérdés t. i., vajjon az a *jargalás*, mely kódexeinkben *zsoldot*, *bért* jelent, azonos szó-e a mi *nyargalásunkkal*. A jelentés átvitele ez esetben elég különös volna. De bátha ama *jargalás* a HB-beli *iorgossun* (olv. *jargasson*?) igével s az *irgalom* főnévvel rokon? A *zsold* és a *megbocsátás*, eredetileg mind a kettő adományt, ajándékot jelenthetett (vö. pl. finnül *antee*- ajándék és bocsánat). Később persze egyesíthette a nyelvérzék a kétféle *jargalást*, úgyhogy a XVI. sz.-ban mind a kettőből *nyargalás* lett.

SIMONYI ZSIGMOND.

Irni fog. A Nyr. 25:570. l. Rechnitz I. a hajdúmegyei népnelvből ilyen kifejezést idéz: *össze fogja szedni*. Erre nézve azt az észrevételt kell tennem, hogy Hajdu-Nánáson a nép a jövő időnek *fog* igével való képzését nem ismeri.

BERENCSEI JÁNOS.

Bara. A Nyr. 26:144. l. megjelent közleményemben előforduló *bara* szó legalább házhelynyi területű álló vizet jelent, melynek vízmennyisége az esőzés gyakoriságától függ. Ebben fürdenek nyáron a gyerekek, ludak és kacsák, itt úsztatják a lovakat, vagy pl. a bajai barára korcsolyázni is el-eljártunk. Majd egész Bácskában (Baja, Bikity, Almás, Dantova, Madaras, Csonopla) ily értelemben használják a *bara* szót.

JENŐ SÁNDOR.

* Ez igének rokona a török nyelvekben igen elterjedt *jort-* ige, mely ügetést jelent (innen lehet a Reguly szerint vágatást jelentő mordvin *ardo-*, melyet Budenz az *iramlik* igével rokonít). A föltehető török *jor-* alapigéből származhatik a m. *iramlik*, *iront*, *irongál*.

Zuhogó. Hullajtó. Hogy az előbbi jobban fődne a kifejezendő fogalmat, alig hiszem. A malom zúgójára nézve bélyegző, hogy zúg, zuhog, de az öntözőszerű készülék bizony csak hullajtja a vizet, hiszen azért ajánlották a *záporozót* is a *zuhaný* helyettesítésére. Ami a hosszúságot illeti, megfelelttem már rá, hogy csak kezdetben kellene egész hosszúságában *vízhullajtót* mondani, használat folytán önként megrövidülne *hullajtóvá*. A származékszó képzésére nézve a Bartha tanácsa csak olyan *bagoly* mondja verébnek: nagy fejű. A *zuhogtatás* egészen kifogástalan szó ugyan, a palóc gyerekek érthetik is rajta, hogy a zuhogó vízzel üttetik magukat, de nem egyenes származéka a *zuhogó*-nak, nem jelenti a *zuhaný* használatát, a *zuhanýozást*, helyette a mai nyelvszokás szerint, *zuhogózás*-t kellene mondani. No már akkor könnyebben rájár a nyelvem a *hullajtózás*-ra. Mihelyest a közhasználat megszokná, hogy a *douche* magyar neve *hullajtó*, mindenki megcsinálná belőle önkéntelenül a *hullajtóz* igét.

CSAPODI ISTVÁN.

Makaróni szó. A pozsonyiak könnyebb tűzgyújtás végett apró, vékony darabokra vágott s csomókba kötött *kinholz*-ot vesznek. Ez terpentines fenyőfa s a Pozsony körüli magyarok *kénfá*-nak nevezik.

RECHNITZ IGNÁC.

A Kolozsvári-kódexhez. A Magyar Könyvszemlében (1896.) megjelent eme nyelvemlékünkre vonatkozólag (l. fönt 169. l.) néhány észrevétellel akarom még ottan közölt nyelvi jegyzeteimet kiegészíteni.

A *fraska* szó, mely a kódex 78b. levelén olvasható, olasz eredetű, nem egyéb mint a haszontalanságot, hiábavalóságot, bohóságot, üres fecsegést jelentő olasz *frasca* szó átvétele. (L. Kőrösi Sándor: A magy. nyelvbéli olasz elemek. A fumei főgimn. 1891/92. évi értesítőjében.) Az olasz szónak e jelentése beleillik a kódex idézett helyének szövegébe is.

A 87a. levélén előforduló *egy chalnera* kifejezésben, a közlő után indulva, a *coll* (ném. *Zoll*) szót láttam. A nélkül, hogy ennek lehetőségét egészen elvetném, nem tartom valószínűtlennek Simonyi nézetét sem, aki azt hiszi, hogy az idézett helyen a régi nyelvben gyakori *egy szálnyira* kifejezés mutatkozik, kiejtés szerinti írásmóddal írva. Vö. „A halál *eczániéra* sem tekinti az ti ifjúságotokot. *Eczányéra* sem vagyunk szorgalmatosok” (NySz.). Vö. még: „Nem teszen ő ebben *eczal* válogatást is. *Eczal* hasznát sem érzik” (Uo.).

Végül még egy érdekes alakra vonatkozó észrevételemet közlöm itt, mert ez véletlenül ott maradt a Könyvszemle szerkesztői fiókjában. A kódex 88a. levelén ugyanis ez a kifejezés található: „20 oranyg”. Ezt nyilván *óránig* v. *órányig*-nak kell olvasni. Ez az érdekes és ritka szóalak pedig határozott székely sajtáság. Előfordul Apáczai Csere Jánosnál is ebben a kifejezésben *semminég* „nullatenus”. A mai székely beszédből pedig ilyen alakok vannak följegyezve: „egy *szikránég*, egy *ölnég*, egy *küsnég*, egy *szikránég*” stb. Ez utóbbi példa világosan mutatja a szóalaknak alkotó elemeit is: a *-né* vagy *-nyé* (vagyis a *-nyi*) képzőt és az *-ig* határozó ragot. (Vö. Simonyi: Tüz. M. Nyelvtan 680. l.)

ZOLNAI GYULA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Lenne e h. volna. „Régi dal régi ferdeségről“ (e h. régi dicsőségről). Sokat irtunk már erről a Nyelvörben; mégis összetévesztik — sokan legalább — ezt a két igét. Felejtethetlen Szarvas Gáborunk felszólalt ez ellen már 1867-ben („Magyartalanságok“ c. értekezés. 6 *Cetera turba barbarorum*).

„Mindenki tudja vagy legalább sejtí“ — így szól — „hogya e három közt: Katona *vagyok*, k. *leszek*, *katonává leszek* van némi különbség. Az első miles *sum*, a második miles *ero*, a harmadik miles *fió*. Ebben a példában tehát: Jövőre óvatosabb *leszek* a *lesz*-alak nem más, mint *jövő*; s a *van*-tőnek hiányzó egyszerű jövőjét pótolja“. — Megróvjá azután a *leend* alakot (hű *leendek* a *sírig* — *leszek* helyett); továbbá a *lenne*-félét (pl. Ha én az *lennék*, ami te vagy, — e h. ha az *volnék*). Hibáztatja ezt is: ha jelen *lettél* volna; meg ezt is: az *lett* v. *lön* határozva.

Szarvas Gábornak igaza van abban is, hogy *lettél volna* ellenkezik a *vagyok* fogalmával. Ennek csak *voltál volna* felelne meg szabatosan. De ez nem tud meghonosodni, nem verhet gyökeret a közhasználatban, amely nem egyszer igazi „vis major“. Ezt az alakot tehát nem taglalom tovább.

Az eligazodásnak biztos kulcsául szolgál az értekezőnek az a magyarázata, hogy: a *van* alakjait pótló *lesz* formának kétféle jelentése a következő alakokra szorítkozik: *lesz*, *legyen*, *lenni*, *levő*, *leendő*. A többi kizárólag csak *fió* értelemben állhat.

Én is tárgyaltam e kérdést (Nyr. 9:362). Kiemeltem a *lesz* (erit, wird sein) és a *lesz* (fiet, wird werden) közti különbséget; pl. ha önzéstelen *volna* — esset, wäre; nem pedig: ha önzéstelen *lenne*. Más ez: az ítélet ekkorra már végre *lesz* hajtva = *wird* vollzogen sein; és más ez (jegyzőkönyvi nyelven): Az ítélet holnap végre *fog hajtani* = wird morgen vollzogen werden.

Ezúttal kiegészítőleg még a következőket jegyzem meg: *Volna* rendszerint a jelenidőre vonatkozik. De nem ritkán még meg nem történt dolgokra vonatkozólag is szabályosan használható; pl. Cél szerű *volna* felszólalnod ez ügyben. Ha elég együgyű *volnék* hitelt adni föllentéseinek, amelyeket holnap hallani fogunk, akkor stb. Az utóbbi példában már azért is *volna* a helyes alak, mert az eszeség vagy az együgyűség az emberrel vele született tulajdonság. Az — rendszerint legalább — már megvan az illető egyénben, úgy hogy ő már a jövőben való eljárására nézve, tehát már eleve levonhatja a következményt. Annál bizonyosabb tehát, hogy a most meglevő, vagy kizárólag jelenleg végbemenő dolgok vagy kétségtelen tények jelölésében *volna* formával kell élnünk.

A *lenne* ennél fogva csak a jövőre vonatkozó dolgok jelölésében használható helyesen; pl. „Ha a párizsi világiállitásnak (1900-ban) ez *lenne* az egyetlen eredménye stb.“ — Ez esetben *jövő évig be lenne* fejezve a munka. — Ellenben: Oh ha férfi *lennék*...! Erre

így szóltam az illető hölgyhöz: „Ön nem lehet már férfit; tehát: ha férfi *volna*, mit mívelne?” — „Ámor soha sem respektálta valami nagyon a kasztok közt a válaszfalakat. Hogyne *lenne* most, a demokrácia uralkodása korában ő is — demokrata?” — Ámornak demokrácia elvei ellen semmi kifogásom. De ez elvekben épen nem következik, hogy *volna* helyett *lenne* szót kell használni. JOANNOVICS GYÖRGY.*

Rokonszeny, ellenszeny. (25:447, 562; 26:40, 85, 132.)

Világéletemben idegenkedtem a szerkezetfordítóktól, mert ők még a szófordítóknál is rosszabbak. Idegenkedésemnek megvolt az oka; hiszen ok nélkül semmi sincsen a mindenségben. És bizony mindig első látásra támadt bennem az idegenkedés; valamint az első pillanattól fogva vonzódtam a magyaros észjárású emberekhez, akik nem bánják, akárhogyan szerkeszti mondatait a német és beszélnek a magok nyelvén. Árnyéklatokat kutatgatni dicséretes lelkiismeretesség; de legott veszedelmes szörszálhasgatássá válik, ha az egyértékűben az idegen alak mását is keressük. Volt egy emberem, akivel nem birtam elhiteni, hogy *örömteljes* és *örvendetes* értelem dolgában azöney. „Hiszem, hogy az *örömteljes* rossz összetétel”, szokta mondani, „de még sem dobhatjuk el ezt a szót, mert mást és többet mond, mint az *örvendetes*. Sőt tudja barátom uram, hogy bennem az *örömmel teljes* is más, harmadik képzetet támaszt?” Ez a én emberem becsülésre méltó volt, mert lelkiismeretének szavára hallgatott a nyelv kérdéseiben. Arról nem tehetett, hogy a lelkiismerete német volt. TÓTH BÉLA.

Vízesés. Ez is olyan magyar szó, amelyet már tudós és tudákos egyaránt használ, pedig vad germanizmus. Milyen szép és természetes emellett a megvetett *zuhatag*. S ha egy Arany János — hogy mást ne is említek — él vele, semmiféle tudósnak nincs joga fitymálni.

S hegyről alá vérzuhatag

Hömpölygeti a holtakat. (Kevház.)

BELÁNYI TIVADAR.

Rossz idegen szók a magyarban. (26:100.) A *couvert* nem német-francia, hanem igazi francia szó; meghatározása: *enveloppe dont on entoure un paquet ou un dépêche*. De ma már szinte végkép kiszorította az *enveloppe*, mint nálunk a *takarót* a *boríték* és az olaszban a *copertat* a *busta*. Jó francia szó a vasúti *coupé* is: *compartiment de diligence ou de wagon renfermant une seule banquette*. Tehát csakugyan kocsiszakasz, ha fele is az egésznek. Megérti a francia kalauz; legföljebb együlési szakaszt ad, ha *coupét* kérünk tőle. A *pianino* nem csak német; ismeri a francia: *piano verticul de petite dimension*, sőt mint furcsa neologizmust az olasz is. KÁLMÁNYI BÉLA.

Kihalt neologizmusok. A nyelvújításnak számos oly szóalkotását, mely a mult félszázadban közkelettségben részesült, manapság

* „Még egyszer *föltételez*“ c. közleményünkben (129) a 2. sort így tessék javítani: . . csillag alatt egy észrevételt fűz . . .

gúnyos mosoly nélkül már alig olvashatni. Ilyeneknek tartom a következő neologizmusokat, melyeket a *Kárpáthy Zoltán* olvasása közben jegyeztem ki és amelyekről a halotti jelentést immár bátran kiadhatjuk: *fürgönc* (32), * *pítvarnok* (116), *hétszemélynök* (186), *járulnok* (199), *pörész* (177), *itész* (475), *iracs* (544), *delnő* (20), *kéjlak* (57), *ábrándmű* (116), *előváros* (194), *pályaut* (199), *töreszköz* (230), *kéjcsónakázók* (299), *nézpont* (327), *védnő* (453), *ronditmány* (impurum, 468), *udvarszoba* (474), *kórragály* (598), *arcvonalmak* (20), *ráncolatok* (redők helyett, 21), *eszmetehtetség* (206), *fiuróli* (411), *végasztalandá* (463), *visszatartózkodó* (466), *mondol* (607).

SZIGETI JÓZSEF.

Bizony Jókai regényeiben már jó csomó ilyen avult új szót találni. Vö. A fekete ékszerek miatti *csatány* lassankint elaludt magában, Szegény gazd. ⁴ 223. A zsák *téríméje* 160. *Bűnhönc*: Sträfling, Eppur si m. A felvonások végét *csatányossabbá* tenni, uo. 5:68. *Irla*: ceruza, 5:19. *Szilvalél*: szilvórium, szilvaszesz, 4:29. A *vál-uton*: válaszüton 4:91. A *váljegy*, ami a valódi erőt jellemzi, 5:41. — Kérdés, vajjon ezek kimaradtak-e az új nagy kiadásból; minden esetre jó lett volna kihagyni.

A SZERKESZTŐ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Logika vagy logyika?* Nem egyszer olvastam már Tóth Béla cikkeiben a *logika* mellett a *logyikát*, sőt egy ízben (de lehet, hogy többször is) *mithológgiát*. Igaz, apáink csakúgy adtak bennünket *gymnáziumba* és *gyimináziumba*. mint *gimnáziumba* (engem az én apám épen ez utóbbiba), s igaz, hogy Eszti néném *evangéliom*os könyvnek mond minden nagy könyvet, bár ez alkalmakkor is *evangéliom*osról beszél apám, aki különben *prosecciónak* mondja a *processziót*. Ha Tóth Bélánál mindig *gy*-vel látnám írva az említett szókat, több mint egy okkal vélném hogy tudja támogatni *gy*-jét. Azt gondolnám t. i., hogy Tóth Béla az *angyal* = *angelus* s a néhai való jó *alagya* = *elegia* példájára általánosítani akarja ezt a hangváltozást. S talán azt kell gondolnom, hogy így, *gy*-vel ejtve a *ge*, *gi* szótagokat, zamatosabbnak hiszi előadását azzal is. (Hisz' nekünk is nagyon tetszett, mikor fiatal latin professzorunk keze alól tisztelendő Való Mihály bátyámuramába kerülünk, s tőle *regyinának* hallottuk nevezni Didót s ettől fogva szomszéd Sz. Karcsi barátom *Regina* nagynénjét füle hallatára csak azért nem hittam *Regyinának*, mert féltam a haragjától.) Ha Tóth Béla *logyikát*, *mithológgiát* ír, annak komolyabb okának kell lenni, amelyet kérésünkre itt, ezen a helyen, meg is fog nekünk mondani. Kiss f á y J ó z s e f.

Tóth Béla ezt feleli: „Európa minden népe más-másképp ejti a deák szavakat. Például *agilis* angolosan 'edsájlisz', franciásan 'ázsilisz'

* A rekeszben levő számok a *K. Z.* 6-ik kiadásának (1887, Franklin-T.) lapszámait jelölik.

(oxytonon), németesen ,ághilis‘ (paroxytonon), olaszosan ,ádsilis‘ (proparoxytonon), velenceiesen ,ágyilis‘ (ez az s félig palatalis spirans), magyarosan ,ágyilis‘. Hogy a mi ejtésünk leghasonlóbb a velenceihez, nem véletlenség: a magyarok a velencésektől tanultak olvasni, mint azt Volf György az ő korszakos értekezésében bebizonyította. Az olaszok a *g*-t magashangzók előtt *ds*-nek, a velenceiek *gy*-nek ejtik; ezért olvastuk mi a deák és görög szokat így: *gyemma*, *gyenealógia*, *gyesztál*, *gyenitóri gyenitőke*, *gyénusz*, *gyipsz*, *logyika*, *magyiszer*, *Egyiptom*, *gyimnázium*, *regyina*, *bugyilláris*, *György*, *angyal* (HB.: angelcut, archangelt), *virgyina*, *evangyéliom* stb. Ugyancsak velenceies nálunk a latin *s*-nek gyakori palatalis ejtése mássalhangzók előtt: *skandalum*, *iskola*, *spiritusz*, *státus*, *bestia*, *vobiskum* stb. (Most harminc esztendeje egy öreg piarista affektálóknak mondotta előttem az új nemzedékbeli papokat, akik a misében azt éneklik: „Dominusz vobiszkum.”) Így olvasták a deákat a magyarok kilenc évszázadon át (bizonyítja minden régi fonetikus átírásunk) és így tanították az olvasást az iskolában is, a Thun-féle rendszer elkövetkezéséig, mikor aztán a németes olvasás győzedelmeskedett. Fiatalkoromban még igen sokan ragaszkodtak a régi magyar szokáshoz. A németes ejtés azonban a katedráról mindjobban elterjedt és az ősi velencei hatás ma már csak a megváltozhatatlan jövevényszókban van meg következetesen: *angyal*, *bugyilláris*, *Egyiptom*, *evangyéliom* (a kálvinisták mindig ezzel élnek) stb. Én a nyelvtörténet tanítását követem, nem „zamatosságot“ hajhászok, mikor azt írom: *logyika*, *mitológia* (*th*-val, vö. Nyr. 25:567) stb. és azt hiszem, ez a helyes, ez a magyaros. Most ötven esztendeje alkalmasint akkor vannak kérdőre, ha nem így ejtem. Kár lenne megtagadnunk, ellőknünk régi műveltségünk ez emlékéit a nálunk új németes olvasás kedvéért. Pázmány Péter, Faludi Ferenc jól tudtak deákul is, magyarul is. Bizvást követhetjük őket. Ha azok a szavak nem mindig úgy vannak nyomtatott írásaimban, a korrektor lelke rajta.“

Erre mi csak azt jegyezzük meg, hogy ami miatt most ötven esztendeje kérdőre vonták volna az embert, az ma már egészen kifogástalan lehet, ha az újabb nyelvszokás általánosan elfogadta. Hiszen mi sem természetesebb, mint hogy mai latin kiejtésünk a németek hatása alatt áll, valamint régente az olaszokat utánoztuk. A nyelv változik, fejlődik, s a tényekkel számolnunk kell. A SZERKESZTŐ.

2. Kettő forint, kettőszáz helyes-e? Az újabb időben általános szokás a pénzvilágban, hogy a kettes számnév *két* alakját teljesen mellőzik s mindig a *kettő*t használják helyette. Meg lehet-e ezt magyarság szempontjából engedni?

F. Nyelvünk a kettes számnévnek két alakja, a *két* és *kettő* között a használatban éles különbséget tesz. A *kettő*t csak önállóan, mintegy főnévül használjuk, jelzői szerepre meg csupán a *két* alak szolgál. Érdekes, hogy míg ragjaink és névutóink mind a főnévi *kettő*-höz járulnak (pl. *kettővel*, *kettőnek*; *kettő után*, *kettő miatt* stb.), egy ragunk és egy névutónk mégis a *két* alakkal forrt össze; ezek a *-szer* rag és a *felé* névutó: *kétszer* (nem *kettőször*!) és *két felé* (nem *kettő felé*!).

Ennek az a magyarázata, hogy a *kétszer* és *két felé* abból a korból maradtak ránk, mikor a *szer* még csak főnév volt a nyelvtudatban s mikor a *felé* szóban is érezték még a *fél* („oldal”) alapszót, mert *két felé* tkp. a. m. „*két fél-re*” (*két fél-é*, mint pl. *két felet* stb.). A *kettő* és *két* alaknak ez éles megkülönböztetésénél fogva, vagyis a szigorú általános nyelvszokás szempontjából a pénzvilág eljárását, a *kettő forint*, *kettőszáz*-féle kifejezésmódot a leghatározottabban el kell ítélnünk. Nem is volt e divatnak egyéb oka, mint az, hogy a kiejtésben a *két* nagyon hasonlít a *hét*-hez s e két számot az írásban is igen könnyű egymásra átjavítani az okirathamisítóknak. Ámde ha ilyen okból erőszakot követ-hetünk el a nyelven, akkor nagyon sok rokonhangzású szót kellene így önkényesen elferdíteni. Akkor nem volna szabad valaminek *meg-örülnünk*, mert azt hihetnék, hogy *megörültünk*; nem élhetnénk a *kegyes*, *kever* szókkal, mert talán *hegyesnek* és *hevernek* hallhatná valaki. A *kettő forint*-féle kifejezés nyelvérzékünket épúgy bántja, mint ha pl. ilyeneket mondanánk: nekem *kettő* fiam van, *kettő*fogatú kocsí, *kettő*színű természet, *kettő* felé választott haj, stb. Minthogy tehát a rokonhangzású *két* és *hét* megkülönböztetésére van természetes eszközünk, a világos, nyomatossabb kiejtés, az írásbeli hamisítást pedig meggátolni és észrevenni sokképen lehet: ne kövessük el ezt a minden egészséges nyelvérzékelt megátadó barbárságot s maradjanak meg a pénzemberek is a magyarul egyedül helyes *kétszáz*, *két forint* stb. kifejezés mellett.

ZOLNAI GYULA.

EGYVELEG.

Danka és hőjeg. Széll Farkas, a debreceni kir. tábla tanács-elnöke hívta fel figyelmemet Bessenyei György kiadatlan kéziratának állattani elemeire. Ezek benne foglaltatnak „A természetvilága vagy a józan okosság” című munkában, amelyet a cenzura elnyomott (!) s amint azokat olvassuk, tisztán érezzük, hogy közvetetlen szemlélődésből és az állatok ismeretéből folynak. A tavat és életét vázolja, a tőről mondja:

Felette a látás messzire elterül,
Hol itt-ott vagy *gödény* vagy *karakatna* ül.
A *csürék* zuhogva a vízre csapkodnak,
És az apró halak közé lekapkodnak.
Dankák kavarognak úszással a vizen,
Barázdákat huzván a szép kristály színen.
Gémeket látsz köztök alá s fel nyujtózni,
Orrokkal vagdalva a vizen habozni...
Közöttük a *rucák* süvöltő szárnyakkal
Röpülnek.....
Bőfögés hallatszik távol a rétekről,
Hol a *vizibika* tavasszal megbődül.

Előfordulnak abban a részben a madarak közül még a *ludak* és a *szárca* (a kézirat VII. kötés 27. lapján).

- A *danka* sem szótárban, sem gazdag gyűjteményemben elő nem fordult. Szabolcsmegyei ismerőseim közül, de már csak az öregek, teljesen tisztába hozták a dolgot; szerintük a *danka*, *csüre* sirálymadár, teste fehér, feje fekete és Szabolcs egykori tóságain nagy tömegekben együtt fészkel; ez tehát kétségtől a *Larus rudibundus*, mely az újabb irodalomban „kacagó sirály” néven szerepel. A *csüre* Szabolcsban az, ami más helyeken *csérta* és *csér*.

Egy másik helyen, Széll Farkas szerint a következő áll:

Felelevenedik a bogár vér nélkül,
És sok véres állat télben halálban ül,
Csonttá fagy, mégis él, a tüztől elszalad,
Újra teremti a meleg és megmarad.

Csillag alatt aztán a következő jegyzet áll; „A *hőjeg* egy kis fehér állat, télen megfagy, de ha felmelegítik a tűznél, feléled. Nagyobb az ürgénél”. Ez nyilván a *pele*, *Myoxus*, noha a nagyságra vonatkozó megjegyzés nem talál, levén a *pele* az ürgénél kisebb. Ez a *hőjeg* sem ismeretes sem szótárból, sem gyűjteményből.

Társulatunk tagjai igen nagy szolgálatot tennének a magyar nyelv ügyének, hogyha különösen azokon a tájakon, amelyek a folyószabályozás következtében teljesen átalakultak, gyűjtögetnék s beküldenék a még élő állatneveket, leginkább azokat, amelyek életökkel az egykori rétséghöz és a tavakhoz voltak kötve, s amely nevek az állatok elmaradásával s öregeink kihalásával nyelvkincsünk kárára nyomtalanul elvesznek.

(Természettudományi Közlöny.)

HERMAN OTTÓ.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

1. A 25:472. l. tett kérdésekre: Borsod és Heves megyékben a *hívni*, *szívni*, *rívni*, *hívsz*, *szívta* alakokat *v* nélkül mondja a nép; ellenben az *óvhat v* nélkül is, meg *v*-vel is járatos. Ugyanitt a rendes alakok: *nővönk*, *növés*, *fővés* v. *fövés*, *fövönk*, *fövő*, *fevetlen*; de az egyes 3. személy néha: *föl*, *nöl*. — Továbbá: *bosszant* és *bosszont*, *bosszankogzik* és *bosszonkogzik*, *bosszú* és *bosszó*. — *Katolikus*, *teológia* és *teológiya*. — *Léssz* (sohasem; *lész*). — A *pósta* nevét kivétel nélkül mindig rövid hangzóval ejtik: *posta*. — A palócban a *könny* neve mindig *könyü*. Ragozás és képzés közben pedig a *v*-s alak is használatos. Pl. „De sok *könyvet* (v. *könyüt*) hullajtottam. Mié (miért) olyan *könyves* a szeméd? *Könyvezik* a szemém”. Ott is, ahol az irodalmi nyelv hatással van a népnyelvre, mindig nyujtva ejtik: *könny*. — A palócban nagyon gyakori *hogyan van?* helyett a *hogyan érzi magát?* jó (jól) *érzem magamat*, *rosszszó érzi magát* stb. — Az Egri Híradóban a *belebalalyított* alak sajtóhiba e helyett: *belegabalított*, aminek jelentése: belekever, belezavar, vmi útvesztőbe bele-

vezet'. Pl. „Egészen *belegabalyodtam* a sok tudományba. Úgy *belegabalyított* a feleletbe, hogy meg se tudtam mukkanni. Egészen *összegabalyította* gombolyítás közben a cérnámat“. Egy kis átvetéssel egészen új szó *gabalyodik ki* e kérdéses igéből: *összegabalyabít*, aminek jelentése „összetákol, nagyjából összeüt'. A palóc nyelvjárásban mind a két alak nagyon ismeretes. — Egyaránt helyesnek tartom a *félt* is meg a *felet* is ad analogiam: *parázzst—parazzsat, kosárt—kosarat, sárt—sarat, kenyért—kenyeret, dért—deret*, amelyek a népnyelvben mindkét alakban előfordulnak. Egyik se szebb, se nem jobb, mint a másik. — Talán csak akad valaki, aki azt *összeszedje*. Szerintem, ha óhajást, felszólítást akarunk kifejezni, csakis így van helyesen. Minden egyéb esetben pedig: *T. cs. a. vki, aki azt összeszedi*. — A palóc nép szájából a *kelengye* szót sohasem hallottam. — *Nyílt, elmúlt, v. elműt, folyt, tojt, mégért v. mégêréd, eltört*. E szavak ilyen alakban járatosak a palóc nyelvjárásban. — Bartha József.

Kovácsnán és környékén a katolikust *katolikusnak* és a teológiát *teológiának* ejtik. — *Léssz* ejtést hallottam, azonban a *tész, vész* igéket nem ejtik így. — A könnyet nem is könnynek, hanem *könnyvnek* ejtik, nem téve különbséget a könny és könyv között. — *Jól érzi magát* nem használatos. — *Felfosztolódzott* vki, mikor rokolyáját a kötésebe felaggatta, hogy a harmatos vagy esős fű ne vizezze össze. *Felfosztolódzik* a fa, ha vastagabb végét csusztatva a földön viszik a talyigán (erdőlő szekér). — Az *elműt, nyílt, tojt, megért, eltört* szavak közül a négy elsőt így is, meg teljesebb alakkal is használják; hanem az utolsó *eltört* nagyon ritka, inkább az *eltörött* járja. Pl. *Megtojt-e* a tyúk? és *tojt-e* ma a tyúk? *Kinyílt-e* az ajtó és *kinyílt-e* a kapu? — Becsek Imre.

2. A 26:90 l. tett kérdésekre:

Gyámfa. Esztergom vidékén hosszabb ideig tartózkodtam s az ottani halászberekek szájából gyakran hallottam a *gyámfa* vagy *szógafa, szolgafa* szokat, amelyeken értik azt a rudat, amely a földbe szúrva tartja a halászléfőző üstöt. — Wick Béla.

Kákics. E szó Hont megyében egy növénynek a neve. Annyit tudok róla, hogy kénsárga, fészkes virágzata van; egynyári, dudvanemű; levelei ülők, erősen fogazottak, szélükön kissé tüskések, finoman érezettek és simák. Megnő 50—60 cm.-re is, de mint gyomot kitépik és a libáknak vetik, mert ezek minden más nyári takarmánynál mohóbban kapnak rajta. Belányi Tivadar. — Hosszúfalun, Nyitra megyében a *kákics* egy gyömfélé növénynek a neve. Mézáros Pető. — Pálfán, Kemenesalján *kákicsnak* neveznek egy kertekben vadon termő, hosszú, erősen csipkézett, vastag, tejnemű folyadékot tartalmazó füvet. Az apró; mint a szarvasmarha nagyon szereti. Sztróka Lajos. (Vö. MTSz.)

Kalakóc, kalakocs. Hosszúfalu nyitra megyei magyar községben az előbeszéd a *kalakocs* szót ismeri. S ez a C. Platz & Sohn erfurti árjegyzékében foglalt *Staphylea pinnata*, németül: *Paternoster-strauch*. Földes Lajos budapesti árjegyzéke szerint *Staphylea pinnata*, magyarul: mogyorós hályogfa. Gömbölyű sötétsárga csontor magjai az olvasó

(Paternoster) szemeihez hasonlítanak, s hólyagalakú tokokban vannak. Tót neve *klkocs* vagy *klokocs*. Mészáros Pető.

Kapacsol (e h. *kapcsol*). A jelzett értelemben nem járatos, de *kapacs*-nak nevezik a csáklját s innen: *kapacsol* a. m. a csáklját vmibe beleakasztja. (Pálfa, Keménasalja.) Sztróky Lajos.

Kaprozik. Így olvassuk ez igét Dugonics Példabeszédeiben is: *kaprozik a szeme* (l. Margalits: Magy. közmondások 398), és mint Margalits Ede értesít. Szeged vidékén a nép ma is így mondja ezt a kifejezést. Zolnai Gyula.

Kerenye (e h. *kenyere*). Magát ezt az ejtémódot nem hallottam, de hozzáhasonlók Abaujban, Szikszó járás területén *terenye* (e h. *tenyere*); *feteke* (e h. *fekete*). Rechnitz Ignác.

Korrog és *károg*. Nem mindegy, mert korrog a holló, károg a varju. Ilyen hangutánzásokban a magyar nyelv talán minden más nyelvnél gazdagabb. Bársony István.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Orozva született a gyerek. (Nem tudni, ki az apja.)

Majd oda hajítok én, csak engemet ingereljen valaki. (Oda ütök.) — Majd oda vágok! (Ua.)

Ne vicsorogj! (Ne kacagj.)

Adjon Isten jó napot! „Adjon Isten, öcsém, ha nem tréfálsz!”

Akkora száját tát, amikor ásít, hogy egy baromvásárt meg lehetne tartani benne.

Hejh, ez a jó kis karcos bor mekkora bánatot lehasított a szívemről!

Akkorákat ölt a varrásnál, mint egy kakaslépés.

Befutott már a madzag vége. (Mégbukott.)

Ojan hideg lesz az éjjel, hogy a holtak hasáig fagy a föld.

Mit keres itt az a kis mitugrálsz ember?

Ojan gyér haja van, hogy az egyik szál csak átkiabálva érti meg a másikat.

Ennek a bornak is csak a teste van meg, a lilék kiszorult belüle.

Majd fölveti a falut, úgy ordít.

Nem ér egy fületlen pitykét.

Ezt is 6 barmolta.

(Tisza-Abád.)

ZILAHY JÓZSEF.

Feszít mint a bécsi kutya a pesti piacon.

Ennek is orrába van mán a harangozó kötél. (A beteges, sápadt emberre mondják, a. m. közel van a halálhoz.)

Égj meg mint Stolz, üssön meg a menkö mint Horvátot. (Mind a kettő jó módú tisztes rimaszombati polgár. A népmonda azt tartja róluk, hogy amaz a háza leégésekor, emez a villám beütésekor sok pénzhez jutott s úgy gazdagodtak volna meg. Tehát áldaskívánat.)

(Rimaszombat.) VOZÁRI GYULA.

Párbeszéd két fiu közt.

— É' cicemaca (a. m. barka) fájáru lēhusztok e hējját, abbú csinátunk poharakat. Mikor mēgtellēttek, mindig kiēttēk belüllōk ēccerre. Gubicsot (a tōlgyfa gömbōlyú gubája, nem az olajos guba) is szēttünk gurgittōst jáccenyi. Mikor én e csaritot pizskátom e botomme, csak kifordút ám ē szíp feketēfejű vērgányo. Odább is mēgkoportam, óra is vōtak. Talátom ē' vīnyet is, de a kalaptya má' igēn laspatt vōt. E Szēpi mēg nyulicáve (nyulica = boletus edulis) szēttē teli e tarisznýját. Én talátom ollan apró feketē bogyókat is. Má' ēnnyi akartam belüllō, aszt gondútam bariszōllō (vaccinium myrtillius), hanēm e Szēpi jó' mēgszidott, mikor jobban mēgnisztē, mer valami más vōt. Fōdi szederbű (rubus fruticosus) is jó' kitōmtünk — Mást nēm talátotok? — Talátunk bizo. É' babuta (búbosbanka) rōpút ē' tōlfáro. Mi^{ny}gyá oda mēntünk mēgniznyi, ha ninčs-ē fiszké. Hanēm fiszēk helētt mást talátunk. E tōlfa mellett vōt ē' potvás fiszfa, ez ódalán likas vōt. Aszt gondútok, vasfejű-szarkagāborgyányok (s. turtoides) fiszke van bennē. — Ejszēm mīhik vōtak bennē? — Éhē! Én lēvetētem e bekecsēmēt, ave befōttōk e lik száját. Lējēbb ē' likat fūrtunk, osztán száraz fűjet gyujtottunk mēg bennē, mitű mēgdōglōttek. — Tē! iszē e mīhik nēm ű' dōglenek mēg, hanēm mēghónak. — De iszē ezēk vad mīhik vōtak. Mikor mēgfullattak, kiszēttēk e mizzēket. Még sok űres funtussok (funtus a. m. a mēz lépe) vōt. Még otthon sincs jobb lipes miz. — Mi^{ny}k is szēttünk ki e mūtkor mizet. E postauti árokba talátunk ē' likba kecskedērāzsokat, ēgybe mēg lúderāzsokat (bombus terrestris, földi pōszōr). E kecskedērāzsoknak sok mizzēk vōt; a so^{ny}kolgya (sonkoly = a mēz lépe, mikor a mēz már kifolyatott belōle) is ollan finum vōt, hogy aszt is mēg lēhetētt ēnnyi. De e lúderāzsoknak csak űres lumpussok (mēz lépe) vōt. E Vas Gyurica is ott vōt. A' jārto ám mēg cudaru. — Rászēttitēk? — Má' ho' rá. — Jó' tēttitēk. Ugyis ollan nagyra tēszi magát, pejj mēg mast is a tulóagybo (az ágy alá betolható, kerekeken mozgó gyermek-fekhely) aluszik. — Éⁿ má három esztendējē, ho' nēm aluttam e supētliba (ua. mint 'tulóagy'). — Mēg osztán mēg mast is ollan bēkabugygōs gyērēkēkke jáccik. Kimēnnek a pajtāskerbe * szunyōst mēg ispilāngist jáccenyi; macskamizet (a cson-tos magvú gyümōlcsfākból kifolyó mēzga), csipkēnyēt (a vadrózsa gyümōlcsēt) szēnnek; pitypalangbu (taraxacum officinale) lāncot esinyānok. Pillēket fognak, osztán kivēszik a mizzēket (a lepke potrohāban levō, édes nedvvel telt, fehér illetōleg vízszinű hólyagocskāt, amelyet a gyermekek szeretnek megenni). Bēkakalāⁿbo (közōnsēges folyami kagyló) kutyatejet (farkasfūtej) csōpōktetnek, osztán elaggyāk, miⁿha e pihareon vōnānok. Ōsszōvēsznak mindēnfēlē hitván gyümōcsōt. — Mihozzānk mēg ha idēs anyām kēnyeret sūt, má gyūn laⁿgalót (lāngos, vékony és kōralakra nyűjtott kenyértészta) kīrnyi. Ha kēnyeret annak

* A falu egyik részében az egyik szeren a lakóházak, a másikon pedig a pajták vannak egy-egy kertben.

neki, akkor még ficánku is örömbibe, mer idős apám a' szokta neki mondanyi, ho' „kokastéjje van sütvő“. Aszongya e minap: „Hát még lehet fejnyi e kokast?“ „Még ám — aszonygya idős apám — hajnába e kapuféfáho kötik, osztán u' fejik“. A még ehiszi ám. — Mi'k is ehitették velé, hogy a dërászlíkba ökörszém bujt. Ekeszté e késive ásnyi, éccér csak gyűttek ki e dërászsok. Nojszè megrézzégettík azok. Ölöget csapkolódott felejék, egy mégis bele eresztétté e fullánggyát (g+gy) e lábábo. U' baktatott hazájig. — Ném árukodott otthon? — Dehogysis nēm? Ez aptya körömhégyre vetté, osztán aszonta neki, ho' lēfoktok, osztán u' csipették még ē' mihive. E Roszkájok beszíté másnap valahun. E is gyűtt ez aptya hozzánk ē' jó na' celőkéve. Csak magam vótam e pajtábo. Mire oda írt, é^a má messzi vótam. Látto, hogy usse ír e, visszakullogott. — E mūt télén még e^{ngem} akart megvernyi. U' vót, hogy ekűttek e^{ngem} Szombathére, ē' recept vūttem e patikábo. Visszagyüvet ez ószégén má messzirü láttom e földön valami feketét. Hát ē' hitfán bugyelláris vót. É' darab girifli még két ünglic (parasztingekre vart apró, üvegszerű gombok) vót benné. Másnap a Nacájok meglátto nálom. Ném szót sēmmit csē, hanēm e Gyuricájoknak monta még. A még ez aptyának aszonta, hogy én eloptam e bugyellárisát. Hács csak gyűtt ám ez aptya ē' na' ködmembe. Idős apám ippen e tērnábo vót. Ekezd ám lármáznyi, emond lopónak mindēennek. Hanēm osztán idős apám is jó' odamondogatott neki, mer tutta, hogy út talátom. Akkor osztán epofátlonkodott. — Nē is beszillünk rúlok. Iⁿkább teréllék összō e marhákot, hajcsunk korábbon haza, hogy usztathassunk is. Kátold nekik tē is „alábizsizsizi“, osztán aszonygyok otthon, hogy ebogarásztok (haza szaladtak), mer igēn sok babócs (oestrus) vót.

(Német-Gencs, Vas m.)

PEKOVITS SÁNDOR.

Tájszók.

Duna-Tisza-köziek.

acatolni: vetés közül a konkolyt és más ilyen káros gizgast kiszedni. (Mező-Túr.)
 bagifana: apró tuskéjú, kemény mag a búza között; keserűvé teszi a lisztet. (Nagy-Kőrös.)
 békasó (másképp „vasuti koca“): kavics. (N.-K.)
 bevágni vminek: beszélgetni. „Bevágne én kocsisnak“. (Jász-Kara-Jenő.)
 bikaszólló: nagyszemű szólló. (Pilis, Pest m.)
 butika: pálinkamérés. (P.)

cserő: agyagos löszös föld.
 daku: nagykabát. (N.-K.)
 diómadár: ökörszem. (P.)
 erősség: 1) derült időben hulló, kis szemű hó; 2) szappanfőzéskor a megmaradó, síkálásra való erős lúg. (N.-K.)
 értetlen: okatlan. „De értetlen egy gyerekek vagy“. (N.-K.)
 fajja: fa alatt heverő gyümölcs. (N.-K.)
 favágó: harkály. (P.)
 föl vágni vminek: abbahagyni, felmondani valamit. „Fővágott

- hamarosan az iskolának“. (N.-K.)
 „Azt jöttem mondani, hogy föl-
 vágok“. (J.-K.-J.)
 ó her: a másutt bajornak neve-
 zett, hosszúkás szemű, fekete
 szőllő. (Cegléd.)
 gurnyasztani: gubbasztani.
 „Gurnyaszt az, szögény; baja
 lősz annak“. (N.-K.)
 gyukig: dugulásig. „Mögraktam
 én asztat (a kályhát) egész
 gyukig“. (N.-K.)
 haladéktalan: lassú haladású.
 „Röttentő haladéktalan munka
 biz ez, de má mög köll lönnie“.
 (N.-K.)
 harangoz a hangja: kihangzik
 az éneke, mint a harangszó.
 „Csak úgy harangzott a hangja“.
 (N.-K.)
 horolás l. karaszolás.
 iringolni, iringálni: jégen
 csuszkálni. (Jász-Ladány.)
 karaszolás (N.-K.), horolás
 (Cegléd): a gaznak tisztogatása
 a szőllő közül holmi gereblye-
 alakú acéllemezzel, az ú. n.
 karaszolóval.
 kigyűnni vmiből: elég, futja
 valami. „Annyibul csak kigyű-
 vők, ugy-e?“ (N.-K.)
 kovézékolni: elhurcolni. „Nem
 mertem kint hagyni (a fűrjet),
 hogy valaki macskája el ne ko-
 vézékojja“. (N.-K.)
 lépni: találni vmire. „Má most
 az embör csak akkor lép jó
 időre, ha az ajtón belü van“.
 (N.-K.)
 lúszekir: koesi. (P.)
 macskás drót: nagyon össze-
 keveredett drót. (N.-K.)
 medvét fogni: mikor a paraszt
 ember nyomtat és megázik, med-
 vét fogott. (N.-K.)
 mereven: rögtön [? teljesen,
 Szerk.]. „Bemeszeltem én asz-
 tat, de az eső mereven leverte“.
 (N.-K.)
 mi hentségösen: mihelyt. „Rög-
 tön, mingyár möggebed (a légy)
 most, mihentségösen éri valami“
 (N.-K.)
 potyó szilva: aprószemű, korai,
 vöröses szilva. (N.-K.)
 pukkancs: 14—16 éves min-
 denes, kinek pár forintot kívül
 csizma, ruha jár esztendőre.
 (J.-L.)
 pocor, pucor: a ló gyomra.
 „Mögrepedt a pucra, ű kème
 mögtaláta e' kicsit töteni a
 pocrát“. (Kocsér.)
 renty, rentyöl, rentyölés:
 züllőfélben lévő (férfi, lány) cse-
 lédek mulatsága valami kerítő-
 nél, lopott aprójószágból csapott
 lakomával. (N.-K.)
 suska: guba. (P.)
 sustya: a kukoricaszár ízékje.
 (P.)
 suttyó: 14—16 esztendő s-
 heder. (N.-K.)
 szőriszarka v. szarka-
 gábor: örgébics. (P.)
 töldöklő: bor, must töltögeté-
 sére szolgáló kis edény. „Má
 mi csak úgy szoktuk eszt mon-
 dani töldöklő; a főfödön úgy
 mondják, hogy lého“, szólt kér-
 dezősködésemre a parasztgazda.
 (N.-K.)
 várakozás: restelkedés, piru-
 lás. „Láttam, várakozásba gyűtt
 az a szögény diák, hogy oda-
 szótak neki“. (N.-K.)
 vótká: csekély erejű szesz. A
 törkölyön először vótka fejlődik
 és ebből fő a rendes pálinka.
 Ha ez 'beleszakad' (= kifő),
 megint vótka marad hátra, amely-
 ből egy keveset hozzáadnak a
 pálinkához, hogy ne legyen olyan
 erős. (N.-K.)

SCHNEIDER MÁTYÁS.

Hajdumegyeiek.

erántabb: irányosabban.
 hasmántabb: fekvőbben. „Has-
 mántabb kéne annak lenni“.
 kotyfol: vegyít, kever.
 lébériom: nagy készülődés.

rajtoja: létra.
 reccsent: 1) erősen befűt. „Jó
 berecsentetté a kemencének“;
 2) roppant, pukkaszt; 3) futuere.
 regnál: követelődzik. „Regge
 óta mindig regnál rajtam“.
 reguláz: rendre szoktat. Dej-
 szen, az én kezembe kerűne, maj
 megreguláznám én“.
 riska: kicsiny fajta, jó tejelő
 tehén.
 rityő: fejkötő.
 sajátá: saláta.
 sarkal: sarkon jár. „Avva a sok
 sarkalásza nyövik e' a topán-
 kája“.
 sas: 1) köröm, pl. „Nagy sassai
 vannak“; 2) kinek nagy körmei
 vannak, „nagy sas“ képletesen;
 3) a kéményből lecsöpögő nedv.
 sátánkodni: ámitáni (a sátánról
 vett képlet).
 sátoroskodik: hízeleg. „Ugyan
 ne sátoroskogy mán fojton körü-
 löttem“. (A sátoros-cigányról
 vett kép).
 sebők: kapkodó, szeles.
 síkozni: csúszkálni, korcsol-
 lyázni.
 sor: vminek a rendje. „Nincs
 annak semmi sora“.
 spekulál: gondolkodik. „Egész
 áldott nap spekulál, mint valami
 pap“.
 stort ki: a kutyát kergetik e
 szóval a házból.
 sürgyé: szalmazsák.
 szab': szabad (gyerm. játszás
 közben).
 szádori: lassú menő.

szemetel: egyenként, szemem-
 ként válogat. „Szemetéd ki eszt
 a kis paszujt!“
 szúszik: hombár.
 tarinkó: kisebb tarisznya.
 tátos: bámélszkodó.
 té v. téh: tej. „Bizony fel-
 van ez a téh vizéve“; de ha
 rag járul a szóhoz, 'tej' monda-
 tik: „Fejess egy kis tejet“!
 téhénkedni: restszedni. „Ne-
 téhénkegyannyit azon az ágyon!“
 téka: falon csüngő szekrényke,
 üveges vagy rácsos ajtóval, üve-
 gek, poharak stb. elhelyezésére.
 tökéletlen: hazug.
 tökéletlenkedik: hazudik. „Ne
 tökéletlenkegyik mán kend!“
 tönkö: tuskó, fatőke.
 turányi: együgyű.
 türkölni: kürtölni.
 urizál: az úri népet utánozza.
 utok-futok-fáradok: lótni-
 futni. (Földes).
 üzekedik: a tehén közösülése.
 vacok: fekvőhely, mely két szé-
 les deszkából áll, s föléje ruha,
 rongy, zsák stb. tétetik; a desz-
 kák a két végen téglákon vagy
 ládákön fekszenek.
 várakozásra: hitelbe. „Aggyá
 komám egy mázsa búzát vára-
 kozásra!“ (A 'kölcson' szó ily
 értelemben itt nem használtatik,
 mint más vidéken, hol 'kölcson'
 kérnek vmít. A 'kölcson' szó
 értelme itt 'kölcsonősen').
 vesztis: dög. „Büdös mint a
 vesztis“.
 zakatol: dörömböl. „Ne zakatujj
 annyit a fejembe!“
 zenebonás idő: zivataros idő.
 zarát: parázs, kályhában levő
 tüzes szén, fa.
 zsengés a kenyér, ha nincs jól
 átsülve.

z s i b o g : vér keringése. „Szint z s i z s a : gyertyaláng (gyermek-hallaccik, hogy zsi bog a víre“. szó).
(Hajdu-Szovát.) RECHNITZ IGNÁC.

A bajai diáknyelvből.

I. A diák mulatságról:
becsudákozik, becslelepszik, begyantáz, mélyen nézi a kancsó fenekét : lerészegszik, berúg.
firneisz : szeszes ital.
homály hősei : lumpok.
ivipar, ivó-ipar : inni tudás.
mérnök : kocsmáros.
pityizál : mulat.
szesz : bor.

II. A z iskolai életből:
bagó, baka, csikó, varga : elégtelen.
barbár : görögptóló.
bead magának : rosszul felel.
bide : pedellus.
csíp : az írásbeli dolgozatot a másé után írja.
bagót stb. csíp : elégtelen osztályzatot kap.
diákbetegség : egy napi iskola-kerülés.
dresszíroz : a szöveg fölé írja a fordítást.
elpuskázza a jelest, elhegedüli a jelest Szent Dávid : elveszti jeles osztályzatát.
kipecul a tanár : kihí felelés végett.
lepasszol valahonnan, pl. az első helyről.
eljátszotta kis játékait : elvesztette az első helyet.

masina, puska, salabakter : a klasz-szikusok magyar fordítása.
mákos könyv : a szöveg fölött fordítással teleirt könyv.
saláta : rongyos könyv.
számít : azt hiszi, hogy nem szólitja fel a tanár.
szuff (sufficiens-ből) : elégséges.

III. Egyéb tárgyú kifejezések:
böggő : forint.
fogta : sikerült.
garci, gáró : cigaretta.
guberal, gusztál : megfigyel, vizsgál.
haza : gyülekező hely.
lepipál : fölülmul vkit.
lesajnál : megvet.
mugyiiba : közösen.
pakliz, 32 levelű bibliát forgat : kártyáz.
prepa, répa, répász : praeparandista.
presztől : előjegyzí magát vmire.

IV. G ú n y n e v e k :

Bacár. Báró. Cigány. Gaga. Gázsó. Hajnalka (rózsaszínű archöre után). *Klityó. Néger* (fekete). *Patyek. Pindsi. Pipa* (= jó madár). *Rigó* (hasonnevű kocsmába jár). *Ruzsi, Tyóger.*

SCHÖBER BÉLA.

Családnevek.

Sós. Göndör. Fija. Martin. Geri. Rákóczi. Dudás. Gajdon. Pikó. Zsimond. [Így? Szerk.] Pallag. Vas. Tapazdi. Bence. Szilva. Pontyos. Kísfali. (Somogy m. Sellye.) GYULAI BÉLA.

Helynevek.

Szántóföldek, dűlők: Buja ér. Hársági út. Cinegés tó. Ördöngös. Marta (Farkas marta). Pógár gödrei dűlő. Mgaas egerszegi dűlő. Szőcei út. Csonkai. Pityer kut. Hársfa kuti. Kis erdőre dűlő. Csalita szél. Dombi dűlő. Egervőgyi. Postauti. Kisharaszti. Egyházi uti. Bagavőgyi. Olmásd. Várhegy alja. Kastéhely. Német hegy. Tábor hely. Szőlőkuti dűlő. Kaszadomb.

Rétek: Lánka. Dunác v. Gyunác (rét és patak). Ómásd allai. Szöllők alla.

Szőlők: Öreg cseresnyés. Táborhely. Cserhegy. Macfai. Dobogó. Rigó. Várhegy.

Kutak: Ispánkut. Bodon = Bődön kut. Nyües kut.
(Nádosd, Vas m.)

Szántóföldek: Nyires. Ómáskut. Hálásoki. Erdőalli. Berkalli. Berki.

Erdők: Csonkás. Hársos.

Rétek: Férét. Herpenyő. Méhes. Szenyigető.

Szőlők: Bicó hegy. Almakuti. Miháhegy.

Utak: Kújáró. Himfai út. — Himfai major.

Kigyóliki domb. Szuháskuti patak. Kűeskut-tó. Hármas tó. Gödörtő.
(Halogy, Vas m.) TURCSÁNYI ANDOR.

Ruha- és ételnevek.

A szegin ember ha felkel, felhuzza nadrágját, *csizsmáját*, mert *bugyogót* és *cipőt* csak az urak viselnek. Megmosdván, megtörli magát a *kendővel*, magára veszi a *mellessét*, melynek époly alakja van, mint a mellvértnek, azután a *lájbit* és *dómánt*, ha tél van, még a *naddómánt* is és felteszi a *sógit* a fejére, amely lehet egyszerű posztóból, vagy báránybőrből készült csucsos süveg. Ettől csak anyagára különbözik az *ásztrigát sipka*, mit különösen a legények hordanak télen-nyáron egyaránt, hetykén félre csapva, rozmaringszállal, de csak vasárnap vagy más innepnapon. *Simlédert* vagy *simlédersipkát* szegin ember nem visel; ez az urak viselete. Innepnap tiszta fejr ruhát, *üngöt*, *gatyát* vesznek magukra. A *posztóruhát* az *ómáriomba* akasztják be, míg az *ümög* és a többi *fejjirruha* a *sublatban* talál helyet. *Nyakra-valót* csak a *kényessek* viselnek. Ha esetleg vidékre megy a szegin ember, akkor *bundát*, *szűrt* vagy *ködmént* is visz magával.

Az asszonyok *cipőt* és *hosszucapcát*, *szoknyát* és *réklit* viselnek, derekukat *pintlivel* szorítják össze, s fejüket *fejkötővel* vagy *keszkenyővel* fedik be. Ha hideg van, *nakkendőt* terítenek magukra vagy pedig kinek mint van, *budát*, *bajkót* vagy *balidont* huznak magukra.

Mind az asszonyok, mind a férfiak kezeit a hideg ellen megóvjá

a *kesztő*, melyet ha kérnek, így szólnak: „Add ide a *kesztimet*“. Nyáron a szegin ember *mesétálláb*, *együmmögbe* és *pőregatyábo* jár.

A nadrág többnyire *sinóros*; a csizma *magas sorkú*, ráncos, azaz *leginyës*.

A szegin ember eszik *fölöstökömöt*, *ebédet* és *vacsorát*, de ebédre sose eszik *cuspajzt* vagy *főzeléket*, hanem egyszerűen csak *babot*, *savanyó* vagy *ides krumpit*, *kábosztát*, *tököt* stb. A tésztafélék közül ismeri a *mácsikot*, *metéttet*, *gáncát* v. *gánicát*, *gombócot*, *pogácsát*, *köttésztát* vagy *kötpogácsát*, *prószát* v. *porószát*, *ritest*, *ablegint*, *keráflut*, *kalácsot*, *kalinkót*, *málét*, *kuglihuffot*. A húsfélék közül említésre méltó a disznónál az *örgya*, a *szalánnájo*, a *sunkájo*, a kásás és husos *kóbász*, a *tőpörtő* s az *ódalas*. A tejfélék közül a gyermekek kapnak, ha jók, *főcstejet* is, mikor még a borjú nincs elválasztva; s az asszonyok készítenek nagyon jó *irétturót*.

A zöldségek közül megjegyzésre méltó a *hajma*, *petemzsirom* és a *sicling*; a *gyümölcsök* közül az *óma*, *borock*, *rébezli*, *sziva*, *ringló*, *dobzó*, *dívó*; *cseresnye*, *meggy* s a *körté*.

(Vas m., Sárvár vid.)

BOKOR JÁNOS.

Népdalok.

Sümei regruta dalok 1897.

1. Görögország köröskörül füstölög,
Ferenc József nagy ágyuja ott dörög,
Szól jaz ágyu, ropognak a fegyverek,
Mos tunni meg, hogy ki a derék gyerek.

Görögország hegyes-vüögyes határo,
De sok kis lán átkot mondott reájo.
Fogamodjék is meg rajta az átok,
Kedves babám, megöl érted a bánót.

Jaj Istenem, íedes jó Istenem,
Gyászbo borujt jaz egíész íeletem,
Gyászbo borujt fölöttem jaz íég is,
Mer katona lettem babámér is.

3. Nem jó katonának lennyi,
Mer keveset kapnyi ennyi,
Kicsin jaz a bágyog-csésze,
Mentsen meg jaz Isten tőle.

ÉLET KÁROLY.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. MÁJUS 15.

V. füzet.

RÁSKAI LEA NYELVJÁRÁSA.

Egyre gyarapodó nyelvészeti irodalmunk a magyar nyelv szerkezetének és történetének már számos kérdését kutatta és állapította meg eddig, de kódexeink és régibb íróink nyelvjárási sajátosságait még csak alig méltatta behatóbb figyelemre. Találkozunk ugyan itt-ott azzal a megjegyzéssel, hogy egy kódex *ész*, *íz*, vagy *öz* nyelvjárásban van írva (ami már első olvasásra is szembeötlő), de az egyes kódexek összes nyelvjárási sajátosságait tüzetesebben még nem határozták meg.

Balassa József hangoztatta először hathatósabban „Codexeink és a nyelvjárások” c. értekezésében (Hunfalvy-Album) a kódexek ily szempontból való tanulmányozásának fontosságát s a megpendített eszme nem is maradt viszhangtalan. Balassa maga megállapította, hogy az Ehrenfeld kódex a Nyitravidék *ész*, a Bécsi és Münchener kódexek pedig a Drávavidék nyelvjárásában vannak írva. Azóta már kimutatták az Érdy, Jordánszky, Döbrentei és Lobkowitz s még néhány kisebb kódex nyelvjárását, de a kódexek jó sorának nyelvjárási sajátosságait még ma sem tanulmányozták tüzetesebben.

Nyelvjárási tekintetben még eléggé meg nem vizsgált kódexeink sorába tartoznak Ráskai Leának, a fáradhatatlanul másoló margitszigeti dömés apácának iratai is. Pedig nyilvánvaló, hogy Ráskai nyelvjárásának ismerete érdekében áll nemcsak a magyar nyelvtudománynak, hanem irodalomtörténetünknek is. Mert ha ismerjük a nyelvjárást, melyen ő beszélt, akkor ismerjük egyszersmind az országnak azt a vidékét is, melyen, ha tán nem is született, de bizonyára növekedett és gyermekeveit élte. Származása nyelvjárásával függ össze; az előbbeninek homályát csak az utóbbinak ismerete oszlathatja el.

A magyar nyelvészeti irodalomban csak alig találunk valamely rövid megjegyzést is, mely Ráskai Lea nyelvjárására vonatkozik. Zolnai Gyula „Nyelvmemlékeink a könyvnyomtatás koráig” című

munkájában a Margit Legendáról szólván megjegyzi, hogy: „Nyelve az őz nyelvjárások közé tartozik.“ S ez azután minden, amit a Margit Legendának, vagy akár R. L. egyéb kódexeinek nyelvjárási sajátosságairól eddig írtak.* Volf György, ki a megvizsgálandó kódexek íróját, helyesebben másolóját, kiderítette és a Margit Legendát, Példák Könyvét, a Cornides és Horvát kódexeket a Nyelvmemléktárban kiadta, a Margit Legendához írott előszavában (Nyelvmemléktár 8. köt. VII. l.) ígér ugyan egy monografiát, mely teljesen meg fogja világítani a Margit Legendát és kimerítően fogja tárgyalni a hozzáfűződő összes kérdéseket, de ez a monografia csak ígérlet maradt. Ugyanezen előszónak IX. és X. lapjain találunk azonban mégis egy megjegyzést, mely R. L. nyelvjárásának megállapítását talán nagyon megkönnyítheti. Ez a megjegyzés a következő: „Soror Lea bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a zemplénmegyei két (kis és nagy) Ráska faluról kapta nevét s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. sz. végéig udvari és országos főtisztviségeket viseltek.“

Föltéve, hogy R. L. családja nemcsak a nevét kapta a két falutól, hanem ő maga is tényleg onnan származott, úgy aligha érthetnők meg, hogy miként beszélhet őz nyelvjáráson? A zempléni nyelvjárás ma sem őz, még kevésbé lehetett az a XVI. sz. elején.** Zemplénmegyei származás és őz nyelvjárás teljességgel kizárják egymást. S így Zolnainak is, Volfnak is, e tekintetben egyszerre alig lehet igazuk; ha csak azt nem akarjuk feltenni, hogy Zemplénből származott ugyan, de valamely őz vidéken nőtt fel, ami persze csak pusztá föltevés volna, mert semmivel sem támogathatjuk ezt az ötletet.

E két meglehetősen ellentétes véleménnyel szemben tehát nem marad hátra egyéb, mint menten minden befolyástól, előzetes sejtelemtől, magukat a kódexeket tenni tüzetes vizsgálat tárgyává s tisztán a szövegek nyelvének dialektikus sajátágaiból meghatározni azt a nyelvjárást, melyet R. L. beszélt. Olyan korban, mikor az írók egy egységes irodalmi nyelv nivelláló hatását, még nem érezték, bizonyára úgy írtak, amint beszéltek, amint a nyelvet ifjúkorukban elsajátították. Ez olyan világos és természetes, hogy

* Szadilek János: „A M. L. nyelvezete“ c. értekezésében a kódexnek csak általános nyelvtörténeti sajátosságait vizsgálja.

** Csak e dolgozat befejezése után jutott tudomásomra, hogy Zemplén-Abauj területén őz nyelvszívet is van (NyK. 27:104). De ez a tény talán nem fogja megváltoztathatni vizsgálódásaim eredményét.

ma már általánosan el van fogadva a tény, hogy „kódexeink valóságos nyelvjárási szövegek“. Ilyenekül tekinthetjük tehát R. L. őskódexét is és már eleve remélhetjük, hogy nyelve annyi és oly nyelvjárási sajátosságokat fog felmutatni, amelyek lehetővé teszik a nyelvjárás pontos meghatározását. Megnehezíti azonban a nyelvjárás pontos megállapítását két akadály. Az egyik a tökéletlen helyesírás, a másik az a körülmény, hogy kódexeink nem eredeti szerzőjüktől, hanem csak másolatban maradtak fenn. S harmadiként bátran hozzátehetjük azt a körülményt, hogy a nyelvjárások bizonyára nem maradtak meg azon fejlődési fokon, melyen 3—400 évvel ezelőtt, a kódexek iratása korában állottak, hanem azóta maguk is sok változáson mentek át. Nem fogunk tehát találni egy kódexet sem, mely valamely mai nyelvjárással teljesen és tökéletesen egyeznék s meg kell elégednünk a főbb és jellemzőbb sajátosságok egyezésével.

E három főneheziséget a kódexek ily irányú vizsgálatánál folyton szem előtt kell tartanunk. Ha tehát biztos alapon akarunk dolgozni, előbb tisztába kell jönnünk R. L. speciális helyesírásával és azzal a kérdéssel, hogy szolgailag másolta-e az eredeti szöveget, vagy önállóan, s hogy ez esetben milyen mértékben használta saját nyelvét? Nézzük előbb az utóbbi kérdést, a másolás módját.

*

Volf György, aki eddig legbehatóbban foglalkozott Ráskai Leával és kódexeivel, a M. L. bevezetésében (13. lap) azt mondja: „Abban az időben a másolók általában nem annyira leírók, mint inkább átírók, vagy átdolgozók voltak s az eredetivel szemben igen könnyen engedtek meg maguknak sokszor jelentékeny változtatásokat is.“ Majd ismét: „R. L. szándékosan kerüli eredetijének feltűnő sajátosságait, mert ha néha megesik is rajta, hogy vigyázatlanságból követi, mihelyt észreveszi, rögtön kitörüli és a maga szokására tér. Így hát tudatosan áll az eredetivel szemben és nem annyira másolónak, mint inkább átírónak mondhatjuk.“

Könnyen szaporíthatnók még az idézetek számát, melyekben Volf György más célból ugyan, de azt igyekszik bizonyítani, hogy R. L. nem másolta szolgailag eredetijét, hanem szabadon, önállóan dolgozta azt át. De ha R. L. átdolgozta az eredeti kódex tartalmát, úgy átdolgozta bizonyára annak nyelvét is. Volf György olyan részletesen és behatóan tanulmányozta a R.-féle kódexeket, hogy az ő tekintélyére egyelőre elfogadhatjuk kiinduló pontnak,

hogy R. L. szabadon, öntudatosan dolgozta át az előtte fekvő eredeti szövegnek nemcsak tartalmát, hanem nyelvét is. Az egyes kódexek nyelvének összehasonlító vizsgálata úgyszólván kideríti majd, hogy mennyire áll ez a kódexek nyelvére is.

A másolás módjának ismeretén kívül tekintetbe kell vennünk még az ő ortográfiáját is, a betűk és hangok kölcsönös megfelelését. Bár R. L. helyesírása, más kódexekhez viszonyítva, eléggé következetes, mégis sok kívánni valót hagy hátra. Egy betű gyakran többféle hang jelölésére szolgál s viszont gyakran ugyanegy hang többféle betűvel van nála jelölve. Különösen azt a két fogatkozását kell sajnálnunk, hogy nem különbözteti meg a rövid és hosszú magánhangzókat és nem választja szét a különböző *e* hangokat, ami a nyelvjárás megállapítását nagyban megnehezíti. Rövidség kedvéért helyesírásának itt csak két fontos sajátosságát akarom megemlíteni. Az egyik, hogy az *ev* jegy rendszeren *ö*, *ő* hangot jelöl ugyan (pl. *kevuetevket*, *zeretev* stb.), de jelölhet *ü*, *ű* hangot is. (L. Simonyi: MNyelv 1:151.) Másik jellemző sajátossága az, hogy bizonyos esetekben nem különbözteti meg a lágy és a kemény mássalhangzót. Pl. *atyám* helyett *agyam*, *látja* h. *lagya*, *övedzi* h. *evuechzy* (ML. 41); a *z* jegy: *z* és *sz*.

*

A másolás módjának és a helyesírás sajátosságainak szem előtt tartásával keressük már most a kódexek nyelvének dialektikus sajátosságait, hogy azok alapján lehetőleg pontosan jelölhessük meg azt a nyelvjárást, melyen R. L. beszélt.

Minthogy a nyelvjárások osztályozása főleg az *ë* hang használatán és a régi **ê* **é* hangok kiejtésén alapul, vizsgáljuk tehát a szóban forgó kódexek hangtani sajátosságai közül első sorban *e* hangok használatát.

A Margit Legendát tanulmányozva, első olvasásra is rögtön szembe tűnik, hogy R. L. az eredeti *ê* helyén nagyon gyakran használja a megfelelő ajakhangzót, az *ö*-t. Egyelőre csak a M. L.-ból idézve, könnyű szerrel gyűjthetünk össze egy csomó *özö* alakot. Pl.

evletevt 1, * myelkevedtevkben 2, bezedevkel 2, egytevmben 2, geryedevz 2, kellemetevsevk 7, ennekevm 19, nekevd 7, jelevs 7, tevt 10, kevuetevket 11, betegevket 16, lelevkben 38, felkevlt 44, frateretevknek 38, zerzetevsevknek 42, emlekevzetevkre 43, devmetevr 45, Petevr 42, Evrsebet 19.

* A lapszámok a Nyelvemléktár illető köteteinek lapjait jelentik.

És fáradság nélkül tízszeresre szaporíthatnók ez adatok számát, melyek köznyelvi *ě* helyett *ö*-t mutatnak.

Olyan gyakran fordulnak elő az *öző* alakok, hogy már hajlandók volnánk nyelvét az *öző* nyelvjárások közé sorozni; de tovább olvasgatva a kódexeket, figyelmesebben vizsgálva és egymás közt összehasonlítva őket, csakhamar két feltűnő körülményt fogunk észrevenni. Az egyik az, hogy az *özés* mértéke nem minden kódexben egyenlő. Legerősebb, körülbelül egyenlő a Margit Legendában és a Példák Könyvében; már sokkal kisebb mértékű a Cornides kódexben, s csak elvétve, itt-ott találunk egy *öző* alakot a Domokos és Horvát kódexben; legkevesebbet az utóbbiban. A másik feltűnő sajátság az, hogy még ugyanazon szavakban sem állandó az *özés*, hanem folyton váltakozik az *e* hangú alakokkal. Alig találunk 3—4 szót, mely mindig az *öző* formában volna használva.

Az *ező*, esetleg *ěžő* alakoknak ezt az ingadozását legjobban mutatja az adatoknak következő szembeállítása:

Evrsebet M. 19, 65.

petevr M. 42.

Benedevk M. 55.

evrdevgeknek P. 91, erdevg M. 9.

kevntevset M. 47.

jelevs M. 7, 17 (csak ritkán).

sevptry M. 9.

verevs M. 39, P. 106 (soha: vörös).

bezedevket M. 17.

fevlevtte M. 34, felevtte M. 29.

ersekevken M. 28.

fraterevkenek M. 38.

zentevk M. 43, 44.

evnevn H. 257. evnen M. 19.

kevnuben P. 93.

evrek (rendesen).

nyevges C. 131.

kevzensegés M. 13, 19.

lelevken M. 38.

tevruent P. 92.

gyevnyevrkevdy D. 131.

kellemetevs M. 47.

chevpevkev (csöpögő) C. 169.

Ersebet M. 17, 65.

Peter M. 19. Peterrevl H. 299.

benedek P. 90.

erdeg M. 12, evrdeg (számtalanszor).

kentes M. 1, 13, kevntes M. 13.

jeles M. 16, 41, jelesben H. 300, 326.

sepreseknek M. 1.

veres P. 106, H. 295.

bezedet M. 25, bezedekrevl P. 103.

felette M. 28, C. 106, s majdnem kivétel nélkül.

pispekekben M. 28.

fratereknek M. 30.

zentek M. 44, H. 297, 299.

ennenmagam P. 94.

kenu M. 16, P. 92.

erekkevl erекke C. 169, C. 108, H. 310.

nyeg vala M. 13.

kezensegel M. 13.

lelek C. 110, H. 357.

teruen H. 330.

genyerevsegés D. 133.

kellemetes H. 267, 338.

chep C. 167, cheppeyt H. 273.

ennekevm M. 91, P. 97.

kevényevrevlet P. 94.

kevényeregny M. 50.

bevle P. 96.

bevhtevkel M. 28.

eleteket M. 6.

ennekem M. 19, P. 92.

kenyerevlet M. 49, H. 350

kenyeregyevnk M. 39, kenyergeresere M. 66, kenyerevljen M. 49.

belc P. 96.

behtely P. 108.

eletevket M. 6. *

Mit bizonyít ez a folytonos ingadozás és következetlenség? — Világos, hogy ez a nyelvhasználat nem lehet R. L. nyelvjárásának hű képe. Olyan nyelvjárás ma sincsen és bizonyára régebben sem volt, mely egy időben és egymás mellett használná ugyanazon szókban a felsorolt kétféle alakokat.

Kódexiróink ismeretes másolásmódja azonban könnyen megfejtí ezt a látszólagos ellenmondást. Bizonyos, hogy itt egy *özö* és egy *ezö*, vagy *ezö* nyelvjárás össze van zavarva. R. L. sem az előtte fekvő eredetihez nem ragaszkodott híven, sem a maga nyelvhasználatát nem vitte keresztül következetesen. Az egy és ugyanazon nyelvjárásban meg nem álló, mégis folytonosan váltokozó ellentétes alakok föltétlenül ezt bizonyítják. Volf Györgynek az a nézete tehát, melyet a M. L. bevezetésének több helyén kifejez, hogy R. L. tudatosan áll az eredetivel szemben s nem annyira másoló, mint inkább átíró: talán helyes a kódexek tartalmát illetőleg, de nyelvükre nézve csak félig áll. Gyakran változtatott az előtte fekvő kódex nyelvéen, de gyakran szórul-szóra ragaszkodott is hozzá.

De melyik kódexet másolta hívebben és melyiket írta át szabadon? A két nyelvjárás közül melyik volt az övé s melyik az eredeti kódexé? — A kétféle nyelvjárás összevegyülése megnehezíti ugyan a kérdés tisztázását, de azért még sem lehetetlen a döntés.

R. L. fenmaradt iratainak összehasonlító vizsgálata arról győzött meg bennünket, hogy a kódexek közül kettőnek, a M. Legendának és a Példák Könyvének jellemző sajátsága az *özés*, más kettőnek pedig, a Domokos és Horvát kódexnek *ezés* a sajátja. A Cornides kódex mintegy átmenetet képez a két csoport között; némely helyén gyakoriabbak az *ezö*, máshol az *özö* alakok. Az *ezö*, vagy *özö* adatok mennyisége egymagában tehát nem lehet döntő, mivel a különböző hangszínezetű kódexek száma egyenlő s az *ezö* meg *özö* alakok is körülbelül egyenlő számmal

* A rövidítések a következők: Margit Legenda = M, Példák Könyve = P, Cornides kódex = C, Domokos kódex = D, és Horvát kódex = H.

fordulnak elő bennük. Azért más bizonyítékokat kell keresnünk, melyek a kérdés tisztázását talán inkább elősegítik.

S e tekintetben döntő erejűnek kell elismernünk először is azt a tényt, hogy R. L. minden kódexben ritka kivétellel következetesen *e* hangot használ olyan szavakban, melyeket ma nemcsak az irodalmi nyelv, hanem még az *özö* nyelvjárások is *ö*-vel ejtenek. Hajlama az *ezés* iránt tehát minden esetre erős lehetett. Ilyenek: *kenu* (könyv) M. 16, P. 42, *kennyv* (könnyű) P. 103, *vyz ezen* H. 297, *kevnyergek* H. 260, *erek* C. 108, 169, H. 310, *nyeg* M. 13, *teruen* H. 330, C. 109, *zernyev* (állandóan), *kentes* M. 1, 13, *pegdevsueen* D. 137, *tevker* H. 325, *tiker*, *temyen* H. 328, *chergetni* P. 99, és kivétel nélkül: *pispek*, *pinkest*, *reuid*, *genyerevseg*, *iduezlegy* stb. Igaz, hogy a fölhozott példák közül némelyiknek *ë* az eredetibb tőhangzója, de más tisztán *özö* kódexekben már *ö* hanggal találjuk őket. Azonkívül minden kódexben egyaránt és gyakran túlnyomó számmal találjuk a köv. alakokat: *gyenge*, *setét*, *szegeket*, *fedelet*, *megette*, *felette*. Föltéve, hogy ezen alakok, valamint az előbb felsoroltak, melyek mindenütt nagy számmal fordulnak elő, az eredeti kódex sajátosságai lettek volna, és Ráskaié lett volna az *özö* nyelv, úgy azok bizonyára ellenkeznek nyelvérzékével és megváltoztatja őket. De mivel ezen feltűnő alakokat ma benne találjuk a kódexben, valószínű, hogy azok nem ellenkeztek nyelvérzékével s így épen a másoló nyelvének bizonyítékaul szolgálhatnak.

Egy másik körülmény is mutatja, hogy R. L. nem *özö* nyelven beszélt.

Ma még az *özö* nyelvjárások is ejtenek *ö* hangot *ë* helyett *l* előtt. Pl. *föl*, *köll*, *föhlö*. De Ráskainál mindig csak ezeket találjuk: *felyvl* M. 6, 89, C. 146, *felseg* C. 108, *kell* H. 330, *fel*, *felvevte* M. 85, rendszeren: *felette*, ritkán: *felötte*, és csak a legritkább esetben *fölötte*. — Az *özö* nyelvjárások még néhány más szóban is állandóan *ö* hangot szoktak ejteni; mint: *pör*, *körösz*t, *vörös*, *mögé*. A szóban forgó kódexekben ezek állandóan *e*-vel fordulnak elő, csak *veres* helyett találunk *veröst* is és egyetlen egyszer: *kevreztelev* H. 302. Ha Ráskaié lett volna az *özö* nyelvjárás, úgy semmi esetre sem használhatta volna ezeket az alakokat. Hogy az *özés* nem lehetett nyelvének erős oldala, talán az is bizonyítja, hogy inkább csak ragok és képzők előtt használja az *ö* hangot, a tőszótagokban pedig ritkábban. Pl. *neuekevdny* M. 29, *pegdevsueen* D. 137, *verevs* M. 39, P. 106 (soha: *vörös*!), *felevte* M. 28, azután: *zentevk*, *fraterevk*, *myelkevdnek*, de: *myelkednek* H. 265.

Mindezeket az adatokat és feltűnő sajátságokat összefoglalva, azt hiszem, hogy a kódexekben összezavart kétféle nyelvjárás közül az *ező* volt a R. Leáé, az *öző* pedig az eredeti kódexeké; a Margit Legendáé és a Pélák Könyvéé mindenesetre az volt. A kódexek másolásának ideje (M. L. 1510, P. K. 1510, C. k. 1514—19, D. k. 1517, H. k. 1522) megmagyarázza azt a sajátságot is, hogy a M. Legendában és a P. Könyvében miért sokkal erősebb még az *özés*, mint a C., D. és H. kódexekben. Az első két kódex másolásánál még félénken, szorosan ragaszkodott az eredetihez s csak ritkán követte saját nyelvhasználatát, akkor is talán csak akaratlanul; az utóbbi kódexeknél már mind önállóbban járt el, épen megfordítva, csak helyyel-közzel hagyván érintetlenül az eredeti szöveget.

Érdekes összevetnünk a R. L. többi írásaival a Pélák Könyvének 47—68. és 69—86. lapjait, melyek tudvalevőleg két más apáca kezeírásában maradtak reánk. Ezek határozottan és tisztán, minden ingadozás nélkül az *öző* nyelvjárás összes sajátságait feltüntetik. Ez a két másoló tehát vagy pontosan és szigorúan ragaszkodott az eredeti szöveghez, vagy pedig következetesen alkalmazta saját nyelvjárását, amit Ráskai Leáról nem lehet elmondani.

Eddigi vizsgálódásaink alapján tehát kimondhatjuk, hogy Ráskai Lea csak a Margit Legendában és a Pélák Könyvében ragaszkodott az eredeti szöveghez, a többiek pedig már eredetileg is az ő saját nyelvjárásán voltak irva; vagy pedig, hogy ez utóbbiak másolásánál már következetesen keresztül vitte saját megszokott nyelvhasználatát, mely az *ező*, vagy *öző* nyelvjárások közé tartozik. Hogy a kettő közül melyikhez, azt az *e* és *ë* jelölésének elhanyagolása miatt az eddigiekből még nem lehet biztosan megállapítani.

Az eredeti *ë* hang változásain kívül főleg a régi kétféle *é* kiejtésén alapul a nyelvjárások felosztása. Keressük tehát már most az eredeti *é* hang változásait R. L. írásaiban.

Amint kódexeink nem jelölték meg az *e* és *ë* különbségét, épúgy nem jelölik meg a régebben megvolt kétféle *é* hangot sem, mely több XVI. sz. írónál már meg van különböztetve. De a gyarló ortografia dacára is eredményt remélünk elérni, ha a régi **é* és **ê* hangú adatokat külön csoportosítva vizsgáljuk meg.

A régi **é* eredetű *é*-re például szolgálhatnak:

keet C. 136, 140, 205, P. 98, keetzer H. 343, heet M. 53, negy C. 205, eeg (coelum) C. 138, zel (ventus) C. 202, eh (éh a. m. éhes) H. 341, teegy H. 338, erdemlet C. 207 stb. A szó első tagján

túl: chereep D. 130, eleg H. 340, fedel M. 4, fedelet H. 343, egyeb, kynyerrrel M. 27, kenyer M. 28, C. 100, 204, jevtteel H. 337, tetteel H. 343 stb.

Ezt az *é hangot Ráskai tehát gyakran kifejezetten *ee*-vel írja. Csak egyetlen egy példát találtam, melyben az *é-nek *i* felel meg: jgy (égi) D. 130. De ez az egy adat számos ellenkezővel szemben természetesen meg nem döntheti azt a tényt, hogy régi *é-nek kódexeinkben *é* felel meg.

Az *é eredetű *é* használatát a szavak első tagjában mutatják a következő példák:

veen M. 19, veer M. 19, neep C. 173, zeep C. 202, keez (kész) P. 104, C. 136, eert H. 340, 345, zelev (szélű) M. 30, eelz C. 203, eelenek C. 140, eeg vala P. 99, eegnek vala D. 130, feelny C. 135.

A szó tövében tehát szintén *é*-nek hangzott az *é. De már a szó második és harmadik tagjában különbséget kell tennünk. A következő példák: *mereez* H. 345, *setet* M. 23, 47, *feyer*, *mer-teekletes* H. 345, *fesuen* C. 202, 132, P. 106, *kemeny* M. 29, C. 207 stb. azt mutatják, hogy az *é a többi szótagokban is megmaradt *é*-nek. Ezek mellé azonban nagy számmal állíthatunk olyan alakokat, melyekben *é *i*-vé változott, mint:

jtylny M. 16, jtylev, jtyltem P. 95, ne jtyl D. 204, jtylet H. 207, mykynt H. 301, jgyzhetetlen C. 157, dychyrueen M. 38, dichyre D. 134, dichyrny M. 2, dichyret H. 325, dichyrendev D. 202.

Ezekben a szavakban az *i* állandó. De vannak ingadozások is. Így:

jntys C. 91 és jntees C. 92, elmyv P. 90 és elmeuel P. 90, jgykben C. 91, jgykkel M. 50, jgyknek D. 130 és jgeket H. 260, 262, jgeknek H. 263, mestersyg C. 92 és gengeseges M. 8, 19, vytytk C. 135, jgyryk M. 35 és kertek M. 14, azután jgyret H. 271, jgyrnek C. 202, jgyr P. 106 és jgerte P. 102, igeretevkkel M. 10.

Ugyanezt az ingadozást látjuk a főnevek birtokos személyragozásában is. Az egyesszám 3. személyében a névrag előtt Ráskainál egyaránt és körülbelül egyenlő számmal fordul elő az *i* és *é*. Pl.:

hityt M. 16, kezepybevl M. 8, feketye M. 10, 14, jzenetyt M. 11, 78, eletyt M. 16, vitelyrevl D. 204, zivybevl D. 214, kenetyt D. 141, eleyn D. 213, estyn M. 5, — és viszont: fejeben, testeben M. 69, fedelet M. 4, H. 343, testeet es lelkeet M. 47 stb. — Sőt egymás mellett: eletyt és eletynek erdemet M. 16, felvitelyrevl es evrevmerekvl H. 296.

A régi *ē és *é fejlődésének és változásainak vizsgálata tehát azt mutatja, hogy R. L. eredeti *ē helyén mindig *é*, eredeti *é helyén pedig az első szótagban szintén *é*, a többi szótagokban pedig némely szóban mindig *í*, másokban azonban váltakozva *í* és *é* hangot használt. Világos ebből az *íz*re való hajlam; de mivel az *é nem változott következetesen *í*-re, az *éz*ő alakokat az eredeti *öz*ő kódexnek kell talán tulajdonítanunk; vagy pedig — ami valószínűbb — föltehetjük, hogy az *é zártabb ejtését a nyelvjárás, melyen R. L. beszélt, abban az időben még nem hajtotta volt végre minden szóban.

Melyik mai nyelvjárás fejlesztette így módon az *é és az *ē hangokat? Egy pillantás arra a táblázatra, melyet Balassa József a magyar nyelvjárásokról írott könyvének 113. lapján összeállított, megadja a feleletet, hogy ilyen nyelvjárás több is van. Még pedig a zalai, duna-drávaközi, bácsmegyei, zemplén-abauji és hevesmegyei. A duna-drávaközi kivételével mind *ez*ő, vagy *éz*ő nyelvjárások. Ez az eredmény tehát újabb érvet szolgáltat arra nézve, hogy R. L. nyelve nem *öz*ő, hanem *ez*ő, vagy *éz*ő volt. A felsorolt nyelvjárások között talán a hevesi és zemplén-abauji egyezik leginkább R. Leával a kétféle *é* használatában.

(Vége köv.)

HORGER ANTAL.

TARACK.

I.

Szarvas Gábor hagyatékában német jövevényszóul volt fölemlítve a *tarack* is. Szókincsünkben két *tarack* van; mindkettőt, bizonyára jó okkal, külön-külön szónak iktatták be a NySz.-ba a szerkesztők. Az első *tarack*nak általánosan ismert jelentése van; a NySz. „mortarium; haubitz, mörser”-rel adja vissza jelentését és három alakváltozatát is közli, ezek: *taraszk*, *tharazk*, *tharathk*. Az első kettő *taraszk*-nak olvasandó. A harmadik alakváltozat *tharathk*-nak van írva, de a szövégi *tk*-beli *t*-nek, amint az fejtegetésem fonalán ki fog tűnni, nincsen semmi etimológiai értéke s minthogy csak egyszer fordul elő a régi nyelvben, iráshibának is tekinthető. A régiebb magyar nyelvben a „mozsár-ágyú” *tarack*nak kétféle fajtája is volt, az egyik a *forgó*-, a másik a *szívó-tarack*. Ez utóbbi megléte még bizonyításra szorul. Etimológiailag is, meg jelentésileg is ide való a Tsz. „mozsárágyú” jelentésű *tarack*-ja (vö. *tarackozni*: mozsárral lődözni, Tolna vm. Tsz.).

A NySz. második *tarack*-ja ‚colubrina, schlangenwurz‘ jelentésű s mivel ez az első *tarack* jelentésével semmi szín alatt sem hozható össze, külön kell vennünk s etimológiáját külön tárgyalnunk. Ehhez való a Tsz. *tarack*-ja is (perjének egy neme a szőlőben).

Teljesen egyforma hangtestű, de egészen elütő jelentésű szavakat csak a helyes etimológia bír megvilágítani úgy, hogy azok aztán a szótárakban is joggal külön szókul sorolhatók föl. A *tarack* szónak is látszólag ismerjük az eredetét. Pedig ez a látszat csal.

A NyK. 17:115. lapján ez áll: „*taracz*k böller. szerb *taracka* böller; — szlov. *trůsk* krachen, *tresk* idem, donnerschlag, cs. *tresk* fulmen.“ Ez az állítás addig teljesen helyes, míg azt akarja mondani, hogy a szerb ‚mozsárágyú‘ jelentésű *taracka* (*tàracka* Baranyában der pöller, mortarium Vuk 732, Matz. 343; Jambressichnál az Index illyrico, sive croatico-latinusban: *taraszka*, tormentum) a magy. *tarack*, *tarasz*k átvétele. Második részében azonban, amely Leschka és Dankovsky állításainak megismétlése s ahol a magyar szó szláv eredetére történik utalás a szlov. *trůsk* ‚krachen‘, cs. *tresk* ‚fulmen‘ szavakkal, teljesen hibás már csak azért is, mert a *tarack*-nak ‚fragor‘ jelentése nyelvünkben nincs s nem is volt meg.

Még egy etimológiáról meg kell emlékeznem, s ez a Miklosiché. A Slav. El. 59. lapján ez áll: „*trěsk* fulmen, eig. wohl fragor nsl.; *tresk* slovak. — *taracz*k s. feldstück, böller rum. *trěsk* ‚böller‘ (innen TMNy. 174); ez tehát a mi *tarack*-unk; majd valamivel alább: „*trusk*: truskavac hippuris čech., slov. — *taracz*k s. perjének neme szőlőben Tajsótár Quecke“ — ez tehát a mi 2. *tarack*-unk.

Vizsgálódásomat az első *tarack*-on kezdem, s a nélkül, hogy Miklosichsal s a szláv eredet híveivel vitatkoznék, konstatalem, hogy a *tarack*, *tarasz*k ‚mozsárágyú‘ német jövevény a magyarban. Ime okaim.

A kfn. *tërraz*, *tarraz* (< fr. *terrace*, ol. *terrazzo*, ang. *terrace*, *terrass* < klat. *terratiā*) első jelentése: erdaufwurf, wall, bastei, barrikade, bollwerk, propugnaculum; kitűnik ez a következő példából is: „er paut das geschloss Newburg vast mit gutem tarrosz“. Ez a kfn. *tarraz* ‚bastei, barrikade‘ átment aztán a lengyelbe (agger terreus, carcer) és csehbe (felddamm, uferdamm, Matz. 344, Rank). Grimm (11:145, 146), akitől ez adatokat idézem, így ír: „daher die *tarraszbüchse* (változatai: *tarrisbüchse*, *tarratzbüchse*, *tarresbücsz*) ein geschütz, das auf dem wall, auf dem bollwerk aufgestellt wurde“. Ez a *terraszbüchse* metonimia útján az osztrák-

gazdag Augsburgi Polgárok s Kereskedők valának, kiktől a Fejedelmek gyakorta sok száz ezreket költsönöztek. Ők, ha jól emlékszem, II. Ulászló s a Fia II. Lajos alatt a Körmötzi és Selmetzi Bányákat s azokkal a Pénzverést is árendában bírák, s a Magyaroknál a *Fukar* szóval örök emlékezetet hagyának magok után“ (Sokféle 6:114).

A Nagy Szótár a német *wucher*, *wucherer* szóalakokkal állítja rokonságba a *fukar* nevet; mellesleg azonban megjegyzi, hogy „némelyek a *Fugger* v. *Fukkar* nevű idegen tisztviselőktől s tőzsérektől hiszik kölcsönzöttnek.“

Szarvas G. egyik szerkesztői feleletében (Nyr. 21:574—75.) úgy látszik Sándortól egészen függetlenül, szintén azt igyekszik valószínűvé tenni, hogy a *fukar* igazában a *Fugger* családnévnek egyik *Fucker* változatán alapszik, amely a XVI. század folyamán a németben is használatossá vált appellativum gyanánt „kaufmann in grossen“ és „wucherer“ jelentésekkel; e mellett szól az a körülmény is, hogy Heltai és Melius még két *k*-val írják a *fukar* szót.

Melich, az utolsó származtató minden megjegyzéstétel nélkül csatlakozik Szarvashoz (I. Nyr. 24:210).

Észrevehetni, hogy az első magyarázó Sándor I. semmi erősséggel se támogatja véleményét, hanem csupán lehető föltevésképen adja előnk. Szarvas azonban már bizonyságokat is állít származtatásának igazolására. Noha ezek úgy szemre eléggé tetszetesek s megnyugtatók, mindamellett nem nyomósak annyira, hogy a vizsgált teljesen meg bírnák győzni a *fukar*-nak a *Fugger* névvel való rokonságáról. Mérlegelésük után ugyan valószínűbbnek tetszik az utóbbi eshetőség, mint a *wucher-wucherer*-rel való kapcsolat, mindazáltal nem kelt bennünk oly bizonyosságot, a melyet — mint nyelvészek — bármely szószármaztatás elfogadhatóságánál rendesen megkívánunk.

Én nem régen oly történeti adatokat találtam, melyek a *fukar* szó eredetére az eddigénél jóval nagyobb világosságot derítenek. Tanulmányozva ugyanis Batthyáni Ignác egykorú erdélyi püspöknek „Leges Ecclesiasticae“ c. gyűjteményét, az I. kötetben az 1525-iki rákosi országgyűlés határozatai között ötödiknek ezt találtam (596. l.):

„Caeterum, quod *Fukkarii* et omnes Nationes externa^{ae}, qui Thesaurus Regni palam exhauriunt et educunt, de hoc Regno statim ablegentur et exmittantur, in eorumque locum Hungari constituentur: Nationes tamen, cuiuscunque linguagii existant, si Maiestatibus suis

et huic Regno servire voluerint, ad stipendia consueta libere veniant et conducantur. Attamen in confinibus Regni Hungarorum more servire militareque teneantur. Oratoresque, Caesareus et Venetus de Regno exmittantur“.

Batthyáni ugyanezen gyűlés határozataival párhuzamosan közli a szintén 1525-ben tartott hatvani országgyűlésnek végzéseit, is, amelyek között negyedik helyen találunk ugyanilyen articulust azzal az eltéréssel, hogy *Fukkarii* helyett *Fucarii* áll, meg hogy az „Oratoresque . . . . exmittantur“ mondat hiányzik belőle.

Batthányi a *Fukkarii* név mivoltára jegyzet alakjában a következő véleményt nyilvánítja: „*Fucarii* seu *Fukkarii*, aut rectiore scribendi ratione *Fucarii* sunt procul dubio Venetae. *Fuca* enim, uti habet Du Cange est pars Sinus Veneti, hodie La Fose dicta, sic appellata a Teutonico *Fuce*, quod nassam seu rete verriculum significat. Venetarum oratori maxime indignabantur Hungari, Venetas itaque nominatim abesse cupiebant“.

Batthyánnak eme véleménye legkevésbé se valószínű. Hogy a velenceieket valaha *Fucarii* névvel nevezték volna, eleddig semmiféle forrásban sem találtam meg. Pedig legalább is Du Cangenak tudnia kellene róla, holott nyoma sincs benne.

Kiket illet tehát e név? A „*Fukkarii*“* et omnes nationes externaek kitétel világosan mutatja, hogy nem magyarokat, hanem idegen eredetű bérlőket. Ám ha meggondoljuk, hogy a rákosi és a hatvani országgyűlések a külföldi származású állami bérlők, különösen a híres bányabérlő Fuggerek ellen szigorú kiutasító határozatokat hoztak (l. Horváth: Magy. tört. 3:377. és 387. ll.), kétségtelennek kell tartanunk, hogy nem vonatkozhatnak másokra, mint a *Fuggerekre*, akik elkövetett zsarolásaikkal ugyancsak rászolgáltak az ország rendjeinek büntető ítéletére.

Ez a két adat kétségbevonhatlanul igazolja Sándor és Szarvas föltevésének helyességét, hogy t. i. a *fukar* szó a *Fugger* névnek *Fucker* változatából sarjadzott ki. Az alaki rokonságuk, látnivaló, oly szembeszökő, hogy bizonyításra nem szorul. Ami pedig a jelentésbeli leszármazást illeti, ez is oly könnyen elgondolható, hogy kétséget alig hagyhat bennünk.

Tekintetbe véve ugyanis azt a körülményt, hogy a *Fuggerek* a történelem tanúsága szerint állami bérlőink voltak, valamint

* A Corpus Jurisnak 1799-iki kezemnél levő kiadásában a rákosi gyűlés határozatai közt *Fukkarii* van a *Fukkarii* helyett.

hogy a *fukar* szónak legkorábbi jelentése „publicanus, dardanarius” azaz „bérlő, árendás, vámszedő” volt, egészen természetesnek kell állítanunk azt a fejlődésjelenséget, hogy e nagy szerepet játszott családnak sajátos neve utóbb hivatala folytatóinak közös jelölője lett, mint a németben is megtörtént (l. föntebb). Már a XVI. sz. negyvenes éveiben köznévként szerepel a *fukar*; Silvester már így használja Újtestamentumában, valamint egypár évvel utóbb Szerémi György is, aki a zsidókról, görögökről és olaszokról megjegyzi emlékirataiban (339), hogy „ista tria gens erant *fucari* . . . . Italus *fucar* et Graecus *fucar*”. A „publicanus” értelemből később „uzsorás”, majd pedig végül „kapzsi, fősvény” jelentés fejlődött.

Befejezésül megemlíthetem, hogy a *fukar* szó a XVI. század előtt egy forrásban se kerül elő; ez a körülmény is támogatja tehát elmondott leszármazását.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

KÉT ELNÖKI MEGNYITÓ.

Ebben az évben két elnöki beszéd is foglalkozik irodalmi nyelvünk ügyével; az egyik, mellyel Ponorí Thewrewk Emil a Budapesti Philologiai Társaságnak huszonkettedik közgyűlését, a másik, mellyel Gyulai Pál a Kisfaludy-Társaságnak ötvenedik ünnepies közülését nyitotta meg. Mind a két férfiú író, költő, tudós, számos év óta vezetője nyelvtudományi és szépirodalmi elsőrangú társaságoknak. Nyelvünket nemcsak tudással figyelik meg, hanem ízléssel is; elveik a gyakorlatból tisztázódtak, ítéletek nem csupán tanulmányon, hanem történeti tapasztaláson is alapszik. Nyilatkozataik fontossága tehát reánk, nyelv- és irodalom-művelőkre nézve, esemény. Hogy ugyanabban az időben mind a ketten egy tárgyhöz szólnak, véletlen nem lehet; úgy kellett vélekedniök, hogy fölszólalásukra éppen most van szükségünk. Válságos időben akartak a főbb dolgokból egyre, másra figyelmeztetni, irányt és utat-módot jelölni. Ezért őket őszinte köszönet és hála illeti meg. Becsülésünk nyilvánulhat abban, hogy hallgatunk rájuk, de nem abban, hogy hallgatunk rólok. A hozzászólást kötelességünké tették.

Thewrewk a mai irodalmi nyelvben, mely ortológiára törekszik, barbarizmusok keletkezését látja s ezekből a nyelvérzék tompulására következtet; pedig „a nyelv bátran ellehet nyelvtudomány nélkül, de nyelvérzék nélkül nem”. S ezt finom és találó megjegyzések sorozatával bizonyítja, amelyek némelyike azonban minket szintén megjegyzésekre indít.

Tiltakozik „az ígékötőknek szertelen használata” ellen. Példáit, melyekben az ígékötő hol fölösleges, hol meg éppen helytelen, valóban mi is szaporíthatnók; de két idézetnek mégis a védelmére kelünk.

„Azelőtt ostromolták a várakat, ma egyik történetírónk szerint *kiostromolják*“; ez az igekötős alak többet mond, tehát nem fölösleges; de értelmileg sem helytelen, sőt én tömörenek találom, mert így magyarázom: ostromlással kivívják az erejét. — „Egyik kedvelt írónk azt mondja regénye hősről, hogy elragadó kedvességében *letegczte* a lányokat. Nem veszi észre, hogy a *le* igekötő itt sértő érzelmeket (talán értelmet?) ád az igének“. Hátha észreveszi, sőt akarja is? Kis sértést megengedünk a kedves embernek; én látom azt a jelenetet és értem a negédeskedést.

„Az *-ál* csakis a latinból kölcsönzött igének dukál, a németből került igére csak erőszakosan lehet rátukmálni.“ Tehát *blamá!* rosszabb, mint *blamíroz*; igaz, de akik az *-ál*-hoz folyamodtak, tették ezt, mert nyelvérzékük az *-íroz*-t nem szenvedhette. Azt nem szabad, ez meg nem kell, — a kérdésre azonban még nem feleltünk, hogy mit használjunk helyettük?

„Eddig a magyar ember csakis a latinból vett igehatározókat. Azt mondta, *positive* tudom, most már germanizálnak s azt mondják, hogy *positiv, effectiv, convulsiv*, ami nyelvrontó pongyolaságra vezet.“ Megint igaz, de *positive* sem maradhat; a rossz, ha csak egyfajta is, azért rossz, s ha régiebb keletű is, azért nem kevésbé rossz, csupán mi szoktuk meg jobban. A nyelvzavarás a latinnal, vagy a német-latinnal egyaránt a magunk művészetének szálnalmas elégtelenségéről tanuskodnék s éppen határozók dolgában nem szorulunk rá.

Barbarizmusul idézi Thewrewk egészen röviden ezeket is: „mély *alvásba* sülyesztő, a helyett hogy *álomba*“ — „karján *hever* a kisdéd, a helyett hogy *fekszik*.“ — Lehet, hogy ezek ott, ahonnan idézi, hibák, de a rövid idézet nem világítja meg; mert ha pusztán a helyeslett szóvonzatok szokottabb volta miatt rójuk meg a kevésbé szokottakat, akkor elvetjük a súlykot. Miért ne lehetne *alvásba* is sülyesztetni, ha *álomba* lehet? A kisdéd pedig anyja karján akárhányszor *hever* biz' a', nem csak *fekszik*.

„*Jó voltukért, javukért* helyett“; ez a figyelmeztetés nagyon elkél. A magyar ember boldogul Isten jóvoltából, de serénykedik a családjá javáért. Az én jóvoltom: az én jószágom, kegyelmem; az én javam: a jószágom, birtokom, ami hasznomra válik. Ne hagyjuk, hogy nyelvünk a fogalmaknak ezzel a megkülönböztetésével szegényebb legyen!

„*Két élet egy golyóval*, a helyett hogy *egy lövéssel két életet*. (Vö. egy csapásra két legyet.)“ Itéletem szerint az sem egészen rossz, ez sem egészen jó (mert, amivel összevessem, *-ra -re*, nem pedig *-val vel* ragasztékot használ). Egészítsük ki: két élet (van) egy golyóval (kioltva, eloltva, megsemmisítve?) — egy lövéssel két életet (oltott ki, tett tönkre, ölt meg, pusztított el?) — egy csapásra két legyet (is talált, talált, talált el, ütött agyon, csapott agyon?). Nekem így tetszenék jobban: *egy lövésre két emberélet*.

Ime Thewrewk, aki maga is ortológus, fölszólal az ortológia hatalmaskodása ellen és nem a nyelvtudományhoz utasít az

irodalmi gyakorlatban, hanem az érzékhez, izléshez; bizonyítja vele, hogy maga is több, nem csak ortológus.

Hálásan fogadjuk útbaigazításait. De lám, egyes kifejezéseken még az ő gondos beszédében is megakadok. Csak egyet idézek: „A nyelvnek egész élete a *nyelvérzék befolyásától függ*.” Az érzék befolyása s a befolyástól való függés — ezek a képek nagyon összezavarodnak. Azonban aki úgy akarna írni, hogy nyelv- és irány-tanok szerzői semmibe se köthessenek bele, az tegyen le róla, hogy tudományos gondolkozást értékesítsen. — Midőn Threwrewk azt mondja, hogy „nagyon is nyelvészkedő nemzet vagyunk” — értsenek belőle, akik mindent szétszednek, de aztán összerakni nem tudnak. —

Gyulai beszédének a címe „Költői nyelvünk és szépprózánk”; ezeknek a fejlődéséről elmélkedik. A stílerzékét Kazinczy keltette föl; a magyarosnak és idegenszerűnek, a természetesnek és művészinak küzdelmét Vörösmarty békeltette ki; Petőfi fejlődésbe indította a népi elemet, folyvást művészettel párosítva; Arany nyelve a tárgy szerint régies, népies, vagy újabb színezetű és mindig van benne valami tárgya színéből, alakjából, hangjából, szóval természetéből. A széppróza a költészettől nyer ösztönt és ihletet, de a miénk, bár jeles műveket mutathatunk föl, kivált a szónoklat és elbeszélés műfajában, nem emelkedett a fejlődés oly magas fokára, mint költői nyelvünk; pedig a törekvés nem hiányzott s ezt a kritika is támogatta. — Eddig a beszéd irodalomtörténeti alapon, széptani elvek szerint, szinte matematikai pontossággal és a tények igazságával számol be minden jelentősről; okulunk és gyönyörködünk, a perspektíva nagyszerű, a kritikai módszer kifogástalan. Most a hang változik nemcsak erős, hanem éles is lesz s a főigazságok között állításokra és ítéletekre bukkanunk, melyekhez szavunk van. Oka egyszerűen az, hogy megérkeztünk a jelenhez.

„A legjobb költők és széppróza-írók minden irodalomban eklektikusok voltak s nem szegődtek merev nyelvészeti elméletekhez”; így is lesz mindig, de vannak nyelvészeti elméletek, amelyeket a legjobb költők és széppróza-írók sem vethettek félre soha. — épen ők nem. Tagadom, hogy „az a mozgalom, melyet a hetvenes években újabb nyelvészeink indítottak s a neológia ellenében mint új ortológiát állapítottak meg, kevés hatással volt mind a költői nyelvre, mind a szépprózára”. Az a mozgalom ma, engedve a túlzásokból, melyek a kezdetet szokták jellemezni, fejlődésének második szakat éli, igazi hivatást töltött be idáig s már-már általános diadalra készül. Amennyire én az újabb s a legújabb irodalmat ismerem, nincs önértetesebb törekvésű író, aki azoknak a becsületes nyelvkatatóknak a munkáját figyelmére a legkomolyabban ne méltatta volna. Ha a főszerep az egyéni izlésnek s a széptani elveknek jut is, a természetes irányt csak az élő nyelvnek tudományos ismerete szabályozhatja. S ha nálunk eddig nem volt így általánosan, újabb korba jutottunk, a követelés többoldalú, mi

haladni akarunk s ezután így kell lennie. Amivel különben Gyulai a neológiát védi a merev ortológiával szemben, az mind igen elfogadható; rámutat nyelvészeink gyöngéire vagy hibáira is, de ezek inkább nyelvtudományunk egyes maradt hézagai, amelyek kitöltésén még egyre fáradozunk. Ő tulajdonképen Arany János elveit fejti ki rendszeresebben s vele együtt a maga irodalmi multját is védi, mikor kevesebb tudományos eredmény volt még egybegyűjtve s ezért kétségesebb volt az írók nyelvének szabatosága.

A műfajok stíljai nem eléggé sajátosak, a munkákat hevenyészve erőltetjük s később sem igen javítunk rajtok, mondja ezután; különösen drámai nyelvünk a legtöbbször vagy lírai szónokias ömledezés, vagy nehézkes próza s a vígjáték nyelve, a társalgási, mintegy várja kiképzését. Van itt még mit várni, igaz, de azért csak ismerjük el, hogy ami színműveinkben legjobb, az a helyzetek könnyed komikuma s egyes finomabb fordulatok a párbeszédben — francia hatásra.

Szépprózánkban haladást vesz észre: természetesebb és egyszerűbb, mint volt, de viszont olykor egészen köznapi és sok idegen szót használ, melyeknek nagy részét elkerülhetné. Förtelmesnek nevezi némely hirtlap helyesírását, mely az idegen szót magyarosan írja s így a kevert nyelv terjedését segíti elő és gyöngíti a nyelvérzékét. A megrovás kelleténél talán erősebb; a helyesírás ügye válságos korát éli, még pedig nem csak nálunk. Én tehát nem nevezem förtelmesnek azt az írást, amely a helyes keresésének szintén egyik megnyilatkozása; tessék bizonyítani és szabad hibáztatni, de ütni — nem tudomány.

„Vagy könnyen esünk idegenszerűségbe, vagy nagyon is törekedünk magyarosságra“, folytatja a szónok fejtegetéseit. De, ha csakugyan kevésbé hatott volna az újabb nyelvészet, mint előbb állította, mondhatná-e itt, hogy „Kazinczy idejében az esztetikai szempont volt a fő, a nyelvtan és a népies magyarosság mellékes, most ellenkezően a nyelvészkedés és a népies magyarosság a fő“ —? Így van és ez is egyoldalúság, de, ha még hozzávesszük azt a nyilatkozatát, hogy „némely író népiesebb akar lenni a népnél“, — akkor mégis csak nekünk lesz igazunk s az újabb nyelvészeti mozgalmak épen nem hatástalanok. Mert mit tesz például a Nyelvőr? Tisztítja nyelvünket az idegenszerűségektől, a hibás alkotású szók és kifejezések helyett jókat keres, nem hagyja veszendőbe jutni azt, ami a régiségből hasznosan megmenthető s gyűjti a tájnyelvnek kincsét. Hiszen bizonyára maga Gyulai sem érti szószerint, hogy Arany a nép nyelvéből és a régi nyelvből „fölszedett minden virágot, minden ritkább, ünnepibb, hathatósabb kifejezést, fordulatot“; maradt bizony itt is, ott is még igen-igen sok szép és használható s ha valaha minden össze lehetne gyűjtve, akkor sem egy-egy ember szedhetne belőle mindent ki, ami megbecsülni való, hanem írónemzedékek nemzedékei. Havi iratunk, mely a választó nyelvérzékét egyre foglalkoztatja, ha miben tévedt, bevallhatja szégyenkezés nélkül; a szerkesztője olyan férfiú,

akit álszemérem ettől vissza nem riaszt, s amiben szakismeretei más nézethez juttatták, mint amelyet előbb hirdetett, őszintén föl szokta tárni. Én nem tudom helyteleníteni, hogy nyelvi folyóirat kevesebbet gondolt a széptan követelményeivel, mint a nyelv kívánalmaival, de viszont igen tudom helyeselni, hogy ma már azokat is mindinkább földadatai körébe vonja. Természetesebb a jó nyelvből tömörítve és emelkedőleg szépet alakítani, mint vissza és lefelé diktálni a Kazinczyék korán elfoglalt polcáról. A nyelv józan művelőinek érdeme, akik előlről kezdték és haladni lépésenkint iparkodtak, hogy ma már megszívlelhetjük a szónok idején való figyelemztetését: „Lehet valamely kifejezés tősgyökeres magyar, de nem odaillő, ahol a szerző használja, mert nem emeli, sőt megrontja a mű hangulatát, stíljét“. Mi is érezzük továbbá, hogy „legnehezebb a művészi és magyaros összeolvasztása a széppróza oly részeiben, amelyek meghaladják a nép gondolat- és érzelmkörét, s így a népnyelvből keveset merithetni“ s hogy „itt fenyeget bennünket leggyakrabban az idegenszerűség örvénye, amelyet oly bajosan tudunk elkerülni“. Lehet-e gondolatban, kifejezésben az idegent egészen elkerülni, midőn tudományos haladásunk felemunkájában folytonos az átvétel? ez mindig a részletek kérdése s az egyesek felelőssége marad. Nem régiben egyik fiatal filozófusunk munkájáról egy másik fiatal filológusunk kijelentette, hogy azt nem érti, tehát nincs is magyarul írva. A filozófus erre egy második munkával felelt, ugyanúgy írta s vitatta a gondolat fensőbbségét a nyelv fölött; ő csak a logika parancsát ismerte el s külföldi tekintélyekre hivatkozott, akik a nyelv nyűgét szintén összetörték, ha kellett. Én megértettem a kis filozófus művét s értettem azt, hogy neki kellett, de, úgy hiszem, nála nagyobbak az az erőszak nem kellett volna.

Hogy „új szólamokra és fordulatokra sem igen gondolunk“ — alighanem igazságtalan általánosítás. Ilyet akkor mondhatnánk, ha újabb íróink stílusáról beható, rendszeres tanulmányaink volnának; de akkor nem mondanánk ilyet, engem legalább nyelvi megfigyeléseim részben ellenkező íléltre birnak.

Ünnepies beszédét Gyulai szépprózánk jövőjének hitével és reményével fejezi be. Az a jövő talán közelebb van, talán messzebb, mint ő hiszi. Közelebb, ha a törekvések komolyságán s az erők elégtelenségén mult volna, hogy eddig a tökéletességnek arra a fokára nem emelkedett, melyet költői nyelvünk elért; messzebb, ha az anarkia korát éljük az irodalomban is, mint Bodnár Zsigmond hirdeti. Avagy én nem tudom, mit nem kísértettek volna még meg nálunk is a széppróza kifejlesztésére? hiszen amit csak Gyulainak e rövid beszéde is elsorol a törekvések történetéből, alig hagy új próbálni valót. Ügyesség, tudás, ízlés fokozódhatnak, öregbedhetnek, nemesülhetnek, — mit ér, ha elkallódik a jellem e lázas-lármás, laza elvű, ideg-feszítő korában a gyorsajtóknak? Szépprózánk egyrangúságát költői nyelvünkkel én nem a stílus művészeibb kezelésétől várom, hanem erős gondolkodású

főnek, önálló jellemnek a nagyságától. Másrészt azonban kétlem, hogy ha ilyennek a föltűnését akár Thewrewk, akár Gyulai megéri, képesek-e érdeme szerint megítélni és fölbecsülni? Mert ők is igen megszokták, hogy itt hon akárkiben csak a magok iskoláját helyeseljék.

Ilyen és hasonló gondolatokat keltett bennem ez a két nevezetes elnöki megnyitó.

REGŐCI (EXNER) GYÖZÖ.

A TOLVAJNYELV.

A Nyelvőr 26:126. és 175. lapjain szóba került a tolvajnyelv. Azt hiszem, nem lesz fölösleges és érdektelen, ha erre vonatkozólag Berkes Kálmán ebbeli munkája nyomán néhány szót vesztegetünk.

A tolvajnyelv (rajhadova), azaz igazabban tolvajbeszéd tulajdonképen beszédzagyalék, amely évszázadokon át különféle átalakuláson keresztül sokféle nyelvből keletkezett. Lexikon grammatika nélkül. A gyökérszavak általánosak egész Európában, csak a ragozást és képzést veszik az illető nemzet nyelvéből, amelyhez a tolvajok tartoznak.

A tolvajnyelvben legtöbb a *zsidó* (héber) szó. Úgy látszik, ez szolgált alapul a tolvajnyelvre nézve. Utána jönnek a *cigány* szavak. Igen sok *német* szó is van a tolvajnyelvben, sőt a nemzetközi közlekedésben most már a német szavak kezdenek hatalomra vergődni. Van ezenkívül *francia*, *angol*, *szláv*, *török* szó is a tolvajnyelvben.

Magyarországon is leginkább a német tolvajnyelvet használják. Legujabban azonban már *magyar tolvajnyelv* is támadt, bár eddig alig 200 magyar szó van forgalomban.

A tolvajnyelv tulajdonkép úgy keletkezett, hogy a tolvajok mások előtt érthetetlen szavakat hoztak használatba, vagy pedig valamely nemzet nyelvéből vettek át egyes szavakat, de más értelmet adtak nekik.

Az alábbiakban közlöm azokat a magyar tolvajszavakat, amelyek hazánkban, de különösen Budapesten használatosak:

Alma: ne, nem.

Almával: nem, nem kell

Alsó: egy.

Bukni: hurokra kerülni.

Csákó: 5 frtos bankjegy.

Csengő: óra.

Cafka: nő, tolvaj kedvese.

Cafkavágó: tolvaj, aki nőket lop meg (zsebtolvaj).

Cápázni: kivenni, elvenni.

Cinkota: pofon.

Csónak: gőzhajó.

Dohány: nagyobb pénzösszeg.

Evező: kéz.

Evezős: zsebtolvaj.

Eper: talán.

Fázni: félni.

Fejes: titkos rendőr (detektív).

Ferkó: ferbli.

Fiatal: értéktelen, nem jó.

Fickó: zseb.

Fucs: sok.

Frankóra: akadály nélkül.
Frankó: nyíltan, nyilvánosan.
Frankóvilla: mezőn, erdőben, szabad ég alatt.
Falat csinálni: az áldozat és a figyelő közé állni, valaki elébe állni.
Gyertya: nézni, látni.
Gagyistya: hamis pénzzel csaló.
Háromcsillag: mező, rét, erdő.
Hosszu zsuga: kártyajáték, amely nincs tiltva.
Hurkos: csaló, aki zsinórjátékkal űzi a csalást.
Hadács: rendőr besúgója.
Halló: igaz.
Há: kártya.
Huszonnyolcas: utonálló.
Hé: rendőrség.
Káposzta: jönni, menni, szaladni.
Kulacsos: vásári tolvaj.
Karika: gyűrű.
Kasza: nagykés.
Kaszálni: metszeni, vágni.
Kohány: cigány.
Komálni: érteni, ismerni.
Köpülőzni: szűrni.
Kolera: rabkoszt.
Lepedő: 100 frtos bankjegy.
Leves: pénz.
Lila: kártya.
Lobogó: kendő.
Lányai: 20 kros váltópénz.

Mutatvány a tolvajnyelvben használt egyéb szavakból:

Biboldó: zsidó.
Balhé: láрма.
Blitzableiter: csendőr.
Büftők: női kebel, emlő.
Dá: négy.
Hadoválni: beszélni.
Hadovabank: beszélgetés tolvajlási tervekről.
Hipis: őrzárat.
Hipiselni: keresni, nyomozni.
Kapdoválni: elvenni.
Kuksi: vásár.
Kuaszen: elítélni.
Levirozni: nézni, látni.

La, Laszlovszky: 1 frtos bankjegy.
Lé: krajcár.
Madzag: kés.
Máró: kenyér.
Maszlag: álbeszéd, hazugság.
Matróz: tolvaj.
Mázsa: év.
Milimári: sok (a kártyában).
Muzsika: megszűnt, befejezett tény.
Olvasztani: pénzt felváltani.
Öreg: értékes, hasznos.
Olló: fenék, alfél.
Pali: áldozat.
Pé (héber): száj.
Pista: hülye, ostoba.
Rajzolni: lopni.
Raj, rajcsos: tolvaj, *rajhadova*: tolvajnyelv.
Róka: arany.
Sárga: gyanús, nem jó.
Sáros: adós.
Szakítani: kártyán nyerni.
Szliácsra menni: vallani.
Szolnok: kórház.
Szepe: tót.
Vászonra zsugálni: hamisan kártyázni.
Veréb: áldozat.
Vá: gazember.
Viola: téli kabát.
Zsaró: rendőr.
Zrinyista: naplopó.
Zsugázni: kártyázni.

Matér: pénz.
Mázi: (betörési) terv.
Piálni: inni.
Piédlizni: szökní.
Prosztó: paraszt.
Prezentál: észrevesz, azaz odakap (zsebéhez).
Szondizni: aludni.
Spizi: tolvaj-korcsma.
Sonika: azonnal.
Stokkol: van.
Tréfi: tetten érni.
Tiplizés: betörés.

Hadd álljon itt egy kis beszélgetés tolvajnyelven :

A. Káposztázzál ebbe a spizibe és gyertyázd magad körül, hogy stokkol-e bent fejes ; mert engem hipiselnék. Csak még ma almával bukjam, holnap már lesz matér és plédlizhetek.

B. Adja Isten, hogy a mai betiplizés öregen süljön ki.

A. De pajtás, alma hadova annak a rajcsosnak, akit bent fogunk levirozni, különben elszliácsolják mázinkat és a tiplizésnél kapdoválunk. Akkor pedig tréfik lennénk és várhatnánk a mázsákra menő kuaszot.

*

A. Hadováld el pajtás, hogy mi végett voltál kuaszolva.

B. Hát ez pajtás, így volt. Elplédliztem egy biboldó kajcsossal a kuksira. Amint a prosztót megkaszáltam, prezentált, kapdoválta evezőmet és azonnal balhéztett. Egy zsaró pedig szonika ott termett és engem buktatott. Így lettem tréfíre kapdoválva s kuasszolva dá mázsára.

BÉLDY MIHÁLY.

IRODALOM.

Jókai újabb regények

A két Trenk. I. II. Bp. 1893. *Sárga rózsa.* Bp. 1893. *Trenk Frigyes*
Bp. 1895. *Tégy jót.* Bp. 1895.

(Vége.)

Érdekes Jókai nyelvében megfigyelnünk az idegen szokat. Sokan szemére is vetették, hogy unos-untalan, kénytelen-kelletlen idegen szót használ. Hát ez a vád ilyenformán meg nem állhat. Mert, ha nagyobb ügyet vetünk Jókai idegen szavaira, azt vesszük észre, hogy ritkán esik egy-egy idegen csemetét csak azért használnia, mert idegen. Sőt inkább kiválóan jellemző voltukért használja őket, s legtöbbször úgy él velük, hogy stílusának népiességét emelik. Pedig még a *Sárga rózsa*-ban is ugyancsak bőven él velük. Körülbelül 45—50 idegen szót olvastam össze benne; de közülök csak egy-kettőt tartok olyannak, hogy elhagyhatta volna. Ezt az egyet pedig : *marhaextemporizáció* (115) bizonyosan csak jó kedve teremtetten meg. A többi szorosan abba a világba tartozik, melyből tárgyát vette. Egy-egy nélkül el sem képzelhetnénk alakjait. Egyszerű felsorolásuk meggyőz minderről:

Mondhatom egész *akkurátossággal* (91), *ánginet* bugyogó (119), *berekomendálm* (84), *dukál* (122); haza kerültem a katonaságból *fellábbal* (értsd : *Verlaub*, 93), utazó *frekvencia* (110), *fusermódra* (80), *fürmender* (51); *Hauzknyek* (102); *kurta jankli* (119); *kifundál* (62), *kompetál* (95), *kondició* (a Laca Ferkó elment nagy *kondícióba* 128; egy *kondícióban* jönnek a sógorával 99); *mándli* (65); *paroláz* (120), *pasasér* (109), *protokollumba* venni (90); fekete a

gombos *rajthuzlija* (6), *részut* vonal (113), *rostokolni* (67, 109); *trafika* (129); nem igen oda *vergál* biz annak az öröme (128), *untágliknak* ereszteti (15).

Ép ily jellemzések többi regényeiben használt idegen szavai is, bár itt több fölösleges van. Ime:

patrizálni (KT. 1:8), *be* nem *vakcináltatja* magát a szerelem ragálya ellen (KT. 1:137); *infám-kasszálni* (= szégyennel eltávolítani TF. 97); a váll, a nyak... enged az egészre *divinálni* (TJ. 8), *parlamentezni* (TJ. 45), mi képezi tárgyat értekezésüknek, azt én nem *vellikádom* (TJ. 112), végig *ruminálta* a levelét (TJ. 163); *móring* (Vas. Ujs. 39:3. sz.); *dekorál*, *kuntsaft* (Uo. 43:2. sz.).

Néha neki áll és magyarosítja az idegen szót. Így lesz nála a *schönggeist deli-szellem* (TJ. 6), és a *fixirozni* — magyartalan összetétellel — *szemszegezni* (TJ. 118) stb.

Szereti továbbá Jókai a népies összetételt. Pl.

mindignyító (SR. 13), a gulyás lakása *fecskerakásmódra* vert falu kis gunyhó (SR. 47), ej, de volt kelete az *akasztófacifrázónak*, meg a *kutyafogantattának* (SR. 146), *vivat-kiáltozó* (KT. 2:56), *koromfekete* (SR. 44). Tetszik az enyelgés, amíg *hízelkedésszámba* megy (SR. 45).

Jelzői is mind népiesek és még abban is követi a népet, hogy többet hoz össze egy rakásra („aranybetűs, tulipiros, hupikék papiros“ SR. 32); de szokatlan e jelzője: A világ *sűrű* kincseért (VU. 43:5. sz.) — Nem riad vissza a szók népies tautológiájától (*pardon, grácia*, ha megbántottam, SR. 54; *soha sem is* lesz az, SR. 49), és sikerült ez a szójátéka: Ha már *elégtétel*, hát legyen *elég téve* (SR. 166). — Ugyancsak stílusa népies voltát emeli az ilyen rövides mondat szerkezet (brachylogia): *Isten jó nap*, cim-bora (SR. 9).

Vannak azonban Jókai írásmódjának olyan sajátosságai, melyek legalább is furcsák, szeszélyesek, melyeket szívesen elnézünk neki, de másnak alig bocsátanánk meg. Az ő alkotó kedve hozza ezeket létre. Nincs is más oka, hogy éljen velük, hanem csak mert kedve tellik bennük. Kivált egy pár szavára mondhatjuk ezt. Ezek azok:

De majd bőrdet is ki találom fordítani, ha sokat *akáciuskodol* velem (SR. 152). Hepe-hupás, *angyalhullásos* tözegmezők (KT. 1:7). *Atanyagult* csigák (Vas. Ujs. 43:4. sz.). *Elimádkozhatatlan* balsors (KT. 2:200). *Elkáromította* a királyt is, meg a lovát is (SR. 133). Arca... átváltozott, elhidegült, *fitymált*, bosszús lett (KT. 2:144). Ez már *hajaz* az igazsághoz (= első rangú hazugság, TJ. 156). Négy év óta *hírhatalatlan* kóborolt a világban (TJ. 99). Igazolványa is volt a *holjárásra* (KT. 1:30). A *kiakolbólított* pasasér (SR. 107). *Kiáldomásozni* (= áldomás közben kibeszélni valakit, KT. 2:15). A természet maga *kontárművészkedett* rajta (Vas. Ujs. 43:1. sz.). A kaland színhelyét se *mappázza le* előttem (KT. 1:17). Felgyújtott városok *lobogványa* (KT. 1:99). Kora hajnalban már... hallani a

nótafikálást (SR. 13). *Csodás összeállítás* (TF. 34. Vö. NySz. 1:1567). *Soha, de sohádon soha* (SR. 140). Nem is illat az már; hanem *szagolmány!* (SR. 111). *Esküvőiket szertartani* (KT. 2:188). *Tengerálló* (aki nem esik tengeri betegségbe, TF. 20).

Mindezeket azonban nemcsak megbocsátjuk, hanem szívesen is vesszük. Mert e kifejezések azok, melyekről azt mondtam, hogy képzelő tehetségének játékából születnek. Sokkalta inkább zokon esnek neologizmusai és idegenszerűségei. E tekintetben sok folt van írásán, bár itt csak a feltűnőbbeket jegyezzük meg. Igen feltűnő, hogy a *-nő* végzetet mennyire szereti. Pl. *Denevérnő* és *denevérférj* (vö. *denevérhölgy* és *békahölgy* Vas. Ujs. 43:1. sz.). *Iskolamesternőség* (TJ. 60). *Vö. kancellárnő* (TF. 46), *ördögnek* (*Cigánybáró* 42), *verébné* (*Életemből* 252) stb. stb. Nem riad vissza a neologusmódra összetett és alkotott szavaktól sem:

dicsfény (SR. 42), *kötszer* (TJ. 58), *titokteljes* (SR. 136) stb.; de *látóhatár* is (SR. 42); — *adag* (SR. 85), *állatisme* (SR. 115), *vizbe hajló réti füzény* (Vas. Ujs. 43:1. sz.) *kedvenc* (többször), *kénsavany* (Vas. Ujs. 43:2. sz.), *természetráji készülmény* (= praeparatum, Vas. Ujs. 43:4. sz.), *hangyakupanc* (= hangyaboly v. gula, Vas. Ujs. 43:2. sz.), *negéyezni* (KT. 2:204), *nevetés-csiklany* (TJ. 20), *két osztág szász gránátos* (KT. 1:173), *puhány* (Vas. Ujs. 43:4. sz.), *rugantyu* (KT. 1:27), *véleményezé* a lovázmester (SR. 69), *viszonyos* állat (TF. 26).

Ép így kirínak írásából a germanizmusok is, melyek nagyon rutíjtják stílusát, bár valami ritka díszpéldány alig akad köztük. A feltűnőbbek ezek:

felerőtetni (rábeszélni helyett TJ. 13), *Sajgató* uram tulajdonát *képezik* (SR. 53), *mi képezi* tárgyát (TJ. 112), én nem *hagyom* magam *megmeszeln* (SR. 59), a macska görbe hátat *csinált* (SR. 22), nem *csinállok* komédiát (SR. 126), *arcot csinált* (SR. 126), *lett kialkudva* (SR. 126), *osztom véleményét* (VU. 43:4. sz.).

De mind ez már mondataira téríti figyelmünket. Ha azt a gondosságot vizsgáljuk, mellyel mondatait megszerkeszti, tehetünk kifogást; de azért szabatlanságot ritkán vethetünk szemére, ha nem is helyesljük egészen az ilyen-féle mondatokat: Szomszéd-néjét, ahogy karjain vezette az étkezőbe, akként kell innen kieszkortálni is (TF. 33). Most *nyílik* a pimpó sárma, meg a vízi-*üliomok* (SR. 7). Azalatt is aludt *pedig* még (SR. 88). *Azt* lapáttal fogdossák a révészek a kopotyúkból, ahol az áradat hátrahagyta: *kövé* *potykák*, *harcsák*, meg *kecsegék* (SR. 110). Kissé szokatlan de különben meg nem róható e mondata: *Tucat* számra árulnának, *akkor* se vennék belőled (SR. 28). Azonban határozottan helyteleníteniünk kell az ilyen jelzöt: *Mirandávali* kaland (TF. 17), kivált hogy most már csak a hivatalos stílus ékeskedik még ilyenekkel. E mondatnak meg határozója idegenszerű: *nekem* azóta sok pénz elhordott a házból (VU. 43:2. sz.). Nem hagyhatom végre föl-

említés nélkül e két mondatát, melyeknek állítmányait ugyan már több ízben fejtegették: Azt *tevé*m lesz, . . . ha (KT. 1:56), és A hová az elüzlött császárt *visszahelyezi* lesz (KT. 57). Vö. Nyr. 21:499 és 566, 22. k. több helyt.

Vegyük számon még röviden helyesírását. Természetes, hogy néha kényelem, legtöbbször azonban jellemzés okából a kiejtést követi helyesírásban; pl. *-bűl*, *-tűl*; vesztít (SR. 130). *mingyárt* (SR. 76). *ménkü* (SR. 79), *lűvöm* (SR. 113), *fakörösz*t (SR. 94). *es*még (SR. 133), most *kee má ugatnyi* atyafiak (SR. 116). *há* (SR. 145), *messző* (SR. 6), mi *löt*te a csikóslegényt? (SR. 76), *féredűtött* (SR. 121) stb. Amilyen változatosan használja az idegen szókat, ép olyan tarkán írja is ki. Ime egy csomó: *arisztokratikus* (SR. 50), *champignon* (SR. 51). *produkálni* (SR. 51), *waldhornok* (SR. 52), *uvertura* (SR. 52) stb.

Legbámulatosabb azonban Jókainak szókincse. Ez az a bánya, melyből meríteniök kellene tösgyökeres kifejezéseket laposan, szintelenül és legtöbbször magyartalanul író elbeszélőinknek. Milyen gazdagság, mennyi szín, micsoda változatosság van e tekintetben Jókainál! De ő törődik is szavaival, melyeket főként az élő nyelv kiapadhatatlan forrásából és a régi nyelv bőséges ismeretéből merit. Íróink közül senki sem ismeri e két forrást annyira, mint ő. Különösen nagyon fogékony a népies nyelv finomságai iránt. Egy-egy kedvelte tárgyról egész bőséggel halmozza össze a szinonim kifejezéseket. Mintha maga is gyönyörködne a szebbnél szebb kitételekben. Ime néhány ilyen csoport a Sárga rózsából: A „cifra ménes“-ben ilyen színű lovak voltak: *pej*, *szürke*, *fekete*, *hóka*, *kesely*, *almás*, *babos*, *szeplős*, *rézderes*, *vasderes*, *sárga*, *fakó*, *még fehér is* (117); de van *holdas pej* is (8, 10). Az álmatlan csikós bojtár ilyen nevű csillagokat szőlítgat meg a sötétkék égen: *göncöl térítője*, *bojtár kettőse*, *árvaleány pillantása*, *kaszás csillag*, *bujdosók lámpása*, *három király csillaga*, *hetevény csillaga*, *mennyország ablaka* (136, 137) stb.

És csodás az ő nyelvkincsének gazdagsága, ha akármit kell is kifejeznie. Nem is panaszkodik azon, hogy szegény a magyar nyelv; idegen szavai nem ezt bizonyítják, mint láttuk. Gazdag az ő nyelve és magyarosan szép. Csak az a baj, hogy nem mindenki, ki őt mesterének vallja, tanul is tőle mint a nyelv mestertől.

KISS ERNŐ.

Morvay Győző könyve az Ember Tragédiájáról.

Magyarázó tanulmány az Ember Tragédiájához. Irta Morvay Győző. Nagybánya. 1897.

Egy vaskos kötet látott napvilágot a fenti cím alatt a mult hónapban. Minden lapja szerzője nagy tanultságáról, nagy szorgalmáról tesz tanuságot, amint kell is annak, aki Madách történet-filozófiai drámáját elemezni készül. Örömmel is üdvözlöttük, mint

egyikét azon műveknek, melyek klasszikusaink mélyebb megértését előmozdítani vannak hivatva. Goethe Faustja nem hatotta volna úgy át a német közönséget, ha a kommentátorok egész serege nem működik tolmácsolásán, sőt ki értené meg balladáit vagy a Hermann und Dorothea-t is minden magyarázat nélkül? Morvay fel is karolja mindazokat a szempontokat, amelyek Madách drámája magyarázásánál szóba jöhetnek, — sőt még annál is többet. Összeállítja például az egész tragédia összes tiszta, szép, keresetlen, nem új, keresett és rossz rímeit, kiszámítja, hány jambus, trochaeus, pyrrhichius van a dráma 3997 sorában és hogy Madách nyelvének dallamtalanságát kimutassa, megolvassa négy egész színben, hány magas és mély hangzó fordul elő gömbölyítéssel és a nélkül. A tömördek statisztika, tartalomelmondás, kalandozó fejtegetés, fordítások, átdolgozások hajhászása, minden képzelhető párhuzam felállítása, elejtett vélemény méltatása által aztán olyan vaskossá és nehézkessé tette művét, hogy ember legyen, aki megbirkózik vele.

De még ha valaki el is szánja rá magát, hogy a nagy anyag-halmazból kikeresi a fontosabb fejezeteket, ugyan merüljön el teljesen a könyv tartalmába és lehetőleg igyekezzék menekülni stílusának hatásától. Nehezebb, magyartalanabb, sőt vétkesebb nyelvet ritkán találni a Morvayénál. Igazán kár, hogy némely jobban kigondolt fejezetét is mennyire tönkreteszi a forma, melyben nyilatkozik. Így a mű szolgálatot tehet a Madách remekével foglalkozó szaktudósoknak, de a nagy közönség érdeklődését, sajnos, nem fogja felkelteni.

Avagy ki érti meg többszöri olvasásra is például a következő mondatot?

„Az anyai jósszó teljesezésbe ment nején és rajta. A mit Majtényi Anna régen kiolvasott fia hitvesének viselkedéséből: a szeszélyes önző életvidorságot, a nem komoly, de az ő szemében a könnyelműségig pajkos és hiú asszonyt, ki az anyát fiától elválasztja, az ő sugallata szerint a férje imádatára nem érdemes és azt talán nem is szerető lényt elvesztette, még pedig úgy látszik, közönséges módon“ (25).

Tiszta gallimatás, értelmét nem is sejtem.

Rendkívül szereti Morvay az idegen szavak halmozását, főleg a filozófiai terminusok hajhászását:

„Költeményeinek olvasása földidézi emlékezetünkben olykor Vörösmarty korának *rhetorikus* hangját, a dalokban a Czuczor-féle *idyllikus* vonást, és itt-ott a Petőfitől, Aranytól és Gyulaitól sugallt *impressiót*... *Concepciója* téveteg, nyelve ingadozó, de rendesen megtalálja a lelkében megpendült hurnak, jellemének megfelelő szóbeli hangot és *accordot*... Dacára a sokszor *allegorikus* ruhának, *intensívebb* közvetlenséggel fejezik ki azt, ami szívüket nyomta, ajkukat lezárta“ (18).

Morvaynak, úgy látszik, tanult nyelve a magyar s talán azért is szereti az idegen kifejezéseket. De rettenetes germanizmusoktól is hemzseg a könyve. Ime egy-kettő: A haladás *fölhágó* útján (1), auf dem aufsteigenden Weg des Fortschrittes: emelkedő

útján. Még a 48-as év előtt (4), A költő 1844. évben ismerte meg nejét (24), vor dem Jahre 48, im Jahre 48, e h. 48 előtt, 44-ben. Még a külső megjelenés, a ruházat is *előszabott* (2), vorgeschrieben : megszabott, meg van szabva, határozva. A *werden* németes használatára : A fejlődő irodalom fonala *ketté lesz vágva* (2). Ezekről *telítve* lesznek alkotásaik (21).

A névutó hibás alkalmazása : Rhetorikus vénája *a kép felé vonzalmában* (19) nyilvánul, in seiner Neigung nach dem Bildlichen, a képhez vonzódásában, képszerűségében. Ezen munka sikerülte fölött érzett örömeiben (71), vor Freude über den Erfolg, sikerültén. Továbbá : Mintha ő *odatörekedett* volna, als wenn er dahin strebte, arra törekedett volna.

Szám név után többes. Képzelete nem telik meg a fényes világnak *ezer nyilvánulataival* (18). Madáchoz lebilincselte e nő *százféle nyilvánulataival* (24).

Németes az *utóbbi* (letzteren) és *ugyanaz* (derselbe, derjenige) ilyen használata is :

Nem volt csupán anya, de szenvedélyes feleség és büszke nő is, *ez utolsó tulajdonsága miatt* fölötté érzékeny (24) ; elég : e tulajdonsága. Nejében megfért a szerelem a férj iránt táplált (genährt) tisztelettel, de midőn ez is elenyészett, *ez utóbbi is megszűnt* (24) : ez is megszűnt. A költő, ki házassága előtt és az alatt oly ügyesen egyenlített ki filozofikus nyugalommal a neje és anyja közt levő ellentétet, börtöne után nem lett volna *ugyanarra* képes? Elég : *arra*, vagy helyesebben : A költő, ki házassága idején oly ügyesen ki tudta egyenlíteni bölcs nyugalomával az ellentéteket neje és anyja között, fogsága után már ne bírta volna?

Gyakori a vétség a tárgyias alak ellen : El nem kerülhették, hogy ne *érezzenek, gondoljanak* ugyanazt (58) : érezzék, gondolják. Minden egyest a fenyegető hatalom türhetetlensége *bántja* (8) : bánt. — Ezzel kapcsolatban sokszor fölösleges az *azt* vagy *őt* :

Kieszközli *azt*, hogy a császár győztesen tér meg a csatából (70). Alkotásai, akkor, ha nyilvánosan is megszólal, az előbbkelő költők sorába emelték volna *őt* (18). Az egyensúly, ha lebillen, ismét visszaáll *az* (45).

Magyartalanságok ezek is :

A minden bokrban *leső* áruló e h. leskelődő (2). Ez az irány volt az, mely *ráesett* Aranyra : nekiesett + rátámadt (15). Irányuk, eszméik lassan hozzászoktatják az embereket *arra*, e h. ahhoz (7). Nem dokumentálható, mi volt e nő, a feleség, az anya *oka arra*, hogy férjét elhagyja, e h. mi indította arra, mi vitte rá (25). Szilágyi Sándor *nehányad író magával* füzetes vállalatot indít : néhányad magával + néhány író társával (7). *Magából az adott alakokból* : magukból. A kik *önlábukon* is megállhattak volna : a maguk lábán (16).

Helytelen az *azon*, *ezen* nyakrafőre való használata is, valamint a *-nak -nek* genitivusi alkalmazása, mikor különös szükség nem diktálja.

De bőségesen akadunk a stílus szépsége ellen való vétségekre is; a stilisztika minden fejezetére telnek belőlük példa.

Szóisméltés: És vele meg vannak váltva Margitért elkövetett bűnei, az államélet érdekében *tett* szédelgése, classicus pogány érzülete és az ördögnek *tett* véres ígérete (68). Távoztával *kétségeit* a *kétségbeesésig* tovább szövi (69). Melyek *azelőtt, akkor és azóta* fentartják a magyar irodalom folytonosságát (6). — Képzavar: „A szerelmes bánatában, átkozódásában, a leíró képeiben, az elbeszélés jellemeiben *átcsillan* a hazafi bánata, átkozódása, a haza *földje*, a hazai levegő *illata*, a magyarnak *jelleme*“ (8). Föld, illat és jellem, amely *csillan!* „A szóból fegyvert kovácsoltak, dalokban ólmot öntenek és minden oda törekszik, hogy a rátukmált intézményeken léket üssön“ (3).

Mindezekon felül Morvay bizonyos újságra is törekszik kifejezéseiben, de fogyatékos nyelvérzéke miatt természetesen kevés sikerrel. Különösek például ezek a szavai:

Bánatukban a halálnál még gonoszabb, a kedvet és a hajlamot elnyomó lelki *zsábaságba* vagy örületbe estek (2): zsiabadtságba. Petőfi utánzása *lidérkedett* minden költeményben (11): kísértett. *Torzos*, zavaros világ (70). *Anyaszült ruhátlan* (18). *Halálszerű* csend (1). Költészete nem csapong a *göncölőkig* (18).

Nagyon keresett ez is, hogy: Ártatlan *jelek* alatt vétkes *jelvényeket* (szimbolumokat) szimatolt a kormányzó hatalom (2), valamint az *ezennel* efféle régies ízű használata: A természet közel-létében vagy nyilatkozatainak megismerésében a vallásos eszme is rejlik és *ezennel* a pantheismus megnyugtató ereje (323).

De egyszerre kiesett a könyv a kezünkől s meredten szegeztük szemünket a sírjából kikelt kísértetre, mely rút vigyorgásával gúnyosan igyekezett értésünkre adni, hogy épen nem tért még az örök nyugalom csendes ölébe. A 21. lapon ezt olvastuk: „Bennük leljük meg a csírt, hogy Madách világnézete, érzelmiei egy műbe *kötgítve* alakuljanak meg.“ Zápolya kínosan fordult meg sírjában s Bugát szelleme fénykörrel övezve tűnt föl a távol kódében.*

ZLINSZKY ALADÁR.

* A *Madách nyelvezete* c. fejezetben Morvay összeállítja a költő idegenszerűségeit és germanizmusait. Ez az összeállítás azonban épen nem megbízható. Így pl. semmi józan kifogást nem emelhetni a következő tőle megrótt kifejezések ellen (519 l.): *Megemlékszik felőlem. Halni térték. Mit késtek őt elfogni. Fel hát csatázni, fel hát lelkesülni. Mink vagyunk hivatva e ronda démonok féken tartani s vezetni. Mért leszállni? Be sem fogad megpihenni. Még versenyezni vélünk! A kit mutatni bírok. Kegyes voltál magadhoz hívni. Elég ledöntni a multnak rémeit. Sajátságos föltűnni látni. Térjünk vissza porban játszani. Ujat létrehozni erőnk kevés. Hogyan fér közeledbe. Tedd kezéd szivedre. Fájva emelek szavat. Három gyermekemmel tart. Lelked kitisztul. Halál az örömet kiölte. Én a túlvilágot nem hiszem. Céljainkra szolgál. Mit járjuk stb.* Némelyik egyenesen magyar idiotizmus, mint: *Többre nézlek.*

Kerüljük a germanizmust!

Magyaros szerkesztésre vezető német-magyar betürendes szólásgyűjtemény. A Nyelvőri irodalom nyomán szerkesztette Szigeti József. Budapest, 1896. Eggenberger. 30 kr.

Tizennyolc éve, hogy Simonyi Zs. Antibarbarusa közkézen forog. Ez a könyvecske a Nyelvőr-irodalom nyomán irodótt s betürendes jegyzéke a magyar nyelv idegenszerűségeinek, hibás szóalkotásainak és szerkezeteinek. Magyar íróknak, magyar tanítóknak készült és minden szónál megmondja: melyik a helyes, melyik a hibás, melyik az ajánlatosabb szó. Szigeti J. nem régiben megjelent szólásgyűjteménye, mely szintén a Nyelvőr gazdag kincseit rendezeti gyakorlati használatra, jóval szűkebb kört ölel fel. Német nyelvűeknek és német munkák fordítóinak készült és csakis a legelterjedtebb germanizmusok ellen küzd, „nem tartván számot kimerítő teljességre“. Aki végig olvassa a Szigeti J. füzetét, meggyőződhetik e mondása őszinteségéről. Hányszor hallhatjuk mi boldog székes-fővárosiak: „Kérem, állítson elő annak a hölgynek“ (Bitte stellen Sie mich jener Dame vor) s más efféléket. Hogyan mondják ezt magyarul? A szóban forgó füzetke erre s más egyébre nem adja meg az útbaigazítást, és — helyesen — csak az irodalom elterjedtebb németességei ellen küzd.

A szólásgyűjtemény szerkesztője a tárgy igaz szeretetével, nagy szorgalommal, sok ügyességgel, dicséretes módon oldotta meg föladatát. Germanizmus — úgymond — nem jelenik meg könyvecskéjében, mert a hibás kifejezésnek már csak a látása is ronthatja a nyelvérzéket. S ez, fájdalom, nagyon igaz dolog.

Lelkünk tiszta gyönyörűségére a romlatlan magyaros észjárás igaz gyöngyeit találjuk a füzetben.

Akad azonban benne olyan is, amivel nem értünk egyet. Így pl. Buchführung: *könyvvitel* (9), verbuchen: *könyvbe venni* (31), Buchhalter: *könyvvivő* (és nem könyvvezető). Ajánlatosbnak hisszük a *könyvelés*, *könyvelő* és *könyvelni* szokat, melyek kifogástalan képzésűek és a gyakorlati életben igen sokszor előfordulnak.

Zur Quadrille bin ich schon engagiert: a négyesre már *foglalkozva vagyok* (14). Erőszakos fordítás.* Jobb: a négyest másnak ígértém oda.

Eine Sammlung von Wörtern: *szavak gyűjteménye*. Jobb: *szók gyűjteménye* vagy *szógyűjtemény*. Ezt az összetett főnevet Szigeti is használja (37. l.).

Életem sem nézem semmibe. Mesterén túljár. Különben kár, hogy Morvay, aki pedig nem fukarkodik az idézetekkel, épen e pontnál mulasztja el megjegyezni, mit honnan idéz. Z. A.

* Mások is megrótták már, de kiderült, hogy ép oly helyes, mint pl. *meg vagyok barátkozva vmivel*; s a többi közt egy makói kocsis mondását közölték: már mással *vagyok lefoglalkozva*, l. Nyr. 2:416, 454.

A SZERK.

Mit Rücksicht... tekintve azt (26); de lehet, hiedelmünk szerint, így is: *tekintettel arra*, noha némelyek, köztük Gyulai Pál is, ezt tagadóba veszik. Simonyi Zs. is több ízben használja bizonyára tudatosan; l. Nyr. 25:3: „A M. Nyr. össze fogja állítani a magyar szók és szólások eredetét, *tekintettel* a műveltség *történetére*, ismertetni fogja a tudományos nyelvtannak, kivált a mondattan-nak fontosabb eredményeit, egyszersmind a *stílusra* való *tekintettel*“.

Nem tekintve e kifogásainkat, a Szigeti füzetkéje igen derék munka, melyet mindenkinek jó lélekkel ajánlhatunk, különösen székes-fővárosunk „aranyos ifjúságának“. HARMAT GÉZA.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Gyilok. Simonyi Zsigmond (26:170) lehetségesnek tartja, hogy a *gyilok*, mai értelmében, a nyelvújítás elvonása, s hozzáteszi, kérdés: kié? E kérdésre akarnék felelni.

Előre bocsátom, hogy SzD.-ot a *gyilok* szóra nem a székelyek szarvasmarháinak lábcsomósodása vezette, mert ha erre a betegsére emlékezett volna, ezt ő, aki annyi székely tájszót fölvelt a Kisded-Szótárba, bizonyosan ki nem hagyja, valamint ki nem hagyta a *medvegyilok* nevű medvefogó kelepécét sem. Kétségtelennek tartom, hogy a *gyilok* szót, ölés gyilkosság értelemben, SzD. a *gyilkos*-ból vonta el. Bizonyosság erre a mellé illesztett csillag, mellyel nem csupán az idegen származású, hanem a még szokatlan szókat (pl. anyag, erény, fizetmény, öszvetlet stb.) szokta jelölni, valamint az a körül-mény is, hogy SI., noha SzD. szótárát feldolgozta s a SzD.-féle új szókat s tájszókat *Sz.*-szel jelölte, a *gyilkot* nem vette át tőle. Ennek oka az, hogy SI. a régi *gyalkos*-ból azt következtette, hogy az állítólag régi *gyalk* vagy *gyaloknak* nem ölés, gyilkosság, hanem pugio, sica volt a jelentése (Sokféle 1801. VII:188). Így tett Ver-seghy is, aki a *dákos*-ból a *dák*-ot vonta el (Tiszta Magyarság 127 és Wagner: Phras. 1822, pugio, sica alatt). Simonyi kérdésére tehát, hogy ki volt az, aki a *gyilok* szót, mai értelmében, elvonta, az a feleletem, hogy ez Sándor István volt, csakhogy ő még nem *gyiloknak*, hanem *gyalok*, *gyaloknak* irta. De minthogy a *gyalkos* alak századunk elején már rég ki volt halva, nyilvánvaló, hogy a *gyalk*, *gyaloknak* is mindjárt át kellett formálódnia *gyilk*-, *gyilokra*. Csakugyan így találjuk már 1807-ben a Baranyamegyei Tiszti Szótárban, 1818-ban Márton Lexicon Trilinguejében (*sica* alatt), 1822-ben a Wagn. Phras.-ban stb.

Kassai (Szökönyv II.283) azt állítja, hogy a *gyalk* megvan már Komjátinál (Szt. Pál Lev. 1533); érdemes volna megvizsgálni, vajjon igaz-e?

KIRÁLY KÁROLY.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Vasúti műszók. Bélteky Kálmán (26:171) azt ajánlja, hogy legyen: *Station*: állomás; — *Bahnhof*: pályaház vagy pályafő; — *Locomobil*: gőzös; — *Waggon*: kocsi; — *Coupé*: fülke.

Az első megfelelés kifogástalan; csak hogy a vasutasok, meg a közönség is többet ért az *állomás* szón, mint „egy község mellett azt a helyet, ahol a vonat meg szokott állani.” Azon helyen kívül odaértik e szóhoz még mind ama berendezéseket és létesítményeket, melyek a vasuti közlekedés céljaira szolgálnak.

Bahnhof: pályaház vagy pályafő nem felel meg, mert *Bahnhof* egészen mást jelent, mint azt a helyet, ahol „utasok fel- és leszállanak”; jelenti pedig a vasuti állomásnak árkokkal, sővénnel, léckerítéssel vagy más módon bekerített udvarát, amelyben vágányok, váltók, jelzők, rakodók (raktárak), melléképületek stb. vannak elhelyezve. A falusi házhoz tartozó istálló, ól, pajta, kút szintén az udvarban vannak. Ha tehát más kifogása nincs Béltekynek a *pályaudvar* ellen, minthogy „a német *Bahnhof* szó szerinti fordítása”, akkor csak hagyjuk meg a *pályaudvart* eddigi használatában. A *pályaház* vagy *pályafő* csak a rossz *indóházat* helyettesítheti. Ez pedig annak az épületnek a neve, melynél a vonat megáll, amelyben jegyet lehet váltani, poggyászt feladni stb. Az *állomás* magában foglalja a *pályaházat* és a *pályaudvart*.

E kettőnek összetévesztése, úgy látszik, Ballagítól ered, lévén ennek Új Teljes Szótára szerint: *Bahnhof* = indóház, pályaudvar.

A *gőzös*-kocsit Bélteky *locomobil*-nak mondja; nyilván *locomotiv*-ot akar írni.

Waggont jóízű magyar ember tényleg nem ír, hanem vagy *személykocsit*, vagy *teherkocsit*, vagy csak egyszerűen *kocsit*, különösen ha tudja van, hogy *vasúti kocsi*ről beszél.

Coupé-nak nem igen felel meg *fülke*, mert *fülke* egy tágasabb egésznek félreeső kisebb része, elég kifejező a *szakasz*, vagy ha tetszik: *kocsiszakasz* (l. „női szakasz”, „szolgálati szakasz”).

Tehát: *Station*: állomás; — *Stations-, Aufnahms-, Empfangs-Gebäude*: pályaház vagy pályafő; — *Bahnhof*: pályaudvar; — *Locomotiv*: gőzös; — *Waggon*: vasúti kocsi vagy kocsi; — *Coupé*: szakasz vagy *kocsiszakasz*.

SZIGETI JÓZSEF.

Waschecht. A kereskedők is így fejezik ki ezt a fogalmat a hírlapokban közölt hirdeteikben: *mosható kelme*. A nép — nem melléknévvel, hanem igével — így mondja: *nem megy ki a mosásba*. Egyébiránt nem volna rossz, ha mi — az irodalomban használatos *színehagyóval* ellentétben — *színetartónak* mondanánk.

Leistung. *Leistungsfähigkeit*: termőképeség, termelő képesség. Irodalmi alkotásra vonatkozólag is.

Exaltiert, a. m. fenkölt, átszellemült. (V. ö. mindezekre nézve Nyr. 1896. szept.)

Sie hat Haare auf den Zähnen. A Nyr. 24. évfolyamában 46. l. Szarvas Gábor azt a kérdést fejtegeti, hogy mi a magyar megfelelője ennek a német szólásnak. Szerinte tulajdonkép: *baromerős*. Nem rossz kifejezés, de találni színesebbet, erővelteljesebbet is. Mondják ugyan így is: *debella* s ez a. m. izmos, természetes, harcias asszony. De hallottam én egy kifejezést, amely a fenti német szólásnak értelmét is tökéletesen fedezi, meg szószerint is egyezik vele. Ennek analógiájára: „nyelves, fogas asszony“ azt is mondják (én nyíriektől hallottam) *hajas-fogas asszony*. FARAGÓ HENRIK.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Háromszékben. Két újabb nyelvtudományi mű olvasása közben többször találkoztam e helyhatározóval: Háromszékben. Ez az alak, valakiként, törvényes ugyan, de nem jogos, bántja nyelvérzékünket, mivel mi székelyek és erdélyi magyarok soha sem mondjuk másként, mint Háromszéken.

Az eset arra indít, hogy jegyezzem ide a régi székely és szász székek nevéből való azon helyhatározói alakokat, amelyek a *hol* kérdésre évszázadok folyamán járatosak voltak s ma is azok. Aranyosszéken, néha Aranyosszékben; Marosszéken, ritkán Marosszékben; Udvarhelyszéken; Keresztúr-füszékben; Bardoc-füszékben; (Erdővidéken); Miklósvár-füszékben; Háromszéken, de Sepsiszekben vagy Sepsiben; Orbaiszékben vagy Orbaiban; Kézdiszékben vagy Kézdiiben; Csik-, Gyergyó- és Kászonszékben v. Csikszékben, Csikban, (Gyergyószékben), Gyergyóban. Kászonszékben, Kászonban; Kőhalomszékben; Meggyes-székben; Segesvárszékben; Szebenszékben. PAAL GYULA.

Német jövevényszók (26:149). A *patécs* nem jövevény, tehát semmi köze sincs a Com: Jan.-beli *patatshoz*, mely különben sem „pipacs“, mint a NySz. véli, hanem nyilván *Anemone nemorosa*. (Vö. CzF. *patác*.) A *patécs* (másképp *petécs*, *petecs*, NySz. Beres: Lev. *peticsen*) a némely betegséggel járó bőralatti vérömlés: lat. *petechia*. Mind e szavakban a *cs* az olasz *petecchie* velencei ejtésére mutat; a *peticsen* közvetlen a németből való átvétel lehet. Bécsi asszony szájából hallottam: „Er hat die Petetschen“. A *č* bizonyosan itt is velencei hatás.

Alkalmasint csak sajtóhibát korrigálok, mikor megintem, hogy a *plajbász* meg a *platajc* nem egy. A *plajbász* ólom íróvessző, a *platajc* tengeri hal: „passer marinus“ PPl., „platteislein“ PPB. A Radv: Szakban *plataisz*. (Vö. NySz.) Bethlen Miklós életében szintén *platajc* (1:284).

A kérdőjeles *prokelli* az én tudomásom szerint *prokkerli*, a bécsi német *prokkerl*, az olasz *broccolo* (kelbimbó, Brassica gemmifera). Hozzánk bizonyosan a Naschmarktról jutott, nem a Mátyás korabeli piacról.

A *strapa* (vö. *strapacérozni*) miért volna szláv eredetű? A bécsi *strapaz*, *strapazieren* közvetlen származéka ez; Bécsben meg az olasz

strapazzo kölcsönvétele. Épen olyan, mint a szintén Bécsen át hoz-
zánk származott olasz *szekatúra*, *szekál*, *szekíroz* (*seccatura*, *seccare*).

Trezina (gyakrabban: *dressina*) csakis egyenesen a németből
kerülhetett hozzánk. Drais badeni báró elsöben a német vasutaknak
adta el találmányát (*draisine*, *dresine*, *dressina*). Nálunk minden vas-
úti dolog német hatás alatt keletkezett. Az első 'hajtány' is német
kézből, német munkásokkal került ide. Miért került volna máshon-
nan a neve?

Melich János kommentárjában talán nem elég következetes a
nyelvtörténeti vizsgálat. Körösi Sándornak abban teljesen igaza van,
hogy a *regruta* meg a *remunda* olasz eredetű; de hozzánk mégis
osztrák révén jutott, mert ezek a katonai műszók sokkal újabbak
olasz érintkezéseinknél.

TÓTH BÉLA.

Réparágó. Így nevezik „a felvidéknek egy sűrű öserdős hegy-
láncokkal koszorúzott vármegyéjében“ (de pl. Esztergomban is) a tanító-
képző intézet növendékeit. Ezt a nevet a Nemzeti Iskola III.36. sz.
tárcája abból magyarázza, hogy a tanítójelöltek igen silány ellátást
kapnak s azért nyers répával verik el éhüket. — Azt tartom, ez a
répa-rágó népetimológia útján lett a *prépa*-ból, mely a *préparandista*
rövidítése. S épen most közlik Bajáról is (26:190), hogy a preparan-
distának *prepa*, *répa*, *répász* a neve.

SIMONYI ZSIGMOND.

Maradhass, ülhess, megtér. A *maradhass* alakot ismerik Nagy-
Kikindán, Mokrinban, Szegeden, Kalocsán, Zentán, Pannonhalmán, Pápán,
Veszprémben. Azonban, mint hiteles tanuktól hallom, Léván, Galántán,
Tós-Nyárasdon, Szombathelyen ilyen alakban nem használják, hanem
máradj vesztég v. *vesztég*. Nagy-Kikindán a *maradhass* helyett más
alakokat is hallottam és magam is használtam: *maradj békibe*, vagy:
nem *maradhatnál* már egyszer? Igen gyakori még ez a szólásmód:
ugyan *ülhess*, vagy: nem *ülhetnél* már? vagy: nem *ülhetsz*, de izgága
vagy! Zentán is használják az *ülhess* alakot.

Midőn nem régiben Pannonhalmán azt kérdeztem az egyik
magyar paraszttól, hogy mi az, ha azt mondom *ülhess*, nem tudta
megmondani, de mikor azt kérdeztem tőle, hogy kit mondanak *marad-
hatatlan* embernek, azt felelte, hogy a nyughatatlan, sehonnait.

Ekecsen, Komárom megyében hallottam ezt a kérdést: *Megtért-e*
már Ferenc a szérűn? a. m. megfordult-e a kocsival a szérűn. Egyik
alsólendvai (zalamegyei) barátomtól is hallottam a *megtér* igének, meg
fordul' jelentését.

MISKOVITS F. HENRIK.

Ön, maga, kegyed. A dunántuli parasztember a megszólításban
nem használja a *magát*, de az *önt* se; sőt sértőnek tartja magára nézve,
ha így szólítják meg. Egy parasztaszony így felelt földesura feleségének
kérdésére: „Hát mi jót hozott Petőné?“ „Tojásér gyüttem tésasszonyom,
meg *ütet* látogatni.“ Egy falusi csizmadia pedig, mikor városi kollégája
következetesen önnek titulálta, nagyon zokon vette a dolgot s így repli-
kázott: „Ha én ön, ön is ön!“

LANDORI ENDRE.

Francia-magyar népies etimológia. Még pedig budapesti, sőt hogy a csoda és csodálkozás annál nagyobb legyen: alkalmasint ferencvárosi. Az új törvényszéki orvosintézet halottas kamaráját a sajtó szerette és szereti *morguenak* nevezgetni. Ezt a franciáskodást még ami fővárosunk népe sem fogadta el. és azt a komor helyet — legalább mifelénk, a Ferencvárosban — úgy hívja, hogy *morgó*. Sokszor hallom: „Bevitték szegényt a morgóba” stb. BÁLINT KELEMEN.

Furik. A Szarvas G. hagyatékából származó „Német jövevényszók” között a *furik* szónál Melich Jánosnak következő jegyzetét olvastam: „ném. eredetű, de szláv közletéssel kaptuk, vége mutatja”.

Eleinte azt hittem, hogy nem jól látok, mert bizony sem a magyarban, sem a németben én ilyen vagy ehhez hasonló szót eddig még nem hallottam soha. No de a CzF.-féle Magyar nyelvű szótárát felnyitva megsgyenyülten olvassom benne a következő adatot: „*Furik*, gömör-megyei tájszó, am. targonca. Idegen eredetűnek látszik (*Fuhrwerk*?)”.

Anélkül hogy a kérdéses szó eredetét szakszerű nyelvészeti készültséggel fejtegetni megkísérteném, bátor leszek egy kis történetkét és az ebből kifolyólag tudomásomra jutott érdekes és váratlan magyarázatot elmondani, melynek a napokban magam voltam a tanúja. Van nekem egy barátom Miskolcon. A napokban együtt valánk kertjében; ő ott mint szenvedélyes gazdálkodó, egy magyar nyelvű munkás ember segítségével egy és más kisebb gazdasági teendőjét végezte. Egyszerre csak hallom, azt mondja a munkásnak: „Hozzon aztán ide egy pár *furik* földet János”. Erre a következő párbeszéd fejlődik ki közöttünk:

— Hát az a *furik* tulajdonképen mi legyen?

— Tudod barátom, itt nálunk *furiknak* nevezik a talicskát.

— *Talicska* a. m. egy egykerekű két nyéllal ellátott láda, s ettől a *targonca* abban különbözik, hogy ennek csak hátsaraglyája van, de ládája nincs.

— Mondd csak, honnan származhatott az a *furik* elnevezés?

— Barátom, annak a magyarázata igen egyszerű; ha a kenetlen kerekű talicskát tolják, az egyre azt csikorogja: „*furrik, furrik*”. Ezért nevezte el a köznép magyaros találékonysággal *furiknak*.

— Köszönöm, kedves barátom, hogy felvilágosítottál — mondtam erre — te most nagy szivességet tettél a magyar etimológiának, mert amit eddig nem birtak a nyelvészek kiokoskodni, azt te ime egész egyszerűen és valószínűen megfejtetted. Hiszen ez valóságos Kolumbus tojása.

Ezek után azt hiszem, nem tévedek, ha a *furik* kifejezést egyszerűen hangutánzó szónak nyilvánítom, amilyen az annak idejében divatos nemzetközi játékszer a *Cri-Cri* volt, mely szintén a hangjától kapta nevét, vagy hogy a magyar nyelvből is idézzek példát, amilyenek a következők: *csepp, dob, füttty, korty, sip* stb. elnevezések.

KÁKAY ALAJOS.

„A magyar etimológia” nevében hálások lehetnének Kákay A. úrnak, e már nem szokatlan s nem is új módszerű megfejtésért. Az egész megfejtésben csak az a baj, hogy későn jött. Ha úgy a 40—50-es

években áll elő K. úr e Kolumbus-tojással, ma okulásul s intő például, hogy ilyen utakon mi hálátlan utódok ne kóboroljunk, szívesen el is olvasnók. De mi hálátlanok vagyunk s a nemzetieskedő etimológia nem kenyerünk. Tudtuk, hogy a *fúrik* szóban benne van az *r* hang, amely, szégyennel valljuk meg, akkor föl se tűnt előttünk. Pedig az *r* hangnak fontos etimológiai értéke — volt. Képzeldő erőnk gyöngeségét semmi sem illusztrálja jobban, mint az, hogy észre nem vettük, hogy a *fúrik* mindig ‚furrik‘; de hát előttünk többet nyomtak a következő adatok: ‚*furjk* (olv. *furik*), sl. (= slovenský, tótul), schubkarren, currus trusatilis (Palkowitsch cseh-német-latin szótára, Prága, 1820) || t. *fúrik*, z něm. (= z némeckého, németből) = kolečko, v němž se vozi písek, vápno a p. (= targonca, amelyben meszet, homokot stb. hordanak; Slovník slovenskočeský a československý. sestavili Kar. Kálal a Kar. Salva, V Lipt. Ružomberku 1896, 41. l.) || t. *furik* v. *trakař* és ez alatt *trakař*, *trakač*: schubkarren (Rank cseh-német szótára). — E három adathoz nem akarom hozzá venni az én nyelvismeretemet; szótár nélkül is ismertem a *fúrik*-ot a tót nyelv köréből. Az első idézetből az is látszik, hogy mások is németnek tartják a t. *fúrik*-ot; ezt csak azzal egészíthetem ki, hogy az *-ik* tót kicsinyítő képző. — Ezek az adatok párosulva azzal, hogy a magyar szó csak a felsőmagyarországi megyékben járatos (lásd MTsz.), meggyőzhetik Kákay urat arról, hogy e szó származásáról vallott nézete alaptalan.

MELICH JÁNOS.

Időtlen. Egy bizalmasabb pillanatában cselédem így sohajtott föl: — Sógorném, a Katica, menyasszony! — Ki veszi el? kértem részvételt. — Egy lakatos, feleli a lány búskomolyan. Először én rólam beszéltem mindig az a fiatal ember; de a Katica örökölt ötven forintot s most már őt akarja elvenni. Pedig, az a fiatal ember csak egy évvel idősebb nálamnál és hat évvel *időtlenebb* a Katicánál. No szép egy pár lesz belőlük! — Szokott használat ez: *időtlen*, e helyett: *fiatalabb*?

SZ. GÁBORNÉ.

A Nyr. régibb közlései szerint Göcsejben használják. Nyilván az *idősebb* analógiájára keletkezett. (Egy gyermek azt mondta *éhetlen* e h. *nem éhes*, egy másik pedig: *édetlen* e h. *nem édes*.)

A SZERK.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Löveg. Habent sua fata — neologismi. Jókai Mór április 24-iki felolvasásában mindig ‚löveg‘-nek nevezi az ágyúgolyóbist. Amint-hogy a legtöbb ember, aki ezt a szót ismeri, azt hiszi, hogy = ‚Projektíl‘. A *löveg* azonban ‚Geschütz‘ és a *lövedék* a ‚Projektíl‘; így intézték ezt a szócsintanos alkotók; így van a katonai műszótárakban, így a m. kir. honvédség hivatalos nyelvében. Ámde a katonadolgokban járatlanok mégis mindig ‚löveg‘-nek mondják, írják az ágyúgolyóbist és ezen a réven gyakran megtörténik velők, hogy a levegőben röpködő

ágyúkról, sustorogva lecsapó ágyúkról beszélnek. Lám milyen jó azoknak, akik megmaradtak a régi magyar nyelv mellett! Nem eshetik meg rajtuk olyan furcsa história, hogy összetévezzék az ágyút a golyóbisával.

TÜZES GÁBOR.

Emlékezés Kölcsey Ferencre. A Vasárnapi Ujság egyik nem régiben közölt cikkének a címe. Amint a szemem rá esett, helytelennek éreztem ezt a címet. De miért? — Irhatnék-e én emlékezést Kölcsey Ferencre? Nem, mert én Kölcseyt sohase láttam. Ellenben Kölcseyről szóló emlékezést én is irhatnék; — mert hallottam róla. Ilosvai emlékezhetett az elmúlt időkről, az elmúlt időkben jó Toldi Miklósról; de T. Miklósról nem emlékezhetett. Az tehát a kérdés: vajjon a cikk írója kortársa volt-e Kölcseynek? látta-e? akkor-helyes; de ha nem, akkor nem is emlékezhetik reá, hanem róla. Igaz-e?

TURCSÁNYI ANDOR.

Az Akadémia nagyhete. A nyolcvanas évek közepén még azt hittük, hogy külön nagyhete csak a görögkeleti hitvallásúaknak van, még pedig olyan esztendőkből, mikor a Julius Caesar kalendáriumabeli húsvét nem egy napra esik a római katolikusokéval. Most már a Magyar Tudományos Akadémiának is van saját nagyhete. Vagy tíz évtől óta minden májusban emlegeti az egész sajtó. De mikor van hát a Magyar Tudományos Akadémia húsvétja? Ez a kérdés furcsának látszik, holott józan ész szerint való. A magyar ember nagyhéten a húsvét előtt való hetet érti, semmi egyebet. A hebdomas sancta seu maior, a Charwoche, melyet a DöbrC. *csónkahét* néven említ, régibb szótárainkban, tudtommal, nem fordul elő; a WF.-ben „a szent vagy nagy hét húsvét előtt“, a protestáns Márton József szerint „áldozó hét“; a *nagyhét*, ha a NySz.-nak igaza van, a KirBesz.-ben tűnik föl elsőben, egy évvel a WF. megjelenése előtt. A szó történetének hiányossága azonban nem teszi bizonytalanná értelmét; és nincs okom félni, hogy akadhat magyarul tudó ember, aki meghazudtolja azt az állítást, hogy a *nagyhét* a húsvét előtt való hét, semmi más. Micsoda hát akkor az Akadémia nagyhete? Én tudom, micsoda. Egy könyvomat tudósító, a Hírcsarnok valamelyik emberének elméssége; szójáték, mely az Akadémia *nagygyűlésére* céloz; vagyis az Akadémia *nagyhete* a *nagygyűlés* előtt való hét. Nekem úgy rémlik, hogy ennél jobb viccet is hallottam már; és furcsállom, hogy a sajtó nemcsak hogy kapott rajta, hanem komolyan él vele, immár jó tíz esztendeje, és valósággal belecsempészte a nyelvbe. Vajjon miben esnék kár, ha annak a rovatnak, a nagygyűlés napjaiban, ezt a címet adnák: „Az Akadémia nagygyűlése?“

BÁLINT KELEMEN.

Én megvallom, nem látok abban se hibát, se bajt, ha nemcsak a húsvét hetét nevezik *nagyhét*nek. Hiszen minden szó vehet föl új jelentést, ha ez némiképen ráillik. Még az se baj, ha eleinte tréfa vagy vicc volt az új használat, mint ahogy a *bálszót* Pákh Albert

faragta a szófaragók kigúnyolására, s ahogy a gúnynevekből, ragadványnevekből idővel egészen komoly, törvényes családnevek válhatnak.

A SZERKESZTŐ.

A 'Friss Ujság' újtása a cím- és rangkérdés dolgában.

A mióta a Fővárosi Lapok hasábjain fölvetették ezt a kérdést, azóta már sokan hozzászóltak, ki pro, ki contra; végre is a Nyelvőr lapjain szakadt vége a hosszúra nyúlt vitatkozásnak. A napi lapok egy-kettő kivételével elfogadták mind valamennyien, hogy a *herceg, gróf, báró és doktor* szónak magyarosan a név után a helye.

Csatlakozott a többi kollégákhoz a 'Friss Ujság' is, szintén a név után helyezte a *gróf és báró* szókat, de hogyan? — Mindjárt az 5. számában (1896. dec. 9.) a 'Politika' című rovatban ezt olvashatjuk: „Fehérváry Géza, *honvédelmi miniszter és báró* ma Bécsben volt a király ő felségénél kihallgatáson.” A *báró* szót tehát csakugyan rangot jelölő szónak veszi és mint ilyet a nagyobb rangú miniszter után teszi. E merész újtás után mindjárt nyomban ott van a másik is: „Ó-Budán ma járt — talán életében először — Festetich Andor, *a gróf és kormánypárti jelölt.*” Talán van egy másik Festetich Andor is, aki nem gróf és nem kormánypárti jelölt? Ilyen urat én nem ismerek, de még a 'Friss Ujság' se.

PÁPAY JÓZSEF.

Ő nagysága. Az emberek legjobban hisznek a nyomtatott betűnek; hanem Déri Gy. úrnak (26:130) igaza van, első sorban az iskola köteles a nyelv tisztasága és épsége fölött őrködni. Hallhatunk ott ilyenféle budapesti kifejezéseket is: *kézimunkakissasszony, tornakissasszony, énekkissasszony, fölmondalak, kész csináltam* stb., amit az ép nyelvérzékű tanító bizony nem igen hagyhat szó nélkül. A másik kérdést illetőleg valóban érdekes volna tudni, milyen cím illeti meg az intelligens asszonyt, aki eszemunkája után él, mikor már a *tensasszonyt* a mosónő, házmesterné és csarnokhölgy foglalta le magának, a *nagyságát* pedig csak a boltajtó választja el az aszfalttól, s különben sem valami jó hangzású titulus. — „Hová megy, *asszonyom?*” Így tisztelik egymást Lellén (Somogy m.) a szomszédok. Így egyszerű, szép és magyaros; szép a *nagyasszony* is. De ez még a jövő eszméje, a kézsók pedig már a múlté.

HENTALLER ELMA.

Bizony legszebb volna a tanítónőknek a régi *kissasszony* és *nagyasszony* cím, a szerint, amint hajadonok vagy férjesek. Csak ő rajtuk áll, hogy e régi magyaros címekkel szólíttassák magukat.

A SZERK.

Hivatalos nyelv. „K. J. érdekében f. évi 199. sz. alatt támasztott igen becses kérelme — sajnos — a vonatkozó rendszeresítéssel nincsen megféréseben, mi miatt teljesítésétől — fájjalva bár — tartózkodnunk kellett. — Kiváló tisztelettel.”

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Van-e különbség a *Jägerlatein*, *huszárlatinság* és *konyhalatinság* között?

F. *Jägerlatein* ma 'háryjánosság'. Garay híres obsitosának megszületése előtt alkalmasint így fordították volna: 'hazug dicsekvés, kérkedés, hencegés, hetvenkedés, handabandázás'. De kérdés: megvolt-e Háry János (1843) előtt a *Jägerlatein*? A németek sem igen rég költötték a vadásznak hazudozó hírét; a nagy füllentő náluk is a világlátott, katona volt mint nálunk. Igaz, régi német anekdotáskönyvekben is találni nem egy képtelen vadászhistóriát, és a most száz éve meghalt Münchhausen kalandjai között is vannak nagy vadász hazudságok; de a vadászból azt a *jägerlateinos* alakot alkalmasint csak a müncheni *fliegende Blätter* faragta, az utóbbi ötven esztendőben, tán ép a Münchhausen formájára. A hazudozó vadász tehát nem magyar ember; és sült némettség, amit az *Athaeneum* kézi lexikona ír (nyilván valamely német enciklopédia *Jägerlatein*-cikkét fordítván le: „Vadászlatinság, a hetvenkedő, nagyotmondó vadászok túlzó előadásmódja“. A *huszárlatinság* és *konyhalatinság* egy. CzF.-ban: „*huszárdiákság*: roszt latin nyelv, mely magyaros kifejezéseket és szólásmódokat használ a tiszta latin helyett“ és „*konyhadiákság*: így nevezik gunyosan a roszt latin beszédet, mely a tiszta latin sajátosságait mellőzve, az idegen nyelvek kaptájára van ütve.“ A *huszárlatinság* alkalmasint újabb magyar eredetű; a *konyhalatinság* is újabb nálunk, de megvan a németben, franciában is (*Küchenlatein*, latin de cuisine) és nem egyéb a 'latinítás culinaria' fordításánál.

TÓTH BÉLA.

2. *Egyszersmind* vagy *egyszersmint*? Szerintem az utóbbi a helyesebb, mert a *mint* szócskát nézem benne, épúgy, mint az *úgy*mint, *valamint* szókban. Helyes-e a származtatásom?

F. A kiejtés talán jogot adhatna arra a véleményre, hogy a kérdezett határozóban a *mint* szó keresendő, amennyiben hanyag kiejtésben és épen a fölhozott *mint* végű szavak hatása alatt *egyszersmint*-et is ejtenek némelyek. A *mint* szó azonban sehogy sem illenék bele az *egyszersmind* 'simul, zugleich' jelentésébe. A szót származásánál fogva mindenesetre *mind*-del kell írunk, annyival is inkább, mert a kiejtésben is *egyszersmind* az általánosabb alak. A régiek is következetesen így írták, sőt az ő írásmódjukból világosan fölismerhetjük a szó három elemét, amelyből egybeolvadt: *egyszer-és-mind* (*egyserss mynd*, *egyszer-s-mind*, *egyszer smind*, *egyszer s-mind*, l. NySz.; Dugonicsnál *egyszer-is-mind*). A szó eredeti jelentését legjobban ez a régi példa szemléltetheti, a Jordánszky kódexből: „Nem szolgálhattok *egyszersmind* Istennek és az mammonnak“ (NySz.). Minthogy a régiek tudvalevőleg a mai páros *mind*—*mind* mellett az egyszerű *mind*-et is használták kapcsoló kötőszóul, ezt a mondatot így kell értenünk: nem szolgálhattok egyszerre mind az Istennek, mind a mammonnak. Az *egyszersmind* tehát tulajdonképp azt fejezi ki, hogy valami egyszer, azaz

egyszerre és két dolog iránt történik, vagy hogy egyszerre történik mind a két szóban forgó dolog. (Vö. Simonyi: Magy. hat. 1:104.)

3. **Végett-hez járulhatnak-e személyragok?** Szinnyei J. nyelvtana szerint a *végettem*, *végetted* stb. alakok lehetségesek, magam sohasem hallottam és nyelvérzésem is tiltakozik ellene. Kérem a t. szerkesztőség szíves fölvilágosítását.

F. Szinnyei nyelvtanának igaza van, mikor a *végett* névutónak személyragos alakjait lehetségesnek mondja. A *végett* ép olyan névutó mint a többi, s nem volna rá ok, hogy miért ne követhetné a személyragok fölvételében a többi névutók példáját. De Szinnyei nyelvtana tényleges adatok alapján veszi föl a *végettem*-féle személyragos alakokat. Ugyanis már a Nagy Szótár megjegyzi, hogy a *végett* a személyragokkal is mondható; Simonyi Határozóiban pedig (2:274) olvasunk is két idézetet a *végette* alakra. Magam is följegyeztem Mátusföldén egy ilyen mondatot: „még valami baj történhetik *végette*“ (Mátusf. nyelvj. 105).

ZOLNAI GYULA.

EGYVELEG.

Magyar szavak a bácskai sváboknál. L ó n e v e k : *fetske* (fecske); *holó* (holló); *sólom* (sólyom); *szelő* (szellő); *rúsa* (rózsa); *sàrga* (sárga); *kèsa* (kese); *pođor* (bodor); *pàrsó* (bársony); *tindár* (tündér); *petjâr* (betyár); *mîrges* (mérges); *tizes* (tüzes); *tsilag* (csillag).

T e h é n - é s ö k ö r n e v e k : *pimbó* (bimbó); *virâg* (virág); *szàrvàs* (szarvas); *tinó* (tinó); *pogâr* (bogár); *riskâ* (riska); *gâtjâs* (gatyás); *vères* (veres); *tsèndes* (csendes); *tsakó* (csákó); *hâlâ* (hála); *rèndes* (rendes); *velàs* (villás).

D i s z n ó - (k a n) n e v e k : *tzifra* (cifra); *kâplâr* (káplár); *gâbor* (gábor);

K u t y a n e v e k : *vitjâsz* (vigyáz); *pundàs* (bundás); *vitész* (vitész); *morsa* (morzsa); *saró* (sajó).

C s ú f n e v e k : *tsâmpàs* (csámpás); *petjâr* (betyár); *kupetz* (kupec); *jeryx* (György); *matjar empâr*—*kukrutzstempâr* (magyar ember k . . . .).

E g y e b e k : *szâlàs* (szállás); *puszta* (puszta); *patrentsa* (petrence); *owerbères* Ober-béres; *ispan* (ispán); *wikâ* (bika); *tsisma* (csizma); *punde* (bunda); *gatjra* (gatyra); *aldomars* (áldomás); *râđas* (ráadás); *jârâspiró* (járásbíró); *szolgapiró* (szolgabíró); *vârashâsz* (város-háza); *pîtay* (bitang); *jânos* (juhász értelemben, mert az öreg juhásznak ez volt a keresztnéve); *pakrika* (paprika); *pakrikàs* (paprikás); *punkó* (bunkó); *sutâr* (csutora).

E g y g y e r m e k j â t é k c í m e : *paprika pénika huss, huss, huss* (Paprika Bénike huss . . .).

(Ó-Verbász, Bács-Bodrog m.)

SCHERER LAJOS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(L. Nyr. 26:135.)

Meztelen. E szót csak *meztelen*-nek mondják Mohácson. *Mezteláb* helyett pedig csak *meztéláb*ot mondanak. Pándi Manó. — Losoncon *meztelen*, a környéken *mezejtelen*. Máté Lajos.

Ily, mily, oly helyett Mohácson mindig *ilyen, olyan, milyen* hallható. Pándi Manó. — Losoncon *ijjen, ojjan*. Máté L.

Élelem, élelmes: Losoncon a köznyelvi jelentéssel, de *élelem* h. szokottabb az *ennivaló*. Máté L. — *Élelmes*: Hajdu megyében arról mondják, aki mindenütt feltalálja magát; jól érti a dolgát, eszes, találékony. Rechnitz Ignác.

-*Ű* -*ű*, -*ül* -*ül*. A palóc nyelvjárásban az -*ű* -*ül* melléknévképző mindig hosszú, pl. *nagy lábű, kis kezű, vörös hajű*. Az öregeknél hallható -*ő, ő* is, pl. *szomorő, görbe hátő, keserő* (ez utóbbi rendszeren így). Az -*ül* -*ül* igeképző rendszeren -*öl* -*öl*, néha -*ol* -*öl*, pl. *tanöl, meröl, készöl* v. *készöl, keröl* v. néha *kerül* (és mindig: *kerülő*), *ámol* v. *ámöl, bámol* v. *bámöl*. Az -*ül* -*ül* névrag -*öl* v. *ól* és -*öl* v. *öl* változatokat mutat, pl. *hátörő* (hátról), *alóra* (alulra), *földölő* (fölüle), *földörő* (fölülről), *belölő* (belőle). Bartha József. — A losoncvidéki palócoknál: *kislábő*, *nagyfejő*; *tánő*, *szépő*; *hátro*, *belőle*, *rosszó* stb. Losoncon *kislábű, nagyfejű*; *szépül, kerülő*; *alú, szerencsétlenű* stb. Máté L. — Mohácson az -*ű*, -*ül* melléknévképzőt hosszan ejtik. Pl. *nagyszájű, nagyképű*. De viszont rövid az -*ül* -*ül* igeképző és az -*ül* -*ül* névrag. Pl. *háturu* hátról, *belüle* belőle. Pándi Manó.

A palóc nyelvjárás nem ejti nyújtott mássalhangzóval a következő alakokat: *karddal* (kardal), *parttal*, *csonttal*, *hordd el* (hord el), *kezd el*, *mondd el*. Továbbá a következő kiejtések divatosak: *szencség*, *boloncság*, *mëncsën*, *roncsa*, *horgya*, *bontya* stb. Bartha J. — Szintügy Losoncon. Máté L. — Mohácson: *kardâ* e h. karddal; *hord el*, *mond el*, *kezd el*. Továbbá *szentség* h. *szencség* stb., *rontsa* h. *ronccsa*. Ellenben *hordja* h. *horgya* s ép így *bontya* stb. Pándi Manó.

Soprony-e vagy *Sopron*? Ezt a kérdést már 1886-ban fölvetette valaki a Nyelvőrben. Szarvas Gábor felelte rá: „Kifogás tehát egyik írásmód ellen se tehető; legfőljebb azt mondhatni, a példák nagyobb száma *Pozsony*, *Soprony*, *Mosony* mellett szól; minden esetre azonban legyünk magunkhoz következetesek s ha *Mosony*-t írunk, írjunk *mosonyi*-t is; ha meg *Moson*-hoz szegődtünk, ne kövessük el azt a következetlenséget, hogy *mosonyi*-t írjunk.” Már rég szurta az oldalamat, hogy ez a kijelelés nem vág egybe a valóságos élő nyelvhasználattal; hogy-hogynem mindekkoráig hallgattam, míg végre a szerkesztőség kérdése felszólalásra ösztönöz. Az a „következetesség” a mi helyesírásunk megőlbötűje, az szegi útját az élő nyelv szükségéhez alkalmazkodó helyesírásnak. Az parancsolja, hogy habár *kisebb*-et mondunk, *kisebb*-et írjunk, mert *kis*-ebb, *egy*-et írjunk, mert nem lehet minden származékában *eggy*-et

irnunk. Ez a következetesség parancsolja rá *Sopron* megye hivatalosaira, hogy *soproni*-t írjanak s hibának bélyegezzék azt az egész vármegyében soha el nem vétett szokást, hogy *sopronyi*-t mond a nép mindig. Nem szólhatok a másik két vármegyéről, nem ismerem népét. Az én népem ott a Répce és Rába közén *Sopron*-t, *Moson*-t, *Pozson*-t mond; de a melléknévi továbbképzésben mindig jésíti a hangot, tehát *sopronyi* vásárt, *mosonyi* németet, *pozsonyi* kétszersültet ejt. Sőt magánhangzós ragok előtt is így mondja: *Sopronyon fölül*. Itt a következetességet csak a hivatalos körök erőltethetik, a nép füle lágyítja a hangot. De hiszen ez a szokás általánosabban is nyilvánul, kivált a régiségben. A magyar nevek ennek világos példái. Szent-Ivánból *Szentiványiak* lettek, Szent-Istvánból *Szentistványiak*, Simonból *Simonyi* község és ebből *Simonyi* családnév származott. Megvan ez a továbbképzésbeli jésítés egyéb szavainkban is, pl. *magán*: *magányos*, *versenfutás*: *versenyez*, *közön*: *közönyös*, *heven*: *hevenyében*, *szappan*: *szappanyos*, *bán*: *bányom*, *fon*: *fonyok*, *ken*: *kenyék* stb. Persze, a legtöbb ilyen példa csak a táj-szólásokban él, de néhány a köznyelvben, sőt az irodalmi nyelvben is megvan, sőt hibás analógiául kínálkozott gyökelvonásokhoz. Így lettek: *magány*, *verseny*, *közöny*, *heveny*, továbbá *viszony*, *arány*. Ugyanígy lágyult a *segél*, *segélés* szavunkból az irodalmi *segélyez* melyből a *segély*-t vonták el, nem tudván semmit a régi *segély*-ről. Viszont az így készült új szó megrontották az eredeti szavak helye-írását. A *versenfutás* v. *versfutás*: *versenyfutás* lett, ahogy a *botránkozók*-ból elvont *botrány* bevonult a *botránykozók*-ba, a *viszállkodás*-ból lett *viszály* a *viszálykodók*-ba. Így írják ma már a napi lapok, csupa következetességből, sőt már *segélyjen*-t is olvastam a *segélni* és *segély* kombinálásával. Szeretünk avval büszkélkedni, hogy a magyar úgy *ír*, ahogy beszél. Nem igaz; a kiejtésnek nem engedünk, azaz hogy mind kevesebb helyet engedünk helyesírásunkban. A fonetikai írás réme szüli aztán azt a képtelenséget, hogy a helyesírásunk rontja meg a kiejtést. Úgy beszélünk, ahogy írunk. Hiszen a Nyelvőr szerkesztője is kiírta a múlt évi májusi füzet homlokára, hogy „millennium — nem millénium!” hogy a Budapesti Hirlap írása módja ellen tűntessen; pedig az élő beszéd *millénium*-ot mond, aminthogy a fillokszera is *fillokszérá*-ra nagyárosodott. Ám maradjon meg továbbra is a szófejtésen alapuló helyesírás. Hiszen mióta az olvasásra nézve az iskolás könyvek is egész józanul azt a szabályt hirdetik, hogy a kiejtésben az egymás mellé került hangok módosító hatással vannak egymásra, amit *egyszer*-nek írunk, azt *eccer*-nek kell ejteni: azóta nem kell attól félni, hogy ezek a szabályszerű kapcsolatok hibás ejtést honosítanak meg az élő nyelvben. De igenis megmarad ez a veszedelem azokra az esetekre nézve, melyekben tetemes eltérés van a származék és a szótó között. Ilyennek veszem, az élő nyelv tanúsága szerint, a *Sopron*, *Moson*, *Pozson* mellett a *sopronyi*, *mosonyi*, *pozsonyi* melléknevek írását. Csapodi István. — A palóc nyírásban *Soprony*, *Mosony* az alanyeset és a rákövetkező magánhangzó előtt *ny*-nyel, mássalhangzó előtt pedig *n*-nel ejtetik, pl. *sopronyi*, *Mosony* alatt, de: *Sopronba*, *Mosonb*°ó. [Talán *Sopromba*, *Mosomb*°ó. — A szerk.] Bartha J. —

Mohácson *Soprony, Mosony*. Pándi M. — Losoncon is így, sőt *Istvány, Kálmány, Sebestyény, Jolány, oroszlány*. Máté L.

Ötön, haton; ötönként, hatonként. A palócok nem is mondják másképp, mint *ötön, haton*; de a Garam völgyén is csak ebben a formában használják. „Csak *haton* vótunk a templomba, meg ap pap. De hollyan (milyen) erős vót! *ötön* se birtuk a földhő vágnyi. *Ötönkint* repótek ki az udvarbol“ (repültek, például a ludak). Belányi Tivadar. — A palóc nyjárárásban a *-ként* rag nem járatos *i*-vel, tehát *naponkênt, házankênt, máskêp* v. *mássánt* (a *másként* ismeretlen). De a déli palócos nyelvjárásokban már előfordul e rag *i*-vel is, pl. *naponkint, házankint*, de: *másként*. Bartha J. — Losoncon *ötönkint, hatankint*. Máté L. — Mohácson: *ötön-ként, hatonként* helyett azt mondják: *ötivê, hatává*. Pándi Manó.

Míg föltétes móddal. „Menjünk, *míg* elérne a zivatar“ — szerintem magyartalanság; a helyes nyelvérzék ezt így követeli: Menjünk, *míg el nem ér* a zivatar. Hasonló magyartalanság ez is: *kevés mult* eme jó helyett: *kevésbe mult*. Ilyeneket a romlatlan nyelvérzékű nép nem használ sehol, az utóbbi kifejezés helyett is inkább azt mondja, hogy *kicsibe mult* v. *kis híja volt*. Bartha J. — Losoncon csak így: *mënyünk, míg utó nem ér* v. *hogy utó nê érzên* a zivatar. Máté L.

A losonci gyerek nem játszik se lovat, se lovacskát, se lovasdit, hanem *lovákrá jâccik*. Épigy mondja, hogy tegnap *kirâjokrá jâccottunk*. Többnyire a kérdés sem az, hogy „mit jâccunk?“, hanem az, hogy *mire jâccunk?*, *mire jâccottátok?* Felelet: *Jâccunk* v. *jâccottunk bôtosokrá, kâtonâkrâ, âpâkrâ-mâmâkrâ* a (felnôtteket, azok családi életét, panaszkodását és sürgését-forgását utánozó, igen eleven és változatos játék, apával, mamával és gyermekekkel, mint szereplô családtagokkal). Sôt *vâsâroakra, iskolâkra és fôzôcskêkre* is játszanak. Máté L.

Losoncon az *âmbâr* nem igen használatos az egyszerű nép közt. Csak tudákoskodó és affektált, túlságosan válogatott beszédû iparos ember mondja, s ez aztán *âmbârt*-nak ejti. Rendesen a *pedig* v. a *de* pótolja. [Hogyhogy? A szerk.] — A *mire* azonban járatos uo. a *mikorra* kötôszóval vegyest. Máté L.

Bakra. E kifejezés megértéséhez talán hozzájárul valamivel, amit egyszer egy munkás embertől hallottam. Azt kérdeztem tôle: „Jó-e a szomszéd földje?“ S ő így felelt: „Biz az nem a *legbakja*“. Beszéd közben ugyane kifejezést még párszor használta. (Bácska.) Elmer Géza.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Ne zörögj, ebadta, mert ma megcsikorgatlak!

Repedjen meg az eszed tokja!

Rosszul megy a télnek.

Jó lenne, ha már reád rántanák a hantot!

Majd megfejelek, csak ne nyugodjál.

Egy szál ingbe gubbaszt.
 Nem igaz ám a! El ne higgye mán!
 Be szíp egy pipád van! Hol vetted ezt a készsíget?
 Gombold be a pipádat.
 Na, hát tited mi lelt, hogy úgy el vagy kippedve? Beléd
 rekedt a szó.
 Ereggy, te! níz meg, hová földelte el magát az a gyerek?
 Nem jöttem én kocsin, csak a magam alkalmatosságán. (Gyalog.)
 Nyeli az a bort, ahogy csak befir a száján.
 Neki estem és megcsináltam. — Csak neki esett és el kezdte
 innen-tul pofozni.
 Gyere, segits, rántsuk haza azt a kis fát a Tiszáról.
 Hozott az aranyos szerencse!
 Ojan sovány, hogy csak a bőre tartja össze a csontját.
 Mindenórás beteg. (Nem tudni, melyik órában hal meg.)
 Beszélhet annak! Még a füle bojtját se mozdítja rá!
 Majd kioldom én a zsák száját, csak velem kezdjen el valaki
 feleselni!
 Döglött volna csirájába, hogy sohase láttam volna! — Csirába
 sült: kicsinek maradt.
 Nem tud elszámítani hét kutya hosszág.
 Nem loptam én az eszemet.
 Más esze van ennek délben is.
 Ugy jól lakott mint a fias kutya.
 Ugy ruglak föl, hogy az orroddal támaszkoc a földnek!
 Kicsi öl, nagy disznó. (Szűk lábbelire mondják.)
 Köszönöm, komám! Majd megiszolgalom, ha fölnővök!
 Hizlalják a jeget. (Öntözik.)
 Ojan meleg van, hogy lekévánkozik az emberről a kabát.
 Mejik vén legénynek téglázam ki az orcája ráncát?
 Ejnye, de leütöttem a kezemről a mázat!
 (Tisza-Abád.) ZILAHY JÓZSEF.

N é p m e s é k.

A kiráfi még a tündérkisasszon.

Huñ vót, huñ něm vót, vót éccē ēk kirá, annak vót ēf fíja.
 Aszt a fíját igēn nagyon szerette, osztān átadot neki ēk kertēt. A kerbe
 igē szíp ágyocs csinyátatot neki. Hát miko az ágybo fekütt, ēt tün-
 déri galambot látot rōpūnyi, lēsāt hozzá, osztān aran tündellēánnyá
 vátozott, osztān oda fekütt melleje. A kiráfi nagyon szerette, oszt
 ēbeszígettík egymásnak a dōgait; a tündellēām monta a kiráfinak, hos
 sēnki eszt a dōgot még nē tuggya. Hát a tündellēány arān haju vót.
 Éccē az aptya kīrdēzi a fíját:
 — Mér tōttōd miñdēn ūdōdet a kerbe.
 Aszongya:

— Kedves apám, nekem igen sűjozs dógom van a kerbe, de sənkinék asz mēg nēm szabad mondanyi.

Hát az öregannya aszonta a császárnok :

— Mēgáj, fíjam, maj én kitudatom, az unokámnok micsoda dóga van ott.

Hát a rágyüvő réggē a kertajtóhó át, asztáñ ēl likacs csínyátatot magánok. Hát látto, hogy ēg galamb oda röpű, asztá tündelléánnýá vátozik. Akko kinyitotta az ajtót, asztáñ amiñ szót a kiráfi hó, eszre vĕtte az arañ haju tündelléáñ, ēbucsuzot tüle, oszt éröpűt örökre ; aszonta néki :

— Ha akarsz engēm mēkkesnyi. hágy gyűjj ē a fekete vározsba, ot mēktalász engēm a tündérvezérĕk kőszĕt.

Hát a kiráfi bemĕnt az aptyáhó sirva, osztá panaszkotta neki, hom mi törtĕnt rajta, hogy ű ĕmĕgy, mēkkesnyi a tündérkisasszont. Asztáñ az aptya öröksígibű kivĕtte a rĕszĕt, ĕp pajtást vĕt vele, asztá ketten ĕnyargátak a fekete város' keresnyi. Igĕn soká nyargátak, hanĕm sĕnkics csĕ talátok mind ĕgy ősz kódist. Ahhó a kódishó bemĕntek, nēm tunná-ē mēgmondanyi, mĕre van a fekete város. Asztám mēgmonta nekűk az utat ; hanĕm ĕsz szörnű nagy embĕr van a fekete város előtt, ha mĕgengedi, annak a szájáñ kő köröszű mĕnnyi, akkor átmĕhĕttĕk rajta. Ha hozzá gyűttĕk, hát aszongyátok : Jó napot aggyon Isten, ura bácsi ! hot tudott ijeñ szĕpsĕgre talányi ? mēg ijen szĕb, dĕrik embĕrt nēm láttunk so'a sĕ mim maga.

Hát az embĕrnek nagyom mēkteccĕtt, asztáñ kĕrdĕszte, mi ogbű gyűttĕk oda. Hát ĕmonták neki, hogy a fekete vározsba akarnak mĕnnyi. Az az embĕr mēgmutatta neki az utat, asztáñ a szájáñ köröszű eresztĕtte űket.

Amind a fekete vározsba beĕrtek, ĕgyg őreg asszoñhó bemĕntek a falu vígin, asztá tudakulódzot a kiráfi a kirákiasszoñrű. Hát az őreg ĕb boszorkány asszoñ vót, szerette vóna a kiráfi az ű léányánok. Hanem mive asz tutta, hos sĕmmijĕr mēg nēm kaptya, hát a szógájád bisztatta fő, hogy az uránok maj ávó szĕrt kĕszitnek, hotyha maj a tündelléáñ gyűn a kerbe, hát aszt az ávó szĕrt aggya neki, asztám maj elászĕk tüle a kiráfi. A szóga aszt ĕvádúta, mer mive aszonta neki, hogy a léányát nékije aggya, asztám miko bekűtte a kerbe a bizonyos órábo, kinyitotta a szóga aszt a kis ávó szĕrt, a gazdájo élĕ tĕtte, oszt an nekűñ, hogy eszre vĕtte, rálehűt. Elámosodot a kiráfi, asztáñ elalut.

Akko begyűt a tündelléány a szógájívá, nagyon kĕtĕtte, ráfekűtt, ráburút, csókűta, de nēm ibretĕ fő sĕhugyañ sĕ. Mēgmonta a szógájánok, hotyha főké a kiráfi, mongya néki, hogy it vót, de bizonyos órábo ē kőlletĕt néki mĕnnyi ; hanĕm hónap szĕnt ebbe az órábo it lĕssz, ibreñ lĕgyĕn. Hát amind a kiráfi fölibretĕ, ĕmonta a szóga eszt a dógot néki, oszt a kiráfi nagy siráñkozvā várto a gyűő napot.

Másnap szĕnt it törtĕnt ; megin ĕgyűt a bizonyos órábo a tündĕr, a kiráfi mēg mĕgin elalut, mer a szóga rálehűt az ávó szĕrrĕ. Mĕgin uh hatta a tündelléáñ, hom másnap bizonyos órábo főñ lĕgyĕm, mer utójáro gyűhet ide. Amind a kiráfi fölibretĕ, a szóga eszt is

ébeszíte nekije. Hát igén nas sirásro fakat, csak még éccer láthatná az ü tündérszeretőjít. Várto nagy nehezen a másik napot.

Hát miko a másik nap égyütt, a szóga szinte rálehtë a szérré, asztáñ a kiráfi elalutt. Amind a tündélléány oda gyütt, szinte összeszóku a kiráfit, de csak nem ibret fő. Aszongya:

— Szeréncsétlen vaty, kedvesem, mer veled nem beszíheték többet.

Haném mékhatta a szógánok, hogy éb bizonyos fenyűfáro. a-mejigbe két szég vót, az égyikre akassza fő a kargyát, a másakra a palástyát, akkor maj méktuggya, hok ki az ü ellénsége. Amind a kiráfi fölibrett, émonta neki a szóga, asztáñ szinte ut tett; fölakasztotta a jobbik szégre a kargyát, a balra a palástyát, asztám méktutta, hogy a szógájo az ü ellénsége. Lévette a kargyát, mingyá agyon szurta, asztá bemént vissza ahho az öreg asszoñhó, szinte mégöte őket, mer tutta, hogy azok miát lét az a dolog. Éváñdút abbú a vározsbú, oszt igén hosszas utakon miñdig mént maga.

Éccé gyün égy igém magos hégyre; hát ot látto, boty három ördögi elátkozott ílet verekedik. Hát vót azoknak ép papuccsuk még égy ustorgyuk. Hát aszonták a kiráfinak, hol légyen kösztük biró, kijé légyen a papucs még az ustor. Asztá kérdészte a kiráfi, hom mire való ez a papucs még az ustor. Mégmongya a legöreggyebbik, hogy ez ujam papucs, hogy az öreg ördög atta nekik, hotyha asz valaki rávész, asztáñ az ustorrá durrant hozzá, hát ot van ahová mënnyi akar. Aszongya a kiráfi:

— Hát maj én nektek mondok valamit, ul lész legjobb; aggyátok ide az ustor még a papucsokat, asztám mënnyeték ára a hégyre, améjket én nekték mutatok. Ha hármad durrantok, szalaggyatok ide, asztáñ a mellőtök legelőbb ide ír, a papucs azé lész.

A három ördög ráát, émént a hégyre. Amind azok ot vótak, a kiráfi durrantot hármot, asztáñ aszonta:

— Hip, hop, szeretőmné légyek.

Az ördögök ríva visszagyüttek miñ.

A miñ közelédett a szeretője városáhó, bemént az égyik szógáló a tündér fő asszoñhó:

— Asszonyom, asszonyom, gyün a te kedves kiráfi szeretőd.

Pofon ütötte aszt a szógálót, hogy ide hogyan gyühet. Azomba csag beszalad a másik:

— Asszonyom, asszonyom, gyün a te örökké szerető hú kiráfiadj.

Aszt is pofon ütötte, asztá kimént maga, még akarta tunnyi, igaz-é. Összetalákozott a kiráfiavá, asztá nagy örömmé vezette a kastéba.

Asztán nagy lakodalmacs csaptak; én is ot vótam a lakodalomba, kukorica-hajbú vót a sarkantyum, a taréjja még zabbú, a sarogba peig az ajtó mellett a Duna, Tisza, Dráva, Száva még a többi naty fojó ész zságbo vót szorittá. Amind ot legjavábo tánculok égy öreg, testés szakácsnévâ, a sarkantyum taréjjávâ kiváktom a zsákot, a Duna, Tisza, Dráva, Száva miñ kifótak a zságbú. Akik ki nem szalathattak, azokat miñd évitte, té is ot vótá kösztük Józsi (vagy akárkit a hallgatók közöl említ a mesélő) komám. A miñ szalattam utánod, hom

maj kifoglak, hát az az öreg szakácsné, akivé én táncútam, kijabál utánnom, hof fog'gyam még aszt a naty fejr kutyát. améjjik előttem szalad, éd darap szappant vitt é a szájábo. Én utó is írtem a kutyát, asztá amim mēkfoktam a farkát, ujan girbe-gurbát rakot, hogy az' bele akasztottam a lábodba, de sēhos sē birtalak kihuznyi; az öreg szakácsné mēk csak kijabát utánnom, hov végyem é a kutyátú a szappant. Mēgiñ szalattam a kutya utáñ, asztá amim mēgim mēkfoktam, a szappant amind é akartam tüle venni, tizēhéccē ujan girbe-gurbát tojt mind az elépp, a szappant is ot hatta, avvá észalatt. Ém peig az' bele akasztottam a álod kapcájábo, ur rántottalak ki.

Ha ki nem rántottalak vóna, még most is uszkáná a nagy vizēgbe.

HALÁSZ IGNÁC.

Tájszók.

Hajdumegyeiek.

csatakos: kastos.

dancika: vizállás. (Hajdu m.

Kaba.)

derogál: rosszul esik vmi.

előszándík: terv.

elvetemēdik: elhajlik.

gancsur: rángó görcs.

innecskő: innenső.

kajács: görbe.

kiállló: vasúti állomás.

kotu: rét.

lágylás: hóolvadás.

mēgipül: meggyógyul.

mēgparolál: megfelel (igéretnek).

őgyelēg: járkál.

pepecs: tífusz (vö. patécs).

rábagádzani, rábőszinni:

kedve jön vmihez.

sasos: verhenyes.

uzsovál: gyakorol.

varázslás: zsarolás.

varázsló: zsaroló.

vizēgyhordó rud: szénahordó rud.

(Tetétlen.)

BARCSA JÁNOS.

Bácsmegyeiek.

butella: pálinkás üveg.

coki: könnyű női kabát.

galita: selyemhernyó-gubó.

lőbbentyű: testhez nem álló karton női kabát.

szappantot: szappant (acc.).

viszontaglagosan: viszont.

(Dantova.)

JENŐ SÁNDOR.

Vegyes.

Ki Karászon *kötélverő*, Berettyó-Újfaluban *köteles*, Egerben *kötél-eresztő*. — A liba v. lud Karászon: *duzott*, *kövr*; *sovány*, *hitvány*; egyebütt: *tömött*; *üres*; Egerben a nem tömött lud: *fáradt* lud. — A kabát Karászon *ujjas*, Körös-Ladányban (Békes m.) *rekli* v. *lekri*; de így is: *rékli* v. *lékri*, B.-Újfaluban: *bujbéli*. — Karászon csak az idős parasztot szólítják *kend*-nek, Berettyó-Újfaluban még a suhancot is.

Másutt nem hallottam módon használják a b.-újfalusi nép a *szokni* igét: Ő így *szok* tenni; így *szok* lenni; nem *szok* oda járni.

Egri különlegességek: *Szétmajszolta* a légy a rajzot. — *Karé*: kenyér. — Ne *fárisza* lábait oda. — *Árra* mén. — *Megérízte* a szagot. — *Fordíjjam*: fordítsam. — *Egenyes*: egyenes. — *Döröz*: kréta.

Beregmegyei falvak nevei versben:

Gecse, Csoma, Macsola, Márok-Papé, Csaroda.

Nyirbátori embertől hallottam: Ittam egy kis *lerogyit* (pálinkát), mitől jól *begugyiztam* (lerészegedtem).

Átók: Nyúdd el a gróf Károlyi erdejét *hónajmankónak*! —

Egri paraszt átka: Hogy a *virtályog* ölje meg azt a *potyóka* száját! Szójáték: Szeme *Apagyra* készül: fáj (kiapad a szeme?).

Karászi gyermekvers a gólyáról:

Cakó lakó bácsi, hol van a kend házi?

Imitt-amott a kert alatt a pap udvarában.

A *susster-verkstatt* nyelvezetéből: talpstráf; vikszos esőlék; pittling; vikszos bezecc; kóstogli; ringli; stiftni; ampasz; rádli; falcang; pileknájp; cipődrill.

BIEDERMANN ADOLF.

Állathivogató és úzó szók.

A *lónak* mondják: Tüled te! lépj jobbra! Farta te! lépj balra

Az *ökörnek*: Hajszt! jobbra! Cselő! vagy Csále! balra! Mikor a járomba fogják: Körha te! (tedd a járomba a fejedet!)

A *csikót* hívják: Ne csina! ne! ne! Kergetik: Csött te!

A *juh*ot hívják: Pusa! pusa! pusa! vagy így: bari, bari, bari! Kergetik: Hitt te!

A *disznót* hívják: Kuca, kuca, kuca! Kergetik: Husa te! (vagy:) Húj ne!

A *kacsát* hívják: Kács, kács, kács, kács! vagy: Kur, kur, kur, kur! Kergetik: Kács te!

A *libát* hívják: Papatyikám, papatyikám, papaty, papaty, papaty! Kergetik Já: já te!

A *csirkét* hívják: Pir, pir, pir, pir! Kergetik: Hes te!

A kotlót hívják: Kotá, kotá, kotá!

(Arad megye, Hódos).

KOLLMANN VILMOS.

Időnevek.

A bőjti hetek: Csonka hét. Kántor h. Guzza h. Süket h. Fekete h. Virág h. Nagy h. (Husvét). Fehér h. Gothard h. (?) Bőjt fogadó vasárnap = Invokávit. Fájdalmas péntek = a virágheti péntek. [A német *Karfreitag* szintén gyászhetet, jajhetet jelent, s a középfőlnémetben egyszerűen azt mondták: *kar-tac*, gyász-nap. E szóknek első tagja az őfőlnémet *chara* 'Wehklage, Trauer', s azonos vele a többi közt az angol *care* 'gond, bán'. — A szerk.]

A nagy hét minden napja „nagy”. Némelyek a nagy csütörtököt „zöld csütörtöknek” kezdik nevezni; ez azonban sült német beszéd. Egészen fölösleges fordítása a „Grün donnerstagnak”, amit a magyar ember meg se ért. Én magam se tudtam első hallásra, vajjon nagy cs. v. áldozó cs. legyen-e a zöltség.

(Hegyhát, Vas m.) TURCSÁNYI ANDOR.

Családnevek.

Battó. Bese. Csibor. Gallai. Harcsa. Hargas. Jakab. Nyíró. Pinke. Rancsó. Sólya. Szanyó. Szenci. Tornoci.

(Perbete, Komárom m.)

SZINNYEI FERENC.

Gúnynevek.

Papakereső. Mókús. Matyó. Vaksi. Fülhajas. Cukormámi. Fűtyús. Oszlatyi. Koca.

(Ada, Bács m.)

MOLNÁR SÁNDOR.

Néprománc.

Szabó Vilma.

Szabó Vilma kimént ász szeölleőbe,
Léfeküdt a gyijaófa tövibe.
Éggyet ketteőt kijátottam neki:
„Kelly fél Vilma, mer’ mällát valaki.”

Szabó Vilmát kilen’ zsandár vallattya,
Széreteőji az ajtaóba hallgattya....
„Valld ki Vilma minden bűneidet,
Hová tétted három gyermekédet?”

„Éggyet tettem gyijaófa tövére,
Másat tettem Tisza fenekére,
Harmagyiknak mos’ vagyok gyilkossa,
Jaj! Istenem, hun az akasztáófa.”

Szabó Vilmát tyízs zsandár kíséri,
Széreteőji az ablakbú’ nézi.
„Ne nézd babám gyászos életemet,
Min’ téjérted szénvedem ezeket.”
(Máttra vidék, Csehi).

ISTVÁNFFY GYULA.

Javítandó.

Nyr. 26:189. l. *sürgyé* h. olv. *surgyé* és *zarát* h. olv. *zsarát*.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. JÚNIUS 15.

VI. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

1. Tárkány.

Hübschmann örmény nyelvtanában (Arm. Gramm. Leipzig, 1895) 1:1—266 az újperzsa és arab jövevényszók sorában található az örmény *thárchán* 'adómentes' (előfordul Orbélean István XIV. sz.-beli örmény történetírónál), újperzsa *tárchán*, arab *tárchán* 'is qui immunitate gaudet' (Vallers szót.), tatár *tárchán*, celui qui est exempt de toute espèce de charges' stb. (Pavet de Courteille), mongol *dárchán* 'abgabenfrei' (Stackelberg, Fünf ossetische Erzählungen 67. l.)

Ha ennek, mint tatár eredetű szó, a magyar *Tárkány* helynév megfelel, akkor kiváltságos helyet kell értenünk alatta, mely mentes volt az adófizetéstől. Ez különösen a hevesmegyei *Felső Tárkány*-ra talál, hol hajdan a néma barátok kolostora volt, s hova várhegyen bástyaforma építmények vannak. *Tárkány* helynév van ezen kívül Komárom és Bihar megyékben.

2. Dévaj.

A legújabb kutatások alapján kétségtelen, hogy nemzetünk az ős hazában erős perzsa hatásnak is volt kitéve. A magyarok ős vallása is valószínűleg perzsa volt. A jó és a rossz birodalmának, mely hagyományaink szerint a magyar pogány vallásnak is főalapelve, a Zoroaster vallása a főképviselője. Munkácsi a magyar *úr* szót is a perzsa *aura-ból magyarázza, mely a perzsa főisten *Auramazda* (*Ormuzd*) első része. Az *Isten* szó a perzsa *jezdan* kölcsönvétele (eredetileg többesszám, 'akiket tisztelni kell' jelentéssel). A *deva* szó szintén 'Isten' jelentésű még az indben, de már a perzsa vallásban 'a gonosz szellemek', a *div*-ek jelölője. Az örményben is megvan a *dev* 'ördög, gonosz szellem, démon' szó mint perzsa jövevényszó (Hübschmann: Arm. Gr. 1:1—140) = zend *daeua*-, pehl. *dēv*, újp. *dēv* 'Dämon, Teufel'.

A magyar *dévaj* nem e zend *daeva*- egyenes átvétele, hanem a *daeva ya* képzővel ellátott denominatív alakjának felel meg. (Vö. Spiegel: Vergleichende Grammatik der alteranischen Sprachen. Leipzig, 1882. 217. l.)

Dévaj-kodik tehát kétségtelen perzsa jövevényszó, ördögi dolgokat végezni, ördöngösködni' eredeti jelentéssel. *

PATRUBÁNY LUKÁCS.

BIRTOKOS ÉS DATIVUS.

I.

A januáriusi füzetben Lehr Albert e címen: „Hang a multból“ (20) védelmére kél a Petőfi „János vitéz“-ében előforduló ím e sornak: „*Magamnak* is ugyan kutyául lett *dolga*.“ Szarvas Gábor szerint ugyanis csak így van jól: „*Magamnak* is... *dolgom*.“ (1:25). Lehr A. azt tartja, hogy „itt a megrovó a hibás, nem a megrovott.“ — Kevéssel ezután Komáromy Lajos is hibáztatta a szóban forgó mondatot (1:408, 409). Hozzájuk csatlakoztam én is, amikor „A *nek* névrag“ c. cikksorozatban a *magam* névmás szerepkörét is tárgyalván, tulajdonító ragú alakjának ilyen mondatokban való dativus mivoltát igyekeztem kimutatni (II. négy cikk). Hivatkoztam is a 2. cikkben Komáromy fejtegetéseire. A megrovóknak tehát, az én felfogásom szerint teljes igazuk van.

Magamnak itt nem birtokos, hanem dativus: (*Nekem*) *magam-*

* Dolgozótársunk nézete mellett szól, hogy a *dévaj*nak a NySz.-ban idézett legrégibb példája „gonosz“ jelentésre mutat: „Kár bizony, amaz emberséges ember hogy olyan kutya *dévaj* eb!“ (Thaly: Adal. 1:81.; vö. az *ármányos*nak hasonló jelentésbeli fejlődését.) Továbbá, hogy a népnyelvben *dévaj*, esztelen' (Baranya m.), *dévajkodik* pedig a. m. részeg állapotban lármáz, káromkodik (Pozsony m. MTsz.). — Budenz MUGSz. 253. a *déványos*, *dévályos*, *divat*, *diadal* szók családjába sorozza. De a dunántúli *déványos* csak a. m. pompás, díszes, kitűnő, s nyilván a horvát *divan*-ból való, mely a. m. csodaszép, gyönyörű (vö. *divíti* se csodálkozni stb.). — Ismét más eredetűek a messze elterjedt *déványoz*, *dévánkozik*, *dévánkodik* igék, melyeknek jelentése „gyűlésez, tanácskozik“ (az utóbbiból fejlődött a tanakodás, tünődés, az előbbiből a dorbézolás, korhelykedés s innen még a hangzás hasonlósága miatt a „*dévajkodás*“ jelentése is). Zala megyében ezeknek alapszava is megvan még: *diévány*, gyűlés („a vármegye diéványjai“ MTsz.). Ez nyilván nem egyéb, mint a török *diván*, „tanács, gyülekezés, államtanács“. (Vö. még horv. *divan* „beszélgetés, értekezés“ s innen a szerb *divaniti* „reden“.)

S. Zs.

nak is kuty. lett *dolgom*. Ebben a szerkezetben *magamnak* helyébe *nekem*, szót kell tennem; ez pedig megkívánja a visszatérő névmásnak vele személyben és számban egyezését. Mondjuk is akárhányszor: *Neked magadnak* is elég *bajod* van vele. *Nekik maguknak* sem állhat *érdekükben* stb.

A Lehr-féle szerkezetben: *a magam dolga* is ugyan kutyául lett: birtokos a *magam* (Lehr genitivusnak nevezi) *; következőskép birtoka a *dolga*. De mihelyt úgy változik a szórend, mint a fentforgó esetben, amikor is a birtokszó elszakad a *magam* névmástól, és az ige áll közéjük, legott dativussá lesz a *nak* ragot fölvevő *magam*, és a birtokszó egyezik vele személyben és számban.

A *nek*-ragú szónak egyezésbeli működése attól függ, ha vajjon birtokos-e, dativus-e; pl. *Kovácséknak a háza* dobra kerül (birtokviszony); ellenben: *Kovácséknak (nekik) dobra* kerül a *házuk* (dativus szerep) — *Bátyáméknak a baja* más természetű. *Társaimnak az okoskodását* nem értem. A *nak*-ragú szók itt birtokosok. Ellenben: *Fiaimnak meggyúlt a bajuk* vele. *Páléknak* égett le a *pajtájuk*. A *nak*-os szók itt dativusok.

Az eligazodás kulcsa a következő: Amott a *bátyáméknak* helyébe egész szabatossággal oda tehetem ezt: *az ő* (bajuk); *társaimnak* helyébe szintűgy ezt: *az ő* (okoskodásukat). — De már az utóbbi mondatokban *fiaimnak* és *társaimnak* helyébe *nekik* szót kell tennem (*nekik* égett le a *pajtájuk*), világos jeléül dativus mivoltuknak, amelynél fogva a birtokszónak velük nemcsak személyben, hanem — bizonyos esetek kivételével — számban is egyeznie kell. Birtokviszonyban, tudvalévőleg, csak személyben kell egyeznie, amint az előbbi két példából is kitetszik.

Az eligazodásnak említettem nyitja nemcsak a mindig harmadik személyű főnevek, hanem a személyragokat fölvevő másnemű nevek birtokviszonyának vagy dativus mivoltuknak a kinyomozására is alkalmas. E nevek: a számnevek, szám- vagy mennyiségjelentő, visszatérő, visszamutató, kérdő névmások, ú. m. *egy, három, egyik, másik* stb.; *magam*; *a ki, a mely* stb.; *mindnyája, valamennyi* stb.; *hány, sok, több, kevés* stb.

* Megjegyzem, hogy *genitivus* helyett már azért is használom a *birtokos* elnevezést, mert a vele szembeállított *dativus* jobban feltűnteti a kettő közötti különbséget, azt t. i., hogy a dativus soha se lehet birtokos, vagyis az illető mondatban álló birtokszó nem lehet nyelvtani értelemben vett birtoka. (L. „A dativusnak nincs birtoka“ c. cikkemet. Nyr. XIII:439.)

A *magam* társai abban különböznek tőle, hogy többesben kétféle alakot öltenek: *ketten, tízen, sokan, kevesen* stb. *dolgozunk, -tok, -nak* (ez esetben határozókká válnak); és: *kettőnk, tízünk, mindnyájunk . . . dolgozik*. Ezek egyike-másika a többietől eltérő szerepet visz; de abban egybevág a működésük, hogy a *nek* névrag nélkül álló személyragos alakjuk mint birtokos a birtokszót mindannyiszor harmadik személyi raggal vonzza, mint akármely főnév; pl. *melyikünk háza?*, *kettőtök titka*; *mindnyájunk érdekében* stb.

Amikor személyragos alakjuk fölveszi a *nek* ragot, akkor épen úgy, mint a *magam, magad* stb., lehet birtokos, lehet dativus aszerint, amint az ige vonzó ereje (regimen) és a mondat szerkezete kívánja. Mint dativusnak, magától érthetőleg föl kell vennie a *nek* ragot.

Példák birtokossal: „Ecce! hol jár *mindkettőnknek esze*“ (Vas Gereben). *Néhányunknak* már csak egyszerű *felhívására* is megteszi majd. Bizalmas *embere többüknek*.

Dativussal: Nekem meg Pálnak *kettőnknek* nem esett *terhünkre*. *Eszükbe* juttattam én *mindkettejüknek*. *Mindannyitoknak* együttvéve sincs ott annyi *befolyástok*, mint neki *egymagának*.

Magamnak, magadnak stb. ugyanezt az utat követi. Pl. Mint birtokos: „... de csak *maguknak* *mutatását*“ (keresik; sui ipsorum ostentationem; a régieknél); „Magunk *magunknak* *veszedelmét* ne keressük“ (nostri ipsorum perniciem; Révai nyt. 363). „... saját *magamnak* a népnyelv tőjéről való *metszései*“ (Lehr Alb. Toldi-kommentár). Mint dativus: *Magamnak* nem volt elég hideg *vérem*. Hát *magadnak* nem juthatna *eszedbe*? *Magatoknak* nem lett semmi *bajotok* „... mert *magamnak* is *részem* volt benne“ (nem: *része*. Deák Ferenc 1867. beszéde). „... *magamnak* is ez a *szándékom*“ (nem: *szándéka*. Lehr A. idézete Petőfi novellájából). „... *magamnak* is oly édes ömlik el *pilláimon*“ (Arany. Darázsok. 203. l.).

Kétséget sem szenved, hogy a birtokos *magamnak, magadnak* stb. a mai nyelvhasználatban ritkább, mint az azonalakú dativus, és hogy rendszerint nem szorult a *nek* ragra: a *magam* dolga; a *magatok* erszényéből stb.; dativus alakja ellenben nem is képzelhető *nek nak* nélkül. Tehát ritkább a *nak* ragú birtokos, *magam*; de amikor használatos, érvényre jut főnévi természetete. Kitétszik ez az elsorolt példákból, a t. k. a Lehr-idézte saját mondatából is: „saját *magamnak* . . . *metszései*“ — mintha mondaná:

„saját *valómnak a művei*“. Ilyen a Bessenyei mondata is: „Légy szabados *ura* magadtól *magadnak*“. Mondjuk is: nem vagyok *a magam ura*, v. *magamnak az ura*. Gyöngyösinék im e mondatában is főnév gyanánt állónak tartom a visszatérő névmást: „Azért más *gondját* kell viselni *magunknak*“ (t. i. a mi tulajdon *valónknak, egyéniségünknek*).

Ezekben tehát szabatos az egyeztetés; amiért is nem esnek egy rovathá, nem járhatnak olvasva a Lehr-idézte többi példával, amelyek hibás volta szembetűnő. „*Magamnak* se volt *kedve* hozzá (*kedvem*). Ha még a (*nekem*) *van* ige dativusvonzó sajátságát sém vesszük figyelembe, akkor az olyan magyarságot is bátran javallhatjuk, mint: *magatoknak sincs pénze*; sőt még az ilyest is: Most már *magamnak* kell *beszélnie* vele.

(Vége köv.)

JOANNOVICS GYÖRGY.

RÁSKAI LEA NYELVJÁRÁSA.

(Vége.)

Hogy a kört szűkebbre vonhassuk és Ráskai nyelvjárását lehetőleg pontosan megállapíthassuk, vizsgáljuk meg a kódexek egyéb hangtani sajátságait is.

Ezek sorában feltűnő a mai irodalmi *ű* helyén álló *i* uralkodása. A felső nyelvállású ajakműködés nélküli hangok gyakoriságáról képet nyújthat a példáknak következő sora:

jnnepet jlleny C. 97, jnnepet jly P. 102, juevltis D. 255, C. 107, ires, ireskevdev H. 357, fyledet H. 264, fyl D. 140 (s lapokon keresztül mindig, jzenetyt M. 11, 78, jueg C. 169, fylmyle C. 161, fygezty H. 258, fyggey D. 203, H. 325, kylemben H. 259, kylsev H. 275, tyker D. 133, C. 92, bydes, zyleyet H. 302, fyst H. 328, (az utóbbit azonban gyakran *ű*-vel is találjuk: fvst, fevst).

Azonkívül számtalanszor: pinkest, pispek, jnnep, Filep, jduezeytev. A megszokott *i* hangú alakok közül egyenesen kiki ez az egyetlen adat: küsded M. 58 (rendesen *i*-vel, pl. kysded M. 11). Minthogy csak egymagában fordul elő, semmiesetre sem lehet Ráskai Lea nyelvjárásának jellemző kifejezője.

A Példák Könyvében, főleg a Margit Legendában aránylag elég sürűiek az ajakhangzós alakok, míg a másik három kódexben csak hosszú olvasás után bukkanunk egyre-egyre. S ez természetes is, mert a szók ajakhangzós alakjai együttjárnak az őzéssel,

előbb, pedig már megállapítottuk, hogy R. L. írásai nem egy és ugyanazon nyelvjárás képét mutatják.

Ű-vel szemben álló *i* ma határozottan nyelvjárasi sajátosság ugyan, de R. nyelvjárásának meghatározásában még sem szabad döntő fontosságot tulajdonítanunk az *i* uralkodó szerepének, mert tudjuk, hogy az ajakműködés nélkül képzett hang többnyire az eredetibb, más kódexekben is elég gyakran fordul elő és a 'mai ű épügy származott régibb *i*-ből, mint a mai *ő* régibb *ē*-ből. De mivel R. L. írásaiban gyakoribb és következetesebb az ajakműködés nélküli hang, mint más egykorú kódexben, föltehetjük, hogy az *ő* nyelvjárása azok sorába tartozik, melyek ma is kedvelik az irodalmi *ű*, *ű* helyén álló *i*, *i* hangot. Ilyenek Balassa tanúsága szerint az észak-keleti, palóc és királyhágóntúli nyelvjárasterületek. Az utóbbit, azt hiszem, számításon kívül hagyhatjuk, mert annak nyelvjárásai nem használják a kétféle *é*-t oly módon, mint Ráskai és egyéb jellemző sajátágaiból sem találunk fel semmit sem a kódexben. Marad az észak-keleti és a palóc nyelvterület; s itt talán már több reménnyel keresgélhetünk, mert láttuk, hogy ezeknek hevesmegyei, illetőleg zemplén-abauji nyelvjárásai majdnem teljesen úgy különböztetik meg a régi *ē és *é hangokat, mint a Ráskai-féle kódexek. A határok tehát mind szűkebbre szorulnak.

Nyelvjárasi sajátásnak tekinthetjük továbbá tán azt is, hogy *l* előtt és a szó végén néhányszor *ó*, *ő* hangot találunk *ű*, *ű* helyett. Nem számítjuk ide a *tanólni* igét, mely a régi nyelvben általánosnak mondható. Több figyelmet érdemelnek azonban a következő alakok: nyevolyasol M. 50, gonozol P. 91, gyanosagok P. 103, sirő D., falobol M. 50, tano H. 340, 345, P. 98 (háromszor). A *tanó* és *gyanó* előkerül ugyan máshonnan is, de a *falót* csak a Margit Legendából, a *gonozol* alakot pedig csak egy csízióból és az Ehrenfeld kódexből idézi a NySz. A szó végén és *l* előtt *ű*, *ű* helyén álló *ó*, *ő* jellemző sajátága a palócságnak és előfordul a szomszéd nyelvjárásokban is. Mivel az Ehrenfeld kódexről már be van bizonyítva, hogy a palóc nyelvjárás terméke, azt hiszem, hogy Ráskai kódexeinek ezen adatait is egyenesen palóc nyelvjárasi sajátságoknak tekinthetjük. Kódexeink helyesírása, sajnos, nem tesz különbséget az *ő* és *ű* közt, mindkét hangot egyaránt *ev*-vel jelölván. Így azután nem tűnnek fel azon melléknevek, melyeknek képzője *ű* helyett *ő*-nek hangzik s nem bizonyos, hogy az olyan szavak, mint *zernyev*, *genyerev* miként olvasandók, *szērnyűnek*, *gyēnyērűnek*-e, vagy *szērnyőnek*, *gyēnyērőnek*? Majdnem bizonyos, hogy

a fentebb említett mélyhangú alakokhoz hasonló magashangú nyelvjárási sajátosságokat is találunk, hogyha R. L. ortográfiája megkülönböztetné az *ö* és *ü* hangokat. Palóc területre vall különben az is, hogy a tövégi magánhangzók sokszor zártabbak, mint a köznyelvben. Tarsot M. 47, batron D. 137, bozzontasyt M. 29, nyom M. 13, urolkoduan C. 103, heuolkoduan P. 90, tarsossagaban M. 39, zegenyevn C. 178. A hangoknak ez a zártabb ejtése tisztán palóc területen kívül előfordul még Zemplénben is. (Lásd Balassa i. m. 70. l.).

A magánhangzók hangtani vizsgálatának befejezéséül lássuk még a hiatus előfordulását Ráskai kódexeiben. Ideeben M. 1, D. 205, teteere M. 15, evrizevenek M. 16, ganeaval M. 15, serteevel M. 30, lean M. 51, leanyokat D. 136, elmeeben D. 140, 206, veseere D. 141. Mindig: myelkevdet és myt myelz? E példák, melyeket könnyen lehetne még szaporítani, azt mutatják, hogy a hiatus az írott szövegben fennáll. De hogy R. L. élő nyelve megtűrte-e hiatust, az még nagyon kérdéses, mert legalább is olyan sűrűn találjuk az ellenkező adatokat is. Ilyenek: ideyen M. 38 P. 90, ideyeyg C. 103, apacaja M. 73, leianyokkal M. 1, leyend C. 147, beleye C. 146, leyendev P. 113, halandoyul P. 114, teyend C. 172, Izrahel C. 179, 133, H. 297, 326 stb. Ezekben tehát a hiatus *j* vagy *h* közbeszúrása által van pótolva s elfogadhatjuk tény gyanánt, hogy R. L. nyelve is azon nyelvjárások sorába tartozott, melyek a hiatust nem tűrik meg. Az eddig nyert eredmények tehát semmiben sem ellenkeznek, hanem megerősítik és kölcsönösen kiegészítik egymást.

*

A mássalhangzók köréből nyelvjárási felosztás alapjául leginkább az *ly* hang szolgál. Tudjuk, hogy ma már csak palóc vidéken ejtik ezt a hangot. Ettől keletre *j*-vé, délnyugatra pedig *l*-lé változott az *ly*. R. L. kódexeiben néha *l* betűt találunk az *ly* hang helyén, pl. kirali M. 1, kiralne M., folnak C. 140, az il ember C. 165, heleyt M. 3; rendszeren azonban világosan *ly* jeggyel jelöli e hangot: felyvl M. 6, ereklve M. 26, homalyos M. 47, jllyen M. 19, nyevolyasol M. 50, keraly H. 260, faklyayat D. 130, Illyes C. 106, illen H. 296. *J* betűvel egyszer sincs helyettesítve az *ly*. Kétségtelen tehát, hogy R. L. *ly* hangot ejtett, mint ma a palócok. De ebből természetesen még nem szabad az ő palócságára következtetnünk, mert ha ma másutt nem is ejtik az *ly*-et, könnyen

lehetséges, sőt nagyon valószínű, hogy a XVI. sz. elején még nagyobb területen volt járatos ez a hang.

A nyelvjárás megállapításában az *ly* hangnál fontosabb bizonyíték az *l* kiesése a szó vagy szótag végén. Gyűjtsük tehát össze az adatokat, melyekben az *l* ilyen esetekben kimarad. Gyvlevseg M. 11, 41, H. 267, 356, P. 96, tanot valla H. 261, hood (hold) H. 328, hodnak H. 321, 328, kuchayt M. 47, kuchoknak C. 103, kucholvan M. 46, neklv C. 110, D. 130, H. 301, és talán: erevkevdének M. 31. Nem sorozható ide a bodog M. 9, 44, bodogsagos D. 124, bodogoknak bodoga H. 305, mert már eredetileg is *bódog* volt és csak visszás analógia folytán vette fel újabban a *boldog* alakot (Simonyi: M. Ny. 1:23.). Látjuk tehát, hogy az *l* csak a szó belsejében esik ki, szó végén pedig, ugyyszintén *a*, *e* magánhangzók után megmarad s a magánhangzó az *l* kiesése után nem változik meg, legfőlebb megnyúlik. Ilyen stádiumban van ma az *l* elveszése (csakhogy már minden szóban), az észak-keleti nyelvjárásterületen, a tiszántúli és keleti palóc nyelvjárásokban. A tiszántúli nyelvjárást bátran figyelmen kívül hagyhatjuk, mert a kódexek egyetlen nyelvsajátsága sem mutatott eddig erre a területre, míg a másik kettőre már számos. A Ráskai-féle kódexekben ugyan nem esik ki minden szóban az *l* (pl. folt, foldoza M. 13, olvas C. 106, fevdhez H. 257 stb.), de az elhagyás mértéke körülbelül megfelelhet a két nyelvjárás akkori állapotának.

A palóc és északkeleti nyelvjárásra mutat a mássalhangzók egy másik változása, a *d*, *l* és *n* palatalizálása *i* és *ü*, néha *e* előtt. Sok erre vonatkozó példát ugyan nem sikerült összegyűjtenem, de a határozott adatok csekély számának talán csak a különös helyesírás az oka. Ilyen világosan palatalizáló alakok, mint: zynnev (szinű) C. 140, ektelenyvl M. 55, felyvl (mindig), pagymentom M. 53 és pagimentum M. 4: 20, gelyert M. 53, mellyehez M. 50, fegyethetetlen (feddhetetlen) C. 157, fevrtevgenyi D. 138, elevenyvl M. 59, eljdegenyvevit M. 56, fenye vadak C. 203, egyéb ezen vidékre mutató nyelvi sajátságok támogatása mellett határozottan nyelvjárási sajátságoknak vehetők. A mássalhangzók ilyen palatalizálása az egész palócságnak és az észak-keleti nyelvjárásterület vele szomszédos vidékének jellemző vonása. Az a körülmény, hogy csak csekély mértékben találjuk meg őket, talán a palóc és északkeleti nyelvjárásterület határvidékére mutat,

A mássalhangzók változásai sorában végül még a mássalhangzók illeszkedését kell számba vennünk, amely a Tiszától nyu-

gatra fekvő nyelvjárás általános sajátága. Ilyen illeszkedés példái: hattatok volna D. 138, el nem hatta M. 3, vattok M. 38, C. 108, atte (az te) H. 265, irille (irigyle) M. 9, P. 93, meggygyogyeht M. 53, meggygonhatnanak C. 139. Ezek is azt bizonyítják, hogy Ráskai Lea nyelvjárását nem szabad a Tiszától keletre keresnünk,

S ezzel megvizsgáltuk a Ráskai-féle kódexek összes feltűnő hangtani sajátságait, amennyiben ezek nyelvjárási sajátságoknak vehetők. Láttuk, hogy mind keleti palóc vidékre, vagy az észak-keleti nyelvjárásterületnek vele szomszédos vidékére mutatnak. Hátra van még az alaktan nyelvjárási sajátságainak vizsgálata. Talán e téren is találunk némi nyomokat, melyek Ráskai L. szülőföldjére mutatnak.

*

Előre is ki kell jelentenünk, hogy az őskódex alaktanának vizsgálata nem fogja nagyon elősegíteni kitűzött célunk elérését. Még pedig azért nem, mert inkább csak nyelvtörténeti sajátságokat mutatnak föl, melyekből egyet-mást tartottak ugyan fenn mai nyelvjárásainak is, de Ráskai korában még nem voltak jellemző sajátságai valamely külön nyelvjárásnak.

A névragok közül R. Leánál a *-ban -ben* ragnak sem alakja, sem értelme nem változik. A *-ba -be* helyett már nem használja a régibb *belé* ragot, de egyszer: ketsegbel esuen M. 50. A *-ból -ből*, nem mutat eltérést: falobol M. 50, serebevl M. 27, egyszer előkerül a régibb alak is: hazbalol H. 352. A *-ról -ről* is rendszeren a mai irodalmi alakban fordul elő: gyonasrol P. 93, lelk erevl P. 93. A Cornides kódexben mindig *revl* van írva, de vegyesen *-rol* és *-rul*. Pl. farol C. 236, foganatjarul C. 106, halalarul C. 106, latasarvl C. 172. Ebből az következik, hogy ezeken a helyeken a *-revl* is egyaránt *-rölnek* és *-rülnek* olvasható. Gyakran *-relnek* találjuk írva a ragot, mint néhány más kódexben is, pl. zerzetesekrel, fratererekrel P. 90, kirel M. 4, stb. A *-tól -től* ragot még eredetibb *-tul -tül* alakjában találjuk: magatul M. 55, azzontvl M. 44, fiatul H. 308, daykatul C. 234, evrdevgevktevl M. 51 stb. Megjegyzendő még, hogy a *-tül* rag a ML.-ban néha nem illeszkedik. Pl. naptevl M. 4, aztaltevl M. 21, sororoktevl M. 21. A mai népnyelv a *-ról*, *-ból* és *-tul* ragok hangbeli különbséget kiegyenlítette s azért a kódexbeli névragok eltérő alakjai sem szolgálhatnak az író nyelvjárásának megállapítására. A *-hoz* rag használata azonban már inkább rámutat R. L. szülőföldjére.

R. L. kódexeiben e ragnak következő használatát látjuk: sororhoz M. 23, azzonhoz M. 26, koporsohoz M. 51, és testehez

M. 36, serehez M. 36, istenhez M. 51. Tehát csak a *-hoz -hez* alak fordul elő, mint az *özö* nyelvjárásokban általában; még *ö* hangú szók. mellett is a *-hez* rag áll. Pl. fevdhez H. 257. Ime egy új bizonyítéka annak, hogy R. L. nyelve nem lehetett *özö*, mert ez a nyelvjárás csak a *-hoz -höz* alakot ismeri.

A Ráskai használta *-hoz -hez* alak már határozottan nyelvjárási sajátyságnak tekinthető; annál is inkább, mert a HB. kivételével a többi kódexekben már megtaláljuk a rag hármas hangrendű alakját. A *-hoz -hez* alakot ma csak a zemplén-abauji nyelvjárás használja. (Balassa i. m. 136. l.) Előfordul ugyan ott még ritkán a *-höz* alak is, de ez újabb fejlemény lehet, valószínűleg az *özö* nyelvjárások hatása következtében.

A birtokos ragozás csak némely esetben tér el a köznyelvi használattól. Az egyesszámú 3. szem. rag nyelvjárási sajátyságairól már volt szó a hangtani részben. A többessz. 3. sz. ragjai *-ok -ek -ök*. Pl. zarvok P. 108, nyomok M. 17, labokat M. 4, jelen voltokert M. 3, latasok M. 51, tartasokot C. 107, hytekkal P. 48, kedvekert M. 31. zegensegek C. 121, kezek M. 51. E helyen fontos és megemlítendő az, hogy a nyelvjárások közé, melyek e ragot így használják, tartozik a palóc és északkeleti nyelvjárásterület is. A nyugati nyelvjárások mind zártabb hangzóval ejtik ezt a ragot (*-uk -ük*.)

Az igeragozás körében alig találunk olyan eltérést az irodalmi közhasználattól, mely nem volna a régi nyelv általános sajátysága. Néhány alaktani sajátyságot a ragok vagy képzők hangtani sajátyságai révén már előbb tárgyaltunk; minthogy a kódexben ezeken kívül egyéb nyelvjárási sajátyságot nem találhatunk, be kell tehát fejeznünk vizsgálódásainkat. Bár az elért eredmények teljes határozottság és biztonság dolgában még elég kívánni valót hagynak hátra, talán mégis elegendő alapot nyújtanak arra, hogy most már levonhassuk belőlük a tanulságot.

*

Az összevetések során azt láttuk, hogy a nyelvjárási sajátyságok nagy része palóc területre mutat. De az északkeleti nyelvjárás némely sajátyságát is megtaláltuk a kódexekben. A felfedezett nyelvjárási sajátyságok túlnyomó része pedig, alig egy-kettő kivételével, olyan, amely az északkeleti nyelvjárásterület nyugati, zemplén-abauji nyelvjárásában és a palóc területen egyaránt előfordul. Világos tehát, hogy R. L. szülőföldjét e két nyelvjárás határvidékén kell keresnünk; még pedig ennek a határvidéknek

nem nyugati, hanem keleti részén, mert Zemplén-Abauj nyelve ma is vegyülék nyelvjárás, mely az északkeletiekén kívül magában foglalja még mindazon palóc sajátságokat is, melyeket a kódexekből sikerült kimutatnunk.

Hogy R. L. nyelve nem tisztán palóc, hanem határozottan a zemplén-abaúji nyelvjárás, kétségtelenül bizonyítja az, hogy a kódexekben gyakran találkozunk olyan hosszú hangzókkal, melyek az északkeleti nyelvjárasterület jellemző sajátságai, de palóc területen már nem fordulnak elő. Pl. meery tenny azokat C. 155, meerneje (merné) C. 167, meer (mer) H. 338, aad C. 164, el veez (veszesz) C. 236, teeznek M. 31, eezem M. 41, eeznek M. 31, veet (kétszer is) M. 17, zarvok keel P. 108, M. 5, keelnevnk H. 342. Erre a szűkebb területre mutat az is, hogy R. L. nyelvének egyik jellemző és következetesen használt szava, a *gyenyörű*, majdnem változatlanul van közölve Abauj megye Buzita nevű helységéről: *gyenyörű* (Nyr. 7:144.).

Minthogy a nyelvi adatok is erre a vidékre mutatnak, és Zemplén megyében tényleg Kis- és Nagy-Ráska nevű falu létezik: Ráskai Lea is bizonyára Zemplén megyéből származott.

Poetica licentiánál nem egyéb tehát az, amit Beöthy Zsolt verses elbeszélésének egyik helyén mond, hogy Leát emlékei az ősi várhoz fűzték, mely néma göggel nézett alá a Vág szilaj hullámira. De igenis helyes úton járt Volf Gy. szerencsés konjekturájával.

Hosszú vizsgálataink eredményeként tehát nyelvi okokból is megerősíthetjük azt, ami Volf Györgynél 1881-ben még inkább csak sejtélem volt, hogy: Soror Lea bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a zemplénmegyei két (kis és nagy) Ráska faluról kapta nevét, s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. sz. végéig udvari és országos főtisztviségeket viseltek. Nagy Iván, Magyarország családaiában a XV. sz. végéről és a XVI. sz. elejéről több zempléni Ráskai nevű családot sorol fel; hogy Ráskai Lea ezek közül melyiknek volt gyermeke, azt talán a történettudósok dönthetnék el pontosabban, ha ugyan ma még eldönthető. Annyi azonban most már bizonyos, hogy ennek a törzsnek volt egyik hajtása szorgalmas apácánk, s gyermekkorát is minden bizonnyal Zemplénben töltötte.

AZ ELSŐ MAGYAR FIZIKA MŰSZAVAI.

Az eddig összegyűjtött nyelvújítási adatok folytatásaul közlöm itt Molnár János 1777-ben megjelent *Magyar Fizikájából* a műszók jegyzékét, még pedig úgy, hogy címszóul a mai műszót tesszük, azután a Molnáré következik (pl. a mai *ábrázol* helyett M. J. azt mondja *képez* és így tovább).

Ábrázol, képez.
akadály, akadék.
alap, talp.
állandó, állhatatos.
állatöv, jeltartó; *állatövi fény*,
 jel karika világa.
anatomus. testvizsgáló.
anyag, állat.
apsis, bolt.
arány, tartozandóság.
arányos, egytartozandóságú, egy-
 keletű.
áthatlanság, elérhetetlenség.
átlátszó, által láttató.
átlátszóság, által láttatás.
átmérő, középhasító, általérő, által-
 mérő.
atóm, picinykeség, test picinye.
átzöggellő, szegarányú, közarányú,
 szegletarányú.
Barométer, nehezetmérő.
bolygó, bújdosó csillag.
borító, burított.
borszesz, bor vékonya.
Chemia, kémia.
convergens, öszvetérő.
csavar, sajtoló csiga.
csiga, karika-csiga. (*Mozgó*-, fel-
 futó-; *álló*-, akasztott-.)
álló csillag, álló csillag.
csillagzat, csillagzat.
csillagász, csillagnéző; *csillagászi*,
 csillagnézető.
csomó, gomb. (*Leszálló*-, hulló-;
emelkedő-, hágó-.)
cső, csíve, cső, síp.
csökkenés, kissebbülés.
csúszás, csúszás.
Dagály, tenger áradása.
délkör, déli karika.
domború, domború.

Egyenértékű, egyetérő.
egyenlítő, egyarányosító. (*Egyen-
 lítői kör*, egyarányosító karika.)
egyenlő, egyenlő, egykorú.
egyenlőtlen, egyenetlenség.
egyensúly, egyarányú nyomás.
egyetem, tudományok közönséges-
 sége.
egység, egység.
egyszerű, együgyű.
ék, ék.
elektromos, gyántás.
elektromos gép, gyántás szerszám.
elektromosság, gyántázat.
elektromos szikra, lángfullánk.
elem, eredet.
elhajlás, elhajlás.
ellenkező erők, ellenző erők.
ellenkező irány, ellenben által tartó
 arányzás.
ellenlábások, lábelleniek.
ellipszis, apadt karika.
elszigetelve, szigetben lévén, szige-
 tesen.
emltyű, rúd.
érdes, vakarcsos.
eredő, maradék.
érint, illet.
érintő, illető.
erő, erő. (*Állandó*-, állhatatos-;
középponti, középponti; *érintő*,
 karimát érő-; *vonzó*-. vonó-;
taszító-, rugó-; *mozdító*-, moz-
 dító-; *ellentálló*-, ellentálló-; *tehe-
 tetlenségi*-, tehetetlenség ereje,
 állandóság ereje; *elven*-, ele-
 ven-; *gyorsító*-, siettető-.)
erők összetétele, erők foglalása;
szétbontása, bontása.
érzék, érzékenység. (*Halló*-, halló-;
látó-, néző-; *ízlelő*-, kóstoló-;

szagló-, szagló; *tapintó-*, illető-.)
érzékeny, érzehetendő.
északi fény, éjtszakai hajnal.
észlelet, észrevétel.
Fagyás, jegesülés.
fajsúly, képes nehézség.
fegyverzet, felfegyverkeztetés.
fél rendező, félrendű.
felület, felső szín.
fém, érc.
fény, világosság, fény.
fénylő, világosító
fényugár, világosító sugár.
ferde, hajlós, riskós.
fix pont, mozdulhatatlan pont.
fogas kerék, fogas kerék.
fok, garádics.
folyadék, folyó, folyadék.
folyósítás, cseppesítés.
fordított viszony, visszáltyos tartozandóság.
fordított, visszáltyos. (*Távolságnégyzetével fordított viszonyban*, a távullételeknek visszáltyos duplázatja.)
forgás, forgás.
forgáspont, forgása pontja.
földrajzi szélesség, földi szélesség;
földrajzi hosszasság, földrajzólong hosszasság.
fölfüggesztő pont, függesztésének pontja.
földközeli, földtől legközelebbség.
földsugár, földi fentő.
függőleges, egyenesen függő; *függőlegesen*, függősen.
Gép, szerszám, gépely; *géptan*, gépelyekről való tudomány.
górcső, pitzint mutató szerszám.
gömb, golyobis.
gömbalakú, golyobisos forma.
görbe vonal, görbe, görbe linea.
görbülés, görbülés.
gördül, gördül.
gőz, gőz.
gőzkör, gőzelék.
gravitatio, nehezülés, nehezítő erő.
Gyújtópont, tüzelő.
Hajcső, hajsíp.

hajlatlan, hajthatatlan.
hányad, hányad.
háromszög, háromszegű.
hasonló, hasonló.
hatás, erőltyködés; *viisszahatás*, viisszaerőltyködés.
hegyes szög, hegyes szeglet.
henger, görgő.
hengerkerék, gerendás kerék.
higany, eleven kéneső.
holdak, inasok.
homorú, apadt, öblős.
horizon, határozó, horizony; *valódi*-, valóságos.
hőmérő, melegmérő.
hőugár, melegítő sugár.
Ideg, ín.
inga, függő. (*Mathematikai*-, együgyű-; *fizikai*-, fűzött-.)
ingahossz, függő hossza.
irány, arányzás.
isochron, egyidejű lógású.
Jel, jel.
jelenség, láttat.
Képlet (math.), kép.
kerület, karima, kerület.
kezdetebeesség, kezdődő gyorsaság.
kísérlet, próbatevés.
kisütés, kisüttetés, kisütés.
korong, kurung, korong, tányér.
kőb, kocka; *kőbős*, kockás.
kődfoltok, felhős foltok.
kör, karika.
körkerület, karika-karima-; *körselet*, karikaszelet.
körsugár, fentő.
körülforgás, körülforgás.
kötelek merevsége, a kötelek engedetlensége.
kövesítő, kövesztő.
közeg, közép.
közelség, közeli-létel.
középpont, középpont.
középtávolság, közép rendű távullétel.
közli csővek, közli csívek.
közös, osztályos, közös.
kúpalakú, csúcsra menő.

Láthatatlan, láthatatlan.
látható, láthatandó.
látszólagos átmérő, láttat szerént átmérő mérték.
lecsapás (chem.), enyvesztés.
lég-ellenállás, levegőnek ellenállása.
légkör, párazat.
lehajlás, lehajlás.
lejtő, hajlós lap.
lejtő hossza, *magassága*, hajlós lap hossza, magassága.
lemez, látna.
lencse, lencse.
lengés, lóggás.
lengés középpontja, lóggás középpontja.
lényeg, mivolt.
lerajzol, leképez.
levegő, levegő, levegő ég.
leydeni palack, lajdai, fegyveres palack, vagy menykö-palack.
libella, színmérték.
likacs, lyukacska.
Mágnes, mágnes.
mágnes-sark, a mágnes fordulópontja.
maradék, maradék.
másodperc, második rendű perc, másodszerű percenés.
matematika, tudákosság, mennyiség tudománya.
mennyiség, mennyiség, mekkoróság.
mérleg, fontos mérték. (Római, római fontoló mérték).
mérlegel, fontol.
mérték, mérték.
messzeség, messzelétel
metszék, szelet-rész.
minőség, minéműség. (*Rejtett*, titkos-.)
mozgás: *abszolút*—, valóságos mozdulás; *egyenletes*—, egyenlő mozdulás; *gyorsuló*—, siető mozdulás; *egyenletesen gyorsuló*—, egyenlőképen siető, egyenlő sietésű mozdulás; *egyenletesen lassuló*—, egyenlő késedelmességű,

egyenlő késésű mozdulás; *összetett*—, összetett, foglalt mozdulás; *relatív*—, képes mozdulás; *virtuális*—, lehetséges mozdulás.
mozgásmennyiség, mozdulás mekkorósága.
mozgathatóság, mozdulhatás.
mozgékony, mozdulható.
nagyság, mekkoróság.
napfogyatkozás, napfogya.
napfoltok, nap makulái.
napközeli, a naptól való legközelebb volta, a naphoz legközelebb léte.
napútja, fogyasztó, napútja.
naptávol, a naptól való távullétel.
négyszög, négyszegű.
négyzet, duplázat, négyezet.
nehézség, nehézség.
növekmény, öregbülés.
nyomás, nyomás.
nyugalom, nyugovás, nyugalom, vesztegség. (*Abszolút*-, valóságos; *relatív*-, képes.)
nyugópont, nyugalom helye.
Ok, ok.
oszt, eloszt.
osztandó, osztandó.
oszthatatlan, aprithatatlan.
oszthatóság, osztatódhatás.
Önfényű, világhányó.
öv, öv. (*Forró*-, heves; *mérsékelt*-, enyhült; *hideg*-, fagyos-.)
összenyomódás, szorulás.
összetartás, fogódzás.
összetartás, összefoglalódás.
összetett, foglalt, öszvefoglalt.
(a test) pályája, nyomdokának lineája.
Parabola, parabola.
parallaxis, látó változás.
párhuzamos, egyközarányú.
párhuzamosság, tellyes köz arány.
párhörök, egyarányos közű karikák.
párolog, gőzölög.
perc, elsőrendű percenés.
philosophia, bölcselkedés.
physika, természeti isméret, fizika.

prizma (fénytan), három lapú.
pyrophor, tűzhányó por,
Relativ, képes.
rész, rész.
részecske, részecske.
robbanó por, mennydörgő por.
rugalmas, pöckölődő, rugós.
rugalmatlan, nem pöckölődő.
rügó, rügó szerszám, rügó.
Sark, sark. (*Déli-*, déli-; *ég-*, égi-; *északi-*, éjtszaki, göncöli-.)
sarkcsillag, sarkcsillag.
sarkkörök, sarki karikák.
sebesség, sebesség, gyorsaság.
setét kamra, setétes kamara.
sík, térség, lap.
síma, sikos.
sokszög, sokszegű.
sokszoroz, sokasít.
sugártörés, sugárgörbülés.
súly, test neheze, nehézsége, fontosság.
súlypont, nehézség középpontja.
surlódás, dörgölődés.
sűrűség, sűrűség.
Szabad esés, függő egyenes esés.
szabadesés iránya, letartó arányzás, learányzás lineája.
szabály, szabás, regula.
számszerű, számszerű.
század (saeculum), század.
szilárd test, izmos, tagos test.
színekép, vász.
szivattyú, szopó köpü.
szórás (fénytan), válás, oszlás.
szorzat, megsokasítás.
Tájoló, mágnes-tő-mutató.
támaszpont, támasz, sámoly.
tapasztalás, tapasztalás.
távcső, üveges csíve, üveges cső.
távolság, távullétel, köz, köztartás.

teher, tereh.
tejút, tejes út, ország úttya.
tengely, tengely.
térfogat, nyaláb, gombolyag, gombolék.
térítő, fordító. (*Bak-*, kecskeszarvi-, kecskés-; *rák-*, ráki-, rák-).
terjedtség, terjedés.
természet, természet.
természet-philosophia, természeti bölcselkedés.
terület, udvar.
test, test.
tömeg, vagyon, vagyonság.
tömített, sűrűsített.
törékenység (fénytan), hajolhatás.
törekvés, igyekezet.
törés (fénytan), hajlás, visszatörés.
tört, töredék.
tört vonal, kajmó.
tudomány, tudomány.
tulajdonság, tulajdon, tulajdonság.
tűnemény, láttatmány.
Út, helyhossz.
Üstökös, üstökös csillag.
üstökös magva, üstökös gombolékja.
ütközés, ütközet, ütköződés.
Véges különbség, határos különbözés.
végsebesség, végső gyorsaság.
végtelen, véghetetlen.
vezérsugár, vezető fentő.
világ, világ.
visszahatás, visszalos erőlködés, vissza való tétemény.
visszaverődés, visszaugrás, visszarúgás.
viszhang, visszazengés.
vízszintes sík, határozott lap.
vonat, linea.

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSEBŐL.

Kemény Zs.: *Özvegy és leánya* I—III. k. (Pest, 1855.)*áncsorog*: A kapuban áncsorgó gyerekek 1:15, 36. 2:5.*bőrödzik*: (télen a fagyni kezdő víz, Szatmárban *gérádzik*, *gémberedik*). Jéghegyeket kellett lándzsákkal feltartóztatni s a mindig bőrödző vizet a hajó orra előtt tördelni 3:102.*butyka*: (? más a gömöri *butyka*, mely kerti kunyhó, fa házacska; Keménynél valami állat v. madár). Talán a szirtdarab repedéséből égő szemek néztek reá, melyek a baziliszkusé vagy a butykáé lehettek 2:101.*csatora*: Az igaz, hogy holnap délelőtt elég csatora lesz a várban 2:87. Biz én nem gondolom, hogy ángyom asszony épen ok nélkül üssön ekkora csatorát 2:142. 3:46. (Debrecenben is: Ne csatorálj a. m. ne lármázz!)*csobolyít*: Judit meleg török nyakkendőjét csobolyítá [gabalyítá, tekeré, csavará] maga körül 1:217.*cafra*: haszontalan? — Az a cafra Jutka bizonyosan nem öntötte a váluba az abárlót 1:9.*falamia*: familia 1:16.*feteke*: fekete 1:16.*gübbenő*: Az alyba, hol vörös agyag s kődarabok közt vékony szalagát fonta egy ér tovább, néha sáros gübbenőkben aluva el, néha sebesebben csörgve 2:18. Horváth régi helyére visszailleszté [a szekeren] a [holt] testet, mely a gübbenők és útkövek miatt a súlyegyent elvesztve oldalra dőlt s dobogtatá fejével és kezével a szekéroidalt 3:174.*hacuka*: felső ruha. Most világos kék hacukája van 1:16.*haricska*. Kőles és *haricska* terem (az erdőben) 1:22.*herkentyű*. Tányérát *levelensültyű*vel és *herkentyű*vel telerakta 1:6.*hüvelyez*. A nép e jelenetet is észrevette és indokát kezdé hüvelyezni 1:17.*lóginyáz*: hintáz, lóbálódik. Horváth csöndesen vitte halottját kis úti szekérében. Ő kocsisa mellett foglalt helyet, a [holt] test pedig a hátulsó üléshez támasztva, görnyedt helyzetben lóginyázott, fejével néha a szekér oldalát ütögetvén 3:173.*merevény*. E percben sarvas csörtetett a sűrűből ki s míg a keskeny merevényen, mely útjában állott, keresztül ugrék, a kövekre csordult vére 2:9. E rés fenekét málnabokor és ... zöld haraszt borítá, ... előterét pedig legalább négy öl mélységű, kövecses és szirtos merevény, mely vízmósások által támadt, szegte be 2:11.*mircse*: Vigyen el a *mircse*, ha sajdítom miféle 1:16.*palke* (Nem sajtóhiba?). — Judit elájul és sokáig vagy tán örökre tetszhalott maradt volna, ha egy *palke* erős illatát orra elébe nem tartják 3:104. [Olv. *pélke*: vő. „Flacon: pélke“ Ball. A szerk.]*panyóka*: A székely főlebb húzta vállára panyóka condráját 1:23.*puzduri*? — Százados tapasztalás tanítá, hogy a *puzduri* megtámadásra hideg közönnnyel kell válaszolni 1:21.

rücsök: szoknyarác? — Amint ruháin az apró rücsköket el-símitá [a nő], homlokának redői is oszlottak 1:214.

szerencsehaj [egy ősz hajszál a többi nem fehér közt] 1:27.

színe: veleje, java. Adja be tüstént a helység színe ami kegyel-mes urunknak, még pedig térden állva 1:18.

szottyán. *Megszottyant* hangon 1:36.

terü: teher. Könnyű terü 1:28.

VOZÁRI GYULA.

I R O D A L O M.

Szinnyei József Magyar nyelvhasználása.

Magyar nyelvhasználás. (Jegyzetek.) Hallgatói számára írta Szinnyei József egyetemi tanár, a M. T. Akadémia r. tagja. Budapest, Hornyánszky V. 1896. — 107 lap. Ára 1 frt 20 kr.

Abban a dicséretes vállalatban, melyet Szinnyei József *Finn-ugor kézikönyvek* cím alatt indított meg, ez ime a harmadik füzet. Az első Budenz finn nyelvtanának átdolgozását, a második finn olvasmányokat foglal magában.

Régóta érezzük már a hiányát az olyan kézikönyvnek, mely a magyar összehasonlító nyelvtudomány vívmányait egyetemi hallgatók számára foglalná össze. Szinnyei ebben a művében próbálkozik meg a nem könnyű feladattal, és elmondhatjuk, sikerrel.

Munkája két részre oszlik: általános és szorosabb részre. Az elsőben bevezetésül az ural-altái nyelvcsaládok egyező vonásairól, összetartozásukról, a nyelvcsaládok főnyelveiről és a főnyelvek dialektusairól szól; azután a magyar-ugor nyelvrokonság bizonyítékait sorolja föl s a finn-ugor nyelvek elágazásáról szóló nézeteket ismerteti. A második részben a magyar hang- és alak-tannak az ugor nyelvrokonság alapján megvilágítható jelenségeit tárgyalja részletesen.

A magyar-ugor nyelvrokonság bizonyítékaiul csak a lényeges és szembeötlő adatokat említi, nevezetesen a szabályos hang-megfeleléseket, az alaktani és szókincsbeli legvilágosabb egyezéseket s mindezeket szerencsésen megválogatott példák kíséretében, melyek a laikus előtt is föltétlen bizonyító erejűek. A szókincs úgy van csoportosítva, hogy belőle nagy vonásokban a finn-ugor ősnép műveltségének képét is megalkothatjuk magunknak és néhány zárójelbe tett egyezésen föltüntetve látjuk az iráni hatást is, melynek az ősn-ugor nyelv ki volt téve. Midőn ezt elismerem, megemlítem, hogy a csoportosítást főleg Munkácsi, Paasonen és mások kutatásai alapján az eddig szokottól kissé eltérően lehetett volna végezni. Külön kellett volna összeállítani a magyar-finn-ugor és a kizárólagos magyar-vogul-osztják egyezéseket. Föl lehetett volna tüntetni az iránságnak és valamely más népnek (vö. *egér*) hatását a finn-ugorságra és a külön magyar-vogul-osztják egységre.

A szorosabb részben mindenekelőtt a magán- és mássalhangzók fonetikai leírását adja. A finn-ugor nyelvekben levő összes hangok persze nem fordulhatnak elő a táblázatban, de azért a magánhangzók között jó lett volna a gyakrabban előforduló vegyes *a* (= *a* és *ä* közti hang) hangot, a mássalhangzók között pedig a félig zöngés *g*, *d*, *b* hangokat főlemlíteni, melyek a lapp nyelvben igen fontosak. A lapp nyelvben ugyanis zöngés *g*, *d*, *b* hangok mint szókezdők nem fordulnak elő. Inkább el lehetett volna az összeállításból a lapp *kh*, *ph*, *th* aspiratákat hagyni, mert ezek csak idegen szókban találhatók.

A fonetikai áttekintés után a hangtannak részletes tárgyalására tér át a szerző. Sorra veszi a magyar mássalhangzókat aszerint, hogy szó elején, közepén és végén micsoda finn-ugor hangok vagy hangkapcsolatok felelnek meg nekik s bemutatja Munkácsi nyomán a magy. magánhangzóknek a vogul-osztjában levő megfelelőit, ámbár ezekhez még sok tekintetben szó fér.

A Magyar nyelvhasználatnak legérdekesebb része az alaktan. Itt már nemcsak mások és saját kutatásának eredményét mutatja be megrostálva, hanem mind az összetétel, mind a szóképzés, mind a ragozás terén nagyon sok kérdést új szempontból, új fölfogással tárgyal. Nem szándéksom ezeket most sorba venni, majd adandó alkalommal részletenkint külön foglalkozom velük; itt csak néhány szószármaztatást mutatok be, melyekkel folyóiratokban eddig tudtommal sem maga a szerző, sem mások nem álltak elő.

Az 51. lapon az *orca*, *arca* szónak igen tetszetős etimológiájával találkozunk. Szinnyei szerint elhomályosult összetétel ebből: *orr-száj* (vö. zürj. *nlr-vom*; vog. *íol-tus* ua.). Budenz ugor, oldal, borda⁴ jelentésű szókkal vetette egybe.

A 73. lapon a *homlok* szónak új származtatását kíséri meg s a magy. *homlít*-beli *homl*- származékának tartja olyan képzővel, mint a *hajlok*, *rejték* stb. szavakban. Budenzé valószínűbb.

A 83. lapon az *én* eredeti alakjául **é-mě-n-t* vesz föl.

A személyragok eredetét az eddigi nézetekkel szemben sok tekintetben szintén másképp fogja föl, a határozó ragok magyarázata közül pedig csak a *-vel* ragét említem, mert Szinnyei magyarázata szerintem a legszerencsésebb (104. l.).

Különben Szinnyei ott is, ahol régi nézeteket foglal össze, nem pusztán összefoglaló, hanem a szigorú bíráló, a lelkiismeretes rostáló tisztét végzi. Nagy tudásával uralkodik az egész anyagon, és a régi, saját fölfogása szerint átgűrva, újságként hat.

Ahol csak lehet, megvilágítás végett az ugarság határán túl is terjeszkedik és sok helyen találkozunk a szamojédra, a török tatárra stbre való utalással.

Nagy érdeme a munkának, hogy az egyes kérdésekre vonatkozó legfontosabb irodalmat lehető teljességében ismerteti.

Csak egyet sajnálok, hogy ezt a gazdag tartalmat hallgatói számára való jegyzetek alakjában adta ki. Így csak az avatott

nyelvész tud benne kellően eligazodni, az tudja haszonnal forgatni; a hallgató csak akkor érti meg, ha a tanár előadásainak rövid összefoglalásaképpen használhatja. Sok helyen nagyon elkelt volna egy kis bővebb magyarázat, s kíváncsok volna, hogy majd a második kiadásban ezt meg is találjuk.

HALÁSZ IGNÁC.

Régi magyar könyvtár.

Igen becses sorozatot indított meg a Franklin-Társulat Heinrich Gusztáv szerkesztése alatt. A régi irodalom fontosabb termékeit kezdi kiadni magyarázó tanulmányok kíséretében olcsó kötetekben, hogy a tudományos kutatás számára könnyen hozzáférhetőek legyenek. A szerkesztő e régi becses műveket a tudományos kiadás gondosságával juttatja a mai olvasó közönség elé, úgy, hogy e vállalat tudományos állapotaink nevezetesen javulását jelenti.

A sorozat első kötetét maga a szerkesztő, Heinrich Gusztáv adja ki. Ez A. Székely Sándor „A székelyek Erdélyben“ c. három énekes hőskölteménye, immár harmadik kiadásában, 1822-ből, vagy első közlése szerint 1823-ból, mely Vörösmartynak ihletet és példát adott a „Zalán futása“ megírására. A hősköltemény maga csak 18 lapra terjed, de 84 lap bevezető tanulmány előzi meg Székely életéről, művéről és többi eposzi, lírai és prózai munkáiról; majd meg 17 lap kézirati eltérés követi a művet. A bevezetés érdekes sokoldalúsága mellett is több kérdést vet föl, melyek sok időt és mély elmerülést kívántak volna s kezdő munkásaink fáradtságát nagyon megérdemelnék.

Székely nyelve a mult századi és az újabb nyelv mesgyéjén áll. Latinosságok és szokatlan népiességek mellett egy-két nyelvújítási alak s nem egy helyütt oly lendület, mely csakugyan Vörösmartyt jósolja. (Latinosságok: I.96: *gyűlni parancsлом népeimet* | I.35: *tűzelék egymásra kikelni* | III.390: *tartóztatta mehetni* | I.142: *de szavatlan kése beszélni*. — Népiességek: I.113: *távol halla* (hallatszék) *midőn elpattant* | III.536: *kopnyáját* (kopjáját) | I.169 és 174: *hajdon*. — Nyelvújítás: 15., 32. és 538. l.: *körny* (környék) | 17. l.: *rény* (erény) | 44. l.: *védire* (védelmére) | 87. l.: *kanyarárkú* | 100. l.: *töltendene*.)

Az eposz betű szerint hű mása az első kiadásnak, a tanulmányban azonban maradt egy pár sajtóhiba. *

* Így: 5. l. alulról 7. sor: *heti jövetelem* (héti jövetelem) [l. 76. l. 2. bek. 2. sor] | 5. l. a. 16. sor: 1821 (1822) | 7. lap f. 10. sor: *helyettesé* (helyetessé) | 19. lap f. 1. sor: *megalapította* (megállapította) | 45. l. a. 5. sor: (pont nem kell) | 61. l. f. 8. sor: *szánt* (szánta) | 115. l. f. 15. sor: *aljon* (álljon) | 116. l. f. 13. s.: *Osztogatták* (Osztogaták). — Sajtóhibák a költeményben: I. ének 112. s.: *mennydörögő* | II.239.: *Népeknnek* | II.411. és 553.: *Alírán* (Alírán) | III.454. és 489.: (pont nem kell) | III.538.: *szelő* (szellő) | III.549.: *honyot* (honnyot).

A 13. l. a. 6. sorban *Duusé* olvashatatlan szót nem *Deus*-ra

A sorozat 2. és 3. kötete kiegészíti egymást. A 2. kötetben Bayer József két „Pálos iskola-drámát“, helyesebben egy drámának vig. közjátékát és egy farsangi játékot közöl (47 lapon, az Akadémia kéziratárából), melyeket S.-A.-Újhelyt adtak elő 1765-ben és melyek még ma is jól olvastatják magukat. Ezeket is becses (18 lapnyi) tanulmány előzi meg. A kéziratot a kiadó nagyon is kényes neばntsvirágnak tartotta s helyreigazításokat nem mert kockáztatni, még ahol „kék elem“ fordul elő, ott is csak egy kérdő-jelt tesz a szó után, pedig ott lehetetlen szójátékot várnunk s egyszerűen „kérelem“ kellene. Ily igazításokat tartanék célszerűnek a következő helyeken: 32. l. f. 1. sor: *gyomoltalan: gy[á]moltalan* | 32. f. 9: *mos[t]* | 34. f. 7: *intrat* (utolsó szó legyen) | 35. a. 13: *nyálbul* szőtt vászonnak: *[sz]álbul* | 44. a. 14: *segtéség: segétség* | 45. f. 9: *irigyleg: -le[d]* | 45. f. 18.: *hatalmabb: -ma[d]* | 50. l. a. 11: *haragod éllyen: haragod. Éllyen* | 57. a. 9: *Kastalis kuttyái: kú[tja]i* (= Castalia kútforrásai) | 60. a. 7: *juttattat* (alany: „széked“ és „hatalom“) | 62. f. 14: *tehetetlen: te[l]-hetetlen* (vö. 64. l. f. 17. s.) | 65. a. 14: *Bachusom: -o[n]* | 75. a. 2 s.: *fölvonaszott újjaidat: [i]jaidat?* | 78. a. 9: *kék elemtül(?)*: *ké[r]elemtül.* *

A darabok nyelve igen magyaros, épen nem régies és alig van bennök egy-két vidékiesség.

A 3. kötetben (Csíksomlyói nagypénteki misztériumok, 242 l.) Fülöp Árpád közöl négy darabot a csíksomlyói Ferenc-rendi kolostor egy kéziratosa könyvéből, mely 48 iskolai „passio“-drámát tartalmaz, miket a tanuló ifjúság nagypéntekenként adott elő a meszsíró odasereglett népnek 1721–1774-ig. A kiadó három íves bevezetésében a többi darabokat is részletesebben ismerteti, bár csak sikerülne mindazokat kiadnia, melyeket érdemeseknek tart. Ad egy-két jegyzetet, vagy magyarázatot a lapok alján is; kiadása igen gondos.

Az első darab nyelve nagyon zamatos, sok magyaros szólás van benne; a másodiké egyszerűbb, kevesebb szólással ép úgy a harmadik, mely feltűnően sok latin szót kever beszédébe. Ez a három darab székely szerzőktől származik, mert ámbár köznyelven vannak írva, néhány székely sajátság következetesen bennük marad: *társolkodástól, jóvendőktől, váloaszt, zerdül, rogyogós, láthossa gonosságot* (olv. -étt = -ért), *hívu* (= hí) stb.

Ellenben a negyedik darab épen megfordítottja ezeknek; szerzője tehát a Maros-Szamos-közi nyelvjáráshoz tartozik, mert

kell javítani, mert akkor rossz a versmérték, hanem *Divus*-ra (= Jupiter, a derült ég).

* Magyar sajtóhibák (latin még több van): 43. l.: kétszer van „2“ a strófák felett) | 53. f. 1: *alkalmatolságot* (-tosságot) | 62. f. 3: *Istenek* (*Istennek*) | 65. f. 7: *minta* (*miuta*) | 69. a. 16: *nek* (*neki*) | 75. 4. vszak: *Tedde* (*Tedd*) | 77. a. 11: *főjdalmak* (*fájdalmak*).

csupá *a-t* használ *parancsalatadra, vagyan, napan, kitántarattunk* (tántorodtunk) stb.

A szerzők csak részben ismeretesek, a gyűjtőre és a másolás idejére nézve nem vagyok egészen egy véleményen a szerzővel, de itt nincs helyem erről külön szólni.

Szójavítást a következő helyeken tartanék szükségesnek: 67. l. f. 10. sor: *sa[r]czoltatik*: (kérdés, hogy helyes volt-e a *r-t* betenni, előfordul e szó így is: *sacczol*) | 69. a. 2. és 6. sor: *hét*: [év(?)] | 126. l. a. 16: *most* [a] *zászlójának* | 129. f. 11: *válánló* v[il]lámlo (l. 12. sor: *menkő hullások*) | 129. f. 12: [é]s | 130. a. 8: *Éjeli* vagy *baglok*: Vagy *éjeli baglok* | 339. (=139) f. 10: „mert (?)”: [nem hasonlít] (így kívánja az értelem a és versmérték) | uo. 18. s.: *Valamig*[len] | 140. a. 2: *most*[an] | 142. f. 11. (ezt a sort a 12-ik sor után kell tenni s helyes lesz a szerkezet) | 142. f. 18: *Ezenkívül* [is] | 144. a. 12: *expediálnám*: *expedi*[áll]ím | 147. f. 12: [é]s | 149. a. 12: *imára*: i[n]ára (?) | 195. f. 7: *egy jobb*: [leg]jobb (az *egy* különben *egy* volna) | 206. f. 14: *prosmítálj*: *prosmítál* | 208. a. 11: *föld*[ön]: *föld*[en]. *

A 4. kötetet (Heltai Gáspár Esopusi meséi, 304 l.) Imre Lajos bőséges fölszereléssel adja ki; van benne egy ívnyi bevezetés és a mű végén három ívnyi szótár, azonkívül a lap alján is sok magyarázat és jegyzet, melyekben Heltai viszonyát jelzi a forrásokhoz. A kiadás kiválóan pontos és lelkiismeretes, az alapul szolgáló első (1566-i), illetőleg a második kiadásnak még sajtóhibáit is megőrzi, s csak jegyzetekben javítja ki, ami különösen így régi és következetlen írású műben legjobb eljárás.

Heltai nyelve gördülékeny és természetesen régies, de nagy óvatossággal kell utána indulni, mert ő csak úgy tanult meg és nem tudhatott tökéletesen magyarul.

A jegyzetek és szótár magyarázatai jól meg vannak gondolva. A XCVIII. mesében: „nem hiszik azt az emberek. A pap költötte, vgy mondnak: *hayet* is el ezokaert a chörtzet“ ezt érthetetlennek mondja Imre itt és a 266. és 275. lapokon is, hol azonban *hayet* áll. Én azt hiszem, hogy ezt *hajtsd*-nak kell olvasni** s a. m. „kergesd is el a papot“ (*csörsz*: vö. lelki-pásztor) | A 167. l. *katzala* nem sajtóhiba *kalala* h., hanem az ismeretes *kacola* (kanca) szó | 262. l.: *barsag* azonban sajtóhiba lesz: *bírság* | 285. l.: *leuent* érthetetlen szót -t-ragosnak tartom: *magának leuent*: *magának valót*, vö.

* Sajtóhibák: 55. f. 8: (nem kell pont) | 61. f. 3 Izael (Izrael) | 97. f. 5: nyáfra (nyárfa) | 100 f. 3: igirt (igyirt) (l. 104. l.) | 105. l. a. 6: fogynak (fognak) | 110. f. 17. sor végén (nem kell vessző) | 209. l. a. 13: élnek (élnék) | 210. f. 14: örvényből (ösvényből) | 210. a. 10: pont helyett vessző kell).

** Így olvasta Szarvas is a NySz. Csörc cikkében, de emezt egészen másképp magyarázta uo. s a NySz. bevezetésében. A SZERK.

301. l. -*va -ván*: „rakuat szegekkel * szegekkel rakottat, csakhogy egyik helyt a -*ván -n*-je is megvan. **

Ha azokat a köteteket, melyek ifjak kezébe is adhatók (pl. az 1. kötetet) az ifjúsági könyvtárak is megszereznék, ez a vállalat nemzeti oktatásunk gazdagításában is közvetlen szolgálatot tenne.

KALMÁR ELEK.

Az Aranykesztyűs kisasszony.

A nagy szatirikus, amint a sorsot mai nap nevezni szokták, néha csakugyan sajátságos helyzetbe juttatja atyáncfiait. Sok érdekes színjátéknak voltam már tanúja, sokszor láttam bohóskodni ezt a szatirikust, de ritkán rendezett olyan érdekes előadást, mint amikor Tóth Bélát arra kényszerítette, hogy Pekár nyelvének védőjéül csapjon föl. Nem országraszóló ellenmondás-e, hogy Tóth Béla, akinek a magyarságához a kételkedésnek árnyéka sem férhet, akinek mesteri stílusa mintául szolgálhat nemcsak a „budapesti dialektussal“ élő embernek, hanem minden magyarnak egyenként és összesen: mondom ez a Tóth Béla pártul fogja az Aranykesztyűs kisasszonyt, pedig ez nem egyszer selypítve ejti ki a szép magyar szót.

Tóth Béla azt veti szememre, hogy vizsgálatom sem nem tudományos, sem nem igazságos. Hogy nem tudományos, azt nem dönthetem *én* el s ha Tóth Béla mondja, meghajtom fejemet: ő jobban ért, mint én, a magyar nyelvhez, sőt a nyelv tudományához is.

Azonban Tóth Béla még azt is mondja, hogy vizsgálatom nem volt igazságos. Azt mondja, a Nyelvőr munkásaira csak az tartozik, magyar-e a nyelv, érthető-e, helyes-e a stílus: és hozzá teszi, hogy ő nem talál érthetlenséget Pekár nyelvében. De a gyakorlatban megcáfolja elméletét, mert ime azt a hosszú mondatot: *Csodálatos gőzök szálltak föl az erikabokrokból, melyeknek masszáit lenge fantómokká, ruszalkákká rajzolta a hideg holdvilág* félreértette, a relativumot a bokrokra vonatkoztatta, pedig azt hiszem a gőzökre tartozik. Egy vágást is kaptam a rossz szó-játékomért mellyel a Pekár-hasznalta *rajzón*-t kigúnyoltam. A vágás szójátékomat teljesen jogosan érte, annál inkább, mert aki akarja, valóban úgy magyarázhatja soraimat, ahogyan Tóth Béla, pedig én nem a megszemélyesítésben, hanem az érthetlenségben találtam a hibát. Hogy pedig az érthetlenségét csak-

* De az a bökkenő, hogy tudunkra a régi nyelvben az egyetlen *rakva* igenév fordul elő így ragozva. A SZERK.

** Fontosabb sajtóhibák: 177. l. f. 11. s: tudna (tuda) | 246 a. 9 és 11: keuerekben és keuerőkben (265. l. *chepke* alatt „kőuereken“ van idézve) | 250. a. 15: *szűksegrek* | 284. *lantornás*: XXI. (nincs ott) | 298. *tanisztra* (tanisztra) | 299 „turba“ *eliőne* (eliőne).

ugyan jogosan hibáztattam, azt maga Tóth Béla bizonyította be magyarázatával.

Tóth Béla védi a *ruszalká*-t és a *piaffírozó* mént. Igaza volna, ha mindenkinek olyan általános műveltsége volna mint neki, de sajnos, jó magam és véleményem szerint az olvasók nagyon nagy része nincs annyira járatos a lengyel mitológiában és a lovaglás mester-műszavaiban, mint Tóth Béla. Már pedig bosszantó körülmény, ha az ember nem érti, amit olvas és nincs mindenkinek olyan kitűnő kommentátora, mint nekem Tóth Béla.

A *természetes morganatikus gyermek*-et már K. L. megróttá (vö. Nyr. 26:83). pedig itt már. határozottan állítom, egyiküknek sincs igaza, midőn avval argumentálnak, hogy a két szó azért szükséges, mert mást jelentenek. Hiszen nem mondtam sehol, hogy egyet jelentenek. sőt épen azért fölösleges az idegen szó, mert mást jelent, mint a magyar, mert más a természetes, más a morganatikus gyermek, helytelen egyre alkalmazni a két fogalmat.

A *stimmung* és *hangulat* vitájában a türelmesek pártjára állok, a hangulat a művelt nyelvben annyira meghonosodott, mint a *jellem*, *szellem* és társai, kiküszöbölése idegen szóval nyereség számba menne ugyan, de nem nagyba. A *stimmung* azonban már azért sem volna megfelelő, mert a mai fölfogás a *stimmunghoz* bizonyos humoros árnyalatot csatol.

Végül Tóth Bélával szemben az a határozott véleményem, hogy nekünk a Nyelvőrben igenis van jogunk a „szimbolista” iránnyal foglalkoznunk, sőt egyenesen kötelességünk, ha ilyen szépen szóló név alatt a magyar nyelv ellen köszörülük a kardot. Ha az író nem ír magyarosan, az nem szolgál mentségére, hogy az irány nem magyaros; mi erre nem tekintünk és egyáltalán nincs szándékunk megalkudni. Tessék Pekár Gyulának számot vetni a szegény magyar nyelv eszközeivel, s ha a számadás rosszul üt ki, ne írjon magyarul. De különben is, a nyelv csak forma, s a nyelvtudomány elé nem tartozik más, mint a gondolatoknak a héjja? Ha a szimbolizmusnak idegen szavakra van szüksége, hogy idegen földről származó gondolatait kifejezhesse, annak a magyar nyelv adja meg az árát, s a hivatottak, mint Tóth Béla, tán félre álljanak, azt mondván: az idegen gondolat nem tartozik a mi földadatunk körébe és így az idegen forma ellen sem hallathatjuk szónkat? Nem, ezt nem szabad tennünk.

Ha elolvassa Tóth Béla az Aranykesztyűs kisasszonyt, lehetetlen, hogy ne csatlakozzék véleményemhez és ne hibáztassa a szimbolista nyelvet, melynek létjogát tagadom épen úgy, mint az egész szimbolista irányt kárhoztatja cikkelye elején.

Azt azonban, remelem, megengedi Tóth Béla addig is, hogy ezután, ha magyar könyvet akarok olvasni, minden védelme ellenére ne Pekár Gyulához, hanem ő hozzá forduljak. Mert ha egy-két kérdésben — a nyelvtudomány terén — nem is értünk egyet, az író Tóth Bélának csak elismeréssel adózhatok.

CSENDES ALADÁR.

Gárdonyi Géza Göre Gáborja.

Az nagy kiállításon szőrzött tapasztalatok. Irtam én magam Göre Gábor bíró úr. (Singer és Wolfner, 1897.)

Göre Gábor bíró úr ismert és kedvelt alakja a Kakas Mártonnak. Ennek a törül metszett népies alaknak nyelvi szempontból az a kiváló tulajdonsága egyéb ilyen népies alakok felett, hogy határozottan és híven egy nyelvjárásnak a nyelvén beszél, a szegedi nyelvjárásén. *Gárdonyi Géza* — mert tudvalevőleg az ő tollából folynak a tulipános láda mellett mezitlabra vetkőzött bíró úr levelei — ebben a Göre Gáborban élethű alakot teremtett. Ez az író annyira ismeri a nép eszejárását s oly erős érzéke van a nép együgyűségében, naivságában rejlő komikum iránt, hogy főntebb idézett könyvében mindvégig kacagtatóan érdekes tapasztalatokon vezet bennünket keresztül. De ami itt főképen érdekel, az Göre Gábor bíró uramnak tősgyökeres szegedi beszéd-módja, amelyet fősajátságaiban alig zavar meg más vidékre valló vonás és egészben véve teljesen népies, komikusan eredeti. A nyelvjárás utánzatán meglátszik, hogy Gárdonyi szegedi hírlapírói évei alatt jól megfigyelte a népnyelvet, sőt tanulmányozza az onnan való népnyelvhagyományokat is.

A nyelv és eszjárás bemutatására hadd idézzem itt a leg-rövidebb fejezetet, amely, valamint az egész könyv, valóságos népnyelvi közlemény hatásával van a nyelvész olvasóra:

„Lyó egésségöt és hasolló lyókat kívánok, továbbá hálaistennek az követünket is mögtanáltuk, de aszondi a zinas, hogy nem ereszt be addig bennünket. míg oda nem aggyuk az kártyánkat. Mondok magamba, mit akarhat vele, de hát tsak előhuztam a belső zsebömből, oszt mondok itt van mind a 32-ttő, csak a tök gyesznő hejött van még 1-gy tökhetes, mer elveszött. Oszt aszondi a zinas, nem ijen köll. Mondok, hát tsak mongya mög a méltóságos urnak, hogy nints más. Oszt ahogy ott felesölünk, hát etzör tsak kilükken a nagyságos ur, oszt aszondi tessenenek bejjeb, te Kátsa tsak maraggy ideki. Mivelhogy a Kátsa sose vót választó mög nem is lösz. Asztán aszondi mi lyáratba vagyunk, hát mondok: az Kátsa tzigány végett keressük az Lyózsep főhertzegöt, hun lakik, hát aszondi várni köll, mivelhogy most odahaza van és az tavaszit veti, különben aszondi beszélhetünk errül majd ebéd után, avval odavezet a zasztaláhon. No ijen lyó embör. Egy tál kirántott hust is hoztak, annak is mögfeleltünk, de mondok hun vöttek nagyságos ur ennyi korai tsirkét, van ez 100-áz is, mert tsupa tzombja vót. Aszondi nem tsirke az, hanem béka. Erre a Durbints sógor se szöl se beszél, hanem ki kotzog a szobából. Neköm is etzeribe mozogni keztek az békák az gyomromba, hát mondok isten álgya mög nagyságos ur mert ügön silyetünk, oszt egész éjjel kurutytyoltak a békák az gyomrunkba. Mejhöz hasolló lyókat kívánok Göre Gábor bíró úr s. k.“ (31—33. l.)

Gárdonyinak figyelme kiterjed minden olyan szóra, vagy kifejezőmódra, mely a nép fia előtt szokatlan lehet, s vagy egyszerűbb

népiesebb szóval és kifejezéssel pótolja őket, vagy sikerült — természetesen komikus — népetimológiával átalakítja. Pl. Ós-Budavár Göre G. szerint *az régi Budavár* (42), a földalatti vasút *főd alatt való vasút* (107); a waggon *bagony* (11, 21), a pavillon *babilony* (37) stb.

Idézhetnék sok érdekes tájszót és népies kifejezést, azonban inkább azt mondom meg, hol esett ki Gárdonyi a bíró úr szerepéből, vagyis hol beszél a paraszt bíró helyett a fővárosi elbeszélő. Dicséretére legyen mondván, mindössze két ilyen helyet vettem észre, ú. m.: „Az városligeti aróma [aréna] színház *ős-budavári módon* való elővonulást tart“ (114), és: „*Lezajlott* nálunk is a választás“ (159). Ez az utóbbi nagyon is sztereotip hirlapi kifejezés.

Még csak két népetimológiáját kell erőltetettnek mondanom, azt, hogy Göre Gábor a telegráfot *írógráfnak* nevezi, sőt tovább megy s azt kérdi: „Van-e itt *tsókokográf* is?“ (191. l.) ámbár ez utóbbit egyszer a Nyelvőrben is közölték Aradról, l. MTsz.

Z. Gy.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A váradi káptalan statútumaiban előforduló magyar szavak.

A nagyváradi káptalan statútumait (Statuta Capituli Varadiensis saec. XIV.), melyeket Bunyitai Vince tett közzé,* Nagy Lajos idejében az 1374. évben írta össze Imre kanonok latin nyelven. Eredeti alakjában azonban nem maradt fenn, hanem csak másolatban, mely, mint Bunyitai igen valószínűvé teszi, Henckel Jánosnak, a tudós váradi kanonoknak, Mária királyné udvari papjának számára készült, tehát csak a XVI. század első tizedében. E körülmény szolgál magyarázatul az eltérő és sokszor nem épen régiesnek tetsző írásmódra nézve, mellyel e statútumokban előforduló magyar szavak, jobbára helységnevek, irva vannak. Sok régiséget találunk azonban így is bennök; érdekes adatokat nyújtanak a hangtánt illetőleg, s ami szintén nem csekélylendő, helységneveink régebbi alakját őrizvén meg, nyomozásukat megkönnyítik.

Abranhaza (Fol. 12b. 34. l.). Ma Abrahámhaza néven puszta.

Aáryanthelek (Fol. 12b. 36. l.) Ma is Adriánteleknek hívják, s puszta. Br. Bánffy-csal. levélt. V. k. (1338-ból.)

Ako = modius. (Fol. 14a. 46. l.: „Pro *modio* alias *ako*“.)

Alchy (Fol. 15b. 56. l.). Ma Ácsi.

Bagamer (Fol. 12b. 36. l.) és *Bagamir* (Fol. 25b. 86. l.).

Baramou (Fol. 13a. 39. l.). Ma Barmód.

Barcca (-orum) = bárka (Fol. 19a. 65. l.). „Habeat ... iuxta numerum *barccorum* unum piscem“. Vö. NySz. és Du Cange (itt azonban nőnemű).

* A váradi káptalan legrégibb statútumai. Nagyvárad, 1886.

Barakw (Fol. 12b. 34. l.). Ma falu, s neve Barakony. (Vö. Fejér: Cod. Dipl. 4:520. l.)

Belinis (Fol. 7a. 18. l.). Ma Belényes.

Belyn (Fol. 4a. 10. l.). „Filius . . . regis Bele, dicti Belyn“.

Chyka (Fol. 12b. 37. l.). Ma Csiga néven puszta Csanád megyében.

Copaz (Fol. 21a. 71. l.). „Copaz palatinus“.

Cordo (Fol. 13a. 39. l.). Ma Kardó.

Egerzegh (Fol. 12b. 36. l.). Várad egyik része.

Fazulkas (Fol. 12b. 35. l.). Ma nyoma veszett az ily nevű falunak.

Gymolth (Fol. 25b. 86. l.). Szöllőhegy neve.

Gyoswlgh (Fol. 17b. 62. l.). Báthory Gábor írja egy 1609-iki levelében: „Korlátnevű szőlő . . . Diósvölgy nevű promontoriumon“. (Gyulafehérvári orsz. levélt.: Bihar l.l.)

Harmad (Fol. 13a. 39. l.). Ma ismeretlen falu.

Henczida (Fol. 28a. 97. l.). „Molendinum, quod erat super fluvium Crisii supra pontem Henczida nuncupatum“. *Henc* a Janos névnek gyakori alakja (Hans; Sopronmegyében *hencek*nek csúfolják a németeket). *Henczida* tehát = Janos hídjá, mert keresztelő Szent Jánosról volt a híd elnevezve. (Vö. alább: Kírálkutha.)

Heyo (Fol. 13b. 41. l.) és *Hewyo* (Fol. 12b. 34. l.). Ma *Hájó*, falu a *Hévjó* patak partján. Vö. NySz. és Simonyi: MNy. II:103.

Hyakwzheulews (Fol. 12a. 23. l.). Ma Pece-Szöllős.

Ikold (Fol. 12b. 35. l.). Ma Iklód.

Irewgd (Fol. 26a. 89. l.). Ma Ürögd.

Janosi (Fol. 12b. 35. l.). Szalonta mellett ma is van egy *Jánosda* nevű helység, mely régenten *Jánosd* volt.

Kakwch (Fol. 12b. 35. l.). Valamikor falu volt.

Kalwzthelek (Fol. 12b. 36. l.). Ma Kárásztelek.

Karazou (Fol. 12b. 37. l.). Ma Karászó.

Kewmwes (Fol. 6a. 14. l.). „Colomannus . . . cum horas canonicas . . . exolveret Kewmwes Kalman vocabatur“.

Kenezius (Fol. 13b. 45. l.). Kenezii vero tam ad ovium, quam ad porcorum prestationem ad-stringantur“. (Vö. NySz.; Hunfalvy: Magyarország. Ethnogr. 505 l.; Századok 1879. évf. 684. l.)

Keres (Fol. 12a. 32. l.) és *Kewres* (Fol. 13a. 39. l.).

Keshaza (Fol. 12b. 37. l.). Ma Kisháza.

Kesserew (Fol. 14a. 48. l.). Ma Keserű község.

Kyralkutha (Fol. 17b. 62. l.). „Vinea in loco Kyralkutha sita“.

Kysthelek (Fol. 12b. 34. l.). Ma Kistelegd.

Lazlouhaza (Fol. 12b. 37. l.). Hajdan falu volt.

Meches (Fol. 12b. 34. l.). Ma is puszta Méhes néven.

Molonzeg (Fol. 12b. 35. l.). Ma Malomszeg.

Natus (Fol. 16a. 58. l.). „Molendium constructum per Natus custodem“. Alakjára latin szónak látszik s még sincs ragozva. Feltűnő az is, hogy *Nata* alakban is többször előfordul mint

keresztnev, s maig fent van e névben: *Nátafalusy*. Vö. Károlyi család oklt. I:3. l., hol 1262-ből van egy adat; és I:592. l., hol 1413-ból ezt találjuk: Joannes, filius Gregory de Nathafalus.

Nywegh (Fol. 13a. 39. l.). Ma Nyüved.

Glazpoth (Fol. 17b. 62. l.). Szőlőhegy neve. *Pot* a Tudom. Gyűjtemény 1835. VII:35. l. szerint a. m. Péter.

Omlas (Fol. 17b. 62. l.). Szőlőhegy neve.

Pynthecker (Fol. 19a. 65. l.). Valószínűleg tollhiba Péntek-szer helyett.

Purozlou (Fol. 13a. 40. l.) és *Porozlo* (Fol. 16a. 57. l.). Ma is város Heves megyében.

Ray (Fol. 14b. 51. l.). „Apes alias decimate non decimantur secundario, sed solum nove que vulgo *ray* dicuntur“.

Rywid (Fol. 12b. 34. l.). Ma mar nyoma veszett az ily nevű falunak.

Royt (Fol. 12b. 34. l.). Ma is falu.

Seller — zsellér. (Fol. 13b. 43. l.). „Nam quilibet eiusdem civitatis nostre cives... obligantur, exceptis inquilinis suis, vulgariter *seller* dictis“.

Stok-korlath (Fol. 17b. 62. l.). Feltűnő összetétel: első német felét egy szinoním magyar szó magyarázza. (Vö. föntebb: *Gyoswlgh*.)

Tykol (Fol. 12a. 33. l.). Várad Velence nevű külvárosának más, talan regibb neve. (A. m. *Tyúk-ol*.)

Thwrpaztheh (Fol. 13a. 42. l.). Ma Túr-Pásztó.

Vamos (Fol. 21b. 14. l.). „Georgius dictus Vamos“, nagyvárad polgár.

Zalduagh (Fol. 14b. 52. l.). Ma Száldobágy.

Zekhalom (Fol. 20b. 69. l.). *Zugolim* (Fol. 14b. 49. l.). Ma mindkettő Szeghalomnak hangzik.

Zemmyklos (Fol. 13a. 39. l.). Ma Szent-Miklós.

Zywnyogd (Fol. 13a. 39. l.). Ma is Szűnyogd.

Zyntha (Fol. 12b. 37. l.). Ma Szintye, egy eloláhosodott aradmegyei falu.

Wamweza (Fol. 15b. 56. l.). Váradnak egyik részét nevezték így.

KISS ERNŐ.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Cím és rangsor. Nagy buzgósággal olvasom a cím és rangsor körül folyó vitát s habár azok közé tartozom, akik a név után írják a *gróf*ot vagy *dr.-t*, mégis néha szinte hajlandó vagyok igazat adni azoknak, akik a név elé teszik a rangot és címet. Mi történjék a grófok és doktorok feleségével? Hogy címezzük őket? Gyakran olvasok ilyen badarságot: *Almássy Sándor grófné*, *Kovács Aladár dr.-né*. No már, boesánatot kérek, de én sem Sándor, sem Aladár nevű nőt nem ismer.

rek. Pedig a fenti két példa s főleg az első világosan úgy hangzik, mintha egy Almásy Sándor nevű grófnéről, tehát Sándor nevű asszonyról volna szó. Ebben azt hiszem, mindenki igazat ad nekem, nem is vesztegetek tehát több szót.

Vannak már most, akik nem írnak *Almácssy Sándor grófnét*, hanem *Almácssy Sándorné grófnét*. Ez először nem hangzik szépen, mert kétszer szerepel benne a *-né*. Másodszor pedig azt jelenti, hogy itt egy grófnőről van szó, aki Almácssy Sándor grófhhoz vagy csupán Almácssy Sándorhoz — *grófnélkül* — ment feleségül. De ha már most egy egyszerű nemes és polgárlány megy férjhez Almácssy Sándor grófhhoz, az aligha írhatja magát *Almácssy Sándorné grófnénak*, mert ő nem kapta meg a grófi rangot azzal, hogy egy grófhhoz ment feleségül s továbbra is megmarad Nátafalussy Jolánnak vagy Bodnár Gizának. Finom árnyéklatról van itt szó, de a jó fül mégis kiérzi, hogy mi a különbség *gróf Almácssy Sándorné* és *Almácssy Sándorné grófné* között. Mert azzal ugyan hiába áztatjuk magunkat, hogy különbséget teszünk a *grófné* és a *grófnő* között. Mert ha én *Almácssy Sándorné grófnőt* írok, abból csak az következik, hogy Almácssy Sándor egy grófnőt vett feleségül, de az semmi esetre sem, hogy maga Almácssy Sándor is gróf.

Én tehát, habár mindig a név után írom a *gróft*, mikor *grófnéról* van szó, azt írom, hogy *gróf Almácssy Sándorné*. Mert ez tiszta és világos, jól hangzik s nem támaszt semmiben semmiféle kétséget. Az *Almácssy Sándorné grófné* alak sem nem szép, sem nem világos s ugyanezt mondhatom az *Almácssy Sándorné grófnő* alakról is. Írásmódom lehet következtetlenség, de azzal nem törődöm. Ha valaki meg tud győzni arról, hogy a kifogásoltam két alak közül valamelyik helyes is és jól is hangzik, hozzácsatlakozom nézetéhez. De azt hiszem, hamarabb győznek meg a *gróf Almácssy Sándor* alak helyességéről, mint erről s akkor legalább a lelkiismeretem is nyugodt lesz írásmódom helyessége iránt s a következtetlenséget sem hányhatják szememre.

HALASI VIKTOR.

Az itt szóba hozott nehézséget magam is érintettem, mikor a címszók rangsoráról szóltam. Én részemről nem találok olyan rossznak az *Almácssy Sándor grófnét*, legalább régebbi irodalmunkban gyakorta olvasunk efféléket: *János királyné, Lajos királyné, Mózes uramné, Bakithi Pál uramné, Várdai Mihál urné*; sőt ilyen levélaláírásokkal is találkozunk: *Posár Ilona az néhai Zoltainé mpr., az néhai Márton porkolábné* Brigitt asszony“ (l. TMNy. 1:582). De legsimábban úgy esünk át a dolgon, mint már ajánlottam, hogy t. i. ha ilyen pontos és tüzetes megnevezésre van szükség, föloldjuk a kifejezést: „*Almási Sándor gróf neje, Zichy Blanka grófnő*.“

A SZERKESZTŐ.

Ejtődzik. Alsó-Baranyában, Ormánságban csakis a. m. kérődzik, evés közben egyet pihen, míg kissé kifújja magát az ember. A 25:576. l. állított jelentésben csak tréfásan használják.

BODONYI NÁNDOR.

Az itt közölt jelentés is csak másodrendű, mert legtöbb vidéken még a. m. emésztteni (l. MTsz.). De a Balatonnál s Vas megyében még a legeredetibb jelentésben is él; t. i. „megéhezik“, s Vasban így is ejtik: *megehitüzik* (2:374). Tehát nyilván a. m. *meg-ehítőzik*, mintegy újra *meg-ehíti magát*: vö. *meg-ehül*. A SZERKESZTŐ.

Káré: kenyér (26:239) — bizonyosan karé, karéj.

ÁGAI ADOLF.

[Vö. *káré* e h. karéj Baranya megyéből Nyr. 20:46. — A SZERK.]

Jenő, Jenach. A Pesti Napló husvétii számában megjelent s a régi magyar nevekről szóló értekezés *Jenő, Jenach* pontjához következő népnyelvi adalékkal szolgálhatok. Hont megye báti járásában, Tegzes-Borfő község tót lakói magyar nevűek, mint: Veres, Szabó, Nyilas, Teleki stb. Így a *Janács* név is gyakori családnévnek.

NEUMANN SAMU.

A P. N.-ban megjelent cikkemből ide iktatom az illető szakaszt: „Eredeti neveink közül legősibbnek a Jenő név bizonyul. Ez Biborbanszületett Konstantinnál ilyen alakban van említve: *Jenach*, német *ch* hanggal. Már pedig ugyanilyen *Jänach* személynév előfordul (mint Munkácsi B. fejtegette az Ethnographiában) a rokon vogul nyelvben; ugyanott a *jäni, jänch* szó annyit tesz mint nagy.“ — Megjegyzem most, hogy az a *ch* nem olvasható *cs*-nek, mert Konstantinnál természetesen nem is *ch*-val, hanem a görög χ betűvel van írva s ez csak az említett német hangot jelölheti. (A *cs* hangot a görögök nem tudták másképp kifejezni, mint $\tau\zeta$ betűkkel; így írták pl. Gyejce királyunk nevét: Γερτζᾶς, 'Iarτζᾶς stb.)

A SZERKESZTŐ.

Gyéntél. Egyike a legföltűnőbb tájszóknak. Így magában állva alig lehetne valamelyik magyar szóval rokonságba hozni. Hazája Gömör s Alsó-Bereg, amint azt a MTsz. mutatja. Ugyancsak a MTsz. utal még a következő alakokra: *gyéntel, gyöntölődik, gyöntölög, zsentel*. Kiejtése, amint az alakok nagyrésze igazolja, *ë* hanggal a helyes s a MTsz. bizonyosan tévedésből vette a nyílt *e*-s alakot címszóknak. Jelentése: gyúr, tipor, gázol; dögönyöz, gyomroz, kínoz. Hogy a másik *gyéntél* szónak (ajánl, ajánlgat, elszerez') van-e ehhez a szóhoz köze, egyelőre hagyjuk figyelmen kívül.

Ami a tárgyalt szónak rokonságát illeti, meglehetősen nagy család tagja, csak hogy most már alig ismerni egyikről a másikra. Mindenekelőtt a *gyéntél* szóval kell tisztába jönnünk. Amint jelentése mutatja, elaprózott vagy nagyobb mértékben alkalmazott nyomást, tömést jelent; világos tehát, hogy gyakorító ige. Lehántva róla a gyakorító *-el* képzőt, tőnek marad **gyént-*, ami azt jelentené: nyom, szorít'. Ehhez az alakhoz keresve rokont, csak a *gyéntet* szó kínálkozik alkalmas magyarázónak; ámde ennek mind jelentése, mind hazája annyira távol van a *gyéntél* szótól, hogy kétkedés nélkül nem fogadhatjuk el rokonnak s azért tovább kell keresnünk alkalmasabb

szó után. A végső *t* hangtól kell még csak megtisztítanunk, hogy világosabb eredményhez jussunk. A *gyön-* vagy *gyöm-* alapszó megvan *gyöm* alakban ma is: „*Gyöm*: tőm. Beléd gyömöm, Belé gyömté“ idézi a MTsz. Én a magam részéről még a *lúdgyömmést* teszem hozzá: „Gyöm mē aszt á lyibát, de vigyáz, mēn nē fojds!“ Továbbá: „Mágabá gyömtē az egész cipót“.

A *gyöm*: *gyön-* változásra van elég példa: *öm-lik*: *ön-t*; *him-lő*: *hin-t*; *rom-lik*: *ron-t*. Az alak ellen tehát nem lehet kifogás. A jelen-tés pedig szinte csak nekünk ad igazat: a *gyöntélés* fokozottabb *t ő m é s*, *t ő m ő g e t é s*. A *gyöntél* szó tehát így bontható föl: * *gyöm-t-öl*, *gyēm-t-öl* s ilyformán a *töm* ige családjába sorozandó. MIKÓ PÁL.

Scythia, Szittyá. Hogy a régiek a *Scythia* szót csakugyan *Szittyán*nak olvasták, mint Szilády Áronnal szemben vitattam (NyK. 25:252), azt még inkább bizonyítja Dévai Tizparancsolatja, melyet az imént tett közzé maga Szilády. A címlapon ugyanis a szerző neve latinul van kitéve, latin szórenddel, de magyar helyesírással így: *Matas Dévai*. Ebből joggal következtethetjük, hogy a *Mathias* szót deákul olvasva is így ejtették: *Mátyás*, vagyis a *thia* betűcsoportot *tyá*-nak olvasták. SIMONYI ZSIGMOND.

Hepciás. Hátha török hódoltság korabeli maradvány ez a furcsa szó? A török, ha henceg és foghegyről beszél, igen gyakran mondja: *Hepszi bir* (mindegy). Törökül tudók ismerik a *hepszi bir bok* triviális szólást is, mellyel derűre-borúra él a negédeskedő török. Nem lehetetlen, hogy a sűrűn hallatszó *hepszi* megragadt a nem-törökök fülében, a hánya vetiség kifejezőjeül. A szónak *hepszia* alakja igen érthető: a délszlávok csaknem mindig *a*-val toldják meg az *i* végződésű török szavakat, pl. *delia*, *dsámia*, *gemia*, *csarsia*, *frengia* stb., és mi magyarok szintén ragaszkodtunk ez alakokhoz. * Szóljanak ez ötlet-ről a szakbeliek. BÁLINT KELEMEN.

Döröz (26:239). Egri különlegesség? Dehogy az. Sült bugát-ság: „Dörész. Újabb ásványtani nyelven így nevezik némelyek a krétát, azon gyöktől, melytől *dörgöl*, *dörzsöl* származnak.“ CzF. Sajnos, a főváros iskoláiban is járatos, mint *dörösz*. BÁLINT KELEMEN.

Francia-magyar ige. Hogy a *chambre séparée* is olyan franciaság, melyet csak a német meg a magyar ért meg (*cabinet particulier* az igazi gallus nyelven), nem tartozik ide. De talán érdemes följegyezni, milyen magyar igét alkotott egy vendéglőbeli szolga-legény a *chambre séparée*-ben való mulatás rövid, de velős kifejezésére. Ez az ige a *csámbérozni*. „A nagyságos úr mindig odafönt csámbéro-zott reggelig N. N. kisasszonnyal.“ A paraszt szóalkotót nyilván a *dombérozni* vezérelte. BÁLINT KELEMEN.

* *Hepszi*-ből *hepciás* magában a magyar nyelvben is keletkezhetett az ilyen minták szerint; *kackiás*, *daliás*, *morddiás* (mord, iszonyú, székeley tájszó) stb. Vö. NyK. 24:133, jegyz. A SZERK.

A berugás szinonimikájához. (25:144.)* Kiss Ernő jó csomó kifejezést tett közre az élő nyelvből, melyek a berugás fogalmát jelzik tarkánál tarkább színnel. Azt hiszem, nem végzek haszontalan munkát, ha emlékezetbe hozom, miképen hangzott a régebbi kornak szózatja ugyanerről a tárgyról. A sisakos-paizsos mentőírásnak célpontja, a jó Baróti Szabó Dávid őrizte meg számunkra az egykori borisszáink földiszítésére alkotott ékes szokás-mondásokat. A Magyarság Virági között juttatott nekik helyet (357—358. l.), még pedig a következő élénk színezetű sorban:

„Részegeskednek: megvínak, ütköznek az öblös kancsókkal, korsókkal; nagyobb edényre viszketteti torkokot a telhetetlenség; elázna az italban, vendégeskedésben; egész világos-virradtig dombérozna, devernálnak; borba verik, vesztik, temetik, süllyeszti, ölik eszékét; telik v. teliek a sok italtól; megfüstösödnek, pikósodnak, taknyosodnak, zajosodnak, kotyogósodnak, kócsagosodnak; bor szől ki belőlők; megütik fejüket; a bor szesze áltáljárja velejüket; utól éri a bor; a sok boritaltól dohos, füstölög, gőzölög agyvelejék; a palack fenekén hajótörést vall, szenved az eszék; borözönbe merülnek; fújják a por-dohánt; a bor szesze, gőze megütötte, szállotta, zavarta fejüket; egész heteszsaka ki v. meg nem juhászodnak, józanodnak, rózanodnak; a tál-, palack-pecérek egész napot, éjt tágitás, szünet nélkül ételben, italban töltenek és ríjjagatnak; lekortyolják magokat; a butykosoknak szikkasztása, a vásott gégenek öntözgetése, a boros torokgyéknek kenése nálok késedelmet nem tud; szapora kezeken bokrosan járnak, mennek, jönnek, forognak közöttök a részeg poharak; apró poharakkal kezdik a csatát, mint valami martalékokkal, azután derék harcához kezdenek nagyobb serlegekkel, poharakkal; az étek eleszedésében hozat-tatnak elő a derék dandárok és a faltörő ágyuk, pattantyuk; indíttatnak a tágas serlegek, billikomok, tallán-poharak, melyekkel Bacchusnak húzonost tömjénezvén, áldozván, mintegy borözönben eszékkel hajó-törést szenvednek; boritalban egymást üzik; bor-csiszárok, -tömlők, -csapok, -vedrek, -moslékok; Bakkus tömlőji; nálok is majd minden-kor több a hét a nyolcznál.“

R. PRIKKEL MARIÁN.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A nokok és nők. Az *elnök*, *ügynök* és *gondnok* helyett már hiú fáradtság volna jobb képzésű magyar szót erőtetnünk, ámbár az utóbbi kettő lehetne *ügyvivő* és *gondviselő* (s a *tömeggondnok* *tömeggondozó*). A *pénztárnok*, *könyvtárnok*, *levéltárnok*, *adótárnok* nézetem szerint helyesen voltak képezve a régi *tárnok* formájára (ha nem is ennek összetételei); de azért a *pénztáros*, *könyvtáros*,

* Vö. még Dobozai közleményét 17:235, és e füzet népnyelvhagyományai közt Szini Péterét.

amiket újabban fölkapnak, szintén helyesek és elfogadhatók.* A *titoknok*, *tanácsnok* és *gyárnok* már-már elavultak s ma a rövidebb *titkár* s a helyesebb alkotású *tanácsos* és *gyáros* járja. — A *főnök* helyett igen elterjedt már a *fő*: *törzsfő*, *rendőrfő*, *hivatal feje*, de az egyszerű, *„főnök úr“* makacsul ragaszkodik a léthez (ámbar beszéd közben *principális* úrnak szólítják). — A *bibornok* helyett sokan használják az egyszerűbb képzésű *bíborost*. A püspöki *helynököt* bátran lehetne püspöki *helytartónak* címezni. — A *védnököt* jobb volna *védő-úrnak*, *védőnek*, *fővédőnek*, s ha nő, *védő-asszonynak* tisztelni. — A *látnoknak* (= ném. *Seher*) teljesen megfelel a *jós* (*látnoki szemmel*: *jósszemmel*). — A *gyakornok* *gyakorló* lehetne s pl. az *erdő-gyakornok* magyarán *gyakorló erdész* volna (viszont a *gyakorló orvos* helyesebben *működő orvos*).

ANTIBARBARUS.

Német nyelvhiba a magyarban. *Dacára annak.* A Neues Wiener Tagblatt f. é. február 18-iki száma *Sprachsünden* c. tárcájában a német nyelv elleni vétségekkel foglalkozik s egyebek között a *trotzdem* szóra, a *dacára annak* kifejezésünk szülőanyjára vonatkozólag ezeket mondja: „Es ist gang und gäbe geworden, dasselbe an Stelle des *obgleich* oder *obschon* zu setzen und man begegnet recht häufig der folgenden total falschen Anwendung: *Trotzdem* er aufmerksam gemacht worden war, beging er den Fehler neuerdings. Es müsste hier heißen: *obgleich* statt *trotzdem*, denn letzteres kann nie einen Nebensatz einleiten. Richtig lautet der Satz: *Obgleich* er etc . . . oder aber: Er war aufmerksam gemacht worden; *trotzdem* beging er den Fehler neuerdings.“

Ez a német nyelvhiba eszembe jutott, mikor Riedl Frigyes „Német nyelvhibák a magyarban“ c. multkori cikkét (Nyr. 26:97) olvastam. A német nyelvész fejtegetése talán jobban elriasztja a magyar stílistát a *dacára annak* használatától, mint ahogy azt eddig a magyar Nyelvőr bírta.

Még abban az egy esetben is, midőn a német a *trotzdem* kötőszót használhatja: a magyarban *mégis*-t kell tenni: „Figyelmeztették, *mégis* újra hibázott.“

A *dacára* tehát és különösen a *dacára annak* az indexre irandó.
SZIGETI JÓZSEF.

A végelhajasodás. A Budapesti Napló 1897:151. számának tárcájában ezt olvastam: „Az asszonyok érdekesnek találták csontos,

* Pulszky F. 1887-ben ezt írta: „Hunfalvynak munkássága mindig polemikus volt, mégsem létezhetik békésebb polgár, mint az Akadémia érdemes könyvtárnoka, vagyis, amint ő és iskolája írni szokták, *könyvtárosa*, mert a szláv *nyik*nak megmagyarosodott *nok* alakját a magyar nyelv tisztaságával ellenkezőnek tartják s annyira üldözik, hogy még Emich Gusztávot, a királyi asztalnokot is királyi *asztalossá* degradálják.“ (M.-Szalon 7:453.) Tudnivaló, hogy az *asztalnok* mindenestül régi szláv jövevényszó, mint a *tárnok*, *pohárnok*, *udvarnok*.

beesett arcát, a sápadt, barnás-sárga színt rajta, mely titkos emésztődés jelét mutatta, a sűrű barna haját, mely nemcsak szögletes fejét, hanem egész állát, ajkát fődte . . .“ Hát ezt nemcsak az asszonyok találták érdekesnek, hanem érdekesnek találtam én is. Magyar kuriozumokkal, ritkaságokkal bibelődő könyvet írok. Lesz benne a teratológiának szentelt fejezet is. Van már egy csomó nevezetes monstrumom: összenőtt ikrek, madárfejű gyerekek stb. De ez a Radnay Kornél, akiről szó van, legelül jár a szörnyeteg csodák között. Azt hiszem, nemcsak minálunk páratlan; mert az egész orvostudomány irodalmában sincs több ilyen ritka *lusus naturae*. A polytrychosis (végelszőrösödés, ad vocem végelgyengülés) nem ép rendkívüli dolog; Miss Pastrana, Krao, a pincsefejű muszka család stb. eléggé ismeretesekek. De a végelhajasodás (görög vagy deák terminusa még nincs) csak ezen az egyetlen egy Radnay Kornélon mutatkozott eddigelé. Ez embernek ugyanis, mint az idézett közlésből látszik, a *szakála, bajusza is sűrű haj*. Haja leterjed a fejről az állára, az ajkára. Hajból való szakál és bajusz, — ez világra szóló tünemény! Föltettem magamban, hogy Radnay Kornélt fölkeresem a világ végén is, lefényképezem minden oldalról és felhívom reá a budapesti orvosegyetem figyelmét. De hol lakik Radnay Kornél? Mohón olvastam tovább a közlést. Hát egyszer csak látom, hogy Radnay Kornél simplex novellahős, még pedig német novellahős. Végelhajasodásának pedig az az egyszerű nyitja, hogy a szerzőnek, mint jó németnek, a haj is *Haar*, a szőr is *Haar*. Innen vagyunk hát a hajbajusz meg a hajszakál. Az egészben csak az az érdekes, hogy a németes gondolkodás nálunk már szőrvesztő is, legalább nyelvi tekintetben. BÁLINT KELEMEN.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Szonika, bliktri*. Ugyan micsoda az a furcsa *szonika* szó, melyet deákos *sonica* formában is többször olvastam. Valakitől, nem tudom már kitől, hallottam egyszer, hogy a szó *nélkül* makkaronizálása. Lehetséges ez? — Hát a *bliktri*? Ezt én a minap Rousseauból vett idézetben olvastam: *blictri*. Sajnos, nem jegyeztem ki. Semmi szótár sem tud róla.

F. *Szonika* mi nálunk a. m. minden teketória nélkül, szimplán, egyenesen. Megvan a franciában is, s ott *sonica* a. m. kapóra alkalmas időben, s leginkább a kártyajátékban használják („durch eine Karte, die gerade zur rechten Zeit kommt“). Sachs-Villatte szerint görög eredetű szó, de görög eredetijét nem nevezi meg, s egyebütt sem tudunk nyomára akadni.

A *bliktrit* tárgyalta Körösi S. Nyr. 13:417. s kimutatta, hogy a piemonti olaszországban *blictri*, Piacenzában *blictar*, Velencében *blitri* a. m. egy zérus, egy semmi, egy ütöt tapló („nem ér nekem egy *blictrit* sem“). De jelent naplopót is, továbbá huncfutót, csalót, s úgy látszik, ez utóbbi az eredeti jelentése. Különben megvan az

osztrák-bajor népnyelvben is (*Bliktri, Plictri* „abgeschmachtet Blendwerk“) és Melich J. onnan származtatja.

2. **A *nincsen* többes száma** egy vagy két *n*-nel írva helyes-e? Véleményem szerint a *nincsen* többesét két *n*-nel kell írni.

F. Hasonlóképp kérdeztek bennünket, hogy a *lőn, tőn* többesét nem két *n*-nel kellene-e írni: *lőn-nek, tőn-nek*? mivelhogy a többes 3. személy *-nek* ragja az egyes 3. személy alakjához járul, *lesz—lesz-nek*. De a valóságban soha senkitől nem hallani ilyen kiejtést: *nincsennek, lőnnnek*. Ha pedig mesterségesen akarjuk a nyelvet igazítani, csak azért, hogy szabályosabb legyen, akkor pl. *adjanak* (vagy némely vidéken *adjonak*) helyett is azt kellene mondanunk: *adjonnak*, mert hisz ez az *adjon* többese.

Egyébiránt a többesszámú *-nek* rag két elemből áll: az *-n* fejezi ki a 3. személyt, a *-k* pedig a többséget (így a többes 2. *-tők -tok* ragban *t* a 2. személy jele, vő, a *te, ti* névmásokat). Már most ugyanaz az *-n* személyrag maradt meg némely igéknek egyes számában: *leszen, nincsen, tőn*, s a fölszólító módban: *adjon, kérjen*. Ha tehát azt íránk: *nincsennek, tőnnnek*, akkor a 3. személy kétszer volna megjelölve.

Végül a *nincs* és *nincsen* csak olyan változatok mint *lesz* és *leszen, visz* és *viszen* stb., a kettőnek tehát nem lehet a többesben két különböző alakja.

3. **Szuszka.** Egy debreceni leány azt, aki szaglását elvesztette, *szuszkának* mondja. Micsoda kifejezés ez, és honnan magyarázható.

F. E kérdésre megfelelnek a köv. néprajzi adatok, melyeket az új M. Tájszótár szerkesztője bocsátott rendelkezésünkre: *szuszka*: alamuszi (Kis-Kúnság Nyr. 4:43); gyarló (Szeged, Csaplár Benedek); rosszul szuszogó (Békés m. Nyr. 3:525); — *szusza*: nyífa, orron beszélő (Tolna m. Nyr. 6:230).

Szuszka tehát tkp. a m. szuszogó, nyífa, s a debreceni leány bizonyára csak „náthás“-at akart e szóval kifejezni s nem épen azt, ami a náthával jár, a hiányos szaglásút. A SZERKESZTŐ.

4. **Jägerlatein** (26:230). Nem csak háryjánosság, hanem vadásznyelv is. „Bezeichnet zunächst nur die Jägersprache, insofern sie mit ihren eigentümlichen Ausdrücken (Löffel für Hasenohren. Läufe statt Beine u. s. w.) nicht jedem verständlich ist, ihm wie Latein — das hier typisch für jede fremde Sprache steht — vorkommt.“ (Borchardt, Die sprichwörtlichen Redensarten, 2-ik kiadás, 245. l.) A kérdézt ez a felvilágosítás érdekelheti, nem az, amelyet Tóth Béla adott.

BÁLINT KELEMEN.

5. **Kaposvárt vagy Kaposvárt?** Szerintem a helyhatározót így kell írni: *Kaposvártt, Székesfehérvártt* stb. Az egyszerű *t*-vel való írás már azért sem helyes, mert különbséget kell tennünk a tárgyragos és a határozóragos alak között; nem írhatjuk egyformán ezt: *láttam Kaposvárt* és *kelt Kaposvárt*. Aztán a helyhatározó ragnak

eredete is kettős *tt*-t kíván, ami kitűnik az ilyen alakokból mint *Pécsett*, *Győrött* stb.; sőt azt állítom, hogy magyarul helyesen beszélő ember szájában másképp hangzik a tárgyragos (*Kaposvárt*) s másképp a határozóragos (*Kaposvártt*) alak. Még az a nyelvtani törvény is a *Kaposvártt*-féle írásmód mellett szól, hogy a hasonértelmű szók megkülönböztetendők, nehogy kértelműség keletkezzék. Miért írja tehát az Akadémiával együtt nyelvészeink összesége egy *t*-vel a mássalhangzó után álló helyragot?

F. Az egyszerű *t*-vel való írásnak a józan takarékoság és az egyöntetűség elve a magyarázata. A befejezett cselekvésnek *-tt* jelét s a középfoknak *-bb* képzőjét is, tehát valamennyi kettős mássalhangzójú képzőt és ragot egyszerű mássalhangzóval írunk, mihelyt mássalhangzó után kerülve a kiejtésben is egyszerűen hangzanak. Nem adhatunk igazat a *t*. kérdező azon állításának, hogy a kiejtésben a tárgyragos és a helyhatározó *Kaposvárt* másképpen hangzanának. Ez merő képzelet, amit csupán az etimológiai tudás sugallt és hitetett el vele.

Mármost, ha azt írjuk: *adott és várt, nézett és kért*, sőt *adott és adtam, nézett és néztem*, vagy *idősebb és idősb, kevesebb és kevesbedik* stb.: akkor az egyöntetűség kedvéért is okvetetlenül *Kaposvárt*, *Fehérvárt* stb.-nek kell írunk a helyhatározói alakokat is. Ha elfogadjuk a *Kaposvártt*-féle etimológiai írásmódot, akkor kettős *tt*-vel kellene írunk a következő alakokat is, amelyekben ugyanaz a *-tt* rag van meg, úgymint: *oldalt* (*jobb oldalt, bal oldalt* a. m. jobb v. bal oldalon), *mihelyt* (tulajdonképp a. m. mi helyen), *tájt* (pl. *dél tájt* a. m. dél tájon, dél tájban); sőt azt kellene írunk: *közttem* (vö. *között, közötttem*), *érttem* (vö. *érettem*), *körülttem* (vö. *körülöttem*) és *bent* (vö. régen *bennett*). Ime az utolsó példa tanúsága szerint még a *benn* szó eredetibb kettős *nn-jét* is megrövidítjük csupán azért, mert rag lappang benne (*bel-n) s mert a rá következő *t* miatt úgysem ejtjük kettősen. Effélék még: *fent, lent* és *künt, a fenn, lenn* és *künn* mellett.

Azt az elvet sem lehet elfogadnunk, hogy „a hasonértelmű szók megkülönböztetendők”. Hiszen az imént idézett *oldalt, tájt* vagy a *közt* is mind lehetnek tárgyalakok is. Ha a mondat világos — és erre a világosságra mindenkinek törekednie kell — akkor a tárgyragos meg a határozóragos alakot senki sem fogja összezavarni. Egész sereg azonos hangzású szavunk van, amelyeket még nem jutott senkinek eszébe külön írásmóddal különböztetni meg egymástól (pl. *fal* és *fal, vár* és *vár, hat* és *hat* stb. stb.).

6. *Keresztény és keresztyén*. Nyelvészeti szempontból van-e különbség *keresztény* és *keresztyén* között a két szó etimológiáját illetőleg?

F. A *keresztény* és *keresztyén* alakokról a Nyelvőr már egy ízben (10:560) nyilatkozott volt. E szerint kétségtelenül a *keresztyén* alak a régebb és eredetibb. A NySz. tanúsága szerint a *keresztény*

alak Pázmány Péternél olvasható először, aki e a szót a *kereszt*-ből származtatta. Már pedig kétségtelen, hogy a *keresztyén* és *keresztény* is csak a *Christius*-nak szláv úton került átvétele lehet (ószlov. *krüstijanŭ*, l. Nyr. 11:268). Hangtanilag olyan a viszony *Christianus* és *keresztyén*, mint *Sebastianus* és *Sebestyén* közt. A *keresztyén*-ből a mai nap meglehetősen általános *keresztény* ejtés valószínűleg hangátvetés útján keletkezett, olyan módon mint *térgepel*-ből *térbetyel* (l. Nyr. 25:518). De nem lehetetlen, hogy része volt e változásban a népetimológiának is, amely a szót a *kereszt*-tel egészen természetesen hozhatta kapcsolatba.

7. **Körmönfont.** Hogyan keletkezhetett e kifejezőmód: *körmönfont*? Pl. „Ollan *körmönfont* hazuccságot mondott, hogy akkor eszünkbe se gyutott vóna kitékennyi rajta.” (Német-Gencs, Vas m.) Használják-e más vidéken is és milyen értelemben?

F. A *körmönfont* kifejezés népies használatára nincsenek adataink. A NySzótár sem ismeri. Kresznerics a *körmönfont ostort* így értelmezi: fortioris texturæ flagrum. A Nagy Szótár szerint is különösen madzagról mondják a *körmönfont* szót, olyanról, amelyet nem sodornak, hanem ágakra osztott kenderből fonnak össze s amely a sodrotnál tömörebb és erősebb. Azonban ahogyan a NSz. a *körmönfont beszédet* értelmezi, az tudtunkkal — legalább a mai irodalmi használat szerint — aligha elfogadható. A szótár szerint ugyanis *körmönfont beszéd* az, amely „a maga nemében eredeti, tiszta, válogatott kifejezésekből áll.” Mi a mesterkélt, ravaszul kicirkalmazott, ügyesen és fortélyosan kikerekített beszédet értjük rajta. Így értjük a *körmönfont hazugságot* is jól kieszelt, nehezen meghazudtolható koholmánynak. Tisztelt olvasóink a megmondhatóí, jól fogtuk-e föl a szó értelmét s nem más értelemben használja-e azt egyes vidékek népnyelve.

ZOLNAI GYULA.

EGYVELEG.

Az örmény magyarság.* Ismeretes dolog, hogy a XIII-ik század közepe táján Örményországból kivándorolt és majdnem $4\frac{1}{2}$ századon át különböző országokban hazát kereső őseink 1672-ben I. Apaffy Mihály alatt végre Erdélyben letelepülhettek. ** De itt Erdélyben viszont az oláh áradat közepette mintegy kis népszigetként kiemelkedő szamosújvári, erzsébetvárosi s a már *elszékelyesedett csik-gyergyói örménység* hamar felismervén helyzetét, már ideje korán a magyarsághoz csatlakozván: önként elmagyarosodott, nebogy az erőszakos románizálás általa már Moldovában gyűlöletessé vált nagyobb veszélyének essék új hazájában is áldozatul. Pedig a Moldovából bevándor-

* Merza Gyulának *A hazai örménység jövője* c. füzetéből, Kolozsvár, 1896. 5. l.

** 3000 család vagyis legalább 12 ezer lélek, mely maig közel 20,000-re szaporodhatott.

rolt őseink örmény anyanyelvükön kívül az oláh nyelv ismeretét és így az oláhsághoz közelebb álló orthodox örmény-keleti vallás gyakorlatát is magukkal hozták és csak nagy későre és felette nehezen, csupán a második generációban tudták a magyar nyelvet elsajátítani.

Sőt, akik örmény anyanyelvük mellett csak később tanultak meg magyarul, maiglan is egy sajátságos, de bizonyos rendszerűséggel kifejlődött *örményes kiejtést* őriztek meg és úgynevezett *örményes magyarsággal* beszélnek, mely eredeti dialektus ma már hova-tovább kiveszőfélben lévén: nyelvészeink részéről az eddiginél több figyelemben is részesülhetne.

MERZA GYULA.

Elferdített nevek. Az utcanevek keletkezésének gyakran humoros a története. A régi világban nem egy olyan utcakeresztelés történt, amelynek a kómikus félreértés volt a keresztapja. Ismeretes a *Göder Strasse*-ből lett *Göttergasse*-nak *bálvány-utca*-ra történt fordítása. Az is ismert dolog, hogy szegény Frühlingsfeldék utcájából a mindenfelé szorgalmatoskodó Leiter Jakab kegyelméből *tavaszmező-utca* lett, a gazdag *Freudenthal* polgártárs utcájából pedig *örömvölgy-utca*. Csak a véletlen akadályozta meg a Karpfenstein-utcát attól, hogy *pontykő-utcá*vá nem lett. Már is annak nevezték, mikor valamelyik régieket buvárló kiderítette, hogy az a rejtélyes Karpfenstein nem a pontynak köbetetségét jelenti, hanem egy józsefvárosi civis becsületes német nevét.

Az utcákat keresztelő félreértés ma sem szünetel, csakhogy ma már nem adhat hivatalosan neveket. Az utcaneveket kiszögezték a sarkokra, s ha a cinntáblákat le is lopdossák róluk, a név megmarad. Megőrzi a hivatalos rubrika. Azzal is változott az idő, hogy ma már nem a magyar érti félre a németet, hanem a német a magyart. A purgerség egy része még idegenül tekint a magyar utcanevekre, különösen azokra, amelyek a magyar polgárságnak is idegenül hangzanak. A dalszínház-utcát még a magyar fül is nehezen veszi be, a német ajk sehogysem tudja kiejteni. Ezért csinált belőle *Dolzenhaus-gasse*-t. Hogy mi a Dolzenhaus, azt nem tudja, de olyan jó németesen hangzik, hogy szivesebben emlegeti, mint a Dalszínház-gasset.

A magyar utca-elkeresztelés a névnek értelmét kereste és félreértette, a német ritkábban teszi ezt. A fonetika kényelemszeretetével alakítja át az utcaneveket. Egész sor ilyen utcanév-eltorzítást gyűjtöttem össze. A lóvasút és omnibusz a legjobb ilyen gyűjtőhely. Rajtuk emlegetik leggyakrabban az utcaneveket, mikor az utas a kalauztól egy-egy utcát tudakol. A lóvasuton hallottam, hogy az új-utca *Újutzén gasse*, az ovoda-utca *Owóder gasse*, a vig-utca *Wigützer gasse*. De gyalog is elég furesza utcanévferdítést hall az ember. Nagy ideig nem tudtam, hogy melyik a *Wihádi gasse*, míg végre rájöttem, hogy a budai Viador-utcát tisztelte meg ezzel a német száj kényelme. *Lekszász gasse*-vé is ez tette meg a légszesz-utcát és *Hamúken gasse*-vé a homok-utcát. (A *gasse* ilyenkor mindig *gaszn*, mert a német szót sem kiméli a nyelv kényelemszeretete.)

(Pesti Hirlap, 1897. VI/12.).

VIHAROS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

A háborusákesinyálás nekem nagyon szükséktelen, hát nem is zugolódok sémmit.

Az én számareszemmê főgondótam: dolog átâ megényi nem mestérség, haném dolog nekün megényi, az ám a mestérség.

A gazdammâ gyüttem össze.

Régén elszátam én Kajárrú.

Ékkicsit vélék hozzá.

Léhet körülbellú éty tiz esztendeje.

A kukoricának van most szürettje mind sorgyába egésszen a föld hosszát.

(Veszprém.)

SIMONYI ZSIGMOND.

N é p m e s é k.

A z o k o s e m b ě r.

Hát éccēr vót ě faluba ěggy embĕr, annak vót ěggy igĕn szíp csikaja; asztáñ a falubéliek igĕn irillĕttik, hogy ũ neki ujan szíp csikaja vañ, asztá éccĕr, miko az a csikó ot kiñ legĕt, annyira haraguttak má, hogy agyoñlúttik aszt a csikót, mĕgnyuszták, asztáñ oda tettik a nyuzot lovat mĕg a búrit az embĕrnek az ajtaja elejbe. Hát az embĕr nem szót sémmit, csak gondúta magábo: maj mĕgbánnýátok mĕg eszt. Asztáñ fôtĕtte a búrt a háasztetőre száronnyi. Asztáñ a mind ot szárott, a sok mihe, darázs, madár, aki rászát, mind ot ragatt. Asztám mikor má sok madár mĕg mihe vót rajta, bevarta a búrt, asztáñ ěmént váñdúnyi. Vĕtt a búr mellé ěj jó naty furkozsz botot is.

Asztáñ, a miñ vándú, beir éccĕ este ěh házbo, asztá kirt tjeli szálást, de az asszony aszonta, hogy ũ nem athat a szobábo szálást; ha akar, hát a pallásom mĕkháhot. Asztáñ az embĕr mĕkköszönte, asztá fómĕnt a pallásro, de a búrit oda lĕ hatta. Asztáñ a váñdullónak nagyo furta az ódalát, hom mér nem akarta ez az asszony ũtet a szobábo eresztenyi, asztá kerezsgit ott a pallásoñ, hát talát ěf furut, asztáñ ěl likat furt a pallásoñ. hogy onnéd bekukucsájjon a szobábo. Hát a mind ot kukucsál, láttyo ám, hogy az asszon naty sütissĕ, főzissĕ van, asztáñ ěggy urfi ot csettenkĕdik körülĕ, csókúgattya; mer hát annak az aszonnak ev vót a szeretője.

Hát éccĕ amind ot legjavábo mulatnak, cicáznok, csak kopoktatnak az ajtón, asztáñ asz kijátózzák:

— Hej annyuk, nyis ki hama az ajtót, hideg van it ki.

Akko az asszoñ hama a sok rĕtest oda gyukta a sütőbe, a levest mĕg a kemĕnce mögé, a pecsĕnyĕt mĕg a kájho váláro, asztáñ a szeretőjit mĕg az ómáriomba. Asztáñ az embĕr csag zórgetĕt, hogy eressze be; asztáñ az asszom, mikor má mindĕnt ěgyugott, akko

kimént, asztá kinyitotta az urának az ajtót. Asztám mikor má oda be vót a gazda, aszongya:

— Kinek a jószágo fekszik oda ki a lajtérgya alatt?

— Hát, aszongya, gyütt ész szegíny embér, asztáñ a pallásro mént hányi, talá annak a jószágo lëssz.

— Ejnye, aszongya, annyuk. hát mér hattad aszt a szegíny embért ebbe a hidegbe a pallásóñ hányi, szë hálá Istennek, van nekünk itt a szobábo is ölik helünk.

Hát hama az embér főmént a pallásro, asztáñ lëhita a váñdulót; asztám mëkkirdeszte tüle, hom mi járóba vañ. Aszongya:

— Én szegíny igazmondó vagyok.

— No, ha igazmondó vaty, hát mos má nekëm is mongyá valami igazat.

Hát az asszom pisszëszte, hoty hagassoñ, de az embér csak hoszta be a búrit, asztáñ aszonta a gazdának:

— No hát, aszongya, mer kéték ujañ jó vót, hát mondok ém mos kétéknek ë kis igazat.

Hát elöveszi az embér a búrit, asztá főkaptya a furkozs bottyát, jó rávág a bürre. Akko az a sok madár mëg mihe, aki benne vót, mind ëkezdëd zönögnyi, sünnögnyi-dünnyögni, miñha az Iste tuggya mi lët vóna. Asztáñ am mëk csak fölibe hajút, hom mit mond.

— Hát, aszongya, aszonta az igazmondóm, hogy a kemënce mögött leves vañ.

Mëgnízik, hát ott a leves.

— Ejnye, aszongya a gazda, de jó igasságot montá, ugy is ehës vagyok; no má mos csak a többit is.

Mëgiñ főfog'gya a furkozs bottyát, csak rá vág a bürre. Akko aszongya:

— Aszongya az én igazmondóm, hogy a sütöbe rítes vañ.

Mëgnízik, hát iga'.

— No, aszongya, látom, hod derík igazmondó vagy; hanëm má mos csak mëg valamit.

Hát mëgiñ főkaptya a bottyát, mëgiñ rávág a bürre, aszongya:

— A kájho válañ pecsenye vañ.

Rittig, ott a pecsenye, asztá aszt is mëgëttík. Asztám mëgiñ rávág, aszongya:

— Ejnye, de furcsát mom most az én igazmondóm, má én eszt mëg magam së hiszëm.

— Hát mit moñ.

— Hát, aszongya, eb bis csak aszongya, hogy az ómáriomba ëm meszteleny urfi vañ.

— Tyü teringette, aszongya a gazda, de má eszt ëñ së hiszëm.

Aszongya a váñdulló:

— De mégis jó lësz, ha gazduram ësóbb ëd dupla kötelet vësz, hátha iga'.

Oda mënnek, mëgnízik, hát od be van szoruval ëm meszteleny urfi.

— No, aszongya, ha má it van, csak üsse gazduram.

Asztáñ előfokta a gazda a kötele, asztáñ addik csípűte, amik csak mozognyi tudott. Asztáñ aszongya :

— Hát mēnniér adod az igazmondót.

— Jaj, aszongya, én as semmi szűn alatt ê nēm adom, hanēm mivē kēd ujj jó vót hozzám, hát kēnek odádom ötszász forintér.

Hát mēgvētte az igazmondót, asztáñ aszonta neki az embēr, hom maj ű emēty, hát a felesige tarcsa êh hétig a lábo közé, asztáñ akko maj próbáják mēg, mer mivē máskíppen nēm szokik oda az igazmondó.

Jó vañ, haza mēgy a váñduló a sok pízze, asztáñ emongya a többinek, hogy ű a csikóbúrér mennyi píszt kapott. Hát hama a többijek is miñ lēnyuszták a csikajukat, asztáñ vittik a bűrt a vásárro. Asztá kirdesztik tülük, hom mennyijér aggyák a lóbűrt. Aszongyák :

— Ötszász forintér.

Asztá kikergettik űket a vározsbú, hom minek ujam boloñdok, minek kírnek êl lóbűrért ötszász forintot. Asztáñ haza mēntek nagy mīrgesseñ, asztáñ annak az embērnek az ablaktyait mim betördétik mīrgűgbe. Hát ez az embēr mēgen nēm szót sēmmit, hanēm vētte aszt a sok üvegdarabot, asztáñ ép puttonnyá jó mēgrakodod belűle, asztáñ a fölibe aranyokat tett. Avvá megin emēnt váñdúnyi. Hát íjje ír êk kocsmát, asztáñ oda bemēnt kvátérta ; asztáñ aszonta a gazdánok, hogy ű êk kűső országi kiráhó visz píszt, it van ebbe a puttomba, hogy asz há tēhetñ. Hanēm ehñ sēnki sē nyújom, mer ha valaki csak êk kis ujjal is hozzá nyú, mingyá üvegdarabok lēsnek belűle ; asztáñ akko annak mēk kő fűzetnyi.

— No, ha ugy van, aszongya a kocsmáros. hács csak tēgye oda a konyhábo, maj ot sēnki sē bántyo, mer mi haszna belűle.

Jó van, avvá lēfekűttek. Hát íjje a kocsmárosnak a hajzliba kōlletét mennyi, asztáñ amim mēgy a konyháñ kōrōsztű, hát megbotlik a puttomba, asztá fōdű a puttoñ. Mingyá a kocsmáros rimisztóm mēgijett, asztá gyertyágy gyujtottak, mēgnísztik, hát má üeg lētt az arambú. Mer má az a huncut váñduló aszt az aranyat is, ami hēgyibe vót, má aszt is kivētte az este. A nagy neszre asztá kigyűtt a váñduló is, asztá fenyēgetűldzōt, hom mi csínyátok az ű pízivē ; ha asz mēg nēm fűzetik, hát égyűn az a kűső országi kirá, asztám miñ lēcсарabúja űket : mer abba a puttomba három ezēr forint vót.

Asztáñ a kocsmáros ijettibe kifűzette neki a háromezer forintot ; asztáñ avvá haza mēnt az embēr. asztáñ othun emonta, hogy ű három ezēr forintot kapott a törött üeg'gyijér. Akko a többijek még jobban írillētűk a sorát, asztáñ a maguk ablaktyát is mim bevertik, asztá évittik a vározsbá a vásárro ; asztá annyi törött üeg'gyűk vót, hosz szekerekkē árúták. Asztá, kirdesztik tülük, hom mit árúnak ; aszongyák :

— Törött üegēt.

Akkor asztáñ kirdesztik tülük, hoty hogy aggyák az üegēt, hát aszongyák :

— Háromezēr forintér.

No asztá kergettik űket ki a vározsbú, mer az gondúták, hom mim mēgbolondúták. Akko aztám má rimisztó mīrgesek lēttek, hoty

hom merte űket az az embĕr ub bolondá tĕnnyi; asztám miko haza gyűttek, foktak ĕj jókora kilázs zsákot, asztáñ oda mentek hozzá, hogy űtet maj mos ebbe a zságba bevargyák, asztá beledobgyák a Dunábo. Hát ĕvittík a Duna partyáro, asztáñ ot letĕttík, hom maj ĕsőbb a kocsmábo mĕnnek ĕm messző borra.

Amind az embĕr ot fekszik a parton, ára gyűtt ĕm mészáros ĕf fóká ökörřĕ; asztáñ amind az az ember aszt eszre vĕtte, ĕkezdetť kajabányi:

— A fene mĕnnyĕn ĕ nĕkerezsbe vicispánnok, a fene mĕnnyĕn ĕ nĕkerezsbe vicispánnok! Eresszetĕk ki!

Asztáñ oda mety hozzá az az embĕr, asztáñ aszongya neki:

— Mi kajáttó atyafi?

Aszongya:

— Jaj, ĕvisznek vicispánnok, jaj ĕvisznek vicispánnok!

Aszongya neki:

— Tĕ boloñ, nĕ kijátoz, maj ĕmĕgyĕk ĕñ, maj belebujok ĕn a zságbo.

Avvá főmeccĕtte a zsák száját, asztá kibujť belőle az embĕr, asztá belebujť a mészáros, az embĕr mĕg jó bekötőszte. Hát kigyűttek a kocsmábú, hom maj mozs beledobgyák, asztá főkapťák a mészároť. beledopták a vízbe. No, mos má az gondúták, hom mĕkhát az embĕr, asztám mĕntek nagy örömmĕ haza felé. Asztáñ amim mennek ĕ kicsint, hács csak elejbűk kerűť az embĕr ĕf fóká ökörřĕ. Asztám mĕgijettek nagyoñ, hom micsoda dolog e', hom mozs dopták bele, asztáñ ĕhun a szép ökrökkĕ; aszongyák neki:

Hát huñ vĕtted eszt a sok szíp ökröt?

Aszongya:

— Láttýátok aszt a nagy vizet?

Aszongyák:

— Láttýuk hát, iszĕ mozs doptunk bele.

Hát ippen az ökröknek az árnyíkuk ot láccott a vízbe, asztáñ aszongya:

— Hát láttýátok ott a vízbe aszt a szíp fóká ökröt?

Aszongyák:

— Láttýuk.

— No, aszongya, ha láttýátok, mos van a Duna fenekiñ vásár, mĕnnyĕtĕk lĕ, maj tik is vásáhattok ijen ökröket ócsó pizĕñ.

Asztá akko azok mim belegrátok a vízbe, asztá belefullattak. Am mĕk szipĕñ haza mĕnt, az egisz falu az űĕ lĕť, mer abba más ĕl lilĕk sĕ lakott; mind belefutak a Dunábo.

(Csetény, Veszprém m.)*

HALÁSZ IGNÁC.

* A májusi füzetben közölt mese is ugyaninnnen való. A SZERK.

Párbeszéd két fiu közt.

— Még e taguton (dülőút) hajtunk, kényerezzünk. Elősször tē dob fő e botodat. Nē ollan alacsonnyan, mēg ferdén, iszē nēm tudom u' mēgdobnyi. Ejha! ippet e közepit talátom e. Má ē' kényerem van. Mas sē messzi mēnt túlō. — Mast itt hajcsunk firissen. Az e csámpás-lábu kulitok (csira marha) mindig másfelé akar kōszlányi. Dobb' mēg jó', ha' kalisztállon e többi után. Nyugothat hónap ōlōget, mer bucsu naptján csak nēm hajtunk ki. — Má ho' nem! mer minisztrányi is kō. Hónap nīgy minisztēr lēs, mēg nīgy orgonyanyomō. Kinīz majd ēgy hatos a cé mestērtū' (egyházfi, segrestyēs); legalább annyive is többet vēhetēk. A ri^gliszpūlre nēm u' fizetēk fő, hanēm hajtom a helētt nīccer. — Ēn meg ingyen sē űnik rá, mer eszīdūlōk. — Hát csin-gányi (csingál = hintáz; csinga = mindennemű hinta) sē szerecc? — De nēm ám, mer mūta Vörōsékná lēdobattak ez ōrdōglováru, * mēg akkor is eszīdūlōk, ha valaki keringō elōttem. — Hát siflint mille-nyēket vész tē? — Ēnnekēm siflinre nēm sokat kō annyi, mer mōná-rēk cseregyerēkē, az e lēkai nīmet gyerēk mēgīgirtē, ho' vētet ez aptyáve nekēm is; azér', ho' segítēttem neki ez iskolábo mēgcsinyány, e főladatokat. Má adott ē' darab sponygyát, piros ceruzát; mēgīgirtēi hogy ē' cirklit is ád. — Ēnnekēm mēg sēnkisē vész, mer e kērēsz-tanyám nēm lēs itt, pejg a' mindig szokott vēnni bucsufjāt. Azér nēm busulok, van pīnzēm; ollan jábovalókat nēm is vészēk, mi csak ē' karajcárt kōstá', hanēm e jóvábu. Dorázsfiszket, ** mēg ōrepszēmū mácsikot (bábsūtōnél árult apró kerek sūtemény, 'csók'). Márcot (vízzel kevert mēz) is sokat iszok. — Nīzd Józsi! ott lentet e kutyátok. — Ēhēn! ejszēm nyulak után csatangut; e szōrō is min' teli van kōdistetōve' (nővényfaj) — Alighanēm hajtott, mer igēn lēlētū, e nyevē is kilēfēg. Hīd idē, ha' gyűjjōn ē' velünk e malom alá, aszt is mēgusztassok. — Millen szomgyus szēgin, csak u' lefetūli aszt ez állott vizet. Ej de jó, ho' nīncsennek usztatók. Tē csak hajcsd neki e teheneket e malom alatt, ēⁿ mēg ehivom e kutyánkot e vizfejre. Mas' mēggyūtt e viz, e rēkesztők ki vannak vīvē, legalább levūszi e pusztá zsiripēn. Nē erezd ám ki addig ez ōntīre, mēg én is lē nēm mēnēk. — Gyere hama, mer ki akar gyūnni. Mikor e zsiripēn lēhoszta, e lobogóba (a zsilip végēn lefolyó víz zuhatagja) ebukott, csak ez ōntīsná gyūtt fő. — Kericsēk vissza e szivogónak (a malmok alatt visszafolyó víz), ha' vūgyō mēgin e zuhogóba (ua. mint lobogó). — Má muta e víz alatt van; ollan mind e vizibujár (buvár). Eresszēk mas' ki. E tehenek is jó' mēgusztak má', hajcsunk. Nīzz' csak, hogyan

* Tágas tér közepén a földből körülbelül méternyire kiálló cölöp végén 5—6 méter hosszúságú rudat tesznek keresztül. Mindkét végére egy-egy gyermek ül, a többiek meg körbe hajtják a rudat.

** Bábsūtōnél kapható, körülbelül 15 cm. hosszú, 3 cm. széles és magas, barna színű, sűrű, nagy lukacsú sūtemény, néhány mandulával díszítve. 'Kenyer' néven is kéri.

még van hasítva e Sajótok ora; mi találhatta? — Mégharapta ma é' heté é' gërin. U' vót, hogy e tikokat igën horta. Elősször é' hódvasat (csapóvas) tettünk ki, de a' nem fokta még. Akkor idésapám é' gërin-ládátcinyát, aszt veítették ki. Elősször abu' is evüttö e pallust. Hanëm mikor e másik áptojásro bemënt, ecsëttent az ajtója. Kivüttök e ládat ez uccáro, e kutyát is odahítok. Mikor ez ajtóját kinyitottok, bele vót huzódva egyik sorkábo. Ollan alamuszi formájo vót. Hanëm eëcër csak kiugrott belüllö; e kutya utánno. De e gërin szëmbé fordút velé, gyegessen [?] e szëmë közë nízett. Mikor e kutya hozzá akart kapnyi, e gërin belecspieszkédött ez ora cimpájábo. Alig tutta lëráznýi. Majnëm emőnekút, de a Csicsánk é' kapáve úgy etaláto ëgyre, ho' mingyá kinyújtószkodott. — Nízd e Narancstok má' e kapuba á'. — U' láccik, még mas' së vígesztik e a gyűjtist, pejg má' e nap is lëmënt. — Isten veled. — Isten veled! Zsidó Háni hállon veled.

(Német-Gencs, Vas m.)

PEKOVITS SÁNDOR.

A részegség különféle kifejezései.

Émentem a komámmá a zsidóná', hogy igyunk ekkis pájinkát. Avva, hogy beléptünk,* kikértem egy fél litert, oszt iszogattuk kettecskén. Mikor oszt éfogyott, a koma is kért. Így oszt többbrü többre mentünk. Eccé mán én aszt vettem észre, hogy kóvályog a fejem, de még a komának is alig fordult mán a nyelve az italtú. Becsudálkoztunk szépecskén, mint a pinty. A komám danolt, megverte az öklévë az asztalt, hogy ú most pityókós, én is bevótam állítva rendesen, mer még többet is beszerbáltunk. Azut' oszt hazafelé ballagtunk vón, de jaz komámnak nem vót jártányi ereje. Miko' kiléptünk a zsidótú', hács csak belé terült az árokba. Ánnye no! — mondok. Hát ennyire megártott komának az ital? Avva kesztem fe'huzogatni, hogy ne lássák az emberek, hogy be van a fejünk kötve, de nem bírtam vele, mert kutyásul bevót rugva. Nagy nehezen oszt mégis talpra állítottam, avva mentünk. No, ezek jól fë'ttötöttek a garadra! — mondja Balogné. Hallgassék, vén szipirtyó, acsarkottam rá. Kend is szeretné, ha a kontya alá tőthetne egy fél litert. Bizon, lelkem, ha oda tőteném, meg is tudnám rágni! — mondja ű. Hászen tőtsön ken', van a zsidóná'! — mondok. Azér ne szőjjon meg mást, ha bekaparászik! Jó a' néha, ha jaz ember béálmélkodik. Avva haza vezettem a komát, oszt én is hazatértem. Hát még rám támad az asszon, mán hogy a feleségem, hogy aszt mondja: „Szép egy manér vagy, te részeges butykos! Hol a fekete fenébe kószáltá' egész délután, he? Ne jis tagadd, mer látom a szemedrű, hogy ittá'. Hájsz ittam hát! — mondok. Nékem is fëfër néha ekkis búfelejtő.

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

* A dült é-re nézve l. a 25:190. l. alján levő észrevételt. A szerk.

Tájszók.

Félegyháza vidékiek.

- kúpáskodik: kutat, keres. szép festés; hanem ott a vászon
 lebodorodik: ledül, leheveredik. már megbuggyant“.)
 „De lebodorodtatok, ejnye marokbeszéd: halk beszéd (a
 no!“ markába beszél).
 mebuggyan: felhólyagosodik. nyúlóka: harisnyakötő.
 (A Feszty-körképénél mondta
 egy izsáki ember: „No, ez aztán Szólás: Siket mint a ló ősszel.
 JENŐ SÁNDOR.

Érsekújváriak.

- csibenkenni: kapaszkodni tűzkodik a madarászok a lépes
 vmire. vesszőket. (Ném. leimbaum?)
 formondor: határbíró, a cső- laposka: a szűcsök éles tűje (a
 szők hadnagya. tótok is így nevezik).
 gyűr: árvíz alkalmával a vízből lapánka: a labdázók ütőfája.
 foltonként alig kibukkanó (gye- pizúlni: a sárkányeregetők egy-
 pes-füves) háta. (Komárom me- más sárkányát el szokták pi-
 gyében „szimő“). zúlni, t. i. a zsinegeket egymásba
 hericőni: a kakas mehericőte bonyolítván, erőszakkal (pizúdd!
 (megtojózta) a tyukot. pizúdd!! kiáltásokkal) elvenni.
 kutya: a nagy métás labdajáték- szaku: olajütéskor a sajtóból
 ban azoknak a neve, akik a kikerülő száraz pogácsa.
 labda után szaladgálnak s ezt vénteredik: elpárolgás által
 a métásoknak adogatják. erejét, szagát veszíti; pl. a re-
 kalfasz: maltertartó faedény szelt torna, ha a melegen soká
 (ném. Kalkfass). állatják; a bor, az ecet, ha az
 lapány: egy nagyobb fajta bot, üvegét be nem dugják: kivén-
 amelynek egyik végére galyak- teredik.
 ból bokor van kötve s e közé

JAKSICS LAJOS.

Gömör megyeiek.

- Ancsa: Annácska. nagyon fáríttya az embert“ (kug-
 anyag, anyag: balog, sete- lizásnál).
 -suta. „Ejnye be balog dobás fut a hordó: foly a hordóból
 (kuglizásnál), anyag kezű em- a víz; fut a bab; futó bab:
 ber; anyag ján“. futó paszuly.
 cserepcsík: almaszedő; hos- girínyez: pedit. „Éjnye, mék
 szú rúd, melynek végén, mint girínyezett itt?“
 a gerebennél, egy kerek desz- harog: horog, hosszú, horgas
 kába fűrt lyukakban kis, rövid rúd, mellyel a ház födelét tűz-
 pálcikák vannak, a belől levő vész idején lerántogatják, le-
 térség az almát megtartja. szedik.
 fárít: fáraszt. „A négy dobás írt: fest; a tojást mek kell ír-

tani berzsenyvel és viaszkkal, cseg, össze-visszabeszél éretlen
 hogy húsvétra legyen mit adni dolgokat.
 (Perjése).* sz ú r d o s: szúrkál. „Bácsi! Ilona
 l a t y i n k á z i k: haszontalanul fe-
 t ű v e l szúrdos“.
 T o n o: Antal név kicsinyítése.
 Rimaszombat.) VOZÁRI GYULA.

Családnevek.

Almádi. Ábrahám. Apró. Banyári. Barát. Bálizs. Bálint. Bakos.
 Bója. Bajusz. Barna. Boszor. Baranyai. Böresők. Boros. Cseh. Csuzdi.
 Csicsmón. Csabai. Csepál. Csábi. Dömötör. Egész. Egyedi. Fehér.
 Fenrik. Fábián. Gávri. Géci. Gordán. Gálík. Gál. Gyarmat. Gömöri.
 Holló. Huszág. Harangozó. Hindicki. Istenes. Köteles. Kaszás. Kővágó.
 Kaszap. Kelemen. Koos. Kómé. Király. Kisszabó. Kisjános. Littasi.
 Laták. Laci. Lukács. Magyar. Miklós. Minyóf. Mazaló. Magó. Makra.
 Némedi. Nagypál. Nyilas. Oresik. Oláh. Pásztor. Pajdusák. Péter. Pósa.
 Patus. Pozsgai. Pogány. Sipos. Szűgyi. Surányi. Szemerédi. Szikora.
 Sétáló. Szollár. Szomorú. Stolfai. Trombitás. Törteli. Terecki. Talpadi.
 Tassi. Urbán. Ürményi. Vámos. Vállai. Vastag. Vince.

(Ada, Bács m.) MOLNÁR SÁNDOR.

Helynevek.

1. Falurészek elnevezései: *Bocs* hevesmegyei községnek kétféle lakossága van, jobbágyi és nemesi származású. A községet a Laskó patak két részre osztja s a jobb oldali részben a volt jobbágyok utódai laknak, azért *Paraszt-sor* a neve, a baloldali rész egy-egy elágazó kis szögletében pedig a nemes származású Berthóty, Melegh, Szecskó és Balogh *hadak*, amiért aztán a falu ezen részeit az illető családokról *Berthóty-szög*, *Melegh-szög*, *Szecskó-szög* és *Balogh-szög*nek nevezték el.

Derecskén a község egyes részeit szintén azon családokról nevezték el, akik egy-egy részében nagyobb számmal laknak. Így van *Bolyki-had*, *Kovács-had*, *Kis-had*, *Ignác-had*, *Gazda-had*. S pl. ha valaki kérdezi egy másiktól: hová mégy: azt feleli rá az illető: „Ménék a Kovács-hadba, vagy a Gazda-hadba.“ Vannak ezeken kívül még a községnek *Tőhely*, *Tőhídja*, *Tót-ucca*, *Kása-gaza* és *Kert-alja* nevű részei is.

Dorogházán van *Alvég*, *Felvég*, *Károly-szög*, *Antal-szög*, *Katona-szög* és *Veszedelem-szög*. Ez utóbbi onnan kapta nevét, mert régente a falu e részében nagyon békétlen emberek laktak, akik a határbeli szántóföldek, kaszálók miatt folytonos pörpatvarban és civódás-

* Perjése és Pádár falvak Rimaszombattól északkeletre. Lakosaik sok régies kifejezéssel élnek, ruhaviseletök is igen feltűnő. V. Gy.

ban éltek egymás között, aminek következtében tönkre is mentek aztán. Ma e részt jobbadán zsellérek lakják.

Ballán van *Nagy-sor*, *Kis-sor*, *Újvárosi-sor*, *Temető-sor*, *Cigány-sor*, *Huta-sor*, *Pétervásári-sor*. *Tószög*.

2. *Dűlőnevek*: Egyházlápa. Képarnyéka. Nagyföld. Almás. Bisalmás, Szajlút (Szajlai út). Hegy. Szöllőke-tető. Pálkeresztje. Gödönics. Szíberék. Kecsés. Kishomok. Mester-rétje. Kerek-tó. Tó-bércze. Fűz-kút, Somostői. Kisföld padja. Homok. Árok-hídja. (Derecske, Heves m.)

Bossó-föld. Középdűlő. Templom-tető. Templom lapossa. Tormás oldal. Tövises. Kenderföld. Kastély-tető. Sütő ortvány. Ganajos. Mindszenti útra járó. Tócsa. Tekerület. Permedárnyék. Kovács-völgy. Bodonyháza. Felső-ortvány. Kásás-part. (Dorogháza, Heves m.)

Köles oldal dűlő. Belső hajító. Pazsag. Kutyafejes. Lovagoskolai. Szilhát dűlő. Görbe dűlő. Bogácsi úti dűlő. Hosszú dűlő. Csonka dűlő. Bodzás dűlő. Gazdaszomorító (a határ legszíkesebb része, s e miatt silány termésű). Kislapos. Szőlő. Nyárádi útra járó. Bogácsi útra járó. Vasútra járó. Patakra járó. Bodzás. Határ lápa. Gulyató alatti. (Mező-Kövesd, Borsod m.)

3. *Rétnevek*: Nagy-rét. Karácsony-völgy, Somostői. Tó. Kisverő-alja. Bába-rétje. Selyem-rét. Kürti-völgy. Gödönics. (Derecske.)

Alsó-köteles. Felső-köteles. Szilágyi. Doroghi. Pálházi. (Dorogháza.)

4. *Legelő*k: Farkas-lyuk. Nagyarányék. Kis-juss. Nyírjes. Szénégető. Tó-völgy. Mocsáros. (Dorogháza.)

Baláta, Nagylapos. (Derecske.)

(Heves m.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Tiszta Bereken: Tagok: Zöld gorond. Tűzhát. Leány-fürdő. Sárhát. Keringő lapos. Határszeg. Nagyfok laposa. Egres hely. Magos éger. Csegöldi (csügödi) szállás. Bükkfás gorond. Lepenke. Malom legelő. Vadaskert. Moslékos éger. Deákszeg. Vájás (víz). Irotvány domb. Horgas oldal. Tökös domb. Háromföld. Karányok. Cigányváros. Szilas. Figura.

Nagyrekesz. Csúrhelye. Darvas domb. Kenderes kert.

Tisza-Kóródón: Halábori szeg eleje. Nagy út. Alsóbikk szárazza. Mészos zugja. Felsőbikk szárazza. Körises töltés. Tónyáros. Mészos köz: Kis mészos (mocsár), Vén Tisza, Nagy mészos (mocsár). Szállásszeg. Estánné szárazza. Kurta patak. Piskáros hát. Halvány hát (halvány = víz, mocsár). Hatföld. Hármás nyíl. Uradalmi tag. Csonkás. Szegpalaj és Betó. Kóródi szeg.

Mádon: Berecske hát. Mándi mező. (Szénégető. Mogyorós.) Darvas. — Tagok: Erethege alja. Csonkás. Verebes. Keserű berke (mocsár). Gerenda. Bákánya (mocsár). Mándi rét. Juháros. Köleshely. Horgos rekettye (mocs.). Tüzes fok (mocs.). Szész bákánya (mocs.).

Penyigén: Kórósrét. Szenkehát és Bojas. Órkuthát. Mogyorós. Sovány gerenda. Mesterné foka (mocsár). Erethegei erdő. Kvti könyök (mocs.). Medvés (mocs.). Nagytelek. Gyűjtő. Cser patak. Méh szeg. Hamvas patak (mocs.).

Ricsén: Forduló. Legelő. Erdő sárközi föld. Urbéres tölgyes. Urasági földek és erdő.

Csécsén: Kis mező. Málés kert. Nagy mező. Halvány (víz).

Nagy-Peleskén: Tagos birtok. Zajtai forduló. Ereszvény. Kőtélhát forduló. Legelő düllő. Nagynyárási forduló. Réti földek. Haraszt földek.

Istvándiban: Ormanhát düllő. Gömlécsaljai d. Egeraljai d. Oszlás (mocsár). Eszenyő erdő. Turi szeg d. Géberjén patak. Hosszuszer. Turi mező d. Ujmalom szuglya. Turító. Fűlesd erdeje. Nárás szeg. Bittkai szeg. Horgas éger (víz). Tapónak (ér). Palaj (rét). Malom tábla. Körtvélyes. Sziget. Csere. Gyékényes (m.). Lapos rekettye (rét). Bákán (rét). Nagyszeg. Rókás. Topó ér (víz).

Csekén: Deje. Holt Tiszahát: tóköz. Csekei szeg. Szabó rekesz. Nyáras. Eszenyő. Mocsárka szél. Irtás. Szoros szeg.

Kölcsén: Kölce telke és Kertalja. Éger. Rókás. Medvés sorja. Topó ér (mocs.). Kecse szeg. Kis szeg. Gebe sor. Köpődek. Malomsor. Ered hát. Nagyszeg. Kálnok. Malyica domb.

Rozsályon: Székalja. Nyires. Láp. Hugat. Nagy hód. Nyalakodó. Sárhát. Sorfa. Saszekesz. Gelinc. Szőlőskert. Darvas domb. Kompai. Kis-telekhat. Mogyorós. Tótlac. Kákás. Pocdomb. Forráshát. Tóalja. Tánkos. Tótlacdomb Akol. Hollós. Kengyeles.

Sonkádön: Gyakorszeg. Kenderes. Toglárok. Turszeg. Ökörmező. Három éger. Sikostor. Palaj. Domár. Suska éger. Gorond erdő. Nagy száraz. Jánota. Polyhók (mocsaras). Törzsökös tanya. Varró sűrűje. Piskárkos. Cserköz erdő.

Borzován: Lucernás kert. Nagy-Barkó (mocsár). Kis-Barkó (mocsár).

Vámos-Orosziban: Feketetag. Erdőföldek. Gyep telkek. Tetőkut. Közföldek.

Kis-Naményban: Antalháza. Rétköz szamogahát. Rétközfark.

Kömörőn: Uradalmi birtok: Hidlábszög. Malomszeg. Vinderszeg. Fürdő. Patakszög. Dankéda. Malomfogszeg. Nagy-Piskárkos (mocs.). Gábornok. Szorosszeg. Darvas. Kis-Akaricsa. Cserseg. Ligetalja. Ökörszög. Ravazadó. Zsiraszög. Megyeshát.

Zajtán: Lucernás. Házi rét. Kaszáló. Borzlyuk. Bakó. Szugoly. Koróskert. Hatfa. Tibehát. Kengyeleshát.

Fűlesden: Uj foglár. Patakhát. Nagy-Kálnok. Kisliget. Várad irtása. Kabolyató hát. Kocsordos. Nagy- és Kis-Hermány. Gábornok.

Gacsályon: Máriási tó (mocsár). Erge ér. Tarkás tó (mocsár). Mocsolya (víz). Kőkert. Varjas.

(Szatmár m.)

SZABÓ IMRE.

Gúnynevek.

Nyakra jött (nyakára jött a másikuak). Maga jött abrosz (maga sem tudja honnan került hozzá). Körömméreg (dühös, mérges. a körömhegyéig). Makhetes (gömbölyű, pocakos). Selyemülep (csupa folt

volt a ruhája s a nadrágján selyemfolt). Szókrác (a másik ellen ide szökött, a másikra jött). Mitetszik (ezzel fogadja mindig a vevőit). Nyakigláb (hosszú lábú, nyurga sovány alak),

(Nagykörű, Jász-Nagy-Kún-Szolnok m.)

ERDŐSI JÓZSEF.

Népdalok Moldvából.

I.

Feltettem magamban,
Hazámot szolgálom,
Sok jó vitézekvel
Hadban hadakozom.

Kibe gyengén tartott
Testeckém megnyugszik.
Annak szép halál ez,
Ki jól vitézkedik.

Többi jó vitézek
Paripát nyergelnek,
Örömben elig
Hogy el nem repülnek.

Elvágtam kiss ujam,
Csorogva foly vére,
Béköti galambom,
Tám még ma estére.

Lovam ágaskodik,
Szája vértől habzik,
Hol pázsit zöldellik:
Ott sírom virágzik.

Az égi madarkák
Naponként siratnak,
Édes apám s anyám
Többet nem láthatnak.

II.

Kövecses viz martján,
Van egy lyilyiom szál,
Helyit nem szereti,
Ki akar aszani.
Ki kell onnat venni,
Új helybe kell tenni.

Van üdeje elég,
Szépen megnőhet még.
De nem az a virág,
Ki a kertbe virág,
Hanem az a virág,
Ki uccákon virág.

(Klészse, Moldva.)

PETRÁS INCE.

Javítandók.

Nyr. 26:213. 1. *Kuaszen* h. olv. *Knaszolni*
Sonika h. olv. *Szonika*.

26:214. 1. *kuaszot* h. olv. *knaszot*.
kuaszolva h. olv. *knaszolva*.
kajcsossal h. olv. *rajcsossal*.

26:224. 1. A patécs nem jövevény h. olv. A patécs nem
növevény.

225. 1. dressina h. olv. dressine.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. JÚLIUS 15.

VII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

3. Bűn.

Perzsa jövevényszavaink sorába tartozik nézetem szerint a *bűn* is = újp. (és pāzend) *gunāh* 'Schuld, Sünde, Vergehen', *gunāh-gār* 'Sünder', pehl. *v(i)nās* 'sin, offence, fault, crime', *v(i)nāskār* 'sinner', *v(i)nāsītan* 'to hurt', baludsi jövevényszó *gunās** 'Schuld, Sünde, Verbrechen' (újabb *gunāh* mellett), örmény jövevényszó *vnas* 'Schade, Verlust' stb. (Hübschm. Arm. Gr. 1:1—248.)

A magyarban előforduló jövevényszó alakjának megállapításánál a pehlevi *v(i)nas* s a szó végére nézve a baludsi újabb *gunāh* (és arab *dsunāh*) jönnek számba. Perzsa jövevényszavaink sorában a *v* kezdetűek, mint *vár* és *vásár* régibb kölcsönvételek. Ilyen a *ravas* is szóvégi *sz*-vel, de már a *róka* (*ruvaka) újabb átvétel.

A *vár* és *vásár* szavaknál újabb jövevényszó a *bűn* is mind a szókezdő *v*-nek *b*-re változtatása, mind a szóvégi *s*-nek *h* fokon történt elveszése miatt. Hübschmann (Persische Studien, Strassburg 1895. p. 154.) szerint óperzsa és pehlevi *v* (indogermán *v*) szó kezdetén *ā* és *ī* előtt az újperzsában *b*, a páz. és újperzsában *u* előtt *g* lesz. E szerint a magyar *bűn* *vīna perzsa alakra mutat, melyből az említett hangtörvény szerint lett *bīna* alakból vált a magyar *bűn*, illetőleg a régibb *bín* (l. NySz.).

4. Bocsán-, bocsát.

Alisán Leó velencei mechtarista érseki vicarius nekem megküldött *Kamenic* (San Lazzaro 1896.) című örmény munkájában közölt tatár nyelvű örmény feljegyzések sorában ezeket olvasom p. 90. *Təngri b o s á t k á jazıchlarnı* = Isten bocsássa meg bűneit. (1621-ből.) Ugyancsak *Párkırkh yáshárhápārē i krápār i bēds tbroczháczh* újörmény-óörmény szótárban (San Lazzaro 1869.)

* Ez a magyar *gonosz*-ra emlékeztet, de vő. Mikl.

p. 465. ezt olvasom: (tör.) *boş* = örm. *báráb*, a mi Ciakciak 1183. szerint mint főnév ozio, disoccupazione, riposo, pace, tempo, comodo, vacanza, vacanza és mint mellékn. *ozioso*, *scioperato* tehát 'nyugalmas'; (tör.) *boşatma* vagy *boşatmış* *amel* (örm. tenni) = örm. *apaharzan* (perzsa jövevényszó) Scheidung von der Frau (Arm. Gr. 1:1—104.), válás, *elböcsátás*. De a törökben a *bocsát* alak mellett *bocsán* is előfordul. Párk. 466. (tör.) *boşanmış*, *allal* (örm. lenni) = örm. *barbil*, ami Ciakciak 1183 szerint = *barabil* essere spacciato, disoccupato; essere libero da qualche cosa; essere fuori degli affari; aver il comodo, tehát, szabadnak lenni bizonyos dologtól, szabadulni tőle.⁴

Hindoglu szótárában is (Dict. turc-français p. 130.) előfordul *boch* (olv. *boş*) vide, vacant; vain, futile; *bochatmak*, *bochaltmak* vider, décharger, tirer dehors, verser d'un vaisseau à l'autre; lacher; *bochamak*, *bochatmak* *karı* répudier la femme, faire divorce; *bochanmak* faire divorce; être répudié; être vide, se vider; se décharger; s'échapper; être déchargé ou libre. A törökben *alt*, *at* tudvalevőleg melléknévből vmivé tevést jelentő, *an* visszaható igéket képez.

Ime így világlik ki a *bocsán* és *bocsát* alakok töröksége.

A *bocsájt* mellékalak visszamegy a tör. *boşalt*-ra. A régi *bolcsát* alak *l*-je nézetem szerint anorganikus, vö. *bölcső*, tör. *beşik*, *gyümölcs*, tör. *jemiş*, talán a *bölcs*, és *szemölcs* analogiájára; *bolcsát* meg a *búcsú*, *bolcsú*-éra, mert az utóbbi szó a *bocsát*-tól független török jövevényszó = tör. *buluş-mak* találkozni, látni egymást, melynek alapigéje a török *bul-mak*, trouver, találni. Az *ú*-ra nézve vö. *bölcső*, *koporsó* stb. török jövevényszókat, melyek vég-szótagja eredeti *-ik*, *-ak* melléknévi igenévi alakokra megy vissza. *Búcsú* tehát = találkozó.*

PATRUBÁNY LUKÁCS.

---

* A *bocsát*, *bocsán*- igék magyarázata tetszetős (*bolcsát* egyszerűen hangátvetés útján is keletkezhetett a *bocsált alakból), de nagy bökkenő a *búcsú*, mely alig jelenthetett valaha találkozást. Hisz épen ennek ellenkezőjét jelenti, az elbocsátást, sőt megbocsátást is (bűnbocsánatot). Abban tehát alig kételkedhetni, hogy a *búcsú* is a *bocsát* szó családjához tartozik, de hogyan egyeztessük ezt össze a *bocsát* igének itt közölt magyarázatával?

BIRTOKOS ÉS DATIVUS.*

II.

„A dativusnak nincs birtoka“. Igazolja ezt a tételemet egymással szembeállított két példa: *Pálnak a fejét* szépnek tartják. Nos Pálnak a feje nemcsak a beszédben kétségtelen tulajdona, hanem a *fejét* szó a *Pálnak* szónak itt magában a mondatban nyelvtani birtoka is egyúttal (Pauli caput, *a Pál feje, az ő feje*). De már ebben: *Pálnak a feje fáj: feje a Pálnak* nem nyelvtani birtoka (Paulo caput dolet, *neki fáj*. Nem mondjuk: *az ő feje fáj*, nem az *enyém*, hanem mondjuk: *neki fáj a feje...*).

E mondatokban a birtokos is, a dativus is főnév lévén — amely mindig harmadik személyű — nem támadhat kétség a személyben egyezésre nézve. Csak a számban egyezés változik a szerint, amint a *nek*-ragú név többese birtokos vagy dativus; pl. (birtokossal): *Öcsémnek a felfogása* helytelen; és (dativussal): *Öcsémnek* helytelen a *felfogásuk*.

A személyben egyezés kérdése csak a szóban forgó *nek*-ragú névmások használatában válik nehezebbé; mert az, hogy az ilyen névmás birtokos-e, dativus-e, főnévül vagy nem főnévül szereplésétől függ. Lássuk ezt mindjárt egypár példában.

Birtokossal:

(Forma, mód, ajak...) „Mint-egy magamnak része benne“ (Kisf. S. Az emberszívnek örvényei).

„Váramnak és magamnak aszszonya“ (Vörösm. Várnász).

„(...relációnkat kívánjuk megváltoztatni...) ott mint barátjai vagy ellenei a rénynek és valónak; itt mint barátjai v. ellenei enmagunknak“. (Kölcsey F. Mind. munk. 5. köt. Engel' aesth. töred.)

Dativussal:

(Most tudom a közös cégteket); de magadnak ezelőtt más-kép hangzott a firmád.

(A fiaim vagyona illetlen maradt); de magamnak minde-nem oda vezett.

Sok munkátokba került ez magatoknak is.

(A gyermekük föl sem veszi); de maguknak ugyancsak nehe-zükre esik.

* I. cikkem első bekezdésének utolsó sorában („A megrovóknak tehát stb.“) a *tehát* szónak nincs mit keresnie; mert csak azután bocsátkozom állításom megokolásába. Ezzel kiigazítom hibámat.

Félrebiccent mindhármatoknak az esze.

Az ő lángelméjével szemben eltörpül mindnyájunknak az esze.

Mindannyitoknak jól felfogott érdeke kívánja.

A nek-es nevek itt, ha mindjárt első és második személyben állnak is, főnévi szerepet visznek, és minthogy birtokosok, a birtokszó csak a harmadik személyben egyezik velük; többeskhöz nem alkalmazkodik.

Kettőtöknek hol jár már megint az eszetek? (t. i. nektek . .).

Eszetekbe juttatom mindnyájatoknak, mindannyitoknak, valamennyiteknek. — Érdektekben áll ez mindannyitoknak.

Emitt nem szerepelnek főnevekül; és minthogy dativusok, a birtokszó személyben és számban símul hozzájuk; mert a nekem (neked, neki, nekünk stb.) személynévmás lappang bennök.

Az egyeztetés kérdésének ez a mozzanata, mint látjuk, nemcsak a szórend és a vonzat terén mozog, hanem visszanyúl a szótan területébe is; mert az e névmások és a birtokszó közti viszony megállapításánál legelső kérdés az, hogy főnévül állnak-e a mondathan, vagy sem?

Szórendváltozás esetében a birtokos dativussá és a dativus viszont birtokossá válhatik. A Petőfi versét már tárgyaltam ez oldalról I. cikkemben (243. első bekezd.). Épen így foly be a szerkezetváltozás az egyeztetésre Arany Jánosnak idéztem versében is (244. l. 5. bekezd.). Birtokviszonyt ott a következő elrakás eszközölné: *A magam pilláin is* (v. *magamnak a p.*) oly édes ömlik el. De Aranynál a szerkezet ez: „*Magamnak is . . .*“; következésképp, dativus-kivánta egyeztetéssel, így kellett tovább folynia: „Oly édes ömlik el pilláimon“.

Az utóbbi szerkezetben *magamnak* elvesztette birtokát, vagyis mint a profán világban tréfásan mondjuk — ‚végzett birtokos‘. A vonzatról a következőket jegyzem meg: Bizonyos állítmányok akárminő szerkezetben is mindig dativust vonzanak. Az ilyen ‚eredeti dativus‘ soha se változhatik át birtokossá. Mintaképe a (*nekem, neked* stb.) *van* és *nincs* ige: *habeo, non habeo*. Ezzel szemben áll mint birtokosvonzó ige az egyszerű *van*: lat. *est, existit*; *nincs*: *non est, non existit*; pl.

Dativussal:

A hatóságoknak bizonyosan lesz annyi tekintélyük, hogy . . .
Leveleidnek nincs keltük.

Birtokossal:

Van-e a hatóságoknak az a tekintélye, a mellyel őnedacolna?
Nincs olyan kelte a leveleknek, amelyet eszemben tartanék.

Má s állít má ny o k v o n z a t a.

Kovácséknak majd akadnak Kovácséknak a követőire (v. követőik (v. majd akad köve- követőjére) nem sokat adok. tőjük).

Elleneinknek fogja pártjukat. Elleneinknek a pártja nőttön-
nő.

A tiszteknek kötelességükké teszem. A tiszteknek teszem kötelességükké. Kötelességükké teszem A tiszteknek kötelessége ismeretes előtted (vagy a tisztek kötelessége...).

Ime: az utóbbi mondatnak (balra) változó szerkezete és hangsúlyozása nem szünteti meg a *nek*-ragú névnek dativus mivoltát; a *-nek* rag ugyanis elválaszthatatlan tőle annak jelöl, hogy *nekik* lappang a mondatban; amiért is a birtokszó többesre mutató ragot vesz föl. Hibásan mondják sokan: a tisztek kötelességévé tette; a bűnösök pártját fogod stb.

A számban egyezés alól van kivétel. Nehány példa legitt megvilágítja a szabálytól való eltérést: Végét vetem szenvedéseimnek. Ugyeidek végére jártam. A bajoknak elejét kell venni. — Személyragos névutókkal: Dolgainak feléje se néz. Utána szaladt a távozóknak. A zavaroknak közepette (nem pedig: a zavarok közepette, ahogy sokan mondják).

A *nek*-es szók dativusa itt is kétségtelen; és a birtokszó, illetőleg személyragos névutó mégsem vesz föl többesre mutató ragot. Nemritkán azonban többessel is találkozunk; pl. Végükre járok majd azoknak is. „A nézeteltéréseknek végük fog vettetni“ (Kállay B. a Keletről). Könyveidek — ne tagadd — feléjük se néztél. A gyanús embereknek végre mégis melléjük kerültem. — Az egyes és a többes, e szerint, párhuzamosan halad az ilyen mondatokban; csak hogy az egyes szám gyakoriabb.

(Vége csak ezután köv.) JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAKARÓNI SZÓK.

Az idegen képzővel ellátott makaróni-szavakról, melyekre újabban Tóth Béla hívta föl a Nyelvőr olvasóinak figyelmét, első ízben Simonyi Zsigmond értekezett (Idegen képzők átvétele Nyr. 8:296—301): „Ahol valamely nyelvbe csoportosan hatoltak be az idegen szavak, nem ritkán tapasztaljuk, hogy az idegen szavaknak egyes gazdagabb kategóriáiban a gyakran előforduló képző mintegy

elevenné válik, átmegy az átvevő nép nyelvérzékebe, annyira, hogy aztán ez a nép egy-egy esetben a maga szavaihoz is hozzá ragasztja azt az idegen képzőt . . . . Az itt jelzett irányban jóformán még legnagyobb hatással a konyhai latinság volt, mely . . . . a magyar szót használta latinos alakkal, latin képzővel, s az ilyen korcs szó aztán könnyen átment a magyarba, sőt itt hasonlók alkotására adott alkalmat“.

Tagadhatatlan, hogy a makarónikumokra, a szóképzés ezen sajátos tünetényeire is, jelentékeny hatással van az analógia és a kombináló szóalkotás. A makarónikumok java része alkalmasint tanult, iskolázott, részben tudakos emberek csinálmánya. Gyakran tréfás pajzánságból vagy furcsaság kedvéért biggyesztenek a magyar szó testéhez hozzá nem illő idegen farkincákat. Nem csupán az idegen szóban, hanem a magyar szövégi idegen képzőben is bizonyos kómikum lappang.

Eddigelé a gyűjtők vajmi kevés figyelmet fordítottak e jelenségre, a MTsz. és NySzótárban is csak egynéhány alakra bukkantam. Íme szövégek szerint csoportosítva, amit összehéngésztem.

A latin *-ia* képzővel alakultak: *Cigunia*: cigány lakta hely (MTsz.). *Schonnia*, *patvaria*, *libéria* (livree), *kredencia*: Kredenz-tisch (NySz [az olasz *credenzaból*]), *garaboncia* (vö. *garaboncos*, *garaboncás diák* [olasz *gramanza*]). *Leokádia*, a részeg ember szokott *Leokádiába* utazni; játék a *leokád* és *Leokádia* szavakkal. (Erd: Közm. 4993).

Az *-órium* végű szavak mintáját követték: *gabonórium*: gabonapálinka (MTsz. vö. *diórium*, *meggyórium*), *kukullórium*? Jókainál „Az asztalos családja“ c. novellában is (Vas. Ujs. 1897. évf.), *morgatórium*: moratórium. „Az urak meghozták a *morgatóriumot* vagy mi a frányát, hogy a régi adósságot nem kell megfizetni“ (Jókai: TengszHölgy 2:49).

A latin *-atio* végűek hatottak az *ákáció*: akadékoskodás, izgágaság, *ákációs*, *ákációzus*, *ákációskodik* alakulására.

Az *Ilíász*-féle nevek analógiájára lettek: *Árpádiász*, *Hunniász*, *Zrinyiász*.

A *latinista*, *patvarista*-féle szavakhoz hasonlók: *elemista*, *gárdista*, *kottista*, *cibista* (*cibus*-ból, Baksay Nyr. 23:525), *barcsaista*, *sípista*: aki a Barcsay-, Síp-utcai iskolába jár; *sípista*: hamis kártyajátékos. A német *sipi werfen*-ből származik (a *Schipi werfen* a három király ügyes forgatása).

A német nyelvből származó *handléroz*, *maséroz* szolgált mintául a *dombéroz*, *futéroz*, *babratéroz*: babrál (MTsz.) igéknek.

A franciás végű *Háriáda*, *alkalmiáda* rokonai: *Hombáriáda*: Hombár-fele védő beszéd; *Jeremiáda*: siralmas beszéd; *Pichleriáda*; a Pichler Győzőről szóló anekdotákat nevezte így a Pesti Hirlap.

Latinos képzést árulnak még el ezek a szók is: *vizsgámen*, *vizsgámentum*: vizsgálat+examen; *tagadus*: unitárius vallású (Nyr. 23:143); *lucifernátus* (Mikszáth, Nyr. 22:321); *almária*: a pálinka első neve a magyaroknál (?Jókai, PHirl. 97. jan. 28.); *Lumpácius*, *gaznácius* (vö. *gaz náció*), a bor *ihatibilitása* (Kálnay László tárcájában olvastam, BHirl. 96.); *bratyina*: rokonság csúfneve (Nyr. 23:42, vö. *hű barátindim* Csokonai Dorottijában); *sérifikál*: settenkedik.

Nagyon érdekesek a makaróni-versek és szólásmondások; néhányat már Wolff Béla is megemlített (Nyr. 25:463. 556.). *Ad ugrandum*, *ugatandum* (l. 25:556, 26:38). Ilyenek még: *Fecerunt magnum áldomás* (l. Tóth B.: Szájrucl szájra 55.). *Árva* fuisti Petre, *árva* eris, et in *Árva* morieris. Állítólag Mátyás király mondta Váradi Péter kalocsai érseknek (uo. 22.). A szegény *nescio* csak rossz diáknak jó (Erd: Közm. 5688). *Ubi non. est*, ne keress, *dixit olim* Szekeres. Ilyenfajta középkori latin-német szólásmondások: *Caseus* und *caepe*, die kommen *ad prandia saepe*. *Caseus* und *panis* sind köstliche *fercula sanis*. *Qui habet in nummis*, gilt was, selbst wenn er dumm is; *qui non habet in nummis*, gilt nichts, selbst, wenn er frumm is (Wander: Sprichwörter-Lexikon s. v. *caseus* és *nummus*). Ide iktatom az alábbi két makaróni verset is, mely Tóth B. könyvében is idézve van.

Meghalt feleségem,
Satis tarde quidem,
Oda reménységem
Debuisset pridem stb.

Irtam neki levelet,
Auf Seidenpapier,
Adna nekem csókot
Auf die Lippen mir.

HEVESS KORNÉL.

CÍM ÉS RANGSOR.

Nem hiába, hogy általános betegség nálunk a cím- és rangkórság, de ugyancsak meg is vagyunk a címekkel akadva. Mintha örömrünkben a helyüket sem találhnók nekik! Annyit mégis sikerült már elismertetnünk, hogy a gróf *Almássy Sándor* és dr. *Kovács Aladár* s más hasonló rangos nevek az *örmeister úr*

Flinta és kapitány úr Skrobanek családfájához tartoznak, s helyesebb magyarsággal így írjuk: *Almássy Sándor gróf, Kovács Aladár dr.*

Az ám, de újabban egy igen-igen nagy hatalom szólta bele a vitába: — az asszony (26:267.). Mi lesz a grófok, doktorok és más rangbeliek feleségével? Hogyan címezzük őket? Nagy sor! Mert ha azt mondom: *Almássy Sándor grófné, Kovács Aladár dr.-né*, azt mondják rá még a Nyelvőrben is — horribile dictu! — hogy ez badarság, hiszen mi sem Sándor, sem Aladár nevű nőt nem ismerünk! De nem is Sándor és Aladár nevű nőkről van itt szó, hanem *grófnéről és doktornéről*, akikről pedig éppen oly joggal beszélhetünk, mint *tanárnéről, ügyvédnéről, bírónéről, miniszternéről, asztalosnéről, kereskedőnéről, államtitkárnéről* és más ezer meg ezer *né-ről*, amelyek tudvalevőleg mind az illető méltósággal ranggal vagy foglalkozással bíró férfiak feleségét jelentik — és semmi mást. Az volna igazán badar dolog, ha az itt felsorolt neveken miniszteri vagy államtitkári méltósággal ellátott, s tanári vagy bírói hivatallal és asztalossággal vagy kereskedelemmel foglalkozó nőket értenénk! Mert nem magunk áltatása ám az, hogy jelenleg — mikor a szükség parancsolja — különbséget teszünk a *-nő* és *-né* között. Az igaz, hogy a *szakácsné, kulcsárné, mosóné, fodrászné, varróné* valamely foglalkozással bíró nőt jelent. De ha már a mai közhasználat különbséget tesz a *tanítóné és tanítónő, tanárné és tanárnő, pénztárosné és pénztárosnő, királyné és királynő, fejedelelné és fejedelemnő* stb. között, amely összetételek éppen nem rosszak s nem is mindig szükségtelenek: akkor miért utasítanók ezt vissza ott, ahol a szükség megköveteli, s ahol az a sokat hántorgatott „finom árnyéklat” molokja kielégíthető? Ugyanis valahányszor egy-egy idegen szót ki akarunk küszöbölni, mindig azt vetik ellen, hogy ebben ilyen meg olyan „finom árnyéklat” van kifejezve, amelyet semmiféle magyar szóval nem helyettesíthetünk. Még az olyan író is, mint Tóth Béla, magyar monderba szeretné rázni a bugyogós *stimmungot** egy rettenetesen „finom árnyéklat” miatt, mert hát a *hangulat* német fogalom (26:166)! No hát, korunk olyan, hogy holnap fölvet egy francia fogalmat, holnap után egy angolt, azután olaszt, spanyolt és így tovább; s mivel ezeket magyarra fordítani a lélek germanizmusa, galliciz-

* Meg nem állhatom, hogy azon nagy nyereségnek amely szegény nyelvünket a *stimmung* meghonosításával érné, legalább itt csillag alatt egy erővel teljes hozsannát ne kiáltssak!*** B. J.

** 'S stimmt! Én is! — A szedő gyerekek.

musa és egyéb izmusa volna, hát Tóth B. szerint át kell őket vennünk a maguk eredeti frakkjában s aztán legfőlebb magyar mód szerint felsarkantyúzzuk ragokkal és képzőkkel. Micsoda szép magyar nyelv lesz ez!? Ha valaki az ilyen eljárást a nyelv gazdagításának tekinti, ám legyen neki az ő igéje szerint; de ha már annyira reszketünk azokért a finom árnyéklatokért, hogy az utánuk való vágyból nyelvünket akár keverék-nyelvvé tenni is képesek vagyunk: ne utasítsuk vissza e „finom árnyalatok” kifejezésére szolgáló eszközt legalább akkor, amidőn saját nyelvünk kínálkozik vele!

De hogy a dologra térjek, a mai nyelvhasználat a *né* és *nő* szavakat az összetételekben már szinte képzőként alkalmazza, még pedig olyan megkülönböztetéssel, hogy a *-né* az asszony férjes állapotát, a *-nő* pedig születésbeli minőségét jelöli meg. Ez a megkülönböztetés már megvan és hiába hánykolódunk ellene, mert a nyelvszokás nem törődik az íróval, hanem az írónak kell amazzal számolnia. A már ugyanis meglévő megkülönböztetést tehát el kell fogadnunk s ekkor a címben és rangsorban már az asszonyok dolga is könnyebben elintézhető, mert az *Almássy Sándor grófné* nevezeten nem érthetünk (sőt ma már a közhasználat nem is ért) *Almássy Sándor gróf* nevű asszonyt, hanem *Almássy Sándor, gróf feleségét*, amint hogy *Göre Gábor bíróné* sem jelent bírói méltósággal felruházott *Göre Gábor* nevezetű asszonyt, hanem csakis *Göre Gábor bíró uram becsületes oldalbordáját*.

Említettem már, hogy a *-nő* és *-né* jobbadán képzőként használatos, sőt a *-né* egymagában nem is gondolható. Már pedig azt hiszem, senki sem tagadhatja, hogy a tulajdonnév olyan *egy* fogalmat kifejező összetett szó, amelyben az összetétel a nagy betűkkel való írás következtében megjelölve nincs, vagyis minden tulajdonnév olyan jelzős összetétel, mint pl. *kisasszony*, *nemesember*, *özvegyember*, amelyekben az összetételt szintén gyakorta nem jelezzük (*nemes ember*, *özvegy ember*). Ezek és más hasonlóak pedig a képzőt és ragot csak *egyszer* veszik fel, még pedig az *összetétel utolsó tagján*. Ugyanígy a tulajdonnevek is; amire példát idéznem talán fölösleges. Már most ha a *-né* hépzőként szerepel, világos, hogy a tulajdonnévhez, akárhány tagból álljon is ez, csak *egyszer* járulhat, *a végén*, tehát: *Almássy Sándor József grófné*, *Kovács Aladár István dr.-né*, *Radvánszky János Aladár báró dr.-né*, és ha még ma is volna ilyen név: *Scipio Aemilianus Africanus Minor*

Numantinusné. Almássy Sándorné grófné tehát nem azért nem jó, mert rosszul hangzik, és mert egy nem-gróf Almássynak grófnő-feleségét jelentené, hanem azon oknál fogva, mert nyelvtanilag a képzése helytelen, minthogy az *egy* fogalmat kifejező jelzős összetételhez a képzőt csak *egyszer*, az *utolsó tagon* tesszük ki.

Hátra van még, hogy a női hiúságot is — ha lehet! — kielégítsük. Sokan azon is megakadnak, hogy az ilyen címzés mellett nem lehet a nőnek születésbeli rangját feltüntetni és a férjeétől megkülönböztetni. Hát a régibb címzés szerint lehetett? Hisz *gróf Almássy Sándorné* szintén csak annyit jelent, hogy valaki *gr. A. S.-nak a felesége*, de hogy ez a feleség születésére nézve gróf-e, báró-e, vagy csak amolyan magunk forma közönséges vér, azt épen nem tudhatjuk meg. Furcsa isten-teremtése vagyunk mi! A németeknek elég az ilyen címzés: *Frau dr. Julius Gärtner** s ha a nő rangját is fel akarja tüntetni, kiteszi: *geborene N. N.*; a francia meg ilyen címzést használ: *Madame François Boyer,** s ha a nő rangját is jelzi (ami ritka), akkor még hozzácsatolja: *née N. N.*; — és egyik sem panaszkodik. Mi pedig, akik folytonosan nyelvünk szegénységét hangoztatjuk — elég alaptalanul! — panaszkodunk, hogy egy tulajdonnévvel nem fejezhetjük ki az egyénnek megnevezésén kívül még *nemét, születésbeli és férje után járó rangját* is, tehát *négyet* egyszerre! Négy nyereg egy lovon! Mi nem kéne még!? Hát ha olyan nagyon pontosak akarunk lenni, tegyük ki a férjes nőnek családi nevét és rangját is, de ne kívánjuk ettől a szegénynek kikiáltott nyelvtől még egyszer annyit, mint ama tökéletes és gazdag nyugati nyelvektől.

Két esetet kell megkülönböztetnünk: 1) a nő rangja férjeénél nagyobb, 2) a nő férjével egyenlő vagy alacsonyabb rangú. Az első esetben a nő rangját családi neve kitétele nélkül is megjelölhetjük, a második esetben pedig a női hiúság is megelégedhetik a rang egyszeri megjelölésével (ha az egyenlő), vagy főleg a nagyobb rang kitételével. Ha azonban minden áron pontoskodni akarunk, akkor kitehetjük a nő nevét is születésbeli rangjával egyetemben. Tehát

1. eset: *Almássy Sándor grófné hercegnő* (vagy Almássy Sándor grófné, Esterházy Amália hercegnő).

* Hát vajjon e tökéletes nyelvekben is *Gyula* vagy *Ferenc* nevű nőkről van szó?

Ambrózy Antal báróné grófnő (vagy: Ambrózy Antal báróné, Károlyi Ella grófnő).

Tisza Kálmánné grófnő (vagy: Tisza Kálmánné, Degenfeld Ilona grófnő).

2. eset: *Bercsényi Sándor grófné* (vagy: Bercsényi Sándor grófné, Almássy Ilona grófnő).

Károlyi Imre grófné bárónő (vagy: Károlyi Imre grófné, Majthényi Piroska bárónő).

Ambrózy István báróné (vagy: Ambrózy István báróné, Antalffy Melinda).

A rosszhangzás okulvetését itt nem fogadhatjuk el, mert először ennek a nyelvhelyesség előtt mindig hátrálnia kell, másodszor mert a rosszhangzás nagyon viszonylagos valami; énnekem rosszul hangzik minden német szó, még a Pekár-Tóth-féle *stim-mung* is, ellenben gyönyörűen hangzónak tartok minden magyar szót. Mindenesetre bármelyik szavunk aránytalanul szebben hangzik, mint a Vörösmarty említette *Reichsschatzschein* vagy a még közönségesebb *sehnsuchtsvoll*.

Bizony nem ártana, ha némely dolgokban jobb véleménnyel volnánk nyelvünkéről!

BARTHA JÓZSEF.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

— Új sorozat. * —

Abránd, Szemere Pál. (Munkái 1.46.) Helmeczy példaképen említi a gyökök fölelevenítésére. (Berzs. Versei. 1816.) Már Kisfaludy K.-nál: „A föld határán túl szállong az elme s ábránd-világba leng öröme s gyötrelme“ (Az élet korai. 1821.). — Elvonás a székelyeknél s a Balaton-melléken divatos *ábrándoz* igéből. (L. ezt SI.; Márton 1811. és Tsz.)

Adoma, Erdélyi János (M. közmondások könyve. 447. l.): „Az anekdota, vagyis mint én magyarítom: *adoma* . . .“ Azelőtt *mesény*, *esetke*, *furcsaság*. (Ball., Fog. Szót.)

Alak, mai jelentését Kazinczy honosította meg az irodalomban („Szelid volt szózatyús éneke, mint egész alakja“. Paramyth. 1793. 39. l.). SzD., SI., Kr. Márt.-nál sincs meg a mai értelemben; a Mondolat is rosszalja, noha már Wagner Phras.-ban: „Tiszteséges szép *alak*, er ist von einer ansehnlichen Gestalt“. (546. l.)

Alantas, Kazinczy. (Sallustius.) Nála voltaképen *alattos*, *clens* értelemben. (Budenz-Alb. 72.) Mai alakja és értelme (subaltern)

Szontagh Gusztávnál a Math. Műszót.-ban. Az *alant*-ra nézve megjegyzendő, hogy már Sl.-nál *alantább*. Vö. Nyr. 14:485.

Álca, B. Jósika Miklós. (Szvorényi Fejl. tűn. 31, 49. ll.) Az *álorcá*-ból rövidítve.

Alkony, Adami (Ausführ. Sprachkunst, 1760.): A Debreceni Gramm. a gyökerek közé sorozza: „effélet tenne, quod se componit”; szintígy Vers. a Cadentiák lajstromában. Sl. réginek állítja. — Elvonás az *alkonyodik* igéből.

Alkusz, Császár Ferenc (Vált. Szt.). Stettnernél: *hajhász*.

Álláspont, Berzsényi Dániel. (Szvorényi Fejl. tűn. 44.) Előtte irodalmunkban ismeretlen fogalom; a Mondolat rosszalja is. A Törv.-tud. Műsz. Gr. Széchenyi István műveiből idézi. (Vö. *Standpunkt* alatt.)

Általános, Márton István. (Ker. theol. morál, 1796. 667. l.): „Ezen adjectivumot bátorkodtam nagy szükségűtől kényszerítettvén felvenni s vele élni, ezen nyelvünkben készen található kifejezésből: *általán fogva*, a mely annyit tesz, mint ezen deák szó: absolute“. Verseghy (Lex. 4) rosszalta: „Mikép lehessen ezen ideából *általa* (per eum) adverbiumot formálni, az én Logicám meg nem foghattya. Ha tovább az ily szöszörnyetből még adjectivumot is csinálunk, úgy mint *általános*, csak meg-meg új szörnyetet szülünk“. Ez okból Verseghy a *magános*-t is egy tőle koholt *magány* főnévből származtatta. Hogy néha a ragos szókat is úgy használjuk, mintha ragtalan fő- vagy melléknevek volnának, l. Hunfalvy Pál Nyelvtud. Közl. 8:308., s a nép nyelvében *átajjás* munka (Nyr. 15:305).

Általány, Helmecey. (Berzsényi Versei, Helm. Értekezése az újításokról VIII. és Törv. tud. Műsz.) Eredeti értelme: absolutum quid. — Elvonás az *általános*-ból (Nyr. 9:158.). — Mai ‚pauschale‘ értelme csak a forradalom után kapott lábra. (Ball. Legújabb m. szavak 1851.)

Anyag, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót. 1792.) Sándor István és gr. Teleki József (Jutalm. fel. 1817.) Barótiénak vallják; Bugát (Szóhalmaz) és utána Imre Sándor (Nyelvt. Ért. 5.95.) hibásan tulajdonítják Rácz Istvánnak. Com. Jan. (1673) a materiát *anyai* dolognak fordítja; alkalmasint ebből van az *anyag* össze-rántva.

Árfolyam, Stettner György (Váltójog 1832.). Helmecey a Jelenkorban *pénzkelet*-nek nevezte, Fog. pedig még 1843-ban (Keresk. Szót.) egyszerűen *folyam*-nak.

Árkász, Baricz György. (A Mathem. Műszót. 1833. tanúsága szerint.

Árverés, *árverez*, Bártfay László. (Szvorényi, Fejl. tűn. 44.) A főnevet rögtön elfogadta az egész irodalom, mert csak kurtitása volt a régi *ára felverés*-nek; de az igének sokáig ellentálltak, úgy hogy csak 1845 táján honosodott meg. (Ball. Kiegész. Szót. 1846.) — Az *árlejtés* Fogarásitól van. (Keresk. Szót., Törv. tud. Műszót.)

Asvány, Molnár János. (Magy. Könyvház 1782. 2:47.) Nála

voltaképen melléknév, 'fossilis' értelemben, pl. *ásvány elefánt*; mint főnév *ásványság*. SzD.-nál (KisdSzót. 1784) *ásvány* = ásadék, ami földből ásatik ki. Valódi műszóvá Zay Sámuel tette 1791-ben. „Ezen szót pedig *minérale*, melyet mások fossilének is mondanak, semmi illendőbb szóval ki nem tehettem, mint az *ásvány* nevezettel“ (M. Mineral). Különben régi értelmére nézve vö. NySz.

Ázalék, Földi János. (Term. Hist. 1801.) A nép nyelvében előbb is megvolt, 'obsonium, levesféle' értelemben. Földi adta neki az 'infusum' értelmet, amit a mai orvosok *forrázat*nak is neveznek. Tőle van az *ázalék-féreg* is: infusorium. Kovács Mihály (Chemia, 1807. 2:215) kémiai műszóul alkalmazta: *digerenda, solvenda res*.

Báj, Bacsányi. A szó régi (NySz.); csak a mai értelme van tőle; utána használják Kisfaludy S., Verseggy, Kazinczy, Berzsenyi. (Szemere, Munkái 2:255.)

Bankár, Fogarasi 1843 (Keresk. Szót.). Vö. Törv. tud. Szót. I. és II. kiad. *banquier* alatt. Azelőtt a köznyelven *bankér* vagy *bankír*, a nyelvújítóknál pedig *bankász*, *bankúr*, sőt *pénzcsúrnök* is.

Becikkelyez, Pápay Sámuel 1807. „*Bézikkelyezni* is lehetne. színt azon jussal, mellyel tsináltuk az *inarticulare* szót“ (Veszpr. Tiszt. Szót. 159). Az előtt *törvénybe iktatni* volt a neve.

Bérgyilkosság, Pápay S. 1807. (assassinium Törv. Sz.)

Bérlet. A nemz. színjátzó társaság 1795. Pesten Pünköszt hava 10. napján kelt tudósításában már így van nevezve az *abonnement*.

Billegény, Kazinczy. „A barázda-billegetőt *billegénynek* neveztem.“ (Kaz. Lev. 5:437.)

Bitorol, Helmecey. (Kunoss Szófüzér 1834.) — A nép ajkán élő *bitol* = elbitangol igét (Márt. és Nyr. 11:148) Helmecey hihetőleg kopott alaknak tartotta, s az így 'kijavított' *bitorol* alakból vonták el aztán a *bitor* névszót, a *vándorol* és *vándor* (l. ezt) analogiára.

Bizottság, Pápay Sámuel 1807. (Veszprémi Tiszt. Szót.) „Midőn valamely nagyobb Gyűlésből egynéhány Tagok bizonyos dolognak végbevitelére, vagy megvizsgálására, s vélekedésbeli javaslat végett kirendeltetnek, kiválasztatnak s megbizattatnak, lehetne a deputatio: *Megbizottság*. Minthogy tehát a Deputatio valamiben megbizattatni szokott, legjobb volna *megbizottságnak* nevezni.“ (128. l.) A *meg* szócskát a szó elejéről gróf Széchenyi István kezdte elhagyni. (Törv. Szót.)

Biztosíték, garantie, Helmecey 1833. (Jelenkor 293.) Fogarasi 1836-i szótárában még nincs meg.

Ború, Fáy András. (Szemere, Munkái 3:163.) „Helmecey-nek — írja Szemere Kazinczynak 1817-ben — két új szót vivék vásári ajándécul: *ború* és *derű*. Az idén olyan jó ürmös lesz, hogy *derűre-borúra* iszszuk, monda Fáy Móyses bátyám. Így a *ború* sanctionálva lehetne, annyiival inkább, mivel az már nyomtatásban is olvastathatik Fáy András Friss bokrétaájában: Im csak derülni lássam komor *borúdat*“.

Borzalom, Horváth Endre. Helmecey (1816) egyenest Horváth E.-nek tulajdonítja.

Botrány, Szemere Pál 1834. (Toldy és Szvorényi, Szemere 1:46.) Fogarasi 1833-ban a scandalumot *botránknak* nevezte, az *emlék, érdek* mintájára vonva el a *botránkozik* igéből. (Deák M. Műsz. és Phil. Műsz.); ezt módosította azután Szemere *botrányra*, mint a Bugát *kedvélyét kedélyre*. — Helmecey a Jelenkorban 1832. 386. l. *csúf tettnek* nevezi.

Buzgalom, Helmecey (Szvor. Fejl. tün. 27. és 48 ll.). — Verseghy szerint: „a *buzgalom, hosszalom, látodalom, művedelem*, melyeket születések után harmadnapra saját attyok sem ért, mikép lehessenek a *buzgóság, hosszóság, játékszín, fábrika* vagy *műház* nevek synonymumai?” (Felelet 86.)

Család, Vörösmarty elevenítette fel. Helmecey a Jelenkor első két évfolyamában még *háznép, nemzetségnek* nevezte, de azután ő is elfogadta. Ez okból a Phil. Műsz. Helmeceynek tulajdonítja; azonban Stettner (Váltójog 1832) határozottan Vörösmartynak.

Csalogány, Kazinczy. „Nekem valaha jó néven vevé Benkő József, hogy a Grasmücke-t, mely igen kedves zengésű madár, *csalogánynak* neveztem el.” (Kaz. Lev. 5:436.) SI-nál allex, illex, pellex is; Földinél motacilla modularis. A *csattogány*, erre a mintára, Vajda Pétertől. (Állatorsz. 1841.), valamint a *zenér* és *dalabáj* is.

Császna, corona imperialis, Kazinczy. Bugát módjára a *császár-koronából* összerántva. Nem is hinné az ember, hogy Kazinczytól való, ha maga nem dicsekednék vele. (Lev. 5:435.)

Cselszövény, Helmecey 1832. (Jelenkor 381.) Fog. (Jogtani Műsz.) még 1842-ben is *cselszövetnek* nevezi.

Csendőr, Helmecey 1834. (Jelenkor 80.) Jelentése eleinte ingadozó; Helmeceynél gendarme, Szontágh Gusztávnál (Math. Műsz.) patrouille, s azután egész 1848-ig (Fog. és Bloch) polizeydiener, tehát azonos a *rendőrrel*. Mai értelme csak 1850 után (Fog. 1852. Függ.) a Bach időben vált véglegessé. A *gendarme*-nak eleinte sokféle neve volt: *örkatona* (Jelenkor 1:296), majd *lovagőr* és *lovasőr* (1:460. és 614).

Csókdos, Kazinczy (Szvor. Fejl. tün. 20).

Csőr, Bachich József. (A legszükségesebb tudományok veleje 1821. 89. l.) „Bátorkodtam azon szót (Schnabel) Madár-orr helyett egy szóval *Tsőrnek* (Tső-orr) nevezni.” — Vajda Péter (Állatorsz. 1841) *csorr*-nak nevezte.

Célszerű, Helmecey 1832. (Jelenkor.) Előbb a *-szerű* melléknévképző csak melléknevekhez függedt; pl. *alacsonyyszerű, félszerű, egyszerű, kisszerű, középszerű, sokszerű* (Moln. Ján.). H. kezdte el a főnevekhez való függesztését.

Dacára, Helmecey 1832. (Jelenkor: 184: „A természettudósok most a politikai zavaroknak mintegy *dacára* [ellenére]. . . .“)

Dalár, Vajda Péter (Állatorsz. 1841.). Vajda a *madár*-ból elvont *-ár* képzővel, sok madár nevet gyártott, pl. *hanggyár, zuz-*

gár, csacsár, zajgár, lantár, sziklár, szaladár (struc); így készített a sylvia-félékre: a *dulár*-t (412. l.). E szó, már általában mint 'énekes', csak 1846-ban kerül bele a szótárakba; előbb: *dalnok*.

Dallam, Döbrentei. (Kéziratai I. kötetében határozottan magáénak vallja: air, melodie.)

Dalnok, Szemere Pál. (Szvor. Fejl. tün. 24.)

Dereng, Kazinczy 1815 (Munk. VII. Gloss.: „középkép a fény és sötét között“). K. nagyon szépnek találta az *-ng* képzős igéket s derűre-borúra alkotta őket: *ébreng, folyong, gyúlong, gyűlőng, nyúlong, omlong, ömleng, piheng*, szintűgy Helm. *köszöng, emleng* stb. Nyr. 4:220, 347, 456.

Derű, Szemere (Munkái 3:163). — Lásd a *ború* alatt.

Diadal, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót.) Ugyanó nála *diadali vers*. Elvonas a *diadalom*-ból a *viadal* mintájára. Verseggy, Berzsenyi használják. (Szemere Munkái 2:248, 255.)

Dics, Adámi (Ausführliche Sprachkunst 1760). Dugonics, SzD. SI. Horváth Endre használják. (Szemere munkái 2:255.) A KisdSzót I. kiadásában megvan; a II-ikből kihagyva.

Dicsvág, Kazinczy (Szvor. Fejl. tün. 28).

Díjnok, Fogarasi 1833. (Diák-Magyar Műszókönyv.) Meg is mondja, hogy a *hajnok* hasonlatára csinálta.

Dölyf, Kazinczy 1793. (Paramythion 55.) Elvonas a *dölyfös*-ből.

Dugáru, Fogarasi 1842. (Jogtani Műszót. és Törv. tud. műszót. II. kiad.)

Ébrény, embryo, Vajda Péter. „A magzatnak úgyszólván első csirja, mint egy az *ébredő lény*“ (Kunoss, Szófüzér 1834.)

Éghajlat, Verseggy. (Szvor. Fejl. tün. 44.) Előbb *ég fekvése*, *hajlása* SI.

Egyén, Kunoss Endre 1834. (Szófüzér és Phil. Műsz.). „Quasi unum ego“ mondja Bugát (Szóhalm. *egymi* czikkben.)

Egyenlítő, Bertalanfi Pál 1757. Az æquator ACserinél (89): *egyenestő*, PP.-nál: „Égnek két felé osztó circulusa, kereke“. Bod P. azt mondja Bertalanfiról: „kerülven az Író, nehogy a Magyar Szólások közé Deákot elegyítsen, oly homályos az írása sok helyen, hogy alig lehessen megérteni“. De Horányi megjegyzi: „hæ loquutiones non tam obscuritatem quam novitatem præseferunt“!

Egyenlőtlen, Thaisz András (Phil. Műsz.). Már Geleji is föl-
említi, „noha a község nem él velők“: *hasonlatlan, egyenlőtlen*. (Corp. Gramm.) Medgyesi Pálnál 1650: *igasztalan*.

Élc, Döbrentei. — 1847. június 14-én tartott kis gyűlésen D. a *Witz* német szó magyarításáról értekezvén, így kezdé: „E hónap harmadikán bennem az lobbana meg, hogy a *Witz* magyarul talán *élc* lehetne. Mert abban *él*-nek kell lenni, s azon *élc* perczenni kell.“ Erdélyi megjegyezte ez alkalommal, hogy az *élc* 'pointe' értelemben a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban rég volt immár használva. A többség helyeselvén a szót, *Witz*-re kívánta azt elfogadtatni, minthogy ezt szabatosan kifejező szóra sürgetőbb

szükség van, s *pointe*-ra különben is fenmarad az *él*. (Akad. Ért. 8:145—152. ll.)

Elem, Helmeczy. (Stettner K. Vált. jog, Kunoss, Törv. Sz., Szvor. egyező tanúsága szerint.) — Barczafalvinál: *elemény*, Calepinusban *alamontom*, Nyulasnál *elődelem*. Helm. (Ért. az ú. n. Ujításokról): „Az *elementumból* több metamorphosiszok után *elem*, az *elő* szóból (mint *kellőből kellem*, *szellőből szellem*)“. „Nequis vocem hanc græcæ originis, ejusque caudam amputatam esse cogitet.“ (Bug. Term. Szóh.)

Élemény, Verseghy. Mint szó előjön már a Kisd. Szótárban *eledel*, *eleség*; mai *élvezet*, *fruitio* értelemben Vers. kezdte használni. (Lex.)

Elemezés, Bajza József (Törv. tud. Sz. szerint).

Élénk, Benkő József. (Vö. Csokonai Munkái 228.) Ugyanott Csokonai a *halvány* analógiájára az *élvény* melléknevet is, Horváth Ádám pedig Psychológiájában az *élékenyt* ajánlja.

Elkobzás, Benkő József elevenítette fel 1824-ben. (Tud. Gyűjt. 9:80. l.)

Ellenőr, Szemere Pál (Szem. 1:47.) „Lássá uram öcsém, mondja Kazinczy Szemerének, mily szükségünk volna egy *entbehrenre* is; és honnan vegyük? Hát a *nélkülből*, *nélkülözni*, válaszolja rögtön. Még Kazinczyt is meglepte a merészség s a süker fölötti kételkedését azon tréfával mosta el, hogy Szemerét a francia hangzásra készített *ellenőr* szavára figyelmeztette, melynek életet jósolni senki sem mert.“ (Szvor. Fejl. tűn. 23.) Baranya Vármege Szótárában (107) *controllor* = *ellenes*.

Ellensúly, Kazinczy. (Szívképző Regék: „a hol a hideg eszmelet ellensúlyban áll a szerelemmel“ 160. l.). Kr. nem adja gazdáját. Vö. Szvor. Fejl. tűn. 44.

Elmélet, Fogarasi 1833. (Diák-magyar Műszókönyv.) Uo. Fog. a theoretikert *elmélésznek* akarja nevezni. „Theoria melius dicitur *ésszékép*, mondja Bugát; *elmélet* significat potius meditationem“. Kunoss a Szófüzérben hibásan tulajdonítja e szót Vajda Péternek.

Elnéncz, Helmeczy. (Ért. az ú. n. Ujításokról 1816.)

Előleges, Kunoss Endre 1834. A Szófüzérben nyíltan magáénak vallja.

Előlegezni, Pápay Sámuel 1807. (Veszpr. Tiszti Sz.: „Anticipato: *előleg* s ezen Adverbiumból ezeknek hasonlatosságára: *aláz*, *felez*, *ellenez*, *mellőz*, *különöz*, lehetne talán ezen szót is formálni: *előlegezni*“.

Előnév, Vargyas István (Phraseologia). Nála pronominitio; ma családi prædicatum.

Elővélemény, Fogarasi 1833. (Diák-magyar Műszókönyv. XV.)

Elszigetel, németungvári Tóth László. (Kaz. tanúsága szerint, Tud. Gyűjt. 1818. III.). — Mások a *magányoz* igével akarták kifejezni: „magányzott (isolata) kőoszlopon áll egy óra . . .“ Tud. Gyűjt. 1817. 9:121.

Elútasít, Baróti Szabó Dávid. Nála a.m. eligazítok valakit, a dolgok útjára, módjára nézve.

Élv, Bajza József. (Kunoss Szófüzér.) „Kiélt keblünk *élv*-romjait mutatja.“ (Kisf. K. Elet korai 1821.) Toldy (1823) így magyarázza: „Az *él* gyökérhez a *v* formativum substantiale járulván, mint *nyel*-ből *nyelv*.“ (Nyr. 10:216.) Kezdetben *élved*, *élvedet* származtak belőle, *élvez*, *élvezet* későbbiek.

Emlék, Dugonics. Elvonás az *emlékez* igéből; elterjedését Kazinczynak, Verseghynek köszöni. (Szemere, Munkai 2:255).

Engedékeny, Kazinczy 1808. (Szívk. Regék 147.) Kreszn. csak Guzmicsból idézi.

Enyhe, Kazinczy 1808. (Szívk. Reg.: „Lopva csúszott a szobába egy szokatlan *enyhe* fény.“) A Tud. Gyűjt. 1818. 3:78. lapja azt mondja: „Igen kedves elavult szó, melléből épen úgy lett *enyhül*, mint a *lomhából lomhul*, *renyhéből renyhül*“. A Phil. Műsz. hibásan tulajdonítja Döbrenteinek. Sl.-nál megvan *enyh* főnév és *enyhes* melléknév.

Érdek, Helmecey 1832. (Jelenkor 1:15.). Vö. Kunoss Szófüzér 1834. Elvonás az *érdekel*ből, mint a régi *nyeldök* (gurgulio Cal. MA.) a *nyeldökölből*, vagy az új *emlék* az *emlékezből*.

Erdész, Szentpéteri Imre 1830. (Tud. Gyűjt. 1830. 2:46.) „Az *erdész*, ha szabad a Forstmann így neveznem . . .“ Fog.-nál még 1852-ben is így, ellenben Tud. Társ. Zsebsz. már 1838-ban: *erdész* l. *erdész*.

Erély, Szemere Pál I.47. (Toldy és Szvorényi: Fejl. tün. 24.) Vadnai Károly a Föv. Lapok 1885. folyamában azt állítja, hogy e szót az ő atyja csinálta. Szemere csak elfogadta, miután V. vele előszóban közölte.

Erény, Baróti Szabó Dávid 1792. Ugyanő a *belerőt* és *tökélyt* is használja „virtus“ értelemben. Az *erényről* Kazinczy így ír Szentgyörgyihez (267. l.): „Szabó Dávid *erény* szavából, minthogy megtevesztheti a hallót, azt hitetvén vele, hogy az *érből* ered s valami rivulus-formát vagy artériát akar tenni, csapjuk le az *e* első vocalist“. Kishez pedig így ír: „Szemere, Horvát, Vitkovics, (Dr.) Kovács (Mih.) és én declaráltuk, hogy ha mi öten kötelezzük magunkat arra, hogy élünk a *rény* szóval, semmi vexa, insultatio, kaczagás, üldözés nem viszen arra, hogy tőle elváljunk“. Czövek jogi munkájában virtualis: *erényes*! (Törv. Sz.), sőt Tittel az astronomiának azt a részét, mely a mozgató erőkről szól, *erényes* csillagtudománynak akarta nevezni. (Közh. Esm. 1:455.)

Értesít, Pápay Sámuel 1807. (Veszpr. Tiszt. Sz.) Vö. Helmecey, Berzsenyi Versei 1816. — Kreszn. nem fogadja el.

Érv, Helmecey. (Szvor. Fejl. tün. 42.) Vidovich (Neol. rostál. 1822. 46. l.) Kazinczynak tulajdonítja. Eredeti értelme: fermentum (Helm. Érték. Berzs. Versei előtt 1816.); még 1843-ban is az (Szóh.); azután egy a jelentése az érvénnyel: geltung, giltigkeit. (Fog. Szót. 1852.) Csakis a Bach-időben kapja az argumentum értelmet. (Fog. Sz. 1852. „A legújabb m. szavak“ közt.)

Esemény, Gyöngyösi István 1700. (Kreszn.) Dugonics-féle kiadás 1:380: „De hogy ne lehessen még az *eseménnyel*, Nincsen elvégezve bizonyos törvénnyel“. Sőt még 1808-ban is Kazinczynál: „A születés, gazdagság, ifjúság, elmésség mind merő *események*“. (Marm. 1:50.) Eredeti jelentése ezek szerint: véletlenség, esetleg. Mai értelmében már Fog. Zsebsz. 1836.

Esteliz, Baróti Szabó Dávid. (Vö. *reggeliz*.)

Eszély, Szemere Pál. Szvorényi (id. m. 24. l.) így ír: Szemere szívesen emlegette, hogy „mondva“ nem többször, mint csak kétszer csinált szót: a *jellemet* unokaöccse, Bertalan óhajítására s az *eszélyt*, *eszélyest* Gr. Széchenyi Istvánéra.

Eszme, Szemere Pál. (Toldy M. költ. és Szvor. Fejl. tün.) — Elvonás az *eszmé*lből, mint *szemle*, *számla* a *szemlé*-, *számlá*lból s a népnél *bérma*, *vizsga* stb. a *bérmál* és *vizsgál*ból. Verseghy ép azért tartotta az *eszmél* igét rossz szónak, mert az -l formativa elhagyása olyan szóra vezet: *eszme*, „amit egy magyar sem ért a világon“. (Tiszt. Magy. 72, Lex. 321.) CzF. magyarázata, mely szerint *ész*+*mi* összetételből keletkezett, pusztá mese. Az *eszme* az ujítóknál eleinte conscientiát (Szvor. id. m. 42), sőt *witzet* is jelentett. (Kunoss, Szóf.)

Eszmény, Thezárovich Gábor 1812. (A logyika talpkövei 8. l.) Kezdeti alakja: *ésmény* s jelentése: axioma; uo. *elmemény*: theorem. A -*mény* képzőről nyelvújítóink, Révai szóbeli jóváhagyására támaszkodva, azt tanították, hogy az voltaképen önálló szó és *res*, *objectum* jelentésű; hiszen lapp nyelven *mini* is azt teszi, hogy *dolog*, és így *tömini*, vagy magyarosan *tömény* a. m. sokdolog. (Kovács Mihály: Chémia 2:207 és 4:221.) E szerint *ésmény* a. m. *észdolog*, s csak olyan összetétel, mint pl. *észkép*, *észok* vagy *észrém*. Fogarasi a *ményt* ezen értelemben valósággal létező szónak állítja (Deák-Magy. Mesterszókönyv VII.) és Zsebszótára régiebb kiadásai (még 1852-ben is) föl is veszi. Jelenlegi alakja és értelme, hiszen *eszköz* is a. m. *ész*+*köz* (Verseghy, Lex. 288), Toldy és Szvorényi egyező tanusága szerint, Szemerétől. (Vö. Munkái 1:47.)

(Folyt. köv.)

KIRÁLY KÁROLY.

EGYRŐL-MÁSRÓL.

1. A *kész van* kifejezésnek párját hallottam a multkor, még pedig tősgyökeres magyar embertől. Ugyanis egy lóvasúti kocsi belsejében egy vidéki ember szivarra gyujtván, egész vigan pőfékelni kezdett. Mikor a kalauz ezt észre vette, e szavakkal támadt rá: „Itt a dohányzás tilos van!“ Mint utóbb megtudtam, az illető kalauz Sárköz-Újfalun (Szatmár megyében) született, kizárólag magyarul beszél, németül nagyon keveset ért. Neve Mihálka János. Állítása szerint a *tilos van* kifejezés egész általános az ő szülőföldjén. [Esetleges botlás lesz e h. *tilos* + *tiltva van*. — A szerk.]

2. A Főv. Lapok egyik idei számában ezt írja Gyalui Far, kas: „Vajda János minden esztendőben *eljött* Rohitsra. Pihenni- az emberek elől menekülni *ment* le.“ Most én csak arra vagyok kíváncsi, hogy hol volt a szerző, mikor e sorokat írta. Ha Budapesten volt, mért írja *eljött* Rohitsra (e h. *element* Rohitsba), (ha pedig Rohitsból küldte cikkét a F. L-nak), akkor mért írja az idézett sorok végén, hogy Vajda „*pihenni ment* le“? — Ez a példa is kézzel foghatólag mutatja, hogy íróink (mert Gyalui nem az egyedüli, aki így ír) vagy nincsenek tisztában a jövés-menés magyar használatával, vagy hanyagságból elvétik helyes használatát.

3. Affektálás és divathajhászat a nyelv terén. Ha mindennapi tapasztalat nem bizonyítaná, el sem hinné az ember, hogy mennyire uralkodik a divat majmolása az emberi beszéden. Egy idő óta pl. az a szokás kezd általánossá válni, hogy egy-egy összevont mondatot annyi önálló mondatra apróznak fel, ahány tagból amaz áll. Így pl. egyik legjobb, legmagyarosabb írónk (B. E.) a *Vén mester* című tárcájában így ír: „*Az iskolának éltém. A tudománynak. S a népnek*“. És ilyen mondva csinált mondatokat tucatszámra találhatni újabb íróinknál.

Affektálás van az efféle szólásokban: „*Hivatalos* vagyok N. N-hez“ e h. meg vagyok (hozzá) *híva*. N. *rászolgált* kitüntetésére e h. N. N. *megérdemelte* kitüntetését. A *meghíva* és *megérdemel* szók mintha teljesen eltűntek volna a magyar nyelv szókincséből.

4. Ismeretes dolog, hogy a birtokviszonyos összetételek első tagja a magyarban nem lehet többes-számú főnév. A német, pl. egész szabatosan mondja: *Waarenlager, Herrenhaus, Herrengasse, Blindeninstitut* stb., magyarul ellenben nem mondhatjuk: *árúktár, urakház, vakokintézet* stb. Nagyon meglepett ennél fogva, hogy Miskolc egyik utcajelző táblácskáján ezt olvastam: *Urak-utca* (és nem *Uri-utca* mint Budán és azelőtt Pesten is). Vajjon más magyar városokban is vannak ehhez hasonló, hibás utcanévek?

FÜREDI IGNÁC.

NAGY KEZDŐBETŰK.

Helyesírásunkban újabban annyira elszaporodik a nagy betű, hogymár-már hasonlít a német helyesíráshoz, s ha még tovább haladunk a választott úton, nem sokára ott vagyunk, ahol a német, s épúgy vissza fogunk kívánczolni a helyesírás régebbi állapotába, mint a német teszi, de akkor már késő lesz.

Azt tartom, csak a tulajdonneveket írjuk nagy kezdőbetűvel, értvén ez alatt az országok, helyek, folyók, hegyek, személyek

és állatok neveit. Nincs annak értelme, hogy a címeket nagy betűvel írjuk: az egyszerűség, célszerűség ellene szól.

Ha azt írjuk: *erdélyi magyar közművelődési egyesület*, nem époly érthető, mintha mindenütt nagy betűt írunk a szó elejére? Mért írjuk: *a Tetemre Hívás*, midőn az a névelő eléggé bizonyítja, hogy itt nem valami tetszés szerinti tetemre hívásról van szó? Ha pedig az író azt hiszi, hogy olvasója nem tudja micsoda tetemre hívást említ, hiában ír nagy betűt, csak úgy segíthet a bajon, ha oda teszi a szerző nevét. A nagy betű nem oszlatja el a kétséget.

Ha *dalaim* című költeményről van szó, akár nagy betűvel írjuk is e címet, mégsem határozott, mert irt ily című költeményt Petőfi is, Gyulai is, azért ez esetben is kénytelenek vagyunk a szerző nevét kitenni. Ha pedig a kis betűvel irt cím értelemzavart okozna a mondatban — mi a nagy betűvel írottnál ép úgy előfordulhat — tegye az író idézőjel közé.

Hova jutunk a mostani helyesírással? Ha Jókainak egyik hosszú regénycímét így összenagybetűsítjük, mily szép szörnyeteket kapunk: *A Ki A Szívét A Homlokán Hordja*.

Még megérthető az a helyesírás, mely a címben az első betűt nagy betűnek írja, de mint a fentebbiekből kitűnik, ez is fölösleges sallang.

Ha a megkezdett úton haladunk, nemsokára még sokkal szebb eredményekre fogunk jutni.

A halotti beszéd már csak *Halotti Beszéd*, de hát ha a *Julius Caesar*ban előforduló halotti beszédéről szólunk, nem lesz jó ezt is nagy betűvel írni? Mért részesüljön elsőbbségben valamely szegény pap halotti beszéde szemben Antoniuséval? Tehát: Antonius Halotti Beszéde!

Azt szokták mondani, hogy nagy betűvel azt kell írni, amiből csak egy van. Ez oknál fogva szokták az akadémiát *Akadémiának* írni, mert hisz mi csak a mi akadémiánkra vagyunk tekintettel. De ha az akadémiát ez oknál fogva nagy betűvel írjuk, az apánkról, anyánkról szólva is *Atyánkat*, *Anyánkat* fogunk írni, mert csak egy apánk, egy anyánk van. Mivel azonban sok embernek csak egy nagyapja, bátyja, öccse stb. lehet, nem jár el az illető következetesen, midőn ezeket is nagy betűvel írja? Ha pedig egy fekete kabátom van, nemde helyesen cselekszem, ha ily körülmények közt a *Fekete Kabátomról* írok? De hát ha az én bátyámról írok, ne tiszteljem meg őt a nagy betűvel, hisz egyetlenem?

Valóban legelőrehaladottabb volna a magyar helyesírás, ha nagy betűi ily jelentésbeli árnyalatot kifejeznének.

Pláne ha a kutyáról általában írok, csak nagy betűvel fogom írni, mint van is természetrajzi könyv, mely az egyes állatokat nagy betűvel írja. Ha pedig az állatokat nagy betűvel írjuk, nemde az emberből is *Ember* lesz, mint a legfontosabb állatból?

Szokás már a holdat, napot s az egyes csillagokat nagy kezdőbetűvel írni. Értelme ennek sincs, s akik így irnak, nem vonják le a következtést. Ha *Napot*, *Holdat* irnak, irjanak *Napsugarat*, *Napvilágot*, *Holdfogyatkozást*, mikép *Balassa-strófát*, *Les-sing*-elméletét stb. írunk.

Szoktak nagy betűt írni ott, hol tiszteletet akarunk kifejezni: irnak *Ő Fenségéről*, a *Királyról* stb. Ha elfogadjuk, hogy a nagy betű tiszteletet fejez ki, oda lyukadunk ki, ahol a német nagybetűzés dicstelen pályautja kezdetén állott: egészen kiírjuk az *ISTEN* szót nagy betűvel, miként a német kiírta a *GOTT*-ot. Istent egyáltalában nem kellene nagy betűvel írni, mert nem tulajdonnév s a tisztelet ilyenképen való kifejezése furcsa eredményekre vezetne. A vallás ugyanis nem tanítja azt, hogy mi más vallás istenét tiszteljük, nem volna tehát lehetetlen, ha valamely keresztény ember a nagybetűírást külső tiszteletadásnak tekintve így írta: „ami *Istenünk* nem a zsidók bosszúálló *istene*“.

Az *ön*, *kegyed* stb. megszólításokat is kár nagy betűvel írni. Itt is német a minta. A német *Sie* megszólítás ortográfiája azonban nagyon is igazolt, mert a nőnemű egyes-számi és a többes-számi személyes névmás öszecserélése igen nagy értelemzavart okozhatna, a magyar azonban nem kénytelen a németet ebben is utánozni.

Kettőspont után s megszólításban nagy betűt írni szintén csak szolgálai utánpótlása a németnek.

Ezt a kérdést bátorkodtam felvetni, azon reményben, hogy ez nem egészen haszontalan.*

—N K—.

IRODALOM.

A gyimesi vadvirág.

1000 forintos díjjal kitüntetett népszínmű 3 felvonásban. Írta Géczy István. Budapest, 1897. Nagel Ottó.

Géczy István népszínművét egyhangú elismeréssel fogadta sajtó és közönség. Messze fölülmulta valamennyi versenytársát, elnyerte az ezer forintos pályadíjat és minden valószínűség szerint meg fogja érni ötvenedik előadását. Való, hogy van egy pár jó alakja, hatásos jelenete és tagadhatatlanul érdekes a népszokások gazdag sora is, amint tarka változatban előttünk elvonul. Egyéb-ként azonban Géczy is a régi csapáson jár. Darabjának egész levegője a romantika, a ragyogó, a bűvös, az elpusztíthatatlan romantika. Hauptmann Gerhard már megírta a jelen „népszínművét“,

* Kérjük dolgozótársainkat, szóljanak hozzá e kérdéshez.

de azért a takácsok még sok fonalat el fognak nyúni, míg a magyar költő is szakítani tud a régi, megszokott eszményekkel. A Géczy parasztjai nem parasztok: rajonganak a természetért. a sötét erdőért, csergő patakért, vadon nőnek föl, mint a farkaskölyök, de azért lelkiismeretük éber, gondolkozásuk nemes, mi több, lovagias. Azonkívül ékes, virágos nyelven beszélnek, sokszor ritmusban is, sikerült szójátékokat gyártanak és itt-ott egy-egy gyengéd germanizmust is elhullanak.

Ne kívánjuk költőinktől, hogy mindenik génusz legyen, aki új utat tör, új szellemi mozgalmat indít, habár csak új környezetben is. Hanem egyben igazán elvárhatjuk, hogy ne sértsék valóérzékünket, abban, amiben aránylag legkönnyebb is reálisnak lenni: a nyelvben. A székelységet még nem teszi néhány *vagy igen, vagy nem, ahajt, megest, hezzá, eszténa, élés* (udvar), *szokoád, szetyepotyáz*; de még az sem, hogy *hászen hát — éppeg hát, hiszen hát éppeg hát no*. Beszél-e így székelly parasztleány, vagy egyáltalán parasztleány, ahogyan Géczy mindjárt elejével (I. f. 2. j.) Magdolnát — valóságos prologusként — beszélteti:

„Kelmed beszél így? Kelmed mer engem vádolni? Ahogy így állunk most szemtől szembe, tanunk csak az Isten, *ki felettünk lukozik és ítél felettünk. A rég visszafojtott keserűség utat tör belőlem, mint a romboló fergeteg és elmosta hazug szavának minden betűjét.* Vadon nőttem fel, mint farkaskölyök, *melynek apját, anyját gyilkos kéz ölte meg.* Sűrű erdő volt a hazám, kecskéim a táplálóm. Istenem a védőm, nap égette arcom, tüske tépte ruhám, és mégis boldog voltam, szabad volt a szívem, tiszta volt a lelkem. Egy napon megláttam kelmedet, sohse felejttem el, mert ahogy megláttam, *egybe rabja lettem.* Guzsalyosba hívtam, kelmed elfogadta. *Azt hittem, mennyországot találok kebelén, pedig pokol volt ott, kárhozatos pokol.* Egy fél esztendővel ezelőtt haza jött édes apám hosszú rabságából s felnőtt leányának *elsírta bánatát, el édes anyámnak gyászos kimulását. Az a sötét fejfa ott a sziklacsúcson, ahová imádkozni jártam, életre kelt és elmesélte azt a gyűlöletet, mit a kelmed anyja irányunkba táplált (náhrte) s átöntötte kelmedbe is már az anyatejjel.* Gyalázatba akarta keverni a tulajdon fiával, csak azért, hogy haza került édes apámnak *arcába vágassa:* hogy örömről jöttél, nézd meg a lányodat, gyönyörködhetsz benne, a fiam szeretője. Még jókor tudtam meg, becsületemet megmenthettem, *de szívem lelkem, az összetört.* És hogy egy talpig becsületes ember megszeretett, *magához felemelt, nekem adta szívét s kérve-kérte cserébe összetört szívemet és ezt a tört szívet szerelmem melege összeforrasztotta, új életre hozta,* ez bántja kelmedet, hogy kudarcot vallott az anyjával együtt“.

De nehogy azt higgye az olvasó, hogy csak Magdolna ilyen ékesnyelvű leányzó. Lelki rokona neki Mária is, aki Gyurival ilyen dialogust folytat:

Mária. *Mért villámlik úgy a kelmed szeme, mikor a templom felé néz?*

Gyuri. *Bár villám volna s lesujthatnék oda, ahova akarom.*

Másutt ugyancsak Gyuri:

Eszembe sincs, *a csókod égeti a lelkemet*, még édesebb csókra vágyik, amit *ajkadról akarok ellopni*.

János. (III. f. 2. j.): Ugyan mit láthatna mást, mint hogy oda van a fiam, *fut mint üzőtt vad*, azt se tudom merre, azt se tudom, látom-e még vagy se, *a lányom meg lázágyában fetreng s beszél oly dolgokat, hogy kínos hallgatni is . . .* Mit kívánsz még többet. *Szakadhat-e nagyobb teher öreg vállainkra?*

A költőt ez a képhajhászó kedve aztán úgy elragadja, hogy egyszer ilyen is mondat: De ráadásul *még ezt az angyalt is* (Máriát) *keblemre tűzte* (79. l.).

De elég, hiszen ebben a hangban megy az egész darab. Mindezek felett pedig valami sajátos ritmusa is van a Géczy nyelvének, de nem a próza ritmusa, hanem a versé, ami még inkább cifrázza az amúgy is sujtásos stílust. Sokszor egész mondatok egyenlő részekre tagozódnak. Például:

Mária. (III. f. 4. j.). Mikor engem ölelt, | mást vélt karjaiba, | mikor engem csókolt, | másé volt a csókja | . . . ő rá gondolt úgy-e | azért nem tud engem | igazán szeretni?

Gyuri. Mit tudom én, miért? | Mit tudom én, mi bánt? | Hagyj engem sorsomra, | rontás útján vagyok, | vesszek el egészen.

Mária. Elvitte magával | minden reményemet | s rám hagyta cserébe | a világ bánatát.

Ami pedig a germanizmusokat illeti, ezek a következők:

A *bir* ige németes használata: Fogva tartja azt a szívet, *amelyiket én szeretnék birni* (31. l.) *Birni* fogja benne a világ legjobb *teremtését* (58.). Elmesélte azt a gyűlöletet, amit a kelmed anyja irányunkba *táplált* (nährte. érzett). Eltökéltem mindent jóvá tenni (ich entschloss mich alles gut zu machen), hogy mindent jóvá teszek (77). A sátán újra a szívembe *lopta magát* (er stahl sich in mein Herz, lopózott uo.). Németes a páros testrészek többesi használata is: Kikaparnám a *szemeit* (28). Mást vélt *karjaiba* (41). Szakadhat-e nagyobb teher öreg *vállainkra?* (68.).

Azt se mondaná, még úri ember se, közönséges beszédben hogy: Én *e* papírt itt az egybegyűlt nép szemelättára szét-tétem (76).

Egyszóval, a Géczy darabját nem ajánljuk a székely nyelv-járás tanulmányozóinak figyelmébe.

ZLINSZKY ALADÁR.

A magyar helyesírás és a helyes magyarság.

Összeállította Bély Mihály. Nagykanizsa, 1896.

Hasznos munkára vállalkozott e kis mű szerzője, midőn abban a fejletlenségben, mely helyesírásunk körül van, el akar igazítani, abban a tudatlanságban, melyben a magyarosságot ille-

tőleg leledzünk, helyes nyomra kíván vezetni. És vállalkozásához annyi buzgósággal és tudással fogott, hogy biztos sikerre is számíthat.

Műve a két külön kérdés tárgyalása szerint két részre oszlik. Az első, a kisebb rész, a helyesírást, a második, a nagyobb és ügyesebb rész, a magyarosságot tárgyalja.

A helyesírást illetőleg Simonyi hívének vallja magát. Röviden tárgyalja a szófejtést, mint helyesírásunk első elvét; hevesen kikel az Akadémia következetlensége ellen, midőn az összetett mássalhangzók kettőzésének egyszerűsítését követeli. Egész szenvedéllyel harcol a *c* mellett. Csekélyke fogyatkozás, hogy a *c* buzgó harcosai között Vörösmartyról megfélekezett. Az idegen szók kírását a kiejtés szerint követeli, bár a magyarosság tárgyalásában lehető kerülésüket ajánlja. Hosszasan beszél a tulajdonnevek írásmódjáról, s itt leghelyénvalóbb az a tanítása, mellyel elítéli a görög tulajdonnevek görögös írását. Igen helyes megjegyzése az is, hogy a külföldi nevekben hagyjuk meg ezt a sorrendet: keresztnév, vezetéknev, az egyöntetűség kedvéért, — hozzátehetjük a megszokottság kedvéért is. Mert az bizonyos, hogy *Bellini János* vagy *Veronese Pál* nagy zavarba ejtenének a megszokott *Giovanni Bellini*, *Paolo Veronese* stb. helyett. Csakhogy *Shakespere Vilmost*, *Cantu Cézárt*, *Schiller Frigyes* stb. már megszoktuk. — A kötőjel használatáról mondottaknál nem helyeselhetjük az ilyeneket: *arany- és ezüstért, ég- és földre*. Helyesebb az ilyenekben külön-külön kitennünk a ragot. *Jegyzetek* címen összefoglalja végül a helyesírás mindazon kérdéseit, melyeket még a Nyelvőr helyes tanításai után sem fogadott el a közhasználat.

Sokkal érdekesebb a könyv második része, mely a magyarosságról szól. Ezt a részt minden művelt embernek ismételtlen és ismételtlen el kellene olvasnia, hogy megtisztogassa nyelvét az idegen máztól és színtől. Nemcsak politikai és tudományos, de szépprózánk is annyira ellapul és oly színtelen kozmopolitikussá válik, mintha csak szántszándékkal kerülnénk nyelvünk eredeti sajátságait, törzssőkös tulajdonságait. Helyesen panaszkodik ezt föl a szerző, s helyesen mutat rá íróinknak arra a nagy hibájára, hogy nem ismerik és nem is iparkodnak ismerni a nép nyelvét. Pedig ennek ismerete adhatja csak meg írásuknak a zamatot és színt. Tárgyilagosan ismerteti a nyelvújítást is; nem kárhoztatja általában, de elítéli főleg azért, hogy a mondatok szerkesztését is idegen kaptafára igyekezett húzni és kapva-kapott az idegen nyelvek úgynevezett „szépségein”. — Sorba vesz ezután a magyarosság ellen elkövetett minden bűnt: a helytelen és korcs képzőket, az *i* képzőt, a fosztóképzőt, a helytelen összetételeket, a szócsontitást, a nyakatekert újszókat, az idegen szók halmazását, az idegenszerű kifejezéseket, a szórendi helytelenségeket, megrója a *miszerintet* „az izlés álarcában járó izléstelenségnek vadonatúj szülöttjét”, és tárgyal még sok apró kérdést. Mindezek tárgyalásában ritkán téved. Figyelmesen forgatta a Nyelvőrt és mindig azon van, hogy vele egy állaspontra helyezkedjek. — Abban nincs tel-

jesen igaza, hogy most már hiába való munka volna a korcsképzők végleges kiirtásán fáradoznunk. De épen azon kell lennünk; s ha véglegesen ki nem írhatjuk is, legalább fogyasszuk meg nagy számukat. — Csekélyebb baj, hogy Bély könyve minden részében *magyarságnak* nevezi a *magyarosságot*; azt sem rójuk fel olyan szigorúan, hogy tárgyalás közben néhol szenvedélyesebb, mint kellene és sokszor bőbeszédű. Mert egyébként igen ügyes módszere van és főleg számos példát hoz fel minden állítására. Ezért azután tárgyalása világos és könnyen érthető. Annak pedig, aki a nagy közönségnek szán ilyen szabású könyvet, így kell írnia. Bár minél többen megismerkednének e könyvecskével, melynek ára mindössze 50 kr.

Kiss ERNŐ.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

A kettős számvitel néhány függő kérdéséről. * Előljáróban azzal a kérdéssel kívánnék foglalkozni, ha nem volt-e hiú különködés, amiért e rövidke tanulmány címében kerültem a *könyvvitel* szót és a *számvitel*-t használtam helyette.

Nem szokatlan irodalmunkban a *számvitel* szót használni annak a fogalomnak a kifejezésére, amelynek számára a *könyvvitel* szót lefoglalták. Az állami számadások szerkesztését, az állam bevételeinek és kiadásainak és kereskedői gazdálkodásában előforduló eseményeknek rendszeres följegyzését *számvitelnek* nevezik. A *számtisztek* végzik, és nem a könyvelők, a *számvitel* összes munkáját. A *számszék* vizsgálja meg, hogy a pénzkezelésre jogosítottak mennyiben végezték pontosan és a törvényes követelményeknek megfelelően a munkájukat. Mert *számunkérő széket* tartottak hajdanában is az olyan tisztek ügykezelése fölött, akik pénzt kezeltek és számszékben jegyezték föl mindenha a bevételeket meg a kiadásokat.

Csak későbbben készült a *könyvvitel* szó! Van benne nagy része annak, hogy a kereskedői számítást a németektől tanultuk, akik a *Buchführung* szót foglalták le a kereskedő számvitelének a megnevezésére. Csoda, hogy nem a *Buchhaltung* szót fordították le és nem nevezték el a kereskedői számvitelt *könyvtartás*-nak, holott alaposan csábító lehetett volna rá a *számtartás*, melyet évszázadok óta végez derék munkában a *számtartó*, meg a *számadó*.

Ime, mennyi sok jó magyar szó: *számadás*, *kereskedelmi számadás*, *számtartás*, *kereskedelmi számvitel*. — *azulán számvévő*, *számtartó*, *számadó*, *számtiszt* — a *könyvelő* helyett.

Azt se gondolja senki, hogy a többi európai nemzetek nyelvében is benne van a *könyvvitelnek* megfelelő *Buchführung* szó szolgálai

* A soproni felső keresk. iskola idej értesítőjéből.

fordítása. A francia könyvtartásnak, *la tenue des livres* nevezi, jobban mondva nevezte, mert az újabb művekben úgy szólván kizárólag a *comptabilité* szót használja, mikor arról beszél, amit mi elég hibásan könyvvitelnek mondunk; a *comptabilité* pedig számvitelt, számadást jelent és nem számtant. A francia számviteltani professzor, aki egyben a számtannak is mestere, így írja characterét: „Licencié des Sciences Mathématiques, Professeur de Comptabilité“. Az olasz sem hívja szolgál fordításban *tenuta di libri*-nek; Paciolo Lukács, a könyvelésről készült első könyv szerzője, ezt a címet adta a művének: *Tractatus de computis et scripturis*. És az olasz a *computus* szóból csinálta azt a szót, amelynek egy négyszáz éves, igen nagy irodalom szerzett kelendőséget, a *contabilità*-t. Később ez a szó is sokat veszít általános használatából és helyébe lép a *ragioneria*. Ám egyik sem jelenti a könyvvivőt, a könyvvitelt, hanem jelenti a *számvitelt*, a *számadást*, a *számvetést*.

Nem volna célra vezető még továbbra is idézni az idegen nyelvek közkeletű szavait annak az igazolására, hogy a *könyvvitel* szó, a németek irodalmán kívül, egyetlen nemzet irodalmában sem tudott magának olyan meleg otthont teremteni, mint a magyarban; holott ép a magyar nyelvnek vannak régi jó szavai azoknak a fogalmaknak a fedezésére, amelyekre szolgál utánpótlásban lefoglalták a *könyvvitelt*, a *könyvelést*, még a *könyvviteltant*.

Nagyon üdvös volna, ha szakítanánk velők. Gazdag nyelvünk egész sorát kínálja helyette a jó szavaknak, a helyesen képzetteknek és a fogalmat valójában kifejezőknek. Ha az állami finánciák forgalmának megfelel a *számvitel*: miért ne tanítanánk mi a *számviteltant* vagy a *számadástant*? És ha az állam azon alkalmazottai, akik néhány szóval, tíz számjegynek millió és millió-féle összerakásában, vetik papírra az állami gazdálkodás eseményeit nem zúgolódnak a *számítást*, a *számvevő* elnevezés ellen: nem értem, hogy miért kelljen azoknak, akik ugyanazt a munkát valamely kereskedelmi, vagy ipari vállalat szűkebb keretében végzik, a *könyvelő* névére aspirálni?!

Tanítsuk hát ezentúl a *kereskedelmi számviteltant*, a *kereskedelmi számadást*, neveljünk *számadókat*, *számtartókat*, *számvevőket* vagy *számítástekeket*, — de ne neveljünk *könyvelőket* és *könyvvivőket*! Hagyjuk ezt a németeknek.

BERÉNYI PÁL.

Spritzer, Schnitt. Ki nevezte el *spriccer*-nek a spriccert, és miért lett népszerűvé a Szent István birodalmában ez a Germániából ideszakadt kifejezés, azt még — fájdalom — nem derítette ki idáig az oknyomozó történelem. Annyi bizonyos, hogy a *fröccs*, amelyvel egyes buzgó hazafiak a spriccert megmagyarosítani akarták, nem igen tudott a megérdemelt népszerűségre vergődni, s a *fröccs* inkább csak az asztaltársaságok különszobáiban szerzett némileg polgárjogot. Különb karriérhez jutott az úgynevezett *tréfa*, amelynek a félspriccert, vagy másképp a *snittet* elkeresztelték, ez a *tréfa* néhai Komócsy József bátyánk, a jeles költő nevéhez fűződik, aki abból a

helyes elvből indult ki, hogy a felnőtt ember egy félspriccert nem vehet komolyan, s hogy egy félspriccer inkább tréfa, mint ital.

PESTI NAPLÓ 1897. VI. 29.

Apparat, Vorrichtung? Miként lehetne a jelenleg egy szóval *készüléknek* nevezett, tényleg különböző *Vorrichtung* és *Apparat* fogalmakat jó magyar szavakkal megjelölni? Az *Apparat* rendesen egy egész, mondjuk mechanikai szerkesztményt jelöl meg; míg a *Vorrichtung* a szerkesztménynek csupán bizonyos részét fejezi ki. Ez utóbbinak értelmében a magyar műszakiak a *berendezés* szót is szokták használni, ami a hasonló értelmű *Einrichtung*-nak szószerinti fordítása.

ÁRPÁS MIKLÓS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

A kuglizás műszavaihoz. Német-Gencsen (Vas m.) a következőket mondják: a középen álló legmagasabb fabáb *király*; a két szélső s a hátulsó *paraszt*; az elől álló *első*; a többiek *dámák*. Ha a király kivételével a többi eldült: *koszorú*. A legnagyobb golyó *názdár*.

PEKOVITS SÁNDOR.

Közmondások keletkezése. Hogy keletkeznek közmondások, szólások a nép lelkéből, azt két alkalommal láttam és hallottam.

1. Kenesén (Veszprém m.) történt, mikor S—s bácsi korán reggel a *sűrűn* dolgozott, hogy felszólította feleségét, hozná a zsákokat, mert alkalmas az idő a *szórásra*. Az asszony a Balaton felé mutatva nézi a folyton gyarapodó felhőket. A gazda csak lapátolja, szórja, tisztítja a gabonamagot, az asszony még mindig a felhőket nézi. A gazda a garmadának már az alját lapátolja, mikor ácsorgó feleségére rászól: *Ki a felhőket nézi, a munkát nem végzi*.

2. Az Erzsébet királyné útján mentem a Rákos patak felé. Mikor a vasúti sinekig értem, leeresztették a sorompót, velem együtt három paraszt asszony megállt s a vonat robogva jött. Azt mondja az egyik asszony: *Elűt a bakterház, szalad a vasút*. Hasonló értelemben használják Szillban (Somogy) az *elűt* szót, mikor azt mondják: *elűtek a tükök*, t. i. nyugalomra mentek beálló estével.

SCHÖN JÓZSEF.

Mazúr. A palóc nyelvjárásban gyakorta fordulnak elő ilyen szólások: *Egész mazúrára tett* (tönkre tett). *Olyam mazúran hagyott, mind az újom* (ujjam). *Ott fekszik egész mazúran*. Jelentése: *tönkre tett, csupasz, kifosztott, elzüllött*.

E szó eddig is jövevénynek látszott előttem s most egészen meggyőződtem róla Verancsics kézírataiból, ahol a szultán ellen szőtt lázadás leírásában ilyenek olvashatók: Hrusztán passa az jancsárokat

mind *mazullá* teszi. — Kik megbusulván, hogy *mazullá* tötték vóna őket. — En jancsár vótam előbb és *mazullá*. töttek vót (L. még Magy. Tört. Eml. 3:189. és 5:7.). A *mazul* török katonai műszó s annyit jelent, mint *lefokozott*, *tiszti rangjától megfosztott* s általában *a katonaságtól elcsapott*. Minthogy az ilyen egyének jobbadán *elzüllöttek*, s földönfutókká lettek, az átvételre nézve a jelentés nem okoz semmi nehézséget. Az *l—r* hangváltozás pedig a palócban szintén ismeretes nemcsak a szó közepében, mint pl. *kerepél* (kelepel), *szület* (szüret), hanem a szó végén is, pl. *sikár* (ő sákál), *sikárok*, *sikársz* (*sikár* = tésztanyujtó alakú mangorlófa, mondják *sikállónak* is, *Sikár* = kutyanév). Hangváltozás tekintetében tehát a *mazúr* teljesen megfelel a *sikár* szónak s így kimondhatjuk, hogy a török hódoltság idejéből származó jövevényszó.

Érdekes volna megtudnunk, vajjon nem fordul-e még elő ez a *mazúr* másutt is, mert a palócságnak olyan vidékén ismeretes, ahova a török hódoltság nem terjedt ki (Borsod, Sata), Eger vidékén pedig, amely sokáig uralta a törökök, tudomásom szerint ismeretlen.

BARTHA JÓZSEF.

Zürik. Téved a t. szerkesztőség, mikor (26:88) azt mondja, hogy ama svájci város nevének magyaros *Zürik* írása rontás, mert így volna jó: *Cürik*. A 'Limmat-Athène' francia neve *Zurich*, ejtsd: *Zürik*; német neve *Zürich*, ejtsd: *Cürih*. A Budapesti Hírlap a francia *Zurichet* írja magyarosan. *Cürik* nem sühet ki se a francia, se a német névből.

KÁLMÁNYI BÉLA.

Nem értjük, a németek lakta város nevét miért kellene franciásan ejteni. *Cüriket* magyar beszédben ép úgy ejtethjük *k*-val, mint a *baktert*, *silbakot* és sok más *ch*-hangú német szót. Átírásnak a *Cürich* sem volna rossz. De általában nem célszerű az idegen helységnevek és családnevek átírása, mert ez nagy zűrzavart okozna.

A SZERK.

Klapancia. (25:556.) Sokkal régiebb. Szemere Pál írja 1860 április 2-án Arany Jánoshoz írott levelében: „Verseszköze nem a tompahangú és meddő *klapánc*.”

BÁLINT KELEMEN.

Fagy.* A Magyar-Ugor Szótár *fagy* cikkének olvasása közben eszembe jutott két magyar kifejezés, melyek, úgy mint a latin *per nives usta herba*, szintén *égni*-féle szóval fejezik ki a fagy hatását a növényeken: *a dér leforrázta a virágot*, *a dér elsüti a gyenge levelet*. Ezek a kifejezések egész Baranyában közkeletűek.

BÉRCZY JENŐ.

* E sorokat egy levélből közöljük, melyet Budenz hagyatékában lelünk. Budenz a *fagy* és *fáz* szókat olyan finn, mordvin és lapp szókkal egyeztette, melyek fázást is, égést is jelentenek. L. most e szócsaládról NyK. 26:410—1. és 27:137—8.

A SZERK.

Helyreigazítás. Mondja a pap az esküvők előtt az eskü formulát: „a házastársi kötelességeket *iránta* híven teljesitem“, de a vőlegény bizony úgy mondja, hogy: *eránto*. Hát azóta a pap is csak úgy mondja: *eránta*. (Vas m.)

TURCSÁNYI ANDOR.

Bara. Jenő S. szerint (Nyr. 26. k.) a *baras* szó „legalább házhelynyi területű álló vizet jelent, melynek vízmennyisége az esőzés gyakoriságától függ.“ Ezt a szót az új szlovénből is ismerem; *bara*: Sumpf, Morast, mocsár, posvány. Bács-Bodrog vármegyében az olyan csekély esésű, sekélyes patakoknak, ereknek a neve, melyek esős időben megdagadnak, a szárazság pedig sokszor majdnem teljesen felissza vizüket, amelyek helyenként nagyobb nádas mocsarakat alkotnak. Bács-Bodrog vm. monografiájában 2:68 a következőket olvastam. „Talán szokatlannak fog tetszeni sokaknak a patak elnevezés, melylyel a mi *folyó baráinkat* megnevezem, . . . de mivel nemcsak a meggyülemlett csapadékvizekkel táplálkoznak, hanem létezésük oka ezeknek is valóságos forrás, megvan náluk is a patak főattribútuma . . . Ezen csekély esésű patakokat az jellemezte, hogy néhol igen széles területen fekvő tavakat, nádasokat alkottak, hol vizük hosszasan visszartartván, igen sok sót oldottak föl a talajból s így vizök ihatatlan ugyan, de azért a tavi potykák számára még elég élvezhető volt“.

Ilyenek a Zsiva-bara, Kigyós-Bara, Mosztogna-bara, Krivája-bara, Jegricska-bara, Nagy-bara, Bela-bara stb.

BELLOSICS BÁLINT.

Megesett személy. (B. Szabó MVir. 128). Kőnyebb megfeddeni, mint épségre hozni a már *megesett szűzet* (Kisv. Adag. 420). A kifejezés értelme ismeretes, de felvilágosítására nem árthat, ha idézzük a NySzótárból a következő példákat: Akárki melly jámbor legyen is, mégis hol itt hol amott ugyan *megesic és megbotlic* (MA: Scult. 151). Ha ujonnan *megesünk*, módot adott a bűnökbl való ki-tisztulásra (Pázm: Préd. 9). Mutassatok e széles világon csak egy pápistát olyat, a ki *beszédében meg nem esett volna* (Matkó: BCsák. 266). A szó jelentése, mint látható, általános *peccare*, s a szóban forgó szólásban egy különös esetre szorítkozik. Jelentése bővült, amit úgy fejezhetünk ki, hogy *pregnáns* jelentés. Hasonlók: *fűles, szájás, nyel-ves, fogas*, amelyekhez hozzáfűződik a „nagy-ság, erősség“ fogalma. *Pofos*: teli ábrázatú (Tsz.); *olyan pofás*: kövér, mondják Szilason. *Szíves*, a. m. jószívű, de a vogulban *simir*: haragos, rasend (Ahlquist), bátor (VgNK.). Így magyarázható a *láb-as jószág* kifejezés, t. i. hogy t ő b b lába van, mint a szárnyasnak. Mondják ezt is *eresztős gabona*: jól fizető, jól eresztő; az ellenkezője, mikor *vékonyan* ereszt. A szalonna is lehet *eresztős*, ha bőven sül ki belőle a zsír (Nyr. 14:230). *Hágós, nagy-hágós*: arduus (Wagner, Nyr. 22:504). *Áros*: drága, *megárosodik*: megdrágul (MTsz.) A latin *succedit* „sikerül“ jelentése ebből fejlődött „jól következik“.

A vogulban is egész közönséges és a magyarnak teljesen meg-

felelő a jelentés ilyen fejlődése, pl. *ńolėń*: nagyorrú, ill. orros (NyK. 21:454.); *samėń Utpi*: nagyszemű Utpi, ill. szemes; *sūpiń Utpi*: nagyszájú U. ill. szájás (uo. 395); *tėpiń ąs*, *ńuliń ąs*: táplálékkal, hallal bővelkedő Ob, ill. táplálékos, halas (VNépkGy. 2:155); *ńapiń ja*, *tūpiń ja*: hajó lepte, evező lepte folyó (uo. 160). Hasonló példákat még bőségesen lehetne idézni. Nemkülönb a mordvinból pl. M. *kortan*: 1) beszél, 2) rábeszél (Máté XII. 4, 7), 3) condem-nare (Máté 28:14); E. *meńan*: 1) mond, 2) parancsol; E. *kurgo*: 1) száj, 2) hangosan (*morĩ kurgo moroso*: er singt laut ein Lied, Paasonen 1:42, 19).

SZILASI MÓRIC.

Eltörött a méceses. (NSz.) Ismeretes kifejezés, melyet akkor szoktak használni, ha valaki, különösen kis gyerek, sírva fakad. Zalában ezt így mondják: *Éltörött a méncses cserép* (Nyr. 15:573). A szólásmód magyarázatára szolgálhat: *Méncseredik*: mérgesen sír s száját elvonva rút képet csinál. „Ha valami nem tetszik neki, mindgyárt *elméncseredik*“ (Kr.). *Méncseredett*. kidüledt a szem. pl. mikor sokat iszik vki, s kiveresedik s megdagad a szeme (Tsz.) Végül *miésog*: nyaffog (Nyr. 23:287.) Vö. *picsog*: szomorkodva, sírva beszél (Tsz. Bródy: Nyomor 29), *pityeg*, *pityereg* stb. Valószínű, hogy összefüggnek, ill. rokonok a két csoportbeli igék; a *p = m* hangváltozás (*part*: *mart*) nem okoz nehézséget, s a NySz. idézi még a *pintyőg* (C. MA.) változatot is.

SZILASI MÓRIC.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Káplán-stílus. Interpelláció. a) Van-e tudomása a szerkesztő úrnak arról, hogy a magyar irodalmi nyelvnek egy új fajtája van keletkezében? b) Van-e tudomása arról, hogy e stílusfajta egyike a legrútábbaknak, legmesterkétebbeknek, amiket emberi fül valaha hallott? c) Van-e tudomása arról, hogy e nyelvi alakot társadalmunk egyik nagyobbra hivatott rendje, a r. k. alsó papság használja?

Nagyon elszomorító, hogy egy nyolc gimn osztályt, s négy teologiai évet végzett magyar ember úgy írjon magyarul, mint ezeknek az uraknak egynemély része.

A káplán-stílusnak egy exotikus diszvirágát van szerencsém ide mellékelni s az ifjú költő-nemzedéknek kerülendő példaul bemutatni.

Megadjuk-e magunkat?

Ki jártas a *szellemvilági körben*
 S észlel *derűt s felcsattanó pokolt*;
 Tudja, mitől van az, hogy itt virágzik
 Egy nép, s amott a másik haldokol,
Egély a nemzetétet ápoló lég,
 Ettől *fölel*, virúl üdén a hon,
 Hol nincs ez, ott beáll a zord enyészet,
 Mit ily nemzetre *őnbűnátka* von.

Mit ér kifestve bár a legszebb hulla?
 Csak váz biz' az, élettelen, hideg;
 Mit ér a *külműveltség* csillogása,
 Ha *szellemihlet* nem *legyinti* meg.
 Vakitson bár a *fény villanyvilága*,
 Fátyoltalan szemet, nem *téveg* ez,
 Bár vonz a szép alak, nagy búsan így szólsz:
 De mégis egy halott arcképe ez.

*Ki műve ez? — Ki másé, mint a kornak
 Korcs lelke hoz dulongva ily halált,
 Aljupiterként ez dörög, viharzik,
 Míg töre rést a népte nem talált:*

„Le kell rombolni a trónt és az oltárt,
 Nekem hajoljanak meg a szívek,
 Ez a *kimért szerep*, *ki ezt nem állja*,
 Az ellen irtó hadat viszek“.
 (S így tovább, Herkó Páter, júl. 19.)

PÁPISTA MESTER.

EGYVELEG.

Nyelv-dualizmus az Alföldön. Bámulatos a magyar nyelv terjeszkedő ereje az Alföldre mesterségesen plántált tót nyelvszigeteken. A napjáróra lakatlan földet idegen nemzetiségekkel telepítették be a mult század elején. A Harruckernok később tótokat, a Hanckensteinok morvákat telepítettek a magyar rónára. Így kerültek tótok Szt.-Andrásra, Békésre, Csabára, Endrődre, Tót-Komlóra. Ezek közül a magyarosítás Szt.-Andráson, Békésen és Endrődön végkép befejeztetett. Hirmondója sincs többé e községekben a tótnak! A magyarságnak huszonötezer lelket nyertünk meg. Legradikálisabb volt Endrőd megmagyarosítása még pedig a század elején. Minden átmenet nélkül egy szép napon a hiveket azzal lepte meg a papjok, hogy magyarul prédikált; akiknek nem volt inyére: deresre kerültek. Ma irtagul sincs a községben tót, csupán a tóthangzású családnevek emlékeztetnek a község egykori tót nyelvűségére. Hogy az idegen nemzetiségű róm. katolikus hiveknél megy a legkönnyebben a magyarosítás, Endrőd mellett Szent-András is mutatja, melyet szintén megmagyarosodott tótok laknak. Drága pénzért sem hallani tót szót, csupán a Bortyik, Klenócsky, Knapcesek családnevek emlékeztetnek a községi lakosok tót őseire. Az alföldi tót nyelvszigeteket egyre enyészteni a minden oldalról körülvevő magyarság, a békésmegyei Csaba, Szarvas, Komlós és Berény községek. Hogy mily mértékben rombolja tót nyelvét,

szellemét a magyar, érdemes kissé megvilágítani. Ekként keletkezik aztán egy bámulatos nyelv-dualizmus, az átmeneti időnek zagyva nyelvezete.

Ugyanis a modern élet az új fogalmak egész seregét ismertette meg a Felvidékről leszármazott települtekkel, melyet a szegény, robotos nép odafönn nem ismert, természetesen az ismeretlen fogalom kifejezésére a tót kitételt sem hozta magával.

Az alkotmány bástyái között az Alföldön helyezte el magát, a köz- és politikai élet műszavait a magyartól átkölcsönzi. Keletkezik egy nyelv, melyet a tót névelők, névmások, képzők és igeragok mellett is minden magyar ember megért, amint néhány mutatóból mindenki meggyőződik.

1. Pán telekkönyvvezető pak mi datja telekkönyvi kivonat. (Telekkönyvvezető úr, legyen szives telekkönyvi kivonatot adni.)

2. Na lóvasutszkie részvénye mozse potpiszaty v takarékpénztáru. (A lóvasúti részvényekre alá lehet írni a takarékpénztárban.)

3. Tájgyem közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítovaty. (Megyek a közgyűlési jegyzőkönyvet hitelesíteni.)

4. Pan elnök pivorjedali végzés. (Az elnök úr kimondotta a végzést.)

5. Takarékpénztár má velki tartalékalap. (A takarékpénztárnak nagy tartalékalapja van.)

6. Na keri jelölt bugyes szavazovaty? (Melyik jelöltre fog szavazni?)

7. Ja birám pri kergátje na vásarállásu. (A körgát mellett, a vásarálláson lakom.)

8. Moj béres zahubil kukorica-morzsoló. (Béresem eltörte a kukorica-morzsolót.)

9. Na gazdabále zme dobre mulatovali. (A gazdabálon jól mulattunk.)

10. Moj gazda je v kávéházu. (A gazdám kávéházban van.)

11. Fiam dosztály jeles bizonyítvány. (Fiam jeles bizonyítványt kapott.)

Hogy a politikai életben sehogysem boldogul tót nyelvével, mindenki sejtetheti. Neki az ellenzék: balpárt; ha a képviselőválasztásra megy: Tagyeme képviselőválasztás. Mikor télen megenyhül a levegő, erre ez a közhasználatú kifejezése: *engegyuje* (enged). A Körös-szabályozás a fizettség miatt nem valami népszerű intézmény, mert azt mindig megjelzőzi: ten beszni Keres-szabályozás (veszett Körös-szabályozás); a szabályozási vonal: szabályozáska linea, a zivatar: bo velyki *fergeteg*. Ha a bírósághoz megy, ezt így fejezi ki: tagyeme na *bíróság*, bugyen *makacs* (Megyünk a tárgyalásra, mert elmakacsolnak.)

Hogy az egyes fogalmakra rendszerint a hivatalos használatú kifejezéseket veszik kölcsön, kitűnik abból, hogy amely fogalmak ismeretesebbé a Bach-korszakban váltak, azokat a német nyelvből kölcsönözte, így az adóhivatal: *steiront*, a bélyeg: *stempely*, a harisnya: *stromplya*.

A nyelvi dualizmusban a magyar nyelv oly túlsúlyra vergődik, hogy én, aki a tót nyelvet épenséggel nem beszélem, különösen a községi bíró szobájában, teljesen megértem, ha tót felekkel beszélnek — csabai tótul.

Csak egy tünetet, de jellemzőt arra, hogy a magyar tős-gyökeres kifejezések mennyire befészkeltek magokat az alföldi tótok nyelvébe. Az alföldi gazdaember, akár a szalontai, így szólítja meg hajadon eladó lányát: 'fiam'. Ha vigság, ha bánat dalra készti: magyar dalra gyujt; ha táncol: magyar csárdást roptat. A Felvidékről hozott népviseletet, szokásokat elpusztították az alföldi magyar viselet és szokás. Egy pár avas, nehezen pusztuló ködmön a töpörödött anyókan maradt legfőlebb emlékeztetőül.

A Felvidéken jog és öröm nélkül, szegénységben nőtt fel a magyar alföldi tevényes szorgalmából kis nábobba cseperedett gazda. Jogokat itt ismert, örömhöz itt jutott. Meghálálja azzal, hogy a legnagyobb kedvvel, melyhez az alkalmat maga keresi, átveszi a magyar nyelvet, gondolkozást, szokásokat. Micsoda balfogás, hogy a népréteg hajlandóságát, az erőgyűjtő nemzeti politika szabadjára hagyja. Aztán mégis mi vagyunk sovínisták!

(Budapesti Hírlap VI:27.)

V. L.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

1) A 25:408. l. tett kérdésekre: Bihar megyében az apró köveket *kavics*, *kövecs* és *kövics* névvel jelölik. A kovát a gyermekek *tűzkőnek* hívják. (Szabolcsban a szénatöreket nevezik *murvának*.) Az agyagot meg Biharban *sárgaföldnek*, a mintegy szenesedésnek induló tevényt *szurkosnak* hívják. Nyírségen a vizenyős fekete földnek *aljas* a neve. L á b a S á m u e l.

2) A 26:90. l. tett kérdésekre: *Gyámfa*, *gyámgerenda* Székesfehérvárott 'mestergerenda' jelentésben használatos. — *Kábolgyás* Csallóközben 'eszetlen' értelemben mondják. Talán evvel függ össze a rábaközi *gabórgyás* alak is, amely hebehurgyát jelent s kivált e kapcsolatban használatos: *gabórgyás bolond*. — *Kákics* szóval Rábaközben és Komárom megyében (Marcellháza) bizonyos, mákhoz hasonló növényt jelölnek, amelyet a malacok igen szeretnek. Horváth Flóris.

3) A 26:135. l. tett kérdésekre: *Élelem*, *élelmes*. Szentesen a köznyelvi jelentéssel használja a nép. Molecz Béla. — Pálfán, Kemenesalján *ilelém* a. m. eleség, kenyér; de ritkábban használt szó. Pl. „Éfogy az ilelém, asztán mi csinálunk? — Sztrókay Lajos.

Mezútelen és *mesztelen* Szentesen egészen közönséges szók. Molecz Béla.

-*Ű-ű*, -*ül-ül* mindig hosszúak Szentesen, kivéve az -*ül-ül* névrag személyragos alakjait; ezekben a magánhangzó rövid, de megnyú-

lik az *l*: *belülled*, *mellüllem*. Molecz Béla. — Az *-ü -ű* melléknévképzőt így ejtik: *naffülü*, *szemü*, "óru stb.; az *-ül -ül* igeképzőt így: *tanulok*, *tanúsz*, *tanú*, *tanulunk*, *tanútok*, *tanúnak* stb.; *kerülő*, *fütyülő* stb.; az *-ül -ül* névragot pedig így: *el^üő*, *hátü*, *mögü* stb. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka y Lajos.

Hajdú-Szováton így beszélnek: „*Karda'* csatáztam vigig a negyvennyócat“. „Úgy e'verlek *eve'*. a *botta'*, hogy megkeserüld aszt“. „Aszt a kutya *szencslgedet!*“ „Jaj! Istenem *mencs* meg“. Rechnitz Ignác. Szentesen a *karddal*, *parttal*, *szentség*, *hordja* szavakban rövid *d*, *t*, *cs*, *gy* hangot hallunk. Molecz Béla. — Kercseligeten (Somogy megye) a *ment* ige fölszólító alakja: *mencsén*. Jenő Sándor. — Pálán, Kemenesalján a következő ejtismód járja: *kar-d'ó* (karddal), *part'ó* (parttal), *cson-t'ó* (csonttal), *hor-d'é*, *kez-d'é*, *szen-cség*, *bolon-cság*, *ron-csa*, *hor-gya*. Tehát az illető kettőshang első tagját ki sem ejtik, hanem szünetet tartanak helyette. Sztróka y Lajos.

Sopron, *Soprony*? Pálán, Kemenesalján ragozva így ejtik: *Sopromba*, *Soprombú*, *Sopronnak*; melléknévképzővel: *sopronyi*. Sztróka y Lajos.

Ötönkint, *hatonkint* használatosak Szentesen, de gyakoribb: *ötivel*, *hatával*, Molecz Béla. — Pálán, Kemenesalján csak így mondják: *öten*, *hatan*. Továbbá: *ötönkin(t)*, *hatonkin(t)*. Sztróka y Lajos.

Naponként, *másként*. Szentesen: *naponkint*; a *másként* azonban nem használatos, helyette *másképen* és *máskippen* szokat mondanak. Molecz Béla. — Pálán, Kemenesalján: *naponkint*; a *másként* ismeretlen, helyette azt mondják: *máskippen*. Sztróka y Lajos.

Szentesen nem mondják sehogy se máskép az illető játékot, csak így: „gyere Pista, *lovazzunk!*“ Molecz Béla. — Baján mondják a gyerekek: „gyüsz *lovat jáccani?*“ Jenő Sándor. — A gyermekek így biztatják egymást a játékra: „Gyere já-cunk *lovasossat*“ v. „gyere, *lovazzunk*“, v. „gyere *lovaznyi!*“ Továbbá: „Já-cunk *iskolássat!*“ (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka y Lajos.

Ha ki. Bánán így éneklí a nép az ismeretes dalt: „*Ha ki* tuggya, mért nem mongya, Merre van az országútya“. Jenő Sándor.

Az *ámbar* kötőszót a szentesi nép nem igen használja; a *mire* egészen közönséges, de gyakran váltakozik vele: *mikorára*. Molecz Béla. — Nógrádban általánosan használatos a *mire* haza érsz'-féle kifejezés. Egy előfizető. — Pálán, Kemenesalján az *ámbar*-t ritkán a *mire* kötőszót gyakran használják. Sztróka y Lajos.

Kevés mult. Hajdú-Szováton használt szólás. Pl. „*Kevés mult*, hogy az eső a mezőn nem írt“. Rechnitz Ignác.

Itt tartunk. Határozottan üldözni való idegenszerűség. Amint hallom, Szentesen az izraelita fiúk hozzák magukkal a középiskolába a saját elemi iskolájukból s alig lehet őket leszoktatni róla. Molecz Béla. — „Ha mán *itt tartunk*, bevégezzük estig“. (Hajdú-Szovát.) Rechnitz Ignác.

Bakra. Az idézetben egy csürhe sertésről van szó; volt köztük 50 olyan, „aki megért volna 12 tallérokat *bakra*”; másik rész, „aki megért volna 10 tallérokat *bakra*”, „a sülsége is megért volna 2 tallért *bakra*; mindenestül megért volna 500 tallért”. Nézetem szerint a *bakra* nem egyéb, mint *bokra*, a *bokor* szónak 3. személyragos alakja; az *a* hang az *o* helyett hasonló nyelvjárásbeli alak lehet, mint *balha*, *tallú*, vagy pedig a kézirat hibás olvasása következtében került oda. A NySz. szerint ugyanis *bokor* azt is teszi hogy: compar, paar. Pl. „Az ágyu nagy lehetett, mert azt 150 *bokor* szarvasmarha nagy nehezen vonta. *Két bokor* strimfli” stb. Tehát a sertések közül volt 50 olyan, hogy *bokra* vagyis *párja* megért 12 tallért, a másik csoportból 10 tallért ért párja, a süldőkből 2 tallért. Alig is jelenthet mást ez a szó, mint *párját*, mert ha a legjobbaknak *darabja* is megért volna 12 tallért, magának ennek a csoportnak az értéke $12 \times 50 = 600$ tallér volna. Holott itt azt mondja az író, hogy az egész csürhe 500 tallérra volt becsülhető. Molecz Béla. — „Megért volna 12 tallérokat *bakra*” így olvasandó: *bokra* (v.i. párja, ketteje). Egy előfizető.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Bakáéknál.

Azt mondja a tapasztalt vén baka, hogy: „az újonc, mielőtt bevonulna a tényleges szőgálatra, fél téglával veri a mejjét”, hogy majd így. majd úgy! Pedig bizony nem úgy lesz az, hanem amúgy!

Hej Istenem, be sokszor könnybe lábad a szeme a szegény *zöld hasú*, *csikos hasú*, *buger*, *poros fülű* újoncnak az *ujonc sorvány* alatt, amely mindössze 8 hét, de mindazonáltal fölér az örökkévalósággal. Milyen mélységes tudománnyal kell megismerkednie az alatt a kerek 56 nap alatt. Hogy kell a *zavárzatot* (a mannlicher puskán a tölténynek a csőbe tasztóját és ellobbantóját) kinyitni és becsukni; melyik vállára kell a *válltekereszt* (a jobb vállon a vállszalag alatt a puska megakasztására szolgáló kitömött posztókészülék) föl húzni; hogy kell a szuronyon a *homorrágatót* (a szurony pengéjén jobbról-balról egy-egy csatornaalakú mélyedés, amit hajdanta *vércsatornának* neveztek) pucolni, hogy ragyogó tiszta legyen; mily nagynak szabad a *csomboléknak* (a puska tisztítására való kender) lennie, hogy a csőben levő *huzagokat* meg ne sértse, mert ha a *furat* (a cső belső ürege) megsérül, a *lövedék* se megy a rendes *röppályán*; ha pedig a *töltényvonó* (amely az elhasznált töltények hüvelyét rántja ki) *horonyába* (mélyedés; itt a töltényvonó ágya) valami piszok akad, nem lehet a töltényvonónak működnie. Hát még a sok aprólékos munka, a varrás este a foglalkozás után, mikor a szegény poros fülűnek csak a lámpa felé háttal ülve engedi az öreg baka a dolgozást; majd, ha 6 hónapot eltölt, már féloldalt fordulhat a fény felé, de egészen szembe a

lámpával csak egy év mulva dolgozhatik. mert az kizárólag az öreg baka privilégiuma. Csak próbáljon *rezonérozni*, majd elhuzzák a nótáját. Neki sipkáját csak ellenzőjével előre fordítva szabad vise nie, a *sapkarózsát* se szabad behorpasztania, se a fejevánkossa ülnie, mert ez mind *crimen laesae maiestatis* s az öreg baka jogait védi hol *taslival*, hol *megpokrócozással*.

Hát még a *szerencsétlen vizkárosultak* (póttartalékosok); nem javul meg az ő szájuk ize a szolgálat eltelte után se soha örökké. Róluk lehetne méltán elmondani: *quem di odere*.

Szívesen megy az ujonc a 8 hét után tisztí szolgának, habár *kutyamosónak* híjják is azután; még jobban szereti, ha megteszik szakácsná, ámbár akkor *piszkos* lesz stereotyp jelzője; bemegy ő suszternek is, ha ért a mesterséghez, mert igaz, hogy: *deszka s...ű suszter, peniszes csizmadia* lesz a neve, de a gyakorló téren nem biztatják: *úgy...beruglak, hogy csak az őszi köddel jössz le megint a födre*, vagy: *úgy megváglok, hogy hét bolond lesz belőled*. Mert biz' a gyakorló téren lépten-nyomon csak az hangzik a fülébe: *úgy vágd ki a lábád, hogy az ég rogygik rád tüle*, vagy: *hogy a cserép hulljon rád a háztetőről*, s ha nem nyomja jól oda a bakancsot, ott a nemezis a háta mögött.

Háromszor-négyszer boldogok, kiket sorsuk a számvivők közé juttat. Óh boldog *tintanyalók*! ti csak a *ködvágót* (széles utász kard) cipelitek oldalatokon s hidegben meleget nyújt nektek a fűtött iroda, melegben pedig jó hűvös menedékhely a kutató szemek elől, míg a szegény bakák épen megfordítva télen fűhatnak hideg körmükbe a kienes városban s nyáron törülhetik magukról a patakozó izzadságot.

Hanem aztán, ha kitanulta az ujonc a maga mesterségét, elfoszlik a sok kellemetlenség, mint sűrű köd a meleg napsugár elől s beletörődve a *gyöngyületbe*, kezdi magát otthon érezni az olykor-olykor darabos, de mindig igazi bajtársi körben. Mert az a magasságos előljáró csak szolgálatban oly megközelíthetetlen, pihenő közben szívesen meghallgatja a szegény baka panaszait, megorvosolja a föl-föltűnő bajokat, fiainak tekinti azt a nem tudom minek is nevezzem alakokat, akik még: *vigyázzba se tudnak jóformán állani*.

Nem-igen únja magát a baka se télen, se nyáron. *El-el kunérkodnak* egymással, melyiknek milyen a szeretője?! A Nagy Pistáé például Gács Jóska szerint, *olyan, a milyentől a valamire való lú az abrakot se venné el*, amellet marott állú (sömörös) s már 48-ban *alighanem az ágyát húzta*. Nagy Pista is látta ám a Jóskaét a mult vasárnap, amikor is *le vót takarva a képe kiselejtített szalmazsákkal* (értsd: fátyollal), s *fertelmes vót, mint az iccaka*, de hát Jóska nem bánja, ha a *fél víge a fűvet marja se*, jó neki az olyan is.

Hanem te Jóska, ha a Kecskés sógor *macája szalmazsákom lehetne, nem fordítanám meg egy hónapig* (a bakáknak ugyanis minden istenadott éjszakára nyílásával felfelé s reggelre kelve azzal lefelé kell szalmazsájkukat fordítaniok). *Isten bizony nem adnám oda egy pitar kutyáér. se egy sajka* (sajka, csajka = evő csésze) *zupdár*. „Na nízd csak, még aszongya, hogy ojan fehér cseléd csak öreg bakának

dukál". Pedig ű az öreg baka, *hisz még most is lóg a szíj a kilincsen, amit berukkoláskor maga után berántott: még gőzölög amit ciből korábban utójára oda p . . . t*".

„Csak engem látna meg eccer az *örömlajbiba*' (könnyű posztó-újjas, amit a melegebb napok beálltával hord a baka; amiben aránylag jól esik (?) a gyakorlat, akárcsak lajbiban volnának), tudom, hogy fakípnél hagyná azt a két ballábú bugert".

Így diskurálgatnak a Nestor-jelöltek, ha egy kis időhöz jutnak, amikor néha még a bakaimádság is felszínre kerül, amit végezetül ide iktatnak:

„Mi atyánk, ki lakozol Budán, Legyen meg a te akaratod X . . . ben, Szenteljük meg a te nevedet mi bakák, Jöjjön el a te országod sok szép lányokkal. És legyen meg a mi akaratunk a kaszárnnyában, Miképen minden este kérünk, hogy ne vigy az áristomba, És szabadíts meg a kurta vastól és az kaszárnya-áristomtól, De szaporítsd a menázsinkat és a zsold fizetésünket. Őrizz a sok iskolától és a parancskiadástól, Adjál inkább szabadságot, vagy pedig örök szabadságot, Hogy mink innét elmehessünk, Szabad életet nyerhessünk" Ámmen!

(Debrecen.)

BARCZA JÓZSEF.

Szólások.

Éltem a jóval. (Az úrvacsorában részesültem.)

Annak az irányába jöttem. (Azért jöttem.)

Eljárok mán. (Elmegyek. A paraszt ember így végzi be a beszédjét; de azt is hozzá szokta néha tenni: j ü j j ö n m i f e l é n k , ha szinte ez a „mifelénk" 2—3 kilométerre van is.)

Ez volt mondatomnak egész mondókája. (Ezt akartam előadni).

Ráteremtőzött az igazságra. (Dicsérő megemlékezés egy becsületes emberről.)

Nagy ipar embőr; nagy ipar asszony. (Nagyon szorgalmas, iparkodó.)

Mindég rossz volt, mióta egy két garasos papucsot fel tudott húzni.

Hogy nem mégy le a földről szégyelletedbe ?!

Makóra, ha rossz vagy. (Pendant-ja: Túrra, ha kopasz vagy. Makóról u. i. hajdan a gonosztevőnek csak a Maroson kellett átjutnia s a Bánátban már nem volt hatalma a vármegyéknek. Túron készítik a híres túri süveget.)

Kigyóntak az orvosok belüle. (Nem tudták meggyógyítani.)

Nagy masina lú. (Nagy ló.)

Nincs annak a lúnak se keze, se lába. (Nyomorék, értéktelen.)

Van kendnél huszárlú is okosabb. (Ostoba emberről. Debrecenben ilyen kifejezést is hallani: „lúbb a lúnál".)

Mire végzi? (Mivel foglalkozik?)

Csekély a te beszíded. (Nem ér semmit.)

Ölég vót mán, jegybe jártam vele négy esztendeig. (Férje ellen panaszkolta egy válópórt indítani akaró asszony; a 'jegy' alatt az ütlegeteket értette.)

Sok kékedet viseltem; az egyik alig mult el, a másik mán ott vót.

Rettenetesen a sujján fogta. (T. i. a betegség = nagy beteg volt.)

Aszt csak akkor köpöm ki, ha meghalok. (A titkot megőrzöm.)

Feszít, mint a sánta kutya a flaszteren.

Kiszídtá a hasamból a falatot. (Sajnálta, felpanaszolta az ételt.)

Az ő kalányát elvitte a kutya régön. (Elmehet, nem kap enni többé.)

A szomszédok mind fellázzadtak a lármájára. (Felébredtek.)

Meg vagyok veled elégedve. (Meguntalak.)

Jobban fáj az embőrnek, ha a maga kutyája harapja meg, mint a másé. (A gyermekétől megsértett apa panasza.)

Kettőtől őrizzen meg az Isten: a sok ivástól, meg a sok imádkozástól. (Sokat iszik, aki a vízbe ful; sokat imádkozik a 'kúduš', aki minden háznál elmondja a Miatyánkot.)

Se hete se hava nem vót. (Rövid ideje.)

Amibe estünk, abba vesztünk, örökre piszék maradtunk. (Csuffá vagyunk téve.)

A szegény embőrt hamar elodázzák. (Elutasítják.)

, (Makó.)

Cs. M.

V a s m e g y e i e k.

Sziép szónak nem szegik szárnyo (hajtanak, adnak rá).

Ölelgeti mint macska a dödöllét.

Megtanulta a járást (a sonka, ha soká tart, soká ki-behordják).

Spekulál mint a macska az üres palláson.

Kosztot kap, de ennyi nem.

Ollan öreg (a krumplic), alig merjük tenek mondanyi.

Adós a Balázsnak (kege, féleszű, gyagya, együgyű, kajla).

Képen kapom mint a köszörűs a kutyáját.

Azt gondolod minden ember bolond.

Vagy: Mosolyog mint Mózes a moslékra.

Mit ámodtá? Kis széket fönn ávo, alutt tejet hussal.

Katona vót a hosszi ümög mellett, ahun főtt a lura, ott le is szát.

Elállott tüle mint Vendel a disznók mellül.

TURCSÁNYI ANDOR.

V e s z p r é m m e g y e i e k.

Annak oda sē kukkantok.

Nēm kopik attú kēnek a szája.

Verēkēdik az őrdög a feleségivē. (Akkor szokták mondani, mikor a nap is sūt, meg eső is esik.)

Szētte-vētte, terēmtētte!

Ferdén ál a szája (sírásra áll a szája).

Ugy éfakatt (sírásra fakadt), hol lē sē tuttam csitittanyi.

Fujok rád őcsém. (Nem törődöm veled.)

Hëgyëssen níz.

Tótágast áll az esze. (Nem tudja, mit beszél.)

Eszēm aszt az apró szentéd! (Kicsinyeknek szokták mondani szeretetből.)

Okos mind a tavali kos.

Émëhecc Kukutyimba. (Néhol evvel megtoldva mondják: zabot hëgyëznyi.)

Ur rám förmett, hogy ijettëmbë ëk karajcár sē maratt a zsebëmbë.

Nekëd még a kutya sē randít. (Te rád még a kutya se néz.)

Mëgvetëtte magát. Um mëgvetëtte magát, hogy öten sē tutták lëgyürni (földre teríteni).

Mëgszëtte magát.

Ëtërécsüli (hiába tölti el) aszt a drága idüt.

Jár a szája mind a réce s...e, mikor a jëgën mëgcsuszik.

Ëment Földvárra dëszka árúnyi. (Meghalt.)

Sí-rí mind a hetes malac.

Üti a makkot (kártyázik).

Zsidó van a kártyában (mikor keverés közben egy kártya megfordítva van a többi között).

Ujan mind a cigáñ Gyuri putrija. (Kicsiny, rozszant házról mondják. Egyetlen Pharao ivadéka volt a faluban, azaz a falun kívül, mert ott volt a temető mellett egy putrija (kis kunyhója), abban lakott.)

Ëbicsaklott a nyëve.

Hivatlan vendégnek kuszκόba a heje.

Méri az uccát.

Goromba, fuss fő a toromba.

Ugy ál ott mind ëc cüek.

Zabba a lovak! (Evvel szokták faluhelyen a lovászokat álmukból fölriasztani.)

De hideg száju embër e! (Elalszik a pipa a szájában.)

Szát tátt (báméskodik).

Csutora fűrész, le van az egész.

(Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

S o m o g y m e g y e i e k.

Egësszen hozzá vág (illik).

Itt van az esze (az eleje) a szürnek.

Ëtërut az eső.

Kék tüle kényi.

Megittuk az Erzsëbet poharát

Ëtenyëszködik a főhhő.

Főjjebb nézett a meszes fazékná

(elbizta magát).

A nyëvit a lába fejjire ütheti, még sē kap sëmmit.

Tuggya a kinnyát (Tudom is én?)

Ecs csöpp essöt sē látott.

Kibëkütëm má az ebëddë (meg-ebëdeltem).

Ujjan vagyok mind a meszellő- Huh! fene rákot evett: de sok
kötő (piszkos). tú van itt!
Tuggya mit, valamit. A s... ibű tüzet vész (mikor
Éjartam hét határ ellen. vki a nadrágján gyujtja meg a
Délután fél órakor. gyujtót).
Ujjan kényere van (t. i. a lisztnek), Annyi pénzéd légyen, mind a
csak úgy sikitt benn' a kés. tápadón a szőr.
Ujjan vagyok mind a kengyel Az Isten tégyn a többi közé.
(egész nap lótok-futok.) Nēm engette a szőr.
Dicső ember, befődi valameny- Szemre kő gyűnni.
nyit. Éggyet szöllok, kettő lesz a
Vélek hozzá. vége.
Csajjuk ég a zsidót (mikor ket- Ujjan légyek mind a kutya, aki
ten gyujtanak rá egy szál gyuj- ugat.

(Kapoly.) SZILASI MÓRIC.

Győrie k.

Ugy íl min' Toldi Miklós, lova a szemetekén.
Gyors mind az ólommadár.
Lassan sihet mind a tetű.
Ojan kövér mind a duda. Ojan sovám mind a hét szűk esztendő.
Gyüm-megy min' zsidóba a szégezés.
Égyé őcsém! ne kopláj mind otthon.
Megfogta min' Krisztus a vargát.
Vírre vát bennem (t. i. a bor) min' eszismadiábo a bontó fűsű.
Fére bajsz, mer' csók ír.

VIDA SÁNDOR.

Párbeszédek.

— Hali-ē kē Bander komám, az ěp Jóska bátyám é vót a vására, uan pár kisafás lákat (lovakat) vótt öt forintér, gyűjjön kē, segicse kē főleméni.

— Nēm jó ám a szelet elátkozni, mer az embőr még a haláláa órájján is mögkévánnya.

— Nē mongy ien bolondot!

— Dejsze még akkor is aszongya: Hőjj, bár csak ē kis szél fujna rám!

— Formázza mög (világosítsa föl) a kukát (süketnémát), maga érti.

— Formázza mög az Uristen.

— Mirű jó az ezörjófű?

— Hát gyomorfájásru, mög hideglőlésrű.

— Hát möntők?

— Émönünk a nénénekő jáccani (látogatóba). (Az e vidéki sváboknál is spielen a. m. besuchen).

(Baranya m. Ibafa.)

SEBESTYÉN KÁROLY.

Tájszók.

Bereg megyeiek.

árgovál: álldogál, várakozik.

ága-buga: ivadéka.

ászokfa: a kandallóba tett

nagyobb darab fa.

akackózní: vmibe ragadni.

atyus: az após neve.

agyagos fejű: nehéz felfogású.

a brakos: zabtartó vászontarisznya.

árva ember: együgyű, gyáva ember.

bongyor: göndörhajú.

barkácsol: a mezőn járkál.

bingyeredik: görbén felfelé hajlik.

baktat, bakál: gyalogol.

büszke: a nagy, veres hangya neve.

bonyik: ügyetlen.

bizserékelés: a kis liba hangja.

búdi: árnyékszék.

bondri: nagy hajú.

babajántyuk: kis termetű nő gúnyneve.

badé: ostobaságot beszélő.

bojtorjános: szőrszálhasogató; akadékoskodó.

bütyök: hüvelykujj.

bökény: bükköny.

blóder: a takaréktűzhely sütőhelyisége.

balfasz: értelmetlen.

bizonyol: igazol.

csuszó: kigyó.

ciru: cirok.

cábér, cafka: csavargó, nőszemély.

caflat: utazik.

csomó, zajda, batyu: pogygyász.

csürhésít: hírbe kever valakit.

csisztette: alig érintette.

csertet: zörög.

cserpál: vizes edény.

csikolja: nevettet.

csopák: rövid szárú ökör.

csánfordi: féleszű.

csatak: a lekaszált növény földben maradt része.

canga: darabos hús.

csuhaj: a kukorica takaró levele.

cégér: felirat.

csinmag: a dohányt pusztító féreg.

doca: kövér.

dajna, debella: férfas természetű nő gúnyneve.

drommó: egy pokolbeli hatalmas, masszág; Plutó után következik.

ducskó: a levágott fa földben maradt része.

décbunda: farkasprémes bunda. egyhagyási: egyforma.

elbecsekedett: elzüllött.

egykorási: egyidejű.

érőn-érte: rajta érte valami lopáson.

elberhelte, elcsente: ellopta.

emelős: a jószág, ha nem bír saját erejéből felállani.

elcigánkodta: elkérte, el-
csalta.
elkámpicsorodott: félre tért
a helyes útról.
feje-foka: ivadéka.
felszötytyen: könnyen felmegy,
pl. a lábbeli.
fitész: kutat.
foglyoskérdés: nehéz kérdés.
famók: gyáva.
falangérozik: sétálgat.
fancsalog: lopja a napot.
filegória: széles tornác.
files: számár; nehéz felfogású.
felkohantotta: teherbe ej-
tette a nőt.

felnyílt a szeme: nagyra lát.
ficsór: 16—17 éves ifjú.
fagyóka: ólmos eső.
fenkélykedik: kevélykedik.
ficserékel: a lud vagy kacsza
a pocsolyában.
gagó: gólya.
guesnolódik: gúnyolódik.
gatyó: a fehér lábú ló neve.
guzsorog: betegeskedik, kél s
fekszik.
gyász: ügyetlen.
gamós lábú: dagadt lábú.
gazsulérozik: hízelkedik.
góré: a kukorica szára.
gegeg: gágog.

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Mohácsiak.

bönt: dunamenti töltés.
cifra botos: pipere árus.
cetkény: here.
cselérdség: család.
csinge: labda.
csikófej: második vőfély.
dömb: domb.
durrgat: pattogat (tengerit).
farcuk: leányok hajfonata.
fasina: rözse (Nagy-Kőrösön).
gyerünk kee: menjünk.
göbe: anyadisznó,
görcsös: sovány.

gyónás: urvacsoraosztás.
gulyú: golyó.
helem, halom: hanem.
hörtelen: hirtelen.
igye: hogy hát.
kalán: kanál.
keszer: baltaféle.
kossó: korsó.
mereglye: borsó-karó.
mégdob: megrug (a ló).
megcsupál: megcibál (haját).
timony: kormányrúd a hajón.

HEGEDŰS LAJOS.

Udvarhely megyeiek.

kőkép: helynév is; de a kőből
faragott s alakkal ellátott szo-
bor az kőkép; különben akár
kő, akár gipsz, akár fa legyen
a szobor, az csak kép; a „szo-
bor” szó most kezd ismeretes
lenni.
nézmester: a kanászt, a ka-
pást, a fonót, a dagasztót, a
csődületet, a lakodalmat nézde-
gélő és bírálkozó egyén, az
nézmester, jury.

nyerénk. nyerénkes: a
mezei út, v. országút harmat és
eső után nyerénkes.
tippán, tippant: aszalonnásan
sült kenyér, vagy beesett bélű
kenyér, az tippant.
tökkencs: vén trotli, vén
kéjelgő.
zsenge: az első sütet és termés
a buzából, rozból, borsóból —
az zsenge; zsenge sül a kenyér
is: puhán, lágyan.

BALÁSY DÉNES.

Csík megyeiek.

- áj os:** a szarvasmarhának vagy juhnak a füle, ha megjegyzés végett kívágnak belőle vagy meg-hasítják.
- á n c s o r o g:** acsarog, feni a fogát, fenyegetődzik.
- a b a p o s z t ó:** a darócposztónak finomabb, a bolti forgalomból kikerülő fajtája.
- a s z a l o s z e k e:** a melynek két oldalt esetenül beillesztet betétje van. (Vö. Aranyánál BH. III. é.: Könnyel potyogatta bársonyos aszálját.)
- a z s a g:** pl. valami aszagon járt ez a gyermek: vmi veszedelem-ben forgott. aminek a nyomai látszanak is.
- é l á r n y a d:** elfárad, lankadtá lesz.
- h ó t á r o k:** vízér, melyben nincs víz, vmely pataknek régi medre.
- b e á g a l, e l á g a l:** ágakkal vmit betakar, hogy idegen ember ne akadjon rá.
- b e l i c e:** az olyan juh, melynek szemekörül semmifeketeség nincs.
- b é m o n d:** lakodalom vagy kaláka alkalmával az úgynevezet gaz da (a háziaknak egyik jó barátja v. komája, ki a házigazda tisztét viszi) minden ételt b é m o n d, vagyis néhányszóval áldást mond és felhívja a jelenlevőket, hogy jó étvággal lássanak hozzá.
- b e s t e l e n k é d i k:** a ki erkölcs-telen életet él, valamint az is, ki mosdatlan szájú, aki foly-vást szitkozódik.
- b ó d o g:** gazdag.
- b o r d i c a:** a járom alsó részét a felső résszel összetartó lapos, körülbelül 5 cm. széles bükkfa léc.
- b u r c s á l ó d i k:** tépelődik.
- b u b a k a l á c s:** a betegasszonyos házhoz a komák, ha amaz már folyógyult. nagy készüléttel, sok ennivalóval mennek.vendég-ségbe: bubakalácsot visznek.
- m e g b e s t e l l á l t á k:** megrendelték.
- c i r a:** pl. „a cira verjen le!” Olyanféle jelentése van: a manó vigyen el.
- c s a d a r a:** civódás, lármás vere-kedés.
- c s á n g á l n i:** a csürkőt (pigét) vagy labdát félredobni, vagy félreütni.
- c s e m á j:** gyenge, idétlen: pl. „milyen csemáj legén vagy te!”
- m e g c s e p p e n t e n i:** a tehenet hamarosan megfejni.
- c s e r s z:** pl. „csersz ember volt” hamar felpattanó, indulatos.
- f e l c s e r s z e n:** felpattan, fellobban.
- c s e r c s e:** a sertés emlői.
- c s é s s z e n:** a pisztoly v. fegyver, ha csak a „kászli” sül el.
- d ö g l e s z t ő:** a takarékpénztár neve (gúnyos neve e h.: tör-lesztő).
- d r é k:** derék, pl. drék ember.
- d r é k s z é g:** a szekérnek az első tengelyét és nyújtóját erősíti össze.
- d u c s i:** kamaszodó semmirevaló.
- m e g é d e s e l:** megcsókol. (Külö-nösen gyermeknyelvi kifejezés.)
- é d e s k e d v ő:** pl. a bor vagy egyéb is, ha édeses íze van.
- e g g y e d s z é r - e g g y e d s z é r:** néha-néha, hébe-korba.
- e j t e r:** kupás edény fából.
- e l v e g y é d:** rozs buzával ke-verve.
- e n y e t t e:** miatta.
- é p s é m é r e g:** pattanás az arcon, vagy a bőr érdessé válása, el-durvulása.
- m é g é p ü l:** jó húst kap. meg-hízik az ember v. állat, ha jól tartják.
- e s é n g:** ismét.
- e l t ő k é z:** tőkeképen felhasznál;

pl. „azt a szép erdőt eltőkéz-
ték”: deszkavágás végett tő-
kékre felhasználták, félig-meddig
elpazarolták.
fallat: oldalrol a szekér, mikor
lejtős helyen megy.
familiás: a falusi iskolában a
tűztevő és kulcsokat kezelő
gyermek.
kifaszol: verést kap.
felféldelni: felaprózni (fel-
féldelni?). Pl. „ő nem engedi,
hogy felférdejjék az ő hejjét”
(kaszálóját).
fojlás: asztma.
fojlik, fojlanak: szárazan
kőhögnek az öreg emberek, néha
meg is fulladnak a nagy foj-
lásban.

fojtó karika: a tengely végén
van, a tengelyt és a párnát kap-
csolja össze.
fokhagymás: a büszke, a ke-
vély ember.
fortát: társ, szolga. Pl. „nekem
nincs annyi fortátom”.
megfűdül: félrehajlik, pl. a
nagyon megrakott szénás sze-
kérén a széna, ha dűlőre áll;
de megfűdül az ember esze is,
ha örültté válik. Pl. „megfűdült
eszeveszett bolond” (CsikiLapok
VIII. évf. 8. sz.).
figura, figurás: különös, sze-
szélyes. Pl. „a mónárné olyan
figura asszony, hogy ojant nem
lát az embér”.

PÉTER JÁNOS.

Heves megyeiek.

baglik: bukik? „Az, öregnek
kevés kell: ha megütik, baglik
fel”. (Vö. *baklik* MTsz. — A
szerk.)
báld: bál, multság. „Nem úgy
áll a báld”.
bélag: bélyeg (a lónak).
bontó fésű: gyújtó.
Borcsó: Borcsa.
borzék: bodza. „Bodzéból főzött
orvosságot”.
bregyóresz: papramorgó.
butykahely: gödrös hely.
cirmos a hó: kissé fagyott.
„Vigyázz a lovakra, cirmos a hó”.
csipet. „Nem bírok hozzá egy
csipetet sem”: nem értek hozzá
egy cseppet sem.
csürlődik a kutya a láncon:
mozog, fészkelődik. „Nem akar-
nak veletek csürlődni”: bajlódni.
eléhúza kodik: eléhozódik.
„Eléhúzakodott a gyűlésben az
az is, hogy . . .”

eleji: első. „Az eleji indítványom
így szól”.
elkarít: tova hajít. „Elkarí-
tották a tököket”.
elszerez: ellop. „Elszerezte a
lajbmát”.
emiönk: a miénk.
ensoram: énrólam. (sic!)
ereszet: eresz. „Ereszet alatt
jár a fecske”.
ersik: érsek. „Megyek az ersikhe”
fogad: fog. Fogaggyák a kántort!
(nem fogadják, mert kevés fize-
tést adhatnak neki.)
guniroztam Pestuval: tréfáltam.
járúl: járogat. „Eljárúlunk a
templomba”.
kapca. „Ugy-e most kapcát akar-
tál?” (hazudni akartál).
kármentőt tégy a kutya orrára.
(Tehát itt = szájkosár.)
karszuka: karkesztyű; aratás-
nál használják.
kicsaptuk a kendert: kitilol-
tuk.

kiurít: kiszalaszt, kiugrat „Kj-urítottuk a nyúlat a bokorból”.
 kolumb: kolomp. „A kolumb szíjját gombokkal cifráztuk ki”.
 kommant: koccint. Komman-tasz: koccintasz.
 komrót: pohárszék.
 kótog. Ne kótogj! a m. ne röhögj.
 kukas v. kukó: tojás. (Debre-cenben a tojás kiürített héjába töltött riskása ételt hívják kukó-nak Ugyanezen ételnek Rima-szombatban peterák v. lábat-lan rák a neve).
 kukó l. kukas.
 lápa: hajlás, mélyedés. „Lápa vót a dohámvágó közepén”.

(Sirok.)

VOZÁRI GYULA.

Gyermekszók.

adá: adjál.	cica: macska.	kacsó: kéz.
ajú: aludjál.	cici bü: kis borjú.	kukor: cukor.
ácsi: állj.	cucor, csukor, csutoj: cukor.	kutyó: kutya.
Akka: Juliska.	cici: csecs, emlő.	kucu: malac.
Áka: Rebeka.	cicsi: orr.	koko: kés.
ajám: anyám.	cece: tedd le!	karap: kalap.
ácsi: bácsi.	csócsáj: egyél.	kuko: fej (caput).
áün: aludj el.	csicsés: szép.	káká: csunya.
ááni: szükségét vé- gezni.	dídi: csecs, emlő.	kó: cukor.
bolyó: gyümölcs.	didikálj: szopjál!	kolys [?]: víz.
bü: tehén.	dádá: megütlek!	lulu: tyuk.
boci: borju.	dada: dajka.	locsi: víz.
Báboj: Gábor.	dudi: emlő.	lele: gyere!
bürr: vizet!	dundus: kövér.	mámá: anyám.
badár: virág.	eje: eredj!	mumus: mókus.
badár: madár.	fú: fújni; fú-fú: fű- tyülni.	manna: Margit.
beci: könyv.	gyer-gyer pápá: jöjj apám!	Manyi: Mari.
belbelbe: bölcsőbe.	ha: hallgass!	mancsi: malac.
béce: könyv.	hájá: aludj!	mumus: ördög.
budsi: kukorica.	hoppá: ide.	motyus: kutya.
buba: baba.	hoppá: mondja, mi- kor elesett.	mamama: nagymama.
bibis: seb.	hopparé: állj fel!	nana: nagyanya.
bibi: fájdalom.	istilyimpi: harisnya.	nyanya: anya.
bábó: láb.	Ije: Imre.	nana: vigyázz!
biba: liba.	Jedő: Dezső.	nyuszi: nyúl.
baba: kis gyermek.	kácsi: a hold.	nózi (Nase): orr.
bakrac: szalonna.	kácsi: kalács.	nada: nagyapa.
cocó: ló.	kusz-kusz: a fog.	ómama: nagyanya.
csecsébe!: sétálni.	kuc-kuc: csikland.	oba: csók.
csucsulj: aludj.	kukucs: nézni.	osztó: ostor.
csücsülj: ülj.	kuko: tojás.	pipi: csirke.
csócsa: étel.		putus: galamb.
csicsis: aludj.		papa, pupa: kenyér.
csecse, csecsés: szép.		pápá, papa: apa.
		pacsi: kézbeccsapás.

<i>pimpi</i> : harisnya.	<i>pápába menni</i> : sétálni	<i>tütü</i> : víz.
<i>pecsi</i> : hús.	<i>menni</i> .	<i>tutulj</i> : aludj!
<i>pumpú</i> : krumpli.	<i>pámpó</i> : cipő.	<i>tejci</i> : tej.
<i>papatyi</i> : kis liba.	<i>potú</i> : tyúk.	<i>tu-tu</i> : tyúk.
<i>pityi</i> : kis csirke.	<i>popa</i> : kenyér.	<i>tátár</i> : kocsi.
<i>pancsi</i> : mosdás.	<i>simpi</i> : harisnya.	<i>Téter</i> : Péter.
<i>puszi</i> : csók.	<i>tácsiba</i> : kimenni.	<i>táj</i> : bucsúszó.
<i>püpő</i> : cipő.	<i>tem</i> : kell.	<i>ú</i> : cukor.
<i>pá</i> : bucsúszó, köszön-	<i>tente</i> : aludj!	<i>vankuly</i> : ördög.
tés.	<i>tíbe</i> : csibe.	<i>zsizsi</i> : tűz.
<i>pécsi</i> : szalonna.		

(Karcag.)

KIMNACH ÖDÖN.

Ételnevek.

- Fehér ecetes*: füstölt disznóhús leve tojással, — liszttel ráhabarva.
Espékes: hagymás rántással elkészített ecetes disznóhús leves.
 Mindkettő mezei étel.
Vajas lé: édes csirke-beccsinált.
Vágott lé: borjufő-leves tojásos galuskával.
Lebbencs leves: kolompéros száraztészta leves.
Bagdán: töltött marha- és borjuhús.
Vetrece: kockára vágott hagymás marhahús.
Bundás kenyér: tojásos rántott kenyér.
Padlutka: kalarábé- vagy kelkáposzta-levélből készült főzelék.
Orja: levesbe vagy főzelékbe főtt disznógerinc.
Kukó: rizskásával töltött tojás.
Karimás kása: tejjel leöntött kása.
Csőrege: tojássárgás rumos tészta.
Lángos: kinyújtott zsíros kenyértészta.

(Debrecen.)

LEGÁNYI GYULA.

Családnevek.

Kihaltak: Baconi. Osvát. Márton. Demjén. Kurtán. Bató. Gedő. Bence. Lőrinc. Imre. Hermán. Szentgyörgyi. Bágyi. Rác. Póka. Szondi (almási). Gábor.

Élők. Barabás. Bálint. Salati. Béla. Kálmán. Balázs. Jáné. Molnár. Cseke. Csegezi. Killyén. Benke. Gál (lővétei). Végh. Szolga. Szakács. Mátéfi. Szentpáli. Felszegi. Pünkösti (úzoni). Péter. Fűzi. Veres. Csóka (almási). Bille. Kásás-Rádulj. Orbán. Marzenci. Nébel. (Mátyás).

(Homoród-Karácsonfalva.)

Derzsi József kézirati monográfiájából.

HERRMANN ANTAL.

Helynevek.

A helységben (telkek, utcák és kertek): Alszeg, Hid-ucca (az Olt folyón levő új hídról). Nézőhegy (a falu végén levő domb, honnan teljes kilátás van Ugra, Kóhalom és Turzon felé). Mátyás kútja (egy ritka bővizű forrás a Mátyás család telke mellett. Felszeg: Zsurlós nevű mészkőheggyel. (Itt foly át az országos hírv 12 fokú meleg (hé)forrás vize egy vízvezetéken egyik hegyoldalról a másikra; hét malom rajta, vize soha meg nem fagy. Ez alatt van a Lencse-lik nevű kőcsepegéses barlang, melyben 1849-ben 70 oláh bútt el a honvédek elől s megmaradt). Udvar-ucca (ebben vannak a nemes udvarok). Szentegyház-ucca, innenső, tulsó. (Az unitárius templomhoz vezet mind a kettő.) Eger (egy más bővizű forrás patakáról, melynek partja egerfákkal van szegélyezve.

Tölgyesd felé forduló: A határrészek: Templomláb. (Ily nevű udvari földek lábján van a gyönyörű kilátású domb, melyen az unitárius templom áll. Tőkés (ma szántók). Nyúlkút tartománya (egy téiben is zöld füvel viruló forrásról). Ruzsakút (vadrozsa-bokrok között). Kerektd tartománya (egy nagy kiszáradott kerektd körül). Tilalmas. Kaprosd (egy kopár kerek domb, vadkaporral borítva). Tölgyesd ajja (egy magas kerek-hegy tövében elterülő szántók). Hót-Bogát. (Egy magas hegyfok feletti természet, mely alatt régen Bogát pataka folyt.)

Ménese felé forduló. Határrészei: Hosszú (egy hosszú keskeny rét az Olt partján). Ménese (valaha udvari méneslegelő lehetett.) Borzaskút. (Borzafa-bokrok közt van egy forrás.) Hosszu felett. Rados oldal. Szászok útja. Hátulsó vágás (régen vágás alatti erdő). Első vágás (a falu felől). Harangláb (a falu felett e dombon állította Bethlen Kata 1730-ban a reformátusok első haranglábát). Aszaló (egy régi marhavész alkalmával itt égették meg a döglött ökröket).

Ménese szakadása. (Egy rét, melyet az Olt szakasztott a Ménese nevű határrésztől).

Ispány mezeje (rét az Olt partján).

Tolvas. (Inkább Tolvajos. Ez a rövidítés dívik Hévizen, hol a Révész fiakat is Rész fiaknak hívják.)

Nagy Magyarós (Egy magas lapály martja alatt, melynek oldalán mogyorófa sok van).

Felső- és alsó Magyarós. Falu helyje (a régi vártér alatti mező). Aranyoskút (a régi vár alatt egy szép bővizű forrás, melynek vize régebb római arany pénzt mosott ki a földből. E felett találtak még mozaik padlatot is, mely arra mutat, hogy a rómaiak a kutat, melynek a vize 12 fokú meleg, télen nyáron fürdővíznek is használták). Lok (rétek, szántók).

Vár felé forduló. Vár környéke. (Itt volt Galád vára, melyet a mongol tatárok feldúltak, romjai mellett alaprajza ma is kivehető.) Vártér. Vár útja. (Itt 1864-ben egyszerre egy tucat két élő kardot lelt egy földmíves, ezüst pénzt Imp. Severus korából). Csere (régen Csere erdő volt). Paphegy tartománya (egy magas hegy alatt, melynek neve Paphegy). Pityókás. Orotvány. Magyarós felett.

A Csere. (Csere-erdő Tölgyesd hegy alatt, mely hajdan tűzokádó volt.)

A Bükkös. (Erdő.) Részei: Fejérkút tartománya. (Fejéres vizű forrással). Gyepű (legelő). Hugyozó (hol a szekeresek pihennek). Deák bérce. Háromhalom. Tölgyes nyak. Szénégető. Gáspár mezeje. Nyulak bérce. Cserebérc patak. Nagyhegy tartománya. Felső szénbükk patak. Gyökeres patak. Fejérkút domb. Kakasbérc (melyen az ördög barázdája végig megy). Szigonypatak (melyben szigonnyal halásznak). Barabás-patak.

(Hévíz, Alsó-Fehér m.)

KRIZA JÁNOS.

Katona-dalok.

1. Sej huj! kapitány úr, többet nem szalutálok,
És előtte tőp hoptákokat nem álok;
Szalutájon az a bundás rēgruta,
Sej huj! kinek három esztendeje van hátra.

Sej huj! édēs fiam, maraggy itt a századná,
Jobb sorod lēssz, mind az apád házáná,
Három csēllagot kapsz a gallérodra,
Sej huj! harminc baka s annak a kommēndója.

Sej huj! kapitány úr. köszönöm a jóságát,
Aggya másnok jaszt a három csēllag'gyát,
Kitőtöttem három évem, hat napom,
Sej huj! odahaza vár én rám a galambom.

2. Sej huj! őrmester úr, ma maródit gyelenték,
De jestére a rúzsámhó kimēnēk,
Őrmester úr, tēgye mēk hát azt a jót,
Sej huj! hon nē monygya napos káplár: cum rēport

3. Sej huj! öreg baka ha kitōti idejit,
Zsebre vág'gya szabaccságos kis könyvit,
Büszkén monygya fehērvári lányoknak:
Sej huj! a csizmámba kapcánok sē való vagy.

(Székesfehérvár.)

BALASSA JÓZSEF.

Hibaigazítás.

A 26:274. l. a 2. kérdés végéről sajtóhibából kimaradt a következő mondat: míg a *nincs* többese egy *n*-nel helyes.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota

XXVI. kötet.

1897. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

HOMEROS-FORDÍTÁSOK.

Vannak remekművek, melyeknek örök életet szánt kegyes végzetők. Azóta, hogy alkotóik az ihlet egy szerencsés pillanatában vagy egész ihletett életök munkájával megteremtették őket, nem csökkent hatásuk, nem veszett el fényök, sőt „crescit eundo“. Az irodalom ősmérője, ki áttekinti a világ nagy szellemeinek munkáit, s látja bennök és méginkább olvasóikban az izlés folytonos változását, csodálattal áll meg az ily kivételes sorsú műremek előtt s fölveti a kérdést: a változó izlések e forgatagában, mely annyi érdemest elnyelt, honnét ez állandóság? De aki nemcsak áttekint, hanem mélybe is lát, könnyen megkapja rá a feleletet.

A Szentírást és Homerost olvassák és szeretik, mióta létrejöttek. Olvassák is, szeretik is. De minden kor megtalálta bennök a maga gondolatjait és mindenik a *magáét* találta meg bennök. A zsidó nép csüggött rajta az isteni kinyilatkoztatás okán s a nemzeti hiúság legyezgetéseért. A Ptolemaiosok lefordíttatták, hogy könyvtáruk egy őseredeti szellemű munkával gyarapodjék. Az egyházatyák keresték benne a Krisztus országának eljövetelére vonatkozó jóslásokat. Luther éles fegyvert kovácsolt belőle. Rousseau ideálokat merített a természetes őselet megvalósítására. Az angol puritanizmusát táplálja ez örök forrásból és családi életének, szentek szentének örévé teszi. Lord Byron végletek közt hanyódó lelkét már kora gyermekségében a biblia neveli. „Buzgó olvasója és nagy bámulója vagyok; nyolc éves korom előtt már át meg átolvastam; tudniillik az ó-szövetséget, mert az új-szövetség rám nézve munka volt, de a másik gyönyörűség“. Mily gazdag változatossága a motivumoknak, melyek egyazon remekmű csodálatára bírják a legkülönbözőbb világok lakóit!

S nem ugyanaz a jelenség köti le a figyelmes szemlélőt Homeros sorsa kísérésében? Mi más szemmel tekint rá az alexandriai grammatikus, mint a római költészet vaskorának úttörő

férfia. Amaz bő anyagot talál benne a magyarázgatáshoz, kedvét leli szerkezetének látszólagos egyenetlenségeiben, s boldog, ha egy-egy interpolációval a maga módja szerint segíthet rajta. Emez a nagy példa nyomán akarja megalkotni a fejletlen, durva latin prózából az aranykor nagyjainak majdan hajlékony és kifejező nyelvét. S pár évszázad se telt el, már Vergilius új szempontokat talál: a görög nemzet epopoéjája, fenséges küzdelmei fölkeltik nemzeti féltékenységét s ő is meg akarja alkotni s meg is alkotja, Homerost helyel-közzel a szolga hűségével követvén, a maga Aeneisét.

A tespedés hosszú évszázai múltán, újra feléje fordul a renaissance ébredő világa s a görög világ bámulatába merülve oltárt emel a legnagyobb görög költőnek. És ma is, a műveltség virágzásának, az anyagi élet hallatlan föllendülésének, az emberi viszonyok rettentő bonyodalmainak közepette érdekel és leköti Homeros. A vásári zajból az idilli csöndbe, a kenyérharcból a hősök harcai közzé, a koraérett, korán élő világából a legszebb nép gyermekkorába vágyó lélekkel sietünk. Bennünket a nagy epikus az ellentétek erejével ragad meg.

I.

Homerost kell ösmernünk. Nemcsak a tudósoknak, a görögül értőknek. Hozzáférhetővé kell tennünk a közönség részére is. Átadnunk örökségül gyermekeinknek, közös kincsévé tennünk mindazoknak, kik műveltségre vágyakoznak. Szóval: *Homerost jól le kell fordítanunk*. Nincs művelt nemzet, melynek szellemi erőihez mért Homeros-fordítása ne volna. De itt fontos elvi kérdést kell eldöntenünk, melynek megoldását halasztani kára volna nemzetünk irodalmának.

Az eredeti versmértékben történjék-e a fordítás vagy valamely nemzeti idomban? Sokat vitatkoztak róla és nincs még megállapodás, pedig végre is el kell jutnunk hozzá. Hiszen ez a kérdés nemcsak Homerost illeti, hanem egyáltalán minden műfordítást. Az utósó időben oly oldalról hallottunk támadásokat a klasszikai verselés ellen s oly helyről, unde minime decuit: filologusok támadták meg az akadémiában és a filologiai társaságban. Némethy Géza Barna Ignácról mondott emlékbeszédében kikel Vergilius hexameteres fordítása ellen. Az ő elmélete körülbelül a következő: fordításban sem engedhető meg oly forma, mely az eredeti költésben kiveszett, halottnak tekinthető. Így sem Homerost,

sem Vergiliust nem szabad hexameterben fordítani, mert az 1867 óta föllépett lírikusok, csaknem kivétel nélkül jambusokat írnak s így a hősi hatos kihalt. Tetszetős gondolat. S ha még hozzácsatoljuk a megokolást is, egészen meg leszünk vesztegetve. A fordítás t. i. ép oly élvezhető legyen, ép oly kevésbé idegen, mint az eredeti.

Kisértsük meg a vitatkozást e nem akadémikus állásponttal, még pedig lehetőleg szintén nem akadémikus szempontból. A forma ne legyen idegen, úgymond. Jó. De hát a gondolat? az érzés? az egész világ, mely az írásművekben tükröződik? Nem marad az idegen még a legsarkantyúpengetőbb magyar formában is? Kétségen kívül. A sisakrázó Hektor, a fehérkarú Hera, a fölleggyűjtő Zeus tüstént jó magyarrá válik, mihelyt ősi nyolcasban zeng róluk a magyar műfordító? És Tenedos szigetét átvarázsolja Csepel-szigetté a legszebb asszonánca is vajjon? Ha már a tartalom „idegen” marad, mért ne maradhasson az a forma is? De hát valóban idegen nekünk a hexameter vagy idegenné lett?

Igaz, Zalán futását kevesen olvassák és, fájdalom, a Két szomszédvárat is. De ez nem bizonyít egyebet, mint azt, hogy e művek nem minden időkre szóló műremekek, vagy legalább korunk izlésével ellenkeznek. Nem a forma, hanem a tartalom lőn rájuk végzetessé. A Dorottyát Csokonai pompás alexandrinusban írta és ma — senki se olvassa többé.

Ez az elévülési elmélet nyilván nem áll helyt.

Hanem ez csak negatív bizonyíték volna amellet, hogy az eredeti versformákat lehetőleg megőrizzük. Vannak azonban való tények, irodalmi események, melyek határozottan megkövetelik a ragaszkodást az alaki hűséghez.

Sok szerencsétlen kísérlet történt a klasszikus költők „modernizálására”. Nem kisebb költő, mint Schiller, vallott vele eléggé csúfos kudarcot. És itt a sok elméleti esztétizálás helyett egymás mellé fogom állítani az ő aulisi Iphigeniáját és a magyar műfordítások közül nem is a legremekebbet, nem is Arany Aristophanesét, hanem Csiky Gergely Antigonéját. Az elfogulatlan olvasó aztán maga ítélje meg, hogy a modernizált rimes kardal jobban visszaadja-e az antik tragédia fenséges hangulatát, mint a formában is hű daktilusi verselés?

Vajjon a halálra hurcolt, görög módra, görög fölfogás szerint fölládozandó Iphigeniának méltó halotti dala ez?

Dir, Agamemnons tränenwertem Kinde,
 Nicht bei der Hirten Feldgesang
 Erzogen und der Pfeife Klang,
 Still aufgeblüht im mütterlichen Schooss,
 Dem Tapfersten der Inachiden
 Dereinst zur süßen Braut beschieden,
 Dir, Arme, fällt ein ander Loos!
 Dir flechten einen Kranz von Blüten
 Die Griechen in das schöngelockte Haar
 Gleich einem Rinde, das der wilde Berg gear,
 Das, unberührt vom Joch, aus Felsenhöhlen,
 Unfern dem Meer, gestiegen war,
 Wird dich der Opferstrahl entseelen:
 Dann rettet dich nicht deine Jugend,
 Nicht das Erröten der verschämten Tugend,
 Nicht deine reizende Gestalt!
 Das Laster herrscht mit siegender Gewalt
 Es spricht mit frechem Angesichte
 Den heiligen Gesetzen Hohn.
 Die Jugend ist aus dieser Welt gefloh'n,
 Und dem Geschlecht der Menschen droh'n
 Nicht ferne mehr die göttlichen Gerichte.

S nem érint mindnyájunkat a görögség szele, sőt a nagy tragikusnak csaknem közvetlenül ható szelleme a halálra való Antigone siralmában?

Tekintsetek ó ide honfiam,
 Miként haladok végső utamon,
 Mint nézem utószor a nap sugarát,
 Ah legutószor!
 Élve temet kebelébe Hades,
 Hymen éneke nem köszönt,
 Menyasszonyi virágkoszorú nem
 [ékesít,
 Acheron az én jegyesem.

Antigone.

A Sipylos ormán így ére halált
 Tantalos szülötte, a phrygiai lány.
 Repkényborította szirtek alatt.
 Könyárja soha el nem apad.
 Fagyos hó földi arcát
 S keblére szemének
 Örök harmata hull.
 Eugem is így ölel át a halál.

Kar.

De fény koronázza dicső sirodat,
 Szép ara, mosolyogva fog át a halál,
 Nem kór keze volt, mely ásta sirod,
 Nem volt boszuló kar pallosa sem,
 Nem, élve fogad kebelébe a föld,
 Temetésedet élve kíséred.

Kar.

Istennő volt ő, égi szülött,
 Por gyermeke vagy te, szüle a föld.
 Boldog te, ki isteni végre jutál,
 Osztozva isteni sorson.

S ha már ez egyszerű okoskodás, a tények e bizonyító ereje meg nem győzné a kétkedőt, akkor utalok végső érvül arra a két Homeros-fordításra, mely a jelen soroknak indító okául szol-

gált: Kempf József és Baksay Sándor művere. Egymás mellé állítom őket, nem egymás után szándéksom megítélni. Hadd lássék meg, hogy a homerosi világ melyikben kél föl igazabb, megösmerehetőbb képében.

II.

A külső versforma mellett elfoglalt álláspontunk nem tesz elfogulttá egyik irányban sem a fordítás egyéb nagy érdemeivel szemben. Szabó István megtartotta az eredeti mértéket s munkájának történeti érdekességen kívül ma már nem tulajdoníthatunk semmi egyéb érdemet. Nyelve elavult, fordulatai nehezkesek, a homerosi jelzők fordítása sem jellemző erő, sem naivitás tekintetéből nem üti meg a mértéket — a történelem ítelt felette.

Itt a két elebb említett munka áll csak szemben egymással.

Kempfé időre nézve a régibb, Baksay összefüggésben csak most adja közzé az első hat éneket. Kempf szemelvényeket nyújt, Baksay részletet. Mindkettő várja a biztatást műve befejezésére, de a szerény, szürke professzor mindezideig hiába várt rá, a nagytekintélyű íróat a napisajtó és a szaktudósok tapsai biztatják, buzdítják, sarkalják munkája teljessé tételére.

Miért ez igaztalan osztály? Hát annyival fölötte áll Baksay munkája Kempfének? Ez a maga felénk szerénységében azt tüzi ki eszményül: *„hogy azon tanulók olvassák, kik a gimnázium VI. osztályában a görög nyelv helyett a görögppótló tárgyakat tanulják“*, valóban, méltó cél Homeros költői lelkű fordítójának!

Baksay azt mondja (*paullo maiora canamus!*): *„Homer akár prózában, akár hexameterben fordítva, nem igen vonzó olvasmány. Fáraszt és úntat, anélkül, hogy gyönyörködtetne... Talán a fordítások nehezessége, az idejét mult s mindig is idegennek maradt hexameter alak teszi kelletlenné? — Hogy venné ki magát magyarosabb alakban, például alexandrinben, mely a magyar elbeszélő költészetnek hivatalos nyelve?“* Őszintén szólván: az ő kísérlete fogja kedvelté s élvezetessé tenni a fárasztó s untató Homeroszt.

Nem tagadjuk, megvan hozzá egy nagy és fontos adománya: a nyelv művészete. Arany János hún eposzának erős hatását mutatja Baksay Sándor nyelvezete. S gondolkodóba eshetünk pillanatra, vajjon nem felelne-e meg legjobban a görög hősköltemény naiv nyelvének Buda Halála archaizmusa? Így, *in thesi* akár el is fogadnók ezt a kissé merész játékot, bárha helyel-közzel szomorún fogjuk tapasztalni, hogy a fordító ki-kizökken szerepéből.

Hanem aztán! odaállítjuk a görög szöveget a magyar mellé és családottan tesszük le Baksay könyvét: ez nem Homeros. S akkor megnézzük, hogy fogta föl, hogy alakította szerényebb eszközeivel Kempf a nagy epikust és bármily csodálatosnak tessék, mégis csak itt érezzük magunkat közelebb Homeroshoz.

Hiszen kétségtelenül szép költemény Schillernek *Hectors Abschied*-je. Rajta végig előmlik a nagy szentimentális poéta minden érzékenysége, pathosza és retorikája. De Vossnak Homerosa, az az igazi Homeros. Amaz Schillert tükrözi, ez beléolvad Homerosba s lemond saját egyéniségéről.

S mit ér el a két költő? Schiller hangzatos versei minden zenei teljességükkel is csak szónokias balladáira emlékeztetnek, a *Die Kraniche des Ibykusa*, a *Der Ring des Polykrates*re. *Andromache* siralmi nem a görög világ hősi és mégis gyöngéd asszonyának megindító bucsúja férjétől, hanem a német „*ewig weiblich*“ retorikája.

Andromache: Will sich Hektor ewig von mir wenden,
Wo Achill mit den unnahbarn Händen
Dem Patroklos schrecklich Opfer bringt?
Wer wird künftig deinen Kleinen lehren,
Speere werfen und die Götter ehren,
Wenn der finstre Orkus dich verschlingt?

Hektor: Theures Weib, gebiete deinen Thränen,
Nach der Feldschlacht ist mein feurig Sehnen,
Diese Arme schützen Pergamus.
Kämpfend für den heil'gen Herd der Götter
Fall ich, und des Vaterlandes Retter
Steig ich nieder zu dem styg'schen Fluss.

Míg ellenben Voss egyszerűbb egyénisége hozzá tud simulni mesterének érzéséhez és nyelvéhez, s amit így megalkot, nem esik messze Homerostól. Hiszen végre elérnie őt nem adatott meg neki sem, bárha bizonynyal egyike volt a leghivatottabbnak élete egyszerű nemességével, görög tisztaságával. De gátjául állt a nehézkes német hexameter, mely az időmérték ritmikus változatosságának híján igen kevésbé zenei. És mégis megérdemli azt a tiszteletet, melyben földieki részesítették és részeltek mind maig nagy munkájáért: *Doch Homeride zu sein, auch nur als letzter, ist schön*. S a homeridák közül német földön, hol annyi lelkes csodálója van a világirodalom első epikusának, Goethe mellett ő a legkiválóbb. Úgy képzeljük, ha Homeros német nyelven zengi *Andromache* keserveit, így énekelt volna:

Trautester Mann, dich tötet dein Mut noch! und du erbarmst dich
Nicht des stammelnden Kindes, noch mein des elenden Weibes,
Ach bald Witwe von dir! denn dich töten gewiss die Achaier,
Alle daher dir stürmend! Allein mir wäre das beste,
Deiner beraubt, in die Erde hinabzusinken; denn weiter
Ist kein Trost mir übrig, wenn du dein Schicksal vollendest,
Sondern Weh! und ich habe nicht Vater mehr noch Mutter!
Meinen Vater erschlug ja der göttliche Streiter Achilleus.
Und verhehrte die Stadt, von kilikischen Männern bevölkert,
Thebe mit ragendem Thor . . . * (Ilias VI. 407—416.)

Aber erbarme dich nun, und bleib allhier auf dem Thurme!
Mache nicht zur Waise das Kind, und zur Wittwe die Gattin! . . . **
(Uo. 431, 432.)

A németeknek e minden keresett vonás nélküli gyökeres volta hivebben jellemzi a Homeros naivságát nemcsak Schiller retorikájánál, hanem az affektált archaizmusoknál is.

Popenak, a nagy nyelv művésznél Iliasa kétségen kívül művészi alkotás, és mégis mit mond róla Taine (Ang. irod. tört. IV. köt. 109. Csiky G. ford.): Midőn Pope lefordította az Iliast, ez az Ilias a Henriade nyelvén volt írva s ez átalakulás következtében csodálta a közönség. Egyszerű görög ruhájában nem csodálta volna; nem akarta másképp látni, mint hajporral és szalagokkal. Ez volt a kor öltözeke, föl kellett venni“.

Korunknak is megvan a maga öltözeke, nem tagadjuk. De az antik szobrokra ráaggatni, ez izetlenség. A holland festők flamand parasztruhát viselő Madonnái, fölcicomázott gyermek-Jézusai, V. Károly koronázási díszöltönyét viselő három királyai ma nevetésgesek és szomorú bizonyítékát szolgáltatják annak, mennyire hiányzott ama korok legjobbjaiból a történeti érzék. Láttunk mi már, hála Istennek, a mi kiállításainkon is magyar paraszt Szent

* Δαίμονες, ψήψαι σε τὸ σὸν μένος, οὐδ' ἐλεείρεις
παῖδά τε νηπίων καὶ ἔμ' ἄμμορον, ἣ τάχα χήρη
σεῦ ἔσται· τάχα γάρ σε κατακτανέουσιν Ἀχαιοὶ
πάντες ἐφορμηθέντες· ἐμοὶ δὲ καὶ κέρδιον εἶη
σεῦ ἀφαιμαρτοσύῃ χθόνα δόμεναι· οὐ γὰρ εἰ' ἄλλη
ἔσται θαλάσῃ, ἔπειθ' ἂν σύ γε πότμον ἐπίσπης,
ἄλλ' ἄγε· οὐδὲ μοι ἔστι πατήρ καὶ πότνια μήτηρ.
ἣ τοι γὰρ πατέρ' ἄρ' ὅν ἀπέκτανε δῖος Ἀχιλλεύς,
Θήβην ὑψίπυλον.

** Ἀλλ' ἄγε νῦν ἐλεείρω καὶ αὐτοῦ μῦθον ἐπὶ πόρῃ,
μή τις παῖδ' ὀρφανὸν θήγῃ· χήρην τε γυναῖκα.

Józsefeket, akik — úgy tetszik — a Tisza vizével keresztelték a Bácskában született kis Jézust. De neveltünk rajtok.

Hát ami a képzőművészetben mai fölfogás szerént nevetséges, megengedhető az a költésben? Igaz, hogy egy idő óta éles, elkeseredett harc folyik az irodalomban a népiesnek jogaiért; e harcot azok vívják, akiknek szívök legjobban, legszentebb hévvel csügg magyarságunkon és nemzeti jellemünkön és azok ellen, kik kozmopolita érzéseik léhaságával, tetszetős külsejökkel legkönnyebben megronthatják a fejlődő magyar olvasóközönséget. De még az eredeti írások terén is óvakodnunk kell a túlzásoktól; még ott sem a sallangban és cifraságokban szabad keresnünk írásaink magyar jellemét. Mennyivel kevésbbé ott, ahol évezredes életet élő, klasszikus munkának átültetéséről vagyron szó.

A fenség itt ellapul, a naivitásnak érezzük erőtetett voltát.

Apollon meghallgatja bosszúért esdő papjának kérelmét s nyilatkat bocsát a görög táborra. Ki ne emlékeznék a plasztikus és egyben zenei leírásra?

Ἐκλαγῆσαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὄρων χωρμένους
αὐτοῦ κινηθέντος· ὁ δ' ἤϊε νυκτὶ βοιωτῶς.

Baksaynál jó magyar alexandrinusokban így hangzik e két sor:

Haraggal lép, a nyíl csakúgy zörög bele.
Jön, mint az éjtszaka.

Kempf a sokat ócsárolt hexameterben ekként fordítja:

Mint komor éj, úgy ment . . . . kebelén a harag tüze lángolt,
Lépte alatt iszonyún csendült meg a messzelövő nyíl.

Homerós zenei festésének egész teljessége érezhető e második sorban, míg ama fél-alexandrinus tagadhatatlanul ellaposítja a gondolatot.

De méltán érhetne a vád, hogy egyoldalú az ítéletem, ha csak a fenséges helyeket válogatnám ki, holottan tudvalévő, hogy az elavult hexameter még mindig alkalmasabb ilyennémű dolgok festésére, mint az alexandrinus, kivált ha jambussal végződik.

Nézzük hát ama megható jelenést, amikor Hektor Andromachétól s a kis Astyanaxtól búcsut veszen.

Igy szólván, kis fiát ölelné szívére,
De ez dajkájának rejtődzött keblére,
Ijedten sikoltott, megrettent atyjától,
Atyja sisakjától, sisakja bokrától.

Atyjának, anyjának nyílt erre mosolyja,
Most fényes sisakját Hektor lecsatolja,
Leteszi a földre, fiát veszi ölbe,
Kedves csemetéjét édesen csókolja . . .

Bizony nem így enyeleg Etele asszonya szép gyermekével:
több a szív, a gyöngédség ama nemes mintában. S még több a
hősök csatazaja közt ez idilli jelenetnél megálló költőben, Home-
rosban. Ime, ez a tükre a görög költő bájos finomságának:

Igy szólott s kezeit Hektor a fiú fele nyújtá.
Ámde sirásra fakadt a gyerek s dajkája ölében
Elbujt kis fejével, miután félt atyja szemétől
S meghökkent, amidőn látá a remekművű fegyvert
És a sisak tetején iszonyún lebegő tarajos dísz.
Andromaché s Hektor a fiú láttán mosolyogtak.
Szép aranyos fővegét Hektor lekapá a fejéről
S a fényben ragyogót letévé a kövér anyaföldön.
Megcsókolta kicsiny gyerekét s ringatva kezével
Igy kéré felhős Kronidést . . . *

A fenség kifejezésére erőteljen, a naivságéra erőtetett ez a
nyelv. Hol van hát helyén? Az események elbeszélésében? Küzd
az önkényes strófákkal, melyeket nyugúl rakott magára, holottan
a magyar elbeszélő irodalomban elég példáját találta a szakadat-
lan alexandrinusnak (Szilágyi és Hajmási, Dorottya stb.). Avagy a
Teichoskopiában vagy a Hajókban? Itt küzdelme még keményebb.
Ő maga mondja Előszavában: „Aki olvasta ezt a katalogust
(II. ének) és számba veszi az abban hemzsegető város- és személy-
nevet: az tudja és megbocsátja ezt a kifejezést: *küzdöttem*. Ez ide-
gen nevek, egy nagy sziklahalmaz; mikép feszegetem én ki e
sziklákat ősi ágyukból, és illesztem a lágyan folyó alexandrinbe,
úgy, hogy gerincük ne éktelenkedjék a vízszin fölött, mint a Vas-
kapu sziklái?”

* Ὡς εἰπὼν ὁ παῖς ὁρᾷξας παῖδμος Ἐκτωρ,
ὃς δ' ὁ πάϊς πρὸς κόλπον εὐζώνοιο τιθήνης
ἐκλίνθη ἰάχων, πατὴρ φίλον ὄψιν ἀτοχθεῖς,
ταρβήσας χαλκὸν τε ἰδὲ λόφον ἱπποχρύσῃ.
δεινὸν ἅπ' ἀκροτάτης κόρυθος νεβόντα νοήσας.
ἐκ δ' ἐγέλευσε πατὴρ τε φίλος καὶ πότνια μήτηρ,
αὐτίκ' ἀπὸ κρατὸς κόρυθ' εἴλετο παῖδμος Ἐκτωρ,
καὶ τὴν μὲν κατέειλεν ἐπὶ χθονὶ παμφανόωσαν.
αὐτὰρ ὁ γ' ὅν φίλον οἶον ἐπεὶ κόπτε πηλὴ τε χερσίν,
εἶπεν ἐπεροζάρμενος Διὶ τ' Ἀλλοισίῃ τε θεοῖσιν (II. VI. 466—475).

Lássuk hát, hogy sikerült e sziklákat kifeszegenie? És vajjon beleillesztette-e csakugyan az alexandrinus lágyan folyó medrébe? Tizenkét lapon át folyik ez a seregszámlálás; itt aztán van mivel megbirkózni, ha csak kissé is sikerültté kívánja tenni nehéz munkáját. Itt e pontban sajnáljuk a jeles költőt, kinek erejét ily meddő föladatra kell pazarolnia; de egyszersmind okulást is nyújtunk neki: a hexameter nélkül Homeros fordításában sohase fog megélni. Mily lelki kinszenvedések árán írhatott az alexandrinusaira oly kényes író ily sorokat:

Arkesilas Kloniosz Prothoénor velök (13 szótag),
Skhoinos, Hyrje, Skolos, Aulisi szikla (a difthongusok mérése ingadozó),

s így végig tizenkét kietlen lapon keresztül. Persze, hogy ez Homerosnál is egyhangú és unalmas. Quandoque bonus dormitat... De el lehet énekelni s a rhapsodos bizonyára nem akadt meg, mikor e ponthoz ért. Míg ellenben itt még Tinódi is berekedt volna, bárha nem volt valami különösen fényes versekhez szokva a jámbor hegedős.

Ez a verselés aztán némelykor egészen elveszti epikai jellemét; oly messze esik Homerostól, mint akár Pindaros vagy Simonides. Az egész sorok fél sorokkal vannak tarkázva — elég sűrűn — és oly lírai forma támad, melynek modern volta ellen többé semmi panaszt se lehet tenni, de homerosi volta ellen annál többet.

Cselekszi Patroklos, amit mond vezére,
Általadja a lányt követek kezére,
Ezek visszatérnek, megy a lány is vélek,
De nincs ám kedvére . . . .

Középrimek (gyöngék!), hármas kadencia a sorok végén, kicsi félsorok mind inkább illenek valamely népdal tartalmához, mint Homerosnak egy egészen epikai, nyugodt, leíró részletéhez.

Igy szólt s Patroklos hajtott a barátja szavára;
Sátrából kihozá Briseist, a szépszemű rablányt
S a követek kezínél vezeté el a karcsu hajókhoz.
Kedvtelenül lépdelt a leány, mialatt Achilles hős
Társaitól távol könnyezve vonult a magányba . . . .*

* Ὡς φάτο, Πάτροκλος δὲ φίλῳ ἐπαπειθεῖθ' ἐταίρῳ.
'εἰς δ' ἄρχας κλισίῃς Βρισηίδα καλλιπάρηχον,
δῶκε δ' ἄγειν τῷ δ' αὖτις ἴτην παρὰ νῆας Ἀχαιῶν,
ἧ δ' ἀέκοντο· ἄμα τοῖσι γόνυ γένυ.
(II. I. 345—348.)

Ez ugyan *csak* hexameter, de nyugodtabb, kifejezőbb, epikusabb, *homerosibb*.

— A fordítástól mindenesetre azt kell első sorban elvárunk, hogy híven tükrözze az eredetinek tartalmát s e tartalomban élő lelkét, jellemét, hangulatát. Írjuk egymás mellé a két könyvet egészen s meg fogunk győződni róla, hogy ebből a szempontból Kempf munkája magasan áll Baksayé fölött; vegyük Baksayét egyedül s azt látjuk, hogy nagy tehetségű embernek tiszteletre méltó, magára valló tévedése, avagy a legjobb esetben olyan *Nachempfindung*-féle, mint Schillernek *Hektors Abschied*-je. És vegyük végül Kempf munkáját magát, s belőle örömmel látjuk irodalmunk valódi gazdagodását, egy költői lélek s — ami tán nem hiba — jeles filologus együttes munkásságának derék, örvendetes eredményét. E könyvnek el kell hagynia „a VI. osztály azon tanulóit, kik a görög nyelv helyett a görögpótló tárgyakat tanulják“, s el kell foglalnia helyét az irodalom legszebb, legteljesebb alkotásai között.

III.

Feledjük el, hogy fordítással van dolgunk és tekintsük Baksay munkáját függetlenül előbbi szempontjainktól. Mindenesetre érdekes munka áll előttünk, nagy nyelvművész odaadó fáradozásának gyümölcse. A Buda Halálából bizonyára kevesen okultak úgy, mint ő, s a hozzávaló készsége sincs meg sok írónak manapság oly fölös mértékben, mint neki. Archaizmusai, ősi nyelvezete, fordulatainak eredeti, sőt sokszor meglepő volta — mind gazdag adomány, naiv írásokhoz kész szerencse. Ahol irodalmi nyelvünket új fordulatokkal gazdagítja, ott is friss erővel hat rá a régi hagyományok analógiája.

Mostan a *naggyható* Agamemnon monda (13. l.).

De ez a rövid is fájdalomban *el-tél* (19. l.).

Nem tudja a jámbor, Zeűsz *mire végez* (31. l.).

S mindnyájan egy szívvel, akhivok, dardánok,
Őrök *istenekhez* ekként *őhajtának* (81. l.).

Igről-igre, amint mondom, ott beszéld el (29. l.).

Mert *viszát* Olympon senki se *von* már most (uo.).

Alig is esik ki abból a hangból, melyet írása részére tudatosan megválasztott. Alexandrinjei a már fölrótt második éneken

kívül egyenletes folyamban hömpölyögnek tova, valóságos eposzi nyugalommal, hol magát mutató erővel, hol kényelmes, széles mederben, hol meg gyorsabb áradással. Itt-ott kizökken ugyan valamely felszeg rimelés avagy megfelezett sor zátonyán, de aztán szerencsésen meg odább jut.

Ilyen a nyelve is; egyenletes, népies, gyökeres; abból pedig nem sodorja ki egy-egy magáról megfélelkezett „művelt“ szólam, mint ahogy az népieskedő íróinknál sűrűn megesis; egy percre se felejt el, hogy naiv eposzt ír. Hanem igenis megesis rajta, hogy épen a népiesben veti el a súlykot és nyelve alacsonnyá, póriassá lesz. Így Hephaistost *bicebóca* istennek nevezi (28. l.). És egészen elfeledi Homeros naivságát a két főhős összevezteben. Ezek népek fejedelmének nevezik egymást még akkor is, mikor késhegyre mennek. Súlyos szidalmak se válnak póriassá. De Baksay ily szókat ad Achilles szájába:

Aha szemérmetlen, *nyereség-cserkész* te! * (7. l.)

Ó te kutyaszemű, *szarvas-szivű, bor-zsák*. **

Amott a homerosi szidalmak mégis csak kevésbé póriasak.

Sok helyütt találkozunk még a nyelvnek ily alacsonyabb fordulataival, és bajos velők akárhol is megbékélnünk. Mert más természetű Homeros naiv meztelensége és megint más a mi korunk gyermekének magáról megfélelkezése.

Mindenkép azonban, még tévedésében, még apró hibáiban is érdemes ez a munka az elismerésre. Arany Jánosnak, ami büszkeségünknek, nyelvünk, legfő kincsünk ez első mesterének, oly kevés az elhivatott tanítványa, hogy örömmel kell tekintenünk az ily nagytudású, nagyérzésű költőre, mint Baksay, ki a nagy epikus nyelvét akarta rászabni a legnagyobb epikus természetére.

Ez az elismerés ne legyen buzdítás ennek a munkának a folytatására, mert ettől keveset várhatunk. Hanem annál inkább valamely eredeti elbeszélő költemény alkotására. Bizonyos lehet benne Baksay, hogy azt a művét aztán nemcsak a hirtelen lelkesedők, az első benyomások hívei, hanem a komoly és higgadt ítélők is szerető megbecsüléssel olvassák el.

* ὦ μοι, ἀναιδέϊην ἐπιειμένε, κερδαλεόφρον.

(II. I. 149).

** οἶνοβαρές, κυνὸς ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάφοιο.

(II. I. 225).

IV.

Nem fejezhetem be ezen sorokat a nélkül, hogy Kempf művének stíljéről, nyelvéről pár szót ne szóljak. A hexameternek nálunk saját szerű sorsa van; irodalmunk minden fejletlensége mellett is emlékeztet e körülmény a görögökére, kiknél minden műfajnak megvolt a maga külső alakja.

Nálunk a hexameterhez nem Erdősi Jánosnak, nem is Baróti Szabó Dávidnak, hanem Vörösmartynak s az egész romantikus eposz-irodalomnak emléke fűződik elválaszthatlanul. Valóban, úgy tetszik, mintha Vörösmarty fejtette volna ki, alkotta volna meg a hexameter csillogó nyelvét, régies fordulatait, merész szóösszetételeit. E forma nálunk nem is görög eredetűnek tűnik föl többé, hanem a magyar nemzeti irodalom romantikus kora alkotásának.

Azért lehetne tán aggodalmas Homerost hexameterben fordítani; még akkor is, ha tudjuk, hogy nincs egyetlen egy európai nyelv sem, mely alkalmasabb volna e formára.

Kempf hexameteireivel szemben megszűnik ez aggodalom. Homeros buzgó, szerető kutatója egészen homerosi tud lenni. Az ősmert jelzők visszaadásában senki se fogható hozzá a magyar fordítók közül.

Szép szerszámot vét az *aranykantáru* lovakra
A *gyönyörű karu szent* Héré... (V:720.)

... *ragyogó szemű* Pallas Athéné, *férfiölő* Ares, *nemes* Étion
széptermetű lánya, *sisaktarajos deli* Hektor, *sisakrázó deli* Hektor stb.

Neki is küzdenie kell az egyes helyek nehézségeivel; de formai jártassága, leleménye mindenütt általjuttatja a meredeken.

Szemelvényeket nyújt ugyan csak, de bőségesen. Nála még gyönyörködhetünk Hektor tragikus bukásában és Priamos és Akhilles fenséges jelenetében. A 22. és 24. ének fölemelkedik az eredeti magaslatára, erő, lendület, a nyelv gazdagsága és szépsége egyaránt növelik fényét.

„... Még ha saját tested súlyát mérné le arannyal
Dardanides Priamos: még úgy se tehet ravatalra
Édes anyád, s nem fog testedre borulva siratni,
Mert a kutyák s keselyűk fognak rajtad lakomázni!”

Már a halál révén szólott ekkor neki Hektor:
„Jól ismertelek én s tudtam, hogy nem könyörölsz meg

Én rajtam, mer' iszen vashól van a szív kebeledben . . .
Csak vigyázz, hogy az ég boszuját értem ki ne hívjad
Majd ama nap, mikoron Páris meg Phoibos Apollon
Hőslétedre lesujt ijjával a Skaei Kapuknál“.

Igy szólott s szemein leborult a halál örök éje
S lelke tovább röpönt testéből a Hádes ölébe.*

(XXII. 351—361.)

Ugyanily sikerrel írja le Hektor holttestének meghurcolását.
Andromache keservét, Patroklos elhamvasztását.

Méltó a szó szerint való idézésre végül Priamos könyörgése
halálos ellenségéhez, ki díszétől, reménységétől fosztotta meg
kegyetlenül:

„ . . . Ismerj hát Istent, Achilles s könyörülj a könyörgőn;
Jusson eszedbe atyád; nálam már nincs nyomorultabb.
Azt mivelém, amit ember még nem tett a világón,
Azt a kezét csókoltam, amely fiamat teríté le!“ **

(XXIV. 503—507.)

És Hektor hamvai eltemetéseig nem szűnik ereje e nagyszerű
tragédia ecsetelésében. Ha annyi jeles dolgot nem mivel egész
Iliasa, egész Odysseiája során, már akkor is a 24. énekért őt
illetné meg minden Homeros-fordítók közül a babér.

SEBESTYÉN KÁROLY.

* οὐδ' εἴ κεν σ' αὐτὸν χρυσῷ ἐρύσασθαι ἀνώγει
Δαρδανίδης Πρίαμος, οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μήτηρ
'ενθεμένη λεχέσσει γούσσει ὅν τέκεν αὐτή,
ἀλλὰ κύνες τε καὶ οἰωνοὶ κατὰ πάντα θάσσονται.
τὸν δὲ καταθνήσκων προσέφη κορυθαίολος Ἕκτωρ.
ἦ σ' εὖ γιγνώσκων προτιόσσομαι, οὐδ' ἄρ' ἔμελλον
πίσειν· ἦ γάρ σοί γε σιδήρεος ἐν φρεσὶ θυμός.
φράξω νῦν, μή τοί τι θεῶν μήνιμα γένωμαι
ἤματι τῷ, ὅτε κέν σε Πάρις καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων
ἑσθλὸν ἐόντ' ὀλέσσωσιν ἐνὶ Σκαίῳ πόλῃσιν.
ὥς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψεν,
ψυχὴ δ' ἐκ βροθέων παμμένη Ἰδίοσδε βεβήκειν.

** Ἀλλ' αἰδέοιο θεός, Ἀχιλεῦ, αὐτὸν τ' ἐλέησον
μνησάμενος τοῦ πατρός· ἐγὼ δ' ἐλπεινότηρός περ,
ἔτι γιν' δ', οἷ' οὐ πῶ τις ἐπιχθόνιος βροτὴς ἄλλος,
ἀνδρὸς παιδοφόνου ποτὶ στόμα χεῖρ' ὀρέγεται.

Az összes idézetek a Dindorf-féle, Hentzetől kiadott szövegből
valók. (Teubner 1886.)

A HATÁROZÓK OSZTÁLYOZÁSA. †

I.

Rég vajúdik ez a kérdés is nyelvtudományi irodalmunkban, a nélkül, hogy mindez ideig teljesen kielégítő megoldásra talált volna. Tudományosan alig is tárgyalta valaki. Újabb nyelvészeket jobban érdekli nyelvünk múltja, művelődéstörténeti oldala, s jelen életének pszichológiai mozzanatai, mint a nyelv logikája, a szó és gondolat viszonya. Mit fejez ki a szó, mit a mondat, mire valók és hányfélék a mondatrészek? ... e kérdések, mint részben nem is a nyelvtudomány — legalább nem a mai nyelvtudomány — körébe vágó dolgok, meglehetősen hidegen hagyják nyelvtudósainkat. Ezeket kívülről, más tudománytól adottaknak veszik és nem vizsgálják.

Ami vizsgálódás eddig a mondatrészek és határozók osztályozása körül létrejött, azt leginkább az iskola emberei végezték. Mióta iskoláinkban mondattani alapon tanítják a nyelv törvényeit, azóta a mondatrészek és evvel a határozók kérdése folyton a megoldandó feladatok közé tartozik. Mondattani alapon nem lehet beérni az alakok és az alakokkal kifejezett nyelvtények ismertetésével; tárgyalni kell a külön nyelvi alakokkal nem, de a mondatban mégis kifejezett nyelvtényeket is, amely nyelvtények inkább csak az értelmi összefüggés segítségével kerülnek napvilágra. Szóval a mondattani alap szükségképen rávezeti a nyelvtanítót a logikai alapra. Szükségképen vizsgálnia kell az értelmi összefüggést, a szó és gondolat viszonyát is, ha értelmes nyelvtanítást, nem pedig üres formalizmust akar végezni.

Melyik tanítónak ne lettek volna már kétségei a határozók osztályozása és egy-egy határozónak valamelyik osztályba besorozása alkalmával? A kérdés mai állásában ez a kétség elkerülhetetlen. A határozók osztályozásának nálunk manapság szokásos módja tele van következetlenséggel és ellenmondással, úgyhogy nemcsak a tanítvány, de a tanító sem igazodhatik el rajta biztosan.

A határozók osztályozásának a kérdését rég figyelemmel kísérem, régóta gondolkodom valami elfogadható osztályozáson. Nem merem állítani, hogy megtaláltam volna a bölcsék követét. Sőt mindinkább kezdek arra a meggyőződésre jutni, hogy az általánosan határozónak nevezett mondatrészt nem is igen lehet valamely külsőleg is tökéletes sablonba beszorítani. Az eredmény, amit

elértem, inkább negatív: hogy látom a mai osztályozási módok hiányait. De itt-ott tán egy kis positivum is akad. Ez eredményt akarom ezúttal közzétenni, minden tudományos apparatus nélkül, tisztán a tényeket sorolva föl, hogy mások aztán tovább építsenek a megkezdett alapon, ha érdemesnek tartják azt elfogadni.

Kezdjük a negatív eredményeken.

Irodalmunkban eddig legelterjedtebbek és legjobbak voltak a Simonyi és Szinnyi-féle határozó-osztályok.

Simonyi régebben négy főosztályt vett föl: a hely, idő, állapot és mód osztályait. Csakhogy az állapothatározók osztályában megkülönböztette az igazi állapothatározót (*betegségben* synlódik) és a tágabb értelemben vett állapothatározót (*vmín*, *vmiről* gondolkodik, *vmire* gondol), hol ismét eredet- és véghatározót különböztetett meg. Úgyisintén a módhatározó osztályban a tulajdonképeni módhatározó mellett eszköz-, ok- és célhatározót vett föl.

Ez osztályozás gyöngéje az állapothatározók osztálya volt. A mit Simonyi állapothatározónak mondott, abból csak egy igen kis rész, az igazi állapothatározók, voltak ez osztályba sorolhatók; míg ellenben a tágabb értelemben vett állapothatározók (*vmín* gondolkozik, *vmire* gondol...) a legtávolabbról sem fejeztek ki állapotot. Az alosztályok nevei pedig, az eredet- és véghatározók, nem ugyanazon osztályozási alapon állottak, mint a többiek. Mert a 'hely, idő, állapot és mód' mind a cselekvésnek egyenlő rangú határozományai, melyek az osztályozásnak alapjául szolgálhatnak; de már az 'eredet és vég' a cselekvésnek irányát, tartamát fejezik ki, tehát egészen mást, mint az előbbi fogalmak, úgyhogy amazokkal sehogysem férnek el egyazon osztályozási alapon. Nemcsak az állapotnak van eredete és vége, hanem a helynek és időnek is; az eredet- és véghatározó elnevezés tehát tulajdonkép a hely- és időhatározón belül is helyt foglalhat. Az osztályozás alapja e szerint sem teljes nem volt, sem helyes.

Újabb nyelvkönyveiben Simonyi csak három osztályt állít föl: a hely, idő és körülmény osztályát. Ami nem hely és idő, az mind körülmény. Csakhogy az alap ismét helytelen, mert a hely és idő is körülmények. Egyébiránt a lényeg marad a régi. A körülményhatározók osztályában ismét ott van: 1. az állapot- és módhatározó, 2. az eredet- és okhatározó, 3. a vég- és célhatározó. Az állapothatározónak ismét a régi helytelen értelme van, úgyisintén az eredet- és véghatározónak is.

Szinnyei elveti az állapothatározó kategóriáját, mint a hely- és időnek megfelelő főkategóriát; a *‚bizik vkiben, gondolkodik vmin’-féle határozókat képes helyhatározóknak vagy egyszerűen csak képes határozóknak nevezi; ez osztályba sorolja aztán az igazi állapothatározókat, továbbá az eredet-, eredmény-, részes- és hasonlító határozókat is. A többi határozót nem foglalja össze, hanem egyenkint elnevezi őket, így aztán nála igen sokféle határozó van, a melyek nem is állanak közös alapon. Gyakorlatilag könnyebben kezelhető osztályozás a Simonyiénál, de ez sem logikusabb. A társhatározó, számhatározó, mértékhatározó stb. nem állhat egy alapon a hely- és időhatározóval, mert sokkal szűkebb körű fogalmat fejeznek ki. A képeshatározó elnevezés pedig minden határozóra ráillik a helyhatározón kívül; ép oly képeshatározó az időhatározó is, mint a *‚bizik vkiben’-féle határozó.**

Az eddigi osztályozások hibája tehát az volt, hogy nem közös alapon történtek (egyrészt a hely és idő — másrészt az eredet és vég alapján); nem egyenlő rangú fogalmakon alapultak (hely, idő, körülmény, mérték, hasonlítás sat.); néha egészen erőszakosak voltak (gondolkodik *vmin’* állapotnak van véve). — Nem kevés és nem kis hibák. Különösen feltűnőkké lesznek e hibák a mondattani alapon, mely szinte föltételezi a logikai világosságot és rendet.

II.

Aki világos áttekintést akar magának szerezni a határozókról, annak szakítania kell az alakok pusztá vizsgálatával, az alaktani kategóriákkal. Ha a *-ben* ragban sohasem látunk egyebet, mint az eredeti *‚bél, belső’* értelmet, még az ilyenekben is, mint: *‚bizik vkiben’*; ha nem állunk arra az álláspontra, hogy valamint a szó, úgy a rag is idő folytán teljesen elvesztheti eredeti jelentését, amikor aztán a régi jelentés helyreállítása a nyelvtörténet és nyelvhasonlítás szempontjából érdekes eredményekre vezethet ugyan, de a mai nyelv jelenségeinek kodifikálásánál legfeljebb magyarázatul szolgálhat, nem pedig alapul; ha mindig csak a nyelv fejlődését tekintjük, és soha a fejlődés eredményét, a mai nyelvben nyilatkozó törvényszerűséget: akkor a határozók teljes megértéséről, főleg osztályozásáról mondjunk le. A mondattanban szakítanunk kell az alaktannal. Ne az alakok vezessenek bennünket a mondattani kategóriák felállításában, hanem a mondatok és mondatrészek értelme, jelentősége. Helyezkedjünk az igazi mondattani alapra.

A határozók osztályozásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a többi mondatrészeket sem (állítmánykiegészítő, mondat tárgy), mert sokszor csak a nevük más, de a határozókkal azonos dolgot jelentenek.

Induljunk ki magából a mondatból, még pedig egyszerűség kedvéért az állító mondatból, mely valamely létezőről valamit állít (alany—állítvány). Az állítás természetétől függ aztán a mondatrészek minősége és mennyisége. Néha az állítvány az alanynak vagy más létezőnek állandó állapotát fejezi ki, fajtát vagy nemét, avagy valamely tulajdonságát állapítja meg; mint: Toldi György *nagy úr volt*. Az ég *kék*. Ilyenkor a faji fogalom és a tulajdonság neve a fontosak, azért az ige valamely általános, keveset mondó tartalommal bír (*van, lesz, marad, létezik...*), s mellette a fajt v. tulajdonságot jelentő névszó legtöbbször ragtalanul áll, mint állítványkiegészítő.

Néha azonban az állítvány az alanynak vagy más létezőnek csak ideiglenes állapotát fejezi ki. Ez igen sokféle módon történhetik. Így megállapíthatja azt a fajt, melybe ideiglenesen tartozik, amelybe belépett vagy amelyet elhagyott; mint: Mátyás egyszerű *nemesből* az ország koronás *királyává* lett. *Vezérnek* választották. *Porból* lettünk, *porrá* leszünk. *Zálogba, zálogul* adta. *Ellenségként* néztek egymásra. — Mászor az állítvány azt a tulajdonságot állapítja meg, amely ideiglenesen jegye a létezőnek. Így: *rosszul van, sárosan* jött be, *nagyra* nőj, *pirosra* festették; nagy *betegségben* fekszik, *szerencsétlenségbe* esett, fölépült súlyos *betegségéből*.

Még ezekben is fontosabb, vagy legalább is olyan fontos a névszó, mint az ige. A névszó fejezi ki a létező állapotát; az ige pedig azt mondja meg, micsoda eljárás hozta a létezőt ez ideiglenes, nem a létező lényegéhez tartozó állapotba. Ez ideiglenes állapotot kifejező névszók a mondatban természetesen mind állapot-határozók.

A létező ideiglenes, esetleges állapotához tartozik helyzete is, mely tulajdonkép szintén állapot, de már átmenetül szolgál a helyhatározóhoz. Tágabb értelemben a hely, ahol a létező van, ép úgy állapotát határozza meg a létezőnek, mint a faj, melybe tartozik, vagy melybe kerül. *Barátjával* sétál, *térden* áll, *magasban* ül, *kéznél* van, ismeretes *mindenki előtt*, ne legyen harag *köztünk*, vesszen ki *magostul, fia helyett* is megfizetett, okos *vezér alatt* egyesek voltak, szép az egyetértés *testvérek közt*, a közepszerű még inkább

eltörpül az *óriás mellett*, nagyobb *atyjánál* sat. mind a helyzetet határozzák meg, tehát helyzethatározók. A fiú a *kertben* van — szintén a helyzetet határozza meg tágabb értelemben. Hely, helyzet, aztán meg faj, állapot — tehát mind egyenlő rangú fogalmak, amelyek első sorban a létező (névszó), nem pedig a cselekvés (ige) közelebbi meghatározására szolgálnak.

Amaz ideiglenes állapotok közt, amiket a létezőkről állíthatunk, legközönségesebb a cselekvés és szenvedés, vagyis az igével kifejezett állapot. A legtöbbször azt kell kimondanunk mondatainkkal, hogy valaki vagy valami tesz valamit, avagy történik vele valami. E mondatokban már az ige a legfontosabb mondatrész nem csak a mondat szerkezetét tekintve, hanem értelmileg is. Vizsgáljuk meg, micsoda határozókkal bővíthetjük, módosíthatjuk magát a cselekvést, a történést.

A hely a cselekvés, a történes lefolyásánál is figyelembe jöhet, nem csak a létező helyzeténél. Ha azt mondjuk, hogy „a fiú a kertben sétál” — akkor a „kertben” nem csak a fiú helyzetét fejezi, hanem a sétálás helyét is. A létezőnek helyzetét, a cselekvésnek helyét.

Fontos dolog a cselekvés ideje is. Az idő már tisztán a cselekvésre, a történésre vonatkozik, és semmiképen sem a létezőre. A létező térbeli jelenség, amelynek csak helye van: ellenben a történes időbeli jelenség, amelynek helye is van, ideje is. Néha azonban a létező ideje, helyesebben: a létező létezésének az ideje is figyelembe jő (pl. Mátyás a tizenötödik században élt).

Időhatározásra legtöbbször valamely időt jelentő szó szolgál. Sokszor azonban nem időt, hanem cselekvést, történést, eseményt jelölő szót vagy kifejezést használunk időhatározásra, amelyek inkább a cselekvés lefolyásának alkalmát fejezik ki. Ilyenek: Meghütötte magát a *temetésen*, *lakodalmon*, Petőfi a *segesvári ütközetben* esett el, *békében* és *háborúban*, *nuplementekor*, *napkeltekor*, Cicero *consulsága alatt*, *betegsége alatt* v. *betegségében*, *evés közben*, *három ízben* (= három alkalommal, *háromszor*) stb. — Ez alkalomhatározók átmenetül szolgálnak a hely-, helyzet- és időhatározók közt. *Hol* esett el Petőfi? — és *mikor* halt meg Petőfi — kérdésre egyaránt felelhetünk avval, hogy: a *segesvári ütközetben*. Úgyszintén: *Hol* van atyád? A *temetésen*. *Mikor* hültél meg? A *temetésen*. — Vagyis e határozók sem a helyet, sem az időt nem mondják meg pontosan, csak körülírják:

ott, a hol temettek — *akkor*, amikor temettek. E fajta átmeneti határozó több is van.

Fontos dolog ama módok meghatározása is, amelyek közt a cselekvés lefolyik. Így különösen az a külső erő, mely a cselekvést megindítja. Ezt az erőt, ha már megvan, mikor a cselekvés lefolyik, úgyhogy épen ez erő ad lökést a cselekvésnek, oknak nevezzük; ha pedig még nincs meg a cselekvés folyásakor, hanem ép létrehozására irányul a cselekvés, célnak mondjuk. Az ok mintegy ellöki a cselekvést, a cél pedig húzza. Mindkettő oksági viszonyban van a cselekvéssel. — Ha nem is azonos, de hasonló viszonyban van az az eszköz is, a melynek segítségével a cselekvés lefolyik. Ok, eszköz, cél — mindhárom támogatói a cselekvésnek. Az ok lökést ad neki, az eszköz lefolyását segíti elő, a cél vonzó erőként hat rá. — A mód, ahogyan lefolyik a cselekvés, logikailag lazább összefüggésben van az okkal és céllal, mint az eszköz. Nem támogatója a cselekvésnek, mint az eszköz, egyszerűen csak kísérője. *„Jól beszél, szépen ír, fenhangon nevet, tüzzel v. tüzesen játszik“* — a cselekvés lefolyásának bizonyos módozatát fejezik ki, épen mint az eszközhatározók; de nincsenek a cselekvés lefolyására közvetlen hatással, mint az eszközhatározók és az ok-, meg a célhatározók. A módhatározó csak mintegy alfaja az eszközhatározónak, nem pedig megfordítva, mint nyelvtanaink veszik. Még kevésbé tartoznak a módozathatározók kategóriájába azok az erősítő szócskák, melyek nem is a cselekvés lefolyásának a módozatait jelzik, hanem az állítás erejét mutatják. Ilyenek: *bizonyára, valóban, valószínűleg, alkalmasint, talán, aligha, nem, kevésbé, semmi esetre* sat. Ezeket más nyelvek sokszor igemódokkal fejezik ki. A magyarban is az állításnak a módját jelzik, nem a cselekvését.

(Vége következik.)

BALOGH PÉTER.

BRASSAI SÁMUEL.

1797. június 15 — 1897. június 24.

Százéves korában halt meg tudósaink Nesztora, az utolsó magyar polihisztor. „A filozófia, a tudományok anyja, — a történelem, az élet mestere, — a matematika, az egyetlen tudomány, — a theológia, az isteni tudomány — s a többi tudományok mindannyian Brassai Sámuel birodalmába tartoztak“.

Egyfelől rendkívüli olvasottsága s műveltsége, másfelől az iskola szüksége arra indította, hogy a legkülönbözőbb szakokat nem csak tanulmányozta, hanem éles eszével fölfödözve a hiányokat s hibákat, mindeniket maga is egy-egy becses munkával gyarapította.

A klasszikus filológiát, a szanszkrit nyelv tanulmányát nagy kedvteléssel művelte, s igen tanulságosak e téren az ő szigorú bírálatai. De Brassai mint magyar nyelvész is kiváló helyet foglal el tudósaink közt. A magyar nyelvészet terén főműve: A magyar mondat, mely akadémiai nagy jutalomban részesült (Magy. Akadémiai Értesítő, a nyelv és szépt. osztály közl. I. és III. kötetében, Pest 1860—63). Ennek I. részében általános elveket fejteget s különösen azt, hogy a nyelvbeli egyéu vagyis egység a mondat (nem a szó), hogy a nyelv sajátságai a mondat sajátságaiban fészkelnek, hogy a mondatnak főrésze az ige-állítmány s a többi mind ennek van alárendelve. A II. részben tüzetesen tárgyalja az ige szerepét a magyar mondatban, azután a „magános határozóké”, (köztük a nevezőét is vagyis az alanyét) s egy külön pótlék-füzetben a jelzővel „bővített mondatot” (1870). Legnagyobb gonddal és elmeéllal fejtegette mindezekben a szórend bonyodalmas kérdéseit s ezekkel utóbb külön értekezésekben is foglalkozott: A mondat dualismusa (Bpest 1885) és Szórend és accentus (1888). (Vö. még Szerény észrevételek a „Hangsúly” című értekezés irányában, Nyr. 1889, és En is hozzászólok, Philol. Közlöny 1885). Vannak még más mondatnani értekezései is: A dativus ügye (Nyr. 1886); Helyreigazítás és Mi a mondat (uo. 1890, 1891. a mondat definiálása) stb.

A mondatnanon kívül sokat foglalkozott Brassai a helyes magyarság kérdéseivel is, és tulajdonképp ő indította meg a magyartalanságok ellen irányuló újabb mozgalmakat, melyek aztán Szarvas Gábor Magyar Nyelvőrében nyilvánultak leghatásosabban. Már 1846. közölt a rövid ideig szerkesztése alatt álló Erdélyi Híradóban s 1859. Hunfalvy Pál M. Nyelvészetében efféle észrevételeket. Utóbb a M. Nyelvőrben közölt idevágó cikkeket, amint hogy általában akkor volt elemében, ha vitathatta az ellenkező fölfogással szemben azt, amit ő tartott igaznak (Egy hirdetmény 1872, melyben burkoltan magának a Nyr.-nek előfizetési fölhívását bírálta; Jegyzetek a Nyelvphilosophia c. cikkhez, t. i. Szarvas G. cikkéhez, 1877. Vallomások és igazítások 1887.), de más folyóiratokban is (Összehas. Irodalomtört. Lapok, Figyelő 1872 stb.). Ide tartozik: A neo- és palaeologia ügyében irt akadémiai értekezése (1875), sőt 1882. egy külön kis folyóiratot kezdett kiadni: A magyar nyelv ellenőre címével (Kolozsvárt). Philologus álnévvel közölte a szavak összetételéről szóló érdekes cikksorozatát az 1876 i. Nyelvőrben. S ime még most, halála után, is folyik a Philologiai Közlönyben egy cikksorozata, melyben Szarvas Gábor ellen vitatkozik, s melyet így kezd: De mortuis nil nisi bene.

Brassai nyelvészeti munkái igen becsesek a bennük nyilatkozó rendkívül erős nyelvérzéknél s éles ítélőerőnél fogva. De vannak hibái is. Épen erős logikája csábítja kelletlenül gyakrabban dedukciókra, holott maga fejtegette egykor a nyelvtudománynak induktív voltát. Legnagyobb tévedése, hogy a nyelvet — amint ma előttünk áll — teljesen logikai, befejezett és egybevágó szervezetnek tartja, mintha Minervaként egyszerre készen szökkent volna ki az emberi agyból. Pedig a mai nyelvészet tisztában van azzal, hogy minden nyelvben tömérdek sok a logikátlanság s ezek sokféle lélektani és történeti hatások kereszteződéséből, magyarázódnak. — Nyelvhelyességi vitáiban egy — az ő erős logikája mellett különösen föltűnő — következetlenséggel találkozunk. Míg ugyanis egyrészt nevetségessé akarta tenni Szarvas Gábornak azt a törekvését, hogy a közhasználat szentesítette kifejezéseket sem kímélte: másrészt ő maga esett ugyanebbe a hibába, mikor a dogmatikus gondolkodástól vagy az egyéni nyelvérzéktől vezetve, olyan dolgokat vitatott, hogy *nyelv* helyett *nyelű* a helyes alak, vagy *szigoru* helyett *sanyaru*, *szigorlat* helyett *sanyarlat*, közvetlen helyett *közetlen* stb. eff.*

Mindezen hibák mellett Brassai munkáinak állandó nagy értékük lesz s ez értéknek legerősebb tényezője a gondolkodás eredetisége, mely Brassainak egész működését jellemzi.

SIMONYI ZSIGMOND.

---

* Más efféle következetlenséget is többször kimutattunk nála. Hiába, a legerősebb logika mellett is megtartja jogát a *quandoque dormitat Homerus*. Ilyen ellenmondások vannak a helyesírási indítványom ellen irányzott levelében, mely most jelent meg a B. Szemlében. Velem szemben kiemeli, hogy „ország dolga az írásmód általában sehol sem volt, csak nálunk tették úgyszólván codificatio tárgyává“, s ezt nem helyesli. Pedig én is azt vitattam, hogy a helyesírásnak, mint az irodalmi nyelvszokásnak általában, szabadabb fejlődést kell engedni s nem kell azt hinni, hogy az akadémiai szabályokkal örökre megköthetjük. — Kihágásnak minősíti, hogy a NySz.-ban az egyszerű *c*-vel élünk, holott utasításunk szerint a mutató szók „mai ortográfiával“ voltak irandók. Nem gondolta meg, hogy az egyszerű *c* szintén mai ortográfia. — Végre az *aki*, *ami* egybeírása ellen azt hozza föl, hogy a névelőt a főnévvel sem írjuk egybe. Ugyanilyen okoskodás volna ez: a névutót a főnévvel nem írjuk egybe, azért helytelenül vannak írva *azután*, *ezután*, *azelőtt*, *ezelőtt*, *miután*, *mielőtt*. — Egyáltalán tévedett abban a hitben, hogy a nyelvbéli formákat és szerkezeteket a szigorú logika követelményei szerint egyenlősíteni kell s nem volt tudomása az újabb nyelvészetnek arról a vívmányáról, hogy a kivételeknek is jelentős lélektani okaik vannak.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

(Folytatás.)

Étvágy, Fáy András. Mind Bugát (Szóh.) mind a Törv. Sz. Fáynak tulajdonítja. Bugát jobban szeretné, ha (az *áthít*ből) *étáh*-nak neveznék. Nyulas Fer. (Erd. orv. vizek l.) *étkedv*nek nevezte már 1799-ben.

Évkönyv, Kazinczy 1805. Ez év dec. 23-án így ír Szentgyörgyihez: „Az austriai Monarchia Évkönyveit (ezzel az új, de szükséges szóval boszantani akarlak) ime küldöm“. Széchenyi a Stádiumban *évrajznak* nevezi a krónikát.

Évszak, Kazinczy 1808. (Szívk. Regék: „Így töltötte a szép *évszakot* szerelemben“ 191. l.) A Phil. Sz. Kazinczynak, Szvorényi (id. m. 44. l.) Szemerének tulajdonítja.

Féltékeny, Kazinczy. Toldy Szemerének tulajdonítja, holott már Kresznerics is Kazinczyt idézi és maga Kaz. 1805-ben (mikor Szemere még tanuló volt) így ír Kishez: „Azon új szók, melyeket ezen ideak kinyomására gyártottunk, mint *komoly*, *féltékeny* stb.“ Vö. Szvor. id. m. 22.

Fenség, Kazinczy. (Szemere, Munkái II. 249.) „Siposnak rossz szó, nyilván azért, mert a *ség* nem adverbiumok, hanem adjectivumok vagy verbumok mellé szokott forradni. De ha így, vétkes lesz a *felség* is; s a *fennség* nem rosszabb mint a *mostanság*, *távolság*. (Uo.)

Fesz, Révai Miklós 1803. „*Fesz*es certe a radice substantiva *fesz* ita derivatur, sicut *nemes*, *lapos* a radicibus æque substantivis *nem*, *lap*.“ (Antiquit. 224.) Budenz MÜgSz. 521. ugyanezt állítja. — A megbízhatatlan Matics Imre a Tajsztótarban pápavidéki szónak mondja. — Bajza-Schedelék Döbrenteit *fesz-pőf*nek csúfolták affectatiojáért.

Fiússtás, Kunoss. (A Szófüzérben magáénak vallja.)

Fogalom, Fogarasi 1833. A *conceptus* szó magyarosításával nyelvújítóink nagyon meg voltak akadva; próbát tettek a *fogás*, *fogat*, *fogam*, *fogony*, *észfogás*, *észfogat*, *megfogás*, *megfogat* szókkal, míg végre a Fog.-tól a DMM.-ben javasolt *fogalom* általánosan elfogadtatott. Innen: *fogalmaz*, *fogalmazó* szintén (Fog. 1833.).

Fohász, Adámi (Ausführ. Sprachkunst, 1760). Kazinczy Munk. VII. Gloss.: „a *fohászkodás* helyett“. — Berzsenyi híres költeményének címe *fohászkodás* volt; Helmezy „javította ki“. A *fohász* igei voltát bizonyítja a codexekbeli *fohászás* NySz.

Folyadék, Molnár János 1777. („A *folyadék*nek alsó részei a felsőktől szüntelen nyomattatnak“ Físika eleji 4:25.) Dugonicsnál *következmény*, *folyomány* (Tudák.). A Debr. Gramm.-nak az egész szó nem tetszik, mert „*folyad* ige nincs; ha pedig *folyadék*-ből módosult, mint *menedék*, *fonadék*, úgy inkább tenne progeniem pecorum, mint *ivadék* progeniem piscium“.

Forradalom, Horváth Endre 1831. („És hév *forradalom* kép-

zelmét hányta vetette.“ Arpád. 259.). A szótárakban csak 1846 óta. (Ball. Királyföldi.)

Föladat, probléma Bolyai F. 1832. A Tud. Társ. Szótára még 1835-ben is *föladás*nak, de 1838-ban már *föladat*nak nevezi a problémát. Eötvös, Toldy eltők fogytaig a régibb szót használják.

Föllebbez, Sztrokay Ant. (Törv. Sz. 1843. az *uti appellata* cikkben.) Pázmánynál *föllyebbező*: superbus, qui supra vult videri, quam est. (Kreszn.) SI.-nál *föllyebbezés* ambitio.

Főnök, Sztrokay Ant. (Törv. Sz.) Nála „főúr, mágnás“ ertelemben. Mai (chef, principal) jelentése Fogarásitól (Keresk. Sz.). A Bach-időben jött forgalomba.

Függedelem, Miskolczy Gáspár (Angliai independentismus. 1654. 79. l.). „A külső polgári társaságból is mindenféle rendes *függedelmet* el akar törölni“. A NySz.-ben nincs meg; SzD. és SI.-nál a. m. *dependentia*, *subordinatio*, tehát a mai *fegyelem*.

Függöny, Kmeth Dániel 1817 (Tud. Gyűjt. 6:146.) Nála voltaképen *pendulum* és *perpendicularum* vagyis a mai *inga* és *függő zsinór*; még ugyanígy a Közh. Esm. Tárában is. (Math. Sz.) Mai firhang értelmében Helmecey kezdte használni a Társalkodóban 1832-ben.

Golyózni, ballotiren, Fogarasi 1843. A Törvtud. Szót. neki tulajdonítja s tőle veszi át a Keresk. Szótárból. (Jelenkor 1833. 299. l. még *golyóbisozni*.)

Gyakorító ige. Thaisz A. (Tud. Gyűjt. 1817. 12:17.) Nála voltaképen: *gyakranító*.

Gyár, Helmecey 1832. (Jelenkor 1:53, Törv. és Phil. Sz.) Széchenyi rögtön elfogadta és terjesztette, ez okból neki is tulajdonították e szót. Nyulasnál (1800.) *fabrica: gyártalom*.

Gyöngéd, Kazinczy (Munk. VII. k. Tud. Gyűjt. 1818. 3:78 és Szvor. id. m. 20.) Maga Kazinczy így magyarázza: „Lett a *gyengéd* szóból, melynek határozója: *gyengédeden* örökké azt jelentette: tenere, zärtlich. Úgy látszik, hogy a magánhangzón végződő mássalérthetőknél a *ded* kicsinyítő *d*-vel cseréltethetik fel az euphonia kedvéért, mint *apród*, *könnyüd* stb. *apródad*, *könnyüded* helyett“. (Tud. Gy. uo.) Különben már Zvonarichnál a XVII. század elején többször előfordul *gyöngéden* (Kr.)

Győzelem, Gyöngyösi István 1693. Erről Gy. maga így nyilatkozik: „Mikor a szónak közepéből valamelly bötő vagy syllaba kivettetik, syncopénak hívják a deákok. Ilyenek deákoknál: Periculum, Piáclum pro Periculum, Piaculum. A Magyaroknál pedig: *győzelem* pro *győzedelem*, *guzslya* pro *guzsallya*, a mint ezeket az én verseimben is úgy találni“. (1796-i kiad. I. köt. XLIII.)

Gyulékony, inflammabilis. Nyulas Ferenc (Erd. orvosv. 1800. I:XXXIII.).

Hajlékony, Nyulas Ferenc, 1800. (id. m.)

Hangász, Ágoston Antal 1805. — Kazinczy (Lev. V. 433). Gr. Dessewffy Józseftől kérdi: ki az az Ágoston, a ki a *hangász* szót faragta? Dessewffy feleli (uo. 487), hogy érmindszenti plebá-

nos, aki 1805-ben Magyar Oskola című könyvet írt. E szó megvan ugyan még minden szótárunkban s a conservatoriumnak még az ötvenes években „hangászegyleti zenede” volt a neve, de ma már csak a kényesebb cigányokat nevezik *hangászoknak*.

Hangol, mai értelmében Vörösmarty. — „Qui hanc vocem primus in medium produxit, erat Vörösmarty; antea post germanicum passim *stimmel*, *stimmeli* dicebatur”. (Bugát, Szóhalm. 174 l.) A másik Stimmungra a *hangulat* (nevezetes, hogy *hangul* ige nincs is) a 40-es évek közepén kezdett divatba jönni. (Kiss Mih. Ujdon Szavak 1844.)

Hatály, Szemere, Munk. I. 47.

Hátirat, indorsata, Stettner György. (Váltójog, 1832.) Vö. Kunoss Szófüz. 1834.

Helyesírás, Révai, (Phil. Műsz. tanúsága szerint). MA. és PP.-nál az orthographia: *igazán írás*.

Hídász, pontonnier, Kresznerics. (Math. Műsz.)

Hírnök, Helmezy. (Phil. Műsz. 130. l.)

Hivatalnok, Fogarasi 1833. (Diák-Magyar Műszókönyv: *officialis* alatt.) A M. Tud. Társ. Zsebszótárában még 1838-ban sincs benn s jobbadán csakis a Bach-korszakban vált közkeletűvé.

Hossz, Dugonics 1784. — Elvonás az *egy hosszában*, *se vége se hossza*, a *széle-hossza egy* kifejezésekből. Dugonicsnál *linea*, SI. óta *longitudo*.

Hozadék, Nánási Benjamin. (Testamentom a Magyarorsz. törvények szerint. 1798. 23 l.) „Ezen Urához vitt Jóságot a Deákok hívják Allatura, Magyarul legjobban kitehetjük: *Hozadék*”. Nála tehát voltaképen *hozomány*; ma pedig Erträgnis. (Ball. 1890.)

Hűbér, Stettner György. (Váltójog, 1832.) Vö. Törvtud. Műszót.

Intézet, Gyöngyösi István (Char. 7. NySz.) „opinio, aestimatio” értelemben; BSzD.-nál a. m. cél, dispositio, scopus; „*intézetiben* nem mehet elő”. — SI.-nál azonban már institutum is.

Ipar, Szemere, Munk. I:47. Különbén a népnelvben is megvan: iparkodó, igyekvő, dolgos értelemben, sőt mint főnév is: iparkodás helyett. (MTsz.)

Irat fn., Szemere (Munkái. III. 89). „*Szűr*—*szüret*, tehát *irat*, *kézirat*” — írja Kazinczynak. A BécsiC.-ben *irat*: pictura.

Irodalom, Szemere (Munkái, I. 47. és Nyr. 10:174.).

Jótevény, Toldy Ferenc (Haramják 1823. Nyr. 10:216). Nála voltaképen *jótevény*; de már 1831-ben Incze kézirati szótárában (Phil. Műsz. *beneficus* alatt) *jótevény*. Pázmánynál van először a *kártékony*, Wagner Phras.-ban a *csudatétkony*. Furcsaságképen említjük meg, hogy ugyancsak Inczénél az *exponibilis*: *kitétkony*. Bugátnál (Szóhalm.) a *reponibilis*: *visszatékony*.

Jutány, Szemere (Munkái I. 47.). Mielőtt az *előny* megszületett volna, a *jutányt* kezdték használni „vortheil” értelmében (Törvtud. Műsz.). Ma csak a *jutányos* él már, némileg módosult jelentéssel.

Kalandor, Szemere (Munkái I. 47.).

Karc, Verseghy. (Vö. Szemere, Munkái III. 129.) — Elvonas a *karcolból*. Ilyen nála a *romb*, *tomb*, *zsémb* stb.

Karöltve, Berzsenyi. (Szvorényi, Fejl. tün.) „Hát a midőn majd véled s Helmezcinkkel Virághoz együtt ballagunk karöltve...“ — írja Vitkovicsnak. Az ilyféle kifejezés a század elején még szokatlan lehetett, mert a Mondolat megrója. Berzsenyi túlságig is vitte; nála még ez is: *öntudva*, *conscius* (Phil. Műsz.).

Kedvenc, Dugonics. (Szemere, Munkái III. 42.)

Kellem, Kazinczy. (Herder Paramythionjai, 1793.) „Itt is valóságos görög *Kellemek* lebegnek, mint az ő szép meséiben“. Kazinczy (Munkái, VII. Gloss.) a *kelek* igéből akarja származtatni. SI. kihalt szónak gondolja, holott nyilvánvaló, hogy csakis elvonas a *kellemesből*. Verseghy (Tiszta Magyarság 63.) rosszul formált szónak mondja.

Kellemestt, Horváth Ádám. (M. Muzeum. 1788. I. 44.) „Zúgó lármával *kellemesítették* a vizek az éjjelt“.

Képzékeny, Szemere (Munkái III. 118.). „A *bildsam*-ra nem jó volna-e ez a szó: *képzékeny*?“ — kérdi Kazinczytól.

Kétkedés, Verseghy. (Szemere, Munkái II. 257.) A *kétkedésből* rövidítve.

Kiskorú, Pápay Sámuel. (A Veszprémi Tiszti Szótárban 20. I.)

Kiváncsolom, Stettner György. (Törv. tud. Műsz.) Nála *requisum*, ma *erfordernis*; csak 1848 után jut be a szótárakba, *postulat* értelemben.

Komoly, Kazinczy. „Igy nevezem *én is* az *ernst*-et. Az *ernst* a *komor*hoz közel vét, de minthogy kedvetlenebb a *komor* az *ernst*-nél, az *r* betű keménysége *ly* betűvé változtatott el“. (M. Muzeum 1788. I. 158 l.) Ebből az tetszik ki, hogy Kaz. előtt is használta már valaki a *komolyt*, noha a Phil. Műsz. három helyen is neki tulajdonítja. Verseghy a Lex.-ban így ítél róla: „A *komor* a. m. *morosus*; a *seriumra* a *komoly* szót vették fel az újabbak, de ez új szó, és a *komortól* az egy betű miatt nincs elég okunk megkülönböztetni“. Különben a szóvégi *r* könnyen válhatik a nép ajkán is *ly*-vé; vö. *quartier*: *kvártély*; *barbier*: *borbély* stb.

Kölcsönhatás, Berzsenyi. (Phil. Műsz. 211.) Azelőtt *viszonhatás*-nak nevezték.

Könyvtár, Révai. (Szvor. Fejl. tün.) Molnár Jánosnál *könyvház*, SI.-nál *könyvesház* (NySz.). Ugyanígy SI.-nál előbb *pénzestár*, azután *pénztár*; *kincsház*, *kincsház* s végre *kincstár*. — A Mondolat még a *könyvtár* szót is megróta.

Könyvtáros, Nánási Benjamin. (Testamentom a M. törvények szerint. 1798.) Révai a Faludi-kiadása előszavában *könyvháznok*-nak nevezi.

Köteg, Kunoss 1834. (Szófüz. 1834. magáénak vallja.) Nála eredetileg a. m. *rechtspflicht*, *officium juris*; mai értelmével (Ballen), úgy látszik, Fogarasi ruházta fel. (Fog. Zsebsz. 1836.)

Kötvény, Fogarasi 1833. (Diák-Magy. Műszökönyv.) Nála voltaképen *kötmény*, contractus értelemben. A Szótára 1852-iki függelékében „A legújabb m. szavak“ közt: *kötvény*, der Tractat. Mai „obligation“, különösen pedig „staats-obligation“ értelme csak a 60-as években jött divatba.

(Folyt. köv.)

KIRÁLY KÁROLY.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Tárkány.

E helyiségnév magyarázatával foglalkozik fent (241. lap) Patrubány Lukács a nélkül, hogy tekintetbe venné az e tárgyra vonatkozó irodalmat és kimerítené a fölvetett kérdés megvilágítására szolgálható adatokat. Pedig nem szólván a régibb s külföldi írókról, a *tarkhan* mivoltát és jelentőségét két újabb közkeletű honi munka is fejtegeti, melyeket — bármint ítéljen is egyes részeikről a tüzetes kritika — magyar östörténeti kérdéseknél mindig helyén való megtekintenünk már csak azért is, mivel a forrásokról tájékoztatnak s a további kutatáshoz anyagot nyújtanak. Ezek t. i. Vámbérynak „A magyarok eredete“ s Kuun Géza grófnak „Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima“ (Kolozsvár, 1892) című műve, melyek közül az első öt helyen is értekezik a *tarkhan*-ról (legbővebben a 74. lapon) s az utóbbi is több hasznavehető megjegyzést közöl felőle (1:168. l.). Nélkülök is különben köztudomású tény, hogy a *tarxan* méltóságnevezet a népvándorlás korabeli török-mongol népeknél közkeletű s nemcsak „adómentes kiváltságost“ jelent, mint szerzőnk pusztán Hübschmann örmény grammatikájának adatai alapján véli. Már Menander (VI. száz.) megjegyzi Dizavul keleti török khánnak Bizancba küldött követéről, hogy tisztségére nézve *Ταρχάν* volt; egy kozár fejedelemnek nevékép is találjuk a *Tarchan*-t, a bolgároknál pedig egy „Βολιάς Ταρχάν“ főrangú méltóság volt. Többször találkozik a *tarkan* cím az altajvidéki ujjur kö-feliratokon (pl. *Sabra tarkan*). Budagov szótára szerint (1:349) csagatáj *tarxan*, *taraxan*, *darxan* „adótól és állami terhektől fölszabadított ember; Abul-Gázi leírásában: olyan ember, ki szabadon járhatott ki s be a khán palotájában, kinek kilenceszer bocsátották meg kihágásait s kinek ebbeli jogai kilenc nemzedékre hatottak ki“. Az altaji tatárban: *tarxa*, *tarxači* „adóbehajtó; adótól és állami tehertől fölszabadított ember“ (Verbickij). A mongolban *tarxan* „kovácsot“ és „szabad embert“ jelent. Az összetban: *tharxon* „gericht, schiedsgericht; richter“ (Rosen), „bestimmung, richterliches urteil“ (Sjögren). Nagy számmal találkozunk *Tarxan* (csuvas *Torxan*) helységnevek a volgai tatár és csuvas vidéken, melyekről Zolotnyickij értekezett bőven összehasonlító csuvas szótára függelékében (272—275. ll.). A kolozsi monostor egyik 1467-ből való oklevelében személynévkép is elő-

fordul: *Valentinus de Tharkan* de Sede Chyk*, mi arra utal, hogy *tárkány*-ok a székelyeknél is voltak, (vö. Bihar megyében *Székelyhíd* és *Tárkány* községneveket) s ez jól egybehangzik Sebestyén Gyulának a székelyek nevét és eredetét tárgyzó jeles művének (l. Ethnogr. VIII.) azon eredményével is, mely szerint a székelyek a magyaroktól különböző idegen nép, minden valószínűség szerint török nemzetiségűek voltak. Vajjon nem voltak-e a heves- és borsodmegyei *Tárkány* helységek is eredetileg palóc (kún), vagy tatár telepek? Ez esetben a *Tárkány* személynév a *Bíró*, *Geréb* (= szász *Gref* 'falusi bíró' = ném. *Graf*; l. NyK: 27, 207). *Fónagy*-felékhöz csatlakoznék s a *Tárkány* helynév a *Geréb-rét*, *Geréb-hegy*, *Geréb*, villa *Graba*-felékhöz (l. NyK. 208—9).

Dévaj.

Nem új dolog Patrubálynak ezen szó eredetéről kifejtett nézete sem (l. fönt 241 l.). Megvan ugyanis mar Kuun Géza említett könyvében: „Hung. *dévaj* 'petulans' suffixo *j* (cf. *havi*, *szöllő*) a *déva* derivatum cum zendico *daéva* idem est“ (Relat. 22); sőt azt mondhatjuk, hogy a *-j*. végzetnek itt adott magyarázata találóbb, mint az, melyet Patrubány nyújt. Ez utóbbi szerint t. i. a *dévaj* vég-mássalhangzójával „a zd. *daeva* ya képzővel ellátott denominativ alakjának felelne meg“; ámde ez a képzés (melyet P. nem mutat be), nem hangzik *daeva*-*ya*-nak, melyből csakugyan lehetne magyarázni a magy. *dévaj* alakot, hanem így: *daevya*, szkr. *daivya* „dämonisch, den bösen geistern angehörig“ (Geiger; Handbuch der Awesta, sprache 253).** Ezzel szemben sokat magyarázó tény, hogy a Tájszótárban Baranya megyéből 'esztelen' jelentéssel közölt alak *dévai*-nak írja a *dévaj*-t, jelölül annak, hogy itt a *-j* nem más, mint az ismeretes magy.-i képzőnek változata, mely *i* elhomályosulván, a *déva alapszónak ismeretlen volta miatt képzői értéke a nyelvtudatban egész természetesen fejlődött a szóvégi *-ai* diftongus utórészekép *j*-vé.

Bűn.

E szó eredetéről fent (289. l.) kifejtett nézetét megtaláljuk már alapjában Mátyás Flóriánnál, kinek „Magyar-árja nyelvhasonlatai“-ban sok egyéb hasznavehető utalás közt van a következő is: „*bűn* = parszi *vinah*, újperzsa *gunah*“. Ezzel természetesen nincs még tisztázva a kérdés; de amit Patrubány e célra fölhoz, szintén nem alkalmas arra. Mert helyes ugyan

*Ez annyit is tehet, mint Tárkányi Bálint, s akkor a *Tárkány* szó itt is csak helynév.

A SZERK.

** De a szanszkritban csakugyan van ilyen denom. ige: *devayati* (l. pl. Spiegel 218). — A Tsz.-beli *dévai* könnyen magyarázódik népetimológiának a *dévaj*ból.

A SZERK.

Hübschmann idézete arra nézve, hogy „az óperzsa és pehlevi *v* (indogermán *v*) szó kezdetén *ā* és *i* előtt az újperzsában *b*, a pázendben és újperzsában *u* előtt *g* lesz“; de nem helyes alkalmazása az adott esetre, lévén a pehlevi *v(i)nās* újperzsa megfelelője éppen *gunāh* „sünde“, tehát *g*, nem pedig mint a magy. *bűn*, *bín* szó *b* kezdő mássalhangzójú. Szó sem lehet ennél fogva róla, hogy „a magy. *bűn* az említett hangtörvény szerint lett *bina alakból“ eredt volna; ellenkezőleg a magy. *vásár* (= pehlevi *vāčār*, pázend *vāzār*, újperzsa *bāzār*), magy. *vár* (vö. zend *vārana* „umfriedigung“, ebből: *var-* „umschliessen, umgeben“, *pairi-vāra* „umzäunung, schutz“; újperzsa *bāre* „mauer, schutzwall“; Horn: „Grundriss d. Neupersischer Etymologie“ 37 l. és Hübschmann: „Persische Studien“ 154 l.), magy. *vért* (= osszét *varth* „schild“, zend *verethra* „panzer od. schild“) példái azt mutatják, hogy az ilyen *v* szókezdő a magyarban meg szokott maradni. Másrészt igazolásra szorulnak a *büntet-* és *bűnhőd-* képzések is, melyekből Budenz igen helyesen fejtette ki (MUGSz. 477), hogy „a *bűn* mint névszó elsőben nem „peccatum, delictum“-ot, vagyis bizonyos rossz, vagy ártalmas, jogsértő cselekedetet jelentett, hanem a következtetését, a „poena“-t; a *büntet-* igei *bűn-* alapszava szükségkép ezt teszi: „poenam dare, büssen“, mint a *bűnhőd-* ezt: „poenam luere“.

Bocsát.

Forrás megnevezése nélkül régi magyarázatot ismétel Patrubány ezen szavunk török eredetének fejtegetésével is, amennyiben a csagatáj *bošat-* „elereszteni, föloldani“ igével már Vámbéry egyeztetette a „Magyar és török-tatár szögyezések“-ben. Igaz ugyan, hogy Budenz ezt csak „látszatos egyezés“-nek ítélte; de fölhozott okai — hogy t. i. „a magy. szó régenten *l*-vel volt: *bölcsát-*, *bulcsát-*; ezenkívül *bulcsajt-* tiszta magyaros képzést mutat föl“ (NyK. 10:95) — nem elég nyomósak. Ugyanis mint a NyTört. Szótár-ból kitűnik, a *bocsát*-nak *l*-es alakja az egész nyelvtörténetben csak az egy HB. *bulscassa* adatában fordul elő s a Tájszótár közlései (*bocsát*, *bucsát*, *bucsát*) sem ismernek hasonlót; másrészt a *bocsajt-* képzés is csak igen későn lép föl, t. i. a XVII. század vége felé. Ezen tényekből kiindulva, a HB. hapax legomenonját bizvást újabb fejlődési nyelvjárási sajátiságnak vehetjük s anor-ganikusnak magyarázhatjuk *l*-jét ép úgy, mint az ugyancsak HB-beli *gimilc* (= *gyümölcs* = tör. *jimiš*, *jemiš* „étel“), továbbá a *bölcső* (= tör. *beşik* id) szóban. — A *bocsajt-* mellékalakkal késői koránál fogva sem lehet visszamennünk a török *bošalt*-ra, mint P. szükségesnek véli; különben is elvárhatnók ilyen fejlődés esetén, hogy a *-jt*-t megelőző *-lt*-nek is valahol nyoma mutatkozzék. Elégge megmagyarázza ez alakulatot az analógia: *bocsát*-mellett *bocsajt-* olyan hangzási viszony, mint *gyűjt*-, *gyűjt*-, *nyűjt*-a *gyűt*-, *gyút*-, *nyút*- mellett, vagy mint *kiajt*-a *kiát*-, *kiját*- mellett.

MUNKÁCSI BERNÁT.

TAVAL.

A *taval* eddigi magyarázatai közül legvalószínűbb és legelfogadottabb Szinnyeié (Nyr. VIII. 201.), aki e szót az *az* jelentésű *ta* és a finn *vuosi*, *vuote*, *vuode*, illetőleg az ezekből alakult *val* szók összetételének tartja. Azonban ez a származtatás sem kifogástalan egészen, amennyiben némi hang- és jelentéstani nehézségekbe ütközik s épen ezeket akarjuk mi itt megvilágosítani s helyette. ha lehet, új és kielégítőbb magyarázatot adni.

Ha a *taval* összetétel csakugyan azon alkotó részekből áll, melyeket Szinnyei említ, akkor e szónak kétségkívül ősrégi időben, még a magyar, vogul-osztják, zürjén-votják nyelvek különválása előtt kellett létrejönnie, mert ez utóbbi nyelvekben a *vuosi*-nak megfelelő alakú s jelentésű rokonát nem találjuk meg. Már ebből kifolyólag méltán várhatnánk, hogy a magyar *taval*-nak megfelelőjét a rokonságban is fölleljük, mint a *tegnap*, *nép*, *férj* szókét, ami azonban mind ez ideig nem sikerült. Már maga e körülmény kissé gyanússá teszi a származtatást. Másrészt ha a *taval* keletkezése oly régi időkbe megy vissza, joggal következtethetjük, hogy már jóval a magyar nyelv kiválása előtt azt egy szónak érezték, aminek természetes eredménye az lett volna, hogy a *vuosi* szó kezdő *v*-je a beszélő szervezetre nézve a szóközépiség jellemét vegye föl s így átmenjen mindazon változásokon, melyeken a többi, két magánhangzó közti *v* átment.

A magyar két magánhangzó között álló *v*-nek t. i. az ugor alapnyelvben *b*, *m*, *l*, *g* felel meg. A MUSz.-ból csupán egy szót idézhetünk, melynek a rokon megfelelőiben is kizárólag *v* van s ez a *rövid* szó. Ennek a jelenségnek oka azonban valószínűleg az, hogy eddig csupán a vog. és osztj. nyelvekben sikerült megfelelőire akadni (MUSz. 673.), a többi nyelvek tán mást bizonyítanak.

A TMNy. (141. l.) idéz ugyan még három szót, melyek szóközépi *v*-jének néhány rokon nyelvben is *v* felel meg, t. i. a *sovány*, *köv*-, *lov*- szavakat, de ezekben is több mint valószínű, hogy a *v* nem eredeti.

A *sovány* (MUSz. 348.) előfordul a mord.-ban *šuva*, *šuvanü*, a mordE.-ban *čova*, *čovine* alakokban. De már Budenz megjegyzi, hogy a magyar *sovány*, mely a *sivány* változata, egy *siv-sij*-, (ug. *sæg*- reihen, schleifen, wetzen) igének származéka. „E fölfogás illik a mord. *šuva*, *čova*-ra is, tekintve, hogy a *sæg* igének mord. alakja *šova*, *čova*“.

A magyar *kő*-nek egyik lapp rokona a *kipta* (hálóhoz kötött kő, MUSz. 40.). S minthogy *p*-nek eredetibb *v* nem felel meg, azt kell tartanunk, hogy a lapp *kipta* s a többi *v*-s alakok szóban forgó hangja eredeti *b*-ből fejlődött, amire elég példánk van. (Vö. magy. *savanyu*, f. *happame*, fE. *happu*, mord. *šapana*, cser. *šopo*, ered. *səbs* alakból, MUSz. 332; magy. *levél*, mord. *lopa*, vog. *luopta*, osztIrt. *līpet*, libet. osztB. *lībūt*, MUSz. 700.)

A magy. *ló*-nak az osztIrt.-ban ilyen megfelelője is van *lauχ*,

lox (MUSz. 702.) s így itt sem vehetünk fel eredeti *v*-t, hanem általában kimondhatjuk, hogy az ugor két magánhangzó közti *v*-nek jelenleg más hang felel meg. Már pedig ily eredeti ugor *v* a *vuosi* kezdőhangja, mely az összetételben két magánhangzó közé került volna, még pedig az ugor nyelvegység korában s így ma más hangnak kellene helyén állania.

A másik nehézség jelentéstani s abban áll, hogy az *az* (*ta*, *tuo*, *tu*) névmás irányjelölésre alkalmazva mindig előre és nem hátra mutat. Amely iránynak arccal vagyunk, mindig azon irányban van az *arra* v. *attól*. S ha más irányt akarunk vele jelezni, mint amerre nézünk, akkor rendesen magunk is azon irány felé fordulunk a szó kimondásakor, úgyhogy a jelzett pont mindig előttünk van.

Igy lehetett ez eredetileg az időnél is, hogy t. i. a jövőre utalt, de itt könnyebben át lehetett vinni értelmét a multra a mult idejű igének melléje helyezésével. S így a Szinnyei magyarázta *az az év* (*ta vuosi*) vonatkozhatnék ugyan a multra, de még inkább a jövőre.

Ezek tekintetbe vételével, ha Szinnyei fejtegetése nem is teljesen valószínűtlen, de legalább is nagyon kétséges és helyette, ha lehet, biztosabb föltevést kell keresnünk.

Pápai Károlynak osztják szójegyzékében (NyK. 26.) a következő kifejezésekre találtam: *al* = év, *pür al* = taval, *pür kat* utolsó ház, *pür* v. *kimteke* = második, *pürne*, *pürinna*, *püreigne* = azután, *pir* = das hintere, vergangene, *pirna* = hinter, nach, nachher (Castrén). A *pir* szót közli Budenz is (MUSz. 495.): osztlrt. *pir* = das hintere, vergangene; *pira* = zurück, *pirna* = hinten stb. (Castrénből) s végre *pir-ot* = das vorige jahr. Ez az *al*, *ot* jelentésére nézve nagyon jól beválik a *taval* második részének s az *al* alakilag is megállja helyét, mert e szóvégi *l*, ha a tőhöz tartozik, legtöbbnyire eredeti (vö. magy. *fal*, f. *puole*, oszB. *puřil*, vogB. *pāl*, votj. *pal*, mord. *pola*). Most már tehát csak előrészt kell keresni, s ilyenül kínálkozik a *tegnap* összetétel első tagja, mely *taka*, *taga* alakban több ugor nyelvben előfordul, s melyről Budenz kimutatta, hogy 'posticus, hinter', tovább fejlődött jelentéssel 'hesternus, nuperus' értelmé van. De amint a *taga*, *taka* jelenthet előtte való napot, ép úgy jelenthet előtte való évet is, minthogy ezt az általánosabb tartalmú 'hinter, vergangen, posticus' jelentés épen nem zárja ki. Az összetétel eredeti alakja tehát lehetett *tag-al, amely teljesen megfelelő párja egyrészt az oszt. *pür-al*-nak, másrészt a magy. *teg-nap*-nak.

S bár a *taga*, *taka* alaknak *tav*, *tava* változatát nem találjuk meg az ugarságban, de az ugor két magánhangzó közti *g*, *ng*-nek megfelelő magyar *v*-t igen sok szóban kimutathatjuk: m. *tev*-, f. *tege*-, *teke*-; m. *gyovon*, osztj. *ńugom*; *mevet* (*nevet*), vog. *mäyint*; *nyűv*-, vog. *ńiń*, osztlrt. *nink*, ered. *ńěngě*; *iv*- (iszik), ug. *jəng* (l. ezekre nézve MUSz.); *jöv*-, osztB. *janxlem* (Ahlquist).

Mindezeket összefoglalva végső eredményképen kimondhatjuk, hogy a *taval* oly elhomályosult összetétel, melynek alapszava az *év*-et jelentő osztj. *al*, határozója pedig a ,vergangen, hinter' értelmű **teg, tag* s egészében *közvetlenül megelőző évet* jelent.

VIDA SÁNDOR

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSEBŐL.

„Gyulai Pál“. 5 kötet. Pest, 1847. Hartleben.

állong. Julianna a kapu mellett szeretett állongani. 5:4.

ámolyg: áldogál, báméskodik. A tömeg nagy része a Boldizsártól fölvert porköd körül ámolygott. 2:66. (Tamás a pajták és aklok körül ámolyg. Férj és nő. II. kiad. 1884. 169. A rét előterén néhány vadember ámolyg. Uo. 279.)

anda: andalgó? A diák pedig kiemelte anda fejét két tenyere közül, megszünteté dalát, és tudós redőkbe vonván homlokát, szólt. 2:68.

badar. Ezen hírt a nép vagy badarnak vagy ámítónak tartaná. 2:56. Milly badar meredezése ez a törpéknek. 4:125.

bámító (a ,bámul' ige átható alakja) 3:81.

bandalgó: andalgó, melázó. Gergely diák olly szórakozott s bámész volt, hogy csak fölszólítás után állott az ítéletre visszavonuló bírákhoz... Ezen bandalgó működés volt oka, hogy nevét Farkas Istvántól említettni hallá ugyan, de semmi rosszat nem sejtve, a bámuló muderrisek arcán báméskodott nagy kék szemeivel részvét és érdekeltség nélkül.

bandali. Ha mi, muderrisek, Boros János úr ő kegyelme megtestesült reménységévé szegődtünk, ne mutakozzunk olly bandalinak, mint a Pető urfié, melly azt se tudá: merről biztassa védenét. (Egy előbb elmondott vers szereplő személyéről volt a szó. E versben Pető urfit megcsalta a szeretője.) 4:88.

begyes: rátarti, büszke, gőgös. Sofronia azért volt begyes a szinpadon, mert a Milanóba nem érkező Genga által rászedetve hívé magát. 5:84. Olly begyes-e a szép idegen boudoirjában, mint a deszkákon? 5:81. Örökké a begyes nőket játszottá 5:80. Begyes szerep. 5:82.

bezdergés: a lázongó tömeg zavargása. Az igaz hazafi... pest megett ül s neveti a bezdergéseket. 5:45.

bog: csomó... Gordius boga. 2:46. (Vö. ág-bog).

bogdáncsol: bukdácsol, botorkál. Kötött karral és szemmel bogdáncsolt át a komjáti vár termein s folyosóin. 3:174.

bokorny: egy csomó. Midőn a tornácra ért, bokorny kulcs lógott kezében. 5:68. Bokorkulcsát rázogatta. 5:68.

borona: gerenda. A régi fenyő boronák közt (börtönben) néhány szű fűrt és örölt. 3:131. Hosszú boronákon lejtett végig: alatta a beszakadt kővek mély ürege. 4:70.

bökkén: bukkan. Más öletre bökkenvén. 5:51.

búállvány: ravatal. 3:5 s még több helyt.

cáp: kecske? A fekete szakálu cáp — uram bocsáss meg! — a szent csillagász jóslatai! 2:109.

cászna: valami virág. Szagos tubarózst és fehér liliumot is szakíthat virágpoharába, nem is említve a cásznát, a teljes violát, a százszorszépet... Férj és nő. 233.

cihog: sir. Zsuzsi a színésznő háztulajdonosának pesztrája addig cihogott, míg... 3:143. A sok cihogásnak rossz vége van. 2:28. (Mindkét helyen cselédről mondvá, az urnő már sírást mond.)

cikázik: csirázik. Nem érdem-e mint a barázdába takart mag, kikikázni tavasszal? 2:152.

conda: felsőruha. Kiveszi condrája alól a szurok-kászut, csahol és meggyújtja. 1:58.

csafarás: csúrés-csavarás, ferdítés. 4:84.

csaté-paté: csetepaté, zaj, lárma. Bölöntorkával szörnyű csatépátét [így] indított. 5:42.

csellem-bog: kellemetlen állapot? A burgerek is mindig rosszul vannak eféle csellem-bogok miatt. (Előbb egy más ember a zavart helyzetről beszélt s arra egyebek közt ez volt a felelet.) 1:58 és 113. Némellyek szerint a főhadvezér titoknoka egy kis, fürgé és csellembogos lény intézett el mindent. (Megszökekről volt előbb szó.) 2:55. [Ármányos? ármánykodás? A szerk.]

csent?: lop, csen. Tőle csentett [így] el ön egy levelet. 5:70.

cserepzik: kicserepedzik, kipattogzik. Felcserepzett ajka. 5:86.

csípősödik: (A komorna) az ismeretlen úr dalára bámúlt, nem egészen oly helyzetben ugyan, mint a könnyező Niobe, s nem is annyira elcsípősödve, mint a sóbálványnya dermedt Lóth asszony; de kétség kívül igen szomorúan és haragosan. 5:55.

csüger: csiger, löre. 2:56.

csubak: csibuk 5:17, 18, de több helyt csibuk.

csucsorodik. Kicsucsorodott áll. 5:76.

csutkó. Füzéremet szobor helyett egy csutkóra fogom aggatni mint a druidák papnője. 5:137.

darabont: drabant. 1:58, 59, 61, 84.

dohog. Néhányan méltatlankodni, dohogni és vitatkozni kezdtek. 2:64. A vén urak dohognak. 2:131.

dulongás. Most is az elemek legindulatosabb dulongásait naponta látják. (Geologiai átalakulásokról van szó.) 3:160.

émed: [serken, ébred; vö. émette és az ÉrdyC.-ben émul]. Eleonora kedélye sivár lön, mint az őszi idő, ha a láthatár kupján lázálomként csapongnak, vegyülnek össze a felhők és közülök néha kiémed, mint egy világos gondolat, a nap, de a bösz elemek által elsodortatik. 3:18. Az iszonynyali visszaélés más hatást szült; mert a rab a helyett, hogy esztét vagy bátorságát tökéletesen elveszítse, émedni kezdett kábultságából és a harag erélyének töredékeit visszanyerte. 4:7. Kiémedten. 5:75.

encsembencs: haszontalan, semmit sem érő. Minő encsembencs tan a lélekidézés, ha ily csekélységet sem tud kifürkészni! 4:29.

érdel: érdekel. A társaság olly lanyha figyelemmel hallgatá

szitkait, mintha legkisebb vonatkozással sem lennének e terem tagjaira, sőt egyenesen Herkópátért vagy az Antikristust érdelnék. 4:4. erdőlés 3:147.

fékel: fékez, féken tart. Pirulva valloam meg nagyméltóságodnak, hogy a régóta fékelt vérmérsék elhagyott. 3:98.

fitymán: fitymálva, föl sem véve. Ha néném látná, milly fitymán haladok itt tovább, megmondaná, hogy nem neveltetem isteni félelemben, s vakmerőségem által magamra uszítok vagy egy ördögöt. 4:78.

főreszt: fűrészt. A bérci patakok hogy megfőreszthessék a tenyesztésben elfáradt réteket. 3:118.

füllenk. Az astrolog folytatá: Ime! fődeztem föl tenyerén egy fonák V betűt lecsüggő füllenkekkel. 2:78.

fűttözik. Közel tartá kezeit a tűzhöz s fűttözék. 4:72.

garboncás 3:151.

gidó. Juh- és gidó-csapatok szökdelenek át az uton. Férj és nő. 94.

girinc: gerinc 2:76, 153, 158, 160. Nyakgirinc 5:122. Bércgirinc 4:139. Kopár girinc 5:144. Girinces. 5:150. De: gerincvelő 1:40.

golyhó. Nevetséges, valóságos botrány e golyhónak irmodora. Férj és nő. 286.

gombolyék. Szívét gombolyékba szoríthatná olly forma rebe-gés is, mintha a fejedelem őt színig rózsavízzel töltött kádba fulaszt-hatja. 5:51. Ezek már kis gombolyékban állottak külön a bámész néptől. 5:78.

göbölly. 1:39, 97 (göbölly-csorda, Férj és nő 97).

gömbölyeg termet. 1:132. (gömbölyeg has, Férj és Nő 74).

gönyöl: göngyöl. Gyulai huzalkodva gönyölte ki a belső lap rétegeit (a levélét). 4:180. Egy kendőből papirt vón elő, melyet a tollal egyetemben, mint a dugárus tiltott kelméit, nagy ovatossággal gönyölgetett elő. 3:137.

gör: rög. A hűbéri viszonyok utolsó láncszemei a tömeget a görhöz kötötték. 2:45. (Férj és Nő. 42. Szatmárban gyakran használt szó.)

görbedő helyzetben nyujtván át ő fenségének (a török pipát). 5:16.

gübbenő: kátyu, kottyánó 1:170.

gubó: [tökfilkó, fajankó]. Pierro már gubó lett s csak fityeg a gentiluomok társaságában. 2:61. Pierro gubó és még egy konyhaszolgálot sem tudott soha elcsábítani. 1:167. Ezen gubó még főve-gét sem akarja leemelni. 2:99.

gugadoz: gunnyaszt, guggol. Mártha talán a pest megett gugadoz. 1:58. Egyik lábát térdére vonván olly lakályosan gugadozott, mintha nagyatyja karszékén ülne s onnan hallgatna érdekes meséket. 4:34. (Gugadoz, mint fűben a harizs. Férj és nő. 153.)

gyűlönng. Kezd lassanként gyűlönngeni a nép. 1:25. Kik össze-gyűlönngöttek. 1:59.

haruc. A kutyából nem lesz szalonna s a harucból úr. Férj és nő. 151.

hüppög: ugrál? Gergely diák ezen misanthrop eszmék tolmácsolása után vidoran s csaknem hüppögve ment a legyilkolt Andori padjához. 4:20.

hüselő: kerti fabáz, flegória, mulatóhely, nyári mulató a kertben. 5:75. Hüselői jelenetek. 5:78.

VOZÁRI GYULA.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szólások egyezése. Ha idegen nyelven olvasunk, nem egyszer szemünkbe ötlík egy-egy kifejezés, mely egyező a magyarral. Ezek feljegyzése még akkor is érdekes, ha az egyezés nem történeti érintkezés kifolyása, hanem az emberi észjárás egyforma nyilvánulására vezethető vissza.

A magyar és angol nyelv között például semmi történeti kapcsolat nem létezik és mégis *szájról szájra* angolul is: *from mouth to mouth*.

Az új örmény nyelvben is néhány kifejezés föltűnő egyezést mutat a magyarral. Itt a véletlen és az ősi érintkezésre visszamenő egyezésen kívül sokszor a török befolyást is számba kell vennünk, úgy a magyarra, mint az örményre vonatkozólag.

A Párkirk újörmény-őörmény szótárból közlöm mutatóba a következő szólásegyezéseket.

Görbe szemmel nézni: dzur ácskhkov nájil u. az: ó-örm. *che-thiv hájel, ont ágámp hájel, i kár hájel*.

Napról napra húzni (halasztani): új örm. *örē ör czekelo* u. az = ó-örm. *yabólumn* trascuranza, negligenza, *yergárdczekuthiun*. Lunghezza, lunga durata, durazióne, molti anni (szószérent hosszúra húzás), *yergardczekem* ritardare.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

Abcug*. Nem onnan származik az, kedves öcsém, ahol te keresed; mert az indigenátusi joggal fölruházott makaóbeli szó. Voltál már valaha Makaó szigetén? No hát akkor tudod, hogy mikor a bankadó kezében tartja a pakli kártyát s egyenkint húzogatja le róla a *blattot*, akkor nagy szerepet játszik az *ándung*. A játékos, anélkül, hogy a kártyát a hátsó lapjáról ismerné, az ándung által, ami egy neme a spiritizmusnak, megszimatolja, hogy azzal a felső kártyával, ami most neki következik, ő *csiseta bakala* lesz, az alább fekvőnek ellenben *slábert* fog csinálni. Ekkor tehát előveszi azt az alkotmányos jogát, amit már a hetumogerek kikötöttek Pusztaszeren a fejedelmükkel szemben, maguk és utódaik számára, hogy azt kommandirozhassa:

* Áprilisi füzetünkben közölt Tóth Béla egy újabb ötletet e szó eredetéről. A napilapok átvették közleményünket, s akkor jelentek meg ezek a hozzászólások, melyeket viszont mi veszünk át a Pesti Hírlap IV.17. és IV.28-i számából.

abzug! Mire a bankadó azt kérdi: „*bi fil blatt?*“ ami annyit tesz finnugor nyelven, hogy hány lapot kell *lehúzni*? Erre jogában áll a játszónak azt kívánni, hogy *dráje brennen*. S akkor a bankadó köteles a három következő kártyalapot *lehúzni* és félredobni. Ez az igazi etimológiája az *abzug* szónak.

Megörökité e tényállást ama történelmi adoma, mely elmondja, hogy a régi rendi országgyűlések alkalmával egyike a nagynevű liberális követeknek egy philippikájában elkövetett nata infidelitatis következtében a curia regia elé citáltatott, ahol is személyesen megjelenván a iudex curiae által ex praesidio exhortáltatott, hogyha van valami exceptívája az assessorok personalitása ellen, azt extemplo producálja. Mire a vádlott hazafi három notórius pecsovicss assessor felé bökve az újjával mondá: „*abzug!* dráje brennen“!

Ilyen illusztris, ilyen aviticus és mégis populáris provenienciája lévén az *abzug* szónak, csak dicsérni tudom lelkes fiatalságunknak azt a pietását, hogy ezt a technikus terminust elveszni nem hagyja, a jövődök számára fideliter konzerválja. S valahányszor ezt a szót immediate hallom (pedig ért már hébehóba e megtiszteltetés), mindannyiszor azt mondom: „Derék fiúk vagytok! Látszik, hogy apáitok nyomdokán haladtok s ti is jártatok már Makaó szigetén, ahol az abugok örökzöld pálmái virágznak“!

(Pesti Hirlap, ápr. 17. sz.)

JÓKAI MÓR.

Ennek az *abzug*-nak az eredete kivált a Schmerling-kornak végső jeleneteiben gyökerezik.

Amikor a Schmerling-korszak már haldoklott, gondolom Eger verte be legelsőnek a „comitats-vorstand“ úr köcsögjét, ami hihetetlen gyorsasággal országos műveletté vált és végre is ahhoz a történelmileg nevezetes exodusához vezetett, hogy t. i. az egész császári hivatalnokság fölszedte a sátorfáját és visszatért ki-hova — közszólás szerint „Csaszlauba“.

Ezt az akkoron igen hatalmas és elterjedt német sajtó így adogatta: Der *Abzug* der kais. Beamten aus Erlau; Der *Abzug* der kais. Beamten aus Kaschau; Der *Abzug* stb. stb.

Későbbben az „Abzug“ más téren is sűrűn virágzott, u. m. Der *Abzug* der kais. Truppen von Mailand; Der *Abzug* der kais. Truppen von Venedig; vagy Der *Abzug* der kais. Truppen von Nachod; Der *Abzug* des Corps Gen. Gf. Clam-Gallas, stb. stb. stb.

Ki tehet róla, hogy a magyarságnak ezekben az *abzug*okban oly bolond nagy kedve telt s hogy ezért mind a mai napig is a régi osztrák úton *abugolhat* mindenkit, akit nem szeret, még ha nem is — — angol.

HERMAN OTTÓ.

Az *abzug* szerepel ugyan a makao művészetében is, de nem úgy amint azt Jókai följegyezte. A makaóban (úgy van) szabad a bankadónak is, meg a tevőknek is *brennelni* (bizonyos számú kártyát eldobatni) akkor, amikor annak az ideje van; de nem szabad akkor például, amikor a bankár az első lapokat a tevőknek már leadta

(lehúzta). Ilyenkor, ha a játészó brenneltetni akar, a bankár azt mondja: „Már abcúg — nem lehet“.

A nasi-vasinál sem a kapdebo (kapkodó) cigánynép honosította meg az abcúgot. Tenni a nasi-vasinál abcúg után is lehet, de csak oly abcúg után, mikor egy-egy kártya már jobbra is, balra is leadott. De nem lehet tenni akkor, amikor még csak az egyik, a jobbra eső kártyát húzták le, de a balra esőt nem, mert hiszen ez esetben a tevő csak nyerhetne, de a veszttel szemben annak következtében, hogy a veszttő kártya már lehuzatott, biztosítva volna.

Ha tehát valaki akkor akar tenni, amikor a jobb, a tevőre nézve veszttő kártya már levonatott s a nyerő, vagyis bal kártya még nem, — ekkor a bankos azt mondja: Abcúg! Vagyis: le van húzva, tenni már nem lehet. Erre azután a késedelmes tevő *zieht* ab, vagyis Abzugot csinál, visszavonja kezét, pénzét, egy szóval, hogy magyarán beszéljek, abcúgol.

Az ám, így van az uraim! Ezek oly igazságok, amelyek minden kétségbevonás és további fejtegetés ellen tiltakoznak.

Hogy az abcúgot mikor kezdték először használni, erre nézve már nincsenek oly kétségtelen adatok.

Én úgy vélem, hogy 1860-ban, amikor Prottmann rendőrfőnök urat amott a Duna partján „megmacskazenéltük“, már hozzá is intéztük eme nyájas szózatot.

Bizonyos azonban, hogy bölcsőjét a jogászifjúság ringatta s a Borsszem Jankó onnan vette nevelésbe.

A katonaságnál az *abziehen*, *abtreten* kommandó szó; de azt hiszem, hogy ennek a mi abcúgunkhoz semmi köze.

Valamint nincs köze az olasz „abbasso“-hoz sem, mert hiszen az abcúg távozást jelent, míg az „abbasso“ nagyon is helyben marasztalja áldozatát.

BEÖDI GYULA.

Én és velem együtt mindazok, kik 1869-ben első éves egyetemi hallgatók voltunk, bizonyíthatjuk, hogy az *abcúg* szót 1869-ben már az egyetemen találtuk. Ugyanis az akkori egyetemi választásnál, amikor Beöthy Zsolt és Hegedüs Sándor voltak az ellenjelöltek, már ütemre hangzott az ellentáborokból az abcúg Beöthy Zsolt, vagy abcúg Hegedüs! — De a választásokat megelőzőleg mindjárt a tanév kezdetén is volt egy incidens vagy mondhatnám egy egész kis forradalom, amikor az *abcúg* szó megrengette az alma mater falait. A magyar viselettel való tüntetés 1869-ben már idejét multa, egy része az egyetemi polgároknak francia szabású ruhában járt, míg egy nagy része még mindig ragaszkodott a magyar ruha viseléséhez. A cilindernek azonban még az előbbieket sem engedtek létjogosultságot az egyetemen. Történt egy ízben Hoffmann Pál előadása alatt, hogy azok közt, kik elkésve jöttek az előadásra, megjelenik báró Atzél Béla alakja is, fején félméter magas cilinderrel; mint az orkán tört ki az *abcúg*-kiáltás, fenyegették bottal, esernyővel, úgy, hogy b. Atzélnek mene-

külnie kellett, de cilinderét összezúzták és foszlányait az ablakon kidobták. A mai fiatalság a cilinder iránt való ez ellenszenvünket nem fogja megérteni, mi előttünk is csak az abszolútizmus idejéből maradt rossz emlékek tették gyűlöletessé a köcsögkalapot.

(P. Hirl. ápr. 28. sz.) Egy 1869-i I. éves egyetemi polgár.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Ílyetén való. Ezzel a furcsa kifejezéssel egy pár év óta mindig sűrűbben találkozunk napi sajtónkban. Ime ma is (VII.16.) két lapban olvasom: „Cikkemnek *ílyetén való* megokolása után áttérek...” (Magyarország 6. l.) „A kenyérnek *olyatén való* előállítás, hogy...” (Egyetértés 4. l.) — Pedig *ílyetén*, *olyatén* csak annyi mint *ilyen*, *olyan*, mindezek melléknevek, s az idézett két mondatban épen olyan szószaporítás van, mint ha valaki azt írná: cikkemnek *ilyen való* megokolása, a kenyérnek *olyan való* előállítás. Tehát helyesebben: cikkemnek *ílyetén* megokolása, a kenyérnek *olyatén* előállítása.

ANTIBARBARUS.

Lapszemle. Valóban nincs okunk *irigyelni* a *bécsieket* ezért a *polgármesterért* (Bp. Napló; helyesen: *irigyelni* a *bécsiektől* ezt a *polgármestert*). — Vita helyett indítványozni és szavaztatni fog az ellenzék, *ami* [helyesen: és ez, v. ez pedig] sokkal könnyebb foglalkozás a fárasztó *szpicselesnél* (Magyarország; már csak szebb a régi *dikciós*). — Egészében véve nagyon megérdemli, hogy komoly *diskusszió* [helyesen: *megvitatás*] tárgyává tétessék. *Ami*, azt hiszszük, elmaradni nem is fog (Bp. Hirl.; helyesen: *És ez, úgy h...*) — Öntsön a kormány tiszta bort a poharunkba (uo.; helyesen: *tárja föl* a helyzetet őszintén, beszéljen nyíltan, stb.; a német *reinen Wein einschicken* franciául is csak így van: *dire la vérité tout pure*). — A követ *hordszékbe* ült (Magyarország; magyarul: *gyaloghintóba*).

ANTIBARBARUS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Gratulálni valakit. Gyakran olvasom mostanság ezt a szerkezetet. Legutóbb a Pesti Hiriap 1896. dec. 17-iki számának országgyűlési tudósításában: „a szónokot a parlament kitűnőségei is szívesen gratulálják”. Helyes beszéd-e ez? Szerintem lehet valakif meggratulálni, de pusztán gratulálni csak *valakinek*, valamihez szabad. Hát ez is csupán a deáknak a mása: gratulari alicui aliqua re; de az a másik, a gratulálni valakit, mely se latinos, se magyaros, úgy sérti a fülemet, mint valami germanizmus.

F. Én ugyan nem élek e szerkezettel, de ha mástól hallom, nem sérti nyelvérzékemet, mert ezt érzem benne: üdvözölni *vkít*, köszönni *vkít*, vagyis: amaz ezeknek a mintájára alakult. Régente általánosan azt mondták: *azon* én semmit sem adok; ma azt mondják: *arra* én semmit sem adok, az ilyenek analógiája szerint: *arra* ügyet

se vetek, rá se hederitek. A *sokba kerül* formájára a nép *sokat kóstál* helyett is csak azt mondja: *sokba kóstál*, sőt *sokba fáj az* nekem stb. (l. M. Határozók 1:22.).

2. *Iktat* vagy *igtat*? melyik van helyesen írva? Azt mondják, a régi *jogtat* szóból származik.

F. *Iktat* csak *k*-val van helyesen írva. A *g*-vel való írásmód, mellyel sokan élnek, csak hibás szófejtő okoskodás eredménye. *Jogtat* szó nincs is a régi nyelvben, hanem csak *iochtat* van írva a Halotti Beszédben, s ennek semmi köze a *jog* szóhoz, mely a régi nyelvben csak jobb kezet, jobb oldat jelent (mint *balog* a balt).

3. *Csoda* v. *csuda*? *csodál* v. *csudál*? *csodálkozik* v. *csudálkozik*? melyik alak helyesebb? s használhatni-e az *u*-hangú formákat is az irodalmi nyelvben?

F. Az irodalomban a *csoda*, *csodál*, *csodálkozik* alakok a szokottabbak s helyesebbek (*kicsoda*, *micsoda* csakis *o*-val járatosak), de azért a *csuda*, *csudál*, *csudálkozik* formákról sem mondhatni épen, hogy helytelenek.

A SZERKESZTŐ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A ruházat magyar nevei.

A ruha és a ruházattal kapcsolatban levő fogalmak magyar neveit állítottam össze a Nyr. 25 évfolyamából.* Sok szót kellett azonban mellőznöm, melyeknek jelentése nem volt pontosan megállapítható.

A ruhát általában hol ruhának, hol rovának (Székelys.), hol meg gúnyának (Szentese, Hont m., Gömör m.) nevezi a magyar ember. Van a magyar embernek hétköznapi vagy hétköznapi és ünneplő ruhája (Szeged) Az öltözet ruhát öltözeőnek is nevezik (Mátfa vid.), de vetet ruhának is mondják (Hetés).

Férfi-ruhák.

Kezdjük mindjárt legfelül a *kalap*nál. Ennek nevei közt különösebbek: a főre való (Kis-Küküllő), csepérke (pörge k., Székesfeh.). Az alakját vesztett tásla (Félegyháza) és szepe-kalap (Rimaszombat).

Ide tartoznak a *sapka* elnevezései is. Ennek a nevei már nagyobb változatosságot mutatnak. Ilyenek pl.: süsü (Göcsej), síkma (Érmellék), süjeg, síjég (F.-Somogy), satyak (Kecskemét; Baranya), kucsma (Hajdú m.), sipak (Hetés) és a sipka, amely a sapkával különben felváltva használatos.

A *kis kabát* nevei közt már bajosabb jó rendet csinálni, mert a közlők szűkszavú leírásából ki nem vehető a kabát, dolmány, felső kabát stb. közötti különbség egész pontosan. De körülbelül a következő nevekkal jelölik a kis kabát neve alatt ismeretes ruhadarabot;

* E gyűjteményt azért is közöljük, hogy gyűjtőink a benne mutatózó hézagokat kiegészítsék.

duki, hácuká, kácábajká (Kún-Félegyháza), veddfelke (Erdővid.), kitli (B.-Szerdahely), bondsur (N.-Kunság), kaca (Hont), jankli (Baranya), gujbi (Beszterce m.), lütyü (Tolna m.), szokmán, szokmány (Udvarhely m.). Ujjasnak is hívják sok helyütt, vagy pedig ennek megfelelő értelemben bekötőnek (Tisza-Dob).

Ebbe a körbe tartozik a *dolmány*, a *zeke* és a *ködmön* is. A *dolmány* elnevezésére a következőket használják: bajkó (Fajszt), bekecs (Szatmár m.), dómán (Répcse mell.), duci (K.-Baranya), jankli (Érsekújvár), jánkli (Répcse mell.), mántli (Zala m.) és ujas (Rimaszombat). Ide tartozik a *zubbony*, melynek elnevezései közül csak az ubonyt találtam följegyezve a Csallóközről. A *zeke* nevei: condra (Székelység, és szokmány (Székelys.). Megjegyzem itt is, hogy azon ruhadarabok megfelelői gyanánt közlöm ezeket, amelyekkel a közlők azonosították) A *ködmönre* a ködmen és köce (Baranya és Hegyalja) neveket találtam.

A *nadrág* különböző nevei kapcsolatban vannak annak anyagával vagy más minőségével. Hetésben rájthuzlinak hívják a nadrágot. A Székelységben harisnya a neve a szűk magyar nadrágnak, míg más közlés szerint ugyanott a darócposztóból készült nadrágot hívják így. A vászonnadrágnak gatyá bátyto (Somogy m.), pötyögős bő harisnya (Székelys.), paszmaga (Adorján), bugyli nadrág (Kecskemét) és hunya a neve (Sirok). A bőrnadrág neve: mellyes (Rimaszombat). Veszprémben bigyisznak nevezik a téli nadrágot. A gyermeknadrágra a putina (Debrecen, Kis-Ujszállás) és a plundra szót találtam.

A *mellény* népies nevei közt leggyakoribbak a lajbi és pruszlik és ezeknek változatai. Épen csak a mellény szót nem találtam egyetlen egyszer sem. Csoportosítva körülbelül ezek a mellény nevei: lájbi (Nógrád), lájbi (Háromszék), lájbli (Szent-Gál), lajbri (Bihar m.), lábri (Érmellék), kis-lajbi (Szeged), pruszlik (Vas m., Tata vidéke és Kecskemét), puruszlik (Hetés vid.), puruszli, puruszka (Tolna m.), pruszlyik (Bars m.), pruszlék (Fehér m.), purucka (Fehér m.), puszlí (Mező-Túr, Kis-Ujszállás), derikra való (Debrecen), derékre való (Tokaj), derekas (Szabolcs), mellrevaló (Székelység), mērevalló (Kolozsvar), kis mándli (Szentés) és cucaj (Nógrád). A bőrmellény neve: bundika (Székelység).

A *felöltő*, *felső kabát* elnevezéseit sem lehet pontosan osztályozni. Ezek közt néhány szó egyszerűen a vele járó cselekvésből van elvonva. Ilyenek a bujbeli (Debrecen), bujbele (Székelység), veddrád (Gömör, Heves). Más nevek: csuha, csuva (Dráva mell. és Ormánság), doka, daku (N.-Kunság), firiskó (Székelys.), halina (Debrecen), kozsók (Háromszék), kurtki (Jászó), kittjó (Kis-Kunság), lipityő (Esztergom), lebernyeg (Mánd), levelonga (Kis-Ujszállás), macaj (Tolna), vikler (Hont), vizitli (Zenta) és bundsi (Jászó).

A *bundára* a következő szók fordulnak elő: kozsók (Székelység), bunda, budá (palóc), diézbunda (Baranya) és krispin (Gömör m.).

A *szűr* nevei: bekecs (Szentés), bohaj (Krasznahorka-Váralja), csurapé (N.-Kunság), csuha (Nógrád), csuklyás szűr (= kankós szűr, Répcse-mellék), kankó (Hont m.).

A *guba* vagy *suba* nevei: szorika (Hétfalu), sárika (Székelys.), dederuja (Szentés), cundra (Bihar).

Cipő, csizma, bakancs, botos. Ennek a körnek a szavainál szintén nem igazodhatunk el teljesen, mert a közlők nagyobb része nem tesz különbséget egész és kivágott, bőr és posztó, cügos és füzös stb. cipő között. E helyt inkább a cipő szónak érdekes változatai érdemlik meg figyelmünket.

Ilyenek: cipe (Nógrád), cipek (Eszék vid. és Baranya m.), cëpök (Háromszék), cipellis (Répece mell.), cipellő (Vas, Veszprém, Somogy és Nógrád m.), cipellős (Székelys.). Más nevek: topánka (Hajdú m.), komásli (Tolna m.), istibli (Háromszék). Posztó-lábbeli: pacslí (K.-Kun-Halas), csarapa (Bátta); rezgős cipő: kalucsni (Tisza-Bög); fa-cipő: klumpa (Baranya, Tolna). Cipő: lábbeli (Veszprém). A füzös cipőnek Háromszékben güdzös cepőke a neve. A bakancsot cepőknek nevezik a székelyek és bokáncsnak a palócok. *A bocskor* elnevezésére csak egy példát találtam, s ez a csendes (Somogy m.).

A *csizma* nevei: csimma (Hétfalu), csidma és kálcon (Székelység).

A *botosnak* egy különösebb elnevezése az érmelléki: strumpándli.

A *papucs* nevei: leppencs (Alföld), pacsmag (Fehér m.), tutyi (Somogy).

A cipő szolgálatát kiegészíti a harisnya. Bihar megyében és a Székelységben istirimflinek, a dunántúliak kapcának, Kassán kecskelábnak és Baranyában mamusznak hívják.

Női ruhanevek.

Itt is legfelül kezdjük, a *kendővel*. Keszkenőnek nevezik a kendőt Fehér megyében és Kalotaszegen. Egyéb nevei: fejeruha (Ormánság), fejruha (Dunántúl), féruha (Baranya), sajinka (selyem k., Hétfalu) és uo. baránszik, kéccele (Sz.-Györgyvölgye), vapér- vagy vapirkendő (Baranya), sámé (ünnepi, Baranya) és küsruha (Erdővidék), kusruva (Hetés).

Fejre való ruhadarabja az asszonyoknak a *főkötő*. Változatai ennek a szónak: fékető (Szeged, Rimaszombat), fikető (Szolnok-Doboka), fikető (Érsekújvár, Komárom, Dráva mell. és Debrecen). Más nevei: bangyalista (Sz.-Györgyvölgye), budréjos (Székelység), csepész (Székelység), káfli (Sz.-Györgyv.). lityak (Debrecen), latymag (Szatmár), pacsa (Sz.-Györgyv.), pereckő (Hétfalu), totyola (Bihar m.), kaskétli (Debrecen). Gyermekek fejkötője: süsü (Hont) és kápli. Új asszonyok fejdísz: hátravető (Ormánság).

Női kabátok (blúzok) és felöltők. Bajka (Pest m., Borsod m.), bajkuó (Vas m.), bujbé (Kalotaszeg), bujka (Aszód), csurák (Baranya, Szentés, Szeged), daku (Szeged), cucáj (palóc), kacabajka (Rimaszombat, N.-Igmánd), kacamajka (Rimaszombat, Esztergom), kaca (Bihar, Hont, Fehér m.), hacuka (Hegyalja, Székesfehérvár, Debrecen), majkó (Bihar és Fehér m.), kacabá (Zenta), kurti (Háromszék, Csík), purucka (N.-Igmánd), puszli (Kecskemét, Bihar m.), leves, levess (Zenta, Bács m.), röpike (Tolna, Baranya), repüllő (Kassa vidéke), lékli (T.-Sz. Imre), rékli (Homoród vid.), lékri (Szentés), rëkli (Kecskemét), icaca (Hont m.), princike (Aszód), tüledálló (T.-Sz.-Imre, Adorján), nemtőtki (T.-Sz.-Imre), mándli (N.-Igmánd), lelle (palóc), nyárika (Borsod), vizítke (Borsód, Kecskemét), vizítli (Kecskemét, Baranya), vizike (Há-

romszék), libegő, lipityánka (Adorján), ebénlógó, lipityő (Komárom), lebegő (Baranya, Pest m.), rütyüke (Hetés), cédőle (Csík m.), kantus (Kassa vid.), táció (Kóka), otthonka (Vas m.); rokolya (Háromszék); japka, kakadó, kitli, lipitke, szabadka, szállóka, tolya (Kecskemét).

Szoknya: bikla (Ormánság), kabát (Beret, Hegyalja), rokolya (Kisújszállás, Bátta), pengyel (Kalotaszeg) és fërsing (Kalotaszeg), szoking (Ipoly vid.), szoknying (Kassa), szokling (Ipoly völgye), köntös, fessing (Segesvár), viganó (Debrecen), muszuly (Székelys.), urszuk (szőr-) (Háromszék); rövid szoknya: bokorugrós szoknya; piros szoknya: pipi szoknya (Mátravid.); kis lányé: kantus (Hajdu m.); *alsó-szoknya*: bikla (Baranya), kebel (Dráva mell.), pëntöl (Tolna m.), puca (Őrség).

Az alsó szoknyával azonosítandó a *pendely* is. Ennek nevei: bikla (Hetés vid.), pëntő (Tolna és Somogy m.), pengyel (Bánffy-Hunyad).

Igen fontos a nők ruházatában a *kötény*; számos elnevezése van. Ezzel szintén úgy vagyunk, mint a mellénnyel, a kötény szót magát egyetlen egy közlésben sem találjuk. Pedig én azt hiszem, hogy ez a köznyelvi neve ennek a ruhadarabnak. Nevei közt legtöbbször jön elé az előruha. Így hívják Hétfaluban és az Ormánságban. Ilyenformák ezek is: erőruha (Ormáns.), előruva (Csík m.), elektű (Alsó-Lendva), éruha (Baranya m.), ruha (Marosvásárhely) Kötőnek mondják a szegediek (csakis így!), a borsodiak, a kiskúnságiak és a hegyaljaiak. A surc is meglehetősen népszerűségnek örvend. Ezzel a szóval nevezik a kötényt Hetésen, Marosvásárhelyt és Kassán (surcik). De hozzáteszem, hogy bizonyára nagyobb elterjedtsége van a surc szó használatának, hiszen a németeken kívül a rutén és a tót is ezt használja. Nógrádban és Hetésben gangának is nevezik. Szakácska a neve Hontban és Hetésen. Kecelének mondják Aszódon és Mátra vidékén; Hontban kacamajkának is. Karinca a neve Háromszékben és hecskő Közép-Baranyában

Közös ruhája a férfinak és asszonynak a *fehérmű*. Érdekesek ennek a csiki egyetmás és a háromszéki változó nevei.

A női ing elnevezésére több szót találunk, de nem tudom bizonyosan, nem azonosíthatjuk-e némelyiket a pendellyel vagy általában az alsó szoknyával. Nevei ezek: pintöl (Répce mell.), pendel, pëndöl (Baranya), pintő (Seregélyes), szoknying (Nógrád), kitliny, puca (Szent-Györgyvölgye). A féling (ingváll) nevei: kebel (Somogy és Baranya), félying (Aszód). Az ingalja elnevezésére a pöntöl (Ormánság) és a pintő (Fehér m.) szókat találjuk. Az ing-ujjat taszlinynak hívják az ormánságiak. Előbb kellett volna említenem az ing szó megfelelőit: üng (Bács m.), ümög (Hont m., Komárom, Veszprém, Tolna m., Sz.-Gál, Fehér m. és Répce-mellék), váll (Ormánság), csincsó (Hont), szittyó (kötött ing, Fehér m.), sipujju ümög (bőszájú ing, Somogy m.). A *szennyes ruha* nevei: cemende (Ormáns.), culla (Gömör), fistös (Dráva mell.) és lóri pityé (Szatmár m.).

De ne feledkezzünk meg a férfi fehérmű ruhájának egy darabjáról, a gatyáról. Gagyának hívják Segesvárott, trityinek Tolnában és

condrának vagy lábravalónak a Székelységben. A művelt ember persze alsó nadrágnak vagy lábravalónak mondja.

Közös ruhadarabja férfinak és asszonynak a *kesztyű*. Természetesen a magyar nép, s általában az alsó nép legfeljebb télen visel kesztyűt s nem tudom, nem kell-e a Nyelvőrben közölt szókat ebben az értelemben venni. Álljanak itt különben ezek a tájszók: *keszte* (Ormánság, Répce-mell. és Somogy m.), *keccsü* (Háromszék), *kütyű* (Szilágy m.), *tuszli*: kötött k. (R.-Sz.-György); *karkesztyű*: karvas (Mátra vidéke) és *szárkeszte* (Baranya m.). Az ujjatlan kezstyűre csak a *sticlit* (Érsekújvár) találtam.

Ernyőt is használ férfi és nő egyaránt. Ennek neve Kassa vidékén *umbrella*. A napernyőt parazolának nevezik Abaújban. Az *esernyő* nevei: *umbrella* (Marosvásárhely), *paraplyi* (Gömör) és *parizol* (Udvarhely m.).

Nem szabad mellőznünk a magyar parasztnak egy nevezetes ruhadarabját: a *tarisznnyát* sem. Nevei: *szeredás* (Bihar, Hajdú és Szatmár m.), *bakó* (Túrkeve; Bihar és Békés m.), *csüsző* (bőr t., Szatmár m.), *hurkós* (Debrecen), *iszák* (Tolna), *karcos* (Tisza-Dob), *baszárka* (Baranya), *deszinke* (kis t. Baranya), *fellázni* (Debrecen), *szütyőke* (Kalotaszeg), *szuszák* (Kalotaszeg), *áltatvető* (Debrecen, N.-Kunság) és *szütykő* (Szilágyság).

Hozzá tartozik a ruhához a *gomb* és a *szalag*. A *gomb* nevei: *bong* (Erdély) *glüci* (Esztergom); *réz-gomb*: *tüntüllü* (Szeged vid.), *gurcsi* (Székelység), *tőgyes* (Veszprém) és *reci* (Veszprém). Az *ólmogomb* neve: *pitykegomb* (N.-Igmánd). Egyéb nevei: *primás gomb* (libéria-g, Esztergom) és *lapti* (Veszprém). A *pityke*, azt hiszem, szintén általánosan ismeretes. — A *szalag* nevei: *pántlika* (Gömör), *pándlika* (Sz.-Doboka), *bregács* (Nógrád), *galand* (Tolna, Gömör), *lobogó* (Veszprém, Somogy; Perkáta), *pantel* (Krasznahorka-Váralja), *esécs* (Eszék) és *hajkötő* (Komárom).

Érdekesekek a *rongy*, *ringy-rongy* nevei is. Ezek: *roncika* (Ipoly vid.), *cafát* (Fehér, Somogy, Baranya), *fikares* (Csik m.), *cele-cula* (N.-Bánya), *kacat* (Győr m.), *genye-gunya* (Orosháza), *lafanc* (K.-Kunság), *fancsika* (Udvarhelyszék), *fancsikó* (Sz.-Doboka), *flancsika* (Domokos) és *fonsika* (Tolna m.). A viselt ruhát *siványnak* (Dunántúl), *hacukának* (Hetés) és *avatag ruhának* (Csik-Sz.-György) mondják.

A kin nincs ruha, az *mezté* (Nógrád), *elemezne* (Kecskemét), *csóré*, *mezetlen* (Csik), *csurdé* (Marosvásárh.), *pircse* (Moldva), *pucér* (Szabolcs), *kopasz* (Baranya), *potinca* (Veszprém).

A gyermeknyelv és a kaszárnya szavait mellőztem, mert igen csekély számúak. Így nem vettem föl sok kétes szót a közlések szükségű, bizonytalan leírása miatt.

TEREBESI LÁSZLÓ.

Népetimológiák.

Vízipuska (Zivuska). Hoplec (Hutflesz). Serpenyő (Scheer Benő).
(Debrecen) DÉZSI LAJOS.

Szólások.

Marostordamegyeiek.

A cigány énekel, a magyar ember haragszik, amikor éhes.

Ha három éjjel s három nap mind egybe szakadna, még akkor is keresztül alunná.

Megküsdek én veled még a jég hátán is, ha kell.

Úgy elfelejtettem, mindha kiütették volna a fejemből.

Ma kitekerem a nyakadat mind a csürkének.

Vigyázz, mer a sorkam alá teszek!

Nem akarásnak nyegés a vége.

Na csak, na! ma letöröm a szarvadat!

Ojan hideg van, hogy a tótok lovánok mind lefagyatt a szarva.

Küdi az ágyvetőt. (Ásít.)

Úgy láccik, nyüves annak a legénnek az egyik füle, azér áll ojan férre a kalapja.

Sarkával fenyeget. (Elfut.)

Röhög mind a bolond a napnak.

Férre bajussz, csókot kapsz!

Bokrostól lövik a nyulak. (Labdázó gyermekek mondják, amikor a menekülő a másik háta mögé buvik.)

Bolond jukból bolond szél fú; ne hallgassatok a szavára.

Úgy jű mind a bőjti boszorkány.

Sohajt mind a bőjti szél.

Úgy fel vót bőszülvé, hogy csak úgy langallott végig az uccán.

Ha minden kutyaugatásro kitörünk egy karót, utójáro nem marad kerittés.

Boldogabb végít fogta a botnak. (Először csak a vékonyabb felével ütött, később a bunkóssal kollintott.)

Úgy jűtt nekem mind a hétfejű sárkány.

Cigány becsület: szalmatűz.

Amejik kutyának vészett hírét kőtik, annak veszni kell.

Ebnek húzzák padra fejít, eb húzza pad alá.

Búsul mind akinek megette a pitye a kásáját.

Eltört a mécses-cserép. (Sírásra fakadott.)

Búsújan a ló, elég nagy a feje.

Ojan örömmel volt el, hogy majd kiugratt a bőriből.

Vigyázz, gyermek, mer ha nem férsz a bőredbe, kiugratlak belőle.

Ugass, kutyám, ugass! még van egy kicsi korpám! (Fenyegető, csahos embernek mondják.)

Csak beugrik az ajtón mind a Szőcs Vaszi lova a glédábo.

Úgy megbántó mind amejik kutya kilencet köjkezett.

Hallgat mind a disznó a búzábo.

Na, csak na! ha viszket a hátod, majd megvakarom én, hogy még bajuszas legény korodba is megemlegeted!

Még ő áll az erdő felől! (Még neki áll fellebb.)

Én is ott leszek a lakadalmadan, aztán rostálom hordam a vizet.

ZILAHY JÓZSEF.

Párbeszédek.

— Hát mi az ujság odakin a tagon, János?

— Instálom alásan tekintes uram, nincs éppen semmi baj sem. A tótok mán a múlt hetfün hozzáfogtak a takaráshoz. Vannak vagy negyvenen, no meg a tanyasiak is kiállottak a csontra*, úk is vannak ugy tizenöt felé.

— Hány keresztet csinálnak meg egy nap?

— Kezit csókolom a tekintes urnak, am már a környülmények-tül függ, mer instálom alásan dógoznak úk frissen, de bizon a múlt héten nem mehettek sokra az üdő miatt. Ha kedvező vóna az üdő, csinálnának a tótok akár haccáz keresztet is, de kirem átossággal a tekintes urat, a múlt héten ugy vót, hogy eccer esett az eső, másszor nem. Ha früstök után kisütött a nap, akkor míg nem volt biztos, hogy délre nem fog-i esni. Pinteken meg at történt, hogy egész ozsonáig megjárt az üdő, ugyhogy a tót koma aszonta, hogy dobre. Halattak vóna is eleget, amikő hirtelen beborul az íg. Híjába keztek a „zatyafiak“ keresztbe szedni a sok kívít, mind ott ázott az ílet, amit früstök óta vágtak.

— Azután volt jég is?

— Bizon nem mondom tekintes uram, hon ne lett vóna közte jig is, de an nem jütt számba, csak a szél meg az eső. Oszt az ítélet is lecsapott. Megölt a mi tagunkon is egy embert.

— Hogy-hogy?

— Ugy vót az instálom, hogy engem kiküldött a mezőre a nemzetes ur (az ispán) két lóval, hogy kaszáljak estére csalamátét a fejős tehénnek. Eccer csak ékezd dörögni az ég. Nosza, mondok, ennek nem lesz jó víge, hát uccu gyü te Rózsi, gyü te Tarka, oszt hazajövk. Amint felírek a tanyára, látom, hogy egisz rakás ember áll a gulyaakol berenája (kerítése) előtt. „Szerencsis jó napot“. Asszongyák rá: „Adjon Isten!“ — „Hát mi vásár van“ — mondok — „azt tudtam, ég a tanya, hogy ennyien össze gyűttek“. — „Na am míg nem“ — szólott a gulyás Miska — „elíg ah, hogy megázik a termés, verje meg a baj!“ De csak egyre villámlott meg dörgött, hát eccerre kilép a középre a kerülő fia, a Pista, aki tavaly kukoricatőréskor vót huszonegy éves, olyan legínyforma, kilép és a keszkenőjét az íg felé lobogtatja. „Ugy“ — asszongya — „ugy öreg, dörömbölj!“ De csak ennyit mondott, mert azon nyomba megütötte az ítélet. Oszt meg av vót a különös, hogy kutyabaja se lett ott körülötte egy ember fiának se, pejg vótak vagy huszan, no az ugyan igaz, hogy az öreg kádár ijettébe maj megsiketült. Meg is érdemelte a Pista, hát nem pajtása neki az Uristen, hogy ugy beszéljen vele.

(Abapuszta, Szabolcs m.**)

BALKÁNYI KÁLMÁN.

* Csontra a. m. dologra. Pl. „csontra, emberek!“ a. m. előre, rajta.

** Abapuszta körülbelül két órányira van Hajdu-Hadháztól s nem egészen egy órányira Balkánytól. A nép itt már nem beszél egészen tisztán. mint Debrecenben. Érezni lehet az oláh és tót hatást. Ugyanis a pusztá közelében oláh falvak terülnek el, másrésről pedig az aratásra nagy számmal lejövvő tótok közül egyesek letelepednek. Ezek ugyan megtanulják a magyar nyelvet, de bizonyos idegenszerűséget szívárogtatnak át még a magyar ajkuak nyelvére is.

Tájszók.

Bereg megyeiek.

hóka: hamuszínű.
 hatajkodik: nagyra tartja magát.
 hőncsök: ásóval hányt kis halom határjelzésre.
 harbuckázik: hentereg.
 hengyerkádzik, hengyerkődzik: bukfencet hány.
 hinodál: halasztja a dolgot.
 hórinka: hinta.
 hereg, megherdült: a haladkló agóniája.
 hirtütelen: hirtelen.
 hőmbörög: gurul.
 hőtyög: siránkozik.
 homború: gömbölyded.
 hitet: félrevezet.
 hájasodik: gazdagodik.
 incikel: ingerel.
 imbolyog: inog.
 iszkorál: részegeskedik.
 kalatylol, karatylol: fecseg.

köszpítel: lassan, csoszogva jár.
 kaséta: fűzvesszőből font kosár.
 komócsa: földi eper.
 kabát: a női ruha.
 köpéce: negyedrészes mérő faedény.
 kuktálkodik: ennivalót keres.
 kajtárkodik: ravaszkodik.
 kajszrom, kaszroj: nagy vaslábás.
 kupori: takarékos.
 kustorog: üldögél tétlenül.
 lityal: fejkötő.
 lébuc: a halászmadár neve.
 locsbál: veri a vizet.
 lóginnya: hinta.
 lógérezik: nem dolgozik.
 lóginnyázza magát: hintálja magát.
 lipityánka: lapos ásó.

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Hont megyeiek.

áci: add ide!; épen így: hoci: hozd ide!
 bulyágot: bolyong, kóborol.
 ciklád: szikkad.
 cikra: szikra.
 csihi-puhi: verést utánzó szó. „Csihi-puhi! jó bēadott neki“.
 csádárj: csavarj (bizonyára a „sodorj“ analogikus hatása).
 drábális alak: megtermett, hatalmas, tagbaszakadt.
 fölöstököm: reggeli, frūhstűck.
 gyűk: gyökér. „Ojján gyűkei vőtak akár a károm“.
 kájbál: kiabál.
 káplonká: kis, szent képet tartalmazó, útfélén álló kápolnácska.
 kotyogós: kulacs.

málé, málészájó: ügyetlen, bamba.
 monyáznityúkot: tojáskeresni benne. Az anya meg kedveskedve így szólítja kisgyerekét: monyacsám; mi egyébként teljesen egybevág a finn *munukkani*-val.
 morotvá, usztató, ásztalos gödre (egy asztalos fult ott be): az Ipoly részei.
 miégymás: tárgyesete: miégymást stb. (Egy napilapban így olvastam: „már történt egyet-más“.) „Miégymást hoztá? Hács-csak kumpért (krumplit)“.
 nekidurájja magát: neki-bátorodik.
 páplony: paplan.

pupúc: apró, vézna emberre mondják.	tér betyő: térdepel.
stiglinc: tengelic.	trockà: beteges disznó húsában található egészségtelen fehér csomók.
székső: szélső.	váksibillà: beteges, rossz szemű.
szerőpog: aki minduntalan szívja az orrát.	

(Ipolság.)

BÁRDOS REMIG.

Palócvidékiek.

ágáca: ákác.	cseplye: bokor
ákorog: erős, mély hangon nyikorog (az ember).	csepléshely: hegyoldalon bokrokkal benőtt hely.
bakkan: zökken; megbakkant a kocsi.	kicsereeltette az uraság: csert hántatott az erdőn. (Istenmezeje.)
bakfintyet vetett, hányt.	csigargat: lehorzsol; lecsigargatta a bőrit.
billankó: az a fa, amire a a lógós ló hámjának kötelét kötik; billankó minden, ami lóg, billangózik, billankózik; billankózója van annak. (Váraszsó.)	csilyikel a garat, mikor a garatról a buza lejár. (Váraszsó.)
bódoganya: a mestergerendát tartó oszlop. (Váraszsó.)	csimpesszékfő: akasszák fel.
bordás csikleves: csigaleves. (Váraszsó.)	csipász: lop. „Jaó vaóna aszt az ötvenest elcsipászni; fölcsipászták a pénzt“. (Váraszsó.)
borzék: vad bodza.	csülyők: kicsi, hitvány, kölyök, suckó.
börke: mellény nőszemélyeken. (Istenmezeje.)	csúrdít: szalonnát süt.
buktatás: a szőlőművelésnél a következő eljárás. Az egész tőke mellett gödröt ásnak, abba beletemetik a tőkét, azután a vesszeit oda húzzák, ahová szükséges. Ezen már abban az esztendőben terem szőlő.	fakíttassa meg v. fakajtassa meg a sebet: fakasztassa ki. (Istenmezeje.)
cele-cula: cók-mók, hozzávaló, anyag; roppant sok cele-cula kell a rakéta-készítéshez.	farhámomise: az olyan adstantialis mise, melyen a kis papok dalmatikába öltözve szoktak segédkezni.
cigoruva: szigorúan. (Fűzes.)	fájtatta a lábát. (Sz.-Erzsébet.)
cucajka: pruszli, mellény nőkn. (Váraszsó.)	fekete málna: szeder. (Rimaszombat.)
megcsap: „Akkor oszt megcsapják plebánost. (Sirok).*	feszél: feszül. „Megfeszelt a kocsi“.
csávál: „nagyon sokszor csáválta a kezét“ (a kuglizásnál): csóválta, mozgatta, mikor a golyót kidobta. (Váraszsó.)	fogadkozik: szabadkozik, mentegetődik. „De tudnak fogadkozni!“ (Lagziba meghítt, de menni nem akarókról mondták.)
	fullik: „Megfullik a por két hegy közt“: nem mehet tovább.
	ganga: férfi kötény. (Sz.-Erzsébet.)

* Jelentése?

gótér: gabonafaj.
gyovontat: gyóntat. „Meg is gyovontatták szegén beteget, mék sem hasznát“.
gyűsző: gyűszű.
haskal: „ráhaskal a nyulra“: hasával ráfekszik.
herőce: csőrege, forgácstészta.
hurijjék már egyet a kántor úr: énekeljen nagy gyomorral = jól teli hanggal. (Várasszó.)
huzogja az orromat a gyerek, pedig neki is van (mondta egy rimaszombati pesztonka a csecsemőről).
hűtés: hűlés.
incifinci asszony: ficáncoló, könnyűvérű.
iszkolt: előre rohant, loholt. megívedik a körte: szotyós lesz. (Várasszó.)
karít: kikarította a hordót a szekérből.
karistol: csikar, mar, kapar. „Ne karistold össze aszt a falat“.
karul: gurul, fordul. „Felkarult a róka“.
karátyál a tyúk. (Várasszó.)
kajszmál: „Ne kajszmáld el a golyót“ = kajszán, görbén ne dobd. (Várasszó.)
kavalyog: kóborog, sétál.

(Rimaszombat és Heves m. mátrai járása.)

kácsong: „Elkezdett ott kácsongani a széken“: feszengeni, rendetlenül ülni. (Istenmezeje.)
kicsa: kicsoda? micsa: micsoda?
kohantó: így hívta egy kántor a nagy tajtékpipát.
kólyika: talyiga. (Sz.-Erzsébet).
kominár: kéményseprő. (Rimaszombat.)
koncsorog: jár-kel, látogatja a vidéket. „Koncsorgóban vagyok, koncsorogtam“. (Sirok.)
konyorász: kérve kér.
kopp: „Egy koppot se szóltam; összeverte a fogát a vad, kopp, osztég ledobbant“.
korács: „A magam korácsú svábok már nem tunnak svábú“.
kukás: dohánymunkás.
kukorog: guggol; lekukorogtam.
kukúcsol: kis lyukon nézeget.
kutacs: tüzet piszkáló görbe vas. (Rszombat.)
lápa: hely neve; vak lápa: minden oldalról elzárt lápa.
lül: leül.
mámháskodik: lustálkodik.
mancs: fából készült golyó, amit bottal ütnek. (Sz.-Erzsébet.)
mancsozni: fatalpával játszani, tekézni. (Sz.-Erzsébet.)

VOZÁRI GYULA.

G ú n y n e v e k .

Aranybölcső. Badara. Bakter. Bandir. Bábos. Boeskor. Borka. Borzas. Bórkötény. Buki. Cócele. Cifrasás. Csabri. Csoszogó. Csökli. Csurri. Debadoboda*. Dongó. Dühös. Hosszúfurulya. Humeg. Kiricsa. Kopasz. Kullancs. Kuruc. Mingyákéri. Mucsi. Mukucs. Nehezengyütt. Niki. Pamukfűlű. Pörköce. Rózsafűzér. Sütemény. Szeneskocsi. Trallalla. Torzsa. Zöldség. Zsidó. Zsódéros. Vada.

(Gelse, Zala m.)

SIMON GYÖRGY.

J a v í t a n d ó .

308. l. 9. s. alulról: *bátyám-* h. olv. *kutyám-*.

* Nem adom oda.

Megjelenik
minden hónap

15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR

NYELVÖR

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség

és

kiadó hivatal

Budapest

New-York palota

XXVI. kötet.

1897. SEPTEMBER 15.

IX. füzet.

A HATÁROZÓK OSZTÁLYOZÁSA.

III.

A cselekvés lefolyásának helye, ideje és módozatai teljesen meghatározzák a cselekvést. Ehhez több mondatrészre szükség nem volna. A logikában is e három kategória szerint történik a fogalmak külső (= szavakkal történő) determinációja.* Mindazáltal e határozókkal koránt sincsen kimerítve a határozók egész köre. A határozóknak legvitásabb, legtöbb fejtörést okozó része még hátravan. Az, amelyet Simonyi hibásan az állapothatározók közé sorozott, Szinnyei pedig képes helyhatározónak nevezett, minők: *bízik vkiben*, *gondol vkire*, *gondolkodik vmin*, *vmiről* sat. E határozók igen sok gondot okoztak a nyelvtan-íróknak. Némelyek nem is sorolták a határozókhoz, hanem kiegészítőnek nevezték azon oknál fogva, hogy annak az igének vagy melléknévnek, amelyhez járulnak, magában nincs teljes értelme, kiegészítésre szorul a szóban levő mondatrész által. Ugyanez oknál fogva Szinnyei a képes helyhatározók közt függő határozóknak nevezi őket, mások vonzatoknak nevezték. Lássuk hát, tulajdonkép mit is határoznak meg ezek a mondatrészek.

Legfeltűnőbb sajátsága e mondatrészeknek, hogy szükségkép hozzájárulnak az igéhez, az ige mintegy vonzza őket, nélkülök az ige nem állhat. *Bízik* igéhez okvetlen hozzá kell tenni, hogy *kiben*, *hasonlít* igéhez, hogy *kihez*, *gondolkodik valamin* stb. E sajátság azonban nem oly lényeges, hogy miatta kivegyük e mondatrészt a határozók sorából, ha különben odavalók. Simonyi is védi határozó voltukat,** kimutatván, hogy ez állandónak nevezett vonzatok korántsem állandók; és hogy a különbség e mondatrészek és a többi határozók közt nem bennök, hanem az ige-fogalomban van. De miben áll lényegileg ez a különbség?

* Vö. W u n d t, Logik, I.132.

** A magyar határozók, I.45—49. lapjain.

A logika megkülönbözteti a viszonyos és viszonytalan fogalmakat.* A viszonyos fogalmak olyan jegyeket foglalnak magokban, amelyek szükségképen föltételeznek bizonyos más fogalmat is. Így az 'atya' fogalom föltételezi egyrészt az 'anya', másrészt a 'gyermek' fogalmát, az 'uralkodó' az 'alattvalókat' stb. Ép így vagyunk a cselekvés és tulajdonság fogalmaival is. Némely ige és melléknév olyan cselekvést és tulajdonságot fejez ki, melyhez nem kell szükségkép hozzájárulni más személynek vagy tárgynak, elég maga az alany, amelyhez a cselekvés v. tulajdonság fűződik. Pl. A fiú alszik. Atyám egészséges. Ezek magokban is tökéletes értelmet fejeznek ki. Ellenben: A fiú hasonlít —, bízik —, jártas —, okvetlenül kiegészítésre szorulnak. Mert a 'hasonlít, bízik, jártas' viszonyos fogalmak; olyan cselekvést és tulajdonságot fejeznek ki, amelyet maga az alany nem végezhet el, magában nem bírhat; elvégzésére és bírására más személyek és tárgyak is szükségesek, mint közreműködő tényezők. Minden attól függ tehát, hány tényező szükséges a cselekvéshez. Néha, ritkábban, elég egy tényező, az alany, aki a cselekvést végzi. Pl. A fiú alszik, fekszik, ül, jár, sétál sat. Ezek a tárgyatlan ige k által kifejezett cselekvések. A legtöbbször legalább két tényező kell a cselekvés végrehajtására, egy aktív és egy passzív tényező, a cselekvésnek alanya és tárgya. Az egyik ahonnan a cselekvés kiindul, a másik ahova irányul. Ilyenek a tárgyas ige k által kifejezett cselekvések, mint: ír, olvas, eszik, iszik, kapál, kaszál sat. Sokszor a passzív tényező, vagyis a tárgy, nem fontos, azért elmarad, így pl. ha egyszerűen arról van szó, mit csinál valaki. De a passzív tényező ottlétének a gondolata ilyenkor is eszünkben van. 'Mit csinál a gyermek? A gyermek ír' (t. i. valamit).

A cselekvésnek másik tényezője az alany mellett nem mindig -t ragos mondattárggyal van kifejezve. 'Valamit gondol' úgy is kifejezhető: 'valamire gondol, valamin v. valamiről gondolkodik'. 'Valakit segít': 'vkin segít'. 'Sajnál, szán vkit': 'sajnálkozik, szánakozik vkin'. 'Néz vkit: vkire néz'. 'Ráismer vkire' és 'megismer vkit'. 'Hallgat vkit' és 'hallgat vkire'. 'Azt beszélik' és 'arról beszélnek'. 'Elpanaszolja szenvedéseit' és 'szenvedéseiről panaszkodik'. 'Hiszem az Istent' és 'hiszek az Istenben'. 'Féli az Istent' és 'fél az Isten-

* Vö. Mill Stuart, A deductiv és inductiv logika rendszere, I.58.

től stb. Ilyet nagyon sokat lehetne idézni, ahol a *-t* ragos mondat tárgyát más ragú szóval lehet helyettesíteni. Nem állítom, hogy a kétféle kifejezés teljesen egyenlő értékű. Néha nincs közöttük észrevehető különbség, néha más árnyalatot fejeznek ki. Azt azonban határozottan merem állítani, hogy a *-t* ragos, meg a más ragú mondatrészek teljesen azonos logikai viszonyt fejeznek ki: a cselekvés passzív tényezőjét. Ezek az *-n*, *-ben*, *-ről*, *-től*, *-ra*, *-hoz* ragos mondatrészek tehát, amelyeket eddig kiegészítőnek, függő határozónak, képes helyhatározónak, vonzatnak mondtak vagy pedig az állapot-határozók közé soroltak, semmi egyéb, mint a cselekvés passzív tényezői, tehát ép úgy tárgyai a cselekvésnek, mint a z ú. n. mondat tárgy. Közöttük inkább csak fokozati, nem pedig lényegi különbség van. A *-t* ragos tárgy szorosabb tárgyi viszonyt látszik kifejezni, mint a többi. „Vkit néz, vmit beszél” kifejezésekben a *-t* ragos tárgy valamivel többet mond, szorosabban függ a cselekvéstől, mint a „vkire néz, vmiről beszél”-féle kifejezésekben a *-ra* v. *-ről* ragos tárgy. De lényegileg más viszonyt nem fejeznek ki.

A *-t* ragos tárgy szorosabb függése a cselekvéstől azt látszik mutatni, hogy a tárgynak ez az eredeti alakja, a többi pedig csak később fejlődött ki átvitel útján, épen mint az idő-, állapot- és módozathatározók legnagyobb része. A *-t* ragos tárgy eredeti voltát egyébiránt nyelvünkben maga a mondat szerkezet is bizonyítja. Az ige külön alakkal utal a határozott tárgyra (látom a fiút). Úgy hogy a *-t* ragos tárgy csakugyan a mondatnak is tárgya, nemcsak a cselekvésnek; vagyis: meg kell különböztetnünk a cselekvés tárgyát és a mondat tárgyát. A mondatrészeknek ugyanabba a kategoriájába esik mindkét fajta tárgy, de a mondat tárgy egyúttal a mondat szerkezetnek is egyik megkülönböztetett eleme.

Az eredeti *-t* ragos tárgy azonban a nyelv fejlődésével nem lehetett elég tökéletes kifejezője a tárgyi viszonyoknak. Csak egy esetet hozok föl. Nyelvünk a visszaható képzőt olyankor is használja néha, amikor szenvedésről, visszaható cselekvésről szó sem lehet; hanem egyszerűen csak tárgyatlanul kellene* használni a

* Nemcsak kellene, hanem valóban úgy használták régebben: *imád érte*, *csodál rajta* stb. Tehát előbb változott meg a tárgy alakja, s csak utóbb vette föl az ige a visszaható formát: *imádkozik*, *csodálkozik* stb.

különben tárgyas igét, ez esetben is főleg a tartósság kifejezésére. Pl. bosszankodik, búslakodik, rágódik, csúfolódik, sajnálkozik, csodálkozik, bánkodik stb. Minthogy ez igéknek visszaható alakjuk van, mondat tárgy nem lehet mellettük. Ámde a cselekvés tárgya, a mit rág, csúfol, sajnál, csodál, bán stb. megmarad tovább is. Ez esetekben aztán nincs más eljárás, mint lemondani róla, hogy a cselekvés tárgya egyúttal *-t* ragos mondat tárgy is legyen s azt más módon — átvitel útján helyragokkal — fejezni ki. Így jöttek létre a *vmín* bosszankodik, sajnálkozik, csodálkozik' s több efféle átviteles kifejezésmódok, ahol a cselekvés tárgya nem lehet egyúttal mondat tárgy is.

Elősegítette, sőt erőszakolta az átviteles kifejezéseket a tárgy kifejezésénél az is, hogy nem minden cselekvés olyan, melynek lefolyásához elég két tényező, az alany meg a tárgy. Némely cselekvésnek több tényezője is van, mint: Vettem hírt bajodról, egyességet kötöttek vmire (nézve), utasítást ad vmire, gondot visel vmire, közli gondolatát vmiről, töri a fejét vmiben, kedvét leli vmiben, erőszakot követ el vkin, győzelmet arat vkin, bosszút áll vkin, átkot mond vkire, vonzalmat érez vki iránt stb. E kifejezésekben két tárgy van a cselekvésnek, melyek közül csak az egyik lesz *-t* ragos tárgya a mondatnak, a másikat szükségképp más raggal kellett kifejezni, átvitel útján. Ily esetekben aztán működésbe jő a nép fantáziája, s amilyen helyzeti viszonyba tudja képzelni a tárgyat a cselekvéssel vagy a másik tárggyal, olyan raggal látja el. Ez a rag azonban nem mindig fontos, helyette más is alkalmazható volna. A tárgy ragjának a megválasztásában sokszor a nyelvi divat is dönt. A nyelvhasználat megszeret valamely ragot, azt aztán széltiben használja az átviteles kifejezéseknél. Egyre megy: 'gondolkozik vmín v. vmiről, osztozik vmín v. vmiben, kételkedik vmín v. vmiben, emlékszik vmire v. megemlékszik vmiről' stb. Ezekben a rag megválasztása nem fontos. Sokszor azonban természetesen a hasonlóság vagy más körülmény határozott alakban kívánja a tárgy kifejezését. Pl. fél, iszonyodik, idegenkedik ... vki től (az ellenséges indulat miatt); vonzódik, húz, ragaszkodik ... vkihez (a barátságos indulat miatt). Szóval amikor több tárgy van a cselekvésnek, a tárgy akkor különféle helyragot vesz föl s ehhez képest különféleképp tagozódik, csoportokra oszlik. E csoportok megállapításában, minthogy alapjuk nem mindig valamely logikai foga-

lom, kiindulhatunk a hol? honnan? hova? kérdésekre felelő helyragokból is.

Mindezek az imént tárgyalt mondatrészek tehát korántsem állapothatározók, mert nem valamely létező állapotát, hanem a cselekvés tárgyát határozzák meg. Azért tárgynak vagy tárgyhatározónak kell őket helyesen neveznünk. Így nevezte őket Budenz is Finn nyelvtanában; Munkácsi-Kunos is ez elnevezést pártolják a belviszonyragokról írt beces monografiájukban; a német gramatikák is Genitiv-objekt, Dativ-objekt, Accusativ-objekt nevet adnak e határozóknak, s megkülönböztetnek közelebbi és távolabbi tárgyat. A logikus német fej itt helyes úton jár. Csakis a 'tárgyhatározó' elnevezés fejezi ki azt a logikai viszonyt, melyben e mondatrészek a cselekvéssel állanak, épen mint a hely-, idő-, állapot- és módozathatározók. A 'vonzat', a 'függő határozó' a 'képes helyhatározó' elnevezések nincsenek logikai alapra állapítva, a dolog lényegét még csak nem is érintik. A dolog lényegét, a határozók alapját tevő logikai viszonyt a cselekvés a l a n y a, t á r g y a, h e l y e, i d ő j e, m ó d o z a t a i, továbbá a létező h e l y z e t e és á l l a p o t a fejezik ki. E fogalmakat kell tehát használnunk a határozók elnevezésében is.

Egészen más kérdés aztán a tárgyhatározók körének a megállapítása. Épen mint a többi határozóknál, úgy itt is sokszor nagyon nehéz megállapítani azt a határvonalat, ahol a tárgyhatározó végződik s más határozó kezdődik. Láttuk, hogy a helyhatározóból a helyzethatározó közvetítésével gyakran észrevétlenül jutunk az állapothatározóba, úgyszintén az alkalomhatározó útján az időhatározóba. Ugyanezt tapasztaljuk a tárgyhatározónál is. 'A v á r o s b a m e n t' még kétségkívül helyhatározó; 'a n y j á h o z szaladt, követet küldött a s z u l t á n h o z' szintén helyhatározók de ezekben a hely már nem pusztán helyet jelölő fogalomnak a neve, hanem tárgyat (személyt) is jelöl; 'v k i h e z b e s z é l, l e v e l e t í r, i m á d k o z i k, f é r j h e z a d, c s a t l a k o z i k, h a j l i k, s z í t, v o n z ó d i k, r a g a s z k o d i k. v k i r e r á b i z, h a t, á l d á s t m o n d'... már többek mint pusztán helyhatározók, ezekben mintegy szellemi mozgásról van szó, melynek végpontja is csak szellemi hely, vagyis már inkább t á r g y. 'V k i h e z l e v e l e t í r, v k i r e á l d á s t m o n d' annyi mint: 'v k i n e k l e v e l e t í r, á l d á s t m o n d'. Tehát a részeshatározó is joggal sorolható a tárgy kategóriájába, amint régen úgy is nevezték, hogy r é s z e s t á r g y. Sőt tárgynak kell tekintenünk az ilyet is: 'h a s o n l í t v k i h e z'. Ebben ugyan és sok másban nem olyan természetű a cselekvés

vagy állapot, hogy aktív és passzív jellege előtérben állana. Különösen a hasonlóság eseteiben nem igen lehet aktív és passzív szereplőről beszélni, mert mindkét tényező egyaránt lehet kiindulópont; az apa például úgy hasonlít a fiához, mint a fiú az apjához. A nyelv azonban még itt is úgy fogja fel a viszonyt, hogy az egyik a hasonlítás alánya, a másik pedig tárgya. Azért ezekben is joggal beszélhetünk tárgyhatározóról. Valamint beszélhetünk melléknévek mellett is, mint: jártas, tapasztalt, ügyes, biztos, erős, gazdag. *... v miben*, amelyek különben is bizonyos cselekvőség fogalmát rejtik magokban.

Még csak arról akarok röviden említést tenni, hogy valamint a cselekvés tárgya nem mindig a mondatnak is tárgya, úgy a cselekvés alánya sem mindig alanya a mondatnak. A kettő nem mindig esik össze. A cselekvés alánya a cselekvés végrehajtója; a mondat alánya pedig a mondat kiinduló pontja, amelyhez az ige jelentette történés fűződik. E mondatban: *A magyarok megverték a törököket* — a cselekvés alánya és a mondat alánya ugyanaz. E kettő a legtöbb mondatban össze szokott esni. De nem mindig. Ebben a mondatban: *A törökök megverettek a magyaroktól* — a mondat alánya, kiinduló pontja a 'törökök', a cselekvés alánya ellenben itt is csak a magyarok, ill. 'magyaroktól'. Ezt tehát teljes joggal nevezhetnők alanyhatározónak. Ide tartozik az ilyen is: *'Mátyás megüzente követeitől v. kövéteivel a szultánnak az ő föltételeit. Barátjával v. barátja által levelet írat'*. Ezekben két cselekvő alany szerepel, egy közelebbi és egy távolabbi, amellyel a közelebbi alany rendelkezik. A távolabbi alany aztán eszköz gyanánt van feltüntetve, azért *-vel* raggal v. *által* névutóval van ellátva. A cselekvés alánya van kifejezve az ilyenekben is: *'A gyermeknek tisztelnie kell (illik, szükséges...) szüleit.'* Csakhogy ebben az alany és az ő cselekvése birtokviszonnyá van átváltoztatva (*... nek — ... nie*); az alany nyelvtanilag birtokosnak, a hozzája tartozó cselekvés pedig birtoknak van feltüntetve. Az ily szerkezetekben a *-nek* ragozó szó tehát gramatikailag is kifejezett alanyi birtokos.*

Sok csinyja-binja van még a határozóknak, de ezúttal nem

* Kérdés! mért nem mondjuk: *(az) én tisztelnem kell*, hanem *nekem tisztelnem kell*, már pedig *(az) én* és *nekem* közül az első birtokos, de a második részes határozó.

szándékozom, azokat teljesen megvilágítani, csak a határozók osztályozásának egyedül helyes logikai alapjaira akartam rámutatni. Mellőzöm hát a képes beszéd határozóinak az elemzését. (Nem képes határozókról beszélek, hanem a képes beszéd határozóiról, mint: Nem esett a fejelágyára, koldusbotra jut, kétségbe esik stb.) Mellőzöm az elliptikus kifejezéseket, a hamis analógia eseteit, elavult szerkezeteket és egyebeket. Mindez részletkérdés, ezúttal pedig csak az osztályozás kereteit akartam megigazítani.

Az osztályozás világosságáa azonban még valaminek a tisztázását kívánja. Eddig az volt szokásban, hogy az ugyanazon a fogalmi viszonyon alapuló határozókat a cselekvés iránya szerint három csoportba osztottuk: hol? honnan? hova? vagyis a tartamot, a kezdőpontot és végpontot kifejező csoportokba. A többi, még fölmerülhető irányjelöléseket e három csoport valamelyikébe osztottuk be. Ez eljárás nem épen helytelen, de véleményem szerint még helyesebb és világosabb volna a csoportosítás, ha három helyett négy csoportot vennénk föl, negyedikül a mérték meghatározását. A cselekvés mértékét minden fajta határozóval ki lehet fejezni. Igaz, nem mindig használ a nyelv e célra külön ragot, de az *-ig* rag első sorban mértéket fejez ki. 'A katonák Váctól Pestig masíroztak' ebben a hely két végső pontja szolgáltatta a mértéket. De sokszor elég egy is, az *-ig* raggal: 'A kőfalig szaladt'. A másik pont az a hely, hol a beszélők vannak. Ide tartozik a helynek hosszmértékkel mért meghatározása is: 'három öl vagy ölnyi hosszú, három mérföldnyire van'. Idővel is kifejezhetni a mértéket: 'Hétfőtől szerdáig nem dolgozunk, elég lesz újesztendeig, három hétig betegeskedett, húsvét óta nem volt otthon' — ezekben a cselekvés időmértéke van kifejezve. Egyszerű időhatározók: télen, húsvétkor, három nap múlva, keddtől (fogva). Állapothatározóval is kifejezhetjük a cselekvés mértékét: 'Véresre verte (= annyira megverte, hogy vérzett); annyira dühbe jött, hogy elvesztette eszméletét'. A következményes mondatok tulajdonképp mind úgy határozzák meg a cselekvés mértékét, hogy megmondják, micsoda állapotba jutatta valami a létezőt. Móddhatározóval leginkább csak általánosságban lehet meghatározni a cselekvés mértékét, mint: nagyon, szerfölött, kissé, alig, sehogy stb. Még tárgyhatarozóval is kifejezhetjük a cselekvés mértékét: 'csontig átfázott, bőrig áázott, egy hajszálig kitepte a haját' stb.

Ezek szerint a határozók osztályait és ezek csoportjait a következőkép foglalhatjuk egybe (zárójelbe téve a különösebb határozókat): *

		Tartam	Eredet	V é g	Mérték
Cselekvésre	Helyhatározó	hol?	honnan?	hova? (merre?)	meddig?
	Időhatározó	mikor? (hányszor?)	mitől (fogva)?	mire?	mióta? meddig?
	Módozathatározó	eszközh. módh.	okh.	célh.	mennyire?
	Tárgyhatározó	min? ...	miről? ...	mire? (mondattárgy) (részesh.)	meddig?
Létezőre	Helyzethatározó	min? ... (hányan?) (kinél -bb?) (kivel?)	miről? ...	mire?	meddig?
	Állapothatározó	miben? ... (állítmánykieg.)	miből? ...	mibe? ... (mivé?)	mennyire?

BALOGH PÉTER.

* Addig is, míg valaki bővebben hozzászólna a kérdéshez, csak egy pár megjegyzést kívánok tenni.

Balogh P. kísérlete figyelemre méltó, de nagyon kételkedem, vajjon fölosztása éppen az iskola dolgát megkönnyítené-e (ha pl. a gyermeknek ilyeneket mondanánk, hogy „*bőrig* átázott” — tárgyhatározó). Hiába, magában a nyelvben olyan változatosak s annyira összefonódnak a határozók fajai, hogy nehéz világos, áttekinthető rendszerbe foglalni őket. Az én *körülményhatározóim* ellen azt veti B., hogy „a hely és idő is körülmények”. Ha így általánosítjuk, akkor az alany és tárgy is körülmény, de rendszerint szűkebb terjedelmet tulajdonítunk a *körülmény* fogalmának s az iskolában bátran úgy alkalmazhatjuk, ahogy én tettem. — Az erősítő szók, *bizonyára* stb., nem a cselekvés, hanem az állítás módját fejezik ki s azért B. szerint nem módhatározók. De hát akkor mik? — Ellenmondás, hogy a II. cikk elején azt mondja B.: „ne az alakok vezessenek mondattani kategóriák felállításában”, a III.-ban ellenben megengedi, hogy a tárgyhatározó „csoportok megállapításában ... kiindulhatunk a helyragokból is”.
S. Zs.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Pajtás.

Tör. *bojdaš*, egykorú, kortárs. Ez a magyar *pajtás* szónak is eredeti jelentése, mely e szerint szintén török jövevényszó. *Bojdaš* összetétele a tör. *boj* kor, termet és tör. *-daš* szónak; vö. tör. *joldaš* útitárs (*jol* = út).

Harács.

Tör. *háráds* adó, sarc, örm. *cháráds* Steuer 15. század = arab *cháráds* Grundsteuer Hübschm. Arm. Gr. I.268. E szerint a m. *harács* (praeda, tributum NySz.) kétségtelen török jövevényszó. Innen *elharácsol*.

Ördög.

Az *ördög*, *ördög* szó talán szintén perzsa jövevényszónak tekinthető ebből **ańro deňg* házi manó, szó sz. a ház gonosza: *ańro* az *Ańro mainyu*-ból, melynek második része Munkácsi szerint *manó* (ennek *ó*-ja az egyes számú vokativus alakját mutatja: *mańyō*, o Geist': óind. *mányō*, Brugmann, Grundriss² 194). *Deňg* a gatha dialectusban előforduló egyes számú genitivus = *domus*, vö. szanszkr. *patir dan* Herr des Hauses. *Ańro* eredeti jelentése: gonosz = óperzsa **ahra* Hübschm. Arm. Gr. I.26. *Ańro deňg*-ből, hol az *ań* nasalis vocalis, könnyen lehetett *erděng*, *ördög*.

Kis, kicsi.

Minthogy *vásár* pehlevi *vāčār*, óörm. *vačar* (perzsa jövevényszó Hübschm. Arm. Gr. I.242), továbbá a török jövevényszók sorában tör. *çok* = magyar *sok*: a magyar *kis* szó is perzsa jövevényszó lehet = újp. *kīč* wenig, klein (örm. újabb átvétel *khičh* wenig, mely most nagyon használatos Hübschm. Arm. Gramm. I.278). Ezzel szemben a magyar *kics-i* újabb átvétel lehet *s* helyett *cs*-vel és *-i* kicsinyítő képzővel. Ez esetben a *kis* és *kics-i* alakoknak semmi közük sincs a 'kis' jelentésű török *küçük* szóhoz.

Ész.

E szó a MUGSz. szerint több ugor nyelvben megvan: vogK. *es*, vogB. *os* Verstand, Rat, osztB. *oš* Verstand, Urteilsvermögen. Hozzászámíthatjuk a hegyi cseremisiz *oš*, *uš*, *aš*-t is.

Mindezen itt felsorolt ugor szók közös forrása lehet zd. *uši* Verstand, Einsicht, Geist, Sinn, újp. *hōš* (*huš*) Einsicht, Klugheit, Verstand, Geist, páz. *hōš*, pehl. *hōš* understanding és örm. (jövevényyszó) *uš* Verstand, Sinn (Hübschm. Arm. Gr. I.216).

Szeret, szerelem.

Az örmény *sēr* amore, affecto, szeretet, és *sir-el*, szeretni alapján örmény jövevényyszó a magyarban a *szeret, szerelem*-beli *szer-* is. Megjegyzendő, hogy *sir-el* örmény hangtörvények szerint **ser-el*-re megy vissza.

A *sir-el* eredeti jelentése valószínűleg 'szivel', mert az örményben *sirt* (gen. *srti*) Herz = skr. *hrd-*, zend. *zərədaya*, gör. *καρδία*, *κῆρ*, lat. *cor*, gót *hairtō*, egyhszl. *srūdīce* stb. (Hübschm. Arm. Gr. I.490). Nézetem szerint az örm. *sirt* végső mássalhangzója úgy viszonylik az örm. *sēr*-hez, mint a gör. *καρδία* *δ*-je a *κῆρ*-hez (vö. lat. *cor*).

Tej.

Munkácsi (Ethn. 5:75) a *tej* szót helyesen tartja indogermán jövevényyszónak. Csakhogy a szanszkrit *dadhi*-ből való származtatása hangtani nehézségekbe ütközik. Alkalmasabban magyarázható azonban az örményből. Hübschmann szerint az örm. *dal* aus *dail* Biestmilch, *di-e-m* sauge: skr. *dhāyati* saugt, zd. *daenu* Weibchen von Tieren, újp. *dāya* Amme (vö. újszlov. *dojka* stb. és m. *dajka*), gör. *θηλή* Mutterbrust, egyhszl. *doja* säuge, *doilica* Amme stb. töve: *dhēi* (*dhē*), *dhēi*, *dhī* Arm. Gr. 437. Brugmann Grundriss² I.180. szerint *ei* sicher in *dail* (*dal*) Biestmilch zu *dhēi* saugen. E **dail*-ből lett a magyar *tēj* (*tej*); vö. magyar *máj* = **majla*, *mája*- MUGSz.

Hét.

Egyetértek Munkácsival abban, hogy a magyar *hét* számnév indogermán eredetű, csakhogy örm. *evth-n*, **hevth-n* (idg. sept-m) alapján örmény jövevényyszónak tekintem, még pedig annnyival inkább, mert az örmény nyelvjárásokban *evth-n* *n* nélkül is előfordul: **evth-ə*. A *tíz*-nél is számbaveendő örm. *das-n* eredetibb **dəs-n* alakja (a nyelvjárásokban *n* nélkül is: *das-ə*) összet. *des* mellett. A *hét* 'Woche' jelentése perzsa befolyás; vö. újp. *hafta* 'sieben' és 'Woche'.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

(Folytatás.)

Kövezet, Gr. Dessewffy József. (Bártfai levelek, 1818.) Vö. Dess. és Kazinczy lev. II.298 és Phil. Műsz. 144. l.) A Kisd. Szótárban már megvan a *kikövezett út* a *vetni* cikkben. A geológusok az ő *közeiteket* a *szózat*, *magzat* szavakkal és a csángók között *ulicájával* (Nyr. 9:489) igazolhatják. Kacs Kovics Lajos (Tud. Gyűjt. 1831. IX.69 l.) a mai *közetet* is *kövezetnek* nevezte.

Kövület, Nyulas Ferenc. (Erd. orv. vizek. 1800. I. XXXV.) Határozottan magáénak mondja.

Külügy-miniszter, Helmecezy. (Jelenkor! 1833.) Érdekes fejlődése van e szónak egymagában a Jelenkorban is: *külső dolgok minisztere* (I.8); *külső miniszter* (I.453); *külső ügy miniszter* (I.674); *külső ügyi miniszter* (I.816) s végre *külügy-miniszter* (II.795).

Lak, Révai. — „*Lak* est mansio, habitatio, ut composita vicorum nomina clare docent: *Széplak*, *Ujlak*, *Nagylak*; et idem *lak* etiam verbum est“. (Antiquit. §. 180.) *Lakhely*, Bécsi cod. 67. 12. — SI. túlságig használja: *baromlak*, *bolondlak*, *fejedelemlak*, *halottlak*, *madárlak*, *méhlak*, *szegénylak*, *tyúklak*.

Lejárat, Császár Ferenc (Váltó-jog). Előbb „időt-ért váltó“. (Tud. Társ. Zsebsz.)

Lelkület, Jósika. (Vö. Törvtud. Műsz.). — Ma inkább a érzelemlátnak vagy gondolkodásmódnak felel meg; a *jellem* végkép kiszorította eredeti értelméből.

Lóverseny, Szemere (Munkái I.47).

Méltány, mn., Kazinczy (Tud. Gyűjt. 1818. III.80). „Származik ezen elavult igéből *mélt*, melynek részesülője: *méltó* még most is virágzatban vagyon. Így lett a *köt-ből kötény*, hogy több példát ne említsek“. Ma már csak származékaiban él: *méltányos*, *méltányol*. (Vö. Nyr. 9:159.)

Mereng, Kisfaludy S. (Szemere Munkái II.258.) Kresznerics is Himfőre hivatkozik (1807-iki kiad. II. 202.): „Szeretek ott *merengeni*. Azon évben elmém-mel“. II.271: „Az érzemény tengerében Ölekezve *merengnek*“.

Merény, -el, -let, Helmecezy. (Phil. Műsz. *Unternehmen* alatt.) A Jelenkor II.431. l. *wagstück* is. Az Akad. Zsebsz.-ban: *unternehmen*: *merényel*; *unternehmer*: *merénylő*, vállaló; *unternehmung*: *merény*, vállalat, *merénykedés* még mint szokatlan szók vannak jelölve.

Méret fn., Beszédes József. (Math. Műsz.) A dimensiot Nagy Károly még 1832-ben *mérség*-nek nevezte. (Társalkodó I.128.)

Mérleg, Helmecezy. (Törvtud. Műsz. és Szvorényi Fejl. tün.) CzF. szerint „ujabb időben helyesen alkotott szó az *ütleg* (!) hasonlatára“. Megvan már a Társalkodó 1832. folyamában (95. l.).

Mérmök, Kunoss. (Szöfűzér 1834.) Hozzáteszi: Korcs magyarul: *inzsellér*. A Gyalulatan pedig: „A geometra nemcsak földet

mér, hanem más egyéb tárgyakat is: ennél fogva általánosabb néven s helyesebben *mérnök*nek mondathatik“. Vö. Phil. Műsz.; a Math. Műsz.-ban (1834.) még *földmérő*.

Mértan, Kunoss. (Gyalulat 1835.) A Törvtud. Műsz. neki tulajdonítja; Fogarasi 1836. szótára még nem ismeri.

Modor, Szemere Pál (Munkái I.47.). Vörösmarty (Figyelmező 1837.) védi azok ellen, akik *monorral* (Társ. II.109) akarták ki-szorítani.

Módosítás, Zay Sámuel (Magyar Mineralogia 1791.). BSzD. már fölveszi a Kisdsz.-ba.

Mosoly, Gyarmathy. „A Gyarmathitól vett szép *mosoly*“ — mondja Szemere (Munkái II.252); továbbá: „*mosoly* megvagyon Gyarmathi Affinitasában. Élt azzal Barczafalvi is Szigwartjában“. (III.136.)

Mozgony, Vörösmarty. (Törvtud. Műsz. *machina* alatt.) Módo-sítása a Barczafalvitól kigondolt *mosztony*-nak (Tud. magy. 1792.); ugyanennek másik módosítása a *mozdony* (locomotiv). Ez utóbbi először az 1845-ben kiadott Hivatalos Műszótárban.

Műlékony, Versegly (Szemere Munk. II.257 és Lex. 9. l.).

Műszó, Kovács Mihály 1807. (Chemia I.180.) A Phil. Szót. hibásan tulajdonítja Döbrentének. Előbb s még sokkal utóbb is: *mesterszó*.

Nádor, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót.) „A Verseglytől(?) vett, de Kisfaludy által sanctionált *nádor* (Nádor-ispán, deákul Palatinus Comes. A deákban elmarad a Comes; miért ne marad-jon el a magyarban)“ — mondja Szemere (Munkái II.252).

Nagykorú, Pápay Sámuel. (A Veszprémi Tiszti Szótárban 20. lap.)

Nélkülöz, Szemere Pál. (Told. Költ. és Szvorényi Fejl. tün. 23. l. tanúsága szerint.) Az Akad. Zsebsz. 1835-ben az *entbehren* alatt kevésbé ismert, szokatlan szónak jelöli. Eredeti alakja *nél-külez* volt; Fog-nál még 1852-ben is így. — „Látja uramöcsém — szolt Kazinczy együtt utaztukban Szemeréhez — mily szüksé-günk volna egy magyar *entbehren*-re is, s hol vegyük? — Hát a *nélkül*-ből: *nélkülez* — válaszolá rögtön“. (Szem. Munk. I.46.)

Népszerű, Helmeczy. (Phil. Műsz.) Vö. *célszerű*.

-nok, -nök. Vörösmarty az 1840-iki Emlény bírálatában így ír erről: „Igazok van, kik a *nok, nök, nek*-es szók elszaporodásá-tól rettegnek: alig van ennél a nyelvben valami izetlenebb s egy-szersmind ragályosabb, mert a legegységűbb ember is képes ily szókat koholni, de gondosabb írónak az ily koholmányt felkapni nem szabad: sőt bíráló azt hiszi, nem volna dísztelen vállalkozás egy *nok-, nök*-író társaságot szerkeszteni“. (Minden munkái 11. k. 216. lap.)

Növélde, Kossuth Pesti Hirlapjában először. (Törvtud. Műsz. *educatorium institutum* cikkben.)

Növényzet, Helmeczy. (Társalkodó II 79. 1833.) A Tud. Társaság 1835-ik évben kiadott Német-Magyar Zsebszótárában

még nincs meg; holott Kunossnál 1834-ben már megvan. Ez is azon neologizmusok közé tartozik, amelyeknél *-zat*, *-zet* mint egységes képző szerepel; mint pl. *felzet*, *födélzet*, *személyzet* stb.

Nyugalmaz, Pápay Sámuel. (Veszprémi Tiszti Szót.) „Jubilálni vagy egy Magyar szóval *nyugalmazni* is mondhatjuk. *Nyugalma-zott*, *pensionatus*“.

Nyúlvány, Barczafalvi, 1787. „Az ő szép fejér nyakára leágazó *ér-nyúlóvány*“ (Sigw. I.77. lap.) Fog. 1836. Zsebsz.-ban már *nyúlvány*.

Okmány, Erdy (Luczenbacher) János. (Törvtud. Műsz.) Nála voltaképen *oktatómány*, szó szerint fordítván a *documentumot*. Az *oktatómány* csak a Bach-időben kopott le *okmányra*. Szótáraink közül csak az 1852-ben Blochtól kiadott „Legújabb magyar szók“ során található először *actenstück* értelemben.

Okozat, Révai. (A mennykő mivoltáról 1781.) Jelentése: effectus.

Orgyilkos, Kunoss. (Törvtud. Műsz.)

Osztalék, Pápay Sámuel. (Veszprémi Tiszti Szótár.) Alig van szó, mely annyi értelemváltozáson ment volna át, mint ez. Pápay-nál *rubricát* jelent; még előbb a Nemzeti Színjatszó Társaság Tudósításában (Pest, Pünkösdi havának 10-ik napján) *páholyt*, és Helmezy óta (Jelenkor 1832. és Társalkodó II.122 *dividendát*, amit némelyek még utóbb (Fog. 1836.) *osztadéknak* is neveztek.

Osztályoz, Pápay Sámuel. (Veszprémi Tiszti Szótár.)

Öszhang, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót.) Ezt teszi hozzá: „valamint öszvér, *ösz-vér*“.

Össze, Zsolnai Dávid. Kresznerics a Szótára bevezetésében ezt írja: „igen hajlandó vagyok arra, hogy így írjuk *össze* és nem *öszve*. Megvallom, első tett engem erre figyelmessé Mlgos Zsolnai Dávid, veszprémi volt prépost, ki 1806. ápr. 16-án Bécsben engem is meglátogatván, beszédközben előhozta ezt is, és hogy ő ugyan-ezt javasolta volna Veszprémben is azoknak, kik akkor a Tiszti Szótár kidolgozásában munkálkodtak. Ugyanezt ajánlja az analogia is; így mondjuk: *vissza* és nem *viszva*, *messze* és nem *meszve*“.*

Összeg, Fogarasi 1833. (Diák-Magyar Mesterszókönyv. XV.) A M. Tud. Társ. Zsebszótára még 1838-ban sem fogadja be. Más értelemben előfordul az *öszveg* szó is: már 1806-ban is: „fény-öszveg, sugár-öszveg, focus in speculo caustico“ (Baranya Vármegyei Tiszti Szótár.)

Ötlet, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szótár.) Nála ‚objectum‘, ugyanígy Sl.-nál; de már Kunoss Szófüzérében (1834): ‚einfall‘.

Példány, Kazinczy 1803. Szentgyörgynek ezt írja: „A Marmontel meséjének első könyve előtt e szók fognak állani: Báróczy-nak, *példányomnak*, mesteremnek“. Midőn Szentgyörgyi figyelmeztet

* Zsolnai bizonyára a népnyelv alapján ajánlotta az *össze* alakot, ahol már e század elején elkezdődhetett a hasonlult *össze* ejtés.

teti, hogy a *példány* nem jó, mert a *mány* csak a verbumtól ágazott szóban vagyon a maga helyén, azt válaszolja: „Úgyde ez nem *mány*, hanem csak *ány*; úgyde van *bálvány*, *sármány* stb.“ Csokonaihoz ezt írja: „Az aesthesist inkább a nagy *példányokból* kell meríteni, mint a didacticus könyvekből“. SI.-nál már exemplar, de azért még 1817-ben is előfordul a *példázat*, a mai *példánynak* régiebb neve. (Tud. Gyűjt. VII.158.) Egy másik neve volt: *nyomtatvány*. (Márt. 1803.)

Porosz, Aranka György 1791. (Az igazgatás formáiról és az Uralkodók kötelességeikről egy próba. Irta Franczul Fridrik *porosz* király, fordította Aranka György.) Kazinczy Orpheus II.156. I. még *Prusz* király, Márt. *prusszus*, de már Wagn. Phras. (1750.) *pörös*z, praeda szó alatt.

Ragasz, Dugonics. (Tudákosság 1784.) Ép olyan elvonás a *ragasztból*, mint a *szakasz*, *tapasz* (PP.) stb. Nála *affixum*, *annexum*; ma pedig *malter* és *kitt*.

Rajong, Szemere (Munkái I.46.). „Régóta tusakodom, hogy a *Schwärmer*nek magyar nevet adhassak“ — írja 1813-ban Kölcseynek. 1811-ben (III.44) a *vezekény*-t pendíti meg; 1814-ben, Klopstock azon állítására támaszkodva, hogy a *schwärmer* nem egyéb, mint *wärmer*, a *hév-ből* *hényzött* farag (III.188), míg végre a Fejér György *rajoskodó*-ját (Phil. Műsz.), vagy pedig a Mondolatban kigúnyolt *rajlodót* *rajongóra* módosítja. (Vö. *zaj* és *zajong*.)

Redő, *redőz*, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót. Vö. Szemere, Munkái II.257.) Szarvas hibás elvonásnak tartotta a *redős*-ből; de mások azt állítják, hogy a *redős* a nép ajkán is él.

Reggeliz, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót. 266.) Nála: *reggelez*, reggel falatoz; *déllez*, délben eszik és *estelez*, este eszik. SI. nem ismeri. Mai alakja Fogarasi Szótárában. (1836.)

Rendőr, Fogarasi. (Diák-Magyar Műszókönyv 1833.) Eredeti jelentése: a mai *rendőrség*; de már a Zsebszótárában megvan a *rendőr* is, a *rendőrség* is.

Rendszer, Dugonics. A Tudákosságban használja először; nála a jelentése: *series*; ugyanígy még Bárány Péternél 1791-ben (Nyr. X.309.). Földi volt az első, ki a *system* kifejezésére alkalmazta. A Phil. Műsz. hibásan tulajdonítja Döbrenteinek, aki a Természet törtétiájának megjelentekor még csak 15 éves volt.

Répkény, Kazinczy. (Gessner Idyll. 5.) Kreszn., Kunoss és Szvor. egyező tanúsága szerint.

Résztét, Kazinczy (Marmontel, 1808. I.117). SI.-nál még *részvétél*, *részvevés*; a régi nyelvben a *vétel*, más szóval összetéve, csakis a *húsvét*ban rövidült *vétre*. Baranyamegye Tiszti Szótárában *részvétlenség* a. m. neutralitas, sőt Szontagh Gusztávnál még 1834-ben is az (Math. Műsz.).

Rím, Kazinczy 1810. — Kishez írt leveleiben, 1807 előtt, *cadentián*s vagy *reim*nek nevezi; ez évben *rímát* kezd írni: „dolgában és szaporábban sem a legtisztább *ríma*“. 1810 szept. 24-én már így: „a *rímelt* versekben a római color antiquus elveszett“.

Majd mélyhangúnak veszi: „megfosztva *rimjáltól* . . . poétai darabnak sem fogna vétetni“ (Erd. Muz. I.74. 79).

Rom, Vargyas István 1750. — „Megmaradt valami kevés hulladékja, fogyatéka, söpreje, *romja* a régi szokásnak“ (Wagn. Phras. 822); „fálnak *romja*, romladéka“: *parietinae* alatt (uo.). Wagnert idézi Szemere Pál Munk. II.259. Úgy látszik Vörösmarty tette közkeletűvé. (Phil. Műsz.).

Rovat fn., Kunoss (Törvtud. Műsz.).

Semleges, Helmecey. — Bugát a Szóhalm. *egyiksemes* cikke alatt ezt mondja: aliqui vocem hanc praeunte Helmeceyo *semleges* dixerunt, antiquior expressio erat *közömbös*, ego per *imámos* tentavi reddere“. A Tud. Társ. Zsebszótára még 1838-ban sem fogadja be.

Silányít, Helmecey (CzF. tanúsága szerint). — 1838-ig egy szótárunkban sincs meg. Helm. használta először eme kifejezésben: „*tönkre silányítani* valakit“.

Sóhaj, Szemere (Munkái III.118). „Igy talán lehetne *sohaj* is“ — kérdi Kazinczytól.

(Vége köv.)

KIRÁLY KÁROLY.

V. ALFONSO ARAGON KIRÁLY UDVARI BOLONDJA S A MAGYAR NYELV.

Mit keres V. Alfonso király udvari bolondja a Magyar Nyelvörben? Pedig van neki némi jussa hozzá, ha a t. szerkesztő úr elnézésén bőbeszédűségünkől megengedi, hogy egy kis feneket kerítsünk a dolgának.

A barcelonai székesegyház oszlopos tornácának keleti sarkában igen díszes gót formájú síremlék válik ki a többi közül. Jó kövérképű szoknyás alak nyugszik a sírfedő lapon, lábai mellett kutya hever, mely a hűséget példázza. A sírkő feliratáról a Mossén Borra nevet betűztük ki. Az aragoniai kir. levéltár őre: D. Manuel de Bofarull y de Sartorio azután megoktatott, hogy ez érdekes sírlap V. Alfons aragon király (1416—1458) híres udvari bolondjának Tallander Antalnak, katalon népies nevén Mossén Borranak, Borra mesternek a csontjait fedi. Borra mester életrajzát egy csomó oklevéllel egyetemben ugyancsak Bofarull adta ki, melynek legértékesebb adaléka Borra mesternek a barcelonai levéltárban őrzött eddigelé kiadatlan három sajátkezü levele.*

Borra mester 1397-ben inasnak került a király udvarához, de már 1414-ben Ferdinánd király idejében *maestro de los Alvardanes*, vagyis a bolondozók mestere, *albardán* az arab *albartana* szóból eredvén egyenlő értékű a spanyol *truhán* (*trufa* = mentira, hazudozó,

* Tres cartas autógrafas é inéditas de Antonio Tallander Mossén Borra maeostro de los albardanes por D. Manuel de Bofarull y de Sartorio. Barcelona 1895. 100 l.

a magyar *trufa*), *bufón*, *bobo* szóval. Mesterségét őnmaga jellemzi 1417. szept. 3-án kelt levelében, mondván: „*lo tot vostre cavaller narr, que vol dir fol*“, „lovagságod *narr*-ja, ami bolondot jelent“. E levelét Ulmban írta, innen a német szó.

1416-tól 1446. júl. 16. bekövetkezett haláláig Borra mester a „nagylelkű“ Alfonso király állandó kegyét élvezte. Bizonyosság rá az a körülmény, hogy mikor Ferdinánd király követséget küldött Konstanzba a zsinatra, mely Aragoniát képviselte, Mossén Borrát, mint magán embert küldötte el velők Zsigmond császárhoz. 1416. március 29-ről külön parancsa maradt Ferdinánd királynak, melyben meghagyja Borrának, hogy haladéktalanul utazzék el a császárhoz, adja át neki üdvözlését s fejezze ki iránta való nagyrabecsülését.*

A király ápr. 20. a császárnak is megírta, hogy „para darle solaz“, magyarán búfelejtetőnek küldi hozzá Borrát.

Ennek a tisztnak Borra emberül megfelelt, mert Zsigmond mindenhová elvitte magával ezt az eredeti, jólelkű, víg embert. Bizonyosság rá előbb is említett három levele, melyet már Ferdinánd király utódjának, új gazdájának: V. Alfonsonak írt. Ezeket adta ki katalánból spanyolra fordítva Bofaruli. Az első levél Ulmban 1417. szeptember 3-án kelt, a második Konstanzban okt. 28-án, a harmadik dec. 29-én ugyanott. Leveleit így kezdi a jókedvű mester: „Tudatjuk veletek, hogy én s a császár egészségesek vagyunk“, a harmadikban odateszi a pápát is. Azután természetes hangon elbeszéli, mit látott, kikkel ösmerkedett meg, mit ballott, józanabbul, mint akár a céhbeli hírközlőtök, ha szabad így neveznünk az *akkori* diplomatákat. Egyébiránt tartalmoknak történeti méltatása nem tartozik ide.

Ezt a nagy bevezetést mindössze az első levél első utóirata kedvéért bocsátottuk előre. Magyarázatakép megemlítjük, hogy Zsigmond király udvarában igen sok volt a magyar s a cseh. Ezekről több ízben szól leveleiben a víg mester. Megfigyelve a különféle nemzetbélieliek beszédjét írja:

„*Frau* quiere decir señora; *nit freston* (nicht verstehe), quiere decir no os entiendo; *bigueti* (wie geht's), quiere decir como os va; *bol* (wohl), quiere decir que bien esta“. Ezt írja azokról a német szókról, amiket hallott.

„*Seguin agueb* quiere decir perro viejo, vagyis *szegény aggeb*; *beyl ca achat* quiere decir tu padre“, vagyis így értette ő a katalán fülével azt a kérdést: melyik az atyád, legalább így gondoljuk mi, bár a német beszéd *w*-jét mindig a spanyol *b*-vel jelöli.

„*Esto es hungaro*“. Ez magyarul van, teszi hozzá.

„*En bohemia saca*, quiere decir *que os place*“, vagyis mi tetszik. Erről a szóról már nem merjük eldönteni, hogy a cseh *zaljbeni* tetzés szóval, *zaljbit se* igével függ-e össze.

Ime a spanyol udvari bolond szótári adaléka. Nyelvészeti szempontból ugyan nem sokat ér, de mint bibliografikus vonakozásnak hadd jusson helye.

THALLÓCZY LAJOS.

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSEBŐL.

„Gyulai Pál“. 5 kötet. Pest, 1847. Hartleben.

h u h u: bagoly 1:131. 2:175. (Férj és nő 21.)

inda: ingatag, változékony. Izabella szép, művelt és kacér vala... inda szeszélyei a kincstárt és udvarlókat örökös zavarban tarták. 1:23.

irámlik: ered, utána megy. Ekkor Pierro a lány után irámlik. 2:109.

iszolag: Hol a romok alsó ablakáig is lehetett volna tekinteni, ott iszolaggal és vadrepkénnyel annyira fedezve vala minden rész, hogy... 3:147.

j e g e s z t ő kék szemei méltóságosak. 1:11.

kajlik: Elkajlott. III. 149. (Vö. kajla? A szerk.)

kajtár. Mindig egy virágra gyűlnek a kajtár lepkék és a szorgalmas méhek. 2:106.

kalán. 2:132. Míg Gergely signor tátott szájával Lucifer után legtöbbet tud bekalánozni a pokol főzelékéből. 2:61.

kaptány: (Egy csillagjós szól:) E tenyér néhány képletei alatt a szégyen bélyegjegye, a veszély éles szegű kaptánya és az erőszakos halál sírgödre lappang. 2:77. (Vö. MTsz. A szerk.)

kásásodik: A megkásásodott agyú országlárnak... pofája felüté magát. 5:76.

kász u. Kiveszi condrája alól a szurok-kaszut, csahol (csihol) és meggyújtja. 1:58. (Vö. MTsz. A szerk.)

k e r e c s e n - toll. 4:150.

kesely: keselyű 5:133 és másutt. Juhászkesely. 3:162; anyakesely 2:135; keselyfészek 2:135.

kityeg: kotyog, fecseg. Ezek addig kityegnek, míg puskaport fognak szagolni. 5:47. (Vö. a köznyelvben kityeg-kotyog.)

kondor: sas. Adjunk a fejleményeknek erős szárnyat, mint a kondoré, az Antesek uráé.

konyul: (A muderrisek) még sokkal szolgálbb görbítést adtak hátainknak s arcaik még inkább konyultak keresztbe font karjaikra. (Meghunyaszkodtak a szultántól aláírt irattekercs láttára.) 4:41. Konyult feje mellérül emelkedett, egyenesedék. 4:11.

k o r c s o m a i tömeg. 3:181.

kornyad, kornyadozik: Eleonora nem annyira a törődések és átvirasztott éj, mint keblébe fojtott küzdései miatt kornyadozott. 2:167. (Nem azon kornyadt s érzéki faj, mely minden eszmét, minden dolgot a hiúság és önzés számításaira vezet vissza. Férj és nő 25.)

kupta: Mit nézesz reám pecérek, kupták elnöke? Fenyegetsz úgy-e? Egy hajszálomat se merjétek bántani; lehuatja kuvasz bőreitket a törvény. 4:8.

lankább: Az oláhok a hegyekről a lankább vidékekre mind inkább leszállottak. 5:142.

l e n g e : Milly deli bajnok! kár, hogy lenge, állhatatlan, csapodár! 1:44.

l e n g e t e g uralkodó: könnyelmű, szeszélyes. 3:62.

l e n g ü l e t : lendület. A sors szeszélyei közé tartozik ellentét-
tekkal nevelni fájdalmainkat, melyek ha a vesztett boldogság csal-
képeitől új lengületet nem nyernének, épen folytonos rohamaik által
csökkentenék tartósságukat. 3:128, 131. stb. stb.

l e p p e g ő. (Az öreg beteges királynak a) Hangja mély, leppөгő
és dörgő. 1:10.

l ó g i n y á z . . . Megfogván balkarját, mely érdekesen és szaba-
don lóginyáza a légben. 2:106. (E szó Szatmárban is ösmeretes: lógi-
nyázott a karjával.)

l o p ó l á z : tolvaj hideg(lelés) 3:131 s másutt.

m e l l é r t e s : mellett érő? mellhez érő? Mellértés rövid dol-
mányban. 3:8. Tőprenkedék Senno, midőn egy nagy gombú pálca, egy
rókaprézmzett s mellértés kelméjű kéz, egy jól táplált has összetalál-
kozó mellény- és nadrágsujtásokkal . . . s így Balázs uram ő kegyelme
megjelen. 3:108.

m é l y e d é k : Parányi félkör mélyedék. 3:186.

m e r e d e z é s . 4:125. (L. b a d a r alatt.)

m ó d o s : udvarias? figyelmes? A gróf módos, finom, eszélyes
ember. 4:185. Genga a módos udvarlóból mindinkább szórakozottá,
Sofronia pedig . . . szerentül közlékenyvé lőn. 5:11. Módos kis ma-
dárka. 5:4.

m ó d o s s á g : A szomszédok cselédei kezőkben a még üres
kosarokkal szívesen áldoztak volna néhány percet Julissal, vagyis —
mióta a színésznő komornája lőn — Juliával. Hogy illy módosság
kizárólag a tűzről pattant piros lányért történt volna-e, vagy legalább
mellékesen a violaszín kocsiért, az aranypej lovakért s azon ártatlan
titkok végett, melyeket esmerni soha sem árt s ki nem fürkészhetni
mindég kényelmetlen érzés? — e kérdések, nézetem szerint igen bonyolo-
dattak (így!) arra, hogy hebehurgyán elhatározni merjük. (Arról van
szó, hogy a fejedelem titokban egy szép színésznő lakására kocsizott
s a kíváncsi uccai közönség, leginkább cselédek, szerették volna meg-
tudni a kocsiból kiszálló úr kilétét, de a színésznő komornája nem
árulta el.) 5:4.

m u l a t : mulaszt, időz. Saját okulásomra följegyezni el nem
mulattam volna. 2:98. Naponként több órát mulattam a magas személy
mellett s így alkalmam nyílt lelkébe tekinteni. 3:60. Bodoni . . . és
Gergely diák semmit nem mulattak el e célra. 5:212.

m ű - k ö r e j : himzésnek való dobráma. Épen a tornácon ültem,
mű-körej, gyöngy, ezüst fonal előttem s hiqző tő kezemben. 5:207. (A
grófné) még a kertbe jövetelkor magával hozott mű-körejéhez nyult,
hogy (érkező) vendége által véletlenül meglepettnék látszassék. 5:227.

n é z t : nézve. Egy hosszú perc lebegett el Gyulaira nézt ólom-
szárnyakon. 1:14.

n é z e l l e t , n é z e l e t : nézet. Férj és nő 186. (Igen gyakori
minden regényében s novelláiban.)

nyikkan: Neki meg kell nyikkaanni, ezt az igazság hozza magával. 5:46,

nyulang: kinyújtózva fekszik. A vendégek ágyon és kar-széken nyulangottak (a hajó néhány magánszobájában). Férj és nő 47.

nyulánkozik: A csonka falak... majd a tetőn, majd a bozontos és viharok által berovátkolt horpadásokon nyulánkoztak ki (a romok közt) 3:147. Borzasztó árnyak nyulánkoztak a hold ezüst szalagján. 4:31. (A fűszer-lég) orráig nyulánkozott. 5:18.

VOZÁRI GYULA.

IRODALOM.

Heyden Sebald beszélgetései.

Heyden Sebald Gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből. Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Dézsi Lajos. Bpest, 1897.

A legrégibb magyar nyomtatott szöveg Heyden Sebald *Puerilium Colloquiorum formulae* című műve 1531. évi kiadásában van. Maga a nyomtatvány egyetlen példányban van meg s a M. Nemz. Múzeum könyvtárában őrzik. Dézsi Lajos dr. arra vállalkozott, hogy e művet, amelynek 'elvitathatatlan... nyelvészeti és paedagogiai jelentősége' van, kiadja, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátja. A különlenyomatot összehasonlítottam az eredetivel s Dézsi pontosságát és pedánságát dicséri az a tapasztalatom, hogy a kiadást betűről-betűre hünek, pontosnak találtam. Dézsi a műhöz bevezetést is írt; ebből megtudjuk, hogy Heyden Sebald Gyermeki beszélgetéseinek a XVI. századból összesen öt, magyar szöveggel ellátott kiadása ismeretes, ezek: az 1531. évi, amelyet Dézsi adott ki s amely a legrégibb; az 1552. évi, mely teljesebb az elsőnél s a bécsi udv. könyvtárban van meg; ebből a kiadásból a szerző függelékül a bővítéseket, tehát azokat a részeket, amelyek az 1531-ikiben nincsenek bent, adta ki; továbbá az 1591. és 1596. évi. Van még egy kiadás, amelyet a krakkai Jagelló-egyetemi könyvtárban őriznek s amelyet egy könyvtáblából fejtettek ki. Ez a kiadás csonka, töredék s mindössze négy levélből áll. Erről a töredékről Dézsinek az a véleménye, hogy az 1531-inek a javított kiadása. Dézsi már most a szövegközlésnél az 1531. évi kiadást vette alapul, függelékben és jegyzetekben kiegészítette az 1552-dik évivel és a krakkai töredékkel. A többi kiadást mellőzte.

Bibliografiai szempontból igen fontos az 1531. évi kiadás és a krakkai töredék; az 1531. évinek azonban nyelvészeti és irodalomtörténeti értékét emeli az a körülmény, hogy a szerző szerint a magyar szöveg Sylvester János munkája. A külső okok ezt az állítást igazolják; Dézsi szépen csoportosította őket művéhez írt bevezetésében, de nem vizsgálta a belső okokat. A mű nyelvéből

meríthető érveket nem aknázza ki, tanuvalomásukat jóformán meg se kísértette meghallgatni. Nem vizsgálta, vajjon az 1531. évi kiadás nyelve összevág-e a „Grammatica hungaro-latina” és az „Uj Testamentum” nyelvével. De Dézsinek ez nem is volt célja s így se a mulasztás, se a megrovás vádjá nem érheti. A mű nyelvéből meríthető okok, érvek föl sorolásánál megelégedett a szerző a következővel: „Miként Sylvester többi műveiben, itt is kifejezésre jutnak a felső tiszai nyelvjárás sajátosságai és mint ilyen e nyelvjárás első nyomtatott emlékei közé tartozik”. Ezek után megelégszik annak konstataálásával, hogy itt is megvan a kétféle *é*, s hogy a *val*, *vel* „még változatlanul, áthasonulás nélkül van meg”.

A következő sorok célja kimutatni, mennyiben írható alá az az állítás nyelvészeti szempontból, hogy az 1531-i kiadás magyar szövege Sylvester János munkája; ennek kapcsán azután meg akarjuk vizsgálni, vajjon a Sylvester nyelve, illetve az 1531-i kiadás csakugyan a felsőtiszai nyelvjárás írott emléke-e?

Mindenekelőtt ki kell jelentenünk, hogy az 1552-i függelékül közölt kiadásnak Sylvester János nevéhez és műveihez semmi köze sincs. 1) Az 1552-i kiadásban a kérdő *-ē* mindig *e*-nek van írva (hallod *e*; tee dolgod *e* az aztal wetes; akarod *e*; de halode te; te wizede el az menyazsont), míg ellenben Sylvester Uj Testamentumában mindig *i*-vel. 2) A *-val*, *-vel* rag *v*-je ebben a kiadásban mindig áthasonul (azzal; tanusaggal; mellyekkel; tudomaniokkal; tudomanyddal: cum tuis literis; mestersegiddel), ellenben az „Uj Testamentum” nyelvében *s o h a s e* történik meg az áthasonulás. 3) A régi *ē* és *é* mindig egyformán *e*-nek van írva (elhetek, wetes, remenseg, mesterseg, regtewl fogua, keziyttettek, kenyer), ellenben az Uj Test-ban, mint látni fogjuk, ez a kétféleség nagyon is fontos. 4) Kisebb eltéréseket, amilyenek *lezen*, *tezen* az Uj Testamentum *liszen*, *tiszen* alakjaival szemben, vagy az 1552-i kiadás *meniegyzo* szava Sylv. *meñekezeezo*-jével, nem is akarunk említeni. E pár eltérésből is látható, hogy Sylv. és az 1552. évi kiadás nyelve között oly nagyok és lényegbe vágók az eltérések, hogy az 1552-i kiadásnak Sylvester nevéhez semmi köze. Ezt azonban tudommal senki nem is állította.

Ezek után áttérhetünk az 1531. évi kiadásra. Összehasonlításunkban a Grammatica hungaro-latina-t és az Uj Testamentum Máté evangéliumának 21. és 22. részét vettük alapul, nem akarván az egész Testamentumból az összes példákat idézni.

I. Nyomtatásbeli sajátosságok.

A nyomtatásbeli sajátságok kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy az 1531-dik évi kiadás a magashangú ajakhangzókat egyetlenegy esetben se jelzi a betű fölé tett *e*-vel, míg ellenben Sylvesternek ez a rendes jelzése. Ez a sajátság azonban lehet tisztán tipografiai dolog s így a szerzőség kérdésének megállapításánál figyelmen kívül hagyható. Az 1531. évi kiadás következőkép jelzi:

α) az $\ddot{o}$ -t e -vel (keszenek, erewleom); β) az $\ddot{o}$, $\ddot{o}$ -t eo -val (keoltelek fel, ewdeo, elseo, terentheo stb.); γ) az $\ddot{u}$, $\ddot{u}$ -t ew -vel (ewdeo, erewleom, ewlly, mew, zewlemnek, bethewketh stb.). W -vel az $\ddot{u}$ két esetben van írva (eggywth, mestherwnk), máskor a w mindég az u , $\ddot{u}$ jele (thwtz, nywlly, thanullywnk stb.); azonfelül egy esetben $\ddot{o}$ -nek olvasandó az ew (kewzeepeth), amely a többi esetben $\ddot{u}$, $\ddot{u}$ -nek a jele.

A hosszú vokálisokat a kiadás vagy nem jelöli, vagy ha igen, akkor a vokálist kétszer írja (chalaad, zool, maas, wolthaal, yool, jool, thaal, azthalnaal, zooth, azwthaann, ygyaal stb), míg ellenben Sylvester mind nyelvtanában, mind pedig szentírásfordításában a vokális fölé tett nyugvó vonással (—) vagy nyílascákkal (^) jelzi a hosszúságot. E szabály alól Sylvesternél az a kivétel, hogy a hosszú $\acute{e}$ -ket bizonyos szavakban és ragokban sokszor $\acute{e}$, $\acute{e}$ -vel írja. Az 1531-iki kiadás ilyenkor is vagy egyszerű e -t tesz, vagy pedig az e -t megduplázza (vö. az $\acute{e}$, $\acute{e}$ tárgyalásánál).

Sylv. említett két munkája Sárvárt jelent meg, míg ellenben ez a neki tulajdonított szöveg Krakkóban, Vietor sajtójából került ki. Ez a szempont volt irányadó előttünk akkor, mikor ez írásbeli eltéréseknek semmi jelentőséget se tulajdonítottunk. Másrésztől azonban nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy ugyane sajtótermékben a német szövegben *bösze*, *bösz*, *schöpyffer gelückselig* stb áll.

II. Hangtani sajátosságok.

α) Zártabb ejtésű alakok: 1) u a mai o helyén: *hwl* (= hul), *wolahul*, *ahun*, de *ihon* (Sylvesternél is így) *howa*, *honnán*. Itt említem meg a hosszú vokálisokat is; a -ból ($\ddot{o}$), $-t\ddot{o}l$ ($\ddot{o}$), $-r\ddot{o}l$ ($\ddot{o}$) ragoknak egy-egy nyelvjáráson belül egyforma a hangszínük. Hogy ez régen nem egészen úgy volt, bizonyítják pl. a Königsb. Töredék szalagjai, amelyek özö nyelvjárásban vannak írva s ahol $-tul$ ($\ddot{u}$), de $-r\ddot{o}l$, $b\ddot{o}l$ ($\ddot{o}$) volt a rag (vö. Zolnai: Nyelvm. 11). Ami kiadásunkban a $-b\ddot{o}l$ ($\ddot{o}$)-re a köv. példák vannak: *yegybeol*, *abrazathodbol*, *orsaagbol*, *chalardsaaghból*; ezekből a példákból látható, hogy a magyar szöveg szerzője $-b\ddot{o}l$, $-b\ddot{o}l$ -t mondott. A $-t\ddot{o}l$ ($\ddot{o}$)-re a következő példák vannak: *masthwl*, *thanwsagthwl*, *hazamthwl*, *ewdeothewl fogwa*. E példák kétségtelenül igazolják, hogy az író $-t\ddot{u}l$, $-t\ddot{u}l$ -t mondott. Személyragozott alakban is *thewilled*. A $-r\ddot{o}l$ ($\ddot{o}$)-re csak egy példa van: *felesthekemrewl*, s benne a rag $-r\ddot{u}l$ -nek olvasandó. Az 1531-i kiadás magyar szövegének írója tehát $-b\ddot{o}l$, $-b\ddot{o}l$ mellett a $-r\ddot{o}l$ ($\ddot{o}$), $-t\ddot{o}l$ ($\ddot{o}$) ragokat egy fokkal zártabban ejtette. Ez a kétféleség teljesen Sylvesterre vall. Hadd igazolják ezt a következő példák: a) *ból*, *ből*: Nazaret newű *vārosābol* valo; czeeczszopoknak *szāābol*; kimene az *vārosbol*; *mennből*, kiutetek az *szőlőből*, ez *vilāgbol*, *szűedből*; b) *tűtűletek*, az nipnek *sokassāgātul*, vr *istentűl*, az sereg *niptűl*, *űdőtűl* foguānn; c) *elvālasztāsrul*,

az *fäkrul* ágakot vāgnak, *feltāmadāsokrul*, az *Christusrul* ūrulok. Ez a pontos alaktani, illetve hangszínbeli egyezés tehát a szerzőség kérdését Sylvester javára döntené el. — 2) *o* helyén mai *a*: *wolahul*, *bozzonthazzy*; máskor csak a tövégi szótagokban a *-t* tárgyrag és a *-k* többesszámi képző előtt. — 3) *i* a mai *ë* helyén: *ryghwel*, Sylvesternél is *rigvel*. (Vö. Zolnai: A Königsb. Tör. szalagjai 9: *igyéb, ig, igg, ymlēti.*) Itt kell megemlítenünk a kérdő *-ë*-nek *i* alakját, amely a MTsz. szerint *i*-nek hangzik Esztergomban, Komáromban, Eger és vidékén, Zemplén megyében: Bodrog-Szerdahelyen és vidékén. Sylvester János Új-Testamentuma csakis a kérdő *-i*-t ismeri: *hallodi, oluastātoki, mennibōli, kelli* stb. Ami kiadásunkban a következő *i*-s példák vannak: *hallodi, esmerzzy, bozzonthazzy, wagyony keesed, akarzy, ebyllelszy, laddy, tholszy, thyztheledy, akarody*; *e*-s alakok: *zygyenlede* (kétszer), *hallode* (kétszer), *thudode, lathae*. — 4) *é* helyén *í*. Ismeretes, hogy egyes nyelvjárások a régi *ê*-t *é*-vé, az *é*-t pedig *í*-vé fejlesztették. Mind az 1531-i kiadás írójának a nyelve, mind pedig a Sylvester Jánosé *ízó*. Nem akarom az összes példákat felsorolni, csupán az eltéréseket: a) Sylvesternél a *-ség* képző mindég *-stg*, ellenben az 1531-i kiadásban hol *-ség* (egesseghees, Sylvesternél *egiszsighes*), hol meg *síg*; b) az igeragozásnál Heyden könyvében: *zegyenlenyk, fogadnyk, thennik, twdnyk* mellett előfordul *akarnek, zygyenlenek, tehetnem; zerzyk* mellett *eseek* stb.; Sylvesternél: *elvennek, megharaguvek, elueszte, rekezte*, ellenben *í*-vel: *megőlinek, meguetinek* stb.; c) Heyden hol *-ert-et, -i* hol *-irt-et* ír (*miyrth, azyrth, de mierth, mi okerth*), Sylvester ellenben mindig *-irt-et* (*akarmi okirt, annakokairt, mi okirt*).

β) Nyiltabb ejtésű alakot mutatnak a következő szavak: 1) *ë* helyén *i*: *eskola, esmerhetnym, esmerzzy* (Sylvesternél is mindig *esmer*), *esmeegh* (Sylvesternél mindég *esmeglenn*); az *is* szócska Sylvesternél *es* és sohase *is*; Heyden könyvében hol *is*, hol *es* (vö. *enys, enes; azys*, Sylvesternél *az es; thees*, vö. Sylvesternél *tű es*; kanaltarthothys, vö. Sylvester: *es* azoknak *es* stb.). A Sylvester adata minden valószínűség szerint *es*-nek olvasandó, Heydené talán inkább *ës*-nek. — 2) *o* a mai *u* helyén a birtokos személyragozásban. — 3) *ö* a mai *ű* helyén; Sylvesternél mindig *kőzzöl* áll, egyébként mindig *-ül, -ül*. Heyden művében ez a szó nincs meg, ami azért sajnálni való, mert Sylvester következetesen *kőzzöl*-t ír, a többi névutónál hol *-ül (felül)*, hol *-öl (első)*, mint névrag azonban mindig *-ül, -ül*. Itt említem meg, hogy a harmadik személyű névmás mind Sylvesternél, mind pedig Heyden művében zártabb alakban van meg; Heydennél: *ewnekyek*; Sylvesternél: *ű, űneki, űrulok* stb.

γ) A mai *i* helyett magas ajakhangzó áll a *mi, ti* névmásokban; Sylv. mindig *mű, tű*, Heyden könyvében *mew* mellett *my* is. Heydennél egyszer *ewdeo* (olv. *űdő*, rendesen *ydeye, ydeyglenn* stb.), Sylvesternél mindig *űdő* (*űdő túl fogua* stb.). Sylv. *műeled, műesi, műell*, ellenben Heyden könyvében *myuel*; Sylvesternél *hűttetek*, nem *hűtők* ű neki, *hűtődök, hűtuel, hűtöt*, ellenben Heyden

könyvében *hytethlen, hytemeth*. Viszont *ü* helyén *i*: *fyledeth*, Sylv. mindig *fil, fige*. Az *ē:ö* megfelelést mutatná az *eogy* (éggy) alak, ha nem volna sajtóhiba; különben mindig *egy*.

δ) Mássalhangzói jelenségek. Az *l* hang hiánya van meg a *bodogh, bodogthalan* szóban; Sylvesternél *vö. oggátok el* (oldani). A *-val -vel* ragot az előttünk fekvő kiadásban a következő esetekben leljük mássalhangzó után *v*-vel: *bothwal, reminsighwel, wyiaydwal, kezedwel, keswel*; ellenben áthasonulva: *nyelweddel, zokassal*. Személyragozott alakban: *en welem, weled, weelle*. Csak az a kár, hogy ezzel kapcsolatosan nem fordul elő a *-vá -vé*; tudvalevő ugyanis, hogy a *-vá, -vé* rag *v*-je konzonáns végű szóknál Sylv. írásában áthasonul (*vö. Gramm. hung.-lat. 39: de affixis nominibus*), ellenben ha vokális végű a szó, akkor egyszerű *á, é* a rag (*bíróā lūn, s'idōā lūn, fiuā fogadā, Gramm. 42: Reg. de coniunctione nominum cum affixis pronominibus*). A *-val -vel* rag az Új-Testamentumban át nem hasonul, pl. *ezekuel, ighikuel, hūtuēl, hatalomual, bosszusághual, nípuel, riguel* stb. Az *éjjel* azonban mindig *íjjel* (*íjel*, Máté ev. 26. stb.; hosszú *í*-vel: *icézaka* is), ellenben Heyden könyvében: 'Ez *ey* neked *bodogh* legyen'. A *-vá -vé* rag Sylv. szentírás-fordításában teljesen a Gramm. szabályai szerint van meg: *hasonlatossā, de barlangiāā, kűē, iouā* (talán *jō*-ának olvasandó, *vö. Márk 48: ioā* hága).

III. Alaktani sajátságok.

1. A *-szēr* rag háromféle alakban van meg Heyden könyvében: *hanyzor, haromzor; eectzer, kectzer; eleozzeor*. Sylvesternél: *-szēr: meñisszer; -szor: hāromszor, másodsor; -ször: elősször* stb.

2. A *-ban -ben* és *-ba -be* meg van különböztetve s e tekintetben mindkét helyen a mai irodalmi használatot találjuk.

3. A fokozás képzője csak két szóban van meg (*okosb, elesbeth*), mindkét esetben *-s* után. Sylvesternél nemcsak *-s* után *-b* a képző (*vö. az ki ennalamnāl erōsb, Márk 1. rész*), hanem más konzonáns után is (*vö. az szakadas iktelemb fog lenni, Márk ev. 2. rész*); ismeri azonban a *-bb*-t is (*vö. Gram.*).

4. A *-nyi* képző négy, ill. két példában van meg: Egyel az *menye* eleigh; *menye* ydeigh mosodaal *Enne* naygy ydeiglenn alonnod; *chak ennyben* sem engheccze. Ha az utolsó példa nem volna, mondhatnók, hogy a szerző *-nyé* vagy *-né*-nek ejtette a *-nyi* képzőt. Sylvesternél is hol *nye* (talán *nyé*-nek olvasandó: és meg vgan *anñe* talent pinzt teremte, Máté 25; *valameñe* uo. 2-szer stb.), hol *-ni* alakban találjuk (*meñisszer, annira* Márk 2. rész stb.).

5. A *-ni* igenévképző Heyden könyvében *-ni* (*oluasny, olwasny, zoolny, yrny*), de egyszer *-nya* is (*Ynnya* akarwā zaadot megh kennyed; *vö. TMNy. 509; Bal. Nyelvj. 137*). Sylvesternél is a főnévi igenévnek *-ni* a képzője, de az *inni* mellett előfordul *innā, meginnā* (Máté 27. rész).

6. Az igeképzés terén különös figyelmet érdemel az *-ít* képzős igék fölszólító módja. A *tanít* ige Heyden könyvében ezekben

az alakokban van meg: *thaniycha, taniytz, taniych* = *tanítsa, taníts.* Sylvesternél ilyen esetben egy különös jegy van az *i* kifejezésére; nála így áll: *terijtek, gógiŕtā, tanijtott* stb., amely hosszú *i*.

7. Nagyobb figyelmet érdemelnek az *sz* hanggal bővülő *-v* tők: *lész, tész, vész, visz*; *ész-ik, isz-ik* és *hisz*. Sylvesternél azt találjuk, hogy ez igék a folyó cs.-ben mindig *i*. illetve *t*-vel vannak: *liszek, lizs, liszen, [liszűnk], * lisztek, lisznek* || *tiszem, [tiszed], tiszi, tisszák, tiszitek* és *tiszitek, tiszik; tiszem, tisznek* || *iszik, észikből*. Heyden Sebald könyve a Sylvester-használta alakokkal meglehetősen pontosan egyezik; nála is az *sz*-es alakok *i*-vel vannak meg (*lyzek, lysz* || *thyszem, thyszed; tyszek, thiysz, thyzewnk* stb.), csak hogy találkozzunk *ë*-vel is (*lezek, lezen, ezem* stb.). A perfectum és praeteritum alakjainak hangszíne is meglehetősen pontosan egybevág s itt is a tárgyas ragozásban *i*-t találunk az *ë* helyén: *tiue, tiuek, viue* (= *veve*), *iuek (evék)*, Sylv.; vö. Heydennél *iuek* = *evék*. A perfectumban (tárgyas és tárgyatlan) s a praeteritumban (tárgyatlan) *ű*-t illetve összevont alakot találunk Sylvesternél (*tűn, tűnek; tűtt, tűttenek* stb.); ezzel összevetendő Heyden *thewl*-je (= *posuisti*), *ewl*-je (*edisti*). Sylvester és Heyden könyve meglehetősen egy vágáson járnak akkor, amikor az *sz* hanggal bővülő *v*-töveket használják.

Az eddiekből kitűnik, hogy a két mű nyelve közt a teljes azonosságot nem lehet megállapítani; kétségtelen azonban, hogy a két mű nyelve közti eltérések megmagyarázhatók pl. azzal, hogy a mű korrekturáját nem Sylvester végezte. Nem tudjuk másképp megmagyarázni, mikép lehetséges, hogy egy és ugyanaz a hangtani jelenség, amely Sylvesternél egyféleképp van meg (pl. *-val -vel*), Heydennél kétféle, egymást teljesen kizáró alakban jelentkezik. A nyelvből ítélve tehát Heyden Sebald könyvének magyar szövege Sylvestertől származhatik, de más nyelvjárást beszélő magyar ember is rajta hagyta munkája bélyegét.

Dézsi azt is állította, hogy Heyden Sebald könyvének magyar szövege a felsőtiszai nyelvjárás legrégibb emléke.** Tagadhatatlan, hogy Sylvester és Heyden Sebald nyelve a felsőtiszai nyelvjárás Balassa-vázolta sajátágaival (Nyelvj. 66) sok közös vonást mutat föl. De elemibe vágók az eltérések is; pedig ezeket nem lehet azzal a korral megmagyarázni, amely a mai nyelv és Sylvester nyelve közt elfolyt. Sylvester és Heyden *ěsmér*-t mond, a felsőtiszai nyelvjárás *ösmér*-t; Sylvester-Heyden *tiszem, tiszem*-et, a felsőtiszai nyelvjárás *tészem*-et. A felsőtiszai nyelvjárás *ly* helyett *j*-t mond; ezzel szemben összevetendők Sylvester következő adatai: *tellesek, űlletek, vallon, melliket, mell, oll* minemű; *mellen*, stb. stb., ahol az *l*+*ly* vagy *ly* okvetlen *ly*-nek, vagy

* A [ ] közé tett alakot az Új Testamentum Máté és Márk (4-ig) ev.-ban nem találtam meg.

** Legrégibb ily emlék Mátészalkai Szalkai László glosszái (1489—90.), l. Nyr. 25:167.

hosszú *ly*-nek olvasandó. A felsőtiszai nyelvjárás *-túl*, *-rül*, *-bül*-t mond. Sylvester és Heyden *-tül*, *-rül*, *-bül*-t.* Az igeragozásban se Sylvester, se Heyden nem ismeri a *teszel*, *leszel* alakot, helyettük *tisz*, *lész*-t írnak. E néhány eltérésnek a főlemlítésével nem akarjuk magunkkal elhitetni, hogy teljesen megcáfoltuk a felsőtiszai eredetet; a kérdés, mint általában Sylvester nyelve, pontos, lelkiismeretes filológiai földolgozásra vár. Sokat lehet majd akkor a Heyden könyve magyar szövegének eredetét illetőleg is mondani s esetleg megfejtteni egyes szavak alapján (*adzig*, írva *acézig* stb.) a nyelvjárást. Nekünk most is úgy látszik, hogy ámbár Sylvester Szinyérváralján született, mégse beszélt a felsőtiszai nyelvjárást, hanem a zemplén-abaujit. Itt már megvan az a palóc sajáttság, hogy a *-vel* rag *v*-je át nem hasonul; a *-hoz* három alakban (*hoz*, *hez*, *höz*) van meg. Tekintve, hogy a zemplén-abauji nyelvjárás átmeneti dialektus a felsőtiszaitól a palóchoz, a többi sajátosságok is megmagyarázódhatnak.

De nem célunk ez ismertetés kapcsán a kérdést hosszabban tárgyalni; összefoglalva mondanivalóinkat úgy találtuk, hogy a belső okok, a nyelv. Heyden Sebald könyvében Sylvester szerzőségéről tanúskodik, de ugyanazon hangtani sajátságoknak gyakran kétféle, egymást egyébként kizáró használata azt sejteti velünk, hogy talán a mű korrekturáját nem Sylvester végezte. Nem írható továbbá minden ellenvetés nélkül alá az az állítás, hogy Sylvester nyelve, illetőleg a Heyden Sebald könyvében levő szöveg a felsőtiszai nyelvjárás emléke; valószínűbb, hogy Sylvester nyelve a zemplénabauji nyelvjárás.

MELICH JÁNOS.

A honfoglaló magyarok műveltsége.

A M. T. Akadémia . . . közülésén előadta Volf György. (Különnyomat az Akadémiai Értesítő VIII. kötetéből.)

Az idei akadémiai nagygyűlésen föltűnést okozott Volf György fölolvása, melyben avatottan s lelkiismeretesen kimutatja a magyar szókincs alapján, minő műveltségük lehetett a honfoglaló magyaroknak. A fölolvás csak előzetes összefoglalása egy ily tárgyú tüzetes munka eredményeinek, melyen a szerző nagy kedvteléssel dolgozik s melyet nagy örömmel várunk, mert már e kivonat is rendkívül becses tanulságokkal biztat. Ismertetésül legcélszerűbb lesz itt e kivonatnak kivonatát közölnünk, ill. egyes részeit, melyek kiválóan nyelvi dolgokkal foglalkoznak:

„Ma már különben mind gyakrabban hangoztatják, hogy a történelmi kutatás rászorul a nyelvtudomány támogatására, hogy különösen minél régibb korról foglalkozik, annál kevésbé lehet

* Ugyanilyen hangszínnel Slovacijs Kalendariuma 1579-ből, melyet Péchi Lukács fordított (*eytül*, *magunktul*, *forgasarul*, de *forgasokból* stb.).

el e becses segítség nélkül. Ennek azonban természetes föltétele van, amelyről a nyelvűvárok, sőt szorultságukban még a történetnyomozók is, nem egyszer megfélekeznek. A nyelvtudomány szolgáltatja adatoknak ugyanis ép úgy meg kell állaniok a történelmi tanulmányok bírálatát, mint az oklevelekből vagy kútfőkből merített adatoknak. E nélkül könnyen a képzelet országába tévedünk, ahol a tudás megszűnik és a mese kezdődik. Itt vannak fölvilágosító példakul a *vár* és *város* főnevek. A nyelvtudomány ki tudja mutatni, hogy e két szót a honfoglaló magyarok már magokkal hozták. Tehát voltak váraik és városaik. Mily becses és fontos műveltségtörténeti adatok! Bizonyára azok; de azért ne gondoljuk, hogy honfoglalóinknak már ép olyan váraik és városaik voltak, mint nekünk vagy legalább az akkori nyugati népeknek. Bölcs Leó császárnak csak rövid idővel a honfoglalás előtt írott taktikájából kitűnik, hogy az etelközi magyarok még nem értettek a várostromhoz. Ha pedig várat nem tudtak ostromolni, akkor bizonyára építeni sem tudtak. És a nyelv alapján honfoglalóinknak mégis várakat vagyunk kénytelenek tulajdonítani. Csakhogy a *vár* szó így magában pusztá név, mely a tárgynak egykori képét nem árulja el. Annyit azonban mégis mutat, hogy annak, amit a honfoglaló magyarok, mielőtt a nyugatiak váraival megismerkedtek, várnak neveztek, ezekhez valamiben hasonlítani kellett, mert különben nem alkalmazták volna a magok várainak nevét utóbb a nyugatiak váraira is. Hogy miben állott a hasonlóság és miben a különbség, azt ez esetben a műveltségtörténeti adatok egybevetésén kívül ismét nyelvünk deríti ki. A magyarhoz hasonló népeknél, a kazároknál, bolgároknál, avaroknál, mindenütt árokkal, földsánccal, sövénnel, gyeppel kerített várakat találunk. Nyelvünk pedig a honfoglalás után, mint máig fenmaradt sok helynevünk tanúsítja, különbséget tett tökéletlenebb és tökéletesebb, azaz régibb és újabb fajta vár között, amazt *földvár*, emezt *kővár* névvel jelölve. A hasonlóság tehát abban állott, hogy a honfoglalók várai szintén bekerített helyek voltak és ép úgy oltalmul szolgáltak, mint a nyugatiak várai, melyek abban az időben még szintén csak menedékek voltak, mivel stratégiai fontosságra csak később emelkedtek. A különbséget egyedül a kerítés módja tette. A honfoglalók földhányással, sövénnel, gyeppel, a nyugatiak pedig kőfallal kerítették váraikat. Igen természetes, hogy e szerint a honfoglaláskori *város* sem volt egészen olyan, amilyen városok már akkor a nyugatiaknál virágoztak. A műveltségtörténeti nyomok szerint honfoglalóink városai csak közös kerítéssel védett tanya-csoportok lehettek.

E két példa sok száz helyett is mutatja, hogy a nyelvtudomány, helyes eljárást alkalmazva, mily becses fölvilágosításokkal szolgálhat a történelemnek. Hozzájárul még, hogy igen bőven is telik tőle, mert a nyelvben oly gazdag bányát bír, mely csaknem kiaknázhatatlan.

„Ha anyagunkból tanulságot akarunk nyerni, rendszeres

csoportokba kell szednünk. Valamely nép műveltségének fokmérője lehet, hogy mit tud: 1. a természeti, 2. a gazdasági, 3. a társadalmi és 4. a lelki élet köréből. Azonban a természeti és gazdasági élet műveltségi tekintetben sokkal alább áll a társadalmi és lelki életnél. Szoros és igaz értelemben a műveltség csak ott kezdődik, ahol az ember a természetieken és anyagiakon már fölül-emelkedik, ahol ezeket alárendelve már erkölcsi célokat ismer. Nem azért állítom előtérbe a lelki műveltséget, mintha honfoglalóink valami csekély anyagi műveltséggel rendelkeztek volna. Mert e részben is tisztességgel megállják a vizsgálatot. Szókészletük tanúsága szerint bő ismereteik voltak a mindenségről, a természeti jelenségekről, a földről, a természet három országáról, saját magukról, táplálkozásukról, ruházatukról és lakásukról. Ennek föltüntetésére egész kis szótárt iktathatnék ide, mely méltó bámulatot keltene. Csak mellékesen említem, hogy az emberi test minden tagjának, minden részének, minden porcikájának megvolt már a neve. Hogy honfoglalóinknak tömérdek sok szavok volt a halászat, vadászat és állattenyésztés köréből, azt mindenki természetesnek fogja találni. Föltünőbb, mennyi más foglalkozást, mennyi mesterséget, munkát és szerszámot ismertek. Legföltünőbb azonban, mily sokat tudtak a *földművelésről*. Nem a termékek, mint *búza, árpa, borsó, köles* stb., fontosak itt, mert ezeket még nem kellett magoknak termesztetniök, hanem csereberén másoktól is szerezhették. De minek voltak nekik olyan szavaik, mint: *szántani, vetni, aratni, sarló, tarló, szérű, pallani, bujtani, homlítani, oltani, szüret, sajtó* stb., ha közülök senki sem foglalkozott földműveléssel? Honnan tudták a gabonatermesztésnek és szőlőművelésnek annyi csinját-binját? "

"Honfoglalóinknak a társadalmi és lelki élet köréből nagy jelentőségű és rendkívül gazdag a szókincse, bőven jut a családnak, községnek, társaságnak, közrendnek, hadviselésnek, a lelki jelenségeknek, elvont fogalmaknak és lelki szükségeknek. Különösen ki kell emelnem az értelemre, érzelemre és akaratra vonatkozó szavaknak nagy gazdagságát. Az akaratnál nagy tér jut az erkölcsnek, ellenben az értelemnél igen csekély szókészlet tanúskodik a képzeletről. Nem igen akadunk a többi közt képzeleti teremtményeket jelölő nevekre. A *sárkány, manó, tündér, boszorkány, táltos* csaknem teljesen kimeríti a sort. Ezzel kapcsolatban van a magyar mythosok hiánya is. A magyar ebben hasonlított a rómaihoz, ki mythosokban szintén föltünő szegény volt. Erős faj, melyben két uralkodó sajátsága, az értelem és akarat vezette az érzelmet és nem fejlesztette a képzeletet. Nem hiába egy töből való *érezni* az *érteni* igével és nem ok nélkül alapja a *képzelné* igének a testi szemmel láthatót kifejező *kép* szó."

"A magyar vallás sem mutat képzeleti elemeket. Az *isten* és *ördög* helyébe a kereszténység nem volt kénytelen más neveket tenni. Velejében amaz a jónak, emez a rossznak kútfejét jelentette. Annyi bizonyos, hogy a kereszténység a magyaroknál jóval

könnyebben terjedt, mint bárhol. Nem volt vérengzés, részben talán azért, mivel az új hit nem ütött el teljesen a régitől, mindenestre pedig azért, mivel a magyar józan volt és sohasem hajlott a fanatizmusra. Magyartól alig szenvedett valaki vértanúságot. Értelmének és akaratának ereje féken tartotta érzelmeit. E két fő tulajdonsága rányomta bélyegét erkölcsére is. Az *erkölcs* szót már magával hozta, ismerte az ellentétet *jó* és *rossz*, *igaz* és *hamis*, *szép* és *rút*, *bátor* és *gyáva*, *szelíd* és *vad*, *jámbor* és *szilaj*, *haszon* és *ártalom* között, sőt finoman elválasztotta egymástól a rokon fogalmakat is, különbséget téve *vétek* és *bűn*, *szánni* és *bánni*, valamint sok más között, mire a legjellemzőbb példa *henye*, *hanyag*, *rest*, *lusta*, *renyhe*, *tunya*, mintha edzett voltában és cselekvésre termettségében nem győzte volna elég megvető szóval kárhóztatni a tétlenséget.

„A honfoglaláskori szókinszből kitűnik, hogy a magyar már korán fölülemelkedve az anyagon és jelenségeken, régtől fogva abstractióra, gondolkodásra, elmékedésre hajlott. Nevezetes, hogy az indogermán nyelvekben rendszerint a főnév, a fogalom jelölője, képzett szó és az ige, a cselekvés kifejezője, pusztán a főnév, míg a magyarban megfordítva inkább az ige képzett és a főnév tőszó. Azt hiszem, nem téved, aki ebből azt olvassa ki, hogy a magyar nyelv jobban kedveli az abstractiót mint az indogermán nyelvek. Ennek megfelel, hogy a magyar szókinsz különösen lelkiekben jóval gazdagabb, mint akármelyik más nyelv szókincsé. Alig van logikai vagy pszichológiai vagy etikai alapszó, mely az érzéki jelentés salakjától tiszta ne volna és a lelki dolgot minden érzéki vonatkozás nélkül ne fejezné ki. Ez pedig, ami különösen figyelemre méltó, amennyire nyelvünk történetében csak vissza tudunk menni, mindig így volt. A legszükségesebb, hogy úgy mondjam, alapvető lelkiek közt még legérzékibb szavunk maga a *lélek*, mely a belőle képezett *lélekzeni* és *lelkendezni*, valamint a vele egy tőből származó *lehelni* és *lehegni* igék tanúsága szerint eredetileg a lélekzetet, leheletet jelentette. De még ez is kezdetül fogva legalább elvont szó volt. Már *ész*, *elme*, *gond* (gondolkodás), *ügy* (figyelem), *bölcs*, *eszmélni*, *érteni*, *okni* (okulni), *ítélni*, valamint az érzelmi és erkölcsi fogalmak számtalan kifejezője, mindig tisztán lelki dolgot jelentett. A magyar nyelv ismerői fölvilágosításom nélkül is tudják, hogy az elsoroltak közül eredetileg *gond* csakugyan gondolkodás, *ügy* csakugyan figyelem és *okni* csakugyan okulni. Hiszen bizonyáságul szolgálnak a *gondolni*, *ügyelni* és *oktatni* képzések, valamint *gond nem játék* (ha valaki játék közben sokáig gondolkodik), *valamire ügyet vet* és *valamibe beleoklik* szólásmódjaink. A *gond*, melyhez idővel a ‚cura‘, ‚Sorge‘ jelentés járult, egyszersmind érdekes példája annak, hogy a magyar a lelkiek terén még átvitelkor is inkább más lelki, mint valami érzéki jelentésű szót alkalmazott, valamint annak is, hogy értelmi szót avatva érzelmivé, értelmét tette érzelmei urává. De mi a tanulság mind ebből? Nyelvünk magában is, másokkal összevetve

is arról tanúskodik, hogy a magyar már korán és jóval inkább hajlott abstractióra, gondolkodásra, elmélkedésre, mint sok nagy, sőt legnagyobb műveltségű nép. Ezt pedig, ismételve állíthatom, nemcsak mai fejlett nyelvünk bizonyítja, hanem bizonyította már honfoglalóink szókincse is“.

„Az eddigi fejtegetésekből, úgy hiszem, eléggé kitűnt, hogy honfoglaló őseink, ha egyben-másban hátrább állottak, viszont sokban, még pedig nem jelentéktelen dolgokban előbbre is voltak másoknál. Műveltségök kétségkívül más volt, de azért nem kisebb, mint akkor akárhány, sőt mondhatni legtöbb európai népé“.

Még egyszer A gyimesi vadvirágról.

Néhány szóm volna Zlinszky Aladár cikkéhez, mert egy kissé egyoldalúnak látszik (Nyr. 26:309).

1. A bíráló nagyon ékesszavuaknak tartja Géczy István székeleyeit. Sajátságos, én épen *erről* ismertem rájuk, pedig van még más ismertető jelük is. Így pl. a következő igealakok (Géczynél): *lészen, téssen; aluvánk, menénk; feléptívén, lévén* stb.

2. „A székelységet még nem teszi néhány *vagy igen, vagy nem, ahajt, megest, hezzá, esztana, élés* (udvar), *szokotál, szetyepotyáz*; de még az sem, hogy *hászen hát — éppeg hát, hiszen hát éppeg hát no*“. Igaza van Z. A.-nak; de ha a következő tájszavakat is oda rakosgatja a föntiek mellé, mégis csak „teszik“ egy kicsinykét. Ime: *alacsony* (ember) : hitvány, *bizgat* : fölbiztat, *egész ember* : derék e., *felséges, Füttyköstető, hazai* : újasszony, *hijú, hagy* : hadd, *járom* : akol, *kalangya* : kelengye, *kaszten, kiokumlálni* : kémlelni, *kipucoválni, kiviláglott* : kitudódott, *reketyés* : rekedtes, *rusnya, süríteni* : elosonni (sűrítse magad haza; sűrítsetek csak lassan haza), *szokotálódom, szószóló* : vőfély.

3. A kijegyzett nyolc germanizmus ellensúlyozására megemlékezhetett volna a bíráló legalább néhány *szólásról*. Mert mégis csak érnek valamit ezek: *megfogja a dolog végét, elhúzza a szomorúját, tisztességbe vagyunk, kutyába veszi, áldás fakad a keze nyomán, máshoz húzott szived, elkapattad ezt a rossz embert, sie-tek sort járni a vőfényeket, makulátlan a te lelked, nem vetettem rá ügyet, legények gazdája* (a fő), *no ugyan megadta neki, kinevelem benne hivatalbéli utódomat, mit tehetek én abba* (ezen dologban), *nem fizettem meg az uramért, ne cégérezd magad, eszem kereke, egyet szundítani, elgyűrűzted magad, azokér neki légyen megbocsátás, hiányzik szekerednek egyik lőcse, csúfot tett rajtam, szetyepotyázom az időt, cseppentett szín-igaz, aligha bunkója nem lészen ennek a számadásnak, a mennybéli arkangyalok környékezzenek meg; nem az a legény, aki üt, hanem, aki állja*, stb.

Nos, nem eleget gyűjtött Géczy a székelýföldön néhány heti színészkedés mellett? Épen annyit, amennyivel elannyira jellemezhetett, hogy mikor a közönség az előadást nézi és hallja, a széke-

lyek közt gondolja magát. S ez épen elég színműirónak. Ugyan hányan hoztak több népnyelvet a színpadra Géczynél?

Én nem leszek egyoldalú. A Z. A. említette „sajátságos ritmust“, nem különben a germanizmusokat magam is kárhoztatom. Sőt ezeket is: „hogyan áll rajtad a köntös?“ (8. l.); „*feltettem* magamba“ (megfogadtam, 12. l.); vagy „viszonzott szerelmem“ (bizony ezt még a székelly se mondja).

Mi több: még *ütök* is, — de csak a Nagel Ottóékat. Vagy nem bosszantó, ha az ember egy 40 leveles könyvben a sajtóhibákon kívül még 52 *vonás* hiányát is tapasztalja?! De „légyen megbocsátás“!

JENŐ SANDOR.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Nevetés. Ha az ember *mosolyog*, még nem hallat hangot, vagy legalább is nem ismétlődő hangot. Leginkább megfelel ennek a német *lächeln*, mely a csendes nevetés mellett a mosolygás értelmében is használatos. *Schmunzeln* önelégült mosolygást jelent; ily értelemben szoktak a magyarban a *somolyogni* igét használni. A ki *nevet*, már határozottan hallat hangot, ez igének a németben tökéletesen megfelel: *lachen*. *Kacagni* ige nincsen meg a németben; Ballagi így magyarázza: *laut lachen*. A hangos nevetés azonban még nem kacagás; a németben *hell (auf-) lachen* szolgálhatna magyarázatául. *Röhögni* szintén nincsen meg a németben. Ballagi így magyarázza: *laut lachen, ungebührllich lachen, grunzen*“. Itt talál a második megnevezés, mert a röhögés durva, parasztos szokás. A *grunzen* nem tesz annyit mint röhögni, magyarázatul azonban jó. Ballagi maga német-magyar szótárában a *grunzen*-t csak evvel fordítja: „röhögni, röffenteni“, nem teszi hozzá: röhögni. A ló röhög, a disznó azonban röhög. *Hahotázni* hangutánzó szó, a *haha*-hangon való hangos nevetést jelenti. A németben csak evvel fordítható: *laut lachen*. *Vigyorg* az ember, midőn úgy nevet, hogy száját föltünően széthúzza, fogait mutatja. A németben fedi ez igét a *grinsen* ige, csudálatos tehát, hogy Ballagi evvel magyarázza: *unanständig auflachen*. A vigyorgásnál nem hallunk mindig hangot. Vö.: vigyorg, mint a fakutya, meg:

„Es grinsen die weissen Schädel
Wohl unter dem Helm hervor“.

(Zedlitz: die nächtliche Heerschau.)

Kichern a *hihi*- hangon való elfojtott nevetés igéje. A nevetés hangját illetőleg a magyar *vihogni* igével egy sorba tehető, ez utóbbi azonban nem jelent elfojtott nevetést.

Takarékosság. *Takarékos*, aki igyekszik, hogy avval, amije van, gondosan gazdálkodjék s ha lehet, félrerakjon, ezért azonban a szükségest nem vonja meg magától. Német megfelelője *sparsam*.

A *szűkmarkú* is takarékos, csak hogy míg a takarékos tehetségéhez képest szívesen ad másnak is, addig a *szűkmarkú* nem igen ad másnak.

A németben *knickerisch*, részben *engherzig* felel meg a *szűkmarkú* fogalmának. A *knauserisch* már valamiben különbözik ettől, mert a maga szükségleteit sem fedezi kellően. A *fösvény* és *fukar* még magától is sajnálja pénzét. Vele egyértelmű a német *geizig*. A *fösvénynél* s *fukarnál* magasabb fokú a *zsugori*, ki összekuporgatja a pénzét s féltve őrzi. A németnek ily mellékneve nincsen, de segít magán a *Geizhals* főnévvel.

Bátorság. *Bátor* az, ki nem fél a veszedelemtől. A németben *kühn* és *müthig*. A *vitéz* is bátor, ki magát a harcban kitünteti. A bátorság inkább passzív, a vitézség aktív tulajdonság. *Vitéz* eredetileg főnév s mint ilyen ma is katonát jelent. A vitéz melléknevének a németben *tapfer* felel meg. A *merész* magasabb fokú, mint a bátor, vitéz. Néha azt mondjuk merésznek, ki már inkább szemtelennek, arcátlannak nevezhető. A németben a *dreist* mellett leginkább a *kühn* használatos a merész értelmében s ez még a rosszaló jelentésben is, éppúgy, mint a *frech*. — *Vakmerő*, kinek merészsége megfontolatlan, oktalan, ki vakon mer. A vakmerőség-nél mindig kockán forog valami. A németben *tollkühn* s *verwegen*. — *Elszánt*, ki a küzdelemben a végsőre határozza el magát. Németül *entschlossen* s *verwegen* is. — *Harcias*, kinek megvannak a harcoláshoz szükséges kellékei s keresi a harcot. Németül: *kriegerisch*. — *Hősies*, aki a vitézséget, bátorságot, merészséget az elszántsággal egyesíti magában. Németül: *heldenmüthig*.

Hazudik, füllent. Mind a két igének jelentése: tudva, szándékosan nem-igazat mond, de a *füllent* gyöngébb kifejezés. Aki füllent, ártatlan hazugságot mond s azt is rendesen tréfából mondja. Hazudni németül: *lügen*; füllenteni ige nincs meg a németben, *wind machen* lehet körülírása. *Aufschneiden* azt jelenti, hogy valaki a nagyot a valónál sokkal nagyobbnak festi.

A magyarban a *tódt* ige teljesen visszaadja e kifejezést.

KARDEVÁN KÁROLY.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Törvényház, országház, pályaház. Országszerte épülnek az „igazságügyi paloták“. Sopronban is megépítették a központra gyűjtött törvénykező hivatalok épületét, a homlokzatára pedig ezt írták föl: *M. kir. törvényház*. E kifejezésnek a helyességét megtámadták a Sopron c. lap f. é. VII. 27-i számában, de már uo. a VII. 30-i számban talpraesett védelmét is olvassuk két cikkirótól. Az egyik hibáztatja az *igazságügyi palotát*, mint „irodából került mesteres szöalkotmányt“ [mely a német *Justizpalast* szolgai fordítása] s mint hosszú kifejezést, melyet kétséggel *igazsággá*

„csonkítana az a nép, mely nem a takarékpénztárba, de a *takarékbba*, nem a telekkönyvi hivatalba, de a *telekbe* jár; mely nem betelekkönyveztet, de *telekkütet*. — Mi az *igazságügy* a magyar népbelinek? Elvont fogalom, idegen világból való jövevény, melyről legfeljebb a követjelöltjétől hallott, vagy az ujságjában olvasott. Ellenben a *törvény*, — az reális, az valóság, annyival inkább, mert alatta nemcsak közkötelező szabályt, de magát az igazság kiszolgáltatását, a szabály alkalmazását is értik. A magyar ember nemcsak a *bíróság*, de a *törvény* elé is megy; a bíró fölötte nemcsak itél, de *törvényt is lát*. A *törvényház* magában foglalja az emberi fogalomkör egyik legfenségebb alkotóját: a törvényt; ezt a magyar ember tiszteli, de az „igazságügyet”? . . . Nem ismeri, de nem is szereti, se nem haragszik rá. Nincs viszonya hozzá. — És a törvényről azt mondja a mi szónk, hogy ez az épület a *háza*. Helyesen! Nincsen — úgy-e — vármegye, város *palotája*, csak *városháza*, *vármegyeháza*? Mindezek a közeli, a közt szolgálják; ne akarjanak nagyobb urak lenni a gazdájuknál!“

„Végül csak azt jegyzem meg, hogy a *törvényház* nem ötlet, nem csinálmány, de a nép száján élő szó. A *falu*, a *bíró házat* jelöli meg vele, mely a régi időben az igazságszolgáltatásnak is helye volt, jelenleg ismét az“.

„Az ilyen szót istápolni kell és ha alkalom adódik, kivenni a falusi rejtekekből és odaállítani a városiak elé, a nép nyelvalkotó ereje dicsőségére, magunknak okulására és megjavulására!“

A másik cikkben ezt olvassuk:

„Azt mondja Justus, hogy a *törvényház* olyan házat s benne oly testületet jelent, amely törvényeket hoz, gyárt. Ez állítással szemben pedig az igazi magyar nyelvérzék egészen mást tanít, azt t. i. hogy a *törvényház* olyan ház, ahol igazságot szolgáltatnak vagy még magyarábban: *a hol törvényt látnak*. Ímhol rá a kézzelfogható példa. Az alföldj tősgyökeres magyar falvakban a törvénybíró szolgáltatja ki az igazságot a civakodó felek közt, azt a helyiséget, ahol ez az ítélkezés történik, a nép *törvényháznak* nevezi. Pedig ott, úgy-e, nem törvényt gyártanak? . . . Sőt ha a megye székhelyén, a törvényszéknél akad is a népnek dolga, akkor is azt mondja, hogy *a nagy törvényházba vótam*“.

„A magyarság szempontjából lehetetlen még Justusnak ama kifejezését megjegyzés nélkül hagynom, hogy a *törvényházra* azt mondja: „amely tulajdonképen nem is ház, hanem palota“. Nagyon gyöngé érvelés az „igazságügyi palota“ mellett. Ezek szerint tehát az országházat is országpalotának kellene hívunk és csodálatos, mégsem tesszük, pedig az is van talán palotának olyan palota, mint a soproni törvényház“.

Sajnos, az új országházat is *törvényhozási palotának*, *parlament* *palotának* stb. kezdik nevezgetni idegen minták szerint, holott a régi jó magyar szokás csak *országháznak* kívánja azt, akármilyen ékes lesz is.

A soproni föllíratról szóló vita eszünkbe juttatja még a *pályaház* sorsát. Mikor Budapesten a keleti pályaházat építették, kifogástalan helyességgel azt írták rá: *A magyar államvasutak pályaháza*. De az *indóház* hívei megbotránkoztak benne, s felsőbb rendeletre csakhamar eltűnt onnan a *pályaház*. Azonban az *indóház* már holtrováson volt s ezt nem merték többé oda íratni, a föllíratból tehát csak ennyi maradt: *A magyar államvasutak*.

A soproni *törvényházat* s a hozzáfűződött szép vitát üdvözöljük mint a magyar eszjárás terjedésének biztató jeleit. ANTIBARBARUS.

Kötény. Az *-ány*, *-ény* volt a nyelvújítás egyik legkedveltebb szóképzője. Nem is csoda! Szelidebb, szófogadóbb képzőt nem is lehetett nálánál képzelni: sohasem akaratoskodott; hozzásimult főnévhez (*mellény*, *szerény*), igéhez (*hatány*, *jutány*, *merény*), sőt még igehatározóhoz is (*fölnény*). Pedig a nyelv multja alig szolgáltatott e képzőre megbízható analógiát. A nyelvújítók szívesen hívatkoztak a *serényre* (Kazinczy, Tud. Gyűjt. 1818. III.81), *legényre*, *dohányra*, *szegényre* (CzF.), tehát csupa költött analógiákra; azt, amelyik megbízhatónak mutatkozott, a *kötény* (*köt + ény*) szót, Kazinczy kivételével (l. fönt a *méltány* szót a Nyelvúj. ad. közt) figyelmen kívül hagyták.

A *kötény* szó népies voltához kétség sem férhet; mindenikünk ismeri a nép ajakáról. SI. előtti szótáraink mindamellett nem tudnak róla. A NySz. is csak két idézettel szolgál: az egyik Com. Jan. 1673. évi kiadásából, a másik Gvadányi Not.-ból. Örvidenünk kell tehát minden rávonatkozó régiebb adatnak.

A mindeddig még kiadatlan és földolgozatlan Catholicon-szójegyzékben (vö. Akad. Ért. 1893. 694. l.) találtam egy ilyent. Kiírom szóról szóra: „*Calantica*, togumentum muliebre, *kötíngh*, *lepödő*“ (54b).

Ha ez a *kötíngh* alak hitelesnek bizonyul, akkor az *-ány*, *-ény* deverbális képző igazolására, már a *kötény* szót sem lesz szabad idézni. Már pedig több körülmény támogatja a *kötíngh* hitelességét. Szlavóniában a fölső-ingfélé, amelyet a férfiak és a nők munka közben vesznek magukra, hogy ruhájokat be ne piszkolják, *kötőimögnek* híják ma is. (MTsz.), s a *kötíngh* épen olyan egyberántódas a *kötő-ingből*, mint aminő Erdélyben a *felsing*, *fersing*, *fessing* a *felső-ingből*, vagy a régi nyelvben a *némber* a *nő-emberből* s a *jámbor* a *jó-emberből*.

Mindamellett még marad egy nagy nehézség, t. i. az *-ng* szóvégnek *nyre* változása. Ezt csakis valami különös ok, amelyet nem ismerünk, hozhatta létre. Különben szóljanak mások is hozzá.

LUKÁCS LÖRINC.

Német jövevényszók ?? A Nagl szerkesztésében megjelenő „Deutsch-Oesterreichische Literaturgeschichte“ második füzeté nagy leleplezéseket közöl olvasóival. Az 51. lapon elmondja, hogy mind-
 eddig mi se történt a cseh, lengyel, m a g y a r, szlovén nyelv német jövevényeinek a vizsgálata terén, pedig nézete szerint e nyelvek

német elemei fontosak a német nyelv régi dialektusaira. Mondanom se kell, hogy akár a cseh, lengyel, szlovén, akár pedig a magyar nyelvet vesszük, a tér nem oly sivár, mint aminőnek Nagl úr látja. A jegyzetben közölt irodalomból az tűnik ki, hogy Nagl úr csak a saját műveit ismeri, pedig még a cseh nyelv német jövevényeit kutató filologus se vallja valami nagy kárát, ha nem ismeri Nagl úr „Deutsche Lehnwörter im Czechischen“ című értekezését. A magyar nyelv német elemeit kutató munkákról természetesen Nagl úr mit se tud, így aztán a következő furcsaságok esnek meg rajta:

1. *bor*. „Noch weniger als die Arier können die Ungarn ein altes Stammwort für dieses Getränke (az előbbi sorokban a *wein* etimológiájáról beszélt) aus ihrer Urheimat auf ihren unsteten Wanderungen durch Steppen mitgebracht haben. Ungarisch *bor* = Wein kann demnach ebenfalls nur ein Lehnwort aus dem ahd. *bior* (= Bier) sein. Im Anschlusse an Höfers „Pöbelaussprache“ *gjosn*, *verljōsn* (für ahd. *giozan*, *verliosn*) dürfen wir auch *bjor* für ahd. *bior* annehmen. Im Magyarischen (már csak magy., előbb még ung. volt), welches mouillierte *b* so wenig kennt wie das Slawische, musste daraus *bor* werden. Die Verwechslung von *Wein* und *Bier* darf auf der naiven Culturstufe (?) der einbrechenden Magyaren so wenig auffallen... stb...“ Merészelje még valaki állítani, hogy de bizony a *bort* magunkkal hoztuk a tejjel-mézszel folyó Pannoniába (TMNy. 165); csak az a kérdés, *sör*- vagy *bor*-szóval fogadtak-e bennünket a német atyafiak, s ha *sörrel*, hogy történt, hogy mi mégis *bornak* értettük szavukat.

2. *Mulatság*; családfája ez: „... ahd. *mālzeit* (mahlzeit) im Püttner Dialekte... *Müllzeit* und durch ältere kürzung der Endsilbe... *Müllzäd*: in Anlehnung an ihre Ableitsilbe *ság* machten daraus die Magyaren *mülcság* (??) ein Wort, das unsere Officiere in der Form *mollatschak* (úgy látszik, a tisztek többet tudnak magyarul, mint Nagl úr) für, Schmaus^{*} verwenden.* Jól tette volna Nagl, ha a cseh jövevények rovatóban azt írta volna meg, hogy a cseh „*má úcta*“ (= van szerencsém) és a ném. „*mahlzeit*“ (mint udv. kifejezés az étkezésnél) egy; egy kis kopás elől, egy kis rövidülés közbul és a szóvégén megtehetette volna a hatást; hisz mindkét kifejezés udvariassági kifejezés is.

3. A harmadik etimológia megörökíti a *szekér* és baj. *zecker* (vö. Schmell. 2:1081: sackähnlicher, aus bast, stroh, binsen und drgl. geflochtener korb és magy. *cőkör*: szatyor MTsz.) közti viszonyt. Semmiféle német forrásban sincs megmondva, hogy ez a *zecker* szekeret vagy valami alkalmatosságot jelentene, csak Píripócson... azaz a pütteni (in der Mark Pütten) nyelvben jelent *zucker* „karren mit *wagenkorb*“.* Ehhez az adathoz kétségg fél, de ha igaz is, akkor

* Igazán *mulatságos* etimológia!

A szedőgyerek.

** A szerző a *karren*-t emelte ki, én a *wagenkorb*-ot.

is rossz az egyeztetés. A magyarban van *kóboros szekér* és *kóbor* (gyékényernyős kocsi; *kóbor* : kosár, *szekér* födele MT'sz.; vö. *kobelwagen* Schmell. 1:1217; erd. szász *koberwagen*, szep. *kéubz* langer futterkorb stb.). Hát olyan nagy dolog volna az, ha egy jól ismert stilisztikai szabály szerint a rész jelölné az egészet, ha véletlenül *kóbor*, *zacker* jelentené a kocsit? Csakhogy a német adatnál is odatette Nagl, hogy csakis „karren mit *wagenkorb*“. A *szekér* és a *zecker* megokolásánál pedig Nagl úr egyéb badarságokon kívül a következőkép ír: „Mit anlautenden *sz* (= *ß*, *ß*) für *z*, wie wir dies bei deutschen Juden, aber auch in steierischen Gauen finden und als mitteldeutsche *ungeschickte* Lautverschiebungen werden ansehen müssen, wird *zecker* zu ungarischem *szekér* (wagen)“. Qu. e. d.

Befejezésül még megemlítem, hogy a *kereszt* a német *Krist* (= Christusbild)-ből való. S ezzel nyelvünk, amely a fejezet elején oly fontos volt, eleget vallott a szerzőnek az ófelnémet dialektusok elterjedésére. Pedig hálás lett volna megvizsgálni a *szél* és *seele*, *falka* és *falke*, *hordó* és *horde* stb. közti viszonyt is (vö. Arany Próz. dolg. III:417, 418).

MELICH JÁNOS.

Mikes és a tárgyas alak. Török Konstant közli (25:176—177) a Törökországi levelekből azon eseteket, melyeknél Mikes Kelemen a mai irodalmi szokástól „eltérően“ él a tárgyas alakkal. Ilyen szerinte e kettő is: „Mert minap is *eltemetők egy* atyánkfíát“. „De itt *hagyjuk egy* kedves atyánkfíát“.

Megvallo, én e két mondatban mi eltérést sem látok a mai irodalmi szokástól; sőt a mai irodalmi használathoz szokott nyelvérvésem inkább azon ütköznék meg, ha — mint T. sejteti — így állana: *eltemeténk*, itt *hagyunk egy* kedves *atyánkfíát*. Hisz a birtokragos mondat tárgy, még a nyomatékos *egy* (= egyik) jelző nélkül is, mindig tárgyas alakot követel.

SCHÄFER KÁROLY.

Az ilyen mondatokon sem volna megütközni való: *eltemeténk egy* atyánkfíát, itt *hagyunk egy* atyánkfíát. Hogy a birtokragos tárgy mellett nem kell okvetetlenül tárgyas igealaknak állni, ez a kérdés a Nyelvőrben már egyszer behatóan meg volt vitatva. (L. 9. és 10. k.).

A SZERK.

Csuma, csoma. Ez a szó körülbelül egyértékű a fenével s valami rossz betegségre, nyavalyára gondol a székelly nép, midőn valakinek azt mondja: *Vigyén el a csoma! Verjen meg a csoma!* Kriza a Vadrózsák tájszavai között is megemlíti s hozzá teszi úgy mellékesen: „tán pestis“. Ezen alapon az új Tájszótár „pestis“ jelentéssel közli, s csak másodsorban, kérdőjellel veti után a fene jelentést. Erdővidéken, Kis-Baconban, ma a torokfájást, különösen a difteritist nevezik *csumának*, de mint idősebb emberektől hallottam, nem régóta, csakis alig 10—15 éve, amióta ez a veszedelmes nyavalya itt is pusztítani kezdett. A szólások azonban, amelyekben ma is él, azt

bizonyítják, hogy a szó eredetileg valami meg nem határozott nyavalyát, bajt, betegséget jelentett, épúgy, mint a *fene* vagy *iz*, s csak időnként foglalja le a nép egy valamely pusztító betegség megjelölésére. Így használhatták Kriza korában némely helyen a pestis nevéül, s így lett belőle Kis-Baconban a difteritisz magyar neve.

A *csumáé*hoz hasonló jelentésű szavak Kis-Baconban és vidékén a *bētēa* és *pusztija*. Az előbbi a Tájsszótár is közli *bētia* alakban, s nyavalyatöréssel magyarázza. Azonban ez a szó sem jelent egy bizonyos betegséget, hanem általában rossz nyavalyát, s az ott közölt szólásokon kívül azt is mondják: *Verjen meg a bētēa!* Ugyanilyen szó a *pusztija*; ezt is használják ilyen szólásokban: *A pusztija verjen meg! Menj a pusztijába!*

BALASSA JÓZSEF.

Emberség, emberiség. E két szónak nyelvtanilag megfelelő értelmét fölcseréljük a közhasználatban. A *-ság, -ség* képzővel csoportot, sokaságot, összességet jelentő névszókat alkot a nyelv. E szerint *ember-ség* tulajdonkép emberek összege, *emberi-ség* pedig emberi tulajdonságok összege volna. A közhasználat azonban, épen megfordítva, a föld kerekiségén élő emberekre mondja: *emberiség*, s az emberi tulajdonságok összegére: *emberség*.

A szótárak is vagy ilyen megfordított, vagy pedig vegyes magyarázatot adnak.

CzF. pl. az *emberséget* négyfélekép értelmezi: 1. külső jelekben mutatkozó nyájas magaviselet, udvariasság. (Majd megtanítlak *emberségre*.) 2. Jóakarát, szolgálati készség. (Annyi *embersége* sem volt, hogy az utat megmutatta volna.) 3. Becsületesség, becsület. (*Emberségemre* mondom.) 4. Hitel. (Ha nincs pénz, van *emberség*.) Csak épen a valódi, nyelvtanilag helyes jelentést nem közli. A NySz.-ban is előbb e négy jelentés van: 1. humanitas (das menschsein, menschliche natur). 2. civilitas, urbanitas, decorum, honestas, modestia, frugalitas (menschliches behandeln, ehre, ehrlichkeit). 3. virilis aetas (mannesalter). 4. virtus, virilitas (tapferkeit). Csak ezek után 5. genus humanum (menschheit).

Az *emberiség*et a NySz. nem is ismeri. De már CzF. első (helyes) jelentésnek veszik, hogy: *emberiség* = 1. Azon tulajdonságok összege, melyek az embert, mint olyat, illetik. Pl. Ezt hozza magával az *emberiség*. Némely vad népek kevés jeleit viselik az *emberiségnek*. Igaz, hogy nála is a 2. jelentés: *emberek* összege. Pl. Az *emberiség* céljai, erény és boldogság. Megjegyzi azonban, hogy „különbözik tőle: *emberség*“. Mire itt ez a megjegyzés?

Mire ez a zürzavar? Nem lehetne, nem kellene-e e két szót, mindeniket a maga valódi, nyelvtanilag helyes értelmében használnunk? *Emberség* = genus humanum, emberek összege, semmi más. Az *emberiség* pedig megmaradna öt-hat, sőt többféle, de mindig rokonértelmű jelentésében; jelentene humanitást, honestast, virtust stb., csak épen genus humanumot nem.

Találtam is írókat, akik helyes, megkülönböztetett értelemben használják e két szót. Pl.

Emberség: emberek összege. Illendőnek ítélte a mennyei bőltesség, hogy veszni ne bocsássa és orvosság nélkül ne hadgya az egész *emberséget*, mint az ördögöt (Pázm. Préd. 79). Ti szüzek! s ti is, óh Tirol Ifju polgári! jöjjetek. S az *emberség* barátiról Barátom sirján zengjetek! (Bacsányi: Egy szerencsétlen ifju sirjánál).

Emberiség: emberi tulajdonságok összege. Az olyan különös kedvezésre méltó tulajdonságok... nem csak engemet, kit az *emberiség* mindenkoron megilletődésre hoz, de a vad természetű embereket is magukhoz vonzó szeretetre kényszerítik. Ilyen megismertető jelei szoktak az igaz *emberiségnek* lenni, melyek a gyenge ifjúságot is erkölcsi tulajdonságaikra való nézve közöttünk tanácsos és kellemetes öregséggé teszik. (Bessenyei Gy. levele Kazinczy F.-hez). Midőn azok, a kiktől függünk, az *emberiség* mozdulásait kezdték érzeni... (Kazinczy F. Gesszner S.-nak minden írásai. Eredeti kézirat.). „Vidd mindenem, csak túl ne hágj az *emberiség*’ határain!” (Kisfaludy K. Tihamér. Aurora. 1825. 129. l.) (Hamletnek) talán igen is szelid *emberiség* által még inkább mérsékelt természete csak rendkívüli események által birathatott erőszakos tette. (Vörösmarty: Játékszini krónika. Hamlet). Kinek (Luthernek) tolla minden sorban *emberséget* népszerűtet és népoktatást terjeszt (Zsengeri S. Előszó Pestalozzi: „Lénard és Gertrud” fordításához). TRENCSENY KÁROLY.

Az itt összegyűjtött példák érdekesek ugyan, de t. dolgozótársunk indítványát nem tehetjük magunkévá, annál kevésbbé, mert a nyelvszokásnak itt helytelenített megállapodását nem is mondhatni pusztaszeszélynek, hanem okát is lehet adni. Az *emberségnek* korántsem kell okvetetlen gyűjtő névnek lennie; helyesen jelentheti vkinek ember-voltát is, mint pl. a *gyerekség* vkinek gyerek-voltát, a *rabság* vkinek rab-voltát, az *özevesség* özeveg-voltát stb. — Viszont a melléknévből képezett *emberiség*, noha az ily értékű képzés egy kicsit szokatlan, jelentheti mint gyűjtő név az *emberiek* vagyis az emberi lények összességét, mint pl. *ifjúság* az ifjú embereket (vö. fr. *humanité* a latin *humanus*ból). Az *emberiséget* nyilván megkülönböztetésül alkalmazták így újabb íróink, éppen azért, mert az *emberséget* a köz nyelvszokás régóta más, elvont fogalom jelölésére foglalta volt le.

A SZERKESZTŐ.

Mazúr. (26:315.) Csokonai: „A mazúr általad gazdag lehet”. Debrecenben a hódoltság maradványát sejthetjük benne.

BÁLINT KELEMEN.

Elvegy, elegy. Hajdu-Hadházon, egy vőfélyköszöntőben ezt a változatot hallottam:

... ha élne nek ezzel,
Tiszta ízű ital,
Nem *egyvelges* vézzel (vízzel).

Az *egyveleg* különben nagyon gyakran használt szó.

TRENCSENY LAJOS.

Egy követ fuj. A Nyr. III. füzetében azt mondja Vikár Béla:

Igács Rúzsi, édös szívem,
Hamis hitöt fúttá' velem.

„Nyilvánosság, hogy ez az utolsó sor „egy követ fuj” a címbeli szólással“.

Tévedés. A két szólásnak egészen különböző értelme van. „Egy követ fújnak” azt teszi, hogy többen valami *rosszakaratú* cselekvésben egyetértenek, összesegítenek; „hamis hitöt fúttá” értelme pedig az, hogy hamisan *mondta* hitet, esküt, hamisan esküdött. „Hitöt merők rá tönnyei” mondja a somogyi pógár, vagyis „meg merek rá esküdni”. A gyerök is azt mondja pajtásának, ha annak állításában kételkedik: — Fújd el az Isten nevét. — Istenbizon. — Jókai is így szól a Sárga Rózsában: „Ki ne fújd az Isten nevét hamisságra”.

TRENCSENY LAJOS.

Rohics. (Ez a *Rohič* helyes magyar átírása, nem *Rohits*; Nyr. 26:307.) Egyike ama kevés idegen helyneveknek, melyekkel *-ra, -on, -ról* jár. Tehát Füredi Ignác rosszul korrigálta meg Gyalui Farkast, hogy nem Rohicsra a jó, hanem Rohicsba. Azon a fürdön régtől óta sok magyar fordul meg, de soha senki sem él *-ba, -ban, -ból* suffixumokkal, ha Rohicsról beszél.

BÁLINT KELEMEN.

Sikáló (a palócoknál mángorlófa 26:316). A baranyai nép azt a nyakas pohártalp vagy gombalakú üvegeszközt nevezte így, amellyel patyolat fehéreneműt tetszetős ráncokba *sikálta*. A vasalót pótolta, mely teljesen ismeretlen volt.

BAKSAY SÁNDOR.

Dévaj (26:364) sohasem jelent Baranyában esztelent, mindig pajkost, kacsalódót (flirt). S aki az *andalodást* *Antaltól* származtatja, az ezt könnyen *Dévára*, mint a *szilajt Zilah-ra* vihetné vissza.

BAKSAY SÁNDOR.

Már olyan könnyen nem, mint az *andalodást Antatra*; mert ennek a fejlődését kimutathatjuk irodalmi emlékeinkben.

A SZERK.

Népetimológia iskolai könyvben. Hunfalvy J. és Schneider J. Földrajz I.67.: „Alakja (t. i. Csehországé) majdnem szabályos négyszög, a mely azonban nem a *Duna felé lejt*, mint Morvaország, hanem éjszak felé”.

KARDEVÁN KÁROLY.

Magyar szók a Zsolna-vidéki tótoknál. 1) Ruhaneműek: *parta*: pártá, a nő fejdísz; *bagandsa*: bakancs; *csizma*; *kepeny*.

2) Földművelésre és gazdaságra vonatkozók: *ketefik*: kötőfék; *szalas*: szállás; *gazda*; *biros*: béres.

3) Iparra és kereskedelemre vonatkozók: *lapszik*: lábszija, a varga szija; *szapün*: szappan; *hajov*: hajó; *deres*; *bandúr*: pandúr; *kupa* és *kupka*: kupa, vizes edény, melyben a kútról vizet hordanak; *korbács*; *lopov*: lopó.

4) Természeti viszonyokra, személyekre, állatokra, testrészekre stb. vonatkozók: *pajtás*; *kisaszonka*: kisasszony; *kofa*; *zsidány*; *betyár*: csikós; *honvid*: honvéd; *örmester*: örmester; *apko* és *apusko*: apa, a szláv -ko kicsinyítő képzővel; *vizsla* (így hívják a kémkedő embert is); *agar*: agár; *kopov*: kopó; *komondor*; *bundas*: bundás kutya; *lobda*: labda; *korcsula*: korcsolya; *laba* és *labka*: idomtalan nagy láb; *harmatanyec* (három a táncból): zene-bona; *tarhona*: tarhonya; *boszorka*: boszorkány; *kukurica*: kukorica, tengeri búza; *koldis*: koldus (gúnyszó); *kostek*: kostök; *terkelica*: törköly, szeszből készült ital; *tatar*: tatár; *saska*: sáska; *pejko*: pej ló; *choszen*: haszon; *puszta* és *pusztosina*: puszta, pusztaság; *perkelt*: pörkölt.

Ezenkívül: *kocs*: a magyar *kocsi* szóból; *kocsis*; *fogas*; *lampás*; *oldomás*; *dinya*; *parkan*.

Lónevek: *Vilám* (Villám), *Sárga*, *Szelő* (Szellő), *Bogár*, *Csílág* (Csillag), *Huszár*, *Táncos*, *Betyár*, *Csinos*. MALATINSZKY GYULA.

[A nagy kezdőbetűk.] lelkes örömmel üdvözlöm a nyelvőr júliusi füzetében megjelent nagy kezdőbetűk című cikkelyt. jeles gondolatai régtől óta lappangtak bennem is, csak hogy nem tudtam kellőképen kifejezni. valóban nagy balgaság, hogy mi a könnyebb olvasás és világosság kedvéért, bőven használjuk mindazokat a jeleket és betűfajokat, amelyek a szedőszekrényben idestova négyszáz esztendeje megvannak. mire valók ezek a dibdabságok? ha az ember ír, ép elég az egyfajta ábéce. íme a zsidók meg az arabok is írnak és még sem kell nekik nagy betű. sőt az asszíriabelieknek se voltak nagy ékjei, valamint az egyiptomiak se vetettek nagy hieroglifákat. de még holmi vessző, pontosvessző, kettőspont, pont, felkiáltójel, kérdőjel nélkül is meg tudtak és tudnak lenni ezek a tiszteletreméltó népek. ez mind nem tartozik a hangok lekótázásához. én is úgy teszek hát, mint diógenes, mikor meglátta, hogy a pásztorgyerekek a tenyeréből iszik. a színopai bölcs eldobta fa poharát, én eldobom az írásjeleket is és a t. szerkesztőség engedelmével folytatom ahogy az úristen folytatnom adta hát én nem győzöm eleget hajtani igazán főlösleges dolog amit pl a nyelvőr cselekszik hogy t i minden füzetébe vagy húszféle betűt és tízféle szedésfajt rak minek az hiszen ha valaki tud magyarul úgyis megérti ha pedig nem tud magyarul hiába ontanak eléje akár százféle kis és nagy betűt szakasztott így van ez arab testvéreinknél is akik azt mondják hogy aki nem tud arabusul ne olvasson arabusul és csak egyetlenegyféle betűt vetnek holmi bolond írásjelek nélkül ezt az igazságot különben n k úr előtt meg én előttem is jó egynéhány évtizeddel fölfedezte egy német professzor aki mindig így írt ahogy én most írok és mégse dült el a nagykátai kálvinista torony a tudomány valóban megköveteli hogy mentől homályosabban írjunk mert igazi szegény volna ha a gyermek is könnyen ki tudná silabilizálni mit akarunk mondani tudom hogy ennek ellene fog mondani a nemzet az egyetértés meg a többi budapesti hirlap dehát én már azt sem bánom mert a sajtó nem tudományos portéka csapodi professzor is jajgatni fog hogy az emberek belevakulnak az ilyen írásba nyomta

tásba nagy álnok az a .professzor ha nem volnának a világon szem fájósak befűthetne a katedrájával újra üdvözlöm n k urat a jeles reformátort nekünk valóban az a kötelességünk hogy nehezítsük az olvasást és folytonos kétségeket támasszunk hogy melyik akadémiáról múzeumról vagy színházról van szó meg hogy magunk mondunk e valamit vagy csak címeket vagy egyebet idézünk igaz a világ nyugati népei mind élnek nagy betűvel sőt a németet kivéve holmi címekben és idegen nyelvű idézetekben kurzívval is dehát az mind főlősleges főlősleges a címekben az n k úr németes idézőjele is csak írjuk bátran iliász rontó pál szilaj pista médea aki tudja hogy miről van szó majd csak kitalálja aki meg nem tudja annak úgysis hiába firká lunk még csak egyet szeretnék tudni n k úr így végzi a cikkét ezt a kérdést bátorkodtam felvetni azon reményben hogy ez nem egészen haszontalan mire vonatkozik ez az ez aki nekem magyar gramatikából meg tudja mutatni hogy mire vonatkozik kap tőlem száz körmőci aranyat jó alkalom ne méltóztassanak elszalasztani kiváló tisztelettel bálint kelemen

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Hangulat. A nyelvújítás legnagyobb bűne nem a szófara-
gás, hanem az idegenes mondatszerkesztés és az idegen szólások *szavainak*, az idegen fogalmak *nevének* betűszerint való, szolgai és értelmetlen lefordítása volt. Azt hiszem, példatlan a nyelvek történetében, amit nálunk ezen a téren elkövettek. Mikor egy-egy német szolás vagy fogalom magyar egyértékűjét kellett kutatni, a nyelvújítók elővették a dicionáriumot, és kikeresették belőle a szók magyarját. Így lett az *er schaut gut aus*-ból „ő jól néz ki”. És mi megnyugodtunk benne. Próbálta volna csak valaki valaha elhitetni a franciákkal, hogy *er schaut gut aus*: „il regarde bien dehors”! Menten a Bicêtrebe viszik szegényt. *Stimmung*. Ez a szó trópus; az az érteime, hogy valamint a hegedű, bőgő stb. hurjai más-másféleképen szólnak, a szerint, amint „felgazították” (Márton József szótárában ez a *stimmen* egyértékűje), azonképen az ember lelkének állapotja, kedve is hol ilyen, hol amolyan. Ha a szófordítók dicionáriumhoz nyulnak, a szegény Reviczky Gyula sir-
kövén ma alkalmasint ezt olvassuk: „A világ csak felgazítás”. És ennek lett volna egy kis értelme: a trópusnak vagy hasonlat-
nak megvan a maga joga, ha német eredetű is. De a szófordítók nem értették meg a német szót sem, a *stimme* a *hang* felé terelte elméjüket és csináltak belőle képtelen alkotással *hang+ul+at*-ot. Ennél badarabb, szolgálbb, nyomorultabb szófordításunk talán egy sincs. És még ha szükség volna rá! De nincs, mert megvan a magyar *lélekállapot* és *kedv*, melynél jobb egyértékűt kívánni se lehetne. Vagy nem érti vala meg Reviczky Gyulát minden magyar, ha azt írja: „A világ csak lélekállapot”? A *hangulat* oly rettenetes német korcs, hogy magyar írónak nem szabad a tollára vennie;

és ha már ép a német fogalomra, trópusra van szüksége, százszor jobb, ha *stimmungot* ír. Történhetik pedig ez olyankor, mikor a művész németeket fest, 'lokális színekkel. Ilyenkor járják a magyar írásban a lefordíthatatlan német fogalomszók is, például *gemütlich*, *wehmütig*, sőt a német idézetek is; de nem járják a német kaptára csinált szörnyeteg magyar szavak. Ha Paul Bourget megalkot egy új fogalmat és szót, pl. *mondialité*, ehhez a különben is lefordíthatatlan és egyértékű nélkül való szóhoz nem nyulhatok, nem szabad nyulnom. Vagy tán azt akarja Bartha József, hogy szót faragjak rá, pl. *világulat*? Nem faragok biz én. Maradjon a *mondialité*, mint lokális szín, valamint a magyar tárgyú francia művekben is *couleur local* a *poussta*, *tchardache*, *tzimbalom*, *tchicoche* (François Coppée), *falú*, *biró*, *járás* (mind így, Jules Verneben). Ha, mint Bartha József írja (Nyr. 26:296) korunk „holnap fölvet egy francia fogalmat, holnapután egy angolt, azután olaszt, spanyolt és így tovább“, bizony ne azon gyötrődjünk, hogy le lehet-e fordítani, hanem keressük: van-e magyar egyértékűje. Ha nincs, maradjon a francia *rastaquouère*, az angol *boycott*, az olasz *panamino*, a spanyol *bolero*. De ha van, legyen a francia *maître chanteur* 'zsaroló' (nem 'mesterdalnok'), az angol *strike* 'szüntetés' (nem 'lökés'), az olasz *galateo* 'a Művelt Társalkodó' vagy 'Sasku' (nem a név görög etimonia szerint valami 'tejes ember'), a spanyol *sanbenito* 'vezeklő ruha' (nem 'szent zsák'). Ami azt illeti, hogy én a finom árnyéklatokért reszketek és kedvökért keverék nyelvvé akarom tenni a magyart: tessék elolvasni a Nyr. 26:179. lapját. Ottan meglátszik, mennyire reszketek én a finom árnyéklatokért.

TÓTH BÉLA.

Ez a fejtegetés igen érdekes és igen tanulságos, de a *hangulatra* csak akkor volna alkalmazható, ha ezt a szót éppen most csinálta volna valaki s az volna a kérdés, hogy bevegjük-e. De a *hangulat* már irodalmi nyelvünknek elidegeníthetetlen tulajdona lett. Az, hogy idegen fogalmat honosított meg, ilyen általánosságban nem szólhat ellene, mert száz meg száz idegen fogalom meghonosult, magyar formát öltött s műveltségünknek becses elemévé lett. Hogy legtöbb éppen a németből jött, ki tehet róla? A lettet nem tehetjük létlenné. — A *Stimmungot* a francia szótár így fordítja: *disposition de l'âme*, tehát csakugyan *lélekállapot*. De nekünk a *hangulat* mégis más: *műlékony*, *tünékeny* lelki állapot, s azért a Reviczky mondása is a maga eredeti formájában tartalmasabb, erősebb, mintsem Tóth Béla fordításában. Azonfölül még más, metonimiás használata van e szónak, mikor pl. valamely tájon vagy tájképen előmlő hangulatról szólunk. — Ami a képzését illeti, hasonló, ámbár szintén nyelvújítási szók: *lelkület*, *érzület* (ezek nélkül ugyan ellehetnének), *testület*, *társulat* (sőt *közület*, *testvérület*, vö. *egyesület*). *Hang-ul-at* mintegy számtalan finom benyomásnak egy hanggá válását, egy hangba való egyesülését fejezi ki.

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Jaj beg elállott ak kezem a do-
logtúl, nem igen tud még kör-
mös se (körmöt se) tartani.
Latba van (rossz helyzetben van).
Mekfokta, kilökte, monta neki:
obsit, amerre a nap süt.
Av város nyakába tutták af fize-
tíst (annak számítják be, az
fizeti meg).
Tán csont van a hasadba, hogy
nem bírsz (v. tucc) lehajolni.
A más (= mult) héten megdöglött
vót a szomszidnak sok tyúkja.

(Debrecen).

Megvette ah hideg al lábát (meg-
fagyott a lába).
Mikor aszt monta, még jobban
nevethetném vót.
Nem missz bijony (= bizony) in-
nét egy tapottat se.
Ojan sorom vót, hogy arra kellett
mennem.
Úgy rákiátott (parancsolva), as se
tutta, még lábára ájjon.
Elsimitotta a beszidet (másképp
magyarázta).

VOZÁRI GYULA.

Örökké hátul jár, mind a bihal
a csordábo.
Verje meg a ragya!
Fülinél fogja, mind a fazakat.
Hogy a záporosó mossan össze
tüteket! (Szerelmes feleknek
mondják, a. m. az Isten ren-
delje egymásnak őket.)
Sunyi macska hamarabb megfogja
az egeret.
Az Isten istenem ne legyen, ha
nem mondak igazat!
Ojan, mind a ragadáj; az ember
alig tudja lerázni a nyakáról.
Egye meg a veszekedett szent
fene!

(Maros-Torda m.)

Egye ki a fene a szemedet!
Ugy vakujj meg, amijen igazán
mondad!
Elment Hunyadra. (Aludni ment.)
Essék ki a két látó szemed!
Roncsan ki a nyavaja!
Hogy a fekete fene egye le a két
kezedet tös-töböl! Érted? Mér
ütettél meg vele?
Annyi dóga van, hogy azt se
tudgya, mejik küszebre üjjen.
Ha nem csorran, cseppen; lassacs-
kán mégis csak gyúl valami.
Sok kicsi összegyül.
Mi vót legtöbb a vásáron? „Szó
s vég“.

ZILAHY JÓZSEF.

Megtakarítják a vendéget (szíve-
sen látják).
Nagyon oldotta magát a karrótól
(tisztára akarta magát mosni).
Már igen lekókad a kalász feje
(nagyon érett).
Meg kell kenni a kereket, most
is nagyot csikordult.
Ne rakj fát a parázsra (ne önts
olajat a tűzre).

(Tolna m.)

Feddőzöm (= dorgálom) a gyere-
ket, de nem sokat használ.
De nem akar üdülni ez a malac
(lábrakapni, hízni).
Kilopta magát a szobából (kiosont).
Behasznált neki a bor (megártott).
Ne rikongass már annyit (ne lár-
mázz, ne ordíts).
Kecsegett neki (hízelt).

LANDORI ENDRE.

Beszédtöredékek.

Hât amikó mâ besoroztak engömet is, hât besipircötettek egy szobába, ahun csak épön egy ablak vót, oszt mög ezön is ott ette a fene azt a kutya rácsot. Ki szeretünk vóna nízni, de az istenit az ablaknak, nem löhetött ám. Vót köztünk egy nyâpic svâb gyerök, hât aszongya hogy ű kiníz onnén. Hât bezzeg az âldóját be is dugta a rács közé a fejit oszt nízött ám kifelé. De az angyalât mikó kifelé akarta húzni, hât szögény feje mögakadt. Gebickött ére, gebickött ára, de csak nem gyütt ki. Vigre oszt rántott éggyet magân, le is dörgüt valamit a fejbü, akkó kin vót.

— Áréb mőnny ám te csődörös, akárhogy is högyölsz râm, êkaplak, oszt akkorât kanyarintok veled a kis ujjamon, hogy az eget is böggünek nízöd!

— Êhallgass te hékás, mer ha én ê talállak kapni valahogy, hât úgy össze-vissza gyömörlek, hogy belégebecc. Hiszön csak éggyet markónék beléd, hât nem hallaná' ám többet delet harangozni!

— Hât annak a rongyosnak is jár a szája? No hât gyertök ide; hányan vagytok apró szentök? Hadd röpicsselek bennetöket a Dunâba. (Duna-Szekcső.) PÁNDI MANÓ.

B a b o n á k.

Ha talált fejszét felveszed a szekérre, felborulsz.

Ha az ôkrök megállnak az úton s nem akarnak tovább menni, az onnan van, mert a gonosz ül a rúd végén. Űss hât a bal ôklöddel oda háromszor, akkor elbocsátja a szekeret.

Ha Péter-Pálkor dolgoznak, jég veri el a határt.

Ha a tyuk kis tojást toj, azt nem szabad felhasználni, mert felgyúl a ház.

Ha a tehén véres tejet ad, az onnan van, hogy a fecske a tőgye alatt repült el.

Ha ujságot (újholdat) látsz, nem lesz pénzed az egész hónapban.

(Abapuszta, Szabolcs m.)

BALKÁNYI KÁLMÁN.

Tájszók.

Csikmegyeiek.

futri: hebehurgya, félbolond.
gal: göröngy; galos: a szántó-föld, ha nem akar porhanyóan szétmállani a földje szántáskor.
gárgyán: a szeretház feje.
gazda (pl. nagy gazda): gazdag ember.

glics: fakorcsolya, melyet a gyerekek lábukra kötve úgy használnak, mint a városiak az acélkorcsolyát.
görget: mennydörög.
gránic: az ország határa.
guzsolt marha: melyet nagyon járnak, egészen kihasználtak.

összegyámbász: megtép, össze-
szever, megütlegel.

összegyápol: összeszid, meg-
ver.

hajla: vékony vessző.

halk: göröngy; pl. „az eke nagy
halkat vet”. De a fák elróda-
lásánál előálló nagyobb forgá-
csok is „halkak”.

elhérgél: elveszít, játékkal v.
rendetlenséggel láb alól eltesz
vmit.

hibádzik: hiányzik.

hime: „ennek a dolognak nincs
semmi nagy hime”: semmi kü-
lönös módja.

hiszből: jobbról; „hiszbeli
ökör”: jobb oldalra befogott.

meghitelték: megesküdtették,
hittel erősítették meg, hogy pl.
valaki mint tanu igazat mond-e?

irogatás: a menyasszony ho-
mányának összeírása.

iszánk: sima jég, melyen a
gyermekes csuszkálnak, iszán-
kodnak.

intertenció: ellátás, tartás.

kalánfuter: betegápoló a kato-
náknál.

kalupol: vágat; „kalubba menj”:
vágatva.

karuca: a juh vagy tehén,
melynek szarva lefelé hajolva
görbületet alkot, a juhnál majd-
nem egészen kört.

kércin: hízegő; kércinkedik:
hízeleg.

kontorál: 1) szekundol; 2) he-
gedül; pl. „kontorájj no ek
kicsit”.

leverenda: reverenda.

lomos: vizes, nedves, harmatos,
leginkább a fű.

lútyú: pálinka.

makuj: makacs.

megendelődik: vmitől meg-
irtózik, hányó ingert kap.

összementek: összekeltek.

nagyuram: így szólítja az öcs
felesége férjének a bátyját.

négyes: négyes bordával szőtt
gyapjúszövet, melyet posztóvá
ványolnak.

négyeslő: azon rúd, mely mellé,
mikor négyesben szántanak, a
két első tulkot vagy tehenet
fogják.

nemzetség: rokonok, rokonság.

nyáskálódik v. pöckelö-
dik: a gyermek, mikor min-
denüvé felhág.

nyigocás: kisebb cikkekekkel
üzérkedő házaló. (Gyergyó-Szt.-
Miklós.)

eloltani: megölni; pl. „min-
gyátt előtom az életedet”.

zsebbelióra: zsebóra; tréfá-
san „hagyma” pl. „hol vetted
azt a hagymát”.

regélő: legelő.

tajak, tajakembőr: teddide-
teddoda ember, magatehetet-
len.

tángyérkarika: vaskarika a
kerék mellett kívül-belül, hogy
a surlódás kisebb legyen.

tanórok: sík helyen, leginkább
a falu mellett fekvő kaszáló.

téglázóréz: vasaló.

tépélák: életterlen, lágy; pl.
„éjen tépélák embért még én
se láték”.

térpél: szorgoskodik, folyton
talpon van; pl. „ne térpéjjén
mán annyit no!”

tesvér: rendes jelentésén ki-
vül néha: barátom; pl. „hogyan
vagy tesvér?”

tippadt: erős, szíjjas a kenyér
vagy a föld.

tonya: erdőn épült major; to-
nyás: ennek a felvigyázója.

töcsköl: megver, elkínöz.

tropp: ügetés.

tűr: kerget; pl. „tűrjed azokat a
lovakot”: gyorsan hajtsd.

türkös: az olyan szarvasmarha, mely társaival mindig öklelőd-zik.

tyúkoj: tyúkol.

újra-ragadat: az az idő, mi-kor az új termésből már sütni lehet.

ural: kér; pl. „én nem urallak annyit téged“.

uraltat: kéreti magát; pl. „eréggy má, „ne uraltasd annyit magad“.

űdvez: józan; pl. „sohasem űd-vez ő és“.

ügyibe-való: ügyes, takaros. űlet: hátulsó rész.

űver: süppedékes bemélyedés v. gödör folyók mellett v. kaszáló-kon.

összevacsol: összefogdosás-sal ellágyít.

vakisa: a juh, amelynek szeme körül feketeség van.

valagász: fülétől-farkáig min-dent kikérdez.

vájlogat: mikor valaki beteg, só-hajtozik, de azt sem tudja, volta-képen hol fáj. (A Csiki Lapok VIII. évf. 8. szám Nyilfterében volt olvasható: „Zúg az éji bogár, neki megy a falnak, Nagyt koppan akkor, azután vájlogat“.)

ver: fúj; pl. a szél északról vert.

vétfélke: tréfás neve a rövid kis kabátnak; pl. „te és mek-fázol abba a vétfélkébe“.

vidimus: vízkeresztkor a pap-pal járó minisztráns gyermek.

virhudik: erős vágya támad vmire; pl. „úgy rá virhudott az elmenetelre, hogy ojant az embér ne lásson“.

vizitka: női ujjas.

zándorodik: ráadja magát vmire; pl. „úgy neki zándoro-dott, hogy most má lesz valami belőle“.

zivar: vihar.

zsigora: fősvény.

PÉTER JÁNOS.

Udvarhely megyeiek.

belétőked: megkedvell vmit, bele szeret vkibe, pl. „ne tő-keggy úgy belé abba a réstás lóba (rossz ló, melynek csak a bőre ér vmit rostának), csak nem akarod megvenni“; „nó Istán, te ugyancsak belé tőkettél abba a feteke ricsóba“ (a ren-desnél barnább, fekete személy).

difámál, diflámál: ócsárol, kisebbít, gyaláz, pl. „écsém, ne difámáld annyit apádékot, met-ők tartottak (neveltek) föl“; „mennyt diflámájjátok hitván (nem ócsárló, hanem sajnálkozó kifejezés) Jóskát, pedig eleget gyúrja a sárt“ (dolgozik, jő-megy).

eligazodik: elvégeztetik, el-talál, megtalál, megért vmit, pl.

„ha jól belé nem jársz abb' a dologba, nem igazodik jól el“ (nem végeztetik el jól); „kijed má' visszaméhet, me' mű mán eligazodunk valahogy ezen az úton“ (eltaláljuk az irányt); „nem lehet a te beszédeden el-igazodni“ (nem lehet megérteni).

elkárhozik: bolondul, eszte-lenül cselekszik vagy beszél, pl.

„tám nem kárhoztál el, hogy eladd a házadot“.

elkótyázni: ellicitálni, olesón

eladni, elpotyázni, pl. „az ekzsé-kutor (végrehajtó) mind elkó-tyázta a birtokomat; ha elkó-tyázta (olesón eladta, elpotyázta) a birtokát, mos' járhat nap-számra“.

furdánc v. furdáj: furdály,

annyt gagyatolsz, hogy az embőr a beszélgyit sem érti“.
 dohánykóró, rossz dohány, pl.
 „ne pipájj má' többet abból a furdáncból, met egészen be-büdösited a házat“.
 gagyatol v. gajatol: érthetetlenül vagy nem a maga idejében beszél, pl. „te gyermek,

gomojál v. gombojál: fonalat gomojába teker, pl. „gomojáld föl eszt a fonalat“.
 him: színe (szövetnek), értelme (beszédnek), pl. „a te beszédéből nem lehet himet varni“ (nem lehet érteni, elmenni a beszédén).

KÓBORI JÁNOS.

Különböző vidékiek.

faradzó: a hajó farán levő evező. (Tisza-Füred.)
 hasmánt: négykézláb hasonfekve. (Uo.)
 judapor: jodoform. (Uo.)
 kanyargatni: csuszkalni a jégen. (Uo.)
 kozup: kukoricakóróból rakott hegyes boglya. (Tisza-Luc.)
 kunkorgó: zsírban sült összesodorított tésztanemű. (Tisza-Dob.)
 kulimankó: zsírban sült tésztanemű. (Büd-Szt.-Mihály.)
 lacsuha: lebbencs. (T.-Füred.)
 majc: a szoknya korca. (Dunántúl?)

öhöñ: pörkölt, hús nélkül, pusztán krumpli. (Büd-Szt.-Mihály.)
 rizsikel a melle a köhögős embernek: szörtyög, sípol. (Vidék?)
 sufri: karcos, vinkó, löreféle bor. (T.-Füred.)
 sunda: piszkos, rendetlen, pocsek. (Büd-Szt.-Mihály.)
 szelekóla: bolondos, hetrepanna. (Dunántúl.)
 záklás a kenyér: nem jól sült ki vagy talán nem jól kelt, szappanyos az alsó héja fölött; ezt a szappanyos részt az érsekujvári tótok zakalec-nak nevezik.

JAKSICS LAJOS.

Családnevek.

Andor. Ács. Bedő. Bekő. Bence. Berkenyész. Birkás. Bognár. Bongyor. Böle. Cigány. Cuppon. Császárs. Dana. Dávid. Domina. Dobronyi. Dömötör. Fenusz. Gellén. Györe. Hardi. Hideg. Holl. Hollósi. Kalamár. Kánnár. Kelemen. Kenyeres. Kincses. Király. Koca. Kuti. Lantos. László. Lukács. Magyar. Marton. Micók. Mód. Nájpál. Német. Odrovics. Pirbos. Rác. Rádi. Samu. Sável. Sebők. Szalóky. Széles.
 (Gelse, Zala m.)

Andrics. Babos. Baksa. Bali. Banga. Benkős. Berkes. Billege. Bocskori. Borda. Bóda. Cibak. Cigola. Csányi. Cseh. Doma. Döbröntei. Dömötör. Ellés. Falkóci. Ferecskó. Fűzi. Gajdor. Gerencsér. Győrei. Gyócs. Halimán. Hermán. Igazi. Kaj. Kása. Kemenesi. Kozma. Kulcsár. Kutosi. Mikola. Novák. Orbán. Paizs. Pankasz. Peszleg. Pető. Péntek. Rab. Rigó. Rucs. Szép. Szőke. Torda. Török. Vörös. Zsoldos.
 (Mikefa, Göcsej.) SIMON GYÖRGY.

Ágy. Ásványi. Alföldi. Árpás. Alabert. Bence. Bene. Bárányi. Béregi. Boda. Bakó. Bagó. Baronyi. Barát. Bizony. Bárác. Bácsványi. Baka. Bubreg. Bárdos. Batina. Bankoss. Bugyi. Bócel. Bencses. Bárcy. Bércy. Bors. Bükös. Cifra. Cinderi. Cita. Cövek Csirke. Csóka. Csomor. Csanó. Csankó. Csibrák. Csóber. Dózsa. Dóci. Dákó. Dandár. Deszka. Díkó. Derelye. Eper. Frányó. Foki. Fertő. Fonyó. Gadányi. Gaca. Gajdácsi. Gajdos. Gyurok. Gyurica. Halom. Heréb. Hús. Harsányi. Hubai. Illik. Jindre. Johocska. Jagyugya. Jaksa. Jónai. Karapáncsi. Kismándor. Kedves. Kazal. Kósza. Kóbor. Krajcár. Kisszély. Kalma. Kecskés. Késés. Kacs. Kolompár. Köntös. Karaszi. Köröss. Kánya. Kölkedi. Lénhért. Magát. Mucskai. Materényi. Mizers. Mundi. Nyúl. Orosi. Ooh. Petre. Pribék. Pisze. Pásti. Pakuszi. Radvány. Ratkóci. Racsmány. Rekettye. Resztli. Rijó. Remete. Szablár. Szépe. Sei. Serli. Seregli. Szlamai. Szajkó. Szidonya. Stupli. Szikora. Toldi. Trukli. Tonka. Tózsoki. Ugi. Ungi. Ugócsi. Ugrik. Vizi. Vaskó. Vajj. Vajas. Zengő. Zab. (Mohács.) PÁNDI MANÓ.

Helynevek.

Határnevek: Birta-Ferencék. Borpatak. Kisbirtópataka. Kolnyik. Kisküttető. Kosztis. Lapác. Nagyüttető. Ölyvesbírc. Őszgyepűs oram. Ökörűbírci. Zsófbírc.

(Domokos. Szolnok-Doboka m.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Uccák: Lajda-u. Kocceg. Deszkás-ódal. Züg. Város. Fekete-város. Sajtó-sor. Hadház-u. Pusztá-udvar. Rác-udvar. Gyepszil. Zajgó. Kankarik. Cigány-sor. Rózsás-víg. Arany-sark. Gazdag-u.

(Hajdu-Szovát.)

RECHNITZ IGNÁC.

Kis-Solymoson (Kereszturfszék, Udvarhelyszék):

I. Az alsó határban: Kerekáj (a hely fekvése félkör alakot képez). Barta. Kerekáj feje. Likasdomb (az erdő mellett rókalikas hely). Avás. Talpas. Bogárhágó. Csókavár (kedves helye volt olykor-olykor a csókának, s ma is az). Geceházmöge. Patakfő. Almásbük. Köblös. Kárhégy (régén erdő volt, mely rejtekhelyül szolgált a rablóknak a lopott marhák leütésére). Nagy-út. Csonkaház (itt egykor templom volt, s környezetében kis falu, azt tartja a rege; a falu dögvészben pusztult el, a templom még soká fenmaradt romjaiban s innen az elnevezés; ma a község egyik temetője is Csonkaház nevet visel). Sz.-László kútja. Fősző-kápolna. Ásókápolna. Ostormény. Háromszöge. Csonkaházmöge. Csőpögő. Végláb. Szénásvögy. Lótemető. Szilos. József fiak orotása.

II. A felső határban. Fősző-epörjesmál. Széltöve. Orótvány. Görnyevész. Székbük. Kurtabérc. Egörág. Domán ponkja. Horgas bük töve. Har. Kerekhégy. Két nagymál köze. Nagymál ajja. Nagymező. Rózsáspont (sok vadrózsáiról). Nagymál farka. Juharkút. Nagymál ódala. Nagymál észka. Hosszubük. Gyertyánlik. Antal keresztje.

Magyarós vápája. Kőszikla ajja. Törisbükk feje. Péterné lika (ily nevű családról). Jakabné lika (szintén ily nevű özvegy asszonyról). Magyarós. Garó cseréje (ily nevű családról, melynek azonban ma hire sincs). Sárd hídja. Sár feje. Gál füve. Csákán cseréje (itt különböző időkben különféle ércből készült csákányokat találtak a pásztorok). György ösvenye. Sárbüкке. Köles-osztó. Kős-sár. Lentéd. Csontbánya (nevét vette a szóhagyomány szerint azon csonthalmazról, melyre itt még a török uralom után földművelés közben akadtak; ma azonban semmi nyoma). Várhégy (erre székérrel csupán északról mehetni fel jókora kerülővel; itt volt egy török pasának várlaka, melynek romjai annyiban láthatók, hogy téglá- és kődarabokat itt bőven kaphatni; keleti oldalában 3—4 ölnyre bevezető földüreg van, erről a nép azt hiszi, hogy a várlakta pasának temérdek kincsei ide voltak elrejtve; e balhiedelem nyomán a közel Kőrispatak község lakói — előleges engedelem folytán — több napon át nagy erőfeszítéssel dolgoztak is itt a semmiért). Várhégy cseréje. Várhégy tövisse. Várhégy ajja. Mátyás képe. Út tekerete. Aszós bükk (régén erdő). Cseke padja (ily nevű családról). Kicsi lok.

III. A nyugoti határban: Kerülő. Apró rész. Fogadó fölött. Végbérc. Apróáj. Mátéfi fiak völgye. Mestör völgye (rég idők óta az unitárius néptanítóktól használt, közel három hold területű fekvőség). Alsó lok. Belső lok. Szöllőshégy ája. Erdő möge. Drácsa (egy Drácsa nevű oláhról, akit itt akasztottak fel). Verőfény. Fősző lok. Segézső ája. Nagy áj. Lőkötő. Jakab erdeje. Bíró erdeje. Virgő (ez egykor közös erdő lévén, hosszas pörlekedés után juthattak az illetők a szántók használatában megállapodásra). Karjas fal (két kiterjesztett kart képző hely). Papházfőle. Tegehajtó (ez a falu felett napkeletről felmagosodó hegyhelység — most erdő — honnan különböző időkben különbféle ostromokat állott ki az alatta fekvő község). Szoross völgy. Csöbörmezeje. Vermesbérc (az itt található régi vermekről).

IV. Erdők nevei: Tegehajtó (az elébb említett). Fűyes út. Bérckapu. Tehengyepű főle. Sátormány. Dőák tanórok. Benkő tanórok. Déllődomb. Kerekhégy. Lapjas. Dombokköze (itt egymás közelében sűtőkemence alakú és nagyságú dombok több csoportozatban vannak). Asztagos. Őrhégy (ez szemben áll keletről az elébb említett basalakta Várhegygel). Őrmhégy (ez Őrhegygel egy vonalban áll s épen úgy néz Várhegyre, mint amaz). Zongota. Gallos. Tiszaduna. (Ez az elnevezés a kisselymosi erdőkről két ágban meredek lejtőkön lezuhánópatak egyesüléséből származott, melyek a hegyek aljában egyesülve alkotják a 'Tiszadunát'.) Küshalom. Gyökeres. Vesszősbérc. Léányhalom (egy e helyen megölt leányról). Konyhabérce. Pallag. Gyepűhágója. Sárospatak. Szénáshégy. Zádóg útja. Csehi hídja. Kőveshágó. Bércút. Sérszáda. Bozzlik (borzlik). Törisbükk. Pálpada. Borbépál (Borbély Pál). Küsmiháj. Ódalos út. Bálint sűrűje. Diszérpataka. Sárbüкке. Várhégy tanóroka. Kerek tanóroka.

KRIZA JÁNOS.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

*Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.*

XXVI. kötet.

1897. OKTÓBER 15.

X. füzet.

VOLF GYÖRGY.

1843 — 1897.

Néhány év óta valósággal üldözi a sors legnemzetibb tudományunkat, a magyar nyelvtudományt, amelyre olyan büszkék vagyunk és amelynek a külföld ítélete is annyi elismeréssel adózik. Akik e tudománynak oszlopai voltak: Hunfalvy, Budenz, Szarvas, sorban kidőlték és most, — még időnk sem volt megvigasztalódni, — követte őket Volf György, élete delén, legtevékenyebb, legérettebb munkálkodása közepett. S mi, akik dolgozótársaik, barátai, tanítványai voltunk, aggódva kérdezzük, hogy fogjuk helyüket betölteni? hogy fogjuk tovább szőni a tudományos munkának annyi elvágott fonálát?

Volf György az igaz ember és igaz tudós mintaképe volt. Maga volt a megtestesült egyenesség, egyszerűség és szerénység; sem kitüntetésre, sem föltűnésre nem vágyott. Csak kétszer okozott föltűnést életében: amikor először s amikor utószor jelent meg a nagy közönség előtt. Először a Magyar Nyelvörben, amikor a meginduló folyóirathoz, amely a nyelv helyességét akarta megőrizni, mindjárt a folyóirat címét a legélesebb bírálat tárgyává tette. Utószor pedig az Akadémia nagygyűlésén, amikor a honfoglaló ősök műveltségét ecsetelte, a legszigorúbb tudományos kritikával és mégis meglepő kedvező eredménnyel.

Magukból a nyelvünkben megőrzött nyomokból mutatta ki, hogy a honfoglalók műveltsége sokkal fejlettebb volt, mint eddig nemcsak külföldi gáncsolóink, hanem hazai tudósaink is képzeltek, sőt hogy műveltségük nem egy tekintetben meghaladta az akkori nyugati népeket is. A nyelvi bizonyságokkal igen elmésen összeegyeztette a történeti kútfőkből vonható tanulságokat s mindezek segítségével oly képet festett, amelyet a haladó tudomány, lehetetlen, hogy meghazudtoljon.

Irodalmi működését a Magyar Nyelvőrben kezdte, s az ő tollharcai voltak ott a legélesebbek. Vas logikája fegyvereivel birkózta le Toldy Ferencnek s Imre Sándornak a neológia melletti kardoskodását. Közben számos sziporkázó apróságot közölt, s egyáltalán Szarvas mellett neki volt oroszlánrésze abban az érdemben, hogy ismét — mint Kazinczy korában — az egész művelt közönség érdeklődése a nyelvművelés felé fordult. Pártok keletkeztek az egyik s a másik irány mellett s végre diadalmaskodott a szócsinálás s az idegenségek hajhászása ellen a józan visszahatás, amely a hatvanas évek mesterkélt nyelvét a népnyelv s a régi nyelv kincseivel frissítette föl.

A Magyar Nyelvőr emberei érezték, hogy a nyelvújítás által sok tekintetben megszakított természetes fejlődést a régi magyar irodalom tanulmányával kellene némileg helyreállítani. Budenz, Szarvas, Volf György azonnal hozzáálltak a legrégebb nyelvemlékek összegyűjtéséhez s kiadásához. A *Nyelvemléktár* szerkesztését Volf Györgyre bízták s jobb kezekre nem is bízhatták volna. Az a lelkiismeretes gond s az az aprólékos pontosság, amellyel e földadatot megoldotta, igazán ritkítja párját. S itt meg kell emlékeznünk nagytehetségű s férje munkájáért lelkesülő nejéről, aki a korrigálás fáradságos dolgában tevékeny részt vett. Immár tizen-négyszázötödik kötet látott napvilágot s a tizenötödik is munkában volt, de a sors nem engedte, hogy befejezhesse.

Időközben, mikor Szarvast betegsége gátolta, Volf részt vett egy ideig a *Nyelvtörténeti Szótár* munkálataiban s ő dolgozta ki programját. Majd ismét egy nagy *német-magyar szótárhoz* látott, mely ami irodalmi viszonyaink közt valóságos életszükséglet, de olyan széles alapon indította meg e munkát — amelyben szintén felesége támogatta, — hogy néhány évi fáradozás után a folytatásáról le kellett mondania, mert átlátta, hogy egy embernek lehetetlen ez óriási földadattal megbirkóznia.

De legbámulusabb tevékenységet fejtett ki élete utolsó éveiben. A nyelvemlékekkel való foglalkozás ahhoz a föltötte érdekes kérdéshez vezette, hogy: „kiktől tanult a magyar írni-olvasni?” S azzal a másik nézettel szemben, mely szerint a honfoglaló magyarok a szlávoktól tanulták volna a latin-betűs írást, fényesen bebizonyította, hogy a Velence-vidéki olaszok voltak tanító mestereink. Ezen a nyomon tovább haladva, egy másik értekezésben azt bizonyította, hogy nem a szlávok, hanem az olaszok voltak a magyarok első térítői. Így jutott aztán éppen korszerűen, az

ezredévi ünnepek idején a többi érdekes őstörténeti kérdés tárgyalásához: hogy miféle szlávok lakták a honfoglalás idején hazánkat, s végre, hogy minő fokon állott az akkori magyarok műveltsége. Ezen nyomozásai folytán jutott ahhoz a fontos eredményhez, hogy a mai hazai népfajok közül egyik sem volt még itt a honfoglalás idején, s hogy a magyar a legrégibb nép e földön.

Éppen most állott működése tetőpontján, most dolgozott a legnagyobb kedvteléssel, valóságos ihlettel a tudománynak legnehezebb s legérdekesebb föladatain, s most kell örökre lemondanunk fényes tehetségéről s nagy munkaerejéről!

De nemcsak a tudományos irodalomban, hanem sok más téren is nagy úrt hagy maga után. Az Akadémiában, hol mint az állandó nyelvtudományi bizottság elnöke működött. A gyakorló iskolában, amelynek ő és Kármán Mór voltak legerősebb oszlopai, s amelyet éppen negyedszázados öröme esztendejében sújtanak a legnagyobb csapások. A családban, amelyben a legjobb férj s a legjobb apa volt. És barátai körében, akik közt ő volt a legkedvesebb, a legigazabb, legbecsületesebb.

Mint ember valósággal klasszikus volt. Az észnek hideg világosságával s a meggyőződés erejével egyesült benne a szeretet melege s a jó szív lágyága. Hogy emberi erőneyeit méltóképpen leírhatnám, sokkal ékeesebb tollra, sokkal ragyogóbb színekre volna szükségem, mint amelyekkel rendelkezem.

Tanuljunk tőle! Legyen áldás munkáján, legyen áldás emlékén.

SIMONYI ZSIGMOND.

FÉCS-TEJ.

A *fécs-tej*-nek tudtommal teljesen ismeretlen az eredete. Szarvas hagyatékában és Simonyi Zsigmond jegyzetei közt, melyeket fölhasználás végett nekem átengedett, találtam az első útmutatást a szó eredetére. Mindkét helyen mindössze ennyi áll: *biest-milch*?... A következő sorok célja ezt a kérdőjelet a szótól eltüntetni s Szarvas és Simonyi sejtését tudományosan is megokolni.

A NySz.-ban ez áll: „*fets-téj*, mindjárt a szülés vagy ellés utáni: colostrum, lac a partu primum PP.; *fécs-téj*: colostrum, lac a partu primum, erste muttermilch PPB.” A szó első előfordulása és a hely, ahol a legrégibb adat megvan, elsőrangú fontosságú. Páriz Pápai szótárának 1708-iki, tehát első kiadásában

van meg a szó először s itt e helyen nyelvjárási értéke van, mert biztosra vehetjük, hogy P. Pápai szülőhelyének, Dézsnek a szókincséből való. Beszédesebb a régi nyelvnél a MTsz., amely sok helyről, sok alakváltozattal közli a szót; az alakokat következőkép csoportosítom:

1. *fecs-tej* (Abaúj m., Háromszék m., Székelyföld, Balaton mell.), *föcs-t.* (Zala m. Arács); *füccs-t.* (Répce mell.);

2. *fes-t.*, *fös-t.* (Székelyföld);

3. *fesz-t.*, *fösz-t.* (Székelyf., Baranya m. Csúza);

4. *freccs-t.* (Abaúj m.);

5. *pēc-t.* (Palócság; Nógrád m.; Gömör m.), *pec-t.* (Borsod m.; Rimaszombat). Nincs bent az adatok közt a *fest-tej*, amely lehet sajtóhiba is, s a *fesztes-tej*, amely népetimológia.

A jelentésre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a *fecs-tej* az a tej, amelyet a tehén a megborjazása utáni napokban ad; figyelembe veendő, hogy a szó mindég 'tej'-jel együttesen használatos és soha se magában állva. Páriz Pápai és Czuczor-Fogarasi arról is értesítik a tudni vágyót, hogy a *fecs-tej* jelentheti 'a gyermekágyas asszonyok elő (= első) tejét is'. Erről a jelentésről csakis az ipolysági népnyelv tud (MTsz.: *fesztes-tej* alatt).

Ami a szó eredetének a historikumát illeti, mindössze Dankovszkynál találunk valamit. Nála is „colostrum, lac a partu primum, die biestmilch, die dicke, unreine milch“ a *föts-téj*, *fetts-téj* s „dicke, unreine milch“ értelmezést csak azért írt, hogy szavunkat összehozhassa az ol. *féccia* szóval (vö. „fets, föts, feccia, ital. faex, fex lat., das unreine, das sich unten setzt, bodensatz, hefen, mutter, eine dicke brühe“). Az ol. *féccia* (bodensatz, grund, niederschlag, schlacke, hefe, koth, abschaum, schlechteste, Michaelis) = magy. *föcs-tej* egyezése ellen szól a jelentés; a *féccia*-ból azonban (schlechteste) talán lehetne, valahogy a *föcs-tej* jelentését is kimagyarázni. Kérdés azonban, mikép magyarázható a *p* (*pec*), *fr* (*freccs*) szókezdet, továbbá az -sz, -st, -s szóvég, ha a szó olasz eredetű.

Czuczor-Fogarasi etimológiáját az olvasó könnyen elképzelheti; azért lett a kérdéses tejnek *föcs-tej* a neve, mert 'fecske név, fecskéndvè löveli ki a tehén tőgyéből' (NSz.). A *föcs-tej* a nép szava s nem a neológia alkotása; nem is fogható ennél fogva egy kalap alá a *látcső*, *láthatár*, *kötmód*-féle alárendelő összetételekkel. Ha ige volna az összetétel első tagja, akkor a *gyógy-szer*-féle neoló-

gizmusok sorába tartoznék, mert igéje erősen meg volna csonkítva (vö. Simonyi: Antibarbarus 41).

A két etimológia közül a Dankovszkyé tudományosabb a Czuczor-Fogarasiénál, de hibás. Mint már följebb is említettem, a *fécs-tej* a ném. *biest-milch* átvételese s a magyarban kétszeresen érdekes; először, mert mellérendelő összetétel; másodszor, mert olyan vox hybrida, mint *zomok-kígyó*, *szeccel-szék*, *istráng-kötél* stb.

Magyarázatom ki fog terjeszkedni a szó minden egyes részére; magyarázatra szorul a szó belseje, kezdete és vége.

Ami a szó belsejét, a vokális hangszínét illeti, a magyar alakok meglehetősen egyformák. Valamennyiben rövid a vokális, még pedig vagy *e*, vagy *ë*, *ö* alakban. Az újfn. *biest-milch* (vö. Grimm 2, 3; Schöpf Tir. id. 40, Schmeller 1:300) hosszú *i* hangzójú, amelynek a közép felnémethen *ie* diftongus felel meg (*biest* vö. Weinhold, Kleine mhd. Gr. §. 48). A kfn. *ie* diftongusból keletkezett *ie* (= *i*) bizonyos hangtani helyzetben meg is rövidülhet az újfn.-ben (vö. Paul, Mhd. Gr. §. 19, 23). Hasonló rövidülést, igaz csak egy szóban, mutat ki Lexer a karintiai osztrák nyelvből (vö. KärntWb. Einleitung, XI. l.). A középfn. *ie*-nek azonban az osztrákban *ia* a rendes megfelelője, amely *ia* egyszersmind a kfn. *ir*, *ier*-nek is megfelelője (vö. *bias*: biest Castelli 83; Nagl, Da Roanad 13, §. 10). Az *ie* (ófn. *io*, újfn. *ie*)-ből lett *ia*-ra nyelvünkben nincs példa, de van a kfn. *ir*-ből lett *ia*-ra, s ez nyelvünkben *ie* (*piétlä*), *é* (*pékli*; vö. kfn. *ie*: kar. *é* a *préfile* szóban Lexer, KärntWb. XI; *fést*: firste, vö. *hiasch*: hirsch) alakban jelentkezik. A szűkebb értelemben vett bajor *ia*-ból (vö. *biascht* Schmeller 1:300) azonban válhatott *i*. Kétségtelennek tartom, hogy rövid vokallissal felnémet területen meg kell lenni e szónak, mert hogy felnémet eredetű, azt a szó konzonantizmusa mutatja. A felnémet származás mellett hozom föl azt, hogy a szónak *st*-s alakja is van, még pedig Csik megyéből közölve. Jelen esetben az erdélyi szászra, mint kölcsönadó félre gondolni se lehet abból az egyszerű okból, hogy az erd. szászban a szóközépi és szóvégi *šp*, *št* csakis jövevényszóban fordulhat elő (vö. Scheiner, Die mundart der sieb-sachsen §. 25, anm. 2.).

Ami már most a szókezdetet illeti, meg kell említenünk, hogy kétféle a szó kezdete, úgymint *p* és *f* kezdet. Ez a kétféle szókezdet nem fogható egy kalap alá a *pánkó* és *fánk* esetekkel azért, mert az utóbbi esetben „unverschobenes *p*“ áll, „verschobenes *f*“-fel szemben, míg ellenben a *pec* és *fecs-tej*-nél *b* a két hang alapja.

A bajor *b* hangértékéből megmagyarázódik a *p* szókezdet; a karintiai osztrákban ma is *p*-vel járja a szó (vö. *piest*: biestmilch Lexer, KärntWb. XI; 26; „slov. *mlésva* [= mai helyesírással *mlězva* Wolfv Slovar] erste milch, bienst oder *piess*“ közölve. Jarnik „Versuch eines Etymologikons der slov. mundart in Inner-Oesterreich 1832, pag. 182“ című művéből, Schmeller 1:300. szep. szász *piz*, biest Lumtzer, Leib. Mundart § 77.). Ezúttal nem terjeszkedem ki arra, hogy a bajor labiális media milyen sajátságon alapul az, hogy mi sok szóban *p*-nek mondjuk. Tény, hogy sok ilyen újfn. *b* kezdetű szó nálunk *p*-vel van meg. De ugyancsak a bajor nyelvjárásnak a sajátsága, hogy a szókezdő *b*-t *w*-re s viszont a *w*-t *b*-re változtatja („die bairische volkssprache lässt häufig *b* für *w*, *w* für *b* eintreten“ Grimm Wb. 2:1054, a *b* hang tárgyalásánál; hasonlóan az aleman-svábban, Weinhold Alem. Gr. §. 155, 166; s ami svábjainknál: *Betti* helyett *Wetti* stb.). Ennek a hangtani változásnak a tanúja ami *bagony* (MTsz.), *bakter* stb. szavunk is. Az ilyen *b*-ből lett *w*, aztán *f*-é válhatott a bajor-osztrákban. Jeles példa erre az irodalomba is behatott *fibel* (Abecebuch), amelyről Grimm ezeket írja: „es ist noch ungefunden, wann und wo diese enstellung des wortes *bibel* für den angegebenen besonderen sinn aufkam; sie hat allmählich überall eingang erlangt. Aus *bibel* machte die bairische mundart *wibel* (wie aus *babe*: *wawe*, aus *bart*: *wart* und umgekehrt aus *warf*: *barf*, aus *weib*: *beiw* etc.), . . . *wibel* konnte leicht in *fibel* übergehn. Ähnlich ist *fibern*, *fipfern* für *bebern*, *bibern*, umgedreht *blach* für *flach*, *balz* für *falz* [vö. erre a gramm. wechs.-re Weinhold, Kl. mhd. Gr. §. 59] . . . *fibel* steht zuerst in den vocabularien des 15 jhts“ . . . Grimm Wb. 3:1611, Kluge⁵ 106. Ezek után azt hiszem, mind az *f*, mind a *p* kielégítően van megmagyarázva s a szót kétségtelen bajor eredetűnek kell tartanunk.

Hátra van még a szóvég. A *-t* (*biest*) a szó végéről eleshetett akár a magyarban is (*t* előtt lévén: *fecs-tej*); valószínű azonban, hogy ez már a németben végrehajtódott. *S* után a *t* már a kfn.-ben is elesett hébe-hóba (vö. *trôs*: trost, *gas*: gast, l. Weinhold, Kl. mhd. Gr. §. 78.) Ez a sajátság megvan az alemanban, sváb-bajorban (*bies* Schmeller 1:300; a bajorban a *t* meg is maradhat és sok esetben *s*-sé lesz előtte az *sz*: *bischt* Schmellernél). Az aleman-svábban a *t* személyrag *s* után elesik (vö. *isch*: ist, *hasch*: hast stb. Weinhold, Alem. Gr. 177, §. 193) s az *sz* *s*-é lesz. Ami már most az *s* (= *sch*)-nek *cs*-vé (= *tsch*) válását illeti,

meg kell jegyeznünk, hogy szókezdetén igen gyakori pl. a kar. osztrákbán, bajorban; lehetséges azonban minden helyzetben (vö. Weinhold, Alem. gr. §. 192, Keintzel, Lautlehre 217).

Ezek után, azt hiszem, bátran eltörülhetjük a Simonyi kérdő jelét s német jövevényeink sorába iktathatjuk a *fëcs-tej* = *biestmilch* etimológiát is s a *frecs-tej* mellé állíthatjuk a svajci *briešt, brieš* (Kluge, EtymWb. 40) alakot.

MELICH JÁNOS.

FRANCIA SZÓK A MAGYARBAN.

A kölcsönös hatásnak mélyebb nyomait csak az oly népek nyelvében találhatjuk, amelyek hosszabb ideig benső, vagy legalább állandó érintkezésben voltak egymással. Közvetett hatást azonban a legtávolabb élő népek nyelve is gyahorolhat egymásra s a kultúra fejlődése és terjedése elviszi az egyes szavakat országokon és tengereken keresztül, egyik világrészből a másikba. A magyar nyelv idegen elemei között is rá-rábukkanunk majdnem minden európai népnek egy-egy szavára, sőt ázsiai, amerikai és afrikai nyelvek szavai is eljutottak hozzánk a világjáró nagy népek közvetésével. Így pl. a *bazár*, *karaván*, *diván*, *jázmin*, *sál* (angol írásmóddal: *shawl*), *veranda* perzsa eredetű szavak; a *pária*, *kámfor*, *orángutáng*, *tea* különböző ázsiai, az *oázis*, *papiros*, *zsiráf* afrikai, *kakaó*, *csokoládé*, *kaucsuk*, *jaguár* amerikai nyelvekből valók.

A magyar és a francia nép között sohasem volt az érintkezés sem oly állandó, sem oly benső, hogy a szavaknak nagyobb számú átvételére gondolhatnánk; irodalmi nyelvünkben s a mindennapi társalgás nyelvében mégis elég sok a francia szó, sőt — ami meglepőbb — a nép nyelvébe is bejutott nem egy francia eredetű szó.

E szavak különböző úton és módon jutottak nyelvünkbe. A francia irodalmi nyelv legnagyobb hatást a mult század végén gyakorolt a mi irodalmi nyelvünkre; ekkor vették át íróink a legtöbb francia szót vagy egyenesen a francia nyelvből, vagy pedig a német nyelv útján. A francia nyelv tudása és használata a műveltebb és az előkelőbb családok körében azóta is folyton hat a francia szavak terjedésére. Francia szavaink nagy része a német irodalom, vagy a német köznyelv csatornáján jutott hozzánk, még pedig sokszor elferdített alakban vagy jelentéssel.* Ilyen úton

* Ez elferdített jelentésű francia szavakról volt már szó a Nyelvőrben (26:85); vö. Tóth Béla, Szájról-szájra, 122. Újabban is képződnek ilyen németes alakú francia szók a magyarban. A Nyelvőr idei évfo-

jutottak hozzánk (hogy a sok közül csak a legszokottabbakat említsem) a *toalett*, *neglizsé*, *bross*, *migrén*, *konyak*, *kuplé*, *malőr*, *vizavi*, *kokett*, *sikk* (és magyar képzővel: *sikkos*), *hotel*, *likőr*, *gardedám*, *medaljón*, *blamázs* stb. A kártyázás szavai közül francia eredetűek az *adutt* (à tout), az *ász* (fr. *l'as*, ném. *das Ass*, jelenti kockán és kártyán az egyszemet), a *tuli* (a *tous les trois* összevonása).

Ez az irodalmi hatás a magyar nyelv francia eredetű szavainak csak egy részét magyarázza meg. Vannak az irodalmi és a műveltebb társalgó nyelv szavain kívül nyelvünkben valóságos népies francia szavak is, részint tájszók, részint az egész magyarságban elterjedt népies szók. Ezek két úton kerülhettek nyelvünkbe. Egy részük az irodalmi nyelvből jutott a nép nyelvébe az illető tárgy vagy fogalom megismerése alkalmával. Ilyenek: *dilizsánc*, gyorskocsi, postakocsi, fr. *diligence*; *lavór* fr. *lavoir*; *masamód* és *masamódné*, divatárúsné, fr. *marchande de modes*; a *notesz* szó az ily zsebbevaló jegyzőkönyvek *Notes* feliratából lett, melyet a franciában járatlan iskolás gyerek németül olvas; az *otkolony* is az *Eau de Cologne* magyaros ejtése. A katonaság útján is került hozzánk néhány francia szó: a *bagázi* fr. *bagage*; *gázi* fr. *gages*; *menázi* fr. *ménage*; *plezúr* fr. *blessure*; *sarzi* fr. *charge*; *svalizsér*, könnyű lovas; *chevau-légers*; *zsandár* fr. *gendarme*. A *regruta* szó is a francia *recruter* igéből lett, s épűgy mint a többi a német nyelv útján jutott hozzánk.

A népies francia szóknak egy másik része nem az irodalom útján jutott a magyar nyelvbe, hanem az élő nyelv hozta őket ide a mult század folyamán beköltözött német bevándorlók ajkán. A mult század második felében a törökvilág idejében elpusztult vidékekre, a Dunántúlra, a Bácskába és a Bánságba, nagyszámú német lakosságot telepítettek a Rajna vidékéről; ezek a maguk nyelvében sok francia szót hoztak el, melyek közül egynehány átment a magyar nép nyelvébe is.

Ilyen szavak: *bondsúr*, *bandsúr*, Bács-Doroszlón *pundsúr*,

lyamában olvassuk (270. l.), hogy a *chambre séparée*-ből csinálta egy vendéglőbeli szolgálta a *csámbérozni* ígét. Ugyane szó második feléből lett Zomborban a *szeperáj* szó, kétségtelenül a *zengeráj* s hasonlók analógiájára.

Néhány francia szó német úton került ugyan hozzánk, de latinos alakkal használjuk, mint pl. *zeniadlis*, *turbulens*, *kuláns*, *frappáns*, *galáns*, *elegáns*.

a fr. *bon jour*-ból: dolmányforma kurta kabát; a TSz. szerint, ismerik e ruhadarabot Heves megyében, s az Alföldön (Kis- és Nagy-Kúnságban, Békés megyében). A különböző vidéken használt *budár* szó, a. m. árnyékszék, a fr. *boudoir*-ból lett; ugyanennek rövidítései a *buda* és *budi*. A *reterát* is francia eredetű német szó: *retirade*, melyet ilyen alakban és jelentéssel a franciák nem használnak. A *butik* fr. *boutique*. A *kujón* eléggé elterjedt szó; ismerik Sopron és Győr megyében, továbbá a palóc vidéken (Heves és Borsod m.), s az ország keleti részén Bereg megyében és a székely földön; jelentése: kópé, huncut, gonosz, istentelen ember (Vö. TSz.). Ez a szó nem egyéb, mint a francia *couillon*; eredeti jelentése a latin *coleus*-é; de használja ugyanolyan megvető értelemben, mint a magyar, a francia és a német nyelv is.

A *kuss* (s ebből képzett *kussol*) eredetije a francia *couche*, ebből lett a német *kuschen* ige, s a magyar *kusti* szintén vagy a fr. *couche-toi*, vagy a ném. *kusch dich!* átmagyarosodása. A *mars!* indulatszó is a fr. *marcher* igéből lett német úton. A *mutyi* (*mutyiz*, *mutyiban van*) szó az irodalomban is fölüti néha a fejét, a. m. feles, osztozkodó; ez sem egyéb, mint a fr. *moitié*, melyet csakis valamely német dialektus hozhatott hozzánk. Ilyen francia eredetű szavak még: *paraplé* fr. *parapluie*, *pasasér* (és tréfásan rövidítve *pasas*), a fr. *passager* igéből a német nyelvben képzett *passagier* szóból; *profit* fr. *profit*; *promenád* fr. *promenade*; *szolid* fr. *solide*.

Igen érdekes szó a *melák* is. A TSz. szerint ismerik a Marcal mellékén, Rábaközben, Csallóközben és Komáromban „málészájú, mafla, bamba” jelentéssel (ugyanígy használják Bács megyében is); Somogyban és Halason pedig otromba nagy embert jelent. Azonfölül így nevezik több helyütt a nagyfejű és nagyszájú mészároskutyát: *melák-kutya*. Ezt a nevet a mészároskutyák egy francia tábornoktól kapták. Pesti Frigyes említi (Századok, 1880. 432), hogy a badeni és a pfalzi németek *Mélac*-nak nevezték el a mészároskutyákat *Mélac* francia tábornokról, ki XIV. Lajos uralkodása alatt a Rajnán áttört s a német tartományokat kegyetlenül pusztította. „Különös — írja Pesti — hogy Magyarországon sem ismeretlen a kutyák *Mélac* neve azon vidékeken, hol — mint Temesvár környékén — új német gyarmatosok utódai látnak. Nincs kétség, hogy a német telepedők hazájukból hozták e hagyományt magukkal”. Ebből a kutyanévből lett azután a magyarban a *melák* gúnyos, csúfolódó szó.

BALASSA JÓZSEF.

BIRTOKOS ÉS DATIVUS.

III.

(Vége).

A számban nem-egyezésnek — olyan dativusos mondatokban, mint: *kínjaimnak vége szakadt*; fölötte állók a *pártoknak* stb. — magyarázata az, hogy az ilyen birtokragos szótól jelölt tárgyak a *nek*-ragú személyeket vagy dolgokat közösen, egyetemesen illetőknek tűnnek föl előttünk épen úgy, mint a gyűjtő név jelölte tárgyak. Nem ritkán a birtokszónak többféle jelentése is okozza a számban nem-egyezést.

Példák:

Számban egyezés.

Testvéreimnek semmi hasznuk se lesz ebből (az egyént illető haszon).

Janiéknak nem nagyítom a kárukat.

Szürkéimnek beh sajnálom elveszett párjukat.

Számban nem-egyezés.

Legkisebb haszna sem lesz küzdelmeinknek (a dolognak hasznos volta).

Vedd hasznát a boltoknak, tarts szabót (Faludi. „Nemes ember“).

Civódásuknak te valod kárát.

„Itt hagynád a Bimbót s Lombárt, a hajzását, Kiknek hét vásáron sem találni mását?“ (Ar. Toldi.)

A *nek*-ragú nevek itt a nem-egyezés sorában is mind dativusok. Nem mondhatjuk pl. (*nek* nélkül): Nem lesz küzdelmeink haszna; se azt, hogy: Vedd a boltok hasznát stb. De, mint mondtam, nem ritkán párhuzamosan halad a számban nem-egyezéssel az egyezés; leginkább amikor előrebocsátjuk a birtokszót, illetőleg a személyragos névutót; pl. (Szépek a könyvei). Csak hasznukat is venné szép könyveinek. „A kis Pista . . . szűr, tarisznya nélkül állott elejük gulyáséknak“. (Vas Gereben. Parl. Képek); — vagy amikor nagyon hátratuljuk és elválasztjuk a *nek*-es szótól; pl. Bajaimnak bármely úton, de mentül előbb végüket szakasztom. A zavaroknak nem a keletkezésük után szokás elejüket venni.

A többesszámú birtokossal szemben a birtokszó nem igen régen rázta le magáról az *uk, űk, aik, eik*-féle többes ragot: „Vidd a nagy urak füleikbe“ (Faludi) — „mint az argonauták unokáiké“ (Kölcsey). E többes rag ritkultával szükségessé vált a határvonal megállapítása és szemmeltartása. Így támadt bizonyos esetekben az ingadozás, amely ma sem szűnt meg teljesen és amelyet már az a körülmény is megmagyaráz, hogy a dativus *-nek* rag egyúttal genitivus dolgot is kénytelen végezni.

Ennyit el kellett mondanom a szorosán vett főnévről, hogy a szóban forgó névmásoknak (számnevek stb.-nek) a birtokszó egyezésére való befolyása könnyen érthető legyen ott, ahol valamelyikük főnévül áll a mondatban. Ragtalan alakjuk minden körülmény közt főnévül áll és birtokos; pl. a magam pénzét költöm kettőnk (hármatok, tizük) titka; mindnyájunk (valamennyitek) kívánsága szerint stb.

De a *-nek* rag fölvétele különböző utakat jelöl ki számukra. Az egyik osztályba tartozók *-nek* raggal is mind főnévül szerepelnek és csak egyesszámú harmadik személyt jelölnek. Ezek: *egy* (*egy-ünk* stb.) és az *ik*-végűek: *egyik*, *másik*, *melyik* stb. pl. (birtokos): *együnknek*, *egyikteknek*, *mindegyiküknek* létérdéke forog szóban; elfoglalta valamelyiteknek a helyét (t. i. *egynek* a többi közül); — (dativus): *melyikünknek* (*melyiteknek*) van igaza? csak minden ötödikünknek akad párja a táncban; *egyiteknek* mégis eszébe jutottam.

A másik osztályba eső ilyen *nek*-es név kétféle utat követ. Amikor főnévül áll, lehet birtokos, lehet dativus, mint bármelyik főnév; amikor pedig tiszta névmásképp (számnév stb.-képp) szerepel, akkor csak dativus lehet; és a birtokszó egyezése eszerint változik; amiképp ezt előző cikkeimben fejtegettem és példákkal világítottam meg (I. c. 244., II. 291. 292.). Kiegészítem e mozzanatokat két példával: saját magunknak csak nem leszünk vádlói; és tudtotoakra adták mindnyájotoknak. Amott a birtokszó csak harmadik személyben, — emitt a *nek*-ragú névnek mint dativusnak személyéhez és számához illeszkedve, második személyben és többesben egyezik vele.

A tőszámok *kettő*-től végig és a határozatlan számnevek kétféle jelentésűek; pl. „(Csatasorban erős férfiak állnak...) s kettejök épen stb.“ (Ar. Arist. ford. „A darázsok“). Itt *kettejök* a. m. *ketten közülök*. Ebben pedig: (Ez a bogaras testvérpár); sok bajom van kettejükkel (vagyis: *mind a kettővel*). E kétféle értelemnek megfelelően a *-nek* rag fölvétele esetében a birtokszót, nézetem szerint, kétféleképen kell egyeztetni ezekkel a dativusokkal.

Példák:

A személyeknek csak számára értve.	Az első, második, harmadik személyt is beleértve.
(Nem nektek); — más hármotoknak hánytam szemére.	Szemünkre hánytad mindhármunknak.

Hát ami bölcs *ötünknek* mi a véleménye? (t. i. az ötös bizottságnak).

(Engem meg téged ez nem aggaszt); de *többünknek* (néhányunknak, számosunknak), már eleve borsószik a háta.

Ötünknek ez volt a véleményünk (*nekünk* . . .).

Borsószik a *hátunk* *többünknek* (néhányunknak stb.), ha eszünkbe jut a dolog).

A logika, az elmélet a kétféle egyeztetés mellett szól. Hogy a gyakorlat is támogatja, nem merem határozottan állítani.

A dativus az ige határozatlan módjának a személyragjait is igazgatja; pl. Ezt (*nekem*) *magamnak* illik végez~~ni~~^{em}. Mindnyájatoknak be kell lát~~ni~~^{notok}. — Amikor első cikkemet ím ezzel az elretentő példával fejeztem be: „Most már *magamnak* kell beszélni vele” — azt mondtam magamban: „Ez a példamondat „nimium probat“. De íme kevéssel azután egy újságlapban a következő egyeztetésre (?) bukkantam: „(megapadt az emberanyag) és a *vezéreknek* kell kiállnia“. (Hátha toll- vagy sajtóhiba!)

Szvorényi nyelvtanában (1864. A részes tárgy mint vonzó) a többi közt ez a példa áll: Ezt mindnyájatoknak könnyű belátnia. Szerintem így van jól: (*nektek*) mindnyájatoknak könnyű belátnotok (így is: könnyű belátni; nem mindig szükséges a személyrag; de ezt itt nem vitatom). Annyi bizonyos, hogy a *nek*-ragú *mindnyájunk* és azon minőségű társai is: *többünk*, *néhányunk* stb. a visszatérő névmásnál alkalmasabbak a főnévi szerep vitelére; mert a határozott módú ige csak egyesszámban és harmadik személyben illeszkedik hozzájuk; pl. *mindnyájunk*, *-jotok*, *-juk* dolgozik; ellenben: *magam* dolgozom, *magad* dolgozol stb. Itt tehát csak az lehet a kérdés, vajjon a *mindnyájunk* dativusa kizár-e olyan kétféle egyeztetést, aminő együtt jár a *kétek*, *kigyelmetek* címzésével: *kéteknek*, *kigyelmeteknek* tudnia kellene; és így is: tudniok kellene —? A kétféle egyeztetést a *mindnyájunk* névmásnál sem tartom ugyan kizártnak; de nem javallom. Szokatlan szófűzés az.

Befejezésül röviden egybefoglalom a fontosabb tételeket.

1) A vizsgálat kiinduló pontja, mint minden névnek, úgy a szóbanforgó névmásoknak (számneveknek stb.) egyeztetése kérdésében is a következő: *nek*-ragú alakjuk birtokos-e vagy részes tárgy — mondjuk inkább: vagy dativus? — 2) Hogy birtokos lehessen, főnévül és ennél fogva harmadik személyben kell állnia. Ekkor a birtokszó mindenesetre harmadik személyben és — a mai nyelv szokás szerint — még többesével szemben is egyesszámban

marad; pl. *magunknak* a készpénze nem sokra rüg. — 3) A *nek*-es alak dativusa ellenben nem főnévül, hanem tiszta névmásul (számnévül stb.) áll a mondatban; amiért is a birtokszó személyben és rendszerint számban is egyezik vele, vagyis, az utóbbira értve többesével szemben többesre mutató ragot vesz föl; pl. *Mindháromunknak* rosszra fordult a *dolgunk*. *Magadnak* is *szemedre* lobbantotta.

Az eligazodásnak általában minden névre alkalmazható módjai im ezek:

A) A helyettesítés, jelesül a birtokosra nézve, a névelő, illetőleg névelős személynévmás; a dativusra nézve a személyragos *-nek*; pl. *Mindkettőnknek* a becsületét sértette meg. *Többeteknek* együttvéve sincs annyi bátorságotok.

B) Bizonyos állítmányok bárminő szerkezetben mindig dativust kívánnak. Az ilyen eredeti dativus soha se válhatik birtokossá; pl. *Néhányuknak* terhükre esik; *terhükre* esik biz az *sokjuknak* (*maguknak* is).

C) Nem egyszer az erős nyomósítás változtat az egyeztetésen. Ekkor is, mint mindig, a vonzat a döntő tényező; pl.: *Többünknek* (*sokunknak*, *néhányotoknak*) foglalkozása a semmitetés; — ellenben (dativussal): *Néhányotoknak* csakugyan foglalkozástok a semmitetés (t. i. *nektek* *néhányotoknak*).

E kérdésre vonatkozó régibb cikksorozataimban jóval több mozzanatot fejtegettem, amelyekre ez a három cikkem ki nem terjedhet. De az itt előadottakból is kitetszik, hogy a *nek*-ragú nevek egyeztetése terén a nyelvtörvények meglehetősen tájékozást adnak. Egyik-másik esetben ingadoz ugyan a gyakorlat, a határvonal sem mindig könnyen fölismerhető; de az egyeztetetés szabályairól adott magyarázatom talán mégis meggyőzhette a kérdés vizsgálóit arról, hogy Petőfinek Lehr Alberttől (a januáriusi füzetben) védett verse („*Magamnak* is ugyan kutyául lett dolga”), és a bizonyítékul fölhozott mondatok közül azok, amelyeket előző cikkeimben megróttam, semmikép se védhetők. — Tisztelt nyelvésztársam, saját kijelentése szerint, a döntő szó kimondására vállalkozott. Ez már azért sem sikerülhetett neki, mert a döntő szót Szarvas Gábor mondta ki régebben. Ugyanakkor megokolta Komáromy Lajos; én pedig ugyanazon időben csatlakozván hozzájuk, részletekbe hatólag igyekeztem tisztába hozni a szóegyeztetésnek a *nek*-ragú névre vonatkozó mozzanatait.

JOANNOVICS GYÖRGY.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

(Vége.)

Szabály, Vörösmarty. (Törvtud. Szót.). Előbb *szabás* vagy *szabat*.

Szaval, Döbrentei. (Külf. Játékszín 1821. I. 209). Vö. Phil. Műszót. *declamatio* alatt.

Szembesít, Sztrokay Antal. (Törvtud. Műsz.) Az előtt *szembe állít*.

Szenvelgés, Erdy János (Törvtud. Műsz. II. kiadás az *affectatio* cikkben). Csak 1848-ban jut be a kézi szótárakba.

Szerény, Kazinczy. — 1812 február 14-ikén így ír Kishez: „Nem akartam Poetai Berkemet *szerénység*ből Erdőnek nevezni“; később (43. l.): „az én tiszteletemre oly méltó, szép és *szerény* asszonyod“. Dessewffy véleménye szerint *szerény* szép szó, jó szó, de azt teszi *régulier*, nem pedig *modeste* (Lev. III.39). Ez észrevétel nem éppen alaptalan, mert a század elején némelyek az *inordinatust* már *szeréntelen*-nek is nevezték. (Baranya Várm. Tiszti Szót. 1806). Ha a *szeréntelen*-ből a fosztó képzőt elhagyjuk, csakugyan inkább a *régulier*, mintsem a *modeste* válik ki. A Tud. Gyűjt. (1818. III.81.) így magyarázza: „A *szer* és *ény* alkotórészekből szerkeztetett össze, a *serény* analógiája szerint“.

Szerv. Somogyi Antal. E szó megvan már a Szegeden 1844-ben Új Szók cím alatt megjelent s bolondabbnál bolondabb szavaktól hemzsegő füzetben, *fatum* értelemmel. A szerző így adja okát: „Tacitusként *fatum non e vagis stellis, verum apud principia et nexus naturalium caussarum*. Ez a *nexus naturalium caussarum*, e rend az, mit kifejezni akarunk. Én tehát a *rend*-, a *szerb*ől származtatom a *fatum* kifejezésére használandó szót, hozzá tévén (mint az *elhöz* tettük) a *v* betűt. Ugyanitt: *szerves*, *fatalis*, s így van ez Bloch, Fog. Zsebszótáraiban egész 1848-ig. Mai értelmét Szemere ruházta rá. 1846. június 10-én írja Szemere Toldynak: „Apropos, egy új szóm van: *szerv*, *organ*“ (Munkái III.334). Efféle gondolata Bugátnak már 1843-ban volt (Szóhalm. 103): „Cum autem hanc ideam (*organon*) hungarus potius per voces *szerkeszteni*, *szerkeszkedni* exprimere soleat, ideo eidem e radice, quae *szer* est, debuisset per aptum quoddam *formativum fieri*“.

Szeszély, Gr. Dessewffy József. (Akad. Ért. VII.148). „Az angol humorban — így ír Döbrentei i. h. — majd élcz perczeg, majd kesernyesség, miként *szesze* tartja, s ezért is nevezé ezt magyarban Gr. D. J. *szeszélynek*“. Ugyanígy a Phil. Műsz. neki tulajdonítja a *szeszélyest*. Ma nem *humor*, hanem *caprice*.

Színész, Szemere (Munkái I.47). A Társalkodó I. kötetében még *színjátszó*, de már 1832. II. felében: *színeszi társaság* (31. l.), *színeszet* (74. l.).

Szobrász, Szemere (Munkái I.47).

Szótag, Rájnis. (M. Helikonra vezérő kalauz, 1781.) — Gyarmathi (Phil. Műsz.) és Ráth Mátyás (l. Rájnisnál és a M. Hirmondóban 1780.) *tátat*-nak akarták nevezni.

Szótár, Ráth Mátyás M. Hirmondója élesztette föl a PPB. dictionariumban levő *Zótár* szót. A M. Hirm. 1781. folyamában először a 187. lapon: „Igy nevezi egygy tudós levelezőm Magyarul igen helyesen a Lexicont“. Azután a 245. l. Végre a 326. l.: „A *Szó-tárt* nem én találtam fel újontan, hanem Benkő József uram emlékeztetett reá, hogy Pápai Páriz akképen teszi ki a Lexicont Magyarul: mert az ő Zótárján kétségkívül Szótárt kell érteni; s az azt valamelly régiebb könyvben fogta úgy írva találni, nem tudván pedig igaz értelmét, azonképpen a maga Dictionariumába bé-jegyzette“.

Szöveg, Fogarasi. (Törvtud. Műsz.) — Kovácsnál (Chemia): *szövet*, Stettnernél (Váltó-jog) *szövény*, Kunossnál (Gyalulat) *szövedék*.

Szurony, Szontagh Gusztáv. (Math. Műsz.) A panganét régi magyar neve: *péterkés*; SzD.-nál *kard öccse*, *kard fia* is.

Takarékpénztár, Fáy András (Törvtud. Műsz.) Széchenyi *takaréktárra* akarta rövidíteni. (Uo.)*

Tám, Révai (Antiquitates. §. 125). „A *tám*, ortus, oriens, deductum est *támad*. Sed *tám* pro ortu et oriente, semen primigenium, est etiam apud hebræos“. Ma már csak összetételeiben (*támfa*, *támpont*) él.

Tanterv, Bugát. (M. Akad. Évk. V.138).

Táp, Révai (Antiquitates §. 29). „Alimentum et nutrimentum, aptum sane vici nomen, unde scilicet ista suppeditari solent. Hoc autem valere palam est ex derivato inde verbo *táplál*, quod adjecto affixo formativo ita prorsus natum esse facile quisque advertet; ut a *szám* verbum *számlál*; a *szem* verbum *szemlél*“. Innen a Kossuth Pesti Hirlapjában az alumneum magyar neve: *tápda*. (Törvtud. Műsz.).

Tárgy, Horváth Ádám. (Psychologia 1792). Vö. Phil. Műsz. A szó régi, de még PP.-nál is csak ‚meta, ziel, zielscheibe‘ értelemben. (Vö. „Ha madárra tárgyal, ne pöngesd ijadat“. km. Dug.). Az objectumra addig nem volt megállapított szavunk. Apáczai: *előtte levő dolog*-nak, Barczafalvi *előzmény*-nek, Bárány (1790) *ötlöny*-nek, a Kisdsz. *ötlemény*-nek vagy *ötlet*-nek akarta nevezni; másfelől Kovács Mihály (Chemia I.152) a *tárgyon* materiát akart érteni, így: *hét tárgy* = caloricum, *víz tárgy* = hydrogenium stb.

Táv, Tari Pál. (Theoriája a világ alkotványja mechanismusának. 1800). Ebben az egyetemi dissertatióban, mely Dugonics vezetése alatt készült, *táv* apsis, *főtáv* periheliumot, *altáv*, aphe-liumot jelentett; de már a század első negyedében általában ‚distantia‘ értelemben használták. Ma már csak összetételeiben él.

Távcső, Kmeth Dániel. (Tud. Gyűjt. 1817. VI.147.) — Bugát-

* A nép *takarék*ra rövidíti.

nál pedig *tácsó*, érdekes okadatolással: „Vox e radice vocum *távol*, *távolság*, quæ non ut quidem habere volunt *táv*, ubi litera *v* coincidentium duarum vocalium gluten sistit, sed *tá* tantum est, et voce *csó* coaluit, convenitque cum oppidi cujusdam marmarosien-sis, quod *Técső* dicitur, nomine“. (Szóhalm.)

Terem fn., Révai elevenítette föl. (Kazinczy. Munkái VII. Gloss.). „... Argos váramnak belső *teremében* gyenge kezével ott szó...“. Még 1833-ban is a Jelenkorban hangugratás nélkül: *teremet*, *teremét* stb.

Termőhely, Zay Sámuel (Mineralogia 1791). — Az ásványi, növényi *fundort*-ra a legújabb időkig az idétlen *lelhelyet* használták, míg a Termtud. Közl. a *termőhelyet* újra föl nem elevenítette. Ma már így van Ball. szótárában is.

Terv, Helmezy (Phil. Műsz.). — Elterjedését a harmincas évek legelejére tehetjük. (Társalkodó, I.39).

Tökély, Baróti Szabó Dávid (KisdSz.). Nála virtus, és *tökélyes*: virtuosus. (Vö. Szemere, Munkái III.137.) — Mai értelmében Kisfaludy Károly hozta divatba. (Szemere, Munkái II.253). Toldy már 1823-ban használja. (Nyr. 10:218).

Tömt, Nyulas Ferenc (Erd. orv. vizek. 1800. I.). Voltaképen am. tömődötté tesz s az *állít*, *szállít*, *futamít*, *takarít*, *térít* stb. analógiájára van készítve.

Törvényest, Nánási Benjamin (A magyar polgár örököse 1799).

Túlság, Gr. Dessewffy József. — Kazinczy 1816-ban (II.86) ezt írja Dess.-nek: „Nem látszik jónak, mint ezek nem volnának, *innnenség*, *környűlség*, *mellettség*“. A mire Dess. (91) azt feleli: „Ha *felség* jó, miért volna a *túlság* rossz“. Azonban a *túlság* nem szép szó; igaz, de nem lehet minden szó szép és nem is kell hogy legyen“.

Tüntet, Szontágh Gusztáv (Math. Műsz.) Vö. Nyr. 25:9.

Tűzálló, Kovács Mihály (Chemia II.204). „Olyan szó, mint *őrrálló*; így csináltam ezt is: *levegő-ég álló*, id quod in aëre libero non corrumpitur“.

Uracs, Dugonics. (Szemere, Munkái III.42).

Utalvány, Császár Ferenc (Váltójog). — Előtte s meg utóbb is sokáig *utasítványnak*, *kirendelvénynek* nevezték az assignatiót.

Utász, Baricz György (Math. Műsz.).

Ügynök, Császár Ferenc (Váltójogi Műsz. 1840).

Ünnepély, Szemere. (Munkái I.47). — *Ünnepélyes*. (Társalkodó, I.22).

Ütem, Arany János. — „*Üteny*-nek nevezték a tactust, kik az *any* képzőt oly panacaeának tartják, mely minden szócsonkítási sebet meggyógyít. Én az *ütem* szót helyesbnek gondoltam. (Próz. Dolg. 11.)

Üzér, Fogarasi. Magáénak vallja a NSz.-ban.

Üzlet, Fogarasi. (CzF. VI.698). — Különben Baranya-Vármegye Tiszti Szótárában (1806) megvan már *üzet*, praxis értelemben; „*praxim exercere*: üzetet folytatni“.

Vágy fn., Verseghy. (Szemere, Munkái II.259.) Nincs meg sem SzD., sem SI.-nál.

Vándor, Kazinczy. — E szó hapax legomenonja megvan már Com. 1673-ik évi Januájában is (NySz.). Kaz. elevenítette föl. (Szemere, Munkái II.259.) Elvonás a *vándorol* igéből.

Vény ‚recipe‘ Bugát. (Akad. Évkönyvek V.147). Érdekes, hogyan igazolja: „E szó a *lény* analógiájára van csinálva, t. i. a mint ez a *le-ni* igéből, a *vény* a *ve-ni*-ből; s annál inkább sikerültnek tartható, mert a *vény* különben is az írott documentumok képzője“. (Szóhalm.)

Vésnök, Kunoss. A Szófüzérben (1834.) magáénak vallja

Villany, Kunoss. (Tud. Gyűjt. 1831. VI. köt. 46). — „Ezen szó első tagja bizonyosan elődinknél virágzott egykor, de elhalt a törzsök és csak sarjadzása maradt fenn ezen közönségesen esmért szavainkban *villám*, *villámlík*, *villan*, *villog*; a második tag *any*, *-anya*, nemző; s így vélekedésem szerint ezen név nemcsak azt jelenti, hogy a *villany* természetére nézve ugyanaz, a mi a villám; hanem még azt is eléggé érteti velünk, hogy az csak kisebb mennyiséget s mintegy szemünk előtt láthatatlan nemzöt jelent. Ezek voltak nevezetesebb okaim, hogy a latin nevezetet elmellőzni bátorodom, s hogy a helyett a *villany* nevet mertem létesíteni“. — Bugát (Szóhalm.) rosszalja, így szólván: „*Electricitatem alii prae-eunte Schedelo villany dicunt, sed minus bene*“; ő a *berz* szót ajánlja.

Virágzat, Kazinczy. — Szemere (Munkái III.43) neki tulajdonítja s a *mennyezet*, *boltozat*, *csillagzat*, *magzat* analógiáival igazolja.

Virány, Berzsenyi. (Ajánlás Verseihez 1808.) „Felleng sas elméd Delphi’ dicső egén . . . . . ’S a Kegyek életadó *virányin*“. (Vö. Kazinczy-Dessewffy Levelez. II.387 és Szemere Munkái III.140.) Dessewffy erre a mintára akarta a *licht*-et *villány*-nak nevezni, „mert *világ* azt is teszi: *welt*, és így kettős értelmű“.

Viszhang, Baróti Szabó Dávid. (Vö. Szemere Pál, Munkái II.260 és Szvörényi Fejl. tün. 47.) „Még ezelőtt kevéssel — így szól Kazinczy 1788-ban — esmeretlen volt a *viszhang*, s ki nem érzi, hogy a *viszhang* nem egyéb az ecchónál“ (M. Múzeum I.185). Cal. és MA.-nál *kehó*; SI.-nál *térhang*, Kreszn.-nél *berekszó*, Bugát-nál (Term. tan) *forhang*, fordult hang helyett. — Csallóközben *visszúton* annyí mint: visszamenet (Nyr. 1:333).

Vizsga, Verseghy (Tiszta Magyarság 116). Elvonás a *vizsgál*-ból; nála ugyanígy *dorga*, *tápla*, *zaba* stb. Legelőször Bloch 1843-iki szótárában, de csak mint melléknév; főnévül 1848 után kezdik használni.

Zöm, Szemere (Munkái I.46). Elvonás a *zömök* melléknévből, mint a *szemöld* a *szemöldökből*, vagy talán a *zömöcskél* igéből. 1848-ig egy szótárunkban sincs meg.

Zuzmó, Diószegi és Fazekas. — „A *lichenek* a debreceni botanikusoktól kapták, a *zuzmorához* való hasonlatosságuknál fogva a *zuzmó* nevet“. (Hazslinszky, M. Birod. zuzmóflorája VI. l.)

J e g y z e t. Ez összeállításból törlendő a *hajlékony* szó (Nyr. 360), minthogy már a XVI. században Beythénél is előkerül (NySz.).

KIRÁLY KÁROLY.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE HELYNEVEL.

Bács-Bodrog vármegye néprajzi tekintetben egyike a legérdekesebbeknek. A történelem folyamán sokszor és sokféleképen változott lakossága. A különböző nemzetiségek nyelvének, egymásra való hatásának érdekes maradványait találjuk a helynevekben.

Abból az alkalomból, hogy a belügyminisztérium a hazai község- és egyéb helynevek hiteles törzskönyvének szerkesztését elhatározta, az e célból alakult országos bizottság Bács megye történelmi társulatát is fölszólította, hogy a községek neveinek származásáról és történeti fejlődéséről adatokat nyújtson, továbbá, hogy az esetleges helynév-változtatásokra nézve javaslatot tegyen.

A társulat évkönyvének (XIII. évf. I. füzet, 1897.) idevágó cikkéből valók az alábbi — nyelvészeti szempontból érdekes — adatok, melyeket (zárójelben) helyjel-közzel pótló- és magyarázó jegyzetekkel toldottam meg.

Vármegyénk helyneveit két csoportba oszthatjuk: magyar és idegen eredetűekre. Mindkét csoport ismét két osztályra különíthető: olyanokra, melyeknek jelentése érthető s olyanokra, melyeket értelmezni eddig még nem sikerült. A községek legnagyobb részét a X. századtól a XVI-ig, s a XVI. és XVII. századok közti időben keletkeztek. A mohácsi vész előttiak magyar (esetleg kún, bessenyő, bolgár) eredetűek, a mohácsi vész utániak nagy része szláv, kisebb része török eredetű. A magyar eredetűek jobbára a telepítő vagy birtokos személynek, vagy pedig a helységben levő templom védőszentjének nevét viselik (Bács, Bodrog, Orbász; — Szt. Iván, Szt. Tamás). Néha a birtokos földesúr és a védő szent neve együtt is szerepel (Cobor-Szent-Mihály). A szláv nevek többnyire csak fordításai vagy elferdítései az eredeti magyar neveknek (Petrovo-széló = Péterréve; Feketity = Feketeegyház); de vannak gyökeres szláv nevek is (Verbász, Pivnica). A törökök is ferdítettek el magyar neveket (Cobor-Szt.-Mihályból lett Zombor), de új neveket is adtak (Ada — sziget, Kula — torony).

A társulat mindezen helynevekre nézve megelégszik azzal, hogy nagyjában, legalább hozzávetőleg rámutat arra, hogy az illető helynév eddigi történelmi kutatások alapján, mely korban keletkezett, a régi oklevelekben hogyan van írva, mi volna eredeti alakja, milyen legyen mai helyesírása s végül mai alakjának megváltoztatása kívánatos vagy jogosult-e? A helynevekre nyelv

szempontból kevesebb gondot fordít; az pedig kívánatos és jogosult volna, hogy sokkal több név mai alakját változtassák meg, illetőleg állítsák vissza régi, eredeti alakját, mint amennyinek javasolja. Élni kellene a kedvező alkalommal. Jegyzeteim erre, valamint egyes helynévnek nyelvi vagy népetimológiai értelmezésére vonatkoznak. Az alábbi sorozatba fölvettem ugyanazon évkönyv másik cikkéből is (Néhány szó B. B. vmegye tagozatáról stb.) néhány helynevet. [Szögletes rekeszbe egy pár megjegyzést tett — a szerk.]

Ada. A török hódoltság alatt keletkezett s török szó, szigetet jelent. *Apatin*, a mohácsi vész előtt *Apáti*; visszaállítható. *Almás* (Bács-). A török hódoltság korából.

Bács: m. v. e.* személynévből. *Báthmonostor:* m. v. e. *Baja:* m. v. e. *Bajmok:* m. v. e. (Mondják Bajmak-nak is). *Bajsa:* a m. v. e. Bajcs; török ferdítés. *Baracska:* m. v. e. (Mellette folyik a *Bara* nevű ér.) *Begecs:* m. v. e. (Begyé-nek is mondják). *Bogyán:* m. v. e. *Bresztovac* (Bács-): m. v. e. Szláv név, szilfás erdőséget jelent (Bács-Szilás?). *Béreg:* a m. v. e. Berek; visszaállítható. *Bikity:* a török korból való szláv ferdítés. Azonos a m. v. e. Bükköd nevű helységgel; Bükkhegyre változtatható. (Annyival is inkább, mert a magyar ajkú lakosság hosszú ideig Bükkhegynek nevezte ültetett Bükk erdejéről.) *Bezdan:* a török korból; valószínűleg a közelében feküdt m. v. e. Barthán helység nevének elferdítése. *Bukin* (Bács-): hajdan Buki. (Buk nem betűszerinti olvasása-e a szláv *buk* *vuk* = farkas)-nak? *-in* = -é, tulajdona. Nem lehetne megmagyarostani?). *Borsód:* a m. v. e. Borsód-Szent-Lőrinc; Bács-Borsódra igazítható. *Bulkesz:* a m. v. e. Sávoly-Keszi; török ferdítés, Bács-Keszire változtatható. *Bogojeva:* a m. v. e. Boldogasszony-telke; Boldogtelekre (?) visszaállítható. *Becse* (Ó-), m. v. e.

Csatalja: a m. v. e. Bat-alja v. Path-ala-Szent-Péter. Török-szláv korból való. Régi írásmód szerint Csataljának irandó (de így is írják: Csata-alja). *Csávoly:* valószínűleg a m. v. e. Chayol helység. (Nem *Sávoly*? Vö. *Bulkesz-Sávoly-Keszi*.) *Cséb* (Bács-): m. v. e. (A *cséb* szigonyalakú fa-eszköz, használják kévekötésnél a gabona-szálak összefogására, s a szénakazal megerősítésére úgy, hogy kötelet akasztanak bele; a Bánátban s Zomborban *kuká*-nak is hívják). *Csonopla:* a m. v. e. Csomokla. *Cservenka:* a török korból. Szláv szó, erősséget jelent. (*Červen* = piros. Cservenka személynév is. Nem kellene megváltoztatni?) *Csantavér:* a m. v. e. Csonta-fehér. *Csurogh:* m. v. e. Csik-ér. *Csertai-ág.* (Volt Duna-ág Baja mellett.) *Csendes-Duna-ág.*

Dautova: a m. v. e. Dant és Davat alakban. (Változatlanul marad?) *Déronya:* a török korból. *Deák-Ferenc-zsilip* (Baja). *Doroszló* (Bács-): m. v. e. (Népetimológia: *De rossz ló!* Szláv fuvarosoknak mondták a falubeliek, s ő rajtuk száradt.)

Emuzsity. Szláv ferdítés *Himesegyház*-ból. (Változatlanul marad?)

Feketehegy (Bács-): a m. v. e. Fekete-egyház. (Vö. Szeghegy = Szegegyháza. Szláv: *Feketity*; magyarok is mondják *Feketecs*-nek.) *Filipova*: a török korból Fülöpszállásra változtatható. *Földvár* (Bács-): a m. v. e. *Futak* (Ó- és Új-), egy t-vel: a m. v. e.

Gara: a m. v. e. (Népetimológia szerint az uccára kiöntött hamu és koromról — *gár* — nevezték el.) *Gákova*: a m. v. e. *Kakat*: Gátfalvára (?) változtatható. *Gajdobra*: a m. v. e. *Gajdel*. (Gajde = duda. Változatlanul marad?) *Gardinovce*: a török korból. (Vált. marad?) *Gombos*. (Vasúti állomás. Régen csak csárda volt, s a csárdás neve Gombos. Most is még így mondják: Wir gehen zum Gombos, — nem: nach G.). *Goszpodince*: a m. v. e. Boldogasszonyfalva. (Marad?) *Glozsán*: lehet, hogy azonos a m. v. e. Jozsán v. Gyosán helységgel. *Gyulafalva*. *Gyurgyevo*: hajdan Almás-Szent-György; visszaállítható.

Hodzsák, *zs*-vel és *k*-val: a török korból; *odzsák* v. *hodzsák* kéményt, tornyot, meg telepet is jelent. (Marad?) *Hegyes* (Kis-): a m. v. e. Hegyes-Turul. *Horgos*. *Huja* (Kis-). *Harcász* (mocsár). *Hulli*, mocsár Apatin alatt.

Jankovác: a m. v. e. Chózapa, a török korban Csózapa v. Jankószállás; 1751-ben Jankó; Jánosira vagy Jankóra változtatható. *Járek*: e tájon a m. v. e. Ireg nevű helység volt. *Jarak*-nak nevezték ezelőtt a római sáncokat. (Marad?). *Jegricska-ér*.

Katymár: a m. v. e. Kagmar. [Olv. *Kagymár*. A szerk.] (Marad?) *Kunbaja*: a török korból. (Népetim. *Kun' baja*! Jer hozzánk! Így csalogatták letelepülésre az arra járókat). *Kernyaja*: a török korból. (Kernya-alja? Kernya: pataknev). *Krusevlya*: a török korban Körtvélyes. Szerb fordítás; visszafordítandó. *Kollut*: a m. v. e. Kulud. Kelődre v. Kelőfalvára változtatható. *Kupuszina*: a török korból. Kertészfalvára változtatható. (Kupusz = káposzta). *Karavukova*: a török korból. (Marad?) *Kara* = fekete, *vu*k = farkas. *-va* = -é). *Kiszács*: a m. v. e. Kis-Alch; Kis-Ácsra változtatható. *Kulpin*: a m. v. e. Kurpe, Kulpi. (Marad?) *Kér* (Kis-, Ó-): a m. v. e. Kéri. *Kucura*: a török korból. (Marad?). *Káty*: a m. v. e. Kati (Marad?). *Kula* (Bács-): a török korból; tornyot jelent. *Keresztúr* (Bács-): a török korból. *Kovil*-Szent-Iván. (*Kabul*-): a m. v. e. Szent-Iván (A *Kovil* marad?). *Kanizsa* (Ó-): a m. v. e. Kákony (volt község Baja mellett). *Kucska*. *Kigyós-ér*. *Kalandos ág*. *Kopolya*-Duna.

Lality. A török korból. (Marad?). *Lok*: a m. v. e. Lak. (Marad?).

Madaras (Bács-). *Martonos* (Bács-), a m. v. e. Mateovics. A török korból. (Pusztanév a birtokosról.) *Mélykút*, *Militics* (Nemes-, Rác-), *Mosorin* (Mosori is), a török korból. *Mohol*: a m. v. e. Moharéve. (Marad?) *Monostorszeg* (Bodrog-): a m. v. e. Bodrogh-Monostor. *Mocskos-zátony*. *Mosztonya*, ér.

Nádaly. A török korból. (Nád-alj?). *Novoszeló* (Bács-): a m. v. e. Ujfalu; visszaállítható.

Obrovác: a m. v. e. Orbász-palotája; Orbászfalvára változtatható. *Ómoravica* (egy szó): a m. v. e. Marótfalva; visszaállítható. [Inkább Ó-Marót.]

Pacsér, a m. v. e. (Talán *Bácsér*? Bács nevű ér volt.) *Palics* (Pality; régen: *Pál-egyház*. Marad?) [Sokkal ismertebb név, semhogy szabad volna megváltoztatni.] *Palánka* (Ó-, Uj-), a török korból. *Parabuty*, a török korból. (Marad?). *Paraga*, a m. v. e. Parragh; Paragra változtatható. *Plávna*: a m. v. e. Palóna. (Marad?). *Pivnica*: a török korból. (Szerb *pivo* = sör; *pivnica* = sörház. Marad?). [Lehetne Pince.]. *Piros*: a m. v. e. (Vö. Cservenka). *Petrovác*, a m. v. e. Bába-Szent-Péter; Bács-Szent-Péterre változtatható. [Ilyen hosszú neveket kerülni kellene.] *Petrovoszeló* (Bács-). Hajdan *Péterréve*. Szerb fordítás a török korból; visszaállítható. *Priglevica*-Szent-Iván. A török korból. (*Pri-glavica* = al-vezér. *Priglevica* marad?) *Pundur* (község Baja mellett), *Pundur*-sziget.

Rém, a m. v. e. *Rigyica*: a m. v. e. *Rég*. (Marad?). *Rongyos-Dunaág*.

Sándor. Sové (Ó-, Uj-), a m. v. e. *Sumva* = Somva. (Marad?). *Sugovica* (patak Baján). *Sumár* (Kis-, Nagy-; erdő volt Baja mellett).

Szabadka. (Szerb: Zubudka, Subotica = Kisszombat? — Zomborban van egy sörház, a *Szabadka*, a tulajdonos nevéből „Gyerünk a Szabadkába! mondják. Vö. Nyr. 1897. IV. f. „Hogy lesz a civisből bika“). *Szántova*: a m. v. e. Zantho = Szántó (A -va marad?). *Szeghegy*: a m. v. e. *Szegegyháza* (Vö. Feketehegy). *Szállás* (Kis-), a török korból. *Szilbás*, a m. v. e. Bács-Szilvástra változtatható. *Szivac* (Ó-, Uj-): a m. v. e. Telek; a török korban Telek v. Szivac (visszaállítható volna). *Sztanicsics*. A török korból. Szláv név. Őrszállást jelent. (Marad? Mondják *Sztanicsics*-nak is. Népetim.: *Sztani-csicsa*! Állj meg, öreg! Állítólag 1848-ban egy öreg szerb vezérnek mondták a pusztá lakói, mivel náluk biztonságban lehet.) *Sztapár* (Ó-): a m. v. e. (*Szto-par* = 100 pár. Bogcsinovacra, Apatintól északra levő telepre 100 pár granicsár, határőr, telepedett le. Hallomás után.) *Szönta*, a m. v. e. Zond. (Szond? Marad?). *Szent-Iván* (Deszpót-): a m. v. e. Szent-Iván-Keszi. (Deszpót helyett tán Keszi?). *Szent-Iván* (Felső-). *Szent-Tamás* (Bács-): a m. v. e. *Szunyog*-csárda.

Tataháza, a török korból. *Temerin*, a m. v. e. (Marad?). *Titel*, hajdan Titul. *Tisza-Kálmán*-falva. *Torzsá*: a m. v. e. Torzsatelek. *Turia*: a m. v. e. *Topolya* (Bács-), a török korból. (Szerb *topola* = hársfa. Topolyán sok topola fa van.) *Tovarisova*, a török korból. (Szerb: *Ti tovaris ova*! = rakd ezt!) *Tovarnik*-zátony (*tovarnik*-rakó). *Telecska* (dombok). *Táp*-csatorna (Baja mellett).

Ujfalv (Bács-): a m. v. e. Ujvidék. A mult század óta viseli e nevet; előbb *Pétervárad-sánc* volt.

Vajszka, a m. v. e. *Vaskút* (Bács-), régen *Báth-Kút*. *Verbász* (Ó-, Uj-), a török korból. (Szerb: vrba = fűzfa. *Fűzes*?) *Veprovác*, a török korból. (Marad?) *Vilova*, a török korból. (*Vila* szerb tündér-név.) *Wekerle*-falva. *Város*-sziget. *Vajas*-folyó.

Zsablya. A török korból. (Marad? Zsaba = béka; *zsabia* = békáé; *Békás*?) [Zsablya elég magyarosan hangzik.] *Zenta*: a m. v. e. *Zyntarév* volt. A XVIII. sz. óta a mult század végéig állandóan *Szenta* volt. (Vissza kellene állítani. Somogyban is van Szenta falu.) *Zombor*. A XVI. sz. óta viseli e nevet. A m. v. e. *Cobor-Szent-Mihály* volt; a törökök ferdítették el *Zombor*-ra. TRENCSENY KÁROLY.

JELENTÉS A MAGYAR NYELVŐR PÁLYÁZATÁRÓL.

A Magyar Nyelvőr szerkesztője a f. évi januári füzetben pályadíjat tűzött ki valamely helyi nyelvjárás leírására. Szeptember 1-ig hat pályamű érkezett: 1. Máté-Szalka és vidéke nyelvjárása. 2. Somogy-Csurgó és vidékének tájszólása. 3. A badacsonyvidéki nyelvjárás. 4. Nyelvsajátságok Baranya-Ózd vidékéről. 5. Bács-Doroszló község nyelvjárása. 6. A mohácsi nyelvjárás.

A bíráló bizottság tagjai (Szinnyei József, Vikár Béla és alulírott) sajnálattal tapasztalták, hogy a pályázat eredménye sem a munkák számát, sem pedig értéküket tekintve nem felelt meg a várakozásnak. Nem teljesült az a reményünk, hogy e buzditásra oly vidékekről is kapunk nyelvjárásleírásokat, melyek eddig többé-kevésbé ismeretlenek voltak. A pályamunkák legnagyobb része jól ismert vidékek nyelvét írja le, s alig gazdagítják eddigi ismereteinket. Csupán az 1. számú tárgyval kevésbé ismert vidéket; az 5. számú pedig annyiban érdekes, hogy Bács-Doroszló község lakói, kik 1756-ban települtek dunántúli megyékből mai helyükre, nyelvjárásukban maig megőrizték a dunántúli nyelvjárás egyes sajátságait.

A pályaműveknek egyike sem oldja meg teljesen feladatát, nem ad hű képet a feldolgozott nyelvjárásról; inkább csak arra szorítkoznak, hogy megállapítsák a szembetűnőbb eltéréseket az irodalmi nyelvtől; felfogásuk módjában is sok az elemi tévedés. Legrendszeresebb s anyagát legjobban dolgozza fel az 1. számú, míg az összegyűjtött anyag tekintetében figyelmet érdemelnek a 6-ik és 4-ik számúak. Ezek alapján a bíráló bizottság egyhangú véleménye, hogy a kitűzött első díj nem adható ki, a második és harmadik díj buzditásul a „Máté-Szalka és vidéke“ s „A mohácsi nyelvjárás“ c. pályamunkáknak adandó. Az előbbinek szerzője *Pályi Gyula* tanárjelölt, az utóbbié *Kalma István* polgári iskolai tanító.

Budapest, 1897. október 1.

BALASSA JÓZSEF.

A bírálók véleménye alapján ezúttal az első díjat nem adhatjuk ki. A második díjat *Pályi Gyula* tanárjelölt, a harmadikat *Kalma István* polgári iskolai tanító nyerte el. *Somssich Sándor* baranya-ózdai néptanítónak pedig elismerésül a becses anyaggyűjtésért a Magyar Nyelvőr három évfolyamával szolgálunk. — A többi pályamunkának használható adatait szintén közölni fogjuk, tájszavaikat pedig a M. Tájszótár szerkesztője fogja fölhasználni.

Együttal újra kihirdetjük a pályázatot. Újra *egy száz-koronás és két ötven-koronás díjat* tűzünk ki valamely *helyi nyelvjárás* leírására, amely eddig tüzetesen nincs még leírva. Terjedelme ne legyen több egy nyomtatott ivnél. Határidő 1898. május 1. A bírálók tisztét ismét Balassa József, Szinnyei József és Vikár Béla társaink szíveskedtek elvállalni. Minden nyertes munka a M. Nyelvőr tulajdona marad.

A többire nézve utalunk az első pályázatunkban foglalt figyelmeztetésekre.

Budapest, 1897. október 5.

A SZERKESZTŐSÉG.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Nyelvészeti jegyzetek a XVI. századból.*

Vitézlő Bánffy Pál és Bánffy Ferencz nemü egyenetlen dolgaikban ez képpen egyesesedtek meg. (Okirat, kelt Borsá 1551.)

Ez kivén (többször) „ezt kivén” helyett (uo.).

Mind a kettő jószágokban, e helyett: mind a kettejük jószágában (uo.).

Adóadó jobbágy: adófizető jobbágy. (Eredeti okirat, kelt Boda 1555.)

Mely határ járt levélből (-járó helyett; eredeti okirat 1563. Gróf Béli Ákos leveles ládájából).

Ketek itélete tehet róla: ketek is megitélhetik (uo.).

Birja mint őstől maradt jószágot, mindenek ellen, ha kik ellenének is, mert mindenek ellen verre. gyökérre ötet illeti. (Székely okirat 1564-ből.)

Ez költést (költekezést) Biró Antal is, ezen-ígyen (hasznlóképen) mondja (uo.).

Ez dolognak megállására bíról köté László Mihályt és

Fábián Deákot. (Székely okirat. 1564. husvét után való szombaton.)

Hogy zálog képen volna ő nálik (uo.).

Ez is mind leszállot között: ezeket a nehézségeket is mind elenyésztették (uo.).

Azt is mondok a Felséged levele tartása szerint, hogy a folyó bocsot felvegye és az jószágot megereszse. (1569. illetőleg 1564.)

Mert levelét sem látogatta meg: nézegette meg (uo.).

Mi ugyan az zálagos jószágról, Idecs Lukács nevű emberrel, ki ugyan Gerébje vala, felseged elibe intők okadásra (uo.).

És mikoron János király Bethlen Eleket hűtelenné vetette volt (hűtlenségben találta). Németországba mene Bethlen Elek (uo.).

Az oszlást tőlök Arapatakában, Erősdben megkérnök (e h. tőlük osztozást kérnők; v. őket osztozásra kérnők, 1570).

Martonosi Farkasnak hagyok

* A Nyr. régibb kézírataiból. Néhaj jeles történetbúvárunk, Deák Farkas, ez adatokat, úgy látszik, kézírati forrásokból jegyezte. A SZERK.

Szent-Rontáson egyházhelyet nem es üléssel (1574).

Teszek ilyen felfejthetetlen testamentumot (megmásíthatatlan végrendeletet, 1577).

Néhai Kővér János felesége Bikfalvi Katalin asszony Kőkösben lakozandó (1586).

Mert látom hogy Ketek egyébtalálommal nem tilhozik* (uo.).

Töttünk Gyekében lakó Wesselegi Gáspárral ilyen végezést és cseret. örökbe megmaradandót (1597).

Adtuk együnk az másnak (e h. egyik a másiknak, uo.).

DEÁK FARKAS.

IRODALOM.

Balog István költeményei.

Húsz esztendő. 1875—1895. Költemények, írta Balog István.

Ennek a kötetnek ötven költeményét Balog Budapesten írta, huszonhármát írt Gyomán, huszat Pécsen, tizennyolcat Győrött, tizenegyet Békés-Csabán, hatot Pusztadécsen, ötöt-ötöt Bükkösön, Szarvason és Pusztarévben, négyet-négyet Dobozon és Pusztakakaton, három Szent-Lőrincen Pest megyében, kettőt-kettőt Vésztőn és Kis-Újszálláson, egyet-egyet Gerlán, Debrecenben, Ercsenyén és Lucskin, míg kettőnek a helyét nem jelölte meg s egyet kétségesnek jelölt. Az író tehát sok helyen megfordult, köztük jó magyar vidékeken s gyűjteménye innen is, onnan is tüntet föl sajátosságokat, de leginkább szülőföldjének, a Körös mentének nyelvéen ír.

Számos vidéki és régies szava méltó a megjegyzésre. Ilyenek:

Rak rá az apró nép *csuhét* a parázsra (Őszi este).

Féskén hallgat *lippenve* a madár (Szabadban).

De mily zaj ez, mily sértő *rivalom*? (uo.)

Hallani szavát az első *gögyülésnek* (Kis lány születésére).

Rejtve az irigység *sandaló* szemétől (D — nének).

Kopár ugaron az *ördögszeke*ret** (Hugomhoz).

S *titogástól* immár szólni sem tudna (Levél a pusztára.) Az üveg-ből jó *titogást* nyelve (Bangó Bálint). Zokogott szegényke, csak *titogott* belé (Tündér Ilona) stb.

Aztán megy, mint *széliramat* (Faluhelye).

Annak arcát szégyen, *pirotság* nem éri. (Útmutató).

* Olv. *tiloszik* (v. *tilhoszik*?). Ime az az alak, melyet eddig csak következtettünk a *tilwt*, *tilovek*, *tylogyek* formákból; l. TMNy. 267.

A SZERK.

** Az alföldön így hívják a széltől hajtott *barlangót*. (A szerző jegyzete.)

Névtelen írókból || éji mécsnél jól *kibaggadozám* || a történetet (Bangó Bálint).

Mikor a vágy *lessel-loppal* támad (uo.).

Válaszolni kezd nagy *léhvel-péhvel* (uo.).

Tarkóján végig *iszamkodott* (a nedv, uo.).

Tajtékszik dühében, *csikorog* magában (Tündér Ilona).

(Elment gonosz Ármány) s csendesen, *sappogva*

Az édes alvókhoz kúszott lopakodva (uo.).

Félig mankón, félig tört lábán *bicékel* (uo.).

Irdatlan messzeség választott el tőled (uo.).

Nem nézte, hol az út, mindegy volt előtte,
Földetlen földeken csak haladt előre (uo.).

Folt hátán folt bocskor (uo.).

Barétos sisak (Kinizsi).

Igy beszélt Magyarné teljes *egy húztomba'* (uo.).

Néha *cubban* csupán, mikor hal vetődik (uo.).

A megrendült állat tántorodott egyszer,

Majd kábulatából ocsúdva hirtelen,

Szeme szöktében a megsebzőnél terem (uo.).

Iszonyú szökéssel a lovashoz *robban* (uo.).

Nosza a nagy kamasz *neki dicserkedik* (uo.).

Kedvem *ruszszant* (uo.).

Űrgetik-forgatják, írva rá mi lehet?

De tudományukkal ki nem *baggadozák* (uo.).

Levél ha esik le csendesen *neszezve* (uo.).

Húznak a csapatok lejtőjén a várnak (uo.).

Ödöng a cseh-rabló egérutat nézván (uo.).

Reggelig húzódo *réjás* lakomák (uo.).

Ne hagyjad *kardéra* országod a pogány ozmaunak !

Most támadnak *túlmat* (uo.).

Általában jól ismeri a nép foglalkozásait, beszéde módját; közöttük nőtt föl, szívesen ír róluk. Bizonyítsák ezt még a következő idézetek :

Szilaj táncát *rakja* (A Dunán).

Hanem biz' ott a *fogásban*

Sok még a *vakbarázda* (Régi vágyam).

Szabja, szurja, *öti-föti* (uo.).

— *Hijja* van a falkának? (kérdi a számadó).

— Nincs *hiba* a falkámba' (feleli a juhászlegény). (Vallomás.)

Suhog künn a munka (Aratás).

Délibábos róna boglyája, keresztje,

Gondért, fáradságért gazdagon *eresztve*,

Piros buzaszemmel fizet a gazdának (uo.).

Ritkán lelni szőlő között a *gohért* (Szüreten).

Szöjj *türemelő vásznat* (Hugomhoz).

Kék s piros *fejtővel* sződd csikos abroszszá (uo.).

A magasba' *kurrogatva* vándor daru szól (Visszajövet).

Béka, egér és *vicsok* (Otthonom).

Ha kivertem a ménest a *laposba* (Kinyilott a . .).

Réz itcében hozza a bort *helyembe* (Pusztai élet).

Volga folyón átkelének

Ki tömlővel, ki meg *lappal* (Faluhegye).

A Körös egy *könyökében* (uo.).

Építkezni hozzáfognak:

Falut ülnek másik helyre (uo.).

Elment Erzsi, rőzsessedni,

Meg is telt már *hamvasa* (Basa fája).

Karingónak, csőregének,

Legénycsaló csemegének (uo.).

Iramodva az erdőnek,

Benne hosszú, nagy *szélt vőnek* (uo.).

Szalad egyenesen a Körös-*forgónak* (uo.).

Az őskard || *lapozhat-e* parasztot robotra? (Bangó Bálint).

Deres őszre megjött a *zúzos tél* (uo.).

Kőjtorogva ült a *kucikba* benn (uo.).

Hogy lesz, mint lesz, *tudokálni* serény (uo.).

Szegény tyúk,

Mikor ólját *kárálva* ott hagyta (uo.).

(A zöld butykost) *meghúzza* suttyomba (uo.).

A rárakott cók-móknak alatta

Csak úgy görnyed, kushad az *úradta* (uo.).

Még az ökörszem is bokra közepette

Kondor keselyűnek bátran *elmehetne* —

Amit ott mezei kis virágnak látunk,

Bokorszámba bátran *elmehetne* nálunk (Tündér Ilona).

Nagyot csördít, *kondít* zúgó karikása (Kinizsi).

Hallod-e, te *lisztes*, a teremburádat (uo.).

Mit tudna az nézni egy *bukó paraszton*? (uo.).

Ott *vackol* az emse síró malacokkal (uo.).

Mint *ágyást* forgató villája (uo.).

Csikos szőrtarisznya, tömve jó *degeszre* (uo.).

Fütykös a *kezebelije*,

Melylyel a kutyának *kótyászott* feléje (uo.).

Odaint hát Mátyás egy *suttyó* szekerest (uo.).

Nosza, ahány csupor, *órondi* a házba',

Mindegyiknek akadt pártfogó gazdája —

Ragad egy *órondit*, borral színig telve (uo.).

Mint *hozhatná szóra*, azon töri eszt (uo.).

Soha ilyen erőt, mióta ők *nyersek*,

Nem mernének vele emelgetni *verset* (uo.).

Tyhű! a *lobogását*, ahol felszentelték! (uo.).

Tömött *szütyőt* lelnek a szegre akasztva (uo.).

Vállát, mint egy darut, koci alá szegte,

S *nyúljándl* fogva a sárból kivetette;

Recsegett, nyikorgott *juha* és *felhérce* (uo.).

Egyik sem akarván *kiállni a gyepre* (uo.).

Nem sok *eső járt rá*, hogy nagyra nyúlhasson (uo.).

Öblös kondérokban

Forralják a vizet *koppólének* ottan (uo.).

Egyikét-másikat az ilyen kifejezéseknek többször is használja, ami jelentését jobban megvilágítja. de olykor ellenkezőleg, bizonytalanabbá teszi. Gyakran él pl. az *ujfent*, *titogni* és *juházni* szókkal, vagy még egy példa a *lerusszan* igére:

Egy szakadék — nem sok számba —

Lerusszan a Kanaánba (Faluhelye).

Itt *szakadék* csapatot jelent s számba alaknál szokottabb számra. Említésre méltó a *szer* szó használata: Mindegyik *szer* mindig harci viadalra (uo.), *Szer* volt a tréfára (uo.).

Jól esik továbbá nyelvérzékünknek az ilyeneket olvasnunk:

Lignek-lógnak rajt' a ruhadarabok (Sápadt asszony). — Egy *lecseppet* sem (A hajléktalanok). — Fátylat terít az éj völgyre, hegy-*ormóra* (Hegytetőn). — Kis *falu lábában* (November 1.). — *Gulya*

nép... (Hellász ege alatt). — Kis *gelikém* (Basa fája). — Révedő lelkünknek világító tornya (Útmutató). — A bércfő messze *csilló* hava (uo.). — *Hófuvas* árok (Bangó Bálint). — A pulka vérszín *pötyögője* (uo.) — *Körülrúncos* költő (Tündér Ilona). — A fölkelő napnak *bíborodó* lángja (uo.) — Szólt az ősz *nyomottan* (uo.). — Kik ott *porlatok* alva (Kinizsi). — *Párja-hívó* fürjnek pitypalatty *verése* (uo.). — *Sekélyén* régi kiöntésnek (uo.). — A malomba' *zsákolni* (uo.). — *Elsíhadt* a kutya (uo.). — Elszedik a vándor *motyóját* (uo.). — *Elküllőfelez* (uo.). — A lovak *felvág*nak (uo.). — Körbe jár a kulacs, benne *a hegy lelke* (uo.).

Az eddigiek kevésbé tüntetik föl a szerzőnek egyéni nyelvét, inkább csak otthonosságát az élő népnyelvben. Ami a magáé, az csupán szórványos, de ebben is akad sikerült kifejezés, olykor könnyed, máskor tömör. Például:

Minden rózsája *rabságra igézne* (Tündér Ilona).

Kopott volt az útas, mentéje, zsinórja,
Ahány, annyi felé *sóhajtott le* róla (Kinizsi).

De a csipős szellő talán irigyelte:
Kora hajnalba már álmából felverte,
Felfázott, reszketett (uo.).

Nehezebben barátkoztam meg ezzel: Messzire *pislog* a paripák patkója (uo.). A hasonlat alapja merészen van választva, de elfogadható, sőt a képzelemre bízva szépen fest.

Csinálnak, pillanatnyi szükségből előkapottnak látszik azonban ez: S ha kínálom, azt sem kérdik: Boron adom vagy *szőszön*? (Régi vágyam.)

Meggondolatlanság szül komikus ellenmondást ebben:

Fontos ágyúgolyók szikrázó falakkal
Beszédet folytatnak *siketítő halkkal* (!?). (Kinizsi.)

Hasonlók: *Ordít*nak az ágyúk *búgó mormogással* — *dúdol* a halál a golyók *fütttyében* — (uo.).

Nem értem ezt: Ott pöfög másutt a lakodalmas kása, Ezért lesz a szakács keze-gyógyulása (uo.). Valami babonára vagy szokásra vonatkozhatik, amelyet nem ismerek. Amennyire azonban teheti, az író köteles a kommentárt nélkülözhetővé tenni. Áll ez egyes ismeretlenebb szókra is, melyek értelmét a hely magyarázza, vagy legalább sejttesse. Így olvasom nála: „A *fuka* most nyugszik” (uo.). Mi az a *fuka*? A Tajszótárban megtalálom, hogy a véka nyolcadrésze. Egy előbbi idézetben használja a *láp* szót tutaj, talp' jelentéssel, de ott inkább sejtettem.

Egy szava lepett még meg, a használat helye azonban érthetővé teszi s mint mozzanatos hangutánzó ige életrevaló:

Bevárja Báthory a bösz hetvenkedőt
S bünt rajta olyat, hogy számot tenne kettőt. (Uo.)

A Tajszótárban csak *büng* van meg, a. m. bong, büg.

Ezzel bevégeztem a vaskos kötet nyelvének ismertetését s hiszem, hogy ami érdekesebb jelenség a nyelvészek számára benne van, megemlítettem.

REGŐCI Győző.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Német jövevényszók. *Meg-paradol* megöntöz, meglocsol; *paradold meg má a ház föggyét* MTsz. = Schmeller: *an-spradern anspritzen, aufspradern aufspritzen*. — *Paráhol*: 1. *paráhol az eső*; *nem esett, csak egy kicsit paráholt az eső*; 2. vízzel megpermetez MTsz. = Schmell. *spræen* niederd. wie hochd. sprühen, spritzen. (mhd. *spræjen, spræwen*.) *Spræ* ein leichter sprühregen, regenschauer. Valószínű, hogy a mélyhangúságot a *paradol* hatása okozta. mivel nemcsak *paráhol* van, hanem így is: *paráholdás*. Különösen érdekes *parantyás, prántyás, pěrántyás*, permetes, harmatos, csatagos; magashangú alakja *pirinty, pirintyès, pőröntyès*. Eredeti itt is a magashangú változat, s őse *sprentzen oder regen*, imber, amely eredetileg ige is. Tehát mélyhangúvá *parantyás* stb. szintén a *paradol, paráhol* hatása alatt lehetett, noha a bajorban is van *spratzen*, melyből azonban közvetlenül a mi szavunk aligha származhatott.

SZILASI MÓRIC.

Paráhol, porhanyó, porhál. A *paráhol* igét Szilasi a német *sprühen*nel teszi kapcsolatba. Érdekes, de nagyon is merész kísérlet. Sokkal egyszerűbb a közönséges szláv *prah* (ószl. *prahŭ*) szóra gondolni, mely port jelent. Ennek hangzásra nézve szabályszerűen megfelel *paráhol, parahol* (különben Szilágyságban *práhol* is van még). A permetezés, locsolás jelentése pedig könnyen fejlődik a porzáséból, vö. a német *Staub* és *stieben* rokonságát, az eső jelentésre nézve pedig *Staubregen* és *Gestöber* „nach mhd. *stöuben*, Staub machen“. továbbá: *szítál* az eső. „porozó, ferge-teges, havas idő“ Tsz. Egyébiránt a szláv *prahŭ* szócsaládjának jelentései (l. Mikl. EtWb. *perch-* alatt), „stieben, flattern, fallen, regnen“ s pl. az ide tartozó újszlovén *pršeti* épen az eső permetezését jelenti. Viszont a magyar *paráhol* Baranyában a. m. pazarol, azaz szór.

Talán e szláv szócsaládhoz tartozik a m. *porhanyó*. Vö. ószl. *prahnēti* porrá válni, és újszl. *perhnen*, tót *prachŭivŭ* (seml. *prach-nivuo*) pudvás, purhás, redves, rutén *porochno* redves fa (így: „Nem valami porhonyu és taplós fák ezek“ NySz.); újszl. *prhel*, porhanyó‘ stb. (Horv. *prhak*, nön. *prhka*, porhanyó; innen a szék. *porka* ‚vékony hó‘?)

Végre ide tartozhatik még *porhál*, a vetemények körül meg-

keményült földet kapával könnyedén fölvgadlja s porhanyóvá teszi'. Vö. ószl. *prhati* 'flattni' ? de másfelől újszlov. *porahljáti* és *rahljáti* 'locker machen, auflockern' ? SIMONYI ZSIGMOND.

A régi magyar szórendből. A latin nyelv hatását a magyar szórendre különösen a latinból fordított nyelvemlékeken lehet megfigyelni, de nem lehet föltenni, hogy mindig a latin nyelv hatása okozta a régi szórendnek a mai nyelvhasználattól eltérő formáját. Ugyanis némelykor idézve van egy latin mondat és ha egybevetjük a magyar fordítással, azt látjuk, hogy épen a latin szórendtől tér el akkor, amikor ma ép oly szórendet használunk, mint a latin. Pl. HorvC. (180) cui nomen erat: Kynek vala neue. Ez a formula mintegy megkövesedett és soha másképpen nem fordul elő. MargL. (36): kynek vala neue peter; (39) kynek vala neue evrsebet; (39) es ev vala penitencia tarto; (75) hatodyk soror vala neue margyt.

Mindezekből azt látjuk, hogy az alany a mondat végére szorult és az állítmány, habár csak segédige, az első helyet foglalja el. Az utolsó példa annyira siet az állítmány kitételével, hogy kettészakítja a birtokost és a birtokot. A régi magyar szórendben a legfontosabb az állítmány volt, ez került a mondat elejére, a mondat többi része pedig utána igazodott. Erre még példa Marg. L. (66): es elmene alazatosson jffyv lazlo Kyrál; DebrC. (35): es vala ev velek egy szerzetes ember; (48) akara evtet ez jmdsagtol meg vonny pokolbely evrdeg; MargL. (70): es ez zvl dyzno-nak serteueul evzve maradekat vezevre kevtvezve ez zent zvz; megszakítása a birtokos és birtoknak a határozó által.

Némelykor az állítmány megszakítja az értelmezőt és az értelmezett szót. MargL. (12): Az ev anyanak meg vgy mond vala Kyralne azzonnak ez zent zvz. Ezt az alany is teszi, pl. MargL. (37): Ezenkeppen levn zent margyt azzonnak temetese bela Kyrálnak leanyanak.

BIRÓ SALAMON.

Levél. Jelentése: 1. folium, Blatt, 2. epistola, Brief. Nem érdektelen, hogy a szánszkrit *patra* is 1. Blatt, 2. Brief; vö. még a német Blatt szót 1. falevél és 2. lap, újság.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

De a magyar *levélnek* epistola-jelentése kétségkívül a szláv nyelvekből ered, mert a *list* szó egész szláv-ság-szerre 1. falevelet, 2. írott levelet jelent.

A SZERK.

Sok lud farkast győz. A Nyelvőr 22:231—2. ll. Szarvas Gábor a Kis Tükör és a Debreceni Protestáns Lap közt folyt vitába beleszólván egyebek közt ezeket írja:

„Meg vagyunk győződve, hogy ha a debreceni bíráló nem sajnált volna egy kevés fáradságot és utána nézett volna, a szóbanforgó közmondás egyáltalában nem adott volna legkissebb vitára se okot, hogy vajjon igazán *disznót* győz-e sok lud? Sirisaka Andornál, Magyar

közmondások könyve' 212. lapján, Ballagi Teljes szótárában, Czuczor-Fogarasi-ban a *disznó* szó alatt, valamint a *lúd* szó alatt is, továbbá a Nyelvtört. Szótár I. k. 510. lapján mindenütt csak így olvashatni e közmondást: Sok lúd disznót győz; a ludaknak farkassal való viadaláról se a *farkas*, se a *lúd* szó alatt nincs semmi említés“.

Hogy végkép kiderüljön előttünk az igazság, olvassuk el e néhány sort is: „Vitézségedről csak annyit tudok, mennyit azon bölcse magyar példaszó: „sok lúd *farkast* győz“ gyanítani hagy“. (Fáy András: Ö. M. 1843. I. k. Mesék és allegoriák. Ajánló levél VI. l. Így az első kiadásban is.) A debreceni bíráló tehát nem tehet róla, hogy közmondásgyűjtőink a dolognak könnyebb végét fogván, a régi gyűjteményeket egyszerűen lemásoltatták. Margalits Edénél is hiába keressük Fáynak és a debreceni bírálónak farkasát, pedig bizonyos, hogy egyik se szopta az újjából. Hogy a farkasos vagy a disznós változat hitelesebb-e, arról ezek után nem lehet vitatkozni; egyik olyan, mint a másik, de hogy a sokasággal szemben magunkra alkalmazva — mint a Kis Tükör tette — a disznós változat furcsa ízlésre mutat, az való.

KULCSÁR ENDRE.

A kuglizás műszavaihoz. Baján 9 *fával krikspártit* játszanak, mikor *vándli* (ha a golyó az oldaldeszkat érinti), *mezitláb* (ha a golyó nem érinti a pálya elején fekvő deszkát) és *hátulról* is *gilt*. Hét fával *zsinórt* lehet játszani s ilyenkor kiki annyi vasat (kr.) *húsz* a kasszából, a hány fát talált: de megjegyzendő, hogy az *első* (baba) és a *lyuk* duplán számít. (Lyukat az út, akinek golyója a babák közt *fut* el, de egyet sem talál.) Zsinórt, bizony, csak *egyes dobó* játszhat, nem holmi lassú *kákedlis*. A vándliban sokat ér a *kákedli dobás* is, mert ilyen is sokat *dűthet*. Ha ledült a *közepe* (első fa, bíró és hátsó fa), akkor „nyitva van a *diadalkapú* v. *érsekkapú*“. Ilyenkor az *dob*, aki jól tud *eggyes fára* játszani; mert legnehezebb eltalálni a két *jobb* és a két *bal dámát*, míg a két *paraszt* vándliru' is megy. A jó dobót *favágónak* hívják. Ha egyik annyit ütött, mint a másik, akkor *ajnksteltt* van; ha nem, hát fizetik a *fórt* a vesztesek.

Legjobb, ha az ember *pinka-pénzre* játszik, mely csak két vas. Ha egy baba egy kr., sokat fizethet az ember, pláne, ha el köll *vérezeni* (ha sok dobó hiába fecsérli el 3—3 dobását) egy rongyos fán. Aki *teliből* (9 babából) egyet se talál, fizet egy liter bort; de az is, aki 9-et *ver* egy dobásra. Ha a golyó a *kuglistátt* dobogójáról visszaugrik, akkor vagy *kupán* ver egy babát, vagy *tottyot* (*pontot* is) mond.

Akkor dobáljon az ember, ha *ándungja* van (jó kedve és előérzete) és ki ne adja kezéből a már fölvetett golyót. JENŐ SÁNDOR.

Bakonybíró. Somogy és Szatmár megyékben, valamint az alföldön is hallottam, hogy egyik játzó *pakombíró*t, másik *bakombíró*t, ismét másik *bakonybíró*t mondott, de nem volt ez a játéknak egy neme, hanem azon eset, ha valaki egy dobással az *első*, *középső* és *hátulsó* bábót leütötte. A középső, a többinél nagyobb bábót mindig *királynak* nevezték s neveztem magam is. TRENCSENY LAJOS.

Makaróni szók. A magyar ember ha nagyon jól lakik, vagy valamit jóízűen elfogyaszt, *megcsömrölik*, *csömört* kap. Az egyetlen híres „magyar betegség”. De már ezt is megirigyelte tőlünk a német. Így a pozsonyi németek szintén ismerik már s náluk sem ritka a *semer*.

Pozsony a hazája még a következő felemás szólásoknak is: „Nincs pénz, Wasser trink!”, „Oh du lieber Augustin, ez az élet é' nagy kín!” A pozsonyi keresk. akadémián a *felsőisták* vannak divatban. A Népt. Lapja pályázatai közt olvasható az *orgonista*. Aiföldi (kecskeméti) embertől hallottam a *handléroz* mintájára *ugatéroz*. A komáromiak *nudelli*, *nokelli*, *csipkeli*-féle tésztát főznek a levesbe. Az utóbbi tősgyökeres magyar szó (csipke, csipedt, csipetke) idegen képzővel. A pápai deákoknál hallható: „imperfectum, futurum, — neki futok, kifúrom”.
RECHNITZ IGNÁC.

Talpalatnyi vagy talpalattnyi? Szótárakban, jeles írók műveiben, hirlapokban többnyire *talpalatnyi*-t találtam. A NySz. *talpalatnyi*, *talpalatni*, *talpalatné* és *talpallatnyi* alakokat ismer és a *talpalat* (fundamentum; grund) főnevet. Ez utóbbi megvan CzF.-ban is: „*Talpalat*: 2) Egy talpnyi mérték. Pl. *Talpalatnyija* sincs, vagy: *talpalatnyival* sem bír= semmi (fekvő) vagyona sincs”. Vö. még: Ne mozduljak ki e helyből soha, Ha egy *talpallat* kéne (János király. I. felv. 1. sz. Arany ford.). Nincs egy *talpalat* is telepedni, temetni elég van (A. Székely S.: A székelyek Erdélyben. III. é.).

Az általános irodalmi használat s a *talpalat* főnév ellenére is hibásnak tartom a *talpalatnyi*-t; szerintem egyedül a *talpalattnyi* helyes. Így értelmezem: *talp-alatt-nyi*. Király Pál Rendszeres m. nyelvtanában is: *talpalattnyi* = talp alatt elférő terület. Lám a „vén Márkus” is: „*Talpa alá* tette s úgy esküdt a földre”; s úgy aztán az a *talpalattnyi* föld, amelyen állott, csakugyan ladányi volt. Jókai is helyesen írja: „Minden *talpalattnyi* földjét százakra, meg ezerekre tette” (Elegy-Belegy). Leirattam e szót többekkel, nyelvész meg nem nyelvész emberrel, s mindenki két *t*-vel írta. Nyelvtanilag csakis úgy helyes. A codexekben s más régi írásokban levő *talpalatnyi*-t hibás írásnak, a *talpalat*-ot pedig hibás rövidítésnek tartom, melynek értelmét nem is értem.

TRENCSENY KÁROLY.

A Budenz-Albumban az önállósított határozókról irtomban én is érintettem e kérdést ilyenformán: „*talpalatnyi föld* talán egy megvolt vagy föltételezett *talpal* igéből van képezve, de érdekes és figyelemreméltó a köv. etimologizáló helyesírás, mellyel újabban is találkozunk néha: egy kr. jövedelem, egy *talpalattnyi* föld nélkül, Kazinczy Levelei 3:351”. — Most meg vagyok győződve, hogy e melléknév a *talpal* igéből származik. Hisz ez ige ki van mutatva a NySz.-ban ilyen jelentéssel is: jár, gyalogol; *talpallás* a. m. járkálás; *talpalat* a. m. fundamentum vagyis talp, valamint *sarkalat* = sarok, *szögelet* = szög, *tetőzet* = tető, *hézazat* = házhéj stb. ! Tehát egy *talpalatnyi* = egy talpnyi. — Ha a *talpallat*-ból származnék, akkor a régieknél is előkerülne a

két *tt*-vel való írásmód. A *talpalattnyi* kétségkívül csak újabb okoskodás eredménye, illetőleg az *alatt* névutónak önkénytelen belekeverése, mint mikor Jókai azt írja: „A férjek a pipázóba lőnek számkivetve, hogy ne *lábaltatlankodjanak*“! (Hétköznapiak 155.) Vagy mint napjainkban sokan a *küszködés*be beleértik a *küzdést* és így írják: *küzködés* stb. eff.

SIMONYI ZSIGMOND.

Tolvajnyelv. Furfangos csalóbanda garázdálkodik már évek óta a fővárosban. A csalók zálogcédulákkal fonják be a kiszemelt jókabátos embert, aki többnyire tapasztalatlan vidéki kereskedő. Húsztagú szövetségben élnek; saját külön tolvajnyelvük van s *dumázók*-nak nevezik magukat. A zálogcédulának *portéka* a neve, a rászedett embert *Palinak*, a csalás módját *dumának*, a veszedelmet s a rendőrséget *balhének* a főkapitányságot *nagy balhének* hívják.

(1897. IX.16.)

BUDAPESTI HIRLAP.

Kész van. Ehhez hasonló szólás van használatban Szeremlén (Pest m.) ilyen alakban: De hamis embör van ke! vagy: Tán kie is szocilista van ke?

ÁDÁM IMRE.

Heyden Sebald beszélgetései. Több oldalról figyelmeztettek arra, hogy Heyden Sebaldról szóló cikkemben meg se említettem, hogy a Beszélgetések először az Irodalomt. Közlemények 1897. évi folyamában jelentek meg. Ki kell jelentenem, hogy az ott közölt szövegbe több helyütt hiba csusszant; ezeket a hibákat a szerző a különlenyomatban gondosan átjavította. Filológiai célra tehát csakis a különlenyomat használható.

MELICH JÁNOS.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A német császár mondása. Sokat küzdünk a németességek áradata ellen, s íme most e küzdelmünkben maga a német császár buzdít bennünket. Mikor a feledhetetlen szeptemberi napokban megtekintette a magyar iparművészet tárgyait, a többi közt azt mondotta: *Die nationale Eigenart muss überall gewahrt werden*: mindenben meg kell őrizni a nemzeti sajátosságot. Fogadjuk meg tanácsát s mentsünk meg irodalmunkban is a nemzeti sajátosságból, a magyaros ésjárásból és írásmódból, amennyit még lehet.

ANTIBARBARUS.

Stilus curialis. Nem szándékozom újra fölidézni azt a vitát, mi a fentebbi cím alatt éveken át folyt s amelynek tárgyát a szenvedő alaknak kiküszöbölése képezte, de amelyet immár befejezettnek tekinthetünk még pedig mindkét fél melegezésére, amennyiben a szenvedő alak megmaradt, de az azzal együtt járó ízléstelenségek nagy részben megszűntek. Ma már az —i törvényszék nem azt mondja, hogy „A. lopás büntetéseben bűnösnek kimondatik, ennyire-annyira büntetetik és köteleztetik stb.“, hanem „ítélt: A. bűnös lopás büntetéseben, büntetése*

* *Büntetetik* helyett bizvást lehetne ezt a régi jó kifejezést is alkalmazni: *bűnhődik*.

A SZERK.

1 évi börtön s köteles 15 nap stb. terhe alatt ennek vagy annak — frt — kr. összeget fizetni“. A felső bíró pedig ahelyett, hogy azt mondaná ki, miszerint [helyesen: *hoggy*] az alsóbíróság ítéletének eme része megsemmisítetik, érdemben pedig megváltoztattatik és vádlott ebben és nem amabban ítéltetik bűnösnek, és nem ennyivel és ezzel, hanem eme büntetéssel büntettetik etc., — most már azt mondja, hogy az alsóbíróság ítélete eme részében megsemmisítettván, az ügy érdemére vonatkozólag megváltoztattatik annyiban, hogy vádlott bűnös lopás vétségében, büntetése pedig négy havi fogház etc. Szóval a szenvedő alak használata a legszükségesebb mértékre szoríttatván, ma már nem hasonlít a bírói ítélet az óra ketyegésének tik-tak-jához, nem sérti ezzel fülünket, hanem az igazság méltó alakban lép a hallgató elé.

Vannak azonban számos és sajnós, lépten-nyomon tapasztalt ízléstelenségek, melyek ellenében a harcot még nagyobb joggal lehet és kell fölvenni, mint azt boldogult Vajkaynk a szenvedő alak ellen folytatta.

Az osztrák időből visszamaradt *germanizmusok* ma is használatban vannak. Pl. az eljárás *beszünttetetik* (eingestellt), megszüntetés helyett; vádlott az ítéletbe *belenyugodott*, ahelyett, hogy abban megnyugodnék; vagy éppen az ítéletet elfogadja (mily kegyes!).

A hagyaték *beszavattatik*, ahelyett, hogy átadatnék. Hát ahhoz mit szólunk, hogyha vádlott az ítélet ellen felebbezés helyett *fölvívást* (Berufung) jelent be, mi az erdélyi részekben napirenden van, holott az a bíró, ki ilyet leír, tudhatná, hogy fölvívás alatt a magyar törvénykezésben egészen más valamit értünk.

Valamely okirat a perhez nem csatoltatik, hanem: *bemellékel-tetik*, vagy éppen *beügyeltetik* s aztán, midőn az A) alattira hivatkozunk, az nem a keresetnél van csatolva, hanem ott *elfekszik*.

Hasonló szempont alá vonhatók a tájszólások, melyek ott, ahol az ítélet hozatott, divatban lehetnek ugyan, de az irodalmi nyelvbe föl nem vétettek, még ha különben magyarság tekintetéből kifogás alá nem is lennének veendők. Pl. a perköltség *közzere ítéltetik*, vagyis kölcsönösen megszünttetetik; alperes a perköltség *hordozására* köteleztetik (hát csak hordozza jó egészséggel). Adás-vétel helyett *vásár* szó használtatik, telekkönyvi teher helyett *terhü* etc. Ha az erdélyi magyar emberek egymásközt társalogva, a folyosót *gáng*-nak, a lépcsőt *trép*-nek, a hivatalszolgát *diener*-nek, a papucsot *patschen*-nek, a takaréktűzhelyet *platten*-nek, a padlást *hiu*-nak, a burgonyát *pityóká*-nak, a babot *paszulyká*-nak, a kukoricát *málé*-nak stb. stb. nevezik. ám legyen tetszésük szerint; ha azonban ítélet fogalmazására vállalkoznak, illő volna ezeket az ízléstelenségeket mellőzni. Ha a bírói palástot nélkülözve, kénytelenek vagyunk is a sedes curulisba köznapi pongyolában helyet foglalni, ebből nem következik, hogy ítéleteinket is köznapi köntösbe öltöztessük.

(Ügyvédek Lapja XIV.37. sz.)

SZÉKÁCS FERENC.

Szerkesztő. Munkatárs. Dolgozótárs. Harmat Géza jeles dolgozata: A magyar játékszín nyelve (Nyr. 25:543) arra serkentett, hogy gyűjtögetni kezdjem a magyar ujságírás műszavait. Össze is iro-

gattam már egyet-mást, de aztán abbahagytam, mert észre vettem, hogy ujságírásunknak saját műszavai alig vannak; ami igazi terminus technicus akad, az a könyvnyomtatás szótárából került. A kevés furcsaság, melyről tudok, jobbadán csak egyes szerkesztőségekben született és él s nem származott el a szomszédba sem; a többi műszoféle pedig közkinccse a nyelvnek. De a fönt írt három szóról volna egy-némely mondanivalóm. Először is az, hogy az a három szó voltaképen egyet jelent. A franciák *rédacteur*nek neveznek mindenkit, aki ujsághoz szerződött hirlapíró. A németek kölcsön vették e fogalmat a franciáktól, mi pedig a németektől. Nálunk is *szerkesztő* volt valamikor a lapnak minden belső író embere; amire vall a törvény révén hivatalos *felelős szerkesztő*, vagyis a szerkesztők közül az, aki a bíróságnak első sorban tartozik felelősséggel. E logika szülötte a nálunk legújabb keletű *főszerkesztő* (*rédacteur-en-chef*) is. A *segédszerkesztő*, *helyettes szerkesztő*, *éjjeli szerkesztő* (ilyen is van) már ellenkezik ezzel a logikával, és ferdeségében arra vall, hogy a *szerkesztő* szó elveszítette eredeti értelmét és már csak *felelős szerkesztő* vagy *főszerkesztő jelenléte* van. Vagyis a többi *rédacteur munkatárs* vagy *dolgozótárs* (*Mitarbeiter, collaborateur*). Mind a kettő helyes alkotású szó; a *munkatárs* a *bajtárs* mássa. Egynéhány év óta azonban húzodoznak tőle a tollforgatók; azt hiszik: a *dolgozótárs* magyarosabb. Miért? Azt ők tudják. Szerencse, hogy ez is ép oly helyes szó, mint amaz. De az már nem helyes, ahogy mind a két szót használják. „A Nemzet munkatársa”, „a Nemzet dolgozótársa” egyaránt képtelen beszéd. A Nemzetnek csak valamely másik ujság lehet a társa; a Pesti Hirlap a Nemzet laptársa et viceversa. De ember nem lehet ujságnak társa. A munkatársak vagy dolgozótársak egymásnak a társai. Kozma Andor nem a Nemzet munkatársa, hanem a Gajári Ödöné meg a szerkesztőség többi tagjaié. Mi, akik e folyóiratba irogatunk, nem a Nyelvőr munkatársai vagyunk, hanem a Simonyi Zsigmondé meg valamennyiünké. Vagy kell ezt tovább magyaráztatni? És nem világos-e az is, hogy a *főmunkatárs* kifejezés galimathias? Ki lehet az én főmunkatársam és kinek lehetek én a főmunkatársa? Mindezek német eredetű ferdeségek. A németben járatos (ott is helytelenül) a „Mitarbeiter des X.-Blattes” meg a „Hauptmitarbeiter”. Ideje volna, hogy az ujságírók leszokjanak e helytelenségekről. Legyen minden szerkesztőségbeli tag ismét *szerkesztője* a lapnak, egymásnak pedig *munkatársa* vagy *dolgozótársa*. Természetesen megmarad a *felelős szerkesztő* is. A *segédszerkesztő*, *helyettes szerkesztő*, *éjjeli szerkesztő* helyett ajánlanám a *segéd intéző*, *helyettes intéző*, *éjjeli intéző* szavakat, mert ez urak hivatása valóban a lap dolgainak intézése, mikor a *főszerkesztő* meg a *felelős szerkesztő* nincs jelen. A *főmunkatárs* (ha már szükség van erre a megkülönböztetésre) legyen „első szerkesztő” ad norman „első hegedűs” vagy „primadonna”. Természetes dolog, hogy ez az írásom falra hányt borsó. De hadd legyen legalább nyoma, hogy e ferdeségekbe nem nyugszik bele mindenki.

TÓTH BÉLA.

. A *munkatárs*-at nem merem ugyan teljesen elítélni, de annyit

határozottan merek állítani, hogy a *dolgozótárs* helyesebb, magyarosabb. Tóth Béla azt mondja, hogy *munkatárs* a *bajtárs* mássa. De maga a *bajtárs* sem szabályos összetétel, hanem okoskodás szülte a régi *pajtárs*, *pajtás* szóból (úgy látszik, Bod Péternek köszönhetjük). A régiebb nyelvben *munkatárs* helyett *munkás-társ* és *munkálkodó-társ* van, *iskolatárs* h. *tanuló-társ*, *osztálytárs* h. *osztályos-társ*; hasonlóképp *céhes-társ*, *frigyes-társ*, *játékos-társ* és *játszó-társ*, *pályázó-társ* stb. — A *munkatárshoz* hasonló csak egy van a régieknél: az *élete-társa*, melyhez viszont a mai *élete-párja* sorakozik. ANTIBARBARUS.

Főlöslleges ortológia. Már Zolnai figyelmeztette a Nyelvőr 1896. évi okt. füzetében (447—51) a *Budapesti Hírlapot*, a Nyelvőrnek különben lelkes hívét és a helyes magyarságnak buzgó örét, hogy néha túlságba megy az ortológia elvének követésében. Így következetesen mellőzi az *engedély* szót és *engedelem*-mel helyettesíti. Engedelmet kérek! *Engedély*, ha a nyelvújítás terméke is, nem korcosszülött, teljes töből eléggé kiérezhető képzővel származott; régóta polgárjogot nyert. Egyébiránt is a nyelv specifikáló szelleme már saját külön jelentést ruházott az *engedély* szóra, amelyet nem, viselhet az *engedelem*. A vasuti koncesszió csak hadd legyen ezentúl is *engedély* nemcsak a Nyelvőr, hanem a *Budapesti Hírlap engedelmével* is.

KARDOS ALBERT.

Lapszemle. I. A Magyarországból: Ez a kijelentés *nagy horderővel bír*, különösen most, *ahol* a szerződés ratifikációja a szenátus előtt fekszik (a két németességet kijavítva: Ez a kijelentés *nagyon fontos* v. *igen jelentős*, kivált most, *mikor* . . .). — A papiros oszlopok sokkal tartósabbak, mint a fából készültek és *lényegesen* olcsóbbak is (magyarul: *jóval* v. *tetemesen* olcsóbbak). — Míg egyes nyereszkes vállalatokkal szemben is *kulánsak* (magyarul: *előzékenyek*), addig az ily nyereszkesedésre nem számító társulatot működésében *hasonló* eljárással akadályozzák (hasonló, tehát szintén előzékeny eljárással?! Azt akarja mondani: *az imént ismertetett* v. *leírt* eljárással). — 2. A Pesti Hírlapból: „Hasonlóképp áll a rendőri alakokkal“, írja Tömörkény! (helyesen: hasonlóképp van a dolog, v. hasonló baj van . . .) — 3. A M. Hírlap-ból: „A magyarok véleménynyilvánítása Ausztria felett“ (magyarul: Ausztriáról). — „Dialogusai élénkek, könnyedék, azt mondhatnók: *könnyedék* a tárcaírói gondatlanságig“ (helyesen: *könnyedek*; amaz olyan, mintha az ember azt mondaná: szavai *magyarák*, mondásai *igazák*, azért, hogy van *magyarán*, *igazán*, *könnyedén*).

Lapszemle. II. Szent Bernárd (Kath. Szemle 11:413. stb.): magyarul *Bernát*. — *Gábríel* arkangyal (Egyetértés 1897. V.20. mell.): magyarul *Gábor*. — *Szent Agatha* (Váradi A. Új Idők): magy. *Agota*; vö. Kiss József Ágota kisasszonyát. — A Nemzeti Színház 1897/8-i programjában 1897. VIII.25. több lap így fordította Hauptmann Gerhard nevét: Hauptmann *Gerő*. Pedig *Gerhard* magyarul *Gellért*; *Gerő* pedig a. m. Gergely, ném. *Gregor*. ANTIBARBARUS.

Laktanya. Először is nem tanya, másodszer pedig nincs lakból. Lakból eddig csak tálcákat és skatulyákat csináltak, de házakat nem. Már pedig a laktanya ház, még pedig nagy ház, amint ezt az üllői-úti kaszárnya bizonyítja, amelyre nagy betűkkel festették rá, hogy *Mária Terézia laktanya*. Kár azzal a fölírással gondolkozóba ejteni azokat, akik nem tudják, hogy a laktanya azért laktanya, mert kaszárnya. Tudván azt, hogy a katonai épületekre nem szoktak magyar fölírásokat rakni, azt hiszik, hogy a *laktanya* német szó. Körülbelül igazuk van, mert ha nem is német, de nem magyar. Talán egy olyan konstruálandó közös nyelvnek a szava, amely a németet azzal elégit ki, hogy a magyar nem érti, a magyart pedig azzal, hogy a német nem érti meg. Eddig a közösségben az egyik nyelvet, a németet, megértette az egyik fél, a német, a másik nyelvet, a magyart, pedig nem hallotta a másik fél, a magyar. A laktanya talán a dualisztikus hivatalos nyelv szava, amelyet úgy alkotnak meg, hogy a magyar szavakból harminc százalékot lefaragnak, a németekből hetvenet meghagynak. Valami új esparanto-féle nyelv, amelyet a kvótakulus alapján csinálnak. Így lett lak a lakóból és így lett laktanya a kaszárnyából.

1897. VIII.28.

PESTI HIRLAP.

EGYVELEG.

Magyar nyelv a magyar ipar terén. Midőn arról van szó, hogy a magyar iparos szerszámát és munkáját igyekezzék jó magyar szóval megnevezni: elsőben is különböztessünk meg két esetet. Az első az, ha van jó magyar szavunk és mégis rossz, a magyar nyelv-érzéssel ellenkező latin vagy német származású kifejezéssel élnek iparosaink. Ez világos hiba, mely ellen a megrovás és kritika helyénvaló.

Például, ha a kőműves *fundamentumot* és *szimzet* emleget, nyilván csak lustaságát és tudatlanságát árulja el, mert az *alap*, *alapozás*, *alapfal*, *alapzat* és a *párkány*, *párkányzat* elég jó hasonértelmű magyar szavak, tehát mint magyar embernek ezeket kellene használnia. A második eset egészen más, abban már nem a kőműves hibás, hanem a Magyar Tudományos Akadémia vagy az ujságírók, hogy nem tudtak mindeztideig jó magyar szót csinálni. Pl. *szokli* vagy *cokli*, ez rendes német nyelven *Sockel* és jelenti az épületnek vagy akármely bútornak azon alsó részét, mely átmenetet képez a talaj vagy szobapadló és az épület vagy bútor felső önálló egyénisége közt. Ezen szerkezeti alkatrésznek még eddig általánosan elfogadott magyar neve nincs: tehát hogyan nevezze a magyar iparos? Itt először is a hovatartozóság (kompetencia) kérdése merül föl: kinek van joga vagy kinek kötelessége a hiányzó magyar szót föltalálni vagy megcsinálni?

Joga talán volna mindenkinek, de kötelessége senkinek. Az iparos menti magát, hogy nem tanulta a magasabb nyelvészet szabályait; a nyelvten professzorai pedig joggal mondhatják, hogy az építészet aprólékos titkaiban nem egészen járta. Így azután a *szokli* marad *szokli*. Ha valaki megpróbálja a *szokli* helyett magyar szót csinálni, első kísérlete az, hogy le akarja fordítani a német szót, mely bokát

és harisnyát is jelent; de nem sikerül. A németből való fordítás rendszerint megrontja a magyar nyelvet és nincs is semmi következetesség abban, csak szegénységi bizonyítvány, ha németből fordítunk, holott francia, olasz vagy cseh nyelvből éppen annyi joggal és talán több sikerrel fordíthatnánk — ha ezen nyelveket alaposan ismernénk. Valószínű, hogy egyik fordítás sem sikerül, azonban először meg kell kíséreni. Tehát, aki olasz és francia köművesekkel találkozik, kérdezze meg, mi a neve náluk a szoklinak, és próbálja azt arról magyarra fordítani. Ha azután így sem megyünk semmire, mi van egyébként hátra, mint a tárgy jelentőségével összeegyező magyar szót keresni, vagy egészen vadonat új szót csinálni. Például: a szokli félig alap, félig nem az, tehát *félalap*, vagy a bútor talpa: tehát *talap* vagy *talp*, de ez már a csizma talpával ütközik össze. Mint legalsó része a tárgynak lehetné *alzat*, de az ezzel ellentétes *felzet* már a jogászok által van lefoglalva. *Alom* is jó volna, ha lehetne ragozni, de alkalmatlan szó, mert *alma* fejlődik ki belőle, ami gyümölcsöt jelent. Félig-meddig el van fogadva *faltő*, úgy mint a falnak töve; de ez éppen olyan szomorú szó, amilyent nem szabadna csinálni, mert elsőbben is mély és magas magánhangzó van benne, ami a magyar fület sérti, azután csak a falak szoklijára volna alkalmazható, pedig ajtónak, asztalnak, kályhának is van szoklija és ez már nem lehet faltő. A fölhozott példákból kitűnik, milyen nehézséggel jár a szócsinálás.

(Keszthelyi Hirlap 1898. IX.5).

HENCZ ANTAL.

E cikk az *alzat* és *alom* ellen lényegtelen dolgokat vet kifogásul. Az *alzat* az iparban teljesen független a jogi műnyelv *fetzetétől*, ez hát amannak mit sem árthat. Az *alom* szót pedig egészen jól lehet ragozni: *almot*, *almok* stb.; személyragozva meg, hogy az *almával* (Apfel) egybe ne essék, így mondhatni *alomja*. De nagyobb baj, hogy az *alom* máris egészen más jelentésre van lefoglalva. Legegyszerűbb volna a szoklit *talp*nak nevezni.

Itt említjük meg, hogy A *szíjgyártó és nyerges* nevű szaklap IX.15-i száma is föl szólítja olvasóit a mesterműszók összegyűjtésére.

A SZERK.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Belopni a madarat.** A Természettudományi Közlöny utolsó füzetében (1897, 476) ezt olvastam Hermann Ottó cikkében: „Beloptam a madarat, céloztam, lőttem”. Minthogy nem tudom, mit jelent ez a (vadász-?) kifejezés, a szerkesztőség szíves felvilágosítását kérem.

F. *Belopni*, leginkább az orozva-vadászók mesterszava s annyit tesz, mint lopakodva vagy lopódzva, tehát csúszva-mászva, bujkálva közelébe jutni a kiszemelt vadnak. A *meglopni** kétértelmű. A németeknél *anschleichen*, *anpürschen*, *anspringen*. A mesterszó különben új keletű.

H. O.

* Így van a Magyar-n., n.-m. vadász-műszótárban (írta egy öreg vadász 1875): *meglopni*, *beschleichen*, *anschleichen*, *anpirschen*.

A SZERK.

2. **Sport.** Erre nincs még elfogadott magyar szavunk. A sport nem egyéb, mint művészies testgyakorlat; nem volna tehát jó a *műgyakorlat*?

F. De hisz a *sport* maga most már elfogadott magyar szó. Az ilyen meghonosult s mindenkitől értett szók helyébe nem kell minden áron új szót gyártanunk, mert akkor megint olyan mesterkélt nyelvünk lenne, mint a nyelvújítóknak, kik a pásztort *nyájörnek*, a kaszárnyát *laktanyának*, az iskolát *tanodának* keresztelték. Csoda, hogy az angyalt nem mondták *bájoncnak*, a malasztot *kegyélynek* s a rózsát *virácsnak*.

3. **Csikója vagy csikaja?** Egy ügyvéd ismerősöm azt állítja, hogy a *csikó* főnév birtokos személyragos alakja csakis így helyes: *csikaja*; szerinte ez az alak van inkább elterjedve úgy az irodalmi nyelvben, mint a nyelvjárásokban. Evvel szemben az én állításom a következő volt: 1. Mind a *csikaja*, mind a *csikója* alak használatos a magyar nyelvben s így mind a két alkalmazás helyesnek mondható. 2. Az irodalmi nyelvben majdnem kizárólag a *csikója* alak van használatban.

F. Mind a két pontra nézve kegyednek van igaza. Van vidék, mely a *csikaja* alakot már alig ismeri (pl. Nagybánya vidéke). Régebben a *csikaja*-féle alakok közkeletűek voltak, de újabban mind több tért vesztenek. Nem mondjuk többé: *tinaja*, *bölcseje*, *ernyeje*, *fürdeje* stb. Bővebben vannak tárgyalva ezek a szóalakok a TMNy. 342—344. lapjain.

ANTIBARBARUS.

4. **Szeremle.** Falunk neve *Szeremle*, vagy mint régebben ejtették: *Szeremlyén*, mit jelenthet? miből származhatik? Mellettünk van *Szekcső*, itt volt *Szembek-vára*; vajjon összefüggésben van-e a három név?

F. Annyit határozottan állíthatunk, hogy a három helynév közt semmiféle etimológiai összefüggés nincs. A három kérdezett név közül eddig a *Szekcső*-é van tisztába hozva s tudományosan tárgyalva. *Szekcső* a régi 'végekkel, határokkal, székekkel' függ össze, amint ezt szépen megolvashatni Sebestyén Gyula dr. 'A székelyek neve és eredete' című jeles műve 37, 42, 55, 74, 97 lapjain. Ugyanitt találjuk a szó legrégebbi alakjait: *Zecuseu* (Anonymus), amelyet *Zeksew*, majd *Zekcheu* követ.

5. **Tözsér.** Miért jó a *tözsér*? nem csinált szó ez?

F. A *tözsér* régi szó (vö. NySz.) s mint annyi más társa, a német hatás régiségének egyik fontos bizonyítéka. Mellékalakjai *tössér*, *tössér* és *tüsér*. Ez utóbbi alakváltozat rávezet a szó eredetére. Ami *tüsér*, *tözsér* szavunk a kfn. *tiuscher* (*iu = ü*) átvétele, amelynek kései kfn. összetétele a *rostiuschære* (pferdehändler, alemann *paardentuischer*, vö. magy. *lótüsér* NySz.; Grimm DWb. 11:212; sváb *toser* 'betrüger', Schmid 122). Ebből a *tözsér* szóból csinálta a neológia a *tözsédét*. — Ezzel az etimológiával arra is megadtuk a feleletet, miért jó a *tözsér*.

MELICH JÁNOS.

6. **Beszélgettünk róla v. beszélgettünk felőle?** Melyik magyarosabb a kétféle szólás közül?

F. A *beszélget* és egyéb, rokon értelmű igék mellett a *-ról* ragos és *felől* névutós határozók egyaránt magyarosak. Ma a *-ról* ragos határozó a közönségesebb; hogy azonban a *felől* is mily kedvelt viszonyzó az efféle igék határozójában, azt számtalan példával igazolja Simonyi „Magy. Határozók” c. munkája (2:138, 139).

7. **Igazoltan vagy igazolva?** Némelyek az előbbi hibáztatják és az *igazolva* szót ajánlják helyette. Jó-e tehát magyarosság szempontjából az *igazoltan*?

F. Mi az *igazoltan* kifejezésben semmi magyartalanságot nem látunk. A t. kérdező helyesen hivatkozik levelében Arany mondatára: „Hej pedig üresen vagy félig *rakottan* Nagy szénás szekerek áldogálnak ottan”. Az *igazoltan* épen olyan alak és ép úgy magyaros, mint a *rakottan* szó. Hasonló az *ajánlottan* is, amellyel olykor találkozunk, bár rendszeren az *ajánlva* alakot használjuk ajánlott leveleinken. Úgy sejtjük, az *igazoltan* és *igazolva* kifejezések vitájára az iskolai óramulasztások minősítése adhatott alkalmat: *igazoltan* v. *igazolva* 40 órát mulasztott, *igazolatlanul* kettőt stb. Ez esetben annyival is inkább helye van az *igazoltan* szónak, mert nem egyéb, mint az *igazolt* melléknév *-n* ragos határozói alakja s e melléknévnek úgy felel meg, mint ellentétének, az *igazolatlan*-nak az *igazolatlanul*. Hogy a *-talan* *-telen* végű fosztó melléktnevekhez csak *-ül* *-ül* ragot teszünk, az tisztán a nyelvszokás megállapodása és *-n* módhatározó raggal valószínűleg csak azért nem mondjuk őket, mert az összekerülő két *an*, *en* szótagnál fogva rossz hangzásuak volnának.

ZOLNAI GYULA.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

1. *Diga*. Jókai azt írja (Eppur si m. 2:191): „Csuka Ferkó most is per tu volt régi pajtásával s nem nézte azt, hogy ő huszár, az pedig csak *diga* (ez a „civil” címe a katonáknál)”. — Használják e szót csakugyan ilyen értelemben? (Vö. még Nyr. 26:74.)

2. Hol mondják: *fülad*, *gyülad*, *düled*, *füled*? s hol mondják: *fullad*, *gyullad*, *dülled*, *fülled*?

3. Mondják-e ezt: Ha most annyira jóllaktok, hogyan *izljék* (v. *izljen* v. *izlhetik*) akkor a vacsora? S ha nem, hogy fejezik ezt ki?

4. Használja-e a nép a *szül* igét? s ha nem, mit mond helyette?

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példáikat híven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes, magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papirosszeletre irjanak le. Ezzel nagyon megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját.

A SZERK.

5. Ismeri-e a nép ezt a kapcsolatot: *mi mindent?* Pl. elbeszélte, mi mindent látott stb.

6. *Hogy a vasat?* Lehr Albert intézi olvasóinkhoz a köv. kérdést:

Toldi Estéje III. Énekében ez a hely fordul elő:

Kérdi egyik: „hogy’ az ócska *vasat*, bátya?

Hátha vásárt ütnénk: sokan vagyunk, látja“.

Így szoktuk mondani: hogy az ócska *vas*? nem pedig *vasat*, holott nyilván emez az eredeti, lappangván az ige: *adja*. Egy mult századbéli könyvben olvasom: „*Hogy réfit?* Réfit, uram, két császár-talléron“. Kértem tehát, használ-e még a nép valamerre a *hogy*-val tárgyesetet? Én sohse hallottam, pedig deákkorom óta lesem, de nem akarok úgy segíteni a dolgon, mint Ráth Mór bölcsei, akik a *vasat*-ot *vasad*-ra javítják. Vasat rájuk!

— Egyszersmind ajánljuk még egyszer olvasóink figyelmébe márciusi kérdéseinket, 135. l.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Ruhanevek.

Pótlások s 26:375. l. megjelent cikkhez.

I.

A dunántúli paraszt ember a ruhát általában *gönc*-nek is mondja: „Nincs annak egyebe a rajtavaló *gönciné?*“. Évotam a vásárra *göncöt* vettem magamnak még a gyereknek“. Sokszor hallottam azt a mondást is: „Mikor összekerütek, valamirevaló *gönce* se vót“. A hétköznapi ruhát a Dunántúl *visellő ruhának* is mondják, sőt ez a használatosabb kifejezés.

*Bekecs*nek a Dunántúl a báránybőrrel vagy mással bélelt zsinóros bundát mondják. Főtulajdonsága, hogy testhezálló és hasított. Van hosszú és rövid bekecs. Amazt leginkább a kocsisok, emezt a városi és megyei hajdúk viselik. Télen a huszárok is *bekecs*et hordanak.

A tolnamegyei paraszt ember *nadrágnak* csak az ú. n. magyar nadrágot mondja, vitézkötéssel díszítve, bőrből vagy posztóból. A szűk „német nadrág“ *pantalló*. *Bugyogó*: rövid, bő gyereknadrág. *Trityi*: az oldalán végig gombos, arasznnyira végződik a boka fölött, alul bőrrrel van béelve. D.-Földvár és Paks környékén hordják. A parasztemberek nem igen viselik; de a fuvarosok, tikászok meg a kanászok, kik legjobban ki vannak téve a rossz időjárásnak, *trityit* viselnek. *Bigyisz*: posztóból való; felül ráncos, mint a szoknya, széles bőrvvel csatolják a testhez, gomb azonban nincs rajta; alul esetleg az oldalán bőrrrel szegett.

Az *iszák* csak a juhászok eszköze; ételt, ruhát, bőgrét tartanak benne. Zsákvégből vagy birkabőrből való.

A tolnamegyei ember különbséget tesz *papucs* és *tutyi* között. Amaz bőrből készült félcipő, melynél azonban a cipő hátsó részéből csak a talp és sarok van meg, emez posztóból készült rendes félcipő.

LANDORI ENDRE.

II.

Hajdú-Szováton az egyes ruhadarabok közt a következő különbség van: *hacuka*, általános neve mindenféle kabátnak, akár nő, akár férfi vagy gyermek viseli; ma már inkább tréfás, odavetett értelme van. *Bekötő*: kék, bolyhos, kötött férfikabát s nyáron felül viselik lekötve a köténnyel, télen a mellény alatt, de nem bekötve. *Ujjas*: egyszerű, 'zeig' vagy más efféléből készül, fekete vagy barna színű kabát. Ezenkívül viselnek még *lovaglót* is, ez fehér, barket vagy velez' kabátka, nagy fehér gombokkal elől-hátul.

Dolmány: zsinóros, finom fekete posztóból készül, 'ünneplő'-nek használják. *Bekecs* és *ködmön*: egy ruhadarab neve; kívül sárga vagy fehér bőr, ugyancsak bőrdiszítéssel, belül gyapjas.

Mindezek csak a felső testet (fél) takaró kabátok.

A mellény nevei: *puszli*, *lajbi*, *lajbri*; utóbbi két név csak katonaviselt emberektől hallható.

A hosszú kabátok nevei a következők: *daku*: gyermek felsőkabát, 'velez'-ből, téli; *bunda* (karcagi-, debreceni- és a dézs-bunda), a karcagi b. fekete gallérkával a vállon, egész diszítése fekete selyemmel kivarrás, alul fekete prémfoglalat; a debreceni szintén van a karcagi mintájára fekete gallérka, de ez nem csüng szabadon, hanem hozzá van foglalva, a kivarrások színes selyemmel vannak és zöld meg piros bőrnyelvecskék diszítik alul; a dézs-bunda nagy, talpig érő, vállon és alul fehér prémfoglalat. A két elsőt nők viselik és festett barna-sárga, míg az utóbbi csakis fehér lehet és férfiak viselik. A szűr lehet fekete ugyanoly diszítéssel s gallérral és fehér, piros virágokkal. A fekete szűrt öregek, a fehérét a fiatalok viselik.

A cipő, csizma, botos cikkekre a következő megjegyzéseim vannak: *cipő* az általános neve a lábbelinek; a *topánka* hegyes orrú, magas sarkú; a *bakkancs* durvább s alacsony sarkú. A félcipő neve *kamásli*; egy cipőt tréfásan, odavetve *cüppők*-nek is neveznek. Csizma helyett az öregek *csidmát* mondanak. A botos *stirimfli* nevét is kap, Ér-Semlyénben juhlabot is mondanak.

A női ruhák közül: *keszkenőt* Szováton is mondanak. A *főkötő* nevei: általánosan *fikető*, Derecskén (Bihar megye) *fűkötő*; tréfásan: *rütyő*, *lityak*; nevezik még *totyolá*-nak is. A *totyola* fehér barketből készül, nők viselik télen a kendő alatt; a *rütyő* horgolt, vagy 'harász'-ból készült, színes diszítéssel s néha gyönggyel ellátva gyermekek viselik; a *fikető* szintén a nőké, cifra, templomba is elmennek vele.

Női kabátok: *vizitke* v. *pongyolka*: könnyű, nyári kabátka; *bujbéli*, téli, 'velez'-ből készül; *lékri* v. *rekli*, testhez álló, bélelt, téli kabátka; *tüllem álló* (H.-Dorog) nyári könnyű kabátka. E nyári

kabátkák gúnyneve a lipityánkó (talán, mert a szél is lebegteti). Kantus, a gyermekeké, egész ruha.

Szoknyák: bokorugró-, seleppes-, pipi-szoknya és a szoknya. A bokorugró rövid, a seleppes (slepp) hosszú, a pipi piros alsó és a szoknya általában alsó szoknyát jelent. A rokolya felső szoknya; viganó, ez cifra, kemény vasalt felső szoknya.

A kötény kötő (civiklis kötő) és surc nevet visel; utóbbi katonaviselt emberektől hallható.

Fehérnemű: gyermeké féling, nőké ingváll, szintén fél testet takar, derékig ér; ennek kiegészítő része az ingalj vagy pendej. A hosszú ing és a férfié ing nevet visel. A gatyá lehet bő-, vagy furulya-gatyá, utóbbi szűk, mint neve is mutatja és nadrágban viselik csak.

Tarisznya-félék: szeredás, darócból készült s szíjjal van ellátva; a bakó az iskolás gyermekek könyveit tartalmazza s lehet vászon, gyolcs stb.; tarisznya, abrak számára; szűtyő, félzsák nagyságú, liszt, hüvelyes stb. eltartására; a zacsckó pénz, vetemény vagy virágmag tartására szolgál.

Gomb ingre való, pityke más ruhafélére használtatik.

Szalagfélék: pántlika a cifra, finom szalag s galand a kötényre, gatyába való olcsóbb fajta.

Akin nincs ruha, az mesztelen vagy pucér, a cigány-gyermek pedig purgyé.

RECHNITZ IGNÁC.

III.

Lebernyeg, lefetyina: lebegő könnyű ruhadarab.

Gibenájd: hosszú kabát, köpönyeg, hosszú gallér.

Plundra: valamely bőes ráakasztó, szürdölmány vagy szörmés gunya.

Köcölle: bélelt, meleg ujjas (nehéz ruha).

Terítő: szőttes-abrosz; esős időben ilyet terítenek az asszonyok magukra.

Kápli: konty az asszonyok fején, széles szalagok verődnek le a nyakszirtre róla. Van kecskeszarv alakú, lapát forma szélesebb és háromszögletűek csipkével bevonva.

Homlokszorító: bársony, selyem v. fehér galand (asszony, lány viseli némely vidéken).

(Somogy m.)

SZOKOLAY HERMIN.

Szó l á s o k.

Dógozzál, attateremtette, ha meg akarsz élni a világon. Majd én éveg alá tétetek, nehogy a szépségednek megárcson a nap, aztán úgy gyönyörkedem benned! Azt lesd csak!

Hagyma: hónap is lesz!
Ha haragszol, harapd meg a hasadat.

Beh jó vónál halálnok! (Annak mondják, aki késve érkezik meg vhová).

Ugy menyen neki, mind a vak:
nem néz se Istent, se embert.

Tudom, ki lőtte! „Ki lőtte?”
Ki biza! (Kilőtte a puskát).

Se lát, se hall, úgy meg van
haragudva.

Annyija sincs, amit egy légy a
szárnyán elvigyen.

Úgy váglok pofon, hogy az
ëgyik szemed a másikat kiüti!

Úgy felruglak, hogy hetet bucs-
kázól.

A nagyanyád térgye!

Szégyelhetnéd az ugató kutytól!

Ma a kezedbe adam a füledet!

A nénéd kontya!

Megégette már egyszer a forró
káso a száját; többet ő se mér
ojant tenni.

Vigyázz magadra, mer ezér még
megüted a bokád.

Hadd el csak, mer a kezembe
kerüsz, de megiszam a véredet.

Láttom én még karón varjut.

Hallad? „Künn pics! künn
pics! künn pics!” (A cinke
mondja tavasszal a rest fonó-szövő
asszonynak).

Ég pokol: ótani kell; azér
iszik annyi vizet a részeg disznó.

Ennye, hát sohase nem iszunk?

Hejh! nem ketten ettünk ëgy
tálból cseresnyét!

Ingemet ne tegezz, mer nem
ketten őriztük a disznócsordát!

Nem ëggyütt tanultuk az ábécét!

Ője meg a csuda keedet, beh
nagy mókázhatnékja kerekedett
hirtelen!

Egyék kee, ne ehezzék, mind
otthan!

Ojan, mind az orosz bamaró kutya.

Úgy haragszik réjám, hogy ëgy
kalán vízbe elótná az életemet,
ha lehetne.

Ebből se lesz gálickő soha, még
a világ világ lesz.

Ugató kutya legyen belőlem, ha
meg nem teszem!

Ojan lett, mind a leforrázott
kutya; úgy szégyelte magát.

Ebnek parancsosz, nem nekem.

Ebnél, kutyánál vagy külemb,
mind én.

Tëgy jól a kutyával, megugat
réjája.

Zsák a főttyát, ecetes korsó
dugóját megtalájo. (Minden leány
és minden legény megtalálja a
hozzáillő élete párját).

A beteg sokat kér; az egéssé-
ges ád, amennyit lehet.

Úgy szeretlek, mind a galamb
a társát, pitye a kását.

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Tájszók.

Bereg megyeiek.

b u z g á r: buzgó víz, örvényes hely
a Tiszában.

c a k ó: gölya.

c e j t e: öt-hat darab összetákolt
tölgyfa-szál, erősítésre, a lábók
kikötésére.

d e r e g n y e: igen nagy ladik.

él. A határozók fokozása így tör-

ténik: oda, amoda, él amoda
(még messzebbre) él, él amoda.

g á r d o l a t: a kútnak a föld fel-
színe fölött készült deszka ré-
sze, gárgya.

h ó r i n g á s z t a t: két oldalról
billeget; pl. „Viktu (= Viktór-
ria) hórिंगásztattya a csónakot“.

húzik a harangot: húzzák.

huzog: huzogat, húzgál; pl.

„ne huzogd már aszt a széket“.

lábó: tutaj.

lacapacáréz: fel se veszi a dolgot, kiheveri, kipiheni magát; pl. „a jövő héten elmegy a fürdőbe, ott kilacapacárézd magadat“.

langó: álló, illetőleg fölfelé hűződő víz a Tiszán; langón szeret a hal tanyázni.

laska; töklaska: tökkáposzta.

mosog: mosogat (vö. huzog);

(Tisza-Adony.)

pl. „ott mosogtak az asszonyok“.

nemtudom-szilva: apró, kekszemű szilva.

nézeg: nézeget, nézgél (vö. huzog); pl. nézektem, amint a cakók kerengettek a levegőben“.

nyomog: nyomogat; pl. „azt szeretné az, ha mindég nyomognák a hátát“.

nyitog: pl. „lássátok, itt nyitotok, osztán még se hoztok kanalat“. [Jelentése?]

övedző: evező lapát; pl. „megyek övedzőér“.

VOZÁRI GYULA.

Debreceniek.*

beleveszne az még az apjába is, ha eccer ivott.

bicékel: kissé sántít.

csel-csal az az ember.

csitri hajú: szétszórt, kuszált hajú, borzos.

elcsizel: szelidebb neve a lopásnak.

danolász: danolgat; pl. „at tud ám eccer danolászni“.

durúzsol: csendesen danolgat, dudorász, pl. a cseléd mosogatók közben.

dürücköl: gyürköl, öklével lever; pl. „ledürückölt a földre aszt, akivel összeveszett“; így is: megdürücköl: megöklöz.

fázlódik: fázlódva tölti az időt.

harmaggyára: harmadszor.

hereg a haldokló, a nagy beteg, az üres ház.

hidri-hadri beszéd: összevissza való, haszontalan fecse-gés.

hókonyon ütlek, hókonyon váglak: homlokon, halántékon.

irsokál: irogat; pl. „én irso-káltam össze a hordókat“.

kupori: kuporgató, takarékos ember; pl. „az én fiam kupori ember“.

motyoríkol: magában csendesen motyog, beszélget.

nízgél: nézeget.

pustol a hó: mikor esik és a szél hordja, sodorja.

Szólás: Ma is 13 ágra süt a nap: ma is nagy a forróság.

VOZÁRI GYULA.

Nógrádmegyeiek.

meggyei: meddig; pl. „Te özvegyee, kis fiaónk meg árvának marad, nem tom meggyei?“

megifiatalt: megfiatalít; pl. „A piliká madár eeneki megifiatalt“ az öregeket“.

megifiatalaót: megfiatalodott; pl. „Az öreg anyáoka mingyá eőkezd ugrányi, mer mēgifiatalaót“. „A nassereg öreg népsee min megifiatalaót“.

mēkuslyad: megrokkán; pl.

* Vö. Zolnai Gyula: Tájszó-tarlózat, Nyr. 22. k.

„Ahogy a hídra eer a sárkán
lova, művágj' a kard a lábát,
- mingyá mēkuslyad“.

mēlejen: megjelen; pl. „A
szomszédbeelyi nagy urak is
mēlejēntek“.

merevest: mereven; pl. „Min-
gyá merevest mēmmerett,
mērejeōnt: mereven; pl. „Ottē
hatta mērejeōnt mēmmeredve“.

„Mērejeōnt mēmmerett a sár-
kán“.

mergetyni: merítgetni; pl.
„Neki megyen a boszork' a
kēcēleejiveō, hom maj' kimer-
getyi jat taōlat“.

„Mēmme csak
kezgyi mergetynyi ja vizet“.

minaōtom: perc; pl. „Allyee-
daō-allyeē teōt belē három mi-
naōtom“.

mindūnnē: mindūnnen; pl. „Az
egerek mindūnnē jelēgyōttek a
kirá cincogására“.

nohogatás: nógatás, biztatás;
pl. „A sok nohogatás mijá
osztēn ēccēr mekkeerdēsztē ja
hattyú-vileezt a feleseegi“.

nyáraōfa: nyárfa; pl. „Űd
reszkett mind a nyáraōfa leve-
lyi“.

nyes: nyers; pl. „Van ottē la
nyes hūs, abbaō feōzzee gulyá-
sost“.

ollyé: olyan; pl. „A feji ollyé
nagy vaōt mind egy 24 akaōs
boroskád“.

ōsszēnyalábkonnak: össze-
öllelkeznek; pl. „Kimennek hát
a reesz-szeerōrē, 'ōsszēnyaláb-
konnak“ (t. i. Péter és a sár-
kány). „Mikor az űst-szeereōre
értek, ottē mē mingyá össze-
nyalábkosztak“.

rátarabaráta: ráigazította, rá-
helyezte; pl. „A nyeret lehoszta,
rátarabaráta ja tátos csikaóra“.

tágaō, táhaō: távol; pl. „Eō
teōle mē nem tágaō lakott ej jaō
maōdaō űzvegyasszon“.

„Ēccēr
vásár vaōt ez eō falujoktaō nem
tágaō valaō várusba“.

„Mēllát
ottēng három várat ēgymáshoz
nem táhaō“.

„Táhaōraō mēg-
ōsmerte ja kiráfjū a szeep
teremteest“.

vivaskodás: viaskodás; pl.
„A legeen eōmonta, hogy vaōt
ez eō sora, vivaskodás' a há-
rom sárkánval“.

„Aly lýán bē-
cseōllettyijeē vivaskodtam“.

(Pintér Sándor mesegyűjteményéből.)

ISTVÁNFY GYULA.

Rimaszombatiak.

berek: a kertek között lévő
szűk út.

belsőség: a városhoz közel
fekvő földek.

bíbor: a leōlt sertésnek meg-
tisztított bele, melybe kolbászt
töltenek.

bósi: fejtetű (dajkaszó).

bulyhó: mord, haragos ember.

búsalma: birsalma.

cíbe: csirke.

cigánysereg: az a városrészt,
ahol csak a cigányok laknak.

cséve: sóska.

csitri: kicsiny.

espékelní: az elkészített hurka
két végét vékony fácskával meg-
erősíteni.

életpálinka: vízzel vegyített
spiritusz.

finkő: a nyelven támadt hólya-
gocska vagy pattanás.

folyosó: betegség, midőn az
ember arca megdagad.

főúr: katolikus plébános.

gigája: gége.

harsogni: hangosan beszélni, veszekedni.	orozolni: elrabolni.
harács: gondatlan, pusztító.	pástos kert: a városen kívül fekvő nagy kert.
hasáb: kettévágott káposztafej.	pintér: hentes [?].
hombár: raktárhelyiség, melybe a gabonát teszik.	pitemálé: tejjel, cukorral készített tészta.
hurnyászkodni: hurcolkodni.	puttyantó: halhólyag.
kohant: nagy kerek kalács.	rózan: józan.
kópiszta: nyalánk.	szavaini: szavazni.
kötél: körülbelül egy holdnyi terület.	szuharé: lakoma (vö. fr. <i>soirée</i>).
közös: az az ember, ki a kialakított bérért egész éven át köteles az illető gazda földjét művelni.	tag: a gazdának egy helyen lévő nagyobb darab földje.
külsőség: a városhoz távolabb eső földek.	tallórépa: fehér répa.
magvas: sósokának virágzásba ment szára.	tengeri szőlő: ribizli.
	tirhúlni: gyorsan elmenni, eltűnni.
	tiszpal: tűzhely.
	varga: tímár.

KORÁNYI GYÖRGY.

Kemenesaljaiak.

beálló: multság, melyet a nők és legények tartanak, ha a 'fonóház' megkezdődik. (Fonóház: a hol télen fonni szoknak a falubeliek.)	korhál, korhácsol: apróz pl. fát. Így: „Kiménék ek kis fát korhálok v. korhácsolok“.
csöppötte: kicsiny, de főképen csöppség értelemben. Pl. „Te kis csöppötém“, mondja az anya kis gyermekének.	hakk: halk. „Hakkó beszígettek“.
csempesz: föletlen, v. sületlen tészta, pl. kenyértészta vagy a gombóc, ha a fazékban összeáll.	páhó: az ing-hónaljba tett toldalék.
csirkázik: pitymallik; pl. „Ha hónap réggé szípen csirkázik, a markokat be léhet kötözni“.	prébors: prэшurka.
galág: száraz ág (galy-ág), mely az erdő fáirol letöredezik a szegények 'teré szám' viszik.	sárifikál: elcsen, lop. „Né sárifikáj má tē!“
	sokarább: tovább, később. „Sokarább ért oda. Sokarább dógzott“.
	sudri: a fonóház megszűnésekor tartott multság.
	szuptilis: kiszabott; pl. „Oan szuptilissan bánt vele, hogy... stb.“
	sűsű: süket. „Tē sűsű“.

(Pálfa, Kemenesalja.) SZTRÓKAY LAJOS.

Állatnevek.

Ökrök (két összefogott ökör neve sokszor rímel v. alliterál v. hogy a jelentésük rokon): Zsandár, Betyár. Hullám, Villám. Csöngő, Pöngő. Dongó, Fátyó. Lator, Madár. Táblás (így nevezik az egészen szétálló-szarvuakat), Darvas. Vezér, Vitéz. Duhaj, Patkó. Suba, Gallér.

Bimbó, Virág. Pompás, Virág. Csipke, Darázs. Virág, Karval. Rózsa, Sárkány. Hetyke, Vadász. Völlás, Szilaj. Csákó, Szilaj. Käller, Bogár. Kondor, Bábos. Zsidó, Bokros. Gyócsi, Cidrus. Kádi, Füttyös.

Lovak: Céda (kanca), Józsa. Csillag, Betyár. Csinos, Dáma. Kese. Muszka. Rózsa. Sarolta. Sárga (a színéről). Villám.

Tehenek: Dajka. Daru. Fáni. Gyémánt. Madár. Ronda. Száros. Székfű. Szémők. Zsömlé.

Kutya: Tambur.

(Marót puszta, Somogy m. 1874.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Családnevek.

Gerdén: Bak. Bódis. Gonda. Ferenc. Fodor. Pulló. — Gilvánfán: Torbó. Török. Vég. — Kisasszonyfán: Bata. Deli. Matók. Mátyás. — Ózdon: Balázs. Basa. Bence. Bótor. Vas. — Rugásdon: Bunyevác. Karancsi. Kozma. Mátyás. — Szt.-Királyon: Bernát. Éva. Gál. Kari. Kata. Új. — Tésenyen: Bónai. Garányi. Kálóc. Szászi. Vég. — Varjason: Gándi. — Velinben: Lőrinc. Sebők.

(Baranya-Ózd vidéke.) SOMSSICH SÁNDOR.

Gúnynevek.

Pohos. Pofók. Nyúli (vékony, nyúlt testű). Docafaros (kidomborodott farú). Gyomros. Sűrű bélű. Sűsű. Hühű. Nyápic. Koca (talált, vagy árva gyerek). Tányér-ülepű (lapos). Csapott farú (ua.). Batla (sánta). Bot-fejű. Bocskor-képű. Gönye (gyenge). Siheder. Bodag-mejjű. Vaksi. Retkös térgyű. Balfüles (rossz hallású). Sűvegbe döglött. Háj-fejű. Egyszál bélű. Konya (hajlott fülű). Trombitás órú. Csámpás. Szuszimuszi. Habajgós (eszелős). Félneder (gyenge eszű). Kaeska (hibás kezű). Gányó. Lotyó. Tojhos. Tetükomiszáros (borbély). Duni (pisze). Vizeszű. Tutyimutyi. Kajla. Temhe. Latyakos. Széllel bélelt (üres fejű). Sörte-fejű. Gyatra (hitvány). Hocide farú. Dögönbögő (kántor).

(Alföld.)

FERENCZI JÁNOS.

Bagós. Bandula. Bangó. Birkás. Bűrek. Csikám. Csóré. Curukk. Dutkó. Faggyas. Kokoló. Kuki. Píza (pisze). Piciri. Pizskiri. Saláta. Szarkuca. Tekeres.

(Magyar-Lápos, Szolnok-Doboka m.)

Angyal. Cap. Citrus. Ciha. Csíplő. Dánkus. Disznóláb. Dobas. Dúrgó. Fakatana. Gömbec. Göriny. Kondar. Kuki. Lepedő. Mister. Mukuci. Pápi. Pergelt. Pili. Pizsli. Róka. Sájikó. Sugár. Tátos. Trinkó.

(Domokos, Szolnok-Doboka m.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR

NYELVÖR

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség

és

kiadó hivatal

Budapest

New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

SZARVAS GÁBOR EMLÉKEZETE.

Emlékbeszéd a M. T. Akadémia 1897. október 25-én tartott ülésén.

Mondotta Simonyi Zsigmond.

Tisztelt Akadémia!

Némi aggodalommal teszek eleget a megtisztelő megbízásnak, hogy Szarvas Gábor emlékét beszéddel ünnepelem. Félek, hogy csekély szónoki képességemmel messze mögötte maradok tárgyam nagy jelentőségének. De biztat az a körülmény, hogy Szarvas Gábor nevét a köztudat egy eszmével, egy korszakos mozgalommal azonosította, s így azon nevek közé emelte, melyek az eszmével együtt élnek és fönmaradnak, és ékesszóló magyarázatra, dicséretre nem szorulnak. Szarvas Gábor a romlatlan magyarság, a magyar észjárás szószólója s erős bajnoka volt. Ennek köszönhetette népszerűségét, ez biztosítja halhatatlanságát.

I.

Szarvas Gábor elmondhatta magáról a költő szavaival:

Nevem kivívtam mély porából
S általadám maradékaimnak.

Ő is, mint szellemi életünk annyi jelese, alacsony sorsból küzdötte föl magát, s ezt ma kétszeres nyomatékkal kell kiemelnünk, az osztálygög ujjaéledése korában. Szarvas Gábor a nép fia volt, a népből emelkedett föl, hogy megbecsültesse a nép lelkében rejlő kincseket s amit a néptől tanult, a nemzet közkincsévé tegye. Atyja kovácsmester volt Ada városában, Bács megye tiszparti részén. Ott született Gáborunk 1832-ben.

Egy-két évvel halála előtt egy humoros fölköszöntőjében fejtegette szük baráti körnek, milyen nevezetes szerepe volt a kettes számnak az ő életében: 1832. március 22-én született; 1842-ben jutott be a tudomány előcsarnokába, a gimnáziumba; a szabadságharc közbejötté miatt csak 1852-ben tett érettségi

vizsgálatot s ment az egyetemre, 1862-ben adták elő egy színdarabját, 1872-ben indította meg a Magyar Nyelvőrt, 1882-ben nősült, 1892-ben készült el a Nyelvtörténeti Szótár.

Adán csak hat éves koráig laktak, akkor átköltöztek a Tiszától a Duna mellé, Bajára, mint önéletrajzi adataiban mondja, anyja unszolására, aki belőle minden áron püspököt akart csinálni. Azt lehetne jelképesen mondanunk, hogy gyermekkori fejlődésére befolyással volt mind a Tisza, mind a Duna magyarsága.

A hat osztályt 1848-ban elvégezvén, a 16 éves gyermek be akart állni nemzetőrnek, de a kapitány összeszidta s kikergette. Akkor belépett a bencések rendjébe, de ezt négy év múlva ismét odahagyta s letéve az érettségit öt féléven át jogot tanult. Tanulmányait azonban egy betegség miatt hosszabb időre félbe kellett szakítania. Ezt az időt Baján töltötte, ott összebarátkozott a gimnáziumi tanárokkal, köztük Klamarik Jánossal, s ennek rábeszélésére 1858-ban a tanári pályára szánta magát.

Először másfél évig Egerben tanárkodott a cisztercieknél a tudós és szeretetreméltó Szvorényi Józseffel együtt, aztán ismét másfél évig Baján tanított, majd 1861-ben Pozsonyba került. Itt a többi közt reá bízták az intézet gazdag tanári könyvtára gondozását, s az ott talált külföldi tudományos munkák — mint maga beszélte — rendkívül nagy hatással voltak rá: megnyitották lelki szemeit s eszméltették a mi nagy szegénységünkre. Végre — miután első értekezéseivel föltűnést keltett — 1869-ben Budapestre nevezték ki a jelenleg V. kerületi gimnáziumhoz.

Magam is akkor kerültem ide mint tanuló, s áldom kegyes végzetemet, mely ugyanabba az intézetbe vezetett, az ő keze alá. Mindnyájunkra nagy hatással volt az ő tanítása, az ő okos és határozott egyénisége. Mély benyomást tett ránk az ő megbotránkozása, mikor tudatlanságon kapott bennünket, kivált olyanon, melyben nem magunk voltunk a hibásak, pl. egy-egy divatos nyelvhibán vagy valamely elemi ismeret hiányán. Hiszen ő tőle hallottuk először, — a hetedik osztályban! — hogy a régi rómaiak nem magyarosan ejtették és hangsúlyozták szavaikat, s más efféle elemi dolgokat. Szigorú kritikája iszonyúan megröstált bennünket, úgyhogy egy év leforgása után 80-ból mintegy 30-an maradtunk meg.

Budapesti élete jobbára tudományos munkásságban folyt le. 1871-ben lett az Akadémia levelező tagja, 1872-ben alapította meg a Magyar Nyelvőrt. Ebben s a következő években több uta-

zást tett a fontosabb nyelvjárásoknak a hely színén való tanulmányára stb. Első útjára *Budenz József* is elkíserte, kivel általában sűrűen érintkezett s kinek tanácsait és nézeteit a legnagyobb bizalommal fogadta. Ők ketten maguk köré gyűjtötték a többi fővárosi nyelvészeket is, nemcsak tudományos munkára, hanem egy-egy vendéglő külön szobájában jóízű társas érintkezésre is. A szombat-esti Nyelvőr-társaság s a helyébe lépett Budenz-féle *ruszki kruzsok* (orosz kör) — később egyszerűen *kruzsok* — évenként át termékenyítő hatással volt tudományos életünkre, és nyelvészeink ma is igyekeznek ez üdvös társas érintkezést az alapítók szellemében föntartani és gyümölcsöztetni.

De nem soká folytathatta zavartalanul a tudományos munkát. 1877-ben s 1879-ben nagy betegségek érték. Az orvosok veszedelmes kórt állapítottak meg: a gerincevelő volt megtámadva, s ennek következtében szeme világa is hirtelen elgyöngült. Azért egy-két évi szabadság után 1881-ben iskolai pályájáról nyugalomba vonult. Szívós természete szerencsére igen soká ellenállt a betegség romboló hatásának, s kivált 1882 óta, mikor — ötven éves korában — megnősült, ismét nagyszabású működést fejthetett ki. A gondviselés egy őrangyalt adott melléje *Harrer Paula* személyében. Ez a fönkelt szellemű, lelkes, önföläldozó nő életét annak a magasztos föladatnak szentelte, hogy mesterünket testileg, lelkiileg ápolja és gyámolítsa: fölolvasson neki, leírta amit tollba mondott, sőt esze és műveltsége képessé tette arra, hogy maga is részt vegyen férje tudós munkásságában. S irodalmi köreink, látva Szarvas Gábor nagyszabású munkásságát s a Nyelvőr éberségét, mely kiterjedt a nyelvünket illető összes mozzanatokra, soká alig tudtak hitelt adni a betegségéről s teste gyöngeségéről keringő híreknek.

1884-ben Akadémiánk rendes tagja lett, 1892-ben a helsingforsi Finn-ugor társaság választotta külső tagjai sorába. 1890-ben tanítványai és tisztelői ünnepelték, mikor érdemei elismerésül a királyi tanácsos címét kapta, s akkor adták ki a *Nyelvőr-émlék* című füzetet arcképével s működése méltatásával. Jellemére s fölvilágosodott gondolkodására a legszebb világítást vetik azok a szavak, melyeket az ünnepi lakomán intézett barátaihoz: „A kitüntetésnek, amely engem ért, van egy reám nézve igen fölemelő mozzanata, s ez a ma esti ünnep“.

Az utolsó években már ritkán járt ki a házból, még az perába sem ment, mely azelőtt egyik legkedvesebb élvezete volt.

A pihenő estéket a látogató jó barátokkal vagy beszélgetésben töltötte (politizálni is nagyon szeretett) vagy pedig kártyajátékkal; éles esze ebben is nagy mesterré tette. Mint társalgó sokoldalú műveltségével és ritka elmésségével tündökölt. Mint embernek pedig két fő jellemvonása volt: éles ítélő tehetsége és teljes erkölcsi függetlensége, mely bátran, minden mellétekintettől s kedvkérésstől menten kimondatta vele meggyőződését.

Lelke erejét egészen az utolsó hetekig megőrizte s még csak panaszszót is ritkán lehetett tőle hallani. Az emésztő kór 1895. október 12-én oltotta ki életét. Temetésén ritka válogatott közönség volt együtt, a tudós és írói világ színe-java. A székes főváros tanácsa hivatalból rendelt neki nyugalóhelyet a kerepesi-úti temetőben, „tekintettel a nemzeti nyelvművelés és tudomány terén szerzett hervadhatatlan érdemeire“. Az országos tanáregyesületben azonnal testet öltött a gondolat, hogy emlékét művészi formában kell megörökíteni, s immár készülöben van a szép emlékmű, mely szintén az Akadémiánk előtti teret fogja díszíteni. És hasonló emléket állít neki szülővárosa Ada is, melynek a letűnt ezredévben ő volt legnagyobb szülőtte.

II.

Szarvas Gábor nem mint nyelvész, hanem mint humorista kezdette irodalmi működését. 1858-ban Egerből a Hölgyfutárba írt Pap Rika (paprika) névvel, majd az első bajai hetilapnak, a Bajai Közlönynek volt dolgozótársa s utóbb társ-szerkesztője, 1865-ben pedig Pozsonyban indította meg a szabadságharc után az első magyar hirlapot, a Pozsonyi Lapokat, de a hazafias vállalkozás korainak bizonyult és lapjából csak két szám látott napvilágot. Időközben néhány színművet írt; az egyik nyomtatásban is megjelent (a Bendő-féle gyűjteményben: „Becsület és szerelem“), „Egy veszélyes csel“ című melodráma pedig 1862. a debreceni színügy-egyesület pályadíját nyerte el, de az előadáson nem aratott sikert.

Nyelvészeti működése épen az új idők hajnalán, a kiegyezés évében kezdődött. Akkor okozott föltűnést *Magyartalanságok* című értekezésével, mely a pozsonyi gimnázium értesítőjében jelent meg.

Irodalmi prózáink talán sohasem volt olyan szánalmas állapotban, mint az ötvenes és hatvanas években. A nyelvújítás, a helyett hogy a magyar stílust magából a magyar nyelvkinszből iparkodott volna kifejleszteni, tudatosan idegen mintákat utánzott

s így akarva és akaratlan idegenségekkel árasztotta el irodalmunkat, ezt az áradatot pedig a Bach-korszak német világa még tetemesen növelte. Másfelől a szócsinálás járványa, különösen a negyvenes évek Bugát-féle szógyártásának hatása leginkább a hatvanas években volt érezhető, mikor iskoláink ismét magyarrá lettek s a sok új iskolai könyv a mondvacsinált szók özönét árasztotta nyakunkba. Ez a két veszedelmes irányzat úgyszólván körülfalazással fenyegette irodalmi nyelvünket, mert elzárta a valóságos magyar beszéd és észjárás eleven forrásaitól. Prózánk sem magyaros, sem természetes nem volt többé. Egy mesterséges nyelv volt keletkezében, mely a nagy magyar közönségnek mindig érthetlenebb lett, s ez közművelődésünkre s általában szellemi életünk fejlődésére a legnagyobb csapás volt. S ha már az előző évtizedekben is emelkedtek egyes hangok a nyelvrontás ellen, nem csoda, hogy a hatvanas években nyelvünk bajnokai egymásután szállottak sikra, hogy elhárítsák a veszélyt. Először Brassai szólalt föl Arany János folyóiratában, erre irta Arany az ő híres *Visszatekintését*, melyben a többi között ezt olvassuk: „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelező s megrontó germanizmusok s mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltssa a *Carthaginem delendamot*“.

Aranyé után következett Szarvas értekezése a *Magyartalanságokról*, mely rendkívül kedvező fogadásban részesült. S midőn a szerző Budapestre került, a megkezdett tárgyat a latinosságokról szóló tartalmas akadémiai fölolvasással folytatta, mely az iskolai klasszikus-fordításokon tett sajnós tapasztalatokat foglalta össze s majdnem egész kis latin-magyar stilisztika vázlatát állította össze. Így érett meg lassanként az a terv, hogy a nyelv-művelés folytonos hathatós bírálására egy népszerű folyóiratot kell alapítani, s így keletkezett a *Magyar Nyelvőr*, melynek szerkesztését az Akadémia természetesen Szarvasra bízta.

A Nyelvőrnek sokkal nagyobb hatása volt, mintsem remélték. A szerkesztő igen sokoldalú és határozott programot állított föl s ennek földolgozásával hatalmas szellemi mozgalmat idézett elő. A folyóiratban fölvetett kérdések, a kifejlődött viták rendkívüli érdeklődést keltettek az irodalom s a nagy közönség körében. Ezt az érdeklődést még csak fokozták azok a heves támadások, melyeket a nyelvújítás egyes hívei, főleg magában az Akadémiában (Toldy, Fogarasi, Ballagi, Brassai, Imre Sándor) intéztek ez

ellen az új orthológia ellen. E támadások visszaverésében fejtette ki Szarvas legnagyobb erejét, e viharban volt ő még csak igazán elemében. Nyelvérzéke, erős logikája, szatirikus humora és széleskörű ismeretei a polemia elsőrangú mesterévé avatták. S mentül több oldalról támadták, annál több bajtárs is sietett segítségére.

E hévvel folytatott elvi harcból s a kérdésben forgó ügynek nemzeti fontosságából magyarázhatjuk, hogy irodalmunkban a nyelvújítás kora óta nem volt korszak, melyben ehhez fogható mozgalom támadt volna a nyelvművelés és nyelvtudomány dolgában a művelt közönségnek minden rétegében. A nyelvjavítás, nyelvtisztítás ügye valóságos közüggé lett s majdnem minden művelt ember pártállást foglalt a Nyelvőr mellett vagy vele szemben.

Hogy jogos és szükséges volt-e a Nyelvőr indította visszahatás, arról ma nem vitatkozunk többé. Amit Vörösmarty, Petőfi, Arany megkezdettek a költészetben, azt a Nyelvőr-mozgalom kivivta egész irodalmunknak: visszavezette a néplélek és népnyelv ifjító forrásához. Ami jót, kedveset és szépet őseink gondoltak, a mennyiben a nyelv, a szájhagyomány föntartotta, tovább is élni és hatni fog nemzetünk művelődésében nemzedékről nemzedékre.

De egy szemrehányást tettek Szarvasnak azok is, akik különben elvben egyetértettek vele: azt, hogy túlzó volt, amennyiben a nyelvújítás szabálytalan alkotásai közül azokat is rovásra tette s kiirtandóknak tartotta, amelyek közkeletűek s részint az irodalomban, részint az élőbeszédben meggyökeresedtek. Az ilyen túlzást azonban minden agitátor elköveti. Valamint a politikai vezérembertől megkívánja a nagy közönség a rendületlen elvhűséget, ép úgy megkívánja minden gyakorlati célú társadalmi mozgalmtól a végletekig menő következetességet, s úgyszólván ezt tekinti a céltudatosság és megbízhatóság ismertető jelének. Az igazi agitátor talán mindig dogmatikus az ő tanításában és Szarvas is — ki más, elméleti kérdésekben a kritikus, sőt szkeptikus tudósnak mintaképe — a nyelvművelés gyakorlati kérdéseiben dogmatikus volt s meg nem alkudott senkivel és semmivel.

Azokat a meggyökeresedett nyelvújítási szokat neveztem én egy akadémiai értekezésemben *pótolhatatlan szónak*. Ezen nézem ellen Szarvas Gábor nyelvérzéke s nyelvtörténeti ismeretei egész fegyverzetével sikra szállt. Bebizonyította, hogy a legközönségesebb, legszükségesebbnek látszó új szók is nagyrészt csak a fordítók képzelt szükségét elégítették ki, csak idegen észjárás

utánoztak, holott régi nyelvkincsünkben is megvoltak a megfelelő kifejezések. Igaza is volt abban, hogy annak idején az olyan kifejezéseket, minők *erény, szellem, hangulat* vagy pl. *szivar, mellény* és más effélék, könnyen el lehetett volna kerülni s vagy meglevő vagy helyesebben alkotott kifejezésekkel pótolni. De ép oly igaz az is, hogy ezek a szók ma már nyelvünknek elidegeníthetetlen birtokához tartoznak s hogy helyettesítésükről, másokkal való pótlásukról mindenkorra le kell mondanunk.

Immár egy negyed század tapasztalata mutatja, hogy ezekkel szemben tehetetlenek vagyunk. Sőt voltak, akik Szarvas Gábor halálakor azt állították, hogy a Nyelvőr megtett annyit, amennyit tehetett s hogy ezentúl nincs többé célja és létjoga. Hiszen némely nyelvészek is helytelenítik, ha beleavatkozunk a nyelv művelés dolgába. Szerintük „nem a nyelvtudomány ítéli meg a kifejezésnek helyes vagy helytelen voltát, hanem a közhasználat. A nyelvtudomány előtt nincs jó és rossz, helyes és helytelen. A nyelvésznek a megértés a főadata, nem pedig a megítélés“ stb. Brassai is nem rég vitatta (Fővárosi Lapok, 1895. III.16), hogy nyelvi kérdésekben „a norma az *usus*, és a grammatika szabályai nem kötelezők“.

Sok tekintetben igazuk van ezeknek a tudósoknak, s igazuk van némileg abban is, hogy az irodalmi nyelvet nem a közbeszéd s különösen nem a népnyelv és a nyelvjárások mértékével kell mérni, hanem hogy az irodalmi nyelv mintegy külön nyelvjárás, melynek külön nyelvszokása s külön szabályai vannak. Valamint tehát egy-egy nyelvjárásban helyes az, amit a helyi szokás elfogadott: ép úgy helyes — elméleti szempontból — az irodalmi nyelvben is minden, amit az irodalmi szokás szentesített.

De vannak viszont olyan szempontok, melyekre az említett tudósok nem vetettek ügyet. Különösen kettőt kell kiemelnünk: az egyik a mellett szól, hogy az irodalomnak több szabadsága van a nyelv használatában, mint a nyelvjárásoknak; a másik ellenkezőleg azt mutatja, hogy az irodalomban vannak olyan korlátok, melyekkel a nyelvjárások nem törődnek.

Annyiban van nagyobb szabadsága az irodalomnak amennyiben fölvehet a különféle nyelvjárásokból mindent, ami neki tetszik, amí céljainak megfelel, amit pl. akár a művészeti stílusban, akár a tudományszakok műnyelvében hasznosíthat. Sőt, mivel az irodalom művelői és olvasói jobbra más irodalmi nyelveket is ismernek s értenek: az író idegen szokat és szólásokat

is alkalmazhat, még olyanokat is, amik a közbeszédben s népnyelvben szokatlanok.

Ellenben korlátozza az irodalom nyelvbéli szabadságát a nemzeti közművelődés szempontja, s különösen ez az, amit azok az urak nem méltattak figyelemre. Az irodalom — kivált mai napság — nem kizárólag ama felső tízezernek készül, hanem azt akarjuk, hogy művelő, nemesítő hatása terjedjen ki az egész nemzetre, a népnek széles rétegeire. Már pedig hogy remélhetjük ezt az eredményt, ha kerüljük azt, ami a néplelekkel, a nép gondolatvilágával rokon, s ha Horatiussal (*Odi profanum vulgus et arceo*) és Kazinczyval lenézzük s távol tartjuk magunktól az „értelmetlen tömeget“?

De nemcsak a nemzetnek, hanem az egész emberiségnek is nagy szolgálatot teszünk, mert ezzel az általános művelődés tartalmasabbá, gazdagabbá, többoldalúvá lesz, ha sikerül *„az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklét megőrizni és kifejteni szeplőtelen minőségében“*, — mint Széchenyi mondja a Kelet Népében. Más nagy szellemek is átlátták az evvel járó rendkívül nagy nyereséget. Humboldt Vilmos a többi közt Schillerhez intézett egyik levelében tanulságosan fejtegeti, hogy nem mindent tarthatni a nyelv javításának és gazdagításának, ami első tekintetre annak látszik, mert nagyon kell ügyelni az illető nyelvnek sajátosságaira. *„Nemcsak hogy a nyelv maga organikus egész, még a beszélők egyéniségével is oly szoros kapcsolatban van, hogy ezt a kapcsolatot semmiképen nem szabad szem elől téveszteni“*. (Vö. Benfey: *Geschichte d. Sprachw.* 518.)

Látnivaló, az irodalmi nyelv fejlődésében minő ellentétes irányok érvényesülnek, pedig az említettekhez még más ellentétek is járulhatnak az egyes nemzetek sajátos viszonyai miatt. Nekünk például a másnyelvű népek áradatában rajta kell lennünk, hogy a magyarság erősen megállja helyét s híven megőrizze sajátos nemzeti jellemvonásait, melyeknek ezredeves létét köszöni.

A nyelvhelyesség kérdéseit tehát csakugyan nem pusztán a grammatika s a nyelvtörténet szemüvegén át kell megítélnünk, hanem nagy tere van itt a célszerűségnek, a tapintatnak, az ízlésnek, a nyelvérzéknek. Szóval: a nyelvhelyesség nem a nyelvtan, hanem a stilisztika kérdése. Azonban másfelől kétségtelen, hogy az egész stilisztikának teljes és erős nyelvtani alapon kell állania, a nyelvtörténet s az élő nyelv teljes statisztikáján s megértésén kell alapulnia.

Szarvas Gábornak tehát igenis igaza volt abban, hogy a nyelv művelést nem szabad egészen szabadjára hagyni, hanem ellenőrizni és bírálni kell nemzeti alapon, a nyelvtörténeti fejlődés s a nyelvjárások ismeretétől vezérelve. Talán csak azt nem méltatta eléggé, hogy az irodalmi nyelvnek bizonyos fokig mégis külön s a nyelvjárásoktól független élete van, — továbbá, hogy a mai irodalmi nyelv, noha sok tekintetben ragaszkodik a régi hagyományokhoz, a régi nyelv mintájára sem szabályozható azokban az esetekben, melyekben a hagyomány megszakadt. Csalódott tehát akkor, mikor az igeidők rég elavult szabályos használatát újra föltámaszthatónak hitte, vagy mikor egyszer azt a nézetet hangoztatta, hogy a latin *nullus*-nak megfelelő régi *semegy* szót föl lehetne támasztani halottaiból. Ez ellen nem is kellene azt hangoztatnunk, hogy a latin *nullus* s a német *keint* sok más nyelv sem fejezi ki egységes szóval. Itt az a körülmény a döntő, hogy épen abból a régi *sem-egyből* lett a mai *egy sem*, s ha egyszer a régi kifejezés az összes nyelvjárásokban s az irodalmi nyelvben is így átalakult, ezt a fejlődést immár nem lehet visszafordítani s a mai formát újra a régivel helyettesíteni.

Igy vagyunk az igeidőkkel is. Régi használatukat köznyelvünk már három század óta elhagyta, egész rendszerüket egyszerűsítette, és megkülönböztetésükre részben új eszközöket alkalmazott: ige kötöket, szórendet stb. *Irand* és *ir vala* ma már mesterkélt kifejezések, s a régi használat erőtetésével ma már megtagadnók a természetes fejlődés jogosultságát. Az igeidőkéhez hasonló nagy változás történt az ikes ige k ragozásában, és itt már Szarvas is okadatoltnak és követendőnek ismerte el az újabb köznyelvi fejlődést. —

A hosszas és helyel-közzel szenvedélyes küzdelem a Nyelvőr diadalával és tudományos tekintélyének végleges megalapításával végződött. A Nyelvőr elérte azt, hogy az önkényes szógyártás — kivált az iskolai és tudományos irodalomban — teljesen véget ért, hogy az írók, a hírlapírók, a hivatalok sokkal több gondot fordítanak a stílusnak magyarosságára és iparkodnak kerülni az idegenséget, a németiséget.

Valóban tanulságos összevetni a Nyelvőr előtti prózát a maival. A XIX. század közepén nemcsak tudományos és politikai prózánk, hanem átlag véve szépprózánk is annyira ellapult s oly szintelen nemzetközivé lett, mintha csak szándékosan kerültek volna mindent, ami a magyar nyelv kifejezése módjában egyedi,

sajátságos, egyéb nyelvekétől elütő. Mesterkeltté, természetellenessé tette prózáinkat egyrészt az idegen szólásmódok utánzása és az idegenszerű mondat szerkesztés, másrészt az a sok ezer szabálytalan képzésű és idegen szerkezetű szó, mely nélkül akkori íróink nem tudtak írni. Már csak ez utóbbiaknak nagy megritkítása minő nagy sikere volt a Nyelvőrnek! Hová lett a *gyádrnok*, *gyámnok* és *titoknok*? a *költész*, *festész* és *ítész*? a *jelv* és *védv*? a *lobor*, *imola*, *iroma*, *vigarda* és *növelde*? a *fősz*, az *iblaný*, *bátrany*, *éreny*? a *nyarga*, *nyakorján*, *bögöncz* és *tár-saik*? a *-beni*, *-bőli*, *-róli*, *-tőli* melléknévképzők? a *hangulatteljes*, *lendületteljes*, *kecsteljes*, *bájdús*, *reménydús*? a *vonzkör*, *kötjel*, *kötszó* és ezer más efféle fattyuhajtás?

Ezeket a melegházi virágokat elpusztította az a friss légvonat, mely a Nyelvőr nyitotta kapukon nyelvünknek szabad és eleven termőhelyeiről áramlott be az irodalomba. Az egészséges népnyelvnek prózai irodalmunkban leginkább a Nyelvőr mozgalma szerzett tért és érvényt.

A neológia védői szemére hányták a Nyelvőrnek egyrészt, hogy a népiesség túlzásával elmossa a stílusnemek közti különbségeket, másrészt pedig, hogy megszakította, megzavarta az irodalmi nyelvfejlődés folytonosságát. De a túlzások vele járnak minden erősebb mozgalommal, nem bizonyítják a mozgalomnak jogtalan vagy céltalan voltát és rendszerint csak mulékony bajt okoznak. A másik vád pedig, a nyelvfejlődés megakasztásának vádja a nyelvélet természetes föltételeinek teljes nem-ismeréséből sarjadott. A Nyelvőr csak azért „rontott, mert építeni akart“, a nyelvet meg akarta menteni a körülalazás, a megdermedés veszedelmétől, és meg akarta neki szerezni a természetes, eleven fejlődés föltételeit és eszközeit. Hogy ezzel nem csekély forrongást, sőt ideig-óráig tartó zavart okozott, az nem baj. Forrongás és pezsgés nélkül nincsen élet, s a zavarból tisztulva kél ki a nemzeti génius!

Szarvas Gábor neve és élete egészen összeforrt a Magyar Nyelvőrrel. S mintha nem is volna véletlen, hogy épen halála idején támadt egy újabb nyelvújító kísérlet, mintegy utolsó föllobbanása, haza járó lelke a régi nyelvújításnak. Mint említettem már, voltak hangok, melyek Szarvas nélkül a Nyelvőrnek létjogát is megtagadták. Osztozunk a kegyeletben és mindnyájan valljuk s hálásak vagyunk érte, hogy Szarvas oly nagy munkát végzett. De nyelvünknek sajátos helyzete, a nyugati műveltség és irodalmak erős behatása és a második ezredév nagy és nehéz nemzeti

föladatai kötelességünk ké teszi, hogy tovább is haszonra fordítsuk amit tőle tanultunk, s lankadatlanul folytassuk a nyelvőrzés és nyelvművelés munkáját.

III.

Szarvas Gábor neve egybeforrt ugyan az orthológiával, de Szarvasnak s a Nyelvőrnek munkakörét nem merítette ki a nyelvőrzés és nyelvművelés. A nyelvhelyesség kérdései vezették működése két más ágához: a nyelvtörténethez s a népnyelv tanulmányához.

Épen mikor első nagy értekezését megírta, tűzött az Akadémia pályadíjat a magyar igeidők tárgyalására. Ez kétségkívül azért keltette föl érdeklődését, mert itt is a nyelv helyességének egy fontos kérdéséről volt szó, az igeidők helyes használatáról, melyről akkor tájban erősen vitafoztak Hunfalvy és Fogarasi. Ennek a körülménynek köszönhetjük, hogy Szarvas tüzetesen kezdett a nyelvtörténettel foglalkozni s ennek igen áldásos következményei voltak. Pályamunkája, ámbár az a célja nem sikerült, hogy az igeidők régi gazdagságát és szabatos használatát fölelevenítse, a nyelvmélekek módszeres fölhasználásával s a tárgynak éles elméjű fejtegetésével a nyelvtörténeti kutatásnak valóságos mintáját teremtette meg.

Áthatva attól a tudattól, hogy a mai nyelv tudományos megértésére is elkerülhetetlen szükséges a régi nyelv alapos ismerete, 1872-ben Budenz Józseffel és Volf Györggyel szövetkezett a régi kódexek kiadására. Ezt a vállalatot, még mielőtt megindult, az Akadémia vette át saját kiadásába, s így keletkezett belőle a Nyelvmélektár, mely immár egész kis könyvtárnyi terjedelemmel közel áll befejezéséhez, s mellyel különösen imént elhunyt kedves társunk, Volf György, állíthatta magának a legszebb tudományos emléket.

Még meg sem jelentek a Nyelvmélektár első kötetei, már 1873-ban mozgalmat indított Szarvas Gábor a Nyelvőr dolgozó-társaival a Nyelvtörténeti Szótár megteremtésére. E nagy mű előkészítésére önkéntes munkásokat toboroztak, s az anyaggyűjtés olyan biztatólag indult, hogy ezt a vállalatot is csakhamar Akadémiánk vette gondozásába és juttatta befejezésre. Szarvas Gábor csekély megszakitással elejétől végig, majdnem húsz évig, élén állt a vállalatnak, s e rendkívül elmemozdító szótári munka valóságos vigasztalója volt öreg, majdnem világtalan napjaiban.

A Nyelvtörténeti Szótár fontosságát nem kell e helyen bőven fejtegetnem. Mindenki elismeri, hogy e szótár nyelvészeti kutatásainknak legszükségesebb támasza, mely nélkül egy lépést is alig lehetne tenni a botlás kockázata nélkül. És egészen bizonyos, hogy a megalkotandó új nagy szótár csak azáltal lesz megbízhatóvá, hogy a Nyelvtörténeti Szótárban megadtuk neki a kellő történeti és tudományos alapot. Szarvas is a Ny. Szótár előkészítése közben írta meg a régebbi nagy szótárról terjedelmes és tanulságos bírálatát.

Nyelvtörténeti tanulmányai vitték Szarvast munkásságának egyik legérdekesebb ágához, a szófajtáshoz. Valóban élvezet azokat a kis remekműveket olvasni, melyekben egy-egy szónak vagy szólásnak eredetéről adott számot. Ezekben sokszor tisztán a nyelvtörténeti adatok alapján építette föl okoskodását, de legtöbbször fölhasználta a nyelvérinkezések tanulságait s a jövővényszók fölismerésében gyakran bámulatos elmeílt tanusított. Mikor pedig megtámadták, hogy a legeredetibbnek látszó magyar szót is gyakran idegen nyelvből magyarázta: hangos szóval és meggyőző okokkal küzdött a „nemzeti hiúság” ellen, mely tekintetünket elhomályosítja s képtelenné teszi az igazság fölismerésére. Sokszor fejtegette, hogy a tudománynak nem föladata a nemzeti hiúság dédelgetése, hanem az igazság keresése, s a nemzet dicsőségét és javát csak olyan tudomány gyarapíthatja, mely az igazság szolgálatában áll. Elrettentő például sokszor idézte az oláhok nyelvtudományát és történetírását, amelyet a nemzeti elfogultság az igazság kutatása helyett csupa csürés-csavarásra vezetett.

A nyelvtörténet mellett, természetes, hogy mindjárt kezdettől fogva nagy fontosságot tulajdonított Szarvas a népnyelv tanulmányának, mely általán természetesebben és szabadabban fejlődött az irodalmi nyelvénél, s mely ennek megítélésére új szempontokat, fölfrissítésére új eszközöket szolgáltat. A Nyelvőrben megindította a népnyelv kincseinek nagyszabású gyűjtését. 1872 nyarán maga is útra kelt Budenz Józseffel s bejárták Göcsejt, részint hogy nyelvi anyagot gyűjtsenek, részint hogy gyűjtőket szerződtessenek s buzdítsanak. 1873-ban Moldvába utazott a csángók közé, 1875 nyarán pedig a szlavóniai magyarok nyelvét tanulmányozta a hely színén. E két tanulmányút eredményeit a Nyelvőrben közölte (III. s V. k.), göcseji följegyzéseit később Kardos Albert használta föl a göcseji nyelvjárás ismertetésében.

Kevesebbet foglalkozott Szarvas a nyelvhasznítással, de azért ennek eredményeit is iparkodott hasznára fordítani. Már pályamunkájában érdekesen egybevetette a magyar igeidőket más, rokon és nem-rokon nyelvek igeidőivel. Később az ikes igék kérdésében Budenz alaktani magyarázatait is fölhasználta. Budenz tudománya iránt általában nagy, majdnem föltétlen bizalma volt; viszont Vámbéry nyelvészkedését nem egyszer maró gúnnyal ostorozta. A nyelvhasznítás iránti becsülésének adta jelét azzal is, hogy tetemes összeggel járult a Reguly-alaphoz, melyet Budenz a rokon finn-ugor nyelvek kutatására létesített (1879).

A magyar nyelvészet mellett Szarvasnak igen nagy jártassága volt a klasszikus filológiában. Kiadott egy latin olvasókönyvet „magyaros fordításra vezető jegyzetekkel“ s lefordította Phaedrus verses meséit. Egy ideig erősen készült a latin-magyar stilisztika megírására, mely iskolai irodalmunknak ritka nagy nyeresége lett volna (erről fogalmat ad a latinosságokról szóló akadémiai értekezése). Utolsó éveiben pedig egy fürdői tartózkodás pihenőjét arra használta föl, hogy elkezdte Homeros Iliaszát kötetlen beszédben fordítani, mert meg volt róla győződve, hogy olvasható és élvezhető Homeroszt, melyre oly nagy szükségünk volna, leghamarabb így lehetne közönségünk kezébe adni. (Fordítása töredéke most van sajtó alatt a Kisfaludy-társaság Évlapjaiban.)

Ha most visszatekintünk a mondottakra, látjuk, milyen sokoldalú volt elhunyt mesterünk. A nyelvhelyesség kérdései, a nyelvtörténet, a nyelvjárások tanulmánya, a szófejtés — mindezek föl-váltva foglalkoztatták. Köszönhetünk neki néhány becses jelentéstani értekezést is, melyekben különösen a magyar s német szóhasználatokat vetette egybe mesterileg (pl. a mutató névmásról s a pótolhatatlan új szóról való cikkeiben).

Igen erős volt a bírálatban s a tollharcban. Ezekre különösen alkalmassá tette egyfelől vas logikája és elmeéle, másfelől hümora és szatírára való hajlandósága.

De mindenben, amit írt s amit tett, jellemző vonás volt az eredetiség. Nincs igazuk, akik egész tudományunkat s a többi közt nyelvészetünket is a német szolgai utánzatának tartják. Bár jobban tudnók utánozni! De szolgai utánzásról egyáltalán nem beszélhet, aki igazán ismeri a magyar nyelvtudományt. Révai nemhogy utánozta volna, sőt megelőzte Grimmet. Verseghy előbb fölismerte az élőbeszéd irányadó fontosságát, mint az újabb nyelvészet. Brassai

epen abban volt túlzó, hogy a német módszerről semmit sem akart tudni. Szarvas pedig, ámbár tanult a németektől, olyan eredeti tehetség volt, melyet semmiféle mintakép nem tehetett volna a maga szolgájává.

Ez mindenesetre egyik fő tényezője volt a nagy sikernek, melyet tőle senki meg nem tagadhat. Bizonyos, hogy egy negyedszázadon át ő irányozta nemzeti nyelvünk művelését. Valósággal iskolát nevelt e téren, és Budenz mellett első sorban neki köszönhetjük, hogy műveltségünknek legvirágzóbb, legtiszteltebb, külföldön is legtöbb elismerést arató ága a magyar nyelvtudomány.

Méltó, hogy a magyar nyelv bajnoka a magyar Akadémia palotája előtt érchen legyen megörökítve, és kötelességünk, hogy emlékét itt, az Akadémián belül is ápoljuk, hagyományait őrizzük és példáját kövessük. „Az ő működéséből áldás fakadt a magyar nyelvre: a magyarság nyelvén fölhangzó áldás legyen az ő emlékezetén!”

MÁTÉ-SZALKA ÉS VIDÉKE NYELVJÁRÁSA

(A Magyar Nyelvőr pályázatán jutalmazott pályamunka.)

1. A nyelvjárás általános jellemzése.

Azon kis terület, melynek nyelvjárását kívánom röviden ismertetni, Szatmár megye északnyugati részét foglalja el. Maga e kis mezőváros s a körülötte fekvő pár község mintegy elszigetelt kis részt képeznek a megyében, amennyiben keleten az Ecsedi láp, a Kraszna, majd északon a Szamos veszik körül, délen pedig nagy távolságra sváb falvak fekszenek. Legnyiltabb nyugaton; e részen érintkezhetik Szabolcs megye közeli falvaival. A legfőbb érintkezési pont a híres bucsújáró hely, Mária-Pócs, de mivel e vidék lakossága kevés kivétellel református, ez érintkezés nyoma alig látszik meg nyelvökön. Északra, nem nagy távolságra, a Szamoson túl, már valódi felső-tiszai módon beszélnek ugyan, de ennek hatása is elenyésző csekély, mivel a Szamoson túli és inneni lakosok alig érintkeznek egymással.

E nyelvjárás nem sokban tér el az irodalmi nyelvtől. Legszembetűnőbb s legnagyobb különbség az *é* hang használatában áll, mely mindazon esetekben, hol a debreceni nyelvjárás *i*-vel helyettesíti, itt *ē*-nek hangzik. A hiátus kerülése, melyet vagy *j* hang betoldása vagy magánhangzó kilökése által kerül el, mássaló hangzó csoportok egyszerűsítése, az asszimiláció szerfeletti kedvezése, *ly* helyett minden esetben, sőt némely szóokban *l* helyett is *j* használata, a magánhangzóknak, különösen az *i*, *ú*, *ü* hangoknak

majdnem minden esetben röviden ejtése, végre az *l* gyakori elmaradása *o*, *ö* hangok után, azon bélyegző sajátosságok, melyek különösen jellemzik e nyelvjárást.

2. Hangtani sajátosságok.

A) Magánhangzók.

1. A magánhangzók képzése.

A rövid magánhangzók képzése rendesen történik. A hosszú magánhangzók képzése is azonos az irodalmi nyelv megfelelő hangjaival; egyedül az *é* hang tesz kivételt, amennyiben némely szókban *ē*-nek hangzik. Mintegy középhang ez a zárt rövid *ē* és a köznyelv *é*-je között. Képzése magas nyelvéállással, széles, lapos nyelvvél történik, egészen úgy, mint a székely nyelvjárásokban; pl.: *kēr, szép, mēz, ētel, fēszek, egēssēg, bēkessēg*.

Az irodalmi nyelv hangjain kívül hosszú magánhangzókat találunk *j*, *l*, *r* hangok előtt, de csak az esetben, ha ezekre még egy mássalhangzó következik. Így megnyúlnak az *a*, *e*, *o*, *ö* hangok s *ā*, *ē*, *ō*, *ö* hangokká lesznek. Ezeknek képzése rendesen történik; az irodalmi nyelv megfelelő hangjaitól csak annyiban térnek el, hogy kissé vontatott a kiejtésök, pl. *nyāлта, fāлта, ōlbe, kōrte, bōlha, kōrpa, tēlne, nyērne, bājba, bōrnyu*. Ugyanezen hangzókat találjuk pótló-nyújtás esetén is: *ēre, āra, mēre, ōrom, vārom*.

Az *l* kiesése is pótló-nyújtással jár, leginkább *o*, *ö* hangok után marad el: *bót, vót, kőt, tőt, bōcsō, ōtōzik*, e. h. *bolt, volt* stb. E nyelvjárás magánhangzói ezek:

<i>a</i> ,	<i>o</i> ,	<i>ō</i> ,	<i>u</i> ,	<i>ū</i> ,	<i>e</i> ,	<i>é</i> ,	<i>i</i> ,
<i>ā</i> , <i>á</i> ,	<i>ō</i> , <i>ó</i> ,	<i>ō</i> , <i>ő</i> ,	<i>ú</i> ,	<i>ū</i> ,	<i>é</i> ,	<i>ē</i> ,	<i>í</i> .

Zárt rövid *ē* nincs; az *e* hang mindég nyílt.

2. A magánhangzók használata.

A magánhangzók rövidítése egyik legjellemzőbb vonása e nyelvjárásnak.

A hosszú *í*, *ú*, *ű* hangok majdnem mindig röviden ejtetnek: *ir, bir, ur, kut, furó, turó, gyűszű, köszörű, örül*; de következetesen megkülönböztetik a kiejtésben a rokonhangzású *í*, *ű* hangzós igéket és főneveket; az előbbieket hosszan, az utóbbiakat mindig röviden ejtik: *sír—sir, tűz—tüz*. Rövid *a* van e szóban: *lang*. A hosszú *í* tövű szók továbbképzésben megrövidítik a *tő* hosszú *í* hangzóját: *víz—vizet, nyír—nyírat*. A hangrövidítő szók egynemelyikében a hosszú *é* megrövidül az alanyesetben is; ezekben az eredeti *ē* hangból *e* lett: *szeke*r, *leve*l, *gyűke*r, *kere*k, *tehe*n, *fedel*, *keve*s.

E rövidítésekkel szemben nyújtást is találunk s ezekben az eredetibb alakok vannak megőrizve.

é. Néhány egytagú ige a jelentő jelen egyes 3. személyében nyújtott hangzóval használatos. Ilyen igék: *széd, mér, kél, nyél, nyér, vész, vét.* Ugyanily eredeti hosszúság van megtartva a *bé* igekötőben, *ösmér* és *énged* igékben, továbbá a személyes névmások következő alakjaiban: *éngem, nékem, néked, néki, nékünk, néktek, nekijek*, ezen birt. névmásokban: *miénk, tijéd, tijétek.* Hosszú *é* van továbbá ezekben: *téngeri, gyéngé* v. *génge, téj.* A *-vel* rag is személyragozva hosszú *é*-vel használatos: *véllem, vélled, vélle* stb.

á. Az eredeti hosszúság van megtartva ezekben: *ád, hágy, hová, hálá Istennek.*

ó, ő. Hosszú ezekben: *hóld, bóldog* és *bölcs.*

Nyelvjárásunk a köznyelv nyiltabb hangzójával szemben sokszor zártabb hangzót használ, zárt hangok helyett viszont nyiltabbat. Zártabb alakulások a következők:

i. Rövid *i* helyettesíti az egyes 3. sz. birtokragot a felhangú szókban: *kezi, közepi*; továbbragozásban is; *kezibe, közepire.* A kérdő *-e* h. *-i* az *ugyi* kérdőszóban; *szakaszt, repeszt* igék *szakaszt, repeszt* alakban használatosak; *eredj* helyett *erigy.* Köznyelvi *é*-vel szemben rövid *i* van ezen egy szóban: *szijjel*, de gyakrabban *széjjel.*

o a köznyelvi *a* helyett igen gyakori: *kokas, fokad, halován, tágos, magos, tapasztol.* A módh. *-an*, az *-os*-végű mellékeveknél mindig zártabb *-on*: *okoson, piszkoson.* Sódor-ban *o* áll más nyelvjárások *södér* alakjával szemben. Némelykor a birt. ragok és a tárgyrag előtt zártabb *o* van: *lábom, sarkod, lábot.*

u. Rövid *u* áll köznyelvi *o* helyett egy pár szóban: *suhajgat, nagyubb, udu, burul, burit, ucsudni*, továbbá *hol* hat. szóban és összetételeiben: *hun, valahun, sehun, hunnét, hunnen*; *iszik* ige végzett jelene: *ivutt, ihutt* sőt *iutt.*

ü. Néhány szóban *i*-vel szemben, pl. *üdő, szüve, hütös, hüt, hüvön*; köznyelvi *ö* helyett gyakori: *kürül, türül, gyüker, ürül* (örül).

ú, ű. Az *ő* végű egytagú szók általában zártabb *ű* hangzóval használatnak: *kű, csű, lű*; az *-öv* diftongusból tehát e nyelvjárásban *ű* lett. Az *ó* végű egytaguak közül *ló* h. *lú* fordul elő. E zártabb alakot az egész ragozáson keresztül megtartják: *lúra, csűbe, küre, lúkra, lúktul, csűkbe.* Igéknél is mindig a zártabb tőalak dívik: *lűvök, lű, lűnek, szűni, nyűni.* A *fej* szó *fű* alakban van meg: *hétfű, egy fű kender, fűkötő.* A harmadik sz. névmás: *ű, űk*; a *-ból, -ből, -ról, -ről, -tól, -től* helyragok mindig zártabb *-bűl, -bűl, -rűl, -rűl, -tűl, -tűl*, így ezek is: *bűr, bűt, dűt.* *S, sz, z* hangok előtt álló *ő* nem változik: *főz, őz, ősz.*

ő. Zártabb *ő* van a *kel, telik* igék végzett jelenében: *kőttem, tőt, kőt, kőtünk.*

ē. E hang köznyelvi *é* helyett ugyanazon szókban fordul elő, melyekben a debreceni, Szatmár városi s a felső-tiszai dialek-

tusok *i*-t mutatnak; e szerint nyelvjárásunk a kétféle *é* között különbséget tesz, az eredeti *é* hangot *ē*-re változtatta, míg az eredeti *é* ugyanazon hosszú *é* hanggá lett, mellyel a köznyelv *él*. Pl. *ēdes*, *ēl*, *szándék*, *ajándék*. Van eset *i*: *ē* hangmegfelelésre is: *kēsērni*, *gyēk*, *ēn*, *ēzetlenkedik*. Ezen egy szóban *lēhel* a köznyelv *e*-jével szemben találjuk az *ē* hangot.

Nyiltabb hangok a következőkben vannak:

i. Köznyelvi *ü* helyett az eredetibb *i* van megőrizve: *igyel*, *fil*, *ficfa* = füzfa, *firidni*.

e. Nyilt *e* van *ö* helyén ezekben: *setēt*, *temēntelen*, *feketō*, *gōmbelyēg*.

a. Köznyelvi *o* helyett ezen pár szóban: *orvas*, *orvasság*, *szēvanō*, *tallu*.

o. Nyiltabb alakok: *onoka*, *ozsonna*.

ó: *kúlcs* helyett *kócs*, *koszorú* h. *koszoró*.

Itt említhető föl, hogy a többes harmadik sz. birtokosragok mindig nyiltabb hangzósak: *házok*, *kertyők*, *kuttyok*.

3. Hangrend.

A hangzó-illeszkedés teljes. Ragok, képzők úgy illeszkednek, mint a köznyelvben. Egyes megemlíthető szóalakok: *elig* = alig, *oskola*, *sódor*. De hangrendi disszimiláció van ezekben: *paré*, *taré*, *karé*, *gané*, *csilánt* = csalán, továbbá *honnen*, *odébb*, *hátrébb*, *árébb*, *hamarébb*, és még némely idegen szókban: *sterázsa* stb.

B) Mássalhangzók.

1. A mássalhangzók képzése.

A mássalhangzók képzésében feltűnő sajátság nincs, hacsak ilyennek nem vesszük, hogy *ly* helyett mindig *j* hangot használnak: *fojó*, *kiráj*, *ijjen*, *ojjan* (öjje, hajja e h. ölje, hallja stb.).

Szó végén álló *ny* mindig *n*: *cigán*, *bárán*, *bizon*; *cigának*, *bárántúl* (bárámbunda stb.).

Egyes hangszervi változások is előfordulnak: foghang változik foghanggal, *n*:*t*, pl. *disztó*; *z*:*c*, pl. *ficfa*; *sz*:*c*, pl. *retec*, *subick*, *vijack*; disszimiláció van a *danol* és *tanál* igeikben.

Foghang helyett inyang; *d*:*gy*, pl. *térgy*; *l*:*j*, pl. *mejje*, *pájinka*; *n*:*ny*, pl. *dunya*, *penyész*, *ozsonya*; *z*:*zs*, pl. *csizsma*, *dézsma*; *n*:*ny* változás *ty* és *gy* hangok előtt, pl. *sarkanytyú*, *fürgenytyú*, *menygyek*, *lenygyel*, *kenygyel*.

Foghang h. torokhang: *t*:*k*, pl. *Szakmár*; torokhang h. mlt torokhang: *k*:*g*, pl. *geleb* = kebel, *gila* = kilogramm. Ajakhang helyet. inyang van a *teplony* szóban; ajak és foghang váltakozik: *tróbáá* *Beről* a *belől* változata, valószínűleg a *kívül* analogiájára keletkezett.

2. *A mássalhangzók használata.*

A mássalhangzók használatában feltűnik e nyelvjárás azon sajátága, hogy az irod. nyelvvel szemben mindig nyújtott mássalhangzókkal él az *l* végű ragokból és névutókból képzett határozószókban: *véllem, rúllad, tülle, alólla, előllünk, felölletek belöllek*. Ugyancsak megnyúlik az *l* az *-ál, -él* végű denominális igékből képzett *-ás, -és* végű főnevekben: *kapállás, kaszállás, kefélles*. Nyújtott *j* használatos ezekben a névmásokban: *íjjen, ojjan, akár-míjjen, semmíjjen*.

Ezekkel szemben állanak az ilyenek: *eféle, aféle*; egy *l* használatos az *álomás* szóban.

A szó végén álló *l* megmarad, szó belsejében leggyakrabban *o, ö* hangzók után marad el: *vót, fót, föld, ötözik*; *u, ü* után ezekben: *kulcs—kócs, küld—küld*; nagyon ritkán *á, é* után: *páca, kiját, nélkül, fere*; *a, e* után meg szokott maradni: *szálma, bálta, kélné. nyélné*. Egy esetben *a* után is elmarad az *l*, mikor utána *r* hang következik. s ilyenkor mind a magánhangzó, mind az *r* hang pótlónyújtást kapnak: *fár-ra—falra, ódár-ra—oldalra*; *rr*-ből pótlónyújtással lesz *r*: *ére, ára, mére, örom, várom*.

Azon rövidebb *v* tövű igék, melyek a köznyelvben is, de különösen a debreceni nyelvjárásban a *v* hangot elvetik, e nyelvjárásban sem járatosak *v* tövű alakjukban. Itt a *v* helyét mindig *j* foglalja el: *híjok, híjsh, híj, híjtam, bujtál, fuj, fujok* stb. Ezzel szemben elmarad a *j* főhangzójuk zártabbá tetele után a *bűt, dütt* szókból, továbbá minden változás nélkül a *gyút, gyút, nyút* igékből.

Járulék-mássalhangzók: *g* van szó végén *n* után: *rozmariny, bojtorjány*, továbbá: *deg* elaludnék, *beg* elfáratam; *t* járult a *fájintós* és *csilánt* szókhoz.

C) Hangok kapcsolata.

Az asszimiláció szerfölötti kedvelése igen könnyüvé teszi a hangok kapcsolatát, átmenetét: *ballang, salló, talló, mámma, ten-nap*. Nemcsak így a szó belsejében, de két külön álló szó között is gyakori: *bem maratt, kim motoszkál*. Az átmeneten gyakran könnyít az elizió és asszimiláció együttes használata: *as sem tudom, micsinájjak*.

Könnnyítést nyer a kiejtés, a hangok átmenete helycsere által is. Ilyenek elég nagy számban vannak: *geleb, subick, vijack, legaré, kalabaré, tere, rajtoja, petlóriom, makverő* = vakmerő stb.

A mássalhangzó-torlódást e nyelvjárás nem szereti. E végből vagy közbeiktat egy-egy magánhangzót s így könnyít a kiejtésen vagy elizió által éri ezt el. Magánhangzók közbeiktatása leginkább az idegen szókban fordul elő: *estrang* v. *istráng, istirimfli*; gyakoribb a szó közepén: *tekenő, szereda, kovárté, teréfűl, palánta, toróbál*. Két mássalhangzó közül kiesik az egyik: *péz, tésur, szévanó, ikább*,

pitar; az *ért* végzetből, a *mert* és *most* szóból elmarad a *t*, majd-ból a *d*, éppen így a *bolond* végéről is. Három mássalhangzó közül a középső mindig elmarad: *tesvēr, fērhe megy, horhat* = hordhat, *Szenygyörnáp*; két különálló szó között is elhagyják a középső mássalhangzót: *paras' gazda, csem' bisztoš, mim' megette, hor' be, köp' ki*.

A hiátust egyáltalán nem tűrik. Ott, hol *i* és még egy magánhangzó okozza, többnyire *j* közbetétele által szüntetik meg: *ki ja, mi ja* = ki az? mi az? *fija, haramija*; — de elizió által is: *k' az apád? m' a fene lelt?* — Más esetek: *jány, rám, rád, rá, mēr* = miért; *od'atta, tuttár' adni, gazd'uram*. A *mióta* szóban *h* szolgál a hiátus megszüntetésére: *mihóta*. Két magánhangzó is elidálódik: *Szalk' út* = Szalkai út, *járm' út* = jármű út.

Ide sorolhatók végre az összevont szók, amennyiben az összevonas sok esetben a kiejtés könnyítését célozza. Ilyenek első sorban a rövidebb tö ragozott alakjai: *ett, itt, tom, tok, szűtt, ládd, mon-tok, monnak* = mondanak, továbbá a következők: *pég* = pedig; *sose* = sohasem; *'sz, isz, hisz, hász* = hiszen, hássen; *aggy Isten; kéne, kék; minygy* = mindjárt; *oszt, osztán, aután* = azután; *acci, accide* = addsa ide; *hoccide* = hozdsza ide; *Isten uccse; jóccakát; nojszen, dejszen* = no hiszen, de hiszen stb.

(Vége köv.)

PÁLYI GYULA.

AZ AKADÉMIA ÚJ SZÓTÁRAI.

Az országgyűlés f. évi augusztus 11-iki ülésén Madarász József a következő interpellációt intézte a közoktatási miniszterhez:

„Tekintve azt, hogy a hirlapokban, társadalomban, sőt a törvényhozás termében is a magyar szavakat nagy mérvben kiszorították és kiszorítják az idegen, leginkább diák (latin) szavak, és ha ez nem orvosoltatnék, nyelvünk tisztasága és nemzeti művelődésünk veszélyeztetnék:

tisztelettel kértem a közoktatásügyi miniszter urat: 1) hajlandó-e e bajt megfigyelni és hatáskörében elkövetni mindent, hogy a helyes és jó magyar szavakat idegen szavak ki ne szorítsák, sem az irodalomban, sem a hirlapokban, sem a törvényhozás termeiben; hanem hogy nyelvünk folyton műveltessek; 2) hajlandó-e odahatni, hogy a magyar tudós társaság állapítsa meg, hogy a közhasználatba fölkapott idegen szavak miként fejeztessenek ki helyesen magyarul; és az ezt megállapító szótár — ha kell — az állam hozzájárulásával és akként nyomassék ki, hogy a közönség azt kiállítási áron szerezhesse meg?“ (Általános eljenzés.)

A miniszter erre azt felelte, hogy:

„Úgy ő, mint a Ház rokonszenvvel kísérte Madarász interpellációját, az iránt, hogy kerüljük az idegen szavakat, és szóló hozzáteszi az *idegen szófűzést* is. Arra nem vállalkozhatik, hogy irtó háborút indítson az idegen szavak ellen, arra sem, hogy a

nyelvészek harcaiba beavatkozzék, hiszen tudjuk, hogy a *túltságba vitt purizmus* milyen sajnálatos eredményeket szült. Azt azonban kijelentheti, hogy támogatni fogja a törekvést minden téren. Az Akadémia a szótár kérdésével már foglalkozik, és szóló külön iratban fogja arra az Akadémia figyelmét fölhívni". (Helyeslés.)

Az ekként fölvetett eszmének a napokban lett örvendetes folytatása. Wlassics, aki a szó igaz értelmében a közművelődés minisztere, nem maradt e különben talpraesett kijelentésénél, hanem tettel is megmutatta, mennyire szíven hordja nyelvünk ügyét. Elhatározta, hogy a magyar nyelvművelés céljára s ennek legszükségesebb eszközeire, a megbízható szótárak szerkesztésére évenként kétezer forintot vesz föl az országos költségvetésbe s ez összeget az Akadémia rendelkezésére bocsátja. A leirat, mely ezt az Akadémiával tudatja, így szól:

„Minden ország akadémiaja kiváló gondot fordít, szótári munkássága által is, a nemzet nyelvének művelésére és fejlesztésére. Az Académie Française egyedüli föladata a francia nyelv szótárának folytonos tökéletesítése.

A Magyar Tudományos Akadémia elismerésre méltó munkásságot fejtett ki ez irányban is. Időnkint, amint a korlátozott anyagi viszonyok engedték, közrebocsátotta még a harmincas években a magyar nyelv zsebszótárát és a tájszótárt, huzamos szünet után a magyar nyelv nagy szótárát s a legutóbbi években a nyelvtörténeti szótárt és a tájszótár új kiadását.

A szótári munkásságnak azonban folytonosnak kell lennie, valamint folytonosnak a történelmi, régészeti és természettudományi kutatásnak, amelyeket az állam állandó évi segélyben részesít.

Ez okból nagyon óhajtanánk vélném a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi osztálya kebelében egy állandó szótári bizottság fölállítását, amelynek föladata lenne az irodalmi nyelv fejlődésének éber megfigyelése s irányzása, a mutatkozó szükségletek pótlása s a magyar nyelv szótárának folytonos tökéletesítése.

Ha e nézetemben a Magyar Tudományos Akadémia is osztozik, hajlandó vagyok a föntjelzett szótári munkálkodás állandóságának biztosítására, a legközelebbi országos költségvetés tárgyalásakor a törvényhozástól évenkénti 2000, azaz kétezer forint államsegélyt kérni s már a jelen évben is tárcám terhére 500 forintot kiutalványozni, még pedig az utóbbi összeget egy általánosan érzett s napról-napra érezhetőbb szükség pótlására.

Már az országgyűlési tárgyalások előtt is fölszólalás tárgya volt a nyelvünkben mindinkább elharapódzó s közhasználatban megmaradó idegen szók és kifejezések kiküszöbölésének szüksége, természetesen nem értve ide a tudományos műnyelv szavait és kifejezéseit.

E végből legcélszerűbbnek tartanám, ha a M. T. Akadémia nyelvtudományi osztálya minél előbb egy oly kisebbfajta szótárt

állítana össze és bocsátana közzé, amelyben a leginkább lábra kapott idegen szók és idegenszerű kifejezések jó magyar egyértékesei elő lennének tüntetve. A szótárnak a gyorsan dolgozó hirlap-irodalom is, amelynek egyes szók és kifejezések általános elterjesztésében oly nagy szerepe van, különösen jó hasznát vehetné“.

Budapesten, 1897. október 11-én.

Wlassics, s. k.

Ez államsegítséggel az az évi javadalmazás, amellyel Akadémiánk az országos költségvetésben szerepel, immár 42,000 forintrá rúg. De ezt az összeget éppen nem sokalhatjuk, ha meggondoljuk, hogy Franciaország a maga Institutjét évenként 697,000 frankkal, Poroszország a berlini akadémiát 198,000 márkával, Bajorország a münchenit 94,000 márkával, Svédország a stockholmit 125,000 svéd koronával, Ausztria a bécsit 72,060 forinttal segíti. Pedig nálunk sokkal nagyobb szükség van az Akadémia bőséges ellátására, mert míg a nyugati országok akadémiái csak vezérei a tudományos munkának, addig a mi tudós társaságaink majdnem maguk meritik ki egész tudományos működésünket.

Akadémiánk mindjárt föllállításakor első és főfeladatának a magyar nyelv művelését, a magyar nyelvtan, a magyar szótár megalkotását tekintette. A harmincas években közre is bocsátotta a magyar-német Zsebszótárt, s a Tájszótárt, melyet a Czuczor és Fogarasi szerkesztette Nagyszótár követett. Újabb nemzedék munkája már a Nyelvtörténeti Szótár és a Tájszótárnak most folyó új kiadása.

Mi legyen a legújabb teendő? erre nézve maga a miniszteri leirat nyilatkozik, mikor egy kis szótár megalkotását kívánja, mely a mai irodalmi nyelvben használatos korcs és idegen szavakat megfelelő magyar egyértékeseikkel helyettesitené olyankor, amikor csak a purizmus jogos és szükséges.

Azt a munkát, amit az élet és a nagy írók diadalra vittek: a neológia szobavirágainak kiirtását ez a szótár fejezné be a modern nyelvtudomány meggyarapodott eszközeivel s egyszersmind az ő feladata lesz megakasztani azt a másik processzust, mely most van folyamatban: nyelvünknek idegen szókkal és szólásokkal való elárasztását. Az újonnan alakult ezeréves magyar állam annyi idegen elemet fogadott magába, hogy már-már veszélyeztetik egyéniségét, elszíntelenítik eredeti jellemét. Nemzetünknek és e hajlandó elemeknek egyaránt szükséges a megbízható vezető.

Van azonban ennél egy, ha nem is gyakorlatibb, de kétségtelenül fontosabb és sokszorosan nagyobb szabású feladat. El kellene készíteni a *magyar nyelv nagy szótárát*. Megcsinálni újra, a modern nyelvtudomány eszközeivel és a magyar nyelvészet mai színvonalán azt a munkát, amit Czuczor és Fogarasi a maguk korának módján végeztek. Nyelvészetünk nem tűrheti tovább, hogy legnagyobb szabású terméke ez a szótár legyen, amely Grimm fellépése után két évtizeddel indult meg és még félszázad mulva sem ismerte a tudományos nyelvészet legelemibb módszereit. Már befe-

jeztére felnőtt amaz új, tudományosan képzett nyelvész-nemzedék, amely reá csak mint a multak emlékére tekintett s egész más utakon kereste nyelvünk törvényeit Hunfalvy, Budenz, Szarvas, kik csak kritikaikban foglalkoztak a Nagy Szótárral. Ma már tanítványaik egész csoportja áll a tudomány szolgálatára. Az előmunkálatok sem jelentéktelenek. Azóta elkészült Simonyi és Szarvas szerkesztésében a Nyelvtörténeti Szótár, Szinnyeieiben a Tájsszótár; az etimológiára nézve korszakalkotó mű *Budenz* Magyar-ugor szótára, *Munkácsi* urál-altaji, *Szarvas* modern szófejtései; becsesek *Szinnyeie* és *Alexics* kutatásai az oláh, *Melichéi* a német, *Kőrösiéi* az olasz, már kevésbbé *Kovácséi* a latin eredetű magyar szavak dolgában. Külföldi szótár-mintákban sincs hiány. Ott van minde-
nekelőtt *Grimm* német és *Littre* francia szótára, azonkívül *Heyne*, *Sanders*, *Weigand*, *Schade*, *Sachsvillatte* szótárai. Mi több és sürgető körülmény: a körülöttünk lakó kis nemzetek is már oly igazán kitűnő szótárakkal rendelkeznek, mint a zágrábi akadémia nagy szótára, *Jungmann*, *Kott* cseh, *Pleteršnik* szlovén és *Linde* lengyel szótára.

Az új szótárnak nézetünk szerint, tartalmaznia kell majd minde-
nekelőtt a magyar nyelv *egész* anyagát, a szavak jelentés-
körét, a jelentésfejlődés lélektani föltüntetésével. Ahol szükséges, a képes ábráktól sem szabad visszariadni. Meg kell azután jelöl-
nie a szó legelső előfordulásának idejét, helyét s adnia az egyes szó-
alakok változásait időrendben, lehetőleg évszámmal. Ekkor követ-
keztetik a szónak etimológiája, amelyet immár megközelítőleg
legtöbb szavunknál képesek vagyunk adni. Végül jöhetnének a
szinonim kifejezések, ámbár e téren még igen kevés az előmun-
kát, úgyhogy a szótár egyben *magyarázó*, *történeti*, *etimolo-
gikus* és *szinonim* szótár lenne. Csak, ha e nagy tudományos szótár
megvan, lehetne és kellene alapján egy kisebbet is szerkeszteni a
nagy közönség használatára, olyanformát, mint a francia *Larousseé*,
amely minden fontosabb kétségében eligazítaná. Wlassics miniszter
nagyilelkű adománya nemcsak a magyar nyelv tudósokat fogja
hosszú ideig méltán foglalkoztatni, de egy igaz nemzeti szükséglet
fölismerésével és a kivitelére kellő eszközök megadásával őszinte
hálára kötelez minden művelt magyart.

Z.—R.

CÁP. CÁPUNKURT.

A vándorló oláh csobánok nyelvének emlékeit a kis orosz-
ban, lengyelben, morvában, szerb-
ben *Miklosich* állította össze
Die Wanderungen der Rumunen című könyvében (Bécs, 1879.).
Egy szempillantást vetve e kölcsönvételekre, meggyőződhetünk,
hogy legnagyobb részük a pásztorkodó életre vonatkozik s ha
még egybevetjük a magyar nyelv oláh elemeit, ugyancsak ezt
az eredményt fogjuk összegezni. A címbeli *cáp* szó is szintén ebből
a világból való: oláh *țap* (olv. *cáp*): caper, hircus (LexB.). A jó

őreg LexB. a *caper* származékának hirdeti; *Cihac* II.429 a szláv elemek közé sorozza (kisorosz, tót: *cap* bouc, béliér; lengyel: *capa*; cseh: *cáp*: béliér, mouton à queue grosse et grasse) s az őszl. *skapiti*: evirare sarjadékanak tartja. Nyilvánvaló azonban, hogy a kérdéses szónak jelenléte csupán azokban a nyelvekben, melyek egyébképen is ismernek oláh elemeket s első sorban olyanokat, melyek a pásztori terminologia keretébe tartoznak, a kérdést minden vita nélkül az oláh javára dönti el. Ehhez még hozzájárul, hogy a szlávban *a* előtt *c* nem fejlődhetik; ezt Miklosich is észrevette, aki a *Slav. elemente im Magyarischen* c. művében (I. Nyr. 11:121) szlávnak tartja még ugyan, de hozzászeli: „homályos eredetű”; az „Etymologisches Wörth. der slav. Sprachen” könyvében magyar-oláh eredetűnek hirdeti. Szarvas is foglalkozott a kérdéssel (Nyr. 14:3, 7) s arra az eredményre jutott, hogy a *cáp* a magyar nyelv német jövevényszavaihoz sorakozik.

A szó eredetije az albán *tsap* (olv. *cáp*), melynek ilyen változatai is élnek az albánban: *skáp*, *tsjap* (Vö. G. Meyer: Etym. Wörterbuch der alb. Sprache, Strassburg, 1891. 387—388. l.). Hogy a magyar nyelv is tényleg az oláhtól kölcsönözte a *cáp*-ot, igazolja a nyelvtörténet (Vö. Nyr. XVII.320 és NySz.). Jóforman csupa erdélyi írók élnek vele: *cáp*: hircus: geissbock PPB. stb.

A *capunkurt*, melyről a NySz. így nyilatkozik: verbum exsecrationis; verwünschungswort („Mondgy egy *tzápunkurtot*: dicas tria de curia” Decsi: Adag. 193.) tulajdonképen három oláh szónak összetétele: *tap* in *cur*: stipes in culum. Afféle goromba káromkodás. Az oláhban járatos a *tap* formán kívül még: *teapü*, *teap*: stipes, palus LexB.; mind e szók szláv kölcsönvételek (Vö. *Cihac*, II. 430—431. l.). Talán e trágárság abból a korból ered még, mikor Havaselyen V. Vläd uralkodott, kinek mellékneve *Tepeş* volt (a karóba húzó) s akinek borzasztó hírért Erdélyben is jól ismerték. Érdekes, hogy a *capunkurtot* szoban kétszeres tárgyrag van; vö. *asztat*.

ALEXICS GYÖRGY.

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSEBŐL.

„Gyulai Pál”. 5 kötet. Pest, 1847. Hartleben.

őgyelgő: bámész. Gergely diák őgyelgő arcot váltott. 5:68. Őgyelgő két szemével észre se látszott venni. 5:76. Őgyelgőn nézett szanaszét. 5:74.

packázik. Balázs ő kegyelme orrom alá packázik borsot. (T. i. a fogház várnagya parancsára Balázs, a börtönfőügyelő, nem vállalkozott a Senno rab fölakasztására.) 5:125.

pazér: pazar 1:42. 5:83.

pazérol: pazarol. 2:104. 4:144, elpazérl 2:149. 150; pazérlás 3:121. 1:55.

pázsint: pázsit 3:118. 157. 4:93; de „pázsit” is sok helyt.

percegő. A nedves falak egyik zugához verték a percegő szövétneket, hogy tisztábban lobogjon. 3:185/6.

peshedt: poshadt, állott. Peshedt víz. 1:119.

pest: kemence-féle. Mártha talán a pest mögett [így] gugadoz. 1:58. 5:44, 5:45.

pezderkedik. Na, ám Dacó se pezderkednék sokat ma, ha tegnap előtt Manasse ő kegyelme nem adta volna írásra ki boglárait, nemzetes kardját és többi plundráját. 2:102.

pirkad. Battista olajszin arca úgy kipirkadt, mintha álkör-messel mázolta volna be. 5:39.

pislen: csirke. Mióta lett okosabb a pislen a kotlónál. 5:118. Üljön csendesen, mint a pislenyek a tyúk szárnya alatt, mikor hóját látnak. 5:45.

pittyedt al-ajakkal. 5:144. A minorita pittyedt ajkait szorgalommal működtetve [ugyancsak beszélve]. 5:145.

plundra, l. a pezderkedik szónál.

póla. Nem bársony pólaban született. 2:189.

ponk. Két rom uralkodék ezen amphitheatrumon. A hegysor, mely a természet által rakott körfalat képezte, balra süvegalakú ponkon kezdődik, melynek hátrésze folytonosan magasuló gerincekkel függött össze. 3:146. A ponknak tetején egy ép bástya állott. 3:147.

popánc. Nem mondá (Isten): rendkívüli büntetések popáncával üldözlek titeket Azrael karjai közé 2:32. Tán éjfélkor jelent meg ágyához, mint általában a kísértetek szoktak? Hja, a popánc többnyire a nehézkes, jól táplált és gömbölyű hasú urakat győtri nagy vacsorák után, mindjárt az első álomra, kivált ha sok húst ettek. 2:119. Merev szobrok, — nympháké, és najádoké — néztek görög arcélőkkel s általánosított vonalaikkal a vízholdó falusi lánykákra, kik kannáikkal ezen popáncok miatt, ha módját ejthették, nem jelentek meg S. kisasszony mesterkélt szökőkútjai és vizomlásainál 5:83.

porhadás. (A penész a fal) titkos porhadását hirdeti. 3:132.

porhanyag. A két egyetem porhanyag földre épült és az idők rombolásaitól megkíméltetni alig fog. 2:81/2.

porongy: poronty. (Sajtóhiba?) Vagy talán a gyapjas fejű porongy hazudott és a komornyiknak volt igaza? Férj és Nő. 285.

potyad. Nem éppen művészi görbületeket adva bepotyadt alsó ajkának. 2:119. (Vö. pittyedt.)

prikolics. Szunyadni kell, ha szintén mellemre a manó ülne és halántékaim körül prikolicsok garázdálkodnának. 1:58.

pulya. Pulya csalitok tévegében vezetett az ösvény tovább emelkedve, szállva, tekergőzve. 3:113.

pundra. A rab különben is a fiskus pundrái közé tartozik. 5:46.

purda: purdé. Noha most már annyira közönségessé vált (e rendkívüli jelenet, a király pipázása), hogy a három éves cigánypurdáknál [így] látva sem okoz hatást. 5:16.

puzduri. Majd idővel, midőn puzduri hevem meghült. 3:126. Különc, puzduri, durva, rajongó ember ez a Senno. 4:125.

rajgó. Egy gyakorlatlan falusi suhanc legjobb igyekezettel sem adhat fényes tűzijátékot a halomra gyűjtött rajgók, csillagok s lőporos fűzerek mellett, noha éppen ezen anyagokkal csodalátványokat idézne

elé az ügyes tűzkirály? 5:43. E sorsszámok lebegtek, lángoltak, sus-
torgattak kedélyének sötét lathatárán, mint a bűvész rajgói a komor
éjben. 2:136.

reccenés. Egy reccenés, egy sikoltás, egy zuhanat (s a rab
a kaszatömlőc fenekére bukott.) 4:17.

rece. (A fák) zöld recéjű lombjaikkal. 3:158.

rejték: rejtek, búvóhely, titkos hely. A havasi rejtékből
kihozta nejét. 1:37. Falrejték titkát. 5:165.

riagat: csitít, elhallgattat. A leriagatott Ártai. 2:122.

VOZÁRI GYULA.

FELHIVÁS.

A nemzeti tanügyet és tudományt a legközelebb mult napokban

Volf Györgynek

a tanárképző-intézeti gyakorló főgimnázium igazgatójának és a
Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának hirtelen elhalálo-
zásával súlyos csapás érte.

A megboldogultnak alulírott tisztelői, barátai és tanártársai
kedves halottjuk emlékének megörökítésére ezennel gyűjtést indi-
tanak meg abból a célból, hogy számára díszesebb síremléket
állíthassanak; a remélhetőleg fenmaradó összegből pedig a meg-
boldogult értekezéseinek (kivált a magyarok ősműveltségére vonat-
kozóknak) gyűjteményes kiadását is tervezik. továbbá egy, az ő
névéhez fűződő pénzalap létesítését, melynek összeggyűjtött kama-
taiból akár a magyar nyelvészetnek és őstörténelemnek Volf
György szellemében munkálkodó kutatóit, akár kiváló gyakorló
főgimnáziumi tanárjelölteket vagy tanulókat lehetne időnként bizo-
nyos jutalomban részesíteni. Fölkérjük Cimedet, hogy a kegyeletes
és hazafias célra szánt adományát a mellékelt gyűjtőlapon föl-
jegyezni, az eszmét ismerősei körében terjesztetni, s a gyűjtőlapot
a jövő hó (november) közepéig a gyakorló főgimnázium igazgató-
ságához visszajuttatni szíveskedjék.

Budapest, 1897. évi október hó 5-én.

A megboldogult tisztelői és barátai
névén:

EÖTVÖS LORÁND báró,
HEINRICH GUSZTÁV,
ALEXANDER BERNÁT,
BEÖTHY ZSOLT,
CSENGERI JÁNOS,
MARCZALI HENRIK,
SIMONYI ZSIGMOND,
SZUPPÁN VILMOS.

A megboldogult tanártársai:

BEKE MANÓ,
GERÉB JÓZSEF,
GYOMLAY GYULA,
MIKA SÁNDOR.
NÉGYESY LÁSZLÓ,
STAUB MÓRIC,
WAGNER ALAJOS,
WALDAFFEL JÁNOS.

IRODALOM.

Elmélet és gyakorlat,

azaz jobban mondva teória és praxis. Legalább az itt következő mutatóványok nyomán mi is jobban tesszük, ha a magyar hangzású szók helyett az inkább közkeletű latin, francia, angol stb. szókat használjuk.

De beszéljenek maguk a szerzők.

„Vannak végül olyan idegen szavak, melyeknek használata valósággal elégteleníti stílusunkat. Ezek közé tartoznak azok, melyekre vannak általánosan elfogadott, jó magyar szavaink, de amelyeket részint hanyagságból nem használunk, részint azért, hogy idegen nyelvtudásunkat fitogtassuk. Ilyen pl. a zsendár (csendőr), kredenc (pohárszék), eszscájg (evő-eszköz), kaszni (szekrény), amelyeket csakugyan hanyagságból, vagy contradictio (ellenmondás), elaboratum (munkálat), refusiroz (visszautasít), remarque (megjegyzés), fauteuil (karosszék), *saison* (évad) stb., melyeket inkább fitogtatásból szeretünk használni. Az ilyen idegen szavak használatát tiltja különösen az iránytan“ (Stilisztika 16. lap). Ezt mondja Szántó Kálmán, a stilisztika.

„Intuicio (4, * 39), aplomb (6), irritál (8), *saison* és *szezon* (8. 63. 115 stb.), büszte (17), nexus (20), embrio (27), impreszió (28), blaszfémia (29), abszolució (32), providenciális (33), pozíció (33, 56), provokál (33), szubjektív, inkorrekttség, (39), kapacitás (41), statesman (42), figuráns (43), akció (43. 138), campagne (45), rhytmikus (46), rébusz (46), paroxismus (48, 54), in absentia (49), szimptóma (59), vizit (59, 63), temperatura (61), szenzáció (67), kongesztio (70), extázis (71), szuggesztio (71), imitál (73), kapacitál (73), aposztrofál (76), programm, de jegyzék is (77), apatikus (93), mob (96), inscenál (96, 104), fix-pont (99), konzol (100), vibrál (100), clair-voyence (101), horribilis (104), differencia (104), toilette (105), defektus (107), karakterisztikon (116), amorette (116), inficiál (118), appercepció (121), recidivázni (126), plein-parade (129), fázis (132), misszió (138), marionette-színház (139), organum (139), dementi (139), tranzakció (139), machináció (140), mitikus hős (143), teatralisztikus (144), apellálni (144), informál (153), fiktív (153), perspektiva (154), kommittens (155), expiació (164).“ Ezeket mondja Szántó Kálmán, a regényíró.

„Tény az, hogy emlékezetet meghaladó idők óta a legjobb és legtanultabb bölcseészek sem képesek kiterjedt elméleti tanulmányaikat gyakorlatilag alkalmazni“. (Pickwick klub iratai, ford. Huszár Imre II. k. 93. lap.) Ezt mondja Charles Dickens, a regényíró.

* A zárójelben levő számok azon lap számát jelentik, melyen az illető szó föltalálható.

Tagadhatatlan, hogy van sok idegen szó nyelvünkben, melyet teljesen megfelelő magyar szóval nem tudunk pótolni. Ha van is rá szavunk, vagy mondva csinálták, vagy nem fejezi ki teljesen az értelmet, melyet az író a szónak tulajdonít. Ha ilyen szókat olvasunk (az „Alkonyat”-ból, Szántó Kálmán bevádolt regényéből idézünk): kottéria, gentlemanség, dialektika, debatter, groteszk, harmónia, rhythmikus konvencionális, allarm, glória („dicsfény” jelentésben), melancholia, technikai, bár a túlságos gyakori használatuk idegenül rezegteti meg fülünk dobharttyáját, mégis fölmentjük (vagy talán abszolváljuk?) az írókat az idegenszerűség vádjá alól.

Akik enyhébben szoktak ítélni, azon sem ütköznek meg, ha a sportsman tilburyn vagy phaetonon, landaueren vagy berlineren, caléchen vagy breaken vagy akár char à bancson hajtat ki a löversenyre s ott, mielőtt fölmegy a tribünre, megváltja ticketjét s kalkulál kanterező lovak dolgában, míg a starter fehér zászlója le nem csap; sőt még azon sem ütköznek meg, ha e cifra szavak mind egy lapon (73) fordulnak elő. Az is természetes, hogyha a börze ügyeit tárgyalja az író, nem mellőzheti a moratorium, krach, spekuláció, financier, manöver (139, 140) stb. szavakat.

Azonban, bár igaz, hogy legtöbb ilyenféle szavunkat nem tudjuk pótolni, mégis meg kellene gondolni, van-e szükség egyáltalán arra a sok idegen szóra? Nem ártana az íróknak arra is ügyelniök, hogy a művelt társaságban megismert tárgyakat és fogalmakat ne vigyék át — szükség nélkül — azon frissességükben az irodalomba, hiszen mi kész örömet elismerjük, hogy művelt ember az író akkor is, ha regényben, tehát a szép-irodalomban, nem használ folyton idegen szavakat. Azt pedig, hogy mi a különbség landauer meg berliner, break meg caléche között: ha bizonyos előkelő körök fontosnak is tartják, mi nem tartjuk annak.

És hogy valaki arabusul tanítson, arra nem elég arabusul tudni, hanem arabusul is kell beszélni. Ezt ajánlja

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Magyar és német zsebszótár,

tekintettel a két nyelv szólásaira. Szerkesztette Wolff Béla, áll. főreálisk. tanár. I. magyar-német rész. Budapest, Athenaeum. Kis 8r.; vászonba kötve 1 frt.

Nem mondhatnók, hogy szótárirodalmunk, kivált ami a német nyelvet illeti, szegény volna; egész serege van a magyar-német szótáraknak, a nagy közönség, iskola, egyes szakbeliek számára; csakhogy köszönet nincs nagyon benne. Az egyik óriási anyaghalmozba gyűjti minden válogatás nélkül nemcsak törvényes, a történeti fejlődés szentesítette szavait a nyelvnek, hanem mind-

azokat a korcsalakokat is, melyekkel nyelvújítóink és sokszor igazi ismeret nélkül szűkölködő utódaik túlságos buzgalma ajándékozta és ajándékozta meg nyelvünket; még akkor is, ha azokat a mindent hamar elfogadó és nem sokat bíráló közszokás sem fogadta el. A másik, aki „kézi használatra“ adja ki könyvét és kivált az iskolának szánja azt, nem választván el a gyakorit a ritkától, a közönségest a sajátostól, inkább árt, mint használ vele; pedig igazán jó szótárnál nincsen nagyobb áldás, nemcsak akkor, ha idegen nyelven olvasunk, hanem akkor is, ha anyanyelvünkön irt könyvet forgatunk. Legnagyobb hibája e szótáraknak az volt, hogy az idegen szó mellé ridegen odaállítják a szónak egy vagy több megfelelőjét, vagy saját szavunk mellé pusztán az idegent, nem tekintve azt a sok módosulást, jelentésárnyalatot, melyet minden szó magában az élő beszédben nyer, gyakran épenséggel nem, vagy legalább is igen szűkmarkúan bántak el a szólásokkal, fordulatokkal, egy szóval a frazeológiával. Mindenki, aki valamely idegen nyelvvel foglalkozik, nagyon jól tudja, hogy míg annak frazeológiáját el nem sajátította, míg bele nem hatolt gondolkodásának titkos szövevényébe, addig bármilyen nagy szókincse legyen is, az csak holt töke, annak valójában igazi hasznát nem veheti. Ezért örömmel kell fogadnunk minden kísérletet, mely a szót nemcsak egymagában, pusztán minden kapcsolat nélkül mutatja be, hanem ugyanannyi gondot fordít arra, hogy azt mint az élő szerves nyelv tagját, közönségesebb és ritkább szólásokban, fordulatokban adja a közönség s az iskolai ifjúság kezébe. Ez a cél lebegett szótára megszerkesztésében *Wolff Béla* szeme előtt is, s azt abban a szűk keretben, melyet egy *zsebszótár* megenged, dicséretesen meg is közelítette. Hogy mennyi gondot fordított a szólásokra, legjobban mutatja az, hogy szótárában több az ilyen-nemű adat, „mint Ballagi Mórnak közel ezerkétszáz lapra terjedő *Teljes magyar-német szótár*-ban“. Példamondatokkal vagy legalább a szó mellé zárójelbe tett bővítménnyel próbálta a magyar és német nyelvhasználat eltéréseit megvilágítani. Szolgáljon például a következő cikkecske: „*Bevesz* : einnehmen, (ostrommal) erstürmen; gyomrom nem veszi be : mein Magen erträgt es nicht; beleveszi magát vhová : 1. nistet sich ein (in *acc.* v. in *dat.*) : eindringen, pl. die Nässe frisst sich v. dringt in die Mauer ein“.

A felőlelt szóanyag csak a legszükségesebbekre szorítkozik és mellőzi mindazt, ami az iskola s az irodalom nyelvében csak elvétele vagy éppen nem fordul elő; találkozik ugyan ilyen is, mint például : *ontok*, *remese*, vagy a német *Griebe* (töporlyú), amit a mi osztrák-bajor németiségünk *Krammel* szóval helyettesít. Pedagógiai tapintatról tesz tanúságot az, hogy olyan kifejezés nincsen a szótárban, ami a tanuló erkölcsi vagy illem-érzékét sérthetné; ez olyan pont, melyre szótáríróink eddig nem ügyeltek eléggé s ami Volf szótárát kiválóan iskolai használatra teszi alkalmassá.

Ami könnyű használatát egy kissé megnehezíti, az, hogy igen sokszor nem tartja meg az értelem szerint való csoportosí-

tást, hanem a legridegebb betűrend szerint sorozza egymás után a szavakat, minek következtében azután olyanok kerülnek egy-egy kikezdesbe, mik teljesen más értelműek s így nehezen találhatók meg; így például együvé kerül a *horgany*, *horgász*, *horgol*, *horgony*, *horgos*, vagy a *kulcslyuk* a *kulcsol* szóval, a *testalkat*, *testes*, *testület*, *testvér*; nem választja el ugyanis a *képzett* szavakat az *összetételektől*; ugyancsak a rideg betűrend kedvéért szétszakítja az ugyanolyan igekötős szavakat, például elkezdi a *ráad* szóval, közbeszúrja a *rab*, *Rába* szavakat, azután folytatja a *rábámúl*-nál, majd ismét a *rác*, *rács* szakítja meg a sort s így tovább, úgy, hogy tíz hasábon át fel-felbukkan meg el-eltűnik a *rá*- igekötő, nagy zaklatására a keresőnek.

Gyakorlati szempontból s kivált a mi tanuló ifjúságunkra való tekintetből még egy megjegyzésem volna. Igen célszerű volna a főnevek és igék főalakjait, themáit nem a *német-magyar*, hanem a *magyar-német* rész végéhez csatolni, mert a tanulónak leginkább akkor van szüksége rá, mikor magyarból fordít németre; még pedig a főnevekét oly módon, hogy ne azokat a semmitmondó, a gyakorlati tapasztalások szerint rengeteg zavart okozó és kivételeket szaporító *erős*, *gyenge*, *vegyes* jelzéseket biggyesszük a szó mellé, hanem hogy a szótár végére csatoljuk azt az egyszerű és könnyen áttekinthető táblázatot, melyet *Petz Gedeon* állított össze (Egyet. Philologiai Közlöny, 1891. 579. l.), és pusztán a főnevek mellé tett számokkal utaljunk ennek példáira, ami egyrészt világosan és határozottan megadná a keresett szó alakjait, másrészt, ami nem utolsó dolog, nyomdai tekintetben nagy megtakarítással járna. A magyar-német részhez csatolnám azután az ú. n. erős és rendhagyó igék teljes táblázatát, még pedig minden eltérő alakjával, pl.: inf: *brechen*, praes. 2. sz. *brichst*, imperf. ind. *brach*, imperf. coni.: *bräche*, perf. *hat gebrochen*.

Nunc venio ad fortissimum... a nyelvhelyesség szempontjából való megbírálására a szóanyagnak. Itt aránylag kelleténél többet találtam, ami ellen kifogást lehet tenni. Az a kérdés, szótárba való-e mindaz a szó is, amit a hirtlap, hivatalos nyelv és a közbeszéd *ma* használ, bár a tudomány hibásnak, rossznak bélyegezte azt? Erre két felelet is lehetséges: *nem* is, *igen* is.

Ha tisztán a tudomány alapján állunk, akkor föltétlenül azt kell felelnünk, hogy *nem*; de mivel az élet nem egyéb a megalkuvások soránál s a szótár az élet számára való, azért megengedhető, hogy olyan hibásan képzett és rossz szavak, melyek a mai gyakorlatban még előfordulnak, benn lehessenek a szótárban, de föltétlenül csak úgy, ha rossz voltuk valami jellel föl van tüntetve s ha a helyes szó mellettük áll. Lássá és olvassa a tanuló, mi a rossz, de lássa és olvassa azt is, mit *kell* helyette használnia; találja meg a szótárban, hogy a *csillagda*, *ércöntöde*, *díjnok*, *okmány*, *szivélyes*, amint azt naponként hallhatja és olvashatja, hogyan mondódik németül, de tanulja meg egyszersmind azt is, hogy az helyesen *csillagvizsgáló*, *ércöntő műhely*, *napidíjas*,

okirat, szíves stb. Ide irom azokat a szavakat, mik a szótár olvasása közben nékem leginkább feltűntek: *bérenc, szabadonc, tanonc, védenc*; — *csillagda, dalárda, kisededóvoda, lovarda, öntöde, papnövélde, pénzverde, poroda, sörfözde, szálloda, tanoda*; — *áldozár, dalár*; — *lovar, tudor*; — *díjnok, tanácsnok, titoknok*; — *ébrény, ferdény, okmány, éleny, légeny, úszony*; — *esély, eszélyes, irány* és családja, *szivély* és *szivélyes, tartály*; — *ódonász, újdondász*; — *lob, táv, felzet, terime*; — összetételek: *birvagy, gyufa, forraszcso, támpont, tömnyomat, ütér, visszer*; — „nyelvünk legújabb fejlődésének termékei”: *szulfinom, útszéli*. Magyartalanságok: *behoz, einbringen*; *felvág, aufschneiden*; *kinéz, aussehen*; *rámegy, draufgehen*; *ural, beherrschen*; a vezér a vár ostromlására *megy, schreitet zur* . . . (e h. -hoz fog); *egy szem* (!), ein Auge; tervet *kovácsol*, e h. szó, forral, Plan schmieden; *lábra állit*, e h. talpra.

Vannak szavak és szólások, melyeknek jelentését szabatosabban lehetett volna megadni. Ilyenek: *asztag*, Schober: inkább *Triste*; *bácsi*: Herr Vetter. inkább *Onkel*; *barack*: Marille, Aprikose, inkább *Pfirsich*; *deres*: Peinbank, i. *Trügelbank*; *fogytán van*: geht auf die Neige, i. zur Neige; *gally*: Ast, i. *Zweig*; *kotyvalék*: Gemengsel, i. *Pantsch* (Gemengsel: vegyülék, keverék); *odaértve*: mitbegriffen, i. *mitinbegriffen*; *tor*: Mahl, Gastmahl. i. *Todtenmahl* és *Sautanz*; *tösgyökerez*: echt, i. *kern-*.

Felesleges *Vajda-Hunyad* nevét *Eisenmarkt*-ra németesíteni.

Pótlándók: *Falka*: Rudel (kutya) és *Schwarm* (fogoly, fűrj); *felfogad*: in Dienst nehmen és *dingen*; *gázló*: Sumpfvogel és *Furt*; *gyűlik*: eitern és *sich versammeln*; *táltos*: Magier, Priester és *Zauberpferd, feuriges Pferd*; *odaég*: dort verbrennen és *anbrennen*; *patyolat*: Batist és *Linnen*.

Igen kíváncs voltam volna, ha a szótár szerkesztője a német-magyar részben szigorúbban járna el az említett pontokban s majd egy második kiadásban kijavítaná és pótolná a felsorolt hibákat és hiányokat; akkor még nagyobb örömmel adhatjuk az ifjúság kezébe ezt a különben jeles szótárt, melyet a tanulók máris, tapasztalatból mondhatom, nagy haszonnal forgatnak.

TOLNAI VILMOS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Erdélyi szász jövevényszók. *Gárf.* A magyar nyelv szókincese sok tanulságot rejt magában az erdélyi szász nyelv számára is. Bizonyíték erre a címül írt szó is, amelyet a MTsz. Hétfaluból (Brassó m.) „fehérpecsenye” jelentéssel közöl. Az *r* után föllépő *f* arra a gondolatra vezetett, hogy a jelen esetben erdélyi szász jövevénnyel van dolgom. Megerősítette e sejtésemet az a cseh-morva adat, amelyet Bartošnál találtam (*garb*: maso... Dial. mor. 2, 210). A cseh-morva *garb* az osztrák-bajor *garbe* („bey Höfer ist die *garbe* ein gewisses stück fleisch an geschlachteten rindern; die *halsgarbe* wird vom hals bis unter die schulter, die *fussgarbe* von den schenkeln genommen“

Schmeller 1, 933; vö. Grimm DWb. 4, 1, 1336 s ugyanott *garib-praten*) átvétele. Erről a *garbe* szóról állítja Grimm, hogy a sváb *garu*-val egyeredetű. S ebben teljesen igaza van. Az úfn. *b* < ófn. *w* az erdélyi szászban *l* és *r* után *f* alakban van meg. Ilyen pl. az erd. szász *švalf* (ófn. *swalawa*, kfn. *swalwe*, úfn. *schwalbe*) s ilyen a mi *gárf*-unk (az *l*, *r* utáni *w* > *f*-re vö. Scheiner. Mundart der Sieb. Sachsen, 19 §, 2. jegyzet). Két forrás is bizonyítja, hogy a *gárf* megfelelője megvan az erdélyi szászban; Kramer Idiotismen 32. l. ez áll: *garf* stück rindfleisch von den rippen; Haltrich Neg. Idiotismen 39. lapján pedig ez: *gärf* rindsrippe und fleisch daran. A szóvégi *f* tehát kétségtelen szász eredetűnek bizonyítja szavunkat.

Gészkeny. Erdélyből „köz, sikátor, zsákutca” jelentéssel van közölve a *gészkeny*, *géskeny* a MTsz.-ban. A „Német vendégszók” szerint a „ném. *gässchen*”-ből való a magyar szó. A szó azonban erdélyi szász eredetű lehet. A jelen esetben nem a magyarban vált a deminutív képző *ch*-ja *k*-vá, hanem *k*-val kellett meglelnie már az erdélyi szászban is. Az erdélyi szászban ugyanis az *s*, *š*, *ts* és *f* spiránsok után a *-ken*-beli *k* megmaradt; erre nézve idézem Keintzel tanulmányából a következőket: „das *k* der nnd. diminutivendung *-ken* ist unverschoben erhalten nach den spiranten *s*, *š*, *ts* und *f*: *gläskñ*, *gläski*, *haiskñ*, *fäskñ*, *heltskə* stb. Archiv des Ver. für sieb. Landesk. 26, 211; vö. még Scheiner, Mundart der Sieb. Sachsen § 32; *pätzken*: bläschen, *miérhäsken*: meerhäschen stb. Haltrich, Neg. Id. 20, 31. A magyar *gészkeny* e szerint egy erdélyi szász **gæskən*, **gæskñ* átvétele.

MELICH JÁNOS.

Trokár. Tót elemek a magyar nyelvjárásokban c. értekezésében a szóbanforgó jövevény a következőképen van magyarázva:

„*Trokár*: rézcső alakú állatorvosi műszer, mellyel a lóherétől fölfűvódott marhát gyógyítják olyformán, hogy azt oldalába bocsátják s rajta keresztül ömlesztik ki a bajt okozó anyagot (Udvari, Nyr. XV.335): *trochtár*, *trichtár*, *trachtár*, *trachtir*. Mindez alakok a német *trichter* változatai.”

E magyarázat helyreigazítására mindenekelőtt meg kell jegyez-nünk, hogy e műszer nem egyszerű rézcső, hanem háromélű kést is rejt magában. A *trokár* nem tót, hanem francia eredetű jövevényt, a *trocant* átvétele. A francia szótárakban: *trocant* (trois carres): Bauchstecher (bei Wassersucht angewandtes Instrument).

VALLÓ ALBERT.

A magyar ujságírás műszavaihoz. Tóth Béla elmés cikke-lyéhez (Nyr. 26:466) két megjegyzést kívánok fűzni. Először is azt, hogy az ujságírók a maguk körében nem használják se a *munka-társat*, se a *dolgozótársat*, hanem úgy mondják: *hátramosztató*. Ez eleinte valószínűleg tréfás megjelölése volt a dolgozótársnak, ma már azonban annyira járatos a *céhbeli skriblerek* között, hogy bízvást műszónak vallhatjuk.

Második megjegyzésem pedig, hogy noha a magyar ujságírásnak

sok műszava a könyvnyomtatás szókincséből került, mindazonáltal van egynémely saját, eredeti műszava, szólása is.

Ime egy marékkkal:

agyonhallgatni vmit: vmit tudatosan meg nem írni.

átevезni vmin: munkát, kéziratot végig olvasni.

beszorítani vmit: amikor valamely cikknek fontosságánál, idő-szerűségénél fogva mindenképen helyet adnak, más, már kiszedett cikkely rovására.

éjféli kritikus: a lap dramaturgusa, ki jobbadán éjnek-éjtszakáján üti nyélbe a mondanivalóját.

fésűlni; kezdő író vagy nem *benfentesnek* kéziratát fésűlni szokás, vagyis javítgatják, foltozgatják mielőtt a szedőhöz kerül.

hafér-kézirat, mely akkor szedendő ki, ha jut még helye a számban.

hasábtöltelék: értéktelen, haszontalan betűvetés, irodalmi zsengek.

hasból írni: amikor nincsen tárgy s írni mégis kell. Akkor is mondjuk, amikor valaki tárgyának ismerete nélkül, semmitmondó, üres mondásokat firkál.

kispékelni: vmely jelentéktelen dolognak nagy feneket keríteni, vmit hosszú lére eresztteni.

kutyanyelv: hosszúkas papírszelet, melyen a céhbbeliek kézírata iródik.

nyári kritikus: színházi riporter, aki az *r* nélküli hónapokban ítél elevenekről és holtakról egyaránt.

tépé: tp., tiszteletpéldány.

tűkőr: a lapban megjelenendő cikkek, hírek egymásutánja, címszók (schlagwortok) szerint megjelölve, hogy az *éjjeli szerkesztő* mindig hamarosan áttekinthesse a lapot.

HARMAT GÉZA.

A kicsinyítő -i képző. Hogy a magyar ember mennyire szereti az *i* végű keresztneveket, mutatja ezeknek nagy száma. Képzésük szerint három csoportba oszthatjuk. *a*) A név a végén rövidül (tekintet nélkül arra, hogy ez által hány betű vagy szótag marad el): *Anti*, *Berti* (Bertalan), *Dani*, *Erési*, *Feri*, *Gizi*, *Henri*, *Izi* (Izidor), *Józsi*, *Kari*, *Laji*, *Matyi*, *Peti*, *Régi*, *Szidi* (Szidónia), *Tini*, *Vili*, *Zolti*, *Zsuzsi* stb.; *b*) a név az elején rövidül: *Berti* (Albert), *Dolfi*, *Cili*, *Náci*, *Kóbi*, *Poldi* (Leopold), *Neszi*, *Rézi* stb.; *c*) a név csak annyiban rövidül, hogy az *i* hozzájárulása által az előtte való magánhangzó kiszorul: *Gabri* = Gábor, *Sándri* = Sándor.

Azonban nemcsak a magyar keresztnevvel bánt el így a magyar ember, hanem az idegen nyelvűekkel is. Ezúttal a zsidó keresztnevéről beszélünk. Ezen nevek kicsinyítése ott fordul elő, hol a hitbuzgó zsidót a fanatizmus tartja vissza, hogy gyermekeit magyar néven szólítsa. Ez leginkább az Alföld éjszaki részén és Magyarország éjszakkéleti vidékein fordul elő. De hát jó természete

van a magyarnak: megbarátkozik mindennel, megszokja az idegen nevet és a maga nyelve szerint alkalmazza. Meghallja, amint a szomszéd boltos zsidóul *Rüvke*-nek szólítja leányát, azontúl ő sem szólítja másként, mint *Rüfki*. A kocsmárost a zsidók maguk közt *Slajme*-nek nevezik, bizony előtte is csak *Slajmi* marad a neve. Minthogy tehát a zsidónevek nagy része *e* végzetű, ezen *e*-t a kicsinyítő *i*-vel helyettesítik. Így: *Szóri*, *Simi*, *Jómi*, *Majsi*, *Éli* (zsidóban *Élje*), *Blümi*, *Háji* (zs. *Cháje*), *Szimchi*, *Csárni*, *Goldi*, *Lái*, *Sáji*, *Matchi* (zs. *Mordche*) stb. Vannak oly esetek is, midőn, mint a magyar keresztneveknél, a szöveg elmarad, pl.: *Ósi* = Oser, *Jaszi* = Jaszeif.

RECHNITZ IGNÁC.

Hala. Szentkláray Jenő írja „Száz év Délmagyarország újabb történetéből“ c. munkájában (I.240), hogy a kikindai kerületben egy Hala Ferenc nevű császári biztos működött, kit nagy szigorúsága miatt igen gyűlöltek s telhetetlensége miatt is elhíresedvén, az ottani szerb nép róla *halá*-nak nevezi a mohón falókat és telhetetleneket. Az említett művet ismertetve Pesty Frigyes említi (Századok, 1880. 432. l.), hogy őt is, ki Temesvárott született, anyja *halának* nevezte jó étvágya miatt. Gyűjtőink figyelmét felhívjuk e szóra; érdekes volna tudni, vajjon használja-e ma is valahol a nép a *hala* szót ilyen értelemben. A MTsz. nem említi.

BALASSA JÓZSEF.

Dautova. Ezen bácskai helységnév most már negyedszer szerepel itt. (Nyr. 26:176, 238.) Mind a kétszer *n* volt *u* helyett. A 451. lapon említettik harmadszor, hogy t. i. a mohácsi vész előtt *Daut* és *Davat* alakban ismerték volna. Talán nem érdektelen, ha a következőket emlitem meg a neve eredetét illetőleg. Dautova mellett mai napig is van még egy mindinkább száradó tavacska, mely hajdan igen bőviben volt a kövér halaknak. Ezért hitták a mohácsi szigeten lakó sokacok *Halasicának* (halastó), s ezért nevezték a magyarok *Dejótó*-nak, amiből később *Deutó*, *Deutava*, *Dautava* és a fönti *Dautova* lett. Megjegyzem még, hogy a dautovaiak maig is *Deutó*-nak vagy *Deutová*-nak mondják.

JENŐ SÁNDOR.

Körös, Körös. (Vö. 25:559.) Nagyvárad benszülött mindig *Körös* v. *Körös*-nek mondja városa folyóját; a *Körös*-t csak *gyűtmentek*-től (beszármazottaktól) hallhatni. A nagyvárad halászok pedig *Kerezs*-nek mondják tápláló folyójukat.

DEMEK GYÖZÖ.

Mazur. (Nyr. 26:315) Bereg vármegye magyar lakta vidékén ez a szó általánosan el van terjedve. Jelentése: rongyos, meztelen, kifosztott. Pl. „Olyan *mazur* vagyok, lelkem, hogy ki se tudok bujni a házbú!“ „Nem úr ú, de inkább *mazur*!“ Sőt az alsó Tisza-vidéken e szó mellett még a *manér* szót is használják hasonló értelemben.

SZINI PÉTER.

Szentesen — ritkán bár — használják ezt a szót s tönkrement urat értenek rajta. Egy keszthelyi születésű asszonytól is

hallottam. Hódvizepartján született *Berei Farkas András* Farsangi Musikájában (Pozsony, 1812) is megtaláltam:

A secretárius így leve pandúrrá

Úgy a' szegény kevély: az Úrból mazúrrá.

(A szegény kevély.)

Továbbá: Tzifra ruha nem tett soha senkit Úrrá,

De a' módi, pompa, sokat tesz mazúrrá.

(Módi.)

MOLECZ BÉLA.

Fölhúzni az órát. (Nyr. 26:50). Így volt minden időben szokásos; de újabban hallani ezt is: fölhajtani, még pedig a napszámban, órához mért időig dolgozó népnél. Magamnál is megtörtént, hogy az egy órai csengetés alatt az egyik asszony visszafordulva azt kérdi a vasúti időhöz szokott férfi napszámostól: mit csinál a markával, hogy úgy szűfony? (A remontoirt hallotta percegni.) A felelet ez volt: „Az órát *hajtottam föl*, mer illenkor szokott lejárni. A mutatóját is öt perccel kell mindennap *előre hajtani*“ (Úgy hátrafelé is). SZOKOLAY HERMIN.

Utcanevek. A 277. l. olvasom, hogy csak a véletlen akadályozta meg, hogy a *Karpfenstein-uccát* Pontykő-utcává nem változtatták. De azzá is vált az a nép száján, legalább engem, mikor azon a tájékon egy utcát kerestem, valaki a *Pontyik*-utcán keresztül utasított. Persze hogy sokat kódorogtam hiába s csak egy másik kérdészt világosított föl, hogy hiszen a Pontyik, azaz Karpfenstein-utcában állok.

KALMÁR ELEK.

Szakács keze gyógyulása. Regőci nem érti Balog István mondását: Ott pőfög a kása, Ezért lesz a szakács keze-gyógyulása. — Falusi lakodalomban a régi szokásokhoz tartozik, hogy ebéd vége felé bejön a főző asszony, be van kötve a keze, hozza a nagy merőkanalat, a versmondó vőfél pedig elmondja, hogy a lakodalmi kása égette meg szegénynek a kezét, adakozzanak a gyógyítására (azaz adjanak a kanálba borralalót).*

CSAPODI ISTVÁN.

Szittyá. Szilády Áron az Irod. Közl. 7:495/6. lapján — nála, mint minden komoly tudósnál, szokatlan hatánkodással (ahogy ő nevezi a *Rechthabereit*) vagyis okvetetlenkedéssel (ahogy mindenki nevezi) — ismét csak erősködik, hogy a *szittyá* szóra nézve neki van igaza. Két lapra terjedő fejtegetését egy pár szóval megcáfolhatom. Azt állítja, hogy *Scythiából Szittyát* először Dugonics csinált „a *Saca*, *scythá*, *száz* szavak összetimporálhatása végett“, mert ő a *Saca* és *scythá* szóknak *száz ki-ki* értelmet tulajdonít. Bocsánat, ennek semmi értelme nincs. A *tty*-nek nyoma sincs a *száz ki-ki*-ben. Hogy pedig a *száz ki-ki*-féle etimológia nélkül is lehetett *Scythia* nevét *sz-szel* mondani, arra Szilády Áronnal szemben klasszikus tanu a RMK. kiadója, ki a Pannóniai énekekben így olvassa három helyen is: *Szythia*. Nem is olvashatta másképp, mert hisz a kéziratban ez van: *Zythya*, *Zithya*. És így van az ÉrdyC. 286. lapján is: *Zyttyaban*! Vagy lehet ezt másképp olvasni, mint *sz-szel*?

SIMONYI ZSIGMOND.

* Ugyanílyen magyarázatot küldött be Vida Sándor.

A SZERK.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Helyreigazítások. Nem csodálom, hogy Tóth Béla az okt. füzetben e címen: „*Szerkesztő, Munkatárs, Dolgozótárs*“ megjelent cikke végén ezt írja: „Természetes dolog, hogy ez az írásom falrahányt borsó. De hadd legyen legalább nyoma, hogy e ferdeségekbe nem nyugszik bele mindenki“ (467). — Magam is a sikerre való ilyen kilátással írom cikkeimet. Hisz' azt látom, hogy beszédben és írásban ugyanazok a ferdeségek látnak napvilágot, amelyeket évek óta újra meg újra megrovunk. No de a nyelvnek őrei vagyunk, és így kötelességünk őrteni. (Osztozom a cikkíró fejtegetéseiben.)

A *mint* kötőszót sokan odateszik, ahova nem való; pl. Ez az eset éppen olyan, *mint* amilyen az előbbi volt — e h. éppen olyan, amilyen stb. — „Látnivaló, hogy a nagy olasz színészről (Dusé-t) ugyanaz a gondolat lelkesíti, *mint* amely Jászai Mariban élt, mikor stb.“ — e h. ugyan az a gond. lelk., amely stb.

A *mint* csak olyan mondatokban áll helyesen, aminő ez, például: Ma is úgy áll az ügy, *mint* tegnap állott. Itt a *mint* ezeket pótolja: *ahogy, amikép*. Mondhatjuk is pl. Ma épúgy nem mondasz igazat, *mint* (v. *ahogy, v. amikép*) tegnap nem mondtál. De a *mint*-nek ezek bármelyikével együttes használata valódi szószaporítás. Hibás tehát az ilyen mondat-kapcsolás: Most is éppen úgy nem beszélsz őszintén, *mint amikép* nem beszéltél ezelőtt. Menjünk tovább:

Ha csak ez a fokozás a helyes: *szebbnél szebb, többnél több*, akkor helytelen a következő (amely pedig nagyon elharapódzott): *bájosnál bájosabb; rútánál rútabb; durvánál durvább; kalandosnál kalandosabb* stb. Ezek a szók se érik be azzal a fokenkénti emelkedéssel (t. i. elsőbbséggel és csak ezután comparativus), amelyre az illető tolforgató kárhoztatja szegényeket, hanem legott középfokot követelnek így: *rútábbnál rútabb, durvábbnál durvább, furcsábbnál furcsább, kalandosábbnál k—abb* stb. — Soha se igazítsunk a nyelv szellemén. Éppen az a külsőleg azonos két középfok egymással szembeállítva, éppen az fejezi ki nagy hatással az erős fokozást.

Most egy ártatlannak a védelmére kelek. Székács Ferenc ugyancsak az okt. füzetben („*Stilus curialis*“ című cikk, 466) germanizmusnak mondja az igének ilyen használatát: „vádolt az ítéletbe *belenyugodott*“, e h. *megnyugodott* az ítéletben. — Nézetem szerint e mellett: *megnyugodni valamiben*, époly kifogástalan ez: *belenyugodni vmibe*. Ugyanez áll ezekre nézve is: *megegyezni vmiben* és *beleegyezni vmibe*; és így tovább: *elfáradtam a munkában*, és: *bele fáradtam a munkába*; *elmerül vmiben* és: *belemerül vmibe*; *megbotlik a kőben* és *belébotlik a kőbe*. Alig van ennél gyakoribb igekötés. — Tóth Bélának följebb idéztem kijelentésében is előfordul ez az ige: „... nem nyugszik bele mindenki“. Hadd szölgjön ő is róla, ha célszerűnek tartja.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A Pallas-Lexikon görög szavainak írásmódjáról. A lexikon XV. kötetének lapozgatása közben arra a tapasztalásra jutottam, hogy a görög nevek és műszók írásában nagy következetlenség uralkodik. A tulajdonneveket a tudományos — főleg német — könyvekben elfogadott írásmód szerint vették föl, a műszavakat pedig és az egy-két közfőnevet a fonétikus kiejtés szerint.

A tulajdonnevekre nézve újabb időben a sajtó és közönség többségének az a véleménye, hogy azokat az elfogadott — és a középiskolákban ápoltt — kiejtés szerint írjuk le. Sőt olyan íróink, mint Arany János és Beöthy Zsolt sem átalítottak *Homéroszt*, *Arisztoteleeszt*. *Iliászt* és *Odüsszeiát* írni. Távol attól, hogy helyeselhetnők *Sekszpír*, *Rászin*, *Dsakoza* stb. írását, épen nem kell a görög nevek fonétikus írásától megtagadnunk az észszerűséget. Nem tudom, mennyiben helyettesíti magyar szövegben a görög *υ*-t az *y*, a *φ*-t a *ph* stb., mikor a mi kiejtésünk szerint a görög *υ*-t tiszta *ü*-nek, s a *φ*-t a magyar vagy bármely nyelvben előforduló *f* módjára ejtjük. Nem szükséges a fejtegetés a latin szövegre nézve; de minek írjunk mi *Sophocles*-t, amikor a görögben Σοφοκλῆς-nek írt szót *Szofoklész*-nek mondjuk?

De nem ez a legnagyobb baj a lexikon görög szavainak írásában, hanem az, hogy amíg egyrészt *Sophoklest* ír, másrészt *szofigistákat*, *szófrozünet*, sőt hogy a kecske is jóllakjék, meg a káposzta is megmaradjon, *polígamiát* is találunk, de azért *polygamust* is. Bővebb megokolás helyett a következőket olvassuk: „*Poli* . . . (a görög πολύς a. m. 'sok' szóból), összetételekben gyakori. Az itt nem talált szók *poly* . . . alatt keresendők“. Hogy hol itt a logika, annak a jó Isten a megmondhatója. A görög *υ*-t tehát *háromféleképen* írják (szófrozüne, Endymión, Odüsszea) ugyanazon egy műben. A *χ*-t hol *ch*-nak, hol *k*-nak találjuk (ha még legalább *kh*-nak írnák): *Achilleus*; *poliárkia*. Az *η*-t hol *e*-nek, hol meg *é*-nek vették föl: *Lethe*, *Selene*; — *Euripidész*.

Szóval a türelmes olvasó néhol négy-öt helyen keresheti a szót amíg megtalálja, s ez végtére is, hogy többet ne mondjak, unalmas. Mindezeket pedig nem tettem volna szóvá, ha nem a Pallas nagy lexikonában fordultak volna elő.

L. E.

Lövöldő. *A romlatlan nyelvérvék kítör s eget kér.* Hat éves kis fiam puskaropogást hall a debreceni Nagyerdőn. „Hol lőnek?“ „A lövöldében“. „Vigyél el engem apám a lövöldöbe; tudom én az utat a lövöldő felé“. Az én fiam ismer *szénatartót*, *marhalegelőt*, ismer *kenderáztatót*, *fürdőt* s így nem csoda, ha inkább gondolt lehetőnek egy lövöld alapszót, mint egy *de* képzőt. Érdekes különben, hogy a lövöld ige nem is oly lehetetlen alkotás, mert nemcsak mint a lövöldöz alapszavának kellett léteznie, hanem a lövöldés, *ellövöldés* (traiectio), *lövöldék* (papilio) főnevek sem származhattak másból, mint lövöld igéből.

KARDOS ALBERT.

Húz a madár. A X. füzetben Balog István jó magyarságának szebb példáit közli Regőci Győző. Ezek közt olvasom: *Húznak* a csapatok lejtőjén a várnak.

Ez a *húznak* — valljuk meg — sült németiség: sie ziehen. Vadászok és madarászok, tudom, ellene mondanak állításomnak, nekik a *sneff húz*; talán jobb íróinkból is igazolják példákkal, hogy a magyar vadász így mondja. Nem tehetek róla, az én nyelvérzékem azt súgja, azt súgta mindig, valahányszor ilyen *húzást* olvastam, hogy a német vadásznyelv oltotta a magyarba. A magyar madár száll, vonul, költözik, a csapat húzódik, egymásután sorjázik, de nem húz a madár, legfőlebb ha befognák a kormányozható égihajóba.

CSAPODI ISTVÁN.

Lapszemle I. Az Alkotmány f. évi aug. hó 27-i számában a *Kölcsonkenyér* című tárcában:

„A hivatalos lap is azt meri hozni, mely szerint detrekői Jakab Győzött miniszteri osztálytitkárnak nevezték ki“ (helyesen: azt meri jelenteni, hogy . . .).

„Az esze mindjárt ott megnyilatkozott, hol olyan gazdag anyát fogott“ (e h. *hogy*).

SASSI NAGY LAJOS.

Lapszemle II. Az Új Idők-ből (X.17.): Maga nagyon szép, Gita, fog tudni majd egy ilyen csúnya, mogorva fiút szeretni? — Leckét mond föl (Lengyel Laura: Pusztaság). *Vásárnapló* cifra népek (érdekes). — A tó zöldes lapja alatt.

Máskor szép királyné dobta

Édes morzsát a habokba.

Felügyelnek most a halak. — De homály borul felébe (főléje, főlébe; Czóbel Minka: Halastó).

JENŐ SÁNDOR.

EGYVELEG.

The Tudor-street. „Pompás, nagyszerű!“ így kiáltott a halványászoke ifjú s a tegnapi lapnak egy rendőri hírére mutatott, amely egy gyümölcstolvaj szomorú történetét mondja el a *Tudor*-utcában. „Óriási fölfedezés! *The Tudor-street*! Egy budapesti utca, amely a Tudoroknak, a rég kihalt, ősi angol királyi családnak, *Caedvalla* walesi király utódainak nevét viseli. Ez a fölfedezés szenzációt fog kelteni Angliában. Egy utca a távol Kelet városában, mely — Isten tudja, hány századdal ezelőtt — angol nevet kapott! *The Tudor-street*! Micsoda érdekes, földerítetlen történeti emlékek fűződhetnek ehhez az utcához. Talán a keresztén hadjáratok emlékét hirdeti, talán orosz-lánsszívű Rikárd járt benne? Holnap okvetetlenül megkezdem a budapesti levéltárakban a kutatásokat s az eredményt közzéteszem valamelyik londoni folyóiratban.“

A halványászoke ifjú, aki ezeket mondotta, egy fiatal angol történettudós volt, szép tehetségeknek boldog tulajdonosa, aki most Budapesten időzik s ismerősei előtt mindig arról panaszkodik, hogy nem tud zöld ágra vergődni s lecsúsz a földi létezésről s immár

„*The Tudor-street*! mondottuk neki. Kedves uram, ön nagyon téved. A *tudor* nem az angol királyi család neve, csak egy nyelv-

szeti monstrum, azt akarja jelenteni, hogy: *doktor*. Volt nekünk néhány nyakatekert észjárású nyelvtudósunk, akik megspékelték a magyar nyelvet a maguk portékájával s egy ilyen szörnyetegnek nevét viseli a külvárosi utca.

Az angol elbámult és láthatólag elszomorodott a szenzációs fölfedezés kárbavesztén. Egy kicsit mi is elszomorodtunk, persze egészen más okból. A *tudor* szó, hála Istennek, kezd a kihalt nyelvmelékek közé tartozni. Ezt első sorban Beöthy Zsoltnak köszönhetjük, akinek jó magyar füle nem tűrte meg és dékánsága idején az egyetemen kiirtotta a doktori eskü szövegéből a *tudor* szót. A fővárosi közmunkák tanácsa azonban, úgy látszik, nagyobb nyelvtudós és amikor utcakeresztelésről volt szó, nem talált számára szebb és jobb magyar nevet a *Tudor-utca*-nál. Az elnevezés ilyen módon fönmarad és évszázadok múlva is, amikor már senki sem fogja tudni, hogy a *tudor* valaha doktort jelentett, a történetbúvárok borongva járnak majd a *Tudor-utcába* és kutatni fogják, mint most a fiatal angol akarta, Tudor Mária, Tudor Erzsébet és a többi régi brit királyok emlékeit.

(1897. IX.7.)

BUDAPESTI HIRLAP.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Vicinális — vicevasút.** Nem lehetne a vicinálíst magyarosabban *vice-vasútnak* mondani?

F. Furcsa név volna. Nagysád abban a hiedelemben van, hogy a *vicinális* szó a *vice* származéka. Pedig a latin *vicinus* 'szomszéd' szóból lett s tkp. a. m. 'szomszédos' vasút. Magyarul *szomszédos vasút, mellékvasút, másodrendű vasút*.

2. **Tetszhalott.** A Hétben azt olvastam (X.3): „Lehet valaki *tetszhalott* (lucis a non lucendo, tetszhalott, mert nem tetszik neki meghalni) és éppen a temetésire ébred föl“. Tudom ugyan, hogy régenté *tetszik* annyit is tett, mint látszik (*megtetszik*: meglátszik), s még ma is mondjuk néha: *kitetszik* ebből... De ez a használat már ritka, s azért azt kérdem: nem lehetne-e a *tetszhalottra* valami alkalmasabb kifejezést találni?

F. Kegyed nyitott ajtót dönget. A Nyr. (5:390 és 13:473) és az Antibarbarus már rég ajánlott kifogástalan szókat e fogalomra: *álhalott, álhalál*. — Különben a *tetszhalott* nem annyira az előtagnak jelentése, mint az egész összetételnek alakja miatt hibás, és alakilag ép oly hibás volna a *látszhalott*. Akár csak *játsz társat* v. *metszfogat* mondanánk a *játszótárs* és *metszőfog* helyett.

3. **Szálloda v. szálló?** Kérem, legyenek szivesek értesíteni, hogy melyik a jobb magyar szó: *szálloda*-e vagy *szálló*?

F. A szállodánál jobb és természetesebb a *szálló* v. *fogadó*, valamint a sörfőzdénél jobb a *sörfőző*, a csillagdánál a *csillagvizsgáló*, a gypjumosodánál a *gypjumosó* stb.

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Úgy elverték, mind a kétfenekű
dobot.

Amit kapott, tudam, el nem fe-
lejtí halála napján se.

Bezuppant hozzánk, mind a hét-
fejű sárkán.

Tőlem s az ingemtől!

Abba beléhavazatt, hogy én ké-
reljek valakit.

Hol jártál? — Itt is, ott is!

Az Isten még a maradékát is ir-
csa ki!

Az Isten még a maradékának se
adjan jót soha az életbe!

Te gyermek! téricsd meg azakat
a bornyukat, aztán ha kapsz
egy krajcárt az után, az a téjéd
lehet.

Reszket már a kezem. — Sok
alamizsnát osztogattál vele!

Az Isten sohase virrassza fel a
hónapi napra!

Menny a pokolba! — Mennék is
én, de ott már nem lehet el-
férni, mer az asszanyak mind
cseréppel tötették teli!

Oh, hogy az Isten akárhova tegye
el a dógát, miken szép!

Ejjsze, már haza is elmehetnénk.
— Már hogyis ne mehetnénk!

Hiszen még fenn van a nap!

— Ha fenn van, toszics eggyet
rajta, hadd suvadjan azan el!

Be fenn van még a nap! Sohase
lesz már öste. Gyí sárga! gyí!

(A napot nógatja, hogy hama-
rabb menjen le.)

Tálba járt a disznó s ott hagyta
a lábát.

Cseréljünk. — Attól félek, meg-
csalsz. — Akkor nevezs eb-
csalónak.

Na te! Ne nézz ojan horgasan —
fülesbogój!

Azt se sokan viszik. (Akkor mond-
ják, ha vki csak alig bírja a
terhet.)

Úgy szeretlek, mind a pitye a
kását, galamb a társát.

Úgy szeretlek, mind a fene a
kicsi malacat.

Na, még ebből is cseperedik egy
jóféle feleség, ha kinövi magát!

Hogy vagy? — Vagyok hát. Irigy-
led talám?

Ojan vak, hogy az orrájig se lát.
Sáros ucca, szegelet || Feltúrták a
bihalak. (Fonák, rossz káden-
ciákra mondják.)

Add nekem; adak érte eggy kat-
lan petákat.

Hova mégy? — Tirba borsér.

Mi csinász? — Gyémántot fuvak!
(Tolakodó, kíváncsi tudókálá-
sokra mondják.)

Mi csináltál, amég oda vótam? —

Nem aluttam én addig se! Tám
biza azt várnád, hogy ková-
rot hajesak néked eggy óra
alatt!

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Hogy leszel nemzeccség-gyalázó?

Hogy veszed fejét a kis cselé-
dednek? (Szemrehányás, mit egy
asszony tesz gonosz férje ellen.)

Tiszteletes uram is ősszel hal meg
(a lelkésznek mondta egy pa-

raszt ember, amint annak őszülő
haját meglátta).

Nekem szegénynek teccik ez a
bor (t. i. a beszélő a szegény,
nem a bor).

Sz' elevenen csak nem bujhatok

a földbe (öreg asszony panasza, akinek a gyermekei már halálát óhajtották).
 Egyik tűzből a másikba ugrottam (egyik bajból a másikba).
 Rosszabb a fába esett férőgnél; r. a hátra mönésnél; r. a harmadnapos hidőgnél.
 Aki únála is rosszabb, azt mán a fene eszi mög.
 A pulutó se egyezne vele. (Plutó = ördög.)
 Tört asszony; rossz öreg embör (a vénség jellemzése).
 Olyan rossz, mint az egzekució katona.
 Papom, birám fejét nem fájlaltam (se az egyháznál, se a város-házánál nem volt soha ügyem vagy panaszom).
 Iszony-viszony volt kösztük (tiltott szerelem).
 Innal-kínnal élem a világot.
 Megölte a bot-táragy. (Egy legényt a kocsmában agyonvertek. Táragy = daganat.)
 Tudom torma, milyen édesgyökér vagy. (Nem adok hitelt ígéretnednek.)
 Sírtam, mint a sebes eső.

(Makó.)

Izgér: sovány.
 Cuhadosok: zuhalter, segítők, vendégselédék.
 Kettő hasadna belőle olyan mint én, zsufa: kövér.
 Viszös a kartony: nem jól hasad, ferdén, görbén hasad, gajcsos.
 Összehámfáztá! összeszidta.
 Peszmete: sületlen kenyér.
 Gönce: ruházata, ruhája.
 Ez oda (oda számítható olyan jó), ahova az eleje csibe.
 Az Isten belém szántotta azt a jó szívet.
 Egésszen a bőső részembe szógátat.

Se kukk, se bakk. (Egy szót se szól.)
 Szegény embör cseléggye vótam; másnak a keze-lába vótam egész életömben.
 Jókellvén aszt se tudom: mit kék mondani. (Jóformán.)
 Gazdáé a malom; molnáré a haszon.
 Megy belé, mint Maksziba az édös tej (arról mondják, aki nagy mohósággal issza a bort).
 Hallgas, ha tanulni akarsz (figyelmeztetés tapasztalt, vagy idős ember részéről a fiatalhoz).
 Olyan nagy őrizet alatt vót (a menyecske), mint teritőn a buza.
 Nem életre eszik (nagy betegről, kin nem fog az étel).
 Úgy marattam, mint az ujjam (szegényen, vagyon nélkül).
 Aki délig eb, délután is kutya jaz.
 Voltam olyan szives. Volt szerencséje hozzám. (Affektált kifejezések.)
 Szörösök a csillagok. (A. m. eső lesz.)
 Esőre áll az idő szája.
 Jögíssíget kívánok (jó egészséget).

Cs. M.

Hitvány [pici] vótam akkor még, csak egy élő zsurma.
 Az én uram nagyon hajtós: mindig nógatni kell.
 Gyereksősz: nevelő.
 Rózsahulló, korai, két asszony közti csibe.
 Mikő megszülettem, a poharamat Krisztusom tele öntötte keserűséggé, azutátu fogva mindétig iszom.
 A paraszt ember úgy oszt a gyerekeinket egyik kezem adja a másikat hagyja.
 Vén tabangya: ringyó.

Bodzás a lába, ha erés.
 Nagyon megsűrűdött a betegség
 után.
 Gerda a csibe vagy más baromfi
 gerince.
 Göböt kötni a zsebkendőre.
 Muszáj vótam menni.
 Rűcskölt, sírt, nyaffogott.
 Megényi nehéz, a halás ahó ké-
 pest játék.
 Hakkal beszél olyan merítettlen
 [bátortalan] az uram.
 Szótytek-motytak: motyogtak, fe-
 csegték.
 Megneszűtünk: megijedtünk.
 Pillézik a tej, gérődzik a víz, ha
 fagyni kezd.
 Az április még mindig olyan ga-
 borja szok lenni.
 Elmekevert a nagy tanuságtól.
 Gugyesz: kis kunyhó.
 Ez a magyari szokás.

(Enying, Veszprém m.) WERTHEIM SAMUNÉ.

Kell fő má, a kódis is má a har-
 madik faluba jár.
 Mindig rotyog, mint a kásás fazik.
 Vót, de e'föt.
 Betegen várgyo má (türelmetlenül
 várja).
 Üdvégyet vall (fogad).
 Nagy-e má a fia? A' fűtül má.
 A gyerek törvényes idűt ért (nagy-
 korú lett).
 E'törött a miécsése (pityereg).
 A birtukot ráigazítottatta (keblez-
 tette) a nevre.
 Vén, mint a postaut.
 Ez cigányu van mondva (hazugság).
 Ne bántsa kée, mer megharap (e
 h. megharapja) kēedet.
 Ha nem teccik, hát menny a pékko
 panaszra.
 Hāgat, mint a pűcsök a ligba.
 (Hallgat, mint tűcsök a lyuk-
 ban.)
 Mit eklendőzű örökké örökki?
 (Mit alkalmatlankodol' örökké?)

Teremvár: váróterem.
 Az anya nagyon nyelvete [szidta],
 besavanyította a fejét.
 Disz (szokás) az minállunk, hogy
 az eskűvő ruhát temetésre hasz-
 náljuk.
 Détát tartottak fölötte (tanácsko-
 zást) a doktorok.
 Anyám églett (szidott) legkivált,
 Olyvást tartsa miha (mintha) ma-
 gának kérné.
 Rekvénes misét szógátattam érte.
 Megpittyent reá: ajkát biggyesz-
 tette rá.
 A menyem egy lépetet sem tenne
 érettem.
 Megmeddűte magát a tehenünk.
 Ha akkora legyen is a nyelve,
 mint a sütő lapát, rajtam nem
 hallároz (ki nem fog).
 A dolga amennyit előre, kétany-
 nyit hátra.

A luó örekszik, az asszony viénül.
 Jézus segélj! (trüszzentés után).
 Szegin embér hust csak gyelős
 napon (ünnepen) éhetik.
 Gazdag lánt kisztek (szereztek,
 ajánlottak) neki.
 Szépszagu (illatos) ez a virág.
 Se izē, se bizē, mint a dobronaki
 gánicának (krumpli).
 A göbe disznut, mikor az óba
 vetik, hátránok kő az óba tőnyi,
 hogy ne görög-gyön.
 Ha ē (egy) nőstiny meg ē kan
 kapucsot (kapesot) egymásbo
 akasztova a disznunak beagy-
 gyák, akkor a nem görög meg.
 Ha Szengyőrnep elűtt kigyut lácc,
 abba az esztendűbe nem be-
 tekszű meg.
 Mit biész? (Miért sírsz?)
 Nem erkőzöm Lenvára mēnyf
 (Nem érek rá Lendvára menni).
 Kűfakereszt, ludtikmony (fából
 vaskarika).

Szakullon má vége (szakíttassék vége a dolognak).

A sordikba átitotta (sarokba állította).

Váricson ekkicsit (várjon egy kicsit).

(Alsó-Lendva.)

Kiájta a szëmit (kiásta).

Nagy kösersen megegyesűtek (késervesen megegyeztek).

Mazna ë gyerek az, egisz nap kátoz (beteges, nyafogós egy gyerek az, egész nap kiáltoz).

SZENTE ARNOLD.

Halgass, ne fecsegi, én tettem be a garast (én beszélek).

Ha valami 'tuggya' nem vóna a dologba, akkor... (ha nem tudná, akkor).

Felkapott az ugorkafára (oly ki-tüntetésben részesült, v. oly hivatalba jutott, melyet meg nem érdemlett).

Elcsábitotta a hideglelis: elkábitotta.

Csuklok, emlegetnek a verebek.

Csuklom, emleget a cukrom (emleget a szeretőm).

Ojan felfúvzkodott, mán Istent se ismer.

Maj megmosom a fejit (megpiszkolom, megszidom).

Jó ítet kívánok (jó evést, étvágyat.)

(Debrecen.)

VOZÁRI GYULA.

Tájszók.

Bereg megyeiek.

lefujtak neki: meghalt.

lekeresztelte: megszidta.

meghibbant: megfogyott, megcsökkent.

mereglye: karó.

megszontyolyodott: elszomorodott.

mácsingás: mocskos.

motyorékol: magában beszélget.

mulya: tehetetlen, ügyefogyott.

megmurált: meghalt.

mérmondó: merész; szókimondó.

moszat: szemét; apró forgács.

mondér: férfi ujjas.

maskura: álarcos.

megbósálta, megkalap-sálta: megkopogtatta a fejét.

megvette: elfogta, megkerítette.

mangurolni: sikárolni a ruhát.

megbalszemezte: titkon megnézte.

mutyiban: titkon.

mordály: haragos ember.

meckel, moszatol: babrál.

moregáj: alacsony ember gúnyneve.

mityi-mutyi: ravasz.

noszogatja: serkenti a dologra.

nyim meg-nyám mog: lustálkodik.

nehezen vette: rosszul esett neki.

nincs neki arra képes: tehetetlen reá.

nyomára lelt: feltalálta.

nyáfrás: beteges.

nyúnyu: gyáva.

nyiszergeti: nyikorogtatja.

nyali-fali: nyalakodó.

nyekerég: nyikorog.

nanó: vénasszony.

ónyálog: lopja a napot.

ordas: komor, mogorva ember gúnyneve.

összemonesolta: összegyűrtte.

opszesz: a csizma sarka.

összegyömörte: összetörte.

őcskös: öcs; ifjabb nálánál.
 őcsém, kis légy! lenéző megjegyzés.
 ősztököli: nógatja, serkenti.
 őrü: őrv, a kutya nyakában.
 őlej: bölcső.
 pocsek: rút.
 peslet: járkál.
 pitizál: iszogat.
 püstöly: pisztoly.
 povedál: lármázik, felesel.
 pástilus: gúny-irat.
 pangyula: pongyola.
 pöske: szőke hajú.
 pesztonka: cseléd a gyermek mellett.
 potnyák: kövér.
 putina: liszttartó faedény.
 puklis: púpos.
 poklos: nagy ehető.
 puffen: nagyot szól az ütés után.
 rözme: bútor és ruhaféle.
 rékordál: kiabál.
 ragacsos: ragadós.
 rápergelt: megszegyenítette.
 retye-mutyája: rokonsága.
 ricsaj: összezőrdülés.
 rengő, keringő: a sóska szára.
 sunda: csúnya.
 sopánt: panaszkodik.
 sostog: mászkál össze-vissza.
 sullog: lassan megy.
 surgyé: szalmával töltött zsák ágyba téve.
 szopornyikás: beteges.
 szikáncs, garnács: apró forgács.
 sziszkorá: szikra.
 szortyog: nehezen lélegzik.
 szemfüles: ügyes.
 siska: sás.
 sillom vót néki: hamar megette.
 sommótogó: tökéletlen, ravasz.
 sétifikál: sétálgat.
 szurós disztó: sündisznó.
 sikárkózni: a jégen csuszkálni.

szatying: vékony galand.
 suska: nagyszőrű disznó.
 szerbál: iszik.
 szütyő: zsák.
 szülők: anyátlan malac (Vö. zülle.)
 szerzék: ráadás.
 sertepertél: lábatlankodik.
 szerbe-számba szedte: rendbe rakta.
 szörböl, szürcsöl: hallhatólag eszik.
 sömörödött: összeaszott.
 szós: pletykás.
 töttyög: lépeget.
 töttyi: kistermetű ember gúnyneve.
 tündelevén: denevér.
 tukmó: bárgyu.
 tyutyu: gyáva.
 tepelkedik: aggódik.
 tokó: fenyőnyelű, behajtható kés; bicska.
 toszogatja: nógatja; kész-teti.
 tirpák: tökéletlen.
 toplász: ügyefogyott.
 toprongyos, trotyesz: rendetlen öltözetű.
 teszi-veszi: együgyű.
 teker: gombolyít fonalat.
 ungorkodik: ellene áll valaminek.
 üzögi: kergeti föl s alá.
 vaszoka: aszalt körte.
 vatrantyú: a vén asszony gúnyneve.
 vergel: sebesen hajt.
 vacáholódik: erre-arra mozog a helyén.
 vekszálódik: gúnyolódik.
 veri a cöveket: a sánta menésére mondják.
 virnyét, virnyog: sivalkodik, ordít.
 vicsog: nevet.
 virét: virít.
 vaklál: a sötétben keresgél.

vadas: műveletlen.	zsakurál: kér, rimáncodik.
vaskó: kés-féle.	zajda: hátton vitt poggyász.
veszködik vele: bosszankodik vele.	zűbörög: a víz az edénybe folyik.
vider: veder.	zsugorog: keserves életet él.
vicánkol: izeg-mozog.	zsámicska: kukoricából főzött étel.
viszál: fonalat sodor.	zsebes: tolvaj.
zohota: nátha.	zsika: fiatal lúd.
zsorválnodik: veszekedik; magában dörög.	zötyög: zörög.
zülle: anyátlan malac. (Vö. szülők.)	

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Fehérmegyeiek.

aggság: aggodalom.	csötne: a csikóknak kiáltják, mikor az istállóba hajtják.
aggságoskodik: aggódik.	cserfés: nyelves, szószátyár.
árvakodik: pl. „ott árvákot-tam magamba“.	csirbe: a csibéknek mondják, mikor a ketreche hajtják.
asszonynéni: néni, pl. „Há mégy asszonynéni?“	csollánzsák: durván szövött zsák.
aszó ember: ráncos képű, öszszetöprödött öreg ember.	csönög: zörög, pl. „Ne csönödj, té!“
banya néni: öregebb asszonyok megszólítása (minden gúnyos célzat nélkül).	csujzli: gummi-puska, melylyel a gyermekek verebekre lövöldöznek.
békiát v. békaját: behí, pl. kajátsátok bé a gyereket“.	csuli, csulimadár: veréb.
bértáfúni: virrasztani, éjjelezni.	csulifejú: nagyfejű (ember).
benyiló: éléskamra.	csuligomb: nagy ezüstgomb a dolmányon.
bíbasz: cukor v. mézeskalács-hulladék.	dibúni: összecsődíteni, összehíni, pl. „Dibúd össze a tikokat“.
bigyisz: háló nadrág.	dödörög: v. dödög: lassan, csendesen elbeszélget vkivel, pl. „Az öregék szépen eldödörögtek egymással“.
bilines: kilines.	durkó: tűzhely.
biztogat: biztatgat.	ekce-bence: cókók, pl. „Desok ekcebencéje van“.
böcölléz: gurul, csúszik, pl. „Úgy böcöllézett a bifeliről, hogy csak úgy kalimpázott“.	elejivén: eleinte, kezdetben.
búbos: kemence.	esre-hitre: könyörgésre, pl. „Nagy esre-hitre adtak még“.
bugyi: 1. pálinka; 2. kis gyerekek nadrágja.	összeg: a német „esszeug“.
buti v. fityu: kis, üveg, pl. „Aggyon egy buti-pálinkát“.	étkész: falánk, csúcskoron.
büki: mezőcsősz.	fityuplo buti: a búbos kemence
csalamajkó: rövid női melény.	

főkött: kieszél, kitalál vmit.
 főlaszott az álla: felkopott az álla.
 füles: kosár.
 gezőce: friss szilvalekvár.
 giriny: 1. görény; 2. rossz életű nőszemély.
 golyvás kutya: amelyiknek sebes a nyaka.
 göbolyös disznó: melyet hizlalóra fogtak.
 göcög: magába fojtva nevet.
 gügye: hülye, ostoba.
 határ: pl. „Jó egy határ szóma ez itt!” — jókora halom szalma.
 héj: padlás.
 hibbog: ide-oda inog.
 hınca, hinna: hinta.
 hosszú inú: hosszú lábú.
 hőncörög: hencegve jár az utcán, pl. „Né, hogy hőncörög”.
 hunyorgat: csábít, hívogat, pl. „Né hunyorgasd ezt a gyereket”.
 ittenég, ittendég: itt.
 kalabaláni: elhányni, dobni, pl. „Né kalabalád össze a könyveket”.
 kapca: harisnya.
 kergető: forgószél, pl. „De nagy kergető fúj”.
 kiliggáni v. kiliggatni: kilyukasztani.
 kitikkadni: a hőségtől kimerülni.
 kolompáros: rézműves.
 konog: kong (a hordó).
 kórészúni: kószálni, csavarogni.
 körmös idő: hideg, csipős.
 körösztebéd: a keresztelő napján adott ebéd, mely nem ott-hon készül, hanem a kereszt-szülők és az ismerősök adományaiból gyűl össze.
 körtvélyes: körtefás kert.
 kurkálni: piszkálni vmiben.
 kühűne! kühűsz innen!

bujsz innen! a kutyanak mondják, mikor kihajtják.
 laffog: esoszog, cammog.
 lécáfúni: leszidni vkit.
 lemullott rúla a böcsület: vége a tisztességes híreknek.
 mafi: cigaretta.
 magház: magtár.
 majkó: ujjas mellény, melyet a „mándli” (kabát) alatt viselnek; nevezik „untercik”-nek is.
 marci: kenyér.
 masina: 1. vasút; 2. varrógép; 3. cséplőgép (masináz — kicsépel); 4. gyújtó.
 maszag: piszkos ruha, pl. „Né véd rád azt a maszagot!”
 matéria: ruhakelme.
 meghitúni: esküt tenni vmire.
 megméggy: pl. „Csakugyan mégmément a parancsolat”.
 mizgér: sovány, vézna.
 moco ro g: lassan mozog.
 morc: 1. méreg, dac, pl. „Olan morc van benne”; 2. mérges, pl. „Morc arca van”.
 morcos: dacos.
 mujder: öregszüle, öregasszony.
 nyűszkül: vonít a kutya.
 oda: ide, pl. „Add oda a késédet”.
 ókundáni v. okumláni: bá-méskodni, pl. „Mit ókundász itt?”
 ottanig: ott.
 összekevercúni: összekeverni, összezavarni.
 tápészkodik: tápászkodik, pl. „Tápászkoggy má fő!”
 tasak: bőrtok, táska.
 tasi: krajcár; nevezik „vas”-nak is.
 tikász: tojáskereskedő, ki kocsijával faluról-falura jár.
 tohonya: tunya, rest.
 tose, tosi: bamba külsejű ember.
 totojáz: babrál, pl. „Úgy é tud totojázni a gyerekekkel”.

t o t y a v. t o t y o n k ó s: ügye- fogyott, ügyetlen.	„Tulafelén az asztának, a ház- nak“.
t ő z g ő l ő d i k: izeg-mozog, pl. „De soká tözgőlődtök oda kint“.	t u p r i: nagyon kicsi.
t r a k t é r: vendéglő.	t ü z e l ő: kályha, pl. „Ragd még a tüzelőt“.
t r a m a n c s: „trampli“, nehéz- kesen mozgó, nagy termetű leány.	u n t e r c i k k: l. majkó.
t r i t y i: kis alsó nadrág.	u r a b á c s i: bácsi, pl. „Há még urabácsi?“
t r ó z s e: szalmazsák.	v é k a: kosár.
t u l a f e l é n: túlsó oldalán, pl.	z s o m b o k: zsombékos domb.
	z s u f a: tömzsi, kövér.

WOLFF BÉLA.

Családnevek.

Andrakovics (fága kihalt). Andruska (Andráská?). Botka. Bogyó. Bene. Búra. Bacsó. Bacha. Bató. Bondéz. Balla. Bátki. Csekei. Csető. Csekő. Csonka. Csutor. Csontó. Cimer. Dolog. Dóka. Détári. Duba. Donyán. Demjény. Dobai. Dvorákovics. Écsi. Epölly. Esőssi. Eröss. Erdőfi. Fúri. Fabián. Fekecs. Gergő. Gyügyi. Gunyics. Gál. Galambos. Gödöllei. Gutrai. Gázsó. Göbel. Géci. Halló. Homolya. Hajzer. Hereng. Hasznos. Jáné. Jankovics. Kálnai. Konkoly. Kácsor. Kreko. Kúcs. Karika. Kerekes. Kalász. Koncsal. Kecskemeti. Kúti. Kótya. Kútyi. Luki. Lülei. Lontai. Laczko. Lócsai. Mérész. Mácsai (Macsoj). Máté. Magyar. Mocsi. Mátéfi. Nyulász. Nyulasi. Novák. Nováki. Ördög. Orbec. Obert. Osvald. Patai. Pásztor. Pólya. Pakusza. Pataki. Perizs. Ponocki. Polák (Polyák). Patyi. Rási. Robb. Rózsa. Révész. Safár. Salga. Sajó. Suba. Szőcs. Szobonya. Simonyi. Sebó. Szelecki. Sallai. Sidó. Süttő. Szenté. Szobi. Subaly. Szivos. Szunyog. Vida. Zalai. Zám.

G ú n y n e v e k: Csihi. Detu. Farágó. Janto. Bundsur. Ester. Estyi. Szőcske. Szungyi.

(Garam-Lök és vidéke. Bars m.) VÉGH ISTVÁN.

Gúnynevek.

A k a s z á r n y á b ó l.

Úgy is írhatnám „katonáék“; de ez helytelen utánzata a bíróék, tanítóék, korcsmárosék, stb. ilyféle népiesen használt kifejezéseknek. A nép azt mondja „katonaságnál“, a kaputos ember katonáéknál-t emleget csupa népieskedésből; holott az -ék alapján véve valamely családot jelent.

Nos, itt a katonaságnál, hol minduntalan ilyeneket mond a jámbor magyar legény: *mündung, sulterung, abfürolás, mondur, gévér-szűj*, stb., néha jó magyar szavakat is hall az ember. Persze, ezek a gúny és a pajkosság szüleményei.

A *regrutát* még *suba*, *csirke*, *bundás*, *zöldhasú* elnevezésekkel is illetik. Egy év múlva *atyamester* lesz. Ha első gyakorlatra vonul

be az ember, hát *vén harcos*, *öreg csatár* vagy *agg plenkler* név illeti meg. A második gyakorlatnál *hős atya*, *öreg vendég* a nevünk és a harmadiknál már *vén szentség* vagyunk.

A huszár *kapcsos*-nak (csatosnak, pocsettakerülőnek) csúfolja a bakát; emez meg *parádés kocsis*-nak szólítja a zsinóros ruhás huszárt. A honvéd azelőtt katona számba se ment, csak most hívják őket *hordár ezred*-nek (a számozott sipka miatt); a honvédbaka meg éppen csak *paprikacsősz* (e csúfnév még azon időből való, mikor vörös nadrágban járt).

A szekeresz: *csihi* vagy *zsidó huszár* (Kocsis-regement), néhol *kindrusz-huszár*; a pék: *lisetkukac*; a hidász: *vakond*, *sírázó* vagy *dónaujéger*; a sanitát: *dögész*; a bosnyák: *s—li hordó*; a mondur-depébeli: *poroló pálca*, *milica*, *molypusztító*; a cseh katona: *cseszták*.

Ezredek csúfnevei: A 6. *cseszti*-, a 26. *mulya*- (Manula parancsnokról), a 32. *csirkefogó*- (fővárosi), a 44. *rosseb*- (általános somogyi káromkodás: „a roseb (rossz seb) egyén még!“), a 71. *drótos regiment* (tótok) és a Molinári-ezred: *halál-ezred* (a fekete hajtókáról).

Ha már az egyenruhánál tartunk, hát megírom, hogy a „privádiner“: *kutyamosó*, a pénzügyőr: *spinótbakter*. A budapesti postakocsisokat így csúfolják:

— Muszka! Hol a Király-ucca? vagy

— Király-ucca, bableves.

(Az egyszeri kocsis elvesztette a Király-u.-ban az egyik kocsi-kereket, s szomorúságában azt kérdezte: „Hol a Király-ucca?“)

Az omnibusz-kocsis szörnyen haragszik, ha az kiáltják föl neki:

„Gyere le, Jancsi!“

Befejezésül ide teszünk még néhány kaszárnyai szót:

k o m i s z : kenyér.

c s i r k e : kadét.

ő r e g : kapitány.

p í p a : kanál.

v i k s z : fénymáz.

a s s z o n y : puska.

a p á m : esztendő katona.

f e l e s é g : kard, panganét.

m a g y a r o r s z á g i : elemózsia.

k o m a : egyidős katona.

b u k s z a : erszény.

s z a b a d s á g : áristom.

JENŐ SÁNDOR.

Ádán. Babati. Báró. Bertók. Birkás. Bözse. Bugyogás. Burgya. Cuci. Csatári. Csecse. Csirke. Dobos. Gunyár. Haiker. Hambóger. Jandolai.* Kakuk. Kellénes. Keráf. Kontyos. Korgó. Kósa. Krajcár. Muci. Mutymurutty. Nyakas. Nyuszkó. Okos. Patvar. Pincsi. Pörköli. Püszli. Rákhel. Rám. Ráncsi. Rinyák. Rokele. Rupók. Savanyú. Seksukk. Szulán. Torás. Turulla. Vakolai. Zsuti.

(Mikefa, Göcsej.)

SIMON GYÖRGY.

Bili v. Billér Jóska. (Egyik lába rövidebb a másiknál s azért bicegősen jár.) — Csipet (igen kicsiny) Mari. — Tasak (kicsinysége miatt). — Csini Csani (Csani = János). — Baromfi Pista. — Csádé

* János-Lajos, összevonva.

Imre. — Vén hidasba való v. Vén sövényre való disznó. — Szentkakas (a körmeneti és más ájtatosságokon előlénekő férfi). — Szűz Mária csizmadia (álszenteskedő; ha azt mondják neki, hogy ez a petrence széna szent, hát megeszi). — Csipett zsidó (egyik szeme mintha kicsipett lenne). — Gyüttmenték (sok községben laktak). — Uj pógár (béresből lett önálló földmives). — Bözse Csicsáék (az öreg özvegy családfő Erzsébetnek embernyi fia István). — Pösze Jóska (selypítése miatt). — Szopi (az újját szopni szokta). — Tontyó Vendel (totyogó, lassú járása után). — Csiti (nagyot halló) Pista.

(Somogy m.).

VOLÁK LAJOS.

Rontó szabó: ki szabásával el szokta rontani a ruhát. Kása Pál: magával is tehetetlen ember. Csunya Miska v. Gyégverte zsidó (himlő-helyes). Kéccer süt zsidó v. Peszmeg pék: ki nem sütötte meg jól süteményét. Tónád zsidó. Mingyárkéri: nem szeret hitelezni. Sótartó zsidó: kis termetű. Pamukfűlű: mert egyszer fülbetegségekor vattát tett a fülébe. Kalánfűlű zsidó. Görbe zsidó. Kéccergörbe zsidó.

(Zala m.)

VOLÁK LAJOS.

Bözöntér (egy nagyevő ember gúnyneve). Pínzes toportyán (még gyermekkorában nevezték így el, mivel néhány krajcárja volt s azt mindig a markában csörgette). Gerin (görény, egy Grün nevű német család gúnyneve). Talátt ember (feleségétől kérdezték, hol tett szert erre a kis emberre; azt felelte: úgy talátom — s innét a gúnynév). Szajos korszó (folyton dicsekedett). Kis gőzös (igen gyorsan szokott járni). Pizmics (összevonva ebből: pínz nincs; az illetőnek még nagyapja kapta; ugyanis midőn egyszer a bor árát kérték tőle a koreszmában, üres zsebeire mutogatva mondogatta: „pínz nincs, pínz nincs”). Bodri (egy göndörhajú embert és családját neveztek így el). Babuka (gyermekkorában egy ideig sánta volt s azért kapta e különös nevet; babukának nevezik különben az Upupa epops madarat). Bumfordi (igen kövér ember). Hushagyókedd (mindig jó kedvű volt).

(Torna, Veszprém m.)

KARÁCSON IMRE.

Helynevek.

Usáki-út. Galambos. Háromódos. Koldusszer. Szilos. Csernák. Sósok. Melegszőg. Lázak (rét). Vadberek (hajdan erdő, ma rét). Székek. Széki pusztá (a hajdani Székszállás helyén). Gárdoly (hajdan erdő, ma szántóföld). Homóka. Sárlápa. Cedrus (hajdan erdő, ma szőlő). Kutyus (hajdan erdő, ma szőlő). Kakottyás. Felső vágott. Alsó vágott (hajdan erdők, ma szántóföldek). Uj káposztás. Irtások. Kerekér (hajdan Becsegeregér). Patyi (hajdan falu, ma erdőség). Lisso. Setétkut. (ma Kis-Besse). Székszállás (hajdan falu, ma csak a név él, helyén szántóföldek, melyekből az eke nem ritkán régi eszközöket s fegyvereket vet fölszínre). Malomszőg. Egyházszög.

(Garam-Lök és vidéke.)

VÉGH ISTVÁN.

Bans m.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. DECEMBER 15.

XII. füzet.

SZÓFEJTÉSEK.

Erköles.

Kármán Mór sokszor magasztalta s legutóbb Volf György is tárgyalta (l. itt 412) nyelvünknek a lelki fogalmakban való gazdagságát. Ezen lelki műszók egyik legbecsesebbike az a különös hangzású szó, melyet e sorok fölé írtam, s ennek az eredetét akarom ezúttal földeríteni.

Mindjárt kimondom, hogy e szó a mongol nyelvből került a mienkbe. Van több fontos mongol s mandsu jövevényszavunk, így pl. egy csomó állatnév (l. Budenz NyK. 20:148), de itt csak a lelki élet néhány szavát említjük. *Ildomos* tkp. a. m. okos, ügyes, s ellentéte *ildomtalan* s az ebből rövidült *idomtalan* tkp. oktalan, ügyetlen, esetlen; az *ildomos* szó eredetije ott van a mandsu *ildamu* és a mongol *ilgom* szóban. mind a kettő okosat, ügyeset jelent (l. Budenz NyK. 20:147 és Szinnyi Nyr. 24:56). — Második az *érdem* = mong. *erdem*, mandsu *erdemu*, mely a. m. tehetség, érdem és erény (l. Budenz id. h.). — Harmadikul említhetjük az *ige* szót, melynek mongol eredetét rég fölismerték = mong. (és ujjur) *üge*, szó, beszéd (vö. NyK. 25:268).

Ezekhez csatlakozik már most az *erköles* is.

Van egy ismeretes mongol szó: *erkil*, melynek jelentése: distinction, respect, vénération, égard, révérence, préférence (ahogy Kowalewski szótára fordítja), vagyis: megbecsülés, megtisztelés, tisztelet. Itt az *erköles* szónak a l a k j á b ó l hiányzik még a nagyon jellemző cs véghang, a két jelentés pedig még elég távol áll egymástól.

Legújabbban azonban egy olyan mongol kifejezés került napfényre, mely mind alak, mind jelentés tekintetében közelebb hozza azt az *erkil*-t a mi *erköles*ünkhöz. B a n g Vilmos, a jeles altaista, lekötelező szívességgel bocsátja mindig rendelkezésemre érdekes közléseit. Ezek egyikében, mely a *Wiener Zeitschrift für die*

Kunde des Morgenlandes 10. kötetében jelent meg*, akadtam rá az említett adatra.

A Radloff-féle tudományos vállalat, mely 1891-ben az Orkhonvidék fölíratait kutatta, talált Cagan-Bajsin romjai közt egy nagy mongol fölíratot a XVII. század elejéről. Mindjárt a fölíratnak elején fordul elő a minket érdeklő kifejezés: *erkil-ükčül*. Ennek második tagját Huth, a fölírat kiadója, nem tudta megmagyarázni; Bang azonban minden kétséget kizárólag kimutatta, hogy e szó a következő mongol igének főnévi származéka: *ükkü*, donner, presenter, rendre, offrir, vagyis adni, nyújtani, ajánlani. „Die Bedeutung wird nur Gebung, Darbringung, das Darbringen etc. sein können, sodass *erkil-ükčül Verehrung-Darbringung* bedeutet, wofür wir uns im Deutschen mit *Verehrung, Anbetung* zu begnügen pflegen“.

Ebből már most nagy valószínűséggel azt következtetjük: Volt a régi mongolságban egy állandó összetétel: *erkil-ükčül*, melynek szó szerint ez volt a jelentése: tiszteletadás, de igen könnyen jelenthette ezt is: tisztességtudás, becsülettudás. Tovább menve: igen hihető, hogy a mi *erkölcsünk* is tulajdonképp becsülettudást, tisztességtudást, emberséget jelentett. Hangtani nehézség nincsen abban a föltevésben, hogy az *erkölcs* szó (melyet régente így is ejtettek: *crkülcs*, *elkülcs*, *erkücs*) csakugyan a mongol *erkil-ükcsil* rövidítése.

SIMONYI ZSIGMOND.

Cirmos cica.

A Borsszem Jankó *Cenci néni*je sokat emlegeti az ő cirmos cicáját és a címképen ott is dörgölődzik hozzá a népszerűvé lett állat, de ez a cica — nem cirmos. Pedig én erről a képről akartam megtanulni, hogy mi az a *cirmos cica*, mert az igazat megvallva, nem tudtam. És tapasztalnom kellett, hogy az igazi cirmos cicát sokkal kevesebben ismerik, mint a Cenci néniét. Cenci nénitől Czuczor-Fogarasihoz fordultam, de ott csak „cirmos kovács, lakatos, cirmos kötény, szoknya“ van, ami mind „mocskos, piszkos, szennyos, szurmos, kormos“, hanem cirmos cica nincsen, mert ilyenféle jelzőt a „mosakodó“ macskának nem is adhatnánk; van még egy szólás: „eredj te cirmos“ és egy tájnyelvi mellék-

* Ismertetés a köv. munkáról: Georg Huth, *Die Inschriften von Tsaghan-Baišin*. Tibetisch-mongolischer Text mit einer Übersetzung, sowie sprachlichen und historischen Erläuterungen. Leipzig, Brockhaus, 1894.

jelentés: „a székeleyknél a *cirmos* annyi, mint tolvajságáról ismeretes, rossz hírű, nevű“. És ott van a szónak töve és sok származéka, de mindezekből sehogy sem tudtam kivenni, hogy mért cirmosak a gyerekek legkedvesebb macskáai. Még kevésbé vezetett nyomra a *cirom* „rokona“, a *szurom* és *szurmos* „holmi ragadós, tapadó mocsokkal bekenet, mázolt“. Fölvettem hát az új Tájszótárt, hanem itt sem találtam kielégítő választ, bár egy kissé mégis többet, mint CzF.-ban. A „piszkos, mocskos, kormos“, jelentéseken, meg a „cirmos az orra: bűnös, vétke“ szóláson kívül ezt is: „Cirmos macska: szürke, szennyes színű. Cirmos alma: lugosi alma (Szeged). Cirmos juh: babos pofájú juh“. Ugy van, a macska színét jelenti a cirmos, ezt éreztem én is, de mégsem voltam kielégítve, kell valami okának lenni, azért szürke helyett cirmosnak nevezik a tisztaság példaképét. Kérdezősködni kezdtem Szalontát, Kecskemét, Szeged és más jóhitelű vidékek büszke fiaínál, de senki sem tudta, hogy valami különösre gondolnának, mikor a cicát cirmosnak nevezik, nincs abban semmi, hogy cirmos vagy nem cirmos, talán még „nagy“-nak is gondolta valaki. Hanem egyszer egy somogyi lányka néhány almát cirmosnak nevezett előttem s ekkor mindjárt megsejtettem, hogy milyen az, ami cirmos, de nem piszkos. Hogy jobban végére járjak a dolognak, megszólítottam a kiállítási falu somogyi házának felügyelőjét, hogy terem-e Somogyban sok alma? Terem bizony! Cirmos is van? Van bizony; van ott sárga cirmos, piros cirmos, barna cirmos és még van ... de már az nem jut eszembe. Igen, igen, úgy tudtam én is; és mért cirmos az? Mert cirma van. Ennyi elég volt, eldönthettem, hogy a cirmok színes csíkok az almán, s a szürke macska is azért cirmos, mert sötétebb csíkok váltakoznak rajta a szürke csíkokkal.

A „csík“, „csikos“ jelentés mellett a szó származását is könnyen felismerhetjük. Nem egyéb ez a cirmos, mint a *szirmos*, azaz *szironyos* mellékalakja. A *szirony* vagy *szírom* CzF. szerint festett irhabórból hasított szalag, mellyel a szűcsök a bundákat és ködmönöket, továbbá a szíjgyártók az ostorokat, korbácsokat stb. kicifrázni szokták; *szirmos*: színes bőrszalagokkal kicifrázott, salangozott. Ebből a szóból egyszerű *sz*: *c* hangváltozással keletkezett a macska jelzője, még pedig nem is nagyon régen, mert a Nytört. Szót. még nem ismeri a *cirmost*. Vö. Kassai Szókönyve: „*Szironyos* káposzta: nem egészen veres, hanem közzel-közzel fehér, azaz cifra káposzta“ (NyK. 26:254). Most bukkanok erre

a példára: Néhány cirmos kölyök farkas szétfut közeledtére. Jókai 17:160.

Ami a *szirony* eredetét illeti, arról Prikkel Marián írt a NyK. 26:252 s k. lapjain. A fönt ismertetett jelentésen kívül van még 'hántott vessző, hasított vessző' és 'hórepedék, hódara' jelentésű *szirony* is s ezek Pr. szerint három külön eredetből származnak. A bőrszirony a perzsa *sirum*-ból,* mellyel rokon szók azonban más finn-ugor nyelvekben is vannak s Munkácsi ezekből származtatta; a vessző szirony a *szíj*, *szilánk* szókkal rokon s finn-ugor eredetű, végre a hófagy szironya a lengyelből eredne, de ezt az utolsó származtatást Ásbóth Oszkár (NyK. 26:346) megcáfolta s így ezt is finn-ugor eredetűnek tarthatjuk, ahogy Budenz magyarázta.

KALMÁR ELEK.

EREDETI VERSMÉRTÉKBEN FORDÍTUNK-E?

Ezt a mai nap sokat vitatott poétikai kérdést veti fel Sebestyén Károly a Magyar Nyelvőr augusztusi számában Baksay Sándor és Kempf József Homeros fordításairól értekezvén. Csakugyan oly kérdés ez, melyről tudományosan és nem tudományosan sok szó esett az irodalomban; ki az idegen forma megtartása mellett, ki ellene emelte föl és hangoztatta okadatait.

A kérdés nagyon élére van állítva és nagyon ki van hegyezve úgy, amint Sebestyén megfogalmazza. Nem azt kutatja, vajjon Homeros két eposzát lehet-e magyar nemzeti versformában nyujtani, hanem általánosítja a tételt és határozottan kimondja, hogy semmiféle művet nem szabad úgy átültetni a magyarba, hogy az idegen formát elveszük és helyébe a magyar nép kincsesházából keressünk újat.

Nem célunk jelenleg avval foglalkozni, ami Sebestyén Károly értekezésének tulajdonképeni tárgya: milyen viszonyban áll Baksay és Kempf fordítása egymással, csupán az elméleti részére fordítjuk figyelmünket, arra, ahol a hexameter mellett tör lándsát.

Okoskodásában az első lépés, hogy a forma maradjon idegen, mivel az idegen remekmű érzés és gondolatvilágát úgy sem tudjuk magyarrá alakítani. Az elv tehát, mely ebben a követelésben kifejezésre jut: a veszett fejszének nem kell a nyele sem. Igaz, a tartalmat nem tudjuk magyarrá változtatni. De nemcsak

* Ebből a bőr-csík jelentésből metaforáival könnyen fejlődhetett az előbbi vagyis az általános csík jelentés.

hogyan nem tudjuk, nem is szabad megváltoztatnunk, hiszen akkor nem Homeros és Shakspeare, Dante és Goethe volna az, akit magyar nyelven élvezünk. Az olvasónak fel kell dolgoznia, bele kell élnie magát az idegen író, az idegen nemzet világába; hogy ehhez nagy esztetikai érzék, sok buzgalom kell, az tagadhatatlan.

De már a forma, amelyben ezt az idegen világot elélni állítják, hozzátartozik az is az író világához? Annyira egy vele, hogy ne lehessen rajta változtatni? Kétségtelenül, hozzátartozik az íróhoz — eredetiben, de hogy a magyar Homerosnak miért legyen szükséges hexameterben beszélnie, arra nem látok semmi kényszerítő körülményt. „Ha már a tartalom idegen marad, maradjon az a forma is“, oly kívánság, melynek okát, magyarázatát kell adni, hogy elfogadjuk.

A bizonyítás közben azt az állítást kockáztatja Sebestyén Károly, hogy a hexameter nem lett számunkra idegen, tehát nem évvült el. Azt hiszem, ezen a téren legkevésbé van szükségünk „akadémikus“ vitatkozásokra. Gondoljunk csak arra, hogy Arany és Petőfi föllépte óta nem írnak hexameterekben, hogy Arany a hexameteres formát már az ő korában is, mint a komikum egyik eszközét merte alkalmazni, midőn az *Elveszett alkotmányt* megírta. Azóta egy-egy ünnepi ódában, egy-egy epigrammában ha megszólal, egyébként hallgat. Tagadhatatlanul idejét vagy ha úgy tetszik, divatját multa mai nap a hexameter.

De a fordításokban még mindig helyén van, sőt Homeros eposzaiban egyedül ez a forma van helyén, mondja az író. Még tovább is megy. Az ő klasszikus formákban írt műveket, Aeschylustól Horatiusig úgy kell magyarra fordítani, hogy az eredeti versmértéket mindenütt megtartsuk. És itt már elméletét nem a priori elvekkal, hanem példákkal bizonyítja, úgy, hogy bizonyító eljárása ellen tudományos szempontból kifogást nem lehet tenni. Schiller és Csiky, Schiller és Voss, végül Baksay és Kempf műveiből vett példákkal igazolja, mennyivel különb mind a három esetben az eredeti versmértékben írt fordítás. Meg kell hagynunk, hogy a fölhozott esetekben mindig igaza van az írónak, hogy a Csiky *Antigonejából*, Voss és Kempf *Homerosából* szakított idézetek szebbek, vagy ha úgy tetszik „görögösebb“-ek, mint Schiller *Iphigeniája* és Hectors *Abschiedje* vagy Baksay *Homerosa*.

Azonban lehet-e bizonyításra használni a Sebestyén említette fordításokat? Azt hiszem nem, mert az első például szolgáló két fordítás, amellet, hogy az egyik magyar nyelven, a másik néme-

ten van írva, nem ugyanannak a műnek fordításai, a második példában pedig Schiller költeménye tulajdonképen nem is fordítás, hanem — igaz, hogy Homeros hatásából fakadt — eredeti költemény. Nem marad más bizonyítékul, mint a harmadik pár, Baksay és Kempf fordítása.

Sebestyén azonban tetelének igazolására mindössze három párhuzamos helyet, összesen 16 sort idéz a két Homeros fordító művéből. 16 sor mindenesetre kevés és épen nem elegendő arra, hogy a két fordítás felől ítéletet mondhassunk. Kész örömet elismerjük, hogy Kempf József fordítása művészibb, de ha ezt tesszük, nem az objektív igazság szavára hallgatunk, hanem a tekintélyére, Sebestyén Károly tekintélyére. Elhisszük, nem azért, mintha látnók, hanem mert Sebestyén Károly mondja. Azt hiszem azonban, hogy evvel a szubjektív véleménnyel maga az értekező sincs megelégedve, hiszen nem az a célja, hogy *neki*, hanem hogy a *bizonyítékoknak* higgyünk. Így azonban az lesz a legnagyobb baj, hogy a Nyelvőr olvasója, ha alapos, igazságos ítéletet akar formálni magának, kénytelen lesz a két Homeros-fordítást elolvasni és az eredetivel összevetni.

Tulajdonképen ez is haszon.

Az értekező ezután az idézett példákból eredményeken levonja, hogy az alexandrinus, illetőleg az alexandrinusban megszólaló nyelv a fenség kifejezésére erőtelen, a naivságéra erőtetett, az események elbeszélésére pedig nem alkalmas, mert az írónak küzdenie kell nyelvvel és verseléssel. Azonban, ha következtetések akarunk maradni és ilyen súlyos vádakkal illetjük az alexandrinust, vonjuk le a végső következményeket. A nyelv fenségének és naivságának tekintetében, azt hisszük, semmi különbség sincs, akár eredeti költeményt, akár fordítást írunk alexandrinusban, s ha már a fordítottól megtagadjuk, hogy alkalmas a fenség és naivság kifejezésére, meg kell tagadnunk az eredetitől is, vagyis ítéletünket úgy kell fogalmaznunk, hogy sem fordítani, sem eredetit írni nem szabad alexandrinusban.

Ezt kellett volna hirdetnie Sebestyén Károlynak, ha következetes lett volna. Természetesen ez már „reductio ad absurdum“, ilyen állítás még tréfa számba sem mehet el.

Ne is foglalkozzunk részletesebben evvel a tétellel, csak azért említettem, hogy kimutassam, milyen eredménye lehet a merész állításoknak, ha tévedésen alapulnak. Térjünk vissza Sebestyén alexandrinus-ellenes elméletéhez. Ámbár látjuk, hogy

bizonyítása hamis nyomon jár, mégis érezzük, hogy van egy kis igaza. Ha véleményét erre az egy konkrét esetre fogalmazta volna meg, azt mondván, hogy Kempf fordítása sikerültebb, mint Baksayé, mert Homeroszt hexameterben szépen fordítani könnyebb, mint alexandrinusban, nem lett volna szavunk hozzá. Hogy kimutassuk, miért könnyebb megtartani a hexametert, nem kell olyan mélyen kereskedni, olyan messziről hozni az okokat, mint Sebestyén Károly teszi. Nem az a baj, hogy az alexandrinus a fönség és naivság kifejezésére nem alkalmas, hogy nem olyan „görögös“, hanem egyszerűen az alexandrinus szerkezetében van a hiba. A hexameter megszakítás nélkül folyik egy-egy éneken keresztül, az alexandrinusban, még ha el is kerüljük azt a botlást, amit Sebestyén méltán hibáztat, hogy négyes strófákat alkotunk, két-két sor rímel, így szorosabb egységbe fonódik össze. Nem maga a rím az akadály, hanem a vele járó összekapcsolódása a soroknak.

Viszont az alexandrinus csak 12 szótagból áll, míg a hősi hatos legalább 13 szótag, de kinyúlhatik 17-re is, úgy hogy közép-számítással bátran vehetjük 15 szótagosnak. A fordítás minden sora tehát három szótaggal rövidebb, ennyivel kevesebb téren kell a fordítónak elmondani Homeros gondolatait. A következmény pedig legtöbbször vagy az, hogy a fordító tömörségre törekedvén, homályosságba téved, vagy toldás-foldással kénytelen segíteni magán s megterem az a felsorokkal tarkázott forma, melyet joggal nevez az értekező lyrainak. Hogy azonban a homályosság meg tömörség Scyllája és Charybdise között bántódás nélkül is el lehet evezni: az kétségtelen.

Sebestyén Károly azonban tételének igazolásánál erre a körülményre nem vet ügyet, hanem a művészettörténethez fordul hasonlatért. Azt állítja, hogy az alexandrinus csak divatos köntös, s ha ezt valaki az antik művekre aggatja rá, épúgy bizonyosságot tesz arról, hogy nincs történeti érzéke, mint nem volt a holland festőknek, kik Madonnáikat koruk divatja szerinti parasztruhába, a három királyt pedig V. Károly díszöltönyeiben festették meg. E hasonlatban azonban úgy a hasonlított, mint a hasonló helytelenül van alkalmazva. Az alexandrinus több mint „divatos köntös“ vagy ha az, akkor már negyedik századja, hogy divatban van, ami igen szép eredmény; az pedig, hogy a holland festők a biblia szereplőit modern köntösben ábrázolták, egyáltalán nem szokatlan a művészetek történetében. Az anachronismus — így nevezik ezt a modernizáló eljárást — az olasz renaissance minden művésznél

főltalálható s hogy csak egy, de csattanós példát idézzek, a Benozzo Gozzoli festette „Három király menete“ nem más, mint a Mediciek társasága, nemcsak a jelmezek, hanem még az arcok is akkor élő hírességekről vannak másolva. Ha tehát e művészettörténeti hasonlatot elfogadjuk bizonyítéknak, az nem Sebestyén mellett, hanem ellene szól. Az a történeti felfogás, melyet Sebestyén íróktól és művészektől megkíván, a képirásban csak a legújabb időben játszik szerepet.

Annyit fogadhatunk el hát Sebestyén érveléséből, hogy a hexameterben írott műveket *könnyebb*, praktikusabb hexameterben fordítani. Hogy azonban melyik fordítás jobb, az-e, amelyik hexameterben történik, vagy amely alexandrinusokban, azt általánosságban eldönteni — szerintem — nem lehet, de nem is szükséges. Ami az elvet illeti. szóról-szóra elfogadom egyik legkiválóbb műfordítónknak, Radó Antalnak véleményét*: *„Mert Homeros és Vergilius hexametereit például joggal fordíthatjuk alexandrinusokkal, minthogy a magyar eposznak ez a formája és ha Homeros és Vergilius magyarok lettek volna, bizonyára ők sem írnák eposzaikat hősi hatosban. Természetes, hogy a külalak e magyarosításával közel járunk ahhoz a veszélyhez, hogy a belformát, azaz a mű szellemét is megfosztjuk idegen zamatjától. De az igazi művész érteni fog ahhoz, mint kell e veszélyt kikerülni s fordítása azért, mert majd minden magyar élvezheti, nem lesz egyszersmind „paprikás-szalonna-ízű“.*

Radó Antal szavaiból különösen az fontos, midőn elismeri, megköveteli a fordító számára a *jogot*, hogy az idegen költő hexameterekben írt gondolatait magyarul alexandrinusokban tolmácsoljuk. Ehhez van jogunk s elfogadhatjuk Radónak megokolását is. „mert ez a magyar eposzi forma“. Az az állítása, hogy Vergilius és Homeros, ha magyarul írták volna eposzaikat, alexandrinusba öntötték volná, bár frázisnak látszik, nem az. Nem más, mint a műfordítás általános céljának egy különös esete, a formára való korlátozása. Ismeretes, hogy a műfordítás célját úgy határozzák meg: úgy tolmácsolni az író gondolatait, érzéseit a mi nyelvünkön, amint maga az író megtette volna, ha a mi nyelvünkön írta volna meg művét.

De van még egy bizonyítékunk, hogy az idegen versformát helyettesíthetjük a mienkkel. Tegyük föl, hogy a magyar irodalom

* A magyar műfordítás története 1772–1831. Budapest 1883. 11. l.

volna olyan híres, mint jelenleg az angol vagy német, s a magyar irodalom remekeit, a Zrinyiászt, a Toldit, Buda Halálát akarnák angolra vagy németre fordítani. Mit csinálna az angol költő, ha Sebestyén elméletéhez híven az idegen tartalmon kívül meg kellene tartania az idegen formát is? Hogyan fordítaná a hangsúlyos magyar alexandrinust az egytagú szókból bővelkedő nyelvre, melyben a mondatbeli hangsúly ismeretlen, s a szóhangsúly nem esik mindég a szó első tagjára? Minden gondolkodás nélkül elvetné a mi versmértékünket s jambusokban szólalnának meg a Szigeti Veszedelem és társai.

Azt vethetnék ellenem, hogy az ütemes verselés ellenkezik az angol nyelv szellemével, míg a mértékes verselés nem ellenkezik a magyar nyelvével. A tétel első fele kétségtelenül igaz, de igaz-e a második fele is? Tagadhatatlan, hogy a magyar nyelv ma már igen alkalmas a hexameterre, de eleinte nem mesterségesen kellett-e a nyelvet hajlékonyá tenni a mértékes verselés számára? Hosszú és rövid szótagok ép úgy vannak a magyar nyelvben, mint hangsúlyosak és hangsúlytalanok az angolban és hogy a magyar nyelv mégis alkalmas e mértékes verselésre, míg az angol a hangsúlyosra nem, az csak véletlen szerencse, még pedig oly szerencse, mely nem jogosít föl arra, hogy a mértékes versnek mértékes verssel való fordítását követeljük.

Sebestyén Károllyal szemben tehát úgy fogalmazhatnám meg az én véleményemet, hogy amint a magyar nyelv természete megtűri a mértékes formát, fogadjuk mi is el az alakilag hű fordítást, ha különben szép és művészi; de viszont engedjük meg, hogy a mi nemzeti versformánkat alkalmazzuk azoknak a gondolatoknak tolmácsolására, melyeket az idegen költő a saját nemzetének formáiban fejezett ki.

Amint a mondottakból kitetszik, mindenik eljárás mellett szól egy-két körülmény. A hexameteres fordítás jó oldala, hogy könnyebben lehet benne követni az eredetit, az alexandrinusban írotté, hogy jobban a szívünkhöz szól, épen azért, mert a mienk, egyedül a mienk.

Hogy már a kettő közül valaki melyiket választja, az egyéni ízlésétől függ, de mindannyiunknak a szabadelvű türelem álláspontjára kell helyezkednünk. Alkalmazhatjuk Jókai mondását: „Minden vallás jó, ha jó az ember”: *Minden forma jó, ha jó a fordítás.*

CSÁSZÁR ELEMÉR.

OSZMÁN-TÖRÖK JÖVEVÉNYSZÓK.

Mazul, mazur. A 16-dik században merül föl először e szó használata. Jelentése a NySz. következő adataiból eléggé kiviláglik: „Hrusztán passa az jancsárokat mind *mazullá* teszi; *mazullyá* leszen idegen földön; az hitetlen eb Bethlen Gabor miatt *mazulla* estem vala; ő benne bizakodgyál, ámbár szegény *mazúr* légy; atyam engemet *mazurrá* tón“. Megvan a nép nyelvében is. Jelentése: rongyos, meztelen, kifosztott: Nem úr ű, de inkább *mazur* Nyr.; olyam *mazúrann* hagyott, mind az újam Nyr. Ismeretes e szó a palóc nyelvjárásban, Bereg megye magyarok lakta részén, Szentesen ahol tönkretett urat jelent és előfordul ezeken kívül Zrinyinél, Mikesnél, Csokonainál is.* Leggyakoribb azonban olyan történeti emlékeinkben, melyek a török hódoltságra vonatkoznak. Velics Antal a magyarországi török kincstári defterekben így ír róla: „Ha az időközökben tartott *joklamán* (lustrán, szemléu) meg nem jelenik a szpáhi, harcba nem megy, *dsebelüt* nem állit, elveszti birtokát, *mazullá* leszen, és csak bizonyos idő lefolyása után nyerhet újabb adományt“. Majd meg azt írja, hogy a *mazul* valamely mulasztásért vagy vétségért hűbérétől megfosztott volt lovas katona, ki Szulejmán reformja szerint, csak hét év múlva nyerhetett ismét, időközi kitünő viselkedés alapján, újabb hűbérbirtokot. E példák-ból azt hiszem, eléggé megmagyarázhatók a mai alakok kifejlődött jelentései. Maga a szó az oszmán-török nyelvből jutott el hozzánk. E nyelvben pedig arab eredetű a *mázul* s hivatalától megfosztottat, számkiűzöttet jelent: hors d'emploi, endisponibilité, destitué: *mázullar defteri rôle des fonctionnaires en retrait d'emploi* (Barb.).

Az a másik *mazur* szó, mely népet jelent (lengyel, tatár, maszur, muszka; Mazurország NySz.), és melyet a NySz. szintén az előbbi jelentésű szóhoz csatol, egy lengyelek lakta vidéket jelent: Mazuriát. Ebből eredhetett a *mazurka* nevű lengyel tánc is.

Peszmeg, peszmet. Annyiban megegyez az előbbi szóval, hogy szintén a 16-ik századtól kezdve válik használatossá. A NySz. adatai: „Az kuruczoknak adtam ötezer oka *poszmeget*; vettünk *peszmegnek* való öt fertály buzát; osztogattata Ali basa nekünk

* Haraszi Sándor figyelmeztet bennünket, hogy a *mazur* szó előfordul P. Horvát Endre Árpádiászában is: „érte feleljen a *mazur* valamit ha balul tón“ (82). Az Árpádiászhoz csatolt Szókalausz szerint értelme: *csavargó, sehonnai*.

is egy kevés *peszmétet*“. Legjobban Mikes ismeri a mivoltját. Azt írja egyik levelében a néniéhez: „Az örmények egy nagy tálat megtöltenek hóval, de annak harmad vagy negyed napi hónap kell lenni, mert úgy keményebb és portzogósabb; azt a tál havat azután nyakon öntik *peszmeggel*. De tudja-e ked, mi légyen a? A szőlőt nagy üstökben megfőzik mindaddig, amíg olyan sűrű nem lessz mint a serélesztő; azután leszűrjük, hordókba töltik. Olyan színű és olyan édes, mint a méhser. Így elkészítvén az étket, kinek kinek egy kalán lévén kezében, azt csak hamar felkanalozzák, valamint a téjfelt“. Prikkel szerint még manap is járatos e szó a nép körében, Komárom megyében, ahol a *peszmege* összesült, agyonégetett valamit jelent. A göcseji nép még inkább megőrizte a szó eredeti értelmét, mert náluk e szón a gyümölcsből készült ízeket, lekvárokat értik. E szó szintén az oszmán-török nyelvből került át hozzánk. A *pekmez* és népies kiejtéssel *petmez* szőlőízűt jelent: moût de raisin épaissi par la coction; espèce de raisiné (Barb.). Még mai nap is egyik kedvelt édessége a *pekmez* a sztambuli törököknek. Abból a körülményből, hogy a horvátok is ösmerik a *pekmez* szót és „lekvár“ értelemben használják, azt is következtethetjük, hogy ez egyébként perzsa eredetű szó a délszláv nyelvek révén került át nyelvünkbe.

Szemény. Erről a szintén török hódoltság korabeli szóról már egyenesen kimutattam volt, hogy az oszmán törökségből került át hozzánk. A perzsa *szezbán*-ból az oszmán nyelv *szejment* alakított, és a hódoltság idejében, talán délszláv közvetéssel is, *szeménnyé* változott nyelvünkben. Prikkel a Nyr. 25. kötetében kétségbe vonja e szó török eredetét, és hajlandóbb e szót a lengyel-orosz *semjeni kozaki*-ból származtatni. Jobb ügyhöz méltó terjedelmességgel megírt cikke nem tudott állításának igazságáról meggyőzni. Első állítását, hogy a perzsa *szezbán* nem azonos a török *szejmen*-nel, nem lesz nehéz megdöntennem. A *szejmen* szót a török szövegek mindig *szezbán*-nak írják, és csak a török nyelv hangviszonyának megfelelően ejtik ki *szejmen*-nek. Vö. perzsa *nerdubán* (lépcső), török *nerdümen, merdümen*. A *szezbán*-nak *szejmen* olvasása megcáfolhatatlan igazság. Másik, szintén elég kalandos állítása, hogy e szónkat a lengyel-orosz alakból kölcsönöztük, alig szorul cáfolatra. A *szejmen* szó nemcsak lovas, nemcsak gyalog katonát, hanem jelentett mindenféle zsoldos, gyűlevész hadat, és használata ép úgy elkerülhetett a lengyelek közé, mint ahogy hozzánk és a délszláv népekhez is eljutott.

Lengyelről lévén szó, egyúttal még felemlítem, hogy az *ulán*, *ulános*-nak nevezett katonai műszó, mely az európai nyelvek majdnem mindegyikébe a lengyelek útján jutott, török eredetű szó. A török *oghlan*, népies kiejtéssel *ulan*, fiút, fickót, legényt jelent és a palotai belső (*ics*) és külső (*dīs*) szolgálatra rendelt *ulánok* (*ics oghlan*, *dīs oghlan*) igen alkalmasak voltak arra, hogy mint különös szolgálatokra rendelt katonák, idegen országokban is hírre jussanak. A lengyelekhez valószínűleg a krimi tatárok vitték át e fogalmat.

Mizēr, misziri. A NySz. azt hiszi e szóról, hogy croa-tust, horvátot jelent. A következő két mondatot idézi rá: Kemény *misziri* kard fűg le óldaláról, Zrinyi; *miziri* gallér egyáltaljában horvát gallér, mivel a magyarok a horvátokat régi nevezetekről Mysi populi miser nemzetnek hívták, Bod: Pel. 85. Nem tudom ez utóbbi mondatnak az értelmét, sem pedig vonatkozását. Csak annyi látszik előttem tetszetősnek, hogy e *miziri* szó azonos a török *miszir*, *misziri* alakkal, mely a mai nyelven is Egyiptomot, egyiptomit jelent. A Zrinyi *misziri* kardja kétségtől egyiptomi kardot akar mondani, Bod *miziri* gallérjára, ha ugyan szintén nem egyiptomit jelent, talán másutt találnánk megfejtést.

KÜNOS IGNÁC.

MÁTÉ-SZALKA ÉS VIDÉKE NYELVJÁRÁSA.

(Vége.)

3. Nyelvtani szerkezet.

A) Alaktan.

1. Szótő.

A szótők változásai tekintetében a következők érdemelnek figyelmet:

Az egytagú *ó*, *ő* végződésű főneveknek teljesebb *v-s* töve nagyon ritka használatú: *hók*, *sók*, *lúk* (lovak) *tók* (tavak), *tót* (tavat), *tókat* (tavakat), *csűk* (csövek), *tűk* (tövek).

A kéttagú *ó*, *ő* végűekben már váltakozva használják a kétféle tőalakot: *dísztója* és *disztaja*, *erdője* és *erdeje*, *mezője* és *mezeje*, *bíró* többese *bírákok*. A kettőnél többtagú *ó*, *ő* végűek csakis *ó*, *ő* tőalakban fordulnak elő: *tekenője*, *takarója*.

A *hamú*, *darú*, *odú*-féle főneveknek *v* tövük nincs használatban: *hamuk*, *daruk*, *oduk*, *hamuja*, *faluja*.

A hangrövidítő névszók némely esetben a tőhangzót nem rövidítik meg: *madárt*, *madárok*, *bogárt*, *bogárok*, *bogároknak*.

Mag többese *magok*; a *fű* (fej) szó *ű*-je néha ragok előtt is megmarad: *kender fűket*, az *ű kender fűje* stb. (de *fejem*, *feje*,) *fűbe vág*, *bolon fűvel*.

Azon rövidebb *v*-s tövű igék, melyek a köznyelvben is többnyire elvetik a *v*-t, e nyelvjárásban *j* hangot vesznek a *v* helyébe: szívok—*szi*jok, szív, szí—*szi*j, buvok—*bui*jok, *bui*sz, *bui*jk

2. Szóképzés.

a) Névszóképzés.

Kicsinyítő képzős főnevek nincsenek oly gyakori használatban, mint más vidéken; a kicsinyítést leginkább *kis* jelzővel fejezik ki: *kis gyerek*, *kis kutya*.

A becéző keresz- és személynevek azonban gyakoriak s ezt átviszik az állatnevekre is: *Laji*, *Tóni*, *Anti*, *Gyuri*, *Jani*, *Feri*, *Ferkó*, *Andris*, *André*; — *pajti*, *apó*, *anyó*, *bátyó*, *nénike*; — *kutyó*, *kutyus*, *bari*, *kani*, *Bodri*.

Igéből képzett *-at*, *-et* végű főnevek számosak; többnyire ilyen szólásokban: *egy sütet liszt*, *egy vágat fa*, *egy őret búza*, *egy csipet só*, *egy dugat szalma*, *egy fütet kóró*, *egész emelitet ez a zsák*. (Nem kell állattárára betetőzni a kazalt.)

Összemérő mellékneveket birt. ragos főnevekből is képeznek *-nyi* képzővel: *karomnyi* vastag, *öklömnyi* nagy, *anyányi* a fiók-madár, mikor anyja nagyságát elérte. Nincsen *jártányi*, *áltányi* ereje: annyi ereje sincs, hogy járni vagy állani képes volna. Ezen képzés, mint látjuk, többnyire 1. és 3. sz. birt. ragos neveknel van meg.

A közép- és felsőfok képzésénél a következőkben van némi eltérés:

Az *ú*, *ű* végű összetett melléknevek néha *ú*, *ű* végzetükön veszik fel a középfok képzőjét: *kis kezűbb*, *nagy fejűbb*.

Említésre méltók az ilyen *-bb* képzőnélküli felsőfokos kifejezések: *legjova*, *legrossza*, *legajja*, *legteteje*; a fának a *legvizessét* hoztad bé, pég a *legszárazát* kellett vón.

Viszont a *-só*, *-ső* végű melléknevek felveszik a *bb*-t: *legelsőbb*, *legfelsőbb*, *legutósóbb*, *legalsóbb*.

A tulajdonság kisebb-nagyobb fokának jelzésére divatoznak az ilyenek: *borzasztó jó*, *pompás édes*, *szörnyű nagy*, *tenger sok*, *mákszem kicsi*.

b) Igeképzés.

Az *-ad*, *-ed* végű tárgyatlan igéktől a rendes *-aszt*, *eszt* végzettel képezik a műveltető igéket, de két igének kivételes hangalakja van: *szakaszt*, *repiszt*. Egyszerű műv. képző van a *feket* (fektet) igében; elmarad a műv. képző az *ereszt* ige *ereszni* alakjából.

A gyakorító igék rendes képzésűek; megjegyzendők e rövid alakok: *huzog*: huzgál, *nyú:og*: nyúzgál, *üzög*: üzgel; ugyanezen

igék egyszerű *l* képzővel: *húzol, nyúzol, üzöl*, továbbá *huzgol, nyúzgol, üzgül* alakokban is használatosak; pl.: *elhuzogja, nyúzogja a ruháját, ne üzőld v. üzgöld aszt az állatot*.

Itt említem a *zárkol* igét, a. m. zárogat.

Gyakorító képzők vannak felhalmozva ezen igékben: *rugdolózik, toporzékol, motyorékol, motoszkál* és *pitiszkál*.

A folyó cselekvés igeneve gyanánt használják e két alakot: *ültő, álló* helyében s mondják így is: *ülő, álló* helyében.

3. Szóragozás.

a) A névszók ragozása.

A többesszám képzése rendes; figyelmet érdemel e két alak: *birákok*, hol ragismétlés van, és *gyerekik*, a *gyermek* szó többese.

Az *e* egyes 3. sz. birtokosragot a felhangú szókban igen gyakran *i* helyettesíti, továbbragozásban *i* és *ē* váltakozva használtatnak: *keze feji, keze fejít v. keze fejét; természeti, természetit v. természetét*.

Sajátságos raghalmozódást vehetünk észre az *a, e* végű névszók több birt. egyes 3. személyében: *bugájai, kapájai, kévėjei, keféjei*.

Az ilyenféle birtokos összetételek: *névnap, falevél, kenyérhaj* személyre vonatkoztatva is, gyakran utolsó tagjukon veszik föl a birt. személyragokat: *névnapom, falevelünk, kenyérhajotok*. De *csizsmám talpa, lábom feji, file tövi*.

A névragok közül a *-ban -ben* rag *n*-je mindig elmarad, tehát: *a kérbe jártam* és *a házba van* egyformán.

A *-hoz -hez -höz* *z*-je is elmarad és mindig *-ho -he -hő* használatos: *hászho, földhő, a kérhe közel*.

A *-tól -től -ről -ből -ből* helyragokat mindig zártabb hangzóval ejtik: mekkérdesztem a rózsámtul, hogy ad-ē csókot magatul. (népdal), alóruul, fejűruul, kivűruul, bevőruul, ebbül, abbul.

A honnan? kérdésre felelő *-nól, -nul* elavult helyh. rag itt még fentartja magát személynevek mellett: *jövök a papnól v. a papnul, a korcsmárosnól, a bírónul*. Társai, a hol? kérdésre felelő *-nott, -nitt* és a hová kérdésre felelő *-ni* nem található.

A módh. *-n* rag el-elmarad: a szőlőnek is borzasztó ártott az esső; a jól határozó *l*-je is: *jó mekcsinálta, jó elatta*.

Az *l*-végű viszonyozók személyragozásában rendes a mássalhangzó megnyújtása: *véllem, rullad, alólla, nállunk, tülletek, felöllök*.

Elé, felé, közé személyragozása ez: *elibém, elibéd, felibé, felibénk, közibétek, közibéjek*.

A következő határozók: *hátra, hamar, oda, amoda, arra, amarra* fokozva disszimilálódnak: *hátrébb, hamarébb, odébb, amodébb, árébb, amárébb, leghátrébb*. Megjegyzendők e bővült alakok: *odébbat, árébbat*.

Amoda és *amarra* elé a távolság nagyobb fokának jelölésére az *él* szócskát teszik, még nagyobb távolság jelölésére pedig

megkettőztetik; így mintegy a fokozásnak felel meg: *amoda, élamoda, él-élamoda; amára, élamára, él-élamára*. (Vö. *elannyira* s a régibb nyelvben: *el-be, el-ki* stb.)

A személyes névmások ezek: *én, te, ű* vagy *az, mi, mik* vagy *mink, tik, űk* vagy *azok*; dat.: *nékem, néked, néki, nekünk, néktek, nekijek*; tárgy: *engem, téged, űtet, minket, titeket, űket* vagy *űköt*.

A birtokos névmások: *enyém, tijéd, az övé* v. gyakrabban *azé, mijénk, tijétek, az övék* v. többnyire *azoké*. *Mienk* több birtokosra vonatkoztatva: *mijénkek*.

Az, ez mut. névmások *z*-je mássalhangzók előtt rendszeren elmarad; ritkán lehet ilyet hallani: *az mondta, ez tette*, rendszeren: *a monta, e tette*. Nem úgy van *a!* — E névmások tárgyesete: *asztat, esztet*.

A kérdő *melyik* mindig *mék*, ugyanígy a refl. *amely*: *amék* s ez alak használatos összetételeiben is: *akármék, semmék*.

b) Az igék ragozása.

Az ikes és iktelen igék ragozása között alig van különbség.

Az alanyi ragozásban, az ikes igéknek is, a jelentő mód jelen idő egyes első személyében kivétel nélkül *-k* a ragjuk: *eszek, iszok, alszok, fekszek, nyukszok, jáccok, ugrok*.

A második személyben túlnyomó az *-l* rag használata. Nemcsak a sziszegő *s, sz, z*, de a *t, d* végű iktelen igéknél is általános használatú: *mosol, veszel, nézel, űtöl, adol*, ez utóbbiaknál *sz* is: *űcc, acc, ijecc*; az *l* végű igéken a rendes *sz* rag használatos: *űldögűlsz, űldögűlsz, kapűlsz, szaladgűlsz, dobolsz*. Az ikes igék többnyire megtartják a második személyben az *l* ragot, de hallhatni ilyeneket is: *buksz, laksz, fekűc*.

A harmadik személyben nem uralkodik oly nagy szabálytalanság. Az állandóan ikesek megtartják az *-ik* ragot: *eszik, iszik, alszik, fekszik*. Elmarad az *-ik* rag az *eszik* igéből 1. 2. sz. tárgy mellett: *megesz a farkas* (engem, téged). A *-hat, -het* képzős igék is iktelenek: *alhat, fekhet, nyukhat, jűchat*.

Az iktelenek harmadik személyében nincs rag. A régibb *-n* ragot megtartotta e két ige: *teszen, menygyen*. Az ikesek közül pedig az *eszik* ige 1. 2. személyű tárgyra vonatkoztatva így is hallható: *megeszen a farkas* (engem, téged stb.).

A fűlszűlűtű mód 1., 2. személyben megtalűljuk a jel. műd-ban divatozűű szabűlytalansűgokat: *aluggyak, egyek, fekűggyek, aluggy, fekűggy, lakj, vegűél, tegűél, mossűl, porozszűl*. A harmadik személy mindig ikes. Természetesen az eredeti *ű* hang itt is *ű*-re változott: *aluggűyek, fekűggyűyek, jűjjűek, mennyűek, vegűyek, tegűyek*. Bűr *aluggűyon, fekűggyűon* alakokat is lehet hallani.

A fűltűteles műd-ban hasonlű szabűlytalansűgok uralkodnak; az 1. sz. ragja mindig *-k*: *ennűk, innűk*; a 3. sz. mindig iktelen: *enne, inna*.

A tárgyas igeragozásban a jelen idő egyes harmadik személyének *-ja* ragja helyett alhangú igékhez is járul *-i* rag: *látí, mondi*, de ez nagyon ritka.

A föltételes mód tárgyas ragozásában a többes 1. sz. *őhajtanók, keresnők* alakok helyett a tárgyatlan *őhajtanánk* stb. van használatban. Nagyon ritkán zártabb hangzóval; *őhajtanuk, kérnük, nyitnuk, keresnük. Ennénk, adnánk* mellett *ennünk, adnunk* stb.

A hangvesztő igék tőhangzójukat, az egyes és többes első személyt kivéve, mindig megtartják: *forgok, forogsz, forog, forgnak* v. *forogunk, forogtok, forognak*.

Eszik és iszik végzett jelen egyes 3. sz. összevonva: *ett, itt*; a *bocsát* igének pedig egyéb alakjai: *bocsáttam, bocsáttál* stb. *bocsáttad, bocsáttátok* stb.

Megyek a *men*-tövet minden alakjában megtartja: *menygyek, mensz, menygyen, menygyünk, mentek, mennek*.

B) Mondattani sajátosságok.

Az igeidők közül a jelentő módon: *eszek, iszok, látok; ettem, ittam, láttam*; a cselekvés előidejűségének jelzésére: *ettem vót, ittam vót, láttam vót*; pl.: *elvégeztem vót a dógom, osztán lefekütem*, továbbá az egyszerű jövő — de ez rendszeren körülírással: *majd elmegyek, maj' megcsinálom* — vannak használatban. A fölsz. módon csak az *írjon* alak, a föltét. módon *írna* és *írt volna* használatosak.

Szenvedő ige nincs használatban; helyette vagy visszaható ige: *a ház felépítődött*, vagy igenév áll: *a ház fel van építve*, *a ház fel lesz építve*, vagy cselekvő igeével is: *építik a házat*.

Tárgyas ige tárgyatlan helyett: *keszte nyűszörögni a gyermek*. Viszont *írnók* h. *írnák*; l. az igeragozást.

A főnévi igenév nem vesz fel személyragokat: *El kell menni katonának, itt kell hagyni a rózsámat* (népd.). *Néked szántani kell menni*.

Névszó gyanánt használt igealakok: *maj' lesz ne mulass, nembánombul lesz a bánom, türömolaj, türömfű, bánomfa*, továbbá az ilyenek: *ehtnékem, ihatnékod, mehtnékje* van.

Az alany és állítmány egyezése rendes. Kivételt képez a több birtokot jelentő alany, mely után az állítmány egyes számban áll: *dógosaji van, sok bajai van, a disztónak sok csonytyaji van*.

Számjelzők után a jelzett név gyakran többes számú: *sok emberek*.

Ez mut. névmás a jelzett szóval számra nem egyezik: csak ne vóm mán eső, hogy *eszt a kis életeket* had rakhatnánk össze. *Ez a megyesijek* italokat isznak.

Aki és *amék* relat. névmások személyre és tárgyra vonatkoztatva egyaránt használatnak: *az ember, amék*; *a pész, aki*; *a föld, akit elattam*.

Elmarad a tárgyrag a főnévi igenévvél való ilyen összetételekben: *kender-nyűni, szēna-gyűteni, szaima-hordani, ján-nēzni, lú-venni, hászfűs-látni.*

A határozók használatából első sorban föltűnő, hogy a hová? kérdésre felelő *-hoz -hez -höz* helyett, mozgást jelentő igék mellett a hol? kérdésre felelő *-nál -nél* ragos határozókat használják: *menygyek a papnál, a bótosnál.* Irányt jelölő ragot vagy névutót használnak igen gyakran helybenlétel jelölésére: *ki van a feleségem a mezőre, ide bé van, oda fen vót.* A *-ra -re* ragos időhatározók közül említendők: *téllere, nyárára, akkorára, mikorára.* Időtartamot jelentő *-t*-ragos időhat. gyakori: *egy órát készülődött, egész napot rostokoltam a törvembe* (egész napig várakoztam). Az ilyenféle bővült alakú időhatározók: *ősz fele kelve, reggel fele kelve* (ősz felé, reggel felé), *tavasztul óta, reggeltől óta* nagy használatnak örvendenek. A módh. *-va -ve* képzős igenév gyakori *-st* végzettel: *futvást, szaladvást, bizvást, lopvást.* A *-kép, -képen, -ként* ragos módhatározók helyett szélteben divatoznak az ilyenek: *tolvaj képibe jár, anygyal képibe láttam álmomba,* továbbá az ilyenek: *anygyal módra, tolvaj módra.* Okhatározó *-ért* helyett *-nak -nek:* *minek bántottad? annak.* Miatt okh. névutó személyragozva elég gyakori: *a bánatnak mijatta.* Eredményhat. *-vá -vé* helyett a *válik* ige mellett *-nak -nek:* *Régi szokás törvénnel válik* (közsz.). A hasonlító határozó *-nál -nél* ragja helyett igen ritkán *-tól -től:* *tüllem nagyobb, ű tülle üdösebb.*

A hová kérdésre felelő határozószók rendes függeléke: *fele, pl.: kifele, befele, lefele, felfele, elfele, ráfele, aláfele;* igeéknél az ige-kötőhöz járul: *főzi kifele, eszi megfele.*

A kötőszók közül nagy szerepe van a *meg* kötőszónak. *Mijután, minekutánna* többször ok-, mint időhat. kötőszó.

Szórend. Bár azon általános szabályt, hogy a hangsúlyos szó mindig az ige előtt áll, gyakran megsértve látjuk, azért e nyelvjárás szórendjében nagyobb mérvű inverziókat nem találunk. A beszédet a gyakori közbeszűrés, az értelmezők kedvelt használata teszi olykor-olykor nehezkessé. Ritkán találkozunk ilyen fel-forgatott szórenddel: véres lenne a fejedre ha vágnék.

PÁLYI GYULA.

PÓTLÁSOK A TŰZETES MAGYAR NYELVTANHOZ.

(A példák — ha valamelyik külön nincs másképp jelezve — mind Somogy megyéből: Csurgoról és vidékéről valók.)

Hosszú és kettős mássalhangzók, 25. l. *B* hosszú az én szülőfalum nevében is: Somogy-*Szobb, Lobb?* (lobb-ot vet). — 26. l.: *P* hosszú ezekben is: *zsupp, kopp, hopp.* *K* hosszú ezekben is: *bikk* v. *bükk, makk.* (Nagykanizsán így beszélnek: *bikka, bakka;* egyéb mássalhangzót is ejtenek hosszán, pl. Kannizsa, mezző stb.)

358. l. c). A gyerekek így bizonykodnak: Isten *mégős-még-bizon!* Jobban: Isten mégős-mégős-mégöstelen-még bizon!

Összetett igék. 358. l. A) Tárgy és állítmány: *jótáll*.

Tárgyas összetétel. 367. l. *Jótálló, velőtrázó, szivetrázó, résztvevő*.

Határozós összetétel. 367. l. *Zsebbevaló* (zsebkendő), *magbaváló* (szíva, boroc).

375. lap. *Uriás-an* beszél. — 377. l. *Mönyét-asszon*.

388. l. Nemcsak a rim kedviért irta Vör. „*felpillant*“. Somogyban közönséges: *pillánt*, Uram, *pilláncs!* (pillants). A *pillangót* is *pilláncs*-nak hívják.

393. l. *Favágító*, rövid *i*-vel; *kecskerágító*, szintén.

397. l. *Épülődik* (évelődik); „*ölöget épülöttem* mihátta“. — *Tünölődik*, rövid *ü*-vel; *szödölöszködik*.

399. l. *Bugyolál* : *áglál*.

402. l. *Csorigál* (csurogat). *Liggál* nem sajtóhiba. „*Minek liggalod ki aszt a papirost? Nē liggád ki!*“

404. l. *Sumagol* nem: félig-meddig alszik, hanem: alattomosan, sunyi módon megvonja magát. „*É kicsit járkelok. Mit járkész ott?*“

406. l. *Szurkod, huzkod* (rövid *u*-val) közönséges.

407. l. -z. *Füz* (rövid *ü*); *tübe füz*; összefüz. Vö. *füzet, füzér*.

410. l. -áz. *Réjáz*, talán inkább a *réja, réjja* főnévből. „*De mi réjja riad?*“ Ar.: Ünneprontók. „*Réja*, azaz egyes szó, indulatszó, kurjantás (mint: Csillagom, lgazán, hajaha stb.), mely a refrainhoz hasonló...“ Ar.: A m. nemz. vers-idomról. *Kalimpáz*. „*Vigyázz, mer lēkalimpázó áru a lajtergyáru!*“

Csapász (csapáz). Szász K. ilyen értelemben használja-e?: *csapázza*: a *csapa*, nyom után fölkeresi a vadat a kutya, a vadász. „*A kert végig elcsapáztuk* (a tolvajt)“.

412. l. -g. (*Rostag*). *Rastog*. Úgy őszik, csakugy *rastog*.

420. l. -r. *Teper* (?). A kérdőjel azt jelenti, hogy bizonytalan? Nem. *Leteperi* a födre — legyűri. legyüműszöli.

422. l. D) *Döglődik* = henyel, hever. Egész nap *döglődik* az ágyon, némhogy dógozna.

424. l. *Gurdul*, használatos.

435. l. -aszt, -eszt. *Köveszt*, meg-, ki-. (*küjeszt*). *Kövesztett* szalonna = ki-, megfőzött. *Kövesztet* szemben áll: *köved*, meg- (*küjed*).

459. l. A *gyertyáz* szónak obscoen jelentése is van, de ezt nem a néptől tudom.

466. l. *Hurcolóskodik* (hurcolóskodás) nagyon járatos.

474. l. *Szilat* = szelet; a *szil-ige származéka. „*Aggy eggy szilatot* (almát. gerezdet)“

487. l. *Zuhé*. *Zuhé*, a hátára!

501. l. *Pijóka* = pióca. Csúfnév is „a *Pijóka* cigány“.

502. l. A *kesztyű keszte* alakban járja. Szójáték: „*Télön kő keszte, nyáron nem kőkeszte*“; *köll keszte* — *köl(y)kezte*.

504. l. *Söprü, furu* (rövid *u*-val) közönségesek.

514. l. -vást. *Nézvest, nézvöst*.

519. l. Négytagú példák: *löttyögtetős*, *bokorugrós*; *mártogatós* (tánc; Jókai); *várbaállós*, *szembekötős* (v. -*di*), játékevek.

522. l. -*a*, -*e*. *Kusza*, *kósza*; ikerszók (523. l.): *tesze-tusza*, *tipe-topa**. Főnevek: *piszka*-(fa), *kina* (kinálás). „Köszönöm a *kináját*“.

524. l. -*i*. *Nyali*-nak mondtuk gyerekkorunkban a szilvalekvárt. Csúfnevek: *Lefejti*, (egy foltozó suszter, ha sokallták a foltozás árát, azt szokta mondani: „inkább lefejtem“). *Hamakéri*, (mészáros — sok dolga lévén — sürgette a pénzt: „hamar, hamar!“).

546. l. *Bürke* (börke), kicsinyítő értelme nem érzik „De kemény ennek a szalánának a *bürkéje*“. Szidalmazó, meg csúfyszó is: „Ördög bék (bujjék) a *bürkébe*!“ Vén *bürke* (rossz asszony-személyre mondják). — *Picurka* = picike.

547. l. *Fülöke* = kis fül. Milyen pici kis *fülökéje* van ennek a gyerekeknek.

548. l. -*ika*, -*ike*. *Pénzike*, *husika*, *vérike*, *tejike*; *bundicska* *ekkorika*.

550. l. *Göbörcsös* = rögös, göbörcsös az út; v. *göcsörtös*.

551. l. *Galambica* (gomba); *szapornica* = szaporán beszélő, hadaró.

559. l. -*di*. *Dundi* = kövér (kis gyerek); *Dundi*, Diridongó felesége. Ar.: Nagyid. c.

562. l. *Kapanyányi* Monyók nem: kapanyélnyi, hanem: *koponyányi*. Vö. *kaponya*: fa-bütykéből vájt koponya alakú nagy merőkanál (víz-, moslék-merő).

Bibircsók v. *buborcsek*, az utóbbi népies; *buborcsekos* az arca.

564. l. *Kövérgyebb*, *gazdaggyabb*, *öreggyebb*.

603. l. *Megyöönk* (nyujtott, rövid ö-vel) Nagybaconi kocsis mondá: „*Megyöönk*, instálom“.

607. l. *Csim'* mög (csipd), *fom'* mög, *harap'* mög; *gyujcs'* mög a gyertyát.

622. l. *Mënsz*, Ramocsa (Vas m.) Nëm mënsz innen! — *Mönyök*, Somogy m.

631. l. *Mögá*, á mög, *szá lë* (szállj), *ké fë*, *nyéd lë* (nyeld).

632. l. *Kácss*: kiálts; *kát*: kiált. Ne *kácss* ollan nagyon. Akkorát *kátott*.

646. l. *Kendörkapányi*; énökös kódis danója: „Itt sëmit sëm annak, Kendörkapányi vannak“.

651. l. *Esztet*. Mölliket akarod? *Esztet ë*!

698. l. *Pedétiglen*.

718. l. *Aptyik*, *annyik*, *lányik*, de már: *gyeröktyük*; *házik*, *szölejk*, *erdejk*, de már: *kertyük*; *husik*, *borik*, de már: *könyyerük*.

TRENCSÉNY KÁROLY.

* Gyermeekvers: Uton megy a *tipe-topa* (ló).

IRODALOM.

A magyar nyelv.

A középiskolák felsőbb osztályai számára írta Szinnyei József. Második kiadása *A magyar nyelv rendszere* c. munkának. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1897.

Szinnyei Józsefnek e kézikönyvét nemcsak az iskolára nézve tartjuk nyereségnek, hanem mint népszerű nyelvészeti munkát nagyobb közönség figyelmére is méltónak mondhatjuk.

A könyv több mint egyszerű új kiadása a középiskoláinkban használt *A magyar nyelv rendszere* (1887) c. munkának. A szerző úgy szólván új munkát írt, amelyben nemcsak arra törekszik, hogy a tanulót a magyar nyelv rendszerével röviden és alaposan megismertesse, hanem tájékoztatja őt általában a nyelv természetéről, életének mivoltáról, nevezetesebb tünetényeiről is. Az erről szóló új fejezet (*A nyelv élete* 3—8. l.) valóban nagy hézagot pótol egyetemre vagy mindjárt az életbe lépő ifjaink ismereteiben. Sajnos volt az eddigi állapot, hogy a középiskola, míg a természet, sőt a lelki élet fontosabb tünetényeiről is meglehetősen tájékozottságot adott érettjeinek, addig a nyelvnek, az emberi lélek e legérdekesebb és legfontosabb megnyilatkozásának mivoltát, sajátosságait, változásainak alaptünetényeit úgyszólván rejtvénynek hagyta előttük, amelynek megfejtéséhez népszerű nyelvészeti irodalmunknak nem nagy gazdagságánál fogva, műveltjeink közül csak kevesen jutnak el. És e fejezet még hasznosabbá válnék, ha röviden a nyelv eredetétől is tájékoztatást adna.

A *Közn nyelv* c. fejezetben a réginél tartalmasabb hangtani részen kívül főképp a jelentés tan tárgyalását mondhatjuk fontos gazdagodásnak. Itt alaposan magyarázza a szerző a jelentésfejlődés tünetényeit, részletesen szól a stilisztikailag oly fontos rokonértelmű szavakról és tárgyalja a szóknak más szófajba való átcsapását, amely tüneténnyel e sorok írója foglalkozott behatóbban *Mondattani búvárlataiban* (1893). A szerző általában mindenütt értékesíti a könyve első kiadása (1887) óta lefolyt évtized nyelvészeti kutatásainak biztosabb eredményeit; e mellett azonban a részletekben maga is sok újat mond, új fölfogást és szempontot jelez.

Érdekesen illeszti be pl. az alaktannak rendszeréből a *szóösszetételt* és *szóképzést* a jelentésváltozások rendszerébe. Amazt mint *előtétellel megjelölt jelentésváltozást* tárgyalja, amennyiben az alárendelő összetételben a jelzői, tárgyi vagy határozói értelmű előtag az utótagnak, vagyis az összetétel alapszavának tartalmát egy-egy új jeggyel bővíti. Így keletkezik a *jelzős, tárgyas* és *határozós összetétel*. E fölfogás természetesen nem illik a mellérendelő összetételekre és az úgynevezett ikerszókra, melyeknek tagjai rokon vagy ellentétes értelműknél fogva, egymás értelmét kölcsönösen módosítják, illetőleg mint egyenlő rangú fogalmak egvűtösen fejez-

nek ki új fogalmat (pl. *fúr-farag, jön-megy*). Az ikerszók nagy része szerintem nem is grammatikai összetétel tulajdonképpen, hanem stílus-tünetény a nyelvben: ismétlődő alakzat, pl. *néha-néha, olykor-olykor*, vagy játszi alakváltozat, mondjuk poliptoton, minő az *ámúl-bámúl, csiga-biga, gyim-gyom*-féle összetételek egész özöne.

A szóképzést a fentebbi fölfogás kifolyásaképpen, mint *hozzátoldással megjelölt jelentésváltozást* magyarázza a szerző. Itt igen szépen és tanulságosan fejtegeti a szóképzésnek keletkezését és különböző fázisait, az összetételből ugyyszólván előttünk fejlődő képzőktől a *megbénult képző*kig, ahogy a munkájukat bevégezett, többé nem működő képzőelemeket nevezi. A szóképzők rendszerét természetesen szintén e jelentéstani alapon állítja aztán egybe.

A mondattani részben szintén új fölfogást és tárgyalásmenetet találunk. Itt tárgyalja a könyv *viszonyjelek* cím alatt a szóragozást is, mint a mondatban kifejeződő viszonyok grammatikai jelzését s ez a rész a régi kiadáshoz képest tetemesen rövidebb, bár középiskolai tanulóinknak könnyen homályosodó nyelvtani ismereteinél fogva szívesebben láttuk volna előbbi részletességében,

A régi kiadásnak nyelvünk szókinéséről szóló rövidke fejezetét viszont, *Idegen elemek* cím alatt, egy jóval terjedelmesebb és tartalmasabb rész váltotta föl, amely a magyar nyelvnek jövevényszavait átszarmazásuk rendjében bőven tárgyalja s foglalkozik az idegen szók írásának kérdésével is, sőt az idegen képzők és részletesebben az idegen mondat szerkezetek és szólasok ismeretetését is felöleli.

A *Nyelvújítás* című fejezet is tartalmasabbá vált, különösen az által, hogy végén megállapítja, minő állást foglalhatunk el a nyelvújítás jó és rossz, elfogadott és kiküszöböltnek tekinthető alkotásaival szemben.

A nyelvjárásokról szóló, szintén bővülést nyert fejezet után kiválóan becsessé lett a régi nyelvet tárgyaló rész, amely egyéb gazdagodása mellett a Halotti Beszédet is részletesen magyarázza s így irodalomtörténeti kézikönyveinknek többé-kevesebbé dilettáns magyarázatai mellé alapos fejtegetést ad e fontos maradványunkról a tanuló kezébe. A Halotti Beszédnek itt már azzal az új olvasásával találkozunk, amelyet az Árpád-kori kiejtésről tartott nagy fontosságú akadémiai értekezéseiben maga a szerző állapított meg. (L. Nyr. 25. k. és Nyelvtud. Közl. 27. k.)

A könyvet a *Nyelvünk rokonai* című fejezet rekeszti be, amely a régi kiadáshoz képest főképp a magyar és a többi finn-ugor nyelvekbeli szövegyezéseket tárgyalja tanulságosabban, fogalmi csoportokban tüntetvén föl ős eredetű szavainkat. E fejezetnek nagy érdeme lesz a magyar nyelv eredetéről való tudománytalan nézeteknek kiirtásában.

Észrevételt csak nagyon keveset kell tennem e derék kézikönyvre.

Nem elég szabatos a 27. §-ban az a megállapítás, hogy azon

ragok és képzők, amelyekben az *ë, é, i, í* hangok valamelyike fordul elő, magas- és mélyhangú szavakhoz egyaránt hozzájárulhatnak. Nincs ugyanis olyan ragunk vagy képzőnk, amely zárt *ë*-vel mélyhangú szóhoz hozzájárulhatna; amely ragban vagy képzőben *ë* szerepel, annak mindig van a mélyhangú szók számára o hangzós változata.

A 76. §. szerint a visszaható igében a cselekvésnek az alanytól való kiindulását az *alapszó*, s az alanyra való visszahatását a visszaható képző jelöli. Az előbbi, helyesebben mondva nem az alapszó, hanem az alanyi személyrag fejezi ki, az alapszó csupán megnevezi a cselekvést, amely szóban forog (pl. *üt-öd-öm* vmihez stb.).

A 85. pontban hiányos a kérdő mondat jellemzése, amennyiben figyelmen kívül hagyja az olyan kérdéseket, amelyekben valamely nem ismert dolog után kérdezzünk, pl. *Ki* volt veled? *Kivel* találkoztál? stb. (ügynevezett *névmásos kérdések*).

A 88. §. címében nem tartom szabatosnak a *cselekvés módoszatai* műkifejezést, amit különben nyelvtaníróink általában használnak. A *jelentő, föltételes* és *fölszólító mód* ugyanis tulajdonképpen nem a cselekvésnek vagy történésnek, hanem a beszélő állításának módjait fejezik ki.

A 112. §-ban célszerű volna a *névhatározó mondatnak* meghatározását is adni, mert csupán példákkal ismerteti a szerző.

Az idegen elemekről szóló fejezetben azt hiszem már utalhatunk a magyar nyelvnek *iráni, kaukázusi elemeire* is, mert az eddigi kutatások között sok kétségtelen adat van s mert az újabb utazások révén a tanuló sokat hallhat a Kaukázusról mint a magyar nép ősi hazájáról. Ugyane fejezetben a *tözsér* szót törölnünk kell a török közvetéssel hozzánk jutott arab elemek közül, mert német eredetű (l. Nyr. 26:471).

A 124. §. számos idegenszerű, németes szólást ró meg, az utánzott német kifejezés megjelölésével; azonban a megfelelő magyaros kitételeket is mindenütt adni kellene, mert az idegenszerűségeket csak így lehet igazán kiirtani.

A nyelvújításról szóló fejezetben két hibás adatot kell törölnünk, a *köztársaság* és a *rajz* szót (60., 61. és 63. l.), amelyekről már kimutattam, hogy nem a tulajdonképeni nyelvújítás alkotásai (l. Nyr. 21:210) s azért Király Károly nem is vette föl nagybecsű nyelvújítástörténeti adatai közé (Nyr. XXV. és XXVI. k.).

A 131—136. §§-ban az egyes nyelvjárási sajátságok mellett célszerű lett volna zárójelben a nyelvjárást, illetőleg vidéket is megjelölni, amelyen divatoznak; ez mindenkit érdekel s nagyon alkalmas a népnyelv iránti figyelem fölébresztésére. S végül a Halotti Beszéd tárgyalásában a *vimádjamok* alakról meg kell mondani, hogy a mai *imádjunk*-kal azonos és hogy jelentés tekintetében minő különbség van a régi és a mai ige között.

A régi kiadáshoz képest csak egyet sajnálunk, hogy a *nyelvek osztályozásáról* szóló fejezetet a szerző most elhagyta, pedig

ez igen hasznos és minden művelt embert érdeklő tájékoztatás volt a nyelvek nagy sokaságában.

Azzal az óhajtással zárjuk be ismertetésünket, vajha az iskola falain kívül is mennél többen olvasnák Szinnyi *Magyar nyelvét*, mint ismeretterjesztő, népszerűen alapvető munkát s e célból a könyvnek ilyen formában való közzétételét is érdemesnek tartanók.

ZOLNAI GYULA.

Móra István nyelve.

Móra István neve nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt; néhány évvel ezelőtt *Földszint* c. verses kötetével mutatkozott be, melyről a kritika igen kedvezően nyilatkozott. Azóta Móra — úgy tudom — mint szerény fővárosi tanító fáradoz a nevelés rögzös pályáján és irogat verseket, tárcákat szépirodalmi és napilapokba. Mindig a legnagyobb élvezettel olvasom tárcáit, melyek nagyobbreszt a *Magyarország*-ban jelennek meg; tartalmuk egyszerű, nemes, tárgyuk a népeletből van véve és nyelvük bámulatos. Annyi népies kifejezéssel, a maga helyén alkalmazott tájszóval egyetlen fiatal írónk sem él, mint Móra. A mesterkéltség és keresettség vádját mégsem emelhetjük ellene, mert ismeri a magyar népelet minden zege-zugát s bámulatosan gazdag szókincese képessé teszi a legfinomabb gondolat-árnyalat kifejezésére.

Csak rá akarok mutatni a népies nyelvkincs e virágos mezejére, melyről Móra oly illatos csokrokat szedeget össze minden egyes tárcájában, mikor mindössze háromból: *A szegény száraz-molnár*, *Apa* és *Juszuf* címűekből közlöm a szebbnél szebb népies szólásmódokat és tájszavakat abban a sorban, amint futólagosan összejegyezgettem.

a) *A szegény száraz-molnár*-ból:

kibetegedett cséplőmasina.
kezeből kiüti a *betevőt*.
elkinlódik, csak megél valahogy.
labala, *labala* hangutánzó szó, mely
a malom orsójának pergését hal-
latja.
kasacsínálás évadján ősszel, *olaj-
ítás* alkalmával.
igérettel szerzi meg a gazda, még
fölibe igér.
bajos, köhögős ember.
a nagyja gyereket elállítják nyá-
rára a pulyka mellé, liba után.
Ha már a tűzrevalójuk *sükséges*
is = szükön van.
bölcsebbeli, *tolókocsis*, mindenféle
gyermek.

fölerez éjszaka — felébred.
bundás kenyér, — valami tojásos
kenyérszelet.
ettől nem alszunk az éjszaka.
búgott a *förmeteg*, vonított a *Gu-
rujj* (alighanem kutyanév.)
fahitű = fösvény.
kevély, *nagytermészetű* gazdaember
volt Csonka Ignác, vagy nem
állta a cseléd, vagy megtörzsö-
ködött nála.
ne *rosszaljon* kend bennünket.
barkácsoló munka.
suhancár.
karomnak esett a hasígatás.
ha az asszony nem volna, *nem
ennénk evőt*.

van egy *fél lánc* kukoricám, ha
az Isten *megéreszteli*, nektek
éresztelje.
a gazdafiú egy rossz szót se mon-
dott: *elkészönt* becsülettel.
megszedték a kukoricáját; a *lapo-*
son álltak neki a gazemberek,

letörttek akkora darabot, mint
egy házhely.
sarokra kivágta a házajtót.
Szent Józsefes imádság.
a molnár kinyújtotta a *birós ke-*
zét.
tudom *nincstelenség*eket Julis.

b) Az *Apá*-ból:

forintokkal *kuncogó*.
a földjét adóssággal *leterhelte*.
le ne terheljétek a *vagyomot*.
a *vagyom* tiszta.
iszos = iszákos.
most való Szunyog Antal.
takarítás = takarékos.
másfélvékás ugar.
ketreclapos (düllő neve.)
inter = kamat, nem interért adnám
a pénzt kölcsönbe.
bodor-barna.
Veconka, *Pizsi* leánynevek.
fékető, *féketőcske*.
nagyétű.
lógós ló.
a jó *tehén félkenyér*.
izék = széna, szalmatörmelék, ma-
radék.
végigevett = jóllakot.
le-föl fejjel alszik a gyermek.
ciheg = sír, zokog.
az Isten majd *eláld* bennünket.
az én *csurakomban* jár a Panka.

piros *páha-szoknyát* kap.
renget, *ringál*.
erőt vesz rajta az asszony-igazság.
a Szunyog-leányok *eleje* is oda ért
mán *eladósorba*.
móvába [kalákába, l. TSz.], *fosz-*
tóba, *morzsolóba* el nem juthat-
tak soha.
szárat kupoz.
pámpillás Faragó Judit.
összejézesmáriáztatók egymást.
a *jobbik eszt* is előveszi a *legény*,
mikor lányt kéret.
a *kendőlakást* is megtartották.
sóba-vizbe, *babon esküdtek* (szegé-
nyesen).
elsiránkozik = sírva bucsuzik el.
csigat, *csicsigat*.
hogy a nevünk ebre ne szálljon =
fiú nélkül elhalás esetén.
az őszi kikirics *megköt*, virágát le-
hullatja.
mesgyés szomszéd.

c) A *Juszuf*-ból:

zenebona-idő.
idestul se több két hetinél Dömö-
törnek (okt. 26) — még a fák
is *azon levelesek*.
szattyánbrázatu ember.
csökkentő = a vasuti kalauz jegy-
lyukgató szerszáma.
páskálódik, nagy nehezen felocsu-
dik álmából.
kutaszkodik a szellős kék lajbijá-
ban.

kerekenjáró föld a vasuti sza-
kasz alja.
galland = kalappántlika; kalapja
gallandjába tűzi a maga bilétá-
ját.
örvényes = érvényes.
fulákol; hörgött és fulákoltt foly-
vást.
gegő = gége; a gegője fulákoltt.
morcsos = marcona tekintetű.

<i>ökög-bakog</i> ; a kondoktor valami könyvet vett elő, abból ökögött-bakogott magában.	<i>lehetős</i> (módos) ember vagyok.
<i>rizsiköl</i> = szuszog, hörög; ha nem rizsikölt volna úgy a tüdeje.	<i>főleblából</i> = feliperedik, meggyógyul.
<i>külső-belső</i> testi gúnya.	<i>igenyest</i> = egyenesen.
<i>előpicézett</i> valahonnan egy párkányos, zsinórra járó ruhazacskót.	<i>igről-igre</i> (szórul-szóra) elmondja. <i>kijártam</i> a törvényt.
	csak <i>az Isten neve</i> hibádzik, más minden rendben van.
	<i>belegyömickölte</i> = belegyömöszölte.

Ime három rövid tárcának a nyelvkincse. Közel száz törzökös magyar kifejezés és szó, melyek nagy része kevésbé használatos, és Móra mégis oly könnyedséggel bánik velök, talán sikerül nekik otthont szereznie az irodalmi nyelvben. Vajha minél előbb kötetben olvashatnók Móra István tárcáit s többen tanulhatnánk tőle minden idegenszerűségtől mentes jó magyarságot.

HARASZTI SÁNDOR.

A NEMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Schneidig. Ennek hű magyar kifejezése a *nyalka*, ami pusztán a megjelenésre vonatkozik: szép növésű, kinyalt, tetszetős, büszke külsejű. Ha valamely tulajdonság is jelentkezik evvel együtt, akkor lehet (valami okon): *fenegyerek*, *kuruc*, *fránya*. Menyecskékre, lányokra a nép így is mondja: *rátarti*.

Schnippisch: *cserfes*, tetszetősen felelgető, de kissé éles nyelvességgel.

Das wäre zu viel verlangt: sok lenne a jóból.

Wer's nicht hören will, muss es fühlen: aki be nem veszi a jó tanácsot, az magára vessen; akinek a szó nem elég, azzal majd éreztetik. Pórias kitételben így: akinek a füle bedugult, azét majd kinyitják (kipiszkalják).

Spielraum. A közbeszédben a keréknek nem nagy *játéka* van, hanem nagy *futkozója*. Mikor ez előáll, ott azt meg kell *nádoltatni*.

SZOKOLAY HERMIN.

Marille, Aprikose, Pfirsich. Tolnai Vilmos szerint (Nyr. 26:510) a *barack* németül nem Marille vagy Aprikose, — ahogy én Magyar-német Zsebszótáramban fordítottam, — hanem „inkább Pfirsich“. Ebben aligha van igaza. A *Prunus Armeniaca* német neve tényleg *Aprikose*, ami osztrák németiségünk szerint pedig *Marille* (vagy budapesti kiejtés szerint „marülln“). A *Pfirsich* (budapesti kiejtéssel „pferschn“) az őszi baracknak (*Persica vulgaris*) a neve.

Egy szem. Megvallom, nagyon megharagudtam magamra, mikor Tolnai Vilmos bírálatában (Nyr. 26:510) azt olvastam, hogy Magyar-német Zsebszótáramban ilyenféle fordítás is akad: „*egy szem*: ein Auge“. Hiszen minden iskolás gyerek tudja ma már,

hogy „a magyar mindazt, ami párosan fordul elő, egy egésznek veszi, azért *fél keze, fél lába, fél szeme* van“ (Lehr, Toldi X. kiad. 86. l.). Fogtam is nyomban a könyvet, hogy ezt a joggal megrótt magyartalanságot kiképlajbászozzam belőle. De bámulva láttam, hogy ilyet sehol sem írtam. *Egy*-nél nincs, *szem*-nél sincs. Azaz hogy a „szem“ cikkben elősorolt vagy ötven szólás közt van ez is: „egyik szemére vak: auf einem Auge blind“. Ez bizonyára nem az, aminek Tolnai olvassa. Nincs szó itt „egy szem“-ről. Hogy aligha magyartalan ez a kifejezés, bizonyítja a forrás, ahonnan merítettem. Simonyi Zsigmond *Német és magyar szólások* című érdemes munkájában (mely tudvalevőleg „magyaros fordításra vezérlő segédkönyv“-nek készült) a „Blind“ főszónál (69. l.) olvasható: „Auf einem Auge blind: vak egyik szemére (Népd. 87.*)“. Ha tehát az „egyik szemére vak“-féle kifejezés magyartalan, feleljen érte jó Simonyi Zsigmond, kit abban a hiszemben követtem, hogy „magyaros fordításra“ vezérli az embert. WOLFF BÉLA.

Az az idézet az Abafi kiadta Göcseji Népdalokból való; ott a 87. lapon ez van: „Vak *egyik szemére, egyik lábával* lép fere“. De hát kell-e arra bizonyíték, hogy az *egyik szem* helyes kifejezés? Ha igen, itt van még egy pár példa: Egyik szeme csak úgy nevet (Népd., idézi CzF.). Egyik kezében háborúi kard, másik kezében győzedelmi zászló (Petőfi). Egyik kéz a másikat mossa (Kisvicsai). Egyik kézzel épít, a másikkal ront (Dug.). Sőt: *Egy szemökkel* sírnak, más szemökkel ők tudják kire kacsintanak (özvegyek, Erdélyi: Közm.).

SIMONYI ZSIGMOND.

Wetterleuchten. A villámlás szinonimái. *Villan, villog*, a villám fényének hirtelen fellobbanása leginkább az ég alján, égi-háború előtt és után, a villám sugara maga nem látszik (ném.: Wetterleuchten); — *villámlik*, mikor a villám sugara maga is látszik és mennydörgés kíséri; — *lángol, tűzbe borul az ég*, oly sűrű a villám, hogy az egyes sugarak nem különböztethetők meg, hanem az egész eget befogják; rendesen nem is egyes dörgések, csattanások kísérik, hanem *égzengés*. TOLNAI VILMOS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Sok lud mit is győz? Ez a kérdés már egyszer eldőlt a Nyelvőr hasábjain (1893. 229—32) még pedig a *dísznő* javára, de Kulcsár Endre nem az az ember, aki oly könnyen hagyná a maga igazát, mert ime most négy év múltán megismétli egyszer már tarthatatlanná lett állítását, mondván a Nyr. f. é. 462—3. lapján, hogy mégis csak *farkast* győz.

Azonban én ezt most sem hiszem és hogy velem együtt a Nyelvőr olvasói se higgyék, legyen szabad röviden elbeszélmem e

* Kár, hogy a *Szólások* szerzője ezt a rövidített forrás-címet nem magyarázza meg sehol. W. B.

megújított per történetét, egyszersmind vizsgálat alá vennem a perújításhoz használt új bizonyítékot, annyival is inkább, mivel az eredeti pört is én vittem a Nyelvőr ítelőszéke elé.

Kulcsár Endre megróttá a Debr. Prot. Lapban (1893. 41. l.) a *Kis Tükör* című protestáns népies folyóiratot, amiért elferdíti ezt a magyar közmondást: *sok lúd disznót győz*, holott szerinte így szól az: *farkast győz*. A Nyr. nem hagyta szó nélkül e különös megjegyzést és kimondotta CzF., Ballagi Teljes szótára, a NySz. és Sirisaka *Magyar közmondások könyve* alapján, hogy a közmondásnak csak egy változata van, t. i. *sok lúd disznót győz*.

Úgy látszott, hogy e tényekre épített ítéletbe maga a debreceni bíráló is belenyugodott. De a látszat csalt. Mert Kulcsár a negy év folyamán addig keresett-kutatott, míg végre talált *Fáy Andrásnál* egy *farkasos* alakot. Sietett is azt nagy diadalérzettel a Nyr.-ben közzétenni (f. évi okt. füzet. 462—3. l.), egyszersmind kijelenteni, hogy neki milyen igaza volt és van, hogy milyen lelkiismeretlenek a szótáríróink és közmondásgyűjtőink, midőn nem akarnak tudomást szerezni az ő *farkasáról*, holott az izlésebb is, mint a *disznó*. Ezek után ő nem is vitatkozik többé, hogy melyik a hitelesebb, a *disznós* vagy *farkasos* változat-e, neki egyik olyan, mint a másik.

Eddig a kérdés történeti része. S most nézzünk farkasszemtel a Fáy András *farkasával*. Vajjon tulajdoníthatunk-e neki akkora fontosságot, hogy belőle levonhatnók az ismert magyar közmondásnak ezt a másik változatát? Följogosít-e bennünket ez az egy adat arra, hogy ezentúl a közmondásnak két alakjáról szóljunk, egy *disznós* és egy *farkasos* változatról? Szerintünk nem. Azt hisszük ugyanis, hogy Fáy közmondásába a *farkas* jogtalanul jutott be. Az a finomkodás, mondhatnók eufémizmus juttatta be, mely a finnyás ízlésű Kazinczyt és követőit jellemezte s amely a *zárándok* elejéről is lekoptatott egy *s* betűt. Fáy egyszerűen irodalmivá, szaloniassá akarta tenni a régi közmondást és ezért követhette el benne azt a végzetes állatcserét, mely Kulcsár Endrét odaragadta, hogy ő éppen a századok óta használt, országszerte elterjedt *disznós* változattól tagadta meg a létjogosultságot és most is alig hogy megkegyelmez neki.

Pedig a közmondásnak finnyásság szülte megjavítása nem sikerült. A reparált változatot a nép nem vette be, az irodalom nem fogadta el; csak Kulcsár rajong érte. Hogy a *farkasos* változatnak nem lett nagyobb keletje, azt könnyen megérthetjük, ha egy kissé behatóbban vizsgáljuk a közmondást. „Sok lúd disznót győz“, e közmondásba nem illik bele a *farkas*, mert minden valószínűség szerint a közmondás eredetére nem az adott alkalmat, hogy sok lúd leverte vagy elriasztott volna egy farkast, hanem a nép egyszerűen azt szándékozott kifejezni, hogy sok lúd fölér egy disznóval, akár husokat, akár zsírjukat nézzük. Hogy pedig a *győz*-nek van ilyen jelentése, arra a NySz. is elég példával szolgálhat. A következőkben a *győz* szó nem teszi a küzdelemben való diadalt,

hanem csupán a vmivel v. vkivel való föléreést, a vmivel v. vkivel való megbírást. „Nem győzi ember ezt az csodat megírnia“. „Nem győzik a strázsálást“. „A pénzzel mindeneket meggyőzhetni“.

A CzF.-féle NSz.-ban: „Sokáig győzte az ivást“. „Alig győzi szuszszal“. De vegyük a *győz* igét akár egyik, akár másik értelmében és idegenkedjék némely író a *disznótól* bármennyire és bármily okból, mi csak adjuk meg ez állatnak a magáét s ne száműzzük megillető helyéről, hanem írjuk is, mondjuk is, amikor a beszéd sorja úgy hozza magával: „*Sok lúd disznót győz*“.

KARDOS ALBERT.

A *győz* szónak itt adott magyarázata alig lehet helyes; hiszen szótáraink másképp fordítják: Ne Hercules quidem contra duos (MA.). Solus non potest resistere multis; unus a multis facile opprimitur; viele Hunde sind des Hasen Tod (Marton J. Német-m.-deák Lex.; így Ballaginál is). Azonfölül MA. 1644-i kiadásában *győz* helyett *öl* van, Ballaginál pedig „*mar* v. *győz*“. — A *farkasos* változat pedig már Marton német-m.-d. lexiconában is megvan *Hund* alatt.

SIMONYI ZSIGMOND.

A geologia műszavaihoz. A homok és kavics fajai: 1) *Posz-homok*, a legkisebb szellőre is felrepül, porszerű, nem alkalmas semmire. 2) *Vörös és ezüst-homok, főveny*, kemény anyagoknak törmeléke, apró szemű, erdes; kitűnő *mortát* (vakolatot) ád; az *ezüst-homok, főveny* üveggyártásra is alkalmas. 3) *Futó-homok*, könnyebb, lágyabb anyag törmeléke, sárgás-barna; a szél könnyen viszi; ennek nehezebb, öregszemű faja a 4) *hengergő-homok*, mely szélben nem emelkedik a levegőbe, de azért tova hengeredik, állhatatos tovamozgásával fákat is képes megfojtani, erdőt pusztítani. 5) *Murnya* vagy *murva*, öregebb szemű homok apróbb kavicsokkal keverve; a Dráva medrében gyakori, sokszor egész földrétegekben; a nép azért nevezte el így, mivel hasonló a megtört *kőporhoz* (vakolat), melyet szintén így nevez. 6) *Kövecs, kavics*, dió—tojás nagyságú, a víztől simára csiszolt, gömbölyűs kódarabok. 7) *Pilinga-kő*, simára vásott, kerek, de lapos, szép csengésű kő; a gyerekek szeretnek vele játszani. 8) *Körgeteg-kő* vagy *szikla*, fejnagyságú és még nagyobb, sokszor mázsányi kövek, melyek leválva a béréről a völgybe gurulnak. (Somogy.)

SZOKOLAY HERMIN.

Hogy hangzik a *lélekzik* igének határozó igeneve?

Erre a kérdésre s a feleletadásra Pekár Gyula legújabb könyvének „A szoborszép asszony“-nak egy mondata visz rá. Pekár mondata így szól: „Hidegen *lélegezve* aludt még a rengeteg“, hol Pekár az igét átvitt értelemben használja s az igetőnek hangzásából (*lélekz-ik* = *lélegz-ik*) származott módon írja. Előre bocsátom, hogy a Magyar Tájszótár (I. köt. 1319. l.) ismeri ez igének iktelen alakját is: *lélekzel*, igaz, hogy csak székelő földön. Magam azonban Veszprém megyében is hallottam ez alakot, melynek formái között megvan a könnyen alakuló határozó igenév is: *lélekzelve*. Kérdés: a *lélekzik* alak saját *lélekz-*

tövéből, mely különben a ragozás és képzés minden alakjában szerepel (lélekz-em, lélekz-ünk, lélekz-enek, lélekz-ettem, lélekz-eni, lélekz-ő, lélekz-és, lélekz-et), alkothat-e határozó igenevet: *lélekz-ve?* vagy egy föltételezett *lélekez(-ik)* tövet vesz-e alapul, hogy a határozó igenevet Pekár módjára így alkossa: *lélekez-ve?* De emezt nyelvérvérzékünk semmiképen sen fogadja el. Ezek híján tehát — ha már nem iparkodunk körülírással elkerülni a határozó igenevet — egy kis körültekintéssel eljutunk a *lélekzelve* alakhoz, melyet nyelvérvérzékünk szívesen tol a két el nem fogadható alak helyébe s mely immár országszerte közkeletű is. Erre az alakra utal már Simonyi Magyar Nyelve 2:88.; továbbá Simonyi T. M. Nyelvtana 1:251, példákkal Szász Károly egy regényfordításából. Habár máskülönbben szemben áll ezzel a Tud. Gyűjteményben 1832. VI.84. egy analog nehézségű alak: „a tudó az egésznek *lélekezzék*“.

GYULAI ÁGOST.

A kuglizás műszavaihoz. (Baja.) A rossz játékos sokszor *csavar* (golyója egyenesen indul, de mindinkább oldalt tart), míg a *hevés* dobó gyakran *spiccet* dob (a deszka felső végét találja el). Ha a dobó *csavar*, sokszor megesik, hogy a golyó *nyalja* a babákat (egyet, rendszeren az oldalsót eltalálja s az dönti le a többi), míg ha *spiccet* dob, gyakran csak egyet *vág kupán* s az *kibakázik* (kiugrik) a többi közül. A dobás sikerére döntő az, hogy hol *teszik le* a golyót (hol éri a deszkát). A még mozgó golyót nem szabad megállítani, *haggya jácca ki magát!* Előfordul, hogy a játékosok *umpárosak* (páratlan számmal vannak) s így az egyik pártban több játékos van, mint a másikban. Hogy a kisebb párt a hiányt pótolja, legjobb dobójának még három dobást ad: az dobja a *céká-t*. Különbben az egész játék alatt ott legyen az ember szeme, *honnan a kinyér gyün!*

Csirkász. (Nyr. 26:174.) Bajáról ismerem ezt a változatát: *csibész*. Jelent pedig fiatal, kezdő tolvajt, ki pályafutását csirkelopáson kezdi meg. Tréfásan használatos a bajai diáknyelvben is.

Bagony. (Nyr. 26:265). Ezt a népnyelvből vette Gárdonyi. Az adatai tanyákon többször hallottam a *bagony-t*. Talán használatos a szegedi népnyelvben is; onnan vehette Gárdonyi. CSEFKÓ GYULA.

A Balatonnál is úgy mondják; a palócok pedig *bagolylyá* is elferdítik, l. Tsz.

A SZERK.

A kuglizás műszavaihoz még egynéhánnyal hozzájárulok. Az *ápré* nevű játéknál a két paraszt, a két hátsó dáma és a hátsó fa játszik. Más játék alkalmával is, ha ez az öt bábu maradt meg, azt szokták mondani: „Ej, de jó ápré-dobás vóna ez!“ Bár ez nem a legjobb állás, mert hiányzik a *legszebb fa*: az első. A dámák a *legrosszabb fák*, mert ezeket csak jó erős, egyenes dobással, vagy úgy ütheti le az ember, ha bal, illetve jobb *spiccet* ad dobásának. (A pálya elején fekvő vízszintes deszka bal vagy jobb sarka végéről gurítjuk el a golyót.) A *makaó* is érdekes játék; ebben szintén csak két dáma és a bíró szerepel, melyek közül a bal d. két, a jobb három és a

biró öt, míg a bal lyuk egy és a jobb két poéntet számít. Aki $5+3$ -at húz a bankból, az *nagy slágert*, aki $5+2$ -öt, az *kis slágert* csinált. A *labinett*-et, mint a zsinórt, hét fával játsszák. Ha az elgurított golyó kiugrik a pálya oldalán: *csáliba* vagy *legelni* ment.

JENŐ SÁNDOR.

Bitangságba venni. A Debreceni Ellenőr 1897. okt. 6-iki számában a következő hirdetmény jelent meg: „Földes községben egy drb koros pej kanca, félszemű és egy 10 éves sárga kanca *vétetett bitangságba*; ki nem sajátítás esetén okt. 20-án elárvereztetnek. Előjáróság“. *Bitangságba venni*, úgy látszik, népies kifejezés, s annyit jelent, mint a bitang jószágok közé felvenni, vagyis gondját viselni a bitang állatnak, míg gazdája megkerül. Hogy szenvedő alakot találunk a hirdetésben, annak oka a földesi jegyző pennájában rejlik; a hivatalos stílust hajhássza és elcsonkítja a magyar nép eredeti szép szólásait.

LUKÁCS JÓZSEF.

Fuj. A IX. füzetben közölt megjegyzésekhez toldom a sopron-megyei (horpácsi) használatot. Ha egyik gyereknek nem hisznek, vagy nem bíznak az ígérétében, a másik vagy a többi oda vágja neki a szinte esküajánlás értelmű *fujj bizon'*! fölszólítást. Amaz aztán vagy elszegyenli magát, nem erősködik tovább, avagy csakugyan bizonyt fuj' illetéknépen: *Istem bizon!* Ha ezt elmeri mondani, hinni kell neki.

Rohics. Ez a stájer fürdő olyan ismeretes a nyugati megyékben, hogy immár nem is *Rohics* a neve, hanem *Rojcs* lett a magyarok ajkán, s csakugyan Rojcsra megy a beteg, nem Rohitschba. Egyébiránt a vasmegyei nép más stájer helyneveket is megmagyarosít. Pl. Radkersburg *Regede* (de nem emlékszem a ragjára, valószínű: *Regedére*), a radeini savanyúvíz *radai*, még Graz városa is *Gréc* lett (*-be* raggal).

CSAPODI ISTVÁN.

Körmös. Vozári Gyula nem jól ejtett egy debreceni szólást, nem is helyesen közölte a Nyelvőr f. évi aug. számában (426. l.). „Elállott — így szól a közlés — ak kezem a dologtul, nem igen tud még körmös se (körmöt se) tartani“. A zárójelbe tett „körmöt“ bizonyítja, hogy Vozári nem ismerős e kifejezéssel. Aki mondta, az igazán *körmöst* mondott s értette rajta azt a büntetést, mely régebben napirenden volt az iskolában, de az elemi iskolában talán még most is tartja magát édes testvérével a *tenyeres*ssel együtt. H.-Szoboszlón a *körmös*nek és *tenyeres*nek közös neve van: *pelága* (lat. plaga).

KARDOS ALBERT.

Időtlen. Sz. Gáborné asszony azt a kérdést tette fel (Nyr. 26:227) a fentebbi szóra, hogy használatos-e e helyett: fiatalabb.

Nálunk Kemenesben, igen ritka ez a kitétel: fiatalabb, hanem épen az *időtlenebb*-et hallja az ember: „ién sokk^u *időtlennebb* vagyok, mind az (v. mind ű).

Ejtőzik. (Nyr. 25:576.) Nálunk szintén az az értelme van, mint Bodonyi közli (Nyr. 26:268). Akkor *ejtődzik* v. *ejtőzik* az ember,

ha még nem éhes, de jól sincs már lakva. Pl.: „A kurumpi-kásátú hamar megejtőzik az ember, de még mindén káso csak ullan“. „Maj’ha é’kicsit ejtűőztünk, akkor maj’ hozzá foggyunk ehűű is!“

SZTRÓKAY LAJOS.

Hala, ill. helyesebben *Hálá*. Ezt a szót Temesvárott minden „benszűlött“ ismeri s használja a telhetetlen evő értelmében. Oláh származású cselédem megerősíti, hogy az oláhok közt is járatos ez a szó a fenti értelemben. A dettai járásban is mind a németek, mind az oláhok használják e kifejezést.

RÓNA IGNÁC.

Kombinált szók. Egy értesítőben: *dúsásan* fizet = *dús* + *búsásan*. — *Napszínre hoz* = *napfényre* + *felszínre* (vö. *délszínre* Fal.). — Egy tanuló: *fényt derjesztő* tünemény = *derítő* + *terjesztő*.

PERÉNYI ADOLF.

Bagvak? Az új Tsz. Király Pál értesítése alapján azt állítja, hogy a *bagó* (*bagoly*) szónak többese Alsó-Lendván *bagvak*. A bagolyt Lendva vidékén *baguónak* ejtik, többese *baguk*. Sohse hallottam úgy, hogy *bagvak*, pedig úgyszólván köztük nőttem fel. Nagyobb biztonság okáért irtam egy lendvai orvos barátomnak, aki szintén odavaló születésű s a népet sűrű érintkezésből ismeri. Levelében azt válaszolja, hogy ő sem hallotta soha.

SZENTE ARNOLD.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Helyreigazitások. L. E. méltán megrója a Pallas-Lexikon görög szavainak zürzavaros irását. (Nyr. 26:516.) Egyszer *Sophokles*-t ír, másszor *szofisták*-at, *szófrozüñt*-t; egyszer *poligamiá*-t, másszor *polygamus*-t stb. Én is azt mondom: mindent az egyik vagy a másik írásmód szerint; de ne egyazon szót, hol így, hol amúgy. Hogy görögös vagy magyaros legyen-e e szók írása, azt itt nem vitatom. Ez az évek óta függő kérdés hadd forrja ki magát az Akadémia kebelében, hogy azután megtisztítva kerüljön ki a szabad levegőre.

Addig is azonban kifogásolom a következő kiejtést és az ennek révén keletkezett írást: kurzus, verzió, inverzió, konverzió, diverzió, reverzális, kontroverzia, inzultál stb. — Ezeket és a hozzájuk hasonlókat mindig így ejtettük ki: kurszus, verszio, inverszio, stb., irtuk pedig latinosan: versio, reversalis, controversia stb. Ujabban z-vé változott az sz és ez a változás a magyaros írás útján lett ismeretessé.

Fölszólaltam e kiejtés ellen a Nyr. 11. kötetében (418.). Senki se védelmezte; de az elsoroltam szók azért ma is zizegnek és zörögnek. Még viceversa szót is olvastam valahol; és azt sem csodálnám, ha maholnap *szurzum korda* kifejezéssel találkozniánk.

Ugyan mi igazolhatna a latinos kiejtésnek egész multjával ellenkező illetén hangoztatást? Az újabb szokás, amely megszűnteti a régiebb használatot? A mai hibás ejtés kiszorítsa a forga-

lomból az eddigi szabatosat? Mi orthologusok épen azzal győztük le a rossz új szók védőit, hogy a nyelvjavítás terén váltig tagadtuk a huzamos gyakorlatra és az általános használatra hivatkozás jogosultságát. Ezzel a fegyverrel tehát a főnforgó esetben sem szabad élnünk. Az irás kérdését itt csak másodsorban említem föl. Aki például be nem éri a *reversalis* szónak első (latin) *s* betűjével, ám írjon oda magyar *sz-t* és ne *z-t*; föltéve, hogy egyetért velem a kiejtés kérdésében.

Ad vocem *tetszik*, (L. Nyr. 26:518. kérdések és feleletek. 2.) A kérdéstevőnek az Antibarbarus engedelmével én is felelek ezúttal. *Tetszik* nemcsak „régente tett annyit, mint *látszik*“, hanem ma is ez az egyik jelentése. Ez: *kitetszik ebből*, stb. épen nem mondható ritkának. Époly gyakran használjuk, mint a *kitűnik*, *kiviláglik* igéket. De a *föltetszik* már gyérebben mutatkozik, helyt engedvén a *feltűnik* szónak annyira, hogy többen kétségbe vonták előttem az előbbinek létjogát. Másfelől azonban ugyancsak ők egyre hangoztatnak — a napi sajtóban is már rég dívó — efféle germanizmust: van jogoni *hozzá*; *ehhez* legkisebb jogod sincs. Sőt a következő furcsa vonzatot is illesztik beszédükbe: Nagyon örülök *erre* a fölolvásásra (ezt csak így mondhatjuk: eleve örülni vminek). Ma jönnek vissza; beh örülök *rá!* (wie freue ich mich *darauf*). Ez a legfrissebb „vívmány“ most még csak az előbeszédben kezd tért foglalni. De ha elejét nem vesszük, majd kilép a nyilvánosság terére is. Használják ezt a korcs kifejezést még olyan egyének is, akiknek máskülönben magyaros a beszédük.

„A német császár katonáihoz“. Egy hirlapi közleménynek ezt a címét olvasom és nyomban kérdezem: Vajjon ki szól itt a német császár katonáihoz?* Hisz a birtokos szó oly gyakran áll *nek* nélkül, hogy első percben az alanyt is birtokosnak tartjuk ott, ahol a birtokszó névelő nélkül szerepel. Ne resteljük tehát a birtoknév elé tenni azt a kis *a* szót. Úton-útfélen találkozunk a birtokviszonynak ilyes látszatával; pl. „*a pénzügy-miniszter expozéjában, amely* stb.“ — Kérdem: Mi különös dolog áll benne? és nagykesőn tudom meg, hogy maga a miniszter (mint alany) mond valamit az ő előterjesztésében. Hát ide nem is kell névelő, ha megfordítjuk az elrakást: *Előterjesztésében* azt mondja a *miniszter* stb.

Sokan viszont igen bőkezűek a mutatónévmás használatában. Odateszik, ahova nem való; pl. „E találkozásnak már szep-temberben kellett volna megtörténnie, akkor azonban... elhalasztották *azt*. — Egy parlamenti beszédből: „... miért nincsen *azokhoz* (ágyúkhöz, úgy hiszem) kezelő személyzet; miért nincsenek *azokhoz* lovak, miért nem tartanak *azokkal* lögyakorlatokat? Ha nem, miért nem adnak *azokon* túl?“ (helyesen: miért nem

* Egészen hasonló kérdést tesz a Borsszem Jankó szerkesztője a köv. mondatra: „Az őrszem oldalfegyverét elsütötte“. Ki sütötte el az őrszem fegyverét? (Dec. 5. sz. szerk. üz.) A SZERK.

adnak *túl rajtuk?*) — A mutatónévmás nem panaszolhatja itt, hogy nem foglalkoztatják. JOANNOVICS GYÖRGY.

Gerhard — Gellért. Antibarbarus már figyelmeztetett arra a hibás elkeresztelésre, amit némely hirlapunk elkövetett, mikor Hauptmann *Gerhard* nevét H. *Gerő*-vel fordították (Nyr. 26:468). Úgy látszik nem árt ezt a hibát újra szóba hozni, mert nemcsak lapokban, hanem jóra való német-magyar szótárban is megtalálhatjuk. Hoffmann Frigyes budapesti tanárnak Lipcsében nem rég megjelent, különben derék német-magyar szótára szintén elköveti ezt a tévedést, mikor a keresztnevek jegyzékében *Gerhard*-ot *Gerő*-vel fordítja. Ballagi szótárában helyesen van: *Gerhard* = *Gellért*. És tudvalevő dolog, hogy a mi Szent Gellértünknek latin neve *Gerardus*. Pápai Páriz szótárának Bod-féle kiadásából is azt tanuljuk: *Gerhardus* = *Gellért*. A miniszteriumtól kiadott „Nem-magyar utónevek jegyzékéből” (1895) hiányzik a *Gerhard* név s így könnyen megeshetik, hog, a *Gerhard-Gerő* elkeresztelés még anyakönyveinkbe is befészkelje magát. — Egyúttal megjegyzek egy másik hibát is a főt említett német-magyar szótárnak keresztnev-jegyzékében. Itt ugyanis a német *Bertram* a *Bertalan* és *Berta* nevekkel van fordítva. A *Berta* ma már nem igen járatos a *Bertalan* helyett (most rendszeren csak nőnévül szerepel) s tudunkkal a *Bertram*-mal nem azonos a *Bertalan* név sem. ZOLNAI GYULA.

Az -e kérdőszócska helyes szórendjétől mai napság gyakran eltérnek. Pl. e helyett, hogy „nem tudom, meg lesz-e”, így mondják: „nem tudom, meg-e lesz”, „nem lenne-e jó?” helyett: nem-e lenne jó?”, „vajjon ott van-e?” helyett: „vajjon ott-e van?” Sőt Jókainál is előfordul: „Bizonyosan nem ily hatalmas mint most, de nem-e boldogabb?” (I. A janicsárok végnapjai. Népszerű kiadás 108. l.). Itt tehát nem mulékony jelenségről van szó: első rangú író él a hibás kifejezéssel.

Hogy ennek a hibának mi az alapja, azt nem tudom, de azt sajnálattal tapasztalom, hogy úton-útfélen belebotlom.

Németes udvariasság. Igen elharapódzott a következő szólásmód: Köszönöm. Kérem. Ez a német köznyelvből származott át: Ich danke. Ich bitte. Magyarul így mondjuk: Köszönöm. Szívesen.

Fekszik. A Nyr. 26:468. l. Antibarbarus „Lapszemle” címen a Magyarországból idéz és az idézetben két németességet kijavít, azonban — úgy látszik — egy elkerülte a figyelmét: a szerződés ratifikációja a szenátus előtt *fekszik*. A *fekszik* élettelen dolgokról használva szintén németesség; helyesen: *van*. SZÓTS GYULA.

Lapszemle. I. A Pesti Hirlapból: „Kénytelen volt az *ágyat őrizni*”, szórúl-szóra a német *Bett hüten*. (Helyesen: Kénytelen volt *ágyban feküdni, az ágyat nyomni*.) — „*Oda* nyilatkozott az elnök, hogy...” (helyesen: az elnök *úgy* nyilatkozott, hogy...). — „A könyv ára 30 márkát *fog kitenni*”, ném. *wird ausmachen* (helyesen: A könyv ára 30 *márka lesz*). — „Víziszony *fönforgását* állapították meg” (helyesen: Víziszonyt állapítottak meg). — Kipusztíthatatlanul kísért egyre a *szivélyes*, pedig egy betűvel sem mond és jelent többet a *szívesnél*:

szíves viszony, fogadás, *szívesen* veszem, fogadom; épen így a csonka jármű, *zárbeszéd*, *zárjel* a helyes *jármű*, *zárbeszéd* és -jel helyett. — „A betegség *nagy mérvben* terjedt el“ (helyesen: *nagyban, nagy mértékben elterjedt*). — A miniszterelnök *nagy horderejű* (e. h. *nagy fontosságú*) nyilatkozatában ezt mondta: „Az actákat *betekintettem* (helyesen: *megtekintettem, átnéztem*). — „Az ív *betekintésül felfekszik*“; német: *liegt zur Einsicht auf* (helyesen: „Az ív *megtekintésül, átnézésül rendelkezésére áll* az uraknak). — A Hét okt. 31-i számának vezércikkében Semper ezt írja: „Le vagyunk fújva“ (helyesen: Nekünk már lefujtak). — A Magyar Paedagogia f. é. 506. lapján: „Minden indítvány *oda megy ki*“; német: *Jeder Vorschlag geht darauf aus* (helyesen: „Minden indítvány *arra céloz, azt mondja*“). TOLNAI VILMOS.

II. A Magyarországból: „Sőt *a fölött* sincs semmi kételem“ (e h. *a felől* sincs semmi kétségem). „A királyné sajnálkozását fejezte ki *a fölött*“ (e h. *azon v. azért*). Diszebéd volt, *melyen* részt vettek... *Batthyány-Andrássy, Wenckheim-Wenckheim grófnők, Berchtold-Bánffy báróné, Jósika-Jósika báróné*“ stb. (ez a sült-német mondat igazán ritkítja párját; helyesen: *melyben* részt vettek... *Batthyányné, Andrássy Ilona grófné* stb.). — A Magyar Hírlapból: „Ki az, mi az? vagy úgy? És az Arany János V. Lászlójával fordul be és *alud tovább*. *Alud tovább*, mert...“ (Aki így ír, annak a nyelvérzéke is ugyancsak *alud*!) A miniszter *ennen gyöngeségének* bevallása ez a rendelet“. (Talán *önnön* gyöngeségének! Ha én adtam volna ki a rendeletet, ezzel *ennen* gyöngeségemet vallottam volna be.) — A Magyar Ujságból: „Az Egyetértés *nyitott ajtók betörésében* leli kedvét“ (magyarosan: *ny. ajtók döngetésében*).

ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

A Magyar Nyelvőr hatása.* Hogy a lefolyt huszonöt év alatt a tudományban mennyit haladtunk, nálamnál tudósabb ember a megmondhatója. Részemről szerény vagyok az ebbeli követelésekben: a nemzeti génusztól nemzeti tudományt nem követelek, mert együgyű vélekedésem az, hogy nincs nemzeti tudomány, egyet kivéve, s ez a nyelv ismerete, kezelése, tisztán való megóvása, illetőleg megújítása, melynek dupla forrásból kell erednie: a régi kútfők ereiből s az új szükségek feszítő erejéből.

E téren is a haladás ép oly dús, mint sebes volt. A mozgalmas új idő itt is, mint a politika mezején, dúsán teremtetten meg épen azt, amire legnagyobb szüksége volt. A költői nyelv megállapodásra jutott, hogy ne mondjuk: *tengve tesped*; *a próza virágzik minden téren, nem vakító szépen, de dúsán és egészségesen. Mondhatni, hogy*

* Kifogásolták, hogy Szarvas Gáborról való emlékbeszédemben túloztam az irodalmi prózának a hatvanas évek óta való javulását. Szó sincs róla, voltak azelőtt is jeles prózaíróink: Gyulai, Arany, Brassai, Jókai prózája díszére vált akkori irodalmunknak. De én az átlagos irodalmi nyelvről szóltam, melyet akkor épen Brassai és Arany ostromoztak. Érdekesnek tartom ezúttal Dóczi fejtegetésének közlését, melyet néhány évvel ezelőtt épen az irodalmi próza újabb fejlődéséről írt.

Ha egyesek nem óriások a nyelv egyéni, sajátos kezelésében, de általánosan sohasem írtak oly szabatos és ízletes magyar prózát, mint a lefolyt korszakocska utolsó éveiben. Majdnem csoda ez s nyelvünk végtelen nyulékonyágáról tanuskodik. Mert az állami élet hirtelen felébredése száz meg száz új irányban vette igénybe a nyelv termő és rugékony erejét. Minden minisztériumnak, minden szaknak újszólván új nyelvet kellett találni. Igen természetes, hogy az ily rögtöni foglalás erőszak nélkül nem eshetett meg. A **Szarvas Gábor Nyelvőre** valószínűs küldetést teljesített, midőn az új alkotások hevenyészett és önkényes túlkapásai ellenében elfoglalta a nemzeti csősz hivatalát. Igaz, hogy buzgalmában ő is elvetette néha a sulykot, s a magyarul író embernek, manapság, mint lidérc nyomja mellét a helyesírási [nyelv-helyességi] Vehmgericht titokzatos létele. Annyi a tilalomfa, hogy mint erdő árnyékozza be az irodalom tábláit, s a prózaírónak csak az a választása van: hogy vagy a maga ösvényén járkalva, tilalmasba csapjon, vagy az országúton maradvá, felöltse az úti por mindent elszűrítő egyszerűségét. De ha az egyéniségnek nem kedvez a purizmus, megmarad az a vigasztalásunk, hogy a jelentékeny egyéniség úgy sem „hagyja magát”; az irodalmi köznyelv ellenben, a hírlapok, a szónokok, a szakírók nyelve szabatosság, tisztaság dolgában végtelen sokat nyert az anarkia megszűntével. S ha a dudvairtas buzgalma sok helyütt odúig ment, hogy a vetés is szenvedett, a Szarvas Gáborok és Simonyi Zsigmondok munkája nem szorítkozott az írtásra, hanem termékeny dolgot is végzett. A Nyelvtörténeti Szótár megbecsülhetetlen értékű mű, valószínűs kiegyezési és koronázási újjáalkotás az Akadémiai Szótárhoz képest, melyet nyelvészetünk mohácsi veszedelmének lehet nevezni.

M. Génusz 1892. jún.

DÖCZI LAJOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Mi sem vagy semmi sem?** Szabad-e azt mondani: *mi sem természetesebb* e h. *semmi sem természetesebb*; *mit sem tudok* e. h. *semmit sem tudok* stb.?

F. A *mi sem*-féle kifejezést *semmi sem* helyett már Brassai hibáztatta (Magyar Nyelvészet 4:99). Ő úgy vélte, hogy latin és német mintára a kettős tagadást akarják a *mi sem*-mel kikerülni, már pedig a magyarban a kettős tagadás nem állítás, sőt nyomósabb kifejezése a tagadásnak. Mikor keletkezik ez a *mi sem természetesebb*, *mit sem tud*-féle beszédmód, nem tudjuk. A régi nyelvből és a nép beszédéből nem ismerjük, úgyhogy ezek felől bátran tarthatnók újszerű használatnak. Simonyi Kötszavaiban (1:78) csak mellékesen hivatkozik e kifejezésmódra, megjegyezvén róla, hogy gyöngébb tagadás a közönséges *semmi sem*-nél. Brassai a *mi sem* és *semmi sem* között értelmi különbséget érez; pl. *semmit sem ettem* szerinte a. m. *ich habe nichts gegessen*, ellenben *mit sem ettem* azt teszi: *ich habe so viel als nichts* (vagyis: igen keveset) *gegessen*. Azonban e megállapításnak kevés értéke van, mert Brassai itt is, mint általában, pusztán a maga egyéni

nyelvérzékéből indul ki. Hogy van-e ilyes különbség a két kifejezés közt vagy nincs, azt a népnyelv közvetlen megfigyelői mondhatnák meg, ha ugyan a népnél csakugyan lehet ilyen *mi sem*-es mondatokat hallani. Klasszikus példákat hamarjában csak Aranyból idézhetek, de ezekkel legkevésbé sem látom Brassai különbségtételét igazolva: „Ha a versezet óda magasán kezdte, *misem* biztosított, hogy alább néhány sorral pityergő elegiába nem cseppenünk“ (Próz. dolg.² 363). „Eloffog egy *mitsem* jelentő antithesist“ (uo. 366).

Ami a *mi sem* (*misem*) keletkezését illeti, valószínűleg a *mi*-nek határozatlan névmási használata szolgált alapjául. A népnyelv ugyanis sokszor használja a *mi* névmást főnevek után odavetőleg határozatlan, 'valami' értelemmel, pl. „az a zsidó kést *mit* árul“ v. i. kést és valami effélékét (l. számos példát Lehr Toldi-magyarázataiban, a IX. é. 2. vsz.-nál). Ilyenformán a *misem* tulajdonkép a. m. valami sem, azaz *semmi*. De hozzá járulhatott a *semmi*-vel egyértelmű *misem* keletkezéséhez valószínűleg az is, hogy van egy pár kötőszónk, amelyben a *sem* szintén hol megelőzi, hol követi a vele egy szóvá forrott határozatlan névmást, ezek *semhogy* és *semmint*, amelyeket így is mondunk: *hogysé, mintsem*.

2. Gyöngyösi István újításai. Arany Jánosnak Gyöngyösiről írt 'írói arcképében' olvasom: „Szókötésben, hajlításban még újított is önkényileg, mint maga bevallja. Efféléket: *vágyni valamit* (valamire h.), *guzslya* (guzsalya), *ostromja* (ostromolja) önkényesen csinált“ (Próz. dolg.² 214). Én e két utóbbi példát inkább hangváltozásnak tartom. Helyesen vélekedem-e?

F. Hogy Gyöngyösi István tudatosan újított a nyelven, abban Aranyigaza van, s a főntebbi idézetben az első példa *vágyni valamit* kétségtelenül a Gyöngyösi szófűzésbeli újítása. A *guzslya* és *ostromja* alakokat azonban ma nem tarthatjuk újításoknak. A *guzslya* e h. *guzsalya* nézetem szerint olyan törővidülés, minők pl. *ajka* e helyett *ajaka*, *keblem* e h. *kebelem* stb. (l. Tüz. M. Nyelvtan 308). Mindezek azon ritkább hangvesztő tövek közül valók, amelyekben a gyakrabban kieső közép zártságú o, ő, ö helyett nyílt a, e esik ki bizonyos alakokban a fő utolsó szótagjából. Ilyen még Simonyi példáin kívül a *kazal* szó, amelyet többször olvashatunk így ragozva: *kazlat*, *kazlak* stb. (vö. Nagy Szótár). Ez utóbbi főváltozásnak szakasztott mása a *guzsaly* > *guzslya* ragozás, amely ennél fogva minden valószínűség szerint csak nyelvjárási sajátosság Gyöngyösinél. — Az *ostromja* e h. *ostromolja* szintén merő hangváltozás. Ismeretes ugyanis a kódexek korában a hangvesztő ige-*t*öveknek ilyen ragozása: *ostromlja*, *tündökljék*, *káromlja* stb., amely alakok helyett ma így beszélünk *ostromolja*, *tündököljék*, *káromolja* stb. Ámde az előbbi mássalhangzótorlatos kiejtésen a kódexek nyelve számtalanszor úgy segített, hogy a három mássalhangzó közül a középsőt elejtette, pl. *érdemnek* e h. *érdemlnék*, *gyakornak* e h. *gyakorlnak*, *ingerjen* e h. *ingerljen*, *vezérj* e h. *vezérly* stb. (Vö. Tüz. M. Nyt. 246. s köv. l.) Ez utóbbi két példával teljesen azonos természetű a Gyöngyösi előforduló *ostromja*, amely ennél fogva nem

újítás nála, hanem ellenkezőleg — mivel a XVII. században már ritkább dolog — inkább régiesség. Minthogy Gyöngyösinék igazi újításai mindez ideig sincsenek behatóan kikutatva, nagyon fontos és érdemes munkát végezne, aki ez egyik első nyelvújítóknak nyelvét és stílusát ebből a szempontból alapos tanulmány tárgyává tenné.

3. Mensa akadémika. Miért használjuk ezt, mikor a *diák-asztal* éppen olyan jó kifejezés?

F. A *diák-asztal*, bár mind a két szava szintén idegen eredetű, kétségtelenül jobb, magyarabb elnevezés, mint a mindenestül latin *mensa academica*, ha mindjárt *mensa akadémiká*-nak írjuk is. Az egyetemi életnek megvan ugyan egy pár középkori és nemzetközi latin szava, amelyeket szükségtelen sőt lehetetlen jó magyarszóval pótolni, minők: *rector, quaestor, pedellus, doctor, nos rector* stb. s ezek megadják a jogot a nálunk új *mensa academica*-nak is; de ha már jó magyar kifejezést tudunk rá, valóban kár a latin szókhöz ragaszkodni. ZOLNAI GYULA.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

1) A 26:135. l. tett kérdésekre:

Élelem: Mindaz, amit az ember táplálékkul megeszik, megiszik, tehát szintűgy mindazon anyag, amelyekből ételét, eledelét, italát készíti, mint az elkészített étel, eledel, ital.

Élelmes. E szót a székely népnelv csak a maga eredeti jelentésében ismeri és használja. Pl. „Hozd ide az *élelmes* tarisnyát!” t. i. amelyben az élelem van. Mondják igen gyakran *kenyeres tarisnyá*-nak is. A köz- és irodalmi nyelv használta *élelmes* megfelelője a székely népnelvben: *életrevaló, szemes*.

Fenn van, fenn jár. *Fenn van* a polcon, a ház tetején, a tornyon v. a toronyban, az égen; *fenn van*: nem feküdt le; *fenn van vele*: vkivel együtt viraszt; *fenn van vele*: nagyra tartja vkijét, vmijét. *Fenn jár*: 1) *fenn jár* a sas (magasan repül); 2) még *fenn jár* a terhes asszony, némely ember, noha nagyon beteg; már *fenn jár* a föllábadt beteg; 3) *fenn jár* a gabona ára, a marha ára; 4) *fenn jár*: drágán tart vmi árút; 5) *fenn jár*: fenhéjáz, ágál, kevélykedik.

Ily, mily, oly: Ez az ejtés ismeretlen, csupán *ijen, mijen, ojan* használatos.

Kerés mult: Ismeretlen kifejezés; helyette a következők járatosak: *kevésbe mult* v. *telt*, *kicsibe mult* v. *telt*; *kevés hia*, *kicsi hia*, *parányi hia*, *egy mákszem hia*, *szinte*, *szinte-szinte*.

Kikelet: E szónak 'tavasz' jelentését ismeri a székely is, de mondani nagyon ritkán mondja; eredeti értelmében [Minő értelemben? Például? A szerk.] már gyakrabban használja.

Lovat játszani: Csak így mondják: *gyere lovazzunk, jertek lovazni, jácoggyunk* [*jácoggyunk*? A szerk.] *lovásdit, kirájosdit, buvósdit, szembekötösdit, kifutósdit* v. *kifutót, katonásdit* v. *katonázzunk*.

Mezitelen és meztelen a. m. csóré. *Anyá szülte meztelenül*: egészen csóré. *Meztelen* kar, nyak, mell, has, hát, láb, de: csóré kéz, kar, nyak, mell, has, hát és láb is; ellenben a fő sem nem

meztelen, sem nem csóré, hanem: *hajdon fejjel* és *hajdon főt* (hajadon fővel) vagy *főbeli nélkül* és *fejrevaló nélkül*. *Hajdon fejjel* és *hajdon főt* mondják férfiról és nőről egyaránt, noha a *hajadon fő* leány-fő, amelyen nincs sem kendő, sem kalap.

Míg: „Menjünk, *míg* elérne a zivatar“ igen gyakran hallható. *Mignem*-et a népnyelv nem ismer.

Rovács: A mi népnyelvünk nem ismer *rovács*-ot, hanem *róvás*-t, amely a. m.: 1) maga a cselekvés, 2) a cselekvés eredménye, 3) róvó-pálca. „*Ródd föl* az orrodra!“ = jegyezd meg magadnak! v. el ne felejtse! „Már sok van a róváson!“ = már sokszor hibáztál! Mi székelyek csak az erkölcsi rosszat rójuk föl, ellenben az erkölcsi jót soha; nem mondjuk tehát, hogy ezt, azt, ennek, annak lehet *fölróni érdemül*.

Se hus, se hal: A székely ezt nem mondja; hanem *se hideg, se meleg, v. se méz, se ecet*.

Szegett szemmel néz: Nálunk: *horgos* (horgas) *szemmel néz* = neheztel, haragszik rá, s nem *szegett szemmel*.

-*Ű* -*ű*, -*ül* -*ül*: *Nagylábu, féleszü; tanulok, kerülő; hátul, körül*. Melléknévképző, igeképző és névrag rendszerint rövidék.

A székely szájában *karddal, parttal, csonttal* (Csíkban: *kardval, partval, csontval*), *hordd el, kezd el, mondd el, széncség, boloncság, men-csén, roncsa, horgya* hangzik. *Bontja* helyett nagy ritkán hallat *bontyá*-t, rendesen *boncsá*-t mond, ami ismeretes sajátága a székely nyelvjárásnak.

Naponként, másként, sohasem *naponkint, máskint*.

Mindig: *ötön, haton*, sohasem *öten, hatan; ötönként, hatonként*. (Székelyföld.) — P a a l G y u l a.

Ötön, haton (vannak), *ötönként, hatonként* (érkeznek). (Horgos-Pataka, Szolnok-Doboka.) K a l m á r E l e k.

2) A 26:472. l. tett kérdésekre:

Diga. A magyar, különösen a dunántúli ezredek annakelőtte majdnem kivétel nélkül Olaszországban állomásoztak s az olasz nyelv számos kölcsönszava csúszott be az úgynevezett katonanyelvbe. Hogy többet ne említsek, a régi katonák *nagy-kampó*-nak hívták a gyakorlóteret (*campo*), *bizsi*-nek a borsót (*piselli*), *padellá*-nak a főzőedényt, s minden néven nevezendő civil embert tekintet nélkül nemzetiségére *digának*. Harminckét évvel ezelőtt, regruta koromban Pécsen *abrikterem*, egy törülmetszett szabadszentkirályi *cukkfírer* mondta: „Oda lent a szeminárium előtt *tisztur* úgy se jár, hanem csupa *diga* (civil)“. Egy más alkalommal, Triesztben, a *kutyamosó* (privatdiener) ezt jelentette a kapitánynak: „Egy magyarországi *diga* akar a kapitány úrral beszélni“. Ha két *öreg szenvedő* (vén katona) évődött egymással, rendszeren ezzel torkolta le egyik a másikat: „Csapd be azt a vén *diga* apádot, akit otthon hagytál!“ A *tórispekciós* (kapuőr) meg a következő utasítást kapta egyszer: „Be ne eressz ide semmiféle *digát*, ha mindjárt maga a deszkakalapú római pápa lenne is“. Ribíánszky József. — Az alsóbb néposztály embereit és asszonyait, kiket a *signor* vagy *signora* címezés nem illet meg, az olasz a férfit *digo*, a nőt pedig *diga*-val szólítja, és ez a magyar *ön*-nek felel meg. Katonáink ezt Olaszországban eltanulták s innen a *diga* szó a kato-

náknál. N. N. — Mi nálunk az ügyetlennek, szuszogónak, ki saját maga kárát vallotta ügyetlensége folytán, szokták mondani: „*Ó diga, diga!*“ (Pálfa, Kemenesalja.) Sztrókey Lajos.

Fülad v. *fullad* stb. Kemenesalján mindenütt így ejtik: *fullad, gyullad, dülled, füled, melled* (a lud. mikor hull a tolla) stb. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztrókey Lajos. — A székelységben *fullad, gyülad, dülled* (de *düledszik*), *füled* járatos. Paal Gyula. — A *fülad, gyülad* igék helyett Zentán a *megfül, meggyül* szokat használják, pl. „oly melegem van, majd *megfúlok*“. Boross Alán. — A hevesi és oorsodi palóc nyelvjárásban azt mondják: *füllad, gyüllad, düllyed, füllyed*. Ez utóbbi a borsodi részben nem is ismeretes, helyette ez járja: *füllfik*. Példák: *Belefüllad av vízbe. Kigyülladt a háza. Kidüllyedt szemé van. Összefüllik asz széna* (ha nem elég szárazon rakják be). (L. Nyr. 21:504.) Bartha József. — Sopron megyében így ejtik: *fullad, gyullad, füled, dülled*. Csapodi István. — Szentesen *hosszú l-lel* mondják: *gyülad, fullad, dülled, füled*. Molecz Béla,

Ízljék, ízljen, ízlihetik: A Székelységben nem igen hallhatók. hanem így beszélnek: „Ha most annyira jóllaktok, akkor hogyan esztek vacsorát? Ha most olyan jóllaktok, akkor hogyan essék jól nektek a vacsora?“ Paal Gyula. — Az *ízljék, ízljen, ízlihetik* alakokat soha nem hallottam a néptől. Kemenesben csak ilyenformán beszélnek: „Hogyan *ízlik* majd a vacsora, ha most jóllaktok?“ v. „Hogyan tuttok majd ennyi, ha uj jóllaktok?“ v. „Maj’ még nem kő a vacsora (v. ebéd), ha annyit eszték!“ (Pálfa, Kemenesalja.) Sztrókey Lajos. — A kérdezett mondatot a hevesi és borsodi palócságban így mondják: *Ha most annyira jóllaktok* (egy l-lel), *hogy ízlik majd v. ízlené akkor av vacsora?* Bartha József. — Hogy hozzánk ugorjon. (Tállya.) „Baba ne csukoljan! Én nem szeretém a babát, ha csuklik. Mégis fog csuklani a baba? mégis? De ne csukoljon, mert nem szabad“. (Erdő-Bénye.) Szolnok-Dobokában így mondanák az én nyelvérzékem szerint: Ha most annyira jóllaktok, hogy essék jól akkor a vacsora? Kalmár Elek. — Az *ízljék* kép telenség. A sopronmegyei ember így mondaná: Ha most annyira jóllaktok, hogy *ízlik* majd a vacsora? Csapodi István. — A szentesi parasztnak sehogyse ízlik se az ebéd, se a vacsora, csak *jó’ esik neki*. Ezért mondják tehát: „ha mos’ teleészéd magad, hogy esik majd jó’ av vacsora?“ vagy pedig: „nem esik majd jó’ av vacsora!“ Az *ízlest* csak az uraknak hagyják. Molecz Béla.

Szül. A *szül* igére Sopron megyéből, Horpácsról egyetlen biztos mondatst tudok. Viselőss asszonynál vendégek voltak este. Egy arra menő duhajkodó legény bekiált az ablakon: *Mas* (most) *szülik, vaj má mékszületett?* Csapodi István. — *Szül* igét használja a nép is. „Nehezen *szül*. Csak harmadnapra tutta *megszülni* a gyermökit. Nagy kinnal *szült* a feleségem, met a gyermek nagy vót, s a fejérnép gyéngé. *Szülő* anyám, *szülő* dajkám Anya *szülte* meztitelen“. Székely szálló-ige: „Székőj *szülte* a magyart“. (Székelyföld.) Paal Gyula. — A *szül* ige (hosszú *ű*-vel) egészen közönséges Szentesen. Molecz Béla. — Öreg-Lakon (Somogy m.), Örvényesen (Zala m.) és Szatmá-

rott s vidékén használja a nép is a *szül* igét, míg másutt, mint pl. Rábaközben és Zentán a *gyereket szült* kifejezés helyett *megszaporodott, gyereke lett* használatos. A pannonhalmi növendékek. — A borsodi palóc nyelvjárás igen ritkán használja a *szül* igét, helyette a *születni* igét hallhatjuk leggyakrabban, pl. *Mikor születyi má még agy gyermekét? Mifélé anya született téged te!* Bartha József. — A *szül* igét használják Kemenesben, de gyakran a *lött, meglött* igét mondják helyette. Pl. „Mikor a Jancsi fiam *született* stb.“ v. „Mikor a Jancsi fiam *lött*“. „Mikor *meglött* a Jancsi fiam“. Pusztán azonban, így: *szülök, szültem, szülte* Kemenesben nem hallottam. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos.

Mi mindent. E kapcsolatot a nép szájából Kemenesben s a merre jártam, keltem (Rábaközben, Sokoróalján) nem hallottam, kivéve Új-Szönyt. a mostani Komárom-Ujvárost. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos. — *Mi mindent láttunk!* egészen közönséges Szentesen. Molecz Béla. — *Mi mindent* ismeri és mondja a nép is. „Teremtő Isten! mi mindönt szörztek ezek az embörök, a' sem tuggyák, hogy miök van“. Mondják így is: *mennyi mindönt.* (Székelyföld.) Paal Gyula. — Ezt a kapcsolatot: *mi mindent* a hevesi palóc nyelvjárás gyakrabban, a borsodi ritkábban használja; ez utóbbiban inkább ez a kitétel divik helyette: *mismít* (mi s mi), pl. „Elbeszété, hogy *mi mindent* (hevesi) v. hogy *mismít* (borsodi) látott“. Bartha József. — A *mi mindent* kapcsolat használatos Keszthelyen, Kőrmenden, Szatmáron és vidékén, Öreg-Lakon (Somogy m.) A pannonhalmi növendékek.

Hogy a vasat? Hogy-nak a kérdésben tárgyesettel való kapcsolata Keszthelyen használatos, *hogy a tojást? hogy a szöllőt?* stb.-féle szólásokban. Simon Péter. — Ungvárott a vásárokon sokszor hallani: *hogy méterit? hogy kilóját? hogy literjét? hogy rőfjt?* Csűrös Ferenc. — A piacon vásárlók szájából mindennap hallható kérdés: „Hogy adja a búzát, a rozsot? Hogy adja a köles, a mák stb. vékáját? Hogy adja a törölköző v. a kendő, a lepedő darabját? Hogy adja a vászon, a posztó singjét v. rőfjét? Hogy adja a hús, a háj kilóját? Hogy adja a fáját? Hogy adja a kosarat?“ Majdnem ilyen gyakori e kérdés-forma elliptikus alakjában is: „Hogy a búzát? Hogy a mákot? Hogy a fát? Hogy a kosarat? Hogy az almát? Hogy ezt a zabot? Hogy egy véka zabot? Hogy a zab vékáját? Hogy ezt a kendőt? Hogy ebből egy kendőt? Hogy a kendő darabját? Hogy a kendő-jének darabját?“ Kérdeznek így is: „Hogy jár a buza? Hogy jár a rozs vékája?“ Gyakoribb keletű e kérdés-forma elliptikus alakja: „Hogy a mák? Hogy a zab? Hogy az árpa, a köles, a törökbuzza vékája? Hogy a fa? Hogy a lapát? Hogy a hús fontja v. kilója? Hogy a dinnye darabja? Hogy ez a darab vaj? Hogy egy darab ebből a körtővéből?“ Szokott kérdés az ilyen is: „Hogy tartja az árpát, a búzát, a rozsot? Hogy tartja a fáját? Mit kér a buzáért? Mit kér a fájáért? Mit kér egy véka rozsért? Mit kér a mák vékájáért? Mi az ára ennek a pár csizmának? Mi az ára egy sing posztónak? Mi az ára a szóttas sing-jének?“ (Székelyföld.) Paal Gyula.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
ALEXICS GYÖRGY:	Cáp. Cápunkurt 502
ÁSBÓTH OSZKÁR:	A német jövevényszókhoz 60, 111
BALASSA JÓZSEF:	Francia szók a magyarban 489
BALOGH PÉTER:	A határozók osztályozása 351, 385
BARTHA JÓZSEF:	A Jelenkori nyelvújítás szavai 115
	Cím és rangsor 295
BÉLDY MIHÁLY:	A tolvajnyelv 212
CSASZÁR ELEMÉR:	Eredeti versmértékben fordítsunk-e? 532
HEVESS KORNÉL:	A makaróni szók 293
HORGER ANTAL:	Ráskai Lea nyelvjárása 193, 245
JOANNOVICS GYÖRGY:	Föltételez 22
	Birtokos és dativus 242, 291, 442
KALMAR ELEK:	Szófejtések. Círmos cica 530
KIRÁLY KAROLY:	Nyelvújítási adatok 299, 359, 395, 446
KÚNOS IGNAC:	Oszmán-török jövevényszók 538
L. L.:	Az első magyar fizika műszavai 252
LEHR ALBERT:	Hang a multból 20
LUMTZER VIKTOR:	Bitang 162
MELICH JÁNOS:	Jegyzetek Szarvas G. ném. jövevényszavaihoz 16, 149
	Tarack 202
	Fécs-tej 435
MUNKÁCSI BERNÁT:	Szómagyarázatok 363
PALYI GYULA:	Maté-Szalka és vidéke nyelvjárása 494, 540
PÁPAY JÓZSEF:	A jelentésfejlődésnek egy érdekes példája 154
PATRUBÁNY LUKÁCS:	Szómagyarázatok 241, 289, 393
R. PRIKKEL MARIÁN:	Dugába dől 65
	Fukar 204
RIEDL FRIGYES:	Német nyelvhibák a magyarban 97
SCHMIDT MARISKA:	Adalékok irodalmi nyelvünk fejlődéséhez az utolsó félszázadban 108, 158
SEBESTYÉN KAROLY:	Homeros-fordítások 337
SETÁLÁ EMIL:	Egy történetelőtti hangviszony 352
SIMONYI ZSIGMOND:	Szófejtések. Erkölcs 529
SZARVAS GÁBOR:	Német jövevényszók 16, 149
SZÉLL FARKAS:	Szavatos 56
SZILASI MÓRIC:	Hagymáz 145
THALLÓCZY LAJOS:	V. Alfonso aragon király udvari bolondja s a magyar nyelv 397
P. THEWREWK EMIL:	Az udvariasság nyelve 9, 101
TÓTH BÉLA:	Szólasok magyarázata 49
TRENCSENY KÁROLY:	Bács-Bodrog vármegye helynevei 450
	Pótlások a Tüz. M. Nyelvtanhoz 543
VIDA SANDOR:	Taval 366
WOLFF BÉLA:	A magyar játékszín nyelve 67
VOZÁRI GYULA:	Kemény Zsigmond szókincséből 256, 368, 401, 503
ZOLNAI GYULA:	Őn, maga, kegyed 163

Magyarázatok. Helyreigazítások.

	Lap	Lap
Az ujjak nevei. HUNFALVY PÁL.		A -be rag történetéhez. PÁPAY J. 36
SIMONYI ZSIGMOND 34		Könypaktor, kompaktor, TÓTH B.
Sztambulnak egy magyarországi		SZTRÓKAY LAJOS 36, 174
analógiája. LOSONCZI LAJOS . 35		Öleb. KALMAR ELEK 37

	Lap		Lap
Körös vagy Körös folyó? LÁBA		Ön, maga, kegyed. LANDORI E.	225
SÁMUEL. SZÁNTÓ SOMA. MELICH		Francia-magyar népies etimologia.	
JÁNOS	37, 79	BÁLINT KELEMEN	226
Szócserre két nyelv között. KOVÁCS		Furik. KÁKAY ALAJOS. MELICH J.	226
KÁROLY	37	Időtlen. SZ. GABORNÉ	227
Pöre. KISS ERNŐ	37	Ejtődzik. BODONYI NÁNDOR	268
Patália. TOLNAI VILMOS. A SZERK.	37	Kóré. ÁGAI ADOLF	269
Makaróni szavak. WOLFF BÉLA.		Jenő. JENACH. NEUMANN SAMU	269
RECHNITZ I.	38	Gyentél. MIKÓ PÁL	269
Ad ugrandum. BÁLINT K.	38, 177	Scythia. Szittyá. SIMONYI Zs.	270
Bregós. R. PRIKKEL MARIÁN. S. Zs.		Hepciás. Döröz. Francia-magyar	
RUPP KORNÉL	38, 80, 128	ige. BÁLINT KELEMEN	270
Német jövevényszók. SIMONYI Zs.	38	A berugás szinonimikájához. R.	
A Borsszem Jankó szavai. ÁGAI		PRIKKEL M.	271
ADOLF. SZILASI MÓRIC	76	A kuglizás műszavaihoz. PEKO-	
Káposzta. TOLNAI VILMOS	76	VITS SÁNDOR	315
A keresztnévek kérdése. ZOLNAI		Közmondások keletkezése. SCHÖN	
GYULA	77	JÓZSEF	315
Labanc. RIBIÁNSZKY JÓZSEF	76	Mazúr. BARTHA JÓZSEF	315
Egy követ fujni. SZARVASI IÁNOS.		Zúrik. KÁLMÁNI BÉLA	316
VIKÁR BÉLA	79, 126	Klapancia. BÁLINT KELEMEN	316
Okik, oktat. SIMONYI ZSIGMOND.	80	Fagy. BÉRCZI JENŐ	316
Belépti díj, belépő díj. ZOLNAI Gy.	80	Helyreigazítás. TURCSÁNYI ANDOR	317
Hasonlít valakire vagy valakihez.		Bara. BELLOSICS BÁLINT	317
SZÁNTÓ SOMA	81	Megesett személy. SZILASI MÓRIC	317
Irmag, öröm. BORBÁS VINCE	81	Eltörött a mécses. SZILASI MÓRIC	318
Parasztok a bíró előtt. MELICH J.	125	Szólások egyezése. PATRUBÁNY L.	371
Rovás a tótnban. MIKÓ PÁL	126	Törvényház, országház, pályaház.	
Hiu, ház héja. VIKÁR BÉLA	127	ANTIBARBARUS	415
Cím és rangsor. SZILASI MÓRIC.		Kötény. LUKÁCS LÖRINC	417
HALASI VIKTOR	127, 267	Német jövevényszók? ! MELICH J.	417
Sztambul. KRAUSZ SÁMUEL	127	Mikes és a tárgyas alak. SCHÄFER	
Áldomás. PRIKKEL MARIÁN	128	KÁROLY. A SZERK.	419
Szalados. SZTRÓKAY LAJOS	128	Csuma, csoma. BALASSA JÓZSEF	419
Koca-vadász, koca-pipás. SEBES-		Emberség, emberiség. TRENCSENY	
TYÉN EDE	128	KÁROLY. A SZERK.	420
Csirkás. WOLFF BÉLA. VIDA SÁN-		Mazúr. BÁLINT KELEMEN	422
DOR	128, 174	Elvegy, elegy, TRENCSENY LAJOS	422
Bakonybíró. HORGER ANTAL	173	Egy követ fuj. TRENCSENY LAJOS	422
Abcúg. TÓTH B. JÓKAI M. HER-		Rohics. BÁLINT KELEMEN	422
MAN O. BEÖDI Gy.	173, 371	Sikáló. BAKSAY SÁNDOR	422
Szavatos. PEKOVITS SÁNDOR	174	Dévaj. BAKSAY SÁNDOR. A SZERK.	422
Kötés és társai. BELÁNYI TIVADAR	174	Népetimológia iskolai könyvben.	
Sipista. MILES. HEVESS K. A SZERK.	174	KARDEVÁN KÁROLY	422
Tolvajnyelv. BÁLINT KELEMEN	175	Magyar szók a Zsolna-vidékitótk-	
Hogy lesz a civisből bika. VIKÁR B.	175	nál. MALATINSZKY GYULA	422
Alkalmatosság. PEKOVITS SÁNDOR.		A nagy kezdőbetűk. BÁLINT K.	423
SZABÓ BÉLA	175	Német jövevényszók. SZILASI M.	461
Pöre. ZOLNAI Gy.	175	Paráhol, porhanyó, porhál. SIMO-	
Nyargal és jargalás. SIMONYI Zs.	176	NYI ZSIGMOND	461
Irni fog. BERENCSEI JÁNOS	176	A régi magyar szórendből. BIRÓ	
Bara. JENŐ SÁNDOR	176	SALAMON	462
Zuhogó. Hullajtó. CSAPODI I.	177	Levél. PATRUBÁNY L. A SZERK.	462
A Kolozsvári-kódexhez. ZOLNAI Gy.	177	Sok lúd farkast győz. KULCSÁR E.	462
Háromszékben. PAAL GYULA	224	A kuglizás műszavaihoz. JENŐ S.	463
Német jövevényszók. TÓTH B.	224	Bakonybíró. TRENCSENY LAJOS	463
Répa-rágó. SIMONYI ZSIGMOND	225	Makaróni szók. RECHNITZ IGNÁC.	464
Maradhass, ülhess, megtér. MIS-		Talpalatnyi v. talpalattnyi? TREN-	
KOVITS F. HENRIK	225	CSÉNY KÁROLY. SIMONYI Zs.	464

	Lap		Lap
Tolvajnyelv. BUDAPESTI HIRLAP	465	Sok lúd mit is győz? KARDOS A.	554
Kész van. ADÁM IMRE	465	SIMONYI ZS.	554
Heyden Sebald beszélgetései. MELICH JÁNOS	465	A geológia műszavaihoz. SZOKOLAY HERMIN	556
Erdélyi szász jövevényszók. MELICH JÁNOS	510	Hogy hangzik a <i>lélekzik</i> igének határozó igeneve? GYULAI A.	556
Trokár. VALLÓ ALBERT	511	A kuglizás műszavaihoz.	557
A magyar újságírás műszavaihoz. HARMAT GÉZA	511	Csirkász. CSEFKÓ GYULA	557
A kicsinyítő -i képző. RECHNITZ I.	512	Bagony CSEFKÓ GYULA. A SZERK.	557
Hala. BALASSA JÓZSEF	513	A kuglizás műszavaihoz. JENŐ S.	557
Dautova. JENŐ SÁNDOR	513	Bitangásba venni, LUKÁCS J.	558
Kőrös, Kőrös. DEMEK GYÖZÖ.	513	Fuj.	558
Mazúr. SZINI PÉTER. MOLECZ B.	513	Rohics. CSAPODI ISTVÁN	558
Felhúzni az órát. SZOKOLAY H.	514	Körmös. KARDOS ALBERT	558
Utcanevek. KÁLMÁR ELEK	514	Időtlen.	558
Szakács keze gyógyulása. CSAPODI ISTVÁN	514	Ejtőzik. SZTRÓKAY LAJOS	559
Szittyá. SIMONYI ZSIGMOND	514	Hala. RÓNA IGNÁC	559
		Kombinált szók. PERÉNYI ADOLF.	559
		Bagvak? SZENTE ARNOLD	559

Kérdések és feleletek.

Amilyen a jó nap, olyan a fogadj Istent	40	Végzett-hez járulhatnak-e személyragok. ZOLNAI GY.	231
Kilenc órás vonat	40	Szonika, bliktri	273
Magyarít. ZOLNAI GY.	41	A <i>nincsen</i> többes száma	274
Honnan ered a <i>vasdag</i> szó?	41	Szuszka. A SZERK.	274
A Nagy magyar Alföld és a Kis-Magyar alföldnek helyes írása?	42	Jägerlatein. BÁLINT KELEMEN.	274
Még vagy már voltam nála? <i>Puk-kadtunk meg vagy megpukkad-tunk?</i> ANTIBARBARUS	42	<i>Kaposvárt</i> vagy <i>Kaposvártt</i> ?	274
Ada városa v. Ada várossa	87	<i>Keresztény</i> és <i>keresztlyén</i>	275
Idegen név, magyar suffixum	88	Körmönfont. ZOLNAI GY.	276
Lejtő, lanka	88	Gratulálni valakit	374
Levess. SIMONYI ZS.	89	<i>Iktat</i> vagy <i>igtat</i> ?	375
A helységnévek raghasználat. ZOLNAI GYULA	132	<i>Csoda</i> vagy <i>csuda</i> ? A SZERK.	375
A relatív névmás. ANTIBARBARUS	134	Belopni a madarat. H. O.	470
Logika v. logyika. KISSFÁY JÓZSEF. TÓTH BÉLA. A SZERK	180	Sport. ANTIBARBARUS	471
<i>Kettő forint, ketősdz</i> helyes-e? ZOLNAI GY.	181	<i>Csikója</i> v. <i>csikaja</i> ? ANTIBARBARUS	471
Van-e különbség a <i>Jägerlatein</i> , <i>buszárlatinság</i> és <i>konyhalatinság</i> között? TÓTH BÉLA	230	Szeremle. Tőzsér. MELICH JÁNOS	471
<i>Egyszermind</i> vagy <i>egyszermini</i> ?	230	Beszélgettünk róla v. beszélgettünk <i>felőle</i> ?	472
		<i>Igazoltan</i> v. <i>igazolva</i> ? ZOLNAI GY.	472
		Vicinális—vicevasút	518
		Tetszhalott	518
		<i>Szálloda</i> v. <i>szálló</i> . ANTIBARBARUS	518
		<i>Mi sem</i> vagy <i>semmi sem</i> ?	563
		Gyöngyösi István újításai	564
		Menza akadémika. ZOLNAI GY.	565

Idegen csemeték. Fattyúhajtások.

Még mindig. BARNA FERDINÁND	39	Természetes, morganatikus. K. L.	83
Vezérfonal. HEVESS KORNÉL. A SZERK.	40	Szöghaj. K. L.	83
Ellenszenv, rokonszenv. KISS E. TÓTH BÉLA. SZOKOLAY HERMIN	40, 85, 129, 132	Nemzeti hagyomány a zsidóban és az oláhban. KARDOS A.	84
Kötőszók helytelen használata. JOANNOVICS GYÖRGY	82	Német-francia szók. CZAKÓ ELEMÉR GABOR	85
		Cimkórság. HENTALLER E. DÉRI GYULA	85, 130

	Lap		Lap
<i>Ván, vén</i> vagy Tauszky úr stílusa.		Káplán-stílus. PÁPISTA MESTER .	318
ESTI UJSÁG	85	Ilyetén való. ANTIBARBARUS .	374
Még egyszer <i>föltelelez</i> . JOANNOVICS		Lapszemle. ANTIBARBARUS .	374
GYÖRGY	129	Hangulat. TÓTH B. SIMONYI Zs.	424
Zuhogó. BARTHA JÓZSEF	130	A német császár mondása. ANTI-	
Ügyfeliség. ZOLNAI GYULA.	131	BARBARUS	465
Dolgok, holmik. BELÁNYI TIVADAR	131	Stílus curialis. SZÉKÁCS FERENC	466
<i>Lenne e h. volna</i> . JOANNOVICS Gy.	178	Szerkesztő. Munkatárs. Dolgozó-	
Vizesés. BELÁNYI TIVADAR	179	társ. TÓTH BÉLA. ANTIBARBARUS	466
Rossz idegen szók a magyarban.		Fölösleges ortológia. KARDOS A.	468
KÁLMÁNYI BÉLA	179	Lapszemle. I. II. ANTIBARBARUS	468
Kihalt neologizmusok. SZIGETI JÓ-		Laktanya. PESTI HIRLAP	469
ZSEF. A SZERK.	179	Helyreigazítások. JOANNOVICS Gy.	515
Löveg. TÜZES GÁBOR	227	A Pallas-Lexikon görögszavainak	
Emlékezés Kölcsy Ferenc-re. TUR-		írásmódjáról. L. E.	516
CSÁNYI ANDOR	228	Lövöldő. KARDOS ALBERT	516
Az Akadémia nagyhete. BALINT		Húz a madár. CSAPODI ISTVÁN .	516
KELEMEN. A SZERK.	228	Lapszemle I. SASSI NAGY LAJOS.	
A Friss Ujság útítása a cím- és		II. JENŐ SÁNDOR	517
rangkérdés dolgában. PÁPAY J.	229	Helyreigazítások. JOANNOVICS Gy.	559
Ő nagysága. HENTALLER ELMA.		Gerhard — Gellért. ZOLNAI Gy. .	561
A SZERK.	228	Az -e kérdőszócska	561
Hivatalos nyelv	229	Németes udvariasság.	561
A <i>nokok</i> és <i>nőkök</i> . ANTIBARBARUS	271	Fekszik. SZÓTS GYULA	561
Német nyelvhiba a magyarban.		Lapszemle. I. TOLNAI VILMOS.	
SZIGETI JÓZSEF	272	II. ANTIBARBARUS	561
A végelhajásodás. BALINT K.	272		

Irodalom.

A hivatalos helységnévtár. VOLF GYÖRGY. SIMONYI ZSIGMOND	25
Böngészet Ballagi Német-magyar szótárából. BUDENZ J.	28
Az új Magyar Tájszótár. KÁLMÁR ELEK	29
A finn Nyelvőr. Sz. J.	32
Magyaros tárcairók. SEBESTYÉN KÁROLY	60
Hogy csapják be a németet? ANTIBARBARUS	72
Magyarság és nemzeti önérzet. KERÉKES GYÖRGY	120
Regőci Győző: Szerelem könyve. TRENCSENY KÁROLY.	124
Szimbolizmus és nyelv. TÓTH BÉLA	165
Jókai újabb regényei. KISS ERNŐ	167, 214
A Kolozsvári-kódex. M. J.	169
Morvay Győző könyve az Ember Tragédiájáról. ZLINSZKY ALADÁR	217
Kerüljük a germanizmust! HARMATH GÉZA	221
Szinnyei József Magyar nyelvhasonlítása HALÁSZ IGNÁC	257
Régi Magyar Könyvtár. KÁLMÁR ELEK	259
Az arany kesztyűs kisasszony. CSENDES ALADÁR	263
Gárdonyi Géza Göre Gáborja. Z. Gy.	264
A gyimesi vadvirág. ZLINSZKY A.	309
A magyar helyesírás és helyes magyarság. KISS E.	311
Heyden Sebald beszélgetései. MELICH J.	403
A honfoglaló magyarok műveltsége.	409
Még egyszer a Gyimesi vadvirágról. JENŐ S.	413
Balog István költeményei. REGŐCI GYŐZŐ	456
Elmélet és gyakorlat. CSÁSZÁR ELEMÉR	506
Magyar és német zsebszótár. TOLNAI V.	507
Szinnyei József Magyar nyelve. ZOLNAI Gy.	545
Móra István nyelve. HARASZTI SÁNDOR	551

A német-magyar szótárhoz.

	Lap		Lap
Kongress. TÓTH B. A SZERK.	33	Mutterstelle an jmd vertreten. HAR-	
Anpumpen, erbgessen. LÁBA S.		MATH G. TOLNAI V.	172
KISS ERNŐ	33, 75	Kimulláz. TOLNAI V. NÉMET P.	172
Der Erbförster. NÉMET P. A SZERK.		Sípista. HARMATH G. NÉMET P.	172
BÁLINT K.	34, 74	Svibák. HARMATH G. TOLNAI V.	172
Katzelmacher. BÁLINT K. KÖRÖSI S.	74, 171	Waschecht; leistung; exaltiert; sie	
Schneidig. BÁLINT K. KRAUSZ S.	75	bat Haare auf den Zähnen. FA-	
Hét szilvafás nemes. NÉMET P.	75	RAGÓ H.	224
Atszellemült arc. KATONA L. TOL-		A kettős számvitel néhány tüggő	
NAI V. KRAUSZ S.	75	kérdéséről. BERÉNYI P.	313
Gensemarsch. KATONA L. RECH-		Spritzer. Schnitt. PESTI NAPLÓ	314
NITZ I. TOLNAI V.	75	Apparat. Vorrichtung. ÁRPÁS M.	315
Wer's nicht hören will, muss es füh-		Nevetés; takarékosság; bátorság;	
len. KRAUSZ GY. RECHNITZ I.		hazudik, füllenl. KARDEVÁN K.	414
KÖRÖSI S.	75, 172	Schneidig	553
Musse. A SZERK.	75	Schnippisch . . . . . SZOKOLAY H.	553
A kuglizás műszavai. BÁLINT K.		Marille, Aprikose, Pfirsich. WOLFF	
LÁBA S.	75	BÉLA	553
Vasúti műszók. BÉLTEKY K. SZI-		Egy szem. WOLFF B. SIMONYI Zs.	553
GETI J.	171, 223		

Egyveleg.

Madár-műszótár	42	Az örmény magyarság. MERZA GY.	276
Népköltési gyűjtemény	43	Elferdített nevek. VIHAROS.	277
Horváth István föltámadt. KARDOS		Nyelv-dualizmus az Alföldön. BU-	
ALBERT	89	DAPESTI HIRLAP.	319
Csőbőrből vederbe. KÖRÖSI S.	134	Magyar nyelv az ipar terén. HENZ	
A Magyar Allam logikája	135	ANTAL. A SZERK.	469
Danka és hójeg. HERMAN O.	182	The Tudor-street. BUDAPESTI H.	517
Magyar szavak a bácskai svábok-		A Magyar Nyelvőr hatása. DÓCZI	
nál. SCHERER LAJOS	231	LAJOS	562

Nyelvtörténeti adatok.

A váradi káptalan statutumai. KISS ERNŐ	265
Nyelvészetii jegyzetek a XVI. századból. DEÁK F.	455

Nyelvújítási adatok.

Atilia. LUKÁCS LÖRINC	53
Gyám, gyámol, gyámolít. VIKÁR BÉLA	72
Fúvola. ANTIBARBARUS. KATONA LAJOS.	33, 170
Gyílok. SIMONYI ZSIGMOND. KIRÁLY KÁROLY	170, 222

Vegyesek.

Pályázat. A SZERK.	1	Szarvas Gábor emlékezete. SIMO-	
Két elnöki megnyitó. REGŐCI GY.	207	NYI ZSIGMOND	481
Egyről-másról. FÜREDI I.	306	Felhívás	505
Nagy kezdőbetűk. — N K—	307	A szerkesztőség kérdései 90, 135, 472	
Brassai Sámuel. SIMONYI Zs.	356	Válaszok a szerkesztőség kérdé-	
Volf György. SIMONYI Zs.	433	seire. 183, 232, 321, 565	
Jelentés a Magyar Nyelvőr pá-			
lyázataról. A SZERKESZTŐSÉG	454		

Népnyelvahagyományok.

	Lap		Lap
A nyugati nyelvjárás némely sa- játtsága	90	Bakáéknál	323
Családnevek 46, 141, 190, 240, 285, 334, 430, 480, 526		A részesség kifejezései	283
Gúnynevek . 48, 142, 240, 287, 384, 480, 526		Népetimológiák	379
Helynevek 47, 96, 142, 181, 285, 335, 431, 528		Babonák	427
Állatnevek	143, 479	Párbeszéd 93, 138, 186, 282, 381, 427	
Időnevek	239	Szólások 137, 185, 234, 278, 325, 380, 475, 426, 519	
Ruhanevek	191, 375, 473	Tájszók 45, 95, 139, 187, 238, 284, 329, 382, 427, 476, 522	
Ételnevek	191, 334	Siculica	43, 92, 136
Állathivogató és üző szók	239	Vegyes	238
Gazdasági műszók	48	Népmesék	235, 278
Gyermekszók	333	Katonadalok	336
A bajai diáknyelvből	190	Népdalok	48, 144, 192, 288
		Népmóricok	240

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Fonétika. Magánhangzók képzése 495 | Mássalhangzók képzése 497 | dentipalatalis spirans *ð* 9 | *karddal, hordd el, szentség* stb. ejtése 135, 556 | Ráskai Lea ortográfiája 195 | Görög szavak írásmódja 516.

II. Magánhangzók: Magánhangzók megőrzése: *alombik: lombik* 170, *ldtandm* 215 || Magánhangzók elveszése: *jány, rám, mér; od'atta, gazd'uram* 499 || Szösszevonás: *elt, itt, pég, jóccakdt, minygy: mindjárt* 499 || Időmérték: hosszú magánhangzók: *ád, hágy, halá* 496, *sír, tűz; széd, mér, nyél, nyér* 496 | rövid magánhangzók: *lang: láng, bir, kul, gyűszű, gyűker, tehen, fedel, keves* 495 || Pótló nyújtás: *ból, vól, töl, böcső*, 495 || Hangrendi asszimiláció: *elig, sódor, oskola* 497, *bókony, kókony, gurdony* 158, ném.-er: *magy.-ár; sáfár, kúfár, kolompár* 64 || Hangrendi disszimiláció: *karé, paré, csilánt. homnen, odébb; sterázsa* 497 || Hangszín: zártabb hang nyitabb helyett: *o: u; hul, valahul, ahun* 405, *subajgat, nagyubb, udu, burul, ucsud* 496; *o: a; volahul, bosszont* 406, *kokas, fokad, tágos, tapasztol, sódor* 496; *magy. o: něm. a; 114, 157; ó: á 114; i: e; rigvel, kérdő-i* 406, *erigy, kezi, közepi* 496; *á: i; -sig, -irt -ért, zegyenlenykh* 406; *ó: ü; küriul, türül, gyűker, ürül* 496, *ó: á; kü, csü, lü* 496 || nyitabb hang zártabb helyett: *u: o* 406, *onoka, kócs, koszoró* 497; *o: a; orvas, szévanó, tallu* 497, *i: é; eskola, esmer, esmeg* 406, *i: é; késér, gyék, ezelen* 497, *ó: e setél, fekető, gömbelyög* 200, 497; *ü: ó; közzöl* 406 | *ü: i; kylseo, tyker, bydes* 245, *fyl, fyge* 406, *igyel, ficfa, jirid-* 497; *i: ü; mñ, tñ, údó* 406; *bütös, hüvön* 496; || Járulékmagánhangzók: *istirimfli. teréfál, balánta, toróbal* 498.

III. Mássalhangzók: Eredeti mássalhangzó megőrzése: *espe-rest* 113, *spizsklóc: piskolc* 170, *kétségbeles esuen* 249 | Időmérték: hosszú mássalhangzók: *véllem, rülld, tülle; kapállás, kefélés* 498 | mássalhangzók rövidülése: *eféle, aféle; álomás* 498 || Asszimiláció: *ballang, salló, mámma, tennap; fárra, ódárta* 498 || Disszimiláció: *danol, tandl* 497 || Mássalhangzók elveszése: *egres: *egrest* 113, 248, 439, *páca, fére* 498, *pész, ikáhb, pitar; mer, mos, maj, bolon* 499 || Hangváltások: *k: g; garaboly: körbel; göncöl: künzél* 157, *geleb, gila: kila* 497, *g: b; bibic: gibic* 112, *g, ng: v; tev-: f. tege-, gyovon,* oszt. *nugom* 367, *v: b* 289, 365, *v: j* 493; *p: f* 437; *p: m* 318; *b: w, v* 438; *t: k; Szakmár* 497; *t: l; gy, j: z* 6; *d: gy térgy* 497, *gurgyal: n. kardel* 157;

m : zs ; n : s 112; *z : zs ; csizsma* 497; *z : c : ficfa : fűzfa* 497; *sz : c ; retec, subick, vijack* 497; *s : cs ; csúz, csapang, csűr* 61; *n : t ; díszto* 497; *n : ny ; penyész, özsonya* 497; *ly : j ; l : j* 497; *j : ny* 176; *l : r ; kerepel, szület : szüret, mazul : mazur* 316; *ny : n ; cigán, bárán* 497 || Hangátvetés: *galyabit : gabalyit* 184, *térbetyl* 276, *geleb, kalabáré, rajtoja, petlőrium, makverő* 498 || Járulékmássalhangzók: *laanc labanc : 79, Asszonyfál : -fa* 127, *bolcsát, bölcső, gyümölcs* 290, 365, *bojtorjáng, fájintos, deg : de, beg : be, csilánt : csalán* 498 || Hiátus 247, 407, 499.

Alaktan.

I. Szótő 497.

II. Szóösszetétel: 148, 181, 258, 366, 417, 435, 518, 548 | Ikerszók 417, 548.

III. Szóképzés. Kombináló szóalkotás 176 || Igeképzés 41, 407; denom. -l 63, denom. -ül, -ül 232, 556 | Névszóképzés: Többes szám képzése 250, *nincsen* több. 274, dimin. -i 393, 512, -dny, -ény 417, -nyi 407, 464; mellékn. képző -i 80, -s 87, -ü, -ű 232, 556, fosztó k. -talan, -telen 227 | Fokozás 407 | Idegen képzők: -ia, *patvaria, libéria* 294; -órium, *diórium, morgatórium* 294; -áció 294, -ista, -iáda 290 | Igenevek 81, 85, 407, 472.

IV. Szóragozás: Igeragozás 408, 497 | Névragozás: birtokos ragozás 250; a helységnevek raghasználatá 132; -it 274, -ban -ben 249, 407; -tól -től 249, 405; -ig 177, -szer 407; -ül -ül 566, -vel 258, 404 | Névutók 231.

Jelentéstan.

Jelentésváltozások 156 || Az udvariasság nyelve 9, 101 | Szólások egyezése 371 | Szócsere két nyelv között 37 | Képes kifejezések 110 | Makaróni szók 294 || Szólások: *dugába dől* 65, *egy követ fuj* 79, 126, 422, *felhúzni az órát* 49, 514, *belőjni a madarat* 470, *eltörött a méces* 318, *alkalmatlanság* 51, 175. *on, maga, kegyed* 163, 225 || Közmondások 40, 315, *sok lid farkast gyógy* 462, 554 | Népetimologia 76, 89, 135, 226, 422.

Mondattan.

Szórend 109, 462; *e* szórendje 561 | A helységnevek raghasználatá 132 | Birtokos és dativus 20, 242, 291 | Határozók 110 | A határozók osztályozása 351, 385; *hasonlít vkibe* v. *vkire* 81 | Visszaható névmás 158 | Jelző 108 | Igeidők 109; *irni fog* 176 | Tárgyas ragozás 419; *gratulálni vkit* 374; *hogya a vasat?* 473 | Főnévi igenév 161 | Határozói igenév 85 | Kettős tagadás 159, 563 | Kötőszók: *minthogy, miután, mert* 82, *mint* 515.

Nyelvhelyesség.

Gyökelfonás 417 | Stílus curialis 465 | Idegen név magvar, suffixum 88 | Német nyelvhibák a magyarban 98 | *föltételez* 129 | *lenne e h. volna* 178 | *még mindig e h. még most is* | *dacára annak* 272 | *Ó nagysága* 228 | *nokok, nők* 271 | *kész van* 465.

Földrajzi mutató.

Dunáninnen.

Ipolyság 383; Bars m. (Garam-Lök) 137, 526, 528; Komárom m. (Perbete) 240; Nyitra m. (Érsekújvár) 284; Csallóköz 241.

Dunántúl.

Fehér m. 473, 524; Székesfehérvár 336; Duna-Szekcső 426; Kemenes-alja (Pálfa) 45, 479; Vas m, 326; (Német-Gencs) 95, 139, 283; (Hegyhát)

240; (Nádasd) 191; (Halogy) 191; (Sárvár) 192; Veszprém m. 137, 278, 326; (Szentgál) 46; (Csetény) 281, 327; (Enying) 521; (Torna) 528; Somogy m. 144, 327, 475, 528; (Sellye) 48, 96; (Marót puszta) 480; (Kapoly) 328; Balaton-mellék (Aszód) 139; Zala m. 528; (Gelse) 384, 430; Göcsej (Mikefa) 430, 527; Tolna m. 426; Mohács 330, 431; Baranya m. (Ibafa) 329; (Bánfa) 141.

Duna-Tisza-köz.

Pest m. 144, 187, 480; (Félegyháza) 284; Kis-Kúnság 95; Bács m. 143; (Ada) 285; (Dautova) 238.

Palócság.

Gömör m. (Rimaszombat) 185, 285, 478; Heves m. 286, 332; Mátravidék (Csehi) 240; (Sirok) 333, 384, 478; (Baranya-Ózd) 480.

Felső-Tisza melléke.

Szabolcs m. (Aba puszta) 381, 427; (Tisza-Adony) 477; (Tisza-Abád) 185, 235; Hajdú m. 189, 190; (Hajdú-Szovát) 431, 474; (Debrecen) 379, 426, 477, 522; (Tetétlen) 238; Szatmár m. 287; (Beregszász) 330, 382, 524; (Nagybánya) 328; Bereg m. 329; Máramaros m. (Técső, Visk) 140; Jász-Nagy-Kun-Szolnok m. (Nagykörtű) 288; (Karcag) 334; (Mezőtúr) 140.

Alsó-Tisza melléke.

Csanád m. (Makó) 326, 520; Arad m. 96; (Hódos) 239.

Erdély.

Szolnok-Doboka m. (Domokos) 431, 480; (Magyar-Lápos) 480; Maros-Torda m. 380, 426, 476, 519; Alsó-Fehér m. (Hévíz) 336; Torda-Aranyos m. (Bágyon) 142; Udvarhely m. 429; (Kis-Solymos) 431; (Homoród-Karácsonfalva) 334; Csik m. 331, 427; Erdővidék (Kis-Bacon) 48; Moldva (Klészse) 48, 144, 288.

SZÓMUTATÓ.*)

Abcúg 173, 371
ad ugrandum 38
ágy 6
ágyat őrizni 561
akadály 89
áldomás 128
álhalott 518
alkalmatosság 51, 175
alkalom 175
állomás 223
álom 5, 470

alombik 170
alpári 134
alszik 5
alzat 470
ármányos 242
atilla 33
átszellemült 223
az 367, 560
Bagoly 559
bagony 438

bagvak 559
bakonybíró 173, 463
bakra ? 234, 323
bakter 438
bálanya 228
bálvány-ucca 277
bara 176, 317
barack 554
baromerős 224
bátor 415
bátya 97

* A Szómutatóba nincsenek fölvéve a köv. cikkek szavai: Bartha J.: A jelenkori nyelvújítás szavai. Béldi M.: A tolvajnyelv. Király Károly: Nyelvújítási adatok. L. L.: Az első magyar fizika műszavai. Szarvas-Melich: Német jövevényszók. Vozári Gy.: Kemény Zsigmond szókinséből. Wolff B.: A magyar játékszín nyelve.

belépti díj 80
 belop 470
 berendezés 315
 Berta 561
 Bertalan 561
 bétű 420
 betekint vmit 562
 bibic 112
 bika 175
 bir- 98
 bitang 162
 bitangságba venni 558
 bliktri 273
 bocsn 289
 bocsnát 289, 365
 bolond-ujj 35
 bondsúr 440
 bonta, bunta 62
 bor 418
 borta 31
 brégó, brégós 38, 80, 128
 bringa 31
 budár 441
 buta 114
 butik 441
 bűn 289, 364
 büntetttves 76

Cápunkurt 503
 cáp 502
 céltudatos 99
 cerna 62
 címkőrság 130
 cirmos 530
 cirmos cica 530
 cirom 531
 csámbéroz 270
 csára 61
 cseresnye 113
 cserfes 553
 csésze 113
 csete-paté 38
 cséza 60
 csibézer 38
 csirkás 38, 128
 csirkész, csirkás 76
 csirkász 174, 557
 csíz 112
 csoda, csuda 375
 csuklik, csukoljon 567
 csoma, csoma 419
 csűr 61

Dák, dákos 222
 dáma 315
 dank 182
 Dautova 513
 de 82
 deák-ujj 35
 derjeszt 559

deskentál 31
 dévaj 241, 364, 422
 dévány 242
 déványoz 242
 diák-asztal 565
 diga 472, 566
 digó 74
 dolgok 131
 dolgozótárs 466
 donga 65
 döröz 270
 drettál 170
 duga 65
 dugába dől 65
 dúsasan 559
 düh 54

-e kérdőszócska 561
 egres 113
 egyik szemére 554
 egyszersmind 230
 ejtődzik, ejtőzik 268, 559
 él-amoda, él-él-amoda
 542

elegy, elvegy 421
 elegyül 130
 élelem 321, 565
 élelmes 565
 ellenszenv 40, 85, 132,
 179
 elő 5
 előbbvaló 10
 előjog 10
 előjáró 10
 előkelő 10
 elsőbbség 10
 emberség 420
 emberiség 420
 én 101, 258
 engedély 468
 ennen 562
 érdem 529
 erdőbíró 74
 erkölcs 412, 529
 ész 393
 ezer 6

Fagy 316
 faggyú 6
 fai 5
 farkas 463
 fazék 4, 6
 féc-s-fej 435
 fekszik 561
 felhúz 49
 felró 566
 fenegyerek 553
 fenkölt 223
 fenn jár, fenn van 565
 földvár 410

föhlúz 514
 föllebbez 24
 fölött 562
 föltételez 22, 129
 főnforgás 561
 fősvény 415
 fővény 553
 frajviligos 31
 fránya 553
 fraska 170, 177
 fröccs 314
 fuji bizony 558
 fujora 33
 fukar 204, 415
 fullad, fúlad 567
 furik 226
 furollya 33
 futkozó 553
 fuvola, fúvora 33
 fuvola 170
 fülke 223
 füllent 415
 fúz- 6

Garaboly 157
 gárf 510
 gazos 76
 Gellért 561
 Gerhard 561
 gészkeny 511
 gíbic 112
 gimlic 365
 gléda 63
 gond 412
 gordon 157
 göncöl 157
 gözös 223
 gratulál 374
 Gréc 558
 gurdély 155, 157
 gurgyal 154
 guzslya (guzsalya) 564
 gyalog 9
 gyám, gyámol 72
 gyámfa 184, 321
 gyéntél 269
 gyílok 170, 222
 gyimbor 55
 győz 556
 gyűker 81
 gyümölcs 54

Hagy- 6
 hagyma 81
 hagymáz 145
 hahotáz 414
 hala 313, 559
 háló 53
 hanem 82
 hangulat 166, 424

harács 393
 harcias 415
 hasonlít 81
 haton 566
 ház 6
 hazudik 415
 hiu, ház hēja 127
 hepciás 270
 hét 394
 hitoktató 22
 hogy a vasat? 568
 holmik 181
 homlok 258
 homok 556
 honn- 54
 hőjeg 182
 hullajtó 177
 huszarlatinság 230
 húz- 516

Idegenkedni 132
 idomtalan 529
 időtlen 227, 558
 igazoltan 472
 ige 529
 iktat 375
 ildom, ildomos 529
 illetőleg 99
 ily 565
 ilyentén való 374
 indóház 171
 irmag 81
 irni fog 176
 iskátullya 113
 isten 241
 iv- 6
 ízlik, ízljék 567
 izraelita 84

Jargálás 176
 jägerlatein 230, 274
 Jenő, Jenach 269

Kacag 414
 kacola 61
 kákics 184
 kalakóc 184
 kapacsol 185
 káposzta 76
 karé 269
 karmazsin 112
 kavics 556
 kazal—kazlak 564
 kegyed 163, 225
 kép 411
 kérem (németesen) 561
 kerénye 185
 kereszt 419

keresztény 275
 kész van 465
 készülék 315
 kevés mult 565
 kéz 6
 kicsi kis 393
 kikelet 565
 kinulláz 172
 király 315
 kitesz (100 frtot) 561
 klapancia 316
 koca vadász 128
 koca pipás 128
 kocsi 223
 kocsi-kenőcs 37
 kolompár 64
 kompaktor 36, 174
 kongress 33
 könyhalatinság 230
 koposzter 31
 korrog 185
 koszorú 315
 köből 111
 könyvelő 314
 könyvkaptor 36
 könyvpaktor 174
 körmönfont 276
 körmös 558
 Körözs, Körös 37, 79,
 513
 kő 366
 kötény 417
 kötés 174
 kövecs 556
 követ fuj 79, 126
 köz, között 6
 közel 99
 köztársaság 550
 kűfár 64
 kugli 463
 kujon 441
 kulimász 37
 kupé 179
 kuruc 553
 kuss 441
 kuvert 179

Laanc 78
 labanc, lafanc 78
 láda 111
 laktanya 468
 lanka 88
 lejt, lejtő 39
 lejtő 88
 lel—löl 5
 lélek 412
 lélezkik 556
 lenne 178
 levél 366, 462
 le vess 89

lő 366
 logika 135, 180
 lovat játszani 565
 lovazni 565
 löveg 227
 lövöldő 516
 lukszi 38

Maga 163, 225
 magasfok 26
 magyarit 41
 mamlasz 114
 maradhass 225
 márc 38
 masina 49, 112
 makara 113
 matring 114
 mazúl 538
 mazúr 315, 421, 513, 538
 mazurka 538
 megesett 317
 megkoppaszt 33
 még mindig 39
 megparáhol 461
 megtér 225
 megye, megye 126
 melák 441
 menza akadémika 565
 merész 415
 mert 82
 méz 6
 meztelen, meztelen 565
 mi, mienk 103
 míg 566
 mily 565
 mi mindent 568
 minthogy 82
 mi sem 563
 misziri 540
 miután 82
 mizér 540
 mód 114
 morganatikus 83
 morgó 226
 mosolyog 414
 mozdony 171
 mozzanat 99
 multság 418
 munkatárs 466
 murc 38
 murnya 556
 murva 556
 must 113
 mustra 113

Nádol 553
 nagygyűlés 33
 nagyhét 228
 naponként 135, 566
 naponta 22

napszínre hoz 559
négy 9
nevendékeny-ujj 35
nevetés 41
nevetlen-ujj 34
nincsen 274
nokok, nők 271
nőtelen 34
nyaláb 5
nyalka 553
nyargal 176
nyél 5

Oda megy ki 562
oda nyilatkozni 561
okik, oktat 80
oláh 84
olt 5
oly 565
opszec 114
orca, arc 258
országház 415
orvos ujj 351
ostromja (ostromolja) 564
öcs 97
öleb 37
ön 163, 225
ördög 393, 411
örül vmire! 560
ötön 566

Pajtás 393
pálya 134
pályaház 415, 223
pályaudvar 171
pantalló 49
paráhol 461
parasztyás 461
paraplé 441
paraszt 315
pasasér 441
patália 37
patécs 224
patél 38
pele 183
péláda 61
peszmege, peszmet 538
peticsen 224
pianino 179
picula 114
pilinga-kő 556
pirinty 461
platajc 224
porhál 461
porhanyó 461
pormentes 97
posz-homok 556
póre 37, 175
prepa 225

profit 441
prokelli 224
puska 204
pusztija 420

Rajz 550
rátarti 553
ravasz 289
Regede 558
regruta 225
reparágó 225
részt vesz 22
reterát 441
Rohics 558
rokonszenv 49, 85, 132,
179
román 84
rostélyos 49
rováncs 566
rovás 126, 566
röhög 414
rövid 366

Sáfár 64
savanyú 366
se hus, se hal 566
serpenyős 49
sikáló 422
siklás 89
sipista 172, 174
sokadalom 33
somolyog 414
sovány 266
spiszkloc 170
sport 471
strapa 224
svihák 172
szájról-szájra 371
szakasz 223
szalad 5
szaladós 128
szálás 5
szálloda, szálló 518
számvitel 314
szavatos 56, 174
szavaty 56
szavattyus 60
szár 6
szegett szemmel néz 566
szekér 418
szellemdús 97
szemény 539
szempont 100
szerelem 394
Szeremle 471
szeret 394
szerkesztő 466
szerző 99
szinetartó 223

szirmos 531
szírom 531
szirony 531
szittya 270, 514
szívélyes 561
szokli 470
szolid 441
szonika 273
szöghaj 83
Sztambul 35, 127
szurmos 531
szurom 531
szuszka 274
szűkmarkú 415
szül, születik 567

Takarékos 415
talpalatnyi 464
tarack 202
tárkány 241, 363
taval 54, 366
te, ti 103
tej 394
tél 55
tele 5
természetes 83
termőkéesség 223
tetszhalott 518
tetszik 560
tilos van 306
tódít 415
törvényház 415
törzsökös 33
tőzsde 471
tőzsér 471
tréfa 314
tremia 225
trokár 511
tudor 518

Uj 6
ujj 6
ulán, ulános 540
ugy 54, 412
ügyfeliség 131
űröm 81

Vágyni vmit 564
vakmerő 415
vár 365, 289
város 410
vásár 289, 365
vaskos 41
vastag 41
vedel 54
végehlájasodás 272
véggett 231
-vel 258
velő 4
vérszegény 97

vért 365
vezérfonal 46
vezet 6
vicevasút 518
vicinális 518
vigyorog 414
vihog 414
villámlik 554
villan, villog 554

visszahatás 99
vitéz 415
víz 6.
vizesés 179
vizehullajtó 130
Zavagy 59
zuhogó 130, 177
Zürik 316

zsák 112
zsákmány 112
zsejter 112
zsellér 112
zsidó 84
zsold 112
zsugori 415

A MAGYAR NYELVÖR

1897. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Ádám Imre	Décsi Lajos
Ágai Adolf	Dóczi Lajos
Alexics György	50 Egy egyetemi polgár
Antibarbarus	Élet Károly
5 Árpás Miklós	Elmer Géza
Ásbóth Oszkár	Erdősi József
Baksay Sándor	Faragó Henrik
Balassa József	55 Farkas Imre
Balásy Dénes	Ferenczi János
10 Bálint Kelemen	Fleischmann Jenő
Balkányi Kálmán	Füredi Ignác
Balogh Péter	Gyulai Ágost
Bánóczi József	60 Gyulai Béla
Bárdos Remig	Halasy Viktor
15 Barcsa János	Halász Ignác
Barcza József	Haraszti Sándor
Barna Ferdinánd	Harmat Géza
Bársony István	65 Hegedűs Lajos
Bartha József	Hencz Antal
20 Becsek Imre	Hentaller Elma
Belányi Tivadar	Herman Ottó
Béldy Mihály	Herrmann Antal
Bellovits Bálint	70 Hevess Kornél
Bélteky Kálmán	Horger Antal
25 Benedek Elek	Horváth Flóris
Beődi Gyula	Hunfalvy Pál
Bérczy Jenő	Istvánffy Gyula
Berencsi János	75 Jaksits Lajos
Berényi Pál	Jenő Sándor
30 Biederman Adolf	Joannovics György
Biró Salamon	Jókai Mór
Bodonyi Nándor	Kákai Alajos
Bokor János	80 Kálmánfi Béla
Borbás Vince	Kalmár Elek
35 Boross Alán	Karácson Imre
Budapesti Hirlap	Kardeván Károly
Budenz József	Kardos Albert
Cs. M.	85 Katona Lajos
Csapodi István	Kerekes György
40 Császár Elemér	Kimnach Ödön
Csefkó Gyula	Király Károly
Csendes Aladár	Kiss Ernő
Csűrös Ferenc	90 Kissfáy József
Czakó Elemér Gábor	Kóbori János
45 Deák Farkas	Kolmann Vilmos
Demek Győző	Korányi György
Déri Gyula	Kovács Károly

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GYŰJTŐK.

95 Kőrösi Sándor	145 Schmidt Mariska
Krausz Gyula	Schneider Mátyás
Krausz Sámuel	Schober Béla
Kriza János	Schön József
Kulcsár Endre	Sebestyén Ede
100 Kúnos Ignác	150 Sebestyén Károly
L. E.	Setälä Emil
L. L.	Simonyi Zsigmond
Lába Sámuel	Simon György
Landori Endre	Simon Péter
105 Legányi Gyula	155 Somssich Sándor
Lehr Albert	Sz. Gáborné
Losonczy Lajos	Szabó Béla
Lukács József	Szabó Imre
Lukács Lőrinc	Szántó Samú
110 Lumtzer Viktor	160 Szarvas Gábor
Malatinszky Gyula	Szarvas János
Máté Lajos	Székács Ferenc
Melich János	Székely Andor
Merza Gyula	Szell Farkas
115 Mészáros Pető	165 Szente Arnold
Mikó Pál	Szigeti József
Miskovits F. Henrik	Szilasi Mór
Molecz Béla	Színi Péter
Molnár Sándor	Szinnyei József
120 Móra István	170 Szokolay Hermin
Munkácsi Bernát	Szóts Gyula
— n K —	Sztrókay Lajos
Németh Sándor	Terebesi László
Német Péter	Thallóczy Lajos
125 Neumann Samu	175 P. Thewrewk Emil
Paal Gyula	Tolnai Vilmos
Pályi Gyula	Tóth Béla
Pándi Manó	Trencsény Károly
Pápay József	Trencsény Lajos
130 Pápista Mester	180 Turcsányi Andor
Patrubány Lukács	Tüzes Gábor
Pekovits Sándor	Valló Albert
Perényi Adolf	Végh István
Péter János	Vida Sándor
135 Petrás Ince	185 Viharos
R. Prikkel Marián	Vikár Béla
Rechnitz Ignác	Volák Lajos
Regőci Győző	Vozári Gyula
Ribiánszky József	Wertheim Samuné
140 Riedl Frigyes	190 Wolff Béla
Róna Ignác	Zilahy József
Rupp Kornél	Zlinszky Aladár
Schäfer Károly	Zolnai Gyula.
Scherer Lajos	

